COMMENTARIUS R.P. CORNELIJ CORNELIJ A LAPIDE SOCIETATIS IESU...

Cornelius : a Lapide, Josè Maria Fonseca de Evora

Digitized by Google

37
21 D
9

COMMENTARII IN LIBRVM SAPIENTIÆ

AVCTORE

R. P. CORNELIO CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE IESV,

S.Scripturæ olim Louanij, poſteà Romæ Profeſſore,

INDICIBVS NECESSARIIS ILLVSTRATI.

ANTVERPIÆ

Apud IACOBVM MEVRSIVM.

ANNO M. DC. LXX.

Cum Priuilegio Cæſareo & Regis Hiſpaniæ.

FACVLTAS R. P. PROVINCIALIS.

PER FLANDRO-BELGIVM.

EGo infraſcriptus Societatis Iesv per Flandro-Belgium Præpoſitus Prouincialis, poteſtate ad hoc mihi factâ ab Admodum R.P. Noſtro Goſvvino Nickel Societatis eiuſdem Præpoſito Generali, do facultatem Iacobo Meurſio typographo Antuerpienſi typis mandandi Commentaria R. P. Cornelii Cornelii à Lapide in Eccleſiaſten, librum Sapientiæ, & Cantica Canticorum. In quorum fidem has manu meâ ſubſcriptas, & ſigillo officii mei munitas dedi Louanii 3. Ianuarii 1656.

Thomas Dekens.

APPROBATIO CENSORIS.

COmmiſſos mihi infraſcripto Commentarios in Eccleſiaſten, Sapientiam, & Cantica Canticorum, quos in lucem mittit R.P. Cornelius à Lapide Societ. Iesv, olim Louanij, poſteà in Vrbe, Sacræ Paginæ Profeſſor, prælo digniſſimos iudico, Opera ſanè pulchra, ſublimia, pura, & tanto ſententiarum pondere ac Sanctorum placitis ornata, vt quiſque ea legens in eis copioſam meſſem inueniet. Actum Antuerp. 27. Apr. anno 1638.

Gaſpar Eſtrix S. Theolog. Licent. Canonicus & Plebanus Antuerp. ac librorum Cenſor.

COPIA-

COPIA PRIVILEGII SOCIETATIS IESV PRO SACRO ROMANO IMPERIO.

CVm ex mandato Sacræ Cæſareæ Maieſtatis, omnibus & ſingulis Typographis, Bibliopolis, atque aliјs quibuſcumque librariam negotiationem exercentibus, ſeriò ſtrictèque inhibeatur, ne quis libros vllos à Societatis noſtræ Patribus hactenus editos, aut edendos in poſterum, intra Sacri Rom. Imperij, regnorumq́; & dominiorum Sacræ Cæſareæ Maieſt. hereditariorum fines, ſimili alióve charactere aut formâ, ſiue in toto, ſiue in parte, excudere vel recudere, vel aliò recudendos mittere, aut alibi etiam impreſſos inuehere, vẽdere, aut diſtrahere clàm, ſeu palàm, citra ſupradictorum Patrum cõſenſum ac teſtimonium audeat vel præſumat; ego Thomas Dekens, Societ. IESV *per Prouinciam Flandro-Belgicam Præpoſitus Prouincialis, concedo Iacobo Meurſio Typographo Antuerpienſi facultatem excudendi R.P. Cornelij Cornelij à Lapide Societatis noſtræ Theologi Commentarium in Eccleſiaſten, Canticum Canticorum, & librum Sapientiæ, ab eiuſdem Societatis Theologis examinatum & approbatum. In cuius rei fidem litteras manu meâ ſubſcriptas, & ſigillo officij mei munitas dedi Louanij 3. Ianuarij 1656.*

THOMAS DEKENS.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS *Dei gratiâ Hiſpaniarum & Indiarum Rex Catholicus, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Brabantiæ, &c. Sereniſſimus Belgarum Princeps, diplomate ſuo ſanxit, ne quis Commentarium in Eccleſiaſten, Canticum Canticorum, & librum Sapientiæ, auctore R.P. Cornelio Cornelij à Lapide Societatis* IESV *ſacerdote, ſacrarum Litterarum in Collegio Romano Profeſſore, præter Iacobi Meurſij Typographi Antuerpienſis voluntatem, intrà decem annos proximos in Belgio excudat, aut alibi terrarum locorúmve excuſum, in has Inferioris Germaniæ Prouincias inferat, venalémve exponat. Qui ſecùs faxit, præter confiſcationem exemplarium, triginta florenorum, pro ſingulis libris ſic illatis ſoluendorum pœnâ multabitur, ſicut latiùs patet in litteris datis Bruxellæ anno* M. DC. LXI. *die* XVIII *Octobris.*

Signat

LOYENS.

COMMENTARIVS
IN LIBRVM
SAPIENTIÆ
ARGVMENTVM.

TRia hîc de more præmittenda ſunt. Primum, de auctoritate libri: Secundum, de auctore: Tertiũ, de argumento.

QVÆRITVR ergo Primò, An Sapientia ſit liber Canonicus S. Scripturæ? Negant Iudæi & hæretici, imò nonnullli Catholici, vt Lyran. & Caietan. Iudæi, quia in hoc lib. c. 2. 20. prædicitur mors Chriſti, illi in cruce infligenda ab impijs Iudæis. Hæretici, quia, dum liber hic commendat caſtitatem, opera bona, martyria, merita & præmia, contrarijs eorum hæreſibus aduerſatur: vnde eum reijcit Kemnitius in Examine Concilij Trident. ſeſſ. 4. imò Caluin. lib. 1. Inſtit. c. 11. §. 8. ſcribit, ſe in libro Sapientiæ inueniſſe mendacium, ſcilicet de inuentore idololatriæ, qui c. 14. 15. dicitur fuiſſe pater lugens filium ſibi morte ereptum: quæ Caluino Scriptura indigna eſt Biblijs, dignaque fauillis: ſed de hoc fuſiùs agendum c. 14.

Sapientia eſt S. Scriptura. Verùm Reſpondeo & dico, De Fide eſt librũ Sapientiæ eſſe Canonicam Scripturam. Patet, quia ita definiuit Concil. Florentin. in vnione Armen. & Tridentinum ſeſſ. 4. Carthagin. III. c. 47. Toletanum XI. in Profeſſ. fidei, Sardicẽſe apud Theodoret. lib. 2. Hiſtor. c. 8. Triburienſe c. 34. Piſtenſe c. 1. Nicenum II. act. 4.

Hinc Chriſtus & Apoſtoli ex libro Sapiẽtiæ teſtimonia, æquè ac ex alijs libris Canonicis mutuati ſunt. Nam ex Sapient. 3. v. 7. *Fulgebunt iuſti*, citat Chriſtus illud Matth. 13. 43. *Tunc iuſti fulgebunt ſicut ſol in regno patris eorum.* Rurſum Matth. c. 27. 43. refert id, quod habetur Sap. 2. v. 13. *Filium Dei ſe nominat.* Et v. 18. *Si enim eſt verus filius Dei, ſuſcipiet illum, & liberabit de manibus contrariorum.* Paulus quoque ad Rom. 11. v. 34. profert illud Sap. 9. 13. *Quis enim hominum poterit ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* Et ad Eph. ſ. 6. 13. & 17. depromit id, quod habetur Sap. 5. 18. & 19. *Accipiet armaturam zelus illius, & induet pro thorace iuſtitiam, & accipiet pro galea iudicium certum, ſumet ſcutum inexpugnabile æquitatem.* Idem Hebr. 1. verſ. 7. & 11. & alibi alludit ad dicta Sapientiæ c. 4. 6. 7. & 9.

Idem faciunt Patres Græci & Latini, qui Sapientiam citant, vt diuinam Scripturam, imò vt librum Salomonis. Loca eorum citabo quæſt. 2. nunc ſufficiat vnius S. Aug. ſententia, qui lib. 2. de Prædeſt. Sanctor. c. 14. & lib. 2. de Symbolo ita ſcribit: *Non debuit repudiari ſententia libri Sapiẽ- A tiæ, qui meruit in Eccleſia Chriſti de gradu lectorum Eccleſiæ Chriſti tam longa annoſitate recitari, & ab omnibus Chriſtianis Epiſcopis vſque ad extremos laicos fideles, pœnitentes catechumenos, cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri.*

Quare vana eſt Caietani exceptio, dicentis librum Sapientiæ à Patribus vocari Canonicum, id eſt regularem, quia valet ad ædificationem fidelium, at non ad ſtabilienda fidei dogmata: ad vtrumque enim valet diuina Scriptura, qualem aiunt eſſe Patres librum Sapientiæ. Vide Melchiorem Canum lib. 2. de Locis c. 11.

Porrò S. Athanaſ. in Synopſi, S. Epiphan. lib. de Ponderib. & menſuris, S. Hieron. in Prologo galeato, & ep. 115. & in c. 8. & 11. Zachariæ & Damaſc. 4. de Fide c. 18. aſſerũt, Sapientiã non eſſe in canone Hebræorũ, & ſuo tempore B necdum ab Eccleſia receptam vt librum Canonicum; legendum tamen in Eccleſia ad ædificationem plebis. Quare liber hic non eſt protocanonicus, id eſt primæ claſſis S. Script. quales ſunt ij, de quorum fide numquam eſt dubitatum; ſed deuterocanonicus, id eſt, ſecundæ claſſis quales ſunt ij, de quorum fide dubitatum fuit aliquando, at poſtmodum tota Eccleſia, re examinatâ, eos in canonem admiſit. *ſecunda claſſis.* Audi. S. Auguſt. l. 2. de Doctr. Chriſt. c. 8. *Illi duo libri, vnus, qui Sapientiæ, & alius, qui Eccleſiaſticus inſcribitur, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter Prophetas numerandi ſunt.* Et lib. de Prædeſtinat. Sanctorum c. 14. *Sed qui ſententijs tractatorum*, ait, *inſtrui volũt, oportet vt iſtum librum Sapientiæ, vbi legitur, Raptus eſt ne malitia immutaret cor eius, omnibus tractatoribus anteponant: quem ſibi antepoſuerunt etiam temporibus proximi Apoſtolorum egregij tractatores, qui C eum teſtem adhibentes, nihil ſe adhibere, niſi diuinum teſtimonium crediderunt.* Addit S. Iſidor. l. 1. Offic c. 12. quem ſequitur noſter Lorinus, olim librũ hunc hebraicè extitiſſe, fuiſſeque in canone Hebræorum, ſed à poſterioribus Iudæis Chriſticidis abraſum ex eo, & abolitum, legique vetitum; eò quòd nimis aperta de Chriſto, ac Iudæorum contrà Chriſtum inſidijs & machinationibus oracula contineret. Vide Bellarm. lib. 1. de verbo Dei cap. 13. Sixtum Senenſem lib. 8. Biblioth. hæreſi 9. Iudocum Coccium in Theſauro Catholico, in Sapientia, & Gonſaluum Cervantes proœmio in Sapientiam.

Denique Ioannes Picus Mirand. Præfat. in Heptapl. aſſerit ab Hebræis legi librum Sapientiæ, à Salomone rege ex medulla Moſaicæ legis

hebraicè conſcriptum, ſed alterum & diuerſum A ab hoc noſtro, cuius quoque meminit Theophilus Antiochenus lib. 3. ad Autolycum.

QVÆRITVR Secundò, quis ſit auctor libri Sapientiæ?

An Salomō ſit auctor?

Prima ſententia eſt multorum; qui cenſent auctorē eſſe Salomonem, imò nonnulli putāt, id eſſe quaſi de fide. Ita noſter Chriſtoph. à Caſtro hîc, & Sixtus Senenſis lib. 8. Biblioth. hæreſi 9. Rugerius l. de Libris Canon. c. 24. ac fusè Gonſaluus Ceruantes quæſt. 1. Prol. in Sapientiam, qui cenſet Sapiētiam hebraicè extitiſſe tempore Septuag. interpretum, & ab eis in Græcum, æquè ac ceteros S. Script. libros, eſſe traductam.

Probant Primò, quia hic liber in Græcis Biblijs inſcribitur, *Sapientia Salomonis.*

Secundò, quia multi Patres eum tribuunt Salomoni, vocantque ſapientiam Salomonis, vt B Tertull. lib de Præſcript. c. 7. Cypr. lib. 3. Teſtimon. c. 15. 52. 58. & 59. S. Amb. lib. de Paradiſo c. 7. S. Hilar. in pſalm. 127. Clemens Alex. lib. 6. Strom. poſt med. Origen. 1. Periarch. c. 2. S. Baſil. lib. 5. contra Eunom. c. penult. Nazianz. orat. 49. S. Athanaſ. in Synopſi Sacræ Script. S. Iſidorus l. 1. de Officijs Eccl. c. 12. quin & Cōcil. Carthag. III. Innocent. I. epiſt. 3. Euariſtus epiſt. 1. Felix I. epiſt. 3. Lactant. lib. 4 c. 16 Epiphan. hæreſi 76. Damaſcen. 4. de Fide c. 18 Melito Aſianus apud Euſeb. l. 4. hiſtor. c. 25. vel 26. vbi quinque Salomonis numerat libros, ſcilicet Prouerbia, Sapiētiam (Græcè ἡ σοφία, perperam aliqui legunt, ἣ σοφία, id eſt *ſiue ſapientia*, quaſi Prouerbia alio nomine vocet Sapientiam) Eccleſiaſten, Canticum & Eccleſiaſticum. Hinc Euſeb. l. 4. hiſt. c. C 22. *Hegeſippus*, inquit, *& Irenæus & omnis antiquorum chorus, librum qui adtitulatur Sapientia, Salomonis eſſe dixerūt, ſicut & Prouerbia.* ſic enim Euſebij verba ex Græco in Latinum traduxit Ruffinus.

Tertiò, quia ipſe auctor libri cap. 9. 7. vocat ſe regem & ædificatorem templi, qui alius eſſe nequit, quàm Salomon: *Tu*, inquit, *elegiſti me regem populo tuo*, &c. *& dixiſti me ædificare templum in monte ſancto tuo.*

Reſp. negatiuè. Probatur Primò.

Verùm, longè verius eſt Salomonē non conſcripſiſſe hunc librum. Primò quia, ſi hic liber eſſet Salomonis, vtique Hebræis fuiſſet cognitus, & in canone S. Scripturæ poſitus; iam autem nec in canone Hebr. eſt, nec hebraicè vlli viſus fuit: nullus enim eſt, qui eum ſe hebraicè vidiſſe aſſerat, ac nemo veterum (excepto vno Iſidoro, qui poſterior eſt) eum hebraicè ſcriptum aſſeuerat, vti de Euangelio S. Matthæi aſſeuerat S. D Hier. & alij: cùm ex aduerſo Eccleſiaſticus hebraicè viſus fuerit Ieſu Sirach iuniori, vtpote qui eum ſe ex Hebræo in Græcum tranſtuliſſe profiteatur in Prologo.

Secundò.

Secundò, quia liber hic primitus græcè ſcriptus videtur: redolet enim Græcanicam eloquētiam, teſte S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: ſicut vice verſa Eccleſiaſticus, vtpote ex Hebræo in Græcum traductus, magis Hebræā, quàm Græcam phraſin & ſimplicitatem redolet. Confer hunc librum cum Prouerbijs, & videbis quanta ſit ſtyli phraſiſq; diſtantia, ac præſertim hîc eſſe elegantes diſcurſus continuos & connexos, cùm in Prouerbijs ſint ſententiæ diſparatæ, quæ nullum inter ſe habent ordinem vel A nexum, vt planè ab auctoribus diuerſis videantur conſcripti hi duo libri. Adde, Salomonem huius libri non eſſe auctorem, inde certò colligi; quòd auctor c. 15. v. 14. dicat hoſtes populi Dei, puta Ægyptios, imperare illi. Tempore autem Salomonis nemo imperabat Iſraeli, niſi Salomon, qui & Gentibus vicinis vel dominabatur, vel amicitiæ fœdere deuinctus erat. Scriptus eſt ergo hic liber ſub tempus Ptolemæi Lagi: hic enim Iudæam oppreſſit.

Tertiò.

Tertiò, quia veteres tres tantùm numerant Salomonis libros, ſcilicet Prouerbia, Eccleſiaſtē & Cantica. Ita Amphilochius Iconij Epiſcop. in carm. de legendis S. Script. libris, Iſidorus Peluſ. l. 4. epiſt. 40. S. Hieron. epiſt. ad Paulinum, quæ præfigitur Biblijs, & alij.

Quartò.

B Quartò, quia ita cenſent plurimi & grauiſſimi auctores, vt Lyran. Hugo, Dionyſ. Abulenſ. Ianſenius, Driedo, Melchior Canus, Michael Medina, Alfonſ. à Caſtro, Alfonſ. Curiel, Paulus à Palatio, Lorinus, Pamelius, Georgius Ederus, Didac. Couarruuias l. 4. Variar. reſol. c. 14. Adrian. Finus, Genebrardus & alij, quos citat & ſequitur noſter Pineda præfat. in Eccleſiaſten. c. 2. nu. 20. Imò S. Aug. aſſerit hunc conſtantem & cōmunē eſſe fidelium ſenſum: eius verba mox recitabo.

Denique auctor huius libri alludit ſubinde ad fabulas poëtarum, qui omnes Salomone longè fuēre poſteriores. Sic c. 1. 14. dicens: *Nec inferorum regnum in terra*, alludit ad fabulam Plutonis & Ditis, qui fingitur à poëtis rex inferorum, atque ab inferis ditionis ſuæ iura in terram extendiſſe. Rurſum alludit ad ritus Gentilium, vt cùm C ait c. 2. v. 8. ex ſententia Epicureorum: *Coronemus nos roſis.* Nam coronas roſaceas apud Hebræos non fuiſſe tēpore Salomonis, imò nec tempore Iſaiæ & captiuitatis Babylonicæ, cenſet Tertull. lib. de Corona militis c. 9. videntur ergo illæ poſteriori tempore, ex cōmercio cū Gentilibus ad Hebræos permanaſſe. Sic c. 17. 13. in Græco nominat Orcum, & alludit ad Lethen, qui à poëtis inducitur velut fluuius inferni mortuis eò veniētibus inducens rerum omniū obliuionē, aſſeritq; ex Orco promanaſſe tenebras Ægypti. Et c. vlt. verſ. vlt. *manna* in Græco vocat *ambroſiam*, quæ à poëtis fingitur eſſe cibus Iouis & deorum. Hanc ſententiam clarè indicat verſio Syriaca, dum hunc titulum libro præfigit: *Liber magnæ Sapientiæ ipſiuſmet Salomonis filij David, de quo facta eſt dubitatio, quaſi aliquis ſapiens ex Hebræis ſcripſerit illum D ſpiritu prophetico, cùm nomine Salomonis poſuiſſet, ſiue condidiſſet illum: & receptus eſt.* Putà habitus Canonicus. Arabica ſic habet: *Liber Sapientiæ Salomonis filij David, qui regnauit in filijs Iſrael.*

Ad Primum reſpondet S. Hier. in Prologo, illam inſcriptionem in Græcis codicibus eſſe falſam. *Alius*, inquit, ψευδεπίγραφος, *hoc eſt falsò inſcriptus, qui Sapientia Salomonis inſcribitur.* Et mox: *Apud Hebræos nuſquam extat, & ipſe ſtylus Græcam eloquentiam redolet, & nonnulli ſcriptorum veterum hunc eſſe Iudæi Philonis affirmant.*

Ad ſecundum reſpondetur, Patres hunc librū citare nomine Salomonis ijſdem de cauſis, quibus Eccleſiaſticum tribuunt Salomoni, quas recitaui procemio in Eccleſ. ac præſertim, quòd auctor huius libri cum ſcripſerit nomine Salomonis, eiuſque perſonam induat, ac illum loquen-

quentem & docentem inducat. Sicut Plato ſuos A Dialogos inſcribit nomine Socratis, Gorgiæ, Protagoræ, Timæi, &c. quia eos loquentes inducit: & Xenophon ſuum opus inſcribit Cyrum, ſiue Cyripædiam: & Cicero librum de Claris orator. inſcribit Brutum, qui inter oratores excelluit. Sic ergo hic liber aſcribitur Salomoni quia Salomon hic loquens inducitur, qui omniũ ſententia fuit mortalium ſcientiſſimus, &, vt ille ait antiſtes ſapientiæ, Mineruæ corculum, prudentiæ ocellus, Themidis os, medulla conſilij, Scripturæ anima.

Id diſertè docet Euſeb. l. 11. Præpar. c. 5. *Hac ratione commotus*, inquit, *qui librũ Sapientiæ perſonæ ſuæ* (*eius* ſcilicet Solomonis) *inſcripſit: ipſe mihi dedit horum quæ ſunt ſcientiam, ait, veram*, &c. pergitque citare verba, quæ habentur Sapient. cap. 7. v. 17. Sic & Origen. in Ioannem tom. 20. *Sapientiæ* B *liber*, inquit, *Salomoni inſcriptus*. Ergo hic liber ſcriptus eſt non à Salomone, ſed ab alio in perſona Salomonis: vnde & S. Tho. in 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. ait, in hoc libro ſermonem eſſe ex perſona Salomonis. Idem expreſsè docet Alfonſus Curiel controu. 2. in lib. Sapientiæ. Quin & S. Aug. lib. 2. de Doctrina Chriſt. c. 8. ſic ait: *Illi duo libri, primus qui Sapientia, & alius qui Eccleſiaſticus inſcribitur, de quadam ſimilitudine Salomonis eſſe dicuntur; nam Ieſus filius Sirach eos ſcripſiſſe conſtantiſſimè perhibetur*. Et l. 17. de Ciuitate c. 20. de eiſdem libris inquit: *Alij verò duo, quorum vnus Sapientia, alter Eccleſiaſticus dicitur, propter eloquij nonnullam ſimilitudinem, vt Salomonis dicantur, obtinuit conſuetudo: non autem eſſe ipſius, non dubitant doctiores*.

Accedit, quòd auctor Sapientiæ imitatus ſit Salomonem, eiuſque ſenſa, fortè etiam ſenten- C tias & verba in libris Hebr. illius æui ſparſim repertas collegerit, ordinarit, Græcaque phraſi & ſtylo expreſſerit, vt patet conferenti cap. 7. & 9. Sapient. cum ijs, quæ de Salomone dicuntur 3. Reg. 3. 1. Paral. 28. 2. Paral. 1. Prouerb. 8. &c. Salomon enim locutus eſt tria millia parabolarũ, & carminum quinque millia, vt patet 3. Reg. 4. 32. quæ omnia, nec Prouerbijs, nec Eccleſiaſt. nec Cantico contineri queunt: pars ergo eorum Sapientiâ contineri poteſt. Ita cenſent Bellarm. l. 1. de Verbo Dei c. 13. Poſſeuinus in Apparatu ſacro, verbo *Salomon*. Adrian. Finus l. 6. Flagelli Iudæorum c. 13. & alij.

Ad Euſebium Reſp. eius verba perperam traducta eſſe à Ruffino: græcè enim ſic habent: οὐ μόνος δὲ οὗτος, ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος, καὶ πᾶς ὁ τῶν D ἀρχαίων χορὸς, πανάρετον σοφίαν τὰς Σαλομῶνος παροιμίας ἐκάλουν. quæ ad verbum latinè ſic ſonant: *Non ſolus autem ipſe, ſed & Irenæus, & omnis veterum chorus, omni virtute refertam Sapientiam Salomonis Prouerbia nuncuparunt*, itaque Euſeb. non loquitur de libro Sapientiæ, ſed de Prouerbijs Salomonis, eaque dicit à multis vocari Sapientiam πανάρετον, id eſt de omni virtute tractantem: vnde & Eccleſia in Officio diuino recitans Prouerbia Salomonis, v. g. *Dominus poſſedit me*, ex c. 8. *mulierem fortem* ex c. 32. præmittit: *Lectio libri Sapientiæ*.

Ad Tertium, iam dixi librum ſcriptum eſſe ab alio quidem, ſed in perſona Salomonis, ac ex multis Salomonis ſententijs, quales ſunt illæ in argumento propoſitæ.

A Secunda ſententia eſt S. Auguſtini libr. 2. de Doctr. Chriſt. c. 8. & lib. 17. de Ciuit. cap. 20. vbi ſcribit conſtantem eſſe opinionem, auctorem libri Sapientiæ, æquè ac Eccleſiaſtici, eſſe Ieſum filium Sirach, vt patet ex verbis eius iam recenſitis. Vnde vterque liber à multis vocatur Sapientia. Idem opinatur S. Iſidor. & Theod. apud Lipoman. in Exod. c. 16. Verùm, hanc ſententiam retractat ipſe S. Aug. l. 2. retract. cap. 4. *De auctore libri*, ait, *quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quòd etiam ipſum ſicut Eccleſiaſticum, Ieſus filius Sirach ſcripſerit, non ita conſtare ſicut à me dictum eſt, poſtea didici, & omnino probabilius comperi non eſſe eius libri auctorem*. *An auctor Ieſus Sirach?*

Tertia ſententia eſt, auctorem huius libri eſſe Philonem Hebræum, qui paulò poſt Chriſtum vixit ſub Caio Caligula Imp. ad cumque legationem obijt pro Iudæis, ſed ab eo repulſus cõuerſus ad ſocios dixit: *Bono ſimus animo nam Deus nobis propitius erit, cum infenſus eſt Caius*, vti refert Ioſeph. lib. 18. Antiq. c. 10. Hic enim Philo fuit vir doctus & diſertus, ac plurimos in Script. edidit libros, totuſque moralis eſt & pius, qualis eſt & auctor Sapientiæ. Vnde S. Hier. in prologo ait: *Nonnulli ſcriptorum veterum hunc eſſe Iudæi Philonis affirmant*. Ita cenſent Lyran. Dion. Galatinus l. 1. de Arcan. fidei c. 4. Ludo. Viues in c. 20. lib. 17. S. Aug. de Ciuit. Adduntque nonnulli Philonem ſcripſiſſe hunc librum ad conſolationem Iudæorum, quos affligebat Caius Imp. Vnde proponit eis exemplum liberationis Hebræorum à tyrannide Pharaonis, quem Deus tot plagis attriuit; ac iuſti regis regimen deſcribit, iniuſti verò & tyranni culpa, eique Dei vindictam comminatur. *An Philo?*

Verùm, hæc ſententia planè eſt improbabilis. Primò, quia hic Philo poſt Chriſtum manſit Iudæus, id eſt infidelis, & in iudaiſmo pertinax, ideoque à Chriſto alienus, & Chriſtianæ fidei aduerſarius. Quis credat infidelem ſcripſiſſe librum tam fidelem, in quo fidei principia traduntur, ac præſertim de Chriſto patiente & mortuo, vt patet c. 2. 20.

Secundò, quia Sapientia ab omnibus Orthodoxis, totaque Eccleſia numeratur inter libros veteris teſtamenti, qui ante Chriſtũ ſcripti ſunt; prophetat enim de Chriſto cap. 2. ergo ſcribi non potuit à Philone, qui vixit poſt Chriſtum. Adde, ſtylum Philonis à ſtylo Sapientiæ longè diſtare.

Tertiò, quia Philo hic valdè addictus fuit Platoni; vnde illud: *Aut Philo platonizat, aut Plato philonizat*. Hinc ex Platone ſuos hauſit errores, vt cùm lib. de Opificio ſex dierũ cenſet ſtellas eſſe animalia intelligentia; ac cælum à Deo eſſe factum, vt deorum tam inuiſibilium (angelorum) quàm viſibiliũ (ſtellarum) ſit domicilium: aſtruit ſæpè planetarias diuinationes ex Thalmudicis & Genethliacorum deliramentis: dubitat an mundus magis ſit ad imaginem Dei factus, quàm homo, & an paradiſus terreſtris reuera extiterit: libro *de congreſſu quærẽdæ eruditionis gratia* inſinuare videtur, infernum non aliud eſſe, quã flagitioſi hominis conſcientiam, eiuſque remorſum: lib. *de profugis*, aſſerit animam rationalem dumtaxat Adæ creatam à Deo, ſenſitiuam autem vnà cum angelis. Plures Philonis errores recenſet, Sixtus

Senenſis li.5. Biblioth.cap.17.& 93.nonnullos A autem refellit auctor libri Sapientiæ.

Quartò, quia liber hic citatur à S. Clemente Pontif.epiſt 1.& à S.Dionyſio Areopag.c.4.Diuin.nom.vt facer, diuinus & priſcus: S.Dionyſ. autem,æquè ac S.Clemens, coæuus Philoni fuit; imò liber Sapientiæ citatur à Chriſto & Apoſtolis,qui Philonem anteceſſere, vt oſtendi q.1.

Quintò, quia S.Hier. lib.de Viris illuſtribus, & Euſeb.lib 2. hiſtor.c.17. texentes catalogum librorum Philonis, nullam faciunt mentionem libri Sapientiæ.

An Philo priſcus. Hiſce rationibus conuicti nonnulli, cenſent hunc librum ſcriptum à Philone, non illo qui vixit poſt Chriſtum ſub Caio, ſed ſeniore, qui vixit 160. annis ante Chriſtum ſub Onia priſco pontifice. Ita Alfonſ. Curiel.controuerſ.2.Michael Medina lib.6.de recta in Deum fide c.12. Driedo lib.1.de Eccleſ.dogm.cap.4.ad 5.diſtic. Canus li.2.de Locis c.11.ad.5.Pamelius in notis ad S.Cyprian.lib.de Mortal.nu.43. Genebr. in Chronol.anno mundi 3860.

Verùm Philonis huius ſenioris nulla eſt mētio apud Ioſephum,Euſebium,aliòſque antiquos ſcriptores:hi enim tantùm meminerūt Philonis Hebræi,qui vixit ſub Caio;& Philonis Byblij,id eſt oriundi ex Byblo ciuitate Phœniciæ, qui nō fuit Hebræus, ſed Gentilis, ideóque ineptus ad ſcribendum res Iudaicas,ac multò magis ad ſcribendum libros Canonicos.Id diſertè docet Euſeb.l.1.Præpar.Euang.c.6.*Philo*,ait,*non Hebræus, ſed Byblius, Phœnicum hiſtoriam eorum lingua ſcriptā in Græcam linguam traduxit.* Eundem,non alium, citat Ioſephus l.1.contra Apionem, cuius verba tranſcripſit Euſebius l.9.Præpar.in fine, vbi ait C Demetrium Phalereū,Philonem ſeniorem(Byblium:)& Eupolemum,Gentiles,ſcripſiſſe hiſtorias Chaldæorum,Syrorum & Phœnicum, ac obiter ſubinde tangere res Iudaicas,ſed in hiſce, vtpote ſibi peregrinis, quandoque hallucinari: *Quibus*,inquit,*venia dada eſt,quoniam magnam noſtrarum litterarum peritiam non habuēre.* quod de Philone Hebræo dici nequit. Adde,auctores citati cenſent Philonē hunc fuiſſe vnum ex 72.Interpretibus:hoc autem dici nequit:nam Ariſtęas in Hiſtoria 72.Interpretum ſingulorum nomina aſſignans,nullum inter eos Philonem nominat.

Cauſa erroris,cur ſc.nōnulli Sapientiā tribuūt Philoni,eſt quod Salomō à Deo 2. Reg 12.25. nūcupatus ſit hebr.יְדִידְיָהּ *Iedidia*, id eſt, *amabilis Domino*,qui Grçcè dicitur φίλων: φιλέω enim eſt D amo,φιλία amor,φίλος amicus. Vnde & Philo Iudæus à Rabbinis(& nominatim à R.Azaria) hebr.vocatur *Iedidia.* Hebræi enim priſci Sapiētiæ auctorem fecere Salomonem, vt patet ex R. Moſe Bar.Nachmani,qui cōtractè *Rembam* vocatur, & ante 300. annos floruit. Hic enim in procemio Pentateuchi,ex magna Sapiētia Salomonis velut S.Scriptura citat illud Sapiēt.7.v.7. *Optaui,& datus eſt mihi ſēſus*,ac cetera quę ſequūtur recitat accuratè & prolixè. Recitat autē lingua Hieroſolymitana,putà Syriaca,qua vſi ſunt Iudæi poſt reditum ex Babylone: vnde colligas libri huius auctorem ita eſſe Salomonem, vt tamen a quopiam poſteriore poſt excidiū Ieruſalem per Chaldæos,ſcriptus ſit ſtylo proprio & patrio, ideoque non purè hebraicè, vti ſua ſcripſit Salomon, ſed corruptè ſiue hieroſolymitanè,hoc eſt ſyriacè. Aut potiùs liber hic primitus ab auctore græcè ſcriptus,deinde à quopiā Hebræo in linguam Hieroſolymitanam tranſlatus eſt,æquè ac liber tertius Machabæorū: ſic enim & Ioſephus & Philo ſua græcè ſcripſerunt,quia græcè periti Græcis & Latinis ſcribebant.Stylus enim Sapientiæ planè Grçcam phraſin redolet, non Hebræā.Recentiores ergo Latini nonnulli hunc librum tribuerūt Philoni Iudæo, eò quòd Hebræi tribuerent eum Philoni,ignorātes ipſos per Philonem intelligere Salomonem, ob cauſam iam dictam, non Philonem Iudæum.

Incertus auctor Sapientiæ. Dico ergo. Certum eſt de fide auctorem primarium libri Sapientiæ eſſe Spiritum ſanctum: incertum verò eſt quis fuerit ſecundarius,ſcilicet B Hebræus Scriba & Rabbinus, qui dictante Spiritu ſancto eum conſcripſerit.

Id ſatis inſinuat S.Dionyſ.Areop.c.4.Diuin. nom.vbi citans locum ex c.8.Sapientiæ:*in primis* inquit,*Scripturæ ſanctæ inſtitutionibus inuenies quēdam hæc dicentem de diuina ſapientia: Amator factus ſum pulchritudinis eius.* vbi τὸ *quemdam* ſignificat auctorem incertum. Eodem modo Sapiētiæ auctorem citat Anaſt.Nicenus quæſt.35. in ſacrā Script.*Quidam*,inquit,*ſapiens.* Et S.Greg.lib.27. Moral.c.18.*Bene*,inquit,*per quēdam ſapientem dicitur* Sap.17.10.*Cùm ſit timida nequitia.*& lib.23. Moral.c.16 *Benè quidam ſapiens*(Sap.7.15.)*Mihi autem Deus dedit dicere ex ſententia.* Simili modo eū citat S.Chryſ. hom.4. & 47. in Geneſ.& hom. 30.& 42.in Matth.& S.Cyrill.Alexand.dial.de Trinitate.& S.Hier. in Prologo in libros Salomonis: *apud Hebræos*, inquit, *nuſquam eſt,quin & ipſe ſtylus Græcam eloquentiam redolet.* Et Euſeb.l. 11.Præp.c.5.*Hac ratione commotus*,ait,*qui librum Sapientiæ ſuæ perſonæ inſcripſit*, ſcilicet incognitus. Genebrardus quoq;ait, auctorem Sapientiæ eſſe anonymum & incertum. Sic & ceteri, quos citat & ſequitur Pineda præfat.in Eccleſ.c.2.

Scriptus hic liber ſub tempus Alexandri Magni. Porrò,quia hic liber videtur ſcriptus Græco ſtylo ab Hebræo quopiam,teſte S.Hieron.conijcere licet eumdem ſcriptum eſſe paulò poſt regnum Alexandri Magni,qui Salomone ſexcentis & ampliùs annis fuit poſterior: Alexander enim cum imperio linguam Græcam inuexit in Iudæā, ita vt nobiliores Iudæi tunc græcè diſcere cœperunt. Hinc paulò poſt Alexandrū Ptolemæus Philadelphus, ſecundus Ægypti rex, è Iudæa euocauit 72. Interpretes, qui Biblia Hebræa in Græcum idioma traducerent:quare tūc Hebræi didicere linguam Græcā, ac græcè ſcripſere libros. vnde & Ieſus Sirach nepos,librum Eccleſiaſtici ab auo hebraicè cōſcriptum traduxit in linguam Græcam,vt ipſe fatetur in Prologo Eccleſiaſtici: illud enim ſæculum fuit litteratorum:quare tūc apud Iudæos floruit ſapientia & eloquentia Græcanica. Igitur textus Græcus hic videtur originarius S.Script.textus. Nā ſtylus & facundia Græcam magis eloquentiā quā Hebræam ſimplicitatem redolet,vt rectè aduertit S.Hier.& colligitur ex c.15.14.

Videtur ergo, quòd ſub tempora Ptolemæi Philadelphi ſcriptus fuerit liber Sapiētiæ græcè, ab aliquo è 72. Interpretibus, vel ſimili Rabbino,fortè in gratiam Ptolemæi Philadelphi:vnde toto hoc libro regem inſtruit,quomodo ſapientes

ter & iuſtè debeat adminiſtrare rempubl. Hac enim de re ipſe Ptolemæus 72. Interpretibus totidem quæſtiones, putà ſingulis ſingulas, propoſuit, vt ab ijs diſceret modum bene regendi, quas recenſet Ariſtæas in Hiſtoria 72. Interpretum. Hæc Chronologia & ratio temporis faciem præferet huic libro, eumque mirificè illuſtrabit, vt patebit quæſtione ſequenti.

Argumentum libri. QVÆRITVR ergo Tertiò, quod ſit argumentum huius libri? Reſpond. Liber hic argumentū prodit nomine ſuo: vocatur enim Sapientia: quia tractat de vera ſapientia, eiuſque origine, moribus, operibus, effectibus & præmijs. Porrò *Sapientia quid.* ſapientia hîc non tam ſpeculatiua, quàm practica accipitur, quæ ſcilicet eſt ratio agendorum ſecūdùm Deum, ac proinde nō aliud eſt, quàm vera veri Dei cognitio coniuncta cum eius timore, religione & cultu; qui hominem ad ſalutem & æternam felicitatem perducit. Hinc Iſidor. l. 3. Etym. Sapientia, ait, eſt *ſapida ſcientia*. Vnde Noſter ſapientiam hanc vertit, εὐσέβειαν, id eſt pietatem c. 10. v. 12. ac ſapientiam ſubinde nominat *iuſtitiam*, quæ generalis eſt virtus, omneſque virtutes complectitur, illique cap. 7. verſ. vltimo opponit malitiam, id eſt vitium & peccatum. Id ita eſſe clarè ſignificat Sapiens c. 6. v. 18. *Initium*, inquit, *illius veriſſima eſt diſciplinæ concupiſcentia: cura ergo diſciplinæ, dilectio eſt: & dilectio, cuſtodia legum illius eſt: cuſtoditio autem legum, conſummatio incorruptionis eſt: incorruptio autem facit eſſe proximum Deo. Concupiſcentia itaque ſapientiæ deducit ad regnum perpetuum.*

Vnde & Moſes Deut. 4. 5. *Scitis*, ait, *quod docuerim vos præcepta atque iuſtitias ſicut mandauit mihi Dominus Deus meus: ſic facietis ea in terra quam poſſeſſuri eſtis, & obſeruabitis & implebitis opere. hæc eſt enim veſtra ſapientia, & intellectus coram populis, vt audientes vniuerſa præcepta hæc dicant: En populus ſapiens & intelligens gens magna.* Et Iob c. 28. v. 28. *Ecce timor Domini*, inquit, *ipſa eſt ſapientia*. Vnde Lactant. l. 3. de Vera ſapientia c. 11. & l. 4. c. 3. dixit ſapientiam & religionem ſegregari non poſſe: quòd ſapere nihil aliud ſit, quàm Deum verum iuſtis ac pijs cultibus honorare. Vide dicta Eccli. 1. 1. & Prouerb. 1. 1.

Apud Philoſophos & Theologos Scholaſt. ſapientia aliter varieque accipitur, vt pro rerum omnigena cognitione; pro ea, quę in quouis genere artis eſt; pro Metaphyſica, pro Theologia, pro fide quæ in actionem etiam prodeat. Adde, pro vno donorum Spiritus ſancti, & increata Sapientia, Verboque diuino. Quas acceptiones fusè hîc proſequitur noſter Chriſtoph. à Caſtro; ſed illæ huc non pertinent, niſi quatenus ſapientiæ iam explicatæ ſunt aſſeclæ, effectus & præmia, vti patuit in Salomone, qui proinde de ſe ita ſcribit c. 7. 17. *Ipſe enim dedit mihi horum, quæ ſunt, ſcientiam veram, vt ſciam diſpoſitionem orbis terrarum, & virtutes elementorum, initium & conſummationem & medietatem temporum, viciſſitudinum permutationes, & commutationes temporum, anni curſus, & ſtellarum diſpoſitiones, naturas animaliū, & iras beſtiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum differentias virgultorum, & virtutes radicū, & quæcumque ſunt abſconſa & improuiſa, didici: omnium enim artifex docuit me ſapientia.*

Auctorem noſtræ Sapientiæ imitati ſunt Phi-

A loſophi. Hinc Plato philoſophiam nunc definit ſolutionem animi à corpore, ſeu mortis cōmentationem: interdum conuerſionem animi ad ea quæ vera ſunt & diuina. Stoici verò auctore Plutarcho lib. 1. de Placitis philoſophorum c. 1. definierunt philoſophiā accommodatè ad vitā artis meditationem: atque hanc eſſe vnam eamdemque ſummam virtutem, quæ per Dei imitationem, vt ex Platone adducit Euſeb. lib. 12. de Præp. c. 20. quantum homini poſſibile eſt, tranſiri non facit, & fugam terrenorum; imitatur autē Deum iuſtitia, ſanctitate, prudentia. Eſt autē Iuſtitia, vt docet Clemens Stromat. lib. 4. concentus partium animæ, ſanctitas verò Dei cultus.

Porro, Stoicorum axioma, imò paradoxum fuit, ſolum ſapientem eſſe regem, legiſlatorem, imperatorem, iuſtum, ſanctum, Deo amicum, B ſolum diuitem, liberum, honoratum, pulchrum. Ita ex Platone in Phædro docet Clemens Alexandr. l. 1. Strom. quin & Cicero orat. pro Murena. Hinc & Ægyptij non niſi ex ſapientibus creabant reges & iudices, teſte Clemente lib. 5. ex Magis Perſæ, ex Gymnoſophiſtis Indi. Ita noſter à Caſtro.

Nota eamdem ſapientiam hîc, & in Prouerbijs & aliis libris Sapientialibus pertractari: ſed hîc ſublimiùs, diuiniùs, & quaſi ex radice. Vnde etiam agit de ſapientia increata, tū eſſentiali, quę cōmunis eſt toti SS. Trinitati, tum genita & notionali, id eſt Verbo æterno, ac de eiuſdē incarnatione & paſſione prophetat. Qua de cauſa Sapiētiæ nomen huic libro eſt appropriatum: licèt enim tres libri S. Scripturæ vocentur Sapientiæ: nam Prouerbia vocantur Sapientia Salomonis, C Eccleſiaſticus vocatur Sapientia Sirach, hic liber vocatur Sapiētia Philonis, vel potiùs Anonymi, tamen hic liber præ cęteris nomē Sapientiæ abſolutè obtinuit: tum quia agit de ſapientia in genere, eiuſque natura, origine, internisq; proprietatibus; tum quia in Prouerbijs & Eccleſiaſtico traduntur præcepta ſapiētiæ ethica, quæ quemuis priuatū de moribus & virtutibus inſtruūt: vnde hi duo libri vocantur σοφία πανάρετος, id eſt *ſapiētia omnino virtuoſa*: hic vero liber Sapiētię tradit pręcepta politica quibus reges & magiſtratū ad bene regendam rempubl. informat, vt patet c. 1. 1. c. 6. 2. & ſeq. Summa enim ſapientia, & *ars artium eſt regimen animarum*, ait S. Gregor. initio ſui Paſtoralis. Adde, Sapientiam de cęteris quoque virtutibus cuique proprijs tractare, ideoq; & ipſa πανάρετος, id eſt *omni virtute referta*, a D Damaſceno l. 4. de Fide c. 18. nuncupatur, imò liber hic magis eſt pius & patheticus, quàm ſit Eccleſiaſtes, vel Prouerbia: paſſim enim Dei timorem pioſq; erga Deum affectus ſpirat, legentique aſpirat: tum quia prophetat de Filio Dei, cui Sapientiæ nomen ex vi originis eſt propriū: vnde nobile illud Conſtantinopolis templum Dei Filio dicatum, Sophiæ nomine fuit inſignitum. Et Chriſtus ſpecie adoleſcētis ſpecioſi apparēs B. Laurentio Iuſtiniano adhuc adoleſcenti, rogatus quiſnam eſſet, Dei Sapientiam ſe eſſe reſpondit, vti habet eius Vita. Hinc S. Athanaſ. in Synopſi S. Scripturæ bonam huius libri partem applicat Chriſto; hinc & liber hic à Patribus inter propherales refertur.

Quocirca idē diuidi poteſt in tres partes, ſiue ſectiones *Tres libri partes.*

ſectiones. Prima à c. 1. vſque ad c. 7. elogium ſapientiæ continet, & parænesin, ſiue adhortationem, ad eius amorē, ſtudium & zelum. Secunda à cap. 7. ad 10. originem ſapientiæ, quod ſcilicet à Deo ſit orta. Tertia à cap. 10. ad finem eius effectus & commoda per Patriarcharum Adæ, Noë, Abrahæ, Lot, Iacob, Ioſeph, Moſis, Hebræorum exempla enarrat.

Igitur hoc libro eſt continua & perpetua ſapientiæ, id eſt iuſtitiæ & virtutis laus; ac inſipientiæ, id eſt iniuſtitiæ & vitij vituperatio, cum incitatione grauiſſimorum, vel ſuppliciorum, vel præmiorum. Vnde nullus ferè liber veteris teſtamenti clariùs grauiuſque proponit iuſtorum æterna in cælis præmia, & impiorum æterna in gehenna tormenta, quàm liber Sapientiæ.

Iam vt proximiùs & penitiùs argumentum & materiam huius libri inſpiciamus; meminiſſe oportet, quòd dixi quæſt. præced. librum hunc ſcriptum ſub tempora Alexand. Magni & Ptolemæi Philadelphi: Alexāder enim pugnaturus contra Darium vltimum regem Perſarum (vti paulò pòſt eum vicit, ab eoque & Perſis monarchiā ad ſe & Græcos tranſtulit) offenſus fuit Iudæis, eò quòd ipſi Darij partes adiſtuerāt: quare pergens Hieroſolymam eis minabatur excidiū, ſed occurrit ipſi Iaddo pōtifex pontificalibus amictus, eiuſque iras & animos ad beneuolentiā inflexit. Quocirca & ipſe primus pontificem ſalutauit, & nomen Dei tetragrammaton, quod in fronte laminæ inciſum geſtabat, adorauit; cumq; id omnes mirarentur, Parmenio Alexandrum rogauit, inquit Ioſephus lib. 11. Antiq. c. 8. *Quid ita cùm ipſe adoraretur ab omnibus nunc adoraret Iudæorum pontificem? At ille non hūc ſe adoraſſe reſpondit, ſed Deo, cuius pontifex eſſet, honorē eum exhibuiſſe: Hunc enim, inquit, vidi & antea hoc ipſo habitu, cùm adhuc eſſem in Dio Macedoniæ, qui me deliberantem quomodo Aſiam poſſem ſubigere, hortatus eſt forti eſſe animo & ſine mora exercitum traijcere; nā ſuo ductu potiturum me Perſarum imperio. Quapropter, quia nunc primum talem habitum vidi, agnoſcens hunc, & viſionis memor, quæ me ad hāc expeditionem impulit, puto me non ſine numine in Darium exercitum ducere, & breui fore victoriæ compotem, & ſublato Perſarum imperio ceſſura mihi omnia ex ſententia.*

Alexander Iaddum veneratus eſt.

Alexādro mortuo, quatuor duces primarij eius diuiſere imperium. Antigonus occupauit Aſiam, Antipater Macedoniā, Seleucus Syriam, Ptolemæus Lagi filius Ægyptum: quare media inter Syriam & Ægyptum Iudæa vtrique, & vtriuſq; (putà Seleuci & Ptolemæi) poſteris, fuit pomum diſcordiæ, imò prædæ, nunc Ptolemæis, nūc Antiochis eā ſibi ſubiugantibus. Igitur Ptolemæus Lagi filius Hieroſolymam dolo inuadens cepit, ac ex Iudæa in Ægyptum abduxit centū viginti captiuorū millia quare Iudæos grauiter afflixit, adeò vt nōnulli Iudæorū in Ægypto à iudaiſmo ad gentiliſmum, & idola Ægyptiorū deficerent.

Ptolemæorum perſecutio.

Ptolemæo Lagi in regno Ægypti ſucceſſit filius Ptolemæus Philadelphus: hic patris veſtigijs inſiſtens initio preſſit Iudæos, at poſtmodū per 72. Interpretes eis reconciliatus, valdè beneuolus & beneficus extitit, quæ omnia fusè narrat Ioſeph. lib. 12. Antiq. c. 1. & 2.

Igitur auctor huius libri videns Iudæorū afflictiones, quas patiebantur à Ptolemæis, ſcripſit hunc librum, ad conſolationem & confirmationem Iudæorum, ne à Deo rectaque fide ad idola Ægyptiorum deficerent. Quocirca fusè toto c. 12. 13. & 14. vnius Dei cultum ſtabilit, ac idolorum inanitatem demonſtrat, vti antea in ſimili tribulatione fecerat Ieremias, ſcribens epiſtolam ad Iudæos ituros in Babylonicam captiuitatem, qua eis idolorum vanitatem oſtendit, hortaturq; ne in Babylone idola mirentur & colant. Extat hæc epiſtola Baruch c. 6. Hac de cauſa Sapiens hîc c. 3. & 5. hortatur Iudæos, & quoſlibet fideles ad conſtantiam & martyrium pro fide vnius Dei, ſi opus ſit, obeundum, eò quòd eos maneat in cælis corona glorię ſempiternę, vti paulò pòſt ſub Antiocho Epiphane, ad idem hortati ſunt ſe inuicem ceteroſque Iudæos, Mathathias & Machabæi 2. Machab. 7. &c.

Rurſum, occaſione perſecutionis Ptolemæorū regum, reges inſtituit, quomodo ſapienter, id eſt rectè pieque, ex metu cultuq; veri Dei ſubditos regere debeant, ac iniuſtis & tyrannis minatur Dei, qui rex eſt regum, horrenda ſupplicia: atq; hac de cauſa c. 16. & ſeq. vſque ad finē, per quatuor integra capita Pharaonis Hebræos perſequentis hiſtoriam, plagas & exitium; Iudæorum verò liberationem, victoriam & miracula fusè commemorat hoc fine, Primò, vt Ptolemæi, qui Pharaoni in regno Ægypti ſucceſſerant, illū ſibi in exemplum & ſpeculum ſtatuant, ſciantque ſe pari modo à Deo caſtigandos, ſi Dei populum, putà Hebręos, vexent & perſequātur. Ex aduerſo Ptolemæis ceteriſque regibus imitādum proponit Salomonem regem ſapientiſſimum, ditiſſimum, præſtantiſſimum, qui filiam Pharaonis regis Ægypti duxit in vxorē, ac proinde cum Ægyptijs affinitate fuit coniūctus. Hinc c. 7. 8. & 9 Salomonis ſapientiæ ſtudium & orationem, qua eam à Deo efflagitauit & impetrauit, fusè enarrat, ac ſimul eius ſcientiam, opes, honorem, magnificentiam & gloriam, quibus à Deo ob ſapiētiā, id eſt iuſtitiam virtutemque, exaltatus & cumulatus eſt, recenſet, vt ſciant reges eadem ſibi à Deo danda, ſi ſapientię, id eſt iuſtitiæ & virtutis, ſint ſtudioſi. Secundò, vt Iudæi à Ptolemæis oppreſſi in ſpem liberationis erigantur, dum legūt maiores ſuos à Pharaone eodē loco oppreſſos, per tot glorioſa ſigna & prodigia à Deo mirabiliter fuiſſe liberatos. Cōſentit huic meæ opinioni vel ſuſpicioni, quòd Ieſu Sirach auctor Eccleſiaſtici c. vlt. v. 7. gratias agat Deo, quòd ſe liberarit *à verbo mendacij, & à rege iniquo*, vtique Ptolemæo. Hic enim Ieſus fuit coæuus auctori Sapientiæ. Vnde S. Aug. in Speculo, Sapientiam iungit Eccleſiaſtico, & vtrumq; poſtponit Iſaiæ ceteriſque Prophetis.

Scopus libri.

Primus.

Secundus.

Porrò caſtitatem Sapiens impensè commendat c. 4. quia Ægyptij, & præſertim Ptolemęi, ſalaces erant & luxurioſi, vnde ſorores ſuas ducebant in vxores.

Memorabile eſt quod de S. Macrina ſorore ſua ſcribit Nyſſenus in eius Vita, ſcilicet ipsā à teneris didiciſſe Sapientiam Salomonis & Pſalmos Dauidis, eoſq; iugiter, ſiue oraret, ſiue comederet, ſiue ſtuderet, ſiue cubitum iret, decantaſſe. Eumelia mater S. Macrinæ, *illa* inquit, *quæ ex diuino ſpiritu dictata Scriptura, primæ illi ætatulæ faciliora aptioraq; videbantur, diſcenda proponebat; cum*

S. Macrina ſtudium ſapientia.

primis

primis Sapientiam Salomonis, idque ex ea potiſſimùm, quod ad vitam & mores maximè conducebat. A Hinc tanta in ſanctitate & ſapientia euaſit, vt ab angelo matri ex ea grauidæ apparente, S. Theclæ fuerit comparata, Theclaque cognominata: quare ipſa S. Baſilij, Nyſſeni, Petri & Naucratij fratrum ſuorum fuit pædagoga & magiſtra ad omnem virtutem.

Denique liber Sapientiæ, æquè ac liber ſecundus Machabæorum, maximè videntur ſcripti ab aliquo Phariſæo contra Sadducæos, qui negabant numen & animæ immortalitatem, indeque futura bonorum præmia & impiorum ſupplicia, quæ omnia concedebant & contra Sadducæos propugnabant Phariſæi, vt patet Act. 23. 8. Cùm enim Ezras ſcriba collegium Scribarum, id eſt ſapientiæ ſtudioſorum, inſtituiſſet, ac tempore Machabæorum, imò tempore Ptolemæi Philadelphi, B Iudæi ſub iugum Alexandri & Græcorum veniſſent; factum eſt, vt multi Scribarum Platonis, Ariſtot. aliorumque Græcorum Sophiſtarum libros legerent, vel eum eorum poſteris & aſſeclis ſermones miſcerent: ac, cùm viderent hos negare numen & futuram vitam, illos verò vtrumque aſſerere, ipſi quoque in duas ſectas diuiſi ſint, nimirum in Phariſæos qui vtrumque aſſerebant; & in Sadducæos, qui vtrumque negabant. Phariſæos ſequebatur populus, Sadducæos verò optimates, vtpote liberiori & licentiori vitæ dediti. Vnde Ioannes Hyrcanus, filius Simonis, fratris Iudæ Machabæi, à Iuda Machabæo (cuius fidei exemplum hac de re, extat 2. Machab. 12) degenerans, in vltima ſua ſenectute à Phariſæo quodam iritatus, & ab altero Sadducæo amico ſuo incitatus, ad Sadducæos deſecit, teſte Ioſepho l. 13. Antiq. c. 18. & acerrimè C Phariſæos eſt perſecutus. Hyrcanum ſecutus eſt filius Alexander, & ex eo nepos Ariſtobulus: è quibus Alexander vno die octingentos Iudæos coram ſe cum pellice epulante, crucifigi iuſſit teſte Ioſepho l. 13 Antiq. c. 22. Hos ſecutus videtur Herodes Aſcalonita, qui proximè Ariſtobulo, eiuſque fratri Hyrcano in principatu Iudææ ſucceſſit; nam & ipſe plurimos Phariſæos occidit, eò quòd in ipſum regem iurare nollent. Mox verò contentiones hæ Phariſæorum & Sadducæorum ſedatæ ſunt poſt exilium Archelai, filij Herodis, cū ei ſuffecti fuere Præſides Romani: hi enim in neutram harum ſectarum partem declinarunt: ac tum vtraque pars, licet opinioni ſuæ inhærens, conſpirauit contra Chriſtum quaſi communem ſuum, id eſt iudaiſmi & Synagogæ, hoſtem. Ita Franc. Lucas in Matth. c. 3 v. 7. Sapiens ergo optimates hac hæreſi Sadducæorum (quibus ſimiles ſunt noſtri D Machiauelliſtæ) infectos, ad ſanam numinis fidem metumque reuocare ſatagens, eos compellat dicens: *Diligite iuſtitiam qui iudicatis terram, ſentite de Domino in bonitate*, id eſt benè, rectè & dignè; ac deinceps eis futura impiorum ſupplicia, & piorum præmia inculcat.

Origo Phariſæorum & Sadducæorum.

Igitur Sapiens hoc libro maximè celebrat opera ſapientiæ, in tuendis protegendiſque bonis & fidelibus Hebræis, ac perdendis impijs infidelibus, Deoque rebellibus, Chananæis & Ægyptijs, Pharaonis aſſeclis: qua de cauſa breuiter hic multas Geneſeos, Exodi & Numerorum hiſtorias perſtringit, ac ſubinde nonnulla, quæ ibi tacentur ſupplet, vt de origine & auctore idololatriæ, c. 14. 15. de veſpis, quæ miſſæ à Deo debilitarunt Chananæos ante aduentum filiorum Iſrael, c. 12. 8. de manna iuſtis omnem ſaporis ſuauitatem varietatemque, quam deſiderabant, exhibente, c. 16. 20 de laruis ſpectriſque ac igne ſibiliſque ſerpentum & beſtiarum percellentibus Ægyptios in nona plaga Ægypti, quæ fuit denſiſſimarum tenebrarum, c. 17. v. 5. 6. 9. de viſionibus terrificis primogenitorū, cùm occiderentur tranſeunte Angelo, c. 18. 19. Vbi aduerte auctorem huius libri, ſæpè ſalire ſubitò ab vno Dei miraculo ad aliud, ac ſubitò reſilire & ad prius redire, idque facit maximè vltimis libri capitibus. Idem ſæpè faciunt Prophetæ: hic enim liber ſcriptus eſt ſtylo prophetali, vti docent Patres.

Iam verò S. Hier. qui auctor eſt Latinæ verſionis Vulgatæ Bibliorum, exceptis Pſalmis (in his enim Eccleſia retinuit verſionem Septuag. vtpote iam omnium ore tritam & decantatam) non videtur fuiſſe interpres huius libri Sapientiæ & Eccleſiaſtici, quia eos non videtur habuiſſe Canonicos: vnde nec prologum eis præfigit, vti in cæteris libris à ſe traductis facere ſolet; imò paſſim aliter Sapientiam citat, quàm habeat noſtra Vulgata, vt patet ex Comment. eius in c. 55. Iſaiæ, & in Zachar. c. 8. & 12. & alibi ſæpiùs.

Verſio Sapientiæ non eſt S. Hieronymi.

Denique à S. Aug. Cypr. Dionyſ. Areopag. & alijs S. Hier. antiquioribus citantur ſententiæ è libro Sapientiæ eodem planè modo, quo nunc habentur in Vulgata Latina: illa ergo ante S. Hier. extiterit oportet. Quare planè veriſimile eſt in Sapientia & Eccleſiaſtico retentam fuiſſe ab Eccleſia priſcam verſionem, qua ipſa vſa fuit ante S. Hier.

Aduerte. Græca hìc æquè ac in Eccleſiaſtico, ſæpè incerta ſunt & variant: conſulenda ergo eſt editio Græca Romana correcta à Cardinale Caraffa, & probata à Sixto V. ac multò magis Latina Vulgata, quæ hìc purior eſt, quàm ſit Græca, ideoque Græcæ præferenda, ac habenda S. Script. authentica, vti ſanxit Concil. Trident. ſeſſ. 4.

Commentati ſunt in Sapientiam S. Bonau. Lyranus, Hugo, Dion. Carthuſ. Robertus Holcot ex Ordine S. Dominici, Petrus de Alliaco Cardinalis, Petrus Nannius, Hieron. Oſorius, Vatablus, Iſidorus Clarius, Cornelius Ianſenius, noſtri Ioannes Lorinus, & Chriſtoph. à Caſtro, Gonſaluus Ceruantes ex Ordine S. Auguſtin. Porrò Bellator Presbyter, vti refert Robert. Holcot, ſcripſit in Sapientiam libros 24. Matthæus Cantacuzenus breuia, ſed inſigna in Sapientiam edidit ſcholia, quæ ex Græco in Latinum conuertit noſter Brunellus.

Commentatores.

Breuior hìc ero, ne opus Salomonicum nimis excreſcat, præſertim quia multa, quæ hìc commemorantur & iterantur, iam à me in Pentateucho, Prouerbijs & Eccleſiaſte explicata ſunt.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ENuitat omnes, præſertim rectores, ad ſapientiam, ad eam viam monſtrat, ſcilicet iuſtitiam, & ſincerum Dei ſenſum cultumq́; : Deum enim noſſe & odiſſe ſimulationem, murmurationem, detractionem, mendacium, omnemq́ prauitatem cordis, oris & operis, quibus iuſtitia læditur, ac mors prouocatur, quam Deus non fecit, ſed impij eam ſibi vltrò accerſierunt.

1. DIligite iuſtitiam, qui iudicatis terram. Sentite de Domino in boni-
tate, & in ſimplicitate cordis quærite illum: 2. quoniam inuenitur
ab his, qui non tentant illum: apparet autem eis, qui fidem habent
in illum, 3. peruerſæ enim cogitationes ſeparant à Deo: probata
autem virtus corripit inſipientes. 4. quoniam in maleuolam ani-
mam non introibit ſapientia, nec habitabit in corpore ſubdito peccatis. 5. Spiri-
tus enim ſanctus diſciplinæ effugiet fictum, & auferet ſe a cogitationibus, quæ ſunt
ſine intellectu, & corripietur à ſuperueniente iniquitate. 6. Benignus eſt enim ſpi-
ritus ſapientiæ, & non liberabit maledicum à labijs ſuis: quoniam renum illius te-
ſtis eſt Deus, & cordis illius ſcrutator eſt verus, & linguæ eius auditor. 7. Quo-
niam ſpiritus Domini repleuit orbem terrarum: & hoc, quod continet omnia ſcien-
tiam habet vocis. 8. Propter hoc qui loquitur iniqua non poteſt latere, nec præ-
teriet illum corripiens iudicium. 9. In cogitationibus enim impij interrogatio
erit: ſermonum autem illius auditio ad Deum veniet, ad correptionem iniquita-
tum illius. 10. Quoniam auris zeli audit omnia, & tumultus murmurationum
non abſcondetur. 11 Cuſtodite ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodeſt, &
à detractione parcite linguæ, quoniam ſermo obſcurus in vacuum non ibit: os au-
tem, quod mentitur, occidit animam. 12. Nolite zelare mortem in errore vitæ
veſtræ, neque acquiratis perditionem in operibus manuum veſtrarum. 13. Quo-
niam Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum. 14. Creauit
enim, vt eſſent omnia: & ſanabiles fecit nationes orbis terrarum: & non eſt in il-
lis medicamentum exterminij, nec inferorum regnum in terra. 15. Iuſtitia enim
perpetua eſt, & immortalis. 16. Impij autem manibus & verbis accerſierunt il-
lam: & æſtimantes illam amicam, defluxerunt, & ſponſiones poſuerunt ad illam:
quoniam digni ſunt qui ſint ex parte illius.

VERS. 1. DILIGITE IVSTITIAM, QVI IVDICATIS TERRAM. SENTITE DE DOMINO IN BONITATE, ET IN SIMPLICITATE CORDIS QVÆRITE ILLVM] Vox *diligite* græcè ἀγαπήσατε, hebr. אֶהֱבוּ *ahabu*, habet energiam & emphaſim: ſignificat enim ingentē & vehementem amorem, & quaſi ardorem iuſtitiæ, qui iudicibus & principibus à natura quaſi inſitus & connaturalis videatur, ſed gratia & exercitio acuendus & perficiendus ſit, vti notat S. Baſil. in Pſal. 44. ad illa: *Dilexiſti iuſtitiam.*

Nota. Sicut Fceleſiaſtes initio propoſuit thema totius libri, dicens: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*, quod deinde toto libro proſequitur, probat & cõfirmat: ſic hic Sapiens proponit thema & argumentum totius ſapientiæ ſuæ; hæc enim non aliud tractat, non alium ſcopũ ſpectat, quàm vt doceat omnes homines, præſertim principes, diligere iuſtitiam, Deum cognoſcere, amare & revereri, ac ſimplici corde illum quærere, colere & venerari. In hoc enim conſiſtit vera, cæleſtis & diuina ſapientia: vnicum ergo me- A
dium ad ſapientiam eſt iuſtitia: vnde Eccleſiaſt. c. 1. 33 *Fili*, inquit, *concupiſcens ſapientiam, conſerua iuſtitiam, & Dominus præbebit illam tibi.*

DILIGITE IVSTITIAM, QVI IVDICATIS TERRAM] Syrus & Arabicus, *iudices terræ*; Anton. in Melilla p. 2. ſerm. 9. legit, *qui iudicia exercetis inter homines.* q. d. Vos, ô reges, principes, gubernatores & iudices, qui iudicatis, id eſt regitis terram in ſuas prouincias & vrbes diſtributam, putà regitis ciues vrbium, & incolas prouinciarum, diligite iuſtitiam. Nam, vt ait Salomon Prou. 29. 4. *Rex iuſtus erigit terram, vir auarus deſtruet eam.*
B
Eſt ſynecdoche; ex parte enim præcipua intelligitur totum, putà ex iudicio regimen. Iudicare enim olim erat prima pars regiminis, primumque officium regum: illorum enim erat & eſt, iudicare, id eſt, dicere ius populis: vnde id per ſe præſtitere Iulius Cæſar, Auguſtus, Veſpaſianus, Domitianus, Traianus, Hadrianus, Antoninus, Maximus, Commodus, Pertinax, Seuerus, Caracalla, Iuſtinianus, Carolus Magnus, S. Ludouicus, alijque Imperatores & reges, quos recenſet Tiraquellus de nobilit. c. 28. Rurſum *iudicare*, eſt vindicare pauperes à potentibus oppreſſos, iuxta illud de Salomone & Chriſto prædictum: Iudicare *pro regere.*

ctum: *Deus iudicium tuum regi da,* &c. *iudicare pauperes in iudicio.* Pſ. 71. v. 2. *Cum altercãtur homines, ad iudiciũ confugiunt: ad iudicem autem ire, eſt ire ad ius ipſum: quippe cũ iudex nihil aliud ſit, quã ius quoddam animatum; & quærunt iudicem quaſi medium & mediatorem,* ait Ariſt. 5. Ethic. 4. Idem Ariſt. ibidem δίκαιον, ait, id eſt iuſtũ, ſiue ius, dicitur, quia δίχα, id eſt bifarium, diuiſum eſt, quaſi δίχαιον, id eſt bipartitum; & δικαστὴς id eſt iudex, dicitur quaſi διχαστὴς, id eſt bipartitor: quia vtrique litiganti ſuũ ius partitur, diuidit & diſtribuit. Hinc Salomon hîc c. 9. 7. *Tu,* ait, *elegiſti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum,* quaſi regis proprium ſit iudicare, & ius ſuum cuique partiri. A

Index eſt ius animatum.

Emphaſim habet τὸ *terram.* q. d. O reges nolite alta ſapere, ſed faſtum, dominatum & tyrannidem premite: non in cælo, ſed in vili terra regnatis; eſt rex cæli, qui vos aſpicit & deſpicit, voſque iudicabit. Incipit à regibus: quia qualis eſt rex, talis eſt & populus: nam B

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic natura primùm in embryone format cor, quia cor dat vitam ceteris membris: ſic cæli regunt elementa orbeſque ſubiectos: ſic Angeli ſuperiores dirigunt inferiores: pari modo reges regunt ceteros homines.

Iuſtitia hîc propriè accipitur pro virtute, quæ cuiq; reddit ius ſuum: hanc enim principes tueri debent, velut baſim & columen reipublicæ, cuius tutelam ſi negligant, improbi oppriment probos, potentes, imbecillos, diuites egenos, &c. indeque orientur ſchiſmata, rixæ, bella, & totius reipubl. confuſio, exitium & ruina. Quare iudicum & principum prima cura eſſe debet, vt cuique ius ſuum ſeruent, illudque ab iniuria quorumcumque tueantur, nec ſinant ſe flecti donis aut minis, vt à vero iuſtoq; vel hilum deflectant, vti fecerunt iudices Areopagitæ, de quibus dixi Actor. 17. in S. Dionyſio Areopagita: iuſtitia enim inter virtutes elucet ſicut Heſperus, ſiue lucifer, inter ſtellas, præſertim in principe, ait Ariſtot. 5. Ethic. 1. & Philo lib. de Creat. principis; quia *remotâ iuſtitia quid ſunt regna, niſi magna latrocinia? quia & ipſa latrocinia quid ſunt, niſi parua regna?* ait S. Auguſt. lib. 4. de Ciuit. cap. 4. Hinc Cant. 1. 3. ſponſo dicitur: *Recti diligunt te;* Septuag. vertunt, εὐθύτης, id eſt *rectitudo, diliget te.* q. d. *Rectitudo,* id eſt iuſtitia, regia eſt virtus, ideoque regi Chriſto, ſponſo Eccleſiæ eſt familiaris intima & perchara, ait Orig. & Iſaias c. 11. 5. hoc Chriſto Regi regum cingulum aſſignat: *Et erit iuſtitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius: quoniam,* vt dicitur Pſ. 10. 8. *iuſtus Dominus, & iuſtitias dilexit, æquitatem vidit vultus eius.* Idem per vmbram vidêre Sapientes Gentilium. Plutarch. cõment. ad indoctum principem ait, iuſtitiam eſſe aſſeſſorem Iouis & deorũ, adeoq; ſine ea, ne Iouem quidem rectè dominari. Thebis iudicũ ſtatuas ſpectari abſque manibus, idem Plutarch. aſſerit, & eam, quæ principem referret, auerſis eſſe oculis, vt iuſtitiam & à donis alienam eſſe debere, & nulla mulceri facundia opportere ſignificarent. Apud Simandium iudex ita pingitur, vt è collo eius ſuſpenſa veritas pendeat, oculi ſint in ſinum deiecti, octo legum libri circumſtent: quo ſignificatur iudices integros eſſe debere, & ſolã inſpicere veritatem. ita Pierius Hierogl. 41. c. 4. C D

Iuſtitia virtus regum.

Gemma.

Iudicis emblema.

Alibi paſſim iuſtitia pingitur vt virgo velatis oculis, vna manu libram tenens, altera gladium Audi Pierium Hierogl. 55. c. 61. *Iuniorum inuentum eſt, iuſtitiæ ſeueritatem atque rigorem per exertum enſem, manu virginea prætentum ſignificare, cui ad æquitatis indicium, trutinam etiam addidere. Sed enim apud veteres aliter traditum inueni, qui iuſtitiam cum libratis omnino lancibus in læua figurabant, ſed enim dextera non enſem ſed faſces cum adalligata ſecuri ſtatuebant. merita æquaque ex huiuſmodi hieroglyphico præmia merentibus impendi atque diſtribui; hinc ſcelerum conuictis caſtigationem impendere ſignificantes.* Subdit deinde alias emblematis partes: *Sed enim ſpectes hæc duas ſecum mulieres captiuas trahit, vnam, quæ fractum enſem manu prætendit, alteram, quæ conto innititur: duo ex hoc figmento vitia domita indicantes, vt ex vtriuſque medio virtutem ipſam aſtruerent, per fractum ſcilicet enſem ſeueritatem nimiam retuſam cohibitamue intelligentes; per contum, lentitudinem ad ferulam reuocatam, quia iudicia plus æquo producebantur. inde enim contatio, quæ retardationem ſignificat. Lenes verò ſunt, qui nullo atroci quantumlibet ſcelere concitantur, neque publicis, neque priuatis iniurijs commouentur.* Hinc iuſtitia ab antiquis nuncupata eſt Aſtræa virgo, quæ cùm aureo ſæculo deſcendiſſet in terras, vitijs indies creſcentibus indignata euolauit in cælum, & in ſignum cæleſte, cui nomen Libra eſt, conuerſa fuit, vt refert Mythologiæ lib. 2. c. 2. Natalis Comes, de qua Seneca in Octauia:

& iuſtitia.

Aſtræa virgo ſiderum decus.

Et Ouid. in 1. Metamorph.

Et virgo cæde madentes
Vltima cæleſtûm terras Aſtræa reliquit.

Et Heſiodus:

Ipſa autem iuſtitia eſt virgo ex Ioue nata,
Caſtaq; venerandaq; dijs qui Olympum habitãt:
Et quando quis eam læſerit obliquè damnans,
Statim apud Iouis patrem ſedens Saturnum,
Dicit hominum iniuſtitiam, donec
Soluat populus iniuſtitias regum.

Secundò, *iuſtitia* hîc cum Chriſtoph. à Caſtro & alijs, generatim accipi poteſt pro cõplexione virtutũ, & ſic quælibet virtus eſt pars, vel ſpecies iuſtitiæ: omnis enim virtus ſpectat id, quod æquum, iuſtum & dignũ eſt fieri: præſcribit enim ea, quæ ad officium hominis ſpectant, vt honeſtè ſecundum rationem, legem & voluntatem Dei viuat: hoc autem officium quoddam eſt ius, nõ iuſtitiæ commutatiuæ & ſtrictæ, ſed generalis & amplæ, ad quod nos obligat virtus, ratio & lex. Vnde Cantacuzenus cenſet Deũ hîc loqui hortariq; ad iuſtitiæ, id eſt virtutum exercitationem, vt per eam ad ſapientiæ cognitionem, id eſt ad Verbi diuini myſteria cognoſcẽda, præparemur. Confirmat ex eo, quòd Deus Ioſue duci populi præcepit c. 1. 7. dicẽs: *Eſto robuſtus valdè, vt cuſtodias omnem legem:* & ex eo quod ait Michæas c. 6. 8. *Indicabo tibi ô homo, quid ſit bonum, & quid Dominus requirat à te: Vtiq; facere iudicium, & diligere miſericordiam, & ſollicitum ambulare cũ Deo tuo.* Sic quoque S. Bernard. qui per *iuſtitiam* accipit pœnitentiam & patientiam in quauis tribulatione: ſic enim ait in Sentent. *Quatuor gradibus,* inquit, *diſtinguitur omnium electorũ profectus. Primò enim fit quiſque amicus ſuæ animæ, ſecundò fit amicus iuſtitiæ, tertiò ſapientiæ, quartò fit ſapiens.* Secundum deinde

de

de ita proſequitur: *Diligendo autem iuſtitiam trãſit ad ſecundum gradũ, & audit illud Sapientiæ præceptũ: Diligite iuſtitiam, qui iudicatis terram. Quam ſi perfectè dilexerit, debet pro ea patienter ferre omnem pœnam, & quamcumque illatam contumeliã. Duo quippe præſtabit ei iuſtitia, vnũ, vt faciat quod debet; alterũ, vt patiatur quod debet, ſcilicet vt ſi bonum non fecerit quod debuit, malum quod meruit patiatur. Sic miro modo, ne deſerendo quidem iuſtitiam ab ipſa deſerimur, dũ per ipſam quilibet præuaricationis reatus punitur. Neque enim eſt, qui ſe abſcondat à calore eius. Hanc autem pœnam, non ſolùm vir iuſtus non horret; verùm etiam libenter excipit, dum per eam præteritæ vitæ peccata purgari fideliter credit. Hinc enim ſcriptum eſt: Non contriſtabit iuſtum quidquid ei acciderit.* Idem lib. 3. de Conſiderat. c. 2. *Diligite,* inquit, *iuſtitiam, qui iudicatis terram. Parum eſt iuſtitiam tenere, niſi & diligatis. Qui tenent, tenent; qui diligunt, zelantur. Amator iuſtitiæ inquirit iuſtitiam, & proſequitur eam: porrò omnem iniuſtitiam perſequitur.*

B

Porrò, Sapiens hic monet principes, vt, ſicut poteſtate, ſic & iuſtitia, id eſt omni virtute, præcellant & præeant ſubditis. Sapienter Baſilius Imper. exhort. ad Leonem filium c. 10. *Caue,* inquit, *ne regni malus cuſtos, degeneris aliquid atque indigni committas: ſed ſicut ceteris prælatus es, vt omnibus imperares; ita contende, vt virtute quoque ceteris antecellas: virtus enim omni principatu, omniq́ue auctoritate præſtantior eſt. Si ergo dignitate quidem reliquis præſtas omnibus, virtute autem ab alio præcelleris; Imperator es in eo, quod minoris excellentiæ eſt: in eo verò, quod præclarius eſt, Imperator non es, imo alterius imperio ſubes. Ne ſis ergo veluti ſuppoſititius atque adulterinus dominus, cùm te alius præſtantior reperiatur; ſed verus Imperator, cùm ceteris omnibus virtute antecedas.*

C

Princeps qui id præſtat, eſt ſol orbis, ac viuum Dei ſimulachrum, cum ipſe ſemetipſum ad effigiem Dei per virtutem componit, ait Plutarch. comment. ad principem indoctum.

Hunc quoque huius loci appoſitum eſſe ſenſum patet ex ſequent. quibus peruerſas cogitationes, detractiones, murmura, velut iuſtitiæ, id eſt ſapientiæ & virtuti, contraria reprehendit, vt quaſi idem hìc dicat, quod cap. 6. 10. vbi ait: *Ad vos ergo reges ſunt hi ſermones mei, vt diſcatis ſapientiam* (prudentiam & virtutem) *& non excidatis.* Hinc & Vatabl. hoc loco pro *diligite iuſtitiam,* vertit, *diligite ſapientiam.* Vnde noſter à Caſtro ſic exponit, q. d. Vos, ô principes rectoreſq; hominum, à quibus prodit totius populi ſalus, diligite virtutem, & ſapientiam ſectamini, de qua mihi ſermo inſtituitur, atque actiones veſtras iuxta præcepta illius ad pietatem componite.

D

SENTITE DE DOMINO IN BONITATE] Aptè dilectioni iuſtitiæ ſubiungit ſenſum bonitatis cultuſque Dei, velut cauſam: nil enim ita hominem, præſertim reges, in iuſtitia & officio continet, atque metus cultuſque Dei. Vnde Philo de Vita Moſis: *Religio vna,* inquit, *iunũ animos aſtringit, & contubernia ſocietateſq; confirmat.* Quod vſq; adeò verum eſt, vt falſas etiam religiones & ſectas ad illigandos ciuium animos ab infidelibus principibus inuentas affirmet S. Auguſt. lib. 8. de Ciuit. c. 32. Adde reges eſſe quaſi quoſdam deos in terris; ſunt enim Dei vicarij, officiales & miniſtri. Vnde Plato & philoſophi docent, reges eſſe quaſi viua Dei ſimulachra: quin & Pſaltes

A pſal. 81. *Deus,* ait, *ſtetit in medio deorum, in medio autem deos* (reges & iudices) *diiudicat.* Senſus ergo eſt, q. d. Vos principes eſtis Dei vicarij, & quaſi dij quidam terreſtres: imitamini ergo Dei iuſtitiam, virtutem & ſanctimoniam; illam ergo ſentite, id eſt, vſu & praxi guſtate & ſapite, vti legit S. Hier. in c. 55. Iſaiæ. Iam

Sentire de Domino in bonitate. Primò.

Primò, *ſentite de Domino in bonitate,* id eſt, ſentite de Deo benè & rectè: ſic enim Hebræi aduerbia ſignificant per nomina, vt, *ſeruite Domino in lætitia,* id eſt lætè: *fac tua in fortitudine,* id eſt fortiter: *in amore,* id eſt amanter. *Primus diſcendi ardor, nobilitas eſt magiſtri,* ait S. Ambroſ. lib. 2. de Virgin. Quid nobilius Deo, iuſtitiæ & ſapientiæ magiſtro? De eo ergo ait, bonitatem, id eſt, bonam opinionem & exiſtimationem, eſſe concipiendam. *In bonitate,* id eſt, benè ſentite de Do-

B

mino Deo. q. d. Bonum ſenſum & ſententiam de Deo in mente efformate, vt ſenſus veſter de Deo ſit ipſi congruus, ipſoq́ue dignus, vt talem conceptum de Deo habeatis, qualem ipſe meretur; vt talem vobis in animo fingatis Deum, qualis reuera ipſe eſt. Vnde S. Cyrill. epiſt. ad Acac. in Concil. Epheſino legit; vel explicat potius paraphraſticè: *ſentite de Domino, quæ vera ſunt.* Et tres illi Epiſcopi Dalmat. in epiſt. ad Leonem Imp. pro Concilio Chalced. *Ad omnem,* inquit, *perfectionem Catholicæ fidei, ſufficit doctrina ſapientiſſimi Salomonis; ait enim: Sentite de Domino in bonitate, & in ſimplicitate cordis quærite eum. Quid ergo peſſima calliditate nequitia faciet, cui vltra bonitatem nequaquam licet excedere?*

Ita Dionyſ. Clarius, Ianſenius & Vatabl. Senſus ergo eſt, q. d. O reges curate, vt de Deo Deiq́ue prouidentia, maieſtate, iuſtitia, ſapientia, po-

C

tentia, vindicta, ceteriſque attributis ita ſentiatis & ſapiatis, ſicuti reuera ipſa ſe habent in Deo; benè ergo rectè & piè de ijs ſentite, vti docet fides & Prophetæ: non malè, prauè & impiè cum Epicureis, Politicis & atheis, qui Deo adimunt prouidentiam, vindictam aliaque attributa, ideoq́ue ex Deo faciunt, vel truncum, vel cacodæmonem. Vnde Arabicus vertit; *percipite potentiam Domini perceptione recta.* Baſis enim & fundamentum reipubl. iuſtitiæ regni felicitatis, omniſque boni eſt religio, veruſq; de Deo ſenſus: hic enim tam reges, quam ſubditos ſacro metu percellit, & cõtinet in ſapientia & virtute, vt iuſtè, purè ſanctèq́ue viuant, ne tantum numen offendant, cuius vindictam extimeſcũt: Deus enim vti bonorum eſt præmiator liberaliſſimus, ita malorum eſt vl-

Religio columen politiæ.

D

tor acerrimus. Vnde Ioſaphat rex Iuda, iudices Dei metu vrget ad iuſtè iudicandũ 2. Paral. 19. v. 6. dicens: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iuditium, ſed Domini; & quodcumque iudicaueritis in vos redundabit. Sit timor Domini vobiſcũ, & cum diligentia cuncta facite: non eſt enim apud Dominum Deum noſtrum iniquitas, nec perſonarum acceptio nec cupido munerum.* Vidit hoc etiam Plato, qui proinde in Protagora, & in Euthyphrone iuſtitiam & religionẽ ita coniungit, vt vnam eamdemq; virtutem exiſtimet: vel ita inuicem ſimiles, vt qualis iuſtitia, talis ſanctitas & religio futura ſit; & qualis religio, talis adminiſtrãda iuſtitia. Nam quemadmodum ſalus animæ, vt ait Eccleſiaſt. c. 30. 15. eſt in ſanctitate iuſtitiæ: ſic ceterarũ rerum ſalus atque felicitas ex eâdem iuſtitiæ &

religionis ſanctitate, tamquam ex vero bonitatis fonte profluunt. Ex certa ergo & vera religione, certa & vera iuſtitia: & ex varijs religionibus, incerta & falſa omnia, æqualitas, ſocietas, beneuolentia, fides, id eſt, rerum dictorumque conſtantia. Si enim magiſtratus ſuæ propagandæ hęreſis causâ, ſibi fas eſſe credant ſubditos fallere, datam fidem abnegare, iuſiurandum violare, fallacijs decipere, dolis illudere, omnia bellis permiſcere; quæ inde in rempublicam ſcelera, quæ flagitia, quæ ſacrilegia promanabunt & irrumpent? Quod ius ab ijs reddi poterit, ſi fraudibus rempublicam gubenari, ſi doloſis artibus & impoſturis populos irretiri poſſe, non modò arbitrentur, ſed etiam exequantur? ita Ioſephus Stephanus lib. de Vnica religione c. 14.

Secundò.

Secundò, *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, in probitate, honeſtate, virtute, ſanctitate: ἀγαθωσύνῃ enim opponitur κακία, id eſt, bonitas opponitur malitiæ & ſceleri. q. d. Sentite & ſapite de Deo, quòd ipſe ſit probiſſimus, honeſtiſſimus, ſanctiſſimus, iuſtiſſimus, adeóq; fons omnis iuſtitiæ, probitatis, virtutis & ſanctitatis, quam habét omnes angeli & homines, ideóq; iuſtitiæ & virtutis tutor & vindex ſeueriſſimus. Audi S. Bernard. l. 5. de Conſid. Deum ita definienté, vel potiùs deſcribentem. *Quid eſt Deus? voluntas omnipotẽs, beneuolentiſſima virtus, lumen æternum, incõmutabilis ratio, ſumma beatitudo, creans mẽtes ad ſe participandum, viuificans ad ſentiendum, afficiens ad appetendum, dilatans ad capiẽdum, iuſtificans ad promerendum, accendens ad zelum, fœcundans ad fructum, dirigens ad æquitatem, formans ad beneuolentiam, moderans ad ſapientiam, roborans ad virtutem, viſitans ad conſolationem, illuminans ad cognitionem, perpetuans ad immortalitatem, implens ad felicitatem, circumdans ad ſecuritatem. Quid eſt Deus? Non minùs pœna perverſorum, quàm humilium gloria: eſt enim rationabilis quædam æquitatis directio inconuertibilis atque indeclinabilis, quippe attingens vbique, cui illiſa omnis prauitas, conturbetur neceſſe eſt.* Et inferiùs: *Deus*, inquit, *eſt cuius longitudo eſt æternitas, latitudo charitas, altitudo maieſtas, profundum ſapientia.*

Pulchra Dei deſcriptio.

Tertiò.

Tertiò, *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, in benignitate & beneficentia. q. d. Sentite & ſapite de Deo, non quòd ipſe ſit ſeuerus, maleficus, crudelis, tyrannus; ſed quòd ſit benigniſſimus & beneficentiſſimus omnium, etiam pauperũ, miſerorum, pupillorum & orphanorũ pater, imò mater, tutor, prouiſor, protector: ac proinde vos, ô iudices, Deum imitantes cauſas pauperum ſincerè iudicate, nec eos patiamini à potentibus opprimi, aut eis ex metu vel ſpe cauſam contra iuſtitiam adiudicetis, cogitantes Deum, qui pater eſt pauperum & pupillorum, acerrimum eorum fore vindicem. Sic ait Pſaltes: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in ſæculum miſericordia eius*, Pſal. 106. 1. *Bonitas Dei* ergo, eſt eius miſericordia, clementia & beneficentia. Vnde Syrus vertit, *excogitate de Domino bonitatem.*

Hinc quidam ſic exponit: *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, experientia diſcite, Deum optimum maximum, benigniſſimũ eſſe, & exemplar vnde omnem in vobis exprimere bonitatem debeatis; diſcite iugum illius ſuaue eſſe; non durum, ſed blandum: & onus illius, non ponderoſum, ſed leue & iucundum: iugo enim ſi adſint

A ſuauitas & lenitas, duobus præſtat, quibus iure id appeti poſſit, non detrectari.

Porrò, reges maximè decet imitari Dei bonitatem, id eſt benignitatem & beneficentiam. Vnde Curt. lib. 8. aſſerit *imperij maieſtatem, ſalutis eſſe tutelam.* Et Plinius in Paneg. Traiani docet, principum eſſe bonitatem erga hominũ genus, *vt benigni fungantur vice Dei.* Et Theodoricus rex apud Caſſiod. l. 20. Var. c. 20. *Inter glorioſas*, ait, *reipublicæ curas, quas perpeti cogitatione Deo auxiliante princeps ſuo reuoluit corde, curæ quoque ſuo ſit leuamen humilium contra potentiam ſuperborum.*

Quartò, *ſentite de Domino in bonitate*, id eſt, in omni bono, quod triplex eſt, ſcilicet honeſtum, vtile & delectabile. q. d. Sentite & ſapite de Deo, quòd ipſe per eſſentiã ſit ſummũ, immenſum & *Quartò.*

B omne bonum, tam honeſtum, quàm vtile & delectabile, tã ſuum, quàm hominis & creaturarũ omniũ. Ipſe enim eſt fontalis, eſſentialis, formalis & cauſalis bonitas. Vnde Nazianz. *Bonitas*, ait, *non aliud eſt, quam deitas iuxta illud Christi: Quid me vocas bonum? Nemo bonus niſi ſolus Deus*, Luc. 10.

Vbi Nota hebraiſmum: Hebræi enim verbã contactus, ſiue corporalis, ſiue mentalis, quale eſt ſentire, conſtruunt cum ablatiuo, vt tangere in oculo, in pede, in manu, eſt tangere oculum, pedem, manum. Sentire ergo de Deo in bonitate, eſt ſentire de Deo bonitatem, quòd ſcilicet Deus ſit ipſiſſima bonitas, & ipſiſſimum bonũ. q. d. Vos, ô principes, qui eſtis Dei imagines, æmulamini Deum quaſi veſtrum exemplar, ſentire & ſapite eius bonitatem; vt ſicut participatis eius poteſtatem præ ceteris, ſic & præ ceteris

C participetis eius bonitatem: quemadmodum Dei bonitatem omnes creaturæ ſentiunt, cùm ab eo hauriunt ſuum eſſe omneque bonum; ſic & ſubditi haurientes à vobis ſua commoda, veſtram vbique bonitatem ſentiant.

Audi de bono & bonitate Dei diuinè diſſerẽtem Dion. c. 4. de Diuin. nomin. initio. *Age ergo iam ad nomẽ boni noſtra veniat oratio, quod præcipuè Theologi ab omnibus ſecernunt diuinitati, quia Deũ ſuperet, tribuunt; ipſam vt opinor diuinã eſſentiam, bonitatem appellantes, quod hoc ipſo, quòd bonum eſt, vt bonum per ſe & eſſentia ſua, in ea, quæ ſunt omnia, bonitatem diffundat. Vt enim ſol noſter nõ cogitatione, aut voluntate, ſed eo ipſo, quod eſt, omnia illuſtrat, quæ eius lumen pro modo ſuo capere poſſunt: ſic etiam ipſum bonum, quod ita præſtat ſoli, vt prima ſpecies tenui obſcuræq; imagini, per ſe, ipſaq; eſſẽtia ſua ijs quæ ſunt, omnibus pro eorũ captu totius bonitatis radios emittit.* Et *Bonitatis Dei deſcriptio.*

D inferiùs. *Ex ipſo bono lumen eſt, & bonitatis imago, &c. eſtq; eorũ quæ ſunt menſura, & æternitas, & numerus, & ordo, & cõplexus, & cauſa, & finis: ſic etiã, qui clara expreſſaq; diuinæ bonitatis imago eſt, magnus hic ſol totus lucens, ac ſemper ſplẽdidus, pro minima ipſius boni ſimilitudine, omnibus etiam, quæ eius lucem capere poſſunt, collucet, habetque lumen per omnia diffuſum, in omnem hũc mundũ, quem cernimus, radiorũ ſuorum ſplendorem explicãs, & ſurſum & deorſum: ac ſi quid eſt quod eos non participet, id eius luminis diffuſi tenuitati aut paruitati non eſt tribuẽdum, ſed ijs, quæ quia apta non ſunt ad capiendũ lumen, ad illud capiẽdũ non explicantur.* Et pluribus interiectis ita cõcludit: *Omnis infinitas, termini omnes, ordines, præſtãtiæ, elementa, ſpecies, omnis eſſentia, vis omnis, omnis actio, habitus omnis, ſenſus omnis, omnis ſermo, omnis*

mentis

mentis notitia omnis tactus, omnis ſcientia, omnis coniunctio, & vno nomine quidquid eſt ex pulchro ac bono, & in pulchro bonoque, eſt, atque ad pulchrum bonumque refertur: & quæ ſunt ac fiunt, boni pulchrique, cauſa & ſunt & fiunt omnia, ipſumque omnia intuentur, & ab eo mouentur ac continentur, &c. *Quoniam ex ipſo per ipſum, & in ipſo atque in ipſum ſunt omnia, vt diuina ſcripta tradunt. Eſt igitur id, quod pulchrum eſt & bonum, expetendum, amandum, diligendum omnibus.* Hinc diſce quid ſit bonitas Dei, de eaque bene digneque ſentire.

Porrò τὸ *ſentite*, vel, vt S. Hieron. legit, *ſapite*, non tantùm ad iudicium, ſed & affectum pertinet. Vnde Apoſtolus, *ſapere ea, quæ carnis vel ſpiritus ſunt*, vocat concupiſcere & toto affectu proſequi ea, quæ carni vel ſpiritui commoda grataque ſunt. Senſus ergo eſt, q. d. Sentite Dei bonitatem, non tantùm eam mente concipiendo, vel B credendo, ſed & toto affectu eam proſequendo, vt omnes curas, cogitationes, animique vires in eum intendatis & expromatis. *Hinc fiet*, inquit noſter à Caſtro, *vt qui bono animo ſit erga Dominum ſapientiæ largitorem, quæcumque excellentia credat de illo, confidat illi in omnibus, etiamſi difficillimus; ſuſtineat eum, etiamſi mala inferat: itaque ſentiet de eo in bonitate, dum illi, tamquam optimo parenti ſe credit; tamquam omnipotenti, qui poſſit ad ſummum ſapientiæ faſtigium euehere; & tamquam omniſcienti, qui ſciat eius vtilitati proſpicere.*

Moraliter, hîc diſce verum ſenſum deitatis, ſiue de Deo, eſſe ſenſum bonitatis, ſcilicet ſentire de eo quòd ipſe per eſſentiam ſit ſummum, infinitum & omne bonum, ac proinde ſummè benignus & beneficus in omnes, ideoque ſummè amandus. C

Hac de cauſa Deus, vt bonitatem & amorem ſuum immenſum creaturis patefaceret, non tantùm creauit angelos, cælos, animalia, homines, tantamque rerum varietatem & pulchritudinem vt, quoties intueris bonitatem & pulchritudinē floris, gemmæ, auri, herbarum, fructuum, animalium, ſtellarum, cælorum, totiuſque mundi, toties in eis, velut vmbris, immenſam Dei bonitatem & pulchritudinem intueri & cōtemplari valeas: ſed & Filium ſuū vnigenitum miſit in carnem, vt homines peccato perditos, & gehennæ addictos, ſuis atrociſſimis pœnis, & infami crucis morte redimeret. Vis ergo ſcire quanta ſit bonitas Dei? conſidera bonitatem Chriſti in cruce, quantam ſcilicet nuditatem, ſitim tormenta, dolores, confuſionem, infamiam, irriſiones, &c. pro te viliſſimo terræ vermiculo, imò peccatore, patiatur, idque ſine vllo ſuo commodo; ſed tātùm D hoc fine & fructu, vt tibi benefaciat, vt tu ſis ſaluus, liber & beatus. Chriſtus ergo tua maleficia, infirmitates & tormenta in ſe ſuſcepit ac eorum loco tibi ſua beneficia, virtutes, præmia & gaudia contulit, vt tibi bene eſſet. *Crux* ergo *eſt academia diuinæ bonitatis* & amoris puriſſimi æquè ac immenſi, vt in ea Chriſtum contemplans cogaris ex ſtupore exclamare; O bonitas! ô amor! quantum me amaſti, quàm caro pretio me redemiſti? quanta bona tuis malis mihi contuliſti? Quid tibi, Domine Ieſu, pro tantis bonis retribuam? omnia oſſa mea dicent: *Domine quis ſimilis tibi?* Amaſti me, Domine, nimis amaſti: etſi tibi mille animas, mille vitas impenderem, quid hæc

A ſunt ad vitam tuam, quæ vita eſt Dei? miſericordias tuas Domine in æternum cantabo. Imitabor tuam bonitatem, vt amore tui quibuſcumque poſſim benefaciam, ad commodum non ſuum, ſed meum. Imitabor tuam humilitatem, amorem, ſanctitatem, ac eam omnibus imitandam proponam, dicamque cum Apoſtolo: *Hoc enim ſentite in vobis quod & in Chriſto Ieſu, qui cum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit* (ex omni factus eſt quaſi inane & nihil) *formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit ſemetipſum factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis.* Philip. 2. 5. Hoc ergo opus incarnationis Verbi, paſſionis & crucis non indignum, ſed omnino dignum fuit Deo Deique bonitate: imò optimum fuit, ideoque diuiniſſimum, & ſoli Deo proprium: nulla enim re Deus immenſam ſuam bonitatem orbi patefacere potuit, niſi Verbi deſcenſu in carnem & crucem: vt ex eo planè colligas, non angeli, non hominis, ſed Dei ſolius immenſi immenſam hanc bonitatem & philanthropiam extitiſſe. hoc eſt, quod canit Iſaias c. 55. 9. *Sicut exaltantur cæli à terra, ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à viis veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris.*

Incarnatio opus proprium bonitatis Dei

Symbolicè. *ſentite de Domino in bonitate*, non tantùm intellectu, ſed & affectu, vt ſenſui intellectus, conſentiat ſenſus voluntatis, vt ſcilicet bonitatem Dei rectè & mente concipiatis, & voluntate ametis, & moribus exprimatis, iuxta illud Pſal. 110. 10. *Intellectus bonus omnibus facientibus eum*; vel, vt legit S. Hier. *Doctrina bona his, qui faciunt eam*, ita Cantacuzenus.

Myſticè, S. Bonau. *Sentit de Domino in bonitate*, inquit, *qui S. Scripturam quæ Dei eſt verbum, piè legit ac intelligit, non redarguendo, ſed approbando & exequendo.*

ET IN SIMPLICITATE CORDIS QVÆRITE ILLVM] S. Hieron. lib. 1. contra Pelag. addit: *In ſapientia & ſimplicitate cordis quærite Deum*, quaſi ſimplicitas ſit ſapientia. Iam Primò, ſimplicitas hæc opponitur duplicitati, calliditati, hypocriſi, dolo & fictioni: *caret enim merito ſimplicitatis omne arte elicitum, & fraude compoſitum*, ait S. Ambr. 3. Offic. c. 9. Vnde ſequitur v. 5. *Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum.* q. d. Quærite Deum corde ſimplici & ſincero, non duplici, ficto & ſimulato, ne de vobis dicatur illud Iſaiæ 29. 13. & Matth. 15. 8. *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè eſt à me.* Nam *væ duplici corde* (qui, vt acutè ait Perſius ſatyra 5.

Simplicitas.

Primò.

Aſtutam vapido ſeruant ſub pectore vulpem)

Eccli. 2. v. 14. &, *Vir duplex animo, inconſtans eſt in omnibus viis ſuis*, Iacob. 1. v. 8. Porrò B. Dorotheus doctrina 4. præmium aſſignat: *Si enim*, inquit, *quis quærat Deum, Deique voluntatem ſimpliciter, dabit illi Deus etiam puerum, qui eum doceat, ſi doctor deſit, ne ille labatur. ſin ſimulatè quis quærat Deum, Deus viciſſim dabit ei ſimulatum doctorem, qui eum in errorē & laqueum inducat.* Audi S. Greg. in Pſal. 5. pœnit. v. 3. *Sentite de Domino in bonitate, & in ſimplicitate cordis quærite illum: cordis enim ſimplicitas dies eſt, quam fraus non obnubilat, nec obſuſcat dolus, quam lux veritatis illuminat, præſentiæ diuinæ claritas illuſtrat: ſcriptum eſt enim: Cum ſimplicibus ſermocinatio eius. Deo autem ſermocinari eſt, per ſuæ præſētiæ illuminationem

tionem humanis mentibus voluntatis ſuæ arcana reuelare. Cum ſimplicibus igitur Deus ſermocinari dicitur, quia illorum mentes de arcanis cæleſtibus ſuæ inſpirationis claritate illuminat, quos nulla caligo duplicitatis obumbrat. Quod contrà de non ſimplicibus dicitur: Virum ſanguinum & doloſum abominabitur Dominus. Et Salomon ait; Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum, & auferet ſe à cogitationibus quæ ſunt ſine intellectu. Conſtat ergo quia iſtos inhabitando illuminat, illos recedendo excæcat.

Secundò. Secundò, *ſimplicitas* hæc opponitur curioſitati. q.d. Nolite curioſè ſcrutari Dei maieſtatem, prouidentiam, eſſentiam, ceteraque eius arcana, v.g. quomodo ſit trinus in perſonis, & vnus in eſſentia; ſed ſimpliciter credite, quod fideles & Eccleſia de eo credendum docet. Ita explicat S. Cypr. li. 3. Teſtim. c. 53. citatque illud Eccleſ. 7. 17. *Noli eſſe iuſtus multùm, & noli argumentari pluſquam oportet.* Huc accedit Gloſſa, Holcot, & Hugo, qui ſic explicat, quaſi moneatur homo Scripturam ſacram, per quam Deus agnoſcitur, piè, humiliter & ſtudioſè legere & intelligere, neque reprehendere, quæ non clarè percipit, imò fide certa tenere. Nam iuxta Iſaiæ 7. 9. *Si non credideritis, non permanebitis;* Septuag. *non intelligemus;* neue in aduerſos ſolis radios noctuq; intueamur, cauentes ne *ſcrutatores facti maieſtatis, opprimamur à gloria.* Et quia fidei luce illuminatæ mentes flammá concipere debent charitatis, ideo ſubiungi aiunt *quærite*, quod fulgore ardentis amoris fit.

Tertiò. Tertiò S. Auguſt. l. 1. de Serm. Domini in monte c. 7. *ſimplicitatem* accipit pro puritate, vt opponitur miſtioni: ſimplicia enim ſunt pura, miſta ſunt impura, vtpote ex varijs conflata. q.d. Simplici, id eſt puro, corde quærite Deum. Scriptum eſt enim: *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deũ videbunt*, Matth. 5. *Hoc eſt mundum cor*, ait S. Auguſt. *quod ſimplex cor: & quemadmodum lumen hoc videri non poteſt, niſi oculis mundis; ita nec Deus videtur, niſi mundum ſit illud, quo videri poteſt.* Hunc quoque eſſe ſenſum liquet ex eo quod ſubdit v. 3. *Peruerſæ enim cogitationes ſeparant à Deo:* & v. 4. *Nec habitabit in corpore ſubdito peccatis.*

Quartò. Quartò, planè & plenè Hebr. תֹּם *tom* & תָּם *tam*, quod Noſter vertere ſolet, *ſimplicitas & ſimplex*, ſignificat integritatem & perfectionem, atque integrum & perfectum: ſic Iob c. 1. 1. dicitur *vir ſimplex*, id eſt, integer & perfectus. Ex aduerſo de idololatris & impijs ait Oſee c. 10. 2. *Diuiſum eſt cor eorum, nunc interibunt.*

Iubet ergo Sapiens, vt homines, præſertim principes, non dimidiato, imperfecto, languido, ſed integro, perfecto, conſtanti fortique corde quærant Deum, vt dimidium cor non dent mundo, dimidium Deo, ſed totum quantum quantum eſt Deo: quod fit per plenam charitatem. Vnde Robert. Holcot per *ſimplicitatem* accipit charitatem. q.d. Sentite de Domino in bonitate, id eſt, bene per fidem; & quærite eum in ſimplicitate cordis per charitatem. S. Hieron. verò in c. 55. Iſaiæ: *Quærite Dominum*, ait, *dum inueniri poteſt: quærite non loco, ſed fide & pœnitentia.*

Hinc rurſum *ſimplicitas* à nonnullis accipitur pro cãdida liberalitate, iuxta illud Rom. 12. v. 8. *Qui tribuit in ſimplicitate*, & 2. Corinth. 8. 2. *Altiſſima paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis* (id eſt beneficentiæ & liberalitatis) *eorum*, & c. 9. v. 11. *Vt in omnibus locupletati abundetis in omnẽ ſimplicitatem*, id eſt, candidam liberalitatem, vti ibidẽ explicat S. Chryſoſt. Theodor. & alij. Sic ſenſus erit hoc loco, q.d. Quærite Deum largo & liberali corde, non arcto & ſtricto: ipſe enim vti liberaliſſimus eſt, ita liberale cor requirit, id eſt latum, amplum, ad omnia paratum, magna deſiderans & moliens, vt in illud velut vas capax diuitias ſuæ gratiæ & liberalitatis effundat.

Symbol. Dionyſ. Carthuſ. *Quærere Deum in ſimplicitate*, inquit, *eſt, Deum per abſtractionem & ſimplicitatem intellectus cognoſcere, quod ipſe ſit ſummè ſimplex.*

QVONIAM INVENITVR AB HIS, QVI NON TENTANT (Arabicus, *non contriſtant*) ILLVM: APPARET AVTEM EIS QVI FIDEM HABENT IN ILLVM] Græcè τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id eſt, *non incredulis ipſi;* Vatabl. *& ijs, qui non diffidunt ipſi, exhibet ſe;* Syrus, *reuelatur ijs qui credunt in illum;* Arabicus, *qui illum mendacem non efficiunt;* S. Hieron. in c. 8. Zachar. legit, *appropinquat Dominus his, qui non tentant eum; & oſtendit faciem ſuam his, qui non ſunt increduli*, id eſt his, qui credunt in eum. Eſt mioſis: dicitur enim minus, & ſignificatur maius, ſcilicet per negationem incredulitatis ſignificatur credulitas & fides; vti Noſter ſolerter aduertit. Vers. 2.

Confirmat quod dixit: *Sentite de Domino in bonitate, & in ſimplicitate cordis quærite illum.* Confirmat autem ex fructu & præmio, quòd ſcilicet inueniatur ab his, qui non tentant eum, ſed in ſimplicitate cordis quærunt eum; & appareat his, qui in bonitate de eo ſentiunt, hoc eſt, qui fidem habent in illum. Eſt enim conuerſio, quia prius hemiſtichium reſpondet poſteriori hemiſtichio verſus præcedentis; poſterius verò priori: ſimplicitati enim opponit tentationem, bonitati incredulitatem & diffidentiam. Senſus ergo eſt, q.d. Simplici & ſincero corde, non dubio & tẽtatiuo, quærite Deũ; ſic eum inuenietis: à talibus enim inuenitur: atque rectè de eo eiuſque bonitate ſentite, illi credite, illi fidite; ſic enim vobis apparebit. Huc accedit noſter à Caſtro: Rationẽ reddit, inquit, eius quod dictum eſt, Dominum ſimplici corde & ſincero animo quærendum, ac maximè, fideli, credendo abſque dubitatione vlla, quòd poſſit, ſciat velitque largiri, quod poſtulatur. Namque accedunt ad eum diffiſi, potiùs exploraturi eius potentiam, ſapientiam & bonitatem: quòd de ea dubitent, vel non habeant illam compertam; hi tentant Deum, & grauiſſimè delinquunt: & non ſolùm non inuenient, quod quærunt, ſed tamquam Deo contumelioſi longiùs repellentur. Addit à Caſtro: Vnde idẽ eſt, ſentire de Domino in bonitate, & ſimplici corde quærere illum, quod non tentare, ac fidem habere in illum. Intellige hæc quatuor idẽ eſſe, non propriè & præciſè, ſed amplè & finaliter, quia ſcilicet eòdem omnia tendunt.

Tentant Deum tripliciter. Tentant Deum Primò, infideles, qui cũ Deo, quaſi cũ idolo lapideo, mortuo & ſenſus experte agũt; quod proinde externis tantũ ritibus & geſtibus colunt. Secũdo, qui Deo negant ſcientiã, potentiam, prouidentiam rerum humanarum, ac iniuſtitiæ ſcelerumq; vindictam, aut eius periculum facere volunt. Tertiò, qui ſuo ingenio, opibus, viribus confidunt, non Deo. Sic diabolus

tentauit Chriſti diuinitatem, Matth. 4. 2. Iudæi eiuſdem potentiam, dum ab eo popoſcerunt miraculum, Matth. 12. 38. Item iuſtitiam, dum ab eo poſtularunt vectigal. Matth. 17. 23. Item ſapientiam, dum modum reſurrectionis ab eo veſtigarunt, Matth. 22. v. 24. Item clementiam, dum ei obtulerunt adulteram ad condemnandum, Ioan. 8. 5. Item obedientiam, dum quærunt: *licet cenſum dare Cæſari, an non?* Matth. 22. 17.

Porrò, credunt in Deum, Primò, qui de eo rectam habent fidem, & orthodoxè ſentiunt; Secundò, qui in eum confidunt; Tertiò, qui illi fideles ſunt, eiuſque mandatis fideliter obediũt, iuxta illud pſal. 77. 7. *Vt ponant in Deo ſpem ſuam, & mandata eius exquirant.* Sic dicitur Eccl. 1. v. 36. *Ne ſis incredibilis timori Domini,* id eſt, religioni & cultui Dei fideliter pareto: *& ne acceſſeris ad eum dupliti,* id eſt dubio fictoque, *corde.* Hinc S. Gaudentius tract. de Dedicat. probare contendit S. Thomam, antequam Chriſtus poſt reſurrectionem illi appareret, non fuiſſe incredulum. Nam hic dicitur: *Apparet autem eis, qui non ſunt increduli.* Igitur quòd à Chriſto culpetur vt incredulus, non tã ad Thomam, quàm ad poſteros ſpectare, qui credere debeant quod non viderunt, vti Thomas credidit Chriſtum reſurrexiſſe, etiamſi eum non viderat, quia Apoſtolis dicentibus ſe eũ vidiſſe credidit. Hæc propria eſt eius opinio. Nã alij cẽſent Thomam verè fuiſſe incredulum: hoc enim planè ſignificat reprehenſio Chriſti. Fuit ergo Thomas, partim credulus, partim incredulus. Credulus, quia credidit Chriſtũ fuiſſe Prophetam verum, ac virum ſanctum, & Meſſiam: incredulus, quia non credidit eum reſurrexiſſe. Chriſtus ergo apparuit ei quaſi credulo, vt reliquum incredulitatis ab eo abſtergeret, vti de facto abſterſit, cùm Thomas tangens eius cicatrices exclamauit: *Dominus meus, & Deus meus.* Adde, etiamſi Deus ordinariè appareat his qui credunt in eum, non tamen ſolis his; nam ſæpè apparet his, qui non credunt in eum: tanta enim eſt Dei bonitas, vt ſua luce & gratia præueniat infideles, vt credant; & impios, vt conuertantur ad Deum. De fide enim eſt, gratiã Dei præuenire noſtrum arbitrium, adeò vt ſine illa nil, quod ad ſalutem conducat, efficere queat, vt paſſim contra Pelag. docet S. Auguſt. & ex eo Concil. Trid. ſeſſ. 6. Sic Deus præuenit Gentiles idola colentes, dum ad eos mittit Apoſtolos, qui eos ad Deum verum traduxerunt, iuxta illud Iſaiæ c. 65. 1. *Quæſierũt me, qui ante non interrogabant; inuenerunt, qui non quæſierunt me;* vel, vt Paulus ex Septuag. citat Ro. 10. 20. *Inuentus ſum à non quærentibus me, palàm apparui ijs qui me non interrogabant:* vbi enim quis gratiæ præuenienti conſentiens Deum quærere pergit, tunc vtique pleniùs & perfectiùs apparet ei Deus per lucem & gratiam maiorem, quæ eum ad iuſtitiam, ſanctitatem, perfectionem, & tandem ad gloriam æternam perducit & prouehit.

Deus apparet variè. Primò. Deus autem quæſitus apparet varijs modis. Primò, in creaturis omnibus & ſingulis: in his enim velut ſuis operibus & effectis relucet ipſe creator: iuxta illud pſal. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei.* & Rom. 1. *Inuiſibilia Dei per ea, quæ facta ſunt, intellecta, conſpiciuntur; ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas.* Vide S. Auguſt. in Soliloquijs c. 31. vbi ſingulos ſenſus & ſingulas creaturas interrogat de Deo, & ſingulæ reſpondent, Non ſum ego Deus, ſed qui creauit me, ipſe eſt Deus meus.

Secundò. Secundò, & propriè, in S. Scriptura. Ibi enim Deus ſe ſuaſque virtutes manifeſtat, ac præſertim in hoc libro Sapientiæ. q.d. Vos ô ſapientiæ ſtudioſi, præſertim rectores hominum, quærite Deum ſapientiæ fontem in S. Script. ac in hoc Sapientiæ libro: ſi enim hunc ſincerè & ſtudioſè legeritis, vtique quis, qualis & quantus ſit Deus, inuenietis.

Tertiò. Tertiò, in Eccleſia. Si enim Eccleſiæ præſides & doctores quis conſulat, vtique de omni re, quæ ad Deum Deique cultum pertinet, eum inſtruent. Hac enim de cauſa Deus in Eccleſia poſuit Apoſtolos, Prophetas, paſtores & doctores, ſcilicet *ad conſummationem ſanctorum in opus miniſterij, in ædificationem corporis Chriſti.* Epheſ. 4. 11.

Quartò. Quartò, quæritur & inuenitur Deus in oratione & exercitio virtutum, præſertim eleẽmoſynæ. Orationi enim vacantes Deus interiùs illuminat; vt ſe & ea quæ ſunt ſalutis cognoſcant. Sic inuenit Deum Cornelius centurio, cùm oranti apparuit angelus iubens vocari S. Petrum, qui eum in fide Chriſti inſtrueret, Actor. 10. Simili modo ait S. Thom. q. 14. de veritate art. 11. ad 1. ſi quis Gentilis plenè ſeruaret legem naturæ, Deumque inuocaret, Deus prædicatorem, etiam angelum, ſi opus foret, mitteret, qui eum de rebus Dei & ſalutis informaret. In litteris Indicis extant varia raraque huius rei exempla. Quocirca verè dixit Sixtus, non Pontifex, vti falsò cenſuit Ruffinus, ſed philoſophus, in Sententijs: *Bona mens chorus eſt Dei, mala mens chorus eſt dæmonum. Templum ſanctum Deo eſt mens pij; & altare optimum, ei, cor mundum & ſine peccato.*

Vers. 3. PERVERSÆ (Arabicus, *difficiles & peruerſæ*) ENIM COGITATIONES SEPARANT (Syrus, *elongãt*; Vatabl. *alienationem faciunt*) A DEO: PROBATA AVTEM VIRTVS CORRIPIT INSIPIENTES] Pro *peruerſæ cogitationes,* græcè eſt σκολιοὶ λογισμοὶ, id eſt tortuoſi, perplexi, flexuoſi, incurui, diſtorti, iniqui, praui, verſuti, maligni, diſcurſus, cogitationes, ratiocinationes, ſenſus, vel etiam machinationes: opponit enim *ſentire de Deo in bonitate* peruerſas de Deo cogitationes & ſenſus. q.d. Sicut boni rectique de Deo ſenſus hominem coniungunt Deo, ſic praui & diſtorti de eo eiuſque prouidentia ſenſus, cogitationes & opiniones hominẽ ab eodem auellunt & ſeparant, ac conſequenter ſeparãt à vera religione, iuſtitia & virtute. Idem faciunt cogitationes & machinationes rectorum impiorum, quibus contra ius & fas mira calliditate excogitant modos congerendi opes, ſuoſque ſtatus augendi, cùm damno ſubditorum, imò cum iactura fidei & religionis, quales ſunt cogitationes politicorum, qui religionem faciunt ſubſeruire politiæ & regno. Vnde S. Iulius Pontif. epiſtola increpatoria ad Epiſcopos Orientales, quæ habetur tom. 1. Concil: *Recordamini,* inquit, *Sapientiam, quæ ait, Peruerſæ enim cogitationes ſeparant (homines) à Deo (quanto magis opera iniqua?) probata autem virtus portat, protegit & conſolatur oppreſſos, & docet inſipientes.* Succidi verba Iulij, quia prolixiora.

Rurſum, quæuis aliæ prauæ cogitationes, v.g. de rapiendo, fornicando, calumniando, occidendo, ſeparant hominem à bonitate, virtute & lege,

A ac conſequenter ab earũ auctore & tutore Deo. Vnde S. Bernard. ſer. 3. de Spiritu ſancto: *Quia*, inquit, *peruerſæ & immundæ cogitationes ſeparant à Deo, orandum eſt, vt cor mundum creetur in nobis: quod vtique fiet, ſi ſpiritus diuinus fuerit in viſceribus noſtris, in nobis & erga nos ſanctus, erga proximos rectus, erga Deum principalis*, pſ. 50. 12. 13. 14. Præclarè S. Auguſt. in pſal. 63. ad illa: *Defecerunt ſcrutantes ſcrutinio. Vide*, ait, *quid cõtingat animæ malæ: Recedit à luce veritatis, & quia ipſa non videt Deum, putat ſe non videri à Deo: ſic & iſti recedendo ierunt in tenebras, vt ipſi non viderent Deum, & dixerunt: Quis nos videt.*

Sub cogitationibus intellige volitiones: nuda enim cogitatio praua, ſi non ſit volita, non ſeparat à Deo; ſed ſi voluntas ei acquieſcat vel expreſsè vel tacitè, ſeparat à Deo. Certum enim eſt cogitationes, quæ rationis aduertentiam & volentis conſenſum præueniunt, quales ſunt motus primò primi, non eſſe peccata; nil autem ſeparat B à Deo, niſi peccatum. Porrò cogitationes, niſi illicò, cùm earum inhoneſtas & turpitudo à ratione aduertitur, abigantur, incipiunt placere voluntati, eamq; deducunt ad delectationem moroſam, quæ ſi in materia grauiter vetita verſetur, eſt peccatum mortale. Cogitationes prauæ ergo ſunt quaſi ſcintillæ, quæ niſi ſtatim extinguãtur, cupiditatis ignem, & tandem ingens incendium excitant. Adhæc, cogitationes eædem ſunt velut gemmæ, ſiue baccæ arborum primò germinantium, quæ dum aperiuntur, pariunt flores prauarum voluntatum, qui tandem vertuntur in fructus prauorum operum. Sicut vice verſa bonæ cogitationes ſunt gemmæ, ex quibus prodeunt flores bonorum deſideriorum, & fructus bonorum operum, vti docet S. Chryſoſt. homil. 39. in illud Matth. c. 21. 19. *Videns arborem fici, nihil inuenit in ea niſi folia tantùm.* Summè ergo inuigilan- C dum eſt cogitationibus, eæque, ſi prauæ deprehendantur, illicò ad petram legis diuinæ alliden dæ & elidendæ ſunt, iuxta illud:

Cogitatio eſt quaſi ſcintilla, & quaſi bacca.

Principijs obſta, ſerò medicina paratur,
Cùm mala per longas inualuere moras.

Hinc de fide eſt, non ſolùm opus externum, v. g. fornicationem, calumniam, homicidium, ſed & internam eorum cogitationem ac volitionem eſſe peccatum mortiferum, vti contra Iudæorum ſenſum docet Eccleſia, & ſatis inſinuat Chriſtus Matth. 5. v. 22. & 28.

Hinc infert S. Chryſoſt. peccatum ſecum afferre ſummam pœnam, ſcilicet ſeparationem à Deo. Audi eum homil. 6. ad Popul. *Magnum ſupplicium eſt peccare, etiamſi non puniamur. peccata enim nos à Deo ſeparant, Sapient. 1. pœnæ verò nos ad Deũ* D *perducunt. Si quis vulnus habeat, quid timere dignum eſt, ſaniem, an medici ſectionem? ferrum, an vlceris populationem? peccatum, ſanies eſt; pœna, ferrum medicinale: ſicut enim ſaniem habens, etſi non ſecatur, malè habet; & cùm non ſecatur, tunc eſt in maioribus malis: ita peccans, etiamſi non puniatur, omnium eſt miſerrimus: & tunc maximè miſer, cum non punitur, & graue nihil patitur.*

Probata (Arabicus, *exquiſita*,) autem virtus corripit insipientes] Syrus, *redarguit contemnentes. Virtus* hîc non moralis, ſed phyſica intelligitur, putà potentia, robur & vis agendi: hanc enim ſignificat Græcũ δύναμις, quod multos Interpretes græcè ignorantes fefellit, qui per A virtutem accipiunt honeſtatem & probitatem: vnde ſic exponunt, q. d. Virtus hãc habet vim in eo, qui illa præditus eſt, vt eum faciat aptum ad corripiendum inſipientes, qui per ignorantiam, vel infirmitatem peccant. ita Lyran. & Dionyſ. Aut q. d. Fides eſt, quæ à mente aufert inſipientiam. ita Holcot & Hugo. Verùm græcè eſt δύναμις, id eſt potentia, non virtus ethica, vt dixi.

Senſus ergo eſt, q. d. Virtus, id eſt potẽtia Dei per multos ſuos actus & effectus probata, corripit & caſtigat inſipientes, qui prauè de Deo ſentiebant, peruerſaſque de eo cogitationes conceperant. q. d. Rectores, iudices & quiuis, qui inſipienter de Deo ſentiebant, eiuſque prouidentiã & vindictam negabant, dum vident, vel conſiderant præteritos vel præſentes effectus diuinæ potentiæ & prouidentiæ, quibus iniuſtos & impios caſtigauit vel caſtigat; hoc argumẽto & hac B experientia adeò probata conuicti, poſſunt debentque agnoſcere & corrigere ſuum ſenſum & errorem; ac reipſa ſæpè vel inuiti, vel ſponte cedentes, eundem agnoſcunt & corrigunt. ita Bonauent. Vatabl. Clarius, Ianſen. & alij. Alludit Sapiens ad illud pſal. 32. 10. *Dominus diſſipat conſilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, &c. conſilium autem Domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationem.*

Accedit Oſorius, qui explicat de virtute & potentia, non Dei, ſed rectorũ & iudicum. q. d. Dum ipſa potẽtia rectorum à Deo probatur, imminuitur, aufertur; tùnc reipſa ipſi corripiuntur & conuincuntur, vt negare non poſſint ſe inſipientes de Deo habuiſſe opiniones, ac peruerſas cogitationes & ſenſus. Vnde Vatabl. & Guarinus vertunt, *potentia dum tentatur, arguit inſipientes.*

Verùm meliùs accipias de virtute, id eſt poten- C tia, non iudicũ, ſed Dei: hæc enim caſtigat & corripit inſipientes. Igitur ſicut puer proteruus non timet matris minas, nec ſeruus heri, nec diſcipulus magiſtri: cogitat enim minas eſſe minas, hoc eſt eſſe verba, quæ aërẽ, non verbera, quæ carnẽ feriãt: cogitat enim matrem eſſe matrem, ideoq; vel nõ velle, vel non poſſe, caſtigare filium adeò dilectum & validum: at dum mater verba vertit in verbera, & virga pulſat pueri dorſum, tunc probat illi ſuã virtutem, ac puer cogitationem & ſenſum, quem habebat de matris minis, deponit corrigitq; ſuum errorem & inſipientiam. Eodem prorſus modo rectores, iudices & quiuis impij, dum audiunt doctorum & concionatorum minas de Dei vindicta, non curant, imò rident: co- D gitant enim Deum, vel non ſcire, vel non curare, res humanas; aut ſe ſuos ſtatus ita ſtabiliuiſſe, vt ab ijs, ne à Deo quidem deijci poſſint: at dum de facto ijs excidunt, aut ſimilem Dei vindictam in ſe vel alijs probant & ſentiunt; tunc priores ſuos peruerſos λογισμὺς, id eſt diſcurſus, cogitationes & ſenſus corrigunt, ac vel inuiti de Deo Deique prouidentia & vindicta rectè ſentire incipiunt. Dei ergo potentia potenſque vindicta corrigit inſipientes, id eſt impios, à ſuis prauis opinionibus, quibus vel impotentiã, vel incuriam rerum humanarum, Deo aſcribunt, cùm ſcilicet contrariam eius potentiam & curam vindictamque cum ſuo dolore & damno experiuntur. Hoc eſt quod vulgò dicitur: Stulti non credunt Sanctis, donec faciãt miracula: hinc præ ceteris credunt

S. Antonio, quia crebrò potentem eius manum, ignemque ſacrum ab eo incredulis immiſſum perſentiſcunt.

Paulò aliter explicat Cantacuzenus, q.d. Curioſæ quæſtiones deuiant a Deo: quare dum curioſi temerè Dei potentiam tentant & ſcrutantur, hac curioſitate lædunt aciem mentis, produntque ſuam dementiam: *Scrutator enim maieſtatis opprimetur a gloria*, Prouerb. 25. 27.

VERS. 4. QVONIAM IN MALEVOLAM ANIMAM NON INTROIBIT SAPIENTIA, NEC HABITABIT IN CORPORE SVBDITO PECCATIS] Pro *maleuolam* neruoſius Complut. & Pagnin. legunt, *malcuolã*: græcè enim, eſt κακότεχνον, id eſt mala fabricantem, mala machinantem, dolos & fraudes verſantem, maleficam, quæ res bonas & ſinceras adulterat, vitiat & corrumpit. Vnde S. Hieron. legit, *malitioſam*; Syrus, *malis inuolutam*; Arabicus, *in maleuola animæ artificium, ſiue machinationem nullo modo introibit ſapientia*; S. Bernard. *malignam*; Vatabl. & Guarin. *contraduentem vero & munda*; Lanſen. *malitioſam & moleſticam, quæ q. mala arte callida necuit*; Hugo, Lyran. & Dionyſ. *complacentem ſibi in malitia*; Clarius, *quæ omni ſtudio & arte ſtudet malo*, præſertim quæ iuſtitiam per vim vel dolũ violat, fraudibus alios circumuenit, per fas & nefas ſe ſuaque adauget, vti faciunt tyranni.

Probat quod dixit v. præced. peruerſas cogitationes ſeparare à Deo, ex eo quòd in maleuolam animam non introibit ſapientia, quæ indiuidua eſt comes, imò ſedes & thronus Dei. Vnde S. Hier. in c. 63. Iſaiæ ſic legit, aut potiùs paraphraſticè explicat: *Afflixerunt ſpiritum ſancti eius, quia Spiritus ſanctus recedit à corpore ſubdito peccatis, & in peruerſam animam non ingreditur ſapientia.* Sic ſapientia non introiijt in parricidalem animam Abſalonis, ait S. Paulinus ep. 4. ad Seuerum.

Sapientia fugit maleuolum. Quæ

Quæres, quænam ſit hæc ſapientia? Primò, Cyrill. Alexand. lib. 1. in Ioannem cap. 4. *Sapientiam hanc, quæ in maleuolam animam non ingreditur, eſſe ait cognitionem myſteriorum, & malignam animã eſſe cuiuſuis hæretici, hypocritæ, infidelis, etiam ad perſpicua nictantis.* Sic & Chryſoſt. to. 2. in id Matth. 8. 9. *Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus*, agens contra hæreticos: *Vide*, inquit, *quomodo homo Gentilis, ruſticus & miles veritatis myſteria agnouit, videlicet ſupremæ potentiæ Chriſti; & homines Chriſtiani denegant veritatem, qui ſcripturas portant in ore. Non quia obſcura ſunt aut profunda myſteria veritatis, nam omnes ea cognoſcunt; ſed quia peruerſa ſunt corda eorum, & vbi non quieſcit ſpiritus veritatis, veritas fugit ab eis: ſcriptum eſt enim: In maleuolam animam non introibit ſapientia.* Sic & S. Baſil. epiſt. 141. S. Hier. in Ierem. ca. 8 & Anaſtaſ. Nicen. in quæſt. S. Script. quæſt. 18.

Secundò & genuinè, per *ſapientiam* accipe nõ ſpeculatiuam, ſed practicam, quæ non aliud eſt, quàm prudentia, virtus, probitas, Dei timor & cultus, vt dixi initio: hæc enim non intrat in maleuolam animam, cum tamen ſubinde intret ſapientia ſpeculatiua. Vnde S. Auguſt. in Retract. li. 1. c. 4. retractat id quod in Soliloquijs dixerat: *Deus, qui niſi mundos verum ſcire noluiſti.* Hinc ex diametro ſibi aduerſantur, ſapientia & voluptas, putà gula & libido. Vnde Plato l. 12. de Legibus: *Venus*, inquit, dicitur quaſi ναὶ & νοῦς, q.d. *Væ menti*, aut *ve*, id eſt *ſine mente*. Sic *veſanus* dicitur *ſine*, ſiue carens, *ſanitate*, *vecors ſine*, ſiue carens, *corde*, putà excors. Et Cicero teſte Plutarcho in eius Vita, negabat ſe poſſe philoſophari, & ſimul vxori vacare.

Anagog. per *ſapientiam* accipe dulcedinem diuinæ contemplationis; hanc enim non deguſtant animæ maleuolæ, ſed bonæ & puræ. ita S. Bernard. in Scala clauſtralium & alij. Quocirca S. Greg. Nyſſen. tract. de Forma perfecti Chriſtiani, hanc formam in eo ſitam eſſe docet: *Si quis*, inquit, *verè ſit templum Dei, nullumq; malitiæ ſimulachrum contineat, is à mediatore admittetur, cùm purus ſit, & ad puritatem ipſam ſuſcipiendam idoneus: neque enim in maleuolam animam, vt ſcriptum eſt, introibit ſapientia.* Idem de Virgin. c. 15. *Animus*, inquit, *qui Deo viuit, non vllis rebus ſe oblectauerit, quæ ſibi ex errore quodam non veram honeſti ſpeciem præbent: ſin ex aliqua affectione vitij maculam cordi contraxerit, ſpecialis ipſe matrimonij iura reſcidit, atque vt in diuinis literis ſcriptum extat. In maleuolam animam non intrabit ſapientia.* Quocirca Guaricus Abbas qui floruit anno Domini 1170. ſerm. 4. de Aduentu: *Qui igitur*, inquit, *viam Domini parare feſtinatis, primo omnium bona ſit voluntas: quoniam in maleuolam animam non introibit ſapientia.*

NEC HABITABIT IN CORPORE SVBDITO PECCATIS] Græcè κατάχρεῳ ἁμαρτίας, id eſt, peccato obnoxio, oppignorato, ac velut ære peccati obærato & obſtricto, atque, vt Syrus vertit, *reo & condemnato*. Eſt metaphora à debitore ære alieno oppreſſo: *qui enim facit peccatum, ſeruus eſt peccati*, ait Chriſtus Ioan. 8. 34. ac proinde diabolo, quia auctor eſt peccati, obligatus & obſtrictus. Vnde Apoſt. Rom. 7. ait ſe venumdatũ ſub peccato. Per *corpus*, ſynecdochicè hominem accipe: corpus enim eſt peccati æquè ac ſupplicij, putà tam culpæ, quàm pœnæ, officina. Pineda li. 3. de Rebus Salomonis c. 19. n. 4. exemplu dat Salomonem; ſpiritus enim ſapientiæ receſſit à Salomonis anima, & corpore voluptatibus inquinato, & libidinibus ſubdito. Vnde S. Auguſt. li. 17. Ciuit. c. 8. *Rex ille*, inquit, *aliquando ſapiens ſapientiã, quam amore ſpirituali, adeptus ſuit, amore carnali amiſit*: hi enim duo amores ſunt contrarij, & antagoniſtæ, vt vnus alium expellat. Sic & à Dauide, ait S. Baſil. in pſal. 37. idẽ ſpiritus receſſit, cùm is animam & corpus polluit adulterio & homicidio: vnde pœnitens orat. pſ. 50. *Et ſpiritum ſanctũ tuum ne auferas à me, &c. & ſpiritu principali confirma me*: libido enim & zelus obcæcat mentẽ millẽque errorum tenebras menti offundit, quas diſſipat ſapientia, id eſt pœnitentia, caſtitas, ſanctitas. Noſter à Caſtro per *peccatum* accipit peccatum diffidentiæ, qua quis diffidit Deo, & callidè tentat Dei potentiam & prouidentiam. Alij accipiunt peccata iniuſtitiæ, tyrannidis, rapinæ, fraudum, &c. Planè & plenè accipias quælibet peccata mortalia: hæc enim omnia & ſingula fugant ſapientiam, id eſt Dei gratiã & charitatem. Vnde S. Thomas 2. 2. q. 45. art. 4. ex hoc loco docet ſapientiam practicã, quæ eſt donum Spiritus ſancti, præſupponere charitatem, ideoque non poſſe conſiſtere cum peccato mortali.

Præclarè S. Auguſt. lib. de Agone Chriſtiano ca. 13. *Errat*, inquit, *quiſquis putat veritatem ſe poſſe cognoſcere, cùm adhuc nequiter viuat: nequitia eſt autẽ mundũ iſtũ diligere, & ea, quæ naſcuntur & tranſeũt,*

pro

pro magno habere, & ea concupiſcere, & pro his laborare vt acquirantur, & lætari cùm abundauerint, & timere ne pereant, & contriſtari cùm pereunt. Talis vita non poteſt puram illam & ſinceram & incommutabilem videre veritatem, & inhærere illi, & in æternum non moueri.

Denique S. Thomas 3.p. q.27. art.4. ex hoc loco probat, in B. Virgine nullum fuiſſe peccatũ actuale, ne veniale quidem, quia in eius vtero Sapientia Dei corporaliter habitauit. Idem dicas de peccato originali. Qui enim aliquando huic ſubiacuit, neceſſe eſt vt aliquando peccet, ſaltem venialiter: vnde, qui ab omni veniali per totam vitam immunis eſt, immunis eſt quoque ab originali. Hanc regulam tradit S. Auguſt. lib.5. contra Iulianum cap.9. Idem libro de Natura & gratia c.36. ait: *Excepta itaque ſancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini, nullam prorſus, cùm de peccatis agitur, volo habere quæſtionem. Vnde enim ſcimus, quòd ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum, quem conſtat nullum habuiſſe peccatum.* Pro *vnde* nonnulli legunt *inde*.

Porrò ex eo, quod ait *Spiritus ſanctus*, &c. *non habitabit in corpore ſubdito peccatis*, à contrario collige: ergo habitabit in anima & corpore ſubdito charitati & virtutibus: hoc eſt enim palatium, imò thronus & templum Spiritus ſancti.

VERS. 5. SPIRITVS ENIM SANCTVS DISCIPLINÆ EFFVGIET FICTVM, ET AVFERET SE A COGITATIONIBVS QVÆ SVNT SINE INTELLECTV, ET CORRIPIETVR A SVPERVENIENTE INIQVITATE] Syrus, *ſpiritus enim ſanctus & correptio fugit à fraude* (Arabicus, *à dolo*,) *& elongatur* (Arabicus, *auolat*) *à cogitationibus eorum, qui ſine ſcientia intelligentiæ ſunt*. Græca habent, *ſanctus enim ſpiritus diſciplinæ effugiet dolum*, ſiue fictionẽ.

Spiritus ſanctus fugit fictum: quid? Reſp. Primò.

Vbi Primò, *ſanctus ſpiritus diſciplinæ*, poteſt accipi ipſa ſãcta diſciplina, quam verſ. præced. vocauit *ſapientiam*: hæc enim eſt ſpiritus, id eſt ſpiritualis dos & qualitas, vt probet id quod dixit, ſapientiam non intrare in maleuolam animam, ex eo quòd ſapientia ſit *ſpiritus diſciplinæ*, id eſt, aſpiret menti diſciplinam, id eſt, vitiorum caſtigationem, morumque compoſitionem & candorem, qui contrarius eſt dolo, fictioni & malitiæ.

Secundò. Secundò, *ſanctus ſpiritus* poteſt accipi ipſe Deus Pater, Filius & Spiritus ſanctus: Deus enim per eſſentiam eſt ſpiritus, iſq; ſanctus. Vnde Seraphini ſingulis perſonis acclamãt: *Sanctus, ſanctus, ſanctus, Dominus Deus ſabaoth*, Iſaiæ 6. Probat ergo ſapientiam non introire in maleuolam animam, ex eo, quòd Deus, à quo manat omnis ſapiẽtia, cùm ſit ſpiritus ſanctiſſimus & puriſſimus, fugiat omnem dolum, fictionem & malitiam.

Tertiò. Tertiò, per *Spiritus ſanctus* accipi poteſt tertia perſona SS. Trinitatis, putà Spiritus ſanctus: huic enim appropriatur diſciplina, id eſt morum reformatio, puritas, ſanctitas; qui proinde fugit, imò fugat, omnem impuritatem, hypocriſin & malignitatem. ita S. Hieron. lib.7. in c.63. Iſaiæ, & Idacius contra Varimadum, Hugo, Lyranus, Gloſſa, & alij.

DISCIPLINÆ] Oſorius refert ad *τὸ fictum*, q.d. Spiritus ſanctus enim fugit hæreticos & hypocritas, qui ſimulant & fingunt ſe ſtudere diſciplinæ, cùm ſint indiſciplinati, vacentque ſuis con-

A cupiſcentijs. Verè S. Aug. in pſal. 39. initio: *Perſecutio*, inquit, *ſiue à leone, ſiue à dracone numquam ceſſat Eccleſiæ, & magis metuendus eſt cùm fallit, quàm cùm ſæuit.* Meliùs alij *τὸ diſciplinæ* referunt ad *τὸ Spiritus ſanctus*: hic enim eſt auctor, amator, tutor & doctor omnis diſciplinæ, qua noſtros mores ad omnem honeſtatem confirmat, vti dixi. ita Hugo, Ianſen. & alij.

FICTVM] Græcè, *δόλον* (fortè Noſter legit *δόλιον*, id eſt doloſum, fraudulentum, fictum, verſipellem maſculinè) id eſt fictionem, fraudem, dolum, item res fucatas & fictas (Vnde Vatabl. vertit, *id quod fictum eſt*) omneſque fictos, hypocritas & doloſos, qui vel per fraudes aliena compilãt, vel errores ſpargunt, vel quid aliud mali perpetrant. Opponit fictionem hãc ſimplicitati cordis, qua quærendum eſſe Deum dixit v.1. Vnde

F S. Auguſt. ſerm. 11. de Verbis Domini, per fictos accipit hypocritas. Idem lib.1. de Baptiſmo contra Donat. c.12. accipit eos, qui fictè accedunt ad baptiſmum, vti acceſſit Simon Magus Act.8. de quo hunc locum accipit Vrbanus II. 1.q.3.c. *Saluator.* Hi enim ſi planè fingant ſe velle ſuſcipere baptiſmum lucri cauſa, cùm reuera nolint fieri Chriſtiani, vti ſubinde eum ſuſcipiunt Iudęi, irritus is eſt & nullus, ſin ſeriò velint ſuſcipere baptiſmum & chriſtianiſmum, ſed fingant ſe pœnitere de peccatis, quæ dimittere nolunt, recipiunt quidem Sacramentum baptiſmi, ſed non eius vim & gratiam, niſi poſtquam per pœnitentiam ſublata fuerit fictio, vti paſſim docent Theologi.

S. Athanaſ. ſerm. de Paſſione & cruce, per fictos accipit mendaces & periuros; S. Bernardus ſerm.1. in Cant. incontinentes; Heſychius lib.2.

C in c.10. Leuit. ſimulantes pœnitentiam. Rurſum S. Auguſt. lib.2. contra Parmen. c.10. & 11. per fictos accipit hæreticos, à quibus collatum baptiſma docet eſſe verum, & ſanctificare baptizatos: *Spiritus quidem ſanctus*, inquit, *daturis fingentibus deerat iuſtificandis; ſed accepturis credentibus aderat abluendis, per ineffabilem efficaciam potentiæ ſuæ vtrumque valens facere, illos fugere, iſtos fouere; illos culpare, iſtos mundare.* Et mox: *Omnia Sacramenta cùm obſint indignè tractantibus, proſunt tamen per eos dignè ſumentibus.*

Tandem fictio propriè ſignificat dolum, verſutiam, fraudem, qua homines, pręſertim iudices, vel rectores, ob munera, vel reſpectus humanos iuſtitiam peruertunt. Poteſt tamen fictio accipi quęuis iniquitas, vt ſequitur: hæc enim ſimulat & fingit æquitatem & honeſtatem: verecundatur

D enim videri & vocari iniquitas & inhoneſtas.

Vnde ad hanc gnomen alludens, imò eam paraphraſticè explicans Tertull. lib. de Orat. c.10. docens eam debere eſſe liberam ab omni animi perturbatione, ait: *Neque enim agnoſci poterit à Spiritu ſancto ſpiritus inquinatus, aut triſtis à læto, aut impeditus à libero, nemo aduerſarium recipit, nemo niſi comparem ſuum admittit.*

Porrò, Spiritus ſanctus maximè fugit fictionem & fictos, qui virtutes nomine vitiorum, & vitia nomine virtutum palliant; itaque multos ſeducunt, dum virtutes in vitia, & vitia in virtutes trãsformant. Nam vt verè ait Caſſiodor. *Adulatio blanda omnibus applaudit, omnibus ſaluè dicit: prodigos vocat liberales, auaros parcos & ſapientes, laſciuos curiales, garrulos affabiles, obſtinatos conſtantes, pigros matu-*

ros & graues, hæc ſagitta leuiter volat, citò infigitur. Et Seneca epiſt. 21. *Per adulationem vitia nobis ſub virtutum nomine obrepunt, temeritas ſub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignauia, pro tanto timidus accipitur: in his certè magno periculo erramus.*

Denique, ſicut ſpiritus fugit fictionem & dolum, ſic amat & ambit ſimplicitatem, candorem & amorem. Audi S. Auguſt. lib. de Moribus Eccleſiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus diſciplinæ effugiet dolum: vbi enim dolus, charitas nulla eſt.*

Fictio dedecet principes. Iam verò dolus, fictio & mendacium omnes dedecet, ſed maximè principes & rectores; hi enim fingendo & fallendo perdunt omnem fidem & auctoritatē apud ſubditos, vicinos & exteros. Vnde Leo Imp. Paræn. ad filium c. 29. *Maximi,* inquit, *pendito veracem te eſſe, & veraces homines in familiaritatem tuam admittere: ita enim firmus & conſtans in omnibus dictis & factis exiſtimaberis, ac veram & non ſuſpectam tuorum erga te beneuolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis & mendacij ſuſpicionem veneris, indigna agere imperatoria maieſtate, qua auctus es, conuinceris, efficieſq; vt ſubditi ſemper formidoloſi, rerumq; omnium incerti & titubantes vacillent.* Et cap. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ planè ſcies, aut ea quæ temporis ratio poſtulabit; de ceteris omnibus ſilere ſatius erit, quàm loqui. Nam principem non niſi vera, opportuna, & magni momenti verba proloqui decet.*

& ſacerdotes. Rurſum, fictio planè indigna eſt in ſacerdote, rebus ſacris & Sacramentis; eſtque peccatum ſacrilegij. Vnde Heſychius in c. 10. Leuit. & habetur de Pœnitēt. diſt. 3. c. 35. *Inter hæc ſicut vera pœnitentia,* inquit, *Deum promeretur; ita ſimulata Deum irritat: quia Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum. Hoc autem ſancti Patres irremiſſibile peccatum & blaſphemiam in Spiritum ſanctum dixerunt.* Nam vt ait Clemens Alexandr. lib. 3. Strom. *hypocriſis eſt inſtar niuis, & hypocrita eſt quaſi ſterquilinium niue contectum, vtpote qui vitia omnia candore ſimulatæ virtutis, velut niue obtegit.* Talis hypocrita fuit Iulianus Apoſtata, quē proinde S. Greg. Nazianz. orat. 3. contra eundem, rectè comparat chamæleonti: *Sicut,* inquit, *chamæleontem aiunt, in quosuis facilè mutari, atque omnes colores, candore vno excepto, ſuſcipere (fabuloſum enim Proteum ſophiſtam prætereo:) ſic etiam ille Chriſtianis, præter clementiam, in quoduis ſe vertebat, & perquam crudelis erat eius lenitas.*

Et avferet se a cogitationibvs, qvæ svnt sine intellectv] Græcè, ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id eſt exurget, excitabit, eriget ſe, vt aſcendat & auolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, inſipientibus, ſtultis, quales ſunt tyrannorū, omniumque iniuſtorum & impiorum. Nannius vertit, *reſiliet;* alij, *commigrabit, amouebitur, procul abſiſtet:* iuxta illud Pſalm. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* q. d. Homines verſuti alto id eſt profūdo, corde multas artes, fraudes, impiaque conſilia excogitant; ſed Deus alto hominū corde longè eſt altior & profundior: vnde eius technas detegit, diſſipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. & Theodor. pro ירום *iarum,* id eſt *exaltabitur,* alijs punctis legentes ירם *iorem,* id eſt *ſagittabit,* vertunt, *mentem, & cor profundum hominis ſagittabit & configet.* Ex aduerſo ſapientia, eiuſq; auctor Spiritus ſanctus, ait Prouerb. 8. 12. *Ego ſapientia habito in conſilio, & eruditis interſum cogitationibus,* vide ibi dicta. Quæ ſint cogitationes ſine intellectu, quæ cum intellectu, & quomodo vtræque formentur & creſcant, ſubtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita ſolitaria ad Fratres de Monte Dei longiuſculè ante finem.

Hinc ſapientiæ ſymbolum eſt ſal. Nam vt ait Plinius li. 31. cap. 9. *Salis natura per ſe ignea, & inimica ignibus, fugiens eos, & omnia erodens: corpora verò aſtringens, ſiccas, alligans; defuncta autem & putreſcentia ita vindicans, vt durent ita per ſæcula. In medendo verò mordens, adurens, repugnans, extenuans, diſſolues.* Sapientia autem ignea eſt, à calore Spiritus ſancti generata, ſed igni concupiſcentiæ valdè inimica, quæ in maleuolam animam non introibit, diſciplinæ fugit fictum, & aufert ſe à cogitationibus impudicis, quæ ſunt ſine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum eſt & effrænatum, detrahit. Corda iuſtorum aſtringit, ne in vitia labantur: ſiccat, ne humore praui amoris tabeſcant: alligat, ne in peccata perefflūant. Nam per ſapientiam ſancti ſunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, & ſibi ipſis præ humilitate & contemptu proprio putreſcentes conſeruat, & vitam aliam ſupra captum humanum, & incorruptionis claritatem communicat.

Et corripietvr a svpervenienteini qvitate] Græcè, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀνομίας, id eſt corripiet, vel corripietur ſuperueniente peccato, inquiunt nonnulli: adduntque ἐλέγχεσθαι verbum eſſe medium; vnde tam actiuè verti poteſt, *corripiet,* quàm paſſiuè, *corripietur.* Actiuè accipit Cantacuzenus. q. d. Spiritus ſanctus corripiet, arguet, conuincet iniquitatem, quæ ſpecie æquitatis ſimulatā ſe velabat & occultabat, eamq; deteget & damnabit, iuxta illud Chriſti Ioan. 16. 8. *Ille* (Spiritus ſanctus) *arguet mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio:* Spiritus ſanctus enim oſtendit eos, qui fraudes & technas nectunt, tunc maximè deſipere, cùm ſibi ſummè ſapere videntur. Vnde Syrus vertit, *corripit omnem tyrannidem quæ euenit:* propriè enim in tyrannos & oppreſſores hæc dicuntur. Verùm ἐλεγχθήσεται non eſt futurum verbi medij, ſed paſſiui. Paſſiuè ergo accipit Noſter & ceteri, vertuntque *corripietur:* quod S. Auguſtinus lib. contra Adimantum cap. 7. refert ad hominem fictum. q. d. Corripietur homo fictus, ſcilicet ſuperueniēte ſibi iniquitate ſua, cùm ab eo abſceſſerit Spiritus ſanctus: hæc enim iniquitas ipſi oſtendet, quòd deuiarit ab æquitate, ſapientia & virtute: vnde conſcientia eum remordebit, caſtigabit & puniet. Addit Lyran. in peccata grauiora ſinetur labi: ſic enim Deus ſolet priora peccata caſtigare per ſequentia maiora & turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cùm retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id eſt punietur.

Meliùs alij attribuunt Spiritui ſancto, idque liquet ex textu Græco. q. d. Spiritus ſanctus ab iniquitate corripitur, id eſt cōfutatur, ait Ianſen. ac velut vituperatur & dehoneſtatur, ait Vatabl. indignè tractatur, ait Nannius, (hæc enim omnia ſigni-

ſignificat, ἐλέγχεσθαι) ac proinde velut confuſus ac probro affectus fugit & diſcedit. Hinc Arabicus vertit, *reprehenditur cum præſens fuerit iniquitas.* Vnde Nota tãtam eſſe antipathiam inter iniquitatem (græcè, *ἀνομίαν*, id eſt peccatum, ſcelus, legis tranſgreſſionem) & Spiritum ſanctum, vt iniquitas abigat Spiritum ſanctum; ſicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum eſt enim diſſidium & odium inter Spiritum ſanctum & peccatum: *ita enim odit* ipſe peccatum, itaque ipſi exoſum eſt, & quaſi noxium omne ſcelus, vt, ſi ipſe poſſet per impoſſibile gladio aliquo iugulari, vel veneno aliquo perimi, nõ alio iugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directè violat ſanctitatem Spiritus ſancti, eiuſque angelorum. Vnde S. Baſil. in Pſal. 33. ad illa: *Immittet* (ſe hoc eſt inſeret) *angelus Domini in circuitu timentium eum. Velut fumus*, inquit, *fugat apes, & fœdus odor columbas expellit; ſic angelum vitæ noſtræ cuſtodem abigit multa lacrymarum aſpergine dignum, & graueolens peccatum.*

Noſter Pineda in Iob c. 35. v. 6. & 7. τὸ *corripitur* exponit, *cõtriſtatur*, q.d. Contriſtatur Spiritus ſanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quaſi mœſtus ab ea fugit & diſcedit: iuxta illud, *Nolite contriſtare Spiritum ſanctum*, Epheſ. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in ſe eſt, corripit, confutat, conſpurcat, contriſtat, expellit Spiritum ſanctum.

Corripitur Spiritus ſanctus.

Hæc omnia antoropaθῶs dicuntur de Spiritu ſancto: ipſe enim propriè corripi, probro affici & contriſtari nequit, cùm ſit Spiritus ſublimiſſimus, perfectiſſimus, beatiſſimus & inuiolabilis. Dicitur tamen corripi, vituperari, contriſtari:

Primò.

tum quia peccata cauſam ipſi dãt doloris, probri & triſtitiæ, ita vt, ſi in eum cadere poſſet dolor, probrum aut triſtitia, vtiq; peccatum ipſum dolore, probro & triſtitia afficeret:

Secundò.

tum quia ipſe peccatum odit, & à peccatore abit & diſcedit, perinde ac ſi probro & triſtitia affectus fuiſſet. Eſt catachreſis & metonymia: ponitur enim effectus pro cauſa, ſcilicet correptio & triſtitia pro odio, quod in hominibus ex triſtitia conſequitur.

Minùs rectè aliqui ſic exponunt, q.d. Corripietur, id eſt cõuincetur. Spiritus ſanctus ex iniquitate hominis, quòd in eo conuertendo & ſanctificando fruſtra laborarit. Et alij, qui ſic transferunt: Spiritus ſanctus inueſtigabitur, deprehẽdetur & agnoſcetur in iniquitate hominis, ſicut lux in tenebris magis agnoſcitur, & reſplendet. Et noſter à Caſtro: Corripere, inquit, eſt celeriter rapere, iuxta illud Virgilij:

—— *Arcumq; manu, celereſq; ſagittas*
Corripit.

Senſus ergo eſt, q.d. *Spiritus ſanctus diſciplinæ inſtitutor fugit, quòd videt fictum in diſcipulo, & abſcedit à cogitationibus eiuſmodi doloſis, & celeriter corripit ſeſe ab animo eius, mox vt aduertit ſimilem iniquitatẽ ſeſe in illum inſinuare.* Hæc à Caſtro. Verùm Græcum ἐλέγχεσθαι, non ſignificat celeriter rapere, ſed corripere, id eſt redarguere, increpare, conuincere.

VERS. 6. BENIGNVS EST ENIM SPIRITVS SAPIENTIÆ (Græca habent, σοφία, id eſt *ſapientia*: ſed eòdem redit ſenſus: ſpiritus enim ſapientiæ eſt ipſa ſapientia ſpiritualis, ſiue creata, ſiue increata, quæ eſt ipſe Deus & Spiritus ſanctus, vti dixi verſ. præced. Quare idem eſt dicere, *ſapientia eſt ſpiritus benignus*, cum eo, quod dicit Noſter, *benignus eſt ſpiritus ſapientiæ*) ET NON LIBERABIT MALEDICVM (ita Romana. Minùs rectè Gloſſa, Lyran. Dionyſ. & alij legunt, *maledictum*) A LABIIS SVIS.

Quoad nexum huius ſententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi poſſe, Primò, pro *enimuero, quidem, quamuis enim.* Reſpondet enim Hebræo, כי *ki*, id eſt quia quoniam: quod non ſemper cauſam reddit, ſed ſubinde ſermonem tantum continuat, imò ſubinde orditur, eſtque particula expletiua, quę ornatus duntaxat cauſa additur. Sic ſenſus nexuſque erit, q.d. Enimverò benignus eſt ſpiritus ſapientiæ, vel, Quamuis enim benignus ſit ſpiritus ſapientiæ, tamen non liberabit maledicum à labijs ſuis, id eſt à culpa & pœna ſuę maledicentiæ debita; ſed eum acriter puniet. Ita Nazianz. orat. 44. quæ eſt in S. Pentecoſten: *Hic* (Spiritus ſanctus) inquit, *& lenitatis ſpiritus eſt, & tamen in eos qui peccant incitatur: proinde ſi eum lenem & clementem, & non iracundum experiri volumus, dignitatem ipſius confiteamur, caueamuſque, ne quid in illum conuitij blaſphemiæq; dicamus, neque velimus eum implacabiliter iraſcentem videre,*

Secundò, τὸ *enim* magis propriè & neruoſè accipi poteſt, vt nota cauſalis. Dat enim cauſam, cur ſapientia, id eſt Deus & Spiritus ſanctus, fugiat fictos, ac puniat blaſphemos & meledicos, qui Deo vel hominibus contumelioſi, & iniurij ſunt, q.d. Ideò eos punit, quia benignus & φιλάνθρωπος, id eſt amator hominum eſt, vt enim eos à petulantia, maledicentia & iniuria tueatur & vindicet, maledicos ſeuerè caſtigat. Vera enim benignitas & clementia eſt, ſi ad tutelam piorum caſtigentur impij in pios contumelioſi & iniurij. Nam vt ait S. Gregorius in 1. Reg. c. vlt. diſciplina & miſericordia multum deſtituitur, ſi vna ſine alia teneatur. Non enim ſolùm pijs, ſed & impijs bene fit, ſi per pœnas à malo coërceantur.

Spiritus ſanctus φιλάνθρωπος.

Pro *benignus* græcè eſt φιλάνθρωπος, id eſt ſingularis hominum amator, qualis fuit Chriſtus pro nobis in carnem & crucem deſcendens: de quo S. Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas & humanitas* (græcè, φιλανθρωπία. id eſt eximius ille in homines amor) *Saluatoris noſtri Dei*, ad Titum 3. 4. S. Aug. lib. de Mendacio c. 16. legit, *humanus eſt ſpiritus ſapientiæ*; Syrus, *amans eſt enim filios hominum*, qui ſcilicet ſe, ſuam ſapientiam & gratiam hominibus communicare impensè cupit & optat. Φιλάνθρωπος, ait Elias Cretenſis in orat. 4. Nazianzen. *ille eſt, qui inimicis etiam blandum ac liberalem ſe præbet, ac quantum poteſt Deum imitatur, qui iuſtos & iniuſtos beneficijs affuit.* Audi Nazianz. orat. 44. in S. Pentecoſt. *Hic Spiritus* inquit, *vtpote ſapientiſſimus atque hominum amantiſſimus, ſi paſtorem nactus fuerit, pſaltem efficit prauos ſpiritus incantantem, atque Iſraelis regem deſignat. Si caprarium mores vellicantem, Prophetam reddit. Dauidem & Amos cogita. Si adoleſcentem pulchræ indolis acceperit, presbyterorum iudicem conſtituit, idq; ſupra quàm ætatis ratio ferre videtur. Teſtis eſt Daniel, qui leones in lacu ſuperauit. Si piſcatores inuenerit Chriſto irretit, orbem vniuerſum ſermonis retibus complectentes*

ſtentes. Petrum mihi atque Andream accipe, tonitruiq́; filios, qui ſpiritualia intonuerunt. Si publicanos, ad diſcipulatum elucratur, atque animarum negotiatores efficit. Teſtis Matthæus heri publicanus, hodie Euangeliſta. Si feroces perſecutores, zelum commutat, ac Paulos pro Saulis facit, nec minùs pios reddit, quàm impios oſtenderat.

Et non liberabit (Græcè, οὐκ ἀθωώσει, id eſt non habebit innocentem, id eſt non ſinet impunitum, ſed grauibus pœnis & ſupplicijs onerabit, eſt mioſis) maledicvm] græcè βλάσφημον, id eſt blaſphemum & contumelioſum, ſiue in homines, ſiue in Deum, qui ſcilicet non ſentit de Deo in bonitate, nec in ſimplicitate, ſed in dolo quærit eum, vt dixit v. 1. Deus enim diſcipulos & auditores ſapientiæ ſuæ quærit ſimpliciter ſibi credentes, fidentes & obedientes, qui de ipſo dicant, αὐτὸς ἔφα, id eſt, *ipſe dixit*, vti dicebant diſcipuli Pythagorę. Vnde Syrus, *non iuſtificat populum blaſphemantem*; Arabic. *inſultantem.*

A labiis svis] Id eſt à culpa, petulantia & maledicentia labiorum ſuorum. Triplex eſt malitia oppoſita bonitati & ſimplicitati Dei, de qua dixit verſ. 2. *Sentite de Domino in bonitate*, &c. quæ proinde nos ſeparat à Deo, ideoque ſummè deteſtanda & cauenda, ſcilicet malitia cordis, oris & operis, putà peruerſæ cogitationes, ſermones & actiones; de cogitationibus egit v. 3. hucuſque; hìc agit de ſermonibus, putà murmurationibus, detractionibus, mendacijs vſque ad verſ. 12. vbi aget de operibus, ſicque omne genus malitię culpat & relegat.

Qvoniam renvm illivs testis (græcè μάρτυς, id eſt martyr, putà teſtis) est Devs, et cordis illivs scrvtator est vervs (Syrus, *operator veritatis*) et lingvæ eivs avditor] *Renes* notāt intimas cogitationes & appetitiones (concupiſcentiæ enim, libidinis, & ſeminis origo eſt in renibus) ſecretas & occultas. Vnde ſenſus eſt. q. d. Ne putes ſecreta tua peccata & maledicta eſſe occulta: Deus enim intuetur ſecretiſſima quæque non ſolùm locorum, ſed & mentium: vnde vocatur θεὸς, id eſt Deus, ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id eſt ab intuendo & contemplando. Hinc explicans ſubdit: *Et cordis illius ſcrutator* (græcè ἐπίσκοπος, id eſt ſpeculator, inſpector) *eſt verus*, putà Deus, qui eſt ipſa veritas, ac proinde nec falli vlla in re, nec fallere poteſt (vnde Arabicus vertit, *explorator, ſcrutatur cor illius*;) *& linguæ eius*, etiam ſubmiſsè intra labia muſſitantis, murmurantis & maledicentis, *eſt auditor*. Tria enim ſunt, inquit Holcot, quæ vellet peccator maximè latere, videlicet delectationem ſuæ voluptatis, cogitationem conceptæ vanitatis, locutionem communicatæ peruerſitatis: & tamen omnia iſta Deus nudè videt. Iſta autem tria tangit Sapiens per tria corporis organa, videlicet renes, cor & linguam. In renibus viget voluptas, in corde vanitas, & in lingua peruerſitas. Et reſpectu iſtorum trium tres actus Deo attribuit. Nam reſpectu voluptatis, ipſe eſt teſtis; reſpectu vanitatis, ipſe eſt ſcrutator, ſcrutari enim eſt ad interiora & latentia penetrare, iuxta illud pſalm. 7. *Scrutans corda & renes Deus*: ſed reſpectu peruerſitatis, falſitatis ipſe eſt auditor. Et inferiùs: Notandum, inquit, quòd hìc tangit Sapiens tria corporis organa, quæ difficillimum eſt regere ratione, renes, cor & linguam: nam in renibus voluptas, in corde vanitas, in lingua falſitas dominatur. Et ideò difficillimum etiam Sanctis, quòd ſe regant perfectè in delectationibus, quæ per renes ſignificantur: in cogitationibus, quæ per cor: in locutionibus, quæ per linguā notantur. Dicit Ariſtoteles l. 13 de Animal. Infirmitas renum in homine eſt difficilis curationis. Moraliter, quia in renibus dominatur voluptas, ideo infirmitas renum carnalem denotat cōcupiſcentiam, quæ vocatur languor naturæ. Hinc renum morbus igne aduri ſolet, vnde illud Pſalm. 25. 2. *Proba me Domine & tenta me, vre renes & cor meum*, id eſt, ait Gloſſa, adhibe medicinalem purgationem tribulationis delectationibus meis, ne quid mali delectet me, & cogitationibus, ne quid mali cogitem. Quocirca ſapienter Dauid moriturus hoc monitum dat Salomoni filio, ſibi in regnum ſucceſſuro: *Tu autem Salomon fili mi ſcito Deum patris tui, & ſeruito ei corde perfecto, & animo voluntario: omnia enim corda ſcrutatur Dominus, & vniuerſas hominū cogitationes intelligit.* 1. Paral. 28. 9. Hoc ergo age, hoc cogita, hoc elige, quod cupis parere & placere oculis Dei; hoc cogitare, hoc eligere noli, quod ſcis parere & diſplicere Deo.

Cogitationi cura adhibenda.

Hinc S. Bernardus lib. de Interiori domo c. 39 docet ſumma cura aduigilandum ad cogitationes noſtras: *Ibi namque*, inquit, *eſt cogitatio tua, vbi eſt affectio tua: ibi cor tuum, vbi eſt deſiderium tuum: quoniā illud ſæpiùs in cogitatione voluimus, cuius amore plus affecti ſumus.* Vis ergo noſſe quid ames, aduerte quid ſæpè cogites. Subdit S. Bernard. *Si mala cogitas, Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum, & auferet ſe à cogitationibus ſine intellectu: eritq́; templum Dei ſpelunca diaboli, quoniam, quem Deus deſerit, diabolus arripit. Et ideò quacumque hora mala cogitatio cor tuum tangit, non conſentias illi, nec ſinas eam in corde tuo manere, ſed illicò repelle. In initio cogitationis iniquæ reſiſte, & fugiet à te. Cogitatio praua delectationem parit, delectatio conſenſum, conſenſus actionem, actio conſuetudinem, conſuetudo neceſſitatem, neceſſitas mortem. Sicut vipera à filijs ſuis in vtero poſitis lacerata perimitur: ita nos cogitationes noſtræ intra nos nutritæ occidunt.* Audi S. Auguſt. Præfat. in pſal. 148. *Non poteſt fieri vt habeat malefacta, qui habet bonas cogitationes: facta enim de cogitatione procedunt. Nec quiſquam poteſt facere aliquid, aut ad aliquid agendum membra mouere, niſi primò præceſſerit iuſſio cogitationis. Quomodo de interiori palatio quidquid iuſſerit Imperator, per Imperium Romanorum emanat, quidquid videtis agi per prouincias: quantus motus fit ad vnam iuſſionem Imperatoris intus ſedentis? mouet ſolum ille labia cùm loquitur, & mouetur omnis prouincia, cùm fit, quod loquitur. Sic & in vnoquoque noſtrûm intus eſt Imperator, intus in corde ſedet. Si bonus bona iubet, bona ſunt, & ſi malus mala iubet, mala fiunt. Cùm ibi ſedet Chriſtus, quid poteſt iubere, niſi bona? Cùm poſſidet diabolus, quid poteſt iubere, niſi mala? In tuo autem arbitrio Deus te eſſe voluit, cui pares locum; Deo an diabolo. Cùm paraueris, qui poſſidebit, ipſe imperabit.*

Denique S. Gregor. Nazianz. orat. 34. quę eſt 2. de Theologia, per ſanctum Spiritum accipiens Deum, ex eo probat Deum ita eſſe immenſum, vt omnia circumſcribat & à nullo circumſcribatur. Concinit ei Theophilus Patriarcha Alex. patruus & anteceſſor magni Cyrilli, ac æmulus

&

& iudex S. Chryſoſtomi. Sic enim ait Theoph. ep. 1. Paſchali: *Cur Dauid canit: Quò ibo à ſpiritu tuo? Quod dicens oſtendit à ſancto Spiritu omnia contineri, & illius maieſtate circumdari: ſi omnia in omnibus, vtique & irrationabilia & inanima. Et alibi legimus: Spiritus Domini repleuit orbem terrarum, quod nunquam Script. memoraret, niſi irrationabilia quæque inanima illius numine complerentur.* Theophilum patruum ſequens S. Cyrillus tract. *quod Spiritus ſanctus ſit Deus*, ex hoc loco idipſum probat; tum quia replet omnia, ergo eſt immenſus, ergo Deus: tum quia continet omnia ſua vi & poteſtate: tum quia eſt ſuper omnia: *Situs eſt ergo*, inquit, *ſuper omnes creaturas, & naturam eorum, quæ ab ipſo implentur ac continentur, tranſilit: at Deus eſt id, quod eſt ſuper creaturam.*

VERS. 7. QVONIAM SPIRITVS DOMINI REPLEVIT ORBEM TERRARVM: ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Probat quòd Deus intima & occultiſſima, tum cordium, tum ſermonum, & præſertim occultas blaſphemias in Deum, & maledicta in homines prolata, perſpiciat, iudicet & vindicet; ex eo quòd eius ſpiritus repleat totum orbem, vt vbique ſit præſens, ac conſequenter omnia cominus intueatur & videat, imò omnia manu ſua contineat, ac proinde voces quaſlibet & verba, etiam mentalia ſciat & cognoſcat; quia eum non impedit vlla loci diſtantia, nec vocis vel idiomatis ignorantia.

Spiritus Domini duplex: eſſentialis.

Spiritus Domini accipi poteſt dupliciter. Primò, cum S. Auguſt. ep. 57. ad Dardanum ca. 5. B. Petro Damiani li. 4. ep. 6. & alijs eſſentialiter, vt ſit idem quòd ipſa ſpiritalis Dei natura, vis efficacia, ſcientia, prouidentia, operatio, conſeruatio: hæc enim vbique eſt per eſſentiam, præſentiam & potentiam; ac proinde omnia replet, omnia continet, conſeruat, viuificat. Nam vt ait Athenagoras orat. de reſurrectione, *Nihil neque terreſtrium, neque cæleſtium rerum cura & prouidentia deſtitutum eſt: ſed in omnia æquè, tũ quæ in aperto ſunt, tum quæ latẽt, in magna item & parua penetrat creatoris ſollicitudo.* Nam Deus, vt ait Philo lib. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omnino relinquens ſeipſo vacuum; & quẽ locum occupabis, in quo non ſit Deus? Itaque nemo poteſt ſe ab eo abſcondere.

Huic ſimilis eſt gnome pſal. 93 9 *Qui plantauit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non conſiderat?* Ita S. Auguſt. in pſal. 57 qui ex hoc loco probat Deum eſſe vbique, iuxta illud pſal. 138. *Quò ibo à ſpiritu tuo, & quò à facie tua fugiam?* Porro ſpiritus Domini ſua ſubtilitate replet & continet omnia, ſicut replet & continet aër, dum omnia ſubintrat & penetrat: ſicut enim voces formantur in aëre, & per eum vehuntur ad aures; ſic nil poteſt quiſquam loqui, quod non perueniat ad ſpiritum Domini, vtpote in quo viuimus, mouemur & ſumus, Actor. 17.

& notionalis.

Secundò, Spiritus Domini accipi poteſt notionaliter, vt ſit idem quod Spiritus ſanctus, tertia in S. Trinitate perſona. Hic enim eſt ſpiritus Domini, quia productus per ſpirationem actiuam Patris & Filij, qui pariter replet orbem, & continet omnia.

Vnde ex hoc loco Spiritus ſancti immenſitatem, ac conſequenter diuinitatem probant S. Athanaſ. epiſt. ad Serapionem, S. Baſil. homil. de Spiritu ſancto, & lib. 5. contra Eunom. ca. vlt, S. Ambroſ. lib. 1. de Spiritu ſancto c. 8. S. Auguſt. lib. 3. contra Maxim. c. 21. Origen. l. 7. in c. 9. ep. ad Rom. Cyrillus Alexand. lib. 8. contra Iulianum, & lib. 7. de Trinit. qui addit idem ſenſiſſe Platonem & Platonicos, qui dixere Deum eſſe animam mundi, iuxta illud:

Spiritus intus alit, totamq; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Porrò Richardus de S. Victore ſerm. de miſſione Spiritus ſancti, cenſet per hoc indicari Trinitatem perſonarum, cum identitate eſſentiæ. Nam ſpiritus Domini eſt ſpiritus diſtinctæ perſonæ; ſed tamen eſt hoc, quod continet, id eſt illud ipſũ, quod eſt ille, à quo ſunt omnia: eſt illud per quem eſt, id eſt id, quod Pater & Filius eſt, à quibus procedit. Verùm hoc ſubtilius eſt quàm ſolidius. Prior ſenſus planior & germanior eſt.

ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Græcizat Interpres: quia enim πνεῦμα, id eſt *ſpiritus*, Græcis eſt generis neutri, hinc tribuitur ei pronomen demonſtratiuum pariter neutrum, puta τὸ συνέχον, id eſt *hoc continens omnia: hoc* ergo idem eſt, quod *hic* ſpiritus, vti legit S. Auguſt. in Speculo c. 2. & in Symbolo ad Catechum. ca. 4. Vnde & Syrus vertit, *ille qui tenet omnia in ſcientia, eſt ei vox eius*; Arabicus, *qui ambit omnes creaturas, cognoſcit loquelam.*

Senſus ergo eſt, q. d. Et hic ſpiritus Domini replens omnia, & continens omnia, id eſt manu ſuæ potentiæ omnia ambiens, concludens, conſeruans, ne in ſuum nihil recidant, mouens, agitans, *ſcientiam*, græcè γνῶσιν, id eſt *cognitionem*, habet vocis; hoc eſt, cognoſcit omnes voces, etiam occultiſſimas maledicorum, nõ tantum ore prolatas, ſed & in corde conceptas: omnes enim haſce ipſe in ſe continet, vtpote qui omnia, ac conſequenter ipſam animam & vitam cuiuſque, in ſe continet: omnes ergo voces fiunt quaſi in ipſo ſpiritu, id eſt in loco, quem Spiritus ſanctus ambit & continet. Hinc aiunt Patres omnia creata eſſe in Spiritu ſancto, ſicut omnia dicuntur eſſe à Patre & per Filium. Præpoſitio enim *à* tribuitur Patri, quaſi primo S. Trinitatis principio: *per* verò Filio tamquam medio, item verbo & exemplari, per quod facta ſunt omnia: *in* verò Spiritui ſancto. Senſus enim eſt, q. d. Voces & verba, tam mentis, quam linguæ, intra ambitum complexumque Spiritus ſancti fiunt, non extra ſiue foris: quare illum nihil latere poteſt, ne vel tenuiſſimum maledici murmur, ſed omnium vocum & dictorum exactam habet ſcientiam & cognitionem.

Deus continet omnia vt fundus.

Nota τὸ *omnia continet* ſolidè & profundè explicat S. Dion. de Diuin. nom. c. 10. dicens: *Omnipotens, vel potiùs omnitenens (hoc enim eſt παντοκράτωρ, dicitur), quod ſit omnium ſedes, omnia cõtinens & complectens, & cuncta ſtabiliens, fundans atque conſtringens, & vniuerſum in ſe inſolubile præſtans: & ex ſe veluti ex omnitenente radice cuncta producẽs, atque ad ſe, vt ad omnitenens fundũ vniuerſa conuertens, & continens, vt omnium ſedes omnicapax: omnia contenta vna præcellenti connexione communiens, neque ſinens ea ſibi excidere, ne tamquam ex altiſſimo domicilio mota diſpereant.* Et Greg. l. 2. Moral. c. 12. *Cælum*, inquit, *palmo metiens, & terra puſillo concludens* oſten-

BIBLIOTECA ... ROMA ... VITTORIO EMANUELE

oſtenditur, quòd ipſe ſit circumquaque rebus cunctis, quas creauit, exterior. Per ſedem ergo cui præſidet, intelligitur eſſe interius ſupraque; per pugillum, quo continet, exterius ſubterque ſignatur. Quia enim ipſe manet intra omnia, ipſe extra omnia, ipſe ſupra omnia, ipſe infra omnia, & ſuperior per potentiam, & inferior per ſuſtentationem, exterior per magnitudinem, interior per ſubtilitatem; ſurſum regens, deorſum continens, extrà circumdans, interius penetrans. Nec alia parte ſuperior, alia inferior: aut alia parte exterior, atque alia manet interior, ſed vnus idemque totus vbique præſidendo ſuſtinens, ſuſtinendo præſidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans. Denique Iob c.11.8. de Deo: *Excelſior cælo eſt,* inquit, *& quid facies? profundior inferno, & vnde cognoſces? longior terra menſura eius* (hebr. *ſtatura eius*) *& latior mari.* Hinc illud Virgilij ecloga 3.

Iouis omnia plena.

Et Lucanus lib.9.

Iupiter eſt quodcumque vides, quocumque moueris.

Porrò ſicut ſpiritus, id eſt ventus fauonius flans ſuo halitu aperit ver, terramque germinare facit, ac omnia fœcundat; imò, vt ait Plinius lib. 16.c.25 & l.18.c.34. *afflatu* ſuo *nutritium exercet:* ſic pariter Spiritus Dei ita continet repletque omnia, vt ea grauidet, fœcundet, fœtuque impleat.

Porrò minùs genuinè aliqui, vt Martinus Cantapetenſis lib.2. Hypotyp.c.2.col.116. per *hoc, quod continet omnia,* intelligunt mundum. q.d. Spiritus Domini repleuit orbem ſui cognitione: quia mundus, qui omnes rerum ſpecies in ſe continet, muta voce prædicat Dei creatoris magnificentiam, eiuſque cognitionem omnibus ingerit, iuxta illud pſal.18 1. *Cæli enarrant gloriam Dei, &c. non ſunt loquelæ, neque ſermones, quorum non audiantur voces eorum. Mundus,* ait Pompon. Mela li.1.c.1. *vno ambitu ſe cunctaque complectitur.* Vnde *eius circumplexu degunt omnia,* ait Plinius lib.2.c.1. Verùm Græcè non eſt ὁ συνέχων maſculinè, vt referat κόσμον, id eſt mundum, ſed τὸ συνέχον neutrè, quod non niſi πνεῦμα, id eſt ſpiritum, reſpicit: ſi tamen τὸ συνέχον, accipias quaſi ſubſtantiuè, poſſet notare mundum, idque huic loco ſatis appoſitè.

Spiritus S. implet omnia.

Myſticè, Eccleſia in officio Pentecoſtes, hãc gnomen applicat miſſioni Spiritus ſancti: imple enim in Pentecoſte deſcendens in Apoſtolos, repleuit eos omnibus virtutibus, donis & gratijs, tũ gratum facientibus, tum gratis datis, deditque eis cognitionem omnium linguarum & vocum, vt per eam poſſet prædicare Euangelium Chriſti omnibus & ſingulis gentibus. Actor.2. Addit Richard. Victor. loco iam citato, Spiritum ſanctum omnium non tantùm vocum, ſed & rerum quæ vocibus ſignificantur, ſcientiam Apoſtolis indidiſſe. Præclarè S. Baſil. hom. de fide, Spiritum ſanctum comparat Soli totum orbem illuſtranti, fœcundanti, viuificanti. *Quemadmodum ſol,* inquit, *corporibus lucens varie à quolibet ſumitur. nec tamen propterea diminuitur: ſic & Spiritus ſanctus omnibus quidem gratiam præbens, infractus remanet ac indiuiſus. Omnes ad agnitionem Dei illuminat: Prophetas inſpirat, legiſlatores ſapientes reddit, ſacerdotes ſacris inſtituit, regibus fortitudinem addit, perficit iuſtos, ornat modeſtos gratiam ſanitatum operatur, mortuos viuificat, ſoluit compeditos, alienos in filios per regenerationem adoptat. Si telonarium deprehendat, cre-*

A *dentem Euangeliſtam cõſtituit. Si piſcatorem inueniat, theologum reddit: ſi perſecutorem, pœnitentem Gentiũ Apoſtolum, præconem fidei, vas electionis declarat. Per hunc etiam Spiritum debiles redduntur robuſti, pauperes in diuitias veniunt, idiotæ, ingenio & eloquentia ceteris ſapientibus ſapientiores euadunt.* Vide dicta Act. 2. & Geneſ.1.2. ad illa, *Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas.*

Hinc rurſum S. Bonauent. Hugo, Gloſſa & alij per *hoc quod continet omnia,* intelligunt hominem: homo enim in ſe continet omnes rerum gradus & ſpecies; habet enim eſſe cum lapidibus, vegetari cum plantis, ſentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Homo enim afflatus Spiritu ſancto cognoſcit quaſlibet voces & linguas, vti patet in Apoſtolis. Rurſum Spiritus ſanctus in eo replet orbem terrarum, id eſt circuitum potentiarum animæ. Intellectus enim ornatur ſcientiâ & prudentiâ, imaginatio circumſpectione & requie: voluntas & appetitus virtute multiplici: corpus ſanitate, pulchritudine & robore. Et ſicut homo velut centrum circuli eſt, in quod omnes naturæ rerum, & omnes vires earum tamquam lineæ concurrunt; ita donis multiplicibus decoratur, quibus ſuo liberaliſſimo creatori placita obſequia reddat, & non beneficiorum oblitus, ſed memor & gratus exiſtat. Tũc verò ex omnibus ſuis viribus Deum diligit, cùm omnes creaturarum vires ſibi conceſſas, & cuncta dona atque talenta, ex vero & puro Dei amore in eius obſequium & famulatum impendit. Sic de S. Gertrude in eius Vita legimus: *Ipſa non loquitur ſed Spiritus ſanctus in ea videtur loqui, & operari: quare venienti quopiam ad illam conſilij vel opis petendæ cauſa, illico Spiritus ſanctus ſuggerit ei, quid conſulere & reſpondere debeat.* *Homo continet omnia.*

B

PROPTER HOC, QVI LOQVITVR INIQVA, NON (græcè, οὐδεὶς, id eſt *nullus,* quantumuis aſtutus, paruus, potens vel excelſus ſit) POTEST LATERE, NEC PRÆTERIET ILLVM (qui loquitur iniqua) CORRIPIENS IVDICIVM] q.d. Spiritus Domini penetrat, imò implet omnia, totumque vniuerſum: hinc nulla iniqua locutio, vel actio, vbiuis locorum fiet, eum latere poteſt; quin omnia perſpiciat, ac ſuo tempore iudicet, vindicet & puniat, vti dixi verſ. præced. Syrus, *neque eſt qui loquatur oppreſſionem* (tyrannidem) *& abſcondatur: neque fugit à iudicio reprehenſionis.* C VERS.8.

CORRIPIENS IVDICIVM] Vocat *iudicium,* quod Deus ſæpè peragit in hoc mundo, quodque plane & vniuerſaliter peraget in fine mundi, quo omnes omninò homines, omniaque eorum dicta & facta, etiam occultiſſima, in lucem proferet, ac coram omnibus hominibus & angelis ea examinabit & diiudicabit, atque iniqua acriter corripiet, id eſt caſtigabit, tum verbis, tum ſupplicijs, præſertim condemnando ea, eorumque auctores ad æterna gehennæ incendia, cùm dicet: *ite maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius,* Matth.25. Hinc Daniel c.7 deſcribens Dei iudicium: *Fluuius igneus,* inquit, *rapidusque egrediebatur à facie eius.* Ignis enim notat iudicium Dei eſſe purum, ſincerum, clarum, penetrans, acre & efficax, quod impios ad ignem æternum damnabit. vide ibi dicta. *Iudicium* tria ſignificat. Primò, actionem iudiciariam iniuriarum, quæ apud iudicem agitur actore accuſante, D

reo

reo ſe defendente, teſtibus teſtimonium ferentibus; Secundò, ſententiam iudicis, qua reum iam conuictum damnat; Tertiò, pœnam & ſupplicium, ad quod eum iudex condemnat. Hæc tria enim ſignificat Græcū δίκη. Vnde δίκη fingitur à Poëtis eſſe dea iudiciorum, inde dicta, quòd lites & contentiones dirimat. Hinc eam aſſerunt virginem, eò quòd iudicium debeat eſſe purum & intactum. Vnde Heſiodus in Ergis: δίκη, inquit, à Διὸς, id eſt virgo iuſtitia eſt à Ioue prognata. Et Ariſtot. vel quiſquis eſt Auctor, lib. de Mundo: *Deus*, ait, *è veſtigio comitem habet iuſtitiæ præſidē, quam δίκην nominant, diuinæ legis vindicem, ſimul vt quidquam ſanctionum eius prætermiſſum eſt.*

Vers. 9. IN (Syrus, *de*) COGITATIONIBVS ENIM IMPII INTERROGATIO ERIT: SERMONVM AVTEM ILLIVS AVDITIO AD DEVM VENIET, AD CORREPTIONEM INIQVITATVM ILLIVS] Arabicus, *Dominus erit reprehenſio impietatis eius.* Pro *cogitationibus*, græcè eſt διαβουλίαις, id eſt perplexis & improbis impij cogitationibus. Pro *interrogatio* græcè eſt ἐξέτασις, id eſt *inquiſitio*, quæ à iudice humano fieri ſolet interrogando, tum reum, tum teſtes. Vnde Noſter hîc & alibi aptè vertit, *interrogatio*, id eſt quæſtio, vel inquiſitio iudicialis. *Auditio* eſt fama, rumor, relatio, accuſatio. Inducit enim hîc Deum vt iudicem & vindicem iniquorum, non ſolùm ſermonum, ſed & cogitationum, ſi ſcilicet cogitata ſint volita, ac volūtati liberæ vel expreſsè vel tacitè placeant. q.d. Deus, vtpote iudex vniuerſi, in omnia omnium facta dictaque exactè inquirit, vt ea cognoſcat, ac ſuo tempore iudicet, & præmiet vel puniat. Inquirit autem, non vt iudex humanus, qui cùm multa non viderit, imò neſciat, eadem ab alijs interrogando veſtigat, ſed vt oculus per ſe omnia vidēs, & auris omnia audiens, vt ait v. ſequ. quare Dei interrogatio & inquiſitio eſt ipſa facti viſio, dictique auditio: quo fit, vt falli nequeat: ideoque ipſe ſimul teſtis eſt & iudex. Nam vt ait Iob c. 42. 2. *Nulla* Deum *latet cogitatio*. Senſus ergo eſt, q.d. Interrogat, id eſt intuetur & audit, ac intuēdo & audiendo inquirit (atque inquirendo intuetur & audit) in omnes cogitationes hominum, multò magis in ſermones, vt iniquos corripiat & caſtiget. Rurſum propriè Deus in iudicio interrogabit impium: Nonne murmuraſti? nonne detraxiſti? nonne iniqua dixiſti? qua de cauſa, qua conſcientia id feciſti?

Symbolicè, Auctor imperfecti apud S. Chryſoſt. ho. 21. in Matth. & Hugo: In hac vita Deus, inquiunt, in nobis poſuit ſpiritum quemdam ſcientiæ boni & mali, vt quotieſcumque mali quidpiam dicimus, agimus, aut volumus, ille in ſilentio id ipſum accuſet. Spiritus hic eſt ſyndereſis, ſiue conſcientia eiuſque remorſus. hæc enim dum peccamus, muta voce exclamat: Quare hoc nefas agis? cur Deum offendis? cur eius iram & vindictam in caput tuum acceſſis? Hæc pariter nos accuſabit in die iudicij, iuxta illud Apoſtoli: *Teſtimonium reddente illis conſcientiā ipſorum, & inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus, aut etiam defendentibus, in die cùm iudicabit Deus occulta hominum.*

Vers. 10. QVONIAM AVRIS ZELI AVDIT OMNIA, ET TVMVLTVS MVRMVRATIONVM NON ABSCONDETVR] Syrus, *auris inuidi*: refert enim hæc & ſequentia non ad Deum, ſed ad ſuſpicacem & inuidum, qui omnia ſecretò auſcultat curioſè, vt audiat quid quiſque de ſe dicat, & murmuret. Verùm ceteri referunt ad Deum, de quo ſermo præceſſit. Vnde Arabicus vertit, *nemo*. Deus non habet corpus, nec membra, ac conſequenter nec aures, nec oculos, &c. cùm ſit merus puruſque ſpiritus: ſed anthropopathῶs ea dicitur habere, quia acie ſuæ mentis videt & audit omnia, perinde ac ſi oculos & aures haberet inſtar hominis: Dei ergo intellectus, ſiue mens & vis cognoſcendi, vocatur auris & oculus, quia præſtat illa Deo, quæ auris & oculus homini, adeoque eminenter continet aurem, oculum, omnemque ſenſum, imaginationem, intellectum & cognitionē omnium angelorum & hominum. *Deus*, ait Plin. lib. 2. c. 7. *totus eſt ſenſus, totus viſus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus ſui.* Vide S. Aug. tract. de Eſſentia diuinitatis to. 4.

Senſus ergo eſt, q.d. Nihil poteſt latere Deū, quia eius mens ſciendi auidiſſima & penetrantiſſima, velut auris zeloſa Dei zelantis, omnia audit; ac propterea nullum murmur, vel leuiſſimū, ab eo abſcondi poteſt: quia auris Dei, quæ tanta cura & ſollicitudine zelatur veritatem & iuſtitiam, æquè ac hominum ſalutem, omnia obſeruat & audit, ideoque indignatur auditis ſceleratis impiorum ſermonibus, ſingulaque ſtudioſè auſcultat, & ponderat inſtar hominis ſuſpicioſi, qui in angulis & tenebris auſcultat, quid de ſe dicatur. Dum ergo Deum auditis aut cogitatis, zelum ipſum putate: ipſe enim eſt zelantiſſimus iuſtitiæ, & acerrimus vindex omnium iniquitatum & tyrannidum. Vnde Vatablus hunc verſum & duos præcedentes ita conuertit & connectit: *Etenim Spiritus Domini replet orbem, & continens vniuerſa notitiam vocis habet: quapropter iniuſta loquens nequaquam latuerit, nec prætererit eū caſtigans iudicium. Nam in conſilia impij inquiretur, famaq; ſermonum ipſius ad Dominum perueniet, ad nefaria eius facinora coarguenda; quoniam acris auris & indignabunda audit omnia, & rumor frementium minimè clàm fuerit.*

Quæres, cur mens Dei vocetur *auris zeli*? Reſpondetur Primò, quia ipſa, vtpote viuaciſſima, cupidiſſima eſt ſciendi, cognoſcendi, & audiendi omnia. Zelus enim notat auiditatem & cupiditatem, vehemenſque & acre rei alicuius deſiderium. *Mens Dei eſt auris zeli cur?*

Secundò, quia acerrima eſt, & acutiſſima ad omnia penetrandum, intimeq; cognoſcendum: zelus enim acuit aciem mentis, attentionis & cognitionis: ideoque omnia peruadit & penetrat. Hinc Dei mens nihil per incuriam vel ignorantiam diſſimulat, aut prætermittit, ſed omnia ad viuum reſecat, permeat & penetrat.

Tertiò, quia zelotypa eſt. nec patitur riualem. Pro *zeli* enim græcè eſt ζηλώσεως, id eſt æmulationis, ardentis amoris, zelotypiæ. Quare ſicut maritus zelotypus curioſè & ſecretè ſtans poſt feneſtrā vel parietem, omnia ſponſæ ſuæ verba, geſtus & nutus audit, conſiderat & ponderat, ne illa quem alium amet, aut de alio riuali ſuo cogitet, vel loquatur: ſic Deus animæ à ſe creatæ, præſertim iuſtæ & ſanctæ, per gratiam ſibi deſponſatæ, ſtudioſè omnia cogitata, dicta & facta audit & conſiderat, ne illa dæmonem, carnem

vel

vel mundum ſibi anteferat, quia ſolus ac totus ab ea amari cupit; quare non patitur æmulum, nec fert vt illa aliquod contra ſe ſuaque iuſſa murmur concipiat, aut ſibi ingrata loquatur: ſed ſi id faciat, grauiter ſuccenſet, indignatur & vlciſcitur. Ita S. Auguſt. lib. de Eſſentia diuinitatis: *Zelare*, inquit, *dicitur Deus, cùm creaturam ſuam, quã non vult perire, ſæpè caſtigat, corripit atque flagellat, & flagellando ad ſe reducit. Vel certè zelare Deus dicitur, cùm nullum peccatum impunitum vult relinquere. Iuſtus enim eſt, & ideo omnis iniuſtitia execrabilis eſt illi, quam, vt dictum eſt, impunitam nullo modo relinquere patitur.* Dum ergo ô homo, ô ſacerdos, ô Religioſe, quid mente concipis, lingua dicis, manu operaris; cogita aurem zeli, id eſt Deum zelantem, te audire & intueri magno affectu & ardore, vt nil niſi ipſi gratum placitumque concipias, dicas, facias. Id cogitabat ſponſa dicẽs Cant. 2.9. *En ipſe* (ſponſus) *ſtat poſt parietem noſtrum, reſpiciens per feneſtras, proſpiciens per cancellos.*

Huc facit gnome priſci Rabbini in *Pirke aboth*, id eſt Apophth. patrum Hebr. cap. 2. *Tria tibi ſeruanda ſunt, vt numquam in peccatum labaris. Primò, vt attendas oculum omnia videntem; ſecundo, vt aurem, cui nec ipſum tacet ſilentium, in omni loco reuerearis; tertio, vt cogites omnia & ſingula opera tua in libro ſcientiæ illius eſſe exarata.*

Tropol. Dionyſ. Carthuſian. Deus, inquit, nõ tantùm eſt zelotes, ſed & ipſe zelus in abſtracto, ob feruidum & eximium zelum animarum, quo pollet, iuxta illud: *Zelatus ſum zelo magno.* Quare ſimili zelo erga illum ferri & feruere debemus, vt magno ſtudio & ſollicitudine illi per omnia placere ſatagamus, nec quid dicamus vel agamus, quod zelotypos tantæ maieſtatis, ſanctitatis & bonitatis oculos offendat; imò quidquid tale eſt non tantùm in nobis, ſed & in alijs quibuſlibet, totis viribus amoliri, præſertim cùm verba blaſphema, maledica, ſpurca, &c. audimus, laboremus. Ita faciebat Elias, Baal & Baalitas perſequens, imò occidens: *Zelo zelatus ſum*, inquit, *pro Domino Deo exercituum*, 3. Reg. 19. 10. Et Dauid dicens: *Tabeſcere me fecit zelus meus, quia obliti ſunt verba tua inimici mei*, pſal. 118. 139. Et Mathathias: *Omnis*, inquit, *qui zelum habet legis ſtatuens teſtamentum, exeat poſt me.* 1. Machab. 2. 27. vbi vide plura zeli exempla, quæ ipſe ſuis filijs imitanda proponit v. 54. & ſequ.

Et tumultus murmurationum non abscondetur] Pro *tumultus* græcè eſt θροῦς, id eſt fremitus & ſtrepitus tumultuarius, qualis eſt grunnitus porcorum, à θροεῖν & θροεῖσθαι ſiue θορυβεῖσθαι, id eſt turbare & turbari, ac tumultuari. Arabicus, *& minæ non abſcondentur ab eo.* S. Auguſt. li. de Mendacio c. 16. accipit tumultum internarum cogitationum, murmurantium contra Deũ, vel proximum: hæ enim æquè patent Deo, ac ſi in externum ſtrepitum & tumultum erumperent. Magis ad literam alij *tumultum* propriè accipiunt, pro voce & geſtu tumultuante. Senſus ergo eſt, q. d. Tumultus murmurationum, etiam illarum quibus impij ſecretò inter ſe muſſitant contra Deum vel proximum, nõ latent Deum, ſed eius aures feriunt, & offendunt inſtar grunnituum porcorum: quare ab eo ſeuerè caſtigabuntur, vti Deus ſemper caſtigauit murmura Hebræorum in deſerto, cùm alia peccata diſſimularet, & impunita in hac vita relinqueret, vti patet Exod. 16. 2. & Numer. 11. v. 1. & ſeq. & c. 12. v. 8.

Custodite ergo vos a murmuratione, quæ nihil prodest, et a detractione parcite linguæ, quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit: os autem quod mentitur, occidit animam] *Vers. 11.* Probat cauendum à murmuratione & detractione, tribus rationibus. *Tribus de cauſis cauenda detractio. Primò.* Prima eſt, quòd illa nihil profit, ſitque ἀνωφελής, id eſt inutilis, vt habent Græca; imò vehementer obſit, grauiaque damna accerſat. eſt enim mioſis. Sic Iob cap. 15. 16. & Salomon Prouerb. 6. 12. apoſtatam, qui nihil boni facit, ſed plurimum mali, vocat *inutilem*: inutilis ergo, id eſt planè impius, noxius, ſceleſtus, & ad omne opus bonum reprobus, vt ait Paulus 2. Timot. 2. 21. *Secundò.* Secunda eſt, quòd ſermo obſcurus, id eſt obſcurè, latenter & ſecretò dictus, in vacuum non ibit, ſed regeretur in os dicentis, illudque verberabit & feriet. *Tertiò.* Tertia, quòd os maledicendo mentiens occidat animã. Murmur intellige, tum contra Deum Deique prouidentiam, v. g. eò quòd immittat ſterilitatem frugibus, vitibus, arboribus, aut peſtem vel bellum ſimileſue calamitates: tum contra proximum per detractionem vel ſuſurrationem, quæ clancularijs ſuſurris diſſuit amicitiam inter amicos.

A detractione] Græcè eſt ἀπὸ καταλαλιᾶς, id eſt *à contra locutione*, qua contra aliquem ſecretò loqueris, eumque vel falsò, vel iniuſtè criminaris. Hæc enim comes, imò filia eſt murmurationis, vt docet B. Antioch. ſerm. 29. Prudenter detractionem cauendam monet Sapiens, quia, vt ait S. Hieron. epiſt. 14. ad Celantiã, *Pauci admodum ſunt, qui huic vitio renuncient, raroq; inuenies, qui ita vitam ſuam irreprehenſibilem exhibere velint, vt non libenter reprehendant alienam: tantaq; huius mali libido mentes hominum inuaſit, vt etiam, qui procul ab alijs vitijs receſſerunt, in illud tamẽ quaſi in extremum diaboli laqueum incidant.* Vide dicta Iacobi 4. v. 11. & ſequ. Syrus vertit, *à detractore* (vel *propter detractorem*) *parcite lingua.* q. d. Nolite ſermonem miſcere cum detractore.

Parcite linguæ] Hebr. חָמַל *chamal*, id eſt parcere, ſignificat etiam miſereri, & commiſeratione duci: vnde aliqui vertunt, *miſeratione tangimini linguæ*, ne eam temerari patiamini detractione, & obligari flammis ſuppliciorum, vti contigit diuiti Epuloni Lucæ 16. qui fortè à vino temulentus, laxabat linguę maledicæ fræna in Lazarum & Deum: in vtrumque durè, ſed duriùs in ſeipſum deſæuiens, vnde poſitus in gehenna linguæ ſuæ ardenti petijt guttam aquæ, nec impetrauit, quia Lazaro negauit micam panis, ait S. Auguſt. Hinc Lyran. Hugo, & Dionyſ. exponunt. q. d. Nolite hanc iniuriam linguæ veſtræ inferre, quæ illi tam noxia erit & damnoſa: linguæ enim ius & officium eſt, laudare Deum & proximum: quare ingens fit ei iniuria, ſi quis ea abutatur ad vituperandum Deum vel proximum. Accedit Bonauent. Detractor, inquit, primò lædit ſeipſum ſuamque linguam & animam. Verũ græcè eſt φείσασθε γλώσσης, id eſt abſtinete lingua, ne ſcilicet per eam maledica loquamini. *parcite* ergo, id eſt cohibete & coërcete prurientem

tem linguam, ne garrulitate ſua in murmura & maledicta erumpat. Vnde Guarinus vertit, *linguã ab obtrectatione continete*; alij ad verbum *à contradictione abſtinete*. Sic Virgil. 1. Æneid. *Parce metu Cytherea*, id eſt depone metum. Et Seneca epiſtol. 115. *Parcere gladio*, id eſt abſtinere à cædibus. Et Cicero lib. 2. ad Atticum: *Dolori & iracundiæ parcere*. Et Lucret. lib. 6. *Lamentis parcere*, id eſt abſtinere. Sic paſſim dicimus, labori, impenſæ, periculo, iniurijs parcere, id eſt, cohibere ſe à labore, impenſa, periculo, iniurijs.

Qvoniam sermo obscvrvs in vacvvm non ibit] Arabicus, *non inſiſicabitur*. Pro *obſcurus* græce eſt λαθραῖον, id eſt occultus, latens, ſecretus, qualis eſt clancularia detractio & ſuſurratio. Vnde Vatabl. vertit, *ſermo clandeſtinus, non abibit impunè*; Lyran. & Hugo vertunt, *ſermo palliatus, dubius, æquiuocus*; S. Bonauent. *ſophiſticus & fallax, licèt aureo veritatis colore coopertus*. Non ergo redibit vacuus, ſed plenus & onuſtus pœna & ſupplicio ſibi congruente & debito.

Minùs rectè Oſorius explicat, q. d. Sermo impurus licèt clanculum inter ſodales pronũtiatus, non fruſtra effertur; ſed animos audientium impuritate ſua inficit & ſauciat, puroſque & caſtos facit impuros & inceſtos. Pro *ſermo* græcè eſt φθέγμα, quod inter alia ſignificat ingenioſam locutionem, ſententioſum & breue pronunciatum; qualia ſunt lepida, ſed acuta & mordacia detrahentium dicteria & ſcommata, quæ pariter obſcura ſunt, id eſt tecta, amphibologica, diſſimulanter & argutè vitium eius, cui detrahitur, ſignificantia. Hinc Cicero Officior. libr. 3. virum obſcurum vocat aſtutum & fallacem, cuius conſilia obſcura ſunt & ignota.

Sapienter S. Ephrem tract. de Timore Dei: *Sicut*, inquit, *qui bonum aliquod ſibi in theſaurum recondit; ita vir, qui celebrat ac laudat proximum in abſentia ſua*. Ita prorſus ſeſe habet rei veritas per experientiam frequentem comprobata; ſed multis obſcura, imò paradoxa videtur, eò quòd aliorum vituperia ſuas æſtiment laudes: qua in re grauiter falluntur. Vis ergo laudari? lauda alios, etiam abſentes, imò aduerſantes teque vituperantes. Hoc enim te, vt magnanimum & magnificum, omnibus laudabilem & admirabilem efficit.

Vis laudari? lauda alios.

Os avtem, qvod mentitvr (Syrus, *os mendax*) occidit animam] quod ſcilicet mentitur murmurando, detrahendo, maledicendo, vti paulò antè dixit. Et hoc ſignificat vox Græca καταψευδόμενον. q. d. Os quod contra aliquẽ mentitur, putà vel contra Deũ, blaſphemè negando prouidentiam aliaue eius attributa, aut affirmando & attribuendo illi ignorantiam, incuriã, aliaue vitia; aut errores & hæreſes fingendo & docendo, vti faciunt hæretici: vel contra proximum, falſum crimen ei affingendo, vel verum nimis, & mendaciter exagerando: ita S. Auguſt. lib. de Mendacio cap. 16. Vnde ex hoc loco non colligas, omne mendacium eſſe peccatum mortale, ſed tantùm pernicioſum, quod ſcilicet graue damnum vel perniciem famæ, bonis vel vitæ proximi infert: hoc ergo occidit animam dicentis æquè ac audientis, præſertim eius qui dicenti conſentit, eiuſque criminationes cum voluptate audit. Hoc autem contra naturam eſt, ſcilicet vt os, per quod vitalem halitum attrahimus, lethale detractionis virus in animam tranſmittat, quod illam occidat. Ergo mendacium officioſum, æquè ac iocoſum, tantùm eſt peccatũ veniale, vti communiter docent Theologi. Quare quod nonnulli, vt S. Auguſt. lib. de Mendacio c. 6. ait: *Si quis ad te confugiat, qui mendacio tuo poſſit à morte liberari, tibi non eſt mentiendum, quia os, quod mentitur, occidit animam, & cùm mentiendo vita æterna amittatur, numquid pro cuiuſquam vita temporali mentiendũ eſt?* Hoc, inquam, intellige de mendacio pernicioſo, quo iniuſtè vel fidei & Deo, vel proximo nocetur, v. g. ſi quis vt alium à morte liberet, iuret falſum, vel neget fidem, aut dicat eum negaſſe fidem coram tyrãno, qui ob fidem eum ad necem perſequitur. Ita enim explicat ſe S. Aug. ſub finẽ c. 16. dicens: *Sicut autem quæritur quo ore dixerit; Os autem, quod mentitur, occidit animam: ita quæri poteſt, de quo mendacio: videtur enim de illo propriè dicere, quo cuidam detrahitur. Ait enim: Abſtinete ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodeſt, & à detractione linguæ parcite. Fit autem illa detractio per maleuolentiam*. Et Chromatius in cap. 5. Matth. (extat tomo 7. Biblioth. SS. Patrũ) *Periurium*, inquit, *& mendacium diuini iudicij pœna dãnatur dicente Scriptura: Os quod mentitur occidit animam*, quæ verba citãtur in Iure Canonico 22. quæſt. 5. ca. *Iuramentum*. Vnde hac gnome refelluntur Baſilides & Helſeceitæ, docentes licere in perſecutione fidem ore negare, dummodo eam in corde retineas. Vide Alfonſ. à Caſtro lib. 10. contra hæreſ. de martyrio.

Mendacium perniciosum, peccatum mortale, iocoſum, veniale.

Occidit animam] Græcè ἀναιρεῖ, id eſt, tollit, auffert animam, hoc eſt animæ vitam, putà Dei gratiam & amicitiam. Sicut enim vita corporis eſt anima, ſic vita animæ eſt Deus, Deiq; gratia, ait S. Auguſt. Quocirca conciliat ei mortem & interitum in gehenna. Nonnulli exponunt *occidit animam*, id eſt, ſæpè aufert vitam corporalem illi, cui detrahit. Ita S. Athanaſ. Apolog. ad Conſtantium Imper. ait, Arrianos ſe perſequentes & calumniantes, quantum in ipſis eſt, cædem facere, quoniam *os, quod mentitur, occidit animam*. Arriani enim petebant vitam Athanaſij. Huc accedit noſter à Caſtro, qui ſic exponit, q. d. Os mentiens in Deum, eiuſque detrahens potentiæ, bonitati aut prouidentiæ, animam, id eſt vitam, tum præſentẽ, tum æternam, interimit. Itaque non euadet pœnam, quantùuis occultè mentiatur; ſed graui ſcelere irretit animam ad interitum vtriuſque vitæ. Blaſphemus enim & maledicens Deo lege veteri iubebatur lapidari & occidi, Leuit. 24. 11. Et Deus ipſe ærumnis ingentibus & calamitatibus eũdem affligebat. Minus appoſitè Arabicus vertit, *os, quod mentitur trahit* vel *ducit animam*. q. d. Fabulones ſuis fabulis alliciunt ad ſe aures menteſque audientium.

Porrò mendacium materiale, eſt omnis error omneque falſum, quod profertur; formale & propriè, eſt illud dumtaxat, quod contra mẽtem mentiſque conſcientiam profertur, cùm ſcilicet ore quis loquitur, quod corde ſcit eſſe falſum. Vnde *mendacium* dicitur quaſi *menda*, id eſt, error vel erratum *mentis*, putà dictum contra mẽtem. Hoc propriè eſt mẽtiri, priùs verò eſt mendaciũ dicere, ait P. Nigidius apud Nonium: *Qui mentitur*, inquit, *ipſe non falſus, alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipſe fallitur quantum in ſe eſt. Vir bonum præſtare debet, vt non mentiatur: prudens, ne men-*

Mendacium eſt menda mentis.

mendacium dicat: alterum iudicet in homine, alterum non. Hinc S. Iſidor. lib. 10. Origin. litt. M. *Mendax,* inquit, *dicitur quòd mentem alterius fallat.*

Hanc gnomen citans Clemens Rom. epiſt. 1. *Præcipiebat,* inquit. *S. Petrus os ſuū à multo & prauo colloquio cuſtodire, & verba vana & mendacia non loqui: quia os, quod mentitur, occidit animam.* Omnibus quidem cauendum eſt mendacium, ſed præcipuè Prælatis & principibus, quos maximè hîc compellat Sapiens, vt patet ex v. 1. Vnde S. Thomas opuſc. de Principum eruditione, multis probat principi amandam eſſe veritatem, abominandum verò mendacium. *Cauendum,* ait, *eſt principi mendacium vt venenum. Caueant ergo principes ſibi à corporali veneno, amplius vero cauendū eſt eis à veneno mēdacij, quod adeò mortiferum eſt, vt adhuc in ore hominum exiſtens occidat, ſecundùm illud Sapient. 1. Os quod mentitur, occidit animam. Hoc venenum habuit in ore ſerpens, qui Euam matrem noſtram decepit: imò hoc venenum occaſio dicitur fuiſſe, quòd ſerpens venenum corporale habeat in ore.*

Symbolicè Cæſarius Arelat. ſerm. 33. de Energum. *Os,* inquit, *quod mentitur, occidit animam, quia in ſe admittit diabolum, qui animæ eſt interfector.*

Rurſum S. Auguſt. lib de Mendacio c. 16. per *os, quod mentitur*, non accipit os corporis, ſed os cordis, putà ſignaculum mentis. *Cùm os dicit*, inquit, *conceptaculum ipſum cordis ſignificat, vbi placet & decernitur quidquid etiam per vocem, cùm verum loquimur, enunciatur: vt corde mentiatur, cui placet mendacium.* Probat id ex ſimili phraſi pſal. 14. *Qui loquitur veritatem in corde ſuo.* Et Matt. 15. *De corde enim exeunt cogitationes malæ, &c. falſa teſtimonia, blaſphemiæ. hæc ſunt, quæ coinquinant hominem.* Verū hîc ſenſus ſymbolicus eſt: nam ad litterā os corporis hîc intelligitur.

VERS. 12. NOLITE ZELARE MORTEM IN ERRORE VITÆ VESTRÆ, NEQVE ACQVIRATIS (græcè ἐπισπᾶσθε, id eſt, *attrahatis*) PERDITIONEM IN OPERIBVS MANVVM VESTRARVM] Syrus, *ne inuideatis mortem in ſeductione habitationis veſtræ, & ne attrahamini iacturâ* (perditione) *operationum manuum veſtrarum.* Lyran. putat hoc dici contra eos, qui cenſent animam eſſe mortalem, ideoque in rebus aduerſis ex deſperatione ſibi necem conſciſcunt. Verùm nulla eorum hîc facta eſt mentio. Spectat ergo hæc gnome ad id, quod præceſſit. *Os quod mentitur, occidit animam.* q. d. Cùm mēdacium omniſque iniquitas occidat animam, nolite hæc ipſa zelare & ambire, *in errore,* id eſt, per errorem & inſipientiam prauæ vitæ veſtræ, ſuis concupiſcentijs, inuidijs & paſſionibus erranter & ſtultè indulgenti, ideóque à lege, virtute, Deo & ſalute aberranti. *Errorem* ergo *vitæ* vocat illum, quo quis, vt res, famam & opes vitæ ſuæ adaugeat, proximo detrahit, eúmque calumniatur, vt eius opes ſtatúmque inuadat. Error enim eſt, velle vitæ ſuæ commoda procurare per aliena damna, quia, vt hîc ait Sapiens, per hoc non vitā ſed mortem ſibi accerſit. Verbis ſuis addit opera manuum; quia ex maledictis venitur ad malefacta, & ex verbis proſilitur ad verbera acriora. Nolite ergo *zelare,* id eſt, vehemēter appetere & ſtudioſè affectare, neque accerſere vobis perditionem per opera linguæ & manuum veſtrarum. Tò *zelare* ſumitur in actu exercito, non ſignato: nemo enim tā ſtolidus eſt, vt ſignatè zelet mor-

A tem. Nam ſicut ait Comicus: *Nolens beatus nemo eſt, nec miſer volens.* Miſer autem eſt moriens. Dicitur tamen eam zelare, qui zelat, id eſt auidè ambit, calumnias, detractiones, cupiditates & ſcelera, quæ mortem animæ afferunt. Sic guloſus & luxurioſus zelando, id eſt auidè inhiando epulis, vinis & veneri, implicitè ambit & zelat mortem præſentem & æternam, quia vtramque epulæ, vina & veneres adducunt. Sic de homine petulāte, qui potentem vel principem conuitijs & iniurijs laceſſit, vulgò dicimus: Hic homo ſibi verbera quærit, ſuam necem ambit. Sic peccator zelando ſuas cupiditates zelat & ambit gehennam, iuxta illud pſalm. 48. 15. *Sicut oues in inferno poſiti ſunt* (Symmach. *conſtituerunt ſeipſos*) *mors depaſcet eos;* S. Aug. *paſtor erit eis;* S. Hier. *Merito,* ait, *paſcuntur à morte, qui Chriſtum noluerunt habere paſtorem bonum;*

B Theodor. *ſupplicia ſibi aſciuerunt, & mortem magis voluerunt, quàm vitam.*

Tò *attrahatis* notat Deum elongaſſe à nobis mortem & perditionem, eamque quaſi religaſſe in orco & inferno, ſed impios magna vi inde eā, ſolutis eius vinculis, ſibi attrahere, imò maiori vi, quàm Sancti ſibi è cælo quaſi attrahant felicitatem & gloriam cæleſtem, quæ ingens eſt impiorum amentia, imò furor. Græcum ἐπισπᾶσθε verti poteſt, *ſugatis & attrahatis lac.* q. d. Ne interitum velut lac ſugatis, & attrahendo voluptatem maledicendi, vel iniquè agendi, abſconſum in ea virus letiferum peccati & mortis eliciatis: perinde ac inſipientes infantes dulcedine lactis illecti, auidè capeſſunt papillas matris clauſis oculis, ore hiante, vt ſe alant & paſcant, ac cum lacte ſugunt ſibiq; attrahunt morbos & vitia matris. Ita Gon-

C ſal. Ceruantes, qui decem alias τοῦ ἐπισπᾶσθε ſignificationes affert, & huic loco adaptat.

QVONIAM DEVS MORTEM NON FECIT, NEC LÆTATVR (Syrus, *nec vult*) IN PERDITIONE VIVORVM] Arabicus, *neque perennis percuſſione viuos.* q. d. Ideo impij zelant & attrahunt ſibi mortem, quia Deus eam primitus non fecit, ſed potiùs vitam: quia creauit hominem ad vitam & immortalitatem. Verùm homo peccando, mortem ſibi accerſijt: per peccatum enim Deū Deique iuſtitiam offendit, quæ proinde iuſtum mortis ſupplicium homini peccanti inflixit. Nam vt ait Apoſt. Rom. 5. 12. *Per vnum hominē peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatū mors: & ita in omnes homines mors pertranſijt, in quo omnes peccauerunt.* Peccatum ergo à Deo quaſi inuito mortem extorſit: Deus enim ſicut gaudet de hominū vi- VERS. 13.

D ta & felicitate, ita dolet de eorum morte & miſeria. Id ſignificant eius voces Iſaiæ 1. 24. *Heu cōſolabor ſuper hoſtibus meis. Heu* enim eſt vox & nota dolentis & gementis. Et cùm immiſſurus orbi ſcelerato diluuium, *tactus dolore cordis intrinſecus: Delebo, inquit, hominem, quē creaui, à facie terræ,* Geneſ. 6. 6. Et Chriſtus videns Ieruſalem, prouidēſque eius excidium, fleuit ſuper eam, Lucæ 19. 41. Quòd ergo ſubinde Deus dicitur gaudere de pœna impiorum, intellige, eum gaudere non de malo pœnæ, ſed de bono iuſtitiæ iuſtæque vindictæ. Vnde Ezech. 5. v. 13. ait ipſe: *Complebo furorem meum, & requieſcere faciam indignationem meam in eis, & conſolabor.* Similia ſunt Deuter. 28. v. 63. Iſaiæ 1. 24. & alibi. *Mortem* intellige, tum corporis, tum animæ, quæ duplex eſt: prima, qua anima

ma moritur Deo per peccatum: ſecunda, qua ſemper morietur, id eſt, pœnas mortis ſuſtinebit, & tamen numquam erit mortua in gehenna.

Deus mortē non fecit per ſe. Deus ergo non fecit mortem per ſe, ſed per accidens; non volens, ſed nolens. Fecit enim eam non vt creaturam, v.g. hominem & angelum, ſed vt creaturæ recalcitrantis ſupplicium. Nam vt ait S. Fulgent. l. 1. ad Monimum c. 19. *Illius rei Deus vltor eſt, cuius non eſt auctor.* Igitur mortem nō fecit: *quia Deus corruptione carentem hominem creauit, & ad æternitatis ſuæ produxit imaginem,* ait S. Epiphan. l. 2. cont. hæreſ. c. 19. & c. 22. *Bona igitur mors cùm plagarum inſtar ad coercendos pueros reperta ſit.* Et c. 18. *Artifices,* inquit, *cupiunt facere opus immortale: ergo multò magis id cupiet Deus.* Dat exemplum Phidiæ. *His enim,* inquit, *cùm Olympici Iouis ſimulachrum finxiſſet ex ebore, oleum ad pedes ante ſtatuam iuſſit effundi, quo immortalem illam quantum poſſet efficeret.* Et S. Auguſt. in Sententiis ſent. 303. *Iuſtum Dei iudicium eſt, vt peccato ſuo quiſque pereat, cùm Deus peccatum non faciat, ſicut mortem non fecit, & tamen quem morte dignum ſenſit, occidit. Vnde legitur:* *Eccli. 11.* *Mors & vita à Deo eſt. Quæ duo inter ſe non eſſe contraria videt profectò, quiſquis ab operibus diuinis iudicia diuina diſcernit: quia aliud eſt creando non inſtituiſſe mortalem, aliud iudicando plectere peccatorem. Deus quidem mundum fecit, & corpora prorſus omnia, ſed vt corpus corruptibile aggrauet animam, & caro concupiſcat aduerſus ſpiritum, non eſt præcedens natura hominis inſtituti, ſed conſequens pœna peccati.* Aliqui pro *peccati* legunt *damnati.* Quin & Fauſtus Rhegienſis de Gratia Dei c. 1. to. 4. Biblioth. SS. Patrum, *Deus,* ait, *mortem non fecit: mors itaque peregrinum & aduentitium malum, non eſt ordo naturæ, ſed pœna ſententiæ.* Vide Dicta Geneſ. 2. v. 17. Ita hanc gnomē quoque exponit S. Chryſoſt. l. 1. de Prouidentia tomo 5. & S. Aug de Prædeſt. Sanctor. ca. 4. & 5. & S. Tho. par. 1. q. 49 art. 2. & 2. 2. q. 19. art. 1. & q. 164. art. 1.

Rurſum Deus mortem non fecit, quia non fecit peccatum, per quod ſolum mors introduci potuit: mors enim non eſt aliud quàm peccati pœna, vti docet Concil. Trident. ſeſſ. 5. & Concil. Arauſican. II. can. 2. *Iniuſtitiam,* inquit. *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ eſt pœna peccati, ſine peccato, quod eſt meritum mortis, ad nos tranſiſſe dicet.* Vnde S. Aug. paſſim contra Pelagian. ex morte omnium hominum, etiam infantium, probat peccatum originale ex Adamo transfuſum in omnes poſteros. Hinc

Symbolicè S. Bonauent. Dionyſ. & Holcot per *mortem* accipiunt peccatum. Analogias vtriuſque per plures recenſet hic Holcot.

Denique S. Auguſt. in Solil. c. 24. ex hac gnome ſapienter & piè ita Deum precatur: *Quòd ſalus noſtra ex Deo eſt, audiuimus,* inquit, *de tua miſericordia Domine, quòd tu mortem non facis, neque lætaris in perditione morientium; propter hoc, Domine, oramus te ne permittas dominari, quod non feciſti, creaturæ tuæ, quam feciſti: ſi enim doles de perditione, quid te prohibet Domine, qui omnia potes, ne ſemper lateris de noſtra ſaluatione?*

Dices, Deus creauit hominem conſtantem quatuor elementis; hæc autem inter ſe ſunt contraria, & ſe mutuo agendo & reagendo conficiunt & interimunt: ergo creauit in eo cauſas & principia mortis. Reſpond. Verum id eſt, ſi pu-

A ram hominis naturam conſideres: at Deus non creauit hominē in puris naturalibus, ſed in creatione naturam eius veſtiuit iuſtitia originali, quæ tum animæ, tum corporis actiones & motus ita inter ſe componebat & adæquabat, vt homo pacificus, lætus, ſanus, ſanctuſque victurus fuiſſet per multa ſæcula, ſcilicet donec Deus eum in cælum ad beatam plenamque immortalitatem tranſtuliſſet. Adde, corruptionis originalem cauſam in homine cæteriſque corporibus, non Deo auctori naturæ, ſed naturali rerum ipſarum conditioni & imperfectioni tribuendam eſſe, ſcilicet tum ipſis elementis, quæ contrarias habent naturas & qualitates, ideoque ſe mutuò interimunt, tum ipſi materiæ primæ, quæ nouarum ſemper formarum eſt capax & auida.

Anagog. S. Ambroſ. libr. de Fide reſurrectio-
B nis: *Deus mortem non fecit, quia,* inquit, *Deus mortem non inſtituit, ſed pro remedio dedit,* vt ſcilicet ipſa mederetur, dareique finem miſerijs, æquè ac peccatis huius vitæ, ac panderet introitum ad vitam beatam & æternam.

CREAVIT ENIM VT ESSENT OMNIA] S. Antonius Magnus epiſt. 2. *Vocauit ex nihilo, vt eſſent cuncta,* q.d. Deus creauit res ad eſſe, hoc eſt, vt eſſent, & in ſuo eſſe conſeruarentur; non autem ad non eſſe, vt ſcilicet moriātur & pereant. Probat Deum non feciſſe mortem, ex eo quòd ſit creator omnium. Creatoris enim officium & opus eſt res ex nihilo educere, & ex nō eſſe transferre ad eſſe: huic autem aduerſatur eaſdem trāſferre ex eſſe ad non eſſe: ergo Deus non creauit mortem, mors enim transfert res ab eſſe ad non
C eſſe, quia eſſe rerum perimit. Rurſum creatio eſt rei poſitiuæ, putà boni cuiuſpiam: mors autem non eſt, quid poſitiuum, ſed priuatiuum: eſt enim priuatio vitæ, ideoq; ipſa eſt malum, quod Deus per ſe & primitus non fecit. Verùm, quia creatura, putà homo abuſus eſt ſuo eſſe, ac peccando Deum priuauit honore & cultu ſibi debito, hinc viciſſim congrua talionis pœna Deus, vt iuſtus iudex & ſcelerum vindex, priuauit hominem ſuo eſſe, eumque morte mulctauit. Mors ergo non eſt conditio naturæ, ſed punitio culpæ. Vers. 4.

Porrò S. Tho. 1. p. qu. 65. ar. 2. ad 1. *In hoc ipſo,* inquit, *quòd creatura aliqua habet eſſe, repræſentat diuinum eſſe, & bonitatē eius. Et ideo per hoc, quòd Deus creauit omnia vt eſſent, non excluditur* (ſed potiùs includitur) *quin creauerit omnia ad ſuam bonitatem* creaturis cōmunicandam, manifeſtandam, amandam, & cùm gratiarum actione venerandam.
D

ET SANABILES FECIT NATIONES ORBIS TERRARVM] *Sanabiles,* id eſt ſalubres, ſanatiuas, quæ poſſent ſanare, non ſanari. Hoc enim ſignificat Græcum σωτήριοι. Sic *ſanare* pro ſaluare ſumitur pſal. 40. 5. *Sana,* id eſt ſalua, *animam meam, quia peccaui tibi.* Iob 34. 17. Prou. 28. 25. Ierem. 17. 14. & alibi.

Pro *nationes* græcè eſt γενέσεις, id eſt *generationes,* vti vertit S. Hieron. in c. 12. Zachar. hoc eſt, vires genitales mundi, putà virtutes quas Deus plantis, herbis, animalibus, gemmis, &c. in earum creatione inſeruit ad ſe propagandum, & generandum ſibi ſimile. Itē res ipſæ initio à Deo creatæ & genitæ: hæ enim vocātur *nationes,* id eſt res natæ & productæ, q.d. Deus fecit, vt res primitus à ſe creatæ eſſent ſalutiferæ, non mortiferæ.

Quæcumque in mundo à Deo creata ſunt, ea ſunt ſalutifera. Sic Feſtus, *In pecoribus*, inquit, *bonus prouentus, bona natio dicitur*. Et Plinius l.22.c.24 & l.24. c.6. nationes mellis & reſinæ, vocat earumdem generationes & prouentus. Alludit enim *natio* ad naſci, ſicut γένεσις ad γίνεσθαι, & γέννησις ad γεννᾶσθαι. Simile eſt c.vlt.v.10. *Nationes* ergo *orbis* ſunt omnia, quæ naſcuntur in orbe.

Aut *nationes* ſiue *generationes*, vocat natales, origines & ortus mundi. q. d. Deus primordia & natalitia mundi, putà opus creationis hexameron, ſiue ſex dierum, initio mundi fecit ſalutiferum, non letiferum. Deus fecit vt initio mundi, nil ei à ſe creato ineſſet noxij, ſed omnia ſalubria, quia *vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona*, Gen.1. 31. Sic dicitur Gen.2. 4. *Iſtæ ſunt generationes cæli & terræ*, id eſt, hi ſunt natales & origines, quibus geniti, & in lucem à Deo per creationem educti ſunt cæli & terra. Hinc Varabl. hoc loco vertit, *initia mundi ſalutifera ſunt*; Syrus, *in generatione mundi vita*; Arabicus, *& generationes mundi habentes ſalutem*, ſupple, *fecit Deus*.

Rurſum S.Hier. per *nationes*, ſiue *generationes*, præcisè intelligit primos homines à Deo genitos & in mundo natos, ſcilicet Adam & Euam, ex quibus generationes mundi omneſque homines naſcituri erant, quos Deus ſanos creauit & immortales, ita vt mori non poſſent, quãdiu in Dei obedientia & iuſtitia perſiſterent; adeoque ipſi hanc ſanitatem & immortalitatem generatione ſua in poſteros omnes trãſfudiſſent. Hoc verum, ſed hoc loco duriuſculum.

Porrò Lyran. ſic explicat. q.d. Deus fecit primos homines ſanabiles, id eſt medicabiles ſiue remediabiles, quia ſcilicet contra mortem animæ per peccatum contractæ, ſuggeſſit eis remedium pœnitentiæ, quæ animam peccato mortuam per gratiam ad vitam ſpiritualem reſuſcitat: contra infirmitates verò & mortem corporis ſuggeſſit eis, tum varia pharmaca, quæ infirmitates eius ſanarent, tum ſpem reſurrectionis ad vitam æternã & beatam. Secùs fuit in angelis: hos enim creauit Deus inſanabiles. Vnde Lucifer & ſocij eius in peccatum prolapſi pœnitere, ſanari & ſaluari nequiuerunt. *Creauit ergo homines*, ait S. Bonau. *in ſpirituali ſanitate per innocentiam, ad ſanitatem reducibiles per pœnitentiam*. Sic & Hugo ac Dion. Vnde S.Chryſ. hom.8. & 22. ad Pop. quę eſt de pœnitentia, & hom.24. in Matt. & hom.24. in Acta, docet multa corporis vulnera eſſe inſanabilia, nullum verò animæ; ſed omnia facilè, putà per contritionẽ & pœnitentiam, ſanari & curari poſſe. Verùm hic ſenſus non eſt genuinus, ſed ſymbolicus aut potiùs accommodatitius.

Medicamẽtum exterminij quod? Reſp. Primò. ET NON EST IN ILLIS MEDICAMENTVM EXTERMINII] Primò, *exterminij*, hoc eſt contra exterminium, putà contra mortem, ait Dion. q.d. Nullum eſt medicamentum, quod hominem liberet à morte, quam Deus ob peccatum illi inflixit; nulla medicina, quæ hominem à morte in perpetuum præſeruet.

Secundò. Secundò, idem Dion. & Lyran. q.d. Homo per peccatum multas infirmitates & calamitates incurrit: ac non poteſt ab eis ſe eximere ſeſe interimendo & occidendo: hoc enim à Deo vetitũ eſt. Verùm hæc aliena ſunt & detorta.

Tertiò. Tertiò, S. Bonauent. Gloſſa & Hugo per *exterminium* accipiunt peccatum, quod hominem à gratia, Deo, cælo & mũdo, ac vita exterminat. q.d. In natura nationum, ſiue hominum, Deus non inſeuit poculũ ſiue venenũ peccati, quod eſt cauſa extermiinij in præſenti morte: dicitur peccatum *exterminium*, quia ponit extra terminum gratiæ: ſic & dicitur mors temporalis, quia ponit extra terminum vitæ; & gehennalis, quia ponit extra terminum gloriæ. hæc illi. Verùm hoc myſticum eſt & ſymbolycum, non litterale & germanum.

Quartò. genuinè. Quartò ergo & genuinè, pro *medicamentum* græcè eſt φάρμακον, quæ vox media eſt, & nunc in bonum capitur pro medicamento, q.d. φέρων ἄκος, id eſt ferens medelam; nunc in malum pro veneno, q.d φέρων ἄχος, id eſt, afferens triſtitiã. Vnde illud:

Pharmaca non vendes pharmacopola mihi.

Pharmacum ergo *exterminij*, græcè ὀλέθρου, id eſt *perditionis*, eſt pharmacum è vita exterminans, perdens, interimens, putà venenum mortiferum. Vnde Syrus vertit, *venenum mortis*; Arabicus, *venenum perditionis*.

Senſus ergo eſt, q. d. Deus in geneſi, ſiue in mundi natalibus vel originibus, omnia creauit ſalutaria, ac proinde nihil in ea eſt venenatum, nihil quod exterminet, occidat & perimat. Vnde Guarinus vertit, *in illis nationibus*, ſiue *initijs mundi non eſt venenum perimens*; Ianſen. *non eſt in generationibus mundi creatum à Deo venenum exterminans*, ſiue *perdens*, hoc eſt, non eſt inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corrumpens, aut corruptio vel malum perditionis. Varabl. *initia mundi ſalutifera ſunt, nec ineſt in eis medicamentum perniciosum*; S.Hieron. in c.12. Zachar. *creauit vt eſſent omnia, & ſalutares generationes mundi, & non erat in eis venenum mortiferum.*

An initio mundi fuerint res venenatæ? Quæritur hic, an nulla fuerint venena à Deo creata in geneſi mundi, v.g. venenatæ herbæ aut animalia? D. Augu. lib. 1. de Geneſ. contra Manich. c.13. cenſet in geneſi non fuiſſe creatas herbas venenatas, ſed poſt peccatum tantùm, idque in pœnam peccati, atque hoc omne videtur hîc dicere Sapiens. Et fauet Scriptur. Geneſ. 1. v.12. & c.3. v.17. & 18. Huic affine eſt, quod docet S. Baſil. hom.3. Hexam. & Ambroſ. lib.3. Hexam. 9. Damaſc. lib.2. de Fide c.10. Beda & Raban. in Geneſ. primùm roſam ante peccatum productam fuiſſe ſine ſpinis, poſt peccatum verò ſpinis armatam.

Reſp. fuiſſe. Verùm cõtrarium, vt probabilius, paſſim ſentiunt alij. Dico ergo Primò. Probabilius eſt venenatas herbas & animalia, itẽ roſam cum ſpinis initio mundi cum alijs herbis & animalibus à Deo creata eſſe. Ita S. Auguſt. qui quod lib.1. de Geneſi contra Manichæos dixerat, retractat l. 3. de Geneſi ad litt. c.18. Baſil. hom.5. Hexam. & Ambroſ. lib.3. Hexam. c.9. Idem cenſent de herbis excepta roſa, D.Thom. 1.p q.69. art.2. ad 2. & ibi Schol. ac paſſim recent. ſcribentes in Geneſin, vel in opus ſex dierum, vti Perer. Molina, Valentia, &c.

Prob. Primò. Probatur Primò, quia id planè videtur dici Geneſ.2.2. & 5. vbi Deus dicitur creaſſe omnem herbam; ergo etiam venenatam. *Secundò.* Secundò, quia animalia homini noxia, tum creata ſunt, ſcilicet cete & ſerpens; idem ergo de lupis, vrſis & herbis vene-

Tertiò. venenatis dicendum. Tertiò, quia hoc exigebat vniuerſi perfectio, vt omnes perfectæ rerũ ſpecies tum crearentur: maximè quia, quæ hominibus venenoſa ſunt, alijs animalibus ſæpe non ſunt: vt patet de cicuta, imò quæ vno tempore homini ſunt venenata, altero ſunt eidem ſalutaria. Ita cicuta ſturnis eſt pabulum, elleborus coturnicibus: mandragora ſomnum conciliat: opiũ ſiue papauer ſedat dolores corporis, ait S. Baſil. hom. 5. Hexam. & ex eo S. Ambr. li. 3. Hexam. c. 9. & lib. 6. c. 6. & quia illæ res, licèt ſecundùm ſe noxiæ ſint, tamen in medicamentis cum alijs commixtæ, medicinæ ſunt hominum & animalium; ac ſaltem earum ſcientia homini, tum prodeſſe poterat. Rurſum roſa tum nata eſt cum ſpinis, quia hæc eſt roſæ natura, hoc eius bonum & perfectio.

Non tamen nocuiſſent Adæ. Dico Secundò. Hæc tamen venena & venenata ante peccatum hominũ, homini non erant noxia, ſaltem in actu ſecundo, ſiue potentia propinqua. Vt enim Sapiens hîc dicit, & c. ſeq. v. 23. Deus creauit hominem immortalem: licèt ergo venena in ſe homini noxia eſſent; tamẽ partim, quia homo dominiũ habebat omnium animalium, partim per ſcientiam, qua norat omnia venena; & per prudentiã ac dexteritatem, qua facilè omnia cauere poterat, præſertim per aſſiſtẽtiam & protectionem Dei, homini innocentiam ſeruanti, vti nec gladius, nec ignis, nec ſaxa, ita nec venenatę herbæ aut animalia, adeoq; nihil nocere poterat. Vnde cum ſerpente innoxiè & intrepidè loquebatur Eua: Deus enim cohibebat ſerpẽtem, ne Euam tãgeret & morderet, eique venenum mortiferum infunderet: atque Adam omnibus animalibus, etiam vrſis, lupis & pardis, eorũ nomina impoſuit. At poſtquam homo peccauit in Deum, ſublata illa ſingulari Dei protectione, omnia libera relicta ſunt, & naturę ſuæ reddita, vt in hominem tamquam in hoſtem inſurgerent, eique inſidiarẽtur & nocere conarentur; ac ſi ex eo tẽpore bellum indictum fuerit & publicatũ inter animalia noxia & res alias veneficas, & hominem, contra quem armauit ſe orbis terrarum, atque hoc eſt, quod poſt peccatum Deus dicitur poſuiſſe inimicitias inter mulierem & ſerpentem.

Reſpondetur ergo, hic non negari venena ſimplicia, ſed tantùm pharmaca (vt habent Grȩca) venenata eſſe compoſita à Deo; quia hæc inuenta ſunt à diabolo, & prauis hominibus. Rurſum Deus nulli naturæ vel creaturæ particulari indidit venenum, aut quid noxium, quod illam interimeret & mortem afferret.

Reſp. Secundò, & meliùs, nullum, neque ſimplex, neque cõpoſitum fuiſſe venenũ, quod homini vel propinarit, vel incauto obiecerit Deus: quin verò diligentiſſimè cauit (vt iam dixi) ne quid tale homini obueniret, ac conſequenter, vt nihil in actu ſecundo homini eſſet pharmacum mortis; atque hoc propriè intendit hic Sapiens. Tantùm enim vult probare, mortem non Deo procurante, ſed à peccato in orbem inuectam. Sic Gen. 1. 13. omnia dicitur feciſſe Deus bona, in ſe ſcilicet, & reſpectu totius vniuerſi; non autẽ reſpectu alicuius particularis, cui mala & contraria eſſe poſſunt, vt patet experiẽtia. Sic Gen. 3. maledicta dicitur terra & ſpinas productura; A quia terra eadem, quæ antè fuerat à Deo benedicta, felix & fertilis, homini ex paradiſo expulſo, & ad eam excolendam damnato, cœpit eſſe maledicta & moleſta; imò terra natiua bonitate & fertilitate ob peccatum hominis priuata eſt, & degener facta ſcatens ſentibus & ſpinis.

Nec inferorvm regnvm in terra] Pro *regnum* græcè eſt βασίλειον, id eſt regia, palatiũ, aula regis: item ſignum regale, regium inſigne, diadema. Græca ergo ad verbum habent, *neque regia, vel regium inſigne Orci ſuper terram.* Orcus à Poëtis fingitur rex inferorum. Vnde Syrus, *neque inferno eſt regnum ſuper terram.* q. d. Deus non fecit, vt inferi & dæmones haberent in terram & in homines poteſtatem; ſed id fecit culpa hominum & iniuſtitia, qui credendo tentationibus diaboli vltrò ei conſenſere, & eius poteſtati ſe B ſubiecere. Rurſum *inferorum*, id eſt mortis & interitus regnum, ſiue mortis palatium & arx regia, primitus non erat in terra; ſed ex inferis ad nos euocata eſt arte diaboli, impellentis Adamũ in peccatum: huius enim pœna eſt mors. q. d. Mortis regnum & regia non erat in terra, ſed in imis terræ viſceribus apud inferos, *vbi vmbra mortis, & nullus ordo, ſed ſempiternus horror inhabitat*, vt ait Iob c. 10. v. 22.

Igitur Adamo & hominibus in ſtatu innocẽtiæ conſtitutis dominabatur gratia, vita, cælum & cęlites, puta angeli ac Deus ipſe: at poſtquam peccarunt, eiſdem dominati ſunt peccatũ, mors, infernus, dæmones & Lucifer. Vnde omnes, qui ante Chriſtum moriebantur, etiam iuſti, deſcendebant ad inferos. Hinc S. Ioannes Apocal. cap. C 6. 8. inducitur, vt videat: *Et ecce, ait, equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eum, nomen illi mors, & infernus ſequebatur eum, & data eſt illi poteſtas ſuper quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & beſtijs terræ.*

Nota. Pro *inferorum* græcè eſt ᾅδου. ᾅδης autẽ eſt Orcus, Pluto, Tartarus, inferi: dictus ᾅδης quaſi ἀειδὴς, ab α priuatiuo, & ἰδεῖν, id eſt videre. q. d. Locus priuatus viſu, id eſt, obſcurus, profundus, tenebroſus, ſolis expers, qui ab Heb. vocatur. צֵל מָוֶת *tſal maueth*, id eſt, vmbra mortis, Iſa. 9. 2. Vnde Plutarch. tra. in illud λάθε βιώσας, id eſt latenter viue. *Qui ſolem*, inquit, *Apollinem eſſe credunt ex maiorum & priſcorum myſterijs, Delium & Pythium eumdem cognominant. Ceterùm qui diuerſæ partis eſt dominus, ſiue Deus is eſt, ſiue dæmon,* D *Haden, id eſt Orcum, appellant, quod mortui in locum tenebroſum & obſcurum demigremus; ac denſæ noctis ſomniq; inertis regem.*

ᾅδης ergo eſt inferorũ rex, & quaſi Deus, qui reipſa non eſt alius, quã Lucifer, cuius regia eſt in gehẽna. Hunc poſt peccatum Adæ in homines exercuiſſe poteſtatem, oſtẽdit nomẽ Orcus, *Orcus quid.* quod Feſtus ab vrgẽdo deriuat, eò quòd omnes homines ad mortem vrgeat. Idem vocatur Pluto à diuitijs, quòd diues ſit, tum opum, tum animarum peccantium & damnatarum: πλοῦτος enim ſunt diuitiæ, putà aurum, argentũ, gemmę, quæ in imis terrę viſceribus ſunt recõditę. Hinc poëtæ Iouem cæli, Neptunum maris, Plutonem inferni Deum conſtituunt, eique vxorem dant Proſerpinam, de quo Statius ita canit:

Forte ſedens media, regni infelicis in arce
Dux Erebi, populos poſcebat crimina vitæ.

Idem dicitur Tartarus, & in plurali Tartara, à ταράσσειν, id eſt turbare, quòd omnia turbet ac ſurſum deorſumq́ miſceat, aut à ταρταρίζειν, id eſt à tremore frigoris, quòd ſit locus profundiſſimus & frigidiſſimus: vnde Virgil. 5. Æneid. vocat *intima lethi tartara.* Alibi *triſtia, funeſta, nigra, opaca, profunda tartara.* Hinc idem 6. Æneidos ita canit:

At Leua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Et rurſum:

Bis patet in præceps tantum tenditq́; ſub vmbras,
Quantus ad æthereum cæli ſuſpectus Olympum.

Ergo Orcus, Pluto & Infernus, putà Lucifer, regnum mortis, quod habebat in gehenna, poſt peccatum Adæ extendit ſuper terram in omnes homines ex Adam naſcentes, quos telo mortis transfigit. Nam vt dicet c. ſeq. v. 23. *Deus creauit hominem inexterminabilem, &c. inuidiâ autem diaboli mors introiuit in orbem.*

Alludit ad Poëtas (vnde colligas auctorem huius libri non eſſe Salomonem, vtpote, qui Orpheo, Homero, Heſiodo, omnibuſque poëtis & philoſophis lōgè fuit anterior & antiquior) qui Aden, ſiue Orcum, & Plutonem, aſſerūt eſſe inferorum regem, in tenebroſa & horrida regione ſub terra dominantem, qui animas defunctorū omnium ineuitabilibus vinculis conſtringat, habeatq́; pro ſtemmate regali claues, eò quòd infernus ingredientibus adamantinis quaſi clauſtris obſeretur, ac nulli in illum ingreſſo detur egreſſus, de quo plura Natalis Comes l. 10. Mythol. c. 9. Sic auctor l. Iudith. c. 16. 8. alludit ad fabulam Titanum, id eſt Gigantum, cum Ioue pugnantium: *Nec filij Titan,* inquit, *percuſſerunt eum,* ſcilicet Holofernem.

Myſticè Gloſſa Interlin. cuius auctor eſt Anſelmus Laodunenſis: *Nihil,* inquit, *homini nocuiſſet diabolus, niſi acquieuiſſet homo.* Et Holcot: *hominibus,* ait, *in terra exiſtentibus non ita dominantur dæmones, vt eos inuitos ad malum impellant.* Rabanus quoque & Hugo: *In natura,* inquiunt, *non eſt conditum à Deo peccatum, propter quod in hominibus inferi, id eſt dæmones, regnent.*

Rurſum, Lyran. & Dionyſ. *In præſenti vita,* inquiunt, *non eſt lex infernalis,* vt ſcilicet lapſi nequeant pœnitere, reſurgere, iuſtificari & ſaluari, vti nequeunt damnati in inferno.

Denique alij, q. d. Infernus, ſiue gehenna, ac impiorum in eo ardor & cruciatus, non eſt per ſe primitus inſtitutus à Deo, ſed poſt, & propter peccata hominum, ad ea puniēda. Aut q. d. Peccatum, ob quod infernus & dæmon dominatur homini, non eſt à Deo, ſed à libera & mala hominis voluntate. Aut, q. d. Dæmon nō ita pleno iure dominatur peccatoribus in terra, quin ab eius manibus & tyrannide liberari poſſint, ſi pœnitere velint.

Vers. 15. IVSTITIA ENIM (Græca habent δὲ, id eſt, *autem*) PERPETVA EST ET IMMORTALIS] Addunt aliqui codices, vt Complut. *Iniuſtitia autē mortis acquiſitio,* quæ verba non ſunt authentica textus, ſed eius per antitheſin exaggeratio & explicatio. Nam ea non habent codices Vaticani, Græci, & ceteri melioris notæ. Probat mortem non eſſe factam à Deo, ac conſequenter nec medicamētum externum, ex eo quòd Deus homini primitus indiderit iuſtitiam, quæ eſt pharmacum immortalitatis. Iuſtitia enim ex Dei decreto, dono & præmio eſt immortalis, facitque hominem immortalem. Quare quamdiu Adam in iuſtitia originali perſtitit, mori non potuit: & ſi ſemper in ea perſtitiſſet, numquam mori potuiſſet. *Iuſtitiam* hic non ſpecialem, vti videtur velle S. Aug. l. 14. de Trinit. c. 9. ſed generalem & originalem intellige, quæ erat chorus ſiue complexio omnium virtutum. hæc enim Adæ dabat vitam & immortalitatem; quâ euersâ peccatum eidem & poſteris omnibus inflixit debitum mortalitatis, ipſamque mortem. Iuſtitia ergo velut ſol dat lucem, vitam, lætitiam, felicitatem feliceméque æternitatem. Quis ergo eam non amet & ambiat? Ipſa eſt ἀθάνατος: facit ergo athanaſios, glorioſos & immortales.

Porrò Cantacuzenus *iuſtitiam* nō hominum, ſed Dei intelligit. q. d. Iuſtitia, id eſt iuſta, benefica & ſuauis Dei optimi prouidentia, & beneficentia, quantum eſt ex ſe eſſe, quod ſemel creaturis dedit, non reuocat, ſed ſtabilit, facitque vt ſit perpetuum. Et noſter à Caſtro: *Iuſtitia,* ait, *quā ſeruat Deus, dum tribuit rebus iuxta iuſtam naturam quod illis proprium eſt, ad earum perpetuitatē, facit illas eſſe perpetuas.* Et Didymus in epiſt. 2. S. Ioannis c. 2. (extat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum) *Dei,* inquit, *cum ſanctis voluntas permanens virtus eſt, de qua ſcriptum eſt Sapient. 1. Iuſtitia eſt immortalis.* Verùm prior ſenſus eſt genuinus.

Quærit S. Aug. lib. 14. de Trinit. c. 9. an virtutes huius vitæ maneant in altera, putà in cælo? *Quibuſdā enim,* inquit, *viſū eſt deſituras: & de tribus quidem prudentia, fortitudine, tēperantia, cùm hoc dicitur nōnihil dici videtur: iuſtitia verò immortalis eſt, & magis tunc perficietur in nobis, quā eſſe ceſſabit.* Citat deinde Ciceronē, qui in Hortenſio aſſerit omnes deſituras, etiam iuſtitiam; ac rationem affert: *Nec enim,* inquit, *fortitudine egeremus, nullo propoſito aut labore & periculo; nec iuſtitia, cū eſſet nihil quod appeteretur alieni; nec tēperantia, quæ regeret eas quæ nullæ eſſent libidines; nec prudētia quidem egeremus, nullo delectu propoſito bonorum & malorū. Vna igitur eſſemus beati cognitione naturæ, & ſcientia, qua ſola etiam deorum eſt vita laudanda. Ex quo intelligi poteſt, cetera neceſſitatis eſſe, vnum hoc voluntatis.*

Verùm corrigit hoc Ciceronis dictum S. Auguſt. ac docet certum eſſe iuſtitiam manſuram, idemque de ceteris probabiliter eſſe cēſendum. *Virtutes quatuor cardin. manebunt in cælo.* Sic enim ait: *Cui (Deo) regnanti eſſe ſubditum, ſi iuſtitia eſt, immortalis omnino eſt iuſtitia, nec in illa eſſe beatitudine deſinet, ſed talis ac tanta erit, vt perfectior & maior eſſe nō poſſit. Fortaſſis & aliæ tres virtutes, prudentia ſine vllo iam periculo erroris, fortitudo ſine moleſtia tolerandorum malorum, tēperantia ſine repugnatione libidinū, erunt in illa felicitate; vt prudētiæ ſit nullum bonū Deo præponere, vel æquare; fortitudinis, ei firmiſſimè cohærere; temperantiæ, nullo defectu noxio delectari.* Sanctum Aug. ſequitur S. Thomas 1. 2. q. 57. art. 1. vbi reſolutè docet, omnes quatuor virtutes cardinales manſuras in cælo, velut ornamenta animæ rationalis, ac velut luctæ, quam anima cum concupiſcentijs in hac vita generosè obijt, putà victoriæ eius, præmia & trophæa.

Vers. 16. IMPII AVTEM MANIBVS ET VERBIS ACCERSIERVNT ILLAM: ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM, DEFLVXERVNT, ET SPONSIONES

NES POSVERVNT AD ILLAM: QVONIAM DIGNI SVNT QVI SINT EX PARTE ILLIVS] *impij*, grecè ἀσεβεῖς, id eſt irreligioſi, nefarij, ſceleſti, qui Numen non cognoſcunt, vel non timent, non venerantur, non colunt, ideoq; in omnia ſcelera ſe effundunt. *Illam*, ſcilicet mortem græcè enim eſt αὐτὸν maſculinum, quod non poteſt referre δικαιοσύνην, id eſt iuſtitiam, nec ἀδικίαν, id eſt iniuſtitiam, quã nõnulli addunt v. 15. vt vult S. Bonauent. cùm vtraq; ſit feminini generis, ſed maſculinum θάνατον, id eſt mortem, *Æſtimantes illam amicam*, non in actu ſignato, ſed exercito. q. d. Perinde ſe gerẽtes erga mortem, vti ſe gerit amicus ad amicũ, dum quę grata & annexa ſunt morti, quæque mortem procurant, putà concupiſcentias & ſcelera ſua, adamarunt. Simili ſchemate dixit v. 12. *Nolite zelare mortem*. Prõ *defluxerunt*, græcè eſt ἐτάκησαν id eſt *contabuerunt*. *Sponſiones*, id eſt fœdus, inierunt cũ morte. Alludit ad Iſaię 28. 15. *Dixiſtis enim Percuſſimus fœdus cũ morte, & cum inferno fecimus pactum*. Vide ibi dicta. *Quoniam digni ſunt*, nõnulli codices addũt *morte*, ſed τὸ *morte* delent Rom. & Gręci ſatis enim illa intelligitur ex eo quod ſequitur: *Qui ſint ex parte illius*, ſcilicet mortis, cum qua fœdus inierunt.

Dixit Deum non feciſſe mortem, ſed creaſſe hominem iuſtum, ſanum, ſanctum, immortalem: iam veram mortis cauſam aſſignat, primorum parẽtum cęterorumq; impiorum veſaniam, qui mortiferas ſuas cupiditates adeò ardenter adamarũt, vt mortẽ, quam in eis repoſitam ſciebãt, non exhorruerint, ſed vltrò illã ſibi *manibus* iniqua agendo, cædeſque & rapinas exercendo; ac *verbis* murmurando, blaſphemias in Deum, contumelias in proximos iactando (vti faciunt tyrãni, & inſolentes principes ac iudices, quos maxime hic taxat, vt patet ex v. 1.) accerſierint, quaſi illam ſibi amicã æſtimarint, cùm ipſa reuera eſſet eis hoſtis acerrimus: hinc *defluxerunt* ad ſuas voluptates, ac ad mortem & interitum in ijs repoſitum, ibique cõtabuerunt, id eſt tabẽ & corruptionem, tam animæ quàm corpori induxerunt: quare ita ſe reipſa geſſerunt cum morte, ac ſi cum illa amicitiam & fœdus iniȷſſent, idque ſtolidè, ſed iure, dignè & meritò: *quoniam digni ſunt*, qui partem & ſocietatem habeant cũ morte, eiuſque ærumnarum & dolorũ ſint participes, eò quòd cum ipſa ſponte fœdus inierint. Mortem intellige, primò corporis, vt patet ex v. 14. deinde animæ per peccatum, & dãnationem in gehenna.

Nota. Singula verba habent emphaſim, notantque in impijs ſingularem æſtum vel furorem cupiditatis, qua cęci, velut effrænes & amore inſanientes equi, ſeſe præcipitant in mortem præſentem & æternam. Ait ergo: *Manibus & verbis accerſierunt illam*, ſcilicet mortem, hoc eſt omni conatu & ſtudio, quod vulgò dicitur *velis remiſq;*, vel *manibus pedibuſq;*. Solent enim ardenter amãtes manuum iactatione, extenſione & geſticulatione aduocare remotos & procul diſſitos. Rurſum primi parentes manus extendendo ad pomũ vetitum, verbaq; miſcendo cum ſerpente, mortẽ ſibi & poſteris accerſiuerunt. Gloſſa explicat, *factis & dictis*; S. Bonauent. *manibus defenſionis, & dictis gloriationis*: ſuas enim cupiditates & ſcelera manibus propugnant, eademq; verbis magnificant & celebrant. Id fecit Eua, cùm pomum vetitum porrexit Adæ, eumque ad comedendum allexit: quod ille fecit, etiamſi ſciret ſibi dictum à Deo? *In quocumque die comederis, morte morieris*, Geneſ. 2. 17. Huic prouerbio antiſtropha ſunt illa veterũ: *Mala ad ſe trahentes velut Cæcias nubẽ*. *His qui quærunt bona vix accedũt, mala verò etiã non quærentibus*, Apologus extat apud Æſopũ de baiulo ſub onere gemente, ideoq; inuocante mortem. Stitit ſe illa. Tum baiulus: *Te, inquit, inuocaui non vt occidas, ſed vt onus mecum in humeros leues*.

ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM] non directè, ſed indirectè & comitanter. Adam enim, & quiuis peccator, æſtimat amicam non ipſam mortem, ſed ſuam gulam & voluptatem, quam ardenter & perditè adamat, etiamſi ſciat illam ſibi à Deo vetitam ſub pœna mortis. Dum ergo eam ęxcit & amore ebrius haurit, mortẽ ipſam haurit. Rurſum propriè mortem amicam æſtimant voluptuarij, quia toti ſuis cupiditatibus huius vitæ inhiantes, tandem æſtimant omnia in morte finiri, omniaque cum corpore interire, vt dicet initio ca. ſeq. ideoque liberè omnibus voluptatibus in vita indulgẽt, ac in omnia vitia defluunt. Aliam expoſitionẽ addit noſter à Caſtro, q. d. Arbitrati non ſibi nocituram accerſitam mortem, propter illam ſerpentis promiſſionem, *Nequaquã moriemini* aliter accidiſſe experti ſunt, quàm putarent: nam continuò mortis ſtimulo puncti tabeſcere, atque in modum labentis vndæ ad mortem defluere ac properare cœperunt, atque ſic tandem perierunt.

DEFLVXERVNT] ἐτάκησαν, id eſt inſtar ceræ paulatim liquati ſunt, colliquati ſunt, perierunt, conſumpti & in tabẽ reſoluti ſunt; Arabicus, *liquefacti ſunt*; Syrus, *corrupti ſunt*. *Defluxerunt* ergo, id eſt inſtar ceræ colliquati à ſoliditate iuſtitiæ originalis, ſanctitatis, gratiæ, lætitiæ & immortalitatis, ad fluxam voluptatem, intemperãtiam, peccatum, mœrorem, mortem & gehennã ſe tranſtulerunt; fluere cœperunt in mortẽ, primò culpæ, ait S. Bonauentura, deinde pœnæ & gehennæ, putà in omnes ærumnas huius vitæ & futuræ, quas ſibi omnibuſque ſuis poſteris accerſiuerunt.

SPONSIONES POSVERVNT AD ILLAM] id eſt ad illius comitem, imò matrem, putà ad voluptatem vetitam à Deo ſub pœna mortis. illi enim tanto ardore copulati ſunt, ac ſi cum ea fœdus arctiſſimum ſanxiſſent: ideoq; dicuntur pariter cũ morte, quæ voluptati inſeparabiliter annexa eſt fœdus ſanxiſſe. Vnde Arabicus vertit, *& pepigerunt cum ea pactum*; Syrus, *iurauerunt & fœdus conſtituerunt cum ea*. Rurſum propriè cũ ipſa morte quaſi fœdus inierunt, dum ita ſecurè libidini & tyrannidi ſe totos tradiderunt, perinde ac ſi non eſſent morituri, aut potiùs ac ſi nõ niſi poſt multa ſæcula eſſent morituri, & in ipſa morte amicè & pacificè cõquieturi, nullũ poſt eam expectãtes iudicium, nullam vitam, nullum ſupplicium, eò quòd æſtimarent omnia in morte conſummari, nec aliam ſupereſſe vitam; quare lætè ſe morituros putarunt, iuxta illud Iob. 21. 13. *Ducũt in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſcẽdunt*. Sic Auguſtus Cæſar optabat ſibi εὐθανασίαν, id eſt facilem hilaremque mortem, illaque ipſi obtigit teſte Sueton. Fœdus ergo impiorum

cum morte eſt, quaſi ei dixerint: Ne noceas nobis ô mors, nos viciſſim non nocebimus tibi, ſed erimus amici. Verùm errarunt. Nam vt eis minatur Deus Iſaiæ 28. 18. *delebitur fœdus veſtrum cum morte & pactum veſtrũ cum inferno non ſtabit; flagellum cùm tranſierit, eritis ei in conculcationem.*

QVONIAM DIGNI SVNT QVI SINT EX PARTE ILLIVS] qui ſcilicet mortis *ſint ſors*, vt vertit Syrus, pars & hereditas, qui vt vnici filij ex aſſe ſint poſſeſſio mortis, eaque tam actiua, vt ſcilicet ipſi poſſideant non vitam, ſed mortem; quàm paſſiua, quos nimirum ipſa mors hereditet, ac vt hereditatem ſuam poſſideat, putà in quos ipſa deſæuiat exerceatque ſuum imperium, ac mori cogat, ait Anaſtaſius Nicen. qu. 16. in S. Scripturam.

Sex gradus peccati. Notat S. Bonauent. hîc gradus iniquitatis, per quos impij deſcendunt in profundum malorũ, ipſumque gehennæ barathrum. *Nam primus gradus*, inquit, *eſt impietas in corde per cõſenſum internũ mentis. Secundus; eadem eſt impietas in manu per conſummationem operis, dum ſcelus, quod mente deſignarunt, opere perpetrãt. Tertius, eadem eſt in ore per verbum defenſionis & gloriationis, dum ſcelus excuſant, imo de eo gloriãtur. Quartus, dum impij cum impietate pangunt amicitiam & fœdus, per ſpem impunitatis. Quintus, dum toti in illam defluunt per frequentem peccati iterationem, peccandi conſuetudinem & mentis obdurationem. Sextus dum ruunt in ipſam mortem, tum impœnitentiæ finalis, tum gehennæ.*

Vita impij eſt mors. Symbolicè. Vita impiorum non eſt vita, ſed continua mors: vnde rectè cum ea amicitiam & fœdus iniſſe dicũtur: tum quia vita eorum plena eſt intemperantiis, exceſſibus, iris, rixis, inuidijs, ceteriſq; animi paſſionibus & perturbationibus, quæ homini mille afflictiones & dolores mortis afferunt: tum quia viuunt in perpetuis crapulis, luxurijs, odijs, inimicitijs, contumelijs, rapinis, ceteriſque peccatis, quæ mortem animæ conciliant: tum quia horum ſcelerũ pœnas, puta luem veneream, catarrhos, nauſeam, faſtidia, febres, dolores capitis, ſtomachi, alioſque plurimos, item paupertatẽ, infamiam, perſecutiones, omneq; genus malorum ſibi accerſunt. Vnde S. Gregor. de vita hominũ quorumlibet poſt peccatum, ſic ait hom. 37. in Euang. *Temporalis vita æternæ vitæ comparata, mors eſt potiùs dicenda, quam vita. Ipſe enim quotidianus defectus corruptionis quid eſt aliud, quàm quædã prolixitas mortis?* Vide ebrioſos, qui quotidie potant & ſe inebriant, aduertes eos numquã ferè mentis eſſe compotes, nec ratione vti, ſed viuere vt bruta ratione carẽtia, imò brutis eſſe deteriores & miſeriores: nam noctem vertunt in diem, noctem potando traducunt in ebrietate, ac proinde rationis vſu ſe priuant: per diem dormiunt, vt crapulam digerant: vnde tam die, quàm noctu rationis vſu vt bruta carent. Vide & contẽplare inuidos, ſuperbos, ambitioſos, qui nil niſi vindictam, honores, prælaturas ſomniant, quot curis, æmulationibus, inuidijs, ſuſpicionibus, mortificationibus, doloribus, angoribus cruciantur? An non vita eorum mors eſt potiùs, quàm vita, imò agonia mortis perpetua? Atque hanc ipſi vltrò ſibi accerſunt, amicam æſtimant, & cum ea fœdus inuiolabile pangunt. O ſtolidos, ô miſeros, ô vecordes!

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit impiorum qui ſapientæ, virtutiſq; & veræ vitæ expertes, cum inſipientia, vitiis & morte fœdus inierunt, ſenſa & mores deſcribere, ſcilicet quòd ſentiant omnia cum morte finiri, ideoq; voluptati dum vita ſuppetit, indulgendum, & iuſtum quemlibet eis aduerſantem, ac in primis Chriſtum eſſe occidendum & crucifigendum. Inde v. 22. oſtendit eorum cæcitatem, quòd ignorent futura præmia iuſtis, & ſupplicia iniuſtis à Deo præparata. Deum enim creaſſe hominem immortalem, mortem verò inuidiâ diaboli per peccatum in orbem inuectam, quam eius ſectatores impij experiuntur, acreſq; eius aculeos gementes ſentiunt.

1. DIxerunt enim cogitantes apud ſe non rectè: Exiguum, & cum tædio eſt tem-
pus vitæ noſtræ, & non eſt refrigerium in fine hominis, & non eſt qui agni-
tus ſit reuerſus ab inferis: 2. quia ex nihilo nati ſumus, & poſt hoc erimus tãquam
non fuerimus: quoniam fumus flatus eſt in naribus noſtris: & ſermo ſcintilla ad
commouendum cor noſtrum: 3. qua extincta, cinis erit corpus noſtrum, & ſpiri-
tus diffundetur tamquam mollis aër, & tranſibit vita noſtra tamquam veſtigium
nubis, & ſicut nebula diſſoluetur, quæ fugata eſt a radiis ſolis, & à calore illius aggra-
uata: 4. & nomen noſtrum obliuionem accipiet per tempus, & nemo memo-
riam habebit operum noſtrorum. 5. Vmbræ enim tranſitus eſt tempus noſtrum,
& non eſt reuerſio finis noſtri: quoniam conſignata eſt, & nemo reuertitur. 6. Ve-
nite ergo, & fruamur bonis quæ ſunt, & vtamur creatura tamquam in iuuentute
celeriter. 7. Vino pretioſo & vnguentis nos impleamus: & non prætereat nos
flos temporis. 8. Coronemus nos roſis, antequam marceſcant, nullum pratum ſit,
quod non pertranſeat luxuria noſtra. 9. Nemo noſtrûm exors ſit luxuriæ no-
ſtræ: vbique relinquamus ſigna lætitiæ: quoniam hæc eſt pars noſtra, & hæc eſt
ſors. 10. Opprimamus pauperem iuſtum, & non parcamus viduæ, nec vete-

rani

rani reuereamur canos multi temporis. 11. Sit autem fortitudo noſtra lex iu-
ſtitiæ: quod enim infirmum eſt, inutile inuenitur. 12. Circumueniamus ergo iu-
ſtum, quoniam inutilis eſt nobis, & contrarius eſt operibus noſtris, & improperat
nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata diſciplinæ noſtræ. 13. Promittit
ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat. 14. Factus eſt nobis in tra-
ductionem cogitationum noſtrarum. 15. Grauis eſt nobis etiam ad videndum,
quoniam diſſimilis eſt aliis vita illius, & immutatæ ſunt viæ eius. 16. Tamquam
nugaces æſtimati ſumus ab illo, & abſtinet ſe à viis noſtris tāquam ab immundi-
tiis, & præfert nouiſſima iuſtorum, & gloriatur patrem ſe habere Deum. 17. Vi-
deamus ergo ſi ſermones illius veri ſint, & tentemus quæ ventura ſunt illi, & ſcie-
mus quæ erunt nouiſſima illius. 18. Si enim eſt verus filius Dei, ſuſcipiet il-
lum, & liberabit eum de manibus contrariorum. 19. Contumelia & tormento
interrogemus eum, vt ſciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius.
20. Morte turpiſſima condemnemus eum: erit enim ei reſpectus ex ſermonibus
illius. 21. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum.
22. Et neſcierunt ſacramenta Dei, neque mercedem ſperauerunt iuſtitiæ, nec
iudicauerunt honorem animarum ſanctarum. 23. Quoniam Deus creauit ho-
minem inexterminabilem, & ad imaginem ſimilitudinis ſuæ fecit illum. 24. In-
uidiâ autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: 25. imitantur autem il-
lum qui ſunt ex parte illius.

Vers. 1.

DIXERVNT ENIM COGITANTES APVD SE A
NON RECTE] ſed prauè, inſipienter & im-
piè. *τὸ enim* notat hîc dari rationem præceden-
tium, cur ſcilicet impij mortem accerſierint, cum
eaque fœdus inierint, ideoque digni ſint, qui in
mortis ſorte & ſocietate ſtatuantur. Ratio eorum
hæc eſt: vita noſtra, omniaque eius bona & mala
in morte finiuntur, ac poſt mortem nihil erit,
quod nos exhilaret vel affligat; ergo dum viui-
mus, viuamus lætè, omnique cupiditati indul-
geamus, ideoque aliorum opes & bona diripia-
mus, vt iis epulemur & voluptuemur. Radix hu-
ius eorum paralogiſmi eſt, cupiditas & voluptas,
cui toti inhiant: hanc enim vt impunè ſectentur
& expleant, ſibi perſuadent animam eſſe mortá- B
lem, ac proinde poſt mortem nullam timendam
eſſe numinis vindictam & pœnam. Huius erroris
& hæreſis auctor fuit Cain, parricida Abelis fra-
tris ſui, qui negauit Numen Numiniſque vindi-
ctam, ideoque fratrem occidit teſte Ioſepho 1.
Antiq. 3. ac Philone lib. *quòd deterius potiori inſidie-
tur*, & S. Ambroſ. lib. de Cain & Abel c. 9. Hunc
ſecuti ſunt poſteri eius omnes, ob quos Deus or-
bem totum merſit diluuio. Poſt diluuium perfi-
diam hanc & ſcelus renouauit Nemrod tyrānus,
auctor turris Babylonicæ, quaſi per eam in cælū
conſcenſurus, Deoque bellum indicturus Ge-
neſ. 11. Deinde Samaritæ, ſcilicet Aſſyrij, qui à
Salmanaſar ex Aſſyria traducti ſunt in Samariā: C
hi enim cenſebant omnia cum morte interire,
nec vllam fore reſurrectionem, teſte Epiphan.
hæreſi 9. Philaſtrio hæreſi 7. & alijs. Denique Sa-
doc, eiuſque aſſeclæ Sadducæi, qui vixit ſub Iuda
Machabæo, teſte Ioſepho lib. 13. Antiq. c. 9. Eā-
dem hæreſim ex Gentilibus docuerunt Demo-
critus, teſte Plutarch. lib. 4. de Placitis philoſ. c. 7.
& poſt eum Epicurus, eiuſque ſectatores Epicu-
rei, quorum hoc axioma.

Ede, bibe, lude, poſt mortem nulla voluptas,

teſte Plutarcho ibidē. Horum ſenſa & voces re-
cenſet Seneca epiſt. 124. *Inde*, inquit, *ad hæc perue-
niunt verba: Virtus, & philoſophia, & iuſtitia verborum
inanium crepitus eſt: vna felicitas eſt bonæ vitæ, facere
omnia liberè* (alij codices legunt, *facere, eſſe, bibere*)
*frui patrimonio; hoc eſt viuere, hoc eſt, ſe mortalem eſſe
meminiſſe. Fluunt dies, & irreparabilis vita decurrit:
dubitamus quod iuuat facere, & ætati non ſemper vo-
luptates recepturæ, interim dum poteſt, dum poſcit, inge-
rere frugalitatem, vltrò mortem præcurrere, & quid-
quid illa ablatura eſt, iam ſibi interdicere.*

Verùm hæc eorum ratio eſt irrationalis & ſto-
lida: hic eorum ſyllogiſmus eſt paralogiſmus. Nā
Primò falſiſſimum eſt animam rationalem cum
corpore mori, cùm ipſa ad imaginem Dei creata,
ab eo participet immortalitatem. Secundò, eſto
anima foret mortalis, ac vita omnis finienda eſ-
ſet in morte, tamen illam virtuti, non voluptati,
B totum impendere oporteret. Voluptas enim eſt
bonum beſtiarum, virtus verò, ſiue viuere iuxta
doctrinam rationis, eſt bonum hominum, vti lo-
co iam citato docet Seneca. Adde, virtutem, vni-
cam veramque eſſe hominis voluptatem, ſed ſpi-
ritualem, quæ hominem Deo gratum, lætum, ſa-
nū ſanctumque efficit; cùm voluptas omnis car-
nalis hominem beſtialem, Deo & angelis inui-
ſum, triſtem, morbidum & ſceleratum efficiat.
Vnde prudēter ille iuuenis in Vitis Patrum, dæ-
moni, qui falsò ſuggerebat ipſum eſſe à Deo re-
probatum, vt eum ad vitam in omni carnis vo-
luptate tranſigendā impelleret, ſapienter reſpon-
dit: *Si in futura vita mihi non detur ſeruire placereque
C Deo, ſeruiā ſaltem, placeboque in hac præſenti. Quid enim
ſanctius, quid melius, quid iucundius, quàm placere Deo:
ſeruire enim Deo regnare eſt. Fruar ergo Deo meo in
hac vita, ſi non liceat in altera.*

EXIGVVM, ET CVM TÆDIO EST TEMPVS
VITÆ NOSTRÆ] Græcè, *exigua & moleſta eſt vita
noſtra*. Nā pro *cum tædio* græcè eſt λυπηρὸς, id eſt
triſtis, anxia, grauis, moleſta, acerba, miſera, cui
opponitur τερπνὸς, id eſt læta, iucūda, ſuauis, de-
lectabilis. Sententia hæc expoſitione non eget,
quia clarè eam nobis exponit, imò oculis eā cer-
nendam proponit, quotidiana cuiuſlibet experi-
entia. Vita enim noſtra mille affert labores, mille
ærumnas, mille tædia & faſtidia. Numera labores
& dolores, quos ſubis vno die, ac inuenies plures
eſſe,

Cupiditas mater atheiſmi.

Ratio atheorum ſtolida.

eſſe, quàm ſint horæ vel actiones, adeoq; quamlibet actionem ijſdem vndique eſſe inſperſam & refertam. Hoc eſt, quod ait Iacob Pharaoni, quot annorum eſſet interroganti: *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum ſunt, parui & mali*, id eſt miſeri, Geneſ. 47. 9. & Dauid pſal. 38. 6. *Menſurabiles* (Hebr טְפָחוֹת *tepachot*, Septuag. παλαιστάς, id eſt *palmares*, hoc eſt exiguos inſtar palmi, qui eſt menſura continens tantum, quantum extenſione digitorum manus comprehendi poteſt, quæ vulgò ſpitama dicitur. Vnde Symmach. vertit σπιθαμάς) *poſuiſti dies meos, & ſubſtantia mea tamquam nihilum ante te.* Conſule Iob c. 14. v. 1. & ſeq.

Vita ærumnа. Vidit idipſum Seneca, qui epiſt. 100. *Hoc*, ait, *quod inter primum diem & vltimum iacet, varium & incertum eſt. Si moleſtias æſtimas, etiam puero longũ; ſi* B *velocitatem, etiam ſeni anguſtum. Nil non lubricum & fallax, & omni tempeſtate nobilius. Iactãtur cuncta, & in contrarium tranſeunt, & in tanta volutatione rerum humanarum nil cuiquam niſi mors certum.* Et paulò pòſt: *Propone profundi temporis vaſtitatem, & vniuerſum complectere, deinde hoc, quod ætatem vocamus humanam, compara; vniuersè videbis quàm exiguum ſit, quod optamus, quod extendimus: ex hoc quantum lacrymæ, quantum ſollicitudines occupant, quantũ mors antequam veniat optata, quantum valetudo, quantum timor, quantum teneri, aut rudes aut inutiles anni. Dimidium ex hoc edormitur. Adijce labores, pericula, & intelliges, etiam in longiſsima vita minimũ eſſe*

Gnoma. *quod viuitur.* Et Menander: *Congenita ſunt dolor & vita, illeq; conſeneſcit vitæ.* Zeno Imper. *Ludibrium Dei eſt homo.* Alius: *Quid eſt homo? mancipium mor-* C *tis, viator tranſiens.* Ariſtot. *Quid eſt homo? imbecillitatis exemplum, temporis ſpolium, fortunæ luſus, incõſtantiæ imago, inuidiæ & calamitatis trutina: reliquũ verò pituita & bilis.* Ita refert Stobæus ſerm. 89. qui totus eſt de hac re.

ET NON EST REFRIGERIVM IN FINE HOMINIS] S. Bonauent. Lyran. Hugo & Dionyſ. exponunt, q.d. Impij poſt hanc vitam pergunt, non ad refrigerium cæli, ſed ad ſupplicium gehẽnæ. Verũ græcè eſt: οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τελευτῇ ἀνθρώπου, id eſt, *non eſt medicatio*, vel *curatio in obitu hominis*; Vatabl. *nec eſt remedium, contra obitum.* q.d. Non eſt medicina, nec remedium ad euadendã mortẽ: iuxta illud, *Contra vim mortis non eſt meditamen in hortis.* Verè Seneca in Conſolat. ad Marciam ca. 11. *Quid*, inquit, *eſt homo? quodlibet quaſſum vas, & quodlibet fragile: iactatũ, non tempeſtate vt diſsiperis,* D *eſt opus: vbicumq; arietaueris, ſolueris. Quid eſt homo? imbecillum corpus & fragile, nudum, ſuapte natura inerme, alienæ opis indigens, ad omnem fortunæ cõtumeliam proiectũ: cum benè lacertos exercuit, cuiuſlibet feræ pabulum, cuiuſlibet victima: ex infirmis fluidiſq; cõtextum, & lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, æſtus & laboris impatiens: ipſo rurſus ſitu & otio iturum in tabem, & ſemper alimenta metuens ſua, quorum modò inopiâ laborat, modò copiâ rumpitur.* Et paucis interiectis: *Odor illi, ſaporq; & laſsitudo, & vigilia, & humor, & cibus, & ſine quibus viuere non poteſt, mortifera ſunt. Quocumque ſe mouet, infirmitatis ſuæ ſtatim conſcium, non omne cælũ ferens, aquarum nouitatibus, flatuq; non familiaris auræ, & tenuiſsimis cauſis atque offenſionibus morbidum, putre, caſſum, à fletu vitam auſpicatum. Ceterùm quantos tumultus hoc contemptum animal mouet? In quantas cogitationes oblitum ſuæ con-*

A *ditionis venit? Immortalia, æterna voluit animo, & in nepotes proneposteſq; diſponit: cum interim longa conantem eum mors opprimit: & hoc, quod ſenectus vocatur pauci ſunt circuitus annorum.*

Myſticè, *non eſt refrigerium homini in fine*: quia cùm febri quadam hectica, ex cruda illa comeſtione pomi vetiti, ſemper æſtuemus, non eſt refrigerium, id eſt, non eſt remedium vel pharmacum, quo ardor excitatæ febris reſtinguatur; ac proinde non eſt remedium contra obitum hominis: febris hæc eſt inſita homini elementorum contrariorum commixtio, quæ eum laceſſendó aſſiduè corrumpunt & interimunt. Item febris hæc eſt concupiſcentia, quæ hominem ad exceſſum gulæ & luxuriæ impellit, quo plerique occiduntur.

ET NON EST QVI AGNITVS SIT REVERSVS B AB INFERIS] Clarius, *non eſt qui poſt mortem iterum vitæ ſit reſtitutus*, qui ſcilicet oſtenderit ſe viuere, & aliam poſt mortem ſupereſſe vitam in qua liceat miſerias huius vitæ effugere, & in voluptates commutare, q.d. Incerta & fabuloſa ſunt, quæ à poëtis, ceteriſque de inferis eorumq; pœnis ac rebus alijs poſt hanc vitam narrantur: hæc enim omnia ſunt aniles fabulæ, & terriculamenta puerorum. Talis eſt deſcenſus Æneæ ad inferos, indeq; reditus duce Sibylla, quam deſcribit Virgil. 6. Æneid. & ille Theſpeſij Solenſis apud Plutarch. li. de Sera numinis vindicta. Tacitè indicant impij, animã cum corpore interire, ideoq; illi dandas ſuas cupiditates in hac vita, vt læta viuat, cùm poſt hanc vitam nil amplius illi ſit expectandum. Ita nimirum ſicut animæ immortalitas C impellit hominem ad metum cultumq; Numinis per modeſtam puramq; vitam; ſic mortalitas animæ homini perſuaſa, inducit eum ad negandũ Numen, omnemque religionem, vt homo liberè viuat, ſequaturque ſuas libidines.

Porrò hæc impiorum gnome falſa eſt: quia multi redierũt ab inferis, qui ſuſcitati ſunt ad vitã ab Elia, Eliſeo, alijſq; Prophetis, Apoſtolis & Sãctis. Vera tamẽ eſt hoc ſenſu, quod illo ipſorum æuo pauci, & fortè nulli, à morte & inferis ad vitam redierint. Simili modo ait Homerus Iliad. 9.

Obnoxij prædæ ſunt boues, & pinguia pecora, (pita.
Et tripodes acquiri poſſunt, & equorũ flauicoma ca-
At hominis anima, vt redeat neque per prædam,
Nec aliter capi poteſt, vbi ſemel emigrauerit è vallo dentium.

Et Phileтas:

D *Iter feci ad inferos,*
Per quod nullus retrorſum viator redijt.

Et Virgil. 6. Æned.

Facilis deſcenſus auerni;
Sed reuocare gradum, ſuperaſq; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt.

Nota, Animæ Beatorũ in cælis ſæpiùs in terrã redierunt, & apparuerunt mortalibus, vt cùm B. Virgo apparuit Ioãni Patricio & Liberio Põtif. iuſſitque baſilicam ſibi in Eſquilijs extrui eo loco qui niue tectus erat die 5. Auguſti: vnde feſtum B. Mariæ ad niues. Cùm eadẽ apparuit B. Ioanni Damaſceno, eique manum, quàm Leo Iſaurus præſcindi iuſſerat, rogata reſtituit, in brachio relicta ex vulnere lineola, vti in eius Vita narrat Ioannes Patriarch. Hieroſol. Cùm S. Philippus & Ioãnes apparuerunt Theodoſio Imper. *Sanctorum è cælo apparentium exempla.*

teſte

teſte Theodor. l. 5. Hiſtor. c. 34. S. Petrus & Paulus Conſtantino Imper. remedium lepræ ſuggerentes baptiſmum, teſte VII. Synodo act. 2.

è limbo. Animæ etiam è limbo redierunt, vt anima Moſis apparens cum Elia in transfiguratione Chriſti: anima Samuelis apparens Sauli, eiq; mortem prædicens 1. Reg. 28. S. Ieremias & Onias apparuerunt Iudæ Machabæo, victoriam contra Nicanorem prænunciantes, 2. Machab. 15.

è purgatorio. Animæ quoque è Purgatorio redierunt. Nam Paſchaſius Apoſtolicæ Curiæ Diaconus, poſt mortem in Angulanis thermis, à Germano Capuano inuentus eſt luere delictorum pœnas, vti narrat S. Gregor. 4. Dialog. c. 40. Iuſtus quidam ob retentas pecunias graue ſupplicium pertulit: qui tandem Commodo fratri apparens ſe ab illo ſanctis ſacrificijs liberatum eſſe expoſuit, teſte S. Gregor. 4. Dialog. cap. 35. Fuit & presbyter, qui Centumcellis in balneis frequentiſſimè apparuit, qui ſibi operam gratuitam, ſi quando lauaret, præſtabat. Pro quo vbi, quemadmodum rogarat, Deo ſacrificia obtuliſſet, ſpiritum fuiſſe cognouit, cui diuina miſeratione hoc modo pro peccatis ſatisfacere & iuuari contigit, vt ibidem narrat S. Gregorius.

ex inferno rariùs. Animæ verò ex inferno ſubinde, ſed rariùs redeunt & apparent, idque non tam per ſeipſas, quã per dæmones; ipſæ enim ad carcerẽ ignemque gehennæ damnatæ, inde exire non ſinuntur: vnde earum loco apparent dæmones, qui in hoc aëre vſque ad diem iudicij ad hominum tentationem & exercitationem agere à Deo permittuntur, vt inferni pœnas hominibus repræſentent, earumque metu homines à vitijs coërceant, & ad Deum colẽdum cogant. Sic viſus eſt ſancto cuidam Eremitæ Theodoricus Italiæ rex Arrianus, inter Ioannem Pontificem & Symmachum Patricium vinctis deduci manibus, & detrudi in ollam Vulcani, vti narrat S. Gregor. li. 4. Dialog. cap. 30. Viſa eſt Monialis in eccleſia S. Laurentij Romæ ante altare per medium ſecari, teſte S. Gregor. eodem l. c. 51. Idem c. 36. narrat Petrum quemdam defunctum vidiſſe tormenta damnatorum in igne gehennæ, cumque & ipſe in eumdem proijciendus foret, angelum vetuiſſe, dixiſſeque: *Regredere, & qualiter tibi poſthac viuendum ſit, cautiſſimè attende.* Similia narrat ibidem de Stephano quodam, alioque milite. Curma quidam municipij Tullienſis, cùm aliquot dies quaſi mortuus iacuiſſet, rediens ad ſe mirabilia de mortuorũ pœnis & præmijs narrãs, eadem certis argumentis confirmauit, vti refert S. Auguſt. li. de Cura pro mortuis c. 11. vbi & plura ſimilium apparitionum exempla recenſet. Sic Ioſaphat conuerſus à Barlaam, in raptu vidit inferorum ſupplicia, eoque viſu tentationem carnis ſuperauit, vti narrat Damaſcen. in hiſtor. c. 30. Vide noſtrũ Petrum Thyræum lib. 1. de Spirituum apparit. c. 11. Alexandrum ab Alexand. lib. 5. Genial. c. 23. & lib. 2. cap. 9. Marſilium Ficinum lib. 16. de Immortalitate animæ. Traiani Imper. animam à pœnis inferni liberatam precibus S. Gregorij ex Ioanne Diacono cenſet Ciacconus & alij: verum Baron. Bellarm. & alij emunctioris naris cenſent hanc meram eſſe fabulam.

Sed eſto nemo ab inferis redijſſet, non ideo negandi ſunt inferi, animarumque vita & cruciatus in inferno. Nam idipſum S. Scriptura clarè docet & comminatur: Vnde impijs reſponderi poſſet id, quod Abraham reſpondit diuiti Epuloni, poſcenti Lazarum mitti ad fratres ſuos, qui illis ſua & inferorum ſupplicia denuntiaret: *Habent Moyſen & Prophetas: audiant illos.* Nam *ſi Moyſen & Prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent*, Lucæ 16. 31.

Vers. 2. QVIA EX NIHILO NATI SVMVS, ET POST HOC ERIMVS TAMQVAM NON FVERIMVS] id eſt, ac ſi *non fuiſſemus*, vt vertit Syrus; Clarius *quaſi non fuerimus*. Pro *ex nihilo* græcè eſt αὐτοσχεδίως, id eſt vltrò, temerè, fortuito, ex tempore, ſubitò, ex improuiſo, ſine Dei cõſilio, cura, imperio & prouidentia nati, & in orbem lucemq; effuſi ſumus; Syrus, *extemplò facti ſumus*; Reg. *per nos nati ſumus*, ſicut culices, pulices, fungus, &c. per ſe naſcuntur ex terra ſine ſatione. Probant impij non eſſe inferos, nec vitam apud eos. q. d. Caſus nos genuit; caſus nos velut fungos & culices interimet, & annihilabit: ergo nõ ſunt inferi, nec inferorum pœnæ, à certa iuſtaque Dei prouidentia impiis decretæ. Deus enim vti nos non creauit, ſic nec curat, gubernat, iudicat, præmiat aut punit quemq; pro meritis, vel demeritis. Sic Democritus, Chryſippus, Epicurus docuere, orbem, & homines in eo factos natoſq; eſſe ex fortuito atomorum cõcurſu, ſimiliue caſu, non certa Dei prouiſione & creatione. Sic Ariſtot. 2. Politic. c. 6. ex vulgi ſententia loquens, ait, veteres legiſlatores, quos carpit, ex prauo ſemine, vel ex terra eſſe natos. Simi la habet Diodorus Siculus lib. 1. c. 1. & 2. Sic & Ouidius ac Poëtæ fabulantur, homines ortos ex lapidibus à Deucalione proiectis.

Verùm hos omnes refutat hiſtoria creationis hominum & mundi in Geneſi à Moſe deſcripta, imò ratio naturalis, quæ docet hominem anima rationali conſtantem, eſſe nobiliſſimum perfectiſſimumque animal, ac proinde non fortunæ, ſed Dei ſapientiſſimi & potentiſſimi eſſe opus. vti oſtendit Philo l. de Creatione mundi, Euſeb. l. 7. de Præpar. c. 7. Iuſtinus in Paræn. Lactant. l. 2. c. 12. Vide Perer. in Phyſica l. 8. c. 16. & Conimbr. l. 3. de cælo q. 6. art. 3.

Tropol. B. Petrus Damiani epiſt. 4. c. 4. oſtendit impium, etiam dum exiſtit, videri potiùs non eſſe, quàm eſſe, magiſque pertinere ad nihilum, quàm ad ens, eò quòd longiſſimè ab eo, qui verè eſt, & per quem omnia ſunt, putà à Deo, recedat & diſtet. *Impius magis non eſt quàm eſt.* Magis enim diſtat peccator à Deo, quã non ens ab ente: huius enim finita, illius infinita eſt intercapedo & diſtantia. *Ratio.*

Accedit S. Gregor. qui de homine in peccatum prolapſo ita loquitur lib. 11. Moral. c. 26. ad illa S. Iob c. 14. *Qui quaſi flos egreditur, & conteritur: quaſi flos enim egreditur, quia nitet in carne; ſed conteritur, quia redigitur in putredinem. Quid enim ſunt nati homines in mundo, niſi quidam flores in campo? Tendamus oculos cordis in hanc latitudinẽ mundi præſentis, & ecce quaſi tot floribus, quot hominibus plenus eſt. Vita itaque in carne, flos in fæno eſt. Vnde bene per Pſalmiſtam dicitur: Homo ſicut fænum dies eius: & ſicut flos agri ita florebit,* Iſaias cap. 40. verſ. 6. quo*que ait: Omnis caro fænum, & omnis gloria eius ſicut flos agri. Homo etenim more floris procedit ex occulto, & ſubitò apparet in publico: qui ſtatim ex publico per mortem retrahitur ad occultum. Carnis nos viri*-

ditas

ditas oſtendit; ſed ariditas pulueris ab aſpectibus retrahit. Quaſi flos apparuimus, qui non eramus: quaſi flos areſcimus, qui temporaliter apparebamus. Et quia per momenta quotidie homo compellitur ad mortem, rectè adiungit: Et fugit velut vmbra, & numquam in eodem ſtatu permanet. Hoc eſt, quod lugubri voce canit Dauid pſal. 89. v. 9. *Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur: dies annorũ noſtrorum in ipſis, ſeptuaginta anni: ſi autem in potentatibus, octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor: quoniam ſuperuenit manſuetudo, & corripiemur;* Hebr. *quia tenſio eſt velox, & euolabimus;* Arias, *reſecatur citò, & auolabimus;* Vatabl. *velociter tranſit, & auolamus.* Vnde S. Ambroſ. epiſt. 42. *tantis malis* aſſerit *hanc vitam eſſe repletam, vt comparatione eius mors remedium eſſe putetur, nõ pœna.* Nam *& ideo*, inquit, *Deus illam breuem effecit, vt moleſtiæ eius, quia proſperitate non poterant, temporis breuitate finirentur.* Huc facit illud Petronij de larua argentea:

Mors eſt remedium malorum.

Heu, heu nos miſeros, quàm totus homuncio nil eſt?
Sic erimus cuncti poſtquam nos auferet orcus.

QVONIAM FVMVS FLATVS EST IN NARIBVS NOSTRIS] Ita legendum cum Roman. perperam aliqui legunt, *fumus & flatus.* Minùs rectè quoque alij, vt Franc. Lucas & Complut. legunt *afflatus*; licèt hoc quaſi idem ſit, quod *flatus.* Peiùs alij pro *in naribus* legunt, *in auribus.* Vnde Herodotus cenſuit animam habitare in auribus, eò quòd bonis auditis corpus recreetur, malis verò auditis ad iram ſtimuletur. Syrus, *quia tamquam fumus eſt ſpiritus in naribus noſtris;* Arabicus, *quia flatus fumus in auribus noſtris.*

Senſus eſt. q. d. Anima & vita noſtra non eſt aliud quàm flatus, id eſt anhelitus, quo per nares aërem attrahimus & reſpiramus. Hic autem anhelitus, mox vt fit ſubſidit & deficit, ac inſtar fumi diſſipatur, & tenues vaneſcit in auras. In eaſdem ergo abit noſtra anima in morte, ac proinde poſt ea nulla nobis ſupereſt vita. Sic Heraclitus cenſuit animam non eſſe aliud, quàm humorum reſpirationem, ſiue vaporem & exhalationem teſte Ariſtot. lib. 1. de Anima textu 32. Quin & rude vulgus anhelitum vocat animam, nec aliam animam nouit. Porrò quia communiter reſpiramus per nares, hinc flatum vel anhelitum narium animam appellat. Quò pariter alludens Iſaias cap. 2. 22. *Cauete*, ait, *ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius eſt.*

Verùm errant impij: anima enim noſtra eſt ſpiritalis, imò purus meruſque ſpiritus inſtar angeli, ac proinde nequit eſſe flatus vel anhelitus, vtpote qui corporeus eſt, ſed ipſa anhelitum hunc operatur, vt calorem cordis in quo habitat, refrigeret. Porrò aptè anhelitus comparatur fumo. Sicut enim ignis cauſat fumũ; ſic calor naturalis cauſat anhelitum & reſpirationem. Hinc vita noſtra, quæ reſpiratione fouetur, vocatur *vapor ad modicum parens.* Iacobi 4. 15. Hinc & Pſaltes: *Defecerunt*, inquit, *ſicut fumus dies mei.* pſal. 101. 4.

ET SERMO SCINTILLA AD COMMOVENDVM COR NOSTRVM] Ita legendum cum Romanis & Græcis, non *ſcintillæ*, vti legunt aliqui. Vide Franc. Lucam notat. 200. Græca enim habent, ὁ λόγος σπινθὴρ, id eſt, *ſermo ſcintilla*: licet Budæus in Pandec. & Petrus Nanius hic præferant aliam lectionem, quę rarior inuenitur, ſcilicet ὀλίγος σπινθὴρ, id eſt, *exigua ſcintilla*: q. d. Flatus ſiue anhelitus, quo reſpiramus & viuimus, eſt quaſi ſcintilla quædam, id eſt, exiguus calor & vapor, qui tamdiu durat, quamdiu durat motus cordis, vel motus, quo mouetur & viuit cor noſtrum. Vita enim conſiſtit in calore naturali motuque cordis, qui anhelitum velut ſui ſcintillam emittit in altum: imò Stoici cenſuerunt animam non eſſe aliud, quàm calidum ſpiritum, vel vt Heraclitus, calidam exhalationem, quam aſſerebat ſemper fluere ex corde, velut ex caloris naturalis officina, in qua proinde generetur ſpiritus vitales, per quos fit motus, omniſque ſenſuum actio. Ita Plutarch. lib. 4. de Placit. Philoſoph. c. 3. Hic ſenſus commodus eſt & facilis.

Verum codices plures & melioris notæ legũt, non ὀλίγος, ſed ὁ λόγος, id eſt *ſermo ſcintilla.* Porro λόγος verti poteſt, ratio. q. d. Ratio & mẽs, qua homo præ ceteris animalibus pollet, eſt quaſi ſcintilla, quę mouet cor & voluntatem ad omnia, quæ agit. ita Oſorius. Verum meliùs Noſter & alij λόγος vertunt, *ſermo.*

Significant ergo impij, vitam noſtram non eſſe aliud, quàm viuacem ignem in corde exiſtẽtem, qui ad motionẽ, vel. vt græcè eſt, ἐν κινήσει, id eſt, in motione cordis noſtri, emittit de ſe ſcintillas, ſcilicet ſermonem & verba, quæ loquimur; ac fumum, ſcilicet reſpirationem & anhelitum: ſicut ignis cùm mouetur, ſcintillas eiaculatur & fumum.

Rurſum, ſicut deficiente igne deficit ſcintilla, abitque in fauillam & cinerem; ſic deficiente loquela, & conſequenter anima, corpus abit in cineres. Quid breuius, quid inanius, quid vanius, quid fugacius ſermone & ſcintillâ? quid pariter breuius, quid vanius, quid fugacius vitâ? Adhæc, ſermo mouet cor, quia illud nunc commouet ad iram, ſi aſper ſit; nunc ad lenitatem, ſi blandus ſit; nunc ad amorem, nunc ad odium, &c. idq; leuiter, ſubitò & variè; ſicut præcipitanter & tumultuariè ſcintillæ excitantur & euolant è fornace. ita Ianſen. à Caſtro & alij. Vnde Syrus vertit, *& ſermo tamquam ſcintilla minima è flamma exiliens, mouet cor noſtrum;* Arabicus, *& ſermo ſcintilla in vapore* (euaporatione) *cordis noſtri.*

Addit noſter Lorinus, quòd formatur ſermo ſcintillæ ſimilis, dum mouetur cor noſtrum: & ſicut ſpiritus, qui eſt in naribus, & quo ſpiramus, eſt tamquam fumus, qui euaneſcit: ita ſpiritus idem, qui eſt inſtrumentũ quo loquimur, & cuius virtute mouetur cor, eſt veluti ſcintilla, quæ extinguitur. linguam Iacobus c. 3. verſ. 5. propter ſermonem vocat paruum ignem. Item dici poſſet, quòd, quemadmodum candela quando extinguitur, mittit in fine ſcintillã, ſic accidat homini morienti in extremo ſpiritu. Verùm hic ſenſus obſcurior & alienior videtur.

Alij, vt Dionyſ. per *ſermonem* accipiũt calorem naturalem; Hugo animam, quæ ſermonis eſt effectrix, ſed obſcuriùs & alieniùs. Accedit Ceruantes. Sermo ſcintilla, ait, eſt anima, quæ declaratur ſermone: hæc enim vegetat corpus, & flatum è naribus, quaſi fumum è fornace, exhalat & efflat, cordis ac pulmonum, quaſi follium, motu; eſt quaſi ſcintilla fragilis, & citò deficiens, anhelo ſemper ſpiritu ex periclitatione: vnde timor, & trepidatio, & creber anhelitus. Verùm & hoc impropriè dicitur.

Porrò

A Porrò S. Bonau. & noſter Salmeron tom. 11 tract. 2. cenſent in voce *ſermo* alludi ad opinionem Diogenis, qui cenſuit animam eſſe aërem: in aëre enim, & per verberationem aëris in ore, fit ſermo: in voce *ſcintilla*, alludi ad opinionem Democriti, dicentis animam eſſe ignem: in voce *ad commouendum cor*, ad opinionē Meliſſi; vel, vt alij, Thaloti, qui dixit animam eſſe vim mouentem corpus. Verùm hoc quoque obſcurū eſt, anceps & dubium, nec impijs tantæ doctrinæ ſubtilitas in mentem veniſſe videtur.

Analogia ſermones & ſcintillæ, fornacis & cordis.

Senſus ergo primo loco aſſignatus, eſt planus & genuinus. Vbi Nota ſermonem aptè cōparari ſcintillæ, halitum fumo, cor igni ſiue fornaci.

Prima. Primo, quia ſicut fornax eiaculatur fumum & ſcintillas: ſic cor eiaculatur halitum & ſermonem.

Secunda. Secundò, ſicut fornax tumultuariè & vagè euomit fumum & ſcintillas, eodē modo & cor euomit verba.

Tertia. Tertiò, ſicut fornax illa effundit pro B motu ignis & lignorū: ſic & cor effundit ſermonem ex motu affectus amoris, iræ vel odij, quo agitatur. Vnde ſi moueatur amore, verba promit amica & blanda: ſi irâ, iracūda & minacia: ſi odio, tetrica & funeſta: ſi timore, timida & anxia, &c.

Quarta. Quartò, ſicut fumus & ſcintillæ certi ſunt indices, æquè ac effectus ignis: ſic & halitus ac verba certa ſunt indicia & effectus vitæ, æquè ac affectus dominantis in corde.

Quinta. Quintò, ſicut ceſſante fumo & ſcintilla ceſſat ardor fornacis: ſic ceſſante reſpiratione & loquela ceſſat vita; vitaliſque affectus in corde. Hinc *ſilere* in Scriptura eſt *mori*; ipſaque *mors* vocatur דּוּמָה *duma*, id eſt *ſilentium*. Quare quantum minuitur vis reſpirandi & loquendi, tantùm decreſcit & minuitur vita. Vnde ſenes & moribūdi graciliter, tenuiter & ſubmiſsè loquuntur, vt vix intelligi queant; iuxta illud Eccleſ. 12. v. 4. *Et claudent oſtia in platea, in humili-* C *tate vocis molentis.*

Sexta. Adde, ſcintilla, licèt ſplēdeat & cum ſtridore emicet, omniumque oculos ad ſe conuertat, illico tamen diſſipatur: ſic ſermo licèt elegans & magnificus ſit, vt omnes ad ſe rapiat; tamen illico abit ac diſſipatur. Hinc contra præfidentes, ſuique nimium amantes profertur hic apologus:

Apologus ſcintillæ in ſuperbos.

Candens ſcintilla flammæ vi in ſublime leuata, ſibi placebat impenſiùs, ac mox inter ſidera ſe relatum iri exiſtimabat. Verùm vt ad mediam camini gulam aſcendit, extincta, & cinis facta decidit. Igitur ſicut citò euaneſcit fumus & ſcintilla; ſic & halitus, ſermo & vita. Si ergo quis quærat: Quid eſt vita hominis? quid eſt homo? reſpondeas: Homo eſt ſermo, homo eſt halitus: homo eſt fumus, homo eſt ſcintilla. Ita Ioannes Baptiſta rogatus: Tu quis es? reſpōdit: *Ego vox cla-* D *mantis in deſerto*, Iſaiæ 40. 3. Vide ibi dicta.

Septima. Rurſū ſicut parua ſępè ſcintilla neglecta, magnum excitat incendium: ſic ſermo exiguus, v. g. conuicium in aliquē iactum, magnas ſæpè ſuſcitat lites, rixas & cædes. Vnde S. Iacobus c. 3. 6. *Lingua*, ait, *ignis eſt vniuerſitas iniquitatis* &c. *& inflammat rotam natiuitatis noſtræ inflammata à gehenna.*

Denique cum S. Bernardo tract. de Interiore domo ca. 58. per ſermonem accipias fabuloſum, putà fabulam. *Sicut fabula*, ait, *ſic eſt vita mea, timeo ego, ne egomet ſic fabulando fabula efficiar, ſi ſine bonis operibus inueniar.* Qui enim multum vtuntur ore ſermocinando, parum vtuntur manu laborando. Anima enim eorum tota eſt in ore & linguâ

A Hinc loquaces & garruli ſolent eſſe deſides & otioſi. Vnde Apoſt. 2. Theſſal. 3. 11. *Audiuimus*, inquit, *inter vos quoſdam ambulare inquietè, nihil operantes, ſed curioſè agentes*, in ſcrutandis & narrandis aliorum dictis & factis.

Porrò flatui, ſiue reſpirationi, rectè annectitur ſermo, velut effectus ſuæ cauſæ, ſicut enim flatus in tibijs & organis ſuauem efficit melodiam: ſic anhelitus in ore ad dentes, labra & palatum, lingua repercuſſus, efficit ſermonem & vocem articulatam. Vnde S. Gregorius Nyſſen. li. de Opificio hominis c. 9. *Mens*, inquit, *humana velut induſtrius artifex animata organa pulſat*. &c. Et Theod. lib. 3. de Prouidentia, agens de organo humanæ vocis ait: *Organo muſico, quod æneis fiſtulis conſtat, & follium flatu, vel aura inſpiratum, artificiſq. digitis motum ſoni conſonam vocem edit, planè id ſimillimum eſt. Vnde anſam accipiens ars tibias fecit, lyras citharaſq.* B *compoſuit.*

Pulmo inſtar follis.

Porro ſicut folles in organo flatum, qui melodiam efficit, producunt: ſic quoque pulmones faciunt anhelitum, qui ſermonem efformat. Vnde pulmones, velut folles organi flantes, à Galeno lib. 9. de Vſu partium *aëris promptuaria* appellantur. Iidem velut folles vitalem ignem, id eſt calorem naturalem; acuunt & accendunt. Vnde Nyſſen. lib. de Opific. homin. c. 30. cùm dixiſſet, *cor eſſe à quo ſpiritus ignei per corpus diffunduntur, atque id ſine intermiſſione moueri, ac proinde eſſe igni naturâ ſimile*; ſubiungit, *Inſtar follium, quibus in officinis ſuis vtuntur fabri, aëra ſemper attrahit è vicino pulmone, aëris receptaculo, & quod igneum eſt in ipſo efflat.*

VERS. 3.

QVA EXTINCTA CINIS ERIT (græcè ἀποσβεσθέντος id eſt *euades*) CORPVS NOSTRVM] Ita legendum cum Rom. & Græcis: perperam ergo nonnulli, vt Complut. & Regia, pro *qua* legūnt, *quia*. C Vide Franciſc. Lucam notat. 201. vbi notat alios legere, *quia extinctus cinis erit corpus noſtrū*; aut, *poſt corpus noſtrum*; aut, *extinctum*; vel, *extincta cinis erit corpus noſtrum*; alij apud Budæum in Pandect. legunt: *qui extinctus cinis erit corpus noſtrū*: ipſe verò Budæus legendum cenſet, *quæ extincta*, putà ſcintilla. Sēſus eſt, q. d.: Cùm ſcintilla ſermonis noſtri in morte extinguetur, vt ampliùs loqui nō poſſimus, tūc corpus reſoluetur in cineres. Sicut enim dum ignis ſcintillæ deficiunt, deficit pariter ignis, abitq; in cineres: ſic pariter vbi defecit in nobis ſermo, & motus cordis, qui eum efficit; vt ampliùs loqui non poſſimus, tunc caro noſtra diffluet, redibitque in puluerem, ex quo primitus à Deo producta eſt. Rurſum, ſicut fieri nequit, vt ignis extinctus ex cinere excitetur, ſic extincta in cor- D de vitali ſcintilla, hoc eſt calore naturali; ille ipſe redire, ac per eum corpus reuiuiſcere nequit, inquit Cantacuzenus; nihil enim tam mortuum & terreſtre, quàm cinis.

Animam eſſe ignem qui putarint.

Nota. Multi philoſophi cenſuerunt animam eſſe ignem, vel igneum quid, teſte Lactantio li. 2 Inſtit. c. 13. & Nyſſen lib. de Anima c. 1. & Cicerone Tuſcul. 1. Vnde & nonnulli Hebræum אִישׁ *iſch*, id eſt *vir*, deriuāt ab אֵשׁ *eſch*, id eſt, *igne*. Significant ergo impij extinctionē vitalis ignis, quo viuens hominis corpus, inſtar facis accenſæ reſplendet, vt teſtantur lumina ex oculis emicantia, ſcintillæ ex ore ſalientes, fumus efflatus è naribus; vnde totus homo, qui quaſi flos enitet, ac φῶς dicitur græcè, hoc eſt lux ignis per mor-

mortem talis efficitur, vt cadauer eius ſit quaſi cinis ex buſto relictus.

Hinc dicunt impij animam cum corpore, dum homo moritur, in cinerem abire; in eum enim ignis abit. Ruiſum in fine mundi omnia corpora exurentur igne conflagrationis, ibuntq; in cinerem. Audi S. Clementem li. 5. Conſtit. Apoſtol. cap. 8. quod eſt de reſurrect. *Quòd ſi Græci*, inquit, *derident nos non credentes noſtris Scripturis, ſaltem fidem habeant vati ſuæ Sibyllæ, quæ ad verbum ita inquit:*

Atque vbi cuncta cinis fuerint, tenuisq; fauilla,
Atque idem Deus extinguet, quem incẽderat ignem,
Oſſaq; reſtituet rurſum, cineresq; ſepultos,
Et genus omne hominũ (vt fuerãt) Deus ipſe reponet.

Denique Romani alijq; populi, teſte Alexand. ab Alexand. lib. 3. Genial. cap. 7. corpora defunctorum cremabant vertebantque in cineres, ne fœda tabe diffluerẽt & putreſcerẽt: alioquin corpus per ſe non abit in cinerem, ſed in puluerem: per cinerem ergo hîc puluerem quoq; intellige: Hebræis enim vicina ſunt אֵפֶר *epher* & עָפָר, *aphar*, id eſt cinis & puluis.

ET SPIRITVS DIFFVNDITVR TAMQVAM MOLLIS AER] *Spiritus*, id eſt flatus & halitus, quo reſpiramus, vegetamur, caleſcimus, loquimur, de quo dixit v. præced. qui vt ex aëre fit, ſic in aërem abit, dum homo moritur. Philoſophi per ſpiritum intelligunt animam hominis, quam cenſent eſſe corpus quoddam tenue & ſubtile, quale eſt ſpiritus & ventus. Hinc Democritus cenſuit animam, vti & cetera omnia, ex fortuito atomorum concurſu conflatam, qui cùm perenni motu agitentur, etiam corpus agitent & commoueant. Stoici dixerunt animam eſſe ſpiritum calidum: alij perplures animam eſſe aërem cenſuerunt. Hine illud Lucretij lib. 5.

Varia philoſoph. de animæ ſententia.

Aurarumq; leues animæ, calidiq; vapores.

Et Varro in Coſmotoryne: *Detis habenas animæ leni, dum ventus nos flamine ſudo ſuauẽ ad patriã perducit.* Heraclitus animam putauit eſſe igneum quid, alij eſſe lumẽ quoddam, Diogenes eſſe aërem, Thales humorem, Critias ſanguinẽ, Empedocles harmoniam quamdam & temperaturam elemẽtorum. Hippocrates dixit animam eſſe ſpiritum tenuem per corpus omne diſperſum, qui cum ętate & corpore creſcat & decreſcat, augeatur & minuatur, conſumatur & intereat. ita Plutarch. de Placit. philoſoph. lib. 4. cap. 2. & 3. Vide S. Iuſtinum in Parænesi, S. Nemeſium li. de Natura hominis c. 2. & Abulenſ. paradox. 5. cap. 51. Verùm errant. Anima enim rationalis non eſt corporea, ſed purus ſpiritus, inſtar angeli à Deo ad ſui ſimilitudinem creatus. *Spiritus* ergo hîc nõ anima, ſed anhelitus intelligitur, qui corporeus eſt, putà aër, quem reſpirando attrahimus, qui in morte diſpergitur.

Videntur ergo impij partim ex ſententia philoſophorum, partim ex ſermone & ſenſu vulgi cenſêre animam non eſſe aliud quàm ſpiritum ſiue flatum, quo reſpiramus, & quem in morte expiramus, qui tũ inſtar aëris & vaporis euaneſcit, ac proinde poſt mortem non ſupereſſe animam, quæ cognitionis, ſenſus, dolorum & ſuppliciorũ ſit capax: eò quòd, ſicut in morte corpus abit in cineres, ſic ſpiritus & anima abeat & diffluat in auram & aërem, ex quo venit. Sic Comicus animam vocat halitũ dicẽs; *An anima fœtet vxori tuæ?*

Qua in re grauiter errant. Primò, quia ne in brutis quidem anima eſt halitus, ſed nobilius & ſpiritualius quid, quo imaginantur, recordantur, cõcupiſcunt res ſibi commodas & iucundas. Secundò, quia in homine manifeſtum eſt ex eius operibus animam eſſe quid ſublime, cæleſte & angelicum, inſtructum potentijs & dotibus diuinis, ſcilicet intellectu, quo cognoſcit non ſolùm corporalia, ſed & angelos ac Deum ipſum: memoriâ, qua eadem licet abſentia & diu præterita reminiſcatur; voluntate, qua eadem amat, & ceteris potentijs, ſenſibus, membriſque omnibus, vel politicè, vel deſpoticè imperat.

Audi Lactantium li. de Opificio Dei cap. 17. *Quid autem ſit anima, nondum inter philoſophos cõuenit, nec vmquã fortaſſe conueniet. Etenim alij ſanguinẽ eſſe dixerunt, alij ignem, alij ventum vnde anima vel animus nomen accepit; quòd græcè ventus ἄνεμος dicitur: nec illorum tamen quiſquã dixiſſe aliquid videtur.* Et pluribus interiectis: *Vnde apparet animã neſcio quid eſſe Deo ſimile. At illi qui ventum putant eſſe, hoc falluntur, quòd ex aëre ſpiritum ducentes, viuere videamur. Varro itaque definit: Anima eſt aër conceptus ore, deferueſactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus. Hæc apertiſſimè falſa ſunt. Neque enim tam obſcuram nobis huiuſmodi rerum duco eſſe rationem, vt ne hoc quidem intelligamus, quid verum eſſe non poſſit.* Et poſt nonnulla: *Anima ergo non eſt aër ore conceptus, quia multò priùs gignitur anima, quàm concipi aër ore poſſit. Non enim poſt partũ inſinuatur in corpus, vt quibuſdã philoſophis videtur, ſed poſt conceptum protinus, cùm fœtũ in vtero neceſſitas diuina formauit: quia adeo viuit intra viſcera genitricis, vt & incremento augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare.* Audi & S. Iſid. li. 11. Orig. c. 1. *Anima à ventu nomen accepit, eò quòd ventus ſit. Vnde & ventus græcè ἄνεμος dicitur, quòd ore trahentes aërem viuere videamur: ſed apertiſſimè falſum eſt, quia multò priùs gignitur anima, quàm concipiatur aer: quia iam in genetricis vtero viuit. Non eſt ergo aër anima, quod quidam putauerunt, qui non potuerunt incorpoream eius cogitare naturam.*

Anima ab ἄνεμος, id eſt, ventus.

TAMQVAM MOLLIS AER] Græcè χαῦνος, id eſt mollis, laxus, fluxus, ſolutus, remiſſus, cedens, inanis, fungoſus, vagus, fugax. Alludit ad etymon aëris. Nam vt ait Plato in Cratylo: *Aër vnde dicitur? an quoniam αἴρει, id eſt tollit ſurſum ea, quæ ſunt in terra? an quoniã ἀεὶ ῥεῖ, id eſt, ſemper fluit? an quoniam ex ſeipſo ſemper fluente exiſtit ſpiritus ſiue flatus. Sic æther dicitur, quaſi ἀεὶ θεῖ, id eſt, ſemper currens circa aërem.* Alijs magis placet, vt aër deriuetur ab ἄημι. id eſt ſpiro: aër enim ventum expirat, & vẽto perflatur. Rurſum reſpiratio in homine fit, per aërem inſpiratione & expiratione attractum. Halitus ergo noſter eſt quaſi mollis fluxuſq; aër. Hinc epithetõ aëris eſt, quòd ſit fuſus & extenuatus, id eſt ſparſus, extenſus & tenuis. Vnde Cicero l. 2. de Natura Deorum: *Exin mari finitimus aër*, inquit, *die & nocte diſtinguitur, iſq; tũ fuſus & extenuatus ſublime fertur, tum autẽ concretus in nubes cogitur.*

ET TRANSIBIT VITA NOSTRA TAMQVAM VESTIGIVM (græcè ἴχνη, id eſt *veſtigia*) NVBIS. Veſtigiũ propriè eſt ſimilitudo pedis, putà à pede impreſſa arenæ vel luto. Inde tamen transfertur ad quodlibet ſignum. Veſtigium ergo nubis ſunt reliquię, ſigna & effectus nubis, quales ſunt ſtillę, pluuia, nigredo vel fuſcedo in aëre apparẽs, ac præ-

præſertim nebula, vt ſequitur, quam nubes poſt ſe relinquere ſolet. Vnde explicans ſubdit: ET SICVT NEBVLA DISSOLVETVR, QVÆ FVGATA EST A RADIIS SOLIS] Nubes enim craſſior, vel à vento vel raptu cælorum, vel à ſole diſſipata, deſinit in nebulam ſubtiliorem, quę proinde ſtatim à radijs ſolis diſijcitur, ideoque nube iam prorſus diſſipata ſerenitatis eſt index: atque cùm ex ſe ſit frigida, aërem, in quem diſijcitur, infrigidat: qua de cauſa aurora ſolet eſſe frigida, quia oriẽs ſol nebulas vaporeſque frigidos noctu collectos per aërem diſpergens, eum frigidiorem efficit. Hinc Poëtæ dicunt auroram eſſe matrem ventorum. Paulò aliter Hugo & Holcot: *Veſtigium nubis*, inquiunt, *eſt exigua nubis particula, quanta eſt extrema pars pedis, cuius ſolent in terra veſtigia impreſſa relinqui.* Sic enim. 3. Reg. 18. 44. orante Elia, *Nubecula parua, quaſi veſtigium hominis;* Hebr. *ſicut planta pedis, aſcendebat de mari.* Comparant impij vitam ſuam breuem & fugacem, primò, fumo, v. 2. ſecundò, ſcintillæ extinctæ & cineri, ibidem; tertiò, molli aëri, v. 3. quartò, nubi & nebulæ, ibidem; quintò, vmbræ v. 5.

Symbolicè, S. Bonau. in fumo cenſet notari offuſcationem intellectus: in vento, ſiue flatu iraſcibilis perturbationem: in ſcintilla, concupiſcibilis inflammationem: in aëre, intentionis vacuitatem: in cinere operum infructuoſitatem: in nube denſiore, oppoſitionem contra gratiam: in nebula leuiore, mentis elationem: in vmbra exteriorem ſimulationem.

ET A CALORE ILLIVS AGGRAVATA] Cantacuzenus aliam à præcedenti hic ponit ſimilitudinem. q.d. Vita noſtra mutatur & moritur, ſicut mutatur nebula cùm in hieme radios ſolis, ſed debiliores ſentiens, contra eorum calorem per antiperiſtaſin ſe conſtringit, aggrauat & condenſat, vt nebula eſſe deſinat & tranſeat in rorem vel nubem craſſiorem.

Meliùs alij paſſim cenſent eamdem eſſe ſimilitudinẽ. q.d. Vita noſtra diſijcitur, ſicut nebula à calore ſolis aggrauatur, id eſt degrauatur, premitur, opprimitur & diſſipatur, vt vel per aërem diſpergatur, vel in ſtillas & pluuiam reſoluatur.

Nubis origo. Porrò aptè vita noſtra comparatur nubi & nebulæ, quæ nõ eſt aliud, quàm vapor humidus calore ſolis è terra extractus, rarefractus, & in altũ eleuatus, qui raritate ſua per aërem expanſus, ſua magnitudine videtur ſolem obumbrare, itaque oculos hominum fallit; ſed tandem vi ſolis aut ventorũ diſpellitur, in nihilum abit & euaneſcit. Simili enim modo diſſipatur & euaneſcit vita noſtra, omneſque eius pompæ, opes & voluptates, iuxta illud Iob c. 7. 9. *Sicut conſumitur nubes, & pertranſit: ſic qui deſcenderit ad inferos, non aſcendet.* Et Oſee 13. 3. *Erunt quaſi nubes matutina, & ſicut ros matutinus præteriens, ſicut puluis turbine raptus ex area, & ſicut fumus de fumario.* Hinc

Symbolicè, nubes ſunt gubernatores & principes, qui à rege ex humili terræ loco in altum eleuantur: hi enim mox ab æmulis alioúe caſu, vel à morte deijciuntur. Hinc Hebr. נשיאים *neſiim*, id eſt eleuati, vocantur tam vapores & nubes, quàm principes. Ratio analogiæ, inquit Ceruantes, eſt, quia, vt vapores illi de terra eleuantur à ſole, & ab eodem plerumque diſpelluntur; ita terreni principes de terræ puluere, ac ab extremis terræ ſuſcitantur à rege, qui eſt veluti iubar, ex quo illi diuitiarũ, honorum, nobilium ſtemmatum ſplendores mutuantur; & ab eodem deijciuntur ac diſperguntur. Sic mundus ſuos eleuat, vt deprimat. Quare Hercules græcè dictus ἡρακλῆς, hoc eſt aëris gloria & illuminatio, qui ex Macrob. 1. Saturn. c. 24. ſol eſt, Antæũ gigantem illum terrę filium proceró corpore, hoc eſt vaporem eleuare in ſublime dictus eſt, vt inter radiorum ſuorum brachia conſtrictum interimeret. Probat id Macrob. ex nomine. Nã Hercules, ſiue ἡρακλῆς, idem eſt quod ἀέρος, id eſt aëris, κλέος, id eſt laus vel gloria: quæ eſt autem aëris gloria, niſi ſolis illuminatio, ait Macrobius li. 1. Saturnal. c. 24. malè enim alij notant c. 20. Idem dictus eſt duodecim labores cõfeciſſe, quia ſol annuo curſu duodecim ſigna Zodiaci luſtrat & conficit. Ad *neſiim* & nubes haſce facit, quod ait Salomon Prouerb. 25. 14. *Nubes & ventus & pluuia non ſequentes, vir glorioſus & promiſſa non complens.*

Hercules eſt ſol Antæum, id eſt vaporem diſijciens.

ET NOMEN NOSTRVM OBLIVIONEM ACCIPIET PER TEMPVS, græcè *in tempore*, id eſt progreſſu lapſuque temporis, ſiue labentibus annis, aut ſuo tempore, eoq; breui affuturo, ſcilicet in morte & poſt mortem, tẽpus enim omnia oblitterat & abolet: vnde NEMO MEMORIAM HABEBIT OPERVM NOSTRORVM] Quare non eſt quod aucupemur famam & gloriam, quæ nobiſcũ ferè interibit, nec quod ſtudeamus augendæ & exaltandæ familiæ, vtpote quæ noſtri citò obliuiſcitur; nec quod poſteritati conſulamus, vtpote cuius nullũ habebimus ſenſum; nec quod virtutibus vitæque auſteræ incumbamus, vtpote cuius nulla erit merces, imò nec memoria. Vtere ergo & fruere præſentibus, fruſtra futura expectaturus. Hæc impij. VERS. 4.

VMBRÆ ENIM TRANSITVS EST TEMPVS NOSTRVM] Syrus, *vmbra quæ tranſit, eſt incolatus noſter;* Arabicus, *quia tempus noſtrum eſt vmbra aduenientis*, q.d. Tempus vitæ noſtræ tranſit vt vmbra, quæ cum ſole vel alio corpore, cuius eſt vmbra, tranſeunte pari paſſu pergit & pertrãſit. Sic Pindarus dixit: Non vmbra, ſed *Vmbræ ſomnium eſt homo.* Quod perurgens Plutarch. Conſol. ad Apollon. *Quid*, inquit, *vmbra debilius? At huius ſomnium ne alius quidem explicare dilucidè queat: totum vmbræ robur corporis obiectus eſt: ita vita tota ex alio pendens quaſi illius vmbra exiſtit.* VERS. 5.

Vita eſt vmbra.

Gnoma.

Audi Philonem li. de Ioſeph. *Sicut in ſomniorum viſionibus videntes non videmus; audientes, guſtantes aut tãgentes, nec audimus, nec guſtamus, nec tãgimus; loquẽtes non loquimur, deambulantes non deambulamus; ſed cùm videamur, vti mollibus & habitibus, nullo prorſus vtimur, mente inaniter ſine vllis veris obiectis, pingente ſibi ſimulachra rerum non exiſtentium, tamquã exiſtentiũ. Eodem modo etiam in hoc mundo corruptibili vigilantiũ imaginationes ſomnijs ſunt ſimillimæ: veniunt, abeunt, occurrunt, refugiunt & priuſquam comprehendantur, auolant.* Idẽ ibidem: *Cuncta*, inquit, *quæ ſub mundo ſunt, vmbris ſpectriſq; ſunt ſimilia: & ſicut cùm pompæ traducuntur, prima quæq; conſpectum prætereunt: item in torrẽtibus fallente viſum celeritate, vndæ præterfluunt: ſic vitæ totius negotia currentia præterlabentiaq; videntur manere, cum ne momentum quidem maneant, numquam non ſubterfluentia.* Et S. Chryſoſt. hom. 21. ad Theodorum Monachum: *Omnia vmbra, ſomnia, turſus. Curſor eſt vita. Vt ſi quiſpiam*

rupis excelſæ verticem tenens, pelagus omne proſpiciat, multoſq; inde nauigantium crebris fluctibus freti vndâ ſubmergi, alios in prærupti montis ſaxo collidi, nonnullos ad alia littora contendendo properare, alios tabulæ vnius auxilio ex fragmentis nauis inuentæ à morte defendi, aliquando pro gubernaculo atque remigijs manibus tantummodo ſuis vti, alios autem videat turbidos fluctus, multiformi genere, calamitatem ferre. Ita eſt qui militat Deo, cùm ſe à tempeſtatibus atque turbinibus vitæ iſtius ſepararit: conſiſtit in arduo ſemper ac tuto ſecurus loco. Quid enim celſius poteſt eſſe, quid tutius, quàm vnâ tandem nos ſolicitudinem gerere, quomodo Deo placere poſſimus? Vidiſti naufragia huiuſmodi: pelagus vndaſq; declina, & excelſum huiuſcemodi pelago quære nauigantem; & excelſum locum occupa, à periculo captiuitatis immunem. Idem dixere Poëtæ. Sophocles hominem vocat ſimulachrum & vmbram. Horatius: *Puluis & vmbra ſumus.*

Plures vmbræ & vitæ analogias recenſui Eccleſ.7.v.1.

ET NON EST REVERSIO FINIS NOSTRI] Græcè *ἀναποδισμὸς*, id eſt repedatio, regreſſus, reditus, reuerſio: *πόδες* enim ſunt pedes. Complut. vertunt, *impedimentum*: cui enim pedes ſunt impediti, huic nõ licet regredi, nec progredi. q.d. Nullus eſt, qui poſſit impedire & arcere finem, ſiue mortem nobis imminentem. Verùm *ἐμποδισμὸς* propriè ſignificat impedimentum, non *ἀναποδισμὸς*, vti hic eſt. Pro *finis* græcè eſt, *τελευτῇ*, id eſt obitus, mors & finis vitæ. Sẽſus eſt q.d. Vbi mortui fuerimus, non licebit nobis repedare, ſiue pedem reuocare, ac à morte & interitu regredi ad vitam. ita Vatabl. Idem dixerunt v.1. *Et non eſt refrigerium in fine.* Inculcant enim hominis animæque interitum, vt huius vitæ voluptatibus liberè, ſine metu numinis & vindictæ, indulgeãt. Syrus vertit, *& non eſt ſanitas in exitu noſtro*; Arabicus, *non eſt morti noſtræ mora*, vel *remora & impedimentum.*

QVONIAM CONSIGNATA EST, ET NEMO REVERTITVR] *Conſignata eſt*, ſcilicet *reuerſio*, ne fiat fieriue poſſit; aut clariùs *finis.* Finis eſt tam feminini, quàm maſculini generis. Vnde Virgil. 2. Æneid. *Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illũ Sorte tulit.* Liuius: *Et quænam finis futura tantis cladibus eſſet.* Cicero li.2. de Legib. *Neque neceſſe eſt ediſſeri à nobis, quæ finis funeſtæ familiæ.* Hinc Complut. & S.Paulin. epiſt. 31. ad Alethium, legunt maſculinè: *Nõ eſt reuerſio finis noſtri, quia conſignatus eſt*, ſcilicet finis & dies obitus noſtri, idq; S.Paulinus refert ad ſolatium deſperatorum. Syrus, *quia determinatum eſt, & non eſt qui reuertatur*; Arabicus, *quoniam præceptum* (moriendi cuique) *ſignatum eſt, & nemo auertet illud.* Senſus eſt q. d. Finis & mors noſtra certò definita, & ineuitabilis eſt, nec ab ea ad vitam reuerti licet. Solent enim, quæ certa ſunt obſignari. Sigillum enim rei ſigillatæ dat certitudinem, imò ſubinde perpetuitatem & æternitatem. Sic enim Apoc. 20. v. 3. diabolus in inferno obſignatus, id eſt in longiſſimum tempus concluſus dicitur: *Miſit eum*, inquit, *in abyſſum & clauſit, & ſignauit ſuper illum, vt non ſeducat ampliùs gentes, donec conſummentur mille anni.*

Porrò, ſigillum, quo obſignata eſt mors cuiuſque, dieſque & hora moriendi, eſt partim naturę defectus, indeque naturalis neceſſitas moriendi; partim Dei decretum, quo cuique homini, tam diem naſcendi, quàm moriendi præfiniuit, iuxta illud Iob c. 14. 5. *Conſtituiſti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Vtrumque Gentiles vocauere fatum: vtroque, velut duabus ſeris & clauſtris adamantinis, obſignata & obſerata eſt mors cuiuſque, eiuſque fores occluſæ, vt ex ea ad vitam hanc reſurgere ſit impoſſibile. Minùs rectè Cantacuzenus conſignationem hanc accipit illam, quæ fit per lapidem vel tumulum ſepulchralem, quo mortui corpus concluditur, iuxta illud. *Sepulchra eorum domus illorum in æternum.* pſal. 48. 12. Sic ferè & Hugo ac Lyran.

VENITE ERGO, ET FRVAMVR BONIS QVÆ SVNT] VERS. 6. q.d. Poſt mortem nulla erit vita, nulla voluptas, nullus dolor. Ergo fruamur bonis, id eſt voluptatibus præſentis vitæ, quia poſt eam nulla erunt. Hæc Epicuri & Epicureorum eſt ratiocinatio & paralogiſmus. Longè ſeciùs, imò cõtrarium, ex vanitate & breuitate vitæ concludit Apoſtolus 1. Corint. 7. 29. *Tempus*, ait, *breue eſt: reliquum eſt, vt & qui habent vxores tamquã non habentes ſint, & qui flent tamquam non flentes, & qui gaudent tamquam non gaudentes*, &c. *præterit enim figura huius mundi.* Imò vitæ breuitas, acer eſt ſtimulus fidelibus ad omnem virtutem, etiam heroicam, eò quòd credant & ſperent per illam tam breuem & modicam aſſequi gloriam ſempiternam: cum vice verſa infidelibus ſit ſtimulus ad omnem voluptatem, eò quòd poſt hanc vitam non credant, nec ſperent aliam.

VENITE] Inuitant impij ſe inuicem ad conuiuandum & compotandum, &c. quia nullius rei ſine ſocio iucunda eſt poſſeſſio, ait S. Bonau. Idẽ locũ habet in virtute, religione & gloria cæleſti.

FRVAMVR BONIS QVÆ SVNT] Quia nulla credimus, nec ſperamus futura; ergo fruamur præſentibus.

ET VTAMVR CREATVRA (legit Interpres *κτίσει*, id eſt *creatura*, iam legunt *κτήσει*, id eſt *poſſeſſione*, id eſt rebus poſſeſſis, ſiue bonis quę poſſidemus) TAMQVAM IN IVVENTVTE CELERITER] *τὸ tamquam* Primò, accipi poteſt, vt nota veritatis, iuxta illud Ioan. 1. *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti*, id eſt gloriam, quæ decebat eum qui verè erat vnigenitus. Sic ſenſus erit: Fruamur voluptatibus creatis ad noſtrum vſum guſtumque, dum & quamdiu iuuenes ſumus, quantum & quamdiu permittit iuuentus, in qua reipſa degimus, cùm adhuc viget & nos recreare poteſt tam iuuentus, quàm voluptas: ſenes enim vtramque faſtidiunt, vti ait Berzellai ad Dauidem 2. Reg. 19. 35. Cauſam dant: per *τὸ celeriter* q.d. Breui cum iuuentute voluptas guſtuſq; voluptatis tranſibit & auolabit; ergo vtamur ea celeriter, græcè *σπουδαίως*, id eſt feſtinè, ſtudioſè diligẽter, alacriter, ſeriò, attentè, accuratè, vt nullas recreãdi occaſiones prætelabi ſinamus, nec vlla temporis momenta, vtpotè adeò fluxi & breuis. Hinc Vatabl. vertit, *rebus creatis ſimul ac iuuentute vtamur*; alius, *creatura quaſi adoleſcentia vtamur*; Vatican. *vtamur creatura tamquam iuuẽtute*, id eſt hilariter & valenter, vti iuuenes ſolent propter corpus vegetum, & animi alacritatem. Iuuentus enim vegeta & hilaris, apta eſt captandæ cuilibet voluptati, eiuſque auida.

Tacitè ergo ſignificant impij breuitatem & vanitatem, tam iuuentutis ſuæ, quàm voluptatis

creatæ

creatæ, quòd ſcilicet vtraque illicò abeat & pertranſeat, ac proinde indicant ſuam inſipientiam, quòd res quarum eſſe non conſiſtit, ſed ſitum eſt in tranſitu, adeoq; potiùs non eſt, quàm eſt, ambiant; res verò conſiſtentes, ſolidas, durantes, æternas non curent & negligant. Ideo enim bona huius vitæ ſibi celeriter arripienda dicunt, quòd fugacia ſint, auolantia & extemplò non futura. Igitur voluptatis vmbras dumtaxat, & inania deliciarum ſimulachra captant: nam res ipſa nullibi reperitur. Adeò enim fluxa & lubrica ſunt bona, quibus mortales tam auidè inhiant, vt antequam manibus apprehendantur & teneantur, elabantur & effluant, imò antequam homo ea vix primis labris deguſtarit, vix oculis, vix auribus acceperit, euaneſcant, itaque non modò guſtum guſtantis, ſed & oculos attentiſſimè contemplantis celerrimeq; intuentis aſpectum, ac aures auidiſſimè auſcultantis præteruolent, & velut ludiones deludant. Si ad honorem reſpicias, quod idolum mortales maximè colunt, teneri manibus nō poteſt, quin effugiat. Vidit Regius Pſaltes illum alterum ſuperexaltatum & eleuatum ſuper cedros Libani: & tranſiuit, & ecce non erat: vidit hominem, cùm in honore eſſet, comparatū iumentis, & ſimilem factū illis. Vidit Daniel leænam grādibus alis, aſpexit donec euulſæ ſunt alæ eius, & ſuper pedes ſtetit. Vidit arborem cùm in ſumma viriditate & proceritate eſſet, excitam: regem detracto diademate & purpurâ, de regno ad paſtum inter beſtias abiectum, &c. Quid moror? Si ad vitam ſpectes, eâ nihil citiùs euaneſcit: veſtigio nubis aut fumi & vndarum comparatur, vt verum ſit illud Iob 15. *Antequā dies eius impleantur peribit.* Ita noſter Mart. de Roa lib. 2. Singul. c. 1.

Pſal. 36. 35.
Pſal. 48. 21.
Dan. 6. 4.
Daniel. 4.

Totum ergo malum hominis eſt, frui vtendis, & vti fruēdis: hoc faciunt impij, qui rebus caducis fruuntur, veris & ſolidis vtuntur, vt ſe caducis paſcant & expleant. Frui eſt potiri fine, quaſi ſummo bono, in quo beatè cōquieſcas, vti eſt adhibere media ad finem iam dictum aſſequendum. Audi S. Auguſt. lib. 8. quæſt. 330. *Omnis itaque humana peruerſio eſt, quod etiam vitium vocatur fruendis vti velle, atq; vtendis frui: & rurſus omnis ordinatio, quæ virtus etiam nominatur, fruendis frui, & vtendis vti. Fruendum eſt autem honeſtis, vtendū verò vtilibus.* Idem lib. 11. de Ciuit. c. 25. *Temporalibus*, inquit, *magis vtendū eſt, quàm fruendum, vt frui mereamur æternis. Non ſicut peruerſi qui frui volunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum propter Deum impendunt, ſed Deum propter nummum colunt.*

Secundò, noſter à Caſtro *tamquam* accipit propriè vt notam ſimilitudinis. Vnde *τὸ tamquam in iuuentute* refert ad *Tὸ creatura*, quaſi eius iuuentus & flos captādus ſit. q. d. *Vtamur creatura vti in iuuentute*, videlicet eſt, vel tamquam in adoleſcentia exiſtente, ne ſinamus præterire creaturam dum viget, floret, dū in ſua eſt adoleſcentia, antequam ſenio confecta marceſcat, quin ea fruamur. Aduerbium autem *σπουδαίως*, idem eſt, quod grauiter, ſtudioſē, nempe vt in eā perfruitionem toto ſtudio ac cupiditate incūbatur. Et hic ſenſus potior eſt, tum quia impij, non tantùm adoleſcentiam ſuam, ſed & vitam vniuerſam, ſenio quoque miſerè confectam, voluptati capiendæ dicauere, antequā morte repellantur: tum quia ex ſequentibus conſtabit, impios ſeſe excitare ac inuitare, vt omni ſtudio & cupiditate præripiant creaturam omnem, dum viget floretque, ne per negligentiā quidpiam voluptatis, quod capi poſſit, eorum auiditatem effugiat, prætereat, aut inſcijs elabatur.

Aliter *τὸ tamquam in iuuentute* explicat Ceruantius, refertq; ad ſenes, qui volunt videri iuuenes, ac vt iuuenes luxuriari. Hinc annos vitę ſuę iuueniles ſimulant miſeri, atque canos, monumenta cineris, in quem paulatim abeunt, plūbeis inſtrumentis, obſcuriſq; pigmētis infucant, quaſi præſagientes carituros ſe æternitate vitæ felicis & atra interorū caligine inuoluendos, qui quamuis annoſi & decrepiti ſenes, numquam ſeneſcunt, ſed ſemper pueriliter, imò puellariter, viuunt, atque puellaſcunt indies. Quas tres explicationes capit Græca ſententia; hanc tertiam, vt planiorem, reliquis āte pono, q. d. Ne ſinamus nos ſeneſcere voluptatū medicamine, iuxta illud Ouid. in Faſtis.

Nequitia eſt, quæ te non ſinit eſſe ſenem, hæc ipſe.

Verùm hic ſenſus ſubtilior eſt, quàm ſolidior; ac alienior eſt, quàm germanior. Hæc enim vel vtrorumque, vel iuuenum potiùs, quàm ſenum ſunt verba; vnde ſubdunt: *Non prætereat nos flos tēporis.* Meliùs alij exponūt q. d. impij, Sic nos exhilaremus, vt maneamus ſemper hilares ſicut iuuenes. Non dedamus nos mœrori & vitæ ſeuerę, ne citò fiamus ſenes; imò vt numquam ſeneſcamus, ſed potiùs ante ſenium moleſtum & tetricum, vita eiuſque iucunditate defungamur.

Inſipiens eſt hæc impiorum illatio: vnde idipſum illi ſerò agnoſcentes, tandem dicent illud c. 5. 6. *Ergo errauimus à via veritatis.* Sapiens enim eſt illa Apoſt. collectio: *Dum tēpus habemus, operemur bonum.* Galat. 6. 10. Et illa Dauidis pſal. 36. 1 *Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem, quoniam tamquam fœnum velociter areſcent.* Vnde S. Aug. in pſal. 70. *Cùm dixiſſes*, ait, *Manducemus & bibamus, adiunxiſti, Cras enim moriemur*, Iſaię 22. 13. *Audi, contrà à me; Imò ieiunemus & oremus, cras enim moriemur.* Hinc ſapiens ille rogatus, cur adeò parcè & ſobriè viueret? reſpondit: *Morituro hoc ſufficit.* Viatori enim modicum viaticum ſufficit, ſi via ſit modica.

Vino pretioso et vngventis nos impleamvs] *Vino* interiùs bibēdo, *vnguentis* exteriùs vngendo. Rurſum vtriſque interius. Solebant enim deliciarum cauſa, vino miſcere vnguenta quædam ſapida & odorata, itaque illa cum vino ebibere, vti alibi oſtēdi. Sic erit hendiadys, *Vino & vnguētis*, id eſt vino vnguentoſo, iuxta illud Virg. 2. Georg. *Pateris libamus & auro*, id eſt, pateris aureis. Porrò ſolebant veteres in conuiuijs priùs aqua calida ablui, deinde vnguentis inuncti cœnitare, tum deliciarum, tum fragrantiæ, tum ſanitatis causâ, vti docent Athen. li. 5. Plutarchus l. 3. Sympoſ. Clemens Alex. lib. 2. Pædag. cæterique, qui de priſcis conuiuiorum ritibus ſcripsēre. Vinum autem pretioſum eſt vinum *Cos*, quod ſcilicet egregiè eſt coloratum, odoratum, ſapidum. Vers. 7.

Et non prætereat nos flos temporis] Primò *flos temporis*, inquit Holcot, eſt flos iuuentutis. q. d. Vtamur flore iuuentutis ad omnes voluptates, quas ipſa concupiſcit, in adoleſcentia enim eſt lōgè viuidior auiditas voluptatis, quàm in ætate virili vel ſenili. Vnde Guarin. vertit, *neq; florem vitæ prætereamus.* Verùm græcè eſt, *ἄνθος ἀέρος*, id eſt *flos aëris.* Vnde

Secundò, Ceruantius ſic exponit, quaſi dicat, Loti inunctique in mollibus culcitris accumbamus menſæ, vt caueamus ne lædi poſſimus flore aëris, vel aura delicata perflante penetrari, & contrahere catarrhum aliumue morbum, vtpote poris corporis per lotionem & vnctionem iã apertis. Verùm græcè & latinè eſt, *Et non prætereat*, non autem *& non penetret nos flos aëris.*

Tertiò ergo, & genuinè, flos ἀέρος, id eſt *aëris*, vel vt alij per metatheſin legũt, ἔαρος, id eſt *veris*; eſt vernum tempus; quod eſt quaſi flos omnium anni temporum: illo enim cuncta virent & florent; ac grato halitu & odore, quem expirant, aërem imbuunt, per eumque nares totumque corpus recreant & reſtaurant: vnde aër vernus ſaluberrimus æquè ac iucundiſſimus eſt, iuxta illud,

Nunc formoſiſſimus annus.

Et illud,

Omne ver anni decus & venuſtas.

Et Ouid. 1. Metamorph.

Ver erat æternum, placidiq́; tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos ſine ſemine flores.

Idem 1. Faſtorum,

Omnia tunc florent, tunc eſt noua temporis ætas,
Et noua de grauido palmite gemma tumet.
Et modo formatis operitur frondibus arbos.
Prodit & in ſummum ſeminis herba ſolum.
Tunc blandi ſoles, ignotaq; prodit hirundo,
Et luteum celſa ſub trabe fingit opus.
Tunc patitur cultus ager, & renouatur aratro.
Hæc anni nouitas iure vocanda fuit.

Denique Plinius lib. 21. c. 1. *In hortis*, inquit, *coronamenta ſeri iuſſit Cato, inenarrabili florum maximè ſubtilitate: quando nulli poteſt facilius eſſe loqui, quàm rerum naturæ pingere, laſciuienti præſertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variè ludenti.*

Porrò, veri aptè reſpondet iuuentus: ipſa enim eſt quaſi ver ætatum. Vnde Ouid. 10. Metamorp.

Citraque iuuentam,
Ætatis breue ver, & primos carpere flores.

Quartò, pleniùs, generaliùs, magiſq; adæquatè ad Vulgatam, flos aëris eſt flos temporis & vitæ, quo aëre & aura hac fruimur. Vnde Vatab. vertit, *nec florem auræ prætereamus.* Hinc noſter à Caſtro per *florẽ temporis* aut vitæ, accipit quidquid in tẽpore delicioſum floridumque reperitur, ne ſcilicet vlla occaſio labi ſinatur, nulla oportunitas prætereatur, in qua voluptate frui concedatur. *Flos temporis* ergo eſt cõmunis voluptas cuiuſlibet temporis, in hieme ignes, in vere flores, in æſtate viridaria, in autumno fructus, &c. vt *flos temporis* dicatur, quidquid iucundum ac delectabile ſingula ferunt tempora, ad quorum voluptates ſeſe impij hortantur. Tales autem, ait Bonau. *nihil curant de fructu animæ cæleſtis, ſed de flore veris præſẽtis.*

Porrò, vide hic inſipientiam impiorum, qui rẽs vaniſſimas & celerrimè euaneſcentes, putà flores, ambiunt: fructus verò ſolidos reſpuunt. Quare eos meritò S. Auguſt. in titulo pſal. 53. vocat *Ziphæos*, id eſt, *florentes, qui florent in ſæculo, & areſcunt in iudicio, & poſt ariditatem in ignem æternũ mittentur.* De quibus Iſaiæ 40. dicitur: *Omnis caro fænũ, & omnis gloria eius quaſi flos agri*, Septu. & D. Pet. 1. 1. 24. *& omnis gloria hominis tamquam flos fæni.* S. Aug. in id pſalm. 102. *Homo tamquam flos agri ſic efflorebit. Totus*, inquit, *ſplendor generis humani, honores, poteſtates, diuitiæ flos fæni eſt: & ſicut vix annua*

A *eſt pulchritudo agri, & perexiguo tempore tranſeunt flores, qui ſunt pulchritudo herbarum; ſic & humana proſperitas.* Sed de hoc mox plura.

CORONEMVS NOS ROSIS ANTEQVAM MARCESCANT] Græcè, *coronemur calycibus roſarum.* Roſę enim planè apertę illicò flacceſcunt & marceſcunt: calyculi verò, ſiue baccę clauſæ roſarum, dum ſenſim ſeſe aperiunt, & folia explicant, diutiùs durant; & quia concluſi ſtipatique ſunt, hinc denſiorem ſuauioremque odorem exſpirant; ſed & ijdem mox marceſcunt. Roſa enim, quia excitatiſſimi eſt odoris, hinc citiſſimè marceſcit, ait Plutarch. 2. Sympoſ. quæſt. 1. Et Plin. lib. 21. c. 1. *Flores*, ait, *odoreſq; in diem gignit* (terra) *magna, vt palam eſt, admonitione hominum, quæ ſpectatiſſimè floreant, celerrimè marceſcere.* Idem c. 11. *Nouiſſima*, inquit, *roſa, eadem prima deficit* inter flores. VERS. 8.

B Porrò roſæ & coronę ex roſis à temperantibus adhibẽtur conuiuijs, tum odoris cauſa, tum vt ſua frigiditate reſiſtant ebrietati, præſertim dum ſuo halitu ſuaui poros aperiunt, per quos vapores vini exſpirent, ne cerebrum grauent. Audi Athenæum lib. 5. *Vinciebant primùm capita faſcijs ac vittis ex lino & lana: tum ornatus cauſa frondes additæ floreſq; : nam aduerſus incommodum vini præſidio ſunt exhalationes florum: ſi frigidi ſint, molliter poros aperiendo efficiunt vt perſpiret vinum; ſi leuiter frigidi, vapores mediocri ſuo contactu repellunt.* *Roſa reſiſtit ebrietati, cur?*

Hinc corona roſea ſacra erat Muſis, teſte Plutarcho lib. 2. Sympoſ. quæſt. 1: Idem lib. 3. docet roſas mirificè cor cerebrumque recreare haberéque vim aſtringendi, ac ea quæ caput grauant, odore ſuo reprimendi. Hinc Ouid. 5. Faſtor.

C *Tempora ſutilibus pinguntur tecta coronis,*
Et latet iniectâ ſplendida menſa roſâ.

Et paulò pòſt:

Annuit, & motis flores cecidere capillis:
Decidere in menſas vt roſa miſſa ſolet.

Et Horatius:

Non deſint epulis roſæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Eſt enim roſa regina florũ. Vnde Leucippe apud Achillem Tatium li. 2. *Si regem*, inquit, *floribus conſtituere Iupiter voluiſſet, non aliũ certè quàm roſam tali honore dignatus fuiſſet.* Hęc eſt terrę ornamentum, plantarũ ſplendor, oculus florum, prati purpura, pulchritudo coruſcans. Hæc amorem ſpirat, decorem conciliat, ſpecioſis folijs luxuriat, tremuliſque delectat, eius frondes Zephyri afflatu rident: atque adeò vſque eò verum eſt, roſæ tribui D regnum florum vt corona è roſis præter cetera deſignet potentiam, regnum, imperium. Hinc & Virgil. roſam auroræ comparat, imò æquat: *Roſa regina florum.*

Ambigeres, inquit, *raperétne roſis aurora ruborem,*
An daret, & flores tingeret orta dies.
Ros vnus, color vnus, & vnum manè duorum,
Sideris & floris eſt domina vna Venus.
Forſan & vnus odor: ſed celſior ille per auras
Difflatur; ſpirat proximus ille magis.

Denique Dracontius de Opif. ſex dierum, omnes flores vocat roſeos, & ex roſa Deum opificem ita celebrat:

Qui roſeis, ſtillare nemus vel floribus agros
Imperat, autumni qui dulcia poma ſaporat.

Impij verò nõ hoc fine, ſed alio aiunt, *Coronemus nos roſis*, ſcilicet vt pleno eorum odore & colore nares oculoſque paſcant & impleant, incitentque

ad

ad omnem voluptatem, præſertim veneream. A Hinc ſubdunt: *Nullū pratum ſit, quod non pertranſeat luxuria noſtra*. Roſæ enim amorem gratiamq; conciliant, qua de cauſa olim Veneri dicabantur. Vnde ex Pauſania in Eliacis Natalis Comes l.4 Mythol.c.13. *Venus*, ait, *roſea corona ſolebat inſigniri*, & Valerius ſcribens Ruffino ne vxorem ducat, epiſt.44. tom.9. operum D. Hieronymi: *Placet*, ait, *delectatio, ſed pungit dilectum; flos, Veneris roſa eſt, quia ſub eius purpura multi latent aculei.*

Roſa virginitatis ſymbolum.

Quocirca aliqui, inter quos eſt Ioſephus Stephanus li. de Roſario B. Virg. c.3. ſic exponunt: Coronemus nos roſarum calyculis, ſed vaſculis, hoc eſt, virginum amplexu foueamur, antequam decorem ætatis floremq; deponant. Nam pudoris ac virginitatis ſymbolum roſam eſſe, præter profanos qui id inſinuant; affirmat S. Hieron. in epiſt.8. ad Demetriadem c.1. & Ioël.3. in illa ver- B ba: *Et fons de domo Domini*, in verbis extremis.

Verùm, hic ſenſus ſymbolicus eſt, nō litteralis, *Roſæ*, inquit Fulgent. li.2. Mytholog. in Vener. *& rubent, & pungunt, vt etiā libido: rubet enim hæc verecundiæ opprobrio; pungit etiam peccati aculeo. Et ſicut roſa delectat quidem, ſed celeri motu temporis tollitur, ita & libido libet momentaliter, & fugit perenniter.*

Hinc & Cleopatra in luxurioſiſſimo ſuo conuiuio, in roſas expēdit talentum, hoc eſt ſex millia coronatorum Francicorum, cum per omnia diſcumbentium triclinia foliorum paſſim aceruî, cubiti menſurâ pauimentis vndequaq; extarent. Hinc Martianus Capella li.1. Veneri plectit coronam è roſis. *Huic*, inquit, *roſis decuſſatim vinculatis ſertata contextio.* Et ſolent meretrices amaſios data vel iniecta roſa ad ſe pellicere. Lucretius lib.2. de Idæa matre, denſo roſarum iactu ab C omnibus petita, ita canit:

Ninguntq; roſarum
Floribus vmbrantes matrum comitumq́ue cateruas.

Scripſit Anacreon vetus Poëta Græcus encomium roſæ, in quo ita canit:

Cum vere patre florum,
Sociāda laus roſarum.
Roſa flos odorq́ue diuûm,
Hominum roſa eſt voluptas:
Decus illa gratiarum,
Florente amoris hora.

Porrò Tertull. lib. de Corona militis c.9. & ex eo Martin. de Roa li.2. Singul. c.1. negant apud Hebræos fuiſſe vſum coronarum in feſtis & cōuiuijs, eò quòd illarū non meminerit Script. Verùm contrarium inſinuat Clemens Alex. li.2. c.8. idq́ue patet ex hoc loco. Impij enim Hebræi hîc D dicunt: *Coronemus nos roſis.* Sic ijdem hedera coronabantur in honorem Bacchi, vt patet 2. Machab. 6. 7. Nec id mirum, cùm illi ipſi declinantes in idola ritusq́ue Gentilium, Venerem eiuſq́ue amaſium Adonidem adorarint, & ſacro planctu coluerint, vt patet Ezech. 8. 14. Quòd ergo ait Tertull. Hebræis non fuiſſe in vſu conuiuales roſarum florumq́ue coronas, intellige ex more proprio, non ab Ethnicis ſumpto.

Roſa eſt voluptas ſpinoſa.

Moraliter, roſa ſymbolum eſt voluptatis euanidæ, & ſpinoſæ, id eſt multis amaritudinum dolorumq́ue ſpinis commiſtę. Impij ergo florem, imò floris inchoationem dumtaxat, putà calyculos roſarum captant; ac pij fructum flori anteferunt, iuxta illud ſapientiæ: *Ego quaſi vitis fructificaui ſua- A uitatem odoris: & flores mei fructus honoris & honeſtatis.* Eccli. 24. 23. Nullius enim arboris fructus melior, quàm vitis: hæc enim profert vuas & vina. Hinc S. Ludouicus rex Franciæ vetuit geſtari roſas feria ſexta, in honorem coronæ ſpineæ Chriſti Domini. Vnde S. Baſil. hom. 11. Hexam. *Tranſitoria*, inquit, *ac breuis momenti vernorum florum gratia, adhuc deſiderantes deſtituit.* Et S. Ambr. l. 3. Hexam. c.11. *Irrutilet*, inquit, *homo licèt ſplendore nobilitatis, aut faſtigio poteſtatis, aut fulgore virtutis: ſemper tibi ſpina proxima eſt, ſemper inferiora tua reſpice, ſuper ſpinas germinas, nec prolixa manet gratia: breui vnuſquiſque decurſo ætatis flore marceſcit.* Et huc id Virgil. de roſa pertinet:

Quàm longa vna dies ætas tam longa roſarum:
Quas pubeſcentes iuncta ſenecta premit.
Quam modò naſcentem rutilus conſpexit Eous,
B *Hanc rediens ſero veſpere vidit anum.*

Et Hieron. Angerian. in Epigram.

Pulchra breui durat roſa tempore, forma breuiq;
Tempore, ſit formæ par roſa tempus habet.

Et Horat. lib.2. Carm. ode 3.

Huc vina & vnguenta, & nimiùm breues
Flores amœnæ ferre iube roſæ.

Quocirca Clemens Alex. li.2. Pædag. c.8. aſſerit vſum florum eſſe noxium, & celeriter prætetire ſupplicio affectum. Additque hinc probari vitæ eorū breuitatem, quòd ambo flacceſcunt, nempe flos & pulchritudo. Ea re Artemidorus monet, etſi coronæ è roſis per quietē viſæ omnibus bonæ ſint, id eſt fauſtæ, hinc tamen ægrotantes excipi. *Hos enim*, inquit, *occidūt*, id eſt morituros prędicunt, quòd facilè marceſcant. Ipſa roſa non tātùm Locrenſis, ſed quælibet, cùm ſit ſpecimen C omnium florum; tamen eodem propè momento, quo naſcitur ſeneſcit. Virgil. de hoc flore.

Mirabar celerem fugitiua ætate rapinam,
Et dum naſcuntur conſenuiſſe roſas.

Hoc ipſum Latinus Callimachus:

Vidi ego odorati victura roſaria Pæſti,
Sub matutino cocta iacere Noto.

Hanc ob cauſam Auſonius in Epigram. virginem admonens mortalitatis, ait:

Collige virgo roſas, dum flos nouus, & noua pubes,
Et memor eſto æuum ſic properare tuum.

Scitè à Domitiano dictum eſt, nec gratius eſſe quidquàm decore, nec breuius. Hinc eſt, quòd Paulus nominans coronas haſce floreas, eas vocat *corruptibiles*. *Qui in agone*, inquit, *contendit ab omnibus ſe abſtinet. Et illi quidem, vt corruptibilem coronam accipiant; nos autem incorruptam.* 1. Cor. 13.

D Denique Statius lib.3. Syluar. omnem florum hilaritatē funere terminari aſſerit, dum ita canit:

Qualia pallentes declinant lilia culmos,
Pubentesq; roſæ primos moriuntur ad Auſtros,
Aut vbi verna nouis exſpirat purpura pratis,
Illa ſagittiferi circum volitaſtis amores
Funera, maternoq; rogos vnxiſtis amomo.

Quæ omnia confirmant id, quod ab Iſidoro traditur, nēpe *flores* dici quaſi *fluores*, quòd citò decidant, & citò ſoluantur. ita ipſe li.17. Orig. c.6. Sic & Gręcè ῥόδον, id eſt roſa, dicitur à ῥοῇ, id eſt fluxu, q.d. fluēs odor; eò quòd odoris prodiga vt ait Plutarc. li.3. Sympoſ. quæſt. 1. ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι, id eſt, ingētem odoris fluxū emittit: hoc ergo ſuo fluxu ipſa effluit, diffluit, marceſcit: ſicut plāta nimio fluxu humoris, homo ſan-

Flores quaſi fluores.

Roſa etymon.

guinis, diffluit & emoritur. ita Clemens Alex. 2. Pędag. c. 8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus ex familia Medicea in inſignibus geſtabat roſam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus ſibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine ſtetit & floruit, & illicò inſtar roſæ defloruit, morienſque orbi ſui deſiderium, velut odorem ſuauem aſpirauit.

Chriſtianorum eſt corona ſpinea, non roſea. Denique Clemens Alex. loco iam citato docet Chriſtianos non debere coronari roſis, quia Chriſtus coronatus fuit ſpinis. Idem fuſiùs inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, vbi & docet Chriſtianos, vt Chriſtum ſequerentur, exhorruiſſe coronas è roſis & floribus. Idem fuit ſenſus S. Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hieroſolymam anno Domini 1099. ipſo die Paraſceues, quo Chriſtus in eâdem paſſus fuerat, dum à proceribus cōmuni conſenſu crearetur & inaugurarerur primus è Chriſtianis Hieroſolymorum rex, aureâ regum coronâ noluit coronari, eò quòd in eâdem vrbe, eodē die, Chriſtus ſpineam tuliſſet; imò nec rex Hieroſolymę aut Iudęæ, ſed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Chriſti crucifixi titulus proprius fuerit, *Rex Iudæorum.* Ita refert Guilielmus Tyrius in hiſtoria Belli ſacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia ſacra, & alij. Diſce, ô Chriſtiane, ſub capite coronato, non debere membra eſſe delicata; nec ſub Chriſto ſentibus confixo, decere te roſis delicijſq; coronari.

Nvllvm pratvm ſit, qvod non pertranseat lvxvria noſtra] Hæc ſententia non eſt in Græco, ſed in Romanis, ac ceteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta ſunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu deſint epulis roſæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Senſus ergo eſt q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbiq; in pratis, florum odore, herbarum virore, fontium riuulorumq; cryſtallino decore, nemorum arborumque vmbrâ nos oblectemus, ibiq; gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hîc non ſolam libidinem, ſed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum ſignificat. Hoc eſt, quòd Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potiùs ſpiritualiter, putà idololatrantibus, improperat Ierem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frōdoſo tu proſternebaris meretrix.* Hîc impij indicant radicem ſui mali & malitiæ, ſcilicet impotentem veneris & voluptatis auiditatem & cupidinem vſque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effuſionem ſignificat. Vnde Cicero act. 1. in Verrem: *Quas res*, inquit, *luxuries in flagitijs, crudelitas in ſupplicijs, auaritia in rapinis*, &c. *Luxuria*, inquit Feſtus, *eſt morū ſolutio.* Et Ouid. lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc cùm lætiſſima rerum
Vt ſeges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerumq; ſecundis.

Sic vocatur lætitia luxurioſa, id eſt nimia & profuſa. Vites quoque, ſegetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

Vers. 9. Nemo noſtrvm exors ſit lvxvriæ noſtræ] Græcè, *nemo noſtrûm expers ſit ἀγερωχίας*, id eſt inſolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, ſuperbiæ; Vatabl. *petulantiæ*; Complut. *ſtrenuitatis*; alij, *ferociæ noſtræ.* q. d. Quiſque noſtrum expromat ſuam cupidinem, petulantiam, inſolentiam, ſtrenuitatem, ſuperbiam; quiſque ſe virum oſtendat in ſuis libidinibus & paſſionibus; valenter & potenter indulgeamus noſtræ lubentiæ noſtroque animo, vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulāter & ſtrenuè id ipſum expleamus. Nam vt ait Euſtach. in Iliad 2. *Infuſio & diffuſio facilis in id, quod lubet, & quo quis glorietur, inſoleſcat.* Notant animū ſuum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & paſſiones continet, ſcilicet amorem ardoremq; voluptatis, ac ſuperbiam, iram & inſolentiam ad proſternendum illos qui fruendæ voluptati obſiſtunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obijciunt, ac ferociam in eos quos ſpoliare quis vult, vt habeat vnde ſuo ventri & veneri, aut pompæ & faſtui ſatisfaciat: quare cupido ſæua eſt, & quo magis gliſcit cupido, eo magis & quaſi pari paſſu creſcit ita & ſæuitia.

Vbiqve relinqvamvs ſigna lætitiæ] *Signa* hæc ſunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, &c. Pro *ſigna* græcè eſt *σύμβολα*, quod & ſigna & collationem ſignificat, qua ſcilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad inſtruendum lautum epulum. q. d. Vbique epulemur, vbique epuli noſtri pars exiſtat, quiſq; locus de noſtro epulo ac lætitia participet, vt omnia noſtris delicijs, & gaudijs compleamus. Adeò enim effuſi ſimus in voluptates, vt ijs non tantùm ventrem & noſipſos; ſed & alios quoſque, quin & prata & locum quemlibet implere ſatagamus.

Qvoniam hæc eſt pars noſtra, vt hæc eſt ſors] Vatabl. *hic eſt fructus noſter:* q. d. Poſt mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliā vitam, aliam voluptatem: ſed omnis illa hac vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc eſt enim noſtra portio, hæc noſtra ſors, hæc noſtra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, poſt mortem expectant gaudia cęleſtia, ideoque canunt cum Pſalte pſal. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tu es, qui reſtitues hereditatem meam mihi.*

Opprimamvs pavperem ivſtvm, et non parcamvs vidvæ, neqve veterani, revereamvr canos mvlti temporis] Voluptatis comes, imò filia, eſt ſæuitia, & tyrannis. Vers. 10.

Voluptas eſt crudelis? cur? Hinc voluptas eſt crudelis: qui enim ſuas opes decoxerunt, eaſque in gulam & libidines exhauſerunt, velut lupi famelici, imò fame rabidi, ſæuiunt in pauperes, viduas & ſenes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperē, vel per tyrannidem ſubijciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque canitiem ſenis longæuā reuereamur;* Ianſen. *nec ſenis canos annoſos reuereamur.* Græcum enim καταδυναστεύσωμεν ſignificat per tyrannidem aliquem opprimere, ſibique ſubijcere. Vide hîc, vt roſę in ſpinas tranſeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. Auguſtinū in pſalm. 52. in explicat. tituli, vbi ait: *Poſt illam deſcriptam latiùs luxuriam, coronemus nos roſis, &c.* quid ſequitur? *Occidamus iuſtum, &c. lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos roſis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate ſperares cruces & gladios?*

gladios? Noli mirari, ſentes ſunt & radices ſpinarum: ſi quis eas contrectes, non pungitur, ſed quo pungeris inde naſcitur.

Idem fuit ſenſus & ſyllogiſmus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. c. 17. *Verùm ille*, inquit, *impunitatem vitijs ſuis ſpopondit; fuit enim turpiſſimæ voluptatis aſſertor, cuius capiendæ cauſa naſci hominem putauit. Quis, cùm hæc affirmari audiat, vitijs & ſceleribus abſtineat? Nam ſi perituræ ſint animæ, appetamus diuitias, vt omnes ſuauitates capere poſſimus: Quæ ſi nobis deſunt, ab ijs qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo poſſumus ſeruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis ſine voluptate patiamur, ne quia ipſi quandoque perituri ſumus, idipſum quod viximus, pereat. Hoc ille licèt non dicat verbo, re tamen ipſa docet.* Rationem claram ſubijcit. *Nam cùm diſputat omnia ſapientem ſui cauſa facere, ad vtilitatem ſuam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem ſpectat alienam: nec à ſcelere abſtinendum, quia maleficio præda coniuncta eſt. Archipirata quiſquam, vel latronum ductor ſi ſuos ad graſſandum cohortetur, quo alio ſermone vti poteſt, quàm vt eadem dicat, quæ dixit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non eſſe metuendas, quòd animæ poſt mortem occidãt, nec vlli omnino ſint inferi; voluptatem eſſe maximum bonum; nullam eſſe humanam ſocietatem, ſibi quemque conſulere; neminem eſſe, qui alterum diligat, niſi ſui cauſa.*

Vers. 11. Sit avtem fortitvdo nostra lex ivstitiæ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Cõplut. & alij legunt *lex iniuſtitiæ*. q. d. Fortitudo noſtra nobis ſit lex & norma, non iuſtitiæ ſed iniuſtitiæ, vt ſcilicet iuxta eam non iuſta, ſed iniuſta perpetremus, ſpoliando & opprimendo pauperes, viduas & ſenes. Verùm legendum eſt *lex iuſtitiæ*, vti dixit Arabicus, *ſit autẽ fortitudo noſtra velox ad iuſtitiam*. Senſus eſt q. d. Nobis, iuſtum & legitimum habeatur, & quaſi lex iuſtitiæ, non quòd ipſa iuſtitia & recta ratio dictat, non quod ſenes canitie venerabiles dicunt, ſed quod vis & fortitudo noſtra efficere & rapere poteſt: quod vulgò dicitur, iuſtitia ipſi eſt gladius, ius ſuum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia, Hoc eſt axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iuſtitiam, quàm vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniuſtitia ipſis eſt pro iuſtitia, & norma vitæ, iuxta illud Iuuen. ſatyra 6.

Sic volo, ſic iubeo, ſit pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator; nõ tam ferarũ, quàm hominũ. Gen. 10. 8. Cauſam ſubdunt:

Qvod enim infirmvm est, invtile invenitvr] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis*. Pro *inuenitur* græcè eſt ἐλέγχεται, id eſt arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniurijs. q. d. Qui viribus præualet, hic validus, potens & diues eſt: qui infirmus & impotens potentiori reſiſtere nequit, ſed ſuccumbit, hic ad nihil vtilis eſt, niſi vt alterius ſit ſpolium & præda, vti ſunt pauperes, viduæ, ſenes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius eſt, naturaliter dominatur inualido, vti in beſtijs eſt videre. Hinc piſces maiores deuorant minores; lupi rapiunt oues; leones, lupi, tigrides venantur quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habeat locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc eſt principium tyrannorum & atheorum, quod hoc ſæculo renouauit Machiauellus, qui religionẽ, virtutem, iuſtitiam cenſuit ſubſeruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt ijs vtaris quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas, non vtaris quantũ id impediunt. Hinc olim Chriſtianis obiicere Pagani, quòd ipſi vtpote humiles, manſueti, tolerãtes, quieti, inertes eſſent & inutiles ad rempublicam armis propagandam, teſte Tertull. Apolog. pro Chriſtianis.

Verùm hoc principium non humanum eſt, ſed ferinum; non Chriſtianum, ſed atheum; non diuinum, ſed diabolicum. Feræ aguntur ſuo appetitu ferino: at homo agitur ratione & humana æquitate, quæ ei à Deo data eſt velut lux & dux vitæ; illam ergo ſequatur oportet. Hoc eſt quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum eſt*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduerſus iuſtum.* Vide Iob c. 20. & 21.

Circvmveniamvs ergo ivstvm, qvoniam invtilis est nobis, et contrarivs est operibvs nostris, et improperat nobis peccata legis, et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ] Vers. 12. Arabicus τὸ *iuſtum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, fabricemus iuſtum*. q. d. Lex iuſtitiæ veræ nobis noſtræque cupiditati aduerſatur: formemus ergo aliam legem iuſtitiæ, conformem non rectæ rationi, ſed concupiſcentiæ noſtræ, vt iuſtum ſit quidquid nobis libet. Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, ceterique omnes accipiunt *iuſtum* in genere maſculino, idque exigunt ſequentia.

Ex antecedentibus ergo & ſubſequentibus liquet, hanc eſſe vocem impiorum contra quemlibet inſigniter iuſtum & pium, qui eorum impietatẽ verbis & vita redarguat, quem proinde ipſi vt ſibi inuiſum, perſequantur ad necem, vti factum eſt omni æuo. Sic enim Cain perſecutus eſt iuſtum Abel, Sodomitæ Lot, Eſau Iacobum, fratres Ioſephum, Pharao Moſen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manaſſes Iſaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè eſt iuſtus, non ſibi ſoli eſt iuſtus, ſed & toti reipublicæ; ac proinde iuſtitiæ eſt hyperaſpiſtes, id eſt acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij peſſimè oderunt, & ad necem perſequuntur. Ita cenſent Hugo, Lyran. Oſorius, Ianſen. hic, ac S. Chryſoſt. homil. 5. de verbis Iſaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambroſ. lib. 2. Offic. c. 6. & 7. Hinc Simeon Metaphraſtes in Vita S. Auxentij, in ipſo impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iuſtum, quoniam inutilis eſt nobis.*

Prophetia de Chriſti cruce.

Verùm Secundò, hìc eſſe prophetiam de Chriſto, eiuſq; paſſione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote ſcelerum ſuorum caſtigatorem, perſecuti ſunt vſque ad crucem, liquet Primò, ex ipſis verbis, quæ hic planè ſunt eadẽ cum ijs, quibus Iudæi Chriſtum in cruce pendentem ſubſannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præſertim illa: *Liberet nunc ſi vult eum: dixit enim, Quia filius Dei ſum*, Matth. 27. 43. Quibus reſpõdent hìc illa v. 13. *Filium Dei ſe nominat*; & illa v. 16. *Gloria-*

Probatur Primò.

tur

tur patrem ſe habere Deum. Et illa v. 18. *Si enim eſt verus filius Dei, ſuſcipiet illum.* Rurſum illa v. 20. *Morte turpiſſima* (putà crucis) *condemnemus eum:* quæ omnia propriè ſoli Chriſto competunt. Adde, Chriſtus per antonomaſiam vocatur iuſtus, quia iuſtiſſimus, imò non tantum caput, ſed & pater auctorq; omniũ iuſtorum, vt patet Ierem. 23.6. Iſaiæ 51.5. & c. 41.2. & 10. & c. 45.8. & c. 62.2. & Zachar. 9.9.

Secundò. Secundò, idem docent paſſim Patres, S. Auguſt. 17. de Ciuit. c. 20. & li. 12. contra Fauſtum c. 44. aſſerit hoc loco paſſionem Chriſti aptiſſimè prophetari. Sic & S. Cyrill. in Iſaiæ c. 59. S. Cyprian. tract. de Sion & Sina, S. Ambroſ. 2. Offic. c. 6. & 7. Auctor imperfecti in S. Matthæum hom. 43. Clemens Alex. 5. Strom. c. 6. Tertull. li. 3 cõtra Marcion. c. 22. S. Athanaſ. in Synopſi. Lactãtius lib. 4. c. 16. ex hoc loco conuincit Iudæos, ac demonſtrat Chriſtum ab eis occiſum fuiſſe iuſtum, & filium Dei: *Salomon*, inquit, *in libris Sapiẽtiæ his verbis vſus eſt: Circumueniamus iuſtum quoniã inſuauis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis: promittit ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat,* &c. *Nõnne ita deſcripſit nefarium illud conſilium ab impijs initum contra Deum, vt planè interfuiſſe videatur. Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, vſque ad id tempus quo geſta res eſt, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus.*

Cauſam dat S. Chryſoſt. putà Auctor imperfecti apud S. Chryſoſt. hom. 43. in Matth. *Ex ſuperbiæ vitio naſcitur*, inquit, *ne quis velit ante ſe meliorem habere, ſicut Iudæi Chriſtum: non enim neſcientes filium Dei eſſe occiderunt, ſed habere eum talem non ſuſtinentes, ſicut & prophetat de illis Salomon: Venite circumueniamus*, &c.

Senſus eſt ergo q. d. Impij perſequuntur iuſtos inſignes, à quibus eorum impietas culpatur, & arguitur, ſed maximè impij Iudæi perſequentur Chriſtum, qui eſt iuſtus iuſtorum, & Sanctus ſanctorum, vtpote qui acerrimè eorum, & præſertim pontificum & Scribarum, vitia taxauit, vt paſſim ea taxat in Euangelijs.

Simili modo Moſes prophetat de Chriſto Deut. 18.18. dicens ex ore Dei: *Prophetam ſuſcitabo eis de medio fratrum ſuorum ſimilem tui. Prophetam*, id eſt Prophetas varios, ſed vnum ex eis eximium, & ceterorum principem, putà Meſſiam, ſiue Chriſtum, hic enim ſimilis fuit Moſi, imò lõgè eo ſuperior. Ita S. Ambroſ. in tit. pſal. 35. *Dominus*, inquit, *exprobrat Iudæis. Ego propter vos pauper ego pro vobis dolens, & vos mihi manus impias intuliſtis, dicentes: Tollamus iuſtum, quia inutilis eſt nobis: Injiciamus lignum in panem eius. Bene panem dixit pro carne eius. Ille alimentum detulit, iſti pro beneficio retulere ſupplicium. Non mirum ergo ſi eſuriunt, qui ſibi vitæ æternæ alimoniam denegarunt.*

Porrò alludit auctor Sapientiæ ad Iſaiæ c. 3. v. 10. vbi Septu. pro אִמְרוּ *imru*, id eſt, *Dicite iuſto quoniam benè*, legentes אִסְרוּ *iſru*, id eſt, *ligate*, ſic vertunt, *conſiliati ſunt conſilium malum contra ſemetipſos dicentes: Ligemus iuſtum, quoniam inutilis* (S. Hieron. ibidem vertit, *iniucundus*; vtrumque enim ſignificat δύσχρηστος) *eſt nobis. Ita fructus operum ſuorum comedent.* Quæ verba planè competunt Iudæis, capientibus & ligantibus Chriſtum orantem in horto. Hinc & S. Iuſtinus Dial. contra Tryphonem legit, *vinciamus iuſtum, quo-*

A *niam inutilis eſt nobis*; Syrus, *retardemus*, vel *impediamus iuſtum*; Tertull. lib. 3 contra Marc. c. 22. *auferamus iuſtum*, ſcilicet Chriſtum; Clemens Alex. lib. 5 Strom. *tollamus iuſtum à nobis*. Græcè eſt, ἐνεδρεύσωμεν, id eſt *inſidiemur iuſto*, per inſidias eum capiamus, ligemus, necemus, opprimamus. Sic Iudæi inſidioſas quæſtiones propoſuerunt Chriſto, vt eum caperent in ſermone, ſicut cum quæſierunt ab eo: *Licétne cenſum dare Cæſari, an non?* Matth. 22. verſ. 18. Rurſum per inſidioſam proditionem Iudæ eum comprehenderunt in horto. *Iuſtum* vocant non tam ex ſuo ſenſu, quàm ex communi æſtimatione & nuncupatione vulgi.

Porrò impius perſequendo pium magis ſibi nocet, quàm pio. Nam vt ait S. Auguſtinus in pſalm. 36. *Tuũ corpus premit aduerſitas, illius animum* B *putrefacit iniquitas. Nam quidquid in te profert in illum redit. Eius enim purgatio te facit purgatum, illum reum; cui ergo plus nocet?* Imò impius perſecutione ſua pio prodeſt, non obeſt. Audi S. Auguſt. in pſal. 128. *Exercuerunt me, non oppreſſerunt. Valuerũt mihi ſicut ignis ad aurum, non ſicut ignis ad fœnum. Ignis enim accedens ad aurum ſordem tollit, accedens ad fœnum in cinerem vertit.* Tranſit flamma & remanet aurum purum: trãſit perſecutio vt ſomnium, & manet anima patientiæ merito nitida & ſplendida. Scriptum eſt enim: *Velut ſomnium ſurgentium Domine, in ciuitate tua imaginem ipſorum ad nihilum rediges*, pſal. 72. 20. *Et erit ſicut ſomnium viſionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel*, id eſt contra Eccleſiam eiuſque fideles, quæ dicitur *Ariel*, id eſt leo Dei, à fortitudine, Iſaiæ 29.7.

C QVONIAM INVTILIS EST NOBIS] Eſt mioſis, *inutilis* enim, id eſt noxius. Græcè δύσχρηστος, id eſt Primò, inutilis; Secundò, difficilis, incommodus, moroſus, intractabilis, qui neſcit ſe nobis accommodare, & ad vitia noſtra conniuere, eaque diſſimulare. Vnde Syrus, *quoniam non eſt benignus nobis.* Talis Iudæis videbatur Chriſtus vtpote qui eorum auaritiam, rapinas, libidines, ſuperſtitiones aſſiduè verbo & vita caſtigabat. Alludunt ad nomen Chriſti per antiphraſin. q. d. χριστὸς non eſt χρηστὸς, id eſt comis, benignus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens, ſed ἄχρηστος, id eſt inutilis, imò δύσχρηστος, id eſt, difficilis, offenſus, durus, inflexilis, rebellis, pernicioſus, abhorrens à noſtra conuerſatione & vita, imò eam aſſiduè culpans & mor- D dens, ergo tollamus eum è medio. Verùm ex parte dicunt, quia Chriſtus Scribis & Phariſæis, vtpote ſceleratis, impœnitentibus & in malo obſtinatis, perpetuus erat hoſtis, cenſor & reprehẽſor; idque ex officio: ad hoc enim à Patre miſſus erat ad Iudæos, vt eos à Patriarchis degenerantes ad auitam fidem & probitatem reduceret. Ceteris verò probis, imò peccatoribus ſuam fidem & pœnitentiam non aſpernantibus, erat dulciſſimus & clementiſſimus, vti fuit S. Magdalenæ, S. Paulo, S. Matthęo, Zachęo, S. Petro & alijs plurimis, adeò vt Scribę hoc calumnię loco obiecerint Chriſto, quòd cum meretricibus & peccatoribus verſaretur. Vnde ipſe eos ad ſe blãdè inuitans: *Venite*, inquit, *ad me omnes, qui laboratis & onerati eſtis & ego reficiam vos. Tollite iugum meum ſuper vos, & diſcite à me, quia mitis ſum & humilis corde, &*

inue-

inuenietis requiem animabus veſtris. Iugum enim meũ ſuaue eſt, & onus meum leue, Matth. 11. 28. Sic Chriſtum ab humanitate & ſuauitate laudant Iſaias c. 42. 2. & c. 61. 1. Zachar. c. 9. 9. & ceteri Prophetæ, æquè ac Apoſtoli, vt S. Petrus Actor. 10. 38. *Qui*, inquit, *pertranſijt benefaciendo & ſanando omnes oppreſſos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo*, Dei enim eſt benefacere omnibus, & ſuam bonitatem omnibus cõmunicare, imò effundere. Sic Chriſtus ægros ſanabat, mortuos ſuſcitabat, dæmones pellebat, turbas paſcebat, procellas ſedabat, imò corpus, vitam, animam, deitatem ſuam dedit pro nobis, iiſque inimicis & peccatoribus, ac indies eadem dat cuilibet in Euchariſtia. Idem indies ſua gratia peccatores præuenit, vocatque ad ſalutẽ. Quid ergo Chriſto vtilius, ſuauius, benignius? Hinc hebraicè dicitur Meſſias, græcè χριστὸς, latinè Chriſtus, id eſt vnctus, ſcilicet à Deo in Regem, Prophetam, Legiſlatorem, Redemptorem & Pontificem nouæ legis: à Gentilibus vocabatur χρηστὸς per η, id eſt vtilis, ſuauis, benignus, beneficus: vnde & Chriſtiani vocabantur Chreſtiani, id eſt, blandi, ſuaues, commodi: quia ſicut in Chriſto nihil fuit, quod non eſſet vtile, ſuaue, commodum hominum ſaluti: ſic & in Chriſtianis eſſe debet, de quo plura alibi dixi. Verè S. Thom. canit de Chriſto: *Se naſcens dedit ſocium, conueſcens in edulium, ſe moriens in pretium, ſe regnãs dat in præmium*. Et S. Bernard. *Ieſus mel in ore, melos in aure, iubilus in corde. Guſtate ergo & videte, quoniam ſuauis eſt Dominus*. pſal. 33. 9.

Et contrarius est (Syrus, *aduerſatur, obſtat*) operibus nostris] Noſtra enim opera ſunt impia, iniuſta, ſcelerata, noxia; ipſius iuſti verò, ac præſertim Chriſti, opera ſunt pia, iuſta, ſancta, ſalutaria. Ecce hîc explicant cur Chriſtus eis videatur ἄχρηστος, id eſt, inutilis, moleſtus, & pernicioſus, quòd ſcilicet taxaret improbos Scribarum mores, eiſque *væ*, id eſt fulmen æternæ damnationis, intentaret, vt patet Matth. toto cap. 23. Sic hodie viri Religioſi, quòd improborum mores vel verbo vel exemplo caſtigent, eis ſunt odio. Vnde Apoſtolus 1. Timoth. 3. *Omnes*, ait, *qui piè volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur*. Cauſam vnam inter varias dat S. Aug. in pſal. 127. *Si mortuus eſt diabolus*, inquit, *mortuæ ſunt perſecutiones: ſi autem ille aduerſarius noſter viuit, vnde non tentationes ſuggerit? vnde non ſæuit? non minas aut ſcandala procurat?*

Et improperat nobis peccata legis] Putà peccata contra legem à Deo per Moſen datam, à nobis commiſſa.

Et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ] Græcè ἐπιφημίζει, id eſt cum infamia noſtra propalat, euulgat, celebrat. Vnde S. Auguſt. 17. Ciuit. 20. legit *infamat*, exprobrat, occlamat nobis peccata, quæ contra diſciplinam legemque nobis à Deo datam committimus, ac præſertim, quòd eam praua interpretatione per Phariſaicas traditiones corrumpamus, vt quòd filios doceamus non honorare, nec alere parentes; ſed ſuas opes offerre templo ad ſacerdotum lucrum; quòd doceamus inimicos eſſe odio habendos; quòd peccantes excuſemus, dum nobis dãt munera, &c. quæ Chriſtus recenſet & carpit, Matth. 5. quodque calices & paropſides mundemus, cùm intus pleni ſimus rapina & immunditia,

A tia, Matth. 23. 25. Rurſum Ioan. 7. 19. *Nonne*, ait, *Moſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* Vide Lucæ 11. v. 39. & ſeq. Vnde v. 45. ait illi quidam ex legiſperitis: *Magiſter hæc dicens cõtumeliam nobis facis*. Porrò, id iuſtè & ſanctè fecit Chriſtus. Ipſius enim, velut legati ad hoc à Deo, erat publica Scribarum & Phariſæorum ſcelera liberè carpere, ne populus ea vt licita & ſancta æſtimaret, ac ſequeretur & imitaretur; etiamſi ſciret ſe illos per hoc concitaturum ad necem crucemque ſibi inferendam, vti reipſa contigit. Idem fecere Iſaias, Ieremias ceteríque Prophetæ ad vnum omnes, vtpote Chriſti prodromi & antitypi.

Hæc ergo eſt vera cauſa odij impiorũ in pios, quòd eorum impietas bonorum pietate coarguatur

B & infametur. Hanc cauſam aſſignat & exaggerat Lactant. lib. 5. c. 9. *Huius tanti*, inquit, *& tam pertinacis odij quam potiſſimùm cauſam eſſe dicamus? vtrúmne veritas odiũ parit, vt ait poëta, quaſi diuino ſpiritu inſtinctus: an erubeſcunt coram iuſtis & bonis eſſe nequam? an potiùs vtrumque? Nã & veritas ideo ſemper inuiſa eſt, quòd is qui peccat vult habere liberũ peccandi locum, nec aliter ſe putat maleficiorum voluptate ſecuriùs perfrui poſſe, quàm ſi nemo ſit, cui delicta non placeant. Ergo tamquam ſcelerum & malitiæ ſuæ teſtes extirpare funditus nituntur & tollere, graueſq; ſibi putant, tamquã vita eorum coarguatur.* Subdit deinde impiorum ratiocinium: *Cur enim ſint aliqui intempeſtiuè boni, qui corruptis moribus publicis conuicium bene viuendo faciant? cur non omnes ſint æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potiùs auferãtur, quos coram malè viuere pudet,*

C *qui peccantium frontem etſi non verbis, quia tacent, tamen ipſo vitæ genere diſſimili feriunt & verberant. Caſtigare enim videtur quicumq; diſſentit. Nec eſt magnopere mirandum, ſi aduerſus homines iſta fiunt, cùm aduerſus ipſum Deum propter eamdem cauſam inſurrexerit etiam populus in ſpe conſtitutus, nec Dei neſcius: ſequiturq; iuſtos eadem neceſſitas, quæ ipſum iuſtitiæ vindictam auctorem.*

Promittit se scientiam (Vatabl. *notionem*) Dei habere] Græcè ἐπαγγέλλεται, id eſt annunciat, prædicat, euulgat publicè & ſolemniter, velut cùm quid per præconem edicitur, & promulgatur: Chriſtus enim fuit præco Euangelij, qui illud è cælo in terram detulit. S. Bonau. ex Gloſſa explicat. q. d. *Firmiter aſſeuerat ſe ſcire omnia, tamquam Deum*. Verùm ſenſus genuinus eſt, q. d. Chriſtus publicè & paſſim prædicat & præ- — Vers. 13.

D conizat ſe Deum, veramque Dei fidem ac religionem, id eſt modum rectè pieque Deum colendi, illiq; ſeruiendi & placendi noſſe, docere & prædicare, ac proinde improbat noſtros Iudaicos ritus & traditiones, quaſi parergos & Deo ingratos. Hoc eſt quod ait Chriſtus: *A me ipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem neſcitis: ego ſcio eum*. Ioan. cap. 7. 28. Et: *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me*: ibidem verſ. 16. *Et nemo nouit Filiũ, niſi Pater, neque Patrem quis nouit niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare*. Matth. 11. 27. Et: *Hæc eſt autem vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deũ verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum*. Ioan. 17. 3. Et: *Si non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccatis veſtris*. Ioan. 8. 24.

Et filium Dei se nominat] Græcè παῖδα κυρίου, id eſt *puerum Domini*: *puerum*, id eſt filium

filium vel ſeruum: hic autem filium accipi patet ex eo, quod ſequitur v.16. *Et gloriatur ſe patrem habere Deum.* Tota enim contentio Chriſti cum Iudæis fuit, quòd ipſe ſe diceret verum Dei filium, idq; miraculis & Script. probaret: ipſi verò id ipſum pernegarét, vt patet Ioa.c.5.& ſequent. vbi continua eſt Chriſti cum Scribis hac de re diſputatio. Hinc liquet, hæc licèt ad quemlibet iuſtum pertineant, qui filius eſt Dei adoptiuus per gratiam; tamen propriè ſpectare ad Chriſtum, qui filius eſt Dei naturalis per eſſentiam. Porrò hæc fuit potiſſima cauſa odij impiorum Iudæorum in Chriſtum, quòd diceret ſe Dei filium; tum quia ipſi erant ſuperbi, ideoq; indignè ferebant Chriſtum ſe Scribis & pótificibus, imò & Moſi anteferre, vti ſuperius dixi ex S.Chryſoſtomo: tum quia eo grauior eis accidebat reprehenſio Chriſti, quo à grandiore perſona, putà à filio Dei, proficiſcebatur: tum quia ex hoc, quòd ipſe erat filius Dei, ſequebatur eius aduerſarios Iudæos eſſe filios diaboli, iuxta illud Chriſti: *Vos ex patre diabolo eſtis*, Ioan.8.44. atque hæc etiamnum eſt cauſa pertinacis odij Iudæorum omnium in Chriſtum, quòd ſcilicet audire & concoquere nequeát ſe eſſe filios & heredes eorum; qui ſuum Meſſiam filium Dei occiderunt: hác enim infamiam tanti ſacrilegij, imò deicidij, ſibi aſpergi ferre nequeunt.

Vers.14. Factvs est nobis in tradvctionem cogitationvm nostrarvm] Græcè, εἰς ἔλεγχον, id eſt in redargutionem & reprehenſionem. q.d. Chriſtus traducit, id eſt in publicum ducit, propalat, & omnibus carpendas proponit noſtras cogitationes, id eſt noſtras intentiones, noſtra ſtudia, noſtros conatus. Vnde alij vertunt, *hic cogitationum noſtrarum index exiſtit*; S. Bonau. *cogitationes noſtras in lucem traducit*; alius, *factus eſt nobis ad redarguendas cogitationes noſtras.* Chriſtus enim cognoſcebat, & reuelabat arguebatq; prauas Scribarum cogitationes, etiam ſecretas de ipſo redarguendo, capiendo, occidendo, vt patet Matth.9.4. *Quid cogitatis*, inquit, *mala in cordibus veſtris?* Et Lucæ 6.7. *Obſeruabant autem Scribæ & Phariſæi, ſi in ſabbato curaret: vt inuenirent vndè accuſarent eum. Ipſe verò ſciebat cogitationes eorum*, &c. Atque ex hac reuelatione ſecretarum cogitationum oſtendebat Iudæis ſe eſſe Deum, Deique filium. Nam vt ait Tertull. Apolog.c.20. *Teſtimonium diuinitatis eſt veritas diuinationis.*

Vers.15. Gravis (oneroſus, moleſtus, infeſtus, intolerabilis) est nobis etiam ad videndvm] Græcè βαρύς ἐστιν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος, id eſt *viſus*, q.d. Adeò iuſtus, præſertim Chriſtus, nobis eſt exoſus, vt non ſolùm eius concio & reprehenſio; ſed & ſola præſentia nobis ſit grauis & moleſta, vt eum intueri & videre ſine tædio & offenſa nequeamus. Odium enim & inuidia faciunt, vt eum quem quis odit, aſpicere non ſuſtineat. Nimirùm, *qui malè agit, odit lucem*, Ioan.3.20. Tenebris aduerſatur clara lux ſolis, ideoque cæcutientes offendit. *Oculis ægris odioſa lux*, ait S.Auguſt, lib.7. Confeſſ.cap.6. Sic *non rectis oculis Saul aſpiciebat Daniel.* 1.Reg.18.9. Ita Tertull.lib.de Patientia c.5. *Quomodo Prophetis*, inquit, *manus intulerunt niſi per impatientiam audiendi: Domino autem ipſi, per impatientiam etiam videndi.* Vnde ibidem docet, *omne peccatum impatientiæ eſſe aſcribendum.* Et S.Chryſoſt. hom.5. de

A verb.Iſaiæ. *Vidi Dominum.* Neminem, inquit, *mortalium ſic auerſantur, oderuntq́, hi qui peccant, atque eum qui parat redarguere, captantq́ occaſiones vt elabantur cupientes effugere reprehenſionem. Obiurgatur enim non ſolùm cùm promit vocem, verùm etiam cùm videtur, grauis eſt peccatori: Grauis eſt, inquiunt, nobis, etiam aſpectus*; cui lectioni Vatablus adhæſit legens, *aſpectui quoque noſtro grauis eſt.* Hinc illæ voces: *Tolle, tolle*, Matth.27.

Accedit, quòd Chriſti modeſtia, caſtitas, ſanctitas verberabat oculos immodeſtos, inceſtos, impuros Iudæorum. Denique fulgor diuinitatis ex vultu Chriſti emicabat, ait S. Hieron. qui percellebat, impiorum aſpectum; pios verò rapiebat in ſui amorem reuerentiam & admirationem. Sic Nero Thraſeę ſenatoris optimi venerabilem ſpe-
B ciem ferre nó poterat, ideò eum necauit, ait Tacitus lib.16. Annal. Nam vt ſapienter ait S.Chryſoſt.hom.3.ad pop.Antioch.to.5. *Sanctorum non tantùm verba, ſed etiam aſpectus ſpirituali gratia pleni ſunt, vt vel ſuo aſpectu ſolo aliorum iram extinguere valeant, & emollire corda.*

Nota. Impii hîc congerunt duodecim rationes, ob quas ſe odiſſe Chriſtum & perſequi aſſeuerant. Prima eſt v.12. quoniam ipſis inutilis, id eſt moleſtus & noxius. Secunda, quia cótrarius eſt operibus ipſorú. Tertia, quòd improperet eis peccata in legem admiſſa. Quarta v.13. quòd ſe dicat eſſe filium Dei, ac diuinam ſcientiam doctrinamq; docere, quaſi maior ſit Moſe, eiuſque lege & religione aliam ſanctiorem afferat. Quinta v.14. quod ſecretas eorum cogitationes iniquas propalet & carpat. Sexta v.15. *Odij in Christum cauſæ duodecim.*
C quòd eius præſentia, grauitas, modeſtia, ſanctitas ipſorum oculos offendat. Septima, quòd diſſimilis alijs ſit vita ipſius. Octaua, quòd immutatę ſint viæ, id eſt actiones eius. Nona v.16. quòd ab eo habeantur velut viles, fabuloſi & nugaces. Decima, quòd abſtineat ſe à vijs eorú, quaſi immunditijs. Vndecima, quòd præferat nouiſſima iuſtorum. Duodecima, quòd glorietur ſe patrem habere Deum. Hæc ſunt duodecim capita accuſationis, quam impij intentant iuſto, præſertim Chriſto; quibus ſe mutuo ad necem illi inferendá exhortantur & exacuunt. Improbi enim prauos quoſque diligunt, laudant, & ad ſcelera excitant, quia ſimiles ſibi animos & mores habent; & dum improbitas plures ſibi ſectatores numerat, auctoritatem inde ſumit, atque infamiam ſibi congenitam quodammodo eluit ac purgat.
D Vnde ſequitur:

Qvoniam dissimilis est aliis vita illivs] Chriſtus enim prædicabat beatos pauperes, humiles, mites, lugentes, patientes perſecutionem; cùm Iudæi cæterique mundani beatos prædicent diuites, arrogantes, imperioſos, gaudentes, & dominantes cæteris. Chriſtus prædicabat mortificationem carnis, refrænationem concupiſcentiæ, caſtitatem, abſtinentiam, crucem, amorum inimicorum, odium animæ, quæ Iudæis videbantur paradoxa, vtpote qui carnales, non niſi carnes opes & dapes, æquè ac honores atque vindictam de inimicis quærebant.

Hæc ergo eſt radix totius odij & inuidiæ impiorum in iuſtum, præſertim Chriſtum, ſcilicet diſſonantia morum & vitæ. Nam, vt docet Ariſtotel. cæterique Ethici, ſicut amoris & amicitię cauſa

Radix odij morum diſſonantia.

cauſa eſt morum ſimilitudo & conſonantia; ſic A odij cauſa eſt morum diſſimilitudo & diſſonantia. Hinc Seneca epiſt. 7. *Qui viuit*, inquit, *in multitudine, vel ſimilis multis, vel ijs exoſus eſt.* Et Pythagoræ præceptum fuit: *Per viam publicam ne inceſſeris*, id eſt, vulgi mores ne ſequaris, eſto ea de cauſa in eius odium incurras: *argumentum enim recti eſt, malis diſplicere*, ait Seneca.

Hanc odij radicem aſſignat Chriſtus Ioan. 15 dicens & prædicens Apoſtolis: *Si de mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum erat diligeret: quia verò de mundo non eſtis, propterea odit vos mundus*; ideoque *ſi me perſecuti ſunt*, inquit, *& vos perſequentur. Magnum piorum hominum ſolatium*, ait quidam Doctor, *video in hac eſſe ratione conſtitutum. De medio enim electos mundi, & à perditorum vniuerſitate diſcretos,* B *morum diſſimilitudo inuiſos reddit: hoc etenim oderunt illi, quod eſſe nolunt; atque ex eius rei, quam vehementer improbant, odio, fremunt premuntq́ꝫ perſequendo. Habere iniquitas non poteſt cum iuſtitia pacem, temperantiam odit ebrietas, falſitati nulla eſt cum veritate concordia, non amat ſuperbia manſuetudinem, non petulantia verecundiam, non auaritia largitatem. Si caput ipſum ob hanc morum aduerſitatem perſecutus eſt mundus; profectò & pios omnes, qui eodem ſpiritu viuunt, perſequetur.* Ferre ergo Chriſtum impij Iudæi minimè potuerunt, quod affectus diſſimilis, ſtudia vitæ contraria faciebat, alteraque vita alterius erat manifeſta damnatio: ideoque fratribus quoque ſuis, cùm in eum nec ipſi crederent, aiebat: *Non poteſt mundus odiſſe vos*, cultores videlicet ſuos atque amatores; *me autem odit, quia ego teſtimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala ſunt.* Inde eſt quòd boni improbis ſemper fuêre graues. Hoc eſt quod S. Proſper canit epigram. 32. C

Impia pars mundi parti eſt infeſta piorum,
Nec tolerare poteſt diſſimiles animos.
Ridens nolentes opibus præſentibus vti,
Sperantesq́ꝫ ſibi credita poſſe dari.

Vt igitur pax eſſe inter Chriſtum & Belial non poteſt; ita nec ciuitates illę duæ, quarum eſt altera piorum, altera impiorum, vera iungi concordia poſſunt. Sanctæ ciuitatis Chriſtus eſt cōditor, ciuitatis impiæ diabolus fundator & rector eſt: illam conſtituit amor Dei vſque ad cōtemptum ſui: hanc è diuerſo amor ſui vſque ad contemptum Dei. Sibi enim placens ac tumens, & omnia quæ proſecutione digna ſint, in ſe vna poſita exiſtimans, loquitur apud Prophetam & dicit: *Ego ſum, & præter me non eſt altera.* Vtitur illa mundo, vt fruatur Deo. Hæc contra Deo vtitur, vt mundo perfruatur. Peregrinatur illa hîc, & D manentem fixamque in terris non habens ciuitatem, futuram inquirit, quemadmodum ſanctiſſimi cuiuſdam ciuis ea declarat oratio, qua dicit: *Aduena ego ſum in terra, & peregrinus, ſicut omnes patres mei.* Hæc verò mundi huius inueſcata delicijs, in terrena felicitate penitus acquieſcit. Eò fit, vt quidquid huic aduerſum cenſerit, remouere conetur, & propter hanc ſuam cupiditatem, etiam odio proſequatur & perſequatur veritatem. *Omnia*, inquit ille, *mandata tua veritas: idcirco iniqui perſecuti ſunt me; adiuua me.*

Iſaia 47.

Pſal. 38.

Pſal. 118.

Porrò, odium hoc cùm tantum ſit, neceſſe eſt vt illico in bellum & perſecutionem erumpat. Vt enim ignis & aqua ſimul eſſe, niſi pugnent inter ſe, non poſſunt, ita neceſſe eſt, vt duæ illæ ciuitates aſſidua inter ſe aduerſitate confligant. Atque, vt in eodem homine contra ſpiritum caro, & contra carnem ſpiritus concupiſcit: ita in eâdem repub. cum bonis mali pacem habere non poſſunt. Oderunt igitur boni non homines, ſed hominum vitia; & ſi qua vnquam ab illis mouetur perſecutio, ea non ex odio ſed ex charitate proficiſci credenda eſt, qua vel malis conſulitur ad correctionem, vel certè bonis & integris ad tutelam. Vnde illa ſunt in pſalmo: *Non proponebam ante oculos meos rem iniuſtam, facientes præuaricationes odiui. Non adhæſit mihi cor prauum, declinantem à me malignum non cognoſcebam. Detrahentem ſecretò proximo ſuo, hunc perſequebar.* Ecce perſecutor bonus non hominis, ſed peccati. *Eſt enim*, inquit S. Ambroſ. *etiam iuſta perſecutio, ſi oderimus obſcœnos, ſi infeſti ſimus iniuſtis, ſi iniquos velimus opprimere, ne pluribus noceant, ſi auarum fraudis ſuæ compendijs exuamus, ſi execremur inſolentiam ſuperborum.* Nam vt eſt apud Sapientem in Prouerbijs: *Abominantur iuſti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta ſunt via.* At horum terrena ciuitas non corrigere cupit, ſed perdere; nec ei vitia tollere cordi eſt, ſed ingratam ſibi & exoſam demoliri, atque opprimere veritatem. *Hoc* enim *eſt iudicium: quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant enim eorum mala opera. Inuidentiæ enim diabolicæ*, inquit S. Auguſt. *qua inuident bonis mali, nulla alia cauſa eſt, quàm quia illi boni ſunt, iſti mali. Semper enim inimica virtutibus ſunt vitia, & optimi quique ab improbis quaſi exprobrantes aſpiciuntur.* Recteque illud Cicero: *Diſpares mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias.* Nec ob aliam cauſam vllam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quòd tanta eſt inter eos, quanta maxima eſſe poteſt, morum ſtudiorumque diſtantia.

Pſal. 100.

Ambroſ. ſerm. 1 in Pſal. 118.

Prou. 29.

Ioan. 3. 19.

Lib. 15. de Ciuit. Dei cap. 5.

Lib. de Amicitia.

Et immvtatæ svnt viæ eivs] Hugo & alij addunt, *in veritate*. Sed nil tale habent Græca & Romana. Vatabl. *ſuiſq́ꝫ differt inſtitutis*; Guarinus, *differentesq́ꝫ ſunt ſemitæ eius*, Gloſſa & S. Bonau. *diſſimilia ſunt dogmata ipſius & facta*, purà doctrina & vita; alius *peregrinæ, inſolentes, inuſitatæ, inauditæ & à cōmuni norma formaq́ꝫ abhorrentes ſunt ſemitæ, per quas graditur*, id eſt verba & opera ipſius.

Senſus ergo eſt q. d. *Viæ*, id eſt actiones iuſti, præſertim Chriſti, eiuſque modus agendi & viuendi, purà eius doctrina, conuerſatio, religio, ſecta planè à noſtra diſcrepat, immutata eſt & diuerſa. Noſtra enim, ſiue Phariſaica, iuſtitia & religio ſita eſt in externa ſpecie, purificatione, nitore, pompa, oſtentatione eleēmoſynarum: at Chriſti iuſtitia Euangelica ſita eſt in interna puritate, pietate, charitate, &c. vti docet Chriſtus Matth. 5.

Rurſum, per hypallagen, *immutatæ ſunt viæ eius*, id eſt, viæ noſtræ per vias eius. q. d. Chriſtus per ſuum Euangelium immutat & abolet noſtram legē, noſtra Sacramenta, noſtraſque cæremonias & ritus, dum pro circūciſione ſubſtituit baptiſmum, pro manna Euchariſtiam, pro lauacris pœnitentiam, &c. Denique ipſe iudaiſmum noſtrum vult deſtruere, & conuertere in chriſtianiſmum. Hæc enim fuit cauſa ſummi odij Iudæorum in Chriſtū & Paulum. Vnde Iudæi S. Stephanum lapidaturi, hoc ei crimini dede-

runt: *Audiuimus*, inquiunt, *eum dicentem: Quoniam Ieſus Nazarenus hic deſtruet locum iſtum, & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moſes*, Actor. 6. 14. Et S. Paulo cùm eum caperent in templo. *Viri Iſraelitæ*, inquiunt, *adiuuate: hic eſt homo, qui aduerſus populum, & legem, & locum hunc, omnes vbique docens, inſuper & Gentiles induxit in templum, & violauit ſanctum locum iſtum.* Actor. 21. 28.

Simili modo hoc tempore, imò omni æuo, viri religioſi & zeloſi, qui voluerunt reformare lapſos Religioſorum, Sacerdotum, Chriſtianorum mores, & auitæ puritati reſtituere, multorum in ſe odia concitarunt: ſed ſolati ſunt ſeipſos exemplo Chriſti, eoque confirmati conſtanter egerunt, ac ſua conſtantia peregerunt, quod moliebantur. Idem ſentiunt, qui à ſocijs ſe ſubducunt, vt vacent ſeueriori vitæ, orationi, ſtudio: mox enim ſocij in eos linguis & cachinnis inuolant, hypocritas, Ieſuitas, ſanctos nuncupant; quia ægrè ferunt ſe ab eis deſeri, ſuperari, tacitèque carpi & redargui; ſed & hi audiant ſolamen à Chriſto: *Beati qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum*, Matth. 5. Hi dicant: *Amici ſocij, ſed magis amicus Chriſtus, magis amica ſanctitas, animæq; ſalus.* Plato aiebat: *Amicus Socrates, ſed magis amica veritas.*

VERS. 16. TAMQVAM NVGACES ÆSTIMATI SVMVS AB ILLO, ET ABSTINET SE A VIIS NOSTRIS TAMQVAM AB IMMVNDITIIS] Pro *tamquam nugaces* græcè eſt εἰς κίϐδηλον, id eſt *in ſpurium* vel *ſcoriam*, aut *æruginem* æſtimati ſumus ab eo, putà quaſi ſpurij aut quaſi quiſquiliæ, nugæ & res nihili: κίϐδηλος enim propriè ſignificat aurum, argentum, vel æs non purum, & ſincerum, ſed cui ſcoria admixta eſt, ideoq; fucatum, vitiatum & adulterinum. Ita Chriſtus taxauit Iudæos, quòd legem ſuis traditionibus humanis & ſuperſtitioſis adulterarent & corrumperent. Vnde eos vocauit *generationem malam & adulteram*, Matt. 12. 39. *mendaces*, *ſepulchra dealbata*, *ſerpentes & genimina viperarum*, Ioan 8. 55. ſuas enim nugas, & nugaces manuum corporiſque lotiones præferebant legi Dei & Chriſti. Hinc S. Bonau. explicat q. d. *Æſtimati ſumus ab illo tamquam inania facientes ac dicentes*; Dion. *perinde ac fatui & mendaces*; Clarius, *tãquam adulterini*; Vatabl. *pro adulterinis habemur*; Compl. *in ſpurium reputati ſumus*. Alludunt ad Ioan. 8. 39. vbi Iudæis iactantibus, *Pater noſter Abraham eſt*, reſpondit Chriſtus: *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite: nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus ſum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris veſtri. Dixerunt itaq; ei: Nos ex fornicatione non ſumus nati: vnum patrem habemus Deũ.* q. d. Tu ô Chriſte negas nos eſſe filios Abrahæ legitimos, ac proinde ſpurios & adulterinos ex fornicatione natos videris aſſerere, qua in re nobis inſignem iniuriam & notam inuris, quia nobis alium patrem ab Abraham obijcis, ſcilicet diabolum, vtpote cuius opera ſequamur: at nos falsò calumniaris, quia non alius adulter, ſed verus pater nobis in terra eſt Abraham, in cælo Deus, noſque vnicum Deum patrem colimus æquè vt Abraham: falsò ergo criminaris nos Deum, ac pietatem & opera Abrahæ non ſequi, quaſi ſpurios. Reſpondit Chriſtus: *Si Deus pater veſter eſſet, diligeritis vtique me: ego enim ex Deo pro-*

A *ceſſi, & veni: neque enim à meipſo veni, ſed ille me miſit. Quare loquelam meam non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum. Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non ſtetit.* Quibus verbis oſtendit, & confirmat illos non eſſe filios Abrahæ, ſed ſpurios diaboli.

ET ABSTINET SE A VIIS NOSTRIS TAMQVAM AB IMMVNDITIIS] quaſi à ſordibus, inquinamentis; ſpurcitijs. q. d. Noſtrum viuendi modum refugit & deteſtatur, velut immundum, prauum, ſceleſtum. Sic Chriſtus Lucæ 12. 1. *Attendite* (cauete) inquit, *à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis*, &c. Senſus eſt q. d. Chriſtus ſectarius eſt: à noſtra enim religione, tamquam immunda; homines ad ſuam ſectam, velut mundam adducit. Dicunt partim verum, quia Chriſtus Phari-
B ſæorum ſuperſtitiones & prauos mores confutabat: partim falſum, quia Chriſtus ſtatis diebus frequentabat templum, ibique orabat & docebat, ac legem ſeruabat, ſeruandamque docebat. Sapienter S. Greg. Nazianz. orat. in laudem S. Baſilii, monet cauenda malorum conſortia: *Ne*, inquit, *cum flagitioſiſſimis ſodalium conſuetudinem habeamus, ſed cum optimis & honeſtiſſimis; nec cum pugnaciſſimis, ſed cum tranquilliſſimis, itaque quorum conſuetudo magnos fructus afferat: illud exploratum habentes, multò faciliùs vitium contrahi, quàm virtutem communicari; quemadmodum faciliùs quoque morbus contrahitur, quàm ſanitas impertitur.*

ET PRÆFERT NOVISSIMA IVSTORVM] In S. Auguſtin. 17. Ciuit. 20. legitur, *nobiliſſima*, ſed perperam, vt videtur. Primò, Hugo exponit q. d. Nouiſſimos iuſtorum præfert nobis, dicens: *Erunt nouiſſimi primi, & primi nouiſſimi*, Matth. 20. 16. Et: *Væ vobis diuitibus, beati pauperes ſpiritu*, Lucæ 6. & Matth. 5. & : *Viri Niniuitæ ſurgent in iudi-*
C *cio, & condemnabunt generationem iſtam*, Matth. 12. 41.

Verùm græcè eſt μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων, id eſt, *beatificat extrema iuſtorum*, id eſt beatum prædicat exitum iuſtorum; Complut. & Vatabl. *extrema iuſtorum beata prædicat*; Gloſſa & Bonaut nt. *vitam æternam præponit voluptati*. q. d. Chriſtus paupertatem, compunctionem, humilitatem, lacrymas, mortificationem, crucem iuſtorum beatam prædicat ex fine, quòd ſcilicet ducat eos ad felicitatem & gloriam cæleſtem: atque hoc ipſo condemnat nos, qui in opibus, gaudijs, riſu, epulis, libidinibus, faſtu, ceteriſque huius vitæ voluptatibus omnem felicitaté collocamus: nam ijs ipſe væ & fulmen æternæ damnationis intentat. Id patet ex hiſtoria diuitis Epulonis & Lazari, Lucæ 16. Sic & Eccleſiaſticus
D viros glorioſos celebrans c. 44. v. 14. ait: *Quorum corpora in pace ſepulta ſunt, & nomen eorum viuit in generationem & generationẽ.* Et pſal. 115. 15. *pretioſa* dicitur *in conſpectu Domini mors ſanctorũ eius.* Et Apocal. 14. 13. *Audiui vocem de cælo dicentem, Scribe: Beati mortui, qui in Domino moriuntur.* Rationem affert Nazianz. orat. in funere patris, *Quia mors, quæ nõ ſolùm nos à præſentibus malis vindicat, verùm ad ſupernam quoque vitam ſæpè traducit, neſcio, an propriè mors appellari queat, vtpote nomine magis quàm re formidabilis: vna vita eſt, oculos ad vitam coniectos habere; vna mors, peccatum: animæ enim eſt interitus.*

ET GLORIATVR PATREM SE HABERE DEVM]

DEVM] ac conſequenter nos ſibi contrarios diabolo, ceu filios patri aſſignat. Pro *gloriatur* græcè eſt ἀλαζονεύεται id eſt, cum faſtu, glorratione & oſtentatione iactat. Alius, q.d. Sibi falſo fingit, mentitur, arrogat, ac velut impoſtor iactabundus, inſolens, & vltra modum clarus oſtentat patrem Deum. Dixerat enim Chriſtus: *Eſt Pater, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus veſter eſt, & non cognouiſtis eum*, Ioan. 8. 54. Quare vos, ô Iudæi, qui negatis me Filium, negatis & Patrem, ac conſequenter negatis Deum veſtrũ. Hoc ſtimulo Chriſti acriter ſe pungi ſenſere Scribæ & pontifices, ideoque ei necem machinati ſunt: quantum enim decus & gloria eſt Deum habere patrem, & in eo omnia bona; tantum dedecus & infamia eſt patrem habere diabolum, & in eo omnia mala, tam culpæ, quàm pœnæ.

VERS. 17. VIDEAMVS ERGO SI SERMONES ILLIVS VERI SVNT] ſcilicet, quibus iactat ſe filium eſſe Dei, Deumque habere patrem, ac veram Dei fidem, legem, cultum docere. Si enim eſt filius Dei, Deus vtique eum proteget, & liberabit è manibus noſtris; aut certè occiſum à nobis reſuſcitabit, vti ipſe aſſerit & iactat.

ET TENTEMVS QVÆ VENTVRA SVNT ILLI] Videamus quònam res illius euadant; græcè, *& experiamur quæ in exitu eius*, ſcilicet erunt; S. Proſper parte 1. de Prædict. c. 26. legit, *an ſuccedant quæ ventura ſunt illi*, an, ſcilicet Deus, quem patrẽ ſuum gloriatur, liberet eum è manibus noſtris, aut à morte reſuſcitet. Vnde explicantes ſubdunt, *Si enim eſt verus filius Dei, ſuſcipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum*, alij vertunt, *periculum faciamus euentuum eius*, quid ſcilicet illi tandem euenturum ſit, quem finem habiturus ſit, in quem terminum & cataſtrophen tragœdia vitæ & ſectæ eius deſitura ſit: abibit enim in fumum, imò in infamiam.

ET SCIEMVS QVÆ ERVNT NOVISSIMA ILLIVS] Hæc deſunt in Græco, Lactantio & S. Cypr. l. 2. Teſtin. c. 14. legunt tamen Rom. & S. Aug. 17. Ciuit. 20. Videtur eſſe epanalepſis, idemque dici alijs verbis. Nam τὸ *tentemus, quæ ventura ſunt illi*, videtur explicari per id, quod ſubditur: *Et ſciemus quæ erunt nouiſſima illius*. q.d. Chriſtus nobis, noſtræque voluptati & felicitati præſenti prætert nouiſſima iuſtorum, quorum ipſe dicit ſe eſſe caput & principem. Videamus ergo, quæ ſint nouiſſima ipſius, ac inde colligemus qualia ſint futura iuſtorum eius nouiſſima. Occidamus eum, & videamus, an ipſe à morte reſurgat: & ſic apparebit inania eſſe nouiſſima, putà vitæ æternæ gaudia, quæ ipſe iuſtis ſuis fruſtra promittit. Ita impij & athei.

VERS. 18. SI ENIM EST VERVS FILIVS DEI, SVSCIPIET ILLVM] Græcè & Syriacè *ſi enim iuſtus eſt filius Dei*: *iuſtus*, tum quilibet, tum per excellentiam, putà Chriſtus. q.d. Si Chriſtus, qui *iuſtum* ſe nominat per eminentiam, eſt verè filius Dei, vtique Deus velut pater illum *ſuſcipiet*, id eſt, ruentem in mortem porrecta manu apprehendet, fulciet, roborabit, proteget ne cadat. *Suſcipere* enim in Script. ſignificat labenti ſuccurrere, opem ferre, conſeruare, protegere. Petita ſunt hæc verba ex pſal. 21. 9. *Sperauit in Domino, eripiat eum: ſaluum faciat eum, quoniam vult eum*: quibus impij Iudæi Chriſto in cruce exprobarunt, quòd filium Dei ſe dixiſſet, vt patet Matth. 27. 40.

ET LIBERABIT EVM DE MANIBVS CONTRARIORVM] putà de manibus Scribarum & pontificum illi aduerſantium, eumque ad crucem & necem adigentium.

VERS. 19. CONTVMELIA (græcè, ὕβρει, id eſt, iniuriâ, dedecore contumelia, ſæuitiâ, ferociâ, vi illata) ET TORMENTO; (Lactantius lib. 4. c. 16. legit in plurali, *contumelijs & tormentis*; S. Bonau. *contumelia verborum*, inquit, *& tormento*, ſiue *cruciatu verborum*) INTERROGEMVS EVM; græcè, ἐξετάσωμεν, id eſt probemus, exerceamus, exquiramus ab eo veritatem: ſic enim iudex à reo per interrogationes & tormenta exquirit crimen, quæ vocantur quæſtiones iudiciariæ. Arabicus, *inueſtigemus eum calumnia & tormento*. Tormenta quæ Iudæi intulerunt Chriſto, fuerunt plurima, maxima, ignominioſiſſima: hæc Iudæi dicunt, hîc ſe irrogare Chriſto, VT SCIAMVS, inquiunt, REVERENTIAM EIVS] græcè, ἐπιείκειαν, id eſt, æquanimitatem, modeſtiam, manſuetudinem, tranquillitatem, compoſitionem animi, qua iuſtus, præſertim Chriſtus, iniuſtè verberatus veretur & horret, non tantùm ſe vlciſci, ſed & indignationis, vel doloris, vel impatientiæ minimum ſignum edere. Probemus ergo eius iuſtitiam per probra & tormenta, quia ſi vera ſit eius iuſtitia, oſtendet ſe per patientiam: ſin fucata ſit & ſimulata, prodet ſe per impatientiam. Impoſſibile enim eſt, vt ſuperbus, hypocrita & fictus, ſi vexetur & verberetur, non prorumpat in verba maledica, minas geſtuſque impatientes. Vnde S. Gregor. 1. Dial. cap. 5. *Qualis*, inquit, *quiſque apud ſe lateat, contumelia illata probat*. Hinc & Græcum βάσανος, id eſt tormentum, tortura, quæſtio, ſignificat quoque lapidem indicem, ſiue Lydium & Herculeum, de quo Plinius libr. 33. cap. 8. quòd eiuſmodi cruciatus tamquam ille lapis manifeſtet, vt auri præſtantiam, excellentiam virtutis: hinc & tormento examinare, eſt interrogare; quia ſicut examinatus à iudice in quæſtione reſpondet, neque celat veritatem, quam extorquent ſupplicia; ſimiliter illud examen ab iniquis iudicibus contumeliâ & tormento factum, oſtendit veritatem diuinitatis atque doctrinæ Chriſti, & etiam ſanctitatis dignæ vero Deo.

Confer hæc cum paſſione Chriſti deſcripta in Euangelijs, ac dices Sapientem hic æquè ac Iſaiam c. 53 paſſionis Chriſti, non tam eſſe Prophetam, quàm hiſtoricum & Euangeliſtam.

Hæc ergo *reuerentia* iuſti, præſertim Chriſti, tum actiua erat, tum paſſiua. Actiua erat ſacer quidam pudor & ſancta verecundia, qua Chriſtus etiã in atrociſſima paſſione & cruce ex reſpectu & reuerentia, tum ſuæ perſonæ, tũ ipſius virtutis patientiæ & modeſtiæ, tum Dei, Angelorum & hominum, in quorum præſentia verſabatur & patiebatur, verebatur quid agere vel dicere, non dico impatienter, ſed minus dignè vel decorè, quod ſcilicet minùs deceret virum patientem, modeſtum, conſtantem, perfectum, cæleſtem, diuinum: vnde nullum gemitum, nullum doloris, infirmitatis, vel timoris ſignum dedit. Quod conſiderans Gentilis quidam ſcriptor exclamauit; *O virum infractum animo, qui nec precem, nec lachrymam fudit*. Hinc Syrus vertit, *vt agnoſcamus diligentiam*, vel *ſollicitudinem humilitatis* Reuerentia actiua quæ?

tine, & probemus eum; Arabicus, *vt ſciamus obedientiam*, vel *ſubiectionem eius*; *& probemus verè patientiam eius.*

Paſſiua. Paſſiua erat effectûs actiuæ, qua ſcilicet actiua reuerentia, quæ in Chriſti vultu compoſito, pio, reuerenti & reuerendo, omnibuſque eius dictis, factis & geſtibus elucebat; faciebat eum omnibus venerabilem & reuerendum, atque in ſpectantibus ſui reuerentiam, amorem & admirationem excitabat: vti fecit in Centurione, qui videns cum tanta conſtantia, reſignatione & pietate mori, dum clamaret: *Pater in manus tuas commendo ſpiritum meum*; exclamauit; *Verè filius Dei erat iſte*, Matth. 27. Quin & latro vnus in ipſa cruce, Chriſti ſancta patientia commotus compunctuſque increpauit ſocium blaſphemantem, & ad Chriſtum conuerſus coram Iudæis & Scribis: *Memento mei*, inquit, *Domine, cùm veneris in regnum tuum.* Idem fecere Iudæi, ceterique de quibus ait Lucas cap. 23. 48. *Et omnis turba eorum, qui ſimul aderant ad ſpectaculum iſtud* (quo in Chriſti morte ſol obſcuratus eſt, terra tota contremuit, petræ ſciſſæ ſunt, &c. quaſi ſanctam creatoris ſui necem lugentes & indignantes) *& videbant quæ fiebant, percutientes pectora ſua reuertebantur.* Hinc & Chriſtus Deo Patri tanta obedientia & patientia, quaſi ſui reuerentiam iniecit, vt ab eo obtineret quidquid poſtularet. Nam *cum clamore valido & lachrymis offerens, exauditus eſt pro ſua reuerentia*, Hebr. 5. 7.

Simili modo Martyres in martyrijs ſuis, tantam præ ſe tulere in vultu & verbis æquitatem, conſtantiam, pietatem, ſanctitatem, hilaritatem, vt ſuos tortores ad ſui reuerentiam compulerint, eoſque Chriſtianos, imò Martyres effecerint, vti S. Laurentius tormentorum ſuorum lætitia & alacritate conuertit S. Romanum, & Hippolytum cum tota familia, ita vt ad vnum omnes martyrium generosè obierint. Sic S. Cæcilia ſua patiendi hilaritate conuertit Maximum, alioſque quadringentos. Sic S. Polycarpus ſua veneranda canitie, comitate, promptitudine & ſanctitate, militibus ad eum comprehendendum miſſis tantum pudorem & timorem iniecit, vt vix auderent eum contingere, teſte Euſeb. l. 4. Hiſt. cap. 15.

Sic S. Thecla leonibus obiecta, virgineo pudore & reuerentia eiſdem reuerenda, illæſa permanſit, de qua S. Ambroſ. libr. 3. epiſtol. 25. ad Eccleſ. Vercell. *Quo munere*, ait, *venerabilis Thecla etiam leonibus fuit, vt ad pedes prædæ ſuæ ſtratæ impaſtæ beſtiæ ſacro deferrent ieiunio, nec procace oculo virginem, nec vngue violarent aſpero: quoniam & ipſo aſpectu virginitatis violatur ſanctitas.* Idem pleniùs & elegantius libr. 2. de Virgin. poſt initium, *Thecla*, inquit, *naturam etiam beſtiarum virginitatis veneratione mutauit. Namque parata ad feras, cùm aſpectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipſa ſæuo offerret leoni, fecit, vt qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.* Geſtus deinde leonum reuerentes graphicè depingens, ſubdit: *Cernere erat lingentem pedes beſtiam, cubitare humi, muto teſtificantem ſono, quod ſacrum virginis corpus violare non poſſet. Ergo adorabat prædam ſuam beſtia, & propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines omiſerant. Videres quadam naturæ transfuſione homines* A *feritatem indutos, ſæuitiam imperare beſtiæ; beſtiam exoſculantem pedes virginis, docere quid homines facere deberent.* Vnde per epiphonema exaggerando concludit; *Tantum habet virginitas admirationis, vt eam etiam leones mirentur. Non impaſtos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non ſtimulatos ira exaſperauit, non vſus decepit aſſuetos, non feros natura poſſedit. Docuerunt religionem, dum adorant Martyrem: docuerunt etiam caſtitatem, dum virginis nihil aliud niſi plantas exoſculantur, demerſis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel beſtia virginem nudam videret.*

Diſce hîc, quàm modeſtia, manſuetudo, pietas & patientia ſit reuerenda, quamque ſui aſſeclas faciat venerabiles & reuerendos: qui ergo ſibi auctoritatem & reuerentiam quærit, quærat eam non grauitatis oſtentatione, non pompâ B rhedarum & aſſeclarum, ſed manſuetudine, beneficentiâ & virtute.

ET PROBEMVS PATIENTIAM ILLIVS] Sic quoque legit ſanctus Cyprianus. Lactant. & S. Auguſtinus. Aliqui codices pro δοκιμάσωμεν, id eſt *probemus*, legunt δικάσωμεν, id eſt *iudicemus.*

Rectè impij ad explorandam iuſti, præſertim Chriſti, iuſtitiam, probant eius patientiam: patientia enim eſt Lydius lapis, quo probatur vera iuſtitia & ſanctitas. Nam *tange montes*, id eſt ſuperbos, impatientes, *& fumigabunt*; exhalabunt enim fumum iræ, iurgiorum, maledicentiæ & vindictæ. Hoc eſt, quod ait Paulus Roman. 5. v. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò ſpem.* Et ſanctus Iacobus cap. 1. v. 4. *Patientia autem* C *opus perfectum habet*, vt oſtendat virtutem patientis ad culmen ſanctitatis & perfectionis euaſiſſe. Porrò in Chriſto præ ceteris Sanctis & Martyribus, tanta tamque diuina in tot blaſphemijs, iniurijs, tormentis atrociſſimis & immenſis, vtpote quæ in ipſum Deum iaciebantur, emicuit patientia, conſtantia, charitas, qua pro ipſis etiam Iudæis ſe occidentibus Deum orarit, eiſque veniam & ſalutem impetrauit, vt hæc ſola ſufficeret ad probandum ipſum eſſe Meſſiam, & Prophetam, imò Deum, & Dei filium; præſertim quia ad hoc oſtendendum ipſa à Chriſto adhibebatur & exhibebatur: virtus enim veritatis eſt ſoror, ideoque ab omni fuco aliena: quare teſtis eſſe nequit falſitatis, ſed ſolius veritatis index ſit oportet.

D MORTE TVRPISSIMA (græcè ἀσχήμονι, id eſt indecora, fœda, deformi, vt non ſit ei ſpecies, neque decor, Iſaiæ 53. contumelioſa, infami, ideoque turpi per excellentiam, id eſt *turpiſſima*, putà crucis) CONDEMNEMVS EVM] Syrus, *morti, publicæ & infami deputemus eum.* Crucis enim ſupplicium, præſertim clauis illi affixorum, erat atrox & longa mors: vnde à cruce dictus eſt cruciatus: idemque erat ignominioſiſſimum, tum Iudæis, tum Gentibus. Iudæis ex lege Deuter. 21. 23. *Maledictus*, inquit, *à Deo eſt, qui pendet in ligno.* Quocirca crucifixus ibidem iubetur eâdem die ante veſperam ſepeliri, ne contaminet terram. Vnde Apoſtolus Galat. 3. 13. *Chriſtus*, ait, *nos redemit de maledicto legis factus pro nobis maledictum: quia ſcriptum eſt: Maledictus omnis qui pendet* VERS. 19.

det in ligno. Similiter apud Romanos & Gentes crux erat infame & horrendum ſupplicium latronum & ſceleſtorum. Vide Lipſium & Gretſerum de Cruce.

Cur Chriſtus crucifixus? Cauſa ergo cur Chriſtus crucifixus ſit, ex parte Iudæorum eum crucifigentium, fuit immane eorum odium in Chriſtum, quo eum ad crucem, velut ad ſummè infamem & atrocem mortem adegerunt. Ex parte verò Adæ & hominum fuit, quòd Adam peccauit in ligno, comedendo ſcilicet pomum arboris vetitæ: quare in ligno crucis, hoc eius inobedientiæ ſcelus à Chriſto expiari decuit & debuit, vt diabolus, *qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur* à Chriſto. Ex parte verò Dei offenſi cauſa fuit amor iuſtitiæ, vt per crucem oſtenderetur grauitas offenſæ Adæ & hominum in Deum, quòd ſcilicet per eam maledictionis æternæ reos ſe fecerint, adeoque facti ſint maledictum: Chriſtus ergo hoc Adæ & noſtrum maledictum in ſe luendum & piandum ſuſcepit, ideoque cruci ſuffixus eſt: quia pendens in cruce apud Iudæos ex lege iam citata, cenſebatur maledictus & maledictum. Atrocitas ergo culpæ, quaſi ex æqua iuſtitia poſcebat atrocitatem pœnæ, vt illi condignè ſatisfieret. Talis autem eſt pœna crucis. Ex parte Chriſti cauſa fuit immenſitas amoris, vt per crucem Chriſtus oſtenderet quantum nos amarit, vtpote pro quibus tam dira & dura paſſus ſit, vtque exemplum daret nobis mortificationis, ad aſſiduè crucifigendos concupiſcentiæ motus; ac martyrij, ad quamlibet mortem, quantumuis horridam & probroſam, pro ipſo & virtute libenter ſubeundam, vti ſubière Martyres, vt Chriſto crucifixo quoad poſſent par pari, ſcilicet dolorem dolori, & amorem amori, redderent. Vnde ſanctus Auguſtinus in pſalm. 140. *Crucem, ait, qua nihil videbatur execrabilius, ipſe Dominus ſuſcepit ne diſcipuli eius mortem quidem, non modo non timerent, ſed nec mortis genus horreſcerent.* Idem homil. 32. de Sanctis: *Tota vita Chriſtiani hominis, ſi ſecundum Euangelium viuatur, crux eſt atque martyrium.* Plura vide apud Gretſerum libr. 1. de Cruce cap. 41. 42. & ſeqq. & libr. 4. cap. 1. & ſeqq. ac D. Thomam, Suarez & Scholaſt. 3. part. quæſt. 48. art. 4. & Caſſianum, libr. 4. de Inſt. renunc. c. 34. & 35.

ERIT ENIM EI RESPECTVS EX SERMONIBVS ILLIVS] Pro *reſpectus* græcè eſt, ἐπισκοπή, id eſt, obſeruatio, viſitatio, conſideratio, inſpectio. Triplex hic poteſt eſſe ſenſus. Primus Clarij, qui vertit, *ex eius enim verbis & factis inſpiciamus quid ſit*, & Syri, *ſit autem aduerſus eum interrogatio ex verbis illius.* q.d. Dum affligetur à nobis, conſiderabimus, & conſpiciemus ex verbis eius qualis ſit, ait Ianſen. Aut q.d. Si in cruce potuerimus eum extinguere, cognoſcemus mentitum, quando ſe Dei filium, qui immortalis eſt, nuncupauit. ita S. Bonau. Dion. Lyran. & alij. Aut, vt Oſorius & Lorinus, q.d. Crucifigamus eum, vt ex verbis illius, quæ dolor vehemens expreſſerit, de hominis mente ſtatuamus. Volebant enim Iudæi atrocitate crucis & tormentorum, elicere veritatem ex ore Chriſti, quaſi territus aut cruciatus aliquid locuturus fuerit, quod adhuc noluiſſet; vel apertè dicturus, quod ſimulaſſet, aut diſſimulaſſet. Hic ſenſus ſatis Græco ἐπισκοπή, reſpondet, non æquè Latino *reſpectus*.

Secundus eſt Vatabli, qui vertit, *tractabitur autem ſecundum dicta ſua.* q.d. Quia blaſphemauit dicendo Deum ſuum eſſe patrem, ſeque eius eſſe filium, condignas huius blaſphemiæ pœnas luet in cruce. & Hugo: *Erit*, inquit, *noſter reſpectus, id eſt defenſio & excuſatio, vt, ſi rogemur, cur eum occiderimus, reſpondeamus, Quia filium Dei ſe fecit.*

Tertius, & magis genuinus eſt, vt ſit ironia, q.d. Deus reſpiciet eum & liberabit à cruce, vel ſuſcitabit à morte: hoc enim ipſe crebris ſermonibus iactarit. Vnde Guarinus vertit, *eius enim ratio iuxta ipſius ſermones habebitur.* Hinc & Scribæ obſignauerunt ſepulchrum Chriſti, eique cuſtodes appoſuerunt, ne quis corpus ſuraretur, fingeretque eum reſurrexiſſe: quæ omnia ipſoſmet Iudæos condemnauerunt, & Chriſtum verum eſſe Meſſiam ac Dei filium demonſtrauerunt, dum ipſe per clauſum ſepulchrum præſentibus cuſtodibus reſurrexit, Matt. 27.

Aliter noſter à Caſtro, q.d. Viſitabitur & explorabitur à nobis per crucem & tormenta, vt videamus, an patientia & conſtantia ipſius reſpondeat ſermoni. Ipſe enim prædicat amorem crucis, patientiæ, conſtantiæ; experiamur, an ipſe in cruce eamdem opere præſtet; multi enim prædicant ieiunium bene paſti, continentiam adulteri, humilitatem ſuperbi, manſuetudinem iracundi, crucem lauti & delicati: hoc eſt ore prædicare, ſed opere contradicere.

HÆC COGITAVERVNT, ET ERRAVERVNT: EXCÆCAVIT ENIM ILLOS MALITIA EORVM] VERS. 21
S. Gaudentius ſerm. 19. legit, *nequitia cordis eorum*; Lactant. libr. 4. cap. 16. *Stultitia ipſorum.* Huc vſque verba impiorum, quæ nunc Sapiens acri reprehenſione caſtigat. *Errauerunt*, inquit, & à malitia ſua excæcati ſunt: malus enim affectus in voluntate trahit ad ſe rationem & iudicium intellectus, illudque vitiat & corrumpit: facit enim vt ratio ob ſpeciem boni delectabilis apparentem, iudicet id eſſe eligendum velut melius, quod deteſtandum eſt velut peius.

Porrò, error hic & cæcitas impiorum multiplex eſt. Primus, quòd voluptatem rationi, vitium veritati, bona caduca æternis præferant; Secundus, quod per hæc mortem & gehennam ſibi accerſant; Tertius, quòd credant hominem inſtar beſtiæ in morte planè interire, nec ſupereſſe aliam vitam, eò quòd anima hominum ſit mortalis, & pereat cum corpore; Quartus, quòd iuſtum, putà Chriſtum, quem ex vitæ ſanctitate, prophetijs & miraculis eſſe filium Dei agnoſcere poterant & debebant, velut caſtigatorem ſuorum ſcelerum oderint & crucifixerint. Hi ſerò in gehenna agnoſcunt ſuum errorem. Vnde dicunt c. 5. 6. *Ergo errauimus à via veritatis.*

Hinc patet Primò, cæcitatem hanc eſſe grauem non tantùm pœnam, ſed & culpam, vtpote ex voluntaria malitia promanantem, vti docet D. Thom. 2. 2 q. 15. art. 1.

Secundò, peccatorem propriè & directè ſeipſum excæcare & obdurare; Deum verò impropriè & indirectè. Deus enim, quantum eſt ex ſe, illumi-

illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, ſed peccatores hoc lumen recipere nolunt, illique oculos claudunt, eoſque aperiunt ſuis voluptatibus & cupidinibus, quare ſeipſos vero lumine priuant & excæcant: ſicut ſol radios ſpargit vbique, ſed qui illi feneſtram occludit, cauſa eſt tenebrarum in domo, non autem ipſe ſol. ita D. Thom. 1. 2. q. 79 art. 3. Hoc eſt quod Iudæis improperat Chriſtus Ioã. 3. 19. *Lux*, inquit, *venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant enim eorum mala opera.* Vide dicta Exodi 7. 3. vbi fusè egi de cauſa excæcationis & obdurationis.

VERS. 22. ET NESCIERVNT SACRAMENTA DEI, NEQVE MERCEDEM SPERAVERVNT IVSTITIÆ, NEC IVDICAVERVNT HONOREM ANIMARVM SANCTARVM] Ecce hic eſt impiorum error & cæcitas, iſque duplex. Primus, quòd *neſcierunt ſacramenta Dei:* ſecundus, qui ex primo conſequitur, eſt, quòd *non ſperauerunt mercedem iuſtitiæ*, nec *honorem animarum ſanctarum.* Primum hoc loco proſequitur, ſecundum cap. ſequenti.

Igitur *ſacramenta*, vel, vt græcè eſt, myſteria, *Dei* hoc loco ſunt, quæ ſubijcit, ſcilicet quòd Deus creauit hominem immortalem & ad ſimilitudinem ſuam, ſed homo inuidiâ diaboli deceptus per peccatum illi adhæſerit, ſeque fecerit mortalem & miſerum; quòdque iuſtos, quos Deus ſinit occidi vexarique ab impijs, præmiet æterna gloria, vt dicet c. ſequenti. In cruce ergo latet gloria, & in morte immortalitas. Vnde Apoſtolus: *Mihi*, ait, *abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti*; quia in ea *eſt ſalus, vita & reſurrectio noſtra*, vt canit Eccleſia: ſed hæc crucis ſacramenta ignorant impij, ideoque crucem & Chriſtum crucifixum aſpernantur.

Secundò, alij per *ſacramenta* accipiunt res quaſlibet ſanctiores; alij prophetias & oracula Dei; alij ſacrificia. q. d. Impij neſciunt iuſtos à ſe occiſos eſſe Dei ſacramenta, id eſt ſacrificia & holocauſta. Alij aptiùs accipiunt conſilia, iudicia & opera Dei, quibus mundum gubernat, ac præſertim, quibus hominem creauit, ac lapſum per Chriſti incarnationem & paſſionem redimere decreuit. Hoc enim operum Dei eſt ſummum & maximum: ita Cantacuzenus. De Chriſti enim natiuitate & paſſione ſermo longus præceſſit, ac rurſum ſequitur c. 18. 14. Magna enim myſteria in paſſione & cruce Chriſti ſunt recõdita, vt Chriſti reſurrectio & exaltatio, Eccleſiæ inſtitutio & ſanctificatio: fidelium conſolatio, virtus, gratia, gloria, felicitas & omne bonum, quæ ignorarunt impij Iudæi.

Euchariſtia myſterium myſteriorum.

Myſticè, per *ſacramenta* accipias Sacramenta legis nouæ, inſtituta à Chriſto præſertim Euchariſtiam, cuius typus fuit manna, vti patebit c. 16. 20. Euchariſtia enim antonomaſticè vocatur Venerabile Sacramentum, imò Sacramenta, quia multa eaque mira Dei arcana continet. Vnde à Patribus vocatur Sacramentum, myſterium, typus, antitypa, quia ſub ſpeciebus panis & vini, velat & continet reale corpus, animam, ſanguinem, deitatem & perſonam Chriſti, adeoque ipſa eſt viua repræſentatio, imò exhibitio incarnationis & paſſionis Chriſti, de qua hucuſque actum eſt: ſicut enim cetera Sacramenta gratiam, quam ſignificant; puta ablutionem à peccatis, reipſa exhibent & conferunt; ſic & Euchariſtia Chriſti corpus, quod ſignificat, reipſa exhibet. Sed hæretici neſciunt & non intelligunt hæc Sacramenta Dei, qui volunt ea dumtaxat eſſe nuda ſymbola panis, quæ nõ contineant, ſed tantùm repræſentent corpus Chriſti; ſed ſic longè meliùs imago pictoris repræſentat Chriſtum, quàm aridus modiculuſque panis & vinum. Et quod quæſo ibi eſſet myſterium profundum, diuinum & inexplicabile, quod adeo celebrant Patres: repræſentare enim vnum per aliud Deo, imò homini, eſt facillimum. Quare verè Eccleſia & Patres cenſent, hoc Sacramentum eſſe ſymbolum rei, putà carnis Chriſti olim crucifixæ, ſed præſentis, non abſentis & exiſtentis in cælo. Hoc enim eſt mirabile, ineffabile, Deoq; dignum opus & Sacramentum. Audi Tertull. l. 4. contra Marcionem, ſub finem: *Acceptum panem corpus ſuum illum fecit: Hoc eſt corpus meum, dicendo, id eſt figura corporis mei; figura autem non fuiſſet, niſi veritatis eſſet corpus*, quem locum explicui Ierem. 11. 19. Et Theod. Dial. 3. qui inſcribitur Ἀπαθής, id eſt *Impaſſibilis: Quod ſi caro in deitatis naturam*, inquit, *mutata eſt quod hæretici* (Eutychiani) *dixere, quamobrem participant antitypa corporis? ſuperuacaneus eſt enim typus veritate negata.* Pari modo ſuperuacaneus eſt typus, imò falſus, veritate realis præſentiæ, corporis Chriſti negata. Et Hilarius Papa de conſecr. diſt. 2. *Corpus Chriſti, quod ſumitur de altari, figura eſt, dum panis & vinum videtur; veritas autem, dum corpus & ſanguis Chriſti in veritate interiùs creditur.* S. Chryſoſt. h. 83. in Matt. hoc Sacramentum explicans: *Nos ſecum*, inquit, *in vnam, vt ita dicam, maſſam reducit, neque id fide ſolùm, ſed reipſa nos corpus ſuum efficit.* Et S. Cyrillus in illud: *Ego ſum vitis. Saluator ait: Qui manducat carnem meam, in me manet, & ego in eo. Vnde conſiderandum eſt non habitudine ſolùm, quod per charitatem intelligitur, Chriſtum in nobis eſſe, verùm etiam participatione eius naturali.* S. Ambr. l. de Myſterijs, & citatur de conſecr. diſt. 2. *In illo Sacramento Chriſtus eſt, quia corpus eſt Chriſti; non ergo corporalis eſca, ſed ſpiritualis. Vnde & Apoſtolus de eius typo ait: Quia patres noſtri eandem eſcam ſpiritalem manducauerunt. Corpus enim Dei eſt corpus ſpirituale: corpus Chriſti corpus diuini ſpiritus eſt.* S. Epiphan. contra Melchiſedecianos: *Melchiſedec*, ait, *propoſuit panes & vinum myſteriorum ænigmata, præfigurans & exemplaria.* Nã, vt ait S. Hier. ad Marcellam, *Dum panem & vinum obtulit, myſterium Chriſtianum in Saluatoris corpore & ſanguine dedicauit*, Idem in c. 26. Matt. *Poſt typicum Paſcha ad verum Paſcha tranſgreditur Sacramentum, vt quomodo in præfiguratione eius Melchiſedec ſummi Dei ſacerdos, panem & vinum offerens fecerat; ipſe quoque veritatem ſui corporis & ſanguinis repræſentaret.* Et S. Machar. h. 27. ait, *quòd in Eccleſia operatur panis & vinum, antitypus*(id eſt repræſentans præſentem, non abſentem) *carnis & ſanguinis Domini, & quod qui participant eum, qui apparet, panem ſpiritualiter carnem Domini edant.* Euchariſtia ergo eſt myſterium myſteriorum, quia Chriſtũ, quem ſenſibiliter ſpecie panis, ceu cibum animæ repræſentat; ſpiritaliter, id eſt inſenſibiliter, quaſi angelum ſub ſpecie panis latentem, exhibet verè, realiter & ſubſtantialiter.

NEQVE MERCEDEM SPERAVERVNT IVSTITIÆ

STITIÆ] Græcè ὁσιότητος, id eſt *ſanctitatis. Iuſtitia* enim eſt complexio omnium virtutum, ipſaque ſanctitas.

NEC IVDICAVERVNT HONOREM ANIMARVM SANCTARVM] Græcè ἀμώμων, id eſt *irreprehenſibilium: ſanctæ* enim *animæ* ſunt, quæ in nullo reprehendi poſſunt, Pro *honorem* græcè eſt γέρας, id eſt decus, dignitas, præmium, honor, munus, donum, remuneratio. Senſus eſt q.d. Impij non ſecum reputarunt, æſtimarunt, vti par erat; quanti honores, quæ coronæ, quæ dignitates, quanta præmia à Deo præparata ſint animabus ſanctis, quæ in hac vita ipſi ſeruierunt in continentia, puritate, patientia, perſecutione, ac proinde ipſarum ſortem miſeram & infelicem iudicãtes, tradiderunt ſe voluptatibus & libidinibus, adeoque ipſas perſecuti ſunt, boniſque & vitâ ſpoliarunt; ſed ſero experientur agnoſcentque ſuum errorem, quando animæ ſanctæ aſſidentes Chriſto in iudicio, illorum iudices erunt, illoſque condemnabunt ad æternæ gehennæ ſupplicia, vti explicabit c.3.4.& 5. Aliter explicat Angelus de Paz expoſit. in Symb. c. 23. ſcilicet, vt per *honorem animarum ſanctarum* intelligãtur Sancti omnes, quos impij in Chriſto à ſe iudicato & damnato tacitè iudicarunt & damnarunt.

VERS. 23. QVONIAM DEVS CREAVIT HOMINEM INEXTERMINABILEM] Græcè ἐν ἀφθαρσίᾳ, id eſt, *in incorruptione*, id eſt *in incorruptionem*, immortalem, inexterminabilem, qui ſcilicet mori & è vita exterminari non poſſet, quamdiu in Dei obedientia & gratia perſiſteret. Syrus, *ſine corruptione*, id eſt incorruptibilem: ſic & Arabicus; Complut. vertunt, *in integritate*, id eſt integrum quoad corpus & animam, vel potiùs, *ad integritatem*, hoc eſt, ad immortalitatem, & ad ſtatum numquam interiturum. Verti quoque poteſt, *Deus creauit hominem incorruptioni*, vel *immortalitati*, vel *ad immortalitatem*, ſi videlicet vellet Deo obedire. Vnde S. Athanaſ. tract. de Incarnatione Verbi legit, *Deus hominem condidit ad immortalitatem, & imaginem æternitatis ſuæ: verùm inuidia diaboli factum eſt, vt mors intraret.*

Poſt longam de iuſti Chriſtique perſecutione digreſſionem redit ad id, quod dixit c.1. v. 13. *Quoniam Deus mortem non fecit, &c. & non eſt in illis medicamentum exterminij: impij autem manibus & verbis accerſierunt illam*, ſcilicet mortem. Idipſum deinde longa digreſſione explicuit, oſtendendo, quòd impij nimia cupiditate voluptatis illecti ſæuierunt in iuſtos, præſertim Chriſtum: hac enim ratione accerſierunt ſibi mortem præſentem & æternam. Eò ergo hîc redit. Rurſum ſignificat animas non interire cum corpore, quaſi illis poſt hanc vitam nulla reſtet pro meritis pœna, vel gloria, vti volunt impij & athei; eò quòd Deus crearit hominem immortalem, hoc ſenſu, vt mori non poſſet, ſi in ſua rectitudine perſtaret, quòd ergo nunc moriatur, id non ex Deo, ſed ex inuidia diaboli proceſſit.

ET AD IMAGINEM SIMILITVDINIS SVÆ FECIT ILLVM] Legit ὁμοιότητος, id eſt *ſimilitudinis*, pro quo Cantacuzenus & Clemens Alex. 6. Strom. legunt ἰδιότητος, id eſt *proprietatis*. q. d. Homo eſt imago diuinæ naturæ, quæ Deo eſt propria; vel homo eſt imago diuinarũ proprietatum, attributorum & dotum, quæ Deo ſunt

A propriæ. Vnde Guarin. vertit, *& imaginem propriæ ſimilitudinis fecit illum*; Vatabl. *& eum ad imaginem propriam fabricauit*; alij legunt, ἰσότητος, id eſt *æqualitatis*; alij ἀϊδιότητος, id eſt *æternitatis*. q.d. Homo factus ad exemplar Dei immortalis & æterni, pariter immortalis eſt & æternus. Vnde Nicetas in orat. 42. Nazianz. legit, *Et imaginem æternitatis ſuæ fecit illum*. Sic quoque legit S. Epiphan. & S. Athanaſ. libr. de Incarnatione Verbi. Diſtinguunt nonnulli *imaginem* à *ſimilitudine*, quòd imago ſit naturæ, ſimilitudo gratiæ & ſanctitatis; vt homo ſit ad imaginem Dei, quia pollet naturali intellectu, voluntate & libertate, ſicut pollet Deus: idem ſit ad ſimilitudinem Dei, quia conditus eſt in ſapientia, gratia & ſanctitate, quæ ſunt dotes propriæ Deo. Verùm melius S. Auguſt. in Deuter. quæſt. 4. & alij cenſent ſimilitu-

B dinẽ eſſe eamdem cum imagine, ſed illi addere auxeſin. q.d. Deus creauit hominem ad imaginem ſimilitudinis ſuæ, id eſt ad imaginem ſibi valdè ſimilem. Hæc imago inchoatè ſita eſt in natura, ſed plenè perficitur in gratia. In natura, quia anima rationalis in vſu rationis, voluntatis, liberi arbitrij, item in incorruptione & immortalitate, ſimilis eſt naturæ diuinæ. In gratia, quia Adam conditus in gratia & iuſtitia originali, repræſentabat Dei iuſtitiam & ſanctitatem.

Igitur imago Dei in homine inuenitur. Primò, in ratione & intellectu; deinde in arbitrij libertate, quæ ex ratione velut radice manat, propter quæ duo homo capax eſt omnis dominij. Ita paſſim Patres, qui proinde contra Originem docent, hanc Dei imaginem in homine etiam poſt peccatum manſiſſe, & manere. Verùm, quia

C hæc imago primitùs à Deo exornata fuit, & ſimillima facta Deo per gratiam, ſapientiam, iuſtitiam & alias virtutes, quæ peccato deperditæ ſunt; hinc ſubinde S. Aug. S. Baſil. & Cyrill. dicunt imaginem hanc, aut potiùs ſimilitudinem, Dei in homine per peccatum perijſſe: imaginem non quamuis, ſed apprimè planeque ſimilem intelligentes. Vide dicta Gen. 1.26. & c.5.1.

INVIDIA AVTEM DIABOLI (Luciferi, qui tentauit Euam & Adamum) MORS INTROIVIT IN ORBEM TERRARVM] Hic aſſignatur cauſa peccati, & mortis ex eo conſequentis, ſcilicet inuidia diaboli: quia enim cælo & beata immortalitate diabolus ob ſuperbiam depulſus, vidit ſibi ſuiſque in cælo thronis à Deo ſurrogari hominem; illi, æquè ac Deo hanc gloriam inuidit, adeoque illum ad comeſtionem pomi vetiti tentando induxit, & in mortem, tum corporis, tum VERS. 24.

D animæ præcipitauit. ita S. Ambroſ. libr. de Paradiſo c.12. & alij. Igitur inuidia diaboli fuit, quòd ipſe lapſus in peccatum & mortem gehennæ, ideoque homini ad lapſum locumque ſuum reparandum creato, inuidens gratiam, vitam & gloriam, eum ad peccatum, indeque ad mortem ſollicitauit & impulit. Inuidia ergo diaboli facta eſt malitia hominum. Vnde S. Ambr. libr. de Fide reſurrect. legit, *malitia hominum mors introiuit in orbem terrarum*. Additque: *Et ſi benè diſcutias, non naturæ mors illa eſt, ſed malitiæ. Manet enim natura, malitia moritur. Reſurgit quod fuit; atque vtinam, vt iam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris, &c. Reſurget enim natura eadem iam ſtipendijs mortis honoratior.* Mors enim, & miſeriæ huius

 vitæ

vitæ patienter à Sanctis toleratæ, merentur beatam immortalitatem, & vitam gloriæ ſempiternæ.

An primum diaboli peccatum inuidia?

Hinc Patres inuidiam vocant peccatum diabolicum, vt S. Aug. epiſt. 48. S. Greg. 31. Moral. c. 34. Caſſianus collat. 18. c. 17. & alij. Porrò Patres nonnulli cenſent primum Luciferi peccatum fuiſſe inuidiam, qua inuidit homini imaginem Dei. Ita S. Cyprian. tract. de Zelo & liuore; S. Baſilius h. 11. de inuidia, Tertull. l. de Patientia c. 5. Irenæus l. 4. c. 78. Verùm meliùs alij cenſent primum Luciferi peccatum fuiſſe ſuperbiam, qua ſibi nimis complacẽs, voluit plus eſſe quàm erat, ac quaſi quidã Deus cæteris creaturis eminere & dominari: ex qua ſecuta eſt inuidia. Niſi dicas ſuperbiam Luciferi in eo conſtitiſſe, quòd humanitati Chriſti vnionem hypoſtaticam cùm Verbo inuiderit, eamque ſibi appetierit. Aliam enim nullam propriè dictam æqualitatem Dei appetere potuit. Ita S. Bern. ſer. 17. in Cant. Rupertus lib. 8. in Ioannem ad illa: *Ille homicida erat ab initio*, Alex. Alenſis 3. p. q. 2. m. 13. idemq; cenſent hoc tempore nonnulli Doct. Scholaſtici, vt Catharinus, Viguerius, Naclãtus, Ruardus, Dionyſ. Molina, Martinégus, & alij, quos citat Gabr. Vaſq. 1. p. q. 63 diſp. 233. cap. 1. & Franc. Suarez li. 7. de Angelis c. 13. vbi hanc ſententiam valdè probabilem aſſerit, multiſque confirmat.

Denique Cæſarius Arelat. hom. 23. aſſerit *tot dæmonibus eſſe occupatum hominẽ, quot vitijs. Qui ſuperbus eſt*, inquit, *diabolo plenus eſt; quod autem, qui inuidus eſt, ſine dæmone eſſe non poteſt, dicit Scriptura: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur autem illum qui ſunt ex parte illius.* S. Chryſoſt. verò hom. 22. & 47. in Gen. *Inuidiã* dicit *diaboli inuentum, peſtem pernicioſiſſimam, vitiorum teterrimam; malam beſtiam ſuper omnia vaſtantem ſalutem noſtram.*

Epitheta & damna inuidiæ.

Vnde ſapienter concludit S. Baſil. hom. de inuidia: *Fugiamus ergo fratres intolerabile malum: ſerpentis eſt præceptum, diaboli inuentum, inimici ſatio, punitionis arrhabo, pietatis impedimentum, via ad gehennam, regni cælorum priuatio. Nam & ipſo fatentur ore hoc vitium inuidi: aſpectus illis eſt aridus & obſcurus, genæ ſubtriſtis, &c. anima ipſo morbo ſuffuſa, prouidentiam in dignoſcenda veritate, ac rebus gerendis minimè habens.* Et S. Chryſoſtom. hom. 45. ad Pop. *Huius quæſo vitij peſtem fugiamus: omnium enim vitiorum hoc eſt pernicioſiſſimum, & ipſam ſalutem noſtram ſuper omnia vaſtat: improbi namque diaboli eſt inuentum, & propterea Sapiens dicebat: Inuidiâ diaboli introiuit mors in orbem terrarum.* Et Nyſſen. ſuprà: *Inuidia malorum princeps, mortis mater, prima peccati ianua, vitiorum radix*, &c. Et Cyprian. lib. de Zelo: *Quale malum eſt fratres, quo angelus cecidit, quo circumueniri & ſubuerti alta illa & præclara ſublimitas potuit, quo deceptus eſt is, qui decipit?*

Denique S. Aug. ſer. 83. de Tempore: *Et ideo*, inquit, *obſeruemus fratres vitij huius incurſum, ne fortè participes operis diaboli inueniamur, & pari cum illo ſententia condemnemur, ſicut ſcriptum eſt. Inuidiâ diaboli mors intrauit in orbem terrarum: imitantur autem eum qui ſunt ex parte eius. Quod malum lædit parum aliquid etiam eos, in quos intenditur; grauiùs tamẽ & pernicioſiùs eos priùs à quibus procedit, affligit. Sicut enim ærugo ferrum: ita inuidia illam ipſam animam, in qua eſt, interimit & conſumit. Et ſicut aiunt viperas dilacerato & dirupto illo materno vtero, in quo conceptæ ſunt, naſci: ita & inuidiæ natura illam ipſam animam, à qua concepta eſt, & conſumit & perdit. Qualis hæc animæ tinea eſt? qua cogitationum tabes pectoris? quanta rubigo zelare in homine donum Dei, & in malo opprobrio bona aliena conuertere, aliorum gloriam facere pœnam ſuam, velut quoſdam pectori ſuo admouere carnifices, cogitationibus & ſenſibus ſuis adhibere tortores, qui ſe inteſtinis cruciatibus lacerent?*

IMITANTVR AVTEM ILLVM QVI SVNT EX PARTE ILLIVS] q. d. Impij imitantur diabolum, quaſi ſuum parentem, vt mortem, quam ipſe ſua inuidiâ in orbem inuexit, in ſe alioſque peccando & inuidendo propagent, dum eius prauis ſuggeſtionibus conſentiunt, vti conſenſit Adam. Moriuntur ergo, quia diaboli, qui auctor eſt mortis, inſtinctus ſequuntur: Iuſti verò, quia Deum Deique inſpirationes ſectantur, ab eo donantur vita & felicitate æterna. Vnde ſequitur: *Iuſtorum animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis.* VERS. 25.

Pro *imitantur* græcè eſt πειράζουσι, id eſt *tentant*: qui enim imitatur, tentat & experitur eam rem, quam vult imitari, ait Ianſen. Hinc Secundò, valdè appoſitè ſic cum S. Baſilio h. de inuidia, S. Auguſt. l. 4. de Bapt. contra Donat. c. 8. & Chriſt. à Caſtro exponas: Tentant illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui ſunt à parte eius: hoc eſt, diabolus inuidiâ motus mortem inuexit in mundum, & protoparentes noſtros interemit, & omnes quotquot eius ſequũtur factionem, conantur illum imitari occidendo filios Dei, ſicut ille occidit Adam Deo filium chariſſimum: ſed fruſtra id tentabunt aut conabuntur, quia *iuſtorum animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum.* Placuit hic ſenſus Patribus: Tertull. l. de Bono pacis c. 5. *Quòd enim*, inquit, *ipſum Adam & Euam morti immerſerat, docuit & filium ab homicidio incipere:* Cypriano in ep. de zelo & liuore, dum ait: *Exinde inuidia graſſatur in terris, dum liuore periturus magiſtro perditionis obſequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur, ſicut ſcriptum eſt: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur ergo illum qui ſunt ex parte eius. Hinc denique nouæ, fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iuſtum Cain zelat iniuſtus; & quòd Eſau fratri ſuo Iacob inimicus extitit, zelus fuit; & quod Ioſeph fratres ſui vendiderunt, cauſa vendendi de æmulatione deſcendit. Saul quoque rex vt Dauid odiſſet, quid aliud, quàm zeli ſtimulus prouocauit? Et ne longum faciam ſingulos recenſendo, Iudæi nonne inde perierunt, dum Chriſto malunt inuidere, quàm credere?*

Hoc eſt quod Iudæis ait Chriſtus Ioan. 8. 44. *Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis perficere: ille homicida erat ab initio.* q. d. Sicut diabolus occidit Adam: ſic vos eius filij me vultis occidere.

Alij Græcum, πειράζουσι vertunt propriè, *experiuntur*, quaſi dicat, Impij experiuntur mortem (θάνατος (id eſt mors) enim græcè eſt maſculini generis) qui ſunt ex parte & ſorte eius, ſcilicet diaboli, qui nimirum diaboli, à quo mors eſt introducta, ſuperbiam, inuidiam & ſcelera imitantur. Et ſic ferè eòdem redit ſenſus. Ita Oſorius, Ianſen. Vatabl. Vnde aptè finis capitis connecti-

tur

tur initio ſequentis. Sequitur enim per antitheſin: *Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis.*

Huc accedit Cantacuzenus: *Nemo namque magis*, inquit, *mortis malitiam participat, quàm qui ſe prorſus dignum reddidit, qui eſſet in illius partibus.* Hic auctor, vti & alij, τὸ *ex parte illius* referunt ad mortem: eò enim ex Græco referri poteſt: meA lius tamen refertur ad diabolum. Vtrumque verum. Impij enim, tam ſunt partis ſortiſque diaboli, quàm mortis. In regno enim mortis rex eſt, & principatur diabolus. Hinc S. Bonau. explicat q. d. *Imitentur diabolum qui ſunt ex parte mortis*, id eſt, morti deſtinati, putà qui ſunt mortis pars & pabulum.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Iuſtorum, quos impij perſequuntur, præſertim Martyrum, deſcribitur felicitas & gloria: impiorũ verò infelicitas, ac nominatim in generanda prole ſterilitas, vel nequitia, quòd ſcilicet vxores habeant inſenſatas & adulteras, ideóque filios adulterinos & nequiſſimos; cùm contrà pij caſti, caſtas probaſque habeant coniuges ac proles.

1. IVſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormẽtum mortis. 2. Viſi ſunt oculis inſipientium mori: & æſtimata eſt afflictio exitus
illorum; 3. & quod à nobis eſt iter, exterminium: illi autem ſunt in pace. 4. Et
ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes illorum immortalitate plena eſt. 5.
In paucis vexati, in multis bene diſponentur: quoniam Deus tentauit eos, & inuenit illos dignos ſe. 6. Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. 7. Fulgebunt iuſti, & tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. 8 Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. 9. Qui
confidunt in illo, intelligent veritatem: & fideles in dilectione acquieſcent illi:
quoniam donum & pax eſt electis eius. 10. Impij autem ſecundùm quæ cogitauerunt, correptionem habebunt: qui neglexerunt iuſtum, & à Domino receſſerunt. 11. Sapientiam enim & diſciplinam qui abijcit, infelix eſt: & vacua eſt
ſpes illorum, & labores ſine fructu, & inutilia opera eorum. 12. Mulieres eorum inſenſatæ ſunt, & nequiſſimi filij eorum. 13. Maledicta creatura eorum;
quoniam felix eſt ſterilis: & incoinquinata, quæ neſciuit thorum in delicto, habebit fructum in reſpectione animarum ſanctarum: 14. & ſpado, qui non operatus eſt per manus ſuas iniquitatem, nec cogitauit aduerſus Deum nequiſſima:
dabitur enim illi fidei donum electum, & ſors in templo Dei acceptiſſima. 15. Bonorum enim laborum glorioſus eſt fructus, & quæ non concidat radix ſapientiæ.
16. Filij autem adulterorum in conſummatione erunt, & ab iniquo thoro ſemen
exterminabitur. 17. Etſi quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, & ſine honore erit nouiſſima ſenectus illorum. 18. Et ſi celeriùs defuncti
fuerint, non habebunt ſpem nec in die agnitionis allocutionem. 19. Nationis
enim iniquæ diræ ſunt conſummationes.

VERS. 1. IVSTORVM ANIMÆ (Arabicus, *animæ beatæ*) IN MANV DEI SVNT, ET (id eſt, *idcirco*) NON TANGET ILLOS (Syrus, *non appropinquat eis*, vel *non accedit ad eos*) TORMENTVM MORTIS] Nexus huius capitis cum præcedenti eſt facilis & obuius. Ibi enim deſcripſit acerba odia, quibus impij perſequuntur iuſtos vſque ad necem & mortem etiã turpiſſimam. Ne quis ergo impios, velut rerum dominos, felices; iuſtos verò, vtpote ab eis oppreſſos, infelices exiſtimet; idcirco hîc contrariũ oſtendit, ex eo quòd, iuſtorum animæ poſt mortem tranſeant ad vitam beatam, vbi degunt in domo, imò in manu Dei, cùm ex aduerſo impiorum animæ poſt mortem primam corporis, tranſeant ad ſecundam gehennæ, eamque æternam, vbi ſunt in domo, imò in manu diaboli. Per *iuſtos* hîc quoſlibet, ſed maximè pro iuſtitia patientes, putà Martyres, intellige. Vnde Eccleſia hæc legens in officio Eccleſiaſtico applicat Martyribus. Senſus ergo eſt q. d. Mors à Martyribus obita pro Chriſto, non eos affligit, ſed delectat. Non dolent in exitu, nec horrent in tranſitu, non pudefiunt in conſpectu & iudicio Domini, quod eſt mortis triplex tormentum impiorum. Ex hoc loco probat S. Epiph. l. 2. contra hæreſes c. 36. animã hominis eſſe immortalem, æquè ac reſurrectionem corporum. Anima enim in morte non interit, ſed ſupereſt, viuit degitque in manu Dei, vt illam in fine mundi corpori rurſus vniat, reſuſcitet & beet. Rurſum Theophyl. in c. 8. S. Matth. Anima, inquit, è corpore egreſſa, in mundo non errat, neque vagatur, vti Gentiles putauere: *Iuſtorum enim animæ in manu Dei ſunt*: peccatorum verò animæ & ipſæ hinc abducuntur in gehennam, vt anima diuitis Epulonis. Sumpſit hoc more ſuo Theophyl.

phyl. ex S. Chryſoſtomo hom. 29. in Matth.

IN MANV DEI SVNT] S. Auguſt. in pſ. 118. ait plures legere, *in manibus tuis*, ſcilicet, ô Deus. *In manu*, id eſt in peculiari cura, prouidentia, tutela, protectione, conſeruatione, corroboratione, directione, remuneratione, beatificatione & glorificatione *Dei ſunt*. q.d. Deus iuſtorum Martyrúmque animas in hac vita, & in ipſis tormentis protegit, conſeruat, corroborat, vt illa ſuperent, fidémque Deo datam ſeruent, ac multò magis poſt mortem eaſdem æterna gloria donat, & coronat. Hoc poſterius magis huic loco eſt proprium & genuinum.

Iuſtus portatur manu Dei.

Primò.

Moraliter, portatur iuſtus manu Dei. Primò, ſicut puer manu matris vel nutricis, iuxta illud Oſee 11.3. *Et ego quaſi nutritius Ephraim, portabam eos in brachijs meis, & neſcierunt quod curarem eos.*

Secundò.

B Secundò, ſicut charta eſt in manu ſcriptoris, vt in ea ſcribat & pingat quidquid velit, iuxta illud Iſaiæ 49.16. *Ecce in manibus meis deſcripſi te.* Sic Chriſtus crucifixus in manibus ſuis inſcripſit dilectos ſuos, non calamis, ſed clauis: non atramento, ſed ſanguine, vt amorem ſuum eximium in eos teſtaretur, vtque eos in gratia confirmaret & ſolidaret, iuxta illud Ioan. 10.28. *Ego vitam æternam do eis: & non peribunt in æternum, & non rapiet eas* (oues meas) *quiſquam de manu mea.* Vnde ſicut Spiritus ſanctus dicitur digitus Dei Patris Lucæ 11.20 ſic conſequenter Filius dicendus eſt manus Dei Patris, quia mediat inter Patrem & Spiritum ſanctum, ſicut manus media eſt inter brachium & digitum.

Tertiò.

Tertiò, ſicut annulus eſt in manu regis, æquè enim pretioſa eſt anima iuſti in manu & oculis Dei. Vide Ierem. c. 22.24. Eccli. 49. v. 13. Aggæi C 2.24. & quæ illis locis annotaui. Vnde Iſaias ca. 62.3. *Eris*, ait, *corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui.*

Quartò.

Quartò, ſicut æger vel debilis eſt in manu confortantis, iuxta illud Ezech. 3.14. *Manus enim Domini erat mecum, confortans me.*

Quintò.

Quintò, ſicut lilia, roſæ & flores ſunt in manu odorantis; ſic enim animæ ſanctæ fragrantem odorem exhalant in nares Dei, Deóque placent in odorem ſuauitatis: *Chriſti enim bonus odor ſumus Deo*, 2. Corinth. 2.15.

Sextò.

Sextò, iuſtorum animæ in manu Dei ſunt, ſicut materia, vel inſtrumentum eſt in manu artificis, vt eas tunſionibus, preſſuris, patientia, omnique virtute & gratia expoliat: & ſicut gladius eſt in manu militis ad occidendum hoſtem. Vnde S. Chryſoſt. hom. in hæc Sapientis verba: *Iuſtorum animæ*, &c. quæ extat in fine tom. 1. *In tua pugna*, inquit, *Dominus congreditur, Dominus dimicat, Dominus præliatur, & victoria tibi aſcribitur. Certamen tuum, Dei certamen eſt: prælium tuum, Chriſti eſt prælium. Quid trepidas, quid formidas, quaſi tua virtute deuincas? prehende arma, procede in bellum, fortiter dimica, vt dimicanti adſit ille, qui vinci non nouit.* Et poſt nonnulla: *Alios enim poſt vnum certamen ad alias victorias Dominus ſeruat, alios conſummato martyrio iam coronat, alios victores retinet in exemplum, alios iam perfectos tranſmittit ad cælum; alios frequenter deſiderat videre certantes, alios paſſione iam meritos imponit regnis cæleſtibus triumphantes, vt imperatoris Chriſti ab omnibus dignatio collaudetur, qui in ſuis & ſemel & frequenter hoſtem deuincit, & quem, quomodo pugnare videris, munerabit: tantùm contra* A *hoſtem excitetur animus, exerceatur virtus, & deuotio præparetur, vt procedens miles ad bellum, vel primo prælio coronetur, vel frequentibus trophæis palmarum numero honoretur.*

Septimo, iuſtorum animæ ſunt in manu Dei quæ ſcilicet eis coronas imponit, ac lucem, vitam & gloriam aſpirat. Vnde Theodorus Patriarcha Alexand. in Conc. Niceno II. act. 3. *Sancti* (ait) *ſunt promptuaria Dei, & pura Chriſti habitacula, Spiritúſque ſancti immaculata ſpecula: quin etiam animæ eorum in manu Dei ſunt, vt ſcriptum eſt Sapientiæ 3. Deus enim eſt vita exiſtens; cùm ergo Sancti in manu Dei ſint, in vita & lumine neceſſarium eſt vt exiſtant.* Et Damaſcen. libr. 4. de Fide cap. 16. *Quod iuſtorum animæ in manu Dei ſint, & non tangat illos mors, dicit diuina Scriptura Sap. 3. Nam mors Sanctorum dormitio magis eſt, quàm mors: laborauerunt etiam* B *in præſenti ſæculo, & viuunt in æternum. Pſal. 115. Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum eius; at quid pretioſius, quàm in manu Dei eſſe? vita enim eſt Deus & lux; & qui in manu Dei ſunt, in vita & luce exiſtunt.*

Septimò.

Animæ ergo iuſtæ, ait Damaſcen. in manu Dei ſunt, *dulci ſomno, mente vigilante dormientes*, ſicut puer ſecurè dormit in ſinu matris, iuxta illud Iſaiæ 51.16. *In vmbra manus meæ protexi te.* Et Deuter. 33.3. *Dilexit populos: omnes ſancti in manu illius ſunt.* Præclarè S. Ambroſ. in pſal. 118. Octon. 3. expendens illud Thren. 4. *In vmbra tua viuemus: Chriſtus*, inquit, *vita eſt, & qui in vmbra Chriſti viuit, in vmbra vitæ eſt. Nobis expandit manus ſuas Ieſus, vt totum mundum obumbraret: quomodo non ſumus in vmbra, qui crucis eius protegimur velamento? quomodo non ſumus in vmbra, quos crucifixus à mali-* C *gnitate ſæculi & corporis ardore defendit?* Sancti ergo in periculis, in tormentis, in morte & martyrijs non pauent, ſed hilareſcunt ac velut leones impauidi dicunt cum Pſalte pſal. 26.1. *Dominus illuminatio mea, & ſalus mea* (ex Hebræo vertas, *Dominus lux mea*, puta ſol meus, *& Ieſus meus*) *quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

ET NON TANGET ILLOS TORMENTVM MORTIS] Pro *mortis* aliqui legunt *malitiæ*: neutra vox eſt in Græco, qui ſic habet: *Et non attinget eos cruciatus.* Sic & Syrus & Arabicus. Noſter ergo voci *tormentum* adiecit τὸ *mortis*, quia tormenta ducunt ad mortem, & Martyres occidunt: alludit enim ad illam impiorum vocem c. 2.19. *Contumelia & tormento interrogemus eum*, hoc eſt, vt mox explicant, *morte turpiſſima condemnemus eum.* Sum- D mum enim tormentum eſt mors ignominioſa. Senſus eſt q.d. Quia iuſtorum animæ in potenti Dei manu & tutela ſunt; hinc etiamſi ab impijs affligantur & torqueantur, tamen tormenta hæc vel non ſentiunt, vti multi Martyres non ſenſere ſuos cruciatus & dolores; vel certè ea forti excelſoque animo ſuperant & tranſcendunt, vt in ijs gaudeant & exultent, nec dolores, ſed fauores Dei æſtiment. In ipſa verò morte non ſentiunt eius agoniam & tormentum, quia iam anima eorum à corpore per deſiderium, quo ad cælum Deúmque anhelant, quaſi eſt ſeparata, vt cupiant optentque diſſolui, & eſſe cum Chriſto: multò minùs tangit illos tormentum mortis ſecundæ in gehenna. Abeſt ergo à iuſto angor moriendi, periculoſus cum diabolo conflictus, æterna damnatio, neque confunditur cùm loqui-

tur

tur inimicis in porta, ait S. Hieron. epiſt. 34.

Rurſum, *tormentum mortis* eſt, quo impij torquent iuſtos adiguntque ad mortem, quaſi ad plenum interitum ſummumque malum: cenſent enim animam interire cum corpore. q. d. Torquebimus iuſtos, tum tormentis vitæ, tum tormento mortis; vt in morte doleant, quòd vitam exegerint in doloribus, pœnis & pœnitentijs, ſimulque, quòd in morte omnis eorum vita, ſpes & voluptas finienda ſint, ſine vlla alterius vitæ ſpe vel recompenſa: quod ſanè ſi verum eſſet, eſſet ingens tormentum, adeoque tormentum mortis. Nam ſi *in hac vita tantùm in Chriſto ſperantes ſumus, miſerabiliores ſumus omnibus hominibus*, ait Apoſtolus 1. Cor. 15. 19.

Verùm, hoc tormentum non tangit iuſtos, quia credunt, certoque ſperant alteram vitam & gloriam æternam. Quare potiori iure dicunt id, quod Anaxarchus Nicocreonti Cypri tyranno dixit, cùm eius iuſſu in pila tunderetur: *Tunde, tunde Anaxarchi follem, Anaxarchum* (animam) *enim non tundis*, vti refert Cicero Tuſcul. 2. Vnde explicans ſubdit: *Viſi ſunt oculis inſipientium mori, illi autem ſunt in pace.*

Tormentum mortis. Primò. *Tormentum* ergo *mortis* quinque ſignificat: Primò, tormenta acria & mortifera, vel æqualia agoniæ mortis, qualia tyranni intulere iuſtis; ſed hæc eos non tetigerunt in actu perfecto, hoc eſt non eos penetrarunt, non cruciarunt; ſed potiùs hilares, fortes & glorioſos effecerunt. Sic Chriſtus reſurgens ait Magdalenæ: *Noli me tangere*, id eſt, noli ſitu deſidere me tangendo, ſed vade, nuncia Apoſtolis mœſtis me reſurrexiſſe, Ioan.
Secundò. 20. 17. Secundò, ipſam agoniam mortis, quando anima ſe paratur à corpore: hæc enim ingens eſt tormentum impijs, non verò iuſtis ob ſpem &
Tertiò. tranſitum ad meliorem vitam. Tertiò, ipſam animæ mortem & interitum, quam iuſto ſe inferre
Quartò. cenſent impij, ſed errant. Quartò, tormentū gehennæ, quæ eſt mors ſecunda & æterna. Quin-
Quintò. tò, tormentum malæ conſcientiæ, quod dicitur mortis, quia acerrimum, & quia in morte ob inſtans iudicium & gehennam maximè moribundum torquet, & torquebit in æternum. Audi S.
Gnome. Bernard. lib. 5. de Conſider. *Hic eſt*, inquit, *vermis, qui non moritur, memoria præteritorum, ſemel iniectus, vel potiùs innatus per peccatum, hæſit firmiter, nequaquam deinceps auellendus; nec ceſſat rodere conſcientiam, eaque paſtus eſca vtique inconſumptibili perpetuat vitam. Horreo vermem mordacem, & mortem viuacem. Horreo incidere in manus mortis viuentis, & vitæ morientis. Hæc eſt ſecunda mors, quæ numquam peroccidit, ſed ſemper occidit. Quis det illis ſemel mori, vt non moriantur in æternum? Quid niſi mortem beneficio mortis, aut finire, aut euadere volunt? Denique inuocabunt mortem, & non veniet*, Apoc. 9. v. 6.

Præclarè idem Bernard. ſer. 41. inter paruos: *Mors*, ait, *peccatorum peſſima; mala in amiſſione mundi, quia non poſſunt ſine dolore ſeparari ab eo, quem diligunt. Peior in diſſolutione carnis, à qua euelluntur eorum animæ à ſpiritibus malignis. Peſſima in tormentis inferni, quando corpus & anima perpetuis ſimul addicuntur ignibus. E contrario bonorum mors optima, quoniam quidem fit ibi quies à labore, fit iucunditas de nouitate, fit ſecuritas de æternitate.* Idem alibi: *Eſt*, inquit, *in morte malorū dolor in exitu, horror in tranſitu, pudor in Dei conſpectu. Sed certè*, inquit Holcot;

A *iſta non erunt in morte iuſtorum, imò pretioſa in conſpectu Domini mors Sanctorum eius. Vnde dicit quidā Sāctus: Mors nihil aliud eſt quàm exitus animæ de carcere, finis exilij, laboris conſummatio, ad portum applicatio, peregrinationis finitio, oneris grauiſſimi depoſitio, de equo furioſo deſcenſio, de domo ruinoſa liberatio, omnium ægritudinum terminatio, omnium periculorum euaſio, omnium malorum conſumptio, omnium vinculorum diruptio, debiti naturæ ſolutio, reditus in patriā, ingreſſus in gloriam.*

VISI SVNT OCVLIS INSIPIENTIVM MORI (interire, tam anima, quàm corpore:) ET ÆSTIMATA EST AFFLICTIO EXITVS ILLORVM] Pro *afflictio* græcè eſt κάκωσις, id eſt *malitia*, id eſt miſeria, ærumna, afflictio; Syrus & Arabicus, *æſtimata ſunt illis* (impijs) *damna*, vel *læſiones*; q. d. Si- *Vers. 2.*
B cut miſer fuit piorum ingreſſus in vitam, ſic & miſer fuit exitus. Miſerè nati ſunt, miſerè vixerunt, miſeri mortui ſunt. Tota ergo eorum vita non aliud fuit, quàm continua miſeria, totum eſſe & exiſtere eorum fuit miſerum, vt non niſi ad miſerias nati factique videantur. Ita ratiocinantur inſipientes, ſed inſipienter. Audi S. Bernard. ſerm. 2. de Petro & Paulo: *Quantos, dum paterentur Apoſtoli, credimus affuiſſe, qui nequaquā pretioſis mortibus illorum inuiderent: viſi ſunt enim oculis inſipientium mori, & æſtimata eſt afflictio exitus eorum. Et ſic quidem viſi ſunt oculis inſipientium. Mihi autem (ait Propheta) nimis honorati ſunt amici tui* *Pſal. 138.* *Deus, nimis confortatus eſt principatus eorum. Fratres, amici Dei mori videntur oculis inſipientium, ſed in oculis ſapientum iudicantur potiùs obdormire. Denique & Lazarus dormiebat, quia amicus erat? & cùm dederit*
C *dilectis ſuis ſomnum, ecce hereditas Domini. Studeamus* *Pſal. 126.* *fratres viuere vita iuſtorum, ſed morte eorum mori multò magis deſideremus.*

ET AB ITINERE IVSTO ABIERVNT IN EXTERMINIVM] Ita legunt paſſim codices; quin & Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanaſ. ſed hæc delent Roman. & Græc. ac Miſſalia antiqua, & codex manuſcriptus Montis Amiati.

ET QVOD A NOBIS EST ITER, EXTERMINIVM: ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Ita lege *Vers. 3.* cum Roman. & Græcis. Perperam ergo in nonnullis legitur *exterminij*, licèt eodem redeat ſenſus. q. d. Exitus iuſtorum ex hac vita, quod eſt quaſi *iter*, quo iuſti exierunt *à nobis*, id eſt à ſocietate hominum, *exterminium*, ſcilicet æſtimatum eſt ab impijs, putà plenus interitus & exitium, quo planè exterminarentur &
D extinguerentur; cùm tamen hic exitus iuſtis ſit ingreſſus in pacem, id eſt in requiem & vitam æternam. Nam vt ait S. Auguſt. 13. Ciuit. 4. tantam Deus præſtitit gratiam fidei, vt mors, quam vitæ conſtat eſſe contrariam, inſtrumentum ſit, per quod tranſitur ad vitam. Vide hic paradoxum: *Mors iuſtis eſt principium & ianua vitæ.* Vnde pro *iter*, græcè eſt πορεία, id eſt profectio, migratio. q. d. Mors non eſt aliud, quàm profectio ad vitam beatam. Hinc Themiſtius apud Stobæum ſerm. 120. θάνατον, id eſt mortem dictam cenſet, quòd hominem è vita migrantem ἄνω εἰς θεὸν id eſt ſurſum ad Deum, & ad diuinam ſedem transferat. Et Cicero Tuſculan. 1. *A malis*, inquit, *mors abducit, non à bonis, & mors non eſt interitus omnia tollens atque delens, ſed quædam quaſi migratio commutatioq; vitæ, quæ in claris viris & feminis dux in cælum ſolet eſſe.*

Hinc

A

Hinc Syrus vertit, *& tamquam contritus eſt exitus eorum à nobis*, Guarinus, *eorumq; exitus ærumna eſt exiſtimatus*; Vatabl. *calamitoſus exiſtimatur exitus eorum, & diſceſſus eorum à nobis exitialis, cùm illi fruātur felicitate.*

Senſus ergo eſt q. d. Iuſtorum exitus ex hac vita tribulationibus & cruciatibus plenus, perinde, ab inſipientibus æſtimatur malus & calamitoſus, ac ſi ob admiſſum facinus è patria in exilium inuiti pellerentur. Sed reuera eſt longè ſecùs: nam à moleſtiſſimo exilio in ſupernam patriam placidiſſimè reuocantur. Verè enim vſurpare poſſunt illam Apoſtoli vocem 2. Cor. 6. 9. *Quaſi morientes, & ecce viuimus*: & luculenta illa S. Cypriani verba de Mortalitate: *Ad immortalitatem morte tranſgredimur. Nec poteſt vita æterna ſuccedere niſi hinc contigerit emigrare: non eſt exitus iſte, ſed tranſitus.*

B

Pro *exterminium* græcè eſt σύντριμμα, id eſt contritio, confractio, ducta videlicet metaphora à vaſis teſtaceis, quæ vbi ſemel caſu minutatim confringuntur, reparari deinde ac rurſus refici nequeunt, iuxta illud Ier. 19. 11. *Sic conteram ciuitatem iſtam, ſicut conteritur vas figuli, quod non poteſt vltrà inſtaurari.* Sic iuſtorum obitus mundanis, qui præſentia tantùm norunt, æterna ignorant, apparet miſerrima contritio, funeſtiſſimus exitus, & quaſi prorſus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quàm longiſſimè. *Scimus enim quoniam ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis diſſoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domū non manufactam æternam in cælis.* 2. Cor. 5. 1. Hinc in Martyrol. dies mortis Sanctorum, vocatur dies eorū natalis, quo ſcilicet mortui vitæ huic, imò morti, renati ſunt beatæ immortalitati, atque ex hac vita, tamquam ex vtero obſcuro, in viuorum regionem euolant, ait Orig. l. 3. in Iob. Quin & Brachmanes apud Strabon. lib. 15. dixerunt, mortem eſſe natiuitatem ad veram felicemque vitam. Vide quàm diſpar, imò contrarium, ſit iudicium ſapientum, etiam Gentilium, & inſipientium, ſiue impiorum, de vita & morte. Nam Plato in Gorgia citat illud Euripidis: *Quis nouit vtrùm viuere mori ſit, mori autem viuere?* Et Maximus Tyrius Platonicus ſer. 25. ait: *Hoc quod mortem homines vocant, idipſum eſt immortalitatis initium, & futuræ vitæ procreatio.* Et Naz. or. de vita humana: *Haud ſcio, inquit, an hæc vita noſtra mors potiùs dicenda ſit, & mors è contra vitæ nomine nuncupanda; tametſi aliter vulgò videatur.*

C

Gnoma.

ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Hebræi *pacis* nomine omne bonum, omnemque felicitatem ſignificant. Vita æterna ergo eſt pax, in qua plenè requieſcunt iuſti liberi ab omni miſeria, dolore, periculo, ac pleni omni felicitate, gaudio, ſecuritate: vnde dicunt iubilantque perenniter: *In pace in idipſum dormiam & requieſcam*, pſal. 4. Sic Iſaias beatitudinem iuſtorum deſcribit per pacem, & commoda pacis cap. 32. 17. *Et erit*, inquit, *opus iuſtitiæ pax, & cultus iuſtitiæ ſilentium, & ſecuritas vſque in ſempiternum: & ſedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta.*

D

Adde, ante Chriſtum, quando ſcriptus eſt hic liber, necdum iuſtis patuiſſe aditum in cælum ad videndum Deum; ſed animas eorum deſcendiſſe in limbum patrum, putà in ſinum Abrahæ, ibique quietè expectaſſe Chriſtum, qui cælum reſeraret. Hic ergo locus quietis rectè vocatur pax; tum quia iuſta à bello, quod in hac vita geſſerunt cum concupiſcentia, cumque impietate & impijs, tranſeunt ad pacem: tum quia mors omnibus huius vitæ laboribus, miſerijs, paſſionibus finem imponit, itaque homines conſtituit in quieta tranquillitate: tum quia iuſtos deducit ad ſinum Abrahæ, in quo erat magna ſanctorum patrum pax, lætitia & gaudium, præſertim ob ſpem futuræ beatitudinis dandæ per Chriſtum. Hinc nomen regni cælorum non inuenitur in veteri teſtamento, ait S. Chryſoſt. hom. 4. in Marcum; ſed primus illud nominauit & prædicauit S. Ioannes Baptiſta; dicens: *Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum*, Matth. 3. Alijs tamen nominibus idipſum priſcis fuit agnitum. Crediderunt enim, & ſperarunt ipſi reſurrectionem mortuorum ſanctam & beatam, vt patet Iob 19. 25. Iſaiç 26. 19. Dan. 12. 2. 2. Machab. 7. 9. & alibi.

Limbus vocatur pax cur.

ET SI CORAM HOMINIBVS TORMENTA PASSI SVNT (græcè κολασθῶσιν, id eſt puniti, animaduerſi, caſtigati, malis affecti ſint) SPES ILLORVM IMMORTALITATE PLENA EST] Vatabl. *etenim dum cruciantur in conſpectu hominum, ſpem alunt immortalitatis plenam.* Loquitur de iuſtis, qui tribulationes & perſecutiones patiuntur, ſed maximè de Martyribus: hos enim in tormentis ſuſtentat & roborat ſpes gloriæ, quæ poſtea mox vertitur in rem ipſam. Tormenta ergo Martyres conſecrant, & in ipſa paſſionis probatione ſanctificāt, ait S. Cypr. de Exhort. Martyr. c. 12. qualia paſſi ſunt Machabæi ab Antiocho, ac Iudæi ſub Ptolemæo Lagi, qui primus Alexandro Magno ſucceſſit in regno Ægypti, ac vicinos Iudæos oppreſſit, teſte Ioſepho, ſub cuius tempora hic liber ſcriptus videtur. Ad illorum ergo paſſiones & martyria hic alludit.

VERS. 4.

SPES ILLORVM IMMORTALITATE PLENA EST] Primò, *ſpes* accipi poteſt metonymicè pro re ſperata: putà pro mercede & præmio. q. d. Merces iuſtorum afflictorum & Martyrum, quā in hac vita ſperarunt, & iam poſſident in cælo, eſt plenitudo immortalitatis, diuitiæ non perituræ, copia bonorum non deficientium, ait Ioan. Alba Electorum c. 83. Audi S. Cyprian. de Exhort. Martyrum c. 12. *Quæ ſpes & merces maneat Martyres, poſt conflictationes huius temporis & paſſiones, per Salomonē Spiritus ſanctus oſtendit, & præcauit dicens: Et ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes illorum immortalitate plena eſt.* Hoc eſt quod ait Iob c. 11. 17. *Quaſi meridianus fulgor conſurget tibi ad veſperam, & cùm te conſumptum putaueris, orieris vt lucifer.* Et Apoſt. Hebr. 11. 35. *Diſtenti ſunt, non ſuſcipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent reſurrectionem: lapidati ſunt, ſecti ſunt, tentati ſunt, in occiſione gladij mortui ſunt*, &c.

Spes immortalitatis.

Primò.

Secundò, *ſpes* propriè accipi poteſt, q. d. Martyres & in vita & in morte, ac multò magis poſt mortem partā iam victoriā, ſperant plenam immortalitatem. Hanc enim ſperabant iuſti illius æui vita functi, ſe breui adepturos per aduentum Chriſti. Hinc patet in animabus patrum in limbo, æquè ac in ijs quæ ſunt in Purgatorio, manere ſpem, etiamſi ipſæ certæ ſint de ſua ſalute. Probat id Franc. Suarez tr. de ſpe diſp. 1. ſect. 8. dicto 3. Primò, quia in eis manet fides & charitas, ergo & ſpes, quæ media eſt inter fidem & charitatem.

Secundò.

In Purgatorio manet ſpes.

Prob. Primò.

Secundò, Tertiò. ritatem. Secundò, quia nondum obtinent beatitudinem: ergo eam ſperant. Tertiò, quia nulla eſt in eis cauſa corruptionis ſpei, neque ſunt in tali ſtatu, in quo ſpei ſint incapaces. Dices: Illis non eſt ardua conſecutio beatitudinis: nam potius iudicant eſſe neceſſariam, & impoſſibile iudicant eam amittere, neque hoc propriè timent. Reſpondetur, non eſſe neceſſarium ad ſpem, vt cõſecutio boni ſperati apprehendatur vt difficilis, id eſt dubia, vel quæ poſſit impediri; ſed ſatis eſt ſi apprehendatur vt excedens naturæ perfectionem, & hoc etiam modo animabus Purgatorij offertur vt ardua, conſecutio beatitudinis. Vnde non eſt de ratione ſpei, vt poſſit ſemper habere coniunctum timorem ſeruilem propriæ dictum cum anxietate: quare ſi etiam in hac vita Deus reuelaret alicui ſuam gratiam, & perſeuerantiam in illa, nihilominus poſſet verè & propriè ſperare, quamuis non poſſet illo modo timere. Hinc ſequitur, in patribus veteris teſtamenti manſiſſe veram ſpem vſque ad Christi aduentum. Patet ex ratione dicta, & quia peculiariter ſperabant aduentum Meſſiæ, vnde de illis dicitur verſ. 4. *Spes illorum immortalitate plena eſt.* Et hæc ita ſunt certa, vt non ſit diſſenſio vlla. Hucuſque Suarez, qui & addit, in animabus quoque iam in cælo beatis manere habitum ſpei, imò & actum ſecundarium, quia actu ſperant reſurrectionem & gloriam corporis.

Spes acuit Martyres. Hæc ſpes excitauit Martyres, vt non tantùm tormentis ſe offerrent, ſed & ambirent, ac maiora expoſcerẽt. Audi S. Ephrem Encomio in omnes ſanctos Martyres, ſub initium: *Sic quippe ſancti Martyres toto ſe corde & animo tradiderunt Deo, vt deinceps & ipſam mortem, & cunctas inimicas tyrannorum inſidias contemnerent, parati ad perferenda verbera, & tormentorum neceſſitates, diuerſoſq́; totius corporis cruciatus. Terga in lororum dederunt ſectiones, & in varias fibrarum atque medullarum conciſiones.* Et poſt nonnulla: *Quin & oſſa ipſorum immaniter confringebant: atque ideo virtutem à Deo accipiebant, vt cunctas fortiter paſſiones ſuſtinerent, & quaſi ſenſus doloris expertes ſeſe ad quaſcũque inſidias gerebant, & tãquam in alienis corporibus paterentur: imò & principibus ipſis atque iudicibus audacter inſultabãt, & ad maiorem eos iram exitabant, dicentes: Si grauiora habetis tormenta, admouete nobis: hæc enim nullius momenti ſunt. Quare etiam illi magis incenſi, iraq; efferueſcentes, velut immaniſſimæ feræ aduerſus ipſos rugiebant, vocatiſq́; lictoribus vehementiùs ſancta fortium pugilũ corpora cædenda dilaceranda q; curabant. Illi verò viciſſim ad præfectos ac iudices: Vbi ſunt, inquiebant, ſuppliciorum veſtrorum minæ? nam ignis veſter frigidus apparet, ac tormenta inefficacia, percuſſores imbecilles, & gladij veſtri ligna marcida: nihil quod noſtræ reſpondeat promptitudini atque alacritati, habetis: ad plura & maiora toleranda parati conſiſtimus.*

Exempla. Vis exempla? accipe. Hac ſpe animatus S. Quirinus Martyr, pater S. Balbinæ virginis & Martyris, ſub Alexandro I. Pont. ad Aurelianum Comitem intrepidè dixit: *Si vis occidere, ſi fuſtibus cædere, ſi ignibus concremare, fac quod libet: omnes enim ad mortem pro Christo ſubeundam, non ſecùs ac famelici ad panem, parati ſumus.*

S. Sabina Martyr Antiocho præſidi S. Seraphiam vexanti, conſtanter exprobrauit: *Canis rabide Aſiatice, noli in tuam perniciem ſanctam Dei*

Cornel. in Sapient.

A *virginem, & dominam tuam iniurijs afficere.*

S. Heſteria virgo & Martyr Bergomas ad præſidem: *En*, inquit, *ceruix mea præſto eſt, in hanc ſæuito: hanc pro Christi Domini mei fide libenti animo trado.*

S. Syluerius Pont. & Martyr ſub Iuſtiniano Imp. relegatus in Pontiam inſulam, ad Amatorẽ Epiſcopum ſcribens: *Suſtentor*, inquit, *pane tribulationis & aqua anguſtiæ, nec tamen dimiſi aut dimitto officium meum.*

S. Geneſius ex mimo Martyr ſub Dioclet. dũ in eculeo ſuſpenderetur, vngulis laceraretur, lampadibus vreretur, dicebat: *Non eſt Deus præter Christum, pro quo ſi millies occidar, ipſum mihi de ore, ipſum mihi de corde auferre non poteris.*

S. Euſebius, Pontianus, Vincentius & Peregrinus Martyres Romani ſub Commodo Imper.
B cùm in eculeo torquerẽtur, neruis & fuſtibus cæderentur, aſſerebant tortoribus: *Nolite remittere: antè enim vobis tempus, quàm nobis animus pro Christo patiendi, deficiet.* Cùmque Vitellius præſes conſtãtiam eorum admiratus, eos magia præditos, in tormentis lætari diceret; Vincentius reſpondit: *Non gaudemus niſi in Domino Ieſu Christo.*

S. Achatius centurio & Martyr ſub Dioclet. ad præſidem: *En corpus*, ait, *ad flagella paratiſſimum; vtere illo vt libet, animi certè propoſitum neque tu, neque Imperator, nec omnis dæmonum malitia, vt impuris, id eſt dæmonibus, ſacrificem, euertere poterunt.*

Inter ſeptem fratres Machabæos, qui ſub Antiocho glorioſum martyrij agonem obierunt, ordine tertius *linguam poſtulatus citò protulit, & manus conſtanter extendit, & cum fiducia ait: E cælo*
C *iſta poſſideo, ſed propter Dei leges nunc hæc ipſa deſpicio, quoniam ab ipſo me ea recepturum ſpero.* Eâdem ſpe ſe ceteri fratres ad martyrium animarunt, 2. Machab. 7.

Denique Apoſt. Heb. 11. 1. *Fides*, inquit, *eſt ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium*, vbi deinceps toto capite priſcos fidei heroës profert, qui hac ſpe animati heroica virtutum opera ediderunt, ac ſe ſuumque nomen immortalitati conſecrarunt.

In pavcis vexati, in mvltis bene disponentvr] Græcè eleganter, ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται, id eſt in exiguis caſtigati, multis beneficijs vel felicitatibus afficientur, vti vertit interpres Clementis Alex. l. 4. Strom. Noſter videtur legiſſe εὐτεθήσονται, id eſt bene componentur, vel *bene diſponentur*; quia cõgrua & æqua merces eſt, vt qui hîc vexati & ma- Vers. 5.
D lè habiti ſunt in, cælo optimè habeant, optimeque diſponantur. Syrus, *exiguum probauit eos, & multum hereditabunt*; Arabicus, *& quia probati ſunt paucis conuerſationibus, benefaciet illis beneficijs multis*; Vatabl. *leuiter vexati ampla beneficia conſequentur*; Pagnin. & Arrias, *in multis bono afficientur*; alij, *modicè diſciplinati*, ſiue, *parũ diſciplinæ ſubeuntes, magnis beneficijs cumulabuntur.* Diſciplinam intellige morum caſtigationem, quam irrogat Deus, vel Superior, vel etiam hoſtis. Cantacuzenus, *Non ſunt*, inquit, *tormenta propriè, ſed caſtigatio nec ea grauis, ſed leuis: in paucis vexati, non quidem reſpectu ſæuitiæ tortorum, ſed ſpei & præmij eorum, qui torquebantur*; Ianſen. *correcti vt filij vel diſcipuli à parente vel magiſtro.* Propriè ex Græco vertas, *eruditi & edocti*: nam effectus tribulationis iuſtorum, eſt eorum

 inſtitu-

inſtitutio, iuxta illam exhortationem Pauli ad Hebręos 12.5.ex Prou.3.& Iob 5.*Fili mi noli negligere diſciplinam Domini; neque fatigeris dum ab eo argueris.*

Hinc 2.Machab.7.32.ait martyr: *Nos enim pro peccatis noſtris hæc patimur: & ſi nobis propter increpationem & correptionem, Dominus Deus noſter modicū iratus eſt, ſed iterum reconciliabitur ſeruis ſuis.* Et verſ. 36. *Nam fratres mei, modico nunc dolore ſuſtentato, ſub teſtamento æternæ vitæ effecti ſunt.* Et 38. *In me verò & fratribus meis deſinet Omnipotentis ira, quæ ſuper omne genus noſtrum iuſtè ſuperducta eſt.* Hinc S. Hieron. epiſt.4.ad Marcellam, exhortans eam ad laborum & tribulationum tolerantiam: *Dominus*, inquit, *te in laboribus hominum poſuit, & ſalutifero paternæ pietatis verbere viſitauit, vt in paucis vexatam in multis benè diſponeret.*

Loquitur Sapiens propriè de Martyribus: conſequenter tamen de quibuſlibet iuſtis, qui grauia tolerant & ſuperant per patientiam, fortitudinē, continentiam aliamue virtutem. Quælibet enim virtus ſuum habet agonem, ſuumque martyriū.

Martyrium virtutum.

Vnde S. Nazianz. orat. 20. in laudem S.Baſilij:

Gnoma.

Citra ſanguinem, ait, *martyr, & citra plagas victricem coronam aſſecutus.* D.Hieron.in Epitaph.Paulæ ad Euſtochium: *Mater tua*, ait, *longo martyrio coronata eſt: non ſolum enim effuſio ſanguinis in confeſſione reputatur, ſed deuotæ quoque mentis ſeruitus immaculata, quotidianum martyrium eſt.* S. Gregor. in fine hom.3.in Euang. *Quamuis occaſio perſecutionis deſit*, inquit, *habet tamen & pax martyrium ſuum: quia etſi carnis colla ferro non ſubdimus, ſpiritali tamen gladio carnalia deſideria, in mente trucidamus.* S.Bernard.ſerm.30.in Cantic. *Genus martyrij eſt ſpiritu facta carnis mortificare; illo nimirum, quo membra cæduntur ferro, horrore quidem mitius, ſed diuturnitate moleſtius.* Idem ſerm.1. in feſto omnium Sanctorum: *Quid ſibi vult, quòd eadem promiſſio facta eſt pauperibus & Martyribus, niſi quia verè martyrij genus paupertas voluntaria eſt?* &c. Idem in Sententijs: *Martyrium ſine ſanguine triplex eſt: parcitas in vbertate, quam habuit Dauid & Iob: largitas in paupertate, quam exercuit Tobias & vidua: caſtitas in iuuentute, qua vſus eſt Ioſeph in Ægypto.* S.Hier.epiſt. ad Demetriad. *Habet & pudicitia ſeruata martyrium ſuum.* S.Ambroſ.lib.1.de Virgin.de Beata Agnete: *Habetis in vna hoſtia duplex martyrium, pudoris & religionis.* B.Petrus Damiani de Alexio: *Nouum martyrij genus, nouum præbet in admiratione ſpectaculum: Martyribus enim carcer erat pœna, catena preſſura: iſti verò propria domus auratis decorata triclinijs, erat materia tentationis. Illos torquebat manus armata carnificum: iſtum grauius puniebat conſpecta quotidie pietas genitorum*, &c. Idem in fine ſerm.de S.Apollinari: *Vis apertè diſcere, qualiter in pace S. Eccleſiæ valeas martyrium inuenire?* &c *aſcende tribunal mentis, & temetipſum pertrahe ad iudicium quæſtionis. Cogitatio accuſet, animus iudicet, pœnitens conſcientia velut carnifex feriat; lacrymarum riuus velut vulnus erumpat: ſic per martyrij ſimilitudinem ad verā peruenies Martyrum dignitatem.*

S.Laurent.Iuſtin.ſerm. de S.Martino: *Sanctorum*, inquit, *collega extitit, & Martyrum conſors cuius animam etſi gladius perſecutoris non abſtulit, palmam tamen martyrij non amiſit*, &c. *Magnum eſt hoc martyrij genus, vltrò ſe pro Chriſti honore dare periculis.* Et poſt pauca: *Toties martyrij promeruit palmam, quoties ſe inimicis fidei diſputando oppoſuit.* Deinde: *Erat planè & hoc ſingulare martyrium, vt cum infirmantibus pariter infirmaretur*, &c. *Audi ſine ferro Martyrē, ex ſola charitate morientem. Quotidie morior* (*inquit Paulus*) *propter gloriam veſtram.* Ad extremum: *Meritò Sancto huic martyrij non eſt deneganda corona, qui Eccleſiarum curam gerens, ac proximorum ſalutem zelans, nec mori timuit, nec viuere recuſauit.*

Illuſtre martyrij exemplū dedit Martinianus cum ſocijs Martyribus, qui ob heroica fidei & Apoſtolatus opera, Geiſerico rege Arriano dirè excruciati, fortes ac ſpe coronæ in tormentis perſtitere. Audi Victorē Vticēſem l.1. Perſec.Wandal. *Iubet* (Geiſericus) *famulos Dei ligatis pedibus poſt terga currentium quadrigarum, inter ſpinoſa loca ſiluarū pariter interire, vt ducta atque reducta dumoſis lignorum aculeis innocentium corpora carperentur; ita deligans, vt exitum ſuum inuicem perniderent. Qui cū è vicino currentibus Mauris ſeſe mutuò conſpicerent, vale ſibi in anguſto fugæ vnuſquiſque ita dicebant: Frater ora pro me. Impleuit Deus deſiderium noſtrum, taliter peruenitur ad regnum cælorum. Itaque orando atque pſallendo, gaudentibus angelis, pias animas emiſere, vbi vſque in hodiernum diem non deſinit ingentia mirabilia Ieſus Chriſtus Dominus noſter operari.*

QVONIAM DEVS TENTAVIT EOS, ET INVENIT ILLOS DIGNOS SE] Deus non tentat, id eſt non ſollicitat aliquem ad peccatum: hoc enim diaboli eſt opus: *Deus enim intentator malorum eſt*, ait S. Iacob. cap.1. dicitur tamen tentare, id eſt probare & explorare hominum fidem & virtutem, cum eis paupertatem, morbum, infamiam, perſecutionem, mortem, martyrium immittit, aut immitti permittit: etſi enim ipſe præſciat eorum fidem & virtutem, tamen vult vt ipſi eam exerceat, alijſque teſtatam faciant, vti oſtendi Iacob. 1. Ita S. Gregor.23. Moral.cap.18. *Ecce*, inquit, *inter aduerſa validius fidei robur eminuit: ecce conciſa eſt integritas carnium, ſed patefacta ſunt oſſa virtutum. Hinc de eis per Sapientiam dicitur: Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos ſe. Tentati ſunt quippe aduerſitate plagarum, ſed digni inuenti ſunt nudatione oſſium. Nam quia hæc eorum illa tentatio eſt, quæ ex flagellis adhibetur, illic apertè declaratur, dum ſequitur: Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos.*

Accipe huius rei elegantia ſymbola. Anthracites lapis ignitus & carbo, ſi iaciatur in ignem, velut inter mortuos extinguitur; at cōtrà aquis perfuſus exardeſcit, inquit S.Iſid.l.16. Orig.cap.13. Gagates lapis accēditur aqua, oleo reſtinguitur, ait Plin.lib.36.c.19. Ita iuſti oleo voluptatis peruncti torpeſcunt: at aquâ tribulationis aſperſi, in virtute exardeſcunt, Deoque fiunt gratiores & digniores. Dionyſias lapis fuſcus eſt, rubentibus notis ſparſus. Idem ſi aquæ mixtus conteratur, vinum fragrat, & quod in illo odore mirificum eſt, ebrietati reſiſtit, ait Solin.in Polyhiſt.

Symbola virtutis.

Sic prorſus virtus inter aduerſa exerit vires ſuas: nam vt vulgato fertur prouerbio, παθήματα ſolent eſſe μαθήματα, iuxta illud Ouid. Triſt. lib.4. eleg.3.

Materiamq; tuis triſtem virtutibus imple;
Ardua per præceps gloria vadit iter.
Hectora quis noſſet, felix ſi Troia fuiſſet?
Publica virtutis per mala facta via eſt.

Ita noſter Cauſin.l.11.Parab.Hiſt.c.32.& ſequ.

Et

Et invenit eos dignos se] ſuâ gratiâ, amicitiâ, hereditate, regno & gloriâ cæleſti. Hinc patet iuſtos non tantùm ex congruo, ſed & ex condigno mereri gloriam cæleſtem: licèt enim opera in ſe nudè ſpectata, v.g. dare eleēmoſynam pauperi, non mereantur tantam gloriam, iuxta illud: *Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam.* Rom. 8. 18. tamen quatenus illa manant à gratia Dei, hominéque Deo grato, eatenus condigna ſunt tantæ gloriæ. Gratia enim commenſuratur gloriæ, eiuſque eſt quaſi ſemen & inchoatio. Aſſignat hic finem, ob quem Deus tribulationes & martyria iuſtis immittit, aut permittit, vt ſcilicet eos probet, exerceat, dignoſque ſuo regno efficiat. Audi Luciferum Calarit. tra. *Moriendum eſſe pro filio Dei. Tormentis namque Martyres cōfortari,* inquit, *& ipſa probationis paſſione coronari, aperiunt ita S. Script. Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum eius. Et ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes illorum immortalitate plena eſt: in paucis vexati, in multis bene diſponentur; quoniam Deus tentauit illos, & inuenit eos dignos ſe.*

Audi & Euſeb. Emiſſen. hom. de ſanctis Martyr. Epiphodio & Alexandro, vbi patheticè ſic Martyres loquentes & exhortantes inducit: *Nam nobis ad cor noſtrum clamat cognati viua vox ſanguinis: Diſcite, inquit, ex nobis fidem quærendo acquirere, viuendo excolere, moriendo ſeruare; diſcite plus peccatum timere, quàm gladium, diſcite propter vitam magis iuſtitiam amare, quàm vitam, fidemq́; & timorem Dei. Quem nos in media belli tribulatione ſeruauimus, obſeruate, ne vos in pace vel pacis ſecuritate perdatis. Cauete, ne anchoram ſpei ac religionis, quam nos cuſtodiuimus in fluctu, vos amittatis in portu. Cauete ne vitam bonam, ſi quando afflictionibus ſubditam videritis, miſeram iudicetis. Cauete ne in arena mundi, in qua ad ſubeundos agones miſſi ſumus, aliquam felicitatem expectandam putetis. Beatitudo hic parari poteſt, non poteſt acquiri. Non hic quæras, quod hic nullus Sanctorum conſummatus vel conſummato labore nullus Confeſſor obtinuit. Non hic quæras, quod hic nec Chriſtus inuenit. Si mundus pacem haberet, gloriam Martyres non haberent: ſi examinatio non præcederet, tribulationis periret occaſio.*

Audi & S. Paulinum epiſtol. 4. vbi citans illud Cantic. 5. 11. *Caput eius aurum optimum: Hoc aurū,* ait, *forma Sanctorum eſt, qui in capite corporis vt lumina micant, & ſunt aurum ignitum Deo: quia videlicet eos per examina paſſionum, in huius mundi fornace conflatos inuenit (vt ſcriptum eſt) dignos ſe; & in his ſacram imaginis ſuæ percuſſit monetam, imprimens cordibus & linguis eorum veritatis ſuæ verbum, eoſdemq́; ipſos ſtatuens nummularios, vt ſecundum ſuam formā probabiles Domino cuderent nummos, & abolitâ de nobis figurâ Cæſaris Matth. 22. viuū regis æterni numiſma ſignarent; & ſpiritu redemptionis inſcripti, ceruice iā iugo libera, & ſalutis titulo præmunita fronte caneremus pſalm. 4. Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine. Summa itaque ope enitamur, ita nos comparare, vt diuini capitis (quod nobis per gratiam Dei Chriſtus eſt) crines & aurum eſſe mereamur.*

Vers. 6. Tanqvam avrvm in fornace probavit illos] q. d. Sicut aurum in fornace expurgatur à ſcoria, & fulgidius reſplendet: ſic Deus iuſtos per tribulationes & martyria, à fæce vitiorum venialium purgat, ac patientia & virtute fortiores clarióreſque efficit. Vnde Hugo Vi-

A ctorin. tractat. de filia Iephte: *Hunc imitata,* ait, *multa Martyrum millia vſque ad mortem pro veritate certarunt, & ab inimicis ſæuientibus immolata ſunt: de quibus dicit Script. Tamquam aurum in fornace probauit eos.* Primus hac gnome vſus eſt S. Iob c. 23. 10. dicens: *Ipſe* (Deus) *ſcit viam meam, & probauit me quaſi aurum, quod per ignem tranſit.* Deinde Dauid pſal. 65. 10. *Probaſti,* inquit, *nos Deus: igne nos examinaſti, ſicut examinatur argentum,* &c. *Tranſiuimus per ignem & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium.* Tertiò Salomon Prouerb. 17. 3. *Sicut igne,* inquit, *probatur argentum, & aurum camino, ita corda probat Dominus.* Quartò, Iſaias c. 48. 10. *Ecce,* inquit, *excoxi te, ſed non quaſi argentum, elegi te in camino paupertatis.* Quintò Daniel cap. 11. *Et de eruditis ruent* (in perſecutione Antiochi & Antichriſti) *vt conflentur, & eligantur & dealbentur.* Sextò Zachar. c.
B 13. v. 9. *Ducam tertiam partem per ignem, & vram eos ſicut vritur argentum, & probabo eos ſicut probatur aurum.* Septimò, Malachias c. 3. 2. de Chriſto ait: *Ipſe enim quaſi ignis conflans & quaſi herba fullonum: & ſedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quaſi aurum & argentum.* Vnde fiet id quod ſequitur: *Et erunt Domino offerentes ſacrificia in iuſtitia,* vtpote iam plenè purificati & iuſtificati. Octauò Eccleſiaſt. ca. 2. 5. *Quoniam,* inquit, *in igne probatur aurum & argentum: homines verò receptibiles* (Deo accepti) *in camino humiliationis.*

En tibi tot Prophetarum teſtimonia, quibus hanc gnomen Deus omni æuo per oracula, æquè ac exempla confirmauit. Æterna eſt lex à Deo ſancita, vt iuſti omnes tribulatione, velut igne *Pij tribulatione purgātur, vt aurum igne.*
C probentur, purgentur, perficiantur: nemo ab ea excipitur, vti multis oſtendit Iudith cap. 8. 21. & Mathathias 1. Machab. 2. 52. Noli ergo & tu excipi, ne pariter excidas à iuſtitia. Præclarè Tertull. in Scorpiaco c. 7. *Audi enim,* inquit, *& alibi dicentem Deum: Vram illos ſicut vritur argentum, & probabo illos ſicut probatur aurum, vtique per tormenta ignium & ſuppliciorum; per martyria fidei examinatoria.* Et S. Augu. in illud pſal. 61. *Verumtamen Deo ſubiecta eſto anima mea: quoniam ab ipſo patiētia mea: Venit,* inquit, *tribulatio mea, venit & patientia mea, & purgatio mea. Numquid lucet aurum in fornace artificis? in monili lucebit, in ornamento lucebit; patiatur tamen fornacem, vt purgatum à ſordibus veniat ad lucem: fornax iſta, ibi palea, ibi aurum, ibi ignis, ad hanc flat aurifex; in fornace ardet palea, & purgatur aurū:*
D *illa in cineres vertitur, à ſordibus illud exuitur. Fornax mundus, palea iniqui, aurum iuſti, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio: vbi me ponit artifex, tolero: iubeor ergo tolerare, nouit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, & quaſi conſumendum me; illa in cinerem vertitur, ego ſordibus careo. Quare? quia Deo ſubiicietur anima mea, quoniam ab ipſo patientia mea.* *Gnome.*

In eodem igne aurum rutilat, palea fumat: ſic in eâdem tribulatione pius ſua patientia fulget. impius murmurat, ſuâque impatientiâ turpatur: ignis aurum probat, miſeria fortes viros. Vnde Ennodius Ticinenſis:

Mundior excocti fulgeſcat luce metalli,
Munera diſponit qui dare digna Deo.

S. Auguſtin. in pſalm. 21. *Fornax aurificis,* inquit, *magni Sacramenti res eſt: ibi ignis non diuerſis diuerſa agit, paleam in cineres vertit, auri ſordes tollit.* Sic

 S. Saui-

S. Sauinianus Trecenſis ad Aurelianum Imperatorem: *Exeoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, vt reſudet in me, ſi quid eſt æruginis. Nam thus magis flagrat iniectū ignibus.* Rurſum S. Aug. ſer. de S. Laurentio: *Aurū*, inquit, *purgatur venenis vehementiſſimis, ſicut roſa ſuauius olet iuxta allia.* Syneſius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non eſt caloris diuerſa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Rurſum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: ſic calumniæ vanum aut vacuum abſumunt, vera virtute grauem illuſtrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigreſcit in carbonem, lapis albeſcit in calcem.

Scilicet vt fuluum ſpectatur in ignibus aurum,
Tempore ſic duro eſt inſpicienda fides.

Nam *quod terrulentum & ſordidum, flammis neceſſe eſt decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, ſi aurum non es, ſimul ardes; ſi aurum es, palea tua maluit: ſi tu es palea, ſimul eris & fumus*, ait S. Auguſt. ſerm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri ca. 5. *Terra planè glorioſior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terræ relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta de ſupplicijs in delicias, de ignominijs in hono-*

Cur aurum igne non crematur?

res metalli refuga mutatur. Imò Sapho poëtria aurum vocat filium ſolis, quòd noctu vt ignis coruſcet & velut ardeat; aurum verò non cremari igne, ſed purgari propter argenti viui & ſulfuris optimas conditiones, teſtatur Albertus Magnus libr. 3. tract. 2. c. 5. de Mineral. & libr. 4. ca. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, quia conſtat ex ſicco & humido ſubtiliſſimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas, Meteorologicorum, digreſſione de coloribus. Marſilius Ficinus in Plotinū Ennead. 2. lib. 1. c. 6. ait, propter arctiſſimam connexionē aurum eſſe indiſſolubile, & per viſcoſum humorem liqueſcere ad ignem; & quia non eſt terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorē ſortiri à ſpecie & idea ſolari; atque quo ſæpiùs arſerit, & apparuerit igni ſimillimum colore, eo fieri melius. Idem prorſus dicas de patiente in tribulatione.

Tribulatio ergo eſt fornax, quæ probat homines: fortes enim & ſancti in ea conſtantes, egrediuntur ſplendentes vt aurum; puſillanimes verò remanent vt ſcoria. Memorabile eſt quod ſcribit Victor Vticenſ. lib. 1. Perſecut. Wandal. Geiſericum Arrianum regem, cùm inſignem fidei heroëm, nomine Maſculan, damnaſſet ad mortem, ſecretò iuſſiſſe, vt, ſi in mortis articulo fidem negaret, occideretur; ſi in fide perſiſteret, liber dimitteretur: *Nam ſi gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem:

Exempla conſtantiæ in martyrio.

Qui (Maſculan) *cùm fortis atque inuictus maneret, iubet eum ſubire ſententiam capitalem: ita tamen callidus occultè præcipiens, vt ſi in illa hora vibrantis gladij pertimeſceret ictum, magis eum occideret, ne Martyrem glorioſum feciſſet: ſi autem fortem in confeſſione conſpiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Chriſto ſolidante fortis effectus Confeſſor, reuertitur glorioſus. Et ſi Martyrē inuidus hoſtis noluit facere, Confeſſorem tamen noſtrum non potuit violare.* Quàm inſipiens & infelix fuiſſet Maſculan, ſi in morte à fide defeciſſet: perdidiſſet enim corpus & animam, & à morte præſenti tranſijſſet ad æternam; nunc autem in fide conſtans, vtrumque ad vtrāque vitam conſeruauit, & gloriam æternam, in cælo & in terra peperit.

Subjicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum & à regijs miniſtris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepide reſpondit: *Tamquam vna ex inſipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, ſi ſola eſſet huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli miniſtraris. Si diligeres maritum, nunquam ad ſecundam mortem attraheres proprium virum. Diſtrahant filios, ſeparent vxorem, auferant ſubſtantiam, mei Domini ego ſecurus de promiſſis verba tenebo: Si quis non dimiſerit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit eſſe diſcipulus. Quid vltrà? diſcedente muliere cum filijs refutata, confortatur Saturus ad coronam, diſcutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi acceſſus, totum ei tulerunt, ſtolam tamen baptiſmatis auferre non potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum doloſè hoc iuramentum Catholicis obtuliſſe. Iurate, inquit, vos deſiderare, vt filius meus Hildericus mihi in regno ſuccedat, & vos Eccleſijs veſtris reſtituā. Sapientiores dolum ſuſpicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio prohibitum ſibi eſſe iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tū rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Euangelium iuraſtis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluiſtis: quam ob cauſam iubeo vos in Corſicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti poſtulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos configeret & perderet.

Myſticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cāt. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tamquam aurum in fornace probauit eos*, &c. *Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & ærumnarum tentationumq́; firmiſſimum argumentum. In his enim & ſingulis electorum animabus reſplendet aurum dum eis diuinitatis ſuæ potentiæ contemplationem oſtendit, ex qua, dum pulchritudo cæleſtium gaudiorum paululum mōſtratur, quaſi reclinatorium aureum ſit electis, in quo ſe vel in hac mortali luce contemplando reſocillent, ac requieſcant.*

Et quasi holocausti hostiam accepit illos] Græcè quaſi *holocauſtum hoſtiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanaſ. legunt, *quaſi holocauſtam hoſtiam*; Vatabl. *vt ſolidum ſacrificium excepit*; Anaſtaſius Nicenus quæſt. 9. in S. Script. legit, *& tamquam oblationem ſacrificij.* Omnes iuſti patientes aduerſa ex amore Dei ſunt eius holocauſta, ſed præſertim Martyres, qui totos ſe in holocauſtum Deo offerunt. Triplex erat Iudæorū hoſtia, ſiue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. ſcilicet hoſtia pro peccato, hoſtia pacifica, quæ ſcilicet offerebatur pro pace & ſalute cuiuſpiam; & holocauſtum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim ſignificat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex ceteris hoſtijs ſolus ferè adeps & ſanguis cederet Deo; reliqua verò cederent ſacerdoti, & laicis hoſtiam offerentibus. Igitur pœnitentes ſunt quaſi hoſtia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt:

Martyr eſt holocauſtum.

ferunt: innocẽtes ſunt quaſi hoſtia pacifica; quia mentis puritatem Deo conſecrant: Martyres verò ſunt quaſi holocauſtum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themiſtius apud Stobæum ſerm. 120. ait vicina & cognata eſſe hæc tria, ſcilicet τελευτᾶν, id eſt mori, & θύεσθαι, id eſt victimæ, & τελεῖσθαι, id eſt initiari ſacris. Hoc holocauſtum martyrij ſibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epiſtol. ad Tarſenſes palam ardenti voce proteſtatur: *Paratus ſum ad ignem, ad beſtias, ad gladios, ad crucem, tantùm vt Chriſtum videam Saluatorem meum & Deum, qui pro me mortuus eſt.* Et in epiſtol. ad Rom. *Si beſtiæ noluerint me vorare, ego ipſis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoſcite mihi, ego ſcio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem teſtatur ardorem. S. Ambroſ. in Exhort. ad Virgines: *Quàm bonus, ait, eſt Dominus, pro quo dulces & iniuriæ ſunt, & grata mors? Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petr. Damiani ſer. de S. Petro Apoſt: *Fortiter diligit, qui cũ neceſſe fuerit, pro Saluatoris fide corpus & animam tormentis exponit. Hic eſt fructus operis, laboris conſummatio, probatio dilectionis, &c.*

& Religioſus:

Simili modo myſtici Martyres, æquè ac holocauſta, ſunt Religioſi, qui totos ſe Deo deuouẽt, ſcilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum caſtitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè oſtendit S. Thom. 2.2.q.18.ar.7. ac noſter Hieron. Platus lib. 2. de Bono ſtatus Relig. c. 13. & 15.

& fidelis: quis?

Porrò, fideles omnes ſunt ſacrificia & holocauſta Dei, ſi omnia ad eius legem & honorem referant. Nam vt ait S. Auguſt. 10. de Ciuit. ca. 6. *Corpus noſtrum cùm per temperantiam caſtigamus, ſi hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra noſtra arma iniquitatis peccato, ſed arma iuſtitiæ Deo, ſacrificium eſt. Ad quod exhortans Apoſtolus ait: Obſecro itaque vos fratres, per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuam, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tãquam famulo, vel tamquam inſtrumento vtitur anima; cùm eius bonus & rectus vſus ad Deum refertur, ſacrificium eſt: quanto magis anima ipſa, cùm ſe refert ad Deum, vt igne amoris eius accenſa formam concupiſcentiæ ſæcularis amittat, eiq; tamquam incommutabili formæ ſubdita, reformetur: hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit ſacrificium. Quod idem Apoſtolus conſequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic ſæculo, ſed reformamini in nouitate mentis veſtræ, ad probandum quæ ſit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem eſſe templum Dei, mentem & cor eſſe altare, hoſtiam verò eſſe corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia ſua dicat Deo, ſcilicet per eleemoſynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem, ita S. Tho. 2.2.q.85.ar.3. ad 7. Quare, qui ſic operantur, quæ ſunt Dei, vt tamen & quædam ſæculi non relinquant, hi ſacrificium quidem, ſed non holocauſtum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocauſti* græcè eſt ὁλοκάρπωμα, quod noſter à Caſtro cenſet ſignificare oblationem frugum, vt dum manipulus ſpicarum adolebatur Deo die ſecũda Paſchatis, cum holocauſtũ ſit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verùm horum quoque animalium ſacrificium, ſiue, holocauſtum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & ſeq. Quare ὁλοκάρπωμα idem eſt quod holocauſtum, ita dictum, quòd totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id eſt fructum, vſum cultumque Dei, vti dixi Leuit. 1.

Et in tempore erit respectvs eorvm] *Et*, id eſt *idcirco*. q.d. Quia iuſti, præſertim Martyres, ſuam conſtantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauere, ſeque in holocauſtum Deo obtulẽre, idcirco erit eorum reſpectus, græcè ἐπισκοπὴ, id eſt viſitatio, inſpectio, ſpeculatio, reſpectus: hoc eſt, Deus viſitabit eos ſua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præſertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta ſuſtinuerunt, exornãdo dotibus immortalitatis, quas mox ſubdit. Vnde Græca hãc gnomen cum ſequenti nectunt, ſicq; legunt: *In tempore viſitationis ſuæ fulgebunt.* q.d. In die iudicij, cùm Deus viſitabit & examinabit ſingulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut ſtellæ in cælo. Tunc ergo reſpiciet Deus illos, quos nunc deſpicit mundus. Simili phraſi v. 13. dicitur de virgine vel cælibe: *Habebit fructum in reſpectione animarum ſanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et reſpectus in electos illius.* Reſpectus ergo hic eſt retributio, merces, præmium, quod intuitu & reſpectu bonorum operum, præſertim patientiæ, datur iuſtis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfecturæ ipſorum refulgebunt.* Hinc & explicans ſubdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Rurſum, viſitatio hæc & reſpectus ad præſentem vitam referri poteſt. q.d. Ad horam latent & deprimuntur iuſti, ſed ἐν καιρῷ, id eſt cùm tempus opportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inſpiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & ſanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipſis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui ſic exponunt: *In tempore viſitationis*, id eſt examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij ſui, Deus faciet, vt patientes & conſtantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

Fvlgebvnt ivsti, et tamqvam scintillæ in arvndineto discvrrent] *Fulgebunt* ſicut ſtellæ, imò *ſicut ſol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & teſtatur Chriſtus Matth. 13. 43. Stellæ enim in cælo ſunt quaſi ſcintillæ in arundineto, quoad ſimilem, tum ſplendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinẽ, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tũ celeritatem. Vnde illud Poëtæ, *Vos æterni ignes*, id eſt vos æternæ ſtellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corint. 15. 41. *Vers. 7.*

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedẽti ſententiæ, hoc modo: *In tempore viſitationis*, vel *reſpectus, eorũ fulgebunt.* Vnde S. Athanaſ. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præſenti vita, non futura, refertque ad iuſtos perſecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt ſcintillæ reſplenduerunt, ac populos docuerunt, & inſigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, vti obtinuit ipſe, velut eorum

eorum primipilus, per continuam 46.annorum fugam. Quem ſecutus noſter à Caſtro, hæc & ſequentia ſic explicat.q.d. *In tempore*, quo erit *reſpectus*, ſeu viſitatio *eorum*, hoc eſt, cùm tribulatione probabuntur vt aurum in igne, fulgebunt clariores euadentes, vt aurum ex igne erutum reſulget. Nam virtus eorum ſummaque conſtantia eluceſcit, & celebris & admirabilis omnibus fit Et ſicut ſcintillæ præhendunt paleas, & facilè diſcurrunt inter arundines; ita illi inter improbos leues, & inconſtantes attollunt caput, & tangunt inuidia ſui excellentia eorum, & ſilentium inijciunt illis: ſic condemnabunt ſua virtute infirmitatem nationum, & ſua conſtantia leuitatem cruciantiũ eos, & efferent caput ſuper omnes populos, quãtũ effert ciuitas ſupra montẽ poſita, & lucerna ſuper candelabrum collocata. Erunt igitur reges B populorum, & Dominus rex illorum erit. Hunc ſenſum verum eſſe, experimento comprobat ſubiectis illis verbis: *Nam qui fiduciam habent in illum, intelligent*, experienturque hanc veritatem. Hæc ipſe.

Verùm, alij magis appoſitè & genuinè, hæc & ſeqq. referunt ad futuram vitam & gloriam cæleſtem, non ad præſentem. Id enim verba planè ſignificant. Id etiam omnino exigit, quod ait v. 2. *Viſi ſunt oculis inſipientium mori & æſtimata eſt afflictio exitus illorum, & quod à nobis eſt iter, exterminium; illi autem ſunt in pace*; quę verba non poſſunt accipi, niſi de mortuis & beatis. Ita cenſent Clemens Alex.l.4.Strom.c.6.S.Cyprianus Exhort. ad Martyr.ca.12.S.Bonau.Lyran. Dion.Franc. Suarez 3.part.tom.2.diſp.48.ſect.1.& ſeq.& alij C paſſim, qui voce *fulgebunt* cenſent notari dotem claritatis, voce *diſcurrent* dotem agilitatis, quæ erit in corporibus Beatorum, præſertim Martyrum, qui obſcuritate carcerum claritatem hanc, & ſuis vinculis agilitatẽ hanc meruerunt. Porrò S.Bonau.in 4.diſt.49.p.2.ar.2.qu.1.cenſet quatuor dotes corporis glorioſi ſignificari hiſce verbis, cùm dicitur: *Fulgebunt iuſti, & tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent.* Nam *in fulgore*, inquit, *ſignificatur claritas: in iuſtitia impaſſibilitas: quia iuſtitia eſt perpetua & immortalis: in ſcintilla ſubtilitas, in diſcurſu agilitas.* Addit deinde ſubtiliter, quòd numerus harum quatuor dotum deduci poſſit ex duplici cauſa, ſcilicet formali & materiali. Primò, ex formali: quia cùm in corpore noſtro, inquit, ſit natura & forma duplex, ſcilicet elementaris, quæ modò dominatur, & cæleſtis, D quæ eſt natura lucis, quæ erit ſicut formalis & completiua corporis glorioſi, hæc dominabitur in reſurrectione. Igitur quia lux habet iſtas quatuor proprietates, ſicut patet in radio, ſcilicet claritatem, quia illuminat; impaſſibilitatem, quia nihil ipſum corrumpit; agilitatem, quia ſubitò vadit; penetrabilitatem, quia corpora diaphana ſine eorum corruptione pertranſit: ſic etiam corpus glorioſum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes. Secundo modo accipitur ſecundùm cauſam materialem ſic: Corpus noſtrum eſt compoſitum ex quatuor elementis, & quia elementa ſunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua, quæ eſt elementum humidum & paſſibile, habet paſſibilitatem & corruptionem: vnde humidum aqueum corpus corrumpit. A terra verò habet obſcuri- A tatem, quia eſt elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor conſumit continuè, ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aëre verò habet infirmitatem; aër enim facillimè immutatur & cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor iſti defectus debent per bona oppoſita remoueri ad hoc, quòd corpus ſit perfectum perfectione completa, ideo quatuor ſunt dotes. Contra corruptionem impaſſibilitas, contra obſcuritatem claritas, contra animalitatẽ ſpiritualitas, id eſt agilitas, contra infirmitatem virtus ſiue penetrabilitas, id eſt ſubtilitas. Et hæc vltima ſumptio cõuenientior eſt inter omnes, quoniam correſpondet auctoritati & rationi. Auctoritati Apoſtoli, ita enim ſumit Apoſtolus: *Seminatur in corruptione, ſurget in incorruptione*; ecce impaſſibilitas: *Seminatur in ignobilitate, ſurget in gloria*; ecce claritas: *Seminatur in infirmitate ſurget in virtute*; ecce penetrabilitas, id eſt ſubtilitas: *Seminatur animale, ſurget ſpiritale*; ecce agilitas. Vnde Apoſtolus ſumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus, quos remouent. Similiter S.Aug.de Ciuit.Dei, Aberit à corporibus noſtris, ait, omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per ſubtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impaſſibilitatẽ. Huc uſque S.Bonau.

Quatuor dotes corporis glorioſi.

Earum origo.

1.Cor.15.

Lib.22. c. 19.

Poteſt quoque τὸ *fulgebunt* referri ad famam poſthumam Martyrum, quâ gloria, miraculis, feſtis, templis, imaginibus, cultu, inuocatione refulgent in terra æquè ac in cælo. *Magna*, enim, ait S.Cyprian. de Laude martyrij, *eſt claritas, vitam ſalutis æternæ honeſtate paſſionis ornare: magna ſublimitas, ante ora Domini aſpectumq́ Chriſti poteſtatis humanæ tormenta non horrere, ſed contemnere. Sic Daniel minas regis, leonum frementium rabiem per conſtantiam fidei ſuæ vicit.*

Denique pro *fulgebunt* græcè eſt ἀναλάμψουσι, id eſt *deſuper reſplendebunt*, de ſupernis miro fulgore illuſtrabuntur, è cælo recepto ſplendore inflammabuntur, atque inſtar fulgentiſſimarum lampadum irradiabunt, quia ſcilicet à Chriſto Chriſtique gloria velut ſole deſuper illuminante, Martyres ſuæ claritatis radios & fulgores haurient, & rapient: ἀνὰ enim in compoſitione ſignificat *re*, vel *ſurſum*.

Tamqvam scintillæ in arvndineto D discvrrent] Arabicus, *fulgebunt iuſti tamquam curſus ſcintillarum in arundineto*; græcè ἐν καλάμῃ, id eſt *in ſtipula*; hæc enim crebriores iacit ſcintillas, quam arundo. Vnde illud Ouidij 4. Faſtor.

Moxq́, per ardentes ſtipulæ regnantis aceruos,
Traiicias celeri ſtrenua membra pede.

Senſus eſt. q.d. Sicut ſtipulæ, vel arundines ſiccæ ab igne correptæ, illico in ſcintillas abeuntes celerrimè euolant, & emicant quaquauerſum. ſic pariter corpora iuſtorum & Martyrum fulgida, velut quædam fulgetra huc illuc ad libitum agillimè diſcurrent, ac velut ſcintillæ emicabunt & volabunt.

Tropol. S. Hieron. (vel quiſquis eſt Auctor: ſtylus enim diſſidet à ſtylo S Hieron) epiſt.7. de viro perfecto tom.9. *Arundinetum* ait, *ſunt infideles, inter quos iuſti in hoc mundo non ſiſtunt, nec pedem mentemq́*

Arundines ſunt impij.

mentemq́; figunt, ſed quaſi peregrini anhelantes ad cælum diſcurrunt. Quid eſt, ait, *quòd aſtris per arundineta comparati voluabũt, & in ſiderei forma fulgoris ſtirpes terrarum miſerrimas permeabunt, tùm longè incongrue miſceantur vel fulgores arundinetis, vel arundineta fulgoribus?* ac reſpondet: *Intellige per arundineti imagines infideles homines & incredulos demonſtrari, eorumq́; corpora ſuperficie grata, & interiùs caſſa virtutibus: quæ vbi primùm ſpiritus vanitatis inflarit, ſibila ſerpentis imitentur, & ſanos partus, viperarũ progenies obſequantur. Scintillæ, inquit, in arundineto: Sancti ergo inter peccatores; quoniam non omnis caro eadem caro. In arundineto, ait, id eſt vacua luce corpora, & alienis arſura fulgoribus, quibus Sanctorum claritas futura pro pœna eſt: quoniam Deus ignis conſumens eſt: & iuſti in imaginem Deitatis aduenient.* Et S.Greg. 33.Moral. c.3. *Arundinetum, ait, vitam ſæcularium appellat, qui more arundinum per temporalem gloriam foris quaſi ad alta proficiunt, ſed intus à ſoliditate veritatis inaneſcunt.* Rurſum S.Bonau. Hugo, & Iſidor. Peluſ. li.1. epiſt.5. Impius, inquiunt, eſt arundo, quia creſcit arundo in luto, cedit vento, inanis eſt, inſtabilis, ſonora, leuis, vilis, infirma & igni apta: talis prorſus eſt impius: inter impios ergo diſcurrunt iuſti; ſimiles ſcintillis ob ſubtilitatem, paruitatem, agilitatem, proceſſionem de igne magno, & magnam aliarum rerum (putà proximorum) inflammationem, ſiue per charitatem eos conuertendo, ſiue per zelum iuſtitiæ eos pudore confuſionis, & dolore gehennæ ſuccendendo, fulminatà vna cum Chriſto ſententià damnationis, quæ eos velut paleas & arundines inſtar facti fulminis afflabit, & ſiderabit. Sic Apoſtoli, quaſi ſcintillæ diſcurrentes in arundinetis, imò ſpinetis cunctarum gentium, omnes igne amoris diuini inflammarunt.

Vers.8. Ivdicabvnt nationes, et dominabvntvr popvlis] Iuſti omnes in iudicio vniuerſali iudicabunt gentes infideles, & populos impios iudicio, non propriè dicto, ſed metaphorico & comparatiuo; quia ſcilicet ſuæ vitæ & virtutum exemplo, tacitè condemnabunt ſceleratam vitam impiorum, quam proinde etiam viua voce redarguent, & dignam gehenna aſſerent. Sic Chriſtus ait Lucæ 11. 31. *Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis; & ecce pluſquam Salomon hic. Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiã egerunt ad prædicationem Ionæ; & ecce pluſquam Ionas hic.* Hac ratione multi ex Patribus acceperunt iudicium Sanctorum, vt S. Hieronym. in 56. Iſaiæ: *Iudicat, inquit, quis cum Domino non auctoritate regnantis, ſed comparatione virtutum, quomodo & Apoſtoli iudicant duodecim tribus Iſrael, & Niniuitæ & regina Saba populum Iudæorum.*

Vnde piè & patheticè S. Aug. in Medit. cap. 4. *Tot, inquit, iudicibus inops aſtabo, quot me præceſſerunt in opere bono: tot argumentibus confundar, quot mihi præbuerunt bene viuendi exempla: tot conuincar teſtibus, quot me monuerunt proficuis ſermonibus, ſeq́; imitandos iuſtis dederunt actionibus.*

Apoſtolici viri propriè iudicabunt in die iudicij.

Apoſtoli verò, ac viri Apoſtolici & Religioſi, præſertim Martyres, qui omnia pro Chriſto reliquerunt, quin & vitam pro illo in holocauſtum obtulerunt, in iudicio propriè iudicabunt tam-

A quam Aſſeſſores Chriſti, eius ſententiam approbantes & confirmantes. Hoc eſt enim, quod eis promittit Chriſtus dicens Matth. 19.28. *Amen,* inquit, *dico vobis, quòd vos qui ſecuti eſtis me, in regeneratione, cùm ſederit Filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael.*

Quare in iudicio Martyres iudicabũt & damnabunt ſuos olim reges & iudices, à quibus iniquè iudicati & occiſi ſunt, putà Machabæi iudicabunt Antiochum, S. Petrus & Paulus Neronẽ, S. Laurentius Decium & Valerianum, S. Sebaſtianus Diocletianũ, &c. Vnde S. Cyprianus Exhort. Martyr. c.12. *Quando ergo,* inquit, *iudicaturos vos & regnaturos cum Chriſto cogitatis, exultetis neceſſe eſt, & futurorum gaudio præſentia iudicia calcetis.* Et Tertull. ad Martyres ca.2. *Iudex expectatur,* inquit,
B *ſed vos eſtis de iudicibus ipſis iudicaturi.*

Et regnabit Dominvs illorvm in perpetvvm] Pronomen *illorum* non refertur ad τὸ *Dominus*, ſed ad τὸ *regnabit.* q.d. Dominus Deus *regnabit illorum*, id eſt regnabit ſuper eos, vel *in eis*, vt vertit Vatabl. Eſt græciſmus. Græcè enim eſt ϐασιλεύσει αὐτῶν id eſt, quaſi rex dominabitur eorum. Significat ergo, quòd rex iuſtorum & Martyrum non erit Antiochus, Nerò, vel Decius, vti fuit olim in hac vita; ſed ipſe Deus, qui in eis regnabit per amorem, & per gloriam, aſpirando & communicãdo eis omne ſuum gaudiũ, omnes opes, omne regnum, omnem felicitatem, faciendo eos reges totius vniuerſi, iuxta illud: *Regnum & poteſtas dabitur populo ſanctorum Altiſſimi,*
C Daniel. 7.27. Quare tũc Deus erit omnia in omnibus, 1. Corinth. 15.28.

Qvi confidvnt in illo, intelligent veritatem: et fideles in dilectione acqviescent illi: qvoniam donvm et pax est electis eivs] Græcè πεποιθότες, quod eſt participium præteritum. q.d. Antea cõfiſi in Deo. Vers.9.

Celebrauit hucuſque iuſtorum in aduerſis fortitudinem, & Martyrum in tormentis conſtantiam; nunc, qui & quales illi ſint, oſtendit; nimirum qui confidunt in Deo, & fideles ſunt in dilectione, quo ſimul declarat, qua via, quibuſque medijs ad illam fortitudinem & conſtantiam perueniatur: nimirum confidentia in Deum, & amore fideli erga Deum. Senſus ergo eſt. q.d. Hi ſunt iuſti patientes, qui ob patientiã fulgebunt, & velut ſcintillæ diſcurrent, iudicabunt nationes,
D & in æternum regnabunt cum Deo, qui ſcilicet iam antè toti confiſi Deo, omnem ſuam ſpem in eo locarant. Ex hac enim ſpe roborati à Deo (Deus enim in ſe ſperantes, ſeque in aduerſis inuocantes exaudit, ſolatur & roborat) fortiter aduerſa & tormenta quælibet ſuſtinuerunt. Hi ergo illuminati à Deo intelligent veritatem eorum quæ dixi: ſcilicet iuſtorum animas non interire cum corpore, ſed eſſe in manu Dei, ab eoque confortari, curari & beari in æternum, vt in gloria cæleſti velut ſoles refulgeant, ac velut reges dominentur populis infidelibus & impijs. Rurſum iuſti conſtantes, patientes quaſuis tribulationes, ſunt illi, qui fideles ſunt in dilectione & amore Dei. Hi enim acquieſcẽt illi, græcè προσμενοῦσιν αὐτῷ, id eſt permanebunt apud eum, id eſt, ei in hac vita firmiter adhærebunt, eiuſque

cultui legique obediunt. Vnde vnus ex illis dicebat: *Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? tribulatio? an anguſtia? an fames? an nuditas?* &c. *Certus ſum quia neque mors, neque vita, neque angeli,* &c. Cauſam ſubdit. *Quoniam donum & pax eſt electis Dei.* Sic quoque legit S. Auguſt. in Speculo & codex Vaticanus. q.d. Iuſti adeò ſunt confidentes in Deum, Deique amantes, ideoque adeò in aduerſis conſtantes, quia ſciunt Deum amicos ſuos electos nunquam deſerere, ſed iis adeſſe & opitulari, ideoque ſuum donum multiplicis gratiæ & virtutis, ſuamque pacem, id eſt omne bonum, ac præſertim requiem æternam in cælo, eis communicare, iuxta illud Roman 8.29. *Nam quos præſciuit & prædeſtinauit conformes fieri imaginis Filij ſui, vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædeſtinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iuſtificauit: quos autem iuſtificauit, hos & glorificauit. Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

Porrò Græca iam aliter habent, & nonnulla addunt: *Quoniam,* inquiunt, *gratia & miſericordia ſanctis eius & viſitatio,* vel *reſpectus, in electis eius.* Quę verba clariùs ſenſum iam datum exprimunt. q.d. Deus ſanctis ſuis dat gratiam patientiæ & conſtantiæ in hac vita, ac gloriam electis ſuis in futura. Porrò hæc verba habentur in Vulgata c. ſeq. v. 15. & inde videntur huc in Græcum tranſlata, vti ſolerter aduertit Ianſenius.

VERS. 10. IMPII AVTEM SECVNDVM QVÆ COGITAVERVNT, CORREPTIONEM HABEBVNT: QVI NEGLEXERVNT IVSTVM, ET A DOMINO RECESSERVNT] Tranſit à iuſtis ad impios, horumque ſortem cum illorum ſorte per antitheſin componit, opponit & poſtponit; quòd ſicut illorum ſors eſt feliciſſima, ſic horum ſit infeliciſſima, etiam in hac vita. Senſus ergo eſt. q.d. Sicut pij recipient gloriam ſecundùm ſuas patientiæ cogitationes & paſſiones: ſic impij recipient correptionem; græcè ἐπιτιμίαν, id eſt mulctam & pœnam; Vatabl. *mulctabuntur;* alij, *punientur,* ſecundùm ſuas iniuriæ & ſcelerum cogitationes & perſecutiones, quibus pios ſpoliarunt, vexarunt, occiderunt. Vnde explicans ſubdit: *Qui neglexerunt iuſtum,* id eſt, cum velut vilem & neglectum omnibus probris maliſque affecerunt. Eſt mioſis. Vel *neglexerunt iuſtum* in neutro genere, id eſt iuſtitiam violarunt, omne ius faſque conculcarunt, idque magis reſpondet illi, quod explicans ſubdit: *Sapientiam enim & diſciplinam qui abijcit, infelix eſt.*

SECVNDVM QVÆ COGITAVERVNT] Id eſt pro merito prauarum cogitationum & volitionum: ex hiſce enim procedunt praui ſermones & prauæ operationes, inquit S. Bonau. Lyran. & Dion. Aut Secundò, q. d. Corripientur & punientur, prout ipſi conſcientia dictante dum peccarent, cogitauerunt, id eſt augurati & ominati ſunt; ſupplicia quæ timuerunt, re ipſa eis obuenient: incident in mala, quæ expauerunt, iuxta illud Iob 3. 25. *Quia timor, quem timebam, euenit mihi.* Magna enim ſupplicij pars eſt, præſagitio, angor, pauor, iugiſque formido illius velut capiti imminentis. Nam vt dicitur Prouerb. 10. 24. *Quod timet impius, veniet ſuper eum: deſiderium* (quoque) *ſuum iuſtis dabitur.*

ET A DOMINO RECESSERVNT] ad diabolum, velut apoſtatæ, perfidique & ſacrilegi proditores: vnde græcè eſt, καὶ τοῦ κυρίου ἀποστάντες. q.d. Apoſtatantes à Domino, illique rebellantes; quia ſpretâ iuſtitiâ dederunt ſe totos iniuſtitiæ & ſceleribus. Agit maximè hic & toto libro de tyrannis & iniuſtis iudicibus, qui vt ſuæ ambitioni, auaritiæ, libidini & tyrannidi planè indulgeant, tandem apoſtatant à fide & Deo, fiuntque hæretici vel athei, quales multos hoc æuo vidimus. Vnde Cantacuzenus legit, *qui neglexerunt Dominum, & à iuſtitia receſſerunt. Primū enim,* inquit, *illud eſt vt negligatur Dominus & ab eius gloria ſimul & cultu recedatur: deinde vt illius quoq; præcepta contemnantur.*

SAPIENTIAM ENIM ET DISCIPLINAM QVI ABIICIT, INFELIX EST: ET VACVA EST SPES ILLORVM, ET LABORES SINE FRVCTV, ET INVTILIA OPERA EORVM] VERS. 11. *Diſciplinam* græcè παιδείαν, id eſt inſtructionem, eruditionem, caſtigationem puerorum, qua ſcilicet puerilis hominum leuitas, petulantia & cupiditas corripitur & caſtigatur. Hinc & ipſa virga, ſiue flagellum, ipſaque flagellatio, vulgò vocatur diſciplina. Rurſum omnia aduerſa quibus Deus iuſtum erudit, purgat & perficit, ſunt diſciplinæ Dei. *Laus diſciplinæ.* Audi Apoſt. Hebr. 12. 5. *Fili mi noli negligere diſciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, caſtigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit: quis enim filius, quem non corripit pater? Omnis autem diſciplina, in præſenti quidem videtur non eſſe gaudij, ſed mæroris: poſtea autem fructum pacatiſſimum exercitatis per eam reddet iuſtitiæ.* Nam vt ait S. Cyprian. initio libri de Diſciplina & habitu Virgin. *Diſciplina eſt cuſtos ſpei, retinaculum fidei, dux itineris ſalutaris, fomes ac nutrimētum bonæ indolis, magiſtra virtutis. Facit in Chriſto manere ſemper, ac iugiter Deo viuere, & ad promiſſa cæleſtia, & diuina præmia peruenire. Hanc & ſectari ſalubre eſt, & auerſari & negligere lethale.*

Diſciplina ergo eſt inſtructio, & formatio morum ad omnem honeſtatem & virtutem. Hanc *qui abijcit* græcè ἐξουθενῶν, id eſt contemnens, vilipendens, nihili faciens; qui ſcilicet ea, quæ agere debet, diſcere negligit; aut ſi ſcit, opere non exequitur, *infelix eſt;* græcè ταλαίπωρος, id eſt ærumnoſus, miſer, calamitoſus; quia in multas ærumnas Deo vel homine vindice incidet, iuxta illud pſalm. 2. 10. *Et nunc reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram. Seruite Domino in timore & exultate ei cum tremore. Apprehendite diſciplinam, ne quando iraſcatur Dominus, & pereatis de via iuſta.* Ex aduerſo, *beatus homo, qui inuenit ſapientiam,* vti ait & fusè deſcribit Salomon. Prouer. 3. 13 & ſequ. & Eccli cap. 1. 19. & ſeq. Sapienter S. Leo ſerm. 7. de Epiphan. *Tota, ait, ſapientia Chriſtianæ diſciplinæ non in abundantia verbi, non in aſtutia diſputandi, nec in appetitu laudis & gloriæ, ſed in vera & voluntaria humilitate conſiſtit.* Paulò aliter legit & explicat S. Auguſt. (vel quiſquis eſt Auctor: ſtylus enim diſſonat à ſtylo S. Auguſt.) tractat. de Bono diſciplinæ c. 5. vbi ſic ait: *Ecce dicit Propheta, Qui ſpernit diſciplinam, odit animam ſuam. Et verè vt dixit, ita eſt: nam hoſtis eſt & inimicus animæ ſuæ, qui ſpretis diſciplinæ monitis, diabolicis occupatur officiis. Dicunt aliquanti, diſciplinam ſatis duris legibus conſtitutam. Loquantur iſta ſatis miſeri, quos ad omne facinus ille diabolus auctor mortis inuitat, quorum mentes* [illegible]

inſa-

inſatiabilis gula poſſidet, ſuper quos regnat ebrietas, quos turpis luxuria captiuos tenet, & à quibus numquã ſuperbia ingrata diſcedit. Illis autẽ quibus eſt ſtudiũ honeſtæ ſidem ſeruare continentiæ, humilitati pietatiq́; ſeruire, dulce diſciplinæ onus eſt, & leue iugum Domini, quod non grauat, niſi aut perditos, aut perituros.

Vacva est spes illorvm] inſipientium, id eſt impiorum, cum ſapientum & iuſtorum *ſpes immortalitate plena ſit*, vt dixit v. 4. Ratio à priori eſt, quòd impius careat gratia & charitate, quę eſt principium & fons omnis meriti de condigno: quare eſto impius oret, ieiunet, det eleëmoſynas, &c. tamen per ea non meretur vitam æternam & gloriã cæleſtem: opera ergo eius, etiam aliàs bona & meritoria, in ipſo quaſi inania, & mercede vacua ſunt. Rurſum *vacua eſt ſpes illorum*: quia opes, gloriam & felicitatem, quam ſperant, non aſſequuntur. Hinc *labores ſine fructu*, græcè ἀνόνητοι, id eſt ſine vtilitate & pretio ſunt, imò verò noxij & exitiales; quia laborant ſeruiuntque peccato & dæmoni, ad æternam ſuam damnationem. Aliqui legunt ἀνόητοι, id eſt fatui, ſtulti, inſenſati ſunt labores impiorum, quia ipſi ſunt inſenſati & ſtulti. Hinc & *inutilia opera*, imò pernicioſa, quia impia. Perperam Hugo, Holkot, Dion. & Gloſſa legunt, *inhabitabilia opera*, ſicq; exponunt. q. d. In quibus Deus non inhabitat; vel quę habitationi, conuictui & ſocietati hominum repugnant; vel quæ eos ab habitatione Eccleſiæ, tum militantis, tum triumphantis, putà à cælo, excludunt. Verùm parerga ſunt hæc omnia: græcè enim eſt ἄχρηστα, id eſt inutilia.

Laborant ergo pij & impij, ſed pij parui laboris magnã referunt mercedem, ſcilicet æternum gloriæ pondus, vt ait Apoſt. 2. Corinth. 4. impij verò magni laboris nullam referunt mercedem, ſed ingentem pœnam, tum præſentem, tum futuram putà incendia gehennæ. Quàm ergo pij ſapientes ſunt impij verò amentes & inſipientes!

Vers. 12. Mvlieres (vxores) eorvm insensatæ (ἄφρονες, id eſt amentes, ſtultæ.) svnt et neqvissimi (græcè, πονηρὰ, id eſt praui, nequam per antonomaſiam, id eſt nequiſſimi) filii eorvm] q. d. Inſipientium, id eſt impiorum, inter alias hęc ſors & pœna eſt, quòd vxores & filios habeant ſibi ſimiles, putà inſipientes, id eſt prauos, ſceleratos & impios. Maritus enim velut pater familias toti familiæ ſuam inſipientiam, id eſt ſua vitia, verbo & exemplo affricat & inſtillat, iuxta illud: *Mali corui malum ouum*. Et illud Senecæ in Hippolyt.

Redit ad auctores genus,
Stirpemq́; primam degener ſanguis refert.

Et illud l. 4. Eſdræ c. 9. 17. *Qualis ager, talia & ſemina; & quales flores, tales & tincturæ: & qualis operator, talis & creatio; & qualis agricola, talis & cultura.*

Secundò, propriè per *inſenſatas* intelligit adulteras, & conſequenter per filios *nequiſſimos* accepit ſpurios & adulterinos. q. d. Hæc eſt pœna impiorũ, vt, cùm ipſi ſint infideles Deo, vxores pariter experiantur ſibi infideles & adulteras, quæ proles ex alio viro, putà adultero, ſuſceptas maritó quaſi proprias arrogent & ſubſtituant. De adulteris enim & adulterina ſobole in ſeqq. agitur, ita Ianſen. Hinc diſce viros, qui fidem Deo datam violant, impieque viuunt, Deo vindice id conſequi, vt nec ab vxoribus eis fides præſtetur,

A nec à filijs honor. Docet hoc Apo. Ro. 1. 21. *Qui*, inquit, *cùm cognouiſſent Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, propterea tradidit illos Deus in paſſiones ignominiæ: nam feminæ eorũ immutauerunt naturalem vſum, in eum vſum qui eſt contra naturam.* Hinc apud hæreticos eorumque Prædicantes tot ſunt adulteria, fornicationes & inceſtus, ſed occulti: qui enim fidem Deo non ſeruat, quomodo ſeruabit homini? qui credit vel docet caſtitatem ſeruatu impoſſibilem, quomodo eam ſeruabit, imò quomodo credet eam ſibi poſſibilem?

Filij ſequuntur parentũ mores.

Moraliter diſcant hîc mariti, ſi probas & caſtas velint habere vxores & proles, ipſi eis probitatis & caſtitatis exemplo præeant: hoc enim ſequentur ipſæ, ac Deus mariti probitatem, hoc
B congruo ſuorum præmio remunerari ſolet; ſi enim maritus ſit improbus & inceſtus, improbam & inceſtam habebit vxorem ac liberos. Rurſum, ſi mater ſit impudica, impudicitiam ab ea diſcet filia. Ita communiter fieri videmus, etſi ſubinde contrarium per extraordinariam Dei prouidentiam contingat. Hinc D. Ambroſ. lib. 3. de Virgin. loquens de Herodiade: *Quid*, ait, *potuit filia de adultera Matre diſcere, niſi damnum pudoris?* Ideoque Ezechiel Propheta c. 16. 44. *Sicut*, ait, *mater, ita & filia eius.* Et in hanc ſententiam Gloſ. in c. *Si quis tum militibus*, 6. qu. 1. adducit verſum vulgarem:

Gnoma.

Inſequitur leniter filia matris iter.

Vnde & Virgilius in Bucolicis ecloga 1.

Sic canibus catulos ſimiles, ſic matribus hœdos
Noram.

C Cuius auctoritate Columella libr. 3. Rei ruſticæ: *Nihil*, inquit, *dubium, quin ipſa natura ſobolem matri ſimilem eſſe voluerit.* In idque alia quædam ſcribit, trahitque etiam ad vineta. Diogenes Cynicus teſte Laërtio cùm ebrium in foro vidiſſet: *Illius*, inquit, *pater ebrius fuit*. Horat. l. 4. Carm. ode 24. ſic canit: *Dos eſt magna, parentum Virtus.*

Adulteri vxor fit adultera: cur?

Porrò adulterorum vxores ſæpè eſſe adulteras liquet, tum experientiã, tum ratione. Adulterium enim viri facit vxorem impudicam; tum quia dat illi exemplum libidinis: viri enim mores vxori ſunt ſpeculum, quod ipſa imitetur. Tũ quia illi ſuggerit modum ſe vindicandi: vxor enim videns fidem ſibi à marito datam non ſeruari; fidem pariter ei non ſeruat, vtque iniuriam per adulterium ab eo illatam vindicet, ſimilem illi iniuriam per adulterium irrogat. Ouidius libro de Art. exemplum dat Agamemnonem & Cly-
D temneſtram:

Dum fuit Atrides, inquit, *unâ contentus, & illa*
Caſta fuit: vitio eſt improba facta viri.

Et mox:

Et malè peccantem Tyndaris vlta virum eſt:

Gnoma.

Quocirca Ariſt. lib. 1. Oeconom. c. 4. *Primùm*, inquit, *leges ſint viro ad vxorem, vt iniuria ceſſet ſic nec ipſe iniuriam patietur. Eſt autem* (vt ille paucis interiectis ſcribit) *viri iniuria externarum mulierum congreſſio.* Et vt ſcribit Seneca ad Lucil. epiſt. 95. *Grauiſſimum eſt in vxorem iniuriæ genus, habere pellicem.* Quocirca ſapienter maritum admonet Lactant. l. 6. *Exemplo*, inquit, *continentiæ docenda vxor, vt ſe caſtè gerat. Iniquum eſt enim, vt id exigas, quod ipſe præſtare non poſſis.* Et paulò pòſt ſcribit vxorem eius, qui circa corrumpendas alienas vxores occu-

occupatur, exemplo incitatam aut imitari ſe putare, aut vindicare. Idque eſt, quod ipſe S. Auguſtinus ſimiliter in c. *Si dicturi*, 32. q. 6. monebat, vt, quales volumus vxores noſtras inuenire, & ipſe nos inueniant; & ſi intactas quærimus, intacti ſimus. Hac de cauſa Iob ille vir rectus & timens Deum cap. 31. 9. *Si deceptum eſt*, ait, *cor meũ ſuper muliere, & ſi ad oſtium amici mei inſidiatus ſum; ſcortum alterius ſit vxor mea, & ſuper illam incuruentur alij*. Sed & Æſopus apud Planudem, ita Ennum filium monet: *Semper vxori tuæ adhære, ne alterius viri periculum velis facere*. Huc quoq; pertinet illud Oſee 4. 14. *Non viſitabo ſuper ſponſas veſtras cùm adulterauerint; quoniam ipſi cum meretricibus conuerſabantur*. Tamquam ſcilicet quodammodo excuſentur mulieres adulteræ, ob virorum ſuorum adulteria. Hinc Seneca epiſt. 94. ad Lucilium: *Improbus eſt*, inquit, *qui ab vxore pudicitiam exigit; ipſe alienarum corruptor vxorum*. Denique S. Auguſt. tractat. de Decem chordis: *Si caput*, inquit, *eſt vir, meliùs debet viuere, & præcedere in omnibus factis ſuis vxorem, vt illa imitetur virum*. Nam vt ait Pacatus in Panegyr. ad Theodoſ. Imper. *Imperata correctio exaſperat, blandiſſimè autem iubetur exemplo*.

Vers. 13. Maledicta creatvra eorvm, qvoniam felix est sterilis: et incoinqvinata, qvæ nescivit thorvm in delicto, habebit frvctvm in respectione animarvm sanctarvm] Syrus, *maledicta eſt progenies eorum: quoniam melius eſt ſterili quæ non eſt coinquinata, quæ ignorauit lectum caſus*, vel *ruinæ*; Arabicus, *maledicta conditio eorum: quoniam ſterilis quæ non habet maculam, in ſe beata, quæ neſciuit lectum in ruina*.

Opponit piorum prolem proli impiorum. q. d. *Creatura*, græcè γένεσις, id eſt generatio & progenies, putà filij & filiæ ſunt maledicti, id eſt impij & ſcelerati; tum quia parentes vitia vti corporis, ſic & animæ, in proles generando traijciũt: vtriuſque enim infectum eſt ſemen parentum. Vnde videmus, ſi parentes ſint calculoſi, podagrici, epileptici, ebrioſi, libidinoſi, adulteri, filios quoque iiſdem morbis & vitijs obnoxios: tum quia parentes impij impiè educant ſuas proles, ac vitiorum, quibus obnoxij ſunt, exempla, quotidie filijs ſuis præbent. Quid enim diſcat filius à parente, quem quotidie rixari, iurare, inebriari videt, niſi vt & ipſe rixetur, iuret, ſeſeque inebriet? Paternum enim & domeſticum exemplum potens eſt & efficax in animis filiorum; quare eos ſuorum vitiorum heredes relinquit. Ex aduerſo *felix eſt* mulier *ſterilis & incoinquinata, quæ neſciuit thorum in delicto*, id eſt quæ cubile & lectum adulterij & fornicationis ignorat, id eſt, quæ immunis eſt ab adulterio & fornicatione: licet enim ſit ſterilis, tamen non carebit ſuo fructu & prole in iudicio, quo Deus viſitabit, iudicabit, reſpiciet & præmiabit animas caſtas & ſanctas. Præfert ergo mulierem probam & caſtam, licet ſterilem, impiæ & inceſtæ, licet fœcundæ & prolibus abundanti: quòd hæc proles impias generet, educet & formet; illa verò præmium illuſtre ſuæ caſtitatis conſequatur à Deo. Vnde Budæus in Pandectas vertit, *execrabilis eorum genitura, quando beata ſterilis non inquinata*. Non enim omnem ſterilem beatificat, ait Ianſen. ſed non inquinatam; ſicut nec v. ſeq. omnem ſpadonem, ſed eum, qui non eſt operatus iniquitatem, & nõ cogitauit praua contra Deum. Vide & S. Hier. in c. 56. Iſaiæ & 9. Oſee legit: *Beata ſterilis immaculata, quæ non cognouit ſtratum in delicto*, vel *cubile in peccato*, putà in adulterio: hoc enim ob enormitatẽ antonomaſticè dicitur delictum, vel peccatum. Vatabl. *ſanè beata eſt ſterilis incontaminata, quæ concubitum flagitio non nouit, fructum in cognoſcenda animarum cauſa capiet*. Per *ſterilem* nonnulli accipiunt coniugatam, quæ ſeruat caſtitatem cõiugalem, & thorum immaculatũ in matrimonio. *Beata ſterilis: quæ.* Ita Hugo & D. Thom. & noſter à Caſtro, qui appoſitè & contrapoſitè ſic exponit: Maledicta creatura, id eſt proles impiorum, vtpote ex adulterio habita. q. d. Infelix illa vxor, quæ quòd non generet ex viro ſuo, & ipſa flagitium committit maculando thorum viri ſui, & filios generat execrandos. Sanè multò felicior eſt infœcunda, quæ contenta orbitate filiorum non eſt paſſa maculare aut coinquinare lectum ſuum delicto; nempe quòd non cognouit thorum ſeu lectũ in delicto, pro non cognouit delictum in thoro per hyſteron proteron, hoc eſt, concubitum flagitioſum: Deum enim prætulit filijs.

Reſp. Virgo. Meliùs tamen, pleniùs & perfectiùs alij per *ſterilem incoinquinatam* accipiunt virginem; hæc enim ſola eſt *incoinquinata*, id eſt incorrupta non marcida, quæ florem virginitatis illibatum ſeruat: mox enim cap. 4. 1. in virginitatis laudes excurrit. Nam coniugata in veteri teſtamento ſi eſſet ſterilis, non tam benedicta, quàm maledicta cenſebatur, vtpote carens communi dono illius æui, ſcilicet fœcunditate. Ita de virgine hunc locũ accipit Eccleſia in officio Eccleſiaſtico de Communi Virginum, & S. Hieron. loco iam citato, ac S. Ambroſ. lib. 1. de Virgin. vbi legit, *melior ſterilitas cum virtute*. Sic & Holcot, Dion. & noſter Gabriel Vaſquez, quem audi: Neſcire thorum in delicto, non eſt, non violare thorum per adulterium, ſed idem quod eſſe ſine vxore, cum qua quis in eodem thoro cubare poſſet, eò quòd eunuchus vel ſterilis ſit, & tamen eſſe plenum bonis operibus: ſicut è cõtra fœcundus, & qui filios habet, etiam ex legitimo thoro, tamen legem Dei non ſeruat, dicitur ſcire thorum in delicto, id eſt ſcire thorum & habere fructum matrimonij. & ſimul contra legem Dei peccare. ita Vaſquez 3. p. to. 2. diſp. 124 n. 47.

Idem patet ex verſu ſeq. vbi quod hic dixit de femina, dicit de viro, eumque vocat *ſpadonem* id eſt eunuchum, qui nequit aliud eſſe, quàm virgo. Idem exigit præmium eminens vtrique promiſſum v. 14. *dabitur enim illi fidei donum electum, & ſors in templo Dei acceptiſſima*, quod vtique non cõiugatis, ſed virginibus datur.

Igitur *quæ neſciuit thorũ in delicto*, idẽ eſt quod, *quæ neſciuit delictum* (puta adulterium, fornicationem) *in thoro*, id eſt lecto, qualis tum eſt coniugata per caſtitatem coniugalem: tum potiùs virgo per caſtitatem virginalem, ideoque dicit, non *quæ neſciuit delictum in thoro*, ſed *quæ neſciuit thorum in delicto*. q. d. Virgo adeò abeſt & abhorret à delicto adulterij & fornicationis, vt ipſum thorum ſiue lectum concubitus, quo delinqui poteſt, & quo delinqui ſolet, ignoret. q. d. Virgo omnem concubitum, omnem copulam ignorat.

Senſus

Senſus ergo planus & plenus eſt. q. d. Maledicta eſt generatio, id eſt tam parentes, quàm proles adulterinæ & ſceleratæ impiorum, quia ex aduerſo benedicta & felix eſt generatio & ſtirps piorum. Nam felix eſt vxor incoinquinata, ideoque quoad prolem corporalem ſterilis, quæ omnem omnino thorum & concubitum, quo delinqui ſolet, ignorat: habebit enim fructum copioſum in reſpectione animarum ſanctarum.

Excurrit hîc Sapiens in vituperium libidinis, & encomium caſtitatis & virginitatis, quia ſapientiæ comes, imò ſoror, eſt caſtitas & virginitas. Vnde S. Gregorio Nazianz. teſte Ruffino, per viſum vtraque ſpecie feminea & virginea apparuit; illoque feminas auerſante, vultumque auertente, ab eis audiuit: *Ne ægrè feras ô iuuenis noſtrum conſpectum: ſorores enim ſumus, tibiq́; familiares: vni nomē eſt ſapientia, alteri caſtitas. Viſitare te venimus, quia iucundum nobis in anima tua habitaculum præparaſti.*

Viſio S. Gregorij Nazianz.

Studium ſeruat caſtitatem: curì

Quocirca amor ſapientiæ tuetur caſtitatem, caſtitas viciſſim incitat ad ſtudium ſapientiæ. Olim multis Religioſis hoc dedi conſilium, & etiamnum do, vt, ſi velint puritati animæ, & bono Religionis ſuæ conſultum, in eam inducant cum pietate ſtudium litterarum, præſertim Theologiæ & ſacræ Scriptur. per hoc enim tollitur otium, quod eſt cauſa omnis mali, ac mens à carne carneiſque voluptatibus eleuatur ad cognitionem, & guſtum rerum diuinarum; tertiò, homo fit doctus, vt & alios docere, & ad perfectionem erudire poſſit: quare experientia conſtat, nil ita reformare Religionem & diſciplinam monaſticam, ac ſtudia litterarum pietati iuncta. Sanè in Societate noſtra multi mirantur hæc tria ita contraria coniungi, ſcilicet tantam humilitatem cum tanta ſcientia, tantam obedientiam cum tanta prudentia, tantam caſtitatem cum tanta iuuentute; ſed cauſa poſt Dei vocationem & gratiam, eſt aſſiduum ſtudium ſapientiæ. Semper enim diſcimus & docemus, quo fit, vt caſti ſimus, & tentationes carnis vel non ſentiamus, vel per Dei gratiam ſuperemus, iuxta illud S. Hieron. *Ama ſcientiam Scripturarum, & vitia carnis non amabis.* Tantùm curent ſtudioſi ſapientię, ante omnia ſtudere cognitioni Dei & ſuiipſius, vt Deum ſummè reuereantur, ſeipſos ſummè deſpiciant; nam alioqui *ſcientia inflat, charitas ædificat,* ait Apoſtol.

Apologus cælibatus eſt phœnix.

Huius ſententiæ veritatem inſigni phœnicis & viperæ apologo aureis gnomis ceu gemmis inſperſo, repræſentat Cyrillus l. 4. Apolog. moral. ca. 7. *Vipera,* inquit, *phœnicem ſolitariam recumbentem reperiens, ſalutauit, & dixit, Vt quid tu ſola ſedes, vbi eſt tui generis amica ſocietas? cui illa: Quippe ſola ſum in genere meo, nec vllius in me eſt ſexus diſcretio, vna tantùm ſum & ſingularis in mundo. Quo audito mirata valdè vipera dixit: Numquid tibi ſoli fuit illiberalis natura, tum ceteris animalibus tam ſit in generationis ſuauiſſimo gaudio, & gratiſſimo prolis bono? Ad quid tibi pulchritudo hæc, poſtquam priuata es vitæ coniugalis dulcedine, & iocundi delectatione? Nempe ſi moritura es, tota defficies; ſin immortalis, in æternum es triſtis. Quid plura? In hac tua caſtitate, tibi oculis clauſis & obturatis, quid malum bonumq́; ſit nūquam ſenties, neque noſti. Ad hæc illi phœnix, venereorum non ignara faſtidij, & puritatis non inſcia gaudij, minimè* A *turbata reſpondit: Ibi eſt ſumma & gaudioſa ſocietas, vbi totius ſpeciei intima eſt vnitas. Igitur quia ſingularis ſpecie ſum aſſimilata cæleſtibus, gaudeo intentiſſimè, totam & non partialem me eſſe exulto. Tota enim res, tota vis in me vna, & omnis bonitas mei, ſpeciei eſt clara. Quòd ſi generationis lepore non fruor, etiam aurum, ſaphirus, ſtella, orbis & animus nō generant, nec minùs inde pretioſa ſe putant. Indignior enim à primo bonitatis fonte per diſſimilitudinem elongata natura, ſemper in ſua vnitate eſſe non potuit: ſed ex diuiſione ſucceſſiuę generationis penſatur ſolatium, cur non etiam eius deſudationis tormentum? Quamquam enim fœtus vna inſtantanea delectatione concipitur, tamen abominatione fouetur, labore portatur, timore ſeruatur, dolore parturitur, periclitatione gignitur, fœtore nutritur, ſerbitute augetur, anxietate diligitur, & in puncto cum maxima tribulatione amittitur. An fortè tu ſola gaudeas de generatione* B *experientia diſces, concipies enim delectabiliter, & lethaliter paries; cùm prolem nutrieris, tūc propter eam te perdendo ipſam amittes. Atque ita paras tibi, chariſſima, cibū mortis. Dic amabo quænam gratia gallinæ eſt, quæ pullos genitos tanto amoris impetu fouet? Nónne ab eis cùm creuerint, ignoratur?* Ex quibus caſtitatem ſibi ſuique ſimilibus gratulans, concludit: *Hoc ergo meum gaudium eſt generare meipſam; meum ſolatium eſt, fouere meipſam, dum ſine diuiſione & maculatione, igne purificante meipſam genero; & cùm ſenio grauis deficio, tunc innouata reſurgo, & ſic veriùs ſemper viuo. Cinis enim meæ reſolutionis, ſemen eſt viuificum nouæ vitæ. Ne dicas certè in vacuum me deprauaſſe, vel depuraſſe naturam, cùm ſim gemmatæ & floridæ caſtitatis exemplum; & hoc non ſolùm delectationem veneream me neſciuiſſe non tribulor, ſed inuiolabili puritate ligata eam numquam me noſcituram* C *delector. Tua ergo ſcientia, imo concupiſcentia ſit boni & mali, quo momentanea dulcedine coitus, furore libidinis inſanis, & perdis in æternum vitam & caput. Quo dicto, ab inuicem ſunt diuiſi.*

Eius gaudia.

Habebit fructum in respectione (græcè rurſum eſt, ἐν ἐπισκοπῇ, id eſt in viſitatione, inquiſitione, examine, reſpectu) animarum sanctarum] id eſt, cùm ſingularū merita viſitabuntur, dijudicabuntur & præmiabuntur, vti legit & explicat S. Hieron. in cap. 56. Iſaiæ. *To ſanctarum* non eſt in Græco, ſed ſubintelligitur; non enim præmiabūtur animæ, niſi ſanctæ. Hoc ergo addidit Vulgatus ad contrahendum nomē reſpectionis, vt ſignificet remunerationem ſanctitatis. Senſus ergo eſt. q. d. Caſtæ & virgines eſto ſint ſteriles, id eſt careant prole; ſuum tamen D habebunt fructum, id eſt mercedem, in futuro ſæculo, puta in die iudicij, quo Chriſtus omnium dicta factaque viſitabit, id eſt examinabit, iudicabit & coronabit. Poteſt Secundò, cum Petro Nannio per *fructum* accipi proles: hæc enim merces aptè reſpondet ſterilitati. q. d. Virgo licet ſit ſterilis, nec corporales generet filios; non tamen carebit ſua prole ſpirituali, prole inquam virtutum ex caſtitate manantium, quomodo proles caſtitatis, eſt oratio, meditatio, abſtinentia, eleēmoſyna, &c. ac gloria & aureola ijs reſpondens in cælo. Rurſum proles virginum ſunt alij Sancti, quos virgines ſuo verbo & exemplo ad ſanctitatem & virginitatem impulerunt: hi enim ſunt filij ſpiritus, non carnis. Qua phraſi S. Ambroſ. libr. de Arca & Noë c. 4. *Probati viri genus,* ait, *proſapia virtutis eſt: & ſicut hominum genus homines*

mines ſunt, ita animarum genus virtutes ſunt.

Alludit ad Iſaiæ c.56.3. *Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum*, &c. *Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius à filijs & filiabus: nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit.* Vbi fusè, hac de re egi. Quare hic plura non addam.

Nota hic ante Chriſtum in veteri teſtamento extitiſſe laudem & conſilium Euangelicum cælibatus & virginitatis, licet enim hæc prophetice accipi poſſint de nouo teſtamento, vbi hæc veriſſima eſſe conſpiciuntur; Sapiens tamen in genere loquitur de omnibus caſtis, etiam ſui æui, vt patet. Vnde S.Ignatius epiſt. ad Philadelph. tradit in veteri teſtamento virgines fuiſſe Eliam, Eliſeum, Ioſue, Ieremiam, Melchiſedec & Ioannem Baptiſtam: virgines quoque fuere filij Prophetarum, de quibus in libris Regum crebra fit mentio.

Præclarè S.Gregor. Nazianz. in carm. de Virginitate, hæc ei dat elogia:

Virginitas res eſt omni mirabilis æuo.
Virginitatis amor mentes ad ſidera tollit.
Prima Trias virgo eſt, hoc eſt, prima virgo eſt S. Trinitas.
Virginitas magni pars inclyta Chriſti.
Virginitas promptiſſima cæli
Semita, conſilijſq; Dei ſapientibus hærens.
Virginitas (Danielis) *fuluos potuit ſopire leones.*
Virginitas Angelorum vita.
Virginitas decoratur coniuge Chriſto.

ET SPADO (græce eunuchus) QVI NON OPE-
VERS.14. RATVS EST PER MANVS SVAS INIQVITATEM, NEC COGITAVIT ADVERSVM DEVM NEQVISSIMA (repete ex v. præcedenti, *Felix eſt*. Rationem ſubdit) DABITVR ENIM ILLI FIDEI DONVM ELECTVM] Laudauit virginem feminam, hic à pari laudat virginem virum, illumque virgini feminæ combinat & adæquat. q.d. Sicut dixi felicem eſſe feminam ſterilem & incoinquinatam, id eſt virginem, ſic pariter felicem eſſe prædico virum virginem: qui ſcilicet per propoſitum vel votum caſtitatis, quaſi ſpado vel eunuchus, ſe caſtrauit propter regnum cælorum, iuxta conſilium Chriſti Matth.19.12. puta, qui ex amore puritatis omnem libidinis vſum ſibi interdixit, ideoque *non operatus eſt per manus ſuas iniquitatem*, puta pollutionem, tactus impudicos, aliaque ſcelera, tum libidinis, tum aliorum vitiorum, *nec cogitauit aduerſus Deum nequiſſima*, græcè πονηρά, id eſt mala & praua. q.d. Qui nec per actus manuum, nec per prauas cogitationes mentis in Deum peccauit; qui manus ab opere vetito, & mentem à mala cogitatione, præſertim venerea (hac enim ſæpè peccatur etiam à continentibus, per internam libidinis delectationem moroſam, etiamſi actus externus abſit, imò horrori ſit) cohibuit, imò manibus multa bona operatus eſt, & mente multa pia cogitauit & deſtinauit. Eſt mioſis. Virgines enim liberæ ab oneribus coniugij totæ vacant Deo, pijſque cogitationibus & operationibus, ideoque merentur tantum præmium, quantum ſubdit.

Minùs appſiote Dyoniſ. *ſpadonem* accipit per naturam, qui ſcilicet natus eſt eunuchus, vel caſtratus ab hominibus. *Hic enim*, inquit, *cogitare*

A *poteſt contra Deum, ac murmurando dicere: Cur me creaſti eunuchum & impotentem ad generandum?* Ab hoc enim murmure abſtinere, eſt præceptum, ideoque laus exigua, quæ tamen magna huic ſpadoni datur, cùm ſubditur: *Dabitur enim illi fidei donum electum*, &c. Ergo ſpado hic non per naturam, ſed per voluntatem & virtutem intelligitur, puta cælebs & virgo. Magis appoſitè noſter à Caſtro ſpadonem accipit virum coniugatum, ſed orbum liberis, propter vxoris fortaſſe ſterilitatem, qui ita fidelis eſt legi Dei, vt ſuperet filiorum cupidinem, quæ adeò populum illum occupabat, vt multi non vererentur ex alienis vxoribus filios ſibi procreare cõtra Dei præceptum. Ille ergo eunuchi nomine hic commendatur,
B qui ita adhærebat diuino præcepto, vt, ne illud tranſgrederetur, ſua fidelitate vinceret amorem filiorum, & opprobrium, quod ſterilibus eo tempore oriebatur. Nam id oſtendit quod dicit: *Felix ſterilis immaculata, quæ neſciuit thorum in delicto*; & felix eunuchus, *qui non eſt operatus iniquitatem*: at infelices impij, qui ex adulterio filios procreãt. Nam eiuſmodi filij profani erunt, & delebuntur tamquam ex iniquo thoro nati. De eiuſmodi ergo eunuchis loquitur hæc ipſe. Licet enim ſpado ſignificet propriè eunuchum, qui nequit eſſe maritus, vtpote impotens ad copulam coniugalem; tamen ad orbum, qui filios alia de cauſa procreare nequit, extendi poteſt. Omnia hæc eo ſpectant, vt præferant carentiam filiorum cum virtute, copiæ filiorum cum vitio: vnde cap. ſequent. v.1. Græcus habet, *melius eſt eſſe ſine filijs cũ virtute.*

C DABITVR ENIM ILLI FIDEI DONVM ELECTVM, ET SORS IN TEMPLO DEI ACCEPTISSIMA] Græcè *dabitur enim fidei gratia electa, & ſors in templo Domini acceptior, iucundior* vel *gratior*; vel, vt S.Hieronym. in 56. Iſaiæ, *delectabilis*. Græcè eſt, θυμηρέστερος, id eſt animo placentior, à θυμῷ ἀρέσκω, id eſt *animo placeo*: aliqui legunt, θυμηδέστερος, id eſt *animo delectabilior*, à θυμὸν ἥδω, id eſt *animum oblecto*; ſed eòdem redit ſenſus.

Quæres, quodnam *fidei donum electum* hic promittatur ſpadoni voluntario, puta virgini? Primò. Lyran. accipit fidei donum omnibus electis commune. Secundò, S.Bonau. & Vatabl. accipiunt fidem, non quamlibet, ſed efficacem & eminentem, quæ in ſpe beatificat, eſto necdum in *Donum electum virgini quod? Resp. Primò. Secundò.*
D re, atque ex Dei electione datur, ac homines efficit perfectos. Tertiò, Cantacuzenus accipit collocationem ad dexteram Chriſti in die iudicij: hoc enim eſt proprium & eximium electorum donum. Quartò, Dion. accipit donum puritatis internæ, & interioris profectus. Quintò, magis planè & genuinè noſter à Caſtro explicat q.d. Vt fides, id eſt fidelitas eius in Deum, qua contra tentationes carnis, quæ creberrimæ & vehementiſſimæ ſunt, conſtanter dimicauit, coronetur inſigni & exquiſita gratia Dei, quã explicat, dum ſubdit: *Et ſors in templo Dei acceptiſſima*; græcè, *gratior & iucundior*. Hæc ergo ſors & gratia electa, promiſſa virginibus, eſt peculiaris ſenſus & guſtus rerum ſpiritualium, cæleſtium & diuinarum, quem Deus eis impertitur. Congruum enim eſt, vt qui amore Dei priuant ſe voluptatibus carnis, ſpiritus conſolationes perſentiſcant; *Tertiò. Quartò. Quintò.*

vt

vt qui hominem ſponſum renuunt, ſponſum accipiant Deum & Chriſtum: vt qui liberos à ſe A abdicant, Angelorum & Sanctorum conſortio fruantur: ſic enim fruuntur virgines, quę in templis & oratorijs vacant orationi, lectioni, concioni, meditationi rerum cæleſtium, ac pijs operibus. Hæc eſt beata ſors Magdalenæ, quam ei attribuit Chriſtus dicens: *Optimam*(id eſt ſanctiſſimam, perfectiſſimam, ſummè meritoriã æquè ac iucundiſſimam) *partem ſibi elegit Maria, quæ non auferetur ab ea*, Lucæ 10 42. Gratia ergo electa virginum eſt, vita & conuerſatio angelica, qua liberi & vacui curâ coniugum, filiorum, ancillarum, quietam agunt vitam in Dei obſequio & cultu, vbi crebrò ſentiunt multitudinem dulcedinis Domini, delicias charitatis, gloriam conſcientiæ, pacem & gaudium ſpiritus: quæ eſt vnctio docens de omnibus, & manna abſconditũ, B quod nemo nouit, niſi qui accipit; iuxta illud Apoſtoli 1.Corint.7.34. *Virgo cogitat, quæ Domini ſunt, vt ſit ſancta corpore & ſpiritu: quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro.* Et mox virginitatis fructum & mercedem affert, *quod facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi*, vel vt alij legunt, *obſeruandi*. quòd ſanè eſt donum electum, imò angelicum, quod ſummam in cælis laudem & gloriã promeretur. Vnde Holcot & Lorinus per *donum electum* accipiunt peculiarem coronam virginũ, quę aureola dicitur: hæc enim dabitur fidei, id eſt fidelitati, eorum, qua reſpuentes omnes maritos terrenos, vni Chriſto, ceu ſponſo, fidem caſtitatis dederũt & ſeruarunt, iuxta illud 2.Cor.11. *Deſpondi vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto.* Hinc rurſùm *fides* hic propriè accipi poteſt. C Virgines enim, quæ tota vita ſe continent, & aſſiduos carnis inſultus mortificando ſtrenuè pro caſtitate decertant, merentur fidei donum electum, id eſt eximiam rerum cæleſtium, quas fide credimus, cognitionem, amorem, ſenſum & guſtum, vti iam explicui.

Denique *fidei donum electum* poſſe tribui non ſolis virginibus, ſed & coniugibus illiberis; vtroſque enim opponit & anteponit adulteris, prole adulterina abundantibus. Coniugij enim & cõiugum donum electum eſt triplex, ſcilicet fides, proles & Sacramentum. Fides, eſt fidelitas & cõiugalis amor, qui ſupplet defectum prolium. Vnde Elcana dicebat Annę vxori ſterili: *Nũquid non ego melior tibi ſum quàm decẽ filij?* 1.Reg.1. Sacramentum, quia coniugium in noua lege eſt Sa- D cramentum, & gratiam confert. Verũ *donum electum* magis propriè & plenè cõpetit virginibus.

Et sors in templo Dei acceptissima] Quænam hæc ſors virginibus promiſſa? Aliqui hanc ſortem interpretantur peculiarem curam, & ſingulare Dei patrocinium. Verùm hæc myſtica eſt ſors. Litteralis ergo eſt illa, quam dixi, ſcilicet peculiaris gratia, quæ datur virginibus, vt amant & guſtent totæ ſeruire Deo, ideoque ire de virtute in virtutem, vt animas ſuas perficiant, quò plenè placeant ſponſo ſuo. Deo & Chriſto, quæ eſt ſanctiſſima, æquè ac quietiſſima & iucundiſſima ſors & vita Magdalenæ, vti iam expoſui.

Alludit ad eunuchos per naturam: hi enim velut exſecti, mutili & ſemiuiri, Eccleſia Moſaica arcebantur, Deuter.23.1. vti etiamnum Iure Canonico arcentur ſacerdotio. Senſus eſt q.d. Eunuchi per naturam arceantur templo Dei: at ego eunuchos per virtutem & gratiam in meo templo, id eſt in mea Eccleſia, tum militante, tum triumphante, velut primos primo optimoque loco collocabo.

In Eccleſia enim militante à Chriſto, Apoſtolis & Patribus, virgines præferuntur viduis & coniugatis. Vnde a Tertull. lib. de Pudicitia, S. Cypriano, S. Athanaſio, S. Baſilio ac S. Chryſoſt. tract. de Virgin. ſtatus virginum vocatur *flos morum, honor corporum, decor ſexuum, integritas ſanguinis, fides generis, fundamentum ſanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis, flos Eccleſiaſtici germinis, gaudium Prophetarum, gloria Apoſtolorum, Angelorum vita, corona Sanctorum; beata ſpecies Deoq; digna, cui nihil comparandum, angelica corona, ſuper hominem perfectio.* De Conſtantino Magno refert Euſebius l. 4: Vitæ eius, ipſum virgineum chorum tantùm non adoraſſe, iſtic ſe habere Deum, cui puellæ ſe deuouerunt, arbitratum. *Elogia virginum.*

Alludit ad Iſaiæ 56.5. *Dabo eis*(eunuchis, id eſt virginibus) *in domo mea, & in muris meis locum*, Hebr. יד *iad*, id eſt, *manum*, hoc eſt ſeparatam & ſelectam ſortem, gradum, locum; *& nomen melius à filiis & filiabus.* Quod S. Hieron. & Cyrill. ac S. Baſil. lib. de S. Virg. interpretantur, vt caſti non ſolùm in domo Dei habitent, ſed ea etiam gloria & dignitatis excellentia illuſtrẽtur, quæ omnem ſplendorem, quem liberorum procreatio & ſucceſſio afferre potuiſſent, longè ſuperet: imò, vt docet S. Aug. de S. Virgin. c.25. gloria quadã propria & excellenti præ alijs Sanctis potiãtur, quæ à Scholaſticis Aureola nuncupatur. Addit noſter à Caſtro, olim ſpadones & caſtos in templo præcipuis quibuſdam miniſterijs fuiſſe deputatos, vti de Rechabitis ob ſimilem ſanctimoniam aſſerit Ierem. c. 35. v. vlt. Videntur ergo cęlibes inter Leuitas & Sacerdotes honore & dignitate excelluiſſe, ac præſertim inter cantores; ſicut hodie videmus eunuchos & exſectos in tẽplis, ceteris voce & cantu eminere, idque innuitur v.16. vt ibi oſtendam. Rurſùm apud Iudæos in templo erat gynæceum, id eſt locus honoratus virginum, inter quas præſentata & educata fuit B. Virgo. Vnde illæ dicuntur excubare ad oſtium tabernaculi, Exod.38.8. 1. Reg.2.22. 2. Machab.3.19. ibi enim vacabant orationi, ieiunio, mortificandis paſſionibus, ſanctitati, perfectioni, æquè ac operi manuali, texendo, ſarciendo, ornando veſtes & res templi.

Sic pariter apud Chriſtianos nemo admittitur ad miniſterium templi, vt ſit Epiſcopus, Sacerdos, Diaconus, niſi virgo aut cælebs profiteatur caſtitatem. In monaſterijs verò, quæ ſunt ſemnæa & templa Dei, ſolemne ab omnibus fit caſtitatis votum, quibus proinde mirus honos à regibus & principibus omni æuo tributus legitur. Vt taceam alios, S. Helena Imperatrix Conſtantini Magni mater, teſte Ruffin. l.2. Hiſtor. cap.8. virgines, quas Hieroſolymis reperit Deo ſacratas, ad prandium inuitatas tanta deuotione curauit, vt indignum crederet ſi famularum vterentur officijs, ſed ipſa manibus ſuis habitu ſuccincta eis cibum appoſuit, poculum porrexit, aquam manibus infudit.

Audi S. Bernardum epiſt. 42. ad Henricum Senonenſem Archiepiſcopum: *Quid caſtitate magis decorum, quæ mundum de immundo conceptum ſemine, de hoſte domeſticum, angelum denique de homine facit? Differunt quidem inter ſe homo pudicus & angelus, ſed felicitate, non virtute; ſed etſi illius caſtitas felicior, huius tamen fortior eſſe cognoſcitur. Sola eſt caſtitas, quæ in hoc mortalitatis & loco & tempore, ſtatum quemdam immortalis gloriæ repræſentat. Sola inter nuptiarum ſolemnia, morem beatæ illius vendicat regionis, in qua neque nubunt, neque nubuntur, præbens quodammodo terris cæleſtis iam illius conuerſationis experientiam.* Et mox: *Hoc itaque tantæ pulchritudinis ornamentum, digne dixerim ſacerdotum honorare, quod dilectum Deo & hominibus faciat ſacerdotem; cuius quippe memoria, non in carnis ſucceſſione, ſed in ſpirituali benedictione ſit, reddatq́; ſimilem in gloria Sanctorum, in hac licet adhuc regione diſſimilitudinis conſtitutum.*

Virgo angelo fortior.

In templis primo loco erant virgines.

Rurſum in templis olim (vti etiamnum Romæ, & per totam Italiam fit) ſeparatus à viris erat locus feminarum, in eoque primo loco degebant virgines. Teſtis eſt S. Clemens libr. 2. Conſtit. Apoſt. c. 61. *Adoleſcentulæ*, inquit, *ſi ſit locus, ſeorſum maneant*, &c. *Virgines, & viduæ, & anus primæ omnium, vel ſtent vel ſedeant.* S. Greg. Nazianz. in ſomnio Anaſtaſiæ: *Sanctæ virgines*, inquit, *vnà cùm grauibus matronis è ſublimi tecto, caſtiſſimis ſermonibus meis aures inclinabant.* Clariùs & ſtrenuoſius S. Ambroſ. ad Virginem lapſam: *Nonne*, inquit, *vel iſtum locum tabulis ſeparatum, in quo in eccleſia ſtabas, recordari debuiſti, ad quem religioſæ matronæ & nobiles certatim currebant tua oſcula petentes, quæ ſanctiores & meliores te erant? nonne vel illa præcepta, quæ oculis tuis ipſe inſcriptus paries ingerebat, recordari debuiſti? Diuiſa eſt mulier, & virgo, quæ non eſt nupta, cogitat quæ Domini ſunt, quomodo ſit ſancta corpore & ſpiritu. Tu autem in contrarium vertens dictum*, &c.

Præclarè Tertull. de Cultu feminarum c. 1. *Cùm omnes*, inquit, *templum ſimus Dei, illato in nos & conſecrato Spiritu ſancto, eius templi antiſtes & æditua pudicitia eſt, quæ nihil immundum, nec profanum inferri ſinat, ne Deus ille, qui inhabitat, inquinatam ſedem offenſus derelinquat.*

Virginum ergo, præſertim Religioſorum & Religioſarum, *donum electum & ſors in templo Dei acceptiſſima*, eſt occupatio nobiliſſima ac digniſſima, puta Deum & ſponſum ſuum Chriſtum aſſiduè contemplari, Deum perfectè amare, cupiditates reſecare, animam omni virtute & ſanctitate imbuere & roborare, vt tentationibus, dæmonibus, totique mundo ſuperiores exiſtât, iiſque dominentur: quia *iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Hi ergo ſunt electi & dilecti, quos Deus, vt perfectos, ideoque chariſſimos filios ſingulariter amat; B. Virgo, vt proles pulcherrimas, diligit; ſancta Eccleſia, vt pretioſiſſimas gemmas, quibus illuſtris & ſplendida ac decora procedit, cordi habet. Ipſi denique ſunt alijs Eccleſiæ filijs meliores & pulchriores, quia curiam Dei ornant, palatium æterni regis ædificant, & nobilitatê Eccleſiæ conſtituunt. Vide quo pacto perfectio eſt arctiſſima cognatio cum Deo, quæ perfectos viros, non vtcumque filios Dei facit, ſed filios chariſſimos Dei, & patri ſimillimos & coniunctiſſimos efficit. Qui vt filij

A Dei, & hæredes regni cæleſtis, omnibus virtutibus, tamquam regalibus indumentis veſtiuntur, cibis delicatiſſimis ſanctorum deſideriorum & piarum cogitationum reficiuntur; & angelis velut regijs miniſtris cinguntur, & patris ſui occupatione, ſcilicet diuina contẽplatione, delectantur, & nihil aliud quærũt, niſi Dei ſimiles eſſe, & in omnibus Dei filios & ſeruos ob diuinum honorem ſeſe exhibere. Ita noſter Aluarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfectionis p. 1. c. 8. & 9. Ita & S. Hier. in c. 56. Iſaiæ, & interpretes hoc loco.

In Eccleſia verò triumphante virgines proximè ſequuntur Agnum quocumque ierit, & cantant canticum nouum, quod nemo poteſt dicere niſi virgo, Apoc. 14. 3. Vnde de iis ſubdit: *Hi empti ſunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno.* Vide ibi dicta.

B Denique per *fidei donum electum*, & per *ſortem in templo Dei acceptiſſimam*, poſſent accipi filij parentum ſterilium, quos ob caſtitatis & ſanctitatis meritum Deus parentibus dedit, fecitque glorioſos atque eximios, ſuos quaſi in templo adminiſtros, vti fecit Samuelem, Ioannem Baptiſtam, & Ieſum Chriſtum, alioſque de quibus dicam verſ. 16.

Audi S. Gregor. 3. part Paſtor. c. 29. *Eunuchi quippe ſunt, qui compreſſis motibus carnis affectum in ſe praui operis abſcindunt. Quo autem apud Patrem loco habeantur oſtenditur, quia in domo Patris, videlicet in æterna manſione, filijs præferuntur. Audiant quod per Ioannem dicitur; Hi ſunt, qui cum mulieribus non ſunt coinquinati, virgines enim ſunt, & ſequuntur Agnum quocumque ierit.* Apoc. 14. 4.

Virginitas mira S. Emerici.

Porrò quia *vita Sanctorum eſt interpretatio Scripturarum*, vt ait S. Hieron. diſce ex Vita S. Emerici (quam ex Bonfinio & alijs deſcripſit Surius 5. Non.) quàm caſtitas in templo Dei ſit clara & pulchra, quæ non ſolùm illam poſſidentes,

C ſed & per illos etiam alios atros & ſpurcos efficiat Deo ſpecioſos & fulgidos. Nam S. Emericus, filius S. Stephani primi Hungarorum regis, cum nocte orans in eccleſia S. Georgij, cogitaret quodnam poſſet gratiſſimũ Deo munus offerre, ecce tibi cum cæleſti fulgore vox de cælo: *Præclara*, inquit, *res eſt virginitas. Itaq; mẽtis & corporis virgineam integritatem à te exigo. Hanc offeras Deo, & in ea conſtanti animi propoſito perſeueres.* Obſecutus eſt ille, ſtatuitque virgo permanere. Verùm cùm pater iuberet vt vxorẽ forma, genere & moribus ſpectatiſſimã duceret, quæ filios regni hæredes pareret; paruit ipſe, ſed cum vxore quaſi cum ſorore vixit in perpetua virginitate. Rarum hoc in iuuentutis flore, & regijs delicijs puritatis exemplum: ſed ipſe carnem, ne laſciuiret, ieiunijs edomabat. Contigit vt Conradus

D quidam, qui ſpurciſſima & enormia ſcelera perpetrarat, illorum pœnitens, Pontificis iuſſu loricam ferream ad nudum corpus aſtringeret, cum charta, in qua eius crimina ſcripta erant, ac varia Sanctorũ ſepulchra viſeret, donec lorica ſolueretur, & ſcriptura obliteraretur. Cùm varia viſiſſet incaſſum, venit tandem ad ſepulchrum S. Stephani, vbi orans ab eo audit: *Surge amice, & Emerici filij mei monumentum, quod iuxta eſt, adito. Ille quod carnis ſeruanda integritate præcipuam apud Deum gratiam promeruerit, facinorum tuorum veniã tibi impetrabit. Ex eorũ enim numero eſt, qui non inquinaue-*

quinauerunt veſtimenta ſua ſequunturq; Agnum quocumque ierit, & ante thronum Dei cantant canticum nouum. Euigilat homo illico, ad B. Emerici ſacellum ſe confert, fundit preces, atque opinione celerius diſſiliunt ferrei nexus, charta reſignata nullum habet litteræ veſtigium, id audiens Ladiſlaus Hungariæ rex, honorificè eleuari curauit corpus S. Emerici, eumque Sanctorum catalogo aſſcribi ad diem 5. Nouembr.

Vers. 15. BONORVM ENIM LABORVM GLORIOSVS EST FRVCTVS, ET QVÆ NON CONCIDAT RADIX SAPIENTIÆ] *Glorioſus*, qui ſcilicet non tantùm ad præſens tempus, ſed & in æternum coram Deo & angelis duraturam gloriam conciliat. Virginum labores glorioſi, ideoque glorioſos præmiorum fructus producentes (cuius rei ſymbolo apud Romanos olim, ad templum honoris non patebat aditus, niſi per templum virtutis, teſte Plutarch. in Moral.) ſunt aſſiduæ luctæ cum carne, orationes, ieiunia, eleemoſynæ, ſtudium, doctrina, prædicatio, zelus animarũ, quibus vacant virgines, quia rebus terrenis non occupantur, &c. Hinc virginibus à Chriſto aſſignatur fructus centeſimus, viduis ſexageſimus, coniugibus trigeſimus, Matth. 13. 23. Hinc & Chriſtus noluit virginitatem, vtpote rem adeò arduam, præcipere, ſed tantùm conſulere: *Qui poteſt*, inquit, *capere, capiat*. Matth. 19. 12. Nam, vt ait S. Auguſt. ſerm. 250. de Tempore: *Sola duriora ſunt prælia caſtitatis, vbi quotidiana eſt pugna, & rara victoria.* Hinc lectulũ caſtum Salomonis ambiunt ſexaginta ex fortiſſimis Iſrael, Cant. 3. 7. Quin & veteres Palladem virginitatis & ſapientiæ deã, armatam pingebant. Et Aſtrologi ſignum Virginis in cælo medium collocant inter Libram & Leonem, vt indicent virginitatem indigere leoninâ fortitudine, & libratâ temperantiâ. Vide S. Greg. l. 6. in lib. Reg. c. 1. & 2.

Pallas armata: cur

Porrò fructus virginitatis ſunt eius præmia, & aureola, quæ recenſui v. præced.

ET QVÆ NON CONCIDAT RADIX SAPIENTIÆ] Græcè, *& quæ cadere nequit* (id eſt firma & ſtabilis eſt) *radix ſapientiæ*. Dat cauſam, cur bonorum laborum glorioſus perennisque ſit fructus, quia ſcilicet eorumdem radix eſt ſapientia, quæ numquam concidit, nec marceſcit, ſed ſemper viua, virens & vegeta fructus hoſce progerminat. Per *ſapientiam* intellige, non ſpeculatiuã, ſed practicam, putà prudẽtiam & virtutem præſertim caſtitatem & cælibatum. Hæc enim iuges profert orationis, mortificationis, eleemoſynæ aliorumque bonorum operum fructus. Hunc fructũ opponit & præponit fructui, id eſt, proli, impiorũ & luxurioſorũ, qui ex alienis vxoribus, vel ex alienigenis (quod lege veteri vetitum erat) proles ſuſcitabant. Vnde de ijs ſubdit: *Filij autem adulterorum in inconſummatione erunt.* Porrò *radix ſapientiæ* accipi poteſt ipſa ſapientia, vti iam dixi, ſicut virtus caſtitatis eſt ipſa caſtitas: vel præcisè radix ſapientiæ, id eſt virtutis, eſt timor Dei, iuxta illud: *Initium ſapiẽtiæ timor Domini.* Eccli. 1. 16. vide ibi dicta. Hic enim timor non decidit, nec deperit, ſed manet in æternum. Aliter noſter Lorinus, qui per *radicem ſapientiæ* accipit cognitionem Dei & ſuiipſius: ſcilicet ſcire ſe nihil eſſe, nec poſſe eſſe caſtum ſuis viribus; ſed hoc eſſe donum Dei, vti & cetera omnia. Hoc

A enim practicè noſſe eſt radix & cauſa caſtitatis, vti docet Sapiens c. 8. v. vlt. Additque appoſitè: Rectè autem de caſtitate priùs locutus, quæ eſt σωφροσύνη, radicem eius dixit eſſe φρόνησιν. Maxima enim requiritur ad caſtitatem prudentia & ſapientia, eaque eſt ceu radix illius: rurſus verò prudentiam atque ſapientiam σώζει, id eſt conſeruat & cuſtodit, caſtitas atque temperantia. Vnde illud Apoſtoli, quod legimus, *ſapere ad ſobrietatem*, εἰς τὸ σωφρονεῖν S. Hieronymus l. 2. contra Iouin. vertit, *ad pudicitiam*; licet S. Aug. epiſt. 47. legat, *ad temperantiam*; Irenæus lib. 5. c. 20. *ad prudentiam*.

Poſſet Secundò per *fructum bonorum laborum* accipi proles ſterilium: hæc enim directè opponitur proli adulterorum. q.d. Proles, quas Deus ſubinde dat parentibus ſterilibus, ſed caſtis & *Sterilium filij illuſtres.*
B pijs, eò quòd noluerũt quærere proles ex alienis vel alienigenis vxoribus, quia hoc lege erat vetitum, ſunt glorioſus caſtitatis & pietatis eorum fructus, ideoque Deus eas ſolet euehere, facereque Prophetas, pontifices, vel Sanctos eximios & glorioſos: vti Abrahæ & Saræ ſterilibus dedit filium Iſaac Patriarcham, ex quo prognati ſunt Iacob omneſque Patriarchæ & Iſraelitæ, ipſeq; Chriſtus: qui proinde rectè à Deo vocatus eſt Iſaac, id eſt riſus & gaudium parentum, æquè ac poſterorum omnium. Sic Deus Manue & vxori ſterilibus filium dedit Samſonem, qui fuit robur & vindex Iſraelis, Iud. 13. Sic Annæ ſterili dedit filium Samuelem, qui fuit iudex Iſraelis, ac ſub Heli Deo in templo miniſtrauit, 1. Regũ 2. Zachariæ & Eliſabeth ſterilibus dedit filium Ioannem Baptiſtã, qui fuit præcurſor & index Chriſti, ideoque in eremo, velut in templo, quaſi angelus inter angelos vixit. Sic denique B. Virgini
C non ex natura, ſed ex voto virginitatis ſterili filium dedit Chriſtum Ieſum, qui fuit ſaluator & redemptor totius orbis. Vide ergo vt Deus ſterilitatem caſtam & ſanctam remuneretur fructu, id eſt prole ſancta & glorioſa, quæ Deo velut in templo iugiter aſſiſtat, famuletur & obſequatur, vti fecere omnes iã nominati. Vbi nota, omnes qui ex parentibus ſterilibus nati fuere, euaſiſſe in viros eximios & glorioſos, vtpote dono Dei datos parentibus & mundo, ad eius ſalutẽ: ideoq; Deus ſingulis nomen proprium impoſuit, quod officium & gloriam eorũ præſignificaret. Et hoc eſt *donum fidei electum, & ſors in templo Dei acceptiſſima* de qua dixit v. 14. Hiſce iam opponit fructum, id eſt prolem, impiorum, qui cùm ex ſuis
D vxoribus proles non habeant, vel deformes habeant, quærunt contra ius & fas alias pulchras, vt ex ijs filios pulchros ſuſcitẽt. De his ergo ait:

FILII AVTEM ADVLTERORVM IN INCONSVMMATIONE (ita legendum cum Græcis & Roman, non *in conſummatione*, vti legunt multi, nec ineptè: Senſus eſt enim q.d. *citò conſummabũtur*, id eſt, conſumentur & morientur) ERVNT] Vers. 16. Græcè eſt, ἀτέλεστα ἔσται, quod duo ſignificat: Primò, *inconſummati* vel *imperfecti erunt*, ad conſummationem vel perfectionem, ſiue corporis, ſiue ætatis, ſiue proſperitatis, non peruenient. Secundò, *non initiati, nec ſacri erunt*, ſed profani. Vnde Tigur. vertit, *filij adulterorum verò ſacris arcebuntur*. Sic & Oſorius. Sẽſus eſt. q.d. Filij parentum fidelium & caſtorũ ſolent eſſe conſummati

Filii adulterini imperfecti.

& perfecti, tum in natura, tum in gratia, ideoque A ſacri & quaſi ſacerdotes Dei: filij verò parentum adulterorum non ſemper, ſed crebrò ſunt imperfecti, tum in natura, vt ad plenam perfectámque ætatem non perueniant, ideoque imbecilles languidi vel manci miſere viuunt; ac parum viuaces citò moriuntur; tum in gratia & virtute, ideoque profani & exoſi Deo, quaſi adulterorum parentum adulterini & impij filij. Sic filius Dauidi natus ex adulterio cũ Bethſabee, à Deo citâ morte percuſſus eſt, 2. Regum 12. 18. Her & Onan filij Iudæ luxurioſi nullos genuerunt filios, ſed & ipſi celeri nece à Deo mulctati ſũt, Geneſ. 38. v. 7. & ſeqq. Abimelech filius ſpurius Gedeonis occidit 70. fratres ſuos, ſeque fecit tyrannum Iſraelis; ideoque paulò poſt à muliere interfectus eſt, Iudic. 9.

Cauſa duplex eſt: Prima diuina, quòd ſcilicet B Deus hac pœna congruè puniat adulteros, vt in quo peccauerunt, putà in filiorum generatione, in eodem puniantur. Secunda naturalis, quod adulteri ceterique libidinoſi crebro veneris vſu ſpiritus vireſque exhauriant, itaque vim generandi debilitent; quo fit vt languidos & debiles, æquè ac vitioſos ſibique ſimiles generent filios.

Hunc eſſe ſenſum liquet, quia ſic ſe explicat Sapiens, cùm ſubdit: *Et ab iniquo thoro ſemen exterminabitur.* q. d. Filij nati ex adulterio, vel ex cõiugio cum alienigenis lege vetito, ad plenam & perfectam ætatem non excreſcent, non peruenient ad ſtatum & gradum honoratum & ſtabilem, ſed præmaturè & dedecoroſè morientur. Cauſam dat Theognis:

Non etenim, inquit, *è ſquilla roſa naſcitur aut hyacinthus,*
Sed neque ab ancilla filius ingenuus.

Rurſum, exterminabuntur ab Eccleſia Domini, iuxta legem Deut. 23. 2. *Non ingredietur mamzer, hoc eſt de ſcorto natus, in Eccleſiam Domini, vſque ad decimam generationem.* ita à Caſtro.

Sic, vt alios taceã, hoc ſæculo Henricus VIII. Angliæ rex, cùm ex Catharina vxore ſua non poſſet habere prolem maſculam, eam repudiauit, & duxit Annam Boleynam, ex eáque Eliſabetham genuit; ſed in ea omnis eius ſtirps & progenies defecit, etiãſi ſucceſſiuè ſex duxiſſet vxores. Sic & principes myſticè adulteri, id eſt apoſtatæ, putà qui à fide & Eccleſia deficientes fiũt hæretici vel idololatræ, ſæpè non habent proles, vel non longæuas, quæ in ſecunda vel tertia ge- D neratione deficiant, vti contigit Zamri, Oſee, Iehu & alijs regibus Iſrael idololatris. Lege l. 3. & 4. Regum. Idem hoc ſæculo fieri vidimus in nobiliſſimis familijs. Quocirca Optatus Mileuitan. l. 4. contra Parmen. *Filij adulterorum inconſummati. Hoc*, inquit, *de hæreticis dictum eſt, apud quos ſunt Sacramentorum falſa connubia, & in quorum thoris iniquitas inuenitur, vbi in exterminium fidei corrupta ſunt ſemina. Dum Valentinus filium Dei in phantaſmate, non in carne fuiſſe contendit fidem ſuam ſuorumq; corrupit. Natiuitatis eorum ſemen exterminatum eſt, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de Virgine Maria, & paſſum in carne.*

Porrò Gratian. diſt. 58. can. 12. *Cenomanenſem*, ſic legit, ſicque explicat, q. d. Filios adulterorum, vtpote vitioſos, iuxta canones, nõ eſſe ſacris initiandos. Sic enim ait: *Quod autem vitium originis ſemini imputari negatur, videtur eſſe contrarium illi ſententiæ: Adulterorum filij abominatio ſunt Domino: ſed, ſicut ſupradictum eſt de presbyterorum filiis, ita & hoc de filijs adulterorum intelligendum videtur, vt illi dicantur eſſe abominatio Domino, ad quos paterna flagitia hereditaria ſucceſſione deſcendunt.*

Vnde ibidem can. 9. ſcribit S. Bonifatius Martyr Anglorum regi, vitia adulterorum in proles profeminari. *Si gens Anglorũ*, inquit, *ſpretis legalibus connubijs, adulterado & luxuriando, ad inſtar Sodomiticæ gentis fœdam vitam duxerit, de tali commiſtione meretricum æſtimandum eſt degeneres populos, & ignobiles, & furentes libidine fore procreandos, & ad extremum vniuerſam plebem ad deteriora & ignobiliora vergentem, & nouiſſime nec bello ſæculari fortem, nec in fide ſtabilem, nec honorabilem hominibus, nec Deo amabilem eſſe venturam, ſicut alijs gentibus Hiſpaniæ, & Prouinciæ, & Burgundiorum populis cõtigit: quæ ſic à Deo recedẽtes fornicatæ ſunt, donec vindex talium criminum vltrices pœnas per ignorantes legẽ Dei, id eſt per Saracenos, venire & ſæuire permiſit.*

Obijcit S. Iuſtinus quæſt. 78. ad Orthodox. qua ratione vera ſit hæc ſententia, cùm genealogia Chriſti ducatur ex Dauid adultero? Reſpondet, Dauid pœnituiſſe, atque Vriæ defuncti relictam viduam, quam prius viuente viro violauerat, vxorem duxiſſe, Deumq; pœnitentiam Dauid eo quoque modo honorare voluiſſe, vt mẽtio nominatim fieret vxoris quondam Vriæ.

S. Ambr. verò ſerm. 9. de Ioanne Baptiſta to. 5. adulterorum filios non initiatos, vti ipſe pariter legit, interpretatur viles, ſpurios & infames. Agens enim contra concubinarios ſic ſcribit: *Sed dicet aliquis: Vxorem non habeo, & ideo ancillam mihi* C *ſociaui. Audi quid dicat Scriptura ad Abraham: Eijce ancillam, & filium eius; non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Si igitur ancillæ filius heres non eſt, ergo nec filius eſt. Cur ergo quæritur tale coniugiũ, de quo ſuſceptus filius, nec ſucceſſionis poſſit heres eſſe, nec ſanguinis? Nec enim habere poteſt hereditatis conſortium, qui non habet originis priuilegium. Cur inquam, quæritur tale contubernium, de quo nati filij non matrimonij, ſed teſtes ſint adulterij? cur huiuſmodi ſuſcipiuntur adulterini, qui patri pudori ſint, non honori? Dicit Scriptura: Adulterorum filij non initiati erunt, & ab iniquo thoro ſemen exterminabitur: Mulier igitur quæ ſi talibus moribus prædita eſt, vt mereatur conſortium, mereatur & nomen vxoris: præſta concubinæ tuæ libertatem & nomen vxoris, ne tu adulter ſis potiùs, quàm maritus.*

ET AB INIQVO THORO SEMEN EXTERMINABITVR] *Iniquo*, id eſt iniuſto, putà adulterino. Adulterium enim eſt contra iuſtitiam: adulter enim corpus ex iuſtitia debitum addictumque vxori, illi ſubtrahit, datque adulteræ: quare vxori grauem facit iniuriam. Rurſum, *iniquo*, græcè παρανόμῳ, id eſt illicito & lege vetito, qualis eſt copula ſoluti cũ meretrice vel alienigena & idololatra: quæ licet non ſit cõtra iuſtitiã; lege tamẽ Dei eſt prohibita, vtpote nocẽs educationi prolis ac bono reipubl. Vnde S. Hier. in c. 9. Oſee legit, *ex iniquo concubitu ſemen peribit*; Vatabl. *ex illegitimo concubitu ſemen abolebitur*; Oſorius & Carthuſ. *coniugati adulteri priuabuntur prolis fœcunditate*, aut ſi quæ proles eis naſcatur, infelix viuet, & interibit immatura. Ita ſæpè fiebat olim & etiãnũ fit, at non ſemper, ob alia ſecreta Dei iudicia.

Porrò

Porrò hæc ſententia vera eſt, non tantùm in adulterinis filijs, ſed & in legitimis. Sæpè enim ex hac lege ſterilitatis à Deo lata contra adulteros fit, vt qui ex alieno thoro filios quærit, neque ex ſuo quidem ſuſcipiat. Sic *concluſerat Dominus omnem vuluam domus Abimelech, propter Saram vxorem Abrahæ*, quam ſibi vendicarat Abimelech, Gen.20.18. Quare ſi adulter fuerit rex, regno deijcietur poſteritas: ſi caſtus, proles in regno firmabuntur. Ita non rarò fit.

Vers. 17. ET SI QVIDEM LONGÆ VITÆ ERVNT, IN NIHILVM COMPVTABVNTVR. q.d. Impij & adulterini impiorum adulterorum filij, ſi quando diutiùs viuant, ſintque longæui; nullius tamen erunt pretij, viles & abiecti: ET SINE HONORE ERIT NOVISSIMA SENECTVS ILLORVM] q.d. Quo diutiùs viuent, eò magis erunt inhonorati & dedecoroſi; tum quia cum ætate creſcit eorum impietas & infamia: tum quia, cùm iuxta legem Deuter. 23. 1. velut infames repellantur ab Eccleſia & ſocietate ceterorum Iſraelitarum; hinc quo diutiùs viuent diutius maiuſque erit eorum dedecus, infamia & probrum, præſertim quia ſenectus ipſa tot miſerijs onuſta, per ſe ſolet eſſe deſpicabilis & contemptibilis; cui ſi accedat ignominia natalium, æquè ac morum & vitæ, duplex, imò triplex & quadruplex conſurget turpitudo & infamia. Candorem enim argenteæ quaſi canitiei plumbo, imò cœno, inſpergunt turpitudinis. Hinc S.Hieron. in cap.9. Oſee ſic legit: *Cùm longi fuerint temporis, reputabuntur in nihilum, & ignobilis in nouiſſimis erit ſenectus eorum.* Verè Eccleſiaſt.c.25.v.3. *Tres*, inquit, *ſpecies odiuit anima mea, & aggrauor* (nauſeo & indignor) *valdè animæ illorum: pauperem ſuperbum, diuitem mendacem, ſenem fatuum & inſenſatum*; græcè *ſenem adulterum & imminutum intellectu*, quales fuere ſenes illi, quos increpat Ierem. cap.29.22. & illi inſidiantes Suſannæ, Daniel.13.

Egregiè hanc gnomen pertractat S.Fulgent. epiſt.2.c.3.& 4. vbi Gallam de morte mariti iuuenis conſolatur. *Tales*, inquit, *quantumlibet longæui moriantur, acerbo funere demerguntur, & quamuis ætas eorum matura videatur in corpore, mortifera tamen mundi dilectio, immaturæ mentis acerbitatem retentat in corde: Chriſtianus autem, qui in timore Dei vixerit, quantumque fuerit defunctus ætate corporis, non acerbo funere mergitur, ſed placita Deo ſubnixus maturitate tranſfertur, legimus namque in eodem Sapientiæ libro: Quia ſenectus honorabilis eſt non diuturna, neque numero annorum computata; cani ſunt autem ſenſus hominis, & ætas ſenectutis vita immaculata.* Et inferiùs: *Sicut enim vita mala, quanto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam: ſic vita bona, quamuis hic breui tempore terminata, magnam ſempiternamque conquirit bene viuentibus gloriam. Vita igitur mala immaturos acerboſque ſenes demerget in tartarum: vita verò bona defunctos iuuenes maturos perducit ad regnum.*

Vers. 18. ET SI CELERIVS DEFVNCTI FVERINT, NON HABEBVNT SPEM] melioris, honoratioris & felicioris vitæ, quia cùm in vita vixerint impiè & infamiter, nullam poſt mortem ſperare poſſunt aliam mercedem, niſi ſupplicium & opprobrium ſempiternum in gehenna, iuxta illud Iſaiæ cap. 66.v.vlt. *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vſque ad ſatietatem* A *viſionis omni carni.*

NEC IN DIE AGNITIONIS (Græcè διαγνώσεως, id eſt dijudicationis, diſcretionis, examinis, animaduerſionis, condemnationis, putà in die iudicij, quo cauſa cuiuſque cognoſcetur & dijudicabitur, ac pro meritis condemnabitur) ALLOCVTIONEM] Græcè, παραμύθιον, id eſt conſolationem q.d. Non habebunt impij in die iudicij vllam allocutionem, qua vel ſua ſcelera excuſent, vel eorum ſupplicium deprecentur, vel ſuas miſerias conſolentur: nec enim ipſi loqui pro ſe poterunt, nec quis alius pro eis loqui audebit: ſed omnes obmuteſcent & obſtupeſcent. Erunt enim ab omnibus omnino hominibus & creaturis deſerti, imò omnibus inuiſi & exoſi, ideoque in ſumma rerum deſperatione: omnis enim creatura conſurget contra impios ad vin- B dicandam iniuriam ſui creatoris, iuxta illud c.5. 21. *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra inſenſatos.* Magna hæc erit damnatorum afflictio, cum nec à Chriſto, nec à B.Virgine, nec ab angelis, nec ab amicis, nec à parentibus, nec ab vllo mortalium vel verbulum vnicum blandæ allocutionis aut conſolationis accipient. Sic *allocutio* pro conſolatione, ac doloris lenimine, vel medicamento accipitur à Seneca in Troade:

Alios parentes alloqui in luctu decet.

Vbi vide noſtrum Delrio, qui plura huius ſignificationis affert teſtimonia. Et à Catull. in Hendec. ad Cornific.

Qua ſolatus es allocutione.

Porrò S.Fulgent.ep.2.c.3. pro *agnitionis*, legit, *magnitudinis* (neſcio vnde) ſicque piè & pathecicè explicat: *Non habebunt ſpem, nec in die magnitudinis allocutionem. Quæ eſt autem dies magnitu-* C *dinis, niſi dies, in qua non iudicandus, ſed iudicaturus veniet Dominus? Nunc enim, cùm venit vt pro nobis iudicaretur, non fuit dies magnitudinis, ſed minorationis, in qua minoratus eſt paulò minùs ab angelis: tunc autem erit dies magnitudinis, quando ſecundùm Ioannis atteſtationem, omnes mali abſcondi cupient in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite ſuper* Apoc.6. *nos, & abſcondite nos à conſpectu Patris ſedentis ſuper thronum, & ab ira Agni, quoniam venit dies magnus iræ illorum; & quis poterit ſtare? In hac die magnitudinis mali non habebunt allocutionem, ſed increpationem. Non enim audient: Venite benedicti Patris mei percipite regnum, quod vobis paratum eſt à conſtitutione mundi; ſed dicetur eis: Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius.*

Vers. 19. NATIONIS ENIM INIQVÆ DIRÆ SVNT CONSVMMATIONES] id eſt diri fines, diri exitus. q.d. Impiorum fines & exitus ſunt acerbiſſimi, triſtiſſimi, funeſtiſſimi, quia fulminante Chriſto D ſententiam damnationis, ibunt in mortem præſentem & æternam, putà in gehennam & ignem æternum. Minùs rectè nonnulli codices legunt: *Nationes enim iniquæ, diræ ſunt conſummationis*, licet eòdem redeat ſenſus.

Adde, adulterium à pleriſque gentibus, etiam hæreticis, quin & ab infidelibus, morte puniri, vti oſtendit Tiraq.leg.13.connub.nu.6.& ſeqq.

Porrò harum omnium minarum & pœnarum, quæ hîc impijs & adulteris intentantur, exemplum illuſtre eſt in filijs Heli, quos propter inceſtas libidines, adulteria, ſacrilegia Deus cum patre Heli hiſce pœnis mulctauit. *Ecce dies veniũt* inquit,

inquit, & præcidam brachium tuum, & brachium A *domus patris tui, vt non ſit ſenex in domo tua. Et videbis æmulum tuum in templo, in vniuerſis proſperis Iſrael: & non erit ſenex in domo tua omnibus diebus. Verumtamen non auferam penitus virum ex te ab altari meo: ſed vt deficiant oculi tui, & tabeſcat anima tua: & pars magna domus tuæ morietur, cùm ad virilem ætatem venerit. Hoc autem erit tibi ſignum, quod venturum eſt duobus filijs tuis, Ophni & Phinees: In die vno morientur ambo.* 1. Reg. 2. v. 32.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit caſtam piamque ſobolem præferre inceſtæ & impiæ, quòd illa ſæpè longæua ſit, honorata & proſpera; hæc breuis æui, infamis & infauſta. Eſto enim caſti iuſtique ſubinde morte citâ præoccupentur, ac velut flos purpureus aratro ſuccidantur; tamen excipit eos melior vita, ac maior fama & gloria. Quare ætas ſenectutis eſt vita immaculata; *&* iuſtus conſummatus in breui expleuit tempora multa.

1. O Quàm pulchra eſt caſta generatio cum claritate: immortalis eſt enim memoria illius. quoniam & apud Deum nota eſt, & apud homines. 2. Cùm
præſens eſt, imitantur illam: & deſiderant eam cùm ſe eduxerit, & in perpetuum
coronata triumphat incoinquinatorum certaminum præmium vincens. 3. Mul-
tigena autem impiorũ multitudo non erit vtilis, & ſpuria vitulamina non dabunt
radices altas, nec ſtabile firmamentum collocabunt. 4. Et ſi in ramis in tempore
germinauerint, infirmiter poſita, à vento commouebuntur, & à nimietate vento-
rum eradicabuntur. 5. Confringentur enim rami inconſummati, & fructus illo-
rum inutiles, & acerbi ad manducandum, & ad nihilum apti. 6. Ex iniquis enim
ſomnis filij qui naſcuntur, teſtes ſunt nequitiæ aduerſus parentes in interrogatio-
ne ſua. 7. Iuſtus autem ſi morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. 8. Sene-
ctus enim venerabilis eſt non diuturna, neque annorum numero computata: ca-
ni ſunt ſenſus hominis, 9. & ætas ſenectutis vita immaculata. 10. Placens Deo
factus eſt dilectus, & viuens inter peccatores tranſlatus eſt. 11. Raptus eſt ne ma-
litia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. 12. Faſcina-
tio enim nugacitatis obſcurat bona, & inconſtantia concupiſcentiæ tranſuertit
ſenſum ſine malitia. 13. Conſummatus in breui expleuit tempora multa: 14. pla-
cita enim erat Deo anima illius: propter hoc properauit educere illum de medio
iniquitatum. Populi autem videntes, & non intelligentes, nec ponentes in præcor-
diis talia: 15. quoniam gratia Dei, & miſericordia eſt in ſanctos eius, & reſpectus
in electos illius. 16. Condemnat autem iuſtus mortuus viuos impios, & iuuen-
tus celeriùs conſummata, longam vitam iniuſti. 17. Videbunt enim finem ſa-
pientis, & non intelligent quid cogitauerit de illo Deus, & quare munierit illum
Dominus. 18. Videbunt & contemnent eum: illos autem Dominus irridebit.
19. & erunt poſt hæc decidentes ſine honore, & in contumelia inter mortuos in
perpetuum: quoniam diſrumpet illos inflatos ſine voce, & commouebit illos à fun-
damentis, & vſque ad ſupremum deſolabuntur: & erunt gementes, & memoria il-
lorum peribit. 20. Venient in cogitatione peccatorum ſuorum timidi, & tradu-
cent illos ex aduerſo iniquitates ipſorum.

VERS. 1. O QVAM PVLCHRA EST CASTA GENERATIO B (id eſt caſta natio, pura caſti homines: hos enim opponit nationi prauæ, de qua c. præcedenti v. vltimo: generatio ergo ſignificat omnes genitos, ſiue natos) CVM CLARITATE] Græcè, κρεῖσσον ἀτεκνία μετὰ ἀρετῆς, hoc eſt, *melior eſt orbitas*, ſiue carentia, *filiorum cum virtute*: melius eſt eſſe illiberem, id eſt ſine liberis, & virtute præditum, ſcilicet quàm habere liberos ex adulterio, adulterinos & improbos, vti præceſſit. Vnde S. Ambr. l. 1. de Virgin. legit, *melior eſt ſterilitas cum virtute*; S. Hier. in c. 9. Oſee, *melius eſt filios non habere cum virtute* S. Cypr. lib. de Singular. Cleric. *melius eſt eſſe ſine filijs cum claritate*; Syrus, *melius eſt eſſe ſine filijs cum gloria*; Arabicus, *res præclara priuatio filiorum cum virtute. Integritas*, ait B. Petrus Chryſolog. ſerm. 146. *eſt cæleſte cõſortium: virginitas iuncta Chriſto copula eſt virtutis.* Virgines ergo ſunt angeli terreſtres, & homines cæleſtes, ideoque ſponſæ Chriſti.

Noſter ἀτεκνία, videtur legiſſe ἁγνογονία, id eſt *caſta generatio*, vel caſtitatis, aut caſtorum generatio: licet enim hæc vox compoſita Græcis non ſit in vſu, ſimplicia tamen, ex quibus componitur, ſunt vſitata. Auctor enim libri huius multas voces nouat, nouaque componit. Sanè videtur Noſter aliud habuiſſe Græcũ exemplar: diuerſum à modernis. Nam moderna non habent exclamationem ὦ, nec τὸ *quàm pulchra.*

Aut potiùs Noſter ſolerter per orbitatam filio-
rum

rum intellexit, non nudam orbitatem & ſterilitatem, hæc enim non eſt pulchra, ſed potiùs deformis: prudenter ergo aduerte ſterilitatem ex virtute, putà ex pulchra caſtitate, manantē. Vnde vertit, *o quàm pulchra eſt generatio caſta*, id eſt natio. q.d. O quàm pulchri ſunt homines caſti, ô quàm pulchra eſt caſtitas & caſtorū cœtus, ſiue ij ſint coniuges, ſiue cælibes & virgines. Sapiens enim per antithesin hîc opponit & anteponit caſtos ſteriles adulteris prole abundantibus: caſti enim *cum virtute*, id eſt ex virtute, putà ex amore caſtitatis, vel coniugalis, vel virginalis, malunt orbari filijs, quàm perdere virginitatem, aut ſe polluere adulterio, eſto ex eo liberos ſperare poſſent. Horum enim virtus, putà caſtitas & virginitas, clarior & illuſtrior eſt omni laude & gloria, quam ſperare poſſent ex filijs. Senſus ergo eſt. B q.d. Melius, id eſt, præclarius, laudabilius & glorioſius, eſt carere filijs, ſi ijs careas ex virtute, putà ob amorē caſtitatis, qua non vis adulterari aut perdere virginitatem, quàm prolem habere copioſam adulterinam & improbam. Ita S. Ambroſ. l. 1. de Virgin. vbi hanc gnomen applicans virginibus, ſic videtur explicare, q. d. *Melior eſt ſterilitas*, id eſt, melior eſt virginitas. Quia enim illo legis veteris æuo ob expectationem Meſſiæ, quem ſinguli ex ſua ſtirpe naſci optabant, ſterilitas erat probrum, cenſebaturque maledictio & infamia; fœcunditas verò æſtimabatur benedictio & gloria; hinc multi, qui vxores habebant ſteriles, vt ex eis ſuſcitare filios non poſſent, diuertebant ad alias, etiam alienigenas & idololatras, vt ex ijs proles procrearēt. Horum inſipiētiam & peruerſitatem redarguit hic Sapiens, C docetque longè præſtantiorem eſſe caſtitatem quamlibet, etiam illiberem & orbam, quauis fœcunditate & prolibus, præſertim ſpurijs, adulterinis & improbis; eò quòd caſtitas ſit virtus, illaque eximia, fœcunditas verò adulterina ingens ſit vitium & ſcelus: vnde pudicitiam & puritatem Ægyptij hieroglyphicè denotabant per ignem & aquam, quòd his elementis omnis luſtratio fiat & expiatio, ait Horus Apollo l. 2. Hierogl. c. 41. Iam quantum caſtitas illuſtrat & quaſi inargentat hominem, tantum libido conſpurcat & deturpat, quàm enim glorioſa eſt puritas, tam probroſa eſt impuritas, quæ ex hominibus facit ſues & porcos, vti docet S. Baſil. in pſal. 1. Senſus ergo eſt q. d. Filius vel filia eſt pulcher facie, at caſtus & virgo pulchrior eſt virtute: filia decora eſt vultu, at ſæpè indecora & impudica D mente, virgo verò & vultu ſpecioſa eſt, & mentis virginitate longè ſpecioſior. Pulcher pater pulchrum ſibique ſimilem ſæpè generat filium, iuxta illud Virgilij 6. Æneid.

Teucri pulcherrima proles.

Et libro 7.

Satus Hercule pulchro.

Et lib. 4.

Quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum.

At hanc pulchritudinem corporis ſæpè deturpat deformitas libidinis: nam *lis eſt cum forma magna pudicitiæ*, vti deturpauit filias Auguſti Imp. de quo Sueton. in eius vita: *Cuius felicitatem*, inquit, *infelicem fecerunt filia, neptis & nepotes, adeò vt ipſe ad eorum mentionem proclamare ſoleret, vtile eſſe ſine*

A *nuptijs manere, & abſq; liberis interire; appellare quoque illos vomicas & carcinomata ſua.* qua ratione Euripides dixit, ἄτεκνον, id eſt *carentem liberis, infortunio eſſe felicem.* Ruben Geneſ. c. 49. 3. dicitur *principium*, ſeu *præcipuum & caput*, *doloris patris*, quia paterni thori violator fuit.

Audi Tertull. lib. de Bono pudicitiæ c. 1. *Pudicitia, ait, flos morum, honor corporum, decor ſexuum, integritas ſanguinis, fides generis, fundamentum ſanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis, quamquam rara, nec facilè perfecta, vixq; perpetua, tamen aliquatenus in ſæculo morabitur, ſi natura præſtruxerit, ſi diſciplina perſuaſerit, ſi cenſura compreſſerit.* Tertullianum ceu magiſtrum ſecutus more ſuo S. Cyprianus li. de Bono pudic. *Pudicitia, ait, eſt honor corporum, ornamentum morum, ſanctitas ſexuum, vinculum pudoris,* B *fons caſtitatis, pax domus, concordiæ caput,* &c. *Pudicitia nihil ornamētorum quærit, decus ſuum ipſa eſt. Hæc nos commendat Domino, connectit Chriſto: hæc expugnat omnia de membris illicita deſideriorum prælia, pacem noſtris corporibus induit: beata ipſa, & beatos efficiens.* Et paulò pòſt impudicitiæ hæc dat epitheta: *Cupiditatum infeſta rabies, incendium conſcientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans ſanguinis & familiæ fidem, alienis affectibus ſuos inſerens filios, in aliena teſtamenta ſobolē ignoti & corrupti generis inducens.* S. Greg. Turon. lib. de Gloria Conf. c. 106. narrat ſe vocatum ad exequias S. Radegundis tum defunctæ, aitque de ea: *Sancta facies Radegundis de feretro ita fulgebat, vt liliorum roſarumq; ſperneret pulchritudinem.* Et c. 51. narrat de S. Seuero presbytero, lilium ab eo templo oblatum, cùm per toC tum annum iam eſſet aridum; tamen recurrente eius tranſitus anniuerſaria die in vere, quotannis reuireſcere & reflorere ſolere.

Porrò cùm triplex ſit caſtitas, ſcilicet coniugalis, vidualis, virginalis, quælibet præſtat fœcūditate & filijs adulterinis ac infamibus. Caſtitas enim coniugalis pulchra eſt, vidualis pulchrior, virginalis pulcherrima. De coniugali hanc gnomen accipit Lyran. & Holcot, ceteri de virginali, vt S. Cyprianus (vel potiùs Origen. vt cenſet Pamel.) tract. de Singular. Cleric. S. Ambroſ. l. 1. de Virgin. S. Bernard. epiſt. 42. Petrus Bleſenſis, epiſt. 36. imò Eccleſia in officio Eccleſiaſt. SS. Virginum. Sic & Cantacuzenus alijque interpretes hic,

Elogia triplicis caſtitatis.

Hinc S. Aldhelmus lib. 1. de Virg. narrat angelum triplicem caſtitatem, ſcilicet virginalem, D vidualem & coniugalem, hiſce gradibus diſcriminaſſe, *vt ſit virginitas aurum, caſtitas argentum, iugalitas* (coniugium) *æramentum. Vt ſit virginitas diuitiæ, caſtitas mediocritas, iugalitas paupertas. Vt ſit virginitas pax, caſtitas redemptio, iugalitas captiuitas. Vt ſit virginitas ſol, caſtitas lucerna, iugalitas tenebræ. Vt ſit virginitas dies, caſtitas aurora, iugalitas nox. Vt ſit virginitas regina, caſtitas domina, iugalitas ancilla. Vt ſit virginitas patria, caſtitas portus, iugalitas pelagus. Vt ſit virginitas homo, caſtitas femina, iugalitas corpus. Vt ſit virginitas purpura, caſtitas rediuiua, iugalitas lana.*

Apologus fructus & floris.

Hanc gnomen inſigni roſæ, lilij & ficus apologo graphicè repræſentat Cyrill. lib. 4. Apolog. moral. c. 8. *Roſa, inquit, & lilium iuxta ficulneam ſunt exorta, quæ cū expandiſſent floribunda folia nitore ſplendentia, & rorem ſuauitatis manantia, aromatiſque*

ticique odoris fragrantiam effudiſſent, & illa floris lu.e A *orbata acerbum in fructum pariter pullulaſſet, inuidētiæ laite pruriens mox inuectiuam propoſuit, dicēs: Poſt tam amœnam rutilantiam floridam, vbi fructus veſtri? Vanum quippe eſt florere ſine fructu. Siquidem ligat natura ſagax fructum in flore, & ob ipſum vernantem florem germinat. At ille mox radicem eloquij ſubodorantes, pacifica ratione dixerunt: Bene ſcimus, quod propter pruritum generationis perdidiſti gloriam floris, & idcirco tam expoliata es folijs dum ſic loqueris. Nempè fructum paris dulciſſimum, ſed tamen pateris in radice pruritum, quo florem amiſiſti. Nobis autem ex plena puritate & ſuauitate ſubſtantiæ, flos ipſe fructus eſt. Vnde in nobis flos & fructus minimè diſtinguũtur, quoniam redundante puritatis flore, & odoriferæ ſublimitatis humore in nobis idipſum factũ eſt flos & fructus. Nonne vapor terræ puriſſimus, totus floridum in aurũ* B *concreſcit. & ros dulciſſimus cæli virginitate vernante in margaritam congemmaſcit? Igitur roſa, & lilium, & flores fructiferi, & fructus floridi ſunt.* Deinde plura in laudem virginitatis ſubijciens, eamdem comparat lilio, roſæ, magneti, ſapphiro, ſmaragdo:

Virginitas eſt flos & fructus.

Fructus, inquit, *eſt dulciſſimus, decor præſtantiſſimus, odor ſuauiſſimus valor totus. Nimirum ipſa eſt naturæ ac virtutis clariſſima gemma, ſumma temperantia, perfecta victoria, ſpiritus ſupra germen, gloria tota. Vt roſa igitur fragrans, & lilium rutilans eſt ſancta virginitas, flos & fructus; ad cuius quidem fragrantiam vnicornis attractus ſuauiter irruit, cuius dulcedine ferocitas eius manſueſcit, cuius puritate validiſſima eius poteſtas delectata, quaſi victa in nitido gremio virginali, reuerentialiter proſtrata recumbit. O virtus magnetica virginitatis, ad ſe trahens naturam! ô ſapphirus mirabilis caſtitatis, omnem fugans & deſtruens famam venenoſam! o ſmaragdus rutilans perpetuæ viriditatis,* C *puritas immolata integritatis amatrix, fœtidam Veneris nullatenus patiens corruptelam! Ad hæc ficulnea ſtupefacta conticuit.*

Pulchra virginitatis exēpla.

Vis pulchritudinis ſanctæ virginitatis ſpecimen & ſpeculum? S. Pulcheria Auguſta filia Arcadij Imp. virgo fuit perpetua & glorioſa, vtpote quæ Theodoſium Imp. fratrem ſuum iuniorem, in pietate, omnique virtute ad regimen educauit, eoque mortuo ipſi ſuccedens in imperium nupſit Marciano, eumque creauit Auguſtum, vt maiori auctoritate regnum adminiſtraret; ſed virginitatem, quam anteà Deo vouerat, in matrimonio conſeruauit, ac totam ſe fidei tuendæ, & hæreſi Eurychetis exſtirpandæ impendit. Quapropter tota Synodus Chalcedonenſis ei acclamauit: *Noua Helena, munimen Or-* D *thodoxorũ, & gloria Eccleſiarum.* Denique quod in Imperatoribus rarùm eſt, ſua caſtitate, iuſtitia & ſanctitate meruit catalogo Sanctorum adſcribi die 10. Septemb.

Talis quoque fuit S. Cunegundis, quæ caſtitatem pariter cum Henrico Imp. marito ſuo conſeruauit, atque in eius teſtimoniũ nudis pedibus illæſa ſuper candens ferrum ambulauit, ac mortuo marito monaſterium à ſe fundatum ingreſſa, monachamq; profeſſa, quindecim annos mira humilitate, abſtinentia & pœnitentia traduxit. Vnde Sanctorum faſtis adſcripta legitur die 3. Martij. Nimirum in tanto Imperij faſtigio caſtitas, quaſi ſol toti orbi clariùs effulget.

S. Elzearius Comes Arriani cum coniuge Delphina intactam ſeruauit virginitatem. Quo- A circa D. Mablina nobilitate & pietate illuſtris vidit in Spiritu ſanctum iuuenem ſplendide indutum, peramplam planitiem manibus ferentē vexillum candidum & illuſtre, cuius elegantia & ſplendor totum aërem & planitiem illam illuminaret. Sequebatur autem eum innumera multitudo hominum cuiuſuis ætatis, ſexus & ordinis. Cumque illa viſionis explicationem à Deo poſceret, audiuit: *Hæc eſt virginitas & ſanctitas Elzearij, quem totus orbis venerabitur, & multi eum ſequentur.* Ita habet eius Vita apud Surium cap. 16. ad diem 27. Septembris.

Præclarè S. Ignatius epiſt. 13. ad Heronem: *Virgines*, ait, *ſerua, vt pretioſa Chriſti monilia.* Et S. Cyprianus lib. de Habitu virginum: *Flos*, inquit, *eſt ille Eccleſiaſtici germinis, decus atque ornamentum* B *gratiæ ſpiritualis, læta indoles laudis & honoris, opus integrum atque incorruptum, Dei imago reſpondens ad ſanctitatem Domini, illuſtrior portio gregis Chriſti. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret, Eccleſiæ matris glorioſa fœcunditas, quantoque plus copioſa virginitas numero ſuo addit, tanto plus gaudium matris augeſcit.* Sic Veſtalium virginitas Romanis erat admirationi, cùm tamen illa eſſet empritia, temporaria, ac faſtu plena, ait S. Ambroſius in Symmachum. Nam vt ait Naumachius illuſtris Poëta, ſed Gentilis:

Pulchrum eſt corpus caſtum habere, intactamque
manere
Virginem, & puris ſemper cogitationibus delectari;
&c.
Permanere quaſi reginam imbecillium mulierum,
Oculum ſplendidum ad eam vitam erigendo,
In qua glorioſæ veræq; ſunt nuptiæ, vbi commixta
C *Diuinis verbis, lumine plenas meditationes paris.*

His virginitatis elogijs accenſus, S. Caſimirus regis Poloniæ filius, eam ita adamauit, vt, etiamſi medici aſſererent eum morbo, quo laborabat, liberari non poſſe, niſi vxorem duceret, ad idque patre & regni proceres eum vrgerent; ipſe tamen conſtanter reſponderit: *Malo mori virgo, quàm viuere non virgo.* Dixit, & fecit, ideoque velut virginitatis hoſtia, in ſanctorum virginum album ab Eccleſia inſcriptus eſt die 4. Martij. Fuit ergo ipſe velut armelinus, qui à venatoribus luteo aggere circumdatus, mauult capi & mori, quàm egredi & fœdari. Vnde ciues eius Lithuani hoc ei anagramma dederunt: *Caſimirus, ſum ac iris*, in quam ſcilicet irradians Sol iuſtitiæ ſuum ei caſtitatis fulgorem afflauit. Et hoc D epitaphium:

Sponte cadis, ſed amore cadis, Caſimire, pudoris,
Mirus, te Chriſto mirificante, cadis.

Fuit è primis Societatis noſtræ Patribus P. Iacobus Ledeſma, inſignis Theologus, ac religioſa morum ſanctitate conſpicuus. Huic ſub initium vocationis de perpetuanda caſtitate formidanti, Brixiæ apparuit B. Virgo ſole pulchrior, comitata S. Maria Magdalena, S. Catharina Alexandrina, & S. Catharina Senenſi, eiq; donũ caſtitatis per omnem vitam promiſit: quæ dum in cælum rediret, tres eius comites iam recenſitæ hoc carmen ſuauiter modulabãtur: *O quantum eſt donum caſtitatis, quod Deus confert pietatis.* Ita refert noſter P. Franc. Sacchinus parte 2. Hiſtor. Societatis Ieſu, l. 1. n. 65. Lege vitam S. Iuliani & Baſiliſſæ coniugum, ſed virginum, ac mira hac de re inuenies,

nies. Extat apud Surium die.9.Ianuarij. A

Vide S.Athanaſ.Tertull.Cyprian. Aug.Baſilium de laudibus virginitatis ac Climacum gradu 15.& Caſſianum collat.12.

Audi vnicum S. Athan.hac exclamatione tract. de Virg concludentem: *Magna virtus continentia, magna gloria caſtitas, magna ſunt virginitatis præconia. O virginitatis diuitiæ incomprehenſibiles. O virginitas corona immarceſcibilis. O virginitas templum Dei & ſancti Spiritus domicilium. O virginitas margarita pretioſa apud multos latens, à paucis verò vix inuenitur. O continentia amica Dei, & apud Sanctos laudata. O continentia vulgo inuiſa, ſed ijs, qui te digni ſunt, nota. O continentia mortem & inferos effugiens, & immortalitati adhærens. O continentia gaudium Prophetarum, Apoſtolorum gloria. O continentia angelorum vita, & ſanctorum hominū corona. Beatus qui te tenet, beatus qui per patientiā tibi con-* B *ſtanter adhæret; quoniam poſtquam paululum laborauerit, multa recipiet munera in te. Beatus qui per totum hoc tempus ieiunarit, quia in æterna Hieroſolyma habitabit, cumq́ue angelis choreas ducet, cumq; ſanctis Prophetis & Apoſtolis requiem habebit.*

Symbolicè, quā pulchra eſt generatio Chriſti, tum æterna & diuina, tum temporalis & humana! vtraque enim eſt caſta & virginea, quia æterna facta eſt ſine matre, humana ſine patre ex Spiritu ſancto. Vnde Chriſtus in cælis eſt ἀμήτωρ, id eſt carens matre: in terris verò ἀπάτωρ, id eſt carens patre. Vtraque pariter eſt clara, imò clariſſima. Vnde de priori dicitur pſal.109. *Tecum principium in die virtutis tuæ, in ſplendoribus ſanctorum, ex vtero ante luciferum genui te.* ita Angelus de Paz, Expoſ.in Symbol. c.14.

C CVM CLARITATE] Græcè *cum virtute*, inter quas quia eminet charitas, hinc S. Bernard. & Petrus Bleſenſis epiſt.36. legunt, *cum charitate*. Audi S.Bernard.epiſt.42.ad Henricum: *Caſtitas ſine charitate lampas eſt ſine oleo: ſubtrahe oleum, lampas non lucet; tolle charitatem, caſtitas non placet. Sed ô quàm pulchra eſt (vt Sapiens clamat) caſta generatio cum charitate! Cum illa, inquam, charitate, quam deſcribit Apoſtolus de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta.*

Noſter vertit, *cum claritate* quia Græcum ἀρετὴ, & Latinum *virtus*, ſæpè ſignificat vires, robur, excellentiam, præſtantiam, celebritatem, gloriam. Vnde illud Virgilij:

Tunc pudor incendit vires, & conſcia virtus.

Claritas pro virtute.

Igitur τὸ *cū claritate* Primò, accipi poteſt, vt ſit D idē quod Græcum *cum virtute*: virtus enim ſola parit laude & claritatem: vnde à Poëtis, *virtus* ſæpè vocatur laus, vti alibi oſtendi. Secundò & genuinè, τὸ *cum claritate* idem eſt, quod *clara*, ac iungendū eſt cum τῷ *quàm pulchra*. q.d. O quàm pulchra & clara eſt caſta generatio, ſiue natio! Caſtitas enim ſolet ſibi ſociare ceteras virtutes: habet ergo laudem, decorem, claritatem & gloriam aliarum virtutum, eò quòd ſit ἀρετὴ id eſt robur & fortitudo Martia, quæ omnia ſuperat, ac victrix de omnibus cupiditatibus triumphat: quæ ſanè ingens eſt eius claritas & gloria.

Myſticè, Lyran. accipit *claritatem* conſciētiæ, quæ iuſtis datur, præſertim caſtis: quocirca experientia conſtat caſtitatem eſſe matrem ſapientię, facereque, vt conſcientia æquè ac ingenium & mens mira claritate polleat & reſplendeat.

Virtutis etymon.

Porrò Græcum ἀρετὴ, id eſt virtus, indicat caſtitatē egere magna fortitudine & robore militari, & quaſi Martio: ἀρετὴ enim dicta eſt ab Ἄρης id eſt, Mars. Virgines ergo ſunt quaſi Martes, qui aſſiduè pro caſtitate duro ac difficile prælio confligunt. Sic & virtus dicta eſt a vi & à viro, quaſi virilis: caſtitas enim facit viragines viriles, & quaſi viros, ac virili vi omnibus tentationibus mundi, carnis & dæmonis reſiſtit. Senſus ergo eſt, q.d. Filij ſtipantes ſuos parentes, illis ſūt pulchritudini & robori, indeq́ue claritati & gloriæ: at maior eſt caſtitatis & virginitatis pulchritudo, robur & claritas, quam ipſa caſtis communicat, vt ob haſce tres dotes celebris & glorioſa ſit, caſtoſque glorioſos faciat apud Deum, æquè ac apud angelos & homines vniuerſos.

Denique S.Cyprianus (ſiue Origenes, vt volunt nonnulli) tract.de Singular.Clericorū paulò ante finem, totum hunc locum citat, & ex eo probat Clericos & caſtitatis ſtudioſos non poſſe habitare cum feminis. Sic enim ait; *Melius eſt eſſe ſine filijs cum claritate; non eſt ſine filijs cum claritate, niſi ſingularitas ſola, quam non ſolùm conſcientia ſua nullis ſordibus maculat, ſed etiam nullæ opinione ſuſpectæ parilitatis infamant. Nam ſi caſtitas, quod eſt difficile, maſculum & feminam pariter in virginitate conſeruet; non habet claritatem, quia communitas ipſa non poteſt niſi quibuſdam probroſitatum tenebris obſcurare. Singularitas vero ita clara eſt omnibus & exerta vt cunctis ſplendore ſui candoris pura manifeſtetur & lucida.*

IMMORTALIS EST ENIM MEMORIA ILLIVS: QVONIAM ET APVD DEVM NOTA EST, ET APVD HOMINES] quam proinde nulla temporum, nulla viciſſitudinum, nulla ſæculorum delebit obliuio; ſed eius memoria & gloria perennis florebit tamdiu, quamdiu Dei & angelorum hominumq́ue omnium durabit æternitas.

Probat caſtæ generationis, ſiue nationis & gentis pulchritudinem & claritatē ex eo, quòd immortalis ſit memoria, & æterna gloria illius apud Deum & homines: quam proinde opponit & anteponit fluxæ & caducæ filiorum propagationi, cuius memoria & fama ad modicum tempus durat, & cum filijs interit. Errant ergo, qui per filios quærunt immortalitatem, ac ſuum nomen & ſtirpem æternare ſatagunt, cùm vera immortalitas quærenda ſit ex virtute & caſtitate: hæc enim apud Deum & homines æternā habet laudem & gloriam. Generatione perpetuatur corruptibilium ſpecies, cùm indiuidua perpetuari nequeant, teſte Ariſt. de Generat. at iuſti caſtique memoria, quin & anima, eiuſque felicitas & gloria, perpetuatur in ipſo eius indiuiduo.

Græca ſignificantiùs habent, ἀθανασία γάρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς, id eſt, *immortalitas enim eſt in memoria illius*, ſcilicet virtutis, quæ præceſſit: virtutis inquam, qua quis ſterilis eſſe mauult & illiberis, ex amore virginitatis vel caſtitatis coniugalis, quàm ex alienis vel alienigenis filios procreare.

Hoc eſt quod ait Eccleſiaſt.ca.44. 14. *Nomen eorum* (iuſtorum præſertim heroum, quales ſunt virgines & Martyres) *viuit in generationem & generationē. Sapientiam ipſorum narrent populi, & laudem*

dem eorum nunciet Eccleſia & cap. 49. *Memoria Ioſiæ in compoſitionem odoris facta opus pigmentarij: in omni ore, quaſi mel indulcabitur eius memoria, & vt muſica in conuiuio vini.* Et Pſaltes pſal. 111. 7. *In memoria æterna erit iuſtus.*

Et apvd homines] tum probos caſtoſque, tum improbos & inceſtos, qui virgines & caſtam vitam ſuſpiciunt & admirantur, vt angelicam & diuinam, quæ ipſorum omniſque naturæ vires ſuperet & tranſcendat, vt docet S. Ambroſius l. 2. de Virg. & S. Baſil. de Virg.

Symbolicè noſter Aluarez de Paz lib. 4. de Dignitate perfect. parte 3. c. 37. totum hunc locum de iuſtis & ſanctis ſic exponit: Caſta generatio, inquit, non eſt alia, quàm multitudo iuſtorum, quæ mente pulchra eſt, quia gratiæ decore nitet; & corpore caſta, quia honeſtatis nitore emicat; & luce ſapientię clara, quoniam rerum cæleſtium cognitione reſplendet: cuius memoria, nec apud Deum, nec apud homines perit. Non apud Deum, quia Sanctos ſemper ſecum habet, & numquam à propoſito eos clarificandi diſcedit. Non apud homines, quia hi celebrem eorum memoriam non deſerunt, quos ſibi ſemper patronos apud Deum & mediatores agnoſcunt. Adeò vt, quia non poteſt Eccleſia omnium Sanctorum feſta ſigillatim celebrare (ſunt enim illi innumerabiles) neque poteſt omnes perfectos & iuſtos ex nomine cognoſcere, aut eorum ſpecialem memoriam habere, dies feſtos celeberrimos quotannis inſtituerit, in quibus (iubente Deo) Sanctorum omnium choros honoraret, & eos ad memoriam fidelium adduceret. Omnes etiam illos frequenter inuocat, dum in ſupplicationibus publicis canit: *Omnes Sancti & Sanctæ Dei intercedite pro nobis.*

Vers. 2. Cvm præsens est, imitantvr illam: et desiderant eam, cvm se edvxerit] S. Cyprianus legit, *cum ſe abduxerit* cum ſcilicet per martyrium aut mortem caſtorum vel virginum, caſtitas vel virginitas cum eis ſe in cælum ſubduxerit. Græcè eſt, *deſiderant recedentem*, ideoque abſentem. Senſus eſt q. d. Caſtitas adeò ſpecioſa eſt, ut, cùm ſe præſentem in caſtis exhibet, multos trahat ad ſui amorem & imitationem, cum verò abſens eſt, ſui acuat deſiderium, præſentia bona enim ſæpè faſtidimus, abſentia deſideramus & ſtudioſè requirimus, iuxta illud Horatij lib. 3. Carm. ode 24.

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus inuidi.

Et illud: *Minuit præſentia famam.* Verùm viris probis caſtitas cùm adeſt, mirabilis & imitabilis eſt: cum verò abeſt, deſiderabilis. Exemplum eſt in S. Aug. qui concubinæ aſtrictus, ab ea ſe expediuit per exempla ſanctarum virginum. Audi eum l. 8. Confeſſ. 11. *Aperiebatur*, inquit, *ab ea parte, qua intenderam faciem, & quò tranſire trepidabam, caſta dignitas continentiæ ſerena & non diſſolutè hilaris, honeſtè blandiens, vt venirem, neque dubitarem, & extendens, ad me ſuſcipiendum & amplectendum, pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ, ibi iuuentus multa, & omnis ætas, & graues viduæ, & virgines anus, & in omnibus ipſa continentia nequaquam ſterilis, ſed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te Domine. Et irridebat me irriſione exhortatoria, quaſi diceret: Tu non poteris, quod iſti & iſtæ? an verò iſti & iſtæ in ſemetipſis poſſunt, ac non in Domino Deo ſuo? Dominus Deus eorũ me dedit eis. Quid in te ſtas, & non ſtas? Proijce te in eum, noli metuere, non ſe ſubtrahet vt cadas. Proijce te, ſecurus excipiet te, & ſanabit te. Et erubeſcam nimis.* Quocirca S. Baſil. hom. de S. Gordio Martyre ait: *Cùm in ſanctis voluminibus Moſis vitam, morum lenitatem, noſtræ naturæ magnopere optatã audimus, ſtatim æmulamur. Ioſeph dum audimus, aut legimus vitam illius, aſſequi caſtitatem magnoperè cupimus. Si verò Samſonis narratur hiſtoria, ad illius imitandam fortitudinem accendimur.*

Et in perpetvvm coronata trivmphat incoinqvinatorvm certaminvm præmivm vincens] Græcè eſt, ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα, id eſt, *immarceſcibilium* vel *incorruptibilium certaminum*, vel *præmiorum* (ἄθλων enim, ſi ab ἄθλος maſculino deriues, idem eſt quod *certaminum*: ſin à neutro ἄθλον, idem eſt quod præmiorum, quæ certamina merentur) *agonem vincens.* q. d. Caſtitas, ac præſertim virginitas, quia durum agonem certaminum & tentationum libidinis, quibus ingentia & immarceſcibilia à Deo præmia propoſita ſunt, generosè vincit, hinc corona gloriæ, & laurea ſiue aureola virginitatis coronata in cælis triumphat. Hinc S. Cyprianus legit, *incoinquinatorum certaminum prælium vincens.* Vbi Nota. *incoinquinata certamina* accipi poſſunt *impolluta*, quæ ſcilicet cum tentationibus libidinis, multorum corpora & mentes polluentibus, ita vt vix quis eas euadat, illibatus & impollutus, à caſtis ita ſuſcipiuntur & ſuperantur, vt ipſi prorſus maneant ab ijs intacti & incoinquinati. Sin vertas *incoinquinatorum præmiorum*, per ea intellige *immarceſcibilem gloriæ coronam* caſtis à Deo propoſitam, quæ numquam marceſcit, nullo mœrore, dolore aut timore inquinatur, polluitur vel maculatur. Addit Petrus Faber l. 2. Agoniſt. c. 12. & l. 3. c. 4. *incontaminatos* dici agones ſanctarum virginum, qui Deo dicantur, vt diſtinguat eos à contaminatis agonibus, qui in honorem deorum, id eſt dæmonum, à Gentilibus celebrantur.

Noſter pro ἀγῶνα, id eſt *prælium*, vertit, *præmium* metonymicè, quia in agone agonotheta vincenti certamen, ſiue prælium, brauij loco proponebat præmium. q. d. Caſtus & virgo in tam periculoſo tentationum carnis agone prælium vincens, præmium reportat, ſcilicet coronã gloriæ, cum qua in æternum triumphat. Poſſet quoque per hypallagen ſic exponi: *Incoinquinatorum certaminum* vel *præliorum præmium vincens*, id eſt incoinquinatorum præmiorum certamen vel prælium vincens. Sic pſ. 18. 6. dicitur: *In ſole poſuit tabernaculum ſuum*, pro *in tabernaculo ſuo poſuit ſolem.* Et pſal. 32. 7. *Ponens in theſauris abyſſos*, pro *ponens in abyſſis theſauros.* Sic alibi dicitur: *Miſit ciuitatem in ignem*, pro *miſit ignem in ciuitatem.* Et *calceamenta habebitis in pedibus*, pro *habebitis pedes in calceamentis*, ſiue *calceatos.* Exodi 12. Quomodocumque vertas & exponas, eòdem ſemper redibit ſenſus. De corona ſiue aureola virginitatis vide D. Thomam, S. Bonau. ceteroſque Scholaſt. in 4. diſt. 33.

Audi virginum, ideoq; Martyrum, glorioſas coronas & triumphos celebrantem S. Ambroſ. lib. 3. epiſt. 25. ad Eccleſ. Vercell. ſub finem: *Apud* *Triumphi virginum.*

nos

nos, inquit, *& puellæ de mortis appetentia ſublimes,* A *vſque ad cælum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnen, quid Pelagiam loquar, quæ tanquam nobilia vitulamina pullulantes, ad mortem, quaſi ad immortalitatem feſtinauerunt? Inter leones virgo exultauit, & rudentes beſtias exſpectauit intrepida. Et vt noſtra cum Indorum gymnoſophiſtis conferamus, quod ille verbis gloriatus eſt, ſanctus Laurentius factis probauit, vt viuus exureretur, & flammis ſuperſtes diceret: Verſa, manduca. Haud degener Abrahamidarum & Machabæorum concertatus puerorum, quorum alij ſuper flammas canebant, alij cùm exurerentur non rogabant vt parceretur, ſed inuehebantur vt ampliùs* S. Pelagia. *perſecutor inflammaretur. Liber igitur ſapiens.* Subijcit deinde raram S. Pelagiæ fortitudinem: *Quid autem ſublimius ſancta Pelagia? quæ vallata perſecutoribus, priuſquam tamen in eorum conſpectum veniret, aiebat, Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo proteruo violabit virginem. Mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam, nullum prædones lucrum ſuæ capient inſolentiæ: Pelagia Chriſtum ſequetur, libertatem nemo auferet, nemo captiuam videbit liberam fidem, inſignemque pudicitiam & proſapiam prudentiæ. Quod ſeruum eſt, hic manebit, nullos in vſus debitum.* Dixit & fecit: nam antequam à ſatellitibus comprehenderetur, ex alto ſe præcipitans, virgo & Martyr euolauit in cælum, vti refert idem S. Ambroſius lib. 3. de Virg. S. Chryſoſtomus & alij.

S. Victoria. Audi & triumphos S. Victoriæ virginis & Martyris. Hanc enim hiſce verbis ad virginitatem ſeruandam impulit S. Anatolia: *O Victoria vince diabolum, & eſto vera victoria. Ego die qua expliciui pretium ornamentorum meorum in pauperes Chriſti, vidi per viſum iuuenem auro diadematum ſplendidum, in veſtibus purpureis atque gemmatis, qui grata facie & læto vultu me inſpiciens ait: O virginitas, quæ morte non vinceris, quæ à morte perpetua liberas! O virginitas, quæ non in operibus tenebrarum, ſed ſemper in lumine verſaris! Virginitas purpura regalis eſt quam qui induit, reliquis fit eminentior. Virginitas gemma eſt pretioſa. Virginitas theſaurus eſt regis immenſus. Huic fures inſidias tendunt. Hanc tu euigilans ſollicite cuſtodi: quantumque te plus habere cognoſcis, inſtantius cuſtodi ne perdas.* His & ſimilibus verbis & factis incitata Victoria, omne pretium ornamentorum ſuorum & ipſa diſtraxit pauperibus. Sicque factum eſt, vt, agentibus ſponſis earum Aurelio & Eugenio, quia nubere illis virgines Chriſti noluerunt, à Decio Imp. vrbe Roma pulſæ, ad prædia ſponſorum ducerentur, vbi fame & inedia ita afflictæ ſunt, vt vix ad veſperum modicus panis cibarius eis daretur: nulloque pacto efficere ſponſi potuerunt, vt vel ad nubendum vel ſacrificandum animi illarum inclinarentur. Beata igitur Victoria in virginitatis propoſito inuincibiliter perſiſtens, poſt multa miracula facta, inter quæ plurimas virgines Domino aggregauerat, percuſſa eſt gladio in corde à carnifice Taliarcho. Qui leproſus factus, intra ſex dies vermibus conſumptus exſpirauit. Hæc omnia ad verbum habet Ado in Martyrol. die

Gnome. 29. Decemb. Huc facit illud S. Hier. in epitaph. Paulæ, de duabus coronis, martyrij, ſcilicet, & & puritatis: *Illa*, inquit, *corona de roſis & violis plectitur, iſta de lilijs.* Et illud Prudentij Peri Stephanon hymno 14.

Duplex corona eſt præſtita Martyri,
Intactum ab omni crimine virgini,
Mortis deinde gloria liberæ.

Hinc & Gentiles in agone certaturi vino & venere abſtinebant, vt fortiores euaderent, & victoriæ coronam reportarent: experientiâ enim conſtabat fortiores, ſi veneri vacarent, a debilioribus, ſi ea abſtinerent, ſuperari. Audi S. Paulinum epiſt. ad Seuerum: *Confirmemus*, inquit, *animam caſtitate, quam Apoſtolus docet, quam etiam carnales athletæ diligenter tuentur, quæ nobis impenſiore ſtudio ſeruanda eſt pro immarceſcibili corona, illa ſuſtantibus cùm etiam pro temporali & fragili corona decernentibus excolatur.* Et S. Ephrem de Virginit. *Fac ſis continens animo, vigil ſpiritu, abſtinens cibo, abſtinens riſu, cogitationum quoque continentiam ſeruans,* B *vt per omnia veluti perfectus athleta innoteſcas.* Et de luctamine ſpirituali: *Continentiã habete*, inquit, *in habitu, continentiam habeto in cibo, continentiam habeto in lingua, abſtinentiam in affectu, in cogitatu, in riſu, vt athleta pietatis perfectiſſimus in omnibus demonſtreris.* Similia habet S. Baſil. de Sacr. virg. Porrò virgines à Gentilibus florea corona, vel ramis pini (pinus enim eſt ſymbolum virginitatis) coronari ſolitas docet Carolus Paſchalius l. 2. de Coronis c. 15. & l. 6. c. 28.

Denique virginibus triplex debetur corona: prima, virginitatis; ſecunda, nuptialis, quia nubunt Deo: olim enim virgines dum nubebant, coronabantur: tertia, athletica, quia inſtar athletarum difficilem & durum cum luxuria agonem ſubeunt & ſuperant. Hinc omnes penè gentes virgines dum moriuntur, roſis & floribus coronant. Virgo enim eſt libidinis domitor, dæmonum profligator, paſſionum & ſenſuum victor. C Cui per omnia quadrat illa Machabæi præclara laudatio: *Similis factus eſt leoni in operibus ſuis, & ſicut catulus leonis rugiens in venatione. Et perſecutus eſt iniquos, perſcrutans eos; & qui conturbabant populum ſuum, eos ſuccendit flammis: & repulſi ſunt inimici eius præ timore eius, & omnes operarij iniquitatis, conturbati ſunt, & directa eſt ſalus in manu eius.* 1. Machab. 3. 4. — *Virginum triplex corona.*

Vers. 3. Mvltigena (græcè, πολύγονον, id eſt multiplex, multiplicata, multa) avtem impiorvm mvltitvdo non erit vtilis] Eſt antitheſis. q. d. Pij & caſti ſua virtute & caſtitate pariunt ſibi coronas, & triumphos æternos: at turba impiorum, eſto plurima, inutilis eſt, imò ſua impietate ſibi & proximis noxia: ſibi enim accerſit D ignes & tormenta gehennæ.

Dices, Cur ergo Deus creat homines, quos ſcit fore impios, & cur eos tolerat? Reſp. Primò, vt in eis oſtendat ſuam iuſtitiam vindicatiuam, ſicut in pijs ſuam oſtendit miſericordiam per gratiam & gloriam, quam eis elargitur, vti docet Apoſt. Rom. 9. vtque per iuſtitiam exercitam in impios, pij magis agnoſcant miſericordiam ſibi præſtitam, Deoque maiores gratias agant.

Secundò, vt per impios exerceantur, purgentur & perficiantur pij. Sic Cain exercuit Abelem, Iſmael Iſaacum, Eſau Iacobum, Pharao Moſen, Saul Dauidem, Aman Mardochæum, &c. Audi S. Auguſt. ſerm. 52. in Euang. S. Ioannis: *Præclarè*, inquit, *videtis ergo, quia & mali neceſſarij ſunt bonis. In fornace quodammodo aurificis ſumus, hoc eſt in hoc mundo. Si aurum non es, ſimul ardes; ſi autem es,* palea

palea tua eſt malus; ſi & tu palea es, ſimul eritis fumus. Et illa verba pſal. 51. *Sicut nouacula acuta feciſti dolum: Ecce*, ait, *quid faciunt boni mali, capillos radunt*, hoc eſt, vt mox explicat, *oblaturus eſt malis bona temporalia.*

Tertiò, impij pijs multa exhibent miniſteria circa artes mechanicas, mercimonia, aliaſque res temporales, quibus excellunt, vtpote toti intenti lucris, fabricis, politiæ, &c.

ET SPVRIA VITVLAMINA NON DABVNT RADICES ALTAS, NEC STABILE FIRMAMENTVM COLLOCABVNT] q. d. Sicut ſpuriæ plantæ non agunt altas radices, ideoque citò exareſcunt & pereunt; ſic adulterorum & impiorum adulterini & impij filij citò deficiunt, nec ſtirpem aut familiam propagant: ſpuriæ plantæ enim ſunt filij nothi & illegitimi. Vnde Syrus vertit, *& qui ſunt ex alieno ſemine, non dabunt radices in profunditate*; Arabicus, *non fundabunt radices altas germina eorum. Spuria vitulamina* ergo ſunt *adulterinæ plantationes*, vt legunt hîc S. Bonau. Lyran. Hugo, Holkot & Dionyſ. has enim ſignificat Græcum νόθα μοσχεύματα, id eſt nothæ, vel ſpuriæ & adulterinæ plantæ. Nam vox *vitulamina* in nullis lexicis, vel auctoribus claſſicis modò reperitur. Vnde S. Aug. lib. 2. de Doctrina Chriſt. c. 12. *Quia*, inquit, μόσχος, *græcè vitulus dicitur*, μοσχεύματα *quidam non intellexerunt, eſſe plantationes, & vitulamina interpretati ſunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter ſcriptum: & tamen ſententia manifeſtiſſima eſt, quia clareſcit conſequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientiùs dicitur, quam vitulamina, quæ pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus. Hanc tranſlationem in eo loco etiam cetera contexta cuſtodiunt.* S. Auguſtinum ſequitur Ianſ. qui lectionem Vulgatam, quæ habet *vitulamina*, velut vitiatam, aut minùs congruam reijcit, vti & S. Bonau. Hugo. Vatabl. Clarius & Polydorus Virgil. in Adagijs Sacris lib. 2. adagio 379.

Verùm *ſpuria vitulamina* legunt hîc omnes codices Vulgatæ editionis, quã quia vt authenticam probauit Concil. Trident. ſeſſ. 4. nulli Catholico iam reijcere fas eſt. Sic quoque Optatus Mileuitan. lib. 4. contra Parmen. legit, *Spuria vitulamina & filios adulterarum*, & explicat de hæreticis: *Apud quos*, inquit, *ſunt Sacramentorum falſa connubia, & in quorum thoris iniquitas inuenitur, vbi in exterminium fidei corrupta ſunt ſemina.* Videtur ergo vox *vitulamina* illo æuo fuiſſe vſu recepta.

Spurij etymon. Porrò *ſpurius* vocatur, qui ex matre nota, patre ignoto vel ignobili naſcitur. Vnde veteres denotabant ſpurium per S. P. quaſi dicas *ſine patre. Spurius* autem dicitur à σπόρος, id eſt ſemen, quòd nil habeat à patre niſi ſemen: nec enim in patris familiã, ſtatum & hereditatem ſuccedit. Ita S. Iſidor. l. 9. Orig. c. 5. Plutarch. in Quæſt. Sigonius de Nomin. Roman. & alij. Addit S. Iſidor. *ſpurium* dici, quaſi *extra puritatem*, id eſt immundum; alij *ſpurium* dici cenſent *ſpurcum*. Verùm prius etymon eſt genuinũ.

Vitulamen vnde? Dico ergo aptè noſtrum Interpretem vertiſſe *vitulamina*. Primò, quia græcizat, ac imitatur Græcum, qui à μόσχος vocat μοσχεύματα, id eſt à vitulo vitulamina. μοσχεύματα, id eſt *vitulamina*, Græcis ſunt ſurculi, qui ex arbore dempti ſe-

A runtur ſiue plantantur, vt in fruticẽ arboremue excreſcant: item rami tenelli, qui ex arbore in humum deferũtur, vt talea ſiue clauola ex olea, malleolus ex vite: μοσχεύω enim idem eſt, quod ſurculis ex arbore demptis ſero, ramos tenerrimos ex arbore auulſos planto, plantaria ſeu viuiradices inſtituo. Sic S. Bonau. ait S. Amb. in quadam epiſtola ſcripſiſſe: *Vos eſtis nobilia vitulamina*; dici autem à vite, quæ eſt generoſa plantatio. Adde, radix arboris vocatur taurus; cur non & vitulus, vel vitulamen? Audi Quintilianum lib. 8. c. 2. *Sicut in his, quæ homonyma dicuntur, vt taurus animalne ſit, an mons, an ſignum in cælo, an nomen hominis, an radix arboris, niſi diſtinctum, nõ intelligitur.* Sic μόσχος græcè & vitulum, & pampinum, & viuiradicem, id eſt plantam, quæ cum viua radice ſeritur, quaſi viuam radicem habens; ſignificat: vnde μόσχευμα vocatur ſtolo, planta tenera, nouellus ramus, malleolus vitium, viuiradix.

B Secundò, quia *vitulamen* eſt vox Latina, & appoſitè ſignificat vagam, petulantem, & inſtar vituli vitulantem & laſciuientem luxuriam ſpuriarum plantarum, æquè ac adulterorum. *Vitulari* enim Latinis idem eſt, quod lætari, exultare, laſciuire inſtar vituli: vnde vitulamen eſt ipſa laſciuia. ita Feſtus, Nonius & alij. Iam ſicut homines dicuntur laſciuire & vitulari metaphoricè, ſic & plantæ cùm ramis luxuriant. Eſt enim analogia & ſimilitudo inter propagationem plantarum, beſtiarum & hominum: vnde ſicut vitulari dicuntur homines, cùm more vitulorum ſaltant & laſciuiunt, ſic & plantæ. Quare appoſitè Interpres noſter à ſtolida & petulca vituli vitulatione, ſtolidas & laſciuè luxuriantes plantas, ſiue ſtolones vocauit *vitulamina.*

C Paulò aliter Ceruantius: Vox *vitulamina*, inquit, ſignificat degenerantes, infructuoſas, ſtultas, luxuriantesque plantas, quæ ad truncum vitis, à qua nomen accipiunt, naſci ſolent & vitibus officiunt, & in pabulum vitulorum à terra proferuntur, à vitulis ſeu bobus arata: ſic impij ignobiles, degeneres, ſteriles, ſtulti & molles in aduerſis ſunt, vt eis ſuccumbant facilè: & Chriſto Domino, *viti veræ*, Ioan. 15. *& palmitibus* eius, ſiue Eccleſiæ, vineæ Deo iucundiſſimæ, ſpecioſiſſimæ & pretioſiſſimæ, pro viribus detrimentum afferre amant & ardent; ſed non diu vigebunt, non matureſcent, vt ingenio reſpondeant; certa manent ſupplicia plantas iſtas, Iſaiæ 5. Ierem. 12. Ezech. 15.

D Sic & alij *vitulamina* non à vitulo, ſed à vite deducunt; ſed ſic potiùs dicenda eſſent *vitulamina*, ſicut dicitur *vitiligo*, nõ *vitulamina*, niſi dicas τὸ *vitulamina* ad vitulũ, æquè ac ad vitẽ alludere.

Sed cur *vitulamina*, id eſt plantæ, vel rami, vocantur *ſpurij*, qui altas radices non agant?

Reſp. Primò. Spuriæ herbæ & plantæ ſunt, quæ à genuinis degenerant, item falſæ, quæ genuinarum ſpeciem habent, at non vim & indolẽ. Sic olea in terra ſterili ſylueſcit, & degenerat in oleaſtrum: ſpurius ergo ramus oleaſtri ſi inſeratur in oleã, vel non coaleſcit cum ea, nec creſcit, vel certè indolem & bonitatẽ oleæ non capit, nec imbibit. Vnde Theophraſt. l. 1. de Cauſis plantarum cap. 7. vrbanas arbores ait inſerendas eſſe per inoculationem ſylueſtribus, non verò ſylueſtres vrbanis, putà oleam inſerendam eſſe *Spuria plãta quæ? Reſp. Primò.*

oleaſtro,

oleaſtro, non verò oleaſtrum oleæ: *Quamobrem,* inquit, *ſatis oleaſtris inſerere poſtmodùm, vel inoculare præcipiunt: coeunt enim & apprehendunt validius, & radix plus attrahens nutrimenti, probè fructificare arborem facit. Nam ſi è contrario ſilueſtre in urbano ſeruetis, tametſi differentia quædam erit, tamen bonæ frugis arbor numquam profectò reddetur.*

Secundò. Secundò, per *ſpuria vitulamina*, id eſt ſpurias plantas & ſurculos, accipi poſſunt rami multiplices & denſi, quos arbor vel vitis humore luxurians ad radices ſuas progignit, ſed deinde deficiente humore & ſucco alere nequit; vnde eoſdem ſua vmbra enecat. Audi Plinium libr. 17. cap. 10. *Natura & plantaria demonſtrauit, multarum radicibus pullulante ſobole densâ, & pariente matre, quas enecet, eius quippe vmbra turba indigeſta premitur, vt in lauris, punicis, platanus, ceraſis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt ſoboli, vt vlmorum palmarumq́. Nullis verò tales pulli proueniunt, niſi quarum radices amore ſolis atque imbris, in ſumma tellure ſpatiantur. Omnia ea non ſtatim moris eſt in ſua locari, ſed priùs nutrici dari, atq; in ſeminarijs adoleſcere, iterumq́; migrare. Qui tranſitus mirum in modum mitigat etiam ſilueſtres: ſiue arborum quoque, vt hominū natura nouitatis & peregrinationis auida eſt: ſiue diſcedentes virus relinquunt, manſueſcuntq́; tractatu(seu feræ) dum radici auellitur planta. Pullos* Plinius vocat ramos teneros, qui molles ſunt & delicati, inſtar pullorum & puellorum. Similì modo luxurioſi & adulteri magnam ſpuriorum ſobolem progenerant, ſed ob exhauſtas libidine vires debilem & infirmam, quam deinde ægrè & neglectim alunt: vnde omnis illa facilè deficit & emoritur, vixque ſobolem longæuam poſt ſe relinquit.

Tertiò. Tertiò, plantæ à natiua ſua bonitate & indole degenerant, fiuntque ſpuriæ, ſi in alium locum priori diſſimilem, vel minùs ſibi commodum transferantur & tranſplantentur, tuncque facilè exareſcunt. Audi Columellam lib. 3. c. 5. *Depoſitæ ſtirpes valido ſolo, quamuis celeriter comprehendant atque profiliant, tamen cùm ſint viui radices factæ antequam transferantur, retorreſcunt, nec adoleſcere queūt.* Et clariùs cap. 9. *Tantum retulerit, vt in transferendis ſeminibus ſimilem ſtatum cæli lociq́;, & ipſius vitis habitum obſeruemus: quoniam plerumq́; degenerat ſurculus, ſi aut ſitus agri aut aëris qualitas repugnent, aut etiam ſi ex arbore in iugum defertur. Itaque de frigidis in frigida, de calidis in ſimilia, de vineis in vineas trāſferemus.*

Quartò. Quartò, ſpuriæ plantæ ſunt, quæ à vermibus eroſæ aut carie excæſæ, aut ærugine alioue vitio percuſſæ, vigorem ſuum perdidere, ideoq; marceſcunt & tabeſcunt. Tales rami ſunt ſtolidi ſtolones, qualis eſt talea ſiue clauola ex olea; malleolus è vite, qui proinde plantari nequit; vt radices agat & pullulet.

Quintò. Quintò & optimè, ſpuriæ plantæ & rami ſunt, qui alterius ſpeciei ramis ſemine iniecto innaſcuntur, qui quia in ijs altas radices agere nequeunt, hinc creſcere non poſſunt, ſed citò exareſcunt. Sic Theophraſtus lib. de Cauſis plantarum c. 23. narrat viſam eſſe terebinthum naſci in olea, & polypodium in arboribus, & laurum in platano & quercu, cauſamque ſubdit: *Cùm enim,* inquit, *in partem arboris putredine penè in terrā conuerſam, ſemen deciderit, pullulat, viuitq́ue, alimentum*

A *capiens ex ſubiecta arbore;* ſed quia id modicum eſt, hinc modicè pariter viuit, & creſcit. Rurſum ſunt quædam plantæ, quæ naturâ ſua non niſi ramis alienæ arboris innaſcuntur, quas ſi ab ijs auellas & plantes, vt fiant viui radices, areſcunt & moriuntur. Talis eſt viſcus, qui eſt frutex, ex quo fit viſcus, ſiue gluten. Hic enim frutex arborum nonnullarum ramis adhærens, per hiemem virens, baccas autumno ferens, quibus veſcuntur turdi, merulæ, palumbes. Naſcitur in quercu, pomis, piris, tiliis, betulis, ſalicibus, meſpilis, coroneis & aliis arboribus. Si in terra ſeratur, non prodit: ſolius arboris comes eſt, nec naſcitur niſi ſemine per auis alicuius aluum reddito. Fertur, inquit Athenæus lib. 9. ſi auis viſci ſemen comederit, ſuper quacumque arbore ventrem exonerauerit,

B viſcum naſci. Vnde Virgil. 6. Æneid.

Quale ſolet ſiluis brumali frigore viſcum
Fronde virere noua (quod non ſua ſeminat arbos)
Et croceo fœtu teretes circumdare ramos.

Idem docet Theophraſtus lib. 2. de Cauſis plantarum cap. 23. & 24. *Hyphear,* inquit, *& ſtelis in abiete pinoq́; naſcuntur, viſcum in quercu, terebintho,* &c. Et c. 25. docet quaſdam plantas indigere alijs, quibus incumbant, ac proinde ijs adnaſci, quales ſunt ſmilax, ſerpillum, hedera, quæ proinde ſi ſeparentur, per ſe conſiſtere nequeunt, ſed exareſcunt. Et Plinius lib. 16. cap. 44. *Quædā,* inquit, *in terra gigni non poſſunt, & in arboribus naſcuntur. Namque cum ſuam ſedem non habeant, in aliena viuunt, ſicut viſcum.* Tales propriè ſunt adulteri, qui ex aliena vxore adulterinos filios progignunt, quaſi ſpuria vitulamina, quæ proinde in

C terra hac generationis & proſapiæ radices non agunt. Subdit Plinius: *Eſt & in Syria herba, quæ vocatur cadytas, non tantum arboribus, ſed ipſis etiam ſpinis circumuoluens ſeſe. Item circa Tempe Theſſalica, quæ polypodion vocatur, & quæ dolichos ac ſerpillū. Oleaſtro quoque deputato* (amputato, reſecto) *quod gignitur vocant phaunos: quod verò in ſpina fullonia, hypophæſton, calyculis inanibus, folijs paruis, radice alba, cuius ſuccus ad detractiones in comitiali morbo vtiliſſimus habetur. Viſci tria genera. Namque in abiete, ac larice ſtelin dicit Eubœa naſci, hyphear Arcadia. Viſcum autem in quercu, robore, ilice, pruno ſilueſtri, terebintho, nec alijs arboribus adnaſci, plerique. Copioſiſſimum in quercu, quod dryos hyphear vocant. In omni arbore, quercu & ilice excepta differentiam facit odor viruſq́; & folium non iucundi odoris in vtroque, viſco amarum & lentum.*

Atque hi ſunt fructus amari, quos hîc ſubdit

D Sapiens dicens: *Et fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum.*

Concludit Plinius de viſco: *Omnino autem ſatum nullo modo naſcitur, nec niſi per aluum auium redditum, maximè palumbis & turdi. Hæc eſt natura, vt niſi maturatum in ventre auium non proueniat.* Sicut ergo fungi & viſcus innaſcuntur alienæ arbori, nec ab ea ſe auelli ſinunt; ſed ſi eos auellas & plantes, radices non agunt, quinimò emoriuntur & exareſcunt, fructus verò eorum ſunt inſipidi & amari: ſic prorſus impiorum & adulterorum impia & adulterina proles non niſi in adulterio, quaſi in alieno ſolo naſcitur; hinc per ſe vitalis non eſt, nec per ſe conſiſtere, aut ſtirpem propagare, & familiam propriam fundare præualet, ſed exareſcit & deperit: fructus quoque eorum amarus

amarus & acerbus eſt, vti mox oſtendam.

Exempla. Exemplo ſit Auguſtus Cæſar, qui libidinibus & ſtupris vacans, proles non niſi ſimiles ſibi, nẽpè duas Iulias, filiam ſcilicet, & ex ea neptem, vtramque luxuriæ ſimul ad ſuum probrũ reliquit, in eiſque eius ſoboles extincta eſt. Idem contigit Iulio Cæſari, C. Caligulæ, Neroni, ceteriſque Imper. adulterijs & luxuriæ deditis, qui nullam prolem tanti imperij heredem reliquere. Lege Sueton. alioſque, qui vitas Cæſarum ſcripſere.

S. Auguſtinus vnum ex concubina filium ſuſtulit, nomine Adeodatum; ſed & hunc puerum mors ſuſtulit, ita prouidente Deo, ne tanto Eccleſiæ Doctori futuro infamiam, vel remoram aliquam crearet, de quo ipſe ita ſcribit libr. 9. Confeſſ. c. 6. *Munera tua tibi confiteor Domine Deus meus, creator omnium, & multum potens reformare noſtra deformia: nam & ego in illo puero præter delictum nihil habebam, &c. cito de terra abſtuliſti vitam eius, & ſecurior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adoleſcentiæ, nec omnino homini.* Sic Deus occidit paruulum natum Dauidi ex adulterio cum Bethſabee. Cauſam quærit Theodor. in lib. 2. Regum quæſt. 16 ac reſpondet: *Vnus erat futurus argumentum ſceleris paterni: pij ergo regis, qui erat etiam Propheta, curam gerens Deus, non ſiuit eum viuere.*

VERS. 4. ET SI IN RAMIS IN TEMPORE (id eſt, ad tempus: græcè enim eſt, πρὸς καιρὸν) GERMINAVERINT, INFIRMITER POSITA (græcè βεβηκότα, id eſt aſcendentia, ſuccreſcentia) A VENTO COMMOVEBVNTVR, ET A NIMIETATE VENTORVM ERADICABVNTVR] q.d. Eſto ſpuriæ plantæ, id eſt ſpurij & adulterini filij, ad modicum tempus ſuccreſcant & proſperentur; tamen mox vento quopiam aduerſitatis concutientur & conuellentur, eoque creſcente eradicabuntur, præſertim dum vident cogitantque ſe ab infami parentum luxuria progenitos, ab ijſdem negligi, & ab alijs contemni: quo fit, vt & ipſi viciſſim parentes paruipendant, nec ab ijs corrigi ſe ſinant, ſed liberè, æquè ac ipſi, ſuæ concupiſcentiæ, & luxuriæ indulgeant: itaque vitam ſibi abbreuient; opeſque, famam, vitam & animam perdant; idque iuſta Dei vindicta, qui impios cum ſuo ſemine & propagine funditus extirpat, ſæpè in hac vita, & ſemper in futura, iuxta illud Iſaiæ c. 64. 6. *Cecidimus quaſi folium vniuerſi, & iniquitates noſtræ quaſi ventus abſtulerunt nos.*

Sapientem de more ſecutus Siracides de adulterinis filijs, ita ex Deo ominatur: *Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum: derelinquet in maledictum memoriam eius, & dedecus illius non delebitur,* &c. Eccleſiaſt. 23 35. Vide ibi dicta.

VERS. 5. CONFRINGENTVR ENIM RAMI INCONSVMMATI, ET FRVCTVS ILLORVM INVTILES, ET ACERBI (græcè, ἄωρος, id eſt fructus intempeſtinus, immaturus, crudus, necdum calore ſolis percoctus, ideoque acerbus) AD MANDVCANDVM, ET AD NIHILVM APTI.] Idem dicit, alijſq; & alijs verbis exaggerat. A cap. enim præcedenti v. 16. huc vſque iterando vrget & inculcat adulterinorum filiorum vilitatem, infamiam, ſterilitatem & vitæ breuitatem: vnde eos vocat ramos inconſummatos, id eſt, qui non perueniunt ad perfectionem & conſummationem; & fructus illorum acerbos, id eſt proles eorum prauas & malignas; imitantur enim ſuos parentes, quæ proinde ante maturitatem, quaſi fructus crudi decerpuntur & auelluntur. Rurſum fructus, id eſt opera, conſilia & machinationes eorum alijs ſunt acerba, id eſt noxia & exitialia. *Tò confringentur*, ſignificat eos mori violenta morte, vtpote immatura, & ſubinde per vim illata. Huc facit illud Iob 22. 16. de impijs; *Qui ſublati ſunt ante tempus ſuum & fluuius ſubuertit fundamentum eorum.* Ad hanc Sapientis gnomen alludens S. Paulinus ep. 35. ad Deſiderium, ita piè precatur: *Deinde ego ad vigilantiam ſolicitudinis excitatus, omni hora paratus aſſiſtam, & Domino abſente ſim trepidus, vt adueniente ſecurus ſim: omni tempore, omni die, me fertilem ſibi Chriſtus inueniat, vt numquam iniquam operi voluntatis illius immaturus appaream: ſed ſi fortè in tempore iracundiæ deſiderauerit à me pacem ſuam, non ſit mens mea per iracundiæ acerbitatem cruda concordiæ, nec expectem, vt ſol occidat ſuper iram meam, ne occidat vita mea ſi antè clauſerit veſper diem, quàm extinxerit pax furorem.* Cauſamque ſubdit: *Et hoc eſt, quod voluit intelligi per Euangeliſtam nobis indicando, non ſuo tempore fructum ab arbore ſe petiſſe, vt omni tempore homo ſe fructum Deo debere cognoſcat: quia bonus Dominus, qui hominem mortalem immortalitati præparat, iam & in hoc ſæculo vult eum ſpeciem perpetuitatis induere, vt fructum non accipiat de tempore, ſed omni tempore ſit maturus illi, cum quo vel in quo manſurus eſt ſine tempore.*

VERS. 6. EX INIQVIS ENIM SOMNIS (perperam multi pro *ſomnis* legunt, *omnes*; græcè enim eſt ὕπνοις, id eſt *ſomnis*) FILII QVI NASCVNTVR, TESTES SVNT NEQVITIÆ ADVERSVS PARENTES IN INTERROGATIONE SVA] q.d. Filij nati ex iniquo concubitu, qui fieri ſolet noctu, tempore ſomni. Sic ca. 7. 2. ait Auctor ſe conceptum *delectamento ſomni conueniente*: vbi plura hac de re. Eſt honeſta periphraſis rei turpis: per *ſomnum* enim recte notat concubitum) *teſtes* & indices ſunt *nequitiæ*, putà luxuriæ & adulterij parentum, de ijſque tacitè, ſed reipſa illos accuſant *in interrogatione ſua*, id eſt in inquiſitione ſeu examine. q.d. Si quis inquirat, examinet, aut interroget filios ſpurios; Quis tuus eſt pater, quæ mater? intelliget eos fuiſſe fornicarios, vel adulteros, ideoque ſceleratos & infames. Filij ergo ſpurij *teſtes* ſunt *nequitiæ*, id eſt luxuriæ & illiciti concubitus parentum: quare parentes, qui ſuæ famæ conſultum volunt, filios ſpurios celant, & à ſe ablegãt, ac ſecretò educari curant: qui enim in ijs gloriantur, de ſua turpitudine & infamia gloriantur. Rurſum ſpurij ſunt *teſtes nequitiæ* parentum, quia ſæpe per ſemen vitiatum parentum, luxuriam, leuitatem, iracundiam, aliaque vitia contrahunt, eaque palàm oſtendunt. Fructus enim mali ſunt indices arboris malæ. Hinc videmus non raro ſpurios eſſe ſalaces, verſutos, fallaces & vitioſos; qua de cauſa, æquè ac ob infames natales, arcentur ſacerdotio & ſacris. Adulterina ergo proles eſt infauſta, & laborat infamiâ, quæ numquam eluitur. Quare de adulterio rectè dixit Iob c. 31. 12. *Ignis eſt vſque ad perditionem deuorans & omnia eradicans genimina.* Legitimi ergo filij probiores ſunt ſpurijs, quia illi virtutem, hi vitium parentum participant. Hanc cauſam dat Ariſtotel. 3. Polit. c. 6. Idem apud Stobæum ſer. 88.

Spurij ſalaces, cur?

Cauſas,

Canſas, ait, iam diximus, quoniam videlicet nobilitas virtus eſt generis: virtus autem res laudabilis, ſtudioque digna eſt. Item genus, in quo multi ſtudioſi bonique fuerunt, laudem ſtudiumque meretur. Fit autem tale genus, cùm principium eius laudabile fuerit. Principium enim hanc facultatem habet, vt multa efficiat quale ipſum eſt. Hoc opus, hæc vis eſt principij, vt plurima ſibi reddat ſimilia. Cùm igitur vnus talis in aliquo genere fuerit, adeoque bonus, vt virtus ab ipſo in multas ætates transfundatur, hoc certè genus omni laude ſtudioq; digniſſimum erit: ſic enim permulti fient ſtudioſi homines, ſi genus humanum ſit: nam in equis etiam & canibus, alijſque animalibus eadem ratio eſt. Plura hac de re dixi Prouerb. 30. v. 16.

VERS. 7. IVSTVS AVTEM SI MORTE PRÆOCCVPATVS FVERIT, IN REFRIGERIO ERIT] Occurrit tacitæ obiectioni. Dixit enim impios & adulteros, eorumque filios, quaſi acerbos fructus præmaturà morte abripi: obijciet quis, etiam iuſtos, eorumque filios, ſubinde præmaturè mori. Occurrit, & reſpondet mortem eorum, licet reſpectu naturæ & ætatis præmatura videatur, ipſis tamen eſſe maturam, tum quia transfert eos ad quietem & gloriam æternã; tum quia ab ipſis præuiſa eſt, imò expectata & optata; quare mors eos paratos inuenit, & expectantes eam, quaſi tranſitum ad meliorem vitam. *In refrigerio*, græcè *in requie erit.* In Purgatorio enim etiam eſt requies, ait Dionyſ. propter certitudinem de ſalute, ſuffragia viuorum, & conſolationem angelorum. Mors ergo iuſto eſt requies, ſomnus, ceſſatio à labore & dolore, recreatio; ideoque non immatura, ſed ipſa maturitas. Vnde ex Græco verti poteſt, *iuſtus ſi præuerterit* vel *præoccuparit finire*, ſcilicet vitam vitæque labores; vel *iuſtus ſi aſſequatur quod contẽdit*, ſi voti compos fiat, ſi perueniat quò cupit, ſcilicet vt finiat vitæ labores, *in requie erit.*

Iuſtus ergo hoc ſenſu non præoccupatur morte, quia ipſe mente præconcipit, anteuertit & præoccupat mortem. Dum enim manè ſurgit, præmeditatum habet illud S. Antonij: *Cogita hunc diem tibi fore vltimum.* Sic ergo age, ſic viue, quaſi opera & merita cum vita finiturus hodie. Et illud S. Hieron. *Sic viue, tamquam quotidie moriturus; ſic ſtude tamquam ſemper victurus.* Quare iuſtus & ſapiens bona, quæ deſtinat, non differt in craſtinum, ſed eodem die, ſi poteſt, exequitur: ſi non poteſt, bonam voluntatem, & exequendi, cùm licebit, propoſitum Deo offert. Memor enim eſt illius dicti Eccleſ. c. 9. *Quodcumque facere poteſt manus tua, inſtanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec ſapientia, nec ſcientia erunt apud inferos, quo tu properas.* Faciebat id noſter P. Ioannes Maldonatus, ſuo æuo Franciæ oraculum, qui quotidie quater faciebat examen mortis. Examinabat enim conſcientiam, num quid in ea eſſet, quod illi angorem aut moleſtiam creare poſſet in hora mortis, & ſi quid tale inueniebat, illicò amouebat. Quare componebat ſe ſuaſq; rationes quotidie, quaſi eo die moriturus. Nam vt ait Climacus gradu 6. *Non eſt præſentem diem piè pertranſire, niſi hunc eſſe vltimũ totius vitæ noſtræ exiſtimemus.*

Mors iuſto præmeditata.

Examen mortis.

Trãſit ab hypotheſi ad theſin, à ſpecie ad genus, putà à caſto ad iuſtum: qui enim caſtus eſt, facilè eſt & iuſtus; qui verò inceſtus, iniuſtus. Ratio eſt, Prima, quòd inter ceteras iuſtitiæ Chriſtianæ partes & virtutes caſtitas ſit difficillima; vnde ipſa vt ſe tueatur & conſeruet, ceterarum virtutum præſidio indiget. Quare qui eam habet, ceteras quoque habeat oportet; qui verò illas non habet, ac proinde iniuſtus eſt, difficile, imò impoſſibile eſt, vt diu caſtitatem conſeruet.

Caſtus eſt iuſtus.

Primò.

Secunda, quia ſapientiæ (de qua toto hoc libro agit Sapiens) hoc eſt prudentiæ & virtutis, indiuidua comes eſt caſtitas, ſicut inſipientiæ comes eſt libido.

Secundò.

Tertia, quia omnis probus caſtus eſt, omnis improbus adulter coram Deo: violat enim, per inobedientiam & peccatum, fidem Deo in circumciſione vel baptiſmo datam, aut dari debitam, iuxta illud: *Deſpondi vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto*, 2. Corinth. 11. Quocirca Salomon in Prouerbijs, maximè c. 4. 5. 6. & 7. operosè filium ſiue diſcipulum, quem ad ſapientiam inſtruit, dehortatur à libidine, vtpote ſummo ſapientiæ impedimento.

Tertiò.

Audi nunc S. Bernard. epiſt. 105. ad Romanum: *Iuſtus quippe mortem etſi non cauet, tamen non pauet. Denique ſi morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Moritur quidem & iuſtus, ſed ſecurè, quippe cuius mors, vt præſentis eſt exitus vitæ, ita introitus melioris. Bona mors ſi peccato moriaris, vt iuſtitiæ viuas. Hæc mors neceſſe eſt vt præcurrat, vt ſequatur illa ſecura. In hac vita quamdiu durat, compara tibi illam, quæ ſemper durat. Dum viuis in carne, morere mundo, vt poſt mortem carnis Deo viuere incipias. Quid enim ſi conſiderit ſaccum corporis tui, dum te ſubinde circumdet lætitiis? O quàm beati mortui, qui in Domino moriuntur, audientes à Spiritu, vt requieſcant iam à laboribus ſuis! Non ſolum autem, ſed & ſuccedit iucunditas de nouitate, ac de æternitate ſecuritas. Bona proinde mors iuſti propter requiem, melior propter nouitatem, optima propter ſecuritatem. E contrà mors peccatorum peſſima. Et audi vnde peſſima. Mala ſiquidem eſt in mundi amiſſione, peior in carnis ſeparatione, peſſima in vermis ignisq; duplici contritione. Eia ergo feſtina, exi, recede, moriatur anima tua morte iuſtorum, quo fiant & nouiſſima tua horum ſimilia. O quàm pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum eius! Fuge, quæſo, in via peccatorum ne ſteteris. Quomodo viuere potes, vbi mori non audes?*

Audi & S. Auguſt. (vel quiſquis eſt auctor) lib. de Vita Chriſtiana c. 5. tom. 9. *Sed dicet aliquis: Quid eſt, quòd videmus bonos etiam perire cum malis? Illi non pereunt, ſed euadunt, quaſi de malorum conſortio & perſecutionibus liberantur; & ad requiem transferuntur. Illi & planè moriuntur & pereunt, quos de hoc mundo recedentes, maioris adhuc iudicij ſupplicium expectat & pœna. Vocantur enim ante tẽpus boni, ne diutiùs vexẽtur à noxijs: mali verò vel impij tolluntur, ne bonos diutiùs perſequãtur. Iuſti de preſſuris, tribulationibus & anguſtijs vocãtur ad requiem: iniqui verò de luxurijs, opibus & delicijs rapiuntur ad pœnam. Illi verò vadunt, vt iudicent: iſti, vt iudicentur. Illi, vt vindicentur: iſti, vt in eos vindicta celebretur, vt ſcriptum eſt: Iuſtus autem ſi morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Et iterum: Viuens inter peccatores tranſlatus eſt. Et iterum: Placita enim erat Deo anima eius, & ideo properauit de medio iniquitatis eripere eum. Et iterum: Cùm impij eunt ad mortem, illi autem ſunt in pace.*

Vis exẽpla? accipe. Robertus Holcot hoc loco narrat, quemdam bene doctum probumque inter

Exempla ſubita ſed ſancta mortis.

ter libros repertum eſſe mortuum, cumque aduentantes hoc caſu perculſi curioſiùs in eum intuerentur, viderunt eius digitum intentum in hanc ſententiam: *Iuſtus ſi morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* B. Iordanus, proximus à ſancto Dominico Ordinis Prædicator. Generalis, cùm nauigans Hieroſolymam tempeſtate naui fracta, fluctibus hauſtus ſuffocatuſque foret, anno Domini 1236. multique mirarentur & dolerent tam ſubitum triſtemque tanti viri caſum, apparuit ipſe magna luce æquè ac cruce inſignitus, dixitque: *Exiui ex hoc ſæculo ad gloriam Beatorum, & inter Apoſtolorum choros & Prophetarum euectus ſum.* Et rurſum: *Hoc firmiter teneas, nec dubites, quia ſaluus erit omnis, qui vſque in finem Domino noſtro Ieſu Chriſto ſeruierit*, qualicumque morte obierit. Ita habet Leander in eius Vita, quæ extat apud Surium tom. 2. die 13. Februarii. Simeon Stylites (non ille celebris de quo Theodoret. & alij, ſed alius, de quo Ioannes Moſchus in Prato Spirit. c. 57.) fulgure percuſſus interijt, cuius animam Iulianus Stylita vidit cum tripudio & exultatione aſcendere in cælum. Sic S. Fulgent. ep. 2. c. 4. hac ſententia, *Iuſtus ſi morte*, &c. cõſolatur Gallã de morte mariti in ætate florenti, additque: *His nempè verbis S. Scriptura nos docet, in hoc ſæculo Chriſtianis fidelibus non vitam longam prodeſſe, ſed bonam. Et ad cognoſcendum quantum poſſibile eſt cuiuſlibet defuncti meritum, non quantum vixerit, ſed qualiter quiſq; vixerit, intuendum. Sicut enim vita mala quãto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam: ſic vita bona, quamuis hîc breui tempore terminata, magnam ſempiternamq; conquirit bene viuentibus gloriam.*

Cita mors eſt Purgatorium. Adde, iuſtos ſubinde citâ & violentâ morte abripi, vt per eam ceu Purgatorium, expientur nõnulla leuia eorum delicta. Sic Nadab & Abiu repentino incendio deflagrarunt, vt eorum *Exempla.* leuiores defectus hoc igne conſumerentur, Leuit. 10. Idem de Anania & Sapphira à S. Petro ſubitanea morte percuſſis, Actor. 5. multi piè opinantur. Exemplum memorabile eſt, quod narrat Anaſtaſius Nicenus quæſt. 17. in S. Scriptur. Contigit, inquit, vt Anachoretæ cuiuſdam diſcipulus ingrediens in vrbem, videret principẽ eius iam mortuum efferri ad ſepulchrum cum magna pompa, vnguentis & ſuffitibus. Cùm autem rediſſet in deſertum, inuenit ſuum præceptorem ab hyæna deuoratum. Cœpit itaque angi animo, & propemodum iudicio cum Deo contendere, & dicere: Vbi eſt, ô Domine, iuſtum tuum iudicium? Quomodo ſceleratus iſte princeps, qui te ſæpè ad iram prouocauit, mortuus eſt adeò glorioſè; hic autem ſanctus, qui tibi multum ſeruiuit, à fera captus mortem obijt? Cùm his ergo & huiuſmodi verbis ipſe cum Deo diſceptaret, adſtitit ei angelus Domini, & dixit: *Ille princeps cùm eſſet omnino ſceleratus, habuit vnum opus bonum; & per honorem illum, quem aſſecutus eſt dum efferretur, accepit mercedem huius vnius boni; & illuc abijt abſolutè ac perfectè condemnatus: tuus autem præceptor cum omnia feciſſet, quæ Deo erant grata; habebat ipſe quoq; vt homo paruum aliquod delictum, & per hanc mortem hoc amiſit, & abijt illuc plenè purgatus & expiatus.*

VERS. 8. SENECTVS ENIM VENERABILIS (græcè τίμιον, id eſt pretioſa, digna, honorata, reuerenda, ve-
A neranda; S. Hieron. in c. 4. Zachar. vertit, *honorabilis*) EST NON DIVTVRNA (græcè πολυχρόνιον, id eſt *longæua*; S. Hieron. *multi temporis*) NEQVE ANNORVM NVMERO COMPVTATA: CANI AVTEM SVNT SENSVS HOMINIS, ET ÆTAS SENECTVTIS VITA IMMACVLATA] VERS. 9. Vatabl. *neque enim honorifica ſenectus eſt ea, quæ longo tempore conſtat, aut quam annorum numero metiaris, ſed canos hominibus ſapientia conciliat, & ætas ſenectutis ſine labe vita eſt*; Syrus, *canities & intelligentia hominis; ſtatus autem ſenectutis, habitaculum quietum*: Arabicus, *veneratio ſenectutis nõ eſt in multitudine annorum: quia canities ſapientia hominis, & ætas ſenectutis ſemen in quo non eſt macula*,

Eſt hoc alterum diſcrimen iuſti ab impio, quòd iuſtus, etiamſi in ætate iuuenili morte præoccupetur, tamen iam prudentiâ & virtute ſit ſe-
B nex; quia ſenectus non annis, ſed virtutibus & meritis æſtimatur: impius verò, etiamſi ſit ætate ſenex, tamen ob inſipientiam & vitia puerilia verè ſit puer, & inter pueros computandus, iuxta illud Iſaiæ 65. v. 20. *Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.*

Ratio à priori eſt, quòd ſenectus venerabilis ſit duas ob cauſas: prior eſt, ob multi temporis experientiam, indeque comparatam prudentiam: poſterior, ob humorum indeque morum compoſitionẽ: in ſenibus enim feruor ſanguinis & caloris deficit, eiuſque loco ſuccedit frigus, per quod reſtinguitur æſtus libidinis, iræ, cæterarumque paſſionum. Quare ſi cui ſeni hæc duo deſint, ſcilicet prudentia & mores compoſiti, hic nil habet è ſenio quod pretio, æſtimatione & veneratione ſit dignum: ſi cui verò iuueni hæc
C duo adſint, is habet omne id, quod in ſenio eſt pretioſum, æſtimandum & honorandum. Vnde ſequitur: *Cani autẽ ſunt ſenſus hominis*, q. d. Cani capilli putà canities hominis æſtimatur & cenſetur eſſe non coma cana, ſed ipſe ſenſus & prudentia. Nam græcè eſt, *πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις*, id eſt, *canities autem eſt prudentia hominibus*. Et ita legit S. Epiphan. hæreſi 67. S. Hier. in c. 8. Zachar. vertit, *cani* (capilli) *autem ſunt hominum prudentia*. Idem in c. 24. Iſaiæ legit, *cani hominis, ſapientia eius*; alij *ſenſata mens hominibus eſt canities*, id eſt facit eos venerabiles, perinde ac ſi ſenes & cani eſſent. Hoc eſt, quod ait Salomon Prou. 16. 31. *Corona dignitatis ſenectus, quæ in vijs iuſtitiæ reperietur.* Et Siracides Eccli. 25. 8. *Corona ſenum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.* Vide vtrobique dicta.

Porrò phyſicè aliquos pueros caneſcere, imò
D canos naſci, tradunt Hiſtorici. Vnde Caſſiod. Senecam putat dici à ſenis canis, quòd cui primùm cognomen hoc impoſitum fuit, canus ſit natus: quod & de Numa Pompilio traditur. Tyrrhenum autem, à quo Tyrrhenia, ab ineunte pueritia incanuiſſe Strabo & alij fabuloſum putant. Ego facilè crediderim eſſe verum; etenim patri meo vnius noctis lucubratione, adoleſcenti adhuc idipſum contigiſſe ſcio, ait noſter Delrio in Herculem Furentem Senecæ, ſub initium actus primi. Idem diſertè tradit S. Iſidorus *Canities eſt prudentia.* & Nonius Marcellus, ac Lipſius in Vita Senecæ c. 1. qui omnes dicunt Senecam idem eſſe, quod ſenem vel ſenecionem.

Hæc ſententia eſt axioma, ab omnibus fidelibus

Gnoma Patrum Latinorum.

bus æquè ac Ethnicis receptum & probatum. Audi fideles. S. Ambroſ. ep. 12. ad Valentin. Imper. *Erubeſcat*, ait, *ſenectus, quæ emendare ſe non poteſt? non annorum canities laudanda eſt, ſed morum.* Idem lib. 1. Hexamer. c. 8. *Laudanda eſt ſenectus in bonis moribus dulcior, in conſilijs vtilior, ad conſtantiam ſubeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines firmior.* Lib. 3. epiſt. 21. ad Anyſium: *Verè*, ait, *ſenectus iſta venerabilis, quæ non canis, ſed meritis albeſcit. Ea enim eſt reuerenda canities animæ, in canis cogitationibus & operationibus effulgēs. Quæ eſt enim vera vita ſenectutis, niſi vita immaculata, quæ non diebus aut menſibus, ſed ſæculis propagatur, cuius ſine fine eſt diuturnitas, ſine debilitate longæuitas? quo enim diuturnior, eo fortior: & quo diutiùs eam vita vixerit, eo fortiùs in virum perfectum excreſcit.* Idem ſerm. 55. in Domini Reſurrect. *Ætates*, inquit, *quædam ſunt meritorum. Nam & ſenectus morum inuenitur in pueris, & innocentia infantiū reperitur in ſenibus. Denique, quod in iunioribus ſenectus quædam ſit honeſtatis, dicit Propheta: Senectus enim venerabilis, nō diuturna, neque annorum numero computatur: canities enim eſt ſapientia in hominibus.* Idem lib. 10. in c. 24. Lucæ ſub finem: *Bona ſenectus*, inquit, *non vitæ longæuitate imbecilla ad vſum, ſed maturitate virtutis ad martyrium præparata quæ laſciuiam corporalium reprimat voluptatum, nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque declinet, ſpecioſa non appetat. Caro enim concupiſcit aduerſum ſpiritum & tranſuerſarios tramites gradiendi qua velit, diuerſarum ſibi inuenit voluptatum. Bona verò mentis ſenectus, quæ non id quod ſuaue corpori, ſed quod menti vtile putat eligit, nec voluptuario corporis rapitur appetitu, ſed repugnandi moderamine, quaſi inuita, reuocatur.* Idem lib. 1. de Cain & Abel c. 3. Abel iuniorem præferens Cain ſeniori: *Seniori*, inquit, *iunior anteferetur: quia etſi tempore iunior, virtute præſtantior eſt. Innocentia enim tempore poſterior eſt quàm malitia, & quædam ſuppar ætate; ſed meritorum nobilitate antiquior: ſenectus enim venerabilis eſt, non annis cana ſed moribus. Et ætas*, inquit, *ſenectutis vita immaculata. Vbi ergo generatio exprimitur, præueniat Cain: vbi diſciplinarum ſit prædicatio, præcurrat Abel.*

S. Anacletus, tertius à S. Petro Roman. Pontifex, ex hac gnome, æquè ac ex ſimili Prouerb. 20. v. 29. ac ex facto Moſis Numer. 11. probat in presbyteros eligendos eſſe ſeniores, non tam ætate, quàm ſapientiâ. Sic enim ait diſtinct. 84. ca. finali: *Porrò Moſi præcipitur, vt eligat presbyteros, id eſt ſeniores. Vnde & in Prouerbijs dicitur: Gloria ſenum eſt canities. Hic vero canities ſapientiam deſignat, de qua ſcriptum eſt: Canities hominum prudentia eſt. Cūq; nongentis & ampliùs annis ab Adam vſque ad Abraham vixiſſe homines legamus, nullus alius priùs appellatus eſt presbyter, id eſt ſenior, niſi Abraham, qui multò paucioribus vixiſſe annis conuincitur. Non ergo propter decrepitam ætatem vel ſenectutem, ſed propter ſapientiam presbyteri nominantur.*

S. Gregor. lib. 2. Dialog. c. 1. laudans S. Benedictum: *Fuit*, inquit, *vir vitæ venerabilis, gratia Benedictus & nomine, ab ipſo ſuæ pueritiæ tempore cor gerens ſenile. Ætatem quippe moribus tranſiens, nulli voluptati animum dedit: ſed dum in hac terra adhuc eſſet, quo temporaliter liberè vti potuiſſet, deſpexit iam quaſi aridum mundum cum flore.*

S. Hieron. epiſt. 13. ad S. Paulinum poſtea Nolæ Epiſcopum: Noli, inquit, *frater chariſſime anno-*

A *rum nos exiſtimare numero, nec ſapientiam canos reputes, ſed canos ſapientiam, Salomone teſtante: Cani hominis prudentia eius. Nam & Moyſes ſeptuaginta presbyteros iubetur eligere, quos ipſe ſciret eſſe presbyteros, vtique non æuo, ſed prudentia iudicandos. Et Daniel adhuc puer longæuos iudicat, atque impudicos ſedes ætas laſciua condemnat. Noli inquam fidem penſare temporibus: ne me idcirco meliorem putes, quod prior in Chriſti exercitu cœperim militare. Paulus Apoſtolus & vas electionis de perſecutore mutatus, nouiſſimus in ordine, primus in meritis eſt: quia extremus licet, plus omnibus laborauit. Iudas, qui quondam audierat: Tu autem homo, qui ſimul mecum dulces capiebas cibos: dux meus & notus meus, in domo Dei ambulauimus cum conſenſu; proditor amici & magiſtri, Saluatoris arguitur voce, & nodum informis leti trabe nectit ab alta. E contrario latro crucem mutat paradiſo & facit homicidij pœnam martyrij. Quanti hodie diu viuendo portant funera ſua, & quaſi ſepulchra dealbata plena ſunt oſſibus*
B *mortuorum! Tu audica ſententia Saluatoris: Si vis perfectus eſſe, vade, vende omnia quæ habes & da pauperibus, & veni ſequere me; verba vertis in opera, & nudam crucem nudus ſequens, expeditior & leuior ſcandis ſcalem Iacob.*

Caſſianus collat. 2. c. 13. *Diuitiæ ſenum*, inquit, *non ſunt canitie capitis, ſed induſtria iuuentutis, ac præteritorum laborum ſtipendijs metiendæ. Quæ enim non congregaſti*, inquit, *in iuuentute, quomodo inuenies in ſenectute tua? Senectus enim honorabilis eſt, non diuturna, neque numero annorum computata. Cani autem ſunt ſenſus hominis & ætas ſenectutis vita immaculata.* Vnde poſt pauca ſubijcit: *Sunt enim nonnulli, quorum etiam, quod eſt lugubrius, maior eſt multitudo, qui in tepore ſuo quem ab adoleſcentia conceperunt, atque ignauia ſeneſcentes, auctoritatem ſibi, non matu-*
C *ritate morū, ſed annorum numeroſitate conquirunt: de quibus exprobratio illa Domini propriè ſatis dicitur per Prophetam: Et comederunt alieni robur eius, & ipſe neſciuit; ſed & cani effuſi ſunt in eo, & ipſe ignorauit. Hos, inquam, in exemplum iuniorum non vitæ probitas, nec vlla propoſiti huius laudabilis, atque imitanda diſtrictio, ſed annoſitas ſola prouexit. Quorum canitiem callidiſſimus inimicus ad deceptionem iuniorum, in præiudicata auctoritate proponens; etiam illos, qui ad viā perfectionis vel ſuis vel aliorum potuerūt monitis incitari, ſubuertere, ac decipere exemplis eorum fraudulenta ſubtilitate feſtinat, vel in teporem eos noxium, vel in letalem deſperationem doctrinis eorum inſtitutiſq; perducens.*

Caſſiodorus in pſal. 24. & lib. 9. variar. epiſt. *Quidam ſenes*, ait, *morum leuitate maculantur, cùm vice verſa multi iuuenes morum grauitate maturi, eâdem decorentur.*

D S. Bernard. epiſt. 42. ad Henricum Senonenſ. *Multos iuniorum*, inquit, *videmus ſuper ſenes intelligere, & moribus antiquare dies, præuenire tempora meritis, & quod ætati deeſt compenſare virtutibus.*

Audiſti gnomas Patrum Latinorum, accipe nunc eis antiſtrophas Græcorum, quas citat Antonius in Meliſſa p. 2. cap. 18.

Gnoma Græcorum.

S. Baſilius: *Nihil intereſt inter ætatem puerilem & mentem pueros imitantem. Noui quoſdam, qui cùm in iuuentute in carnis vitia prolapſi eſſent, in eis propter conſuetudinem ad canos vſque perſeuerarunt.*

S. Gregor. Nazianz. *Turpe eſt ætatis vigorem deferbuiſſe, libidinem autem non deferbuiſſe. Diſcat aliquid etiam canities, nec cuiuſuis ſenectus prudentiæ ſatis nacta eſſe videri debet.*

S. Chryſoſtomus: *Ergo cùm ſenex iiſdem, quibus iuuenis, morbis laborat, maximum vitium eſt, ac ne de iuuentute quidem excuſationem habet, neque enim illa poteſt dicere: Peccata iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris. Vide igitur ne propter ſenilia facta iuuenilium peccatorum veniâ te priues.*

Philo: *Qui multum æui in vita corporis contriuerint ſine vlla virtute & probitate, eos longi temporis pueros appellare licet, vt qui nullis diſciplinis eruditi ſint ſenectute digni. Quouſque tandem nos ſenes adhuc pueri erimus? corporibus quidem propter temporis longinquitatem veteres; animis autem propter ignorationem & hebetudinem adhuc pueri.*

Gnoma philoſophorum. Salomonem ſecuti ſunt non tantùm Patres, ſed & Philoſophi. Plato in Timæo Græcos vocat pueros ab ignorantiam antiquitatis, iuxta illud: *Bis pueri ſenes.* Zeno turpe eſſe aiebat ſeni ex commentario ſapere, vti refert Seneca ep. 33.

Cicero lib. de Senectute: *Non cani*, ait, *non rugæ repente auctoritatem afferre poſſunt, ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos.* Alexander Magnus apud Curtium lib. 9. *Ego*, inquit, *me metior non ætatis ſpatio, ſed gloriæ*, quia ætatis arctæ ſpatium extendit gloria. Cœpit enim ipſe regnare anno ætatis xx. ac anno xxxii. totum penè orbem ſubiugauit.

B

Seneca lib. de Breuit. vitæ c. 8. *Non eſt*, inquit, *quòd quemquam propter canos aut rugas putes diu vixiſſe. Non ille diu vixit, ſed diu fuit. Quid enim illum multum putas nauigaſſe, quem ſæua tempeſtas à portu exceptum huc & illuc tulit, ac viribus ventorum ex diuerſo furentium per eadem veſtigia in orbem egit? Non ille multùm nauigauit, ſed multum iactatus eſt.* Idem epiſt. 36. *Turpis*, ait, *& ridicula res eſt elementarius ſenex: iuueni parandum, ſeni vtendum eſt*, iuxta illud: *Iuuenis congrega, ſenex eroga.*

Exempla. Vis exempla? Accipe è veteri teſtamento Salomonem, qui duodennis, vt vult S. Ignatius; vel vicennis, putà cùm eſſet circiter viginti annorum, vti veriùs cenſent Pineda, Salianus & alij, iudicium meretricum ſtupenda, & pluſquam ſenili maturitate ac ſagacitate peregit. 3. Regum 3. 16.

C

Accipe & Samuelem, Ieremiam & Danielem, qui pueri prophetarunt, & ſenes iniquos condemnarunt, de quibus audi S. Bernard. epiſt. 42. *Meliores bonæ indolis adoleſcentes inueteratis dierum malorum. Puer centum annorum maledictus eſt, & eſt è regione ſenectus venerabilis, non diuturna, neque numero annorum computanda. Bonus puer Samuel, qui loquenti Deo promptus aderat auditor, dicēs: Loquere Domine, quia audit ſeruus tuus. At ſi diceret: Paratus ſum, & non ſum turbatus, vt cuſtodiam mandata tua. Bonus & Ieremias, qui antè ſanctificatus, quàm natus, tum ſe excuſaret de pueritia, nihilominus conſtitutus eſt ſuper gentes & regna. Bonus quoque Daniel, cuius ſpiritum ſuſcitauit Deus, vt conuinceret iniqua iudicia, & ſanguinem innoxium liberaret. Denique cani ſunt ſenſus hominis; & ætas ſenectutis vita immaculata.*

D

Tobias albeſcebat, non canis, ſed meritis, ait ſanctus Ambroſius lib. 3. epiſt. 21.

S. Agnes anno ætatis 13. agonem martyrij obijt incredibili ſapientia, æquè ac fortitudine, de qua proinde ex S. Ambroſio, canit Eccleſia in eius Officio Eccleſiaſt. *Infantia quidem computabatur in annis, ſed erat ſenectus mentis immenſa.* In ea ergo erat canities, id eſt candities, non annorum, ſed morum. *Canities enim*, inquit S. Iſidor. libr. 11. Origen. c. 2. *vocata eſt à candore, quaſi candities, vnde illud: Florida iuuentus, lactea (id eſt ſplendida) canities.*

S. Alexander puer & Martyr, ſextus S. Felicitatis filius, iudici obijcienti teneram ætatem, reſpondit ſibi canam eſſe mentem, vti habet martyrium S. Felicitatis & ſeptem filiorum eius.

Macarius Alexandrinus vocatus eſt παιδαριογέρων, id eſt puer ſenex (putà Seneca, ſiue ſenex canus) quòd in puerili ætate ſenex videretur, ac ſupra ætatem ſapientia & virtutibus præſtaret, teſte Palladio in Lauſiaca cap. 17.

S. Dorotheus narrat, Doſitheum diſcipulum ſuum, pauco tempore æquaſſe ſanctitatem Seniorum, idque ſe ex Dei reuelatione accepiſſe.

S. Bernardinus Senenſis puer ita erat moribus grauis & compoſitus, vt ſenex videretur; adeò vt eo viſo, condiſcipuli eius omnes ad modeſtiam & grauitatem ſe componerent, dicentes: *Tacete, Bernardinus adeſt*, vti habet eius Vita.

Ex Ethnicis. *Demophilus*, ait Pindarus ode 4. Pyth. *inter pueros erat iuuenis, in conſilijs verò ſenex, conſecutus centenale annum.*

PLACENS DEO FACTVS EST DILECTVS, ET VIVENS INTER PECCATORES TRANSLATVS EST] Clarior erit ſenſus ſi cum Vaticanis ponas comma poſt *dilectus*, & poſt *peccatores*. Vnde Vatabl. vertit, *quia Deo placuit ille, charus eſt habitus, cùm inter peccatores viueret, de medio ſublatus.* VERS. 10.

Senſus eſt q. d. Iuſtus cùm placeret Deo, vel quia per iuſtitiam placuit Deo, hinc ab eo dilectus eſt, ideoque dum viueret inter peccatores, ab ijs tranſlatus eſt ad cœtum Patriarcharum in limbo, & poſt Chriſtum ad cœtum Sanctorum in cælo, ne, ſi diutiùs inter peccatores degeret, prauis eorum verbis & exemplis, velut contagio afflaretur, corrumperetur, macularetur, & in eorum ſortem tranſiret. Húc eſſe ſenſum liquet ex Græco. Ita quoque ſe explicat Sapiēs, dum ſubdit; *Raptus eſt ne malitia* (peccatorum, inter quos viuit) *mutaret intellectum eius.* Alludit ad Henoch, qui, vt ait Moſes Gen. 5. 21. *cum trecentis ſexaginta quinque annis vixiſſet, ambulauit cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Quæ verba Septuag. ſic tranſtulerunt: *Et placuit Henoch Deo, & non inueniebatur, quia tranſtulit eum Deus.* Quam lectionem ſecutus Eccleſiaſticus, dicit cap. 44. 16. *Henoch placuit Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum, vt det gentibus pœnitentiam.* Et Paulus ad Hebræos 11. 5. *Henoch tranſlatus eſt ne videret mortem, & non inueniebatur, quia tranſtulit illum Deus: ante tranſlationem enim teſtimonium habuit placuiſſe Deo.* Tertul. libr. 3. carm. contra Marcionem c. 2. ſeribit Henoch zelo Deo accenſum, ſceleſtiſſimæ illo æuo gentis, ac præſertim gigantum, faſcinora lugentem, eoſque à ſceleribus reuocare conantem, cum ſe fruſtra laborare videret à Deo tandem cum gemitu & lacrymis petijſſe & impetraſſe, vt à cōſortio peſſimorum hominum abriperetur in paradiſum. Ad Henoch alludi cenſet S. Ambroſius orat. de obitu fratris Satyri, & ſcribens in pſal. 40. & 45. ac eum ſecutus Ianſen. Dixi *alludit*, nam ex præcedent. & ſequent. liquet propriè & rigidè agi hîc non de Henoch viuente, ſed de iuſto per mortem abrepto. Senſus ergo eſt q. d. Sicut Henoch inter peccatores viuens, ne

ne eorum contagio pollueretur, præmaturè, ſi vitam ceterorum illius æui hominum ſpectes, à Deo raptus & tranſlatus eſt in paradiſum: ſic quilibet iuſtus & electus, ne ſociorum vitijs & colluuie maculetur, à Deo citò abripitur, & in limbum ante Chriſtum, poſt Chriſtum verò in cælum transfertur.

Eſt tertium diſcrimen inter citam mortem iuſti & impij, quòd iuſtus rapiatur è colluuie impiorum ad cœtum Sanctorum; impius verò ex colluuie peccatorum rapiatur ad tartara damnatorum.

VERS. 11. RAPTVS EST NE MALITIA MVTARET INTELLECTVM EIVS (græcè *σύνεσιν*, id eſt mentem, intelligentiam, prudentiam eius; S. Ambroſius legit, *cor eius*) AVT NE FICTIO (græcè δόλος, id eſt dolus) DECIPERET ANIMAM ILLIVS] Syrus, *raptus eſt ne tranſmutaret malitia conceptum eius*; Arabicus, *tranſlatus & raptus eſt antequam mutaret contemptio intelligentiã eius, aut operiret fraus animã eius*; Vatabl. *abreptus eſt ne malitiâ immutaretur ſenſus eius, néue anima eius fraude circumueniretur.* q.d. Iuſtus à Deo dilectus, raptus eſt, ne hominũ ſui ſæculi prauitas prauis opinionibus mentem eius imbueret & deprauaret, aut ne illa prauis prauæ generationis conſilijs conſentiret, aut ne vllius dolo deciperetur, ſed vt in ſua iuſtitia & gratia Dei perſiſtens vſque ad finem vitæ, moreretur & ſaluaretur. Sic ergo iuſtus citò raptus antequam mutaretur, eſt prædeſtinatus, ait S. Auguſt. de Corrept. & gratia c. 8. & ſequent.

Nota 1o *fictio*, vel, vt græcè eſt, *dolus*. Solent enim impij, vt pium peruertant, dolos & fraudes illi nectere, ſubornando viros in ſpeciem probos; item mulieres, quæ eum in ſui amorem & peccatum illiciant. *Porrò ſimulata æquitas duplex eſt iniquitas*, ait S. Auguſtinus in pſal. 63. eſt enim iniquitas, eſt & ſimulatio. Hac ſimulatione & fictione plenus eſt mundus, prauæ opiniones mundi ſunt, ambiendos eſſe honores, voluptati indulgendum, ſi quis te læſerit eſſe vindicandum, &c.

Audi S. Cyprianum de Mortalit. *Sed & Spiritus ſanctus, ait, per Salomonẽ docet, eos, qui Deo placeãt, maturius iſtinc eximi, & citius liberari, ne, dum in iſto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus eſt, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius.*

Per *malitiam*, propriè dictam, putà nequitiam, accipe cum S. Ambroſio in pſal. 45. iuxta illud Iſaiæ 57. 1. *A facie malitiæ collectus eſt iuſtus.* Nonnulli tamen per *malitiam* accipiunt afflictionem, laborem, moleſtias huius vitæ, quæ ſæpè ad peccatum incitant. Sic Iudas Machabæus exhortans ſuos ad pugnam ait: *Melius eſt nos mori in bello, quàm videre mala gentis noſtræ.* Sic Poſſidius ereptum tradit S. Auguſtinum ex hac vita, tædio malorum patriæ ſuæ, præſertim Hipponenſis ciuitatis, cùm dimiſſionem de hoc ſæculo popoſciſſet à Deo. Anaſtaſium Papam ſcribit S. Hieronymus ep. 16. idcirco raptum atque tranſlatũ eſſe, ne orbis caput (Roma) ſub tali Epiſcopo truncaretur, & ne ſemel latam ſententiam precibus ſuis flectere conaretur.

Hac gnome S. Hieron. conſolatur S. Paulam, mœrentem de obitu Blæſillæ filiæ epiſt. 25. *Abraham*, inquit, *Moſes, Iſaias, Petrus, Iacobus, Ioannes, Paulus electionis vas, & ſuper omnia Filius Dei moritur, & nos indignamur aliquem exire de corpore: qui ad hoc forſan raptus eſt, ne malitia mutaret intellectum eius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit eam educere de media iniquitate, ne longo vitæ itinere deuijs aberraret anfractibus. Lugeatur mortuus, ſed ille, quem gehenna ſuſcipit, quem tartarus deuorat, in cuius pœnam æternus ignis æſtuat. Nos, quorum exitum angelorum turba comitatur, quibus obuiã Chriſtus occurrit, grauemur magis, ſi in tabernaculo iſto mortis diutiùs habitemus. Quia quamdiu hîc moramur, peregrinamur à Domino. Illa, illa nos cupido teneat: Heu mihi, quia peregrinatio mea prolongata eſt à me, habitaui cum habitantibus Cedar, multùm peregrinata eſt anima mea. Si Cedar tenebræ ſunt, & mundus iſte ſunt tenebræ; quia lux lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Deinde hæc accommodans Blæſillæ, iſta ſubijcit: *Faueamus Blæſillæ noſtræ, quæ de tenebris migrauit ad lucem, & inter fidei incipientis ardorem conſummati operis percepit coronam. Reuera ſi ſæculare deſiderium, & quod Deus auertat, delicias vitæ huius cogitantem mors immatura rapuiſſet, plangenda erat, & omni lachrymarum fonte ploranda. Nunc verò cum propitio Chriſto ante quatuor fermè menſes, ſecundo quodammodo propoſiti ſe baptiſmo lauerit, & ita deinceps vixerit, vt calcato mundo ſemper monaſterium cogitarit; non vereris ne tibi Saluator dicat: Iraſceris Paula, quia tua filia facta eſt mea filia? indignaris de iudicio meo, & rebellibus lacrymis facis iniuriam poſſidenti? Scis enim quid de te, quid de ceteris tuis cogitem.*

Expoſ. Curiel de futuris contingentibus. Porrò Commentatores acutiores, inter quos eſt Alfonſus Curiel, ſcribens in hunc Sapientiæ locum, eum ſic interpretantur, vt dicant Deum cognoſcere futura, non tantùm abſolutè, ſed etiã ſub conditione, v.g. quid facturus eſſet Petrus, ſi tali loco & tempore tantâ carnis tentatione pulſaretur, illine conſentiret an non? Scit enim, aiunt, quid in re futurum eſſet, ſi conditio tentationis poneretur; etiamſi ipſa numquam reipſa ponatur. Ideo enim iuſtum ſibi dilectum & electum è vita rapit, ne, ſi viuat, tentatione captus cadat & pereat. Si dicas, Rapit eum ob periculum caſus, vt illo eum eximat; Reſpondent, id verum eſſe, at non ſufficere: non enim dicitur hîc quòd rapiat Deus iuſtum, vt eum periculo lapſus ſubducat, ſed vt lapſui reuera futuro eum ſubtrahat: ait enim: *Raptus eſt, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.* Sciebat ergo certò Deus, quòd iuſtus hîc niſi raperetur, malitia de facto mutaret intellectum illius, & fictio deciperet animam illius, etiamſi communia & ordinaria gratiæ auxilia, quæ ceteri habent, ipſi non deeſſent. Alioqui enim ſi non fuiſſet mutandus, nec decipiendus, Deus hîc cõtrarium indicans & dicens, in hoc ſuo iudicio falſus fuiſſet & errasſet, quod abſit: Dei enim cognitio eſt ſcientifica, ideoque certa & infallibilis, cùm hominum ſæpè ſit coniecturalis, probabilis & incerta, ideoque fallibilis & erronea. Rurſum certa Dei circa iuſtos æquè ac improbos prouidentia, inquiunt, quam hîc Sapiẽs deſcribit, exigit certam futurorum, etiam ſub conditione dumtaxat, præſcientiam: illi enim velut fundamento incumbit, & innititur, v.g. decernit Deus rapere iuſtum è tentatione, aut tantã gratiam illi dare, qua ſcit fore, vt de facto tentationi

reſiſtat, eamque vincat: priùs ergo hanc conditionatam ſciat oportet: Si Petro taliter tentato tantam dedero gratiam, fiet omnino vt reſiſtat; dabo ergo illi tantam: alioqui enim aliam maiorem illi dare decreuiſſet. Volebat Deus oſtendere ſuam potentiam & vires in Pharaonem & Ægyptios, cogendo eũ vt dimitteret Hebræos, ideoque volebat, multiplicare in eos ſua prodigia, ac plagis minoribus maiores addere vſque ad decem. Sciebat ergo antequam decerneret immittere primas plagas ranarum, ſciniphum, muſcarum, locuſtarum, quòd, ſi eas immitteret, Pharao eis non flecteretur ad dimittendum Hebræos, itaque ipſe occaſionem haberet maiores plagas grandinum, peſtis, fulminum, & necis primogenitorum in eum immittendi, ac potentiam ſuam toti mundo oſtendendi. Si enim Pharao primis plagis ceſſiſſet, & dimiſiſſet Hebræos, Deus iuſtè non potuiſſet in eum poſteriores & maiores immittere, quod tamen facere deſtinarat, vt ſui terrorem mortalibus incuteret. Præſciebat ergo, antequam primas plagas immitteret, Pharaonis cor ijs non flectendum, itaque ſibi copiam fore ceteras infligendi. Hoc eſt quod Moſi prædixit Deus ante omnes plagas: *Ego indurabo*, id eſt indurari permittam, *cor eius* (Pharaonis) *& multiplicabo ſigna & oſtenta mei in terra Ægypti, & nõ audiet vos*, &c. Et c. 9. 16. ait Deus ad ipſum Pharaonem: *Idcirco autem poſui te, vt oſtendam in te fortitudinẽ meam, & narretur nomẽ meum in omni terra.* Et c. 10. v. 1. ait ad Moſen: *Ingredere ad Pharaonem: ego enim indurani cor eius, & ſeruorum illius, vt faciam ſigna mea hæc in eo, & narres in auribus filij tui, & nepotum tuorum, quoties contriuerim Ægyptios, &c. & ſciatis quia ego Dominus.* Deus enim ſcit omne verum: è contradictorijs autem propoſitionibus de futuro, ſiue ex abſolutę ſint, ſiue conditionatæ, neceſſariò alterutrà eſt vera. Scit ergo determinatè Deus vtra pars erit vera, quia ſcit omne verum. Sicut ergo in abſolutè futuris ſcit id, quod abſolutè futurũ erit, vt quòd Antichriſtus peccabit, etiamſi nullum huius rei veſtigium extet, nec extabit niſi poſt multa ſæcula: ita pariter ſcit id, quod conditionatè futurum erit, vt, ſi Antichriſto talis vel talis tentatio obijciatur, ſcit quòd illi ſuccumbet, vel non ſuccumbet, prout verum erit: par enim & ſimilis vtrorumque videtur ratio. In futuris enim ſiue abſolutè, ſiue conditionatè neceſſariò altera pars contradictionis eſt vera. v. g. Si ponatur talis tẽtatio, erit in Petro conſenſus, vel non erit: alterutrum enim neceſſariò accidat oppottèt, vt ſit, vel non ſit: nullum enim inter hæc duo contradictoria datur medium. Deus ergo, qui ſcit omne verum, ſcit determinatè quod erit, vel non erit. Ratio à priori eſt, inquiunt, immenſitas mentis & aciei diuinæ. Ipſius enim vis penetrandi, cernendi, cognoſcendi quaquauerſum eſt infinita, quare plenè vſque ad fundum penetrat, perſpicit & comprehendit omnes res & cauſas, etiam contingentes & liberas. Scit ergo quid liberum arbitrium cuiuſque hominis vel angeli ſit facturum, ſi hæc illave tentatio aut conditio ponatur; quia propenſiones, nutus, actus, etiam abditos, latentes & occultiſſimos, planè & plenè peruidet, & comprehendit: perinde vt homo acutiſſimi viſus perſpicit omnia, quæ in vitrea pyxide concluſa ſunt. Hinc Dauide interrogante: *Si tradent me viri Ceilæ, & viros qui ſunt mecum, in manus Saul? dixit Dominus: Tradent* 1. Reg. 23. 12. & tamẽ de facto non tradiderunt, quia Dauid id a Deo audiens profugit ex Ceila, vti ibidem ſubditur. Sic Chriſtus ait: *Si in Tyro & Sidone factæ eſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egiſſent*, Matth. 11. 21. *Et niſi breuiati fuiſſent dies illi, non fieret ſalua omnis caro, ſed propter electos breuiabuntur dies illi*, Matth. 24. 22. Hæc Alfonſus Curiel & commentatores iam citati. Verùm quæſtionis iam dictæ pertractatio propriè pertinet ad Scholaſticos. Vide Suarez, Vaſquez, Molinam, Gregorium de Valentia, &c. 1. part. quæſt. 14. art. 13. & Curiel hîc. Mihi enim magnum mare reſtat arandum, ideoque ad vlteriora pergendum.

Denique S. Auguſt. li. 1. de Prædeſt. Sanctorũ c. 14. rectè valideque ex hoc loco confutat Semipelagianos, docentes quemque à Deo prædeſtinari & gratia donari, vel reprobari & gratiâ priuari ex cuiuſque merito vel demerito, non abſolutè, ſed conditionatè præuiſo, v. g. Deum hunc paruulum in infantia moriturum prædeſtinaſſe, quia præſciebat eum bene operaturum, recteque ſua gratia vſurum, ſi ſuperuixiſſet; illũ verò reprobaſſe, quia præſciebat eum malè operaturum, maleq; ſua gratia vſurum, ſi ei vita ſuperſtes fuiſſet. Directè enim contrarium docet hîc Sapiens, ſcilicet ideo rapi è vita iuſtũ à Deo, ne malitia eum mutet: mutandum ergo præuidebat, Deus, ni priùs eum raperet. Rapuit ergo ne mutaretur, ſed perſtaret in iuſtitia, itaq; eligeretur ad gloriam, & ſaluaretur; alioqui ſic raptus reprobandus erat & damnandus, non prædeſtinandus & eligẽdus, iuxta ſententiam Semipelagianorũ. Audi S. Auguſtinum: *Raptus eſt ne malitia mutaret intellectum eius. Dictum eſt enim ſecundùm pericula vitæ huius, non ſecundùm præſcientiã Dei, qui hoc præſciuit, quod futurum erat, non quod futurũ non erat, id eſt quod ei mortem immaturam fuerat largiturus ne tentationum traheretur incerto, non quid peccaturus eſſet, qui manſurus in tentatione non eſſet. De hac quippe vita legitur in libro Iob: Numquid non tentatio eſt vita humana ſuper terram? ſed quare alijs cõcedatur, vt ex huius vitæ periculis, dum iuſti ſunt, auferantur; alij vero iuſti, donec à iuſtitia cadant, in eiſdẽ periculis vita productiore teneantur, quis cognouit ſenſum Domini? Et tamen hinc intelligi datur, etiam illis iuſtis, qui bonos pioſq; mores vſque ad ſenectutis maturitatem, & diem vitæ huius vltimum ſeruant, non in ſuis meritis, ſed in Domino eſſe gloriandum: quoniam qui vitæ breuitate rapuit iuſtum, ne malitia mutaret intellectum eius, ipſe in quantacumq; vitæ longitudine cuſtodit iuſtum, ne malitia mutet intellectum eius. Cur autem hîc tenuerit caſurum iuſtum, quem priuſquam caderet hinc poſſet auferre, iuſtiſſima omnino, ſed inſcrutabilia ſunt iudicia eius.* Et inferiùs id probat exemplo paruulorum, *quorum cùm alij baptizati, alij non baptizati, vitæ huius terminum ſumunt, ſatis indicant miſericordiam & iudicium: miſericordiam quidem gratuitam, iudicium debitum. Si enim iudicarentur homines pro meritis ſuæ vitæ, quæ non haberẽt, morte præueniente, ſed habituri eſſent ſi viuerent; nihil prodeſſet ei qui raptus eſt, ne malitia mutaret intellectum eius; nihil prodeſſet eis qui lapſi moriuntur, ſi antè morerentur, quod nullus dicere Chriſtianus audebit.*

S. Aug. hoc loco confutat Semipelagianos.

Per præſcientiam initio nominatam S. Auguſt. accipit abſolutam, vt patet ex ratione quam ſubiungit, non conditionatam; hanc enim eum agnouiſſe liquet libr. de Bono perſeuer. cap. 3. & Enchir. c. 94. & de Corrept. & gratia c. 8. & ſeq. Tantùm ergo vult dicere S. Auguſt. merita ſub conditione futura, non eſſe verè merita, ac proinde non eſſe abſolutè à Deo præuiſa, vt propter ea præmium pœnamve decernat.

Tropol. mors iuſto appetenda. Tropol. ex hoc loco S. Cyprianus li. de Mortalitate quem citat S. Auguſt. de Prædeſt. Sanctor. c. 14. docet mortem iuſtis eſſe vtilem & appetendam, quia eos eximit periculis & tentationibus huius vitæ, facitque ſecuros & impeccabiles. *Cur non*, inquit ex S. Cypriano S. Auguſt. *cum Chriſto futurus, & de Domini pollicitatione ſecurus, qui ad Chriſtum vocaris, amplecteris, & quòd diabolo careas gratularis?* Et alio loco: *Pueri*, inquit, *periculum lubricæ ætatis euadunt.* Idemque alio loco: *Quid non*, inquit, *properamus & currimus, vt patriam noſtram videre, vt parentes ſalutare poſſimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum, frequens nos & copioſa turba deſiderat, iam de ſua incolumitate ſecura, adhuc de noſtra ſalute ſollicita.*

Propriè verò hac gnome docemur petere à Deo, vt nos rapiat è vita cùm ſumus in iuſtitia, id eſt in ſtatu gratiæ, atque ingruunt tentationes, quæ nobis periculum peccandi & à gratia excidendi creant. In hoc enim raptu opportuno conſiſtit noſtra prædeſtinatio, electio & ſalus æterna, vti docet S. Auguſt. de Corrept. & gratia c. 8. Quem enim Deus ita rapit, is habet magnũ illud perſeuerantiæ donum, cum eóque moritur & ſaluatur, quod proinde ſub meritum non cadit, ſed humili prece aſſiduè à Deo flagitandum eſt, vti ex S. Auguſt. docet Concil. Trident. ſeſſ. 6. Quot ſunt in cælo, qui niſi citò è vita & tentatione rapti fuiſſent, nunc eſſent in inferno? & quot ſunt in inferno, qui ſi citò rapti fuiſſent, modò eſſent in cælo? Mors ergo tempeſtiua & congrua non odij, ſed ſummi amoris, imò prædeſtinationis, & electionis diuinæ certum eſt ſignum, imò proprius effectus.

Vidit id ipſum per vmbram Seneca, qui in Conſolat. ad Marciam c. 23. *Facilius*, inquit, *ad ſuperos iter eſt, animis citò ab humana conuerſatione dimiſſis: minus enim fæcis ponderiſq; traxerunt: antequã obducerentur, & altiùs terrena conciperent, liberati, leuiores ad originem ſuam reuolant, & faciliùs quidquid eſt illud abſoluti transfluunt. Nec vmquam magnis ingenijs chara in corpore mora eſt. Exire atque erumpere geſtiunt, ægrè has anguſtias ferunt, vagi per omne ſublime, & ex alto aſſueti humana deſpicere. Inde eſt, quod Plato clamat, ſapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac ſemper cupidine ferri in exteriora tendentem.*

Porrò S. Gregor. Nyſſen. tract. de Infantibus qui præmaturè abripiuntur, pulchram dat ſimilitudinem. Sicut, inquit, pædagogus ſapiens puerum citò abducit è conuiuio longiore, in quo multæ ſunt epulæ & vina delicata, quæ gulam inſidioſè ad exceſſum ſollicitant, indéque vomitum & crapulam creant: ſic Deus infantes ex hoc vitæ conuiuio citò abducit, ne eius voluptatibus inebrientur & dementententur.

Aliud ſimile ignis affert Plutarch. Conſol. ad

A vxorem. *Nam ſicut ignis*, ait, *ſi eum extinxeris, mox accendas, excitatur, & concipit flammam ocyùs: ita animus, ſi quàm citiſſimè hinc auolet,*

peruolat extemplo ſera limina Ditis,

prius quàm ingenti rerum humanarum amore ſit imbutus & delinitus, atque quaſi ex veneno contabeſcat.

FASCINATIO ENIM NVGACITATIS OBSCVRAT BONA, ET INCONSTANTIA CONCVPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSVM SINE MALITIA] Græcè ἄκακον, id eſt malitiæ expertem, inſontem, innocentem; Vatabl. *faſcinum enim vanitatis, quæ honeſta ſunt obſcurat; & concupiſcentia vaga ſinceram mentem peruertit.* Pro *nugacitatis* græcè eſt, φαυλότητος, id eſt malitiæ, improbitatis, nequitiæ, vel vilitatis, vanitatis, leuitatis, ineptiæ: nugacitas ergo eſt malitia nugax, hoc eſt, B nugis ſuis illiciens, faſcinans, & in perniciem deducens hominem. Vnde Syrus vertit, *zelotypia mali corrumpit bona*; Arabicus, *quoniam corpus malitiæ obnigrat bona.* VERS. 12.

Faſcinum quid? Faſcinum eſt genus incantationis, quo homines ita ligantur, vt liberi non ſint, nec mentis cõpotes, ſæpè ad extremam maciem deueniant: item quo magi perſtringunt oculos & ſenſus, vt videantur ſibi videre, audire, ſapere res pulcherrimas, quas reuera non vident, nec audiunt, nec ſapiunt. Vnde Græcum βασκαίνω, id eſt faſcino, dicitur, quaſi φαεσκαίνω, id eſt φάεσι κτείνω, hoc eſt oculis (aſpectu) occido, iuxta illud Virgilij ecloga 3.

Neſcio quis teneros oculus mihi faſcinet agnos.

Hinc contra faſcinum à Gentilibus colebatur & inuocabatur deus Faſcinus, de quo Plinius libr. C 28. c. 4. *Religione*, ait, *mutatur & Faſcinus, imperatorum quoque non ſolum infantium cuſtos, qui deus inter ſacra Romana à Veſtalibus colitur, & currus triumphantium ſub his pendens defendit medicus inuidiæ, iubetq; eoſdem reſpicere.* Iam

Reſp. Primò. Primò, Franc. Valeſius Sacr. Philoſoph. c. 68. cenſet faſcinum nihil eſſe, niſi falſam vulgi exiſtimationem & ſuperſtitioſum timorem, quo ex recepta apud rudes falſa opinione, multi timent infici ab oculis vetularum, vel lipporum, vel inuidorum, cùm à parte rei oculi hi intuentem lædere nequeant. Sapientem igitur hîc à vulgi credulitate, licèt falſa, mutuare phraſin & metaphoram. *Faſcinatio* igitur *nugacitatis*, inquit, vocatur concupiſcentia oculorum hoc eſt auaritia & cupiditas rerum alienarum: quia enim is morbus concipitur oculis, vocatur per allegoriã *faſcinatio*: dicitur verò *nugacitatis*, quia bonorum D fallacium, iuxta illud pſalmi 4. *Filij hominum vſquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatẽ, & quæritis mendacium*, hoc eſt, vana & mendacia bona. Itaque concupiſcentia oculorum eſt faſcinatio nugacitatis. Hæc obſcurat bona, quia, vt dicitur 1. ad Timotheum 6. cupiditas radix eſt omnium malorum, &, vt ibidem Sapient. dicitur, Inſtantia cupiditatis tranſuertit ſenſum ſine malitia. Itaque locutio illa Sapientiæ de faſcinatione, allegorica eſt: allegoria verò accipitur à vulgari opinione. Huculque Valleſius.

Idem docet S. Hieron. in c. 3. ad Galat. v. 1. ac S. Chryſoſt. ibidem, & S. Baſil. ho. 11. de inuidia, & noſter Delrio in Magicis lib. 1. c. 3. quæſt. 4. & ſeq. Hinc aliqui faſcinum deriuant à βασκαίνω, id eſt *inuideo*, hoc autem idem eſt, quòd *nimium*

video:

video: qui enim inuidet, à videndo & inuidendo nequit oculos auertere.

Verùm hæc vera ſunt, ſi naturam ſpectes: nullum enim eſt naturæ faſcinum; non autem ſi magiam: per eam enim dæmon præſtringit & faſcinat oculos, aures, omneſque ſenſus & membra, eoſque inficit, morboque & morte non rarò afficit, vt patet quotidiana ſagarum experientia. Vide Delrio in Magicis li. 3. parte 1. qu. 3. ſect. 1. vbi fusè oſtendit faſcinum non fieri per naturam, ſed per magiam & dæmonem, eiuſque eſſe præſtigias. Hinc

Secundò. Secundò, aptiùs noſter à Caſtro *faſcinationem* hanc tribuit ſuaſioni & conſilio impiorum ſociorum, vel doctorum, vel conſiliariorum, qui mala velut bona ſuadent & conſulunt. q. d. Malitiæ, ſeu improbitatis faſcinum obſcurat bona, hoc eſt, lædit & corrumpit quemadmodum faſcinator oculis aſpectuque faciem infantis, quem aſpicit, ita inficit, vt quandoque enecet: ſic prauitas, vel potiùs improbus homo, lædit ac corrumpit prauis ſuis opinionibus, quæ bona ſunt, vt ſimplex vir mala putet; & contrà bona putet, quæ verè mala ſunt.

Huc accedit noſter Delrio loco iam citato: *Faſcinum nugacitatis*, inquit, eſt faſcinum vile, nugax & nihili, phraſi Hebræa. Sic enim ſignificat à viliſſimis & à minimi pretij quiſquilijs terrenis, maximè à nugatoria & adulatoria laudatione, ita nos præſtringi & ludificari, vt ad vera bona prorſus excutiamus, vt bona pro malis, mala pro bonis habeamus; terrena cæleſtibus, ſempiternis interitura præferamus, faſcinationis verò nomen vſurpat, quia vulgus Iudæorum falſam illam faſcinationem credebat contingere, adeò vt huiuſmodi faſcinatorem oculum Saræ impij recutiti tribuere non vereantur, quos Abulenſ. in 21. c. Geneſ. refellit. D. Bonau. Comment. in verſ. illum 12. vidit alludi ad faſcinationem, & ideo dicit: Secundùm quod homines maligni dicuntur laudando pueros faſcinare, ſatis indicans quanti illa faceret. Hæc Delrio.

Huc facit illud Feſti Pompeij: *Faſcinum & fas à fando nominantur*, quia faſcinum fiebat per verba loquendo, ac præſertim laudando. Credebat enim Ethnici laudatione fieri faſcinum puerorum, vel formoſorum. Sic pariter laus faſcinat & dementat multos, vt plus ſe eſſe æſtiment, quàm ſint, planeque alios & eximios præ ceteris ſeſe autument, quæ magna eſt nugacitas, tum laudantis, & lepore ioceſque ſuis adulatorijs audientem dementantis; tum eius, qui laudibus ſuis paſcitur, & vltrò dementari ſe ſinit. Hi ergo laudatores ſunt nugiuendi, quia nugoſas ſuas laudes vendunt. Sic olim *nugiuendus* dicebatur, qui aliquid mulieribus venderet, ait Nonius. Nam omnia quibus mulieres vtuntur, pro rebus vanis & inanibus habentur.

Rurſum ex aduerſo βασκανία, id eſt faſcinatio, ſignificat inuidentiam, criminationem & obtrectationem; hæc enim ſæpè faſcinat, tam inuidum, quàm eum cui inuidet, dum eius obſcurat & euertit bona opera; dum enim ea criminatur impij, ab ijs ſæpè ceſſant pij ex metu humano, ne impiorum maledicentiam in ſe prouocet.

Tertiò. Poſſet Tertiò, quælibet concupiſcentia & illecebra peccati vocari *faſcinatio nugacitatis*; quia

A ipſa rationem, virtutem, honeſtatem obuelat, tegit & obſcurat ſua nugaci illecebroſaque pulchritudinis & vanitatis ſpecie ac fuco. Species enim voluptatis, qua ſe obtegit malitia & vanitas peccati, ita faſcinat rapitque mentem, vt peccati turpitudinem ſub ea latentem non videat, non conſideret, multò minùs virtutis decorem & honeſtatem. Voluptates ergo ſunt quaſi Sirenes, quæ hominem illecebroſa ſua ſpecie & cantu faſcinant, ligant, & necant.

Rurſum *faſcinatio nugacitatis* ſunt phantaſmata innumera & viuacia, quæ menti ſuggerit ira, libido, inuidia, ſuperbia, ceteræque paſſiones: hæ enim interius in capite tanta vi, turba & tumultu perſtrepunt, vt animam obnubilent, faſcinent, & ſæpè à vero rectoque abducant. Quartò.

Quod ergo dicit Paulus Galatis c. 3. 1. *O inB ſenſati Galatæ, quis vos faſcinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Ieſus Chriſtus præſcriptus eſt, in vobis crucifixus*? q. d. Quis vos incantauit & oculis aſpectu maleficis veluti præſtigio impoſuit, vt quod coram cernitis non videatis, & quod non eſt id vos cernere putetis? Idem dicas guloſo, luxurioſo, acedo, iracundo, ſuperbo, auaro: Quis te faſcinauit ſtolide, vt ob fictam & fallacem ſpeciem voluptatis, gulæ, luxuriæ, acediæ, iræ, ſuperbiæ, auaritiæ reli[n]quas & contemnas rationem, virtutem, legem, cælum ipſumque Deum? quis te ſuis præſtigijs ita dementauit, vt per modicum mellis æternum fel tibi coë[m]as? vt per guttam dulcedinis, mare amaritudinis & dolorũ tibi accerſas? vt ob guſtus tactuſque exilem titillationem, velis ardere iugiter in æternis gehennæ incendijs? ô ſtupor, ô faſcinum, ô amentia, ô

C veſania! Quis error, quod faſcinum, quis furor te cogit nugas pueriles, viles, exiles rebus veracibus, ſolidis, pretioſis; terrena cæleſtibus, momentum æternitati, gehennam paradiſo, creaturam creatori anteferre? Vide quæ de nugis & nugacitate dixi Sophoniæ 3. v. 18.

ET INCONSTANTIA (S. Fulgent. epiſt. 2. c. 4. legit, *inſtantia*, concupiſcentia enim inſtat, ſollicitat vrgetque hominem, vt rem concupitam proſequatur) CONCVPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSVM SINE MALITIA] Pro *inconſtantia* græcè eſt, ῥεμβασμὸς, id eſt euagatio, error (vnde Gallicum *reſuer* & *reſuerie*) agitatio, turbo, vertigo, circuitio, gyratio, circumrotatio: hinc ῥεμβὼν, eſt funda, quæ lapidem rotando iacit. Huic voci pariter affinis eſt ῥόμβος, id eſt turbo, rhombus, quod eſt inſtrumentum, cui feminæ fila, quæ

D neuerunt, circumuoluunt: quo pariter pharmaceutriæ, ſiue veneficæ, vtebantur ad faſcinum, putà ad lunam tortis filis deducendam. Vnde illud Martialis lib. 9.

Quæ nunc Theſſalico lunam deducere rhombo.

Et illud Propertij lib. 2. eleg. 21.

Deſiniunt magico torti ſub carmine rhombi.

Hinc Ceruantius vertit, *& rhombus* (circumrotans) *cupiditatis mentem ſimplicem labefactat*. Hæc igitur vagatio & rotatio concupiſcentiæ tranſuertit ſenſum ſine malitia, græcè ἄκακον, id eſt innocentem, ſinceram, ſimplicem, puram. Concupiſcentia ergo eſt turbo, & inſtar turbinis hominem in orbem gyrat & rotat, vt nunc ad hoc, nunc ad illud, nunc ad aliud concupiſcendum, inſtar turbinis voluatur & rotetur. Concupiſcentia eſt turbo.

Cauſa

Primò. Cauſa eſt Primò, quòd cōcupiſcentia ſit pruriens & petulans: vnde petulanter ab vna voluptate ad aliam tranſcurrit & tranſilit, vt curioſè exploret vbinam ſit voluptas maior.

Secundò. Secundò, quòd animum eadem non ſatiet, vtpote vilis & exilis, ideoque illico ſui faſtidium in eo creet: quare animus, vt ſe hac ſatie & tædio leuet, aliud & aliud voluptatis obiectum quærit dicens: *Affer, affer*, Prouerb. 30. 15.

Tertiò. Tertiò, quòd voluptates æquè ac vitia inter ſe connexa ſint. Acedia enim trahit & incitat ad gulam, gula ad luxuriam, luxuria ad iram, ira ad ſuperbiam. Vide dicta Thren. 1. 8. Audi Caſſiodor. tract. de Amicitia: *Dum poſt rei deſideratæ obtentum maiori ſe ſentit indigentia laborare, præoptata incipit faſtidire, & denuo in alterius rei ſuccenditur appetitus, non tamen ſatianda, ſed alterius falſæ felicitatis imaginatione fallenda. Hic eſt circuitus impiorum. Hæc* B *eſt vituperatio multorum commorantium in circuitu. Hæc eſt mola Samſonis, quam decisis virtutum crinibus, & effoßis prudentiæ oculis circumuoluit, ſequens cupiditatum circuitum, etiam relicto compendio charitatis. Caput, inquit, circuitus eorum, labor labiorum ipſorum operiet eos.* Hoc eſt quod ait Pſaltes pſal. 82. 14. *Deus meus pone illos vt rotam.* q. d. ait Origen. *Sic illos verſa & circumuolue, vt nulla ſit quies, ſicut rotæ hæc eſt natura, verſari & circumuolui.* Et Euthym. *Fac*, inquit, *eos continuè inſtabiles, & crebris mutationibus circumactos. Sic enim rotæ poterunt comparari.* Addit S. Auguſt. *Pone illos vt rotam, quod rota ex his, quæ retro ſunt extollitur, ex his quæ antè ſunt deijcitur; ſic fiunt omnes inimici populi Dei.* Et S. Gregor. 16. Moral. 25. *Vt rota ponuntur iniqui, quia in circuitu laboris miſſi, dum ea quæ antè ſunt negligunt,* C *& ea quæ deſerenda ſunt ſequuntur, & poſterioribus eleuantur, & in anterioribus cadunt.* Et Procopius in Iſaiæ. 54. *Eſt*, inquit, *errantium cor inſtabile, ebrioſumque more cupiditatibus agitatur & vacillat: quolibet enim ſpiritu circumagitur, & quod eſt in prouerbio, rapiuntur cupiditatum ῥεμβασμῷ, id eſt turbine.* Vide dicta Iſaiæ 57. 20.

Quocirca S. Chryſoſt. ho. 7. in Acta: *πονηρὸς*, inquit, *id eſt malus, dicitur παρὰ τὸ πονεῖν, id eſt à laborando: ſic videlicet Scriptura malitiam ſemper vocat laborem, vt quando ait: Sub lingua eorum fatigatio & dolor.* *Pſal. 10. 7.* Quin & Seneca de Vita beata c. 28. *Nónne*, ait, *nunc quoque, etiamſi parum ſentitis, turbo quidam animos veſtros rotat & inuoluit, fugientes petentesque eadem; & nunc in ſublime alligatos, nunc in infima alliſos rapit?* Deluduntur ergo ab infido mundo, & à fallaci dæmone, ſicut paraſiti ab Heliogabalo Imper. De quo ita ſcribit Lamprid. in eius D vita: *Paraſitos ad rotam aquarum ligabat, & cum vertigine ſub aquas mittebat, rurſusque in ſummum reuoluebat, eosque Ixionios amicos vocauit.* Adulatio ergo, æquè ac cupiditas, eſt Ixionis rota.

Duas ergo mali & peccati radices hîc notat Sapiens, ſcilicet prauitatem opinionum & conſiliorum in intellectu, quæ eſt faſcinatio nugacitatis; & vagam cupiditatum intemperantiam in appetitu & voluntate, quæ eſt inconſtantia concupiſcentiæ. Vtràque plenus eſt hic mundus: quare Deus prouida ſua benignitate iuſtum ex eo citò per mortem educit, ne in hoſce eius laqueos incidat, capiatur & pereat.

Transvertit] Id eſt inuertit, peruertit, vt vertit Vatabl. tranſmutat ex bono in malum, itaque in aliam (hoc enim eſt, ἀλλοιοῖ,) ſpeciem trāſformat & transfigurat, vt vertit Noſter c. 16. 25. Græcè μεταλλεύει, id eſt quaſi metalla effodit, cauat & eruit, vt Noſter vertit Deuter. 8. 9. q. d. Sicut foſſores fodiendo è terræ viſceribus eruūt aurum, argentum cæteraque metalla: ſic concupiſcentia è viſceribus mentis effodit, eruit & exhaurit omnem ſenſum, omnem prudentiam, omnem ſinceritatem, omnem innocentiam & virtutem, eamque per vitium inuertit & peruertit: hæc enim eſt pretioſa vt aurum, imò auro & argento pretioſior: quæ proinde ſi cum cupiditate & vitio commutetur, planè deprauatur, vitiatur & peruertitur; perinde ac ſi aurum in æs, argentum, in plumbum verteretur & peruerteretur, iuxta illud Ierem. 6. 30. *Argentum reprobum vocate eos.* Vide ibi dicta.

Consvmmatvs in brevi explevit (S. Fulgent. legit, *repleuit*) tempora mvlta] *Vers. 13.* Græcè μακρούς, id eſt *longa*. q. d. Iuſtus, qui breui tempore per gratiam Dei, ſuamque cum illa ſtudioſam cooperationem, euaſit in prudentia & virtute perfectus, hic cenſendus eſt diu & per multa tempora vixiſſe. Græcè eſt τελειωθεὶς, id eſt, quia ad cōplementum & conſummationem peruenit, virtutis ſcilicet, & vitæ iuſtæ: in hunc enim ceu vnicum finem à Deo vitæ ſpatiū mortalibus datum, & dimenſum eſt: conſummatus ergo in virtute, cenſetur ad ſuam menſuram perfectæ ætatis (putà virtutis) perueniſſe, licèt ætate & annis ſit iuuenis. Nam quæ alij per multos annos egiſſent, hic paucis abſoluit, eamque ſanctitatem breui adeptus eſt, quàm alius longo tempore ſibi non comparaſſet, ait Clarius. Vnde S. Bonau. explicat. q. d. C *Perfectus in gratia modico tempore expleuit meritum, quod alij acquirunt per multa tempora.* Pertinet enim hæc gnome ad illam v. 8. *Cani autem ſunt ſenſus hominis, & ætas ſenectutis vita immaculata.* Eò enim redit. Ex aduerſo de impio dicitur: *Puer centum annorum morietur.* Iſaiæ 65. 20.

Conſummatus, quis? *Conſummatus* ergo non eſt idem, quod conſumptus, mortuus, defunctus, vt vertit Vatabl. & Guarinus: Exiguo, inquit, *vitæ ſpatio perfunctus vel defunctus, paucis lōga tempora expleuit:* ſed perfectus in virtute, qui ſcilicet per crebros intenſos & heroicos virtutum actus, paruo tempore ad culmen ſanctitatis euaſit. Vnde S. Ambroſius in funere Theodoſij Imper. *Perfecta*, ait, *eſt ætas, vbi perfecta eſt virtus.* Tempora ergo multa vocātur, quæ plena ſunt bonis operibus; pauca verò aliorum, quæ ijs ſunt vacua, iuxta illud Iob 7. 3. *Sic &* D *ego habui menſes vacuos.* Vbi S. Gregor. lib. 8. Mor. c. 5. *In hac vita*, inquit, *quædam laborioſa ſunt, quædam vacua, quædam verò vacua ſimul & laborioſa. Amore quippe conditoris præſentis vitæ tribulationibus exerceri laborioſum quidem eſt, ſed vacuum non eſt. Amore autem ſeculi voluptatibus ſolui, vacuum quidem eſt, ſed non laborioſum. Amore verò eiuſdem ſeculi aduerſa aliqua perpeti, & vacuum eſt & laborioſum: quia & ex aduerſitate mens affligitur, & remunerationis præmio non repletur. In his itaque ſancta Eccleſia, qui in ea iam poſiti adhuc voluptatibus defluunt, & proinde fructu boni operis nō ditantur, menſes vacuos ducit, quia vitæ tempora ſine retributionis munere expendit.* Qui ergo ſapis, annos vacuos virtutibus imple.

Exempla. Sic Chriſtus Dominus vixit tantùm 33. annis totidem ferè S. Ioannes Baptiſta, iiſque paucis

ad

ad quantum meritorum cumulum peruenit? Sanctus Antonius de Padua, ardens & Apoſtolicus prædicator, vixit annis dumtaxat 36. S. Caſimirus 25. Tres fuere filiæ S. Sophiæ, omnes glorioſæ virgines & Martyres, ſcilicet, S. Fides duodennis, S. Spes decennis, S. Charitas nouennis martyrium fortiter obijt: Eccleſia earum triumphum celebrat die 1. Auguſti. Sic P. Gaſpar Barzeus Zelandus, S. Franciſci Xauerij ſocius, imò vicarius, vir Apoſtolicus, ſeptem annis quibus in Soc. Ieſu vixit, è quibus quinque exegit in India, putà Goæ & Armuziæ, tanta vel multitudine quaſi infinita, vel rei magnitudine admiranda perpetrauit, verè vt dixerit quidam de eo ex India ſcribens, quòd in breui conſummatus expleuerit tempora multa, ait noſter Trigaultius in eius Vita cap. 14. Lege Vitam eiuſdẽ, & obſtupeſces. Is autem quem citat, fuit P. Antonius Quadrius Indiæ Præpoſitus Prouincialis Societatis Ieſu, vt patet ex fine Vitæ.

Atque vt alios taceam, B. Aloyſius Gonzaga, Societatis noſtræ Religioſus, conſummatus eſt anno ætatis 24. Quocirca ipſe ad raptum hunc & tranſitum ab hac vita ad cæleſtem aſſiduè ſuſpirabat. Cùm enim Cardinalis Bellarminus, eius tum confeſſarius, eum hortaretur, vt à Deo vitam longiorem poſtularet, quo eius exemplo ceteri inſtruerentur, veniâ petitâ, negauit id exequi ſe poſſe: *Quia non poteſt*, inquit, *à Deo maior homini conferri gratia, quàm ad ſe illum euocare, dum in gratia reperitur*, in cuius gratia ſe tunc eſſe ſperabat. Idem in quadam epiſt. quam recitat P. Virgilius Ceparius in eius Vita libr. 2. cap. 8. in fine: *Dies*, inquit, *lætos tranſigo, ſperans intra paucos dies futurum, vt euocer à Deo è terra morientium ad patriam viuentium; ab hominum conſortio, ad angelorum Sanctorumque ſocietatem.* Fuit enim ipſe puritate & ſanctitate Angelus. Vnde meritò Auditores Rotæ Romæ examinato canonizationis eius proceſſu, eidem titulum *Angelici* dedêre. Septennis enim cœpit Deo ſeruire, totumque ei ſe addicere: nouennis virginitatem Deo & B. Virgini dicauit & vouit. Numquam per omnem vitam peccauit lethaliter, numquam ſtimulos carnis expertus eſt, numquam diſtractionem in oratione ſenſit, vti ijdem ex teſtimonio confeſſariorum eius, ac nominatim Cardinalis Bellarmini, aliorumque virorum grauium affirmant.

Vidit idipſum per vmbram Seneca epiſt. 69. *Portus petendus*, inquit, *numquam recuſandus: in quẽ ſi quis intra primos annos delatus eſt, non magis queri debet, quàm qui citò nauigauit.*

Sic Homerus Diomedem inter Græcos nuncupat ætate minimum, prudentiâ maximum. Demophilum vocat Pindarus annis iuuenem, conſilijs ſenem. Appium Claudium natu minimum, ſenatoribus natu maximis Liuius antepoDnit. Puer Aſcanius à Marone commendetur 9. Æneid.

Ante annos animumque gerens, curamq́; virilem.

Audi S. Ambr. in pſal. 118. ſerm. 18. *Liquet, igitur*, inquit, *quòd non ſenectutis longæuitas eligatur, ſed cuſtodia verborum Dei. Denique ipſe Moyſes Ieſum Naue & Caleb. iuuenes præ ceteris approbabat, quorũ conſilium in terra electione magis quàm multorum ſeniorum, & ipſe ſecutus eſt, & Deus prætulit.*

Poſſet rurſum τελειωθεὶς, verti, Primò, *immolatus*, Secundò, *conſecratus*; Tertiò, *gloria & honore coronatus.* q. d. Iuſtus omnes ſuas actiones & paſſiones offerens, immolans & conſecrans Deo, per eas, licèt modicas & breues, æterna gloria coronatur inſtar Chriſti, de quo ait Paulus: *Decebat enim eum propter quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem ſalutis eorum per paſſionem conſummare.* Hebr. 2. 10. Vide ibi dicta.

Aliter hanc ſententiam explicat S. Bernard. ſerm. 25 3. ad Guarinum; nimirùm q. d. Iuſtus licet paruo tempore viuat, tamen conſummat & implet tempora multa, quia animo amplectitur totam æternitatem, ita vt, ſi in æternum viueret, vellet ſemper Deo ſeruire, & ire de virtute in virtutem. Audi S. Bernard. *Quomodo enim non expleuit omnia tempora, qui tranſiuit ad æternitatem? Quanta ſanè tempora, non longæuitate, ſed longanimitate, hoc eſt, non annorum ſerie, vel dierum numero, ſed deuotione & inextinguibili ſemper proficiendi deſiderio percurrere potuit, tanta ſibi in meritis non immeritò vindicauit. Retinet quippe virtute, quod amiſit in tempore. Porrò vera virtus finem neſcit, tempore non clauditur.* Et paucis interiectis: *Iuſtus numquam dicit. Satis eſt; ſed ſemper eſurit ſititq́; iuſtitiam, ita vt, ſi ſemper viueret, ſemper quantum in ſe eſt, iuſtior eſſe contenderet, ſemper de bono in melius proficere totis viribus conaretur. Non enim ad annum vel ad tepus inſtar mercenarij, ſed in æternum diuino ſe mancipat famulatui.* Vnde concludit: *Sempiterna itaque iuſti eſuries, ſempiternam meretur refectionem, & licet in breui conſummetur pro tempore, iudicatur tamen expleſſe tempora multa pro virtutis perpetuitate.*

Aliter ſenſus.

VERS. 14.

PLACITA ENIM ERAT DEO ANIMA ILLIVS, per iuſtitiam inhærentem, & gratiam illi infuſam à Deo ob merita Chriſti: PROPTER HOC PROPERAVIT (Dominus, qui præceſſit) EDVCERE ILLVM DE MEDIO INIQVITATVM] S. Fulgent. *de media iniquitate.* Græca habent dumtaxat, *Propter hoc feſtinauit de medio iniquitatum*, ſcilicet egredi iuſtus, vti Abraham ex Vr Chaldæorum, Lot è Sodomis, Moſes & Hebræi ex Ægypto. Verùm meliùs Noſter τὸ *properauit* refert ad Deum, ideoque ſubaudit τὸ *educere illum*. Deus enim rapuit iuſtum, vti dixit v. 11. Non ergo iuſtus eripuit ſeipſum; Deus enim omnis gratiæ, liberationis, perſeuerantiæ, bonæ mortis & ſalutis nobis eſt origo, fons & cauſa prima & præcipua.

POPVLI AVTEM VIDENTES, ET NON INTELLIGENTES, NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS TALIA] ſubaudi, mirati ſunt & murmurarunt, vel contra iuſtum, quaſi ipſe ſuis ſceleribus meritus ſit citam mortem; vel contra Deum, quòd iuſtum innocentem ſubita morte mulctarit. Simpliciùs & germaniùs per hebraiſmum exponas, q. d. Populi infideles, vel imperiti & rudes *videntes*, id eſt viderunt, citam iuſti mortem, & cauſas iam dictas *non intelligentes*, id eſt, non intellexerunt, nec eas cordi habuerunt. Hebræi enim ſæpè vſurpant *benoni*, id eſt participium, præſertim præteritum (nam in Græco hic ſunt aoriſti ἰδόντες & νοήσαντες, qui habent ſignificationem præteriti. q. d. Cùm vidiſſent non intellexerunt) pro ipſo præterito. Similis enallage eſt Roman. 12. 11. *Spiritu feruentes, Domino ſeruientes, ſpe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi inſtantes*, &c. hoc eſt, ſpiritu feruete, Domino ſeruite,

ſpe

ſpe gaudete, in tribulatione patientes eſtote, orationi inſtate. Et 2. Corinth. 10. 12. *Sed ipſi in nobis noſmetipſos metientes & comparantes* (id eſt metimur & comparamus) *noſmetipſos nobis.* &c. Hunc eſſe ſenſum liquet, quia ita Sapiens ſe mox explicat v. 17. dicens: *Videbunt enim finem ſapientis, & non intelligent quid cogitauerit de illo Deus,* &c.

VERS. 15. NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS (græcè, ἐν διανοίᾳ, id eſt in mente, intellectu, cogitatione, q.d Non cogitant) TALIA; græcè, *tale*, nimirum id quod ſequitur, QVONIAM GRATIA DEI, ET MISERICORDIA EST IN SANCTOS EIVS, ET RESPECTVS IN ELECTOS ILLIVS] q.d. Populi infideles, vel rudes non intelligunt, nec cogitant, quòd cita mors Sanctorum eſt inſignis Dei gratia & miſericordia, qua Sanctos huius mundi periculis eripit, ac reſpicit viſitatque electos ſuos, transferendo eos à laboribus vitæ præſentis ad præmia æterna, quæ ſua continentia, mortificatione & virtute commeruerunt. Vnde Vatablus totum hunc verſum connectens clarè vertit, *vulgus antè videns hoc non intelligit, nec animaduertit hoc ipſum* (quòd citò è vita rapiantur iuſti) *beneficium ac miſericordiam in ſanctos eius eſſe, electorumq; ipſius habitam rationem.* Putat enim vulgus mortem præmaturam iuueni pulchro, diuiti & nobili ſummum eſſe malum & maleficium: quia ignorat vitam futuram & glorioſam, in quam tranſſcribitur. Sic hodie mundani, qui vident adoleſcentes nobiles citò in Religione, quam amplexi ſunt, mori, æſtimant eos infelices & miſeros; quia neſciunt, nec cogitant hac morte aſſecurari eis Dei gratiam & gloriam æternam. Vnde Ceruantes ſic per amplificationem exponit: *Hoc illos latuit, nempe quòd gratia, beneficium & fauor, ac miſericordia, ſeu affectus tenerrimus atque ſuauiſſimus, gratia miſericordioſiſſima, & miſericordia gratioſiſſima Dei ſit erga Sanctos ſuos, & erga electos ſuos prouidentia ſingularis, inſpectio, obſeruatio & viſitatio, & illorum ratio maxima habeatur ab eo.*

Minus rectè Hugo & alij per *gratiam* accipiunt gratiam iuſtificantem, per *miſericordiam* gratiam comitantem, vel ſubſequentem.

ET RESPECTVS (græcè, ἐπισκοπὴ, id eſt inſpectio, obſeruatio, reſpectus, ratio, cura, viſitatio ad præmiandum iuſti labores & dolores pro Deo & pietate ſuſceptos, vti dixi cap. 3. 6.) IN ELECTOS ILLIVS] quos ſibi Deus ab æterno ante omnem præuiſionem operum per gratiam prædeſtinationis elegit, vt per eam toto vitæ tempore perſeuerantes in iuſtitia, ab eodem eligerentur & deſtinarentur ad gloriam æternam. q. d. Deus peculiarem electorum ſuorum habet reſpectum, id eſt rationem, curam & prouidentiam, ideoque eos rapit antequam in tentationes incidant & peccent, vt eorũ iuuentutem in piete exactam præmiet gloria cæleſti.

VERS. 16. CONDEMNAT AVTEM IVSTVS MORTVVS (græcè, θανὼν, pro quo Vatican. legit καμὼν, id eſt *laborans*) VIVOS IMPIOS, ET IVVENTVS CELERIVS CONSVMMATA LONGAM VITAM (Lucifer pro S. Athanaſio legit, *longæuitatem*, græcè eſt, πολυετὲς γῆρας. id eſt *multorum annorum ſenectutem*; Vatican. *longæuam ſenectutem*) INIVSTI] Eſt hæc condemnatio non verbalis, ſed realis per vitæ comparationem & exemplum. *Iuſti enim vita redarguit peccatorem, quem tacitè aucto-*
A *ritate maiore condemnat, quàm ſi voce loqueretur*, ait S. Ambroſius in pſ. 36. q.d. Iuſtus mortuus non verbis, ſed factis condemnat viuos impios, quia maluit ipſe piè mori, quàm impiè viuere, quod faciunt impij. Pia ergo eorum mors in iuuentute obita, reipſa condemnat impiam vitam ſenis iniuſti, qui ſenium vitijs & ſceleribus deturpat & commaculat: quo enim quis diutiùs & peiùs vixit, eo magis eſt vituperandus & damnandus. Loquitur in genere de quolibet iuſto, licet Gloſſa arctet ad Martyrẽ, Cantacuzenus verò ad Chriſtum à Iudæis occiſum: quia iuuenis Chriſtus quamuis interfectus, vitalis tamen mors eius, inquit, in ipſum credentes ab interitu vindicabit, ac immortalitate donabit: illos verò qui non crediderunt, & præſertim qui deſæuire in
B ipſum ſunt auſi, apertè redarguet atque dãnabit; redemptionis quoq; myſterium, quod ipſe florenti abſoluit ætate, peccati legem, quæ conſenuerat, de medio tollet. Hæc ipſe verè ſed arctè. Loquitur enim Sapiens de quolibet iuſto, ſed maximè de Chriſto, qui iuſtorũ eſt princeps, & Sanctus Sanctorũ. Hinc Barlaam ſeptuagenarius rogatus à Ioſaphat, quot eſſet annorum? reſpondit, Quadraginta quinque. *Quia tot*, inquit, *dumtaxat ſeruiui Deo, reliquos verò quibus ſeruiui mundo, annos non vitæ, ſed mortis computo*, iuxta illud: *Vixit, dum viuit bene.* Ita Damaſc. in eius Vita.

Rurſus *condemnat*, id eſt in die iudicij condẽnabit mortuus iniquos ſenes, qui diu vixerunt, dum approbabit ſententiam Chriſti eos ob vitia, in quibus conſenuerunt, gehenna dignos iudicantis.

C VIDEBVNT ENIM FINEM SAPIENTIS, ET NON INTELLIGENT QVID COGITAVERIT DE ILLO DEVS, ET QVARE MVNIERIT ILLVM DOMINVS] Hæc gnome pertinet non ad id quod immediatè præceſſit, *Condemnat autem iuſtus mortuus viuos impios*; ſed more Hebræo paulò remotiùs ad τὸ verſ. 14. *Populi autem videntes & non intelligentes*: hæc enim verba illis ex æquo reſpondent, explicantque quid videbunt & non intelligent, ſcilicet quòd populi videbunt finem, id eſt exitum & mortem præmaturam ſapientis, hoc eſt iuſti, & non intelligent eius cauſam; quare ſcilicet illum tam citò è medio vitæ curſu & flore rapuerit Deus, quidque de eo facere cogitarit; quia præſentis vitæ amore ebrij, futuræ vitæ gloriam non capiunt: vnde mortem citam reputant ſummam eſſe infelicitatem. VERS. 17.

D ET QVARE MVNIERIT ILLVM DOMINVS] Triplex eſt hic lectio. Prima Complut. & Regia: *Quare minuerit illum* (vitæ illius annos & dies, ait Rabanus, & ex eo Holcot) *Dominus.* Verum Græca & Latina cetera conſtanter legunt *munierit*, non *minuerit*. Secunda eſt Græcorum iam codicum: *Et quare munierit* ἑαυτὸν, id eſt, *ſeipſum Dominus.* q. d. Quare ſuum decretum de iuſto cita morte rapiendo, tutum ſummumque fecerit Dominus. Tertia & genuina eſt Vulgatæ & aliorum, qui pro ἑαυτὸν, legentes αὐτὸν, vertunt, *& quare munierit illum Dominus*, id eſt, quare Deus iuſtum citò rapiens, cum à peccato, lapſu & dãnatione tutum rectumque conſeruarit; cur eius ſaluti cauerit, omneque ab ea periculum propulſarit. Hoc enim ſignificat Græcum ἠσφαλίσατο, id eſt ſecuritate donarit, cauerit, tutatus ſit. Hinc

Vatabl. vertit, *& quorſum eum Dominus tutò conſeruarit*; Clemens Alex. libr. 6. Strom. *Videbunt*, inquit, *mortem ſapientis, & non intelligent quid de eo decreuerit, & ad quid eum ſtabilierit Dominus.* Iuſtus enim, Deo dante, vt palma omnibus renitentibus obluctatur, & quo magis cæditur, eo altiùs ſe erigit, magiſque efflorеſcit, iuxta illud pſ. 131. *Inimicos eius induam confuſione: ſuper ipſum autem efflorebit ſanctificatio mea.* Vbi Arnobius: *Chriſtus*, inquit, *comparatur ipſi palmæ ſemper florenti, qui ad dexteram Dei ſedens, victoribus ſuos ramos porrigit, de floribus ſuis coronam tribuens, & de fructibus perpetua refectione ſaginam impertiens.*

VERS. 18. VIDEBVNT (inquam finem, id eſt etiam mortem iuſti) ET CONTEMNENT) græcè, ἐξουθενήσουσιν, id eſt *nihili facient*) EVM: ILLOS AVTEM DOMINVS IRRIDEBIT] Qui enim iuſtum contemnit, tacitè Deum contemnit. Sicut qui ſeruum vel legatum contemnit, eius herum vel dominũ contemnit. Deus autem ſicut ſe ſuoſque honorantes honorat; ita viciſſim ſe ſpernentes ſpernit; iuxta illud Dei ad Heli: *Quicumque glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles*, 1. Reg. 2. 30. & illud Iſaiæ 33. 1. *Væ qui prædaris; nónne & ipſe prædaberis? & qui ſpernis, nonne & ipſe ſperneris?* Alludit ad illud Dauidis pſ. 2. 4 *Qui habitat in cælis, irridebit eos, & Dominus ſubſannabit eos.* Et pſal. 36. 13. *Dominus autem irridebit eum, quoniam proſpicit quod veniet dies eius.*

VERS. 19. ET ERVNT POST HEC DECEDENTES SINE HONORE] Vatabl. *turpiter corruentes*; græcè, ἔσονται εἰς πτῶμα, quod Primo, cum Noſtro vertas, *erunt in ruinam* vel *caſum*, vel *lapſum inhonorum*, id eſt honoris expertem, turpem & ignominioſum q. d. Impij eſto ad tempus hîc opibus & honoribus exaltentur: tamen tandem ex apice hoc mundanæ felicitatis & gloriæ decident, ruentque in inopiam, miſeriam, vtilitatem & infamiam, velut in abyſſum, præſertim in morte, & poſt mortem in gehenna.

Secundò, vertas, *erunt in vile cadauer.* Mors enim ex viuis, lautis & ſplendidis faciet turpia & fœda cadauera: quo enim delicatiùs nutrita ſunt corpora in vita, eo magis putreſcunt & fœtent poſt mortem. Græcum enim πτῶμα deriuatur à πίπτω, ſicut cadauer à cado. ita Ianſen.

Tertiò vertas, *erunt ſicut oleæ deciduæ*, vel ſicut poma ab arbore excuſſa, & in terram cadentia, vel ſicut arbor euulſis radicibus in humum proiecta, abiecta & ingloria. Sic ſuperiùs v. 3. & 4. comparauit impios arboribus vento agitatis & euulſis. Hæc omnia enim ſignificat Græcum πτῶμα. ita Petrus Nannius hîc.

Nonnulli hæc omnia, vt ſuperiùs dixi, accipiunt de tyrannis occidentibus Martyres: Cantacuzenus verò accipit de Iudæis Chriſtum crucifigentibus: hi enim ob infame hoc Chriſticidiũ à Tito exciſi, venditi, ad beſtias damnati, exules & vagi, toti orbi ludibrium facti ſunt. Verùm plenè & adæquatè hæc accipias de impijs quemlibet iuſtum perſequentibus,

ET IN CONTVMELIA INTER MORTVOS IN PERPETVVM] Lucifer Calarit. Apolog. pro S. Athanaſio legit, *erunt in contumelia mortis in perpetuo*; Vatabl. *& ignominia inter mortuos perpetua laborabunt*, tum apud homines, tum apud ſuperos, tum apud inferos: ibunt enim in gehennam, vbi erunt ludibrium dæmonum, iuxta illud: *Euigilabunt alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant ſemper*, Daniel 12. 3. Et: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vſque ad ſatietatem viſionis omni carni*, Iſaiæ 66. v. vlt. Tò *inter mortuos* idem eſt, quod inter damnatos: cadauera enim impiorum putreſcent in ſepulchro; animæ verò cruciabuntur perpetim in gehenna cum damnatis, iuxta illud pſal. 48. *Sicut oues in inferno poſiti ſunt* (Theodoret. *conſtituerunt ſeipſos*, vnde extricari non valeant) *mors depaſcet eos*; S. Hier. *mors paſtor erit eorum*; & ſubdit: *Meritò paſcuntur à morte, qui Chriſtum noluerunt habere paſtorem bonum.* Ioan. 10. Et illud S. Gregor. libr. 15. Moral. cap. 12. vbi expendit illud Iob 20. 18. *Luet quæ fecit omnia, nec tamẽ conſumetur. Non morte conſumitur*, inquit, *quia ſi conſumeretur vita morientis, etiam pœna finiretur; ſed vt ſine fine cruciетur, viuere in pœna compellitur, vt cuius vita mortua hîc fuit in culpa, illic eius mors viuat in pœna.*

Mors viuat in gehenna.

QVONIAM DISRVMPET ILLOS INFLATOS SINE VOCE] q. d. Sicut vter inflatus & vento turgidus, magno fragore diffringitur & rumpitur: ſic Deus impios faſtu tumidos, in morte magno fragore & dolore diſrumpet, facietque ἀφώνους, id eſt ſine voce (aliqui legunt ἀφρόνας, vel potius ἄφρονας, id eſt amentes, vt ſcilicet mente, id eſt conſilio & iudicio carere, & omni ratione deſtituti videantur.) Porrò *ſine voce*, id eſt elingues & mutos, inſtar piſcium, vt nec loqui poſſint, nec, ſi poſſent, mutire vel hiſcere audeant, præ confuſione & conſcientia ſcelerũ. Hinc ille non habens veſtem nuptialem in nuptijs cæleſtibus Agni, obmutuit: vnde ligatis manibus & pedibus proiectus eſt in tenebras exteriores, Matth. 22. 12.

Porrò Græca, verba tranſponunt: ſic enim habent: *Quoniam rumpet illos ſine voce inflatos*, vel, vt nonnulli legunt, *inflammatos*. Vnde Ceruantes τὸ *ſine voce* refert ad *inflammatos*, ſicq; explicat: *Sine voce*, hoc eſt, quaſi flamma, blando pariter & acri ſilentio abſumẽte ac deglutiente impios, emiſſa cælitus, & abſque vlla reſiſtentia, ſine huius vel illius rami ſeſe frangentis, ac veluti conquerentis fragore, integros illos penitus perdet, profligabit, dimouebit, & igne iræ diuinæ ſic deuorabit, vt transferat quoque de loco ſuo in infernum.

Interpres noſter pro πρηνεῖς, videtur legiſſe πρηθεῖς, à πρήθω, id eſt *inflo*, vel *inflãmo*, vnde vertit, *inflatos*, idque aptè cohæret cum verbo *diſrumpet.* Alij vertunt, *inflammatos*, imò nonnulli pro *inflatos* cenſent legendum, *inflammatos*: vnde πρηστὴρ eſt præſter, hoc eſt igneus turbo. Vatabl. verò & alij legentes πρηνεῖς, à πρηνίζω, id eſt præcipito, aut in caput propendeo, vertũt, *pronos*, demiſſos, vel præcipites. Vnde Vatabl. vertit, *quoniã cõquaſſabit illos intercluſa voce præcipitatos.* Præcipitabit enim eos in tartara. Porrò diſrumpet Deus impios, Primò, in morte, cùm animam auellet & abrumpet à corpore: quæ auulſio ob ſummam animæ cum corpore vnionẽ, eſt amariſſima. Secundò, in iudicio abrumpet, diuidet & ſeparabit eos à ſocietate angelorum & Beatorum. Tertiò, in gehenna diſrumpet eos tormentis, verberibus, plagis & doloribus acerrimis, vt membratim dilaniari & diſrumpi videantur. Alludit ad tormentum rotarum, in quibus latronibus brachia &

Diſrumpit Deus impios multipliciter.

& membra confringuntur; & ad rotas, quibus Martyres circumacti, per ſuppoſitos cultros & gladios laniabantur & rumpebantur. Similes enim rotas, ſed longè atrociores in gehenna viderunt Sancti, qui eò in ſpiritu à Deo rapti fuere, quibus damnatorum corpora diſtorquebantur & diſcerpebantur, ſed ita, vt ſemper rediuiua ad noua tormenta perſiſterent. Vide Auctores, qui de tormentis inferni ſcripſere, ac præſertim Dionyſ. Carthuſ. de pœnis inferni art. 47. & ſeq. & de iudicio animæ cap. 21. & ſeq. Quartò & genuinè, Græcum *ῥήγνυμι* ſignificat cum vehementia & fragore elidere, & supernè decidere, vti procelloſa pluuia & grando ſolet. Item diuelli & abripi, vti terræ hiatu abſorbentur arbores, domus, magnæque moles. Simili enim modo corpora damnatorum inflata, craſſa & ponderoſa inſtar plumbi ex valle Ioſaphat, vbi à Chriſto iudicabuntur & damnabuntur, dehiſcente terrâ magno impetu & fragore elidentur, diuellentur, abripientur & corruent in imum tartari, quæ omnia Noſter innuit voce *diſrumpet*, id eſt abrumpet.

Et commovebit illos a fundamentis] Id eſt, vt Vatabl. *funditus eos commouebit*, ſicut commouentur & conquaſſantur arbores, domus, vel oſtia, cùm à fundamentis & cardinibus euelluntur. Alludit ad illud Iob 22. 16. *Fluuius ſubuertit fundamentum eorum, qui dicebant Deo: Recede à nobis.* Hebr. eſt, *fluuius effuſus* (Sept. *flumen*) *fundamentum eorum.* Alludit ad aquas diluuij. Fluuius hîc ſignificat impetum iræ Dei in improbos, & citam eorum conſumptionem, ac inundantium in eos calamitatum immenſam vim & molem.

Et vsque ad supremum desolabuntur] id eſt, *extremè deſolabuntur*, ait Vatabl. vt nihil eorum ſaluum remaneat: par enim eſt, vt impij, qui in hac vita ſummas habuere delicias, conſolationes & gaudia, in futura pariter ſummas habeant mœſtitias, deſolationes & tormenta.

Et ervnt gementes] Græcè, *& erunt in dolore multiplici & maximo*, qualis eſt parturientiũ: hunc enim ſignificat *ὀδύνη*. Cruciabuntur enim igne & tormentis gehennæ.

Et memoria illorum peribit] Eo ſenſu, quem ſuperiùs dedi.

Vers. 20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi] Græcè, *venient ἐν συλλογισμῷ*, id eſt in ſyllogiſmo, putà in ratiocinatione, ſupputatione, collectione. q. d. Impij in mente & memoria ſua, dictante conſcientiâ, in vnum quaſi cumulum colligent omnia ſua ſcelera vitæ anteactæ, quo fiet, vt ſummo timore percellantur, & extremo pudore conſternentur. Hinc Vatablus vertit, *prodibunt pauidi peccatorum ſuorum reputatione*, prodibunt ſcilicet, vt rationem ſingulorum factorum, dictorum & cogitatorum Chriſto iudici exactam reddant. Vnde pauidi ſecum reputabunt quid Chriſto ſint reſponſuri, & nihil appoſitum inuenient.

Et tradvcent (græcè, *ἐλέγξει*, id eſt palam coarguent & conuincent, omnibuſque vt reos conuictos ſpectandos proponent) illos ex adverso iniqvitates ipsorum] vt eos negare, palliare, vel excuſare nequeant: conſcientia, quæ eſt mille teſtes, in die iudicij oſtendet, non ſolùm ipſiſmet impijs, ſed omnibus hominibus & angelis omnia eorum crimina, iuxta illud:

Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.

Hinc Vatabl. vertit, *ſuiſq; ſceleribus coram conuincentur.* Sic cap. 2. 14. *Factus eſt nobis*, inquit, *in traductionem*, id eſt in publicam reprehenſionem.

Minùs rectè Cantacuzenus: Traducent, inquit, hoc eſt, ſeorſum ducent, & abducent impios à ſocietate Sanctorum: Græcũ enim *ἐλέγξει*, idem eſt quod redarguet. Hoc eſt, quod impio improperat Ierem. cap. 2. 19. *Arguet te malitia tua, & auerſio tua increpabit te.* q. d. Non opus erit accuſatore vel teſte; quia ipſa conſcientia tua ſcelera toti orbi pandet, accuſabit & teſtabitur. Et Iob cap. 15. 24. *Terrebit eum tribulatio, & anguſtia vallabit eum, ſicut regem qui præparatur ad prælium.*

Expende ſingula Sapientis verba à verſ. 18. huc vſque, & totidem impiorum ac damnatorum in gehenna pœnas reperies: ſingula enim nouum intentant ſupplicium. Porrò Holcot ſingulas pœnas culpis congruè ſibi reſpondentibus, ita appoſitè adaptat & adæquat. Decidentium impiorum, præſertim tyrannorum deiectio, inquit, ſumet pœnam de ambitioſa eorum ſuperbia: contumelia reſpondebit contumeliæ quâ Sanctos affecerunt, irriſio pariter irriſioni, perpetuitas irrogabitur obſtinationi, quâ vitam in peccatis perpetuarunt vſque ad mortem: diſrumpentur, ſicut pios diſruperunt: erunt ſine voce & muti, quia Sanctos inauditos condemnarunt; nec eis ſpatium ſe defendendi, aut facultatem loquendi dederũt: commouebuntur à fundamentis, quia funditus pios extirpare conati ſunt: deſolatio ſuccedit conſolationi carnali, gemitus riſui, voluptatibus & delicijs: memoria eorum peribit, quia ipſi obliti ſunt Dei legis, virtutis & ſalutis ſuæ.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRaphicè deſcribit impiorum in inferno veram, ſed ſeram pœnitentiam & comploratione, quòd ſcilicet videntes piorum, quos perſecuti ſunt, gloriam, & ſua ſupplicia; præterita huius vitæ gaudia vanitatis & fugacitatis accuſabunt. Ex aduerſo v. 16. deſcribit iuſtorum gloriam & regnum æternum, quodq́; Deus in die iudicij pro ijs contra impios depugnabit, in eoſq́; omnia iræ ſuæ tela & fulmina eiaculabitur.

1. TVnc ſtabunt iuſti in magna conſtantia, aduerſus eos qui ſe anguſtiauerunt,
& qui abſtulerunt labores eorum. 2. Videntes turbabuntur timore horri-
bili, & mirabuntur in ſubitatione inſperatæ ſalutis, 3. dicentes intra ſe, pœni-
tentiam agentes, & præ anguſtia ſpiritus gementes: Hi ſunt quos habuimus ali-
quando in deriſum, & in ſimilitudinem improperij. 4. Nos inſenſati vitam illo-
rum æſtimabamus inſaniam, & finem illorum ſine honore: 5. Ecce quomodo
computati ſunt inter filios Dei, & inter ſanctos ſors illorum eſt. 6. Ergo erraui-
mus à via veritatis, & iuſtitiæ lumen non luxit nobis, & Sol intelligentiæ non eſt
ortus nobis 7. Laſſati ſumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias
difficiles, viam autem Domini ignorauimus. 8 Quid nobis profuit ſuperbia? aut
diuitiarum iactantia quid contulit nobis? 9. Tranſierunt omnia illa tamquā vm-
bra, & tanquā nuntius percurrens, 10. & tamquam nauis, quæ pertranſit fluctuan-
tem aquam: cuius, cum præterierit, non eſt veſtigium inuenire, neque ſemitam
carinæ illius in fluctibus: 11. aut tamquam auis, quæ tranſuolat in aere, cuius nul-
lum inuenitur argumentum itineris, ſed tantùm ſonitus alarum verberans leuem
ventum, & ſcindens per vim itineris aerem: commotis alis tranſuolauit, & poſt
hoc nullum ſignum inuenietur itineris illius: 12. aut tamquam ſagitta emiſſa in
locum deſtinatum, diuiſus aer continuò in ſe recluſus eſt, vt ignoretur tranſitus
illius: 13. ſic & nos nati continuò deſiuimus eſſe: & virtutis quidē nullum ſignum
valuimus oſtendere: in malignitate autem noſtra conſumpti ſumus. 14. Talia
dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt: 15. quoniam ſpes impij tamquam lanu-
go eſt, quæ à vento tollitur: & tamquam ſpuma gracilis, quæ à procella diſpergi-
tur: & tamquam fumus, qui à vento diffuſus eſt: & tamquam memoria hoſpitis
vnius diei prætereuntis. 16. Iuſti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum
eſt merces eorum, & cogitatio illorum apud Altiſſimum. 17. Ideò accipient re-
gnum decoris, & diadema ſpeciei de manu Domini: quoniam dextera ſua teget
eos, & brachio ſancto ſuo defendet illos. 18. Accipiet armaturam zelus illius, &
armabit creaturam ad vltionem inimicorum, 19. Induet pro thorace iuſtitiam, &
accipiet pro galea iudicium certum. 20. ſumet ſcutum inexpugnabile æquita-
tem: 21. acuet autem duram iram in lanceam, & pugnabit cūm illo orbis terra-
rum contra inſenſatos. 22. Ibunt directè emiſſiones fulgurum, & tamquam à be-
nè curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum inſilient. 23. Et
à petroſa ira plenæ mittentur grandines, excandeſcet in illos aqua maris, & flu-
mina concurrent duriter. 24. Contra illos ſtabit ſpiritus virtutis, & tamquam
turbo venti diuidet illos: & ad eremum perducet omnem terram iniquitas illo-
rum, & malignitas euertet ſedes potentium.

VERS. 1. TVNC STABVNT IVSTI IN MAGNA CONSTANTIA, ADVERSVS EOS QVI SE ANGVSTIAVERVNT] *Tum*, ſcilicet in die iudicij, cùm deſolabuntur & damnabuntur impij, vti dixit in fine cap. præcedentis.

A

STABVNT IVSTI IN MAGNA CONSTANTIA] hoc eſt, *cum immobili ſecuritate & inſuperabili fortitudine*, ait Dionyſ. Græca habent in ſingulari, *Tunc ſtabit iuſtus* (ſcilicet quilibet, hoc eſt omnes iuſti. Eſt ſynecdoche) *in multa παῤῥησίᾳ, id eſt loquendi libertate, confidentia, audacia, contra faciem eorum qui affixerunt eum*, putà contra faciem impiorum, qui tunc erunt timidi & pauidi, vti dixit cap. præced. verſu vlt. ideoq́ue non ſtabunt recti, ſed tremuli & curui, hoc eſt, nō leuabunt caput, nec ceruices erigent, ſed veluti pondere ſcelerum oppreſſi procumbent, iuxta illud pſalm. 1. *Non reſurgent impij in iudicio.* Vnde S. Auguſt. li. 2. contra Gaudent. cap. 37. Donatiſtis, qui ſe iactabant iuſtos, hoc loco abutentibus reſpondet: *Abſit, abſit*, inquit, *vt ſtent cum magna conſtantia, cùm ſtabunt cum tā mala conſcientia.* Hinc Syrus vertit, *ſtabunt iuſti cum magna fiducia ante eos qui anguſtiauerunt eum*, ſcilicet Deum, de quo ſermo præceſ-

ſit

ſit; Arabicus, *tunc ſtabit iuſtus cum magna fiducia aduerſus faciem eorum qui eum contriſtauerunt.*

Et qvi abstvlervnt labores eorvm] Id eſt, bona labore eorum parta, vel labori eorũ debita fraudarunt, vel expilarunt. Ita S. Bonau. Lyran. Dionyſ. & S. Auguſt. epiſt. 50. ad Bonifacium.

Minùs aptè Hugo exponit, q.d. Qui exemerunt illos vita laborioſa, inferendo eis mortem.

Pro *abſtulerunt* græcè eſt ἀθετούντων, quod Secundò, verti poteſt, *qui reprobarũt*, vel *vituperarunt*; Tertiò, *qui irritarunt*, id eſt caſſos & irritos fecerunt labores eorum, vt ſuo carerent fructu, de quo mox plura. Porrò Arabicus vertit, *qui negauerunt laborem* (mercedem laboris) *eius.*

Porrò confidentiam & conſtantiam hanc, ait S. Bonauent. iuſtis afferet iuſtitia cauſæ, parata probatio; aduocatus Chriſtus, Spiritus ſanctus, Beata Virgo, aduerſariorum impotentia; amicitia affinitaſq; cum iudice, beneuolentia aſſeſſorum Apoſtolorum, familiaritas cum angelis iudicis officialibus.

Nota Primò, τὸ *ſtabunt iuſti*, ſcilicet tamquam milites victores & triumphatores impiorũ. Eſto enim in iudicio primarij iuſti, vti Apoſtoli & Religioſi, viríque Apoſtolici, cum Chriſto ſedebunt iudicantes duodecim tribus Iſrael, id eſt omnes gentes. Matth. 19. tamen ceteri communes iuſti aſtabunt Chriſto iudici, tum quia ab eo erunt iudicandi, & adiudicandi cælo; tum quia vincentium eſt ſtare, victorum iacere. *Imperatorem ſtantem mori decet*, aiebat Veſpaſianus Imper. teſte Suetonio: multò magis milites Chriſti, putà iuſtos & beatos, ſtare decet. Sic S. Stephanus vidit Chriſtũ ſtantem à dextris virtutis Dei, Actor. 7. Beati enim in cælo ſtant tamquam glorioſi triũphatores, vti ibidem dixi. Lazarus inter cetera iacebat ad menſam diuitis, cupiens ſatiari de eius micis, velut canis, Lucæ 16. at in cælo ſtabit, & diues iacebit.

Sancti in cælo ſtant quaſi victores.

Nota Secundo, τὸ *aduerſus eos*, vel, vt græcè eſt, *contra faciem eorum.* Primò, idem eſt, quod *coram eis.* Iuſti ſuam gloriam ſpectandam obijcient impijs, qui eos afflixerunt & occiderunt, vt videant quàm diſpar ſit vitæ ipſorum ac ſuæ exitus & terminus, nec ipſos interijſſe, ſed vitam miſeram commutaſſe in beatam & glorioſam. quod valdè impios cruciabit, ſicut diuitem Epulonem cruciabat gloria Lazari, ad quam ex inferno nõ poterat emergere, Lucę 16. Secundò, propriè, τὸ *contra faciem eorum* ſignificat; quòd in die iudicij Sancti, pręſertim Martyres, inſurgent contra tyrannos, qui ſe cruciarunt & necarunt, eoſque coram Chriſto accuſabunt, & cum eo condemnabunt. Vnde S. Bonauent. & Gloſſa: *Accuſabunt*, inquiunt, *iuſti perſecutores ſuos, & ſancti Martyres tyrannos, qui eos adduxerunt in anguſtias.* S. Petrus & Paulus ergo in die iudicij impietatis arguent & condemnabunt Neronem, S. Sebaſtianus Diocletianum, S. Laurentius Valerianum, S. Cæcilia Almachium (vnde S. Valerianus S. Cæciliæ ſpõſus, Almachio totum hunc Sapientis locum recitauit, & minando obiecit) S. Vincentius Dacianum, &c. Vnde noſter Edmundus Campianus, verè Campianus, hoc eſt athleta Chriſti, cùm in Anglia hæreticorũ Miniſtros ad diſputationem prouocaret, inuictis decem rationibus armatus, illas ita concludit. Reginam enim modeſtè ſed liberè alloquens: *Veniet*, inquit, *Eliſabetha dies ille, qui tibi liquidè commonſtrabit, vtri te dilexerint, Societas Ieſu, an Lutheri progenies.* Acerbiùs ſeptem Machabęi fratres excruciati ab Antiocho tyranno, eidem Dei iudicium & tormenta gehennæ comminati ſunt, 2. Machab. 7.

Nota Tertiò. Pro *& qui abſtulerunt labores eorum*, gręcè eſt, *qui ſpreuerunt, vituperarũt, irritarunt labores eorum*: quod non tantum de bonis & opibus, ſed & de laboribus propriè accipias. q.d. Iuſti in iudicio redarguent impios, quòd labores ſuos ſalutares, quibus ipſos alioſque ad Dei cultum & ſalutem æternam prouehere ſatagebant, ſpreuerint, obſcurarint, impedierint, caſſos & irritos fecerint, itaque Deo honorem, alijs exemplum, ſibi ſalutem inuiderint & eripuerint, dum pia iuſtorum monita æquè ac mores deriſerunt & exploſerunt. Quæ omnia tunc magna libertate & fortitudine, iuſti exprobrabunt impijs in os & faciem, dicentque: Meminiſti, ô Nero, ô Deci, ô Diocletiane, cùm corã tuo tribunali vinctus adſtarem, me hæc tibi prædixiſſe: at non credidiſti mihi, nunc ergo inuitus crede & experire, tum noſtram felicitatem & gloriam, tum tuam infelicitatem & gehennam. Hæc eſt illa dies, quam expectauimus, tibiq; intentauimus fore, vt paſſioni & martyrio noſtro merces perpetua, tuę verò tyrannidi incẽdia ſempiterna decernerentur. Nónne veri Prophetæ fuimus? cerne & crede, at ſerò, ad tuam maiorem confuſionem & condemnationem. Recordaris nos ad hunc diem prouocaſſe, nos ad hoc tribunal appellaſſe, appellationẽ noſtram audire noluiſti, ſed irriſiſti. Audiuit & exaudiuit eã Chriſtus: tunc nos rei fuimus, tu iudex: nũc vice verſa tu reus es, nos iudices. Audi ergo noſtrã, imò Chriſti de te ſententiam, eamq; irreuocabilem, ſed iuſtiſſimam, ideoque ex zelo iuſtitiæ, non vindictæ, in te dictatam. Quia Chriſti hoſtis fuiſti, Sanctos eius occidiſti, Eccleſiam oppugnaſti, fidem euertiſti; ito impie, ito ſceleſte, ito maledicte in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius.

Martyrum exprobatio in tyrannos.

Videntes (Cantacuz. addit *eum*, ſcilicet iuſtum) tvrbabvntvr timore horribili] *Videntes*, ſcilicet nõ iuſti ſed impij, qui iuſtos afflixerunt. A iuſtis enim trãſit ad impios. Græcè eſt aoriſtus, ἰδόντες, q.d. Cùm viderint, vel poſtquã viderint impij tantam iuſtorum gloriam & conſtantiam, percellentur extremo pauore & angore: videbunt enim iam de ſe ſuáque ſalute eſſe conclamatum & deſperatum: videbunt ſuos eſſe iudices, qui olim ipſorum fuere rei, damnati ab ipſis ad mortem atrocem: quare iam ſimile, imò atrocius iudicium & damnationem ab eis expectantes, pauebunt extremè. *Spectabitur illic tortor à Martyribus ſemper qui Martyres in ſupplicijs ſpectauit ad tempus*, ait S. Cyprian. ad Demetr. Vers. 2.

Adde, videbunt maieſtatem iramque iudicis, deformitatem corporũ ſuorum, & horridas ſpectrorum formas à dæmonibus aſſumptas: vnde conſternati dicent *montibus & petris: Cadite ſuper nos, & abſcondite nos à facie ſedentis ſuper thronum, & ab ira Agni*, Apocal. 16.

Et mirabvntvr in svbitatione (id eſt in ſubita adeptione, ait S. Bonauentura, Hugo, Dionyſ. & Gloſſa) insperatæ salvtis]

Græcè, *ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας*, id eſt ſtupebunt, & quaſi extra ſe in ecſtaſin rapientur in paradoxo, id eſt in inopinatione, ſalutis, id eſt, propter admirabilem & inopinatam ſalutem gloriamq; iuſtorum, quos ipſi perditos, & in morte planè quoad animam & corpus interijſſe exiſtimabant. *παράδοξον* enim eſt quid nouũ, admirabile, inexſpectatum, inſolens, præter opinionem hominum, incredibile, qualia ſunt paradoxa Ciceronis & Philoſophorum. Sic gloria iuſtorum impijs inexpectata accidet, videbiturque eſſe aliquod paradoxum, & quaſi miraculum; quare eis admirationem, ſtuporem, pauorem, & quaſi ecſtaſin inijciet. Sic fratres Ioſeph, eum à ſe venditum reputantes mortuum, cùm iam viuum & principem Ægypti viderent, *non poterant reſpondere nimio timore perterriti*, Gen. 45. 3 Nihil enim ita affligit, quàm ſubita commutatio ex ſumma felicitate & gloria in ſummam infelicitatem & vilitatem. Ruſum nihil ita pungit oculos inimici, quàm ſi ex alto in imum ſe cadere, inimicum verò ex imo in altum erigi ſuſpiciat, vti contigit Mardochæo cum Aman. Vnde S. Bonauent. Hugo & Dionyſ. hanc *ſubitationem* ſalutis interpretantur, quòd ſubitò, ex improuiſo & repentè iuſti aſſequantur tantam ſalutem & gloriam.

A … B (marginal section letters)

Vers. 3. Dicentes intra se] S. Cyprianus & Lucifer pro S. Athanaſio legunt, *inter ſe*. Vtrumque ſignificat Græcum *ἐν ἑαυτοῖς*, & vtrumq; erit verum. Primò enim *dicent*, id eſt cogitabunt intra ſe, deinde ex vehementia doloris in vocem & complorationem erumpent, dicentque imò clamabunt inter ſe, ita vt iuſti eminus poſiti facilè audire queant. Vnde codex Vaticanus legit, *dicēt ſibi inuicem pœnitentes, & propter angorem ſpiritus gementes*; Lucifer, *dicent inter ſe pœnitentiam habētes*; Vatab. *pœnitentia tacti*, ſed ſerò; Antonius in Meliſſa p. 2. c. 74. legit, *tunc dicent in ſeipſos*, id eſt cōtra ſemetipſos inuehentes, & debacchantes acri & vehementi increpatione & obiurgatione.

Poenitentiam agentes] Talis fuit Antiochi pœnitentia 2. Machab. 9. 13. & Eſau Hebr. 12. 17. & Iudæ proditoris Matth. 27. 3. Horum enim pœnitentia ex odio & timore non culpæ, ſed pœnæ manauit.

Et præ angustia spiritus gementes] Quia, vt ait Cantacuz. gemitus & ſuſpirij cauſa eſt ſpiritus anguſtia, & reſpirandi difficultas: cùm enim præcordia dolore comprimuntur, indeque maior ſpiritus, ſiue anhelitus vis intercipitur, qui deinde ſimul totus erumpere ſatagit, in gemitum & ſuſpirium erumpit. Huc facit illud Iſaiæ 65. 14. *Vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione ſpiritus vlulabitis.*

Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum] S. Cyprianus & Lucifer, *in riſu*. Græca, S. Cyprianus, Lucifer & alij hæc omnia neruoſiùs legunt in ſingulari de quolibet iuſto, hoc modo, *Hic erat, quē habuimus aliquando in deriſum, & in parabolam improperij*, id eſt in parabolam probroſam, in fabulam ignominioſam, in prouerbium contumelioſum, quo vtuntur homines, cùm volunt cuipiam improperare, vel conuiciari. Dicent enim, Fias infamis, deridearis, ſiſque fabula, ludibrium & probrum hominum, ſicut factus eſt talis, qui ſimulabat ſe iuſtum. Sic pſal. 43. 16. dicitur, *Poſuiſti nos in ſimilitudinē* (græcè, *in parabolam*) *in Gentibus, commotionem capitis in populis.* Et paulò antè: *Poſuiſti nos opprobrium vicinis noſtris, ſubſannationem & deriſum his, qui ſunt in circuitu noſtro.* Sic Iob queritur c. 17. 6. *Poſuit me*, inquit, *quaſi in prouerbiū vulgi, & exemplum ſum coram eis.* Et c. 30. 9. *Nunc in eorum canticum verſus ſum, & factus ſum eis in prouerbiū*, in fabulam. Similia ſunt Ierem. 48. 39. Deuter. 28. 37. Ezechiel. 16. 44. & alibi. Cantacuzenus hæc omnia refert ad Chriſtum, de quo ſcriptū eſt Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ.* Verùm de quolibet iuſto loquitur Sapiens, vt dixi, ſed maximè de Chriſto, qui eſt iuſtus antonomaſticè, vtpote Sanctus Sanctorum.

Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine honore] Vers. 4. Ita principes Iehu regis, de Propheta ad eum miſſo ab Eliſeo, aiunt: *Quid venit inſanus iſte ad te?* 4. Reg. 9. 11. Et Feſtus ad Paulum: *Inſanis Paule: multæ te litteræ ad inſaniam cōuertunt*, Actor. 26. 24. Et ipſe Paulus: *Tamquam purgamenta huius mundi facti ſumus, omnium peripſema vſque adhuc.* Et: *Nos ſtulti propter Chriſtum*, 1. Corinth. 4. v. 10. & 13. Quin & Chriſtus ipſe ob crucem ſuā Gentibus fuit ſtultitia, Iudæis verò ſcandalum, vt idem ait 1. Corinth. 1. 23. Adeoque cognati Chriſti ipſum æſtimantes furioſum, ligare voluerunt, Marci 3. 21. Denique Sancti nonnulli humilitatis & mortificationis ſtudio ſtultos ſe ſimularunt, vti fecit Simon cognomento Salus, id eſt ſtultus.

Mundo vita Sanctorum eſt inſania: cur?

Mundani ergo vitam Sanctorum æſtimant inſaniam: quia mundanis inſanum videtur carnem domare ieiunijs, cilicijs, diſciplinis affligere, mortificare ſenſus, appetitus coërcere. Audi S. Gregor. Nazianz. in laudem S. Gorgoniæ: *O animam corpus propemodum etiam ſine cibo, velut expers materiæ retinentem! Vel, vt rectius loquar, o corpus ſibi ipſi moriendi neceſſitatē etiam ante mortem imponens, vt libertatem conſequeretur anima, nec à ſenſibus impedimenti quidquam acciperet!* Et poſt pauca: *O tenera membra in terram prouoluta, ſeq; aſperè præter naturam exercentia! O lacrymarum fontes præ tribulatione profuſarum, vt in exultatione meſſem faciāt! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum peruadentem!* Et S. Paulinum epiſt. 10. ad Seuerum de Melania: *Cui refectio in ieiunio, requies in oratione, & panis in verbo, habitus in panno, lectus in ſagulo & cētone, durus in terra, &c. & ſanctæ animæ in Domino vigilare, requieſcere eſt.* Et S. Hieron. epiſt. 1. ad Heliodorum, *Super nudam metuis humum exeſa ieiunijs membra collidere? Sed Dominus tecum iacet. Squalidi capitis horret inculta cæſaries? ſed caput tuum Chriſtus eſt. Infinita eremi vaſtitas te terret? ſed tu paradiſum mente deambula.* Huc etiam facit quod de B. Epiphanio Ticinenſi Epiſcopo ſcribit Ennodius in eius Vita: *Talē bellatrix dexteræ animæ ſuæ certaminibus reddebat carne, vt illi opus eſſet poſtea pro neceſſitate ſuccurri.* B. Petrus Damiani ſerm. 39. de SS. Donat. & Hilar. Mart. *Mollioris vitæ latitudinē ſprenit* (B. Donatus) *abſtinentiæ rigore illecebroſa carnis incentiua calcauit: & antequam per dignitatem ſacerdotalis officij eius prædicaret lingua, prædicabat iam efficaciter ſub honeſtis & diſciplinatis moribus vita.* Et paulo poſt: *Sulcabat terram ſuam vomere diſciplinæ,*

vt

vt vber ſegetum prouentus erumperet, & illuceſcente cæleſtis gratiæ radio fertiliùs germinaret, &c.

VERS. 5. ECCE QVOMODO COMPVTATI SVNT INTER FILIOS DEI, ET INTER SANCTOS SORS ILLORVM EST] Græca non habent *To ecce*: & cetera habent in ſingulari, hoc modo: *Quomodo computatus* vel *annumeratus eſt* (iuſtus) *in filijs Dei, & in ſanctis ſors illius eſt? filios Dei* vocant, non per gratiam ſolùm, ſed per gloriam; qui ſcilicet velut heredes Chriſti hereditatem felicitatis æternę poſſident: hæc enim eſt ſors hereditaria, æquè ac beata & felix Sanctorum & Beatorum. Quanta dignitas ſit eſſe filium Dei, multis oſtendi Oſee 1. v. 10. in fine. Verè *nimis honorificati ſunt amici tui Deus, nimis conſortatus eſt principatus eorum*, pſal. 138. 17.

VERS. 6. ERGO ERRAVIMVS A VIA VERITATIS, ET IVSTITIÆ LVMEN NON LVXIT NOBIS, ET SOL INTELLIGENTIÆ (ita Roman. ſed Régij habent, *ſol iuſtitiæ*; alij, *ſol* dumtaxat) NON EST ORTVS NOBIS] Verè S. Hieron. ad Lætam: *Venena*, inquit, *non dantur, niſi melle circumlita; & vitia non decipiunt, niſi ſub ſpecie umbraq; virtutum.* Impij ergo hic damnant ſeipſos erroris & ſtultitiæ triplicis. Primò, quòd errauerunt à via veritatis, id eſt veræ virtutis, vel etiã veræ fidei, vti à fide aberrant hæretici, Ethnici & athei. Secundò, quòd iuſtitiæ lumen, putà lumen rationis & prudentiæ ijs non luxerit, eò quòd illud ſpreuerint, volentes degere in tenebris voluptatis & concupiſcentiæ. Tertiò, quòd Sol intelligentiæ, id eſt Deus & Chriſtus; qui illuminat omnem hominem veniẽtem in hunc mundum, ijs non ſit ortus, eò quòd ipſi feneſtras cordis clauſerint, itaque eius radios ad intelligendum ea quæ ſunt Dei & ſalutis, excluſerint. De hoc ſole ait Malach. c. 4. 2. *Et orietur vobis timentibus nomen meũ Sol iuſtitiæ, & ſanitas in pennis eius.* Vbi plura hac de re dixi. Audi S. Ambroſiũ in pſal. 21. *Solem hîc iuſtitiæ arbitror deſignari, hoc eſt Chriſtum Dominum qui nobis ignorantiæ tenebris & peccatorum cæcitate ſubmerſis, cæleſtes doctrinæ ſuæ lumen infudit: & quos non habebamus oculos cordis infernit; & velut radios quoſdam Apoſtolos ſuos miſit, qui nos de nocte teterrimâ delinquentiæ liberarent, & paulatim reſolutis in nobis tenebris peccatorum matutinâ ſuſceptione conſueſcerent, vt perfecti faciliùs poſſemus tolerare ſolis ardorem, hoc eſt, primùm nos præceptis ſimplicioribus erudirent, quo capaciores efficerent cæleſtium ſecretorum.* Idem ſerm. 10. de Natiuitate Chriſti; *Hic*, inquit, *eſt ſol nouus, qui clauſtra penetrat, inferna reſerat, corda rimatur. Hic nouus eſt ſol, qui ſpiritu ſuo viuificat mortua, corrupta reparat, ſuſcitat iam defuncta: vel qui calore ſuo purgat ſordida, exurit fluida, decoquit vitioſa. Ipſe, inquam, eſt, qui in cunctis actibus noſtris perſpicit omnia opera noſtra, & non tam condemnat crimina, quàm emendat. Hic planè eſt ſol iuſtus & ſapiens, qui non ſine diſcretione, ſicut iſtius ſol mundi, bonis ac malis ſimiliter circumfertur, ſed quodam iudicio veritatis ſancto lucet, occidit peccatori.* Audi & S. Gregor. lib 34. Moral. cap. 12. *Omnes impij in extremi die iudicij, cognita ſua damnatione dicturi ſunt: Errauimus à via veritatis, & lumen iuſtitiæ non luxit nobis, & ſol non eſt ortus nobis; ac ſi aperte dicant: Interni nobis luminis radius non refulſit.* Apocal. 12. *Vnde & Ioannes ait: Mulier amicta ſole, & luna ſub pedibus eius. In ſole enim illuſtratio veritatis, in luna autem, quæ menſtruis ſuppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Eccleſia, quia superni luminis ſplendore protegitur, quaſi ſole veſtitur: quia verò cuncta temporalia deſpicit, lunam ſub pedibus premit.* Hoc eſt, quod ait Iſaias cap. 6. 9. & ex eo Paulus Roman. 11. 8. *Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis; oculos, vt non videant; & aures, vt non audiant.* Vide ibi dicta.

Hunc damnatorum ſerum & inconſolabilem gemitum graphicè exprimit S. Cyrill. orat. de exitu animi, & ſecundo aduentu: *Non poſſet*, inquit, *vllum hominis os metum illum terroremq; declarare: nulla hominis labia ſatis magnam vim habent, ad dicendum illorum fletum atque ploratum. Gemunt continenter & ſine intermiſſione, ſed nullus eſt qui miſereatur: vociferantur ex profundo, ſed nullus eſt qui exaudiat; lamentantur, ſed nullus eſt qui liberet: exclamant & plangunt, ſed nullus eſt qui commoueatur. Tunc vbi huius mundi iactantia? vbi inanis gloria? vbi deliciæ? vbi voluptas? vbi petulantia? vbi apparatus? vbi requies? vbi ornatus? vbi pecuniæ? vbi nobilitas? vbi tũc delectatio? vbi corporis virilitas? vbi falſa illa & inutilis mulierum pulchritudo? vbi tunc impudens & effrænata audacia? vbi tunc veſtimentorum comptus? vbi peccandi impura & friuola delectatio?* Vide totam eius orationem.

Similia habet S. Ephrem, qui plenus ſpiritu compunctionis inſtar turturis vbique gemit. Audi eum tract. de Varijs tormentis inferni. *Tunc amariſſime illacrymãtes, eiulanteſq; dicent: O quo pacto in negligentia atque torpore tempus noſtrum tranſegimus? O quomodo illuſi ſumus? O quomodo diuinam Scripturam audientes irridenteſq; nos ipſos irriſimus? Ibi Deus loquebatur nobis per Scripturas, & non attendebamus, hîc iam clamamus, & ipſe ſuam à nobis faciem auertit. Quid nobis proderunt fines mundi? Vbinam qui nos genuit pater, vbi quæ nos peperit mater? vbi filij? vbi amici? vbi diuitiæ? vbi ſubſtantiæ atque poſſeſſiones? vbi turbæ? vbi conuiuia? vbi varij & intempeſtiui curſus? vbi reges atque potentes? Quomodo à nullo eorũ ſaluari modo poſſumus, neque vero nobis ipſis opem ferre? At penitus derelicti ſumus & à Deo & à Sanctis eius.* Proſequitur deinde vlteriora eorum lamenta: *Quid faciemus? non eſt ampliùs pœnitentiæ locus, non valet ampliùs deprecatio atque interceſſio. Nulla ampliùs lacrymarum vtilitas. Non ampliùs, qui oleum nobis vendant, apparent pauperes atque mendici: ſoluta eſt enim omnis celebritas. Dum nobis erat tempus, ſuppeterentq; facultates, ipſiq; vẽditores olei clamitarent. Emite, obturatis noſtris auribus, nec audire nec emere oleum voluimus; modò autem quærimus, & non inuenimus. Nulla ampliùs, nobis miſerabilibus reliqua eſt redemptio, nulla ampliùs miſericordia: neque enim ſumus digni. Iuſtum eſt Dei iudicium. Non iam ampliùs Sanctorum adijciemus ordines. Non ampliùs lucem illam veram contuebimur: orbati ſequeſtratiq; ſumus ab omnibus.* Denique vltimum eorum vale ita patheticè deſcribit: *Dicendum quid reſtabit? Valete iuſti vniuerſi. Valete Apoſtoli, Prophetæ, Martyres. Vale cœtus Patriarcharum. Vale Monachorum agmen. Vale crux ſpecioſa atque viuifica. Vale cælorum regnum omni fine carens, Vale ſuperna Ieruſalẽ primitiuorum mater. Vale paradiſe voluptatis. Vale etiam tu domina Dei genitrix mater amatoris hominum Dei. Valete patres ac matres, filij atque filiæ, nullum ſiquidem veſtrũm viſuri ſumus vltrà. Poſtea verò abiturus eſt vnuſquiſque in præparatum ſibi ob praua ſua opera tormentorum locum, vbi vermis eorum non moritur, neque ignis extinguitur.*

VERS. 7. LASSATI SVMVS IN VIA INIQVITATIS ET A PERDITIONIS] Græcè, *repleti* vel *ſatiati ſumus vijs iniquitatis*, id eſt ambulauimus per vias iniquas vſq; ad ſatiem, putà ad laſſitudinem. Saties enim in ambulando eſt corporis laſſitudo, ſicut ſaties in comedendo eſt ventris plenitudo. Vnde Noſter ſolerter vertit *laſſati ſumus*. Hinc Greci πονηρίαν, id eſt malitiam & iniquitatem, deriuant à πόνος, id eſt labor, & à πονεῖν, id eſt laborare, eò quòd omnis iniquitas plena ſit laboris & moleſtiæ. Vnde & in Scriptura ipſa vocatur *labor & dolor*, vti docet S. Chryſoſt. in pſalm. 130. & hom. 7. in Acta. Hinc & amor ipſe vocatur labor & dolor; quia eum parit. Nam ſine dolore non viuitur in amore, præſertim mundano & carnali. Vnde illud de ſenibus Suſannæ caſtitati inſidiantibus Daniel. 13. 10. *Erant ergo ambo vulnerati amore eius, nec* B *indicauerunt ſibi viciſſim, dolorem ſuum: erubeſcebant enim indicare ſibi concupiſcentiam ſuam.* Amor ergo eſt dolor. Huc facit illud Virgil. de Didone, amore Æneæ ſaucia:

Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne.

Idem locum habet in amore caſto & ſancto. Vnde Cant. 5. ait ſponſa, *Quia amore langueo*; Symmach. *quia vulnerata amore ego ſum.*

ET AMBVLAVIMVS VIAS DIFFICILES] Græcè, διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, id eſt *peruaſimus eremos* (Lucifer pro S. Athanaſ. legit *eremias*) *inuias*, putà ſolitudines inacceſſas, & deſerta impermeabilia, nimirum mille periculis, mille moleſtijs obſita. Syrus, *ambulauimus in deſerto ſine duce*; Arabicus, *ambulauimus vias inambulabiles*, vel *in deſertis inextricabilibus*. Ita vocant viam iniquitatis, voluptatis & concupiſcentiæ, tum quia meatu eſt C difficillima; tum quia deſerta à Deo omnique bono; tum quia per eam via nulla eſt ad felicitatem; tum quia ducit ad deſolationem æternam, vide S. Gregor. Nazianz. tract. de Vitæ itineribus. Conſidera an non auaro ſit difficile maria & terras obire, vt opes congreget? guloſo ventrẽ infarcire, vt capite doleat, ſtomacho nauſeet, membris torpeat, febribus æſtuet, crapulâ milleque morbis crucietur? luxurioſo veneri vacare, vt luem veneream, ſordes, vomicas & carcinomata patiatur? ſuperbo, irato, inuido, vt mille animi æſtibus, timoribus & doloribus agitetur, dum ſe deſpici, æmulum ſuſpici ſibique anteferri videt? Hic verum eſt illud pſalm. 13. 3. *Contritio & infelicitas in vijs eorum, & viam pacis non cognouerũt.*

Via concupiſcentiæ ſpinoſa.

Nam, vt rectè ait noſter Lorinus, aut fœdantur D luto intemperantes, aut lapidibus læduntur auari, aut arduo laſſantur aſcenſu ambitioſi, aut ſpinis cruentantur iracundi, aut tenebris inuidi cæcantur, aut turba adulatores comprimuntur, maliſue exemplis; aut inæqualitate & confragoſitate accedioſi retardantur. Ex aduerſo de via iuſtorum dicitur Prouerb. 4. 18. *Iuſtorum autem ſemita, quaſi lux ſplendens, procedit, & creſcit vſque ad perfectam diem.* Et Prouerb. 15. 19. *Iter pigrorum quaſi ſpes ſpinarum: via iuſtorum abſque offendiculo.* Porrò impij difficultatem hanc, quaſi amore ebrij & ſtupidi, ſæpè non ſentiunt, aut non aduertunt. Cauſam dat Auctor imperfecti apud S. Chryſoſt. homil. 28. in Matth. citato enim hoc Sapientiæ loco, ſubdit: *Ergo laborant multum, & conteruntur in ſæculo, ſed laborem non ſentiunt: ſpiritus enim, qui ſeducit eos, ipſos delectat in malo. Sicut* A *enim qui ſuſcipiunt iugum Chriſti, Chriſtus eos delectat in ſpiritu, ne fatigentur in bonis operibus: ſic & qui iugum ſuſcipiunt diaboli, diabolus eos delectat & decipit, ne diſcedant à malo impij vſque ad mortem ſuam. Ideo dicit Chriſtus: Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue. Nam etſi corpore non grauantur peccatores, nec laborant, animæ tamen eorum grauatæ ſunt & laborant, dicente Propheta de onere peccatorũ: Quoniam iniquitates meæ ſuperpoſuerunt caput meum, ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me. Et iterum Zacharias, iniquitatem ſuper talentum plumbi ſedere conſcribit*, cap. 5. 8.

VIAM AVTEM DOMINI IGNORAVIMVS] Hæc eſt via regia virtutis, amanti plana & facilis, quæ rectà ducit ad felicitatem & cælum.

QVID NOBIS PROFVIT (imò verò quantum obfuit) SVPERBIA? AVT DIVITIARVM IACTAN- VERS. 8.
B TIA QVID CONTVLIT NOBIS?] nil niſi mille curas, animi ægritudines, ſcelera, mordacia conſcientiæ tormina, ac corporis mentiſque ſupplicia præſentia & æterna. S. Cyprianus & Auguſtinus legunt, *diuitiarum iactatio*; Lucifer, *diuitiæ cum exultatione*; Græca, *diuitiæ cum iactantia quid contulerunt*? Nam diuitiæ ſine iactantiâ multum conferunt ad virtutem, putà ad eleẽmoſynam, per quam diuites ſibi emunt cælum: verùm iactatio vel iactantia opum non prodeſt, ſed obeſt, quia excitat ſuperbiam, iram, inuidiam, &c. quæ rectà ducunt ad tartara. Pro *iactantia* græcè eſt, ἀλαζονεία, id eſt ſuperbia, faſtus, inſolentia, oſtentatio, arrogantia: hæc omnia pariunt diuitiæ, ni virtute regantur; vnde multos tales videmus diuites. Syrus, *quam vtilitatem attulit elatio,* C *aut quam vtilitatem attulit nobis habitatio ſuperbiæ noſtræ?* Arabicus, *& quid attulerunt nobis diuitiæ cum magnificentia?*

TRANSIERVNT OMNIA ILLA TANQVAM VERS. 9.
VMBRA (cuius cum vita analogias recenſui Eccleſ. c. 7. 1. & c. 8. 13.) ET TANQVAM NVNCIVS PERCVRRENS] Ita Rom. & hoc ſignificat Græcum παρατρέχων. Quare minus rectè alij legunt *præcurrens nuncius*. Hic non intelligitur maſculinè, vt ſit idem, quod vir nuncians, ſiue curſor, ſed neutrè, vt ſit idem quod *nuncium*: græcè enim eſt ἀγγελία, id eſt annunciatio, nuncium, rumor, fama: nuncium enim cùm affertur, tamdiu dumtaxat conſiſtit, quamdiu ab ore dicentis ad aures audientis perfertur. Rumores ſæpè falſi ſunt, & ſiue veri, ſiue falſi ſint, citò pertranſeunt & euaneſcunt inſtar ſomnij. Cùm eſſem Loua- D nij, quotidie per vrbem rumores miri, ſed ficti ſpargebantur, multoſq; commouebant, ſed ilicò euaneſcebant. Inquiſitum eſt in auctores, & deprehenſi ſunt duo, qui quod noctu ſomniarant, manè in vulgus ſpargebant. Tales ſunt opes & voluptates omnes huius vitæ. Id clarè vident ſinguli in morte. Vnde nuper Philippus III. pius Hiſpaniarum Rex moriturus, aiebat: *Nihil prodeſt regem eſſe, niſi vt in morte cruciet fuiſſe.*

Nota. Primò, Impij hic rerum euidentia ſuaque iactura & damno conuicti ſeriò, ſed ſerò, agnoſcunt vanitatem ſuarum opum, honorum & voluptatum, quod ſcilicet citò abeant & euaneſcant, nullo relicto ſui veſtigio. Vnde eas comparant rebus ſummè fugacibus, ſcilicet Primò vmbræ, Secundò rumori, Tertiò naui aquã ſulcanti, Quartò aui per aërem trãſuolanti, Quintò

ſagittæ

ſagittæ emiſſæ. Quid vmbrâ inanius? quid rumore vanius? quid naui fugacius? quid aue volante velocius? quid ſagittæ iactu ocyus & pernicius?

Nota Secundò, hic eſſe mimeſin, ſiue imitationem, non tam verborum, quàm ſenſus impiorum. Imitatur enim Sapiens refertque non tam dicta vel dicenda, quàm ipſa ſenſa eorum; nil enim cogit nos dicere, quòd impij in die iudicij complorantes, iiſdem hiſce ſimilitudinibus omnibus ſint vſuri: ſufficit, quòd hiſce vel ſimilibus vtantur perinde ac facit S. Greg. Nazianz. orat. 10. *Eiuſmodi*, ait, *vita noſtra eſt, fratres, qui fluxam vitam ducimus: eiuſmodi in terra ludus, vt cùm non ſimus, naſcamur; cùm nati ſimus, rurſus diſſoluamur. Inſomnium ſumus minimè conſiſtens, ſpectrum quoddam quod teneri non poteſt, auis prætereuntis volatus; nauis in mari veſtigium non habēs, puluis, vapor, ros matutinus, flos ſuo tempore naſcens, & ſuo tempore marceſcēs. Homo ſicut fœnum dies eius, tamquam flos agri ſic efflorebit. Pulchrè S. Dauid his verbis de noſtra imbecillitate philoſophatus eſt, quemadmodum & in illis: Paucitatem dierum meorum nuncia mihi. Quin etiã dies humanos palmi menſuram eſſe definit. Nam quid de Ieremia quiſpiam dixerit? qui cap. 20. etiam matri ſuccenſet ſe in lucem editum dolens, idque propter aliena peccata.*

Vers. 10. ET TAMQVAM NAVIS, QVÆ PERTRANSIT FLVCTVANTEM AQVAM CVIVS, CVM PRÆTERIERIT, NON EST VESTIGIVM INVENIRE, NEQVE SEMITAM CARINÆ ILLIVS IN FLVCTIBVS] Pro *carinæ* græcè eſt, eſt, *τρόπιος*, id eſt *itineris* (aliqui perperam legunt *τρίβων*, id eſt ſemitarum) vel ingreſſus, aut meatus eius inter fluctus: hunc enim illicò vbi nauis pertranſijt, fluctus obruunt. Verùm exemplaria correcta pro *τρόπιος* habent *τρόπιος*, id eſt carinæ, vti vertit Noſter. *Carina* propriè eſt ima pars nauis, cluſque fundus & quaſi venter, qui aquam ſubintrat & ſulcat, non relicta ſemita, ſiue non terendo viam.

Vox *fluctuantem* & *fluctus* notant pericula nauis & nauigantium, vt nunc fluctibus in cælum attolli, nunc in abyſſum deprimi videantur, iuxta illud pſal. 106.26. *Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos: anima eorum in malis tabeſcebat.* Et illud Ouidij.

Tollimur in cælum, nunc imos radimus vndas.

longè maiora ſunt pericula huius vitæ, præſertim voluptuariæ impiorum.

Appoſitè voluptas & vita comparatur naui & nauigationi ob æquam vtriuſque breuitatem, fugacitatem, pericula & naufragia. Nauis enim eſt currus marinus, quo multi merguntur. Nota eſt hiſtoria Ionæ natantis & nauigantis in ventre ceti, & ad Deum ſuſpirantis cap. 2.6. *Circumdederunt me aquæ*, inquit, *vſque ad animam: abyſſus vallauit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium deſcendi, terræ vectes concluſerunt me in æternum.* Hinc Sodalis apud Stobæum ſer. 121. *Mors*, inquit, *omnium mortalium portus eſt.* Hinc & priſcorum ſepulchra erant ad mare & portus, vnde ibidem ſepulti ſunt Aiax & Cato, teſte Plutarch. in eorum Vita, ac Mathathias cum filijs Machabæis, vt patet 1. Machab. 13.29. Hinc illud Propertij lib. 3. eleg. 5. — *Sepulchra ad mare.*

Ite rates curuæ, & leti contexite cauſas:
Terra parum fuerat, fatis adiecimus vndas.

Et illud Alexidis apud Stobæum ſerm. 59. *Quiſquis*, ait, *mare nauigat, is aut inſanit, aut mendicus eſt, aut mori cupit: ex his tribus non fieri poteſt, quin vnum ſaltem verum ſit.* Quibus congruit Plinius lib. 2. cap. 47. dicens: *Nec tamen ſæuitia tempeſtatum concludit mare: piratæ primùm coëgerunt mortis periculo in mortem ruere*, &c. *nunc idem hoc auaritia cogit.* Addit Stobæus ex Sophocle:

Mare nauigantes planè ſunt homines miſeri.
Quibus neque dæmon, neque deorum aliquis vmquam
Diuitiarum dignam tribuerit gratiam;
Similes autem vrinantibus mergis.
Sæpenumero de nauibus mare circumſpectantes
Sedemus ad littora conuerſi, illa verò adhuc eminùs
Allauntur, modicum autem lignum mortem prohibet.

Addit Plin. in Proœm. libr. 19. *Quot velis nauigatur, tot modis prouocari mortem.*

Porrò rectè per hanc vitam nauigandi methodum docet S. Gregor. Nazianz. orat. 3. de pace: *Ne æmulemini*, inquit, *mercatores, qui partim nimis mercibus onerata naui ventrē potiùs diſruperint, nauimq; aquis demerſerint, quàm vt ex inexplebili auiditate fructum capiant; & dum parua lucra captant, grauiſſimis damnis afficiuntur: cauendum ergo ne grauentur corda*, &c. vt Luc. 21. 34. cauetur. Et S. Chryſogonus Martyr ſcribens S. Anaſtaſiæ, Chriſti gratia in vincula coniectæ ſic ait: *Idem omnes mare nauigamus, & corpora noſtra eius fluctus ſulcant, veluti nauigia, quæ animæ perinde ac naucleri gubernant: ex his autem nauigijs aliqua tam fortia, tã benè compacta ſunt, vt perfacilè ſcindãt impetu maris vndas, & per medios fluctus abſq; detrimēto pertranſeant ad portum exoptatum: tã alia fragilia, vt paſſim de ſalute periclitentur, gaude ergo Anaſtaſia: etſi enim tua iſta nauigatio non ſine maximis tempeſtatibus & periculis agitur, breui atque feliciter curſus nauigationis tuæ finietur, atque in portum exoptatum, Chriſto fruitura cum martyrij palma peruenies.*

Vide B. Petrum Chryſolog. ſerm. 8. de Ieiunio, & S. Chryſoſt. orat. de S. Philogonio, & S. Maximum hom. 2. de S. Euſebio. Porrò Plinius lib. 32. cap. 4. ait, *Licet incredibile dictu, aliqui tradūt tardiùs ire nauigia teſtudinis dextrum pedem vehentia.* ſed hoc fabuloſum & ſuperſtitioſum videtur, ſi litteram ſpectes: verum tamen eſt, ſi tropologicè intelligas: pes enim teſtudinis eſt affectus acedi, tardi & pigri, qui nauim & nauigationem ſuam in portum felicitatis ſua inertia multum remoratur & retardat. Ergo vitam humanam nauigationi eſſe perſimilem liquet, & ex humani corporis fabrica vniuerſim ac ſigillatim per partes inſpecta, & Primò, ex loco vbi ea ædificata eſt à Deo: penè enim ad huius normam generationes ceteræ. Secundò, varietate rerum, quibus conſtat. Tertiò, ventorum flabris, quibus mouetur. Quartò, ex ſpina, capite, lingua, vmbilico, & id genus alijs, quæ ſingularem cum carina, puppi, clauo & anchora habent analogiam. Solet nauis conſtrui atque compingi ad ſinus & ripas aquarum, in quas proximas facilè iam perfecta conijci poſſit: ſed ita vt machinis opus ſit, vt de nauibus propter intermiſſam nauigationem in littus ſubductis, & tranſacta hieme in mare deducendis, à parte totum nominans, canit Lyricus lib. 1. ode 4. — *Analogia hominis & nauis.*

Soluitur

Soluitur acris hiems grata vice veris & Fauoni,
Trahuntq; ſiccas machinæ carinas.

Sic & corpus Adæ propter, ſiue iuxta aquas Geneſ. 2. 7. *formauit Dominus Deus.* Audi S. Gregor. lib. 6. epiſt. 26. *Vita noſtra nauiganti ſimilis eſt: is qui nauigat ſtat, ſedet, iacet, vadit, qui impulſu nauis ducitur: ita & nos ſumus, qui ſiue vigilantes, ſiue dormientes, ſiue tacentes, ſiue loquentes, per momenta temporum quotidie ad finem tendimus.*

VERS. 11. AVT TAMQVAM AVIS, QVÆ TRANSVOLAT IN AERE, CVIVS NVLLVM INVENITVR ARGVMENTVM ITINERIS, SED TANTVM SONITVS ALARVM VERBERANS LEVEM VENTVM, ET SCINDENS PER VIM ITINERIS AEREM: COMMOTIS ALIS TRANSVOLAVIT, ET POST HOC NVLLVM SIGNVM INVENITVR ITINERIS ILLIVS] Græca pro *ſed tantùm ſonitus,* clariùs habent, *percuſſio vero, ſeu ictus turbans verberatum* B *aërem leuem, & ſciſſum vi ſtridoris motis alis pertranſijt, & poſt hoc non eſt ſignum inuentũ meatus in eo.* πληγῇ in dandi caſu habent multi codices cum Vaticano, quod vertitur, *ictu aut percuſſione,* vt *auis* ſit ſuppoſitũ verbi *pertranſijt*: at, vt in Complutenſi & Regio legitur, in recto πληγὴ, *ictus vel percuſſio.* Vulgatus ſenſum rectè explicuit. Idem pro πληγὴ, id eſt percuſſio, vertit *ſonitum,* quia auis percutiens alis aërem, volando excitat ſonitum. Eſt metonymia. *Scindens per vim itineris aerem,* id eſt ſcindens per vim, ſiue violẽtiam aërem, quem ſecat iter faciendo; ſiue ſcindens aërem per vim, quam facit itinerando, putà volando. Perinde igitur omnia huius mundi gaudia illico tranſeunt, imo tranſuolant, inſtar auis per aërem tranſuolantis.

VERS. 12. AVT TAMQVAM SAGITTA EMISSA IN LO- C CVM DESTINATVM (græcè *in ſcopum,* qui ſagittarijs tangendus præfigitur) DIVISVS AER CONTINVÒ IN SE RECLVSVS EST, VT IGNORETVR TRANSITVS ILLIVS] τὸ *ſagitta emiſſa* non eſt nominatiui, ſed ablatiui caſus, vt patet ex Græco. Noſter videtur legiſſe ἀνεκλείσθη, id eſt *reclnſus eſt*: aër enim dum in ſe redit, in ſe quaſi clauditur, vnitur & coit. iam legunt ἀνελύθη, id eſt *reſolutus eſt*: aër enim ſagitta diuiſus ſtringitur & condenſatur, at poſt eam ſoluitur, laxatur, & in ſe quaſi ſolutus redit. Senſus eſt q. d. Sicut poſtquam ſagitta in ſcopum deſtinatum emiſſa eſt, illicò aër per eam diuiſus in ſeipſum reuoluitur ac redit, ita vt ignoretur eius traiectus vel tranſitus: ſic prorſus vita noſtra, vbi ad mortis metam deuenit, nullum ſui relinquit veſtigium, ſed res omnes in ſeſe redeunt, ac opes ad here- D des tranſeunt, domus ab alijs habitantur, agri & vineæ ab alijs coluntur, perinde ac ſi herus eorum iam defunctus numquam eas poſſediſſet, ſed tantùm eas inſtar ſagittæ celerrimè pertranſiſſet, vel potiùs peruolaſſet. Rurſum ſicut aër ſagitta diuiſus, poſt eã illico coit in ſeſe: ſic ſublato factioſo qui remp. in ſchiſmata diuidit & ſecat illicò illa coit in ſeſe, reconciliatur & tranquillatur S. Gregorius libr. 16. Moral. c. 5. iiſdem ferè ſimilitudinibus inanitatem rerum temporalium repræſentat: *Carnalis gloria,* inquit, *dum patet, cadit: dum apud ſe extollitur, repentino intercepta fine terminatur. Sic namque aurarum flatu in altum ſtipula rapitur, ſed caſu concito ad ima reuocatur. Sic ad nubila fumus attollitur, ſed repentè in nihilum tu-*

A *meſcendo diſſipatur. Sic ab infimis nebula denſeſcendo ſe erigit, ſed exortus hanc ſolis radius ac ſi nõ fuerit abſtergit. Sic in herbarum ſuperficie nocturni roris humor aſpergitur, ſed diurni luminis ſubito calore ſiccatur. Sic ſpumoſæ aquarum bullæ inchoantibus pluuijs excitatæ ab intimis ſeriatim prodeunt, ſed eo celeriùs dirupta depereunt, quo inflatæ citiùs extenduntur. Cumq; excreſcunt vt appareant, excreſcendo peragunt ne ſubſiſtant.*

Nota hic gradationem. Primò enim comparant impij fugacitatem ſuarum voluptatum vmbræ, quæ fugit, ſed pedetentim & lentè; ſequitur enim pari paſſu ſuum corpus. Secundò, nuncio, quod velocius eſt vmbrâ: nuncium enim perferunt curſores. Vnde nuncium ſiue famam ita pingit Virgil. 4. Æneid.

Fama malum, quo non aliud velocius vllum,
B *Mobilitate viget, vireſq; acquirit eundo:*
Parua metu primo, mox ſeſe attollit in auras,
Ingrediturq; ſolo, & caput inter nubila condit,
Illam terra parens ira irritata deorum,
Progenuit pedibus celerem & pernicibus alis.

Tertiò, comparant eam naui, quæ ventis acta velocior eſt curſore & nuntio. Nauis enim eſt quaſi currus marinus ventis alatus & impulſus, iuxta illud Tibulli:

Ipſe leui fecit volitantem flumine currum.

Quartò, aui, quæ volatu ſuo ſuperat curſum, tam nauis, quàm curſoris: Quintò, ſagittæ, quæ omnium eſt velociſſima; maximo enim fertur impetu. Simili gradatione vtitur Iob c. 9. v. 25. & 26. *Dies mei,* inquit, *velociores fuerunt curſore: fugerũt, & non viderũt bonum: pertranſierunt quaſi naues poma portantes* (quæ celeriùs ceteris nauigant, ne C poma marceſcant) *ſicut aquila volans ad eſcam.*

Ergo re profundiùs perpenſa non eſt ſagitta, quæ tam citò ex arcu in ſcopum inſiliat, non eſt auis, quæ ocyùs tranſuolet: non eſt nauis quæ Aquilone impulſa ita raptim per mare decurrat; nõ eſt vmbra, tam ſubitò apparens & diſparens: non eſt ventus, tam rapidè per terram fluitans: non eſt fulmen ita velociter è cælis in terras delapſum, quàm velociter ab ortu rapimur ad occaſum, à vita ad mortem, à cunis ad tumulum: nec priùs ad viuendum, quàm ad moriendum in orbem ingredimur, par eſt progreſſus vitæ & mortis: naſcendo morimur: puluis ſumus, & in puluerem ſtatim reuerſuri. Quicumque ergo mortalis es, & morte damnatus, aſſiduè de morte cogita, & ad mortem te compara.

Tempus itaq; velocibus omnibus velocius eſt, *Tempus velociſſimum.*
D quo decurrit vita noſtra, omniſq; eius voluptas. Tum quia tempus eſt mẽſura motus primi mobilis, qui eſt velociſſimus: quæuis enim ſtella *Ratio à primi.* octaui cæli, ſiue firmamenti in æquinoctiali poſita, ſingulis horis conficit 42. milliones milliarium; lõgè plus ſpatij conficit nonum cælum, ac magis decimum, multoque magis vndecimum, ſi quod ſit: nam nonnulli Mathematici neoterici plures quàm decem cælos ſe inueniſſe aſſerunt. Cogita ergo quàm velox ſit tempus. Vide dicta Geneſ. 1. v. 14. Tum quia ex tempore nihil eſt præſens, niſi nunc, id eſt inſtans vel momentum temporis, tempus enim præteritum nõ eſt, ſed fuit: futurum non eſt, ſed erit: nunc autem per inſtans vnicum dumtaxat durat: quare in inſtanti eſt, & in inſtanti eſſe deſinit: in inſtanti

ergo,

ergo, id eſt celerrimè, tranſit & auolat. Vnde ſequitur.

Vers. 13. Sic et nos nati continvò desivimvs esse (Vatabl *defecimus*:) et virtvtis qvidem nvllvm signvm valvimvs ostendere: in malignitate avtem nostra consvmpti svmvs] *To continuo* non eſt in Græco, ſed ſubintelligitur, vti patet ex iam dictis, & ex ſimilitudinibus allatis: nam motus vmbræ, nuncij, nauis, auis & ſagittæ continuò tranſeunt & deſinunt: ergo & vita noſtra, quæ illis ſimillima eſt, continuò tranſit & deſinit: *Quotidie morimur*, ait, Seneca epiſt. 24. *quotidie enim demitur aliqua pars vitæ: & tunc quoque cùm creſcimus, vita decreſcit, infantiam amiſimus, deinde pueritiam, deinde adoleſcentiam: vſque ad heſternum quidquid tranſit temporis perijt: hunc ipſum, quem agimus diem, cum morte diuidimus. Quemadmodum clepſydram non extremum ſtillicidium exhaurit, ſed quidquid antè defluxit: ſic vltima hora, qua eſſe deſinimus, non ſola mortem facit, ſed ſola conſummat. Tunc ad illam peruenimus ſed diu venimus: Mors non vna venit; ſed quæ rapit vltima, mors eſt.* Hinc S. Auguſtinus lib. 13. de Ciuit. c. 10. & 11. docet vitam noſtram non eſſe aliud quàm continuum curſum ad mortem.

B

Et virtvtis qvidem nvllvm signvm valvimvs ostendere. Non *valuimus*, quia non voluimus: voluntatem enim noſtram ita occupauimus voluptatibus, vt virtuti vacare non vellet, nec valeret: vires enim eius omnes exhauſimus in guſtu ſenſuque voluptatum, quare plenæ & perfectæ virtutis, præſertim eminentis & heroicæ, ac inprimis gratiæ & charitatis diuinæ, nullum actum edere potuimus; etſi virtutis humanæ, vt eleëmoſynæ, aliquos actus ediderimus: C ſed in malignitate (græcè ἐν κακίᾳ, id eſt in malitia) nostra, hoc eſt Primò, propter malignitatem noſtram; Secundò, noſtromet vitio in interitum corruimus. Tertiò, cum omni aſtutia & prudentia noſtra neſciuimus conſulere nobilmetipſis; ſed consvmpti svmvs] græcè κατεδαπανήθημεν, id eſt ſumptu & impenſa exhauſti ſumus, quaſi dicat: Omnem ſumptum, omnem expenſam, omne pretium, omne impendium, tum temporis, tum opum, tum ſanitatis, tum virium ſiue corporis, ſiue animæ, impendimus & expendimus in noſtras malas & prauas voluptates: quare in ijs quoad omnia exhauſti & conſumpti ſumus: ô nos dementes! Si enim hæc in Dei obſequium vti debebamus impendiſſemus, non fuiſſemus conſumpti; ſed in vita, gratia & gloria conſummati. Iam autem opes famam, D corpus, animam, omniaque noſtra impendimus, fecimuſque pretia noſtri exitij: ijs enim quaſi pretio cariſſimo emimus & comparauimus nobis tormenta gehennæ, ô ſtoliditatem, ô veſaniam noſtram, æternis ardentibuſque lacrymis deplorandam!

Vers. 14. Talia dixervnt in inferno hi, qvi peccavervnt] Hæc verba non extant in Græco, ſed ſubintelliguntur. Ex dictis enim liquet huc vſque locutos eſſe impios. Per *infernum* accipe, non gehennam, ſed locum inferiorem in valle Ioſaphat, in quem conijciendi ſunt impij velut rei in die iudicij, vt excipiant ſententiam damnationis à Chriſto, indeq; deturbentur in infernum gehennæ. Hæc enim impiorum cum pijs A diſceptatio inſtituenda eſt in die iudicij, non in gehenna, vt patet ex dictis; licèt eorum comploratio duratura ſit in gehenna per omnem æternitatem. Ita Dion & noſter à Caſtro. Vnde Secùndò, infernus hic accipi poteſt pro gehenna, vt impij in die iudicij damnandi, dicantur eſſe in inferno, quia adiudicati inferno mox in infernum ibunt, vt iam alterum pedem habere videantur in inferno, etſi reipſa in eo needum ſint, nec eius tormenta ſentiãt, vnde nec eorum meminerint: ſed vbi in eo illa ſenſerint, continuabunt, & mille eiulatibus augebunt ſua hæc lamenta: ſicut ergo reus ob ſcelera ſuſpendendus concionatur è patibulo, vt ſuo exemplo ceteros à furtis & ſceleribus abſterreat: ſic hic concionantur impij ex inferno, ac ſua comploratione omnibus inclamant illud Virgil. 6. Æneid.

B *Diſcite iuſtitiam moniti, & non temnere diuos.*

Vers. 15. Qvoniam spes impii tamqvam lanvgo est, qvæ a vento tollitvr: et tamqvam spvma gracilis, qvæ a procella dispergitvr: et tamqvam fvmvs, qvi a vento diffvsvs est: et tamqvam memoria hospitis vnivs diei præterevntis] Confirmat Sapiens dicta impiorum, quòd ſcilicet voluptates tranſeant illico inſtar vmbræ, nuncij, nauis, auis & ſagittæ, alijs quatuor ſimilitudinibus, ſcilicet lanuginis, ſpumæ, fumi & hoſpitis. Legit Noſter χνοῦς id eſt lanugo, iam legunt χοῦς, id eſt puluis. Lanugo eſt mollis lana; item primi genarum barbæque pili; item plumæ, pappi, villi, qui lanæ habent ſimilitudinem. Vnde Plinius lib. 25. cap. 13. Senecio herba dicitur, quaſi ſenis lanugine, inquit, & canis pilis veſtita, C eò quòd in pappos abeat, & lanuginem carduorum floribus ſimilem habeat: ſic villi & flocci arborum, herbarum & plantarum vocantur earum lanugo, quæ per aërem volitat, & vento leuiſſimo impellitur, præſertim in autumno, cùm à tenui aura difflatur. Spuma fit ex fluctibus maris vel fluminis inter ſe colliſis, cui ſimile eſt illud, *homo bulla*: vnde notat hominem opibus, viribus, ſcientia, honore inflatum & turgidum, cuius inflatio & faſtus inſtar ſpumæ leui aduerſitatis procellà diſſipatur. Fumus ex igne aſſurgit, notatq; ambitionem vel iræ impetum, qui inſtar fumi quo altiùs attollitur, eo citiùs euaneſcit, iuxta illud: *Deiecisti eos dum alleuarentur*, pſ. 72. 18 Et: *Deficientes quemadmodum fumus deficient*, pſ. 36. 20. *Memoria hoſpitis diei vnius prætereuntis* cum ipſa die deſinit: ſic & vita noſtra cum D ipſis eius diebus, adeoque vltimo eius die deſinit. Hoſpites ergo hic ſumus, peregrini & aduenæ vnius diei, ſicut & omnes patres noſtri.

Nouem emblemata breuitatis vitæ.

Simili modo & ſchemate Patres voluptates vitæ huius comparant ventis, mari, procellis, ſomnijs ob ſimilem inconſtantiam & fugacitatem. Audi Gregorium Nazianz. orat. de Pauperibus amandis: *Nihil eſt in rebus humanis natura ſtabile, nihil æquabile, nihil ſufficiens, nihil in eodem ſtatu permanens: ſed omnia quadam veluti rota circumuoluuntur, diuerſas ſæpè diebus ſingulis, etiam horis, viciſſitudines afferentes: vt inſtabilibus ventis, & nauigij mare ſecantis veſtigijs, & fallacibus noctis inſomnijs, quorum breuis eſt gratia, & his quæ per ludum in arena fingunt pueri magis fidendum ſit, quàm præſenti hominum proſperitati. Quare prudenter faciunt, qui propterea,*

quòd

quòd non fidunt rebus præſentibus, rationibus ſuis conſulunt in futurum: & propter inſtabilem humanæ felicitatis conditionem, benignitatem & miſericordiam, quæ numquam deficit, complectuntur.

Audi Nazianzeno perfamiliarem S. Baſiliū in princ. Prouerb. *Sicut mare in eodem ſtatu conſiſtere non diu poteſt; ſed quod vides tranquillum, paulò poſt ventorum impetu turbatum aſpicies; quodq; horridum & vndis feruens ac tumidum, mox multa quiete conſiſtere videbis: ſic humanæ res facilè vtrimque conuertuntur.*

Audi & Origen. ho. 5. in pſalm. 36. *Si nauiges, in naui poſitus vides terras, ac promontoria, ac montes tranſeuntia: non quod illa continuo moueantur, ſed quia tu vento proſperè flante tranſis, illa ſe ſubducere videntur ac ferri: ita & in hoc ſæculo, ſi ſancto Spiritu mentem tuam perflante & ſpirante ſecundo ac proſpero*
B *nauiges curſu; pertranſibis ſenſu tuo omnia hæc quæ videntur, quia temporalia ſunt, & intuens illa quæ æterna ſunt, ſine dubio dices; Quia hæc omnia, quæ videntur, iam non ſunt, quia nec futura ſunt.*

Vers. 16. IVSTI AVTEM IN PERPETVVM VIVENT, ET APVD DOMINVM (græcè *in Domino*, id eſt apud Dominum, vel propriè q.d. In Domini Dei viſione & poſſeſſione, ſita eſt beatitudo iuſtorum) EST MERCES EORVM, ET COGITATIO ILLORVM APVD ALTISSIMVM] Redit ad antitheſin, docetque quàm iuſtorum ſors felix antecellat ſorti infelici impiorum. Iuſti ergo in perpetuum viuent vitam felicem & beatam: impij verò eſto victuri ſint in gehenna, tamen quia viuent in perpetuis cruciatibus, hinc vita eorum potiùs mors dicenda eſt, quàm vita. *Apud Dominum eſt merces eorum*, ſcilicet eorum labori & patien-
C tiæ decreta & repoſita, vt illam eis poſt mortem tribuat. Rurſum *apud Dominum*, q. d. Non homo, ſed Deus hanc mercedem tribuet, qui cùm ſit liberaliſſimus & magnificentiſſimus, dignam ſe mercedem iuſtis largietur, putà diuinam, cæleſtem, immenſam, perpetuam, imò ſeipſum, iuxta illud Dei ad Abraham: *Ego protector tuus ſum, & merces tua magna nimis*, Geneſ. 15. 1.

Vox *merces* arguit iuſtos bonis operibus mereri gloriam æternam. Merces enim correlatiua eſt meriti. Merces enim meriti eſt merces, & viciſſim meritum mercedis eſt meritum. Huc facit illud Chriſti Apocalyp. 22. 12. *Merces mea mecum eſt, reddere vnicuique ſecundùm opera ſua.*

ET COGITATIO ILLORVM APVD ALTISSIMVM] Græcè, φρόντισις, id eſt cogitatio, cura,
D tam actiuè, quàm paſſiuè accipi poteſt. Actiuè, q.d. Deus eſt merces iuſtorum, quia ipſi omnes ſuas cogitationes & curas dirigunt ad Deum: non enim aliud cogitant, quàm qua ratione ei magis placere queant, eumque magis ament & colant. Rurſum iuſti non cogitant, nec curant, aut ſunt ſolliciti de ſeipſis, ſed omnem ſuam ſollicitudinem proijciunt in Deum, vt ait S. Petrus: ſciunt enim ſe Deo eſſe curæ, dicuntque cum Pſalte: *Dominus regit me* (Hebr. *Dominus paſtor meus*, qui me quaſi ouem ſuam paſcit & regit) & (idcirco) *nihil mihi deerit: in loco paſcuæ ibi me collocauit*, pſ. 22. 1. Ita S. Bonauent. Hugo, Dion. & Holcot.

Paſſiuè, q. d, *Cogitatio illorum*, ſcilicet iuſtorum, id eſt ſollicitudo & cura de iuſtis, eſt apud Altiſ-
A ſimum; non enim rex, nō Pontifex, ſed ipſe Deus curat res iuſtorum, cogitatque quomodo eos gratia & gloria exornet, ac contra omnes hoſtes omniaque mala tueatur & protegat, atque mercedem laboribus & afflictionibus eorum tribuat condignam, imò ſupereminentem. Ita Cantacuzen. Oſorius, Lyranus & alij. Hic ſenſus magis reſpondet ei quod præceſſit: *Et apud Dominum eſt merces eorum.* Vterque tamen connexus eſt; ideo enim Deus cogitat de iuſtis, eoſque curat, quia iuſti omnes ſuas cogitationes, ſpes & curas à ſe abdicarunt, eaſque coniecerunt in Deum, iuxta illud Chriſti ad S. Catharinam Senenſem. *Filia aſſiduè cogita de me, & ego cogitabo de te.* Notat ſecuritatem & perpetuitatem mercedis iuſtorum, quòd Deus eius in ſe cogitationem & curam ſuſceperit, iuxta illud Chriſti: *Oues meæ vocem*
B *meam audiunt, & ego cognoſco eas, & ſequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de manu mea*, Ioan. 10. 27. Mercedem hanc explicat dum ſubdit: *Ideo accipient regnum decoris, & diadema ſpeciei de manu Domini.* Cogitationem verò ſiue curam Altiſſimi de eis explicat, dum addit: *Quoniam dextera ſua teget eos.*

Tropol. noſter Aluarez de Paz tract. de natura contempl. lib. 5. p. 2. c. 3. hæc adaptat viris perfectis & contemplatiuis. Alij enim imperfecti, cùm operibus interdum infructuoſis intendant, partim moraliter moriuntur, & partim viuunt. His autem, qui vitam perfectam & in Deo ſuſpenſam habent, & omnia quæ agunt ad illum dirigunt, bene dicitur, quòd ſemper viuunt. *A-*
C *pud Dominum eſt merces eorum*: quia pro ſuis laboribus nihil ex mundo quærunt. *Et cogitatio illorum apud Altiſſimum*: quoniā ex illa ſimpliciſſima & puriſſima inſpectione Dei, ita diuinis merguntur, vt diebus & noctibus aliud, quam Deum cogitare non libeat.

IDEO ACCIPIENT REGNVM DECORIS (Vatabl. *regnum præclarum*) ET DIADEMA SPECIEI) Vers. 17.
græcè, κάλλους, id eſt *pulchritudinis*: quare perperam aliqui legunt *ſpei* pro *ſpeciei*) DE MANV DOMINI: QVONIAM DEXTERA SVA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SVO DEFENDET ILLOS] Syrus, *propterea recipient regnum glorioſum, & coronam pulchritudinum de manu Domini*; Arabicus, *propterea accingentur regno decoris de manu Dei, & corona pulchritudinis gloriæ.* q.d. Quia merces iuſtorum eſt apud Dominū; hinc ab eo accipient
D *regnum*, non tale quale, ſed *decoris*, id eſt decentiſſimum, opulentiſſimum & ornatiſſimum; & *diadema ſpeciei*, id eſt ſpecioſiſſimum, pulcherrimum, elegantiſſimum. *Diadema* eſt redimiculum regium & regum inſigne, putà faſcia candida, qua reges caput circumligabant, cui Romani addebant lauream, id eſt coronam contextam ex folijs lauri: vtriuſque loco poſteà labente Imperio Romano, & Conſtantinopolitano florente, ſucceſſit corona textilis ex auro & gemmis, qua reges & Imperatores caput redimire ſolebant, teſte Curopalata libr. de Officialibus. *Diadema* eſt Græca vox, dicta à διαδέω, id eſt circumligo, cingo, corono. Hæc faſcia, laurea & corona aurea non erit Beatis in cælo, ſed aliud eis dabitur regni inſigne longè nobilius. Igitur *diadema* notat iuſtos fore reges in cælo; quia ſcilicet

regnum

regnum Chriſti cæleſte, omnemque eius gloriam obtinebunt velut victores mundi, carnis & diaboli. Diadema enim inſigne eſt, tum regis, tum victoris. Beati autem & victores & reges ſunt glorioſiſſimi: dominantur enim toti cælo, totique terræ. *Diadema* ergo hic gloriam regalem capitis, totiuſque corporis & animæ Sanctorum ſignificat. Alludit ad Iſaiæ 62.3. *Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei.* Vide ibi dicta, & Apoc. 2. v. 10. & c. 4. v. 10. & c. 5. v. 10.

Regnum cæli feliciſſimum. Porrò regnum hoc & gloriam Beatorũ graphicè deſcribit S. Aug. ſerm. 1. de Verbis Apoſtoli: *Qualis*, inquit, *ſit gloria futura, & quibus diuitijs floreat, laudare poſſumus, explicare non poſſumus, quia legimus. Nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit Dominus diligentibus ſe. Quis eſt igitur ipſe Deus, qui talia & tanta præparauit? quid niſi inæſtimabilis, ineffabilis, incomprehenſibilis, vltra omnia, extra omnia, præter omnia. Si quæras magnitudinem, maior eſt; ſi pulchritudinem, pulchrior; ſi dulcedinem, dulcior; ſi ſplendorem, fulgidior; ſi iuſtitiam, iuſtior; ſi fortitudinem, fortior; ſi pietatem, clementior.* In cælo ergo, vt ait Iſaias c. 60. 19. *erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.* Et vt ait Pſaltes pſ. 144. 11. *Gloriã regni tui dicent, &c. & gloriam magnificentiæ regni tui.* Et pſ. 20. 4. *Poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo.* Huc facit illud Cant. c. 3. 11. *In diademate, quo coronauit eum mater ſua.* Et Cant. 4. 8. *Veni, coronaberis.* Beati ergo poſſidēt regnum decoris & ſpeciei, hoc eſt pulcherrimum, opulentiſſimum, ſplendidiſſimum, quietiſſimum, feliciſſimum; *terra miſerrimum. Exempla.* cùm reges in terra regnum poſſideant moleſtiſſimum, miſerrimum, infeliciſſimum, in quo continuis curis, moleſtijs, periculis torquẽtur & æſtuant. Vnde Antigonus rex cernens filium ob regnum inſolentem: *An non*, inquit, *noſti fili noſtrum regnum eſſe nobilem ſeruitutem?* Teſtis eſt Ælianus lib. 2. Variar. hiſtor. Simile fuit dictum Cardinalis Bellarmini: *Neſcitis*, inquit, *quantæ ſub hac purpura lateant ſpinæ.* Quocirca Antiochus magnus, cum à L. Scipione vltra Taurum montem ſubmotis imperij finibus, Aſiam vicinaſque ei gentes amiſiſſet, *gratias egit populo Romano, quod à magna parte curarum per eos liberatus eſſet.* Quam ergo deſipiunt, qui regnãdi ius ſemper extendere ſatagunt; quid enim aliud, niſi curas intolerabiles menti, & pericula immẽſa conſcientiæ accerſunt? nec enim vnius hominis animus, eſto vigilantiſſimus, tot negotijs par eſſe poteſt. Adrianus aiebat, *miſeram eſſe Imperatorum conditionem, quibus de affectu tyrannidis, niſi occiſis, nõ credatur.* Ita Volcatius in Auidio. Otho Imp. dicere ſolebat ad ſuos: *Neſcitis amici, quid ſit Romanorum gubernare imperium, mihi credite iam experto, qui iam mori malo quàm imperare.* Saturninus hortantibus militibus, vt imperium ſuſciperet, ait: *Neſcitis ô milites, quantum mali ſit imperare: gladij vt appendentes ceruicibus immineant, haſtæ vndique, ſpicula, ipſi cuſtodes timentur, ipſi comites formidantur, non cibus pro voluntate, non iter pro auctoritate, non bella pro iudicio, non arma pro ſtudio.* ita Annal. Imp. Denique diuturniora videmus parua imperia & regna, quàm magna: hæc enim mole ſua ruunt, ſeque obruunt. Vnde Paulus Paruta in Diſcurſ. Politicis cauſam cur reſpubl. Veneta tamdiu ſteterit, aſſignat, quòd ditioni ſuæ conſeruandæ magis ſtuduerit, quam ampliandæ.

QVONIAM DEXTERA SVA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SVO DEFENDET ILLOS] Tò *ſancto ſuo* iam non eſt in Græco. Vox *quoniam* eſt cauſalis: dat enim cauſam Primò, cur regnum iuſtis dandum à Deo ſit decorum & ſpecioſum, quia ſcilicet Deus eos ad dexteram ſuam in die iudicij collocans, eos teget, ne quis hoſtis, vel quod malum eis ingruere queat: inò Deus hoſtes eorum, puta impios, oppugnabit, omnibuſque iræ ſuæ telis appetet & proſternet, vt ſequitur, quo fiet, vt iuſti ſuo gloriæ regno ſine vllo hoſtium vel malorum metu pacificè & iucundè perfruantur in æternum, imò de iuſta hoſtium vindicta gaudeant & exultent, iuxta illud: *Lætabitur iuſtus cùm viderit vindictam, manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris*, pſal. 57. 11.

Secundò, tò *quoniam* pertinet ad tò *& cogitatio illorum apud Altiſſimum*, ac per effectum explicat cauſam. q. d. Iuſti omnes ſuas cogitationes defixerunt in deo; hinc Deus viciſſim eos in ſuam prouidentiæ cogitationem & curam recipit. Quocirca, vt curam hanc oſtendat, dextera ſua teget eos contra omnes hoſtium & aduerſitatum incurſus, perinde vt gallina vel aquila alis ſuis tegit pullos, iuxta illud Deuter. 32. 11. *Sicut aquila prouocans ad volandũ pullos ſuos* (vbi Septuag. habent idem verbum, quod hic eſt, ſcilicet σκεπάσει. *Sicut aquila*, inquiunt, *tegit nidum ſuum*) *& ſuper eos volitans, expandit alas ſuas, & aſſumpſit eum, atque portauit in humeris ſuis.* Et ſicut columna nubis obumbrans caſtra Hebræorum in deſerto, eos ab æſtu ſolis omnique aëris iniuria protegebat, Exodi 13. & Num. 9.

Pro *defendet* græcè eſt, ὑπερασπιεῖ, id eſt validè, obiecto quaſi clypeo defendet, proteget, propugnabit: vnde ſubdit: *Accipiet armaturam zelus illius, &c. ſumet ſcutum inexpugnabile æquitatem:* ἀσπὶς enim eſt parma, ſcutum, clypeus: ἀσπιστὴς eſt bellator, ſcutatus: ὑπερασπιστὴς, qui ſcuto ſuo alium tegit & defendit; velut ſatelles, ſtipator, latro, propugnator. Sic Deus ait Abrahæ, Gen. 15. 1. *Ego protector tuus ſum* græcè ἐγὼ ὑπερασπίζω σου. Et Dauid ait Deo pſal. 30. 5. *Quoniam tu es protector* (græcè, ὑπερασπιστὴς) *meus.* & pſal. 83. 10. *Protector* (græcè, ὑπερασπιστὰ) *noſter aſpice Deus.* Et pſ. 17. 3. *Protector* (hebr. מָגֵן *magen*, id eſt ſcutum; Septuag. ὑπερασπιστὴς) *meus, & cornu ſalutis meæ.* Sic paſſim in pſalmis Dauid Deum vocat & inuocat, quaſi ſuum *magen*, id eſt clypeum & ſcutum: vbi Septuag. ſemper vertunt, ὑπερασπιστής. Noſter verò vertit, *Protector*, vt pſal. 27. 9. & 32. 20. & 58. 12. & 113. v. 17. 18. 19. & 143. v. 2. vel iuxta alios, 3. Vox ergo *defendet* bellum Dei in impios non tantùm defenſiuum, ſed & offenſiuum ſignificat, vt patet ex ſeq. *Defendet* ergo, id eſt vindicabit, ſternet, acriterque puniet. Sic Nabuchodonoſor *iurauit quòd defenderet*, id eſt vindicaret, *ſe de omnibus regionibus his*, Iudith 1. 12. Sic Apoſtolus ait: *Non noſmetipſos defendentes*, id eſt vindicantes, Rom. 12. 19. Vide ibi dicta.

ACCIPIET ARMATVRAM ZELVS ILLIVS, ET ARMABIT CREATVRAM AD VLTIONEM INIMICORVM] Declarat quomodo Deus egregiè armatus, in die iudicij futurus ſit iuſtorum defenſor & hyperaſpiſtes: acri enim impiorum Vers. 18.

offenſiones & iuſtis illata ab illis iniuria irritatus, A vltionis armabitur zelo, omneque genus armorum induet, imò omnem creaturam ad vindictam de impijs ſumendam incitabit & exſtimulabit. Græcè eſt, λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ, id eſt, *accipiet armaturam omnem zelum ſuum*; Vatabl. *pro omni armatura proferet indignationem ſuam*: hæc enim erit illi pro omni armorum genere, eademque armabit omnes creaturas. Iuxta hanc lectionem panoplia, ſiue omnis armatura Dei eſt ipſe eius zelus, id eſt indignatio & cupido iuſtæ de eis vindictæ; hæc enim eadem eſt cum iuſtitia, iudicio certo & æquitate, in quibus omnis Dei panoplia conſiſtit, vti ſequitur: atque hæc ipſa Dei mentem & potentiam exſtimulat, vt omnia tormentorum genera excogitet, eaq; in impios potenter effundat, iuxta illud: *Zelus & furor viri non parcet in die vindictæ*. Prou. 6. 34. B Et: *Apprehende arma & ſcutum, & exurge in adiutorium mihi. Effunde frameam* &c. pſalm. 34. v. 2. Et *Gladium ſuum vibrauit, arcum ſuum tetendit, & parauit illum* pſal. 7. 13

Verùm melius Noſter pro ζῆλον in accuſatiuo legit ζῆλος, id eſt zelus in nominatiuo. Nam zelus iuſtitiæ iuſtæque vindictæ pro pijs de impijs ſumendæ non eſt panoplia Dei, ſed Deum excitat vt panopliam induat, eaque ſe armet ad ſumendam de impijs vindictam. Panoplia Dei enim in ſequenti enarratur cùm ait: *Induet pro thorace iuſtitiam*, &c. q.d. Deus pro thorace ferreo, ſiue lorica induet iuſtitiam, pro galea iudicium certũ, pro ſcuto æquitatem, pro lancea iram, pro arcu emiſſiones fulgurũ, pro catapulta vibrationem grandinũ. Porrò *zelus* notat ſummam Dei indignationem. Tres enim ſunt gradus iræ, ſcilicet ira, furor & zelus, vti oſtendi Prou. 27. v. 4.

Panoplia Dei.

C

Deſcribit hic Deum anthropopathῶs, id eſt humano more, velut regem potentiſſimum omni armorum genere inſtructum, qui cum exercitu pergit ad vlciſcendum ſe de hoſtibus, à quibus magna eſt affectus iniuria.

Armabit creatvram] Non ipſe Deus armatus ad prælium prodibit, ait Cantacuz. id enim Deo foret indignum, ſi armis ad hoſtes profligandos indigeret: pro armis ergo vtetur creaturis. Interiùs igitur, putà in mente ſua, Deus induet panopliam virtutum ad vindictam exſtimulantium, quales ſunt iuſtitia, æquitas, iudicium certum, &c. exteriùs verò omni genere creaturæ vtetur, ad vindictam hanc operè exercendam.

Ratio eſt, quam dat S. Hieron. in c. 8. S. Matthæi: *Quòd omnes creaturæ*, inquit, *ſentiunt creatorem non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, ſed maieſtate conditoris, quæ apud nos inſenſibilia, illi ſenſibilia ſunt.*

D

Omnis ergo res creata naturali ſenſu ſentit ſuum creatorẽ; quare eodem eius iniuriam vindicare exoptat, idem factura appetitu rationali, ſi eum haberet. Vnde ad id faciendum omnes ſuas vires Deo permittente, imò inoperante & incitante, in die iudicij in impios expromet.

Similem panopliam Deo dat Iſaias c. 59. 17. *Indutus eſt*, inquit, *iuſtitia vt lorica, & galea ſalutis in capite eius: indutus eſt veſtimento vltionis, & opertus eſt quaſi pallio zeli.* Pleniorem panopliam militi Chriſtiano dat S. Paulus Epheſ. 6. v. 14. & ſeqq. vt ea à capite ad talos obarmatus omnibus dæmonum phalangibus reſiſtat: nimirum in capite pro galea dat ei ſpem; in pectore pro thorace, vel lorica, dat ei iuſtitiam; in lumbis pro baltheo, ſiue cingulo, dat veritatem, id eſt integritatem; in pedibus pro ocreis, dat alacritatem ad viam Euangelij ineundam & propagandam; in dextra pro gladio dat ei verbum Dei; in ſiniſtra pro ſcuto fidem aſſignat. Vide ibi dicta.

Tropol. ſapienter S. Bernardus ſerm. 1. in feſto omnium Sanctorum: *Anima*, inquit, *ſi regnare deſideras ſuper membra ſua, neceſſe eſt vt ſit ipſa ſuperiori ſuo ſubiecta, quoniam talem inueniet inferius ſuum, qualem ſe exhibuerit ſuperiori. Armatur enim creatura ad vlciſcendam ſui iniuriam creatoris. Et ideo nouerit anima, quæ rebellem ſibi inuenit carnem ſuam, ſe quoque minùs quàm oporteat ſuperioribus poteſtatibus eſſe ſubiectam.*

Indvet pro thorace ivstitiam, et accipiet pro galea ivdicivm certvm] Pro *certum* perperam aliqui legunt, *rectum*; græcè enim eſt ἀνυπόκριτον, id eſt ſincerum, non fucatum, non hypocriticum, carens omni ſimulatione & diſſimulatione, æquè ac perſonarum acceptione, vt nullius prece vel pretio ſe corrumpi ſinat, nullius etiam fauore, metu vel reſpectu a iuſto iudicio declinet. Græca ergo habent, *induet thoracem iuſtitiam, & circumponet galeam, iudicium ſincerum.* S. Chryſoſt. in pſal. 44. legit, *induet thoracem iuſtitiæ*; additque: *Non aliunde operationem ſuſcipit (Deus) ſed ipſe ſibi ſufficit.* Vers. 19.

Thorax, ſiue lorica, Dei rectè ponitur *iuſtitia*, qua Deus iniurias iuſtis ab impijs illatas iuſtè vindicabit, eorumq; ſcelera pro meritis caſtigabit & puniet, vt ſic iuſtitiæ ſuus decor reddatur, Deique iuſtitia, iuſtaque vindicta toto orbe ab omnibus angelis & hominibus timeatur, colatur & adoretur. Ratio eſt, quòd lorica tegat pectus & ventrem; ibi autem eſt cor & viſcera, in quibus eſt ſedes compaſſionis & miſericordiæ. Ergo ne Deus aliqua flectatur compaſſione, videns tam horrenda impijs ſupplicia irrogari, pectus, cor & viſcera obarmat loricâ iuſtitiæ, quæ nullum miſericordiæ ſenſum admittat, & nil niſi iuſtum decerni fierique ſinat. In hac vita Deus iuſtitiam miſericordia temperat; vnde de eo dicitur: *Cũ iratus fueris, miſericordiæ recordaberis.* Habacuc 3. 2. & pſal. 76. 10. *Numquid obliuiſcetur miſereri Deus? aut continebit in ira ſua miſericordias ſuas?* In futura verò arguet impios in furore & iudicio, pſal. 6. 2. ibi enim erit iudicium ſine miſericordia, Iacob. 2. v. 13. *Thorax Dei iuſtitia eſt.*

Capiti verò congruè pro galea datur *iudicium certum*, id eſt ſimplex, ſincerum, integrum: quia enim facilè iudiciũ capitis corrumpitur per munera, per fauores, per amicitias, per metus, per reſpectus humanos; hinc vt illos excludat, obarmatur ſinceritate, integritate, incorruptione, vt in ferenda contra impios ſupplicij ſententia nil reſpiciat, niſi demeritorum quantitatem, illique iuſtè ſupplicium adæquet. *Certum* enim, teſte Sipontino, dicitur à cerno, id eſt video, idemque eſt quod clarum & indubitatum, ita vt ipſa rei veritas ſit manifeſta, oculiſque quaſi cerni videatur ſine vllo fuco, velo aut tegmine: quia ea, quæ cernimus, clara & indubitata ſunt, nihilque habent fictionis aut fuci. Hinc *certum* opponitur ſimulationi & hypocriſi, vt certus amor vocatur non *Galea eſt iudicium certum.*

non ſimulatus; certa fides ea, quæ non eſt ficta; certus amicus is, qui non ſimulat, ſed verè amicum ſe præſtat.

Vers. 20. Svmet scvtvm inexpvgnabile æqvitatem] Græcè, ὁσιότητα, id eſt Primò, ſanctitatem; Secundò, æquitatem, ius, fas; Tertiò, religionem & numinis obſeruationem cultumque; Quartò, expiationem: Deus enim in die iudicij expiabit terram & mundum, ideoque impios, qui eam ſuis ſceleribus contaminarũt, quaſi ſordes ex ea euertet, eoſque quaſi catharmata & piacula, terrâ hiante abſorbebit & retrudet in tartara, quaſi in imam fœdamque cloacam.

Sanctitas ergo, id eſt plena innocentia & puritas, armat hic ſiniſtram Dei, quaſi ſcutum inexpugnabile, vt ea indutus à nullo poſſit ſæuitiæ vel crudelitatis in impios accuſari: impij enim & damnati iaculabuntur ex deſperatione & furore quaſi rabidi canes maledicta in Deum, eumque vocabunt crudelē, tortorem & tyrannum, quòd ipſos tam dirè excruciet: at Deus omnes has criminationes & maledicta, ſcuto ſanctitatis excipiet & repellet: oſtendet enim ſe non paſſione, ſed ſanctitate moueri ad hanc tam atrocem in impios vindictam, ſeque ſanctè, æquè ac religioſè agere cauſam ſingulorum: adeò vt qui recto rationis oculo vindictam hanc Dei intuētur clarè videant illam ſanctam eſſe, & à ſanctitate ſanctoque Deo proficiſci. Sic Chriſti ſanctitas in corripiendis & caſtigandis peccatoribus, præſertim Scribis & Phariſæis, tanta erat, vt ipſe ſe ſuaq; facta hoſtibus iudicāda offerret: *Quis*, inquit, *ex vobis arguet me de peccato?* Ioan. 8. 46. Magnum ſanè & impenetrabile eſt ſcutum, quod petitur ab innocentia & vitæ ſanctitate. Minùs rectè Dionyſ. Carthuſ. per *æquitatem* accipit ἐπιείκειαν ſiue moderationem, qua Deus moderatur ſupplicia, & citra condignum reprobos puniet: omnia enim hic ſpirant ſeueritatem iram & vindictam acrem Dei in impios.

Vers. 21. Acvet avtem dvram iram in lanceam] Græcè, *in rhompbæam*, id eſt in gladium, vel in lanceam acutè ferientem, & vehementer vulnerantem. Ita ergo erit Deo loco lanceæ & gladij, qua feriat, lædat, pungat & penetret impios vſque ad oſſa. *Dura ira* eſt dura vindicta, dura pœna à Deo immiſſa. In Deum enim non cadit ipſa paſſio iræ, ſed eius effectus; ſcilicet vindicta. Dicitur ergo iraſci Deus, cùm vindicat & punit, ait S. Auguſt. idque facit ex tranquilliſſimo amore iuſtitiæ, non ex perturbatione iracundiæ. Huc vſque aſſignauit arma defenſiua Dei, ſcilicet loricam, galeam & ſcutum; iam offenſiua depromit, ſcilicet lanceam, arcum, catapultam, &c. Pro *duram*, vti legunt Rom. alij legunt, *diram*. Vtrumque ſignificat Græcum ἀπότομος. *Dirus* dicitur, quaſi *Dei ira natus*, ait Feſtus. Et Sipontinus: *Sunt*, inquit, *qui à Deo dirum deductũ exiſtiment*, hoc eſt crudele, infeſtum, & quaſi deorum ira immiſſum. Hinc illud Liuij l. 10. *Diris funeribus iras deorũ cõtraxit*. Hinc & dira lues, dirus mœror, dirus furor, dira pugna. Diræ quoque vocantur furiæ. Dira ergo Dei ira exagitabit impios, vt diris deuoti, ac dirarum omnium, hoc eſt dæmonum, crudelibus agitationibus & execrationibus traditi eſſe videantur.

Tropol. hæc omnia facile eſt adaptare iuſtis, generosè certantibus contra vitia amentia & inſenſata, pro quibus Deus omni armorum genere depugnat, vt eis victoriam & triumphum conciliet.

Et pvgnabit cvm illo orbis terrarvm contra insensatos] Quando *in pœnam delinquentium & elementorum aduerſitates militabit*, ait S. Gregor lib. 6. Moralium c. 6. Syrus, *faciet* (Deus) *cum ipſo mundo bellum cum contemptoribus*; Arabicus, *& mundus pugnabit cum illo, & lampades fulgurum oſtendet aduerſus inſenſatos*. Pertinent hæc ad illud v. 18. *Et armabit creaturam ad vltionem inimicorum*. Illud enim hîc explicat, oſtenditque omnia & ſingula elementa in impios inſurrectura, & contra eos pugnatura; eò quòd omnibus & ſingulis impij ſint abuſi in creatoris offenſam & iniuriam, ideoque tunc pro eo militabit omnis creatura. Hanc rationem dat S. Gregorius hom. 35. in Euangel. *Quia ergo*, inquit, *omnia conſummanda ſunt, ante conſummationem omnia perturbantur: & quia in cunctis deliquimus, in cunctis ferimur, vt impleatur quod dicitur: Et pugnabit pro eo orbis terrarum contra inſenſatos. Omnia namque quæ ad vſum vitæ accepimus ad vſum conuertimus culpæ: ſed cuncta, quæ ad vſum prauitatis inflexinus, ad vſum nobis vertuntur vltionis. Tranquillitatem quippe humanæ pacis ad vſum vertimus humanæ ſecuritatis: peregrinationem terræ pro habitatione dilexinus patriæ: ſalutem corporum redegimus in vſum vitiorum: vbertatis abundantiam, non ad neceſſitatem carnis, ſed ad peruerſitatem intorſimus voluptatis: ipſa ſerena blandimenta aëris, ad amorem nobis ſeruire coëgimus terrenæ delectationis. Iure ergo reſtat, vt ſimul nos omnia feriant, quæ ſimul omnia vitijs noſtris malè ſubacta ſeruiebant, vt quot priùs in mũdo incolumes habuimus gaudia, tot de ipſo poſtmodum cogamur ſentire tormenta*. Annon ergo impij fuere amentes & inſenſati, qui ob modicam voluptatem, pecuniam, honorem, iram vindictamque tantam Dei & creaturarum omnium ſibi accerſiuerunt? qui momētum æternitati, gehennam cælo, dæmonem Deo prætulerunt.

Producit igitur hîc Sapiens exercitum inſtructum multiplici acie creaturarum omnium, quem Deus in impios immittet ſub diem iudicij, idque partim paulò ante iudicium, partim in ipſo iudicio, vel paulò poſt iudicium. Ante iudicium enim omnes creaturæ affligent impios Antichriſti aſſeclas & præcurſores, vt patet Apocal. toto cap. 8. & c. 16. & c. 9. v. 4. vbi deſcribuntur plagæ mundi nouiſſimæ, eæque grauiſſimæ, & ex omnibus elementis manantes.

In iudicio verò, ſcilicet mox vbi illud peractũ fuerit (de hoc enim tempore hîc agi patet ex v. 1. & ex proximè præc. v. 16. & 17. Non enim impij viſuri ſunt gloriam iuſtorum, illiſque eam inuiſuri, niſi in die iudicij) Deus in impios per omnes creaturas horrendè detonabit. Data ergo à Chriſto damnationis ſentētiâ in reprobos, illico, vt ex hoc loco colligitur, omnia elementa & cæli in eorum vindictam aſſurgent, quaſi lictores & adminiſtri Chriſti Domini & creatoris ſui, nimirum cæli, ignis & aëris, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos & grandines: mare, efferueſcendo & exundando, vt eos cum terra obruat: terra, ſub pedibus eorum ſe aperiendo, & hiando in infernum. Porrò exercitum hunc creaturarum

depugnantium contra impios, Sapiens diuidit in quatuor turmas, ſiue acies. Prima eſt cælorum & angelorum, qui fulmina torquebunt in reprobos. Secunda eſt aëris, qui grandines inſtar lapidum vibrabit in impios. Tertia maris & fluminum, quæ aquarum diluuio mergent, obruentque ſceleratos. Quarta terræ, quæ ventos, turbines & procellas in eoſdem immittet.

Quatuor acies Dei.

Rationem à priori dat S. Anſelm. lib. de Similit. c. 101. *Etenim ſi ſeruus, inquit, alicuius à domino ſuo recederet, & inimico domini ſui adhæreret, non ſolum ipſum dominum exacerbaret, ſed & totam eius familiam in ſe ſimul irritaret. Cùm igitur Dominū creatorem omnium nos offenderimus, aduerſus nos omnē creaturam, quæ eum ſpectat ad meritum noſtrum, in iram commouimus. Poteſt ergo iuſta conſideratione nobis terra dicere: Non debeo vos ſuſtinere, ſed potiùs abſorbere; quoniam à creatore meo non timuiſtis peccando recedere, & inimico eius diabolo ſeruire & adhærere. Poteſt etiam cibus dicere & potus: Non meruiſtis, vt vos paſcere debeamus, imo potiùs, vt confuſionem & necem vobis præparemus: ab illo enim peccando receſſiſtis, per quem nec ales eſuriit. Sol quoque: Vobis ad ſalutem non debeo lucere, ſed ad vindictam Domini mei, qui eſt lux lucis, & fons luminis penitus coërcere. Sic & ſingulæ quoque creaturæ contra nos poſſunt ſurgere irrefragabili ratione.* Aliam dat S. Cyrill. lib. 2. in Iſaiam c. 13. *Semper, ait, irato Deo, ſimul etiam ad iram excitatur ſerua creatura, perpetuò eā huc excitante eo qui omnibus imperat. Succēſuit enim ille Ægyptijs: creatura autem nihil agere non potuit. Tranſiuit quippe in ſanguinem aqua, ſcaturiuit terra ranas, cælum demiſit grandinem, profundæ tenebræ trium dierū ſpatio per totam eorum regionem diſſipatæ ſunt, ſicut ſcriptum eſt. Itaq; inquit: Irraſcetur etiam ipſum cælum, & velut à fundamentis terra concutietur propter furorem iræ Domini. Pugnabit etiam vnà aduerſus ſtultos ipſa creatura, & commoto Domino, etiam ipſa ad hoc propemodùm inſtructa eſt. Omnia ſiquidem cum ſuprema voluntate conſpirant atque concurrunt, & nihil eſt in rerum natura, quod non diuino nutu & conſilio cadat.*

Creatura exprobrant impiis ſua ſcelera.

Sic in paſſione Chriſti cæli & elementa, quaſi indignantia creatorem ſuum occidi, commota & concuſſa ſunt; ac, niſi Deus illa continuiſſet, ſuis telis & fulminibus afflaſcēt deicidas Iudæos. Vnde S. Dionyſ. vti ipſe refert epiſt. ad Demophil. viſa miraculoſa ſolis eclipſi, exclamauit: *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina diſſoluetur.* Sic ruſum Deus per Moſen decem plagas Pharaoni & Ægypto immittendo, in eis omnem creaturam contra Ægyptios armauit. Vnde S. Auguſt. (vel quiſquis eſt auctor: multa enim arguunt nō eſſe ſancti Auguſtini) lib. 1. de Mirab. Script. c. 9. *Iſtarum, ait, plagarum modus ex terra, aquis, animantibus, aëre, igne, nubibus, cælo, angelis cōuenerat, vt oſtenderetur, quòd contra Deo rebelles & contumaces ſeſe pariter vniuerſus orbis armabat.*

VERS. 22. IBVNT DIRECTE EMISSIONES FVLGVRVM, ET TAMQVAM A BENE (perperam Hugo legit, *habenæ*, explicatque q. d. Tamquam ſi habenis regerentur) CVRVATO ARCV NVBIVM EXTERMINABVNTVR ET AD CERTVM LOCVM INSILIENT] Græcè, *ferentur directa* (Vatabl. *probè collimata*) *iacula fulminum, & tamquam ab intentiſſimo arcu nubium ad ſcopum deſilient. Directa*, inquit à Caſtro, vocat directè contorta & collimata, quæ non aberrent. *Iacula*, βολίδες, haſtæ ſunt miſſi-

A les, vel iacula miſſilia, quæ quòd emittantur à Deo, Vulgatus vocauit *emiſſiones*. Intentiſſimum arcum, vocat adductum & vehementer inflexum, vt remiſſus poſtea maiore torqueat & feriat vi. Huiuſmodi ergo iacula deſilient in intenſatos, vt perdant eos, tamquam in ſcopum, nec aberrabunt. Addidit Vulgatus, *exterminabuntur*, nempe iacula, cùm verbū illud non legatur in Græco ad vim ſignificandam iaculorum, quæ extra nubium terminos eijcientur ex arcu nubium contra impios.

BENE CVRVATO ARCV] q. d. Sicut dum ſagittarius arcum profundè incuruat, vt magno impetu ad ſuum ſtatum rediens, magna vi iaciat ſagittam, fortiuſque ſcopum confligat: ſic Deus arcum iræ & vindictæ ſuæ vehementer curuabit & intendet, vt vehementes fulgurum ſagittas in
B impios eiaculetur. Alludit ad arcum cæleſtem, ſiue iridem: hæc enim pluuiarum, & comitanter tonitruorum fulminumque, eſt mater & cauſa. Vnde Seneca l. 1. Natur. quæſt. c. 6. *Arcus, inquit, à meridie ortus, magnam vim aquarum vehit; ſi circa occaſum refulſit, rorabit.* Plinius lib. 18. c. 35. *Arcus*, ait, *cū ſunt duplices, pluuias nūciant*. Virg. 1. Georg. *Aut bibit ingens arcus*. Ouid. 1. Metamorph.

Nuncia Iunonis varios induta colores,
Concipit Iris aquas, alimentaq; nubibus affert.

Porrò Plinius lib. 2. c. 50. & 55. ait quædam eſſe bruta fulmina & vana quæque nulla veniant ratione naturæ; iis percuti montes, iis maria, omneſque irritos ictus. Alia eſſe fatidica, ex alto ſtatique de cauſis, & ex ſuis venire ſideribus. Hæc tamen partitio ſuperſtitionem magis, quàm philoſophiam olet. Omnia enim fulmina cau-
C ſam habent phyſicam, & tam ea quæ montes, quàm quæ cetera loca homineſue percutiunt, ad influxum ſiderum exhalationes euocantium, vt ad cauſam referri debent: ac nullum ex iis fatidicum eſt, ſi fatum ſumatur prout ſignificat contextum & ſeriem rerum humanarum, indeflexa & ineuitabili neceſſitate ſuccedentiū, velut Stoici putabant: alioqui certum eſt fulmina prodire ex certa & directa, vt hic ait Sapiens, prouidentia Dei, vide noſtros Conimbric. in Meteora tract. 2. c. 5. & 6.

Hæc eſt prima acies & phalanx exercitus Dei, conflati ex omnibus creaturis. Acies, inquam, cælorum & angelorum, qui ex alto tonitrua & fulmina, quaſi bombardas horriſonas & igneas explodent & iaculabuntur in impios & repro-
D bos ante diem, & in ipſo die iudicij, quibus eos à Chriſto damnatos adigent in tartara, perinde ac iidem fulminarunt Sodomitas, Gen. 19. Hæc ergo erit legio fulminatrix, ſimilis illi Chriſtianorum, quæ ſub M. Antonino Imp. ſuis precibus exercitui ſiti afflicto pluuiam, ac ſimul ſaxa & fulmina vibrata in hoſtes à Deo impetrauit, teſte Euſebio lib. 5. Hiſtor. c. 5. & Tertull. Apolog. c. 5.

Hanc Dei aciem graphicè depingit Pſaltes pſal. 17. 9. *Aſcendit, inquit, fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarſit, carbones ſuccenſi ſunt ab eo.* Et v. 14. *Et intonuit de cælo Dominus, & Altiſſimus dedit vocē ſuam, grando & carbones ignis: & miſit ſagittas ſuas, & diſſipauit eos, fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.* Et Iob c. 37. 5. *Tonabit Deus in voce ſua mirabiliter, qui facit magna & inſcrutabilia.* Noſter Lo-

rinus

tinus probabiliter cenſet hiſce fulminibus excitandum ignem conflagrationis, quo deflagrabit totus mundus, qui reprobos tum viuentes magno cruciatu & dolore comburet, occidetque, ac mox reſuſcitatos ac iudicatos, damnatoſque à Chriſto conuoluet in tartara. Porrò mira & inſcrutabilis eſt fulminum velocitas, impetus, efficacia, adeò vt Gentiles cenſuerint Deum iratum tonare ac fulminare, vt impios, præſertim periuros vel ſacrilegos, vlciſcatur, ac proinde, quæ fulmine tangerentur, eſſe nefaſta ac mali ominis, teſte Plinio l. 14. c. 19. Liuio l. 2. decade 3. Iulio Obſequente l. de prodigijs c. 71. 83. 87. Sic Anaſtaſius Imp. hæreticus fulmine ictus interijt. Hinc fulgura vocantur *ſagittæ* Dei pſ. 7. 17. & 17. 15. & 119. 4. ac fulgurans haſta Dei, Habacuc 3. 11. Huc facit illud in epinicio Deboræ ob victoriam de Siſara: *De cælo dimicatum eſt contra eos: ſtellæ manentes in ordine & curſu ſuo, aduerſus Siſaram pugnauerunt*, Iudic. 5. 20.

ET AD CERTVM LOCVM INSILIENT] quem ſcilicet Deus ictui ſui fulminis deſtinarit. Hinc fulmen, quaſi animatum foret, & vnum ab alio diſcerneret, hunc tangit, non illum, licet vicinum; enſem afflat illæſâ vaginâ; æs liquat intactâ crumenâ; embryonem necat ſalua matre; vinum abſumit dolio integro; ouũ ſorbet intacto cortice. Sic fulmina & plagæ immiſſæ à Moſe tangebant Pharaonẽ & Ægyptios, illæſis Hebræis, Exodi 9. 26. Sic in die iudicij fulmina Dei inſilient in reprobos, non in electos, licèt eis vicinos. Hanc plagam ſub finem mundi fore docet S. Ioannes Apoc. 16. 17. *Et ſeptimus angelus effudit phialam ſuam in aerem, & exiuit vox magna de templo à throno, dicens: Factum eſt. Et facta ſunt fulgura, & voces, & tonitrua, & terræ motus factus eſt magnus, qualis numquam fuit ex quo homines fuerunt ſuper terram: talis terræ motus, ſic magnus. Et facta eſt ciuitas magna in tres partes; & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ eius. Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt inuenti.*

VERS. 23. ET A PETROSA IRA PLENÆ MITTENTVR GRANDINES] Græcè ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρεις ῥιφήσονται χάλαζαι, id eſt, ab ira petrarum, ſiue ſaxorum, iaculatrice, putà ab ira Dei petras iaciente, plenæ grandines vibrabuntur, id eſt denſæ, confertæ, graues, ponderoſæ, non cauæ, vacuæ, & leues, vt fit cùm in grandinatione depluunt ſaxa. Vnde Vatabl. vertit, *grandineſq́ue conſertim & furore lapidante vibrabuntur.* Alludit ad baliſtas & catapultas, quibus olim ſaxa in mœnia vrbis vel in hoſtes vibrabant, de quibus vide Vegetium, Valtrinum & Lipſium in Poliorceticis.

Secunda eſt hæc Dei acies aërea, quæ grandines numeroſas & ingẽtes, velut petras & ſaxa, torquebit in reprobos ſicut eaſdem contorſit in Ægyptios, Exodi 9. v. 18. & ſeqq. & in Chananæos ſub Ioſue c. 10. 11. & Eccli. 46. 6 Vnde S. Ioannes Apocal. 16. 21. hanc grandinem ſub finem mundi à Deo iaculandam in impios, ita deſcribit: *Et grando magna ſicut talentum* (talentaris) *deſcendit de cælo in homines: & blaſphemauerunt Deũ homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta eſt vehementer.* Vide ibi dicta. Hoc eſt, quod ait Iob c. 38. 22. *Numquid ingreſſus es theſauros niuis, aut theſauros grandinis aſpexiſti: quæ præparaui in tempus hoſtis, in diem pugnæ & belli?*

EXCANDESCET IN ILLOS AQVA MARIS ET FLVMINA CONCVRRENT DVRITER] Perperam aliqui legunt *candeſcet*, explicantque q. d. Candidam ſpumam eiiciet vel ſtridebit inſtar candentis ferri. To *excandeſcet* ſignificat, quòd magno æſtu, impetu & furore mare in impios æſtuabit, perſtrepet & exundabit.

Tertia eſt hæc Dei acies marina, quæ horrẽdas in mari & fluminibus tempeſtates, fluctuum colliſiones, fragores, aquarum elationes, procellas, fremitus & inundationes excitabit, tum vt impios procellat, tum vt eos mergat & ſorbeat, de quibus Chriſtus ait Lucæ 21. 25. quòd erit *in terris preſſura gentium præ confuſione ſonitus maris & fluctuum, areſcentibus hominibus præ timore & expectatione, quæ ſuperuenient vniuerſo orbi.* Et S. Ioãnes in Apoc. c. 8. 8. *Et ſecundus angelus*, inquit, *tuba cecinit: & tamquam mons magnus igne ardens miſſus eſt in mare, & facta eſt tertia pars maris ſanguis, & mortua eſt tertia pars creaturæ eorum, quæ habebant animas in mari, & tertia pars nauiũ interijt. Et tertius angelus tuba cecinit: & cecidit de cælo ſtella magna ardens tamquam facula, & cecidit in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum: & nomen ſtellæ dicitur Abſinthium, & facta eſt tertia pars aquarum in abſinthium: & multi hominum mortui ſunt de aquis, quia amaræ factæ ſunt.* Et c. 16. v. 3. *Et ſecundus angelus effudit phialam ſuam in mare; & factus eſt ſanguis, tamquam mortui, & omnis anima viuens mortua eſt in mari.* Et v. 12. *Et ſextus Angelus effudit phialam ſuam in flumen illud magnum Euphraten: & ſiccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab ortu ſolis.* Inter quindecim ſigna præuia iudicio, quæ ex S. Hier. (ſed in eo id non reperitur) recitant S. Bonauent. Holcot & alij primum eſt, quòd mare quindecim cubitis ſupra omnes montes ſe attollet. Idem ex Iudæorũ traditione (penes quos ſit fides) confirmat Euſeb. Emiſſenus (vel potiùs S. Eucherius, vt vult Baronius; aut Fauſtus Regienſis, vt vult Bellarm. aut, vt cẽſent alij, S. Maximus, vel Cæſarius: conſtat enim ex ipſis homilijs auctorem earum non fuiſſe Græcum, vel Syrum, qualis fuit Euſebius Emiſſ. ſed Latinum, imò Gallum è monaſterio Lirinenſi promotum ad Epiſcopatum) hom. 2. de Aduentu: *His autem*, inquit, *conuenire videntur quædam, quæ in Annalibus Iudæorum ſcripta referuntur; in quibus mare ſuper omnes montes quindecim cubitis altiùs exaltari narratur ſtantibus aquis, & in nullam partem fluentibus. Et deinde tantum in abyſſum demergetur, vt vix ab inſpicientibus videri valeat. Poſtmodum vero reuertetur in locum ſuum, & tunc fortaſſe illa confuſio ſonitus maris & fluctuum fiet, de qua hic modo loquitur. Neque enim tanta maris fluctuumq́ue commotio, ſine magna confuſione & ſonitu, fieri poterit.*

Congruè feruor hic furorque maris puniet feruorem & furorem impiorum, quo ipſi æſtuarunt ad explendas ſuas concupiſcentias & libidines, iuxta illud Iſaiæ 57. 20. *Impij autem quaſi mare feruens, quod quieſcere non poteſt, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum.*

FLVMINA CONCVRRENT (græce, συγκλύσουσι, id eſt inundabunt, mergent, obruent: vnde κατάκλυσις & κατακλυσμὸς, eſt inundatio & diluuium, vti fuit cataclyſmus vniuerſalis tempore

Noë) DVRITER] Græcè ἀποτόμως, id eſt rigidè, ſæuè, præfractè, præcipitanter. Vnde Vatabl. vertit, *& flumina prærupta concurrent*, ſcilicet ſordes terræ, putà impios, qui terram ſuis ſceleribus macularunt, euerrent & abradent ab ea.

VERS. 24. CONTRA ILLOS STABIT SPIRITVS VIRTVTIS, ET TANQVAM TVRBO VENTI DIVIDET ILLOS: ET AD EREMVM PERDVCET OMNEM TERRAM INIQVITAS (ita Rom. & Græca; perperam ergo aliqui legunt, *iniquitatis*) ILLORVM ET MALIGNITAS EVERTET SEDES POTENTIVM] *Spiritus virtutis* eſt ventus potentiæ, hoc eſt, potens, validus & vehemens, qualis eſt turbo, qui omnia in orbem agit & rotat, procella, typho & preſter: qui adeò validi ſunt, vt naues, domos & montes euellant, & in alium locum transferant. Pro *diuidet* græcè eſt, ἐκλικμήσει, id eſt euentilabit, iactabit. Sicut enim vanno euentilantur paleæ, vt ſola maneant tritici grana: ſic Deus vento hoc euentilabit reprobos, vt ſoli remaneant iuſti.

B Pro *ad eremum deducet*, græcè eſt, ἐρημώσει, id eſt deſolabit, deſertam & deſolatam faciet terram. De his ventis ait Eccleſ. c. 39. 33. *Sunt ſpiritus, qui ad vindictam creati ſunt, & in furore ſuo confirmauerunt tormenta ſua.*

Eſt hæc quarta acies Dei, ventorum & procellarum, tum ſuper terram, tum ſub terra graſſantium: ſuper terram enim ſternent homines, ſegetes, arbores, domos, &c. ſub terra excitabunt terræ motus, adeoque vt nonnulli cenſent, totā terram in die iudicij è ſuo centro conuellent, vt impios percellant & obruant. Notum eſt ex hiſtorijs, quantas ſtrages terræ motus ediderint Conſtantinopoli, in Aſia, Bithynia, ceteriſque prouincijs: at ijdem longè maiores edent ſub diem iudicij, adeò vt omnes domos, arces, mœnia, vrbes, &c. concutiant, deijciant & ſternant, vt totam terram videantur deſolare, & in eremum ſiue ſolitudinem redigere, iuxta illud Nahum 1. 3. *Dominus in tempeſtate & turbine viæ eius.* Et Ierem. 23. 18. *Ecce turbo Dominicæ indignationis*

A *egredietur, & tempeſtas erumpens ſuper caput impiorum veniet.* Omnes hoſce turbines & procellas procurabunt angeli: hi enim ſunt adminiſtri diuinæ prouidentiæ & vindictæ.

AD EREMVM, id eſt ad extremam ſolitudinem & deſolationem, PERDVCET OMNEM TERRAM] Hoc enim eſt ἐρημώσει, iuxta illud Iſaiæ 13. 9. *Ecce dies Domini veniet, crudelis, & indignationis plenus, & iræ furoriſque, ad ponendam terram in ſolitudinem, & peccatores eius conterendos de ea.* Quare impertinens eſt multorum expoſitio, qui per *eremum* intelligunt infernum. q. d. Iniquitas terram, id eſt incolas terræ perducet ad infernum vbi ſumma erit deſolatio.

ET MALIGNITAS, id eſt peccatum, non tantùm factum ex malitia, vt vult Holcot, ſed quodlibet: græcè enim eſt κακοπραγία, id eſt mala operatio, peccatum, ſcelus, malitia, vt vertit Vatabl. præſertim fraus & dolus, EVERTET SEDES POTENTIVM] putà palatia, arces regias, vrbes ſplendidas & magnificas regum & principum. Eſt epiphonema. q. d. Peccatum eſt noxa & pernicies hominum, totiuſque orbis: ipſum enim euertet in die iudicij omnes terræ arces & vrbes, quia propter peccatum omnia hæc diruent angeli.

Porrò vrbis cuiuſque & regni, æquè ac orbis, ruina & excidium, à Deo fieri ſolet ob duo maximè peccata, ſcilicet iniuſtitiæ, & religionis violatæ, præſertim per dolum & hypocriſin. Ob vtrumque mundus perijt diluuio tempore Noë, ac peribit igne ſub diem iudicij.

Huc facit, quod ſcribit Euſebius Emiſſ. hom. 2. de Aduentu: *Terra quoque ſua ſigna dabit, quia terræ motus tā magni fient, vt pene omnia manufacta ruant, omneſque lapides etiam parui conſcindantur. Et feræ de montibus deſcendentes inter homines manebunt, nulliq; nocebunt. Ipſi quoque homines quaſi amentes & præ timore areſcentes, huc illuc diſcurrentes tabeſcent: & his quidem Euangelij verba conuenire videntur, quibus Dominus ait: Areſcētibus hominibus præ timore & expectatione, quæ ſuperuenient vniuerſo orbi.*

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Reges & principes ſui officij ſeriò admonet: quòd, ſi malè illud obeant, à Deo iudicandi & grauiter plectendi ſint: potentes enim potenter tormenta patientur. Vnde v. 10. *adhortatur eos ad ſtudium ſapientiæ legiſque Dei, cuius proinde v.* 19. *elogia, dotes, & effectus (ac præſertim pulchritudinem & comitatem, qua omnes ſui cupidos præoccupet, ſeſeque prior ijs offert) recenſet, quòd ſcilicet præſtet incorruptionem, proximum Deo efficiat, & deducat ad regnum perpetuum.*

1. MElior eſt ſapientia quàm vires. & vir prudens quàm fortis. 2. Audite ergo reges, & intelligite, diſcite iudices finium terræ. 3. Præbete aures vos, qui continetis multitudines, & placetis vobis in turbis nationum: 4. quoniam data eſt à Domino poteſtas vobis, & virtus ab Altiſſimo, qui interrogabit opera veſtra, & cogitationes ſcrutabitur: 5. quoniam cum eſſetis miniſtri regni illius non rectè iudicaſtis, nec cuſtodiſtis legem iuſtitiæ, neque ſecundùm voluntatem Dei ambulaſtis. 6. Horrendè & citò apparebit vobis: quoniam iudicium duriſſimum his, qui præſunt, fiet. 7. Exiguo enim conceditur miſericordia: potentes autem potenter tormenta patientur. 8. Non enim ſubtrahet perſonam cuiuſquam Deus, nec verebitur magnitudinem cuiuſquam: quoniam puſillum & magnum ipſe fecit, & æqualiter cura eſt illi de omnibus. 9. Fortioribus autem fortior

tior inſtat cruciatio. 10. Ad vos ergo reges ſunt hi ſermones mei, vt diſcatis ſa-
pientiam, & non excidatis. 11. Qui enim cuſtodierint iuſta, iuſte iuſtificabun-
tur: & qui didicerint iſta, inuenient quid reſpondeant. 12. Concupiſcite ergo
ſermones meos: diligite illos, & habebitis diſciplinam. 13. Clara eſt, & quæ num-
quam marceſcit ſapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab
his qui quærunt illam. 14. Præoccupat qui ſe concupiſcunt, vt illi ſe prior o-
ſtendat. 15 Qui de luce vigilauerit ad illam, non laborabit: aſſidentem enim
illam foribus ſuis inueniet. 16. Cogitare ergo de illa, ſenſus eſt conſummatus: &
qui vigilauerit propter illam, citò ſecutus erit. 17. Quoniam dignos ſe ipſa cir-
cuit quærens, & in vijs oſtendit ſe illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit
illis. 18. Initium enim illius, veriſſima eſt diſciplinæ concupiſcentia. 19. Cura
ergo diſciplinæ, dilectio eſt: & dilectio, cuſtodia legum illius eſt: cuſtoditio autem
legum, conſummatio incorruptionis eſt: 20. incorruptio autem facit eſſe proxi-
mum Deo. 21. Concupiſcentia itaque ſapientiæ deducit ad regnum perpetuum.
22. Si ergo delectamini ſedibus & ſceptris, ô reges populi, diligite ſapientiam, vt
in perpetuum regnetis. 23. diligite lumen ſapientiæ omnes qui præeſtis populis.
24. quid eſt autem ſapientia, & quemadmodum facta ſit referam: & non abſcon-
dam à vobis ſacramenta Dei, ſed ab initio natiuitatis inueſtigabo, & ponam in lu-
cem ſcientiam illius, & non præteribo veritatem: 25. neque cum inuidia tabeſ-
cente iter habebo: quoniam talis homo non erit particeps ſapientiæ. 26. Multi-
tudo autem ſapientium ſanitas eſt orbis terrarum: & rex ſapiens ſtabilimentum po-
puli eſt. 27. Ergo accipite diſciplinam per ſermones meos, & proderit vobis.

VERS. 1. MELIOR EST SAPIENTIA, QVAM VIRES: ET VIR PRVDENS, QVAM FORTIS] Hæc Gnome iam deeſt in Græco, ipſa autem initio capitis ponitur quaſi thema & argumentum, quod toto capite pertractatur: quia enim reges ſuum robur & ſplendorem collocant in viribus & fortitudine ſuorum militum, vrbium & opum, vti fecit primus orbis rex & tyrannus Nemrod, ſed imprudenter & fruſtra: hinc illud elidit, docetque regni firmamentum magis eſſe ſapientiam, quàm vires, ac proinde eos ad ſtudium ſapientiæ incitat. Huic gnomæ ſimilis eſt illa Prouerb. 16. 32. *Melior eſt patiens viro forti, & qui dominatur animo ſuo, expugnatore vrbium.* Et illa Eccleſ. 9. 16. *Et dicebam ego meliorem eſſe ſapientiam fortitudine.* Vnde putant nonnulli hanc gnomen ex illis eſſe deſumptam. Vide ibi dicta.

Eſt ergo hîc concluſio, educta ex principijs aſſignatis c. præced. Ibi enim deſcripſit impiorum in die iudicij gemitus, quòd in vita ſtuduerint vanitati opum, deliciarum & honorum neglecta veritate ſapientiæ; quare ſibi iram & vindictam Dei, omniumque creaturarum acceſſiuerunt. Ex quibus hîc concludit. Ergo, ô reges & principes, ſi ſapitis, ſi acrem Dei vindictam vitare cupitis, ſtudete veritati, non vanitati; vacate ſapientiæ, non cupiditati. Hic enim eſt ſcopus totius libri. Vnde ſubdit,

VERS. 2. AVDITE ERGO REGES, ET INTELLIGITE, DISCITE IVDICES FINIVM TERRÆ] *Audite* meam adhortationem ad ſtudium ſapientiæ. Alludit ad illud pſalm. 2. *Et nunc reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram.* Reges enim & principes, qui rempubl. regunt, totius populi ſunt ductores & doctores. Docent enim eum ciuiliter, id eſt iuſtè, probè & concorditer, viuere: vnde rex Hebr. & magis Chald. vocatur מֶלֶךְ *melech*, id eſt conſultor. Radix enim מָלַךְ *malach*, id eſt regnare, ſignificat regnum conſilio, prudentiâ, legibus adminiſtrare, ac legitimè gubernare: hinc chaldaicè מַלְכִּי *milki* eſt conſilium meum. Vide dicta Daniel. 4. v. 24. Latinè quoque *Magiſtratus* dicitur, quaſi magiſter populi, ait Varro l. 4. de Lingua Latina. Sicut enim magiſter docet regitque pueros, ſic princeps populum. Rurſum ſicut anima eſt auriga corporis, ſic princeps populi: ipſe enim in eo eſt id, quod mens, ſenſus, ratio eſt in corpore, ac quod ſol eſt in orbe. Inſtar ſolis enim ſubditos omnes luſtrat & illuſtrat, celeriq; motu & influxu in ſingulos diffuſus cunctis ſuam lucem, id eſt ſapientiam, prouidentiam, vigilantiam & beneficentiam impertit: quare magna ſapientia polleat oportet. *Diſcite* ergo eam, ô *iudices*, id eſt principes, *finium terræ*.

Iudices, id eſt principes, cur?

Olim enim præcipuum munus regum & principum erat iudicare, & lites populi decidere inde hæc vox per ampliationem ad quoduis regis officium extenditur, vt iudicare ſit idem, quod iuſtè regere & gubernare, vti dixi cap. 1. 1. putà præcipere, prohibere, permittere, punire, & præmiare; hi enim ſunt quinque dominij & iuriſdictionis actus ſiue officia. Porrò, quia nemo naſcitur ſapiens, hinc ſapientia magno ſtudio etiam à regibus diſcenda eſt: nemo enim rectè docet, niſi qui priùs rectè didicit. Rurſum quia ſapiētia eſt vaſta & quaſi immenſa, hinc ſemper diſcenda eſt, etiam à ſenibus, vti Cato aiebat ſe diſcere quotidie, etiam in ſenio, vſque ad mortem, ac ſeneſcendo diſcere & diſcendo ſeneſcere. Tò ergo *diſcite* ſignificat reges debere eſſe dociles, vt libenter doctiores rerúque peritos audiant, ab ijſque ea quæ ignorant diſcant. Multi enim dignitate, quam habent, inflati nolunt à quoquam doceri, ſed volūt omnes docere, etiam, illa quæ neſciunt, quæ magna eſt ſuperbia æquè ac imprudentia. Quocirca Salomon poſtulans ſapientiam à Deo, poſcit pariter *cor docile*; Hebr. *cor audiens*; Septuag. *cor ſapiens*. (Nam vt ait Plato, *ſapiens eſt docilis*) 3. Reg. 3. 9. Et S. Paulus 2. Timot. 2. 24. vult ſeruum Dei eſſe docibilē, vt ſana prudentū conſilia audiat, ijſq; obediat. Multi enim

Rex idem quod conſultor.

non audent principes monere & docere, quia experiuntur illos monita ægrè accipere, & bene monentes auerſari. Quocirca Demetrius Phalereus ſuadebat Ptolemæo regi, legere libros ethicos & politicos, illos enim ideo ſcribi, quòd nemo principibus veritatem dicere audeat. ita Plutarch. in Apophtheg. Alij ſuaſere regibus, vt ſecretos fidoſque habeant ſyndicos, qui quæ de ipſis ipſorumque regimine à populo dici audiunt, ijſdem referant. Hæc enim eſt miſeria principum, vt ſæpè ea, æquè ac publicas populi neceſſitates ac calamitates ignorent, eò quòd aulici, vt principi adulentur, ea celent vel extenuent. Hac de cauſa Franc. Valeſius Franciæ rex, mutato habitu ſolebat veſpere obire hoſpitia, ac audire quid de ſe ibidem diceretur, qua in re magnam ſe colligere regendi induſtriam aſſerebat.

Vers. 3. PRÆBETE AVRES VOS, QVI CONTINETIS MVLTITVDINES] *Continetis*, ſcilicet veſtro imperio & gubernatione, ceu fræno. Græcè enim eſt, κρατοῦντες πλήθους, id eſt, qui imperatis & dominamini multitudini, eamque manu quaſi iniectâ apprehenditis, tenetis, occupatis, vincitis, domatis, ac veſtris legibus, edictis, imperijs, quaſi vinculis, colligatis, veſtroque iuſſu & nutu, quaſi pugno conſtringitis, vt eam verſetis in omnem partem, ac de ea faciatis quidquid vobis lubet, & libet, idque non rarò imperioſè & tyrannicè: quibus S. Petrus intonat: *Non dominantes in cleris*, epiſt. 1. c. 5: 2. Vnde ſequitur:

ET PLACETIS VOBIS (græcè, γεγαυρωμένοι, id eſt ſuperbientes, inſoleſcentes, glorianteſ, exultantes, inſtar equi ſuperbè ſubſultantis, aut leonis ferocientis) IN TVRBIS NATIONVM] quod ſcilicet multis imperetis, idque ſæpè pro libito & ex faſtu. Quos proinde ſapienter monet Eccleſiaſt. c. 32. 1. *Rectorem*, inquit, *te poſuerunt? noli extolli: eſto in illis quaſi vnus ex ipſis.* Vbi fusè hac de re egi.

Præclarè S. Bernard. loquens in perſona Dei: *O homo*, ait, *ſi te videres tibi diſpliceres, & mihi placeres, ſed quia te non vides, tibi places, & mihi diſplices.* Vnde ſubijcit pœnam condignam: *Veniet tempus, cùm nec mihi, nec tibi placebis: mihi, quia peccaſti; tibi, quia in æternum ardebis.*

Egregiè hoc argumentum tractat S. Gregor. parte 2. Paſtor. cap. 6. vbi inter multa hæc de illo dat documenta vel axiomata: *Apoſtatæ angelo ſimilis efficitur, dum homo hominibus ſimilis eſſe dedignatur. Plerumque ergo, dum ex ſubditorum affluentia animus inflatur, in luxum ſuperbiæ, ipſo potentiæ faſtigio lenocinante corrumpitur*, &c. *Quam tamen poteſtatem ille rectè diſpenſat, qui ſollicitè nouerit & ſumere ex illa quod adiuuat, & expugnare quod tentat, & æqualem ſe cum illa ceteris cernere, & tamen ſe peccantibus zelo vltionis anteferre.* Et poſt nonnulla: *Cum delinquentes ſubditos præpoſiti corrigunt, reſtat neceſſe eſt vt ſollicitè attendant, quatenus per diſciplinæ debitum culpas quidem iure poteſtatis feriant, ſed per humilitatis cuſtodiam æquales ſe ipſis fratribus qui corriguntur agnoſcant: quàmuis plerumque etiam dignum eſt, vt eoſdem quos corrigimus tacita nobis cogitatione præferamus.*

Huc facit vetus emblema. Lacedæmonij enim pingebant Apollinem ſapientiæ præſidem præditum quatuor auribus & totidem manibus, quo ſignificabant ſapientiam multarum rerum auſcultatione, ac multarum virtutum operatione comparari. Nam, vt ait Horatius:

Res gerere, & captos oſtendere ciuibus hoſtes,
Attingit ſolium Iouis.

Ita Pierius Hierogl. 33. c. 25.

Vers. 4. QVONIAM DATA EST A DOMINO POTESTAS (iudicandi, præcipiendi, regendi, imperandi) VOBIS, ET VIRTVS (græcè, δυναστεία, id eſt principatus, dominatus, dynaſtia: virtus ergo non moralis, quæ opponitur vitio, ſed politica, putà poteſtas regendi, hîc intelligitur) AB ALTISSIMO, QVI INTERROGABIT (ἐξετάσει, id eſt examinabit, ſcrutabitur, inquiret; item ventilabit, diſcutiet, iudicabit, puniet, cruciabit & tormenta infliget, vti vertit Noſter verſ. 7. & 9.) OPERA VESTRA, ET COGITATIONES (græcè βουλάς, id eſt conſilia, cogitata, volita) SCRVTABITVR] Nam, vt ait Apoſt. Rom. 13. 1. *non eſt poteſtas niſi à Deo.* In Deo enim eſt eminentiſſimum & ſummum in res omnes, tam rationales, quàm irrationales, vtpote creaturas ſuas (quæ ab eo omne ſuum eſſe per creationem acceperunt, idemque ſingulis momentis per influxum conſeruationis accipiunt) ius & dominium, vt omnibus & ſingulis poſſit præcipere quidquid ei libuerit, de eiſque diſponere pro ſuo arbitrio. Ipſe ergo ſummus eſt legiſlator, à quo omnis lex iuſta deſcendit; ipſe potentiſſimus omnium angelorum & hominum iudex & vindex; ipſe ſupremus omnium dominus, à quo omne dominium, omnis poteſtas, omnis iuriſdictio in angelos & homines, etiam reges & Pontifices deriuatur. Ipſe enim eſt *Rex regum, & Dominus dominantium*, 1. Timot. 6. Vnde Eſther c. 13. v. 9. orat & profitetur: *Domine rex omnipotens, in ditione tua cuncta ſunt poſita, & non eſt qui poſſit tuæ reſiſtere voluntati, ſi decreueris ſaluare Iſrael. Tu feciſti cælum & terram, & quidquid cæli ambitu continetur. Dominus omnium es.*

Vers. 5. QVONIAM CVM ESSETIS MINISTRI REGNI ILLIVS, NON RECTE IVDICASTIS, NEC CVSTODISTIS LEGEM IVSTITIÆ; NEQVE SECVNDVM VOLVNTATEM DEI AMBVLASTI] Tò *iuſtitiæ* non eſt in Græco, ſed intelligitur. Senſus eſt q. d. Putaſtis, ô reges ſuperbi, vos ſummos & abſolutos eſſe principes, nec cuipiam eſſe ſubiectos, cùm tamen Dei, qui eſt Rex regum, eſſetis vicarij & miniſtri, imò inſtrumenta dumtaxat; hinc *non rectè iudicaſtis*, id eſt iniquas ſententias in iudicando, & iniquas leges in imperando tuliſtis: *neque cuſtodiſtis legem iuſtitiæ*, ſed ex auaritia & cupiditate iuſtitiam peruertiſtis, ac iniqua tributa & onera ſubditis impoſuiſtis: *neque ſecundum voluntatem Dei*, ſed ſecundùm veſtram ambitionem, *ambulaſtis*, immemores illius moniti Ioſaphat regis: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium, ſed Domini: & quodcumque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiſcum, & cum diligentia cuncta facite: non eſt enim apud Dominum iniquitas, nec perſonarum acceptio, nec cupido munerum*, 2. Paral. 19. 6. Hæc cogitent iudices & principes. Hic enim acer eis eſt ſtimulus ad omnem iuſtitiam & modeſtiam, quòd ſcilicet Chriſti tribunali velut rei aſtabunt, vt ipſi rationem iudicij vel regiminis ſui repoſcenti exactam reddant.

Igitur

Igitur tribus hiſce ſententiæ partibus tria videntur notari vitia iudicum & principum, ſcilicet corruptum iudicium, iniquum regimen, & neglectus religionis ſiue cultus Dei: ſi quis tamen omnia ad vnum & idem, ſcilicet ad corruptum iudicium ſpectare contendat, contentioſum cum eo funem non traham. Vnde S. Bonauent. ex tribus hiſce ſi mētijs, *Non rectè iudicaſtis, neque cuſtodiſtis legem iuſtitiæ, neque ſecundum voluntatem Dei ambulaſtis*; primam eſſe ait, cum non ſubeſt cauſa iuſta; ſecundam, cum non ſeruatur ordo; tertiam, cùm praua intentione quid à iudice fit. Cantacuzenus vero: Prima, ait, ſignificatur ex corruptela munerum acceptorum deuians à regula & præſcripto rationis lata ſententia; ſecunda, perſonarum acceptio, dum non æque omnes iudicis negligentia aut indulgentia, ſiue ſpe, ſiue timore, obſeruant legē; tertia, cùm offenditur religio & cultus Dei. Quæ ſententia valdè appoſita & genuina videtur. Minus aptè Ceruantes primam refert ad officium debitum proximis, ſecundam ad debitum ſibiipſi; tertiam ad debitum Deo. Porrò tales auaros & iniuſtos principes, neceſſe eſt eſſe hominibus æquè ac Deo exoſos, ideoque miſerrimos. Audi Platonem lib. 9. de Repub. *Animum*, inquit, *tyrãnicum, mendicum ſemper atque inexplebilem eſſe neceſſe eſt.* Et mox: *Longè cunctorum dico hunc eſſe miſerrimū.* Et nonnullis interiectis: *Eſt autem reipſa, quamuis alicui non videatur, verè tyrannus, verè ſeruus extremæ ſeruituti adſtrictus, qui appetitus ſuos explet nunquam, ſed plurimis indiget ſemper, atque inops reuera eſſe apparet, ſi quis penetralia animi eius inſpexerit.* Quocirca Baſil. Imp. exhort. ad Leonem filium cap. 27. inculcat ei pecuniæ contemptum, & iuſtam vectigalium moderationem: *Rempublicam*, inquit, *optimè adminiſtrabis, ſi pecuniæ publicæ curam habebis, eiq; iuſtis rationibus colligendæ ſtudebis, non ex oppreſſione, vel lacrymis ſubditorum corradendæ: pecunia enim ſi iuſtè colligitur, poſſidenti multum affert emolumenti, & neruos imperio addit: quæ verò ex lacrymis ſubditorum, atque ex iniquitate corraſa fuerit, etiam iuſtè collectam diſſipabit. Attrahet enim Deum, qui iuſtitiæ leges condidit, ad vindicandam iniuriam, ignique non ita celeriter paleam conſumit, vt mala & iniuſtè congeſtæ opes, etiam iure partas in perniciem ſecum abducunt.*

VERS. 6. HORRENDE ET CITÒ APPAREBIT VOBIS] Græce, ἐπιστήσεται, id eſt, inſtabit, ingruet, imminebit ſuper vos, ſcilicet ſummus iudex Deus, ſicut iudex inſtat reo, exactor tributario, creditor debitori, rigidum contra vos inſtituens examen, rigidius iudicium, & rigidiſſimum ſupplicium. Vnde explicans ſubdit:

QVONIAM IVDICIVM DVRISSIMVM HIS, QVI PRÆSVNT FIET] Vatabl. *quoniam iudicium rigidiſſimum in proceres exercebitur.* Pro *duriſſimum* græcè eſt, ἀπότομος, id eſt *durum*, ſed antonomaſticè & per excellentiam, hoc eſt *duriſſimum*. Ratio eſt, quòd grauiora ſint peccata iudicum & principum, quàm ſint ſubditorum & priuatorum. Primò, quia ſunt perſonarum ſublimium, quarum ſtatus & eminentia maiorem virtutem & perfectionem exigit. Vnde pſalm. 81. 1. dicitur, *Deus ſtetit in ſynagoga deorum* (id eſt iudicum) *in medio autem deos diiudicat.* Secundò, quia toti populo dant ſcandalum, ſuntque peccati illece-

Grauiora peccata principum quàm priuatorum, ob tres cauſas.

A bra. Nam *regis ad exemplum totus componitur orbis.* Tertiò, quia eorum iniuſta iudicia æquè ac leges & edicta grauia damna, tum facultatibus, tum corpori, tum animæ inferunt, non vni ſubdito, ſed pluribus, imò toti reipublicæ. Quocirca Deus iuſſit Moſi, vt principes tribuum Iſrael fornicantes cum filiabus Moab, & earum idola colentes, ſuſpenderet contra ſolem in patibulis. Num. 25. 4. Addit Origen. ibidem homil. 20. eos ſuſpenſos fuiſſe, eò quòd populum non docuiſſent, non monuiſſent, non ſollicitè arguiſſent. Vnde concludit: *Hæc ſi cogitarent homines, principatus non ambirent.* Hinc iniqui reges & tyranni horrendè metuunt omnia, pleni ſunt pauore, ac omnia tuta timent. Graphicè hunc eorum horrorem & pauorem depingit Xenophon in Herone: *Iam verò*, inquit, *metuere turbam, metuere* B *ſolitudinem, metuere ſatellitis abſentiam, metuere ipſos etiam cuſtodes, ac nec inermes illos velle habere apud ſe, nec armatos videre libenter, an non res eſt miſera? Poſtremò huc compelli, vt pro liberis habere cupias ſeruos, & ex ſeruis cogaris facere liberos? an non hæc tibi videntur argumenta animi terroribus attoniti, perculſiq;? Porrò non ſolùm ipſe metus, tunc cùm inſedit animo, moleſta res eſt; ſed dum nuſquam non adeſt ac circumfertur, fit omnium rerum iucundarum corruptela.* Exempla ſunt in Pharaone, Exodi 1. & ſeqq. in Athalia, 4. Reg. 11. in Herode infanticida, Matth. 2.

Metus principum.

Hiſce de cauſis viri ſancti fugerunt regimen, tum Eccleſiaſticum, tum ciuile. Sic Epiſcopatus fugêre S. Clemens, S. Gregorius Thaumaturgus, S. Athanaſius, S. Baſilius, S. Chryſoſtomus, S. Nazianzenus, S. Gregorius Magnus, S. Ephrem, S. Auguſtinus, S. Ambroſius, S. Fulgetius, & plu- C rimi alij: qui tamē Epiſcopatu fuere digniſſimi, eumq; præclariſſimè geſſerunt. Vnde Leo Imp. anno Domini 469. l. 31. C. de Ep. & Cler. *Profectò, ait, non eſt dignus ſacerdotio, niſi fuerit ordinatus inuitus*: inuiti enim apprehendunt Epiſcopalis oneris magis quàm honoris periculum, ideoque in eius officio ſunt ſolliciti & ſtrenui. Certè Canonicus ille S. Victoris, quem memorat Thomas Cantip. l. 1. exempl. c. 20. poſt mortem apparuit amico, eique dixit: *Si de numero Epiſcoporū fuiſſem, in damnationis periculū incidiſſem, & de numero electorum non eſſem.* Similia dixere plures alij.

Fugiendi principatus. Exempla.

Inuiti ordinandi: cur?

S. Thomas Aquinas tria in votis habebat. Primò, cognoſcere quid animæ fratris ſui Landulfi in bello occiſi contigiſſet, an ſalus, an pœna. Secundò, puritatem mentis primæuam. Tertiò, ad D nullos honores, vel prælaturas promoueri. Vnde Archiepiſcopatum Neapolit. ſibi à Clemēte IV. oblatum recuſauit, atque in morte ſibi gratulatus eſt. Deoque gratias egit, quòd trium votorum horum ſe compotem feciſſet.

Denique audi S. Gregor. epiſt. 6. lib. 6. & l. 7. epiſt. 110. *Sicut*, inquit, *is qui inuitatus renuit, quæſitus refugit, ſacris eſt altaribus admouendus: ſic qui vltro ambit, vel importunè ſe ingerit, eſt procul dubio repellendus. Nam qui ſic nititur ad altiora conſcendere, quid agit, niſi vt creſcendo decreſcat, & aſcendendo deſcendat?*

Regnum verò & principatum ciuilem abdicarunt, ac vitæ quietæ, ſanctæ & religioſæ ſe dederunt S. Ioſaphat rex conuerſus à S. Barlaam, teſte S. Damaſceno in Hiſtor. S. Carlomannus Caroli

Exempla eorum qui regnum cum monaſterio commutarunt.

Caroli Magni patruus, Pipinus Caroli Magni filius primogenitus, Lotharius Imper. Caroli Magni ex Ludouico patre nepos, à quo Lotharingia nomen accepit, cùm priùs Auſtraſiæ diceretur: Rachiſius Italiæ rex anno Domini 741. Bamba rex Hiſpaniæ anno Domini 674. Veremundus rex Caſtellæ anno Domini 786. Ramirus rex Aragoniæ anno Domini 1150. Sigebertus rex Northumbriæ in Anglia anno Domini 640. Ethelredus ibidem rex Merciorum anno Domini 704. eiuſque frater & in regno ſucceſſor Coenredus, Offa itē rex Orientalium Saxonum, æquè ac Inus anno 740. Trebellius rex Bulgarorum anno 862. Ioannes Brena Imper. Conſtant. Henricus rex Cypri, Ioannes rex Armeniæ, S. Ludouicus Caroli II. Siciliæ regis filius anno Domini 1297. ac hoc noſtro in ſæculo Carolus V. Imp. Plures recenſet noſter Hier. B Platus lib. 2. de Bono ſtatus relig. c. 26. & ſeqq. Nimirum *vita priuata, vita beata*. Quam ergo deſipiunt, qui principatus & Prælaturas ambiunt: cùm enim vix animæ ſuæ rationem Deo reddere queant, onerant inſuper ea ſe obligatione tot animarum ſaluandarum, quot curam ſuſcipiunt. quæ ſanè ſtupenda eſt inſania, vti fusè oſtendit S. Bernardus epiſt. 42. ad Henricum Senonenſ. Archiepiſcopum.

VERS. 7. EXIGVO ENIM CONCEDITVR MISERICORDIA: POTENTES AVTEM POTENTER TORMENTA PATIENTVR] Syrus, *potentes potenter interrogabuntur*; Arabicus, *de potentibus autem inueſtigabitur ſcrutatione potenti*; græcè, *minimus enim* συγγνωστός id eſt *ignoſcibilis* vel *veniabilis*, id eſt *dignus eſt venia* & miſericordia; validi *autem validè examinabuntur*; item *iudicabuntur & punientur*. Græcè C enim eſt ἐταςθήσονται, quod eſt futurum primum ab ἐτάζω, cuius verbi ſignificata recenſui v. 4. *Exiguo*, id eſt pauperi, plebeio, priuato; hunc enim ſæpè neceſſitas adigit ad peccatum, vel certè hic peccato ſuo minùs alios lædit, ideoque venia dignus videtur. Vnde *exiguo* opponit *potentes*, id eſt reges & principes, qui ſua potentia ad faſtum abutuntur, vt alios opprimant. Hinc Vatablus vertit, *nam plebeius homo venia dignus ſit, in potentes autem inquiretur acriter*, id eſt ſeuera & rigida ab eis repoſcetur ratio, quomodo poteſtate ſibi commiſſa vſi vel abuſi ſint. Nam *cui plus datum eſt, plus requiretur ab eo*. Cauſas recenſui v. præced. Ita ſanctus Cyprianus lib. 3. Teſtimoniorum ad Quirinum num. 112. *Grauiùs* inquit, *iudicari de his, qui in ſæculo plus habuerunt poteſtatis, apud Salo-* D *monem docetur: Exiguo enim conceditur miſericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Et in pſal. 2. Et nunc reges intelligite, emendamini* (ſic enim ipſe legit, pro quo non legimus, *erudimini*) *qui iudicatis terram*. Theodor. quæſt. 43. in Deuter. in exemplum ſtatuit Moſen. Quærit enim, cur Moſes ob leue dubitationis delictum à Deo excluſus ſit terra ſancta; populus verò grauiùs peccans in eam ſit inductus? ac reſpondet: *Per hæc docet nos Dominus, ſe ſummam virtutem à perfectis exigere, & cùm erga alios homines grauiter peccantes ſit longanimis, ſanctis tamen hanc veniam non concedere, quod quidem ſapiens dixit aliquis: Tenuiſſimus venia & miſericordia dignus; potentes autem potenter torquebuntur. Et Dominus in Euangelio, Cui modicum datum fuerit, modicum exigetur ab eo.* Eadem

A ad verbum habet, & ex Theodor. tranſcripſit Anaſtaſius Nicenus q. 35. in Scripr. Horribilius eſt exemplum in Pharaone, quem ſibi reluctantem nolentemque Hebræos dimittere ex Ægypto, Deus decem atrocibus plagis afflixit ac tandem cum omnibus copijs merſit in mari rubro, Exodi 7. & ſeqq. Et in Nabuchodonoſor, quem ob faſtum Deus transformauit in beſtiam: Daniel. 4. & in Antiocho, quem vermibus & diris cruciatibus conſumpſit, 2. Machab. 9.

Recentius exemplum præbet Mauricius Imp. de quo ita ex Cedreno ſcribit Baronius tom. 8. anno Chriſti 602. pag. 158. in fine. Planè accidit ſecundùm illud Sapientiæ: *Audite reges & intelligite, Horrendè & citò apparebit vobis, quoniam iudicium duriſſimum his, qui præſunt, fiet.* Ita quidem patefactum eſt horrendum Dei iudicium aduer- B ſus Mauricium Imperatorem, dum de facinore haud pridem perpetrato perſoluit pœnam (vt licuit) talionis: dum enim paſſus eſſet tot millia innocentium Chriſtianorum à diro barbaro immaniſſimè cædi, quos minimo potuiſſet redimere pretio, reus factus innoxij effuſi ſanguinis ipſe à tyranno vnà cum inſontibus filijs crudeliſſimè necatus eſt, nullo adiuuante, eripiente nemine. Sentiens verò ipſe manum eſſe hanc Domini porrectam ad vlciſcendum, ſpecimen edidit probatiſſimi Chriſtiani, conficiens ſibi ex calice iræ, Dei poculum medicinæ, quod prodeſſet ad peccatorum ſuorum purgationem & perfectam ſalutem animæ conſequendam. Sed age iam cuncta eodem, quo ſe habuerunt, ordine recenſeamus. Hæc Baron. qui pergit enarrare quomodo Mauricius à Phoca inuaſore Imperij, filijs, regno & vita priuatus ſit, dicens: *Iuſtus es Do-* C *mine, & rectum iudicium tuum.*

Appoſitè hanc gnomen ſacerdotibus applicat S. Iſidorus lib. 2. offic. c. 5. *Quapropter*, inquit, *quia lex peccatores à ſeruitio remouet, conſideret ſe vnuſquiſque, ſciens quia potentes potenter patientur tormenta: retrahat ſe ab hoc non tam honore, quàm onere, & aliorum locum, qui digni ſunt, non ambiat occupare. Qui enim in erudiendis atque inſtituendis ad virtutem populi præerit, neceſſe eſt vt in omnibus ſanctus ſit; & in nullo reprehenſibilis habeatur. Qui enim aliū de peccatis arguit, ipſe à peccato debet eſſe alienus. Nam qua fronte ſubiectos arguere poterit, cùm illi ſtatim poſſit correptus ingerere. Antè doce te quæ recta ſunt: quapropter qui negligit recta facere, negligat recta docere.* Et S. Hier. in c. 1. epiſt. ad Titum, cuius verba citantur 8. q. 1. can. 19. *Illud inſerendum* D *eſt*, inquit, *aduerſus eos, qui de Epiſcopatu intumeſcunt, & putant ſe non diſpenſationem Chriſti, ſed imperium conſecutos, quia non ſtatim omnibus his meliores ſunt, quicumque Epiſcopi nō fuerint ordinati; & ex eo quod Epiſcopi electi ſunt, ipſi ſe magis exiſtiment comprobatos: ſed intelligant propterea quoſdam à ſacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum iuſtum ab Epiſcopatu prohibent; quanto magis ſe vnuſquiſque conſiderans, & ſciens quia potentes potenter tormenta patientur, retrahit ſe ab hoc, non tam honore, quàm onere, & aliorum locum, qui magis digni ſunt, non ambit occupare?*

Denique Gloſſa in illud Malach. 1. *Maledictus doloſus, qui habet in grege ſuo maſculum, & votum faciens immolat debile Domino;* Aliquando, inquit, homo bene creatus à Deo habet ingenium aptum

ptum ſacris diſciplinis, ſed tradit luxuriæ & inertiæ: habens maſculum offert debile, id eſt, orationem aliqua animi perturbatione corruptam: hic ſentiet in ſe eſſe completum, quod ſcriptum eſt. *Potentes potenter tormenta patientur.*

NON ENIM SVBTRAHET PERSONAM CVIVSQVAM DEVS, QVI EST OMNIVM DOMINATOR, NEC VEREBITVR MAGNITVDINEM CVIVSQVAM: QVONIAM PVSILLVM ET MAGNVM IPSE FECIT, ET ÆQVALITER CVRA EST ILLI DE OMNIBVS] Ita habent Græca & multi codices Latini. Sed *τὸ qui eſt omnium dominator*, delent Romani, ac S. Auguſt. in Speculo, & Lucifer pro S. Athanaſio.

VERS. 8. NON ENIM SVBTRAHET] ſcilicet iudicio ſuo & vindictæ. Ex Græco nonnulli vertunt cum Ianſenio, *non formidabit vultum alicuius, non ſe metu illius demittet*, vel *contrahet*, vt illi cedat, vel illum liberè iudicare & damnare nō audeat. Hoc enim eſt ὑποστέλλομαι. Hinc Romani in Addit. ad edit. Septuag. vertunt, *non ſubtrahet vultum* (quaſi ex pudore vel timore potentis) *omnium Dominus*, q. d. Deus non ducitur gratia vel metu; non enim formidabit, reuerebitur, aut diſſimulabit peccatum alicuius, eò quòd vultum habet auguſtum, magnificum, regium: ipſe enim eſt omnium Dominus: quare nullam vultus vel perſonæ rationem habebit, vt quem rigido ſuo iudicio eximat; ſed æque iuſtè & rigidè de rege, ac de plebeio iudicabit, quia *æqualiter eſt illi cura de omnibus*. Sic Plato dixit Deum in iudicio, nec Achillis, nec Therſitis habiturum rationem, nec ſummi, nec infimi. Vbi Nota. *τὸ cuiuſquam* non eſt in Græco, ſed tantùm *non ſubtrahet perſonam* vel *vultum*, ſiue alienum, vti intellexit noſter interpres, ſiue etiam ſuum, vt ſcilicet Deus ipſe ex metu vel pudore cum potentibus perſonam mutet, & vultum contrahat demittatque (vti nautæ contrahunt vela ingruente tempeſtate) ſicut faciunt timidi iudices, qui cum pauperibus perſonam leonum induunt, cum diuitibus & potentibus perſonam muris, vt hiſcere non audeant: hoc enim eſt proprie ὑποστέλλομαι. Deus ergo eâdem perſona & eodem vultu iuſto & conſtanti iudicabit potentes quo plebeios.

ÆQVALITER CVRA EST ILLI DE OMNIBVS] Græcè, *ὁμοίως*, id eſt *ſimiliter, pariter*, προνοεῖται, id eſt *prouidet, curam gerit, de omnibus*; S. Auguſt. in Speculo legit, *pro omnibus*. Senſus eſt q. d. Deus æqualiter curam habet omnium, ſcilicet tam vulgarium, quàm potentum: non enim ita curat potentes & principes, vt pauperes & plebeios negligat; ſed tam horum, quàm iſtorum, adeoque rerum omnium, communem & æqualem habet prouidentiam, ita tamen, vt cuique prouideat pro cuiuſque ſtatu, conditione & exigentia. Vnde non ait, *æqualis*, ſed *æqualiter eſt illi cura de omnibus*. Sic rex æqualiter curat totum regnum & vnā regni vrbem, ſed inęquali & diſpari cura: mauult enim perdere vnam vrbem, quàm totum regnum. Hinc Arabicus omittit *τὸ æqualiter* ſicque vertit, *propterea prouidet omnibus, & gubernat omnia*. Sic & Syrus.

Error Auerrois circa Dei prouidentiam. Errat ergo Primò, Auerroes in 12. Metaph. comm. 51. & 52. docens Deum tantùm curare res incorruptibiles, quæ ſunt ſupra lunam; non

A corruptibiles, quæ ſunt ſub luna. Idem ſenſiſſe Ariſtotelem cenſet S. Ambroſius 1. Offic. c. 13. Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens Alexand. 5. Strom. Euſeb. Epiphan. Theodor. & ex iis noſter Gabr. Vaſquez 1. part. q. 22. diſp. 87. c. 1. ſed alij, vt Suarez in Metaphi. diſ. 50. ſect. 15. ab hoc errore liberant Ariſtotelem. Certè multorum olim fuit hic error, vt indicat Iob c. 22. 14. dicēs ex eorum ſenſu: *Nubes latibulum eius, nec noſtra conſiderat, & circa cardines cæli perambulat.*

Errat Secundò. Cicero lib. 2. de Diuin. docens Deum non cognoſcere futura contingentia, v. g. actiones liberas; quas facturi ſumus; alioqui, inquit, illę iam determinatæ forent & neceſſariæ, non contingentes & liberæ. Nam vt ait S. Dionyſ. de Diuin. nomin. cap. 7. ſi in rebus eſt aliquid non cognitum à Deo, oportet vt illud *Error Ciceronis.*
B diuina prouidentia vacet. Vnde S. Aug. lib. 5. de Ciuit. c. 9. Cicero, inquit, *dum homines vult facere liberos, facit ſacrilegos*, imò atheos: qui enim negat in Deo numen, ſiue prouidentiam futurorum, negat deitatem & Deum: hæc enim duo ita connexa ſunt, vt qui aſtruit vel negat vnum aſtruere vel negare cogatur & alterum. Neque enim præſcientia Dei inducit rebus futuris neceſſitatem, quia præſupponit res ipſas liberè futuras; hæ enim ſunt eius obiectum. Ideò enim præſcit Deus liberè futuras, quia liberè ab homine futuræ ſunt: non verò ideò futuræ ſunt, quia Deus eas præuidet futuras.

Errat Tertiò, R. Moſis l. 3. Doctoris dubiorum c. 18. cenſens Deum tantùm habere curam hominum ſingulorum, ceterorum verò habere curam quoad ſpeciem, nō quoad indiuidua ſin- *Error R. Moſis.*
C gula, non curare ergo ſingulos culices, muſcas, pulices, &c. Idem videtur dicere S. Hieron. in cap. 1. Habacuc, ſed ibidem ipſum ab hoc errore purgaui. Sapienter S. Ambroſius l. 1. Offic. c. 13. *Quis operator*, inquit, *negligat operis ſui curam? quis deſerat & deſtituat, quod ipſe condendum putauit? ſi iniuria eſt regere, nónne eſt maior iniuria feciſſe? cum aliquid non feciſſe, nulla iniuſtitia ſit; non curare quod feceris, ſumma inclementia.*

Errant Quartò, Pelagiani & Semipelagiani, vt Caſſianus & Fauſtus Rhegienſis Epiſcopus, qui ex hac gnome colligunt, æquè in omnium hominum arbitrio eſſe habere gratiam Dei, vt quilibet ſit ſanctus, qui voluerit eſſe ſanctus: quia Deus, inquiunt, æqualiter ſe habet ad omnes, omnibuſque ſuam gratiam offert, ſi per liberum arbitrium eam velint petere & excipere. Verùm, *Error Caſſiani.*
D hos refellit S. Auguſt. epiſt. 106. & 107. & alibi ſæpè, ac Hilarius & Proſper epiſt. ad S. Auguſt. Senſus ergo genuinus huius ſententiæ, *Æqualiter cura eſt illi de omnibus*, q. d. Deus non magis amat, nec magis curat magnum, quàm paruum, diuitem, quàm pauperē; nobilem quàm ignobilem, vti homines faciunt; ſed æqualem (proportionaliter tamen, ſecundùm cuiuſque gradum, officium & meritum. Vnde græcè eſt *ὁμοίως*, id eſt *ſimiliter*: æqualitas ergo hæc ſita eſt in ſimilitudine) tam horum, quàm iſtorum prouidentiam habet, vt omnibus per omnia de neceſſariis prouideat: nihil enim ſubtrahitur à prouidētia Dei, quia illa res omnes nullā exceptā, quantumuis infimā & vili, gubernat. Vnde aliqui *τὸ æqualiter* exponunt *communiter*. Hinc & Antonius in Me-

liſſa

liſſa p.2.c.2.legit, *æqualiter omnium commodis proſpexit & conſuluit*: Clemens Alex.6. Strom. *ſimiliter omnibus prouidet, & omnium curam gerit*, vti ſol ſimiliter quantum eſt ex ſe, omnia illuminat. Maximè verò Sapiens loquitur de æquali prouidētia in iudicio, & iuſta retributione pœnarum & præmiorū, vt patet ex præced. vbi opponit hanc Dei curam acceptioni perſonarum, quæ tantum locum habet, cùm aliqua qualitas impertinens ſpectatur, ac propter eam alter alteri præfertur in officio, beneficio, præmio, iudicio: non autem opponit eam liberali Dei prædeſtinationi, ac liberæ dilectioni & electioni ad bona, tum naturalia, tum ſupernaturalia. Nam ſecundùm hanc Deus alios alijs magis amat & curat, vt iuſtos quàm iniuſtos, electos quàm reprobos, B. Virginem quàm communē Sanctum, vt patet Rom. 9.& ſeqq. Deut.4.8. Sapient.4 11. Matt.13.11. Actor. 14.15. Ita S. Aug. toto lib. de Prædeſt. Sanctor. & totum Concil. Arauſicanum. Sapiens ergo non loquitur de beneficio gratiæ, ſed de retributione beneficiorū atque pœnarum. Præcedit enim illud: *Horrende & citò apparebit vobis, quoniam iudicium duriſſimū his, qui præſunt, fiet. Itaque ſententia huius loci eſt, in extremo iudicio Deū non accepturum perſonas regum & principum, ſed ex æqualitate iuſtitiæ ſententiam eſſe laturum*, ait Bellar. l.2. de gratia & liber.arb.c.3.

Porrò S. Cyprianus lib.3. epiſt.8. ad Fidum, docet Deum æqualiter curam habere infantum, ac adultorum: quare infantes ſtatim eſſe admittendos ad gratiam baptiſmi, nec expectandum octauum diem, vti ſpectabant Iudæi, vt eos circumciderent; eò quod *Spiritus ſanctus*, inquit, *non de menſura* (ætatis & ſtaturæ,) *ſed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt perſonam non accipit, ſic nec ætatem, cùm ſe omnibus ad cæleſtis gratiæ conſecutionem æqualitate librata præbeat patrem: librata*, id eſt expenſa, conſiderata, & admenſa pro cuiuſque ſtatu, exigentia & conditione.

Deniquè S. Thom. 1.p.q.20. artic.3. docet Deum æqualiter diligere omnia, quia omnia amat vno & ſimplici actu voluntatis, & ſemper eodem modo ſe habentes licèt ex parte obiecti voliti magis bonum velit vni, quàm alteri; ſiue quia ex æquali ſapientia & bonitate omnia adminiſtrat, licèt æquali hac cura ſua, inæqualia varijs bona diſpenſet. Nam vno actu ſimplici his maiora, illis minora diſtribuit. Idem docet 1.2. q.112.art.4.ad 1. & S. Aug. tract.110. in Ioan. *Omnia*, inquit, *diligit Deus quæ fecit, & inter ea magis diligit creaturas rationales: & illas eas ampliùs, quæ ſunt membra vnigeniti ſui, & multò magis ipſum vnigenitum ſuum.*

Moraliter, diſce hic à Sapientia diuina minimos & minima non ſpernere, ſed illa æquè ac magna & magnos curare: Deus enim creans omnia non dixit, Omittamus culicem, quia vilis & paruus eſt, ſed cum æquè vt elephantem creauit, & creatum gubernat. Similiter fac & tu.

Vers. 9. FORTIORIBVS AVTEM FORTIOR INSTAT CRVCIATIO] Græcè, *fortibus* (vel potentibus) *verè valida incumbit ſcrutatio*, vel *perquiſitio*, vel *examinatio*; Vatabl. *potentes autem vehemens manet inquiſitio*. Noſter vertit *cruciatio*, tum quia iudicialis reorum inquiſitio fit per cruciatus & tormenta, quæ proinde Quæſtiones vocantur; tum quia eius finis eſt cruciatus, qui reis pro pœna à iudice decernitur & infligitur. Eſt metonymia & metaleplis: ponitur enim cauſa pro effectu, & antecedens pro conſequentibus: ex examine enim iudiciali ſequitur confeſſio reorum, ex cōfeſſione cognitio ſcelerum, ex cognitione fertur ſententia, ex ſententia infligitur ſupplicium & cruciatus.

Noſter vertit *fortioribus & fortior*, pro *fortibus & fortis*, quia ſub poſitiuo intelligitur comparatiuus & ſuperlatiuus: ſi enim forti fortis inſtat cruciatio; ergo ex iuſta proportione, fortiori inſtat fortior, & fortiſſimo fortiſſima. idem dicit alijs verbis per exaggerationem, cum eo quod paulò antè dixit: *Potentes potenter tormenta patientur*. q.d. Reges & principes, qui alios ſuâ potentiâ oppreſſerunt, potenter pariter à Deo opprimentur & cruciabuntur.

Vers. 10. AD VOS ERGO REGES SVNT HI SERMONES MEI, VT DISCATIS SAPIENTIAM, ET NON EXCIDATIS] id eſt, ne cadatis in peccatum, indeque in iram & vindictam Dei, ne delinquatis, ne offendatis, ne excidatis ſtatu iuſtitiæ, indeque regno & vita: hoc enim eſt Græcum, μὴ παραπέσητε, vnde παράπτωμα eſt delictum, offenſa, peccatum.

Rurſum reges compellat, vt eos acriùs, exſtimulet, ad monita hæc ſapientiæ de modeſtia & iuſtitia capeſſenda. Raros enim hac de re habent monitores, ac ob potentiam magnas habent ad faſtum & iniuriam illecebras & impulſus. Vnde pro *reges* græcè eſt τύραννοι, id eſt tyranni; Lucifer pro S. Athanaſio legit, *ô mali tyranni*; S. Auguſtinus in Speculo, *mali reges*. Tyrānus enim olim vocabatur rex, princeps, dominus, omnem habens in ſubditos poteſtatem. Vnde illud:

Ad generum Cereris (ad Plutonem) *ſine cæde & ſanguine pauci*
Deſcendunt reges, & ſicca morte tyranni.

Multi enim reges fuere occiſi. Sic Ariſtoph. Iouem vocat Deorum tyrannum, id eſt regem; ille enim eſt latè tyrannus, id eſt latè regnans & dominans. Reges ergo vocabantur tyranni ob fortitudinē. *Fortes enim reges tyranni vocabantur: nam tiro fortis*, ait Iſidor. l.9. Etym.c.9. Hinc Athen. lib.13. *O amor*, inquit, *tyranne* (id eſt rex & imperator) *deorum & hominum*: nihil enim fortius eſt amore. Stephanus verò lib. de Vrbibus in voce Τυῤῥηνία, tyrannum dictum putat à Tyrrhenia, quæ olim fuit vrbs & prouincia iuxta Hadriam, cuius ciues vocabantur Tyrrheni: vnde tyranni. Porrò Tyrrhenia nūc vocatur Hetruria, & Tyrrheni ſunt Hetruſci ſiue Tuſci, quorū caput eſt Florentia, vti fusè demonſtrat Philip. Cluuerius in deſcript. Italiæ lib.2.c.1. Hetruſcorum enim colonia fuit Hadria vrbs, iuxta Venetias, à qua vicinum mare dictum eſt Hadriaticum. Olim enim Tuſci fuere potentes, & ditionis ſuæ fines extenderunt à mari Infero ſiue Hetruſco, vſque ad mare Superum ſiue Hadriaticum, teſte Liuio lib.5. Veriſimiliùs alij cenſent vocem *tyrannus* deriuari ab Hebræis & Palæſtinis: Hebræi enim vocant principes שרים *ſarim*, Philiſthini verò סרנים *ſeranim*. Vnde quinq; ſatrapę Philiſthijm, putà ſatrapè Gazæ, Azoti, Aſcalonis, Geth & Accaron, paſſim in Hebræo vocantur *ſeranim*.

Tyranni etymon.

A Palæſtinis.

Seranim

Seranim ergo eſt vox Phœnicia, vel potiùs Philiſthæa: pro qua Chaldæi, qui de more *ſamech* Hebr. & Syrorum mutant in *tet* vel *tau*, dicunt טורנים *turanim*, vt patet Ioſue 13.3. vnde *tyranni*. Rurſum *ſeranim* hebr. & ſyriacè ſignificat axes in rotis, quibus rotæ fulciuntur & voluuntur, vt patet 3. Reg. 7. v. 30 hinc principes vocantur *ſeranim*, quòd ſint velut axes in rota, id eſt fulcra populi, & cardines rerum agendarum, ſicut græcè βασιλεὺς dicitur quaſi βάσις λαοῦ, id eſt baſis populi; & hebr. אדון *adon*, id eſt dominus, quaſi אדן *eden*, id eſt fulcrum, ſuſtentaculum, eò quòd dominus ſit columen & ſuſtentator familiæ vel reipubl. cui præeſt. Verùm creſcēte faſtu, cùm ſuperbi reges ſua poteſtate abuti cœperunt, tyranni nomen ad illos ſolùm reſtrictum eſt, qui per inſolentiam imperij viribus abutebantur, ac poſthabitâ ratione & æquitatis moderatione, vi & quadam animi libidine dominabantur; libido ergo & crudelitas fecit, vt nomen tyranni malè audierit. Quocirca reges hîc ſeriò monet Sapiens, ne in tyrannos degenerent; ſed ſapienter, id eſt modeſtè & iuſtè, ſubditos regant, & rempubl. adminiſtrent; ſic enim latiſſime, quietiſſime & diutiſſimè regnaturos, vti fecere Romani, de quibus Poëta cecinit: *Romanæ ſpatium eſt vrbis & orbis idem.*

Myſticè reges ſunt, qui ſuis affectibus imperant, & mundi vanitates calcant, quales ſunt Religioſi. Hi ergo ex inſtituto & profeſſione ſua toti vacent ſapientiæ, id eſt contemplationi, virtuti & perfectioni: cetera enim ſunt nugæ & vanitas vanitatum.

Vt discatis sapientiam] *Sapientia* hic prudentiam & virtutem omnem ethicam, ac politicam præſertim, ſcilicet ſcientiam rectè regendi, complectitur: hæc enim regi & principi eſt propria & ſummè neceſſaria. Idem ſuaſit Mæcenas Auguſto Cæſari, cuius ſapientem orationem recitat Dio lib. 52. vbi inter alia ait: *Viues* *Mæcenatis regendi præcepta.* *velut in quodam orbis terrarum theatro, nec fieri poterit, vt vel minimum peccatum tuum lateat; nihil enim ſine arbitris, ſed ſemper in magna hominum multitudine ages: & perſcrutari acta principum omnes homines lubentiſſime ſolent. Qui ſi ſemel compererint te alia alijs præcipere, alia ipſum agere, non iam minas tuas metuent, ſed facta imitabuntur.* Vnde pluribus interiectis infert: *Ideò ſplendorem tu tibi præclaris facinoribus para: ſtatuas tibi, neque aureas, neque argenteas fieri vnquam ſine: nam non modò magnis ſumptibus eæ conſtant, ſed inſidijs etiam opportunæ, ac parū diuturna ſunt; benefaciendo autem alias tibi ſtatuas in ipſis hominum animis, nulli interitui obnoxias effice. Templum quoque nullum tibi patere ædificari, quippe in huiuſmodi res incaſſum multæ pecuniæ inſumuntur, quas neceſſarijs rebus impendere præſtat. Etenim diuitiæ magnæ, non tam multa accipiendo, quàm non multos ſumptus faciendo colliguntur; & id genus res nullam gloriam adferunt.* Cauſam & rationem à priori ſubijcit. *Virtus enim multos quidem dijs æquat, ſed nemo tamen vnquam mortalium ſuffragijs Deus effectus eſt. Itaque tibi ſi bonus ſis ac rectè imperes, vniuerſa terra templum erit, pro delubris omnes vrbes, omnes homines pro ſtatuis, quorum in animis ſemper cum gloria inſidebis: qui verò imperium ſummum malè gerūt, eos iſta ornamenta, quamquam in omnibus vrbibus poſita, tantum abeſt vt decorent, vt etiam reprehenſioni-*

A *bus hominum exponant, quum ſint trophæa quædam malitiæ eorum, ac iniuſtitiæ monumenta: quæ quo diutiùs perdurauerint, eo longiùs quoque infamia illorum permanet. Itaque ſi vere a immortalis fieri cupis, ita vt dixi agendum tibi eſt.* Denique ſummatim omnia vnico ſapientiæ monito concludens: *Vnum*, inquit, *dicam quod caput eſt & ſumma omnium eorum, quæ vel dicta ſunt, vel dicenda reſtant. Si hæc tua ſponte omnia egeris, quæ velles alium in te imperium habentem agere; nulla in re peccabis, omnia proſperè conficies, vitamq; exinde & ſuauiſſimam, & tutiſſimā duces. Qui etiam non patris ac ſeruatoris loco te omnes & ſuſpiciant & diligant, quum viderint te modeſtum, vitæ integræ, bello ac pace præſtantem?*

Huc facit diſceptatio ſeptem Græciæ ſapientum de gloria principis, qua in re illa conſiſtat: *Gnoma ſeptem ſapientum de optimo regimine.* plerique enim eorum aſſeruere illam conſiſtere in humilitate & modeſtia. Audi Plutarch. eo- B rum ſententias recitantem in Conuiuio ſeptem ſapientum: *Ceterum Solon paululum moratus: Mihi, ait, videtur hac ratione maximè gloriam conſecutus, ſiue rex ſiue tyrannus, ſi vnius imperium in popularem reipub. ſtatum ciuibus conuertat. Subiecit Bias: Si primus pareat legibus patriæ. Poſt hos Thales pronunciauit, eum ſibi principem videri beatum, qui naturæ ordine ſenex moriatur. Quartus Anacharſis: ſi ſolus ſit prudens. Quintus Cleobulus: ſi familiarium nemini fidat. Sextus Pittacus: ſi ſubditos princeps ita condocefaciat, vt non ipſum, ſed ipſius cauſa metuant. Vltimus Chilo: principem nihil meditari debere mortale, ſed omnia immortalia.*

Qvi enim cvstodierint ivsta (S. Auguſtinus in Specul. legit, *iuſtitiam*) ivste, ivstificabvntvr (ita Rom. & Græca: malè ergo quidam legunt *iudicabuntur*) et qvi didicerint ista (ita Rom. & Græca: malè ergo nonnulli pro *iſta* legunt, *iuſta*; licèt idem ſit ſenſus) C invenient qvid respondeant] q. d. Vos ô reges & principes audite hæc mea, de ſapientia, id eſt de iuſtitia, putà de virtute & ſanctitate, monita; quia qui ea cuſtodierit iuſtè & ſanctè, hic in tribunali Chriſti, vbi, vt præceſſit, duriſſimum iudicium his qui præſunt fiet, & fortioribus fortior rigidiorque inſtabit examinatio & cruciatio, iuſtificabitur, id eſt iuſtus & ſanctus à Chriſto pronunciabitur, ac gloria æterna præmiabitur: *& qui didicerint iſta*, iam dicta, *inuenient quid* iudici, ipſos de vita & regimine reipubl. examinanti, *reſpondeant*; græcè, *inuenient apologiam*, qua ſe contra omnes obiectiones, ac hominum dæmonumque criminationes tueantur & defendant: *inuenire* enim eſt conſilij, *reperire* D fortunæ, ait Valla. Vnde græcè eſt: οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται, id eſt, *qui cuſtodiunt ſanctè ſancta, ſanctificabuntur*, id eſt per exercitium operum ſanctorum fient ſancti, & ſanctiores, ac in die iudicij ſancti à Chriſto coram toto mundo declarabuntur, laudabuntur & coronabuntur. Vnde Vatabl. vertit, *qui ſanctitates ſanctè coluerint, ij ſancti cenſebuntur.*

Nota, non ſufficere ad ſanctitatem, vt quis faciat opus iuſtum & ſanctū, ſed requiri inſuper, vt id iuſtè & ſanctè fiat. v. g. non ſufficit dare eleēmoſynam, ſed oportet vt illa fiat ex proprio, non ex rapto, vel alieno: item vt fiat recta intentione, non praua, qualis eſt, cùm illam das vt pauperē pertrahas ad hæreſim vel luxuriam; ſic *Sanctum opus ſanctè fieri debere.*

ſic enim eleemoſyna contaminatur fitque actus imperatus ab hæreſi,vel luxuria. Nam vt ait S. Dionyſ. Bonum conſtat ex integra cauſa, malum autem ex ſingulis defectibus. Vnde ſi operi bono aliqua deſit conditio requiſita, iam non bonum eſt, ſed mancum & defectuoſum, vti docet S.Thomas & Scholaſt.imò Ariſt.in Ethicis: *Iuſtum*,inquit,*iuſtè fieri debet*. S.Cyprian. (vel quiſquis eſt auctor,certè priſcus eſt & grauis)de Singular.Cleric. *Sanctum*,ait, *non eſt,quod geritur ſanctum,niſi ſanctè peragatur, ſicut Salomon aſſerit dicens: Qui enim cuſtodierint iuſtè iuſta, iuſtificabuntur. Sinceriter ergo ſinceritas ipſa ſeruanda eſt, & omne quod vitij eſt,etiam in actu ſignandum eſt, ne aliud vela commendent, & aliud actus inſinuent.* Probat ex illo Pauli 2.Timoth.2.5. *Qui certat in agone,non coronatur,niſi legitime certauerit.* Idē ſignificatur Cantic.5.14. *Manus eius*(ſponſi,putà Chriſti) *tornatiles,aureæ, plenæ hyacinthis*. In quæ verba commentans Guilielmus cognomento Paruus, ſed ſenſu & ſapientia magnus, qui floruit anno Domini 1200. *Manus*, inquit, *ſponſi ſunt, qui pijs actionibus inſiſtunt. In manibus autē ſponſi tria notantur, tornatiles*, id eſt, *rectè & probè terminatæ ſine tortuoſitate, aſperitate aut angulis*, *id eſt non tantùm piè, ſed iuſtè ac purè agentes. Ita enim circa indigentium neceſſitates releuādas deſudant,ne,dum illos proſequuntur,per vim aut dolum alijs noceant: ſi alios defraudant,vt alijs conſulatur: ſi fœnerantur vel furantur,quod in vſus pauperum expendant,tortæ & anguloſæ manus ſunt: propterea debent eſſe aureæ*, hoc eſt, *apud Dominum in cunctis actionibus auro charitatis præfulgidæ*. Tertiò, *debent eſſe plenæ hyacinthis*, *hoc eſt decenti, & quaſi gemmea quadam actionis ſpecie, etiam foris coloratæ. Duo enim ſunt, quæ maximè actionem commendant, animus agentis,& exterior ſpecies actionis. Bona intētio commendat opus apud Deum, honeſta operis ſuperficies commendat illud apud homines: quando nihil à pietate charitatis alienum in radice intentionis,& nihil indecens in ſuperficie actionis, tunc manus eſt,non tantùm aurea,ſed plena hyacinthis,*&c.

INVENIENT QVID RESPONDEANT] *Contemplabor*, ait Habacuc c.2.1. *vt videam quid dicatur mihi,& quid reſpondeam ad arguentem me.* Qui ergo ſapit, ſic opera ſingula faciat, tam ſanctè & perfectè, vt poſſit eorum rationē reddere Chriſto in die iudicij, nec ipſe quid in iis carpere poſſit; *Quia,quod dici ſine gemitu non poteſt,in illa diſtrictione vltima increpationis omne argumentum ceſſat excuſationis; quippe quia ille foris increpat, qui teſtis conſcientiæ intus animum accuſat*, ait S.Greg.ho. 38. in Euang. Vnde tunc impij obmuteſcentes non habebunt excuſationem, qua ſe defendant, & ſua ſcelera extenuent.

VERS.12. CONCVPISCITE ERGO SERMONES MEOS, DILIGITE (græcè, ποθήσατε, id eſt optate & deſiderate) ILLOS, ET HABEBITIS DISCIPLINAM] Græcè,παιδευθήσεσθε, id eſt *erudiemini*, fietis eruditi, acquiretis παιδείαν,id eſt diſciplinam, hoc eſt morum caſtigationem & compoſitionem; ſicut pueri per increpationes, verbera & flagella diſcunt mores ſuos ad honeſtatem, tum internam,tum externam, componere. Caro enim & concupiſcentia noſtra eſt cæca & cupida, inſtar pueri; vnde flagellis caſtiganda & ad virtutem conformanda eſt. Hinc flagellū & flagellatio vocatur diſciplina, de qua prudenter dixit Petrus Bleſenſis(qui coæuus S.Bernardi floruit anno Domini 1160. teſte Trithemio)ſerm. 6. *Duo ſunt, quæ hominem mirabiliter à peccato præſeruant, frequens confeſſio, & frequentior diſciplina*, idemque crebrò alibi inculcat, vt epiſt. 16. 27. 46.57. &c. Sicut enim caro ſine ſale putreſcit, ſic corpus ſine mortificatione corrumpitur, & ad vitia diffluit,vti alibi pluribus oſtendi. Sapienter S. Chryſoſt. hom.34. ad Popul. *Pœnitentiæ pharmacum*, inquit, *maximum eſt noſtrorum vulnerum remedium, ſic animarum vlcera curans & abolens, vt neque cicatrix, neque verruca appariturа ſit, quod in corporis vulneribus non eſt poſſibile.*

Porrò diſciplina, tam exteriùs corpori, quàm interius menti ad caſtigandos eius inordinatos affectus, aſſiduè adhibenda eſt. Vnde Richard. de S.Vict.in cap.2.Cant.c.2. *Ille*,ait, *perfectæ virtutis eſt, qui virtute ſpiritus, & voluntates carnis, & voluntatem cordis potenter comprimit.* Nam vt idem ait lib.de Præpar. ad contemp. cap.32. *Diſciplina corporis abſque diſciplina cordis inutilis eſt.* Vide Caſſian.li.5.de Inſtit.renunc.c.21.& 22. Sicut ergo ſtudium eſt via & methodus ad ſcientiam: ſic diſciplina & morum affectuumque iuxta legem Dei caſtigatio & reformatio eſt via & methodus ad ſapientiam diuinam. Cautſam dat S. Bernard.ſerm.58. in Cant. *Quis enim ita ad vnguem*, inquit, *omnia à ſe ſuperflua reſecauit, vt nihil ſe habere putet putatione dignum? Credite mihi, & putata repullulant, & effugata redeunt, & reaccenduntur extincta, & ſopita denuo excitantur. Parum eſt ergo ſemel putaſſe. Sæpe putandum eſt, imò, ſi fieri poſſit ſemper; quia ſemper quod putari oporteat, ſi non diſſimulas, inuenis. Quantumlibet in hoc corpore manens profeceris, erras ſi vitia putas emortua, & non magis ſuppreſſa. Velis nolis,intra tuos fines habitat Iebuſæus,ſubiugari poteſt,ſed nō exterminari.* Et infrà: *Scrutemur*, inquit,*iuxta Prophetam vias noſtras, ſtudia noſtra,& in eo iudicet ſe quiſque profeciſſe, non ſi non inuenerit quod reprehendat,ſed cùm quod inuenerit reprehendet. Tunc te non fruſtra ſcrutatus es, ſi rurſum opus eſſe ſcrutinio aduerteris.*

Hinc S.Cyprianus ſerm.de ieiunio: *Quotquot*, inquit, *viros virtutum vidimus ſine ieiunio non legimus aſcendiſſe; nec aliquid magnum meliti ſunt, niſi priùs abſtinentia præceſſiſſet. Quoties aliquid à Deo obtinere conati ſunt, ieiunijs incubuere & lacrymis, & pernoctantes in orationibus, cilicijs carni hærentibus, ſupplices beneficia poſtularunt.* Pinufius Abbas apud Caſſian.lib.4 de Inſtitut.renunc.c.34.& 35. hāc perfectam Chriſtiani, imò Religioſi,ideam proponit: *Mortificatas & crucifixas cum Chriſto habere concupiſcentias,& affectus carnales vniuerſos. Sicut ergo crucifixus quis,iam non pro animi ſui motu membra ſua quoquam mouendi habet poteſtatem,ita & nos voluntates noſtras ac deſideria non ſecundùm id, quod nobis ſuaue eſt ac delectat ad præſens,ſed ſecundùm legem Domini,quò nos illa conſtrinxerit, applicare debemus.*

Mortificatione magis indigent, qui in aſſiduis delicijs,libertate,dominio verſantur,quales ſunt reges, principes, Prælati, diuites & opulenti. Theodoretus in Philotheo c. 28. narrat Thalilæum per decem annos rotæ ſe incluſiſſe, vt ſe erigere non poſſet, ſed ſemper ſederet incuruatus faciem habens genibus affixā. Cumq; ab eo percūctaretur Theodoretus, cur ſe adeò affligeret?

Mor. de mortificatione.

Idea perfecti.

ret? reſpondit: *Mortificatio carnis, eſt fuga pœnæ infernalis.* Crebra ergo cogitatio inſtantis mortis metuſque gehennæ, docent veram mortificationem & diſciplinam, quæ fuit communis vox SS. Anachoretarum.

VERS. 13. CLARA (Vatabl. *præclara*) EST, ET QVÆ NVMQVAM MARCESCIT SAPIENTIA, ET FACILE VIDETVR AB HIS QVI DILIGVNT EAM, ET INVENITVR AB HIS QVI QVÆRVNT ILLAM] Græcè λαμπρὰ καὶ ἀμάραντός ἐστιν ἡ σοφία, id eſt, *ſplendida & immarceſcibilis eſt ſapientia*, putà ipſa prudentia, virtus & ſanctitas; tum quia ipſa in ſe eſt qualitas nobiliſſima, & inſtar amaranti incorruptibilis & æterna; tum quia ſui ſtudioſos nobilitat, claros facit & æternos. Comparat ſapientiam amaranto flori vel ſpicæ: de quo ita ſcribit Plinius lib. 21. c. 8. *Amaranto non dubiè vincimur. Eſt autem ſpica purpurea veriùs, quàm flos aliquis, & ipſe ſine odore, mirumq́; in eo gaudere decerpi, & lætiùs renaſci. Prouenit Auguſto menſe: durat in autumnum. Alexandrino palma, qui decerptus aſſeruatur. Mirumq́; poſtquam defecere cuncti flores, madefactus aqua reuiuiſcit, & hibernas coronas facit. Summa eius natura in nomine eſt appellato, quoniam non marceſcat.*

Sapientia eſt amarantus. Talis prorſus eſt ſapientia, quæ numquam marceſcit ſed ſemper reuiuiſcit, eſtque purpurea, id eſt ignea: purpura enim & colore & nomine eſt πῦρ πῦρ, id eſt *ignis ignis*. Huic affine eſt illud pſalm. 11. 7. *Eloquia Domini eloquia caſta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum ſeptuplum.* Sapientia enim eſt ipſa lex, ſiue eloquia & dicta Dei, quæ excipit, amat & opere exequitur ipſa virtus. Et pſalm. 18. 8. *Lex Domini immaculata conuertens animas: teſtimonium* (id eſt ipſa lex, quæ teſtatur, quid Deus à nobis fieri velit) *Domini fidele ſapientiam præſtans paruulis. Iuſtitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Timor Domini ſanctus, permanens in ſæculum ſæculi.* Hinc ſapientia *facilè videtur ab his qui diligunt eam.* Ipſa enim velut fax in Pharo, omnes in hoc ſæculo nauigantes illuminat, iiſque viam ad portum ſalutis prælucet: qui ergo eam diligit, luci illius aperiat oculos, & eam conſpiciat. Nam vt ait S. Auguſt. li. de Moribus Eccleſiæ c. 1. *Scientiam veritatis neque omnes à quibus quæritur, docere poſſunt, neque omnes, qui quærunt, diſcere digni ſunt. Et diligentia igitur & pietas adhibenda eſt: altero fit, vt ſcientes inueniamus; altero, vt ſcire mereamur.* Philoſophia ergo eſt via ad ſophiam, hoc eſt, amor ſapientiæ eſt via ad ſapientiam. Amor enim vires mentis exacuit, & omnes difficultates ſuperat.

Commendat ſapientiam à tribus. Primò, à neceſſitate; Secundò, a pulchritudine, ſplendore & excellentia, æquè ac à facilitate & comitate; Tertio, ab vtilitate. A neceſſitate commendauit illam ab initio capitis huc vſque, quòd ſine ſapientia reges ſubituri ſint terribile Dei iudicium & tormenta. A pulchritudine hîc eam commendat, æquè ac à facilitate eam aſſequendi: ab vtilitate eam commendabit v. 19. & ſeq. Hic ergo eam laudat à ſpecie & benignitate ſingulari, qua prior ſeſe offert ſui cupidis, eoſque ad ſe ſuique ſtudium allicit & inuitat: cuius contrarium faciunt ſpecioſæ feminæ, quæ ſua formâ ſuperbiunt & quæri volunt, non quærere,

A iuxta illud:

Faſtus ineſt pulchris, ſequiturq́; ſuperbia formam.

Sic & ſcientia ſæcularis inflat.

PRÆOCCVPAT QVI SE CONCVPISCVNT, VT ILLIS SE PRIOR OSTENDAT] Vatabl. *vltro ſe cupidis offert cognoſcendam.* Pagnin. *præoccupat cupientes, vt prænoſcatur.* Clemens Alex. 6. Strom. *præuenit eos, qui cupiunt, vt prænoſcant.* Sic de ſapientia ait Eccleſ. c. 15. v. 1. & ſeqq. quòd quærentibus iuſtitiam *obuiabit quaſi mater honorificata, & quaſi mulier à virginitate ſuſcipiet illum.* Vide ibi dicta. VERS. 14.

Dupliciter hæc gnome accipi poteſt. Primò, vt τὸ *vt* referatur ad *præoccupat*, & τὸ *qui concupiſcūt*, accipiatur materialiter. q. d. Sapientia putà Deus Deiq́; gratia, præuenit eos qui ſe concupiſcunt, ita vt illis ſe prior oſtendat, in eiſque ſui concupiſcentiam & deſiderium excitet. In hoc enim

B conſiſtit præuentio gratiæ, & præoccupatio Dei, quòd ipſe omne noſtrum deſiderium præueniat, imò illud ſuſcitet, vti docet Concil. Trident. ſeſſ. 6. item Arauſican. & Mileuitan. & S. Auguſtinus paſſim contra Pelag. Pelagianorum enim error erat, initium virtutis & ſalutis non eſſe à Deo, ſed ex nobis. Hominem enim per liberum arbitrium ſe diſponere ad gratiam, eamque a Deo poſcere, itaque impetrare: quod planè falſum & erroneum eſt. Deus enim & Chriſtus eſt quaſi ſol, quia ſua luce & gratia omnes præuenit, nec ab vllo præueniri poteſt.

Secundò, vt τὸ *qui concupiſcunt* accipiatur in ſenſu formali, ac τὸ *vt* referatur ad *qui ſe concupiſcunt.* q. d. Sapientia præoccupat eos qui eam concupiſcunt, & petunt vt illa ſe præoccupet, &

C prior ſe illis oſtendat. Præoccupet, inquam, ad ipſam ſapientiam confusè iam cognitam, particulatim & diſtinctè cognoſcendam; ignoti enim nulla cupido: quare prius eſt hominem in confuſo cognoſcere & concupiſcere ſapientiā: quàm ab illa particulatim præoccupari & edoceri: ſed illud ipſum confusè cognoſcere & concupiſcere ſapientiam manat ab alia priore præoccupatione ſapientiæ, ſcilicet primâ & generali. Primò enim Deus in anima excitat generalem & confuſam cognitionem, & concupiſcentiam ſapientiæ, virtutis & ſalutis, vt anima illam poſtulet à Deo. Cùm ergo anima illam poſtulat, Deus illam ei particulatim, ſed ſenſim & per gradus infundit. Primò enim per fidem illum illuminat, Secundò, ſpem ſalutis ingerit; Tertiò, dolorem peccatorum immittit; Quartò, actum amoris &

D contritionis excitat: quæ eſt vltima & proxima diſpoſitio ad gratiam & iuſtitiam, vti docet Trident. ſeſſ. 6. Sic Eccleſia, & fidelis quiſque ac iuſtus, aſſiduè orat, vt noua Dei gratia præueniatur, ad noua & heroica ſapientiæ, id eſt virtutū, opera edenda. Sed hæc eius oratio manat ab alia priore gratia præueniente, quæ eum ad orandum excitauit. Hæc enim eſt oratio Eccleſiæ in Dominica XVI. poſt Pentecoſten: *Tua nos, quæſumus Domine, gratia ſemper & præueniat & ſequatur, ac bonis operibus iugiter præſtet eſſe intentos.* Vterque ſenſus verus eſt, vterque congruus, vterque demonſtrat inſignem humanitatem, beneuolentiam, liberalitatem, ſollicitudinem & philanthropiam Dei noſtri, qua ipſe ſuo amore, vocatione & gratia nos indignos, imò peccatores & hoſtes ſuos præuenit, vt ſuos amicos, imò filios &

heredes efficiat. Vtrobique ergo Deus nos præoccupat; vtrobique ſapientia, id eſt Dei illuminatio & gratia, nos præuenit, vtrobique primas in ſtudio ſapientiæ occupat & anticipat: nam & primitus animæ ſeſe confuſè cognoſcendā offert, ſuique generalem cupidinem excitat: deinde ab ea confuſè cognita & concupita, in ea ſpecialem, eamque ardentiorem ſui concupiſcentiam ſuſcitat, idque in dies magis & magis, vt eius munere gliſcat animæ exorta cupido, donec illa ſui fiat cupidiſſima, totaque eius amore inflammetur. Hinc Chriſtus Ioan. 4. 14. ſic de ſapientia loquitur Samaritanæ ſub aquæ nomine: *Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* Et Ioan. 7. 38. clamans in templo: *Si quis ſitit*, ait, *veniat ad me: & qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Et Apocal. 3. 20. *Ego ſto ad oſtium & pulſo, ſi* B *quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cænabo cum illo, & ipſe mecum.* Et S. Aug. 11. Confeſſ. 2. *Per Chriſtum*, ait, *quæſiſti nos, non quærentes te: quæſiſti autem, vt quæreremus te.*

Myſticè, Beata Virgo velut æternæ Sapientiæ mater, præoccupare dicitur eos, qui ſe deſiderant, & obuiare illis qui ſe inquirunt. Quia nemo tantā celeritate ad implorandam Virginem currit; quin ipſa Virgo ad imploratorem ſuum audiendum velocior præcurrat. Vnde Cant. 4. 5. hinnulis comparatur; quia, vt hi, interprete Richardo Victorino, veloces ſunt ad currendum; ita Beata Virgo ad ſuccurrendum. Immò & à D. Epiphanio ſer. de eius laudibus, currus Cherubicus appellatur, quia vt hic decem millibus multiplex citatiſſimus volat; ita & illa innumeris miſericordiæ alis elata feſtinat, vt patrocinetur. Nec mirum, cùm matris, non iudicis, munere fungatur. Quo nomine velocior aliquando ad auxilium ferendum Virgo mater, quàm eius filius Chriſtus Dominus videtur, vt D. Anſelmus lib. de Excellentia Virginis c. 6. aſſerit: *Velocior*, inquit, *eſt nonnumquam ſalus memorato nomine eius* (id eſt, Mariæ) *quàm inuocato nomine Domini Ieſu.* Et rationem reddit, *quia ad Chriſtum, tamquam ad iudicem pertinet etiam punire: ad Virginem, tamquam ad patronam, non niſi miſereri.*

Moraliter diſce hic Chriſtiane, imitari æternā Sapientiam, putà Chriſtum eiuſque matrem, vt tam inimicos, quàm amicos amore & honore præuenias, iuxta illud Apoſt. Rom. 12. *Honore inuicem præuenientes.* Hoc enim exigit perfecta charitas & beneficentia. Si ergo vis amari, ama: D magnes enim amoris eſt amor, hinc Chriſtus prius homines præuenit, factus homo, vt eos ad ſe redamandū cogeret. Huc facit illud Luciani:

Gratia quæ tarda eſt, ingrata eſt gratia: namque
Cùm fieri properat, gratia grata magis.

Audi Senecam lib. 2. de Benefic. ca. 1. *Gratiſſima ſunt beneficia parata, facilè occurrentia, vbi nulla mora fuit, niſi in accipientis verecundia. Optimum eſt antecedere deſiderium, cuiuſq; proximum ſequi, illud melius, occupare antequam rogemur: quia cùm homini probo ad rogandum os concurrat,* (alij aptiùs legunt *corruat*) *& ſuffundatur rubore; qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus ſuum. Non tulit gratis, qui cùm rogaſſet accepit. Quandoquidem vt maioribus noſtris grauiſſimis viſum eſt: Nulla res cariùs conſtat, quàm quæ precibus empta eſt.* Et inferiùs: *Ideo dominanda cuiuſque voluntas, & cùm intellecta eſt, neceſſitate grauiſſima liberanda eſt. Illud beneficium iucundum victurumq; in animo ſcias, quod obuiam venit. Si non contingit præuenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur; ſed certiores facti ſtatim promittamus, facturoſq; nos etiam antequam interpellaremur, ipſa feſtinatione approbemus.*

Qui de lvce vigilaverit ad illam non laborabit: assidentem enim illam foribvs svis inveniet] q.d. Qui manè surrexerit, qui manè primo diluculo illam quæſierit orando, inuocando, meditando, ſtudendo, non laborabit, vt eam inueniat, quia ipſa manè ad ſe vigilanti aſſiſtit & aſſidet. Notat matutinum tempus, velut primum & aptiſſimum, dandum eſſe ſapientiæ, id eſt orationi, ſtudio & rebus diuinis, iuxta illud pſal. 62. 2. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et Prouerb. 8. 34. *Beatus homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obſeruat ad poſtes oſtij mei.* Vide ibi dicta. Sed vigilantiſſimos quoſque ſuperat & præuertit vigilantia ſapientiæ. Sic S. Magdalena ante auroram iuit ad ſepulchrum Chriſti, vt cum quæreret, ideoque prima & ante Apoſtolos eum reſurgentem videre meruit. Vers. 15.

Pro *aſſidentē* græcè eſt, πάρεδρον, quo nomine Philoſophi vocabant ſuos deos & genios familiares. Sicut Socrates genium habuit paredrū, id eſt aſſeſſorem. Sic hæreſiarchæ habuerūt dæmones paredros. Tales quoque habent magi in annulis: At iuſtorum paredrus eſt Deus, Deique ſapiētia & gratia qua de re rurſū dicetur c. 9. 4.

C Narrat Suetonius in Galba c. 4. & 18. illi hoc omen, tam adepti, quàm adempti imperij fuiſſe datum: *Somniauit*, inquit, *fortunam dicentem ſtare ſe ante fores defeſſam, & niſi ociùs reciperetur, cuicumque obuiæ prædæ futuram. Euigilans, aperto atrio ſimulacrum æneum deæ, cubitali maius, iuxta limen inuenit, & in larario collocatum coluit. Longè pòſt menſe pretioſiſſimum fortunæ deſtinatum, Veneri Capitolinæ impoſuit. Proxima nocte ſomniauit ſpeciem fortunæ, querentis fraudatam ſe dono deſtinato, minantiſq; erepturam & ipſam, quæ dediſſet;* ac paulò pòſt imperio & vita priuatus eſt. Vera ſapientia, & fortuna fortunans eſt Deus, à quo omnis noſtra ſalus & beatitudo proficiſcitur: illum ergo ſe nobis offerentem cupidè excipiamus, exceptum conſtanter teneamus & colamus, vt ille ſua bona & dona in nobis conſeruet, adaugeat & perpetuet in æternum.

Cogitare ergo de illa, sensvs est consvmmatvs: et qvi vigilaverit propter illam, citò secvrvs erit] Pro *cogitare* græcè eſt, ἐνθυμηθῆναι in aoriſto, id eſt cogitaſſe, in animo verſaſſe & voluaſſe, intellexiſſe & menti impreſſiſſe, vt ſcilicet illa menti iugiter obuerſetur, ac de ea aſſiduè cogites. Vnde Noſter aptè vertit, *cogitare* in præſenti. Adde, ſæpè præteritum ſumi pro præſenti, præſertim apud Hebræos, qui carent præſenti. Pro *ſenſus conſummatus*, græcè eſt, φρονήσεως τελειότης, id eſt *ſapientiæ perfectio eſt*; vel *prudentiæ & intelligentiæ conſummatio eſt*; vel *prudentia perfecta eſt*: quare perperam Holcot per *ſenſus*, corporis ſenſus hic accipit. q.d. Sapientia corrigit & perficit vitia & defectus ſenſuum corporeorum, putà viſus, auditus, guſtus, &c. Vers. 16.

Senſus

Senſus ergo Primo, eſſe poteſt. q.d. Qui aſſiduè ſenſum, id eſt ſapientiam & prudentiã, eiuſque dogmata & dictamina mente verſat, vt ea ſemper ob oculos habeat, & iuxta ea actiones ſuas inſtituat & dirigat, hic perfectè ſapiens & prudens eſt. *Et qui vigilauerit propter illam*, vt ſapientiam eiuſque præcepta cognoſcat mentiq; imprimat, hic *cito ſecurus erit*, græcè, ἀμέριμνος ἔσται, id eſt ſine cura (*ſecurus* enim idem eſt, quod *ſemotus à cura*) ſine ſollicitudine erit, putà quietus & tranquillus erit, indeque hilaris & lætus: nam *ſecura mens quaſi iuge conuiuium*: quia talis ſapienter, iuxta dictamen ſapiẽtiæ vitam inſtituet: vnde ſecurus erit, tum à peccato & lapſu, tum à periculis quæ actiones difficiles comitari & ſubſequi ſolent: hæc enim ſapientia prævidet & prouidet: vnde ea vel fugit, vel abigit & propulſat, vel tolerãt & fortiter ſuperat. Securitatem ergo & tranquillitatem animo præſtat ſapientia, cùm inſipientia & imprudentia mille ei curas, angores, pericula, infelices actionum ſucceſſus & dãna afferat, ait Cantacuzenus.

Sapiens eſt ſecurus: curæ

Poſſet Secundo, planiùs ſic exponi, q.d. Perfectè prudens eſt, qui non de rebus mundi vanis, caducis, curioſis & futilibus, ſed de vera ſapientia, quæ eum ad virtutem & felicitatẽ perducat, cogitat, & ſollicitus eſt, quomodo ſcilicet illam adipiſci queat. Porrò ſecurus erit quòd eã adipiſcetur, qui ad eam manè *vigilauerit*, id eſt, qui eam ſtudioſè quæſierit & veſtigarit: inueniet enim eam ſibi vltrò occurrentem & aſſiſtentem, imo præoccupantem, vti paulò antè dixit: ita à Caſtro. Vnde Vatabl. vertit, *nempe de illa cogitare ad ſapientiæ perfectionem pertinet, & qui vigilauerit propter eam, cito ſecurus fuerit.* Hinc Cicero teſte S. Auguſtino lib. 1. contra Academ. c. 3. beatum aſſerit eum, qui ſtudet veritati indagandæ, etiãſi eam non aſſequatur. Multò magis beatus in ſpe dicendus eſt, qui in hac vita incipit ſtudere ſapientiæ & veritati, quæ Deus eſt, cognoſcendæ, vt in cælo eum perfectè videre mereatur, fiatque beatus in re.

Tertiò, Cantacuzenus ſic exponit, q.d. Perfecta prudentia & intelligentia eſt cogitare de vera ſapientia diſcenda & comparanda. Sicut enim finis domus eſt tectum, hoc eſt, ea tegi contra cæli hominumque iniurias; vrbis finis eſt ciuium ſalus; medicinæ finis, eſt ſanitas: ſic omnis ſcientiæ & intelligentiæ finis, eſt vera ſapientia, quæ hominem rectè viuere docet, & ad beatitudinem rectã ducit.

Quartò, noſter Lorinus: Poſt acquirendæ facilitatem ſapientiæ, inquit, felicitatem perſequitur in eius acquiſitione. Hæc autem eſt duplex, perfectio intellectus, & mentis ſecuritas; ſiue tũ erroris, tum mali excluſio; ita vt falſas euellat opiniones inflammando mentes veritatis cognitione, ac demat ſollicitudines, & curas inanes expellat.

Ex hiſce quatuor ſenſibus ſecundus planior & accommodatior videtur, eumque exigit vox illatiua *ergo* (licet in Græco ſit γὰρ, id eſt *enim*, ſed γὰρ ſubinde ſignificat *certe, vtique, nimirum, igitur*) quæ hanc gnomen cum præcedenti colligat, ex eaque educit & colligit. q. d. Sapientia adeò prompta & prona eſt ad ſe communicandum, vt præoccupet ſui cupidos, ſeſeque prior illis oſtendat. Ergo cogitare de illa eſt ſenſus conſummatus, id eſt perfecta prudentia & ſapientia: nam ſapientia ex ſua promptitudine vltrò & illico de ſe cogitanti occurret, eumq; plenam & perfectam ſapientiam edocebit: quare qui vigilauerit ad eam, citò ſecurus de ſapientia adipiſcenda, deq; omni alia cura & re feliciter conficienda euadet. Hunc eſſe ſenſum liquet ex cauſa, quam Sapiens ſubdit: *Quoniam dignos ſe ipſa circuit quærens*, &c. & *omni prouidentia occurrit illis.* Eſt metonymia: cogitatio enim & ſtudium ſapiẽtiæ vocatur ſapientiæ perfectio, non conſummatè, ſed inchoatiuè, quia ad eam eſt via, ad eamque ſenſim ſtudioſum perducit. Verba enim & nomina Hebræorum ſæpè actum non perfectum, ſed inchoatum ſignificant, vti iam ſæpiùs monui. Porro cogitatio ſapientiæ inducit ſapientiam; quia qui ſæpè de aliqua re cogitat, illam deamat; ſapientia autem amara vltrò occurrit amanti, ſeſeque illi communicat.

Myſticè, conſummatio ſapientiæ & ſecuritas mentis eſt, res diuinas diligenter cogitare, meditari, concupiſcere, amare. Hanc autem ſapientiam à Spiritu ſancto progenitam, hanc ſecuritatem à bona conſcientia manantem nemo habet, niſi qui charitate erga Deum & proximum pollet.

QVONIAM DIGNOS SE IPSA CIRCVIT QVÆRENS, ET IN VIIS OSTENDIT SE ILLIS HILARITER, ET IN OMNI PROVIDENTIA OCCVRRIT ILLIS] Dat cauſam, cur cogitare de ſapientia ſit ſenſus conſummatus, & cur vigilans ad illam ſecurus ſit futurus, quia ſcilicet illa dignos ſe id eſt de ſe cogitantes, ſeque ſtudioſè veſtigantes, circuit & quærit, vt vltrò *in vijs*, id eſt in omnibus vitæ actionibus, inſtitutis, officijs, tum priuatis, tum publicis, ac præſertim in gubernanda republica, hilariter ſe ſuaque omnia ijs oſtendat & communicet, imò illis occurrit *in omni prouidentia*; græcè, ἐπινοίᾳ, id eſt conſilio, ingenio, ſolertiã, conſideratione, excogitatione, inuentione, prudentiã: quaſi dicat, Sapientia mille modos & rationes ſoletter excogitat & adinuenit, quibus ſui cupidis ſumma cura & prouidentia occurrat & ſuccurrat. Deus (qui eſt ipſa ſapientia) inquit Nazianz. amat amari, quærit quæri, ſitit ſitiri; hinc mille modos adinuenit, quibus animas ad ſe trahat & conuertat. Vnde Vatabl. vertit, *ſummo ſtudio occurrit illis*; Noſter vertit, *prouidentia*, quia ſapientiæ & prudentiæ potior pars eſt proſpicere futura, eaque ſi bona ſint, acceſſere; ſi mala, auertere. Simili modo, ſed contrario fine meretrix luxuriæ & voluptatis occurrit iuueni incauto, illumque ſuis delicijs ineſcat, dementat, perdit & necat, vti deſcribitur Prouerb. 7. 14. & ſeqq. VERS. 17.

Poſſet Secundò, ἐπινοίᾳ referri non ad ſapiẽtiam, ſed ad ſtudioſum ſapientiæ: huic enim in omni ἐπινοίᾳ, id eſt cogitatione & deliberatione, occurrit, ſeſeq; ſiſtit ſapientia. q.d. Quandocumque animus prudens aliquid prudenter & prouidè cogitat & meditatur, ibi ſtatim occurrit ſapientia, ipſeque Deus: quare ſaluberrimum eſt de ſapientia, deque Deo & rebus diuinis cogitare & loqui: ibi enim illico inſerit ſe Deus, ſicut Chriſtus inſeruit ſe diſcipulis euntibus in Emaus,

Emaus, cùm de ſe loquerentur. ita Cantacuze- A nus & Ianſen.

Hic ſenſus appoſitus quoque videtur, ſatiſq; reſpondet Græco: *ἐν πάσῃ ἐπινοίᾳ, enim in omni prouidentia*, vel, vt nonnulli legunt, *prudentia occurrit* : reſpondet *τῇ in vijs oſtendit*: prudentiæ enim & prouidētiæ humanæ munus eſt, vt homini prudenter vias, id eſt actiones ſuas naturales, inſtituere volenti, ſeſeque conſulenti, ſuggerat in omnibus rationes & media opportuna, quibus idipſum efficiat. Prudentia verò & ſapientia diuina, multò magis id præſtat in actionibus ſupernaturalibus & diuinis. Omnes hæ metaphoræ ſignificant Deū ſuam ſapientiam (puta ſua præcepta & conſilia, ſua diuina lumina) libentiſſimè communicare his qui eam cupiunt, imò ad hoc geſtire, vt vltronea voluntate, & benigniſſima liberalitate beneficia ſua in cupidos profundat: quare par eſt vt homines ſimili voto reſpondeant & occurrant Deo, vt eam ab illo ardenter poſtulent & exquirant, vti ſponſa quæſiuit ſponſum, dicens: *Surgam & circuibo ciuitatem, per vicos & plateas quæram quem diligit anima mea*, Cāt. 3. 2. Ita Chriſtum quæſiuit S. Magdalena, ideoque inuenit magno ſuo bono & felicitate.

Vterque ſenſus iam datus, congruus eſt & connexus. Eadem enim eſt prudentia & prouidentia, quæ ab homine quæritur conſuliturque, & quæ homini quærenti conſulentique occurrit, rationeſque prudenter operandi in omnibus rebus, præſertim grauioribus & magis arduis, ſuggerit. Sapientiam matrem ſuam imitentur viri ſapientes, vt zelum eius induentes circumeāt quærentes dignos & diſpoſitos, quibus ſapientiam ſuam communicent, illiſq; eam oſtendant, non tardè, tetricè, moroſè, ſed celeriter, hilariter, iucundè (*hilarem enim datorem diligit Deus*, 2. Cor. 9.) atque in omni prouidentia illis occurrant & ſuccurrant, vti fecit Chriſtus Dominus, S. Petrus, S. Paulus, ceterique Apoſtoli & viri Apoſtolici ac Religioſi, qui animas ad Dei cognitionem & amorem traducere ſatagunt.

Symbolycè, S. Gregor. 26. Mor. ca. 8. per *vias* accipit creaturas, quibus aſcendimus ad creatorem. *In vijs*, inquit, *oſtendit ſe illis hilariter, & omni prouidentia occurrit illis. Viæ quippe ad creatorem ſunt opera conſiderata creaturis. Quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. In iſtis vijs à ſapientia omni nobis prouidentia occurritur: quia factoris nobis virtus inquirenda proponitur in omne, quod mirabiliter factum videtur; & quocunque ſe verterit anima, ſi vigilanter intendit, in iiſdem ipſis Deum inuenit, per quæ reliquit, eiuſq; potentiam ex eorum rurſus conſideratione cognoſcit, quorum amore deſeruit: & per quæ peruerſa cecidit, per hæc conuerſa reuocatur.*

Huic expoſitioni fauet Græcum φαντάζεται, quod Noſter vertit, *oſtendit*, ſcilicet quaſi per viſum & phantaſma: per phantaſmata enim rerū creatarum mens aſſurgit ad purè contemplandum earum creatorem, ibique quietem, hilaritatem & omne bonum inuenit, vt dicat cum S. Franciſco: *Deus meus & omnia*. Nam vt ſapienter ait S. Auguſt. lib. 4. Confeſſ. 10. *Quaquauerſum ſe verterit anima hominis, ad dolores figitur alibi præterquam in te.*

VERS. 18. INITIVM ENIM ILLIVS VERISSIMA EST DISCIPLINÆ CONCVPISCENTIA] Græcè, ἀρχὴ γὰρ αὐτῆς ἡ ἀληθεστάτη παιδείας ἐπιθυμία, vbi τὸ ἀληθεστάτη, tam referri poteſt ad ἀρχὴ, id eſt *initium*, huc que inclinat articulus ἡ, quam ad ἐπιθυμία, id eſt *concupiſcentia*. Ad ἀρχὴ refert Cantacuzenus, Ianſenius & Oſorius; vnde vertunt, *initium enim illius veriſſimum eſt, diſciplinæ concupiſcentia*. q. d. Varia aſſignari ſolent initia ſapientiæ, ſed veriſſimum eius initium eſt concupiſcētia diſciplinæ, ſiue, vt ait Oſorius, veriſſimum ſapientiæ fundamentum, illius cupiditate & inflammato deſiderio continetur.

Noſter verò, Vatabl. & alij τὸ ἀληθεστάτη, referunt ad ἐπιθυμία; vnde vertunt, *initium enim illius, veriſſima eſt diſciplinæ concupiſcentia*. Probat enim id quòd dixit ſapientiam occurrere, imò præoccupare eos qui ſe cōcupiſcunt, ex eo, quòd B concupiſcentia diſciplinæ ſit initium ſapientiæ: diſciplina enim eſt comes & ſoror ſapientiæ. Senſus ergo eſt. q. d. Dixi ſapientiam occurrere non omnibus, ſed ſui cupidis: quia concupiſcentia, ſiue deſiderium diſciplinæ (quæ parit ſapientiam) non quale quale, ſed veriſſimum, id eſt puriſſimum, ac planè remotum ab omni ſimulatione, fuco & cupiditate; item veriſſimum, id eſt integrum, quod totum ſapientiæ incumbat, nec ad alia deſideranda ſe diſtrahat (poſtulat enim totum hominem) eſt verum & proprium ſapientiæ practicæ, ſalutiferæ & diuinæ initium. Multi enim concupiſcunt diſciplinam, vt per eam ad honores, opes & ſtatus promoueantur; hi non habent concupiſcentiam eius veram & ſinceram, ideoque non habent initium ſapientiæ. Porro diſciplina, vt dixi v. 12. eſt caſtigatio prauarum C affectionum & cupiditatum: per hanc enim datur initium ſapientiæ & virtuti, ſi nimirum diſciplina concupiſcatur veriſſimè, id eſt non ambitioſè, non curioſè, non torpidè, non quæſtuoſè, non partitè; ſed humiliter, candidè, feruenter, piè & purè, totaliter & integrè. Sicut enim deſiderium ſanitatis, ſcientiæ, artis, eſt initium ſanitatis, ſcientiæ & artis: ſic philoſophia eſt initium ſophiæ, id eſt, ſic amor & deſiderium ſapientiæ, ſiue virtutis, magnum eſt ſapientiæ & virtutis principium, iuxta illud:

Dimidium facti, qui bene cœpit, habet.

tum quia, qui vehementer aliquid deſiderat, totus in illud incumbit, omnes vires explicat, omnes difficultates ſubit & ſuperat: tum quia virtus conſiſtit in voluntate, cuius actus eſt deſideriū. Quid enim eſt humilitas, niſi amor & deſideriū ſe demittendi? Quid eſt patientia, niſi amor patiendi? Quid charitas, niſi deſiderium amandi? D Quare quantum, quamque ardens & efficax eſt in voluntate deſiderium virtutis, tanta implicitè in ea, tamque ardens & efficax eſt ipſa virtus. Qui ergo in virtute quapiam creſcere ſatagit, eius deſideria in ſe ardentia & efficacia crebrò excitet ſi mirificè in ea proficiet. Tantus igitur in virtute es, quantus in ea efficaciter eſſe vis. Hoc deſiderium ſapientiæ habebat S. Auguſtin. lib. 11. Confeſſ. c. 2. *Sint*, inquit, *caſtæ deliciæ meæ Scripturæ tuæ, nec fallar in eis, nec fallam in eis*. Hinc & iuſtificationis initium, & ad illam diſpoſitio eſt, vt peccator gratiâ Dei præuentus iuſtitiam concupiſcat, illamque à Deo poſtulet, vtque Chriſtum velut iuſtitiæ fontem diligere incipiat, ait Concil. Trid. ſeſſ. 6.

Obij-

Obijcies: *Initium ſapientiæ* eſt *timor Domini.* Pſal. 110. quomodo ergo hic dicitur, quòd initium ſapientiæ ſit diſciplinæ concupiſcentia: Reſpondetur: Timor Domini eſt diſciplinæ cõcupiſcentia, quia timor hic eſt amor Dei, qui ſecum affert concupiſcentiam & amorem diſciplinæ. Vide dicta Eccli. c. 1. 16.

Initium virtutis eſt eius deſiderium.

Moraliter, hic diſce initium & viam ad ſapientiam, id eſt virtutem & perfectionem, eſſe ingens eius deſiderium. Audi noſtrum Aluarez de Paz de Perfect. in procem. Sicut ſumma humani cordis peruerſitas à deſiderio mali ſumit exordium, quo deſiderio animus excitatus & victus malum ſemel patrat, & ex vno peccato in aliud ruit, quouſque ad conſuetudinem veniat, & ex conſuetudine in cordis duritiem, ac in extremam miſeriam cadat: ita eiuſdem cordis ſumma perfectio à deſiderio boni incipiat neceſſe eſt, quod deſiderium vires accumulans, & mentem hominis ſæpè ſollicitans in opus prodeat, & ex bonorum operum iteratione virtutis conſuetudinem pariat, & ex bona conſuetudine in amorem boni propter ſeipſum, atque adeò in ipſam perfectionem aſcendat. Hoc deſiderium eſt ianua, per quam humana mens in ſanctuarium, ſiue in ipſam ſanctitatem, ingreditur. Eſt ventus, quo nauigium cordis impulſum, à ſeipſo, & à rebus terrenis diſcedit, & felici curſu in puritatẽ enauigat. Eſt primus gradus, quo quis à malo deſciſcit, & ſenſim paulatimque progrediens, tandem in perfectæ virtutis poſſeſſione collocatur.

VERS. 19. CVRA ERGO DISCIPLINÆ, DILECTIO EST: ET DILECTIO CVSTODIA LEGVM ILLIVS EST: CVSTODITIO AVTEM LEGVM, CONSVMMATIO INCORRVPTIONIS EST] Ex eo quòd dixit ſapientiam occurrere ijs qui ſe cupiunt, commendat cupiditatem ſapientiæ, & in eius laudes excurrit, atque per gradationem & ſoritem, id eſt acerualem ſyllogiſmum, eius dotes & fructus eximios enumerat. Pro *ergo* græcè eſt δὲ, id eſt *autem, verò*, vt gradatio incipiat v. præced. q. d. Initium ſapientiæ eſt diſciplinæ concupiſcentia: concupiſcentia autem diſciplinæ, eiuſdem parit curam & ſollicitudinem: cura parit dilectionem, dilectio cuſtodiam legum, hæc incorruptionem, quæ facit proximum eſſe Deo per regnum æternum, quod diſciplinæ, ſiue ſapientiæ, cupido affert. Aut vt noſter à Caſtro, q. d. Veriſſimum initium ſapientiæ eſt eius cupiditas: cupiditas curam auget, cura amorem, amor ad obſeruantiam legis animum accendit; porrò obſeruantia diuinæ legis certum reddit hominem de futura incorruptione: incorruptio verò ad Deo fruendum perducit: cupiditas ergo ſapientiæ deducit ad Dei regnum.

Verùm, quia non dicit Sapiens: *Concupiſcentia diſciplinæ, eſt cura diſciplinæ*, ſicut dicit: *Cura diſciplinæ dilectio eſt, & dilectio cuſtodia legum illius eſt*, &c. hinc Noſter aptius cenſuit hic inchoandam eſſe gradationem, atque concupiſcentiam diſciplinæ eſſe eamdem cum cura diſciplinæ: qui enim aliquid concupiſcit, curat & ſollicitus eſt, vt idipſum aſſequatur. Vnde pro δὲ, id eſt, *verò*, vertit, *ergo*, quæ ſæpe eſt particula non illatiua, ſed ſermonis inchoatiua, idemque valet, quod *itaque*. Idem valet ſubinde Græcum δὲ, & Latinum *verò*,

A vt ſcilicet ſit particula non aduerſatiua, ſed expletiua vel ornatiua. Vnde Terent. in Eunucho:

Id verò, inquit, *quod ego puto mihi palmarium*
Me reperiſſe.

Vbi Donatus: Niſi, inquit, ornatiuum eſſet *verò*, nihil ſignificaret. Senſus ergo eſt. q. d. *Initium ſapientiæ*, & conſequenter felicitatis, omniſque boni, eſt concupiſcentia ſiue cura diſciplinæ. Oſtendit deinde idipſum per partes gradatim ſcandẽdo vſque ad regnum æternum, aitque: *Cura ergo diſciplinæ*, &c. q. d. Itaque concupiſcentia ſiue cura diſciplinæ eſt dilectio, id eſt conciliat dilectionem, ſiue charitatem: quantum enim per diſciplinam & caſtigationem reprimitur & decreſcit cupiditas, tantum dilatatur & accreſcit charitas, adeoque plena charitas eſt nulla cupiditas,
B ait S. Auguſtinus. *Dilectio verò cuſtodia legum illius eſt*, id eſt, charitas impellit, ſuadet & efficit cuſtodiam legum: qui enim Deum amat, vtique eius mandata cuſtodit: ſicut qui amat regem, eius iuſſa exſequitur; & qui diligit amicum, eius voluntatem explet.

CVSTODITIO (græcè, προσοχὴ, id eſt attentio, diligens auditio, & accurata diligentia ad leges Dei, quas audiuimus & cognouimus, cuſtodiendas & obſeruandas) AVTEM LEGVM, CONSVMMATIO (græcè, βεβαίωσις, id eſt confirmatio) INCORRVPTIONIS EST] S. Athanaſ. de Incarnat. Verbi, *attentio & obſeruatio legum, conſtabilitio eſt immortalitatis*. Vatabl. *obſeruatio legum, integritatis*, vel *immortalitatis, conſiſtentio eſt*, id eſt ſtatumen, baſis & firmamentum eſt. Incorruptio hæc vel integritas, tum generatim pro virtute & puritate
C accipi poteſt. q. d. Cuſtodia legum facit, vt homo ſit integer & perfectus ſecundum omnes virtutes, omniumq; virtutũ leges & præſcripta. ita Hugo, tum propriè pro caſtitate. q. d. Cuſtodia legum affert caſtitatem (hæc enim vna eſt ex legibus à Deo ſancitis, & ceterarum legum decus & complementum) quæ facit, vt homo ſit integer & incorruptus, tam mente, quàm corpore. Vnde Climacus gradu 15. & S. Baſil. lib. de Virginit. docent, caſtitatem eſſe virtutem, quæ homines faciat angelos, illamque eſſe, tum ſemen, tum typum futuræ incorruptionis in gloria cæleſti, imò illam homini indere ſimilitudinem Dei integri & incorruptibilis, quantum fas eſt mortali, mente æquè ac corpore Deo aſſimilari. Vnde ſequitur: *Incorruptio autem facit eſſe proximum Deo.* Hinc & multorum multarumque
D virginum corpora poſt mortem incorrupta manſerunt, & etiamnum manent. Hinc rurſum ex Græco vertas, *cuſtodia legum eſt firmamentum immortalitatis*: quia ſicut violatio legis de non comedendo pomo vetito facta ab Adamo, fuit cauſa corruptionis & mortis, tam eius, quàm poſterorum omnium; ſic cuſtodia legum eſt cauſa incorruptionis & immortalitatis, quia illam meretur conſequi in futura reſurrectione. Ita Lyranus & Dionyſius.

Nota. Omnes hæ gradationes & gnomæ in ſenſu, non formali, ſed cauſali explicandæ ſunt. Non enim cuſtodia legum eſt conſummatio incorruptionis & immortalitatis formaliter, vt patet; ſed cauſaliter, quia ſcilicet eam cauſabit, ac plenam & conſummatam immortalitatem Beatis afferet in cælo. Hinc Clemens Alex. libr. 6.

Strom. paraphraſticè ſic vertit, vel potiùs explicat: *Ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, & eum qui eſt regalis prope Deum extollit.* Pro quo Noſter vertit.

Vers.20. Incorrvptio avtem facit esse proximvm Deo] Græcè, *incorruptio autem facit eſſe prope Deum*, id eſt proximè Deo. Sæpè enim poſitiua pro ſuperlatiuis vſurpantur. Syrus, *veritas, quæ non corrumpitur, & opus quod eſt ſine corruptione, approximant ad Deum*; Arabicus, *& primario tentationis ponit hominem proximum Deo.* Arabes tentationem vocant omne malum, omnem corruptionē. Pergit in gradatione, q.d. Integritas mentis, quā affert cuſtodia legum, facit vt homo ſit ſimilis Deo per gratiam & ſanctitatem, eademque faciet vt homo ſit Deo ſimilis in cælo per immortalitatem & gloriam, iuxta illud: *Cum apparuerit ſimiles ei erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt*, 1.Ioan.3.2. Viſio enim Dei nos beabit, facietque ei ſimiles. Vnde S. Iren. li.4. contra hæreſ. c.75. *Viſio Dei*, inquit, *efficax eſt incorruptelæ; incorruptela verò proximum facit eſſe Deo*, qui & paulò ante: *Subiectio Dei*, inquit, *incorruptelæ perſeuerantia eſt; incorruptela autem gloria infecti*, q. d. Incorruptio eſt dos & gloria propria Deo, qui nō eſt factus, ſed per ſe ſemper extitit; à quo eamdem participant iuſti & beati, illi planè ſubiecti & vniti. Eſto enim damnati ſint futuri quoque immortales; tamen erunt in perpetuis tormentis; vnde erunt corruptibiliter incorruptibiles, & mortaliter immortales. S. Bonauent. per *incorruptionem* accipit virginitatem: hæc enim facit integros mente & corpore, ac proximos Deo, imò caſtas animas facit ſponſas Dei. Vnde virgines proximè ſequuntur Agnum quocumque ierit Apoc. 14.4. Verùm hæc partialis eſt incorruptio: totalis verò eſt cuſtodia legum, quæ competit omnibus iuſtis. Huc facit illud Plinij in Panegyr. Traiani. Nil præſtabilius aut pulchrius deorum, quàm caſtus & ſanctus, & dijs ſimillimus princeps. Et illud, quod ſcribit Plutarch. lib. Quòd cum principe philoſophandum ſit, Minoëm, eſſe Iouis diſcipulum, *Non enim*, inquit, *priuatos homines, vel otioſos deorum voluerunt eſſe diſcipulos ſed reges, qui ſapientiam & virtutes animi conſecuti, ea eſſent ad vtilitatem omnium conuerſuri.*

Huc quoque facit illud Ariſt. 10. Ethic. ca.8. *Qui mente operatur, & eam colit, diſponitur optimè, is & amiciſſimus dijs immortalibus eſſe videtur. Nam ſi dij curam humanarū rerum, vt exiſtimatur, aliquam habent, rationi ſanè conſentaneum fuerit, ipſos eo gaudere quod eſt optimum, maximeq; ſibi cognatum: hoc autem fuerit ipſa mens; & in eos, qui maximè hoc amant atque honorant, beneficia viciſſim conferre, tamquam curam habentes eorum quæ ſibi ſunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè beneq; agentes. At cōſtat hæc omnia maximè ſapienti ineſſe; amiciſſimus igitur ſapiens ipſe dijs immortalibus eſt; eumdem autem conueniens eſt & feliciſſimum eſſe? quare ſapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

Vers.21. Concvpiscentia itaqve sapientiæ dedvcit ad regnvm perpetvvm] Hæc eſt clauſula & culmen gradationis atque ſoritis. q.d. Concupiſcentia diſciplinæ, & illi connexæ ſapientiæ, facit incorruptos & proximos, imò ſimiles Deo per gratiam & gloriam, itaque tribuit eis regnum Dei perpetuum, eoſque facit re-

A ges cæleſtes & æternos: hoc enim regnum debetur, ac paratum & promiſſum eſt ſapientibus, id eſt iuſtis, qui cuſtodiunt legem, ac per integritatem vitæ proximi ſunt Deo: hoc enim vt notum Sapiens hic ſubaudiendum relinquit. Quis ergo non concupiſcat, quis non ambiat ſapientiam, id eſt virtutem & ſanctitatem, quæ ſui ſtudioſos adeò beat, exaltat, glorificat? Noſter à Caſtro cenſet, hîc agi de regno terreno, non cæleſti, idque probat ex v. ſequenti. Verùm eſto ſuperficie tenus hæc gnome accipi poſſit de regno terreno, quod longæuum & per multa ſæcula propagatum præſtat ſapientia, vti præſtitit Dauidi; tamen plenè & perfectè accipienda eſt de regno cæleſti; hoc enim ſolum eſt perpetuum, facitque Beatos incorruptos, immortales & proximos Deo: licèt enim *τὸ perpetuum* non ſit in

B Græco; tamen ſatis ex ſequenti verſu intelligitur. Vnde illud legit S. Auguſt. in Speculo, Cantacuzenus & alij. Nam regnum, non tantùm terrenum, vt vult à Caſtro, ſed etiam cæleſte promitti Iudæis in veteri teſtamento liquet ex c.5. 17. *Ideo accipient regnum decoris, & diadema ſpeciei de manu Domini.* Et clarius Daniel.7.27. *Regnum autem & poteſtas, & magnitudo regni, quæ eſt ſubter omne cælum, detur populo ſanctorum Altiſsimi, cuius regnum, regnum ſempiternum*, &c.

Similem gradationem & ſoritem per ſimiles gnomarum & præmiorum, velut annulos connexum & concatenatum videre eſt in Codice legum Viſigothorum li.1.tit.2.c.6. qui annexus eſt Caſſiodoro: *Sicut modeſtia principum*, inquit, *temperatio eſt legum; ita concordia ciuium, victoria eſt hoſtium. Ex manſuetudine etenim principum, oboritur*

C *diſpoſitio legum; ex diſpoſitione legum, inſtitutio morum; ex inſtitutione morum, concordia ciuium; ex concordia ciuium triumphus hoſtium: ſicq; bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum ſuam pacem poſſidet, & alienam litem abrumpit, celebratur & in ciuibus rector, & in hoſtibus victor: habiturus poſt labentia tempora requiem ſempiternam: poſt luteum aurum, cæleſte regnum: poſt diadema & purpuram, gloriæ coronam. Quin potiùs nec deficiet eſſe rex: quoniam dum regnum terrenum relinquit, & cæleſte conquirit non erit amiſiſſe regni gloriam, ſed auxiſſe.*

Hoc enim omnibus votis optandum & orandum eſt regibus, vt cum S. Ludouico de regno iſto terreno & caduco ad cæleſte & æternum transferantur. Omnis enim gloria regni terreni inſtar vmbræ pertranſit, & inſtar fumi ſtatim euaneſcit.

D Si ergo delectamini sedibvs (thronis regalibus) et sceptris, ô reges (græcè, *ô tyranni*) popvli diligite sapientiam, vt in perpetvvm regnetis] Vers.22. Pro *diligite* græcè eſt τιμήσατε, id eſt honorate, in pretio habete, raram & charam ducite. Pro *ſceptris* S. Auguſt. in Speculo legit, *ſtemmatibus*; S. Bonauent. *ſchematibus*, ſed perperam. Senſus eſt. q.d. O reges, ſi regnum & regnare vos delectat, diligite ſapientiam, vt ſapienter, id eſt æquè, iuſtè & probè regnum adminiſtretis: ſic enim regnabitis in ſæculum, vt habent Græca, id eſt, longæuum & diuturnum vobis durabit regnum in terris, atque ex eo ad regnum in cælis æternum transferemini. Quid enim vobis proderit, ait Cantacuzenus, ſi à ſolio non ad cælum, ſed cœnum ge-

hennæ,

hennæ, ſi à purpura ad ignem, à ſceptro ad vincula, à corona ad ergaſtula inferorum traducamini? Quid profuit Salomoni tanta regni opulentia, maieſtas & gloria? imò quid non obfuit, cùm ei ſapientiam excuſſerit, eumque feminarum & idolorum mancipium fecerit, vt iure de eius ſalute dubitetur? Audiant ergo omnes S. Gregor. hom. 15 in Euang. *Si ergo fratres cariſſimi verè eſſe diuites cupitis, veras diuitias amate: ſi culmen veri honoris quæritis, ad cæleſte regnum tendite: ſi gloriam dignitatum diligitis, in illa ſuperna angelorum curia aſcribi feſtinate.*

Iterum cōpellat & adhortatur reges & principes ad ſtudium ſapientiæ, id eſt prudentiæ & virtutis, ex eo quòd ſapientia regnum ſtabiliat & perpetuet. Hinc liquet librum hunc maximè ad principes ſpectare, eiſque ſcriptum & dicatum eſſe. Aſſignat ergo hic veram rationem & modum regni acquirendi, adminiſtrandi, conſeruandi & propagandi, nimirum ſapientiam, id eſt iuſtitiam & probitatem; cuius reges admonet ſolium iudiciarium & ſceptrum, quod iuſtitię eſt typus & ſymbolum. Sceptrum enim primitus erat baculus, vel virga recta. Vnde hebr. vocatur שֵׁבֶט, id eſt virga, baculus, vel pedum paſtorum, vt ſignificetur regem eſſe paſtorem populorum, vt ait Homerus, ac proinde eâdem æquitate, benignitate, curâ & vigilantiâ debere regere populum, qua paſtor regit oues. Porrò baculus hic olim ære, deinde auro ornabatur, non ad ſeueritatem, ſed ad firmitatem & durationem, vti oſtendit noſter Martinus de Roa libr. 2. Singul. c. 5. Idem ſignificat pedum paſtorale, quo vtuntur omnes Epiſcopi, excepto Pontifice, qui vniuerſalis eſt omnium paſtor. Pedum, inquit Paulus Iuriſconſ. eſt paſtoralis baculus incuruus, ita dictus, quia illo oues pedibus comprehenduntur. Baculum habet Epiſcopus, ait Beda in Collect. vt ſubditos regat, infirmos ſuſtineat. Conſecrans Epiſcopum tradit ei pedum, dicitque vt habet Ordo Romanus: *Accipe baculum paſtoralis officij, poteſtatem ligandi atque ſoluendi, & ſis in corrigendis vitijs perſeuerans, iudicium ſine ira tenens, in fouendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate ſeueritatis cenſuram non deſerens*; vel, vt in eodem libro: *Accipe baculum ſacri regiminis ſignum, vt imbecilles conſolides, titubantes confirmes, prauos corrigas, rectos dirigas in viam ſalutis æternæ, habeaſque poteſtatem erigendi dignos, & corrigendi indignos cooperante Domino noſtro.* Hinc carmen de pedo, eius tres partes, triaque officia ſignificans:

Curua trahit, quos recta regit, pars vltima pungit.

Vide Ioannem Stephanum Durantum lib. 2. de Ritibus Eccleſiæ c. 9. n. 38. & ſeqq. & Ioſephum Stephanum lib. de Poteſt. Pontif. c. 8. n. 5.

Sapientia eſt dos regendi.

Huc facit ſapientiæ emblema. Sapientia enim pingitur vt heroina dextra librum tenēs, ſiniſtra ſceptrum: liber notat ſtudium, quo acquiritur ſapiētia: ſceptrum notat honores & imperium, quos ipſa confert. Vnde Cicero libr. 1. de Orat. & in Tuſcul. exclamat: *O vitæ philoſophia dux, ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modò nos, ſed omnino vita hominum ſine te eſſe potuiſſet? Tu vrbes peperiſti. tu diſſipatos homines in ſocietatem vitæ conuocaſti*, Ariſtot. libr. 1. Rhetor. *Sapere*, inquit, *eſt quiddam aptum ad imperandum.* Veſpaſiani Imp. teſte Philoſtr. li. 5. c. 10. & 11, hoc erat votum: *O Iupiter da, vt ſapientibus imperem, & mihi ſapientes. Quocirca ſapientibus viris fores patere volo.* Seneca epiſt. 108. ſcribit de Attalo præceptore ſuo: *Ipſe ſe regem eſſe dicebat; ſed pluſquam regnare mihi videbatur, cui liceret cenſuram agere regnantium.* Plutarch. li. de Iſide tradit, Ægyptios ſolere regem eligere ex ſacerdotibus ob ſapientiam, vel militibus ob fortitudinem; ſed hos ſacerdotibus operam nauaſſe, vt diſcerent ſapientiam. Platonis nota vox eſt: *Florerent & felices forent ciuitates, ſi aut philoſophi imperarent, aut imperatores philoſopharentur*, vti fecit Antoninus Imp. idcirco cognominatus Philoſophus, cuius etiamnum ſcripta philoſophica extant. Theodoſius Imp. Arcadiū & Honorium filios ſuos in diſciplinam dedit Arſenio, ſapientia & ſanctitate celebri: quin & Philippus rex Alexandrum Magnum filium ſuum erudiēdum tradidit Ariſtoteli. Denique ipſa ſapientia palàm proclamat Prouerb. 8. *Per me reges regnāt, & legum conditores iuſta decernunt. Philoſophia*, inquit Cicero, *omnia quæ cadere in hominem poſſunt, ſubter ſe habet, eaque caſus contemnit humanos.* Vnde Diogenes rogatus, *quid ei philoſophia boni contuliſſet?* reſpondit; *Hoc, vt comparatus ſim ad omnem fortunā.* Et Dionyſius tyrannus regno Siciliæ pulſus rogatus, *quid boni è Platone eiuſque philoſophia hauſiſſet? vt æquo animo*, inquit, *hanc fortunæ commutationem feram: ipſa enim docet animo & paſſionibus imperare & dominari.* Quocirca Zeno dicebat ſapientes philoſophos, non tantùm eſſe liberos, ſed & reges. Cùm Cyrus filium Cambyſen deſignaret imperij ſucceſſorē: *Te, mi Cambyſes*, dixit, *ſcire volo, non aureum hoc ſceptrum eſſe, quod regnum tibi conſeruet; ſed amici fideles regibus & veriſſimum & tutiſſimum ſceptrum ſunt. Id negari non poteſt: at multo melius ab ipſa ſapientia præſidium eſt, per quam reges regnant.* Ita Xenophon lib. 8 Cyripædiæ.

Porrò quantum ſapientia, id eſt probitas, pietas, piaque parentum educatio, regales familias proleſque illuſtret, ac honoribus, opibuſque & regnis æquè ac ſanctitate & meritis adaugeat, in iiſque ſtabiliat & confirmet; liquet ex familia Caroli Magni, quæ continuos per multa ſæcula duces, regeſque protulit, rerum geſtarum gloriâ in cælo æquè ac in terra cōſpicuos, idque ex pia inſtitutione S. Modoaldi Archiepiſcopi Treuirenſis, & S. Arnulphi Epiſcopi Metenſis, à quibus prognata deſcendit. Nam Itta S. Modoaldi ſoror, pietate præſtans nupſit B. Pipino primo Brabantiæ Duci, qui Dagobertum regem Francorum, cuius domui præerat, in luxuriam effuſum, reprehendit, refrænauit, ac ad vitam caſtam probamque reduxit. Vnde hæc Pipino dantur elogia in Vita S. Modoaldi: *Pipinus probatiſſimæ vitæ fuit, ac puriſſimæ famæ, ſapientiæ domiciliū, conſiliorum theſaurus, defenſio legum, controuerſiarum finis, munimentum patriæ, decus curiæ, via ducum, & diſciplina regum.* Eo vita functo vxor eius B. Itta à S. Amando ſacrum velum, ſanctæque religionis habitum ſuſcepit, in eoque ſanctè vitam finiuit. Horum proles fuere duæ filiæ, S. Gertrudis monaſticen ęque ac mater profeſſa Niuellis in Brabantia, vbi etiamnū religioſè colitur, ac B. Begga; quæ nupta Anſigiſo, S. Arnulphi Metenſis Epiſcopi filio, ex eo genuit Pipinum ſecundum, qui Theodoricum regem Francorum prælio ſuperauit. B. Begga mortuo marito monaſte-

Mira poſteà rerum Caroli Magni ſanctitas & gloria.

Exempla.

rium

rium Andanæ conſtruxit, in eoque monaſticen profeſſa, meruit in catalogum Sanctorum referri: vnde dies eius natalis in Martyrologio recolitur die 17. Decembris. Pipini ſecundi filius fuit Carolus cognomento Martellus, eo quod Saracenos inſtar mallei contuderit: vnde eius elogiū celebratur, *Nolo regnare, ſed volo regibus imperare.* Martelli filij fuere B. Carlomannus, qui relicto Ducatu monaſticam vitam amplexus in Monte Caſino, humilitatis Religioſæ exemplo præfulſit: & Pipinus tertius cognomento Breuis, qui merito prudentiæ ſuæ & virtutis, acclamantibus ducibus & populis, à Stephano Papa creatus & coronatus eſt Francorum rex anno Domini 753. Pipinus hic Romam & Italiam ab Aiſtulphi regis incurſibus liberauit. Pipini huius filius fuit Carolus rerum geſtarum gloria Magnus, cui proinde Leo III. Pontifex Imperij coronam impoſuit. Carolo ſucceſſit filius Ludouicus, cognomento Pius. Ludouico ſucceſſit filius Lotharius (à quo Lotharingia, illi ſubiecta nomen accepit) qui Auguſtus Imperator, ac paternæ religionis heres, poſt plurima tam ſapienter quàm fortiter geſta, regnūm filijs ſuis diuiſit, relictoque ſæculo, ac ſanctæ conuerſationis habitu in monaſterio Prumienſi ſuſcepto, in eodē curſum vitæ feliciter conſummauit. Hæc omnia habent Francorum Annales, ac Vita S. Modoaldi, à Stephano Abbate Leodienſi viro graui grauiter conſcripta, quæ extat apud Surium die 12. Maij. Hoſce velut auos & atauos imitentur Galliæ reges & principes, cæterique omnes, ſi regnum perpetuare, ac iuſtitia & probitate rempubl. efflorere peroptant: erudiantur horum exemplo potentes, qui iudicant terram. Fuſiùs hæc narraui, quia, vt ait S. Hieron. *vita Sanctorum eſt interpretatio Scripturarum.*

Vers. 23. Diligite lvmen sapientiæ omnes qvi præestis popvlis] Hæc gnome non eſt in Græcis codicibus, ſed Latinis omnibus. Hinc veteres clypeum rotundum dicabant Palladi, quo ſignificabant orbem totum regi à ſapientia: ſapientiæ enim præſes erat Pallas. Vnde Martianus Capella de Pallade canit:

Hinc tibi dat clypeum ſapientia, quòd regas orbem.

Ita Pierius Hierogl 42. cap. 42. Dictum eſt vetus: *Romanorum clypeus fuit Fabius Max. gladius verò Marcellus.* Porrò principes ſunt doctores & ductores populi: quanta ergo eos luce ſapientiæ pollere oportet, vt omnes ſua doctrina, ſanctaque vita illuminent. Vnde ab Iſaia c. 29. 10. vocantur oculi: *Miſcuit*, inquit, *vobis Dominus ſpiritum ſoporis, claudet oculos veſtros, Prophetas & principes veſtros.* Quocirca principes orationi ſe addicant, ac cum Salomone à Deo ſapientiam poſtulent, ac in dubijs ad Deum recurrant. In oratione enim Moſes luce Dei afflatus cornua, id eſt radios lucis faciei affixos, accepit, Exodi 34. 30. Quin & Auguſtus Cæſar, inquit Suetonius cap. 79. vitæ eius, *oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam exiſtimari volebat ineſſe quiddam diuini vigoris: gaudebatq., ſi quis ſibi atriùs contuenti, quaſi ad fulgorem ſolis vultum ſubmitteret.* Tiberius quoque Auguſti ſucceſſor, vt ait Sueton. c. 68. vitæ eius, *prægrandibus fuit oculis, & qui (quod mirum eſſet) noctu etiam & in tenebris viderent, & cùm primum à ſomno patuiſſent.* Hæc eſt claritas oculorum corporis, ſed

A illi præſtat fulgor oculorum mentis.

Sapienter S. Thomas li. 3. de Regimine principum c. 3. regem comparans angelo primo qui proximè à Deo illuminatur, & ceteros illuminat: *Irradiationis iam dictæ*, inquit, *ad bonum regimen neceſſariæ & in principe & in ſubditis, motum circularem cognoſcimus, rectum & obliquum. Motus rectus ideo dicitur, quia fit per diuinam illuminationē ſuper principe ad bene regendum, & à principe in populum meritis principis. Sed obliquus eſt, quando per diuinam illuminationem ſic ſubditos regit quòd virtuosè ipſi viuunt, & inſurgit in eis diuina laus & gratiarum actio, vt ſit quaſi quadam arcualis figura ex chorda recta & arcu obliquo. Sed circularis motus diuinorum radiorum dicitur, quàndo diuina illuminatio irradiat principem, & à principe ſubditum ex qua quidem eleuatur ad Deum contemplandum & diligendum: qui ideo circularis motus vocatur, quia eſt ab eodem in* B *idem. Nam à Deo in principem, ab hoc in ſubditos, ab his ad Deum reditur.*

Rex ſimilis angelo primo.

Denique, quàm ſapientia neceſſaria ſit principi, præclarè docet Plato lib. 5. de Republica, Stobæus ſer. 46. qui eſt de regno, Lipſius 1. Polit. c. 10. Tiraquell. lib. de Nobilit. c. 5. & noſter Pineda lib. 7. de Rebus Salomon. c. 9.

Qvid est avtem sapientia, et qvemadmodvm facta sit referam: et non abscondam a vobis sacramenta dei, sed ab initio nativitatis investigabo, et ponam in lvcem scientiam illivs, et non præteribo veritatem] Huc vſque fuit parænesis ſiue adhortatio ad ſapientiam, nunc eius originem, naturam & dignitatem, modumque eam aſſequendi deſcribit. q. d. Hactenus omnes adhortatus ſum ad ſapientiam; nunc vt efficacior ſit mea exhortatio, explicabo eius naturam, originem & definitionem; quidnā ſcilicet C ſit ſapiētia, quomodo facta græcè ἐγένετο, id eſt orta ſit, tum in ſe ex Deo, idque præcipuè; tum in me, id eſt, quomodo ego eam adeptus ſim per orationem. Loquitur auctor in perſona Salomonis, vt patet cap. ſequ. v. 5. Vers. 24.

Et non abscondam a vobis sacramenta Dei] Græcè *myſteria*; & τὸ Dei non eſt in Græco, ſed intelligitur. Myſteria enim propria ſunt Dei, præſertim origo ſapientiæ: hæc enim ab æterno in Deo abſcondita, ab eo in tēpore hominibus reuelata fuit, iuxta illud Iob 28. 20. *Vnde ergo ſapientia venit? & quis eſt locus intelligentiæ? Abſcondita eſt ab oculis omnium viuentiū*, &c. *Deus intelligit viam eius, & ipſe nouit locum illius.* Idem videre Philoſophi. Nam Plutarch. lib. D de Iſide narrat templo Mineruæ, quæ dea credebatur ſapientiæ (in cuius capite & galea ſphinx viſebatur, teſte Pauſan. in Attic. ſphinx autem implicatarum & abſtruſarum rerum erat ſymbolum) hoc emblema fuiſſe inſcriptum: *Ego ſum omne quod extitit, eſt, & erit, meumq. velum nemo adhuc mortalium reuelauit.* Additque Deum ab Ægyptijs nuncupatum Amum, vel Amonem, id eſt occultum, eoque nomine ab eis inuocatum, vt ſe reuelare dignaretur.

Emblema ſapientiæ.

Sed ab initio nativitatis; græcè, γενέσεως, id eſt generationis & originis, tum meæ, vt vult Hugo & Lorinus; tum potius ipſius ſapiētiæ, ipſam investigabo] Vnde Vatabl. *ſed à prima origine cognitionem eius inueſtigabo.* Id facit

cap.

cap. ſequenti, vbi narrat originem ſapientiæ, tū in ſe, quòd ſcilicet orta ſit ex Deo v. 25. tum in Salomone, qui ibidem v. 1. & ſequenti operosè narrat exordia natiuitatis ſuæ, atque ex eius ignorantia, tenebris & ærumnis, aſcendiſſe ſe ad inuocandam obtinendamque ſapientiam commemorat.

Et ponam in lvcem; græcè, εἰς τὸ ἐμφανὲς, id eſt in perſpicuum. Scientiam illivs (Vatabl. *palàm faciam cognitionem eius*) et non præteribo veritatem] non parcam veritati, nec eam celabo ex inuidia aliouè prauo affectu, vt ſequitur, ſed candidè & liberaliter omnibus communicabo.

Myſticè, de natiuitate Chriſti hæc accipit Phœbadius in Gallia Epiſcopus lib. contra Arrianos tom. 5. Biblioth. vbi cùm docuiſſet à Spiritu ſancto nobis reuelari Filium, omnemque veritatem, adiecit: *Eſt enim Spiritus notitia & veritatis, per quem Salomon de Dominica natiuitate Sap. 6. Quid ſit, inquit, ſapientia, & quemadmodum facta ſit referam, & ab initio natiuitatis inueſtigabo eam;* vnde ipſe infert: *Ergo per eundem Spiritum poſſumus inuenire, quod quærimus.*

B

Vers. 25. Neqve cvm invidia tabescente iter habebo: qvoniam talis homo (inuidus) non erit particeps sapientiæ] Vnde liquet τὸ *tabeſcente* non referri ad *τὸ inuidia*, ſed ad hominem inuidum. q. d. Nulla mihi ſit communicatio, nullum conſortium cum inuido, qui ex inuidia ſapientiam celat, eamque alijs inuidet: hic enim nequit particeps vel capax eſſe ſapientiæ, quia inuidiæ liuor eum excæcat & obnubilat, vt ſapientiam, quæ beneuola eſt ſuique communicatiua, cernere non poſſit; qua de cauſa ipſa ſapientia fugit inuidum & maleuolum, iuxta illud cap. 1. *In maleuolam animam non introibit ſapientia*: quia ſapientia hæc eſt ipſa ſanctitas, bonitas & charitas, cui ex diametro aduerſatur inuidia. Vnde Vatabl. vertit, *neque vero tabidæ inuidiæ conceſſero, qui non poteſt ſanum habere de ſapientia iudicium*; hoc eſt, vt ait noſter à Caſtro, *non imitabor inuidia tactum, ne communicem ſapientiam*: non verſabor, nihil commune habebo, nec cum eo agam qui inuidia tabeſcit; quo verbo natura liuoris & inuidiæ ſignificatur: nam

C

Liuor tabificum malis venenum,
Intactis vorat oſſibus medullas.

ſapientia enim ſe omnibus communicat, quia *ſapientia abſconſa & theſaurus inuiſus, quæ vtilitas in vtriſque?* Eccli. 20. 32. & veteres apertas dixerunt Muſarum fores, quoniam dona Dei candidè ac liberaliter ſunt communicanda.

D

Hinc & Plato aſſeruit inuidentiam procul eſſe à Deo, & à choro diuino. Atque eum de more ſecutus Philo lib. *quod omnis probus ſit liber*: Sapientia, inquit, cùm nihil ea ſit diuinius, & magis expoſitum, nunquam claudit ſuum auditorium, ſed patentibus ianuis admittit ſitientes. Id ſecutus Salomon c. ſeq. v. 13. ait: *Quam ſine fictione didici, & ſine inuidia, communico*, inſtar ſolis, qui omnibus lucis ſuæ radios impertit.

Vers. 26. Mvltitvdo avtem sapientivm, sanitas (græcè, σωτηρία, id eſt ſalus) est orbis terrarvm: et rex sapiens, stabilimentvm popvli est] hoc eſt, firmus & ſtabilis populi ſtatus conſiſtit in prudentia regis. Dat cauſam, cur nolit rem habere, cum inuidis, nec eos imitari, qui ſibi ſoli volunt ſapere, caueatque ne multi eis in ſapientia euadant ſimiles, quia ſcilicet optandum eſt multos eſſe ſapientes: horum enim multitudo eſt ſanitas, id eſt ſalus, orbis terrarum, quia ſapientes ſua doctrina ſanctaque vita, omnes ad virtutem & ſalutem perducere ſatagunt: quare rex ſapiens eſt ſtabilimentum, id eſt baſis & columen populi, quia eum in omni virtute & bono erudire, conſeruare & promouere ſatagit. *Non ait Scriptura*, inquit S. Auguſt. libr. 4. de Doctrina Chriſtiana cap 5. *multitudo eloquentium, ſed ſapientium, ſanitas eſt orbis terrarū.* Addit tamen S. Aug. *Sed ſalubri ſuauitate, vel ſuaui ſalubritate quid melius? quanto enim magis illic appetitur ſuauitas, tanto facilius ſalubritas prodeſt.* Quocirca Carolus Magnus inſtaurans per totū regnum ſuum ſtudia litterarum, exclamauit: *O vtinam haberem duodecim Clericos ita doctos & omni ſapientia inſtructos, vti fuere Hieronymus & Auguſtinus!* Cui ſubindignans Albinus Flaccus Caroli magiſter: *Creator cæli & terræ*, inquit, *ſimiles illis plures non habuit, & tu vis habere duodecim?* ita refert Sangallenſis lib. 1. de Geſtis Caroli Magni.

Porrò vox *ſanitas* & *ſalus* ſignificat ſapientem eſſe medicum, qui curet aliorum infirmitates. Vnde S. Baſil. regul. 30. inter fuſiùs diſputatas, cum quæſiſſet, qua animi affectione ſuperior aliorum curam ſuſcipere debet? reſpondet: *Vt qui ſaucijs multis miniſtrat, & ſaniem de ſingulis illorum vulneribus abſtergit, & pro natura vniuſcuiuſq; mali remedia ei adhibet accommodata; munere illo nequaquam ad animarum elationem vti conſueuit, ſed ad demiſſionem potiùs & ſollicitudinem & maiorem quamdam curam itidem, ac multò etiam magis is, cuius totius fratrum ſocietatis ſanandæ prouincia eſt delegata, perinde vt qui omnium miniſter ſit, & rationem de vnoquoque illorum redditurus, ſic ſecum agitare animo, & contendere anxie debet.* Cantacuzenus exemplum dat Moſen, qui ſtetit in contractione, & Deo volenti ob adoratum vitulum perdere populum reſtitit, eique veniam & ſalutem impetrauit, Exodi 32. & Zorobabel, qui populum è captiuitate Babylonica in patriam & libertatem reduxit. *Qualis debeat eſſe rector*

Audi S. Gregor. 9. Moral. c. 10. *Sub quo curuantur, qui portant orbem. Ipſi enim orbem portant, qui curam præſentis ſæculi tolerant. Tantorum quippe pondera vnuſquiſque ſuſtinere compellitur, quantis in hoc mundo principatur. Vnde & terræ princeps, non incongruè Græco eloquio* βασιλεύς *dicitur:* λαὸς *enim populus interpretatur.* βασιλεὺς *igitur* βάσις λαοῦ *vocatur, quod Latina videlicet lingua baſis populi dicitur. quia videlicet ipſe ſuper ſe populum ſuſtinet, qui motus illius poteſtatis pondere fixus regit. Quo enim ſubiectorum ſuorum onera tolerat, eo quaſi ſuperpoſitam columnam baſis portat.* *Rex baſis reip.*

Talis fuit Amalaſuentha (quæ vox gothicè & belgice *cæli filium* ſignificat) Theodorici regis Gothorum Arriani & impij Catholica & pia filia, patri, deficiēte prole maſculâ, in regno Italiæ ſuccedens, quæ mirâ ſapientiâ & probitate illud adminiſtrauit, ac Symmachi & Boëtij (quos pater iniuſtè occiderat) liberis bona reſtituit, Athalaricum filium ſuum bonis ac doctis magiſtris inſtituendum tradidit: ſed obſtitere Gothi, qui Gothica barbaria iactabant litterariâ culturâ *Exempla.*

râ effeminari animum, ad timorem traduci, abduci ab armis & bellandi audacia, quòd rex, qui ferulam magiſtri timere didiciſſet, multo magis gladios & tela hoſtium expaueſceret. Quibus illa licèt inuita ceſſit, ſed magno filij & Gothorum malo, vti exitus declarauit. Ita Procopius lib. 1. Belli Gothici, & Baron. ad annum Domini 526 ſub Iuſtiniano Imper. huic enim coæua & confœderata fuit Amalaſuentha.

Ludouicus XI. Galliæ rex, Carolum filium omnium expertem artium voluit, ne eſſet in capiendis conſilijs refractior, tenaciorque ſenſus ſui, & ſane id accidit: nam tam regem viliſſimi duo treſue homuli, huc illuc magna cum ſubditorum indignatione damnoque circumegerunt. Errauit ergo. Vera enim Philoſophia, teſte Platone, docilis eſt & ſanis conſilijs obſequens, adeoque acute inter conſilia & conſiliarios, diſcernere nouit, vt ſciat quæ proba ſint, quæ improba, quæ ſana, quæ noxia; qui priuatum commodum ſpectent, qui publicum.

Rurſum huius ſententiæ clariſſimum eſt exemplum in Sodomis, quibus peperciſſet Deus, ſi in eis inueniſſet decem iuſtos, Geneſ. 18. 32. Vide S. Ambroſium lib. 1. de Abraham c. 5. *Propter paucorum iuſtitiam, inquit, impunitatem toti populo promittit. Vnde diſcimus quantus murus ſit patriæ vir iuſtus, quemadmodum non debeamus inuidere viris ſanctis, nec temere derogare. Illorum etenim nos fides ſeruat, illorum iuſtitia ab excidio defendit; Sodoma quoque ſi habuiſſet viros decem, potuit non perire.*

Ratio à priori.

Ratio à priori eſt, quòd iuſti ſint membra reipublicæ, eaque nobiliſſima, quæ totam rempubl. ſua iuſtitia quaſi velant, imò ei ſuam iuſtitiam communicant, iuxta illud pſal. 118. *Particeps ego ſum omnium timentium te.* C Quare Deus toti reipubl. parcit, quia videt in ea plures extare iuſtos: ſicut enim membrum particeps eſt totius corporis, ſic viciſſim corpus participat membri bonitatem & ſanctitatem. Adde quod ait S. Ambroſius in pſal. 118. Octon. 10. ad illa: *Qui timent te videbunt me, & lætabuntur: plerisque iuſti aſpectus admonitio correctionis eſt, perfectioribus vero lætitia eſt. Quàm pulchrum ergo, vt videaris & proſis? Bonum ergo vir iuſtus. Propterea denique Paulus Apoſtolus aſcendit Hieroſolymam, vt iuſtos videret; & cum Petro manſit diebus quindecim, vt ex eius aliquid cohabitatione proficeret.*

Probat idipſum ſimilitudine auis quæ dicitur icterus, eò quòd ictericos ſanet, de qua Plinius lib. 30. c. 11. *Auis icterus, ait, vocatur à colore, quæ ſi ſpectetur, ſanari id malum tradunt, & auem mori.* D Huc alludens S. Ambroſius ait: *Nam ſi eſt tanta vis in naturalibus, vt animal viſum proſit ictericis, ita vt mortui quoque corpus eius animantis prodeſſe dicatur ſi fuerit demonſtratum ijs, qui in huiuſmodi inciderint paſſionem; dubitare poſſumus, quod iuſti ſanet aſpectus? Ergo vile animal irrationabile tantam virtutē habet, vt ſanare poſſit hominem momento exiguo quo videtur: homo iuſtus, ſi tamen cum fide ab eo conſpiciatur, qui vtilitatem ab eo percipere deſiderat, nihil conferet? Nonne vel ipſi oculorum radij virtutem quamdā videntur infundere ijs, qui fideliter eum videre deſiderant? Sed quemadmodum iuſtus lætificat cor innocentium cum videtur, ita & improbi iuſtorum cognitione torquētur, quia vel tacitis Sanctorū moribus arguūtur.*

A *Torquet caſtitas incontinentiam, auaritiam liberalitas, impietatem fides.* Et nonnullis interiectis: *Ipſe quoque ſerpens mori dicitur, ſi tuentis hominis præuenitur aſpectu. Ergo ſi tanta virtus, vel in oculis ſerpentis, vel in oculis eſt hominis, vt ſi alter alterum prior viderit, poſſit occidere; non eſt virtus in oculis iuſti, qui repletus virtutis eſt gratia, cum præſertim tantum operetur fides, vt & illa quæ fimbriam Domini tetigit ſanaretur; & ille, cui intendit Dominus Ieſus ſtatim ex eius vultu gratiam ſanitatis hauriret? Sed qui videt iuſtum, debet ſcire quid videat, non illum videt in corpore, non in veſtimento non in patrimonio, non in vultu, ſed intus videt. Non unquam illum videt niſi eius viderit mentem, niſi eius ſermonem intenderit, niſi ſenſum illius potuerit comprehendere, ſapientiam de tractatu eius aſſumere. Tunc igitur lætabitur; cum iſta perſpexerit, cum iſta cognouerit. Ita ergo & nos ſi vbi audiuerimus iuſtum,* B *feſtinemus videre, ſicut illa mulier quæ audiuit in domo Phariſæi diſcumbere Dominum Ieſum, & ingreſſa eſt, & eius pedes perfudit vnguento. Huic imitatores ſimus: quia Eccleſia in illa muliere figurata eſt. Quis non ambiret? Si vbi ergo iuſtus ſedeat, vbi accumbat ſciuerimus, feſtinemus videre eum. Pretioſum eſt videre virum iuſtum, vt videas eum ſecundum imaginem Dei. Quod foris eſt, nihil prodeſt, quod intus eſt ſanat. Sanè & in eo qui foris eſt, illum qui intus eſt frequenter aſpicimus.* Vnde tandem concludit: *Gentiles lignum adorant, quia Dei imaginem putant: ſed inuiſibilis Dei imago non in eo eſt quod videtur ſed in eo quod non videtur. Vides ergo, quia inter multas Chriſti imagines ambulamus? Caueamus ne coronam imagini detrahere videamur, quā vnicuique Chriſtus impoſuit.* Qui ergo iuſtum videt, amat, honorat, imitatur, in eo velut in imagine Chriſtum videt, amat, honorat, imitatur, C ideoque ab eo in mente, & ſæpè in corpore, ſanatur ab infirmitate, qua detinetur.

Multitudo igitur ſapientum, id eſt iuſtorum virtute præditorum, præſertim eminentium, qui doctrina vel conſilio pollent, vt alios doceant, & regant, vel dirigant, eſt ſalus totius orbis.

ERGO ACCIPITE DISCIPLINAM PER SERMONES MEOS, ET PRODERIT VOBIS] ſuo multa & maxima dona, quæ recenſet cap. ſeq. conciliabit. Eſt mioſis. Carneades philoſophus ita ſe mirificè doctrinæ operibus addixerat, vt cum cibi capiendi cauſa recubuiſſet, cogitationibus inhærens manum ad menſam porrigere obliuiſceretur, & Meliſſa vxor mediæ ſuæ vigendi officio, dexteram eius neceſſarijs vſibus adaptaret. Cato iunior ne in curia quidem dum ſenatus cogitur, temperare ſibi voluit, quo minùs Græcos libros lectitaret: qua quidem induſtria oſtendit alijs tempora deeſſe, alios temporibus ſupereſſe. De Varrone ſcribitur, quòd in eodem lectulo & ſpiritus eius, & egregiorum operum curſus extinctus eſt. Cleanthis philoſophi tam pertinax fuit diſcendi ſtudium, vt, ne diurno tempore à Chryſippi lectionibus abeſſet, nocturnum extrahendæ aquæ ad inopiam ſuam ſuſtentandam impenderet. Hæc horū hominum circa humanas diſciplinas aſſequendas induſtria & diligentia, noſtram circa res diuinas & animæ ſalutem procurandam, ſupinam negligentiā & ignauiam, ſi non vehementer nunc excitat, poſtea grauiter condemnabit.

VERS. 27.

Philoſophi ſcientiæ ſtudioſi.

SECVNDA PARS LIBRI

In qua poſt elogia & parænefim ſapientiæ eius originem oſtendit eſſe Deum.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AVctor in perſona Salomonis docet id, quod promiſit in fine cap. præced. ſcilicet originem ſapientiæ, modumq́ eam aſſequendi per ſuum ipſius exemplum: qui licèt rex fuerit, tamen quoad naturam, vitam, & mortem planè alijs hominibus ſit ſimilis, vt proinde, ſicut ipſe aſſecutus eſt ſapientiam, ſic cuilibet homini eam aſſequi liceat. Igitur Primò, narrat ſe editum in lucem vitam adeptum fragilem, miſeram, abiectam, & morti obnoxiam, ideoq́ue à Deo enixè poſtulaſſe & impetraſſe culmen ſapientiæ, vt per eam vitæ ærumnis mederetur. Inde Secundò, v 11. aſſerit ſe per eam adeptum omnia bona, quin & ſcientiam elementorum, cælorum, ſtellarum, ventorum, plantarum, omniumq́ rerum naturalium, quæ ſunt in orbe. Mox v. 22. ſapientiæ dotes multiplices enumerat, eiuſq́ue originem aſſignat. Denique v. 28. docet neminem à Deo diligi, niſi præditum ſapientia, vtpote quæ ſole ſit ſpecioſior. Ex hiſce omnibus colligendum relinquit, quid ſit homo per originem & naturam, quid verò per ſapientiam & gratiam.

1. SVm quidem & ego mortalis homo, ſimilis omnibus, & ex genere terreni illius, qui prior factus eſt & in vẽtre matris figuratus ſum caro, 2. decem menſium tempore coagulatus ſum in ſanguine ex ſemine hominis, & delectamento ſomni conueniente. 3. Et ego natus accepi communem aërem, & in ſimiliter factam decidi terram, & primam vocem ſimilem omnibus emiſi plorans. 4. In inuolumentis nutritus ſum, & curis magnis. 5. Nemo enim ex regibus aliud habuit natiuitatis initium. 6. Vnus ergo introitus eſt omnibus ad vitam, & ſimilis exitus. 7. Propter hoc optaui, & datus eſt mihi ſenſus: & inuocaui, & venit in me ſpiritus ſapientiæ: 8. & præpoſui illam regnis & ſedibus, & diuitias nihil eſſe duxi in comparatione illius. 9. nec comparaui illi lapidem pretioſum: quoniam omne aurum in comparatione illius, arena eſt exigua, & tamquam lutum æſtimabitur argentum in conſpectu illius. 10. Super ſalutem & ſpeciem dilexi illam, & propoſui pro luce habere illam: quoniam inextinguibile eſt lumen illius. 11. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa, & innumerabilis honeſtas per manus illius, 12. & lætatus ſum in omnibus: quoniam antecedebat me iſta ſapientia, & ignorabam quoniam horum omnium mater eſt. 13. Quam ſine fictione didici, & ſine inuidia communico, & honeſtatem illius non abſcondo. 14. Infinitus enim theſaurus eſt hominibus: quo qui vſi ſunt, participes facti ſunt amicitiæ Dei propter diſciplinæ dona commendati. 15. Mihi autem dedit Deus dicere ex ſententia, & præſumere digna horum quæ mihi dantur: quonim ipſe ſapientiæ dux eſt, & ſapientium emendator: 16. in manu enim illius, & nos, & ſermones noſtri, & omnis ſapientia, & operum ſcientia & diſciplina. 17. Ipſe enim dedit mihi horum, quæ ſunt, ſcientiam veram: vt ſciam diſpoſitionem orbis terrarum, & virtutes elementorum, 18. initium, & conſummationem, & medietatem temporum, viciſſitudinum permutationes, & commutationes temporum, 19. anni curſus, & ſtellarum diſpoſitiones, 20. naturas animalium: & iras beſtiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum, differentias virgultorum, & virtutes radicum,

dicum, 21. & quæcumque ſunt abſconſa & improuiſa, didici omnium enim ar-
tifex docuit me ſapientia. 22. eſt enim in illa ſpiritus intelligentiæ, ſanctus, vnicus,
multiplex, ſubtilis, diſertus, mobilis, incoinquinatus, certus, ſuauis, amans bonum,
acutus, quem nihil vetat, benefaciens. 23. humanus, benignus, ſtabilis, certus,
ſecurus, omnem habens virtutem, omnia proſpiciens, & qui capiat omnes ſpiri-
tus: intelligibilis, mundus, ſubtilis. 24. Omnibus enim mobilibus mobilior eſt
ſapientia: attingit autem vbique propter ſuam munditiam. 25. Vapor eſt enim
virtutis Dei, & emanatio quædam eſt claritatis omnipotentis Dei ſincera: & ideò
nihil inquinatum in eam incurrit. 26. candor eſt enim lucis æternæ, & ſpecu-
lum ſine macula Dei maieſtatis, & imago bonitatis illius. 27. Et cùm ſit vna,
omnia poteſt: & in ſe permanens omnia innouat, & per nationes in animas ſan-
ctas ſe transfert, amicos Dei & prophetas conſtituit. 28. Neminem enim dili-
git Deus, niſi eum, qui cum ſapientia inhabitat. 29. Eſt enim hæc ſpecioſior ſole,
& ſuper omnem diſpoſitionem ſtellarum, luci comparata inuenitur prior. 30. Illi
enim ſuccedit nox, ſapientiam autem non vincit malitia.

VERS. 1. **S**VM QVIDEM ET EGO MORTALIS HOMO, SIMILIS OMNIBVS, ET EX GENERE TERRENI ILLIVS hominis, QVI PRIOR FACTVS EST, ET IN VENTRE MATRIS FIGVRATVS SVM CARO] Arabicus, *filius ſum genitus ex homine terreno, primò creato*; Syrus, *filius ſum primogeniti terræ*. Sub carne, vtpote potiori hominis parte, intellige ſanguinem, oſſa totumque hominem. Eſt ſynecdoche. Caro monet hominem ſuæ infirmitatis: quid enim hominis carne infirmius, vilius, ſpurcius? Vis noſſe teipſum ô homo? conſidera ærumnas, ſordes, labores, & dolores innumeros & aſſiduos carnis tuæ, & ſcies quis & qualis ſis. Hinc S. Ioannes cap. 1. vt oſtenderet ſummam in Verbi incarnatione dignationem & demiſſionem, non dixit, *Verbum homo*; ſed *Verbum caro factum eſt*, id eſt, homo carneus. Senſus eſt q. d. Ego Salomon licèt ſim rex; tamen ſum mortalis, & *ſimilis*, græcè, ἴσος, id eſt *æqualis*, ceteris hominibus. Sũ enim filius Adæ & Euæ peccatorum, ad mortẽ cum tota progenie damnatorum, ideoque & ego in peccato originali cõceptus, priùs ad mortem damnatus, quàm natus ſum: atque perinde vt Adam, ſum adam formatus ex adama, id eſt homo ex humo, terrenus ex terra. Denique in ventre matris *figuratus ſum*, græcè, ἐγλύφην, id eſt *ſculptus ſum*, caro. q. d. Mater nec potuit, nec ſciuit modum me formandi in vtero, ſed Deus velut artifex & ſculptor ex informi vilique ſemine figurauit, imò ſculpſit me carnem, id eſt hominem carneum, ſuis membris, oſſibus, neruis, muſculis, venis, &c. mira arte diſtinctum, & inſtar imaginis ſuæ expictum, figuratum & exſculptum. Vnde pſ. 138. v. 15. *Et ſubſtantia mea in inferioribus terræ*, heb. eſt רֻקַּמְתִּי *rukamti* (vnde Italicũ *recamato*) id eſt acu pictus ſum in vtero matris meæ: רֹקֵם *rokem* enim eſt phrygio, qui variè acu pingit arte & opere phrygionico. Pro *qui prior factus eſt*, græcè eſt, πρωτοπλάστου, id eſt qui primus ex luto fictus formatuſque: πλάττω enim eſt, inſtar figuli lutea vaſa formo & fingo. Videtur ergo Deus primò ex limo finxiſſe hominis ſtatuam in omnia hominis membra diſtinctam, deinde eam in carnem humanam conuertiſſe, ac denique in eam animã infudiſſe, itaque feciſſe hominem in animam viuentem, vt ſcilicet eſſet animal viuens, vti dixi

Deus acupictor hominum.

A Geneſ. 2. v. 7. Vnde Eſdræ lib. 4. c. 3. v. 5. dicitur: *Dediſti Adam corpus mortuum: ſed & ipſum figmentum manuum tuarum erat, & inſufflaſti in eum ſpiritum vitæ, & factus eſt viuens coram te.*

Docet hîc Salomon reges & quoſlibet homines, ne ſe ob regiam dignitatem, opes, ſcientiam, ingenium, artes aliaſue dotes extollant, ac dij quidam videri velint, vti voluit Alexander Magnus, Nabuchonoſor, Antiochus, & alij; ſed memores ſuæ originis & naturæ ad ærumnas & mortem damnatæ criſtas demittant, ac inſtar pauonis, non ocellatam ſuam caudam contemplantes intumeſcant, ſed fœdos ſuos pedes intuentes faſtum ponant, ac ſimiles ſe ceteris mortalibus agnoſcant, Deoque opifici ſuo humiliter ſe ſubmittant, eumque colant & inuocent.
B Hæc enim eſt vera ſapientia, ſcilicet noſſe ſeipſum, & noſſe Deum, ac dicere cum S. Franciſco: Quis tu Domine? quis ego? Tu abyſſus ſapientiæ, potentiæ, virtutis, omniſque boni: ego abyſſus nihili, ignorantiæ, infirmitatis, peccatorum, omniſque mali.

Idem hoc monitum, teſte S. Athanaſio, dedit S. Antonius Conſtantino Magno, eiuſque filijs Conſtanti & Conſtantio litteras ſuas expoſcentibus: *Reges ſæculi*, inquit, *ad nos miſerunt epiſtolas; quæ hîc Chriſtianis adhibenda miratio eſt? Licèt enim diuerſa ſit dignitas, attamen eadem naſcendi moriendiq́; conditio eſt. Illa ſunt veneratione omni percolẽda, illa toto animi affectu retinenda ſunt, quòd hominibus Deus legem ſcripſerit, quòd per filium ſuum proprijs Eccleſias ditauerit eloquijs.* Et poſt nonnulla: *Laudauit* C *primùm, quod Chriſtum colerent, dein de ſalutaria perſuaſit, ne magnam putarent regiam poteſtatem, ne præſentis carnis imperio tumentes, ſe homines eſſe neſcirẽt, & iudicandos à Chriſto obliuiſcerentur. Ad poſtremum clementiæ circa ſubiectos & iuſtitiæ, curæ quoque inopum admonuit, atque vnum ſempiternum eſſe regem omnium ſæculorum, Ieſum Chriſtum epiſtolis teſtatus eſt. His principes ſuſceptis vehementiſſimè lætabantur.* Idem ſcripſit B. Petrus Damiani Agneti Auguſtæ lib. 2. epiſt. 5. ac citans totum hunc Salomonis locum, ex eo ita concludit: *Erubeſcant ergo cordis elata ſupercilia, & qui ſe conſiderat inter ortum & exitum communi cum ceteris naturæ lege conſtringi, deſinat de ſublimiori gloriæ ſingularitate iactari.* Deinde Agnetem laudans, quòd perſpecta hac regum miſera conditione, relictis Imperij pompis

Reges cogitent ſe mortales.

Exempla.

poſt

poſt mortem Henrici II. Imp. mariti ſui, appetita à viris principibus ad ſecundas nuptias, eas refutaſſet, atque ex Auguſta facta eſſet Sanctimonialis, eam hortatur, vt in ſancto inſtituto perſeueret, & perſeuerantiæ pedem immobiliter figat: *Nam quæ dudum*, inquit, *terreni fueras vxor Imperatoris, nunc per ſanctæ profeſſionis dotem ſponſa facta es Redemptoris. Sic igitur es te in vera cordis humilitate ſubſterne, ſic illi glutino feruidæ charitatis vnire, vt cum myſtica illa ſponſa congruenti valeas voce cantare: Inueni quem diligit anima mea: tenui eum, nec dimittam?*

Quin & Alexander Magnus, qui Iouis Hammonij filius, Deuſque credi volebat, vulneratus, ex vulnere ſe mortalem cognouit. *Omnes*, inquit, *iurant me Iouis eſſe filium, ſed vulnus hoc hominem me eſſe clamat.* Ita Plutarch. in Apophtheg.

VERS. 2. DECEM MENSIVM TEMPORE COAGVLATVS SVM IN SANGVINE (materno: matris enim ſemē rubeum eſt, ac potiùs ſanguis videtur, quàm ſemen, vt patet ex eius reſiduo ſanguine menſtruo) EX SEMINE HOMINIS (græcè ἀνδρὸς, id eſt viri) ET DELECTAMENTO SOMNI CONVENIENTE] Τὸ *decem menſium tempore*, magis pertinet ad τὸ *figuratus ſum caro*, quàm ad *coagulatus ſum*. Nā hæc coagulatio breuiori fit tempore, figuratio verò & plena organizatio fit decem menſibus. Sub ſanguine, non tantùm ſemen feminæ ſanguinem, quod cum ſemine viri potiùs habet rationem agentis, quàm materiæ elaborandæ, ſed & verum ſanguinem ab vtroque ſemine attractum, & in prolem elaborandum accipe. Sanguis ergo maternus materiam formando prolis corpori, ac deinde alendo ſubminiſtrat. Ita Galenus lib. 2. de Natur. facult. c. 3. Idem l. 1. de Semine cap. 9. quatuor formationis fœtus tempora recenſet; primùm, *cùm ſemen nihil aliud, quàm genitura eſt*: ſecundum, *cum ſubſtantia factus carnea iam & non amplius ſeminalis apparet, quem Hippocrates vocat fœtum*: tertium, *cum iam trium principiorum, cordis, cerebri, iecoris diſtinctio & formatio euidentior conſpici poteſt, reliquorum autem membrorum obſcurior quadam delineatio*: quartum, *cum brachia & crura diſtinctè abſoluta cernuntur, neque amplius fœtum ſed infantem appellat Hippocrates, cum eum palpitare & moueri, vt animal iam perfectū inquiat.* Plura vide apud Galenum & Hippocratem libro de Formatione fœtus.

Fœtus in vtero eſt decem mẽſibus.

Communis ſententia eſt, fœtum vtero matris geſtari nouem dumtaxat menſibus, illudque aſſignatur 2. Machab. 7. 27. Sapiens tamen hic decem menſes aſſignat. Idem faciunt multi Auctores claſſici, vt Virgil. in Pollione.

Matri longa decem tulerunt faſtidia menſes.

Et illud Plautinum in Amphitryone: *Decimo pòſt menſe naſcitur puer.* Quibus concinit Ouidius 1. Faſtorum. Vbi locutus de Romulo, qui annum decem tantùm menſibus complebat, ſubdit rationem qua ducebatur:

Quod ſatis eſt vtero matris dum prodeat infans,
Hoc anno ſtatuit temporis eſſe ſatis.

Accedit Ius ciuile. Nam in 6. tit. 29. de poſthumis hered. inſtit. legitimi heredes cenſentur filij poſthumi, qui decimo menſe à patris interitu naſcuntur. Tertull. lib. de Anima cap. 37. *Legitima*, inquit, *natiuitas fermè decimi menſis ingreſſus eſt.* Et rationem addit moralem: *Vt decem*,

A inquit, *menſes decalogo magis inaugurent hominem, vt tanto temporis numero naſcamur, quanto diſciplinæ numero renaſcimur.* Conſentit D. Ambroſius ſerm. 15. in pſ. 111. vbi locutus de naturali amore erga parentes: *Non poſſum*, inquit, *ſaluo pietatis iure odiſſe patrem cui debeo, quod creatus ſum, nec matrem, longo decem menſium faſtidio pij fœtus onera portantem.* Idem cenſet S. Auguſt. lib. 3. de Trinit. c. 5. & epiſt. 3. ad Voluſian. Denique B. Petrus Damiani lib. 2. epiſt. 21. eſt in ordine 42. refert, *pleroſque Eccleſiæ Doctores* in ea eſſe ſententia, vt aſſerant *decem menſibus hominem in materno vtero coaleſcere, nec intra nouem menſium ſpatium ſeruantur exire.* Quod tamen ipſe interpretatur de decem menſibus triginta tantùm dierum, iiſque non impletis, ſed tantùm inchoatis. Sic enim & Chriſtus Dominus, qui conceptus 25. Martij,

B & natus 25. Decembris, nouem tantùm menſes impleuiſſe videbatur: in decimum nihilominus dicendus eſt excurriſſe, cùm ex illis nouem menſibus quinque vnum & triginta dies ſortiantur, atque ideò vltra nouem menſes quinque dies, qui decimum inchoant, ſuperſint. Si igitur decimeſtre eſt ſpatium, quo vterus geſtatur, ſeu fœtus matureſcit, rectè 1. Reg. 1. 20. in natiuitate Samuelis vocatur *circulus dierum*: nam denarius à Mathematicis appellatur numerus ſphæralis, ſeu circularis, vt Georgius Venetus de Harmonia mundi, cantic. 1. ton. 8. & cap. 3. teſtatur. ita noſter Alphonſ. Mendoza in lib. 1. Reg. c. 1. v. 20.

Adde, ex Ariſtot. lib. 7. Hiſtor. animal. c. 4. ceteris animalibus certum & determinatum eſſe conceptionis & pariendi tempus, homini verò incertum & varium. Nam & ſeptimo menſe, in-

C quit & octauo, & nono, mater parere poteſt, &, quod plurimum accidit, decimo, nōnullæ etiam vndecimum attingunt, aliquæ etiam decimum tertium, ait Plinius lib. 7. c. 5. quin & ſubinde decimum quartum, ait Auicenna lib. de Anima. Verùm hi partus ſunt monſtroſi, ideoque eos Iura non admittunt. Optimi ergo & perfectiſſimi naſcendi fines nouem vel decem menſibus terminantur. Adiungit Rabanus, quē citat Holcot, natos decimo menſe eſſe perfectiores, magiſque vitales, velut perfectiſſimo tempore genitos. Sic & Hippocrates lib. de Septimeſtri partu, & lib. de Natura fœtus præfert ceteris natos menſe decimo, non cōpleto, ſed inchoato. Vnde Theocritus idyllio 24. Herculē virorum fortiſſimum aſſerit menſe decimo prognatum. Idem

D de ceteris heroibus docet Pineda lib. 1. de rebus Salomonis c. 7. Hinc & S. Auguſt. lib. 83. quæſt. qu. 36. & lib. 4. de Trin. c. 5. ait Chriſtum natum poſt 276 à conceptione dies, id eſt poſt nouem menſes exactos & decimum inchoatum per ſex dies, ſi cuilibet menſi 30. dies aſſignes. Idem aſſerit S. Chryſoſt. ſerm. de S. Ioanne Baptiſta, etſi dies præciſè non numeret. Si tamen omnes dies anni in duodecim menſes æqualiter partiaris, cuilibet menſi obuenient 30. dies & decē horæ cum dimidia: quo poſito, decimus mēſis Chriſti in vtero matris, erit inchoatus tantùm per vnum diem & ſeſquihoram circiter. Imò noſter Pineda loco iam citato n. 20. naturaliſſimum & perfectiſſimum partum requirere à conceptione decem menſes integros, probat ex partu Chriſti

 Domini,

Domini, qui fuit perfectiſſimus: ipſe enim primo conceptionis ſuæ inſtanti fuit a Spiritu ſancto perfectè formatus, organizatus & animatus, quod in ceteris feminis tantum contingit die quadrageſimo à conceptu: quòd ſi nouem menſibus, quibus Chriſtus fuit in vtero, hoſce 40. dies addas, vtique decem menſes integros inuenias, quos partus perfectiſſimus exigere videtur. Addit Petrus Bongus in Myſter. numer. c. 45. primogenitos decem menſibus ſaltem inchoatis vtero geſtari. Ergo dum decem menſes ſibi attribuit Salomon, ſignificat accidiſſe ſibi, quod & primogenitis, vt quinque diebus ſupra nouē menſes geſtatus fuerit, atque adeò, vt in ipſa geſtatione iam prænunciaret fore, vt primogeniti iure in regnum paternum ſucceſſurus eſſet, quãuis minimè eſſet primogenitus.

Aliter hæc conciliat Franc. Valeſius S. Philoſoph. c. 83. vbi aſſerit maximè naturalē & communem naſcendi periodum eſſe, nouem à conceptu menſes. Sapientem ergo, cum hic decem menſes aſſignat, nō ſolares intelligere, ſed lunares, quibus Hebræi vtebantur, eoſque non integros, ſed nouem integros & decimum currentem: nouem verò menſes communes ſiue ſolares, quos aſſignat auctor Machab. l. 2 c. 2. v. 27. faciunt nouem menſes lunares, & totidem ferè dies, qui decimum menſem inchoant. Quare idem in re hic præſcribit naſcendi tempus, quod 2. Machab. c. 7. v. 27. Hæc ipſe. Porrò hæc omnia ærumnoſam hominis natiuitatem vitamque ſignificat. Nonne enim ærumnoſum eſt latuiſſe per decem menſes in tenebroſo & fœdo matris vtero, velut in carcere, vel ſepulchro.

Audi B. Petrum Damiani lib. 7. epiſt. 5. ad Agnetem Auguſtam: *Decem menſium tempore coagulatus ſum ex ſanguine & ſemine hominis, & delectamento ſomni conuenientis; ſi non pigeat vigilanter aduertere, quæ mens hæc audiens typho valeat arrogãtiæ ſuperbire? & quis continuò non compellatur ſeſe noſſe putredinem, dū tam obſcenam ortus ſui conſiderat fœditatem, dicens intra ſe: Quid ſuperbis terra & cinis?*

Audi S. Bernard. in Medit. c. 2. *Quid ego ſum? Homo de humore liquido. Fui enim in momento conceptionis de humano ſemine conceptus, deinde ſpuma illa coagulata medicum creſcendo caro facta eſt.* Porrò *Semina plantarum præſtant humano. Primò.* materiæ huic humanæ multis nominibus arborum & plantarum ſemina præferuntur. Primò, quòd hæc munda ſunt, & ſine vllo horrore in ſinū mittuntur, oculis videntur & manibus atteruntur: illa verò materia adeò impura eſt & fætida, vt nec manu tangi, nec oculis ſine rubore aſpici poſſit. *Secundò.* Secundò, arborū ſemina puriſſima quadam emanatione procedunt: ſed materia hæc emanat, non ſine pruritu carnis, feruore libidinis & fœtore luxuriæ. Ideo conceptio hominis tenebras amat, & tamquam res obſcena, & quæ genitori ignominię eſt, lucem fugit, & aliorum etiam familiariſſimorum aſpectum exhorret. *Tertiò.* Tertiò, ſemina arborum atque etiam animalium nullo peccato, nullaq; iniquitate inficiuntur: at hæc materia eiuſque emanatio ſæpiſſimè aliquo peccato, ſaltē leui fœdatur, quod parentes ex nimia delectatione ſolent contrahere. *Quartò.* Quartò, illa ſemina durabiliora ſunt, ac multis diebus, & menſibus, & annis incorrupta ſeruantur: nam & vidimus aliqua poſt tres aut plures A annos germinaſſe: hoc verò ſemen quaſi momentaneum, poſt modicū temporis corruptionem ſubit, & in corruptelam pertranſit. *Quintò.* Quintò, tandem arborum ſemina ſemel putrefacta, & in arbuſculam vel plantulam verſa, puriſſimo terræ humore concreſcunt: at ſemen hominis in corpus humanum coagulatum, cibo ſpurciſſimo augetur. Sed attende, inquit Innoc. lib. 1. de Contemptu mundi c. 4. quo cibo conceptus nutriatur in vtero. Profectò ſanguine menſtruo, qui ceſſat in femina poſt conceptum, vt ex eo conceptus nutriatur in femina: qui fertur eſſe tam deteſtabilis & immundus, vt ab eius contactu fruges non germinent, areſcant arbuſta, moriantur herbæ, & amittant arbores fœtus, &, ſi canes inde comederint, in rabiem efferentur. Ecce homo parentes tuos, ex quorum dignitate glorie- B ris, duo hæc ſemina viri & feminæ libidinosè commixta, in quibus nominandis iam modeſtiæ & pudicitiæ metas tranſilimus. ita noſter Aluarez de Paz lib. 4. de Cognitione ſui p. 2. c. 5.

Et delectamento somni (græcè, ὕπνῳ, id eſt *ſomno*) convenientе] Ita Rom. & Græca: minùs rectè ergo S. Ambroſius ſerm. 8. in pſal. 118. & S. Bonauent. hic legunt *ſomni* (alij *ſomnii*) *conuenientis*. Grecè eſt, ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id eſt *ex voluptate* vel *delectatione, quæ venit cū ſomno*, ſiue quæ concurrit cum tempore ſomni, id eſt, quæ noctu peragitur. Honeſta periphraſi circumſcribit actum generationis. Addit S. Bonau. & Carthuſ. actum hunc vocari ſomnum, quia rationem ligat, & illico tranſit, ſicut delectatio ſomni. Verùm prius dumtaxat ſignificat Græcum συνελθούσης ὕπνῳ, id eſt *conuenientis ſomno*, id C eſt venientis cum ſomno, comitantis ſomnum. Somnus enim poſt conceptionem, eam adiuuat & promouet, vti docent philoſophi & medici. Vnde Iob c. 3. v. 3. *Pereat*, inquit, *dies in qua natus ſum, & nox in qua dictum eſt, Conceptus eſt homo.* Perperam ergo Lyranus, Clarius & Holcot, hęc accipiūt de dulci infantium ſomno, quo iugiter abſorpti in vtero matris decem tranſigunt menſes. Minùs quoque genuinè Ianſen. delectationem ſomno conuenientem exponit eam, quæ decet ſomnum, quæq; congruit nocti ob actus fœditatem & verecundiam. Poſitus eſt enim, inquit, genitiuus pro datiuo, putà *ſomni* pro *ſomno*. hæc ipſe. Porrò quia Noſter vertit, *ſomni* in genitiuo, qui referri debet ad τὸ *delectamento*, nō ad *conueniente*, id eſt ſimul veniente, vt patet ex ſyn- D taxi: hinc Salomon ait ſe coagulatum ex ſanguine feminæ & ſemine viri, *& delectamento, &* ſignificat *id eſt* (eſt appoſitio) q. d. Quod eſt delectamentum ſomni, id eſt noctis *conueniens*, id eſt ſimul in vnum veniens & conueniens ad generandam & formandam prolem. Τὸ ergo *conueniens*, ſignificat confluxum & cōcurſum ſeminis virilis & feminei, qui fit per congreſſum viri & feminæ ad generandā prolē. Sic dicitur Matt. 1. 18. *Cùm eſſet deſponſata mater eius Maria Ioſeph, antequā conuenirent*: ſic enim honeſtè vocatur congreſſus coniugum. Honeſta ergo periphraſi circumſcribit delectationem actus maritalis, quo fit, vt delectabiliter concurrat ſemen tam maris, quam feminæ ad formandum embryonem, illamque vocat *ſomni*: tum quia noctu fit, cum ſolent homines ſomnum capere: tum quia ſomnus

multùm

A multùm iuuat conceptionem: ſomnus enim præcedens conceptionem in vtroque parente ſemen concoquit, elaborat & maturat: ſubſequens verò in fœmina facit ad concepti ſeminis retentionem, digeſtionem & perfectionem, vti docent Galenus & Medici. Sic c. 4. 6. ait: *Ex iniquis enim ſomnis filij qui naſcuntur.*

Salomon fœditati materiæ, putà ſanguinis & ſeminis, ex quo formatus eſt, addit fœditatem actus, quo conceptus eſt, vt originis ſuæ vilitatē & fœditatem oſtendat: hic enim actus adeò fœdus eſt, vt lucem fugiat, ac ſomnum & noctem, id eſt tenebras & latebras, quibus ſe occultet, quærat. Ipſe enim homini eripit vſum rationis (vnde philoſophus eum definiuit eſſe modici temporis epilepſiam) eumque quaſi in brutum & beſtiam transformet. Nullus enim actus magis brutus & beſtialis eſt, quàm venereus. B Vnde Alexander Magnus duabus potiſſimùm rebus, quum Deus à multis prędicaretur, ſe quòd mortalis eſſet deprehēdere dicebat, ſomno & coitu: quod hæc præcipuè proderent humani corporis imbecillitatem; ad cetera inuictus erat. Somnus enim mortis imago eſt, & coitus ſpecies eſt morbi comitialis. ita Plut. in Alexandro.

Porrò ſingula penè verba huius verſus & præcedentis habent emphaſim, nouaſque & ſingulas hominis naſcentis ærumnas continent, vt patet ſigillatim ea expendenti.

VERS. 3. ET EGO NATVS ACCEPI (græcè, ἔσπασα, *attraxi*, S. Ambroſius ſerm. 8. in pſalm. 118. *hauſi*) COMMVNEM, nō tantùm cum ceteris hominibus, ſed etiam cum beſtijs omnibus, AEREM, ET IN SIMILITER FACTAM DECIDI TERRAM, ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBVS EMISI PLORANS] C Syrus, *ſicut quilibet homo cæpi plorare*; Arabicus, *& veni plorans.* Salomon tres hic natiuitatis ſuæ ærumnas recenſet: primā, quòd attraxerit aërem communem omnibus, etiam brutis, quaſi ab aëre tenuiſſimo penderet eius vita, ac fugientem animam cogeretur reſpirando fouere & conſeruare. Vide ergo, quàm caduca & occidua ſit vita, quæ à re tenuiſſima & fugaciſſima, qualis eſt aër, dependet: pendet ergo ex aëre & flatu, quaſi ex filo, qui ſi deſit, animam efflari neceſſe eſt. Nam vt ait Galenus lib. de Vtilitate reſpirationis c. 1. *Cùm ne momentum temporis ſine reſpiratione ſufficere poſſimus, manifeſtum eſt eam ad nullam particularem actionem, ſed ad ipſam vitam pertinere.* Secunda, quòd in ſimilem ceteris terram deciderit, quaſi terræ filius ab ea alendus, D & in eam ceu matrem poſt mortem rediturus. Tertia, quòd prima eius vox fuerit ploratus, quo vitæ ærumnas, quas naturæ inſtinctu ſibi imminere augurabatur, deplorabat.

Rurſum hiſce tribus innuit ſe compoſitum è quatuor elementis: ideò enim aërem attrahit, quia eo conſtat: ijſdem enim rebus res alitur, quibus conſtat, ait Ariſtot. Rurſum ſub aëre intellige ignem, ideò enim homo aërem frigidum attrahit, vt ignem, id eſt calorem cordis & ſanguinis, refringeret. Terra intelligitur in eo, quòd terreſtris ſuo pondere in terram decidit: aqua in ploratu & imbre lacrymarum. Ex quibus colligendum reliquit hominem habere corpus, non cæleſte, lucidum, ſimplex & incorruptibile, ſed elementarium, opacum, miſtum, corruptibile,

Homo elementorum trahit vitia.

A quòd defectus & vitia omnia, quæ elementis inſunt ex ijs ſugat & hauriat. Vnde fit, vt homo ex igne trahat leuitatem, bilem & ſuperbiam; ex aëre, inconſtantiam & oſtentationem; ex aqua, fluxum & defluxum; ex terra craſſitiem & hebetudinem.

An embryo in vtero reſpiret?

Porrò infans in vtero matris poſt formatum pulmonem reſpirat, aëremque internum attrahit, ait ex Hippocrate Galenus lib. *An animal ſit id, quod in vtero eſt*, c. 3. Sed id negat Ariſtot. lib. de Spiritu c. 3. vbi docet fœtum in vtero mox formato corde habere pulſum, ac deinde ali & nutriri, vltimò reſpirare. *Nam tum primùm reſpirat*, inquit, *vbi in lucem editus fuerit partus.* Idem docent alij, quibus hîc fauet Salomon. Rurſum Ariſt. lib. 2. de Generat. animal. c. 4. & eius aſſeclæ tradunt, puerum in vtero per vmbilicum attra- B here alimentum & nutriri, licèt aliqui cenſeant per os nutriri, ideoq; mox vt natus eſt, os mammæ matris admouere, vt lac ſugat. ita Galenus loco citato, & Fortunius Lycetus lib. 1. de Ortu animæ humanæ c. 44. Omittit hîc Salomon puerperæ faſtidia, partus dolores, infantis pericula, infirmitatem, ſpurcitiem, de quibus Plutarch. lib. de Amore prolis: *Nihil*, inquit, *eſt ita imperfectum, inops, nudum, informe ſpurcum, vt homo à partu ſtatim conſpectus, cui ſoli ferè ne exitum quidem in lucem mundum natura conceſſit, ſed ſanguine inquinatus taboq; oppletus, & occiſo magis, quàm nato ſimilis, à nemine tangi, tolli, ſuauiari & amplexu foueri poteſt, niſi natura inſitum gerente amorem.*

ET IN SIMILITER FACTAM (græcè ὁμοιοπαθῆ, id eſt *ſimiliter* vel *ſimilia paſſam*, vt vertit Pagnin. Arias, & Lorinus) hoc eſt, ſimilibus paſſionibus C qualitatibus, incommodis, miſerijs & ærumnis obnoxiam quales ſunt calor, frigus, æſtus, ſiccitas, fames, ſitis, morbi, &c. DECIDI TERRAM] Vatabl. *& in eiuſdem ingenij terram excidi.* q. d. Licèt naſcerer filius regis Dauidis, tamen naſcendo effuſus ſum in terram, non molliorem, neque meliorem, ſed ſimilem ceteris, more aliorum hominum & animantium: ſicut enim cælum vnum eſt omnibus, ſic & vna omnes excipit terra, iuxta illud Prudentij: *Vnâ omnes gradiuntur humo*, æquè ac vnius aëris hauſtu viuunt. Hinc in terra calorem, frigus, ſiccitatem, humiditatem, ceteraſque qualitates, mutationes & perturbationes ſenſi & paſſus ſum, æquè ac reliqui homines, & animalia.

Porrò, ne infans dum naſcitur alliſu ad terram lædatur, excipitur ab obſtetricibus. Vnde S. Am- D broſius epiſt. 64. quæ eſt ad Syagrium: *Obſtetrices dicuntur, eò quòd obſtant, ne fœtus laxatis vteri genitalibus in terram defluat.* Et Claud lib. 10.

Quem prima meo de matre cadentem
Excepi gremio.

Et Iob c. 3. *Cur exceptus genibus?*

Romani recens natos ponebāt in terra quatuor de cauſis.

Cenſet noſter Pineda lib. 1. de Rebus Salom. c. 12. n. 4. hîc reſpici ad priſcorum Romanorum ritum, qui pueros recèns natos deponebant in terra, ac Opem deam, vt ei opitularetur, inuocabant teſte Feſto. Idque Primò, inquit Varro lib. 2. de Vita pop. Rom. vt infans auſpicaretur vitalis ac rectus eſſe. Secundò, vt velut filius terræ ac piæ matris opem & alimenta imploraret, ait Macrobius l. 1. in Somn. Scipionis, & S. Auguſtinus lib. 4. de Ciuit. c. 11. quem audi: *Ipſe* (Iu-

piter ſiue Deus) *opem ferat naſcentibus, excipiens eos ſinu terræ, & vocetur Opis. Ipſe in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vagitanus. Ipſe leuet de terra, & vocetur dea Leuana. Ipſe cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non ſit alius, ſed ipſe in deabus illis, quæ facta naſcentibus canunt, & vocantur Carmëtes Præſit fortuitis, voceturq; Fortuna. In dea Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumā dixerunt veteres māmam. In dea Potina potionē miniſtret. In dea Eduſca eſcam præbeat. De pauore infantium Pauentia nuncupetur.* Tertiò, vt terram omnium mortalium matrē eſſe profiteretur, de quo Philo lib. de Mundi opificio. Quartò, vt ſe in terram rediturum præſignificaret, iuxta illud Lucretij lib. 5.

Omniparens eadem rerum commune ſepulchrum.

Hic Romanorum fuit ritus, verùm an idem fuerit Hebræorum, præſertim tempore Salomonis; difficile eſt credere, difficilius probare.

Naſcens primò caput emittit. Porrò homo naſcens, primò caput emittit, vltimò pedes. Audi Plinium lib. 7. c. 8. *In pedes*, inquit, *procedere naſcentem contra naturam eſt, quo argumento eos appellauere Agrippas, vt ægrè partos, qualiter M. Agrippam ferunt genitum, vnico propè felicitatis exemplo in omnibus ad hunc modum genitis.* Et infra: *Neronem quoque paulo antè principem, & toto principatu ſuo hoſtem generis humani, pedibus genitum parens eius ſcribit Agrippina: ritu naturæ capite hominem gigni mos eſt, pedibus efferri.*

Audi & Ariſtot. l. 7. Hiſtor. animal. c. 8. *Situs in vtero quadrupedum omnium extenſus eſt: expedum autem obliquus, vt piſcium; bipedum verò inflexus contractuſq;, vt auium: homo etiam in ſemet conglobatus ſit geſtatur, vt naſum inter genua, oculos ſuper genua, aures extra genua habeat. Omnibus æquè animalibus caput primum ſuperius eſt: ſed cùm creuerint & iam exitum appetant, deorſum deducitur. Ita fit vt omnibus partus ſecundum naturam in caput, contra naturam in pedes, aut inflexo, contractoq; corpore agatur.* Et c. 10. *Naſcuntur ſecundum naturā cetera etiam animalia, verſa in caput, ſed pueri manus quoque ad coſtas porrectas extenſaſq; habent. Qui cùm exierint, vocē ſtatim emittunt & manus in os admouent. Excremētum etiam reddunt, alij ſtatim, alij breui, ſed omnes intra diē; quod excrementum plus quàm pro infantis magnitudine eſt. Papaueculum hoc mulieres vocāt, colore cruentum atque admodum nigrum & piceum eſt, mox lacteum iam & albidum redditur; ſugit etiam confeſtim vbera infans. Vocem antequam egrediatur numquam emittit, etiamſi cùm difficulter egreditur caput extet, corpus intus ſit totum.*

Et primam vocem similem omnibus emiſi (legit cum Complut. & S. Ambroſio ἧκα, id eſt *emiſi*; iam Vatican. & ceteri legunt, ἴσα, id eſt *æquè*) plorans] Græcè κλαίων, id eſt *vagiens* (quaſi κλάων, id eſt *frangens*, inquit Euſtach. in Odyſ. 4. quia vagitus fit per quamdā membrorum violentam quaſi effractionē, ſeu compreſſionem) & vt ait Tertull. lib. de Anima c. 9. *Vagitu vitam ſalutans.* Nam infantes primis ab ortu quadraginta diebus vigilantes non vident, nec lacrymantur, ſed vagiunt: exactis verò 40. diebus lacrymas fundunt, vt docet Ariſtot. l. 7. Hiſtor. animal. c. 10. Idem 7. Polit. c. 17. quem ſequitur Auicenna, cauſam phyſicam aſſignat, quod vagitus hic & ploratus faciat ad vocis exercitium, & ad corpus roborandum. Verùm cauſa propria moralis eſt, ſcilicet peccatum originale in quo naſcuntur, cuius hic vagitus eſt index & pœna. Nam cetera animalia in ortu non vagiunt, imò nullam vocem emittunt.

Redemnati vagiunt. Vnde notat Lyran. Holcot, Lorinus, Pineda ceterique interpretes, maſculos dum naſcuntur vagiendo vagitum auſpicari ab A, quæ eſt prima littera nominis Adæ protoplaſti: fœminas ab E, quæ eſt prima nominis Euæ, quaſi de eorum lapſu querite ntur. Hinc & Chriſtus, vt per omnia nobis aſſimilaretur, noſtramque culpam lueret & expiaret, vagiendo natus eſt, iuxta illud Fortunati: *Vagit infans inter arcta cōditus præſepia.* *Cauſa moralis.*

Cauſa phyſica. Cauſa phyſica eſt, quod infantes naſcendo magnam ſentiant mutationem: tranſeunt enim nudi ab vtero molli & calido ad terram duram, & aërem frigidum. Rurſum, à tenebris & ſomno ad inſolentem lucem & vigiliam, &c. quibus omnibus percelluntur, ac dolentes vagiunt. Ita Alexand. in Problem.

Symbol. Cauſa ſymbolica eſt, quòd infans præſentiat præſagiat, & quaſi *neſciens prophetet*, ait S. Auguſt. 21. Ciuit. c. 14. mille vitæ ærumnas ſibi ſubeundas, quas deplorat. Vnde Lucretius lib. 6. ait:

Vagituque locum lugubri complet, vt æquum eſt,
Cui tantum in vita reſtat tranſire malorum.

Hac de cauſa Thraces, Gadenſes, Trauſi & Cauſiani naſcentes lachrymis, morientes gaudio & riſu proſequebantur, teſte Alex. ab Alex. l. 2. Genial. c. 25.

Si cui homini Deus reuelaret, omnes afflictiones corporis & animæ, illi ſubeundas per reliquum vitæ, horreret, ploraret, & penè deſperaret; quid ni ergo eas omnes præſentiens infans eiulet? Audi S. Auguſt. lib 21. de Ciuit. c. 14. *Quis non exhorreat & mori eligat, ſi ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rurſus infantia? quæ quidem non à riſu, ſed à fletu orditur hanc lucem, quòd quid malorum ingreſſa ſit neſciens prophetat quodāmodo.* Vnde Plinius ignorans verā vagitus cauſam, ſcilicet peccatum originale, & naturæ per illud corruptionem, naturam ipſam velut nouercam accuſans, in proœmio lib. 7. quæritur *Hominem tantùm nudum*, inquit, *& in nuda humo, natali die abijcit ad vagitus ſtatim & ploratum, nullumq; tot animalium aliud, ad lacrymas, & has protinus vitæ principio, &c. flens, animal omnibus imperaturum.* Additque *non fari, non ingredi, non veſci: breuiterq; hominem ſcire nihil ſine doctrina, non aliud naturæ ſponte, quā flere.*

Priſcis Latinis infantes vagiendo *va* ſonare videbantur: vnde per onomatopœiam *vagire* dicti ſunt, ac Vagitanus (qui & leui nominis flexu Vaticanus dictus eſt) deus, vt ijs auxilio eſſet, implorabatur, ait Varro. Audi Gellium. l. 16. c. 17. *Vaticanus Deus nominatus, penes quē eſſent vocis humanæ initia, quòd pueri ſimul atque parti ſunt eam primam vocem edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. Idcirco vagire dicitur, exprimente verbo ſonū vocis recentis.* Romæ Deus hic colebatur in monte, qui ex eo etiamnum Vaticanus nuncupatur, quem nunc occupat corpus, ſepulchrum & baſilica S. Petri, qui omnes Chriſtianos, quaſi modò genitos infantes lacte ſuę doctrinæ aluit & pauit, verus vtique eorum Vagitanus. Vnus hîc excipitur Zoroaſtres, qui in ortu ſuo non vagijt, ſed riſit vt refert Solinus l. 1. de Mirab. mundi c. 3. & hoc fuit potentum malumque omen: nam poſtea fuit artis magicæ inuentor. Cardanus lib. de Rerum *Vaticani origo.*

rum varietate, cùm de hominis natura agit, eum non niſi poſt aliquot dies ridere tradit, primumque riſum, quem edit, non niſi in ſomnis exiſtere, quo ſignificari ait, nullum, niſi confecto huius vitæ curriculo verum ac certum gaudium eſſe. Nam vt ait S. Auguſtinus, omnino nihil aliud eſt tempus vitę huius, quàm curſus ad mortem. Vnde Seneca l.4. epiſt. 24. vitam comparat clepſydræ, ex qua aqua vel arena ſenſim citoque tota defluit & deficit: ſimili enim modo defluunt dies vitæ, quibus mors ſuccedit.

Denique infantes nati deponuntur in terram quaſi matrem, vt eam velut mox futurum ſibi ſepulchrum ſalutent, & inter infantiles vagitus funebres monodias ac nænias modulentur, iuxta illud S. Bernard. ſerm. de S. Martino: *In terra* inquit, *orimur, in terra morimur.* q. d. Prima viuendi ſedes eſt vltima moriendi: nec maiori diſcrimine ortus & interitus ab inuicem ſeparantur, quàm hæc duo verba *Orimur* & *Morimur*, quæ vna tantum litterula diſtinguuntur.

Vers. 4. In involvmentis nvtritvs svm, et cvris magnis] Græcè, ἐν ἐσπαργάνοις, id eſt, in faſcijs & inuolucris infantilibus. Vnde & Chriſtum, qui eſt verus Salomon, vt nobis eſſet ſimilis, ἐσπαργάνωσε, id eſt, *pannis inuoluit*, id eſt faſciauit, Virgo Deipara, Lucæ 2.7. idque Primò, quia cùm cetera animalia pilis veſtita naſcantur, ſolus homo planè nudus naſcitur, ideoque faſcijs, quaſi veſtibus inuoluendus eſt. Audi Pliniū de natura quaſi nouerca hominis queritantem in prœmio lib. 7. *Ante omnia vnum animantium cunctorum alienis velat, ceteris variè tegumenta tribuit, teſtas, cortices, coria, ſpinas, villos, ſetas, pilos, plumas, pennas, ſquamas, vellera; truncos etiam arboreſq; cortice, interdum gemino, à frigoribus & calore tutata eſt; hominem tantùm nudum & in nuda humo natali abijcit die*, &c. & Plutarch. lib. de Amore prolis: *Nihil*, ait, *eſt ita imperfectum, inops, nudum, informe & ſpurcum, vt homo à partu ſtatim conſpectus, ſanguine inquinatus, taboq; oppletus, occiſo magis quàm nato ſimilis.* Hac ſola purpura indutus prodit in lucem princeps æquè ac plebeius homo; ex eadem quiſque tela conſpicitur veſtitus.

Infans faſciatur: cur? Cauſa prima.

Secunda. Secundò, faſcijs eget infans, vt ijs mollia eius membra ſtringantur, confirmentur & ſolidentur ne ex vagitu & ineptis pueri motibus luxentur, labefactentur aut diſtorqueantur. Moleſtæ ergo ſunt infanti faſciæ, ac quaſi compedes eius & vincula quibus conſtringitur, ſed neceſſariæ ad ſalutem. Vnde Galenus l. 1. de Sanitate tuenda c.7. & 2. de Motu muſc. c.7. & de Cauſ. morb. c.7. docet, *conducere plurimū tuendæ valetudini infantili, vt faſcijs deligetur infans, ſed corpori prius toti ſale modicè inſperſo, vt mēbra melius conſolidentur atque firmentur, &, niſi commodè faſcientur infantes quorū ſunt mollia pene q; fluxibilia corpora, facilè inuerti & corrumpi membri cuiuſque figuram.* Catoni propterea Cenſorino tantæ curæ fuit apud Plutarch. *Vt niſi ſe ſpectante liberos faſciari permiſerit.*

Tertia. Tertiò, faſciæ iuuant, vt infans, qui quaſi quadrupes naſcitur, ac manibus pedibuſque repit vt rana, citò conſolidatis membris & pedibus, ijs incedere valeat bipes vt homo. Quàm verò hoc ſit miſerum deſcribit Plinius loco iam citato. *Ab hoc*, inquit, *lucis rudimento, quæ ne feras quidem inter nos genitas, vincula excipiunt, & omnium* A *membrorum nexus; itaque feliciter natus iacet manibus pedibuſque reuinctus, flens animal ceteris imperaturum, & à ſupplicijs vitam auſpicatur, vnam tantū ob culpam, quia natum eſt: heu dementiam, ab his initijs exiſtimantium ad ſuperbiam ſe genitos!* Hæc ille.

Vnde hæ faſciæ repræſentant inſtitas, ligamina, ſindones & lintea, quibus puer poſt mortem inuoluendus eſt, vt inferatur in ſepulchrū. Puer ergo in cunis faſciatus, ſpeciem habet defuncti iacentis in ſarcophago, quia naſcitur moriturus, gignitur vt ſepeliatur. Sub faſcijs cunas ceteraque ſimilia intellige. Accedunt varij dolores, quos ex nimia vel incōcinna faſcinatione, multiſque alijs incommodis patitur puer, & explicare nequit, ſed vagiendo & plorando eos prodit: ad quos leniendos tria remedia ſuggeſſit natura. Audi Galenum lib. 1 de Sanitate tuenda c.7.

B *Tria hæc doloris infantium remedia, nutricibus ipſo vſu edoctis inuenta videamus, ſcilicet nutricis papillam ori inditam, motum mediocrem, vocis modulationem. Rurſuſque triplicem excogitatam dimotionem infantium, in cunis, in lectulis pendentibus, in ſinu ipſarum nutricum vlnis.*

Et cvris magnis] Τὸ *magnis* iam non eſt in Græco. Perperam P. Nannius pro *curis* legit, *cunis*: fortè in aliquo exemplari pro φροντίσι, id eſt *curis*, ſcriptum legit. φορτίσι, id eſt *nauiculis onerarijs*, quæ cunarum ſpeciem referunt: aut φορμοῖσι: φορμὸς enim eſt ſporta, vas, corbis, quibus ſimiles ſunt cunæ. Porrò in cunis, magnis curis & ſollicitudinibus parentum, obſtetricum, nutricum, pædagogorum alitur & educatur infans: vnde varios morbos ac non rarò mortem ſubit: quocirca illi ſeruando Gentiles Cuninam deam præficiebant, ait Varro, & ex eo S. Auguſt. 4. de Ciuit. 11.

C Porrò Gentiles heroum filios recēns natos ponebant in clypeo, vt ad bellum eos erudirent. Vnde poſitus eſt in ſcuto apud Theocritū Hercules, itidemque Iphiclus ab Alcmena parente:

Cùm ambos fuiſſet, & lacte repleuiſſet,
Poſuit ſuper ſcutum æreum, quod Pterelæ
Amphitryon, pulchram armaturam ademerat, interfecto.

Quin & Lacenæ in clypeo pariebant, auctore Nonno Dionyſ. 41. Denique curas has extimulat amor, præſertim matris erga prolem: quia enim impensè eam amat, hinc impensè eam curat. Menſura enim curæ eſt amor. Vnde Anacharſis rogatus, *cur coniugio abſtineret?* reſpondit, *Quia nimis amarem prolem ex eo natam.*

D Nemo enim ex regibvs alivd habvit nativitatis (græcè, γενέσεως, id eſt ortus) initivm] Sub ortu accipe conceptionem, natiuitatem, educationem: quæ omnia mille periculis & incommodis, ideoque mille curis & anxietatibus ſunt obnoxia in homine; non autem in ceteris animalibus, quibus proinde longè infelicior & ærumnoſior eſt homo: dicit hoc Salomon, non tam vt ceteris regibus, quàm vt vt reliquis hominibus plebeijs ſeſe aſſimilet & adæquet. Vers. 5.

Vnvs ergo introitvs est omnibvs ad vitam et similis (græcè, ἴση, id eſt æqualis) exitvs] Idem ergo eſt hominis principium, idem finis, ſolis verò medijs vitæ itineribus diſcrepant; qui ergo ſapit, ea præclarè obeat. Vers. 6.

Pro *ergo* græcè eſt δ̓,id eſt *autem*, ſed δ̓ ſubinde eſt illatiuum,& æquipollet *ergo*,vt ſuperiùs monui. Pro *introitus* græcè eſt εἴσοδος,quæ vox eſt theatralis, & adaptatur perſonis ſcenicis in theatrum prodeuntibus, vt in comœdia agant perſonam, hic regis, ille ſerui,iſte militis. Vnde ἐξόδιον vocabatur carmen, quod in fine comœdiæ canebatur, teſte Polluce lib.4. Similis *eſt introitus ad vitam*; per eam enim ingredimur in theatrum huius mundi, vt perſonam comicam agamus,hic ſacerdotis,ille principis,iſte plebeij. Vnde Auguſtus Cæſar, teſte Sueton.moriturus ad amicos ait: *Satiſne bellè perſonam noſtrā egimus?* Illis reſpondentibus,*bellè*,at trahens claudenſque lectuli cortinas: *Valete ergo*,inquit,*& plaudite*,vti dicunt ſcenici finitā iam comœdiā. Homo ergo in hac vita eſt mimus & hiſtrio in tragœdia,quę coram Deo, angelis & hominibus exhibetur, iuxta illud Pauli: *Spectaculum*(græcè θέατρον, id eſt *theatrum*)*facti ſumus mundo,& angelis,& hominibus*, 1.Cor.4.9.Quiſque ergo videat,vt decorè perſonam ſuam agat,vt Deo illius benè actæ rationem expoſcenti exactam reddat.

Comœdia eſt vita.

Introitus. Primò

Secundò. Secundò,εἴσοδος conuenit nauigantibus,qui nauim ingrediuntur,vt in portū à ſe prætenſum enauigent:ſic ingredientes in vitam,ingredimur in mare mille tempeſtatibus & periculis piratarum obnoxium,vt per illud duce Deo,& afflante Spiritu ſancto in portū ſalutis enauigemus.

Tertiò. Tertiò,εἴσοδος conuenit ingredientibus nundinas & forum, vt in eo merces emant aut vendant. Sic vita noſtra eſt mercatus & nundinæ; ait S.Greg.Nazianz. in quem naſcendo ingredimur, vt in eo merces virtutum, meritorum,& bonorum operum, quibus mereamur ſalutem & vitam æternam, comparemus.

Quartò. Quartò,εἴσοδος & ἔξοδος,id eſt ingreſſus & egreſſus, competit ſoli orienti & occidēti,æquè ac lunæ & ſtellis.Manè enim ſol oriens ingreditur in noſtrum hemiſphærium,veſpere occidens egreditur.Sic homo celerrimè per vitā & mundum hunc pertranſit,vt in natiuitate quaſi manè oriri,in morte quaſi veſpere occidere videatur. Sicut ergo ſol velociſſimè eodem die tranſit ab ortu ad occaſum,ſic homo à vita celerrimè decurrit ad mortem, adeoque vita eius non eſt aliud,quàm tranſitus continuus ab ortu ad occaſum & mortem.

Quintò. Quintò,εἴσοδος conuenit athletis,curſoribus & curribus in ſtadium pro præmio ingredientibus, in eoque ad metam celerrimè decurrentibus.Sic enim vita noſtra eſt ſtadium,in quo certamus & decurrimus ad metam & palmam cæleſtem.Quare mors ſapientibus & Sanctis, non tam eſt finis vitæ,quàm mortis,ac veræ vitæ initium,& æternitatis ianua, vti paſſim docent SS. Patres;quin & Philoſophi. Audi paucos è multis.Maximus Tyrius Platonicus ſerm.25. *Hoc*, ait,*quod mortem homines vocant,idipſum eſt immortalitatis initium, & futuræ vitæ procreatio.*

Mors ianua immortalitatis. Gnoma.

Indi Brachmanes apud Strabonem l.15. affirmant,*mortem eſſe natiuitatem ad illam veram atque felicem vitam*.Pallad.lib.1.Florileg. *Anima è corpore tamquam è carceribus mortis fugit ad Deum immortalē*.Apollon Tyaneus apud Philoſt.l.7. *Nos*,inquit,*homines in carcere ſumus omni tempore, quod nos vitam appellamus,& qui primi domos inuenerunt,nō animaduertiſſe videntur,quòd alio carcere ſe ipſos circumdarent.* Cicero in Catone Maior. *Dū ſumus in his incluſi compagibus corporis,munere quodam neceſſitatis,& graui opere perfungimur: eſt enim animus cæleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus,& quaſi demerſus in terram,locum diuinæ naturæ æternitatiq; contrarium.* Idem in Somnio Scipionis agens de Heroibus Roman. *Qui*,inquit,*e corpore tamquam è carcere euolarunt.* Themiſtius apud Stob.ſerm. 121.*Videtur*,inquit,*ipſum*, τὸ θανάτου,id eſt mortis, *nomen hominem è vita migrantem,non ad locum aliquē ſub terram referre,ſed extollere* ἄνω εἰς θεὸν, *hoc eſt ſurſum ad diuina ſedem. Sit enim probabile eſt animam veluti à vinculo corporis, quod expirauit ſolutā, tum demum verè reſpirantem,ſeq; retrahentem,Deo ſociari, & ab eo pendere.* Idem Themiſtius ibidem: *Mortis*,ait,*affectū ſubire,ſimile eſt initiationi in magnis aliquibus ſacris, quocirca vt ipſa vocabula, ſic etiam res inter ſe conſimiles ſunt;* τελευτᾶν *enim mori eſt;* τελεταὶ *ſacra;* τελεῖσθαι, *initiari. Nam poſt mortem mirabilis quadā lux occurrit,aut loci puri,aut amœna prata defunctos excipiunt, in quibus voces, choreæ,& venerabiles de rebus ſacris narrationes reſonant: illic homo iam perfectus initiatus,ſui iuris factus & liber, coronatus obambulans ſacra celebrat, & conuerſatur cum viris ſanctis puriſque, profanam in terra & impuram turbam inſpiciens, quæ in profundo cœno & caligine à ſeipſa conculcatur & compellitur.*

Ex quibus omnibus rectè concludit S.Maximus Epiſcop. Taurin.in Cent.5.c.76. *Non puto finem vitæ huius iuſtum eſſe mortem appellare, ſed receſſum à morte, ſeparationem à corruptione, tenebrarum ſubductionem, vt in ſumma dicam omnium conſummationem malorum.*

Propter hoc optavi, et datvs est mihi sensvs: et invocavi,et venit in me spiritvs sapientiæ] Subdifficilis eſt hoc loco nexus: non ſatis enim liquet quid referat τὸ *propter hoc*. Reſpondet Primò, noſter à Caſtro, ſicque explicat q.d. *Propter hoc*,id eſt propter ærumnas meas iam recenſitas, quia ſcilicet vidi me natum in ſumma miſeria,nec poſſe meis viribus ac induſtria ſapientiam comparare,in hoc volui præferri alijs,quòd confugi ad ſapientiæ auctorem & largitorem: cognita ergo infirmitate mea, & Dei ſummam potentiam & liberalitatem optaui. Vers. 7.

Secundò,magis genuinè noſter Lorinus: Humanæ,inquit,imbecillitatis conſideratio impulit eum ad concupiſcendam, & poſcendam à Deo ſapientiam, reſpondit que voto ac precibus euentus, & animæ, quam ſciebat eſſe immortalem, accommodatam perfectionē adeptus eſt: philoſophia enim mortalitatis meditatione gignitur.

Tertiò, Ianſen. quia commune eſt omnibus initium natiuitatis,& quia vidi me ſicut reliquos homines natum in ignorantia; ideò optaui ſenſum & ſapientiam, quæ hanc ignorantiam dirigeret, imò depelleret.

Quartò, noſter Pineda l.1.de Rebus Salomonis c.12.*Propter hoc*,inquit,quòd ſcilicet viderem me ex naturæ primordijs ceteris nihilo meliorem,*optaui* (votum concepi qua me ratione excellentiorem efficerem)*& datus eſt mihi ſenſus*(intelligentia,ſcientia,prudentia.)Nam ea nomina, quæ diſcrimen aliquod inter homines efficiunt, non ſunt naturæ, ſed vel fortunæ, vt liberi & ſerui,

ſerui, regis & ſubditi, diuitis & pauperis: vel virtutis, laboris & induſtriæ, vt probi vel improbi, ſapientis vel ſtulti, digni indigniue laude:

Viuere commune eſt, ſed non commune mereri, inquit Prudentius diſputans aduerſus Symmachum. Et Felix Minutius: *Generoſus es? Parentes tuos laudas: Omnes enim pari ſorte naſcimur, virtute diſtinguimur*. Idem Pineda lib. 6. cap. 9. Hinc illa, inquit, Salomonis in eam, quæ vera ex virtute laus & gloria eſt, animi acceſſio & incitatio, vere regio & excelſo animo digna nam cum eadem eſſent omnibus vitæ primordia, & ſimiles progreſſiones & exitus: *Propter hoc* (vt alijs excelleret) *optauit, & datus eſt illi ſenſus: inuocauit, & venit in illum ſpiritus ſapientiæ, & præpoſuit illã regnis & ſedibus*, Sap. 7. 7. atque hæc eſt illa famæ & nominis immortalitas, quã ſibi proponebat & expetebat Sap. 8. 13. *Habebo immortalitatem, & memoriam æternam his, qui poſt me victuri ſunt, relinquam.*

Omnia hæc vera, & huic loco appoſita ſunt, & congrua. Salomon enim, quia duplicem perſonam ſuſtinebat, duplicem hîc poſtulat ſapientiam, ſcilicet vnam, quæ eum vt perſonam priuatam inſtrueret; alteram, quæ eum vt perſonam publicam dirigeret. Senſus ergo eſt q. d. Quia vidi me natum in tanta miſeria & ignorantia optaui & poſtulaui ſenſum & prudentiam, quæ me doceret in vita tam miſera & cæca rectè ſapienterque viuere, ac miſerias vitæ vel prudenter curare, vel fortiter ſuſtinere: eius verò concupiſcentias inordinatas & noxias generosè cohibere & frænare; denique à voluptate huius vitæ, vtpote breuis & caducæ, mentem auocare, eamque ad futuram vitam in cęlis beatam & æternam ambiendam, totiſque viribus proſequendam traducere.

Rurſum, quia rex ſum (hæc enim oratio videtur eſſe illa, qua initio regni poſtulauit à Deo ſapientiã ad regendum, 3. Reg. 3.) poſtulaui ſapientiam non plebeijs communem, ſed regalem omnibus ſuperiorem & excellentiorẽ, quã ſubditis antecellerem, eoſque ſapienter regerem & dirigerem ad pacem & felicitatem tum præſentem, tum æternam. Rex enim æmulari debet Dei ſapientiam & ſanctitatem. Nam vt ait Polybius apud Stobæum ſerm. 6. *Honeſtum, deorum eſt, aut eorum qui dijs proximi cenſentur.* Et Iamblichus epiſt. ad Agrippam: *Oportet*, inquit, *legibus præfectum ſummè purgatum eſſe, iuxta ſummam legum rectitudinem, ac neque ſeductione, neque fraude falli per ignorantiam, neque vim inferioribus inferre, nec vlla occaſione iniuſta allici; nam ſeruatorem & cuſtodem legum, tam incorruptum oportet eſſe, quàm ſummè fieri poteſt id humana natura.*

Optavi] Græcè ηὐξάμην, id eſt optaui, oraui, ſupplicaui, votum concepi. Optare enim facit orare & poſtulare; imò deſiderium ſuum patefacere Superiori, præſertim Deo, eſt orare: iuxta illud pſ. 10. 17. *Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris tua.* Hinc ſolerter Noſter vertit, *optaui* potiùs quàm *oraui*, vt orationis fontem indicaret, ſcilicet optationem & vehemens ſapientiæ deſiderium, præſertim quia orationem mox exprimit; dum ſubdit: *Et inuocaui.*

Moraliter docet hîc, initium ſapientiæ & ſanctitatis eſſe ingens eius votum & deſiderium,

A iuxta illud Chriſti: *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat*, Ioan. 7. 37. Hinc Chriſtus a Iacob Patriarcha vocatur *deſiderium collium æternorum*, Geneſ. 49. & Apoſtoli in Pentecoſte per decem dies deſiderantes, & inuocantes receperunt Spiritum ſanctum. Idem fac & tu, ac cum Eccleſia ardenti affectu, magnaque obtinendi fiducia ſuſpira & ſupplica: *Veni ſancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Ita S. Thomas Aquinas profitebatur ſe ſapientiam ſuam magis oratione, quàm ſtudio impetraſſe. Nam *omnis ſapientia a Domino Deo eſt*, Eccli. 1. 1.

Sensvs] Græcè, φρόνησις, id eſt prudentia, ſcientia, intelligentia, Noſter vertere ſolet, *ſenſus*, vt ſcilicet in omnibus ſenſatè, ſapienter & honeſtè me gererem.

B Et præposvi illam regnis et sedibvs Vers. 8.
(græcè *ſceptris & thronis*, quæ regis & regni ſunt inſignia) et divitias nihil esse dvxi in comparatione illivs] Græcè, ἐν συγκρίσει, id eſt, *in diiudicatione illius*, ſi cum ſapientia diiudicentur, & in iudicio certent vtra alteri præſtet. Rationem à priori dat ipſa ſapientia Prouerb. 8. 14. dicens: *Meum eſt conſilium, & æquitas: mea eſt prudentia, mea eſt fortitudo: per me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt.* Et v. 18. *Mecum ſunt diuitiæ & gloria, opes ſuperbæ & iuſtitia. Melior eſt enim fructus meus auro & lapide pretioſo, & genimina mea argento electo.* Vide ibi dicta.

Hinc multi fideles, quin & philoſophi (vt Crates, Democritus, Anaxagoras) abiecerunt opes, & abdicarunt regna, vt vacarent ſapientiæ & ſanctitati, quorum nonnullos ſuperiùs recenſui. Nam opes & regna ſæpè inuitis eripiuntur, C ſapientia & ſanctitas inuito eripi nequit. Sic Apoſtoli dixerunt Chriſto, qui eſt dux ſapiẽtiæ: *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te*, Matth. 19.

Nec comparavi illi lapidem pretiosvm: Vers. 9.
qvoniam omne avrvm in comparatione illivs, arena est exigva, et tamqvam lvtvm æstimabitvr argentvm in conspectv illivs] q. d. Sapientia longè præſtantior eſt omni auro & gemmis: ſapientiæ aſpectu obſcuratur auri fulgor, infuſcatur argenti candor, hebeſcit margaritarum nitor, & quidquid illuſtre & pretioſum eſt ſordeſcit & vileſcit, adeoque ipſe Plutus (græcè enim eſt πλοῦτον) quem Gentiles vt opum Deum adorant. Quid enim eſt argentum & aurum, niſi terra alba & rubra, ait S. Bernard. ſerm. 4. de Aduentu. Pro *in comparatione* græcè eſt, D ἐν ὄψει, id eſt in viſione, in conſpectu. Hinc Plato lib. 3. de Republ. ſapientes & virtute eximia præditos ait conflatos ex auro & argento, ſed cæleſti, quod terreno præſtet, ceteros ex ære & ferro. Audi eum: *Deus effector hominum principibus reipublicæ, qui ceteros præcedebant, miſcuit pectori aurum cæleſte, id eſt virtutes diuinas, vt altâ quadam & excelſâ mente eſſent: illis autem, qui hos adiuuarent in gubernando rempubl. cæleſte pectoribus indidit argentum, id eſt præclarum virtutum ornamentum, etiamſi ſubſtiterint infra dignitatem priorum; vt & ferrum & æs miſcuit agricolis & alijs opificibus, qui reipublicæ ſeruiunt.* Addit tamen: *Eos quibus Dominus aurum & argentum cæleſte pectoribus miſcuit, contemnere debere terrenum aurum & argentum, neque loculos habere oportere, neque ſequi opes.*

Alludit

Alludit ad Iob 28.15. *Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione eius*, nec ſapphirus, nec topazius, nec Indiæ colores ceteraque, quæ ſubdit. Quare ſtultorum vox eſt illa apud Horatium lib.1. epiſt.1.

O ciues, ciues, quærenda pecunia primum,
Virtus poſt nummos.

Pro *pretioſum* græce eſt, τίμιον, nonnulli legunt, τιμαλφὸν, id eſt *honorarium*. Sunt qui legunt ἀτίμητον, id eſt vilem, inhonorabilē, deſpectum, quo velit ſignificare quemuis lapidem pretioſum ſine honore, ac ſine pretio eſſe ſi cum ſapientia comparetur. Vnde ſic legunt, *non comparaui ei lapidem, tamquam deſpectum habitum præ ſapientia*; ſed communis lectio habet, τίμιον, id eſt *pretioſum*. Huc faciunt duæ Chriſti parabolæ, prior de theſauro abſcondito in agro Matth. 13.14. *quem qui inuenit homo, abſcondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuerſa quæ habet, & emit agrum illum.* Et de pretioſa margarita inuenta ibidem v.46. quam vt compararet induſtrius negotiator, *abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.* Nam ſapientia theſaurus eſt & margarita vnica. Quòd ſi *in Chriſto ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ Dei abſconditi*. Coloſſ.2.3. iure optimo Apoſt. ad Philip.3.8. *Exiſtimo*, ait, *omnia detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiā Ieſu Chriſti Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt ſtercora, vt Chriſtum lucrifaciam.*

Vers. 10. Svper salvtem et speciem (græcè, *ſuper ſanitatem & formam*, ſiue *pulchritudinem*) dilexi illam et proposvi pro lvce habere illam: qvoniam inextingvibile est lvmen illivs] *Propoſui pro luce habere illam*, alij vertunt, *præ luce*. q.d. Antepoſui illam luci. Hinc græcè eſt προειλόμην, id eſt *elegi*. Vnde Vatabl. *vſumque eius luci præoptaui*, vel *prælegi, vt cuius ſplendor ſupprimi non poſſit.*

Noſter aptiùs vertit, *propoſui pro luce*: Græcum enim ἀντὶ φωτὸς Primò, verti poteſt, *pro luce*, vice lucis, inſtar lucis; Secundò, *ſuper lucem*, præ luce. Duo enim ſignificat Salomon: Primò, ſapientiam ſe præpoſuiſſe luci: Secundò, ſe vice lucis non alio lumine vſurum, quàm ipſa ſapientia. Sapientia enim eſt lux luculentiſſima, quæ mentem illuminat ad omnia cognoſcenda, & ritè peragenda. *Lucem* hic tum externam ſolis, tum internam, puta lumen oculorum, accipe. q.d. Sapientiam chariorem habui, non tantùm luce ſolis, ſed & meis oculis, & luce viſuque oculorum, adeoque ſepoſito viſu oculorum, in rebus agendis ſtatui non alio vti viſu, non alijs oculis, niſi ipſius ſapientiæ: hæc enim per omnes rerum tenebras viam oſtendit, ſecumque deducit ad mētam vitæ æternæ.

Huc vſque ſapientiam propoſuit bonis externis, ſiue fortunæ, vti ſunt aurum & argentum; nunc præponit eamdem bonis internis, vti ſunt ſanitas ſiue valetudo, forma ſiue pulchritudo, viſus & intuitus lucis: quibus tantum ſapientia præſtat, quantum corpori animus, cuius ipſa eſt ſanitas, pulchritudo & viſus.

Svper salvtem et speciem dilexi illam] Primò planè, q. d. Magis amaui & optaui ſapientiam, quàm corporis ſanitatem, robur & decorem, quia ſapientia, vtpote ſpiritalis & dos nobiliſſima, præſtat omni rei & doti corporeæ. Innuit ſapientes ſæpè minùs pollere robore corporis, & robuſtos admodum minùs pollere ſapientia. Sic enim Deus dona ſua diſtribuere & partiri ſolet. Adde, corpus alias diſpoſitiones exigere ad robur, & ſubinde contrarias ad ſapientiam requiri. Vnde illud:

Ingenio pollet, cui vim natura negauit.

Secundò, Petrus Bleſenſis epiſt.81. cenſet hic ſapientiæ ſtudioſos inuitari ad laborem & ſtudium ſapientiæ, etiam cum iactura ſanitatis & formæ, quòd par ſit rem tantam, quanta eſt ſapientia, quauis corporis iactura emi. Hinc videmus ſtudioſos laborare ſtomacho, capite, phlegmate, fierique macilentos, valetudinarios & decolores, ideoque breuis eſſe æui: ſtudendo enim exhauriunt optimos ſpiritus, & calorem à ſtomacho auocāt ad cerebrum, ex quo oritur ſtomachi indigeſtio, cruditas, flatus, phlegmata, vertigines, hemicrania, &c. Sic Ariſtoteles naturali ſtomachi infirmitate laborabat, eamquē calidi olei vtriculo ventri admoto leuare ſolebat, ait Ammianus lib. 16. vt mirum ſit eum ad ætatem 63. annorum perueniſſe, & aſſiduos dolores tamdiu tantà animi virtute ſuſtentaſſe: *Fuit enim in lucubrando ſtudio infatigabilis*, ait Laërt. in eius vita, *qui cùm cubitum ſe conferret, in manus globum æneum capiebat, vt cadentis in pelum globi ſono excitaretur. Ariſtotelem*, inquit Cenſorinus de Die natali, *ferunt naturalem ſtomachi infirmitatem, crebraſq; morbidi corporis offenſiones virtute animi diu ſuſtentaſſe, vt magis mirum ſit ad annos ſexaginta tres eum vitam pertuliſſe, quàm vltrà non protuliſſe.* Bleſenſem ſequitur Pineda l.3. de Reb. Salomonis c. 3.n.8. Sapientia, inquit, eſt mortis & mortalitatis antidotum, Sapient.8.v.17. Quare quamuis corporis vires ſapientiæ ſtudio atque vigilijs extenuentur, & ad mortem celeri gradu ſapiens contendat; ex altera tamen parte nominis immortalitate, quæ ſapienti debetur, vitæ breuioris iactura abundè compenſatur: propterea enim addidit: *Super ſalutem & ſpeciem dilexi illam*, Sap.7. 10. Idem l.3. cap.10.n.5. Salomon, ait, exercuit cum labore, attentione, & mentis intentione ſcientias ſine labore acceptas: aliquando etiam cum defatigatione quadam virium corporis, ſtomachi languore, capitiſque laſſitudine aliqua. Præteruehuntur aliquando vltra modum ſapiētum vigiliæ & lucubrationes, vt cum ipſo Salomone cogantur dicere, *Super ſalutem & ſpeciem dilexi ſapientiam*: & ne ſapientiæ deſint, deſunt valetudini curandæ, deſunt ſibi ipſis, ac vitæ neceſſarijs deſunt. Verumenimuerò moderatio adhibenda eſt ſtudio, quam ipſa ſapientia præſcribit, ne vires corporis lædantur, itaque vſus & exercitium ſapientiæ intercidatur, iuxta illud:

Studioſi minùs formoſi.

Omnibus in rebus modus eſt pulcherrima virtus.

Et illud:

Omnis ſatietas mala; ſtudiorum autem peſſima.

Tertiò, idem Pineda lib.3.c.3.n.5. cenſet hic reſpici ad orationem Salomonis, qua à Deo nō poſtulauit ſanitatem, nec pulchritudinem aut pulchras vxores, ſed ſapientiam, 3.Reg. 3.11.

Huc facit illuſtre exemplū in Hermanno, cui à contractis membris cognomen fuit Cōtracti, qui cùm eſſet filius Comitis, monaſticen profeſſus in Ordine S. Benedicti, enixè perijt à B. Virgine, cui erat addictiſſimus, ſanitatem ſibi reſtitui,

Hermanni contracti votum ſapientia.

ſtitui: quæ per viſum apparens illi hoc reſponſum dedit: *Fili chariſſime, tuis precibus ſedulis inuitata duorum tibi optionem impetraui; elige quod volueris. Contractus permanebis, & omnium Scripturarum ſcientiam accipies, tam diuinarum, quàm humanarũ: vel ſanitatem corporis accipiens, idiota permanebis, & Eccleſiaſticam cathedram aſcendes. Iam alterum ex iis, quod volueris elige, quoniam ambo habere non poteris.* Hermannus autem conſiderans quòd Regina cæli ſingulariter ſuadebat, elegit remanere contractus, & ſcientiam Scripturarum accipere, magis quàm corporis ſanitatem abſque doctrina poſſidere. Erat enim iam tunc, licèt rudis & idiota, deuotus tamen & Scripturarum amore accenſus. Ex illo tempore in omni doctrina vltra omnes contemporaneos ſuos proficiens, excellentiſſimæ opinionis vir factus eſt: trium linguarum, Latinæ ſcilicet, Græcæ & Arabicæ, ita B peritus extitit, ac ſi natus in eis fuiſſet: floruit anno Domini 1060. auctorque fuit hymni *Salue Regina*, & aliorum plurium. Porrò ægritudo illi patientiæ & ſanctitatis fuit materia & ſtimulus. Ita Trithemius de Viris illuſtribus Ordinis S. Benedicti lib. 2. c. 84.

Porrò quàm parui facienda ſit ſanitas & forma præ ſapientia, docet S. Auguſt. ſerm. 42. de verbis Domini: *Nam ſalus hominis quæ reddita eſt corpori, quanti temporis fuit? Quæ eſt enim vita veſtra dixit Scriptura? Vapor, inquit, ad modicum apparens, deinceps exterminabitur. Quòd ergo illius hominis corpori reddita eſt ſanitas, reddita eſt nonnulla diuturnitas vapori. Non itaque pro magno illud habendum eſt; vana ſalus hominis. Et recolite fratres illud propheticum & euangelicum: Omnis caro fœnum, & omnis honor carnis vt flos fœni. fœnum aruit, flos decidit: verbum* C *Domini manet in æternum.* Et poſt pauca: *Tota quippe iſta vita intelligentibus tribulatio eſt. Sunt enim duo tortores animæ non ſimul torquentes, ſed cruciatus alternantes. Horum duorum tortorum nomina ſunt timor & dolor. Quando tibi bene eſt, times; quando malè, doles. Sæculi huius quem non decipit proſperitas, non frangit aduerſitas.* Vtrumque docet & præſtat ſapientia. Sic Gentiles Palladem deam ſapientiæ præferebant Veneri Deæ pulchritudinis, & Hygiiæ, ſiue Valentiæ, deæ ſanitatis.

Et proposvi (græcè προειλάμην, id eſt iudicaui, decreui) pro lvce habere illam] Iam dedi huius loci ſenſum, dixique præferri hic ſapientiam luci, tum ſolis, tum oculorum. Quid charius & lucidius oculis? quid ſole, qui eſt cor, D mens & oculus mundi: vtique ſapiẽtia, cuius aureum iubar ſolari antecellit: illã ergo prædilexi & prætuli rebus omnibus, quæ lucent & radiãt oculis mortalium. Addit Pineda lib. 3 de Rebus Salomonis c. 4. n. 12. & ex eo Ceruantius, per *lucem* accipi ipſos ſapiẽtiæ oculos pulcherrimos. Salomon, inquiunt, ſapientiam quærit ſibi ſponſam aſſerens, *Amator factus ſum formæ illius*. ſed illius luminibus potiſſimùm captus; nam propoſuit pro luce habere illam, quoniam inextinguibile eſt lumen eius. Illius lumina mirabiliter radiant, imò tota ipſa candor, radius eſt æternæ lucis, Sap. 7. 26. imò lumen iucundiſſimum & vtiliſſimũ: nam & illa eſt ſpecioſior ſole, & ſuper omnem diſpoſitionem ſtellarum, quæ poëtis cæli ac Iouis oculi dicuntur, lucique comparata inuenitur prior, illi enim ſuccedit nox; ſapientiam A autem non vincit malitia. Huius rei ſymbolo legimus Gen. 29. 17. captum Iacob non tantùm decora facie, ſed venuſto aſpectu Rachelis, quã non ſolùm commendabat pulchritudo eximia, ſed lumina oculorum, quorum maxima ratio ad ſpeciei illuſtrationẽ accidit ex oppoſitione, velut vmbræ Liæ lippientibus oculis. Illorum maxima eſt vis, Cãt. 4. 6. *Auerte*, ait, *oculos tuos à me quia ipſi me auolare*, Hebr. *extolli, ſuperbire, fecerunt*. Sapiẽtia ergo eſt Lucina & lampas, in curſu huius vitæ illuminatrix, viuificatrix, & victrix.

Lux typus regni.

Symbol. idem Pineda ibidem c. 3. n. 8. per *lucem* accipit regnum: huius enim ſymbolum eſt lucerna & lux, quia olim regibus præferebatur ignis lucidus, vti oſtendi Ierem. 1. 13. q. d. Propoſui *pro luce*, id eſt pro regno, habere illam; *quoniam extinguibile*, id eſt perpetuum, *eſt lumen*, id B eſt regnum, & regius ſplendor, *illius*.

Qvoniam inextingvibile est lvmen illivs] Græcè, ὅτι ἀκοίμητον τὸ ἐκ ταύτης φέγγος, id eſt, *quia inſomnis, peruigil, irrequietus eſt fulgor ſiue ſplendor, qui ex ea*, ſcilicet procedit & profluit; Ceruantes, *immortale, quod ex hac, eſt iubar*; Vatabl. *ſplendor eius ſupprimi non poteſt*; alii, *effulgentia eius nullam ſubit tenebrarum viciſſitudinem.* Senſus eſt q. d. Propoſui ſapientiam habere pro luce, quia omnis alia lux ſolis, lunæ, diei, fundit lumen, ſed quod veſpere extinguitur, deficit, & quaſi dormit per noctem vſque ad manè, quo rurſum ſol & dies oritur: at ſapientiæ lux fundit lumen, quod numquam extinguitur, deficit aut dormit, ſed peruigil & luminoſum ſemper perdurat: cùm ex aduerſo lux oculorum pariter cum homine noctu ſopiatur & dormiat, lux quoque ſolis veſpere occidat, &, vt vulgus loquitur, eat cu- C bitum & dormitum. Occubitus enim ſolis plebeiis videtur eſſe eiuſdem decubitus, quies & ſomnus iuxta illud Virgilii 4. Æneid.

Lux ſapientia inextinguibilis.

Tithoni croceum linquens aurora cubile.

ita à Caſtro. Huic luci, inquit, ex ſole mananti noctium ſucceſſione accidit quies & nox, vt ait verſu vltimo huius capitis, in qua nocte quieſcit homo à labore & ſomnum capit: at lumen ſapientiæ nullo ſomno intermittitur, numquam quieſcit, ſemper in vigilia eſt, & in continuum laborem inducit: nam diu noctuque per ſomnium & per vigiliam ita affulget homini, vt eum ad laborandum in animi cultura excitet & accendat. Et hac ratione lumen ſapientiæ dicitur D inextinguibile, quia vbi eſt, numquam non illuminat, quemadmodum de amore dixit S. Gregor. hom. 30. in Euang. quòd numquam ſit otioſus, ſed magna operetur ſi eſt, quia ſemper vrget ad operandum.

Cauſa à priori eſt, quòd ſapientia ſit radius diuinæ lucis, oriaturque & manet à Deo, *apud quem non eſt tranſmutatio, nec viciſſitudinis obumbratio*, Iacobi 1. 17. Vide ibi dicta.

Igitur lumen ſapientię eſt inextinguibile. Primò, quia in ſe numquam extinguitur, deficit aut variatur: ſed idem ſemper & æquale ſuique ſimile perſeuerat. Secundò, quia ſemper hominem illuminat & inflammat, inſtigatque ad bona opera, vt etiam noctu legem Dei & verba ſacræ Scripturæ ruminet, meditetur, ac de Deo cogitet, eumque adoret & inuocet, iuxta illud S. Hieronymi ad Euſtochium: *Eſto cicada noctium.*

Et

Et illud Pſaltis: *In lege eius meditabitur die ac nocte.* Pſal. 1. 2. Et illud Moſis: *Meditaberis in eis ſedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque conſurgens*, Deut. 6. 7. Vide ibi dicta. Et illud de muliere ſapienti & forti: *Non extinguetur in nocte lucerna eius*, Prou. 31. 18. Tales fuere Eſſæi ſub S. Marco, de quibus Philo libr. de Therapeutis: *Nullæ penè*, inquit, *aliæ inter dormiendum offerebant ſe illis imagines, niſi rerum cæleſtium. Quorum & elapſa in ſomnis verba iuniores vigilantes attentiſſimi, ſcriptis vtpote pretioſiſſima, excipiebant.*

Acœmetæ qui?

Tales quoque fuere Acœmetæ, id eſt Religioſi non dormientes, ſed iugiter pſallentes & meditantes: quales fuere Studitæ, quorum præſes fuit magnus ille Theodorus Studita, à iugi meditatione & ſtudio ita cognominati, de quibus alibi dixi. Apud Græcos certamen erat curſus, in quo qui decurrendo lumen lampadis accenſum ſeruabat, vincebat; qui verò extinguebat, vincebatur. Audi Pauſaniam in Atticis: *Ara eſt, in qua homines in vrbem accenſas lampades præferentes decurrunt. In eo autem certamen eſt, vt in curſu accenſæ conſeruentur, cuius enim fax extincta fuerit, palma in medio relinquitur.*

Pari modo Chriſtianus lampadem fidei & charitatis oleo bonorum operum foueat, & accenſam teneat oportet vſque ad vltimum vitæ diem. Nam virgines ſapientes oleum habentes, eoque lampades accenſas fouentes, admiſſæ ſunt ad nuptias cæleſtes; eo verò carentes, & lampades habentes extinctas, ab ijs excluſæ fuerunt, Matth. 25. 7.

Vers. 11. VENERVNT AVTEM MIHI OMNIA BONA PARITER CVM ILLA, ET INNVMERABILIS HONESTAS PER MANVS ILLIVS] *Omnia bona* ſunt opes, fama, gloria, regnum, victoria, &c. *innumerabilis*, id eſt plurima. Eſt hyperbole: nam omnes opes Salomonis, licet plurimæ, abſolutè tamen numerari poterant, vtpote finitæ.

Ne quis Salomonem temeritatis accuſet, quòd ſapientiam ceteris bonis prætulerit, eamque in ſponſam ſibi delegerit, oſtendit eam non indotatam ad ſe veniſſe, ſed pro dote attuliſſe bona omnia. Id ita reipſa accidiſſe patet 3. Reg. 3. 11. vbi Deus ait Salomoni: *Quia poſtulaſti verbũ hoc, & non petiſti tibi dies multos, nec diuitias, aut animas inimicorum tuorum; ſed poſtulaſti tibi ſapientiam ad diſcernendum iudicium: ecce feci tibi ſecundùm ſermones tuos, & dedi tibi cor ſapiens & intelligens; in tantum, vt nullus ante te ſimilis tui fuerit, nec poſt te ſurrecturus ſit. Sed & hæc, quæ non poſtulaſti, dedi tibi, diuitias, ſcilicet & gloriam, vt nemo fuerit ſimilis tui in regibus cunctis retrò diebus.* Vnde Chriſtus Matth. 6. adducto exemplo ex gloria Salomonis, concluſit verſu 33. *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iuſtitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis. Adijcientur* dixit, non ſine emphaſi, quia exteriora bona, etiam non petentibus, & ſuis quoque inimicis largitur, quaſi adiectanea, imò reiectanea. Sic cum Sapientia increata, putà cum Filio ſuo, Deus nobis omnia donauit, Rom. 8. 32. cũ ſapientia verò creata, id eſt cum gratia & charitate, reliquæ nobis proueniunt virtutes, velut proprietates ex eſſentia & natura gratię promanantes: externa quoque bona, quatenus proſunt ad gratiam & ſalutem.

HONESTAS] Id eſt virtus, quæ ſpectat bonum honeſtum, ac præſertim modeſtia, ait S. Bonauent. & Dionyſ. Verum græcè eſt πλοῦτος, id eſt opes, diuitiæ: hæ enim in Script. vocantur *honeſtas*, quia poſſidentem faciunt honeſtum & honorabilem, vt ab omnibus colatur: ſic *honorare* vel *honeſtari*, ſignificat ditare, vt 1. Timoth. 5. 17. *Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore*, id eſt ſtipendio, *digni habeantur.* Et v. 3. *Viduas honora* (ſuſtenta) *quæ verè viduæ ſunt.* Sic *honeſtas* pro opibus, & *honeſtare* pro diuitem facere, ſumitur hoc ca. v. 13. & c. 8. v. 18. & 10. 10. & Eccl. 11. v. 14. & 23. Eſt ergo metalepſis: diuitias enim conſequitur honeſtas, victus, veſtitus & familiæ. Vnde & priſci Latini *honeſtum* ſumebant pro diuite, vt docet Aſconius in Verrinam 3. & Vlpianus l. 52. D. de furtis, Titium honeſtum opponit Titio egeno. *Cùm*, ait, *Titio honeſto pecuniam credere vellem: ſubiecisti mihi alium Titium egenum, quaſi ille eſſet locuples.*

PER MANVS ILLIVS] Græcè, *in manibus illius*, id eſt Primò, in eius arbitrio & poteſtate, quaſi ab ea manans & pendens; Secundò, q. d. Liberaliter per manus illius erogabatur. Manus enim ſymbolum ſunt Primò poteſtatis & dominij; Secundò, liberalitatis & beneficẽtiæ. Vnde *donum*, græcè dicitur δῶρον, quæ vox palmam ſignificat, ſiue manum explicatam & extentam, qua dona erogamus. Vnde Plinius lib. 35. c. 14. *Græci antiqui*, ait, *doron palmam vocabãt, & ideo dora munera, quia manu darẽtur.* Tertiò, laboris & operationis: vnde per manus ſapientiæ innuit eam, non eſſe otioſam, ſed operoſam; nec otioſis, ſed operoſis ſuas opes conferre. Quartò inſuper, contentionis & pugnæ, vt notet ſapientiam magnam debere cum inſipientia & concupiſcentia ſubire luctam, cum eaque crebrò manus conſerere, vt eam ſubigat & obſequentem reddat. Hinc Plutus, id eſt deus diuitiarum præſes, pingebatur cum ſigno Fortunæ & Mineruæ (quæ dea erat ſapientiæ) Erganes id eſt operatricis, inquit Plutarch. Heſiodus, Ariſtoph. & alij. Vnde Pauſan. l. 1. & 6. qui eſt Eliac. ait: *In arce Mineruæ fanum eſt, ſignumq́; auro & ebore fabricatum. Phidiæ aiunt opus fuiſſe: inſiſtit Deæ caſsidi gallus gallinaceus, quod opinor, hæc eſt auis omnium pugnaciſſima, vel fortaſſe, quod Mineruæ cognomento Erganæ ſacra eſt.* Gallus pugnax & peruigil inſiſtit capiti Mineruæ, vt notet ſapientiam & opes, non otio, ſed aſſiduâ vigiliâ, labore & contentione comparari. Mineruæ ergo, ſiue Palladi, armatæ cæli terræque bona, perinde ac duci milites ſubduntur. Huc facit illud Horatij lib. 1. epiſt. 1.

Manus ſymbola quatuor. Primò. Secundò.

Tertiò.

Quartò.

Sapientia laborioſa.

Ad ſummam ſapiens vno minor eſt Ioue, diues,
Liber honoratus, pulcher, rex denique regum.

Hinc Salomon poſt collatam ſibi ſapientiam mirabiliter cœpit diteſcere: per eam enim naues miſit in Ophir, quæ auri copiam ei afferebant, multaque alia ſolerter adinuenit, quibus immenſas opes & gloriam ſibi comparauit, vti oſtendit Pineda lib. 4. de Rebus Salom. c. 4.

Vers. 12. ET LÆTATVS SVM IN OMNIBVS: QVONIAM ANTECEDEBAT ME ISTA SAPIENTIA] quaſi dux deducens me ad omnia bona iam dicta. Vnde græcè eſt ἡγεῖται, id eſt dux eſt ſapientia. q. d. Quoniam ſapientia dux eſt, auctor, caput, fons & mater omnium bonorum quia Deus ſcilicet, auctor & amator ſapientiæ,

ea

ea omnia largè elargitur ſapientiæ ſtudioſis.

Igitur minùs aptè ad hunc locum Holcot exponit, q. d. Sapientia quaſi dux mihi præibat in omni negotio per ſapiens prouidumque conſilium, vt omnia prudenter agerem & tranſigerē: quia hac de re hìc non agitur. Senſus ergo eſt quem dedi, ſic enim ſe explicat hemiſtichio ſequenti, dicens: *Et ignorabam quoniam horum omniū mater eſt*. Perperam Complut. pro *horum* legunt, *bonorum*; & alij, *honorum*. Pro *mater* græcè eſt γενέτις, id eſt *genitrix*: alij legunt, γένεσιν, id eſt *generatio*, id eſt generatrix. Sic Philo lib. de Profugis aſſerit, ſapientiam eſſe filiam Dei, ſed meritò patrem dici poſſe (ſymbolicè ſcilicet & emblematicè) & eſto nomen habeat femininum, habere tamen virtutem maſculam, imò vires & actiones virorum perfectiſſimorum. Sic ſapientia de ſe ait: *Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris, & agnitionis, & ſanctæ ſpei*, Eccli. 24. 24. Vide ibi dicta. Porrò quod ait *ignorabam*, intellige antequam eam eiuſque dotes planè perſpectas haberem, & experientia cognouiſſem; at vbi ea perſpexi & expertus didici, planè agnoui omniū bonorum matrem eſſe ſapientiam.

VERS. 13. QVAM SINE FICTIONE (græcè, ἀδόλως, id eſt, *ſine dolo*) DIDICI, ET SINE INVIDIA (græcè, ἀφθόνως, quod per homioptoton pulchrè reſpondet τῷ ἀδόλως) COMMVNICO, ET HONESTATEM ILLIVS NON ABSCONDO.]

Fictio hæc, ſiue dolus conſiſtit in eo, quòd quis ſapientiam non ſincerè propter ipſam, putà ex amore ſapientiæ, ſed propter aliud quærat & diſcat, putà vt per eam opes, honores, ſtatus adipiſcatur. Sicut Simon Magus fictè & doloſè voluit emere Spiritum ſanctum, qui eſt auctor ſapientiæ, non vt eo ſanctificaretur, ſed vt per eum acciperet poteſtatem faciendi miracula, ex eaque Magni nomen apud homines conſequeretur, Actor. 8. 19. Senſus ergo eſt. q. d. Ego Salomon quæſiui & didici ſapientiam, tum à matre & patre meo, tum à Nathan Propheta, tum maximè à Deo, qui mihi illam infudit; quæſiui eam, inquam, non fictè, ſed ſincerè puraque intentione, & recto fine, quem ipſa poſcit, ſcilicet vt per eam rectè & ſanctè viuerem, vtque eandem alios docerem: vnde ſine inuidia largè & liberaliter eam quibuſlibet communico, tum per vocem, tum per hæc ſcripta mea: & *honeſtatem*, græcè πλοῦτον, id eſt diuitias eius à me per experientiam compertas, ac paulò antè à me recenſitas *non abſcondo*, ſed vbique prædico & propalo. Nam, vt dixit c. 1. 5. *Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum*. Vide ibi dicta.

Nonnulli non incongruè τὸ ἀδόλως, id eſt ſine fictione, ſine dolo & fraude, paſſiuè accipiunt. q. d. Non ſum fraudatus opinione, quam de ſapientia conceperam, quòd bona omnia, quæ mihi promittebat reipſa præſtaret. Vnde Vatabl. vertit, *hanc citra fruſtrationem didici*.

Denique ex hoc loco demonſtrat noſter Pineda li. 3. de Salomone c. 27. Salomonem fuiſſe publicum ſapientiæ profeſſorem.

Sapientia ſua communicat. Moraliter hinc diſce, verè ſapientem non eſſe inuidum, nec arctum, ſed liberaliter ſe ſuaque communicare & impendere in aliorum commodum & ſalutem, perinde ac Deus ſua largè omnibus impertit, ac ſicut ſol radios lucis ſuæ omnibus immittit. Sic Apoſtoli, ait S. Iren. lib. 3. c. 14. nulli inuidentes, quæ didicerant ipſi à Domino, vltrò omnibus communicabant. Sapienter S. Baſil. orat. 6. de Inſtitut. & admon. *Diſcendum eſt*, inquit, *abſque vllo pudore, & docendum abſque inuidia: & ſi quid ab altero hauſerimus, idipſum non eſt celandum, ſicut improbæ mulieres ſolent dū ſpurios partus ſupponūt, ſed grato animo dicti auctor prædicandus atque aperiendus eſt.* Rabanus Maurus, & Alcuinus Flaccus magiſter Caroli Magni, Bedæ diſcipuli, cùm ſcholas Pariſijs aperirent, omnes gratis docebant; itaque Academiæ nobiliſſimæ & antiquiſſimæ initium dederunt, vti habet eorum Vita. *Exempla.* Idem facit Societas noſtra, quæ vltrò & gratis omnes docet omnia, quæ ad liberales artes & Theologiam pertinent. Galenus libr. 1. Methodi ca. 1. aſſerit ſe vel vnius ſtudioſi gratiâ omnia dicturum ſcripturumque. Plato vno Ariſtotele diſcipulo contentus alacriter docebat, illoque præſente etiamſi ceteri abeſſent, dicebat *Auditorium* eſt, teſte Laërtio, Plutarch. & alijs. Plinius l. 25. c. 1. & 2. laudat veteres, vt M. Catonem omnium bonarum artium magiſtrum, Orpheum, Muſæum, Heſiodum, &c. qui ea quæ norant de viribus herbarum ſcripto vulgarunt. *Nihil ergo*, inquit, *intentatum inexpertumq; illis fuit. nihil deinde occultatum, quod non prodeſſe poſteris vellent. At nos elaborata ijs abſcondere atque ſupprimere cupimus, & fraudare vitam etiam alienis bonis. Ita certè recondunt, qui pauca aliqua nouêre inuidentes alijs, & neminem docere in auctoritatem ſcientiæ eſt.*

Ratio à priori. Ratio à priori eſt, quam dat S. Thomas in illud 1. Corint. 3. *Cùm ſit inter vos zelus & contentio, nónne carnales eſtis? Zelus*, inquit, *& contētio non habet locum, niſi in carnalibus hominibus, quia ipſi ad bona corporalia afficiuntur, quæ ſimul à pluribus integrè poſſideri nō poſſunt: & ideo propter hoc, quod aliquis bonum aliquod corporale poſſidet, alius impeditur à plena poſſeſſione illius: & ex hoc ſequitur inuidia, & per conſequens contentio. Sed ſpiritualia bona, quibus ſpirituales afficiuntur, ſimul à pluribus poſſideri poſſunt, & ideo bonum illius non eſt alterius impedimētum, & propter hoc in talibus, nec inuidia, nec contentio locum habet. Vnde Sapiens cap. 7. ait, Sine inuidia communico:* quòd Deus ijs, qui libenter alios docent, doctrinam largiter communicet & adaugeat, iuxta illud Chriſti: *Qui enim habet* (qui dato & habito vtitur ad aliorum commodum) *dabitur ei, & abundabit: qui antē non habet* (non vtitur,) *& quod habet auferetur ab eo*, Matt. 13. 12. Vide parabolam talentorum, ac præmia eorum qui ea erogarunt, Matt. 25. 21. Hinc ſapienter R. Iſmaël in *Pirke aboth*, id eſt in Sententijs patrum c. 4. *Qui eo fine diſcit*, inquit, *vt alios poſtmodum doceat, illi Deus & diſcendi gratiam confert & docendi: & qui hoc animo diſcit, vt ſuos ipſius mores inſtruat, dat illi Deus vnde diſcat & doceat, & quod alios docuit, in opus & praxim redigat.*

Exempla. Illuſtre exemplum eſt in S. Auguſtino, qui Florentinæ offerens ſuam docendi operā epiſt. 132. *Supereſt*, inquit, *vt promas ipſa ſi quid ex me quærendum putas. Aut enim ſcio, quod inquiſieris, & non negabo: aut ita neſcio, vt nullo fidei ſalutiſq; detrimento neſciam, & hoc etiam teipſam, ſi potuero, faciam reddita ratione ſecuram: aut certè ſi neſcio, & tamē ſciendum eſt: vel impetrabo à Domino, ne tibi deſim: nam ſæpè officium impertiendi, meritum eſt accipiēdi; vel ita tibi reſpondebo, vt noueris pro hac ipſa re, quam pariter*

* *Cornel. in Sapient.*

neſcimus, ad quem pulſare debeamus. Et poſt nonnulla: *Equidem etiam iis rebus, quas vtcumque ſcio, magis te cupio eſſe ſcientem, quàm ſcientiæ noſtræ indigentem. Neque enim, vt quod ſcimus doceamus, aliorum ignorãtiam optare debemus. Multò quippe meliùs omnes ſumus dociles Deo, quod vtique in illa ſuperna patria, cùm in nobis completum fuerit, quod promiſſum eſt, perficietur, vt non dicat homo proximo ſuo: Cognoſce Dominum. Omnes enim cognoſcent eum ſicut ſcriptum eſt à minore vſque ad maiorem eorum.*

Excellens hac in re fuit Coſmas Scholaſticus, de quo ita ſcribit Ioannes Moſchus oculatus teſtis in Prato ſpirit. cap. 172. *Erat*, inquit, *vir iſte humilis, miſericors abſtinens, virgo, quietus, ſinè ira, ſocialis, peregrinorum ſuſceptor, amator pauperum. Plurimum itaque nobis vtilitatis contulit vir iſte mirabilis, non ſolùm ex aſpectu, ſed etiam ex doctrina ſua, & quòd magnam haberet librorum copiam ſuper omnes qui erant in Alexandria, eoſq; promptè ac libenter, volentibus accommodaret.* Subdit deinde eiuſdem vitam & virtutes: *Erat autem & nihil poſſidens. In tota namque domo eius nihil vidiſſes aliud, quàm libros, & ſcabella, & lectulum, & menſam. Licebat verò omnibus ingredi, & interrogare, quæ ad vtilitatem pertinerent, & legere. Diebus autem ſingulis intrabam ad eum ipſe & teſte veritate, numquam ad illum ingreſſus ſum, quin ipſum aut legentem, aut ſcribentem contra Iudæos inuenirem. Magno enim feruebat zelo conuertendi gentem illam ad veritatem.* Additque, eum talem vitam conſtanter egiſſe per 33. annos.

B. Philippus Nerius dictitabat, ſeruum Dei ſalutis proximorum ſtudioſum debere omnium horarum eſſe virum, vt quolibet tempore cuilibet ſui facultatẽ præbeat; idque ipſe factitabat, eaq; de cauſa aduentantibus clauem cubiculi ſui tradebat, vt ſine pulſu ad ſe ingredi poſſent, opis vel cõſilij petẽdi causâ, quãdo & quoties luberet.

Denique primos doctores ſapientiæ, qui eam ſtudiosè poſteris tradiderunt, & per multa ſæcula propagarunt, fuiſſe Adam, Noë, Abraham, Ioſeph, Moſen, Dauidem oſtendit, Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 27.

VERS. 14. INFINITVS (græcè ἀνεκλειπτὴς, id eſt indeficiens, exhauſtus) ENIM THESAVRVS EST HOMINIBVS] Dat cauſam, cur ſine inuidia ſapientiã vltrò communicet, quòd ſcilicet eius theſaurus ſit indeficiens, inſtar fontis vel putei perennis, vnde quo plus aquæ exhauritur vel effluit, eo plus ſuccedit rurſuſque affluit. Quare ne verearis, ô doctor, alios docere, metuendo ne tua doctrina deficiat, vel tibi ipſi non ſufficiat, quia docendo creſcet tibi doctrina, tum ex ipſo eius vſu & exercitio, tum ex Dei remuneratione & dono: ſicut lux candelæ, ſi aliam & aliam accendat, non minuitur, ſed augetur: & ſicut oleum Eliæ, quò in plura vaſa effuſum fuit, eò pariter magis fuit multiplicatum, 3. Reg. 17. 12.

QVO QVI VSI SVNT, PARTICIPES FACTI SVNT AMICITIÆ DEI] Græcè πρὸς θεὸν ἐστείλαντο φιλίαν, id eſt *contraxerunt* vel *ſtrinxerunt ad Deum*, vel *cum Deo, amicitiam*, arctam ſcilicet & ſtrictam; Vatabl. *amicitiam cùm Deo iunxerunt*; Pagnin. *ſepoſuerunt ad Deum amicitiam.* Alia eſt hæc ratio, cur ſuum ſapientiæ theſaurum alijs libenter communicet, quòd ſcilicet, qui eo vtuntur in aliorum bonum docendo, conſulendo, &c. propter inſignem hanc charitatem, ſtrictam cum Deo amicitiam ineant; Deus enim eſt primus ſapientiæ doctor, qui alios doctores ſibi ſocios quærit, vt eam in omnes diſpergat quare eos in ſuum conſortium & amicitiam, imò in ſuum doctoratus officium gradumque aſſociat: *Diuinorum enim operum diuiniſſimum eſt, Deo in ſalute animarum cooperari*, ait S. Dionyſ. Atque angelorum munus eſt alios illuminare, purgare & perficere. Hinc patet, quòd vera inter Deum & iuſtum intercedat amicitia, quæ ſita eſt in charitate. Nam Primò, per hanc fimus *diuinæ conſortes naturæ*, ideoque quodammodo æquales Deo. Secundò, per hanc fit mutuus amor, & mutua communicatio bonorum inter Deum & iuſtum. Tertiò, per hanc ſingulariter iuſtus amat Deum & amatur à Deo, ideoque purè propter Deum, non propter vtilitatem propriam. Quartò, per hanc anima intimè vnitur Deo, iuxta illud: *Qui autem adhæret Domino, vnus ſpiritus eſt.* Ad veram enim amicitiam requiruntur & ſufficiunt hæc quatuor, ſcilicet æqualitas, mutua beneuolentia, ſingularitas, & vnio. Ita D. Thomas 2. 2. q. 23. art. 1. & ibidem fuſiùs Franc. Suarez, Gregorius de Valentia, & alij.

Charitas eſt amicitia hominis cum Deo: cur?

PROPTER DISCIPLINÆ (tradendæ & docendæ) DONA COMMENDATI] Græcè διὰ τὰς ἐκ παιδείας δωρεὰς συσταθέντες, id eſt, *propter ea, quæ ex diſciplina promanant dona conſtituti, compoſiti*, vel *commendati*. Per doctrinam enim & diſciplinam auditorum ignorantia diſpellitur, errores abiguntur, veritate mens imbuitur, vitia caſtigantur, virtutes inſeruntur, gratia & ſalus æterna procuratur, quæ omnia doctores Deo, angelis & hominibus mirificè commendant. Quocirca viri ſapientes, amici, imò conſultores & magiſtri fuere Regum & Imperatorum, vt Seneca Neronis, Apollonius Auguſti, Ariſtoteles Alexandri Magni, Ariſtæas Ptolemæi Philadelphi, Lactantius Conſtantini, Alcuinus Caroli Magni. Alij per *dona diſciplinæ* accipiunt, bona omnia, quæ paulò antè ſapientiam comitari & ab ea profluere aſſeruit: hæc enim ſapientem apud omnes commendant, atque amabilem pariter & admirabilem efficiunt.

Propriè συσταθέντες, quod Noſter vertit, *commendati*, idem eſt, inquit Ceruantius, quod cum Deo ſibi amiciſſimo ſtantes, conſiſtentes, excitati, erecti ex terræ ſcilicet puluere collocati, conſtituti ſecundùm Deum, ſtabiliti, firmati, aliàs ex ſeſe ruituri in barathra errorum. Sic Plato in Timæo, & Polyb. lib. 2. Præterea ſtudiosè excepti, culti, in cœtum, congreſſum, colloquium & contubernium admiſſi, nempe ipſius Dei, quo cum amoris vinculo adſtricti. Quæ officia præſtamus ijs, quos habemus commendatos.

Denique συσταθέντες ſunt cohærentes, conſpirantes, concordes & conſonantes, certè vnà cum Deo Deique gratia, atque dono ipſius, eos in tãtum faſtigium dignitatis euehentis, reddentiſq; conſortes diuinæ naturæ, & pulcherrima bonorum harmonia ſuauiſſimos. Nam *ſyſtema* apud muſicos eſt conſtitutio & plenum modulationis corpus, ex conſonantiarum coniunctione conſiſtens, quale eſt diapaſon, diapente, &c. apud Boëtium lib. 4. de Muſic. c. 14.

Moraliter diſce hic dignitatem doctorum ſapientiæ, quòd ſcilicet præ ceteris iuſtis & doctis

ſint amici Dei, quia plurimos doctos, id eſt probos ſanctos, Deique amicos, efficiunt. Hi enim ſine fictione docent quod à Deo didicerũt, quia non alio fine docent, quàm quem Deus & ſapientia ipſa requirit, ſcilicet ad Dei notitiã cultumque propagandum, & ad animas ſaluandas: qui enim alio fine docet, v. g. ad ambitionem vel lucrum proprium, fictè & doloſè ſapientiâ vtitur, imò abutitur. Hinc rurſum verus doctor ſapientiæ ſine inuidia ſua communicat, quia nil tam alienum à ſapientia, quàm inuidia: ſapientiæ enim ſpiritus *ſuauis eſt, amans bonum, benefaciens, humanus, benignus*, &c. vt audiemus v. 22. Vnde Eccleſiaſt. c. 20. 32. *Sapientia abſconſa*, inquit, *& theſaurus inuiſus, quæ vtilitas in vtriſq;? Melior eſt qui celat inſipientiam ſuam, quàm homo qui abſcondit ſapientiam ſuam.* Et Apoſtol Ephel 4. 11. *Et ipſe dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores* (non propter ſe, vt ſibi ſoli ſapiant, ſed vt alios doceant, nimirum) *ad conſummationem ſanctorum in opus miniſterij. In ædificationem corporis Chriſti.* Vnde Paulus, *Væ mihi eſt*, inquit, *ſi non euangelizauero*, 1. Corinth. 9. 16.

VERS. 15. MIHI AVTEM DEDIT DEVS DICERE EX SENTENTIA, ET PRÆSVMERE DIGNA HORVM QVÆ MIHI DANTVR: QVONIAM IPSE SAPIENTIÆ DVX EST, ET SAPIENTIVM EMENDATOR] Pro *dedit* S. Gregor. & Cantacuzenus legunt, *det*, quod eſt optantis, cùm prius ſit aſſerentis. Declarat quomodo ſapientiam ſine fictione didicerit, & ſine inuidia communicet, quòd ſcilicet Deus ei dederit facultatem & donum loquendi ex ſententia, vt nimirum animi ſui ſenſa, & quæcumque mente concepit, liberè, facilè, methodicè, clarè, gratioſè, neruoſè eloqui valeat, vt auditores ea facilè intelligant, capiant, retineant & exequantur. Multi enim ſunt viri docti in ſeipſis, ſed ſua ſenſa eloqui non valent: vnde inepti ſunt ad docendum. Docti ergo, vt fiant doctores congrui, egent gratia & facilitate ſe explicandi, influendique in animos auditorum, vt ijs illa perſpicuè oſtendant & efficaciter perſuadeant. Ita hodie videmus nonnullos doctores, ſed mutos & elingues; alios verò diſertos & facundos, qualis fuit Salomon. Pergit hîc enarrare Salomon quæ & quãta per ſapientiam cognouerit, vt deinde v. 22. in eius laudes & elogia ſeſe effundat. Porrò id facit non ex faſtu, ſed ex gratitudine: omnia enim refert in Deum, quaſi ſapientiæ omniſq; boni fontem. Nam vt ait S. Auguſt. in pſal. 85. 2. cùm Pſaltes ibidem ait: *Cuſtodi animam meam, quoniam ſanctus ſum: Non eſt iſta ſuperbia elati, ſed confeſſio non ingrati; imò & habere te cognoſce*, inquit, *& nihil ex te habere, vt nec ſuperbus ſis, nec ingratus: dic Deo tuo, Sanctus ſum, quoniam ſanctificaſti me, quia accepi, non quia habui; quia tu dediſti, non quia merui.*

Gnome multa ſignificat.

DICERE EX SENTENTIA] Græcè, εἰπεῖν κατὰ γνώμην. Porrò γνώμη multa ſignificat: Primò, ſententiam: nam gnomæ vocãtur ſententiæ graues, parabolæ & prouerbia. Hoc ſecutus Vatabl. vertit, *Deus dedit mihi ſententenrentioſè loqui.* Secundò, voluntatem, qua quis aliquid in mente ſtatuit & decreuit. Vnde Budæus & ex eo Ianſen. κατὰ γνώμην, inquit, eſt propria ſponte, liberè & lubẽter loqui. Hoc ſecutus S. Bonauent. explicat q. d.

A Vt firmus certuſque pronuntiem de rebus, non hæſitans non cunctabundus, ſed quaſi poteſtatem habens. Tertiò ingenium, iudicium, conſilium. Vnde aliqui explicãt q. d. Deus dedit mihi gratiam loquendi ingenioſè, ſubtiliter & eruditè, ſed ſimul cum iudicio & conſilio vtili prudentique, quod auditoribus vbiq; ſuggero; quo fit, vt vbique proferam ea, quæ congrua ſunt ingenio, conſilio & iudicio prudentiæ. Vnde Clarius vertit, *Dei dono habeo, vt loquar eruditè quæ ſentio.* Quartò, opinionem & exiſtimationem, q. d. Deus dedit mihi ita ſapienter loqui ſicut congruum eſt opinioni, quam de me homines conceperunt. Quintò, nonnulli cenſent gnomen ſubinde ſignificare gnomonem, indicem & regulã, qualis eſt ſtylus in horologio, qui per vmbram horas ſingulas notat & indicat. q. d. Ego in omnibus dictis ſequor lucem ductumque ra-
B tionis & Dei, inſtar vmbræ & ſtyli in horologio. Verùm hoc alienius videtur. Sexto & genuinè, γνώμη ſignificat ſenſum. Vnde Petrus Nannius vertit, *Deus dedit mihi, vt ſecundùm mentem eloquar, & animi ſententiam exprimere valeã*, vt ſcilicet quæ ſapienter mente concepi, ſapienter ore eloquar, non tantùm quoad rem, ſed etiam quoad methodum & modum, quo ea in animo & cogitatione mea depinxi. Vnde viri ſapientes, & egregij oratores apud principes vel populũ peroraturi, non tantùm puncta dicenda, ſed etiam ordinem & modum, quo ſingula dicturi ſunt, mẽte præconcipiunt, vt vnum ex alio dependeat, ſicut annuli in catena; ac vnũ ex alio fluat, ſicut latices ex fõte. Porrò ſapiẽter dicere tria requirit. Primò, vt quis ea priùs præmeditetur, vti iã dixi: Secundò, vt ea proferat ſapidè, iucundè, hi-
C lariter, gratioſè: Tertiò, vt ea promat cum pondere, neruoſè, efficaciter & appoſitè ad perſuadendum. Tota enim vis fructuſque oratoris & orationis conſiſtit in perſuadendo, ait Tullius.

Sapiens oratio tria poſcit.

Porrò quàm fatua ſit eloquentia ſine ſapientia, demonſtrat apologus ranæ & anguillæ, appoſitis epithetis venuſtus, apud Cyrill. l. 2. Apolog. moral. ca. 16. cui titulus: Contra arrogantes ex eloquẽtia. *Ranuncula in fonte genita*, inquit, *ſine voce cum cauda, procedente die dum creſceret, at mutata formã, perditã candula, loquacitatis inquietiſſimæ ampullas accepiſſet; natantem ibidem aſpiciens, ſine ſono caudatam anguillam, mox eloquij vento tumens coram illa, naturæ cœpit arrogantiæ ſuæ grates referre, dicens: Gratias tibi ago, quòd non ſolùm ſubtraxiſti mihi caudam beſtialitatis opprobrium, ſed etiam rationalis gloriæ facundiam tribuiſti. Hoc autem cùm audiſſet an-*
D *guilla, & tumorem faſtus eius ex ampulloſa fabulatione notaſſet, vt ſuperbã confunderet, è contra ſubiunxit. Ego ſanè ſoror naturæ gratias offero, quòd acutiſſimũ iactantiæ ſonitum à me abſtulit, & mihi in effugium ſalutare longiorem aſtutiæ caudam dedit. Vt quid chariſſima peſtifero vento loquacitatis inflaris? Non attẽdis, quòd inflata lingua dum eructas facundiam, bullis ſtultitiam? quia flatu ſuperbiæ venenata mox à mente ſapientiam fugat. Verum quid eſt eloquentia ſine ſapiẽtia, niſi incondita lingua, furioſa potentia, bucca ſine fronte, equina dementia, ars incompoſita, & dulcedo non modicum venenoſa?* Ex quibus concludit, & hoc epimythium colligit: *Malo igitur ſine vocis artificio cum formica gaudere prudentia, quàm vocis tonitruo inſanire cum aſino, vel etiã cum ſibilo captiua vernare*

Apologus venuſta eloquentia.

cum philomela. Malo certè in æternum non loqui, quàm locutione ſempiternum captiuanda in ſuperbiam erigi. Quo dicto ſub limo ſe abſcondit,

Salomon ergo eloquentia æquè ac ſapientia excelluit: & tam illa, quam hæc inſigne eſt regũ & principum decus, vti hic ipſe inſinuat. Vnde de Calliope, quæ eloquentiæ erat dea, ſic canit Heſiodus in Theogonia,

Quæ reges etiam comitatur ritè verendos.

Eloquentes fuere Iulius Cæſar, Auguſtus, Tiberius, Claudius Imp. teſte Tacito libr. 13. Annal. ſub initium, item Diomedes, Vlyſſes, Neſtor, Pericles & Alexander Magnus quem Dio lib. 2. de Regno ita patri Philippo loquentem inducit. *Rhetorica quidem opus eſt regi: nam tu frequenter reſcribere cogeris, & contradicere Demoſthem rhetori valdè vehementi & impoſtori, atque alus quoque, qui Athenis rempubl. adminiſtrant.* Hæc eſt illa Gallici Herculis imago apud Lucianum, *catenulis aureis confertiſſimam hominum multitudinem trahens, omnes auribus vinctos, & quidem neque de fuga cogitantes, neque omnino reſiſtantes, aut pedibus in diuerſum renitentes, ſed ſponte feſtinantes, innexis tamen catenulis ſummæ Dei linguæ perterebratæ, &,*

Quamuis duriſſima corda,
Eloquio pollens ad ſua vota trahit.

Pyrrhus Epiri rex dictitabat, plures ſe vrbes ſubieciſſe eloquentia Cyneæ oratoris ſui, quam armis, teſte Valerio Maximo.

Myſticè S. Gregor. 23. Moral. c. 10. vel 17. *Fit plerumque,* inquit, *vt fortiter dicant, ſed tamen iuxta ea quæ dicunt viuere neſciant. Vnde bene quidã ſapiens dixit: Mihi autem Deus det hæc dicere ex ſententia. Sẽtentia quippe à ſenſu vocata eſt. Et rectè, quæ intelligit, non ex ſola ſcientia, ſed ex ſententia dicere appetit; qui nequaquam tantummodo ſciendo dicere, ſed ſentiendo deſiderat experiri quod dicit.*

ET PRÆSVMERE] Græcè ἐνθυμηθῆναι, id eſt cogitare & mente concipere ea, quæ digna ſunt donis, quæ mihi à Deo data ſunt & indies dantur, ſiue quemadmodum decet dona mea. *Præſumere* ergo eſt præconcipere, ſiue mente priùs comprehendere & complecti ea, quæ pro dignitate rei eloquenda ſunt. Qui enim rectè vult dicere, priùs quid & qualiter dicendum ſit præmeditetur oportet.

Aliter Hugo: Cogitare, inquit, dignè de datis, eſt pro donis acceptis gratias agere. Nihil enim dono ita dignum eſt, ac gratiarũ actio. Alij: Cogitare, inquiunt, dignè de datis, eſt cogitare quomodo ea, quæ nobis data ſunt ad aliorum commodum, aptè in eos diſpenſemus. Melius noſter à Caſtro: Præſumere, inquit, eſt præconcipere digna datis. Hoc pertinet ad grauitatem ſententiarum, cui illa orationis facultas reſpondet: Nam ſunt, vt ait Cicero de Oratore, qui rectè ſentiant, cùm tamen id, quod ſentiunt, non poſſint ornatè diſtinctéque dicere. Duo ergo ſibi à Deo data gratulatur Salomon, & in loquendo facundiam, & præeligere, quod Vulgatus dixit, *præſumere* ex cogitatis ea, quæ dicturus eſſet grauia & digna tantis donis: id eſt talia, qualia decet dona à Deo data, & datorum eorum Deum, non leuia ac ludicra & inutilia; ſed grauia, ſeria & multæ vtilitatis vtpote ex ſapientia profecta.

Cantacuzenus pro δεδομένων, id eſt, *quæ dantur*, legit, λεγομένων, id eſt, *quæ dicuntur*: vt enim oratio ſit congrua, debet eſſe digna rebus quæ dicuntur.

QVONIAM IPSE SAPIENTIÆ DVX EST] Græcè ὁδηγός, id eſt dux viæ, ſiue itineris, quo ſcilicet è terra ad cælum cæleſtemque vitam cõtendimus; ſicut columna ignis per noctem, & nubis per diem præiens caſtra Hebræorum, eis erat ὁδηγὸς, id eſt dux viæ per deſertum in terram promiſſam. Exodi 13. 21. Deus ergo eſt noſter ὁδηγός, id eſt viæ in cælum dux, monſtrator, inquit Ceruantes, præceptor, coryphæus, princeps, auſpex ſuauiter pelliciens, & potentia fortiter impellens, æſtimator omnia ſuis momentis librans æqua lance, ac magni æſtimans eos, quos inſtituendos atque regendos habet, moderator, rector, auriga, & gubernator, inſtitutor formatorque eorum, quos ſapientia imbuendos ſuſcepit; vti dicitur magiſter Rhetorices, Philoſophiæ, Theologiæ, imò dux & princeps, v.g. Medicinæ Galenus, Philoſophiæ Ariſtoteles, Theologiæ S. Aug. & S. Thomas, qui vt dux ceteris quos ducit præſtat, præitque in via, ſicut, magiſter puero, dux militi, ſtrategus exercitui, ſtella Magis, doctrina & exemplo prælucens. Nam rectè dux dicitur ſapientiæ, qui diſcipulorum agmina ſicut acies militũ ductat, item imperator, primipilus in gymnaſtica gymnaſiorum exercitatione, quaſi militari. Gentilibus viæ, æquè ac ſapientiæ & ſermonis, præſes & dux erat Mercurius, græcè ἑρμῆς, id eſt interpres & nuncius, ita dictus, quaſi medicurrius, inquit Arnobius, & ex eo Giraldus ſyntag. 9. hoc eſt medius currens, quòd ſermo medius inter homines ſit: ideoque & Nuncius dictus, quia per ſermonem omnia enunciantur, ait S. Auguſt. libr. 7. de Ciuit. 14. Vnde Iulianus Apoſtata, teſte Ammiano, nocte dimidiata ſemper exurgens occultè Mercurio ſupplicabat, quem in mundo velociorem ſenſum eſſe motum mentium ſuſcitantem, Gentiles tradidere. Verùm verus fidelium Mercurius non eſt alius, quàm Deus & Chriſtus.

Deus ductor.

ET SAPIENTIVM EMENDATOR] Græcè διορθωτής, id eſt moderator, director, erector, corrector, rectificator, bene diſpoſitor, qui ſcilicet hærentem & incertum quid agat dicatque moderatur & dirigit, labentem erigit, errantem corrigit, curuum rectificat: διορθόω enim idem eſt, quod moderor, diſpono, dirigo, erigo, corrigo, reparo, rectum facio: ſicut pædagogus puerum incongruè loquentem, ſcribentem vel ambulantem emendat, hoc eſt, corrigit, erigit, dirigit. Nam Deus tribuit hominibus & ſapientiã cordis, qua cogitent & eligant quæ ſint dicturi; & eloquentiam ſiue moderationem orationis: nam corrigit, diſponit & moderatur, quæ dicenda ſunt. Vnde ſubdit, quòd in manu eius ſunt tum nos, tum ſermones noſtri. Rurſum διορθόω eſt moueo, ceu ventus naues, vt rectà in portum tẽdant teſte Athenæo li. 13. Item proſpero, in meliorem ſtatum reſtituo, & felici ſucceſſu vti facio. Vnde Orthoſia dicitur Diana, (cuius meminit Pindarus in Olymp. Lycophrõ & Phauor. teſte Giraldo ſyntag. 12. de Dijs Gentium) quòd vitã hominis erigat, ſtatuat, dirigat, ſecundet, & parientes, nõ ſolum natos, ſubleuet, expertes dolorum faciat, alleuatos dirigat & felices reddat: & Iupiter Orthoſios ab eiſdem effectibus, erigendis

Deus emendator ſapientum. dis ſcilicet excitandiſque labeſcentibus. Deus ergo dicitur σοφῶν διορθωτὴς, id eſt, Primò *ſapientum ſtator*, perinde ac recens natorum infantium, ait Ceruantius, qui conſtituit, ſeruat & format ſtantes & rectos. Secundò, erector eorum, qui eos, ſi in via ceſpitent, nutant, labaſcant, corruat, erigit ſubleuatque, & in locum ſuum reducit. Tertiò, qui illos, qui aduerſis flatibus à tramite & viâ ſapientiæ deflectere faciles ſunt aut amant, ſpiritu ſuo velut nauim in portum ſalutis dirigit. Quartò, qui eoſdē deprehenſos & reprehenſos corrigit & emendat, & ſic priſtino ſtatui, integritati & incolumitati, inſtar medici & chirurgi reſtituit, reſtitutos inſtituit, & confirmat omni labe purgatos, quibus omnia proſpera & votis annuentia contingunt; & ſic proſperū iter eis facit Deus ſalutarium ipſorum, pſal. 67. 20. Ita Deus correxit, vel per Aaronem direxit, vitium linguæ Moſis, quē legatum deſtinabat ad Pharaonem pro liberatione Hebræorum, Exodi 4. Sic Chriſtus correxit ignorantiam Nicodemi, Ioannis 3. & Samaritanæ, Ioan. 4. Scribarum & Phariſæorum; S. Petri, S. Ioannis & Iacobi, ceterorumque Apoſtolorum & diſcipulorum, vt patet paſſim in Euangelijs. Denique Deus eſt ſapientum emendator, cùm eos de ſapientia, vel bonis operibus præſumentes, & vanè gloriātes arguit, caſtigat, humiliat. ita Lyranus, Hugo & Dionyſ. Verè Ethicus: *Supra modum ſi quis ſapit, bis deſipit. Nemo ſapit minùs quàm qui nimis. Intra modum quiſquis ſapit, verè ſapit.* Hoc eſt, quod Eccleſia & fidelis quiſque implorando opem Spiritus ſancti, qui verus & ſummus eſt ſapientiæ doctor, obſecrat: *Veni creator Spiritus*, &c.

Primò. Secundò. Tertiò. Quartò. Quintò.

Accende lumen ſenſibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma noſtri corporis
Virtute firmans perpeti.

Et: *Flecte quod eſt rigidum,*
Foue quod eſt frigidum,
Rege quod eſt deuium.

Vers. 16. IN MANV ENIM ILLIVS, ET NOS, ET SERMONES NOSTRI] q.d. In Dei arbitrio, poteſtate & prouidentia (horum enim ſymbolum eſt manus) eſt regere & moderari, tam nos, quàm ſermones noſtros. Pro *ſermones* græcè eſt λόγοι, quod tam ſermones, quàm rationes, cogitationes, ratiocinationes, diſcurſus ſignificat: hos enim omnes dirigit Deus. Sed meliùs hoc loco Noſter vertit, *ſermones*: quia agitur de eloquentia. Hinc S. Auguſt. libr. 4. de Doctrina Chriſtiana c. 6. prædicatorem monet, *vt ſit priùs orator Dei, quàm dictor: quia vt dicatur à nobis, quod oportet & vt oportet, non facit niſi ille, in cuius manu ſumus, & nos & ſermones noſtri*, &c. Et Bernard. epiſt. 87. ad Ogerium: *Si aliquid fortè à me audiſti, quod poſſit prodeſſe tibi, gratias Deo age, in cuius manu ſunt, & nos & ſermones noſtri.* Nam in manu Dei eſt vita & flatus noſter, Daniel. 5. 23. ipſeque omnia opera, tum naturalia, tum potiùs ſupernaturalia operatur in nobis, Iſaiæ 26. 12. Omnis enim noſtra ſufficientia ex Deo eſt, 2. Corinth. 3. 5. Denique *hominis eſt animam præparare, & Domini gubernare linguam.* Prouer. 16. 1. Quare initio ſermonis cuiuſlibet orandum cum Dauide: *Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam*, pſal. 50. 17.

A ET OMNIS SAPIENTIA] Græcè, φρόνησις, id eſt intelligentia, prudentia, ſcientia. Significat ergo ſcientiam ſpeculatiuam, vel potiùs prudentiam ſibi à Deo infuſam.

ET OPERVM SCIENTIA, ET DISCIPLINA] ita Rom. græcè dumtaxat eſt ἐργατῶν ἐπιστήμη, id eſt *opificiorum ſcientia*; Proſper libr. 1. de Vocatione Gentium c. 9. legit, *& operum ſcientia & diſciplina*, Complut. *& operum ſcientiæ diſciplina.* Omnia hæc eòdem redeunt & idem ſignificant, ſcilicet *opificiorum ſcientiam*, vt habent Græca, id eſt peritiam artium mechanicarum & agriculturæ. Idem ergo eſt *diſciplina*, quod *ſcientia*, putà cognitio ſiue peritia. Significat Salomon cum ſapientia ſpeculatiua ſibi inditam à Deo ſcientiam factiuam ſiue practicam, putà artium mechanicarum, vti architectonicæ, mathematicæ practicæ, B fabrilis, agriculturæ, nauticæ, &c. Has enim exercuit in fabrica templi, in cultura agrorum; in miſſione nauium in Ophir. Sic Cato exercitus Romani dux peritus erat rei ruſticæ, de eaque libros conſcripſit, adeoque nulla ars neque priuatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit, ait Liuius lib. 43 34. Hinc Vitruuius dedicat Auguſto Imp. ſua ſcripta de Architectura: *Vt maieſtas*, inquit, *imperij publicorum ædificiorum per ſe nota haberet opera, & egregias auctoritates.*

Tropol. *operum ſcientia* eſt, quæ non tam verbo, quàm opere & exemplo docet ſapientiam & virtutem, ideoque efficaciſſima eſt, de qua S. Hieron. ad Nepotian. ep. 2. *Non confundant opera tua ſermonem tuum ne cùm in Eccleſia loqueris, tacitus quilibet reſpondeat; Cur ergo hæc, quæ dicis, ipſe non facis? delicatus magiſter eſt, qui pleno ventre de ieiunijs diſputat.* S. Ambroſ. ſer. 76. de ſanctis Martyribus: C *Benefacere, prima doctrina eſt. Ceſſantibus enim verbis, hoc ipſum docet hominem opus optimum, quod videtur: quòd etſi voce aures non excitet, virtute tamen corda compungat. Quis enim bonum factum videns non gaudeat, miretur, imitetur, ac veluti tacito magiſtro vtens eius exemplo doceatur? Dictis igitur facta præcedunt; imò ſine factis dicta nihil proſunt.* Plura ibi de eadem re. S. Auguſt. ſer. 3. de Verbis Domini: *In doctore moleſta eſt cauſa dicere, nec facere.* S. Gregor. Paſtoral. par. 2. cap. 3. *Illa vox libentiùs auditorum corda penetrat, quam dicentis vita commendat.* Tertull. initio libr. de Patientia: *Dicta factis deficientibus erubeſcunt.* S. Leo Pont. ſer. in natiuit. S. Laurentij: *Validiora ſunt exempla, quàm verba, & plenius eſt opere docere, quàm voce.* S. Bernard. ſerm. 76. in Cant. *Si paſtor doctus quidem fuerit, non ſit autem bonus, verendum ne non tam nutriat doctrina vberi,* D *quàm ſterili vita noceat.* B. Petrus Damiani ſer. de ſanctis Apoſt. Petro & Paulo: *Bonus & perfectus magiſter (Paulus) qui fidem facit verbis opere meliore.* Guaricus Abbas Igniacenſis ſerm. 2. de Pentecoſte: *Suſpecta mihi hæc eſt conſolatio, ſi dicam, & non faciam, ſi ſuppetant ſuffragia linguæ, cùm deſint merita vitæ.* Ennodius ad Maximum Epiſcopum in oratione ei dicenda: *Plus agendo populum inſtituis, quàm loquendo. Illa monita diſcipulorum conſcientiam erudierant, quæ præbentur exemplo.*

Operum ſcientia efficax. *Gnome.*

IPSE ENIM DEDIT MIHI HORVM, QVÆ SVNT (græcè, τῶν ὄντων, id eſt *entium vel exiſtentium*) SCIENTIAM VERAM] Græcè ἀψευδῆ, id eſt non falſam, non mendacem; ſed verām & genuinam. Hinc Primò, aliqui docent, Salomoni Vers. 17.

inditam à Deo fuiſſe ſcientiam omnium entiū, id eſt Metaphyſicā, quæ pro obiecto habet ens, ac conſiderat latitudinem entis. Secundò, alij ſcientiam entium realium, etiam quæ actu non exiſtunt, ſed tantùm ſunt poſſibilia. ita S. Bonau. Tertiò, alij omniū entium, quæ in rerum natura exiſtunt, putà Phyſicam. ita Ianſen. De ijs enim ſe explicat in ſequent. Vnde Salomon vocatur, *ſummus phyſiologus* ab Euſeb. li. 11. Præpar. cap. 6. Quartò, ſcientiam omnium entium, tam naturalium, quàm ſupernaturalium puta Theologiam, quā proinde tēpore Salomonis floruiſſe ex hoc loco docet Melchior Canus l. 12. de Locis ca. 2.

Verius eſt omnium entium, non poſſibilium, ſed exiſtentium ſcientiam Salomoni inditam, idq; quoad ſpeciem, non quoad indiuidua. Nam indiuiduorum omnium nec ipſe Adam habuit, vt ſcilicet quot lapilli iaceant in flumine, quot in indiuiduō naſcantur muſcæ, apes, culices, quot volatus, gyros & bombos edant, &c. vti docet S. Thomas, 1. p. q. 94. art. 3. Idem de Chriſto ſentit Franc. Suarez 3. p. quæſt. 12. ſub finem: Quia, inquit, hoc nec ad perfectionem ſcientiæ, nec naturalis prudentiæ videtur neceſſarium. Idem docet Scotus, Gabriel, Almainus & alij.

Vt sciam dispositionem orbis terrarvm] Græcè σύςασιν κόσμου id eſt, vt Anaſtaſ. Nicen. quæſt. 39. & Ianſen. *mundi conſtitutionem*; alij, *conſtructionem*, vt ſcilicet cognoſcam, qua ratione conſtructus & conſtitutus ſit mundus, quibus partibus conſtet, & quo ordine nexuque diſpoſitis. S. Ambroſ. lib de Fide reſurr. legit, *compoſitionem*; Orig. hom. 21. in Lucam, *rationem mundi*; noſter Lorinus, *conſtitutionem ex partibus ſuis, & ſecundum variam collocationem rerum, quæ in mundo ſunt, earumq́ compaginationem*, præſertim quoad primarias & præcipuas mundi partes. hāc enim plenè cognouit Salomon ex primis principijs & cauſis, quibus res conſtitutæ ſunt. Id enim innuit vox συςασις. Rurſum S. Ambroſ. lib. de Salomone tom. 2. c. 1. *Nouerat* (Salomon) inquit, *mundanæ diſpoſitionis introitum, qualiter eſſet hoc cælum omne, quod cernimus, ardua ſublimitate ſuſpenſum; quemadmodum fieret aëris iſtius circumiectus, & fuſus æquo moderamine libratus in medio; quibus modis pigro ad imū delapſa pondere terra ſubſiſteret; qua ratione intra certas littorum metas liquidi elemēti impatiens fluctus lapſus exæſtuet*, &c. ita ipſe, paraphraſticè exponens locum Sapientiæ, de quo agimus: alludens, vt apparet, ad illud Poëtæ 1. Metam.

Ignea conuexi vis, & ſine pondere cæli
Emicuit, ſummaq́ locum ſibi legit in arce,
Proximus eſt aër illi leuitate locoq́,
Denſior his tellus, elementaq́ grandia traxit,
Et preſſa eſt grauitate ſui: circumfluus humor
Vltima poſſedit, ſolidumq́ coercuit orbem.

Hinc patet Salomonem, non tantùm fuiſſe coſmographum, ſed etiam geographum, qualem debere eſſe principem docet Lipſius Exempl. Polit. c. 8. ac talem fuiſſe Adamum & Noë docet Arias in Apparatu. Denique Abulenſ. in l. 3. Reg. c. 3. v. 11. docet ſcientiam Salomonis fuiſſe indelebilem, eò quòd non per actus & ſpecies obiectorum eſſet acquiſita, ſed à Deo infuſa, idque in gradu perfecto; quare nec per ceſſationem ab actu, nec per actus contrarios, aut deceptionem potuiſſe deleri.

A Et virtvtes (græcè ἐνέργειαν, id eſt energiā, vim, efficacitatem) elementorvm] quam ſcilicet vim habeant in agendo ſingula elementa. Repete ad omnia, *vt ſciam*. Primus *Salomon doctrinam calidorum & frigidorum, ſiccorum & humidorum tradidit*: ait Anaſtaſ. Nicenus.

Initivm et consvmmationem (Anaſt. Nicen. q. 39. legit, *finem*) et medietatem temporvm] Origen. hom. 21. in Lucam pro *temporum* legit, *ſæculorum*: hæc enim è temporibus conſtantur; S. Ambroſ. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *principium rerum*: *Quod principium rerum*, inquit, *quis finis, quæ ſunt media*. Senſus eſt q. d. Deus dedit mihi, vt cognoſcerem totum decurſum temporis à principio vſque ad finem, & omnium, quæ in tempore naturaliter accidunt, vt ſcilicet noſſem quomodo quiſque dies, menſis, annus, ſæculum incipiat, progrediatur & de-
B ſinat. Philoſophi enim eſt rerum principia, progreſſus & exitus perſpicere. Caue ergo hinc inferas, Salomonem cognouiſſe, quo die finiendus ſit mundus, & quo die futurum ſit iudicium. Hoc enim negat Chriſtus Marci 13. 32. Vers. 18.

Vicissitvdinvm permvtationes, et commvtationes temporvm] Ita Græca & Roman. perperam ergo aliqui legunt, *conſummationes temporum* (alij *omnium*) adduntque *morū mutationes, & diuiſiones temporum*: quæ duo veriſimile eſt ex alia verſione, vel alicuius interpretatione in margine priùs aſſcripta, poſtea relata in textum: S. Ambroſ. lib. 2. de Abraham cap. 7. pro his omnibus tantùm legit, *diuiſiones temporum*; lib. verò de Salomone c. 1. legit, *diuiſiones & mutationes temporum*; Origen. hom. 21. in Lucam, *temporum varietates, & tranſlationes menſium*. Pro *viciſſitudinum* græcè eſt τροπῶν, id eſt conuerſio-
C num: perperam aliqui vertunt, *morum*: ſic enim ſcribendum eſſet accentu acuto τρόπων; τρόποι enim ſunt mores, qui huc non pertinent: iam vero ſcribitur τροπῶν per accentum circumflexū, à τροπαὶ, id eſt conuerſiones, item ſolſtitia, quòd in eis ſol curſum mutet & conuertat. Nam in ſolſtitio æſtiuo à Tropico Cancri curſum reflectit ad Tropicum Capricorni: in ſolſtitio verò hiemali à Tropico Capricorni redit ad Tropicum Cancri: nec enim vltra duos hos Tropicos ſol progreditur. Vnde Vatabl. vertit: *ſolſtitiorum viciſſitudines*. ita Cantacuz. Clarius, Lorinus à Caſtro. Hinc & τροπαὶ vocantur venti ſolſtitiales. Gaza exponit *flatus tropæos*, id eſt quos verſarios ſeu reciprocos nuncupamus. Per *commutationes temporum* intellige ceteras temporum vi-
D ciſſitudines, quales ſunt dierum ac noctium, ait S. Bonauent. æſtatis & hiemis, veris & autumni (quas pariter Cicero Tuſcul. 1. vocat commutationes temporum quadripartitas ad maturitatē frugum, & ad temperationem corporum aptas) item menſium ſucceſſiones, lunationes, lunæque incrementa & decrementa.

Anni cvrsvs, et stellarvm dispositiones] Pro *curſus* græcè κύκλους, id eſt circuitus vel circulos: anni enim in orbem eunt & redeunt. Vnde annus hebr. dicitur שָׁנָה *ſcana* à reuolutione: græcè ἐνιαυτὸς, quòd in ſe redeat; Latinè *annus*, quaſi *anus*, id eſt annulus, quòd in ſe reuertatur: vnde illud, Vers. 19.

Atque in ſe ſua per veſtigia voluitur annus.

Pro

Pro *diſpoſitiones* græcè eſt, θέσεις, id eſt theſes, poſitiones & ſitus ſtellarum ſeu ſiderum, eorumque motus, ortus, occaſus, concurſus, eclipſes, &c. quæ naturaliter certò ſciri poſſunt ex aſtronomia. Fuit ergo Salomon aſtronomus, at non aſtrologus iudiciarius, vt ex aſtris & horoſcopo diuinaret de futuris contingentibus, & actionibus liberis. Hoc enim temerarium eſt, ſtultum & impoſſibile.

Natvras animalivm (tam cicurum & domeſticorum, quàm ferorum & agreſtium) et iras bestiarvm, vim ventorvm, et cogitationes hominvm, differentias virgvltorvm et virtvtes radicvm] *Iras*, græcè θυμοὺς, id eſt animos, iras, furores, qualis ſcilicet cuiuſque feræ ſit ira, quibuſque rebus irritetur, vti elephanti irritantur viſo ſanguine, bubali viſo colore rubro & purpura. Vnde nuper bubalus Romæ furibundus incurrit in Pontificem purpuratum, eumque confeciſſet, niſi aulicus quidam medium ſe interieciſſet, ſuaque morte mortem Pontificis redemiſſet.

Minùs rectè Vatabl. cum Cantacuzeno vertit, *affectus*, exponitque de cicuratione ferarum: eſto Salomon ex plena cognitione naturæ iræ ferarum, potuerit quoque noſſe modum eas placandi & cicurandi. Sicut elephanti bilem infringi hauſto hordei ſucco, ſcribit Plinius lib. 8. c. 7. hordeum enim refrigerat: vnde medici febricitantibus hordeatum præſcribunt. Hinc morale hoc dogma elicit Seneca epiſt. 85. *Sapiens eſt artifex domandi mala: dolor, egeſtas, ignominia, carcer, exilium, & cetera horrenda, cùm ad hunc peruenere, manſueta ſunt.*

Denique per θέσεις, id eſt naturas animalium, intellige naturales differentias ſingulorum, proprietates, qualitates, indoles, inſtinctus, opportunitates ad hominum vſus, aliaque id genus. Nam vt ait S. Baſil. hom. 9. Hexam. *Animalia ſingula diuerſis proprietatibus inter ſeſe variiſque, non mediocriter diſtinguuntur. Eſt enim bos quidem conſtans ſtrenuuſque: aſinus autem piger: equus libidine incenditur, petitque impetuosè femellam: lupus miteſcere nequit: vulpes inſidioſa eſt, & ad dolos natura concinnandos ſagax: ceruus timidus, laborioſa formica: canis gratioſus eſt, & inita ſemel amicitia tenax ac memor: ſimul enim animalia ſingula cum ſua peculiari natura creata ſunt. Vnà cum leone animoſitas, & ad incandeſcentiam ire propenſio illi aſſignata eſt, vita ſolitaria, expers ſocietatis ad ea, quæ genus ſubeunt idem.*

Vim ventorvm] Græcè πνευμάτων βίας, id eſt *ſpirituum violentias*, impetuſque violentos, quod tam de ventis, quàm de dæmonibus accipi poteſt. Dæmonum enim maior eſt vis & impetus, quàm ventorum; ideoque niſi Deus eos infringeret, nullus hominum eorum tentationi & impulſui reſiſtere poſſet. Vnde Salomon dicitur ſcripſiſſe exorciſmos ad reprimendos & expellendos dæmones: multò magis cognouit Salomon ventorum vim & indolem, vnde ſcilicet eorum ſit ortus, motus & violentia, occaſus, frigus, calor, humor, ſiccitas, ſalubritas vel morbida qualitas, quæ tanto ſtudio rimantur Phyſici, & probabilia dumtaxat afferunt. Porrò quanta ſit ventorum vis, liquet ex tempeſtatibus, quas in mari, & terræ motibus, quos in orbe cient. Vnde Poëta.

Quæ data porta ruunt, & terras turbine perflant.

Hinc à priſcis ſapientibus Dei maieſtas occulta hoc hieroglyphico repræſentabatur. Exhibebatur in tabula vir poplitibus ſe excipiens, erectis in cælum oculis, vel pronus in faciem, adſpirantium ventorum ſtrepitum perhorreſcens, cum hoc verſiculo:

Ἀήμων πνεόντων τὴν ἠχὼ προσκύνει, hoc eſt,
Flantium ventorum ſonum adora.

Iamblichus interpretatur q.d. Deum cùm minimè videre poſſis, at certè per res creatas ſparſum, & in iis tacito quodam horrore ſpirantem debes venerari. Porrò D. Dionyſius Cæleſtis hierarch. c. 15. Deum venti nomine commodè deſignari oſtendit, propter naturalem vim mouendi atque animandi, & celerem inſuperabilem diſceſſum, & nobiliorum principiorum atque finium incognitas atque inuiſibiles latebras. Ita noſter Cauſin. lib. 1. Parab. hiſtor. cap. 24. Vide dicta Amos 4. 13.

Cogitationes hominvm] Solus Deus certò cognoſcit & peruidet ſecretas cordis cogitationes & volitiones. Angeli ergo & homines ſapientes eas tantum coniectant ex ſignis phyſiognomicis ſimilibuſque coiecturis, iuxta illud: *Quomodo in aquis reſplendēt vultus proſpicientium, ſic corda hominum manifeſta ſunt prudentibus*, Prou. 27. 19. Et illud: *Ex viſu cognoſcitur vir, & ab occurſu faciei cognoſcitur ſenſatus*, Eccli. 19. 26. Vide vtrobique dicta, & Ariſtot. in Phyſiognomia. Sic litigantibus de prole meretricibus Salomon ſolerter coniecit ex amore materno, quænam eſſet vera prolis mater, 3. Reg. 3. 16. & ex poſtulatione Adoniæ petentis ſibi dari vxorem Abiſag, quæ Dauidem ſenem calefecerat, coniecit Adoniam affectare Dauidis regnū. 3. Reg. 3. v. 22. Noſter à Caſtro per *cogitationes*, græcè διαλογισμοὺς, accipit non ſingulorum hominum mentis cogitata, ſed vniuerſim communes dialogiſmos, diſcurſus, ſiue ratiocinationes hominum.

Differentias virgvltorvm (græcè, φυτῶν, id eſt *plantarum*; S. Ambroſ. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *herbarum*; lib. verò de Salom. c. 1. legit, *arborum*) et virtvtes radicvm] Salomon enim *diſputauit ſuper lignis, à cedro quæ eſt in Libano, vſque ad hyſſopum quæ egreditur de pariete: & diſſeruit de iumentis, & volucribus, & reptilibus, & piſcibus*, 3. Reg. 4. 33. Vide Pinedam li. 3. de Rebus Salomonis c. 23. vbi docet Salomonem medicinæ & magiæ naturalis fuiſſe peritiſſimum, id eſt exactiſſimè rerum naturas, vires, proprietates, ſympathias, antipathias calluiſſe, prætereaque diuinare atque efficere potuiſſe mirifica quædam, quæ rerum cauſas ignorantibus, aut præſtigioſa, aut miraculo proxima viderentur: quæ eſt ipſa magię naturalis propria ratio; & quæ nomine abſconditorum & improuiſorum rectè poſſumus interpretari. Vide de his Euſeb. 4. de Præpar. cap. 1.

Et qvæcvmqve svnt absconsa et improvisa, didici: omnivm enim artifex docvit me sapientia] Videtur Noſter legiſſe, ἀφανῆ, id eſt *obſcura, improuiſa*; iam contrariè legunt ἐμφανῆ, id eſt *manifeſta & perſpicua*, vt vertit Cantacuzenus, Vatabl. & Ianſen. Aut potiùs ἐμφανῆ vocantur ea, quæ ſubitò vel inopinatò incidunt, & ex improuiſo apparent,

vt præuideri ac prouideri nequiuerint, ac proinde cauſas habent occultas, vt opponantur abſconſis, quæ tam quoad ſubſtantiam, quàm quoad cauſam latent & ſunt abſcondita. Talia ἐμφανῆ, ſunt fulgur illicò apparens & diſparens, parelij, hiatus, ceteraque aëris phœnomena: item terræ motus, maris exundationes, procellæ, tépeſtates, turbines, &c. Huc pertinet vis magnetis (licèt id neget Guilielm. Gilbertus Angliæ medicus lib. 1. de Magnete ca. 1. eiuſque cognitionem ſibi velut primo inuentori vanè arroget) virtutes gemmarum, lapidum, herbarum, ambræ, ſuccinorum, &c. quas cognitas fuiſſe Salomoni non eſt dubium. ita Lyran. Ceruantius & alij. Abulenſis verò in lib. 3. Reg. c. 3. quæſt. 9. per *improuiſa* accipit ſomnia, ex quibus medicus & phyſicus conijcere poteſt, qualis ſit complexio & humorum temperies in corpore.

Ex dictis rectè colligit noſter à Caſtro, Deũ bonorum largitorem affluentiùs & abundantiùs donare, quàm poſtuletur: ſiquidem Salomoni ſapientiam ad gubernandum poſtulanti, adiecit ſcientiam omnium rerum naturaliũ tam affluenter, vt ſolo primo parente fuerit hac in parte inferior. Nam in primis largitus eſt ſummam eloquentiam, ſcientiam de moribus, omnes artes, philoſophiam naturalem, aſtrologiam, chronologiam, hiſtoriam naturalem, logicã, & demum alia quæcumque noſci poſſunt. Audi S. Ambroſ. in c. 30. Prouerb. ſub initium: *Tam locuples poſſeſſor ſapientiæ Salomon, cùm omnia cognouiſſet, quæ in arcanis abditarum diſpoſitionum tenebantur abſconſa, nouerat mundanæ diſpoſitionis introitum, qualiter eſſet hoc cælum omne quod cernimus abdita ſublimitate ſuſpenſum*, & cetera de elementis, quæ ſuperiùs recitaui, ac ſubdit: *Quod principium rerum, quis finis, & quæ ſunt media. Quem iterum diuiſiones & mutationes temporum non latebant, qui comprehenderat qualiter ſibi annorum mutua viciſſitudo redeunte orbe ſuccederet: quæ cauſa varios ſtellarum ageret curſus, præcedendo ſe nonnunquam, aut ſubitò ſubſequendo: vnde earum eſſet ortus, aut obitus: & alia multa, quæ ſapientia docente cognouerat.*

Omnium enim artifex docuit me sapientia] Per artem enim, ideam & induſtriam ſapientiæ diuinæ creata ſunt omnia, æquè ac conſeruantur & gubernantur, iuxta illud Prouerb. 8. 30. *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens*, &c.

Porrò *ſapientia* hæc, tam creata & Salomoni infuſa accipi poteſt, quàm increata, quæ eſt in Deo, ſiue ea ſit eſſentialis, & tribus perſonis Sãctæ Trinitatis communis, ſiue notionalis & ſoli Verbo, ſiue Filio, propria, de qua intellexit S. Auguſt. li. 4. de Triniſt. ca. 20. & S. Ambr. lib. de Incarnat. Domin. Sacram. in fine, Gregorius Bæticus lib. de Fide contra Arrianos, Origen. l. 1 Periarchon c. 2. & alij veteres, qui hinc probant Filium non eſſe creaturam, ſed creatorem, ideoque Deum: imò ſic explicat Concil. Sardicenſe Epiſtola ad omnes Epiſcopos, dicens: *Nullus noſtrûm negat Filium genitum ante omnia, opificem Archangelorum, & mundi, & humani generis; quoniam ait, Omnium artifex ſapientia docuit me*, iuxta illud Ioan. 1. *Omnia per ipſum facta ſunt.* Quia enim Filius à Patre generatur & procedit per intellectum, vt verbum mentis; hinc ei appropriatur

A ars, idea, ſcientia, ſapientia, quodque ipſe ſit artifex & principium creaturarum, vt docet D. Thom. 1. p. q. 45. art. 8.

Igitur *ſapientia* hìc generaliſſimè accipitur abſtrahitque, & communis eſt creatæ & increatæ, ideoque hæc applicari poſſunt, tum increatæ, ſiue eſſentiali, ſiue notionali; tum creatæ, ſiue participatæ. Vnde ſubinde Sapiens ab increata ad creatam tranſit, idque maximè facit initio cap. 9. vbi eam ſibi à Deo communicari & infundi efflagitat: hæc enim nequit alia eſſe, quàm donum creatum.

Hinc rurſum *ſapientia* hìc ampliſſimè ſumitur pro quauis cognitione rerum, tam cæleſtiũ & diuinarum, quàm agendarum ex virtute & præſcripto prudentiæ, atque efficiendarum per artem. Inducitur enim hìc ſapientia, vti idea, *Sapientia hic artem complectitur.*

B ars & artifex omnium rerum naturalium, artificialium, & moralium: quare non ſolùm omnem ſcientiam, omnem ethicam, ſed & artem quamlibet complectitur. Vnde v. 24. ait: *Omnibus enim mobilibus mobilior eſt ſapientia: attingit autem vbique propter ſuam munditiam.* Sic quoque ſapientia ſumitur Prouerb. 8. 22. & ſeqq. vbi dicitur per ſapientiam creatos eſſe cælos, elementa, ceteraque omnia, ac per eamdem regi.

Denique hæc ſapientia v. 23. dicitur habere *omnem virtutem*, id eſt vim & potentiam, quòd ſcilicet omnia poſſit, ſitque omnipotens, item quòd omnes ſpiritus capiat, & omnia proſpiciat & attingat vbique, quæ propriè competunt ſapientiæ increatæ; participatiuè tamen tribuuntur creatæ: hæc enim poteſt dici omnipotens,

C quia hanc Deus creationi & creaturis omnibus applicat, indit & communicat. Omnia enim in ſapientia fecit, & nihil eſt in cuius ſapienti creatione, ordine, & diſpoſitione non reluceat mira Dei ſapientia.

Verùm enimuerò propriè & genuinè loquitur hìc Salomon de ſapientia increata & eſſentiali, quæ commune eſt attributum diuinitatis, ſiue Dei, ac proinde commune tribus perſonis SS. Trinitatis: huic enim propriè cõpetunt dotes iam recenſitæ, de quo S. Auguſt. li. 7. de Trinitate ca. 2. & 3. per hanc enim Deus & creauit mũdum, & eum conſeruat, & prouidet ac proſpicit omnibus rebus, dum diuinis ſedibus aſſiſtit. In hac eſt ſpiritus intelligens, hoc eſt, hæc diuina ſapientia ſpiritum cęlitus demittit in ſui amatores, qui mentem eorum excitat ad intelligendum,

D ſanctitate dedicat, atque cetera donat ac præſtat, quæ hominum ſaluti & diuinæ gloriæ conducentia ſunt. Hæc autem omnia cùm Deus homini tribuat, & non tantùm Filius, aut Spiritus ſanctus, cumque aptiùs de diuino ſapientię attributo exponantur, quæ artifex omnium eſt & ſedium diuinarum aſſiſtrix, quæ Filio & Spiritui ſancto non aptè cõueniũt; merito de ea hæc explicanda ſunt, ex qua omnia ornamẽta & chariſmata ſibi tribui poſtulabat Salomon, ac ſuo exemplò nos poſtulare docet. Ita à Caſtro, imò S. Auguſt. li. 4. de Geneſi ad litt. c. 12. & lib. de Natura boni cap. 28. & lib. 1. de Incarn. Verbi. c. 13.

Pulchram & piam de artifice omnium ſapiẽtia contemplationem habet noſter Aluarez de Paz tom. 3 l. 3. p. 3. decade 3. contempl. 22.

Est enim in illa spiritus intelligentiæ, Vers. 22.

GENTIÆ, SANCTVS, VNICVS, MVLTIPLEX, SVBTILIS, DISERTVS, MOBILIS, INCOINQVINATVS, CERTVS, SVAVIS, AMANS BONVM, ACVTVS, QVEM NIHIL VETAT, BENEFACIENS] Effundit ſe hîc Sapiens in ſapientiæ laudes per 26. epitheta & elogia, vt cunctis hominibus eius deſiderium & ſtudium excitet, vtque oſtendat meritò eam eſſe omnium artificem, meritoque ſe ab ea potuiſſe omnia doceri.

Multi hæc intelligũt de Spiritu ſancto, qui eſt tertia in SS. Trinitate perſona, voluntq; hîc Spiritus ſancti proprietates & attributa recenſeri. Hic enim eſt in Sapientia increata & ingenita, purà in Verbo & Filio, vt in ſui origine: procedit enim & ſpiratur à Filio, ac ſapientiã ſuis amicis affluenter largitur, 1. Cor. 12. 11. Ioan. 14. 26. & c. 16. 13. Nã veteres per ſapientiã hîc accipiunt Filium, vt dixi: & rectè. Ita S. Ambroſ. lib. 3. de Spiritu S. c. 19. & 23. S. Gregor. hom. 5. in Ezech. S. Auguſt. epiſt. 102. S. Bernard. ſer. 3. de Pentecoſte, qui hinc probant Spiritus ſancti diuinitatem, doteſq; diuinas, S. Bonauent. Cantacuz. Lyran. Hugo, Holcot, Dionyſ. & alij multi. Imò Cantacuzenus aſſerit auctorem clariùs multò, quàm ceteros omnes Prophetas, qui ipſum vel præceſſerunt, vel conſecuti ſunt, de Spiritu ſancto verba feciſſe: Lyranus & Holcot addunt exponi modum, quo directus ſit auctor in ſupernaturali contemplatione, nempe per Spiritum ſanctum à ſapientia communicatum.

Spiritus ſanctus enim indit ſuis ſpiritum, id eſt impulſum, ad amandum verum & ſummum bonum, quod eſt ipſe Deus, idque per multiplicia officia & varias virtutes, quæ ſequentibus epithetis deſignantur. Denique Nazianz. orat. 44. ſimilia, imò eadem epitheta dat Spiritui ſancto: *Erat igitur*, inquit *ſemper perceptibilis, non particeps; perficiens, non ab alio perfectus; explens, non expletus; ſanctificans, non ſanctificatus; deificans, non deificatus, ipſe ſemper & ſecum & cum ijs, quibus adiunctus eſt, idem & æqualis: Inuiſibilis, temporis expers, nullo loco incluſus, immutabilis qualitate, quantitate, forma & tactu carens, ſeipſum mouens, ac ſempiternum motum habens, arbitrij ſui per ſe potens, omnipotens (tametſi ad primam cauſam, vt omnia ea, quæ vnigeniti ſunt, ita etiam, quæ Spiritus ſancti ſunt, referantur) vita & viuificans, lux & lucis largitor, bonitas ipſa & fõs bonitatis, Spiritus rectus, principalis, dominus, mittens, ſegregans, templum ſibi extruens, viam præmonſtrans, arbitratu ſuo operans, gratiaſq; diuidens, ſpiritus adoptionis, veritatis, ſapientiæ, prudentiæ ſcientiæ, pietatis, conſilij, fortitudinis, timoris.*

Spiritus S. dotes.

Secundò, ſi ſapientiam creatam hîc accipias (vti poſſe accipi paulò antè dixi) pariter hæc epitheta competunt ſpiritui eius creato: in ſapientia enim creata eſt ſpiritus intelligentiæ, id eſt intelligentia creata, hoc eſt, aſpirata vel inſpirata à Deo; hoc enim ſignificat *τὸ ſpiritus*, cùm dicitur ſpiritus intelligentiæ, ſpiritus ſapientiæ, ſpiritus conſilij, ſpiritus pietatis, ſpiritus timoris Domini: nimirum hæc dona & virtutes à Deo aſpiratas eſſe Chriſto & Sanctis, quæ eos inſtar ſpiritus & venti impellunt ad timorem, conſilium, intelligentiam, & per hæc ad ipſum Deum (ad Deum enim impellit ſapientia, omniſque ſapientiæ vis & ſpiritus) vt patet Iſaiæ 11. & Exodi 28. 3. & c. 31. v. 3. Vide ibi dicta.

A Tertiò planè, propriè & genuinè: ſicut ſapientia hîc increata eſſentialis intelligitur propria Deo, & cõmunis tribus perſonis SS. Trinitatis; ſic & ſpiritus: ipſa enim eſt ſpiritus, id eſt ſpiritalis dos & attributum Dei, hominemque vt ſpiritus impellit ad ſui, id eſt ad Dei, cognitionem & amorem. Ita S. Auguſt. lib. 4. de Geneſi ad litt. c. 12. & lib. de Natura boni c. 28. & lib. 1. de Incarn. Verbi c. 13.

EST ENIM IN ILLA SPIRITVS INTELLIGENTIÆ] Græcè πνεῦμα νοερὸν, id eſt *ſpiritus intelligens*. Vnde à S. Dionyſ. Areop. & à S. Gregor. Nazianz. angeli vocantur νοεραὶ φύσεις, id eſt intellectuales naturæ, quæ videlicet ſunt intelligentiæ abſtractæ, hoc eſt, à materia ſeiunctæ, & incorporeæ, puræque mentes & ſpiritus intelli-
B gentes. Et ſic nonnulli cenſent ſapientiam, quæ eſt attributum Dei, æquè ac Spiritum ſanctum, hîc vocari *ſpiritum intelligentiæ*, eò quòd ſit immaterialis, incorporeus, ſpiritalis & intelligens.

Meliùs S. Greg. Nazianz. orat. 5. de Theolog. *Spiritum intellectilem*, vt ipſe vocat, interpretatur ſpiritum ſapientiſſimum. Vnde Vatabl. vertit, *eſt enim in illa ſpiritus ſagax*: S. Ambroſ. in Symbol. c. 7. *ſpiritus Domini intelligens*; S. Gregor. hom. 5. in Ezech. *ſpiritus intellectus*.

Tertiò & pleniſſimè, ſapientia Dei vocatur *ſpiritus intelligentiæ*, vel *intelligens*, tum quia intelligit cuncta, ac magna vi intelligendi & penetrandi omnia vſque ad fundum, prædita eſt; tũ quia angelis & hominibus tribuit vim intelligendi, iuxta illud Iob. 32. 8. *Inſpiratio Omnipotentis dat intelligentiam*. Ita S. Auguſt. locis iam citatis. Nam
C vt ait Plinius libr. 2. c. 7. *Deus totus eſt oculus, totus viſus, totus audiens*. Igitur per *ſpiritum intelligentiæ*, quem ſapientia Dei increata intelligentiſſima, imò ipſa intelligentia in abſtracto nobis aſpirat, accipias impulſum & amorem intelligendi & cognoſcendi ea quæ ſalutis ſunt, quæ ſcilicet Deo placita ſunt, & ſpirituali profectui neceſſaria vel vtilia. Nam diligere, & ſollicitum eſſe vt intelligas, quæ Dei & virtutis ſunt, initium eſt ſalutis, quo qui caret, incapax eſt gratiæ & gloriæ. Hoc eſt quod Salomonem ſecutus Siracides ait Eccli. 4. 12. *Sapientia filijs ſuis vitam inſpirat*, ſiue inſufflat. Simile eſt illud Virgilij 6. Æneid.

Magnam cui mentem animumq́;
Delius inſpirat vates.

Symbol. S. Bonauent. *Spiritus intelligentiæ*, inquit, *eſt in ſapientia*, id eſt in Chriſto, ſecundùm huma-
D nitatem in eo habitando, ſecundùm diuinitatem ab illo emanando.

Tropol. hæc omnia ſapientiæ attributa charitati & perfectioni virtutum (quæ ſumma eſt ſapientia) accommodat noſter Aluarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfect. p. 1. cap. 1. & 4.

SANCTVS] Hinc multi, vti dixi, hæc accipiunt de Spiritu ſancto, qui in ſe per eſſentiam & originem, ſiue vim proceſſionis (procedit enim vt amor Patris & Filij, qui eſt puriſſimus & ſanctiſſimus) ſanctus eſt, & ſanctificat angelos æquè ac homines. Verùm cùm cetera omnia propriè accipiantur de ipſa ſapientia, quæ propria eſt Deo, & cõmunis tribus perſonis SS. Trinitatis, hoc quoque *ſancti* epitheton Deo diuinæque ſapientiæ attribuendum eſt. q. d. Sapientia diuina, ipſeque Deus, eſt ſpiritus ſummè intelligens

telligens & peiſpicax , ſed ita , vt ſimul ſit ſanctus. Vana enim eſt ſapientia & intelligentia, quæ ſanctitate deſtituitur , finis enim intelligentiæ eſt ſanctitas, vt bonum virtutis,quod intelligis, ſanctè ames, & pia voluntate complectaris, opereque exequaris.

Sanctitas quid

Porrò *ſanctitas*,inquit S.Dionyſius de Diuin. nomin.c.12.*eſt ab omni ſcelere libera,& omnino perfecta, & omni ex parte immaculata puritas.* Sanctitas ergo eſt amor Dei·Deus enim eſt ſumma puritas;ipſe enim eſt lex æterna rerum agendarum, quæ eſt obiectum & regula ſanctitatis , idque non per qualitatem aliquam aduenientem , ſed per ipſam ſuam eſſentiam & ſubſtantiam. Vnde Seraphini ei iugiter acclamant : *Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus ſabaoth : plena eſt omnis terra gloria eius*,Iſaiæ 6.& Pſaltes pſal.144.*Iuſtus Dominus*,inquit,*in omnibus vijs ſuis,& ſanctus in omnibus operibus ſuis.* Hinc ſequitur,vt, ſi creatura fieri velit ſancta , debeat per amorem iungi Deo ; ac quo magis illi iungitur,eo magis ſanctificari: ſic enim magis recedit & ſeparatur à rebus & affectibus terrenis , quæ eam inquinant, iuxta illud Leuit.11.44.*Sancti eſtote,quia ego ſanctus ſum.* Qui ergo ſanctitatem optat,à creaturis ſe ſequeſtret, & in fundum animæ , vbi Deus quaſi in templo ſuo habitat,ſe recipiat, vt ibi procul à rerum externarum ſtrepitu,in ſilentio cum Deo ſuo verſetur, ipſum amet, colat & adoret.

Simili modo ſapientia & doctrina creata , ſi vera ſit & diuinæ imitatrix,omnem ſuam ſpeculationem & intelligentiam & ſanctitatem ſuam, æquè ac alienam , velut ad ſcopum & finem referat oportet; quare ipſa doctos facit ſanctos. Quocirca Deus hunc ſuum ſapientiæ ſpiritum intelligentem & ſanctum, communicauit S. Patribus & Eccleſiæ Doctoribus,vtt S.Athanaſio, S. Baſilio , S.Nazianzeno , S.Chryſoſtomo, S. Hieronymo, S.Ambroſio, S. Gregorio,S.Bernardo, ac deinde S.Thomæ Aquinati , qui tam ſanctus fuit , quàm doctus & intelligens ,indeque dictus eſt Doctor Angelicus, & S.Bonauēturæ , qui charitatis ardorem ſapientiæ coniunxit,ac lectorem tam amore Dei accendit, quàm cognitione rerum diuinarum illuminat,indeque dictus eſt Doctor Seraphicus. Hi duo ſui æui fuere quaſi oculi, imò ſoles. Verè Picus Mirandul.in Apol.poſt initium: Eſt,inquit,in Ioanne Scoto ingenium vegetum atque diſcuſſum ; in S.Thoma ſolidum & æquale , ideoque moderatum ,compoſitum , ad omnemque honeſtatem, virtutem & ſanctitatem comparatum.

VNICVS] *μονογενὴς*,id eſt *Vnigenitus*, vt vertit S.Hieron.in c.16. Ezech. quod propriè Verbo ſiue Filio,qui eſt Sapientia à Deo Patre genita, competit:vel *vnigenus*, ſiue vnius generis, qualis eſt ſapientia diuina communis toti SS·Trinitati. q. d. Sapientia increata Dei eſt vnius generis, tū quia in ſe vnica eſt & ſimpliciſſima , vtpote eadem cum diuinitate.ita Lyran. tum quia in ſuis actibus & operationibus vnum eundemque tenorem, normam & regulam communem ſeruat,nimirum legem æternam;atque vnum eumdemque finem ſpectat, ſcilicet Dei honorem & gloriam.Eadem tamen eſt multiplex ob immenſitatem perfectionis , quæ in ſe licèt vna & ſimplex , virtute tamen continet omnes omnium creaturarum , etiam poſſibilium perfectiones, quæ numero ſunt infinitæ , ideoque ad multas imò innumeras ſpecies , actus & opera ſe extendit,& quaſi partitur ipſum genus ſapientiæ.Omnes enim ſpecies & effectus ſapientiæ,in vno genere & ratione communi ſapientiæ conueniunt, atque in vniuerſali dictamine ac legibus communibus ſapientiæ coēunt,iuxta illud 1.Corint. 12.v.4.*Diuiſiones gratiarum ſunt,idem autem Spiritus .Et diuiſiones miniſtrationū ſunt,idem autem Dominus. Et diuiſiones operationum ſunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Vide ibi dicta. Si daretur vna gemma puriſſima atque pulcherrima, quæ ſimul eſſet adamas, & carbunculus ,& ſmaragdus , & ſapphirus , & topazius, & cetera quæ in opibus computantur,quàm pretioſa eſſet & admiranda? O igitur ſubſtantia ſimpliciſſima, quæ omnia es , quàm nobis diligenda , & ſuper omnia æſtimanda exiſtis? Tu es ſapientia,tu bonitas, tu iuſtitia, tu omnis alia vera perfectio.

Idem imitatur ſapientia creata, infuſa & participata.Nam,vt ait noſter à Caſtro,ſicut diuina ſapientia vna cum ſit , tam diuerſas virtutes & opera ad vnam Dei gloriam omnia in mundo operatur ac refert : ita hic ſpiritus ex illa profectus , omnia hominis munia & omnia officia vnius generis efficit,dum vnum omnibus finem præſtituit,ad hoc ea omnia dirigens, vt voluntati diuinæ ſubſeruiant , eamque tamquam regulam ſequantur ; & vno amoris vinculo omnia colligantur, & tamquam pretioſo auro exornātur; atque ex hac parte habet ſpiritus ſapientiæ, vt ſit pacificus : nam ita S. Iacobus cap.3. v.17. vocauit ſapientiam, quæ de ſurſum eſt, pacificā: & S.Paulus ad Epheſ.4.3.ſcribit : *Solliciti ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis : vnum corpus , & vnus ſpiritus , ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ: vnus Dominus,vna fides,vnum baptiſma: vnus Deus & pater omnium,qui eſt ſuper omnes,& per omnia,& in omnibus nobis.* Sic quoque S.Bonauent. Gloſſa,Lyran. & Hugo.

Tropol. Richard.de S.Victor. in Cant.c.33. Spiritus Dei, inquit , vnicus eſt & multiplex, quia cùm vnus ſit , diuerſis tamen modis mentes viſitat & afficit.Nunc animam timoribus & deſiderijs præparat , nunc iam paratam ſuis donis promouere non ceſſat. Nō ſemper vno affectu, ſed diuerſis animam tangit , prout ſecundùm ſtatum & diſpoſitionem ſuam neceſſe eſt. Vnde nunc ad ſalutarem compunctionem , nunc ad amorem,nunc ad gratiarum actionem, nunc ad deſideria & exercitationem alicuius virtutis accendit; modò cor tangit, modò ſemetipſum abſcondit,& iterum vt opus perficiat adinuenit. Si non aperiamus,ad ianuam expectat,& aliquādo quidem efficaciùs pulſat , aliquando verò ob culpam noſtram iuſto iudicio ceſſat.

MVLTIPLEX] Græcè *πολυμερὴς*,id eſt multimembris , multarum partium , multis conſtans partibus,vt mūdum vocat Ariſtot. Gregor. Nazianz.orat.5.de Theologia hunc locum referēs de Spiritu ſancto,*multiplex* explicat, *agendi facultate varius* ac multiplex, vel quòd, vnus cùm ſit, per ſingulas mūdi partes ſe quaſi per ramos diffundat, & multiplicet, ac varios ſapiētiæ modos in eis efficiendis ac conſeruandis operetur ; vel potiùs propter varias gratias diuerſaque dona,

&

& multiplicia officia, quæ vnus cùm ſit, exercet, A ſiue in Eccleſia vniuerſa, ſiue in hominibus ſingulis.

Hac de cauſa Spiritus ſanctus deſcendens in Apoſtolos in Pentecoſte, apparuit ſupra eos in ſpecie linguarum diſpertitarum, ſiue flammæ diſſectæ, vt multiplicitatem donorum, quam eis indebat, repræſentaret. *Multiplex*, ait S. Ambroſ. in Symbol. ca. 7. *appellatur eò quòd multa in ſe habeat, & per ea omnia vnus eſt, nec in aliquid eorũ, quæ operatur ipſe mutatur, ſicut imago ex annulo, quæ in ceram tranſit, & annulum non relinquit.* Audi & S. Auguſt. epiſt. 102. ad Euodium: *Legitur quidem & ſpiritus ſapientiæ multiplex, ſed rectè dicitur etiã ſimplex. Multiplex enim quoniam multa ſunt, quæ habet: ſimplex autem, quia non aliud quàm quod habet, eſt. Sicut dictus eſt Filius habere vitam in ſemetipſo & eadem vita ipſe eſt: homo autem Verbo acceſſit, non Verbum in hominem conuertibiliter acceſſit: atque ita & Filius Dei ſimul cum homine ſuſcepto dicitur: vnde idẽ Filius Dei incommutabilis eſt atque coæternus Patri ſed in Verbo ſolo: & ſepultus eſt Filius Dei, ſed in carne ſola.* q. d. Chriſtus, quà Deus, vnicus eſt & immutabilis: quà homo, multiplex, mutabilis & paſſibilis.

Audi & S. Bernardum ſerm. 3. de Pentecoſte hæc adaptantem Spiritui ſancto: *Verè multiplex Spiritus, qui tam multipliciter filijs hominum inſpiratur, vt non ſit qui ſe abſcondat à calore eius. Siquidem conceditur eis ad vſum, ad miraculum, ad ſalutem, ad auxilium, ad ſolatium, ad feruorem. Ad vſum quidem vitæ bonis & malis, dignis pariter & indignis cõmunia bona abundantiſſimè tribuens; ita vt videatur hic diſcretionis limitem non tenere. Ingratus, qui in his quoque beneficium Spiritus non agnoſcit. Ad miraculum, in ſignis & prodigijs, in varijs virtutibus, quas per quorũlibet manus operetur: ipſe eſt antiqua miracula ſuſcitans, vt ex præſentibus fidem aſtruat præteritorum. Sed quia nonnullis hanc quoque gratiam ſine propria vtilitate largitur, tertia infunditur ad ſalutem, cùm in toto corde noſtro reuertimur ad Dominum Deum noſtrum. Porrò ad auxilium datur, cùm in omni colluctatione adiuuat infirmitatem noſtram. Nam cum teſtimonium perhibet ſpiritui noſtro, quòd filij Dei ſumus, ea inſpiratio eſt ad conſolationem. Datur etiam ad feruorem, cùm in cordibus perfectorum vehementiùs ſpirans, validum ignem caritatis accendit, vt non ſolùm in ſpe filiorum Dei, ſed etiam in tribulationibus glorientur: contumeliam gloriam reputantes, opprobrium gaudiũ, deſpectionem exaltationem.*

Denique B. Petrus Damiani libr. de *Dominus vobiſcum*, ca. 6. *Vnus eſt Spiritus*, inquit, *in maieſtatis eſſentia, multiplex per diuerſa chariſmatum dona, quæ* D *dat Eccleſiæ ſanctæ, quàm replet, vt & in vniuerſitate ſit vna, & in ſuis partibus ſit tota.* Vnde colligit, licèt Eccleſia perſonarum ſit multiplicitate (adde quoque, rituum nonnullorum) diuerſa; in vnum tamen eſſe ſancti Spiritus igne conflatam, atque ideo etſi per corporalem ſitum partibus videatur diuidi, vnitatis tamen intimæ ſacramentum nullatenus à ſua valere integritate corrumpi.

SVBTILIS] Græcè λεπτὸν, id eſt tenuis, gracilis, macilentus, raſus & extenuatus, quia omnia peruadit & penetrat (vnde S. Ambroſ. libr. 3. de Spiritu S. c. 7. legit, *penetrabilis*) etiam profunda Dei, 1. Corinth. 2. 10. Hoc eſt, quod ait Apoſt. Heb. 4. 12. *Viuus eſt ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus, compagum quoque ac medullarum, & diſcretor cogitationum, & intentionũ cordis.*

Appoſitè poſt *ſanctus* ſubiungit, *ſubtilis*: quia ſicut aër purus, æquè ac cibus leuis & ſubtilis generat ingenium ſubtile, vt docent medici: ſic pariter ſanctitas, id eſt ſecretio à rebus terrenis, facit hominem ſubtilem, ſpiritalem & diuinum. Nam vt vulgò dicitur: *Pinguis venter non gignit ſenſum tenuem.* Tritum eſt illud Horatij libr. 2. Serm. ſatyra 2. *Subtilitatis origo.*

Corpus onuſtum
Heſternis vitijs, animum quoque prægrauat ipſum,
Atque affigit humo diuinæ particulam auræ.

Sic Gellius lib. 4. cap. 19. ex Medicis docet pueros cibo ſomnoque largiore vtentes, fieri craſſos & obtuſos.

Hunc ſubtilitatis ſpiritum in ſpeculatiuis, ſapientia præ alijs communicauit Ioanni Scoto B Ordinis S. Franciſci, qui illum vt ſuum in Theologia & Philoſophia magiſtrum colit & ſequitur. Vnde vulgò vocatur *Doctor ſubtilis*; à Scaligero exercit. 324. vocatur *lima veritatis*; ab alijs, *cos ingeniorũ, philoſophorum phœnix, & inter philoſophos quidam Deus*; ab alijs, *ſubtilitatis miraculum, arcanorum Apollo, Seraphicæ Religionis columen, Sorbonæ gloria.* Dubitat Cardanus lib. 16. de Subtilit. Quis ſubtilior, an Ariſtoteles, an Euclides, an Scotus? Porrò hæc ſubtilitas partim ei naturalis fuit à ſubtilitate ingenij, quà excelluit; partim ſupernaturalis, opuſque gratiæ & Spiritus ſancti, cuius ipſe, vtpote Religioſus, fuit inſtrumentum & organum. Vnde Ioannes Maior in 4. diſtinct. 38. q. 10. eum vocat humillimum, Apoſtolicum, pauperrimum, imò Summo Pontificatu dignũ. *Scoti elogia.*

C Et D. Bernard. de Soria in report. impreſſa Pariſijs anno 1517. ita de eo canit:

Scotus adeſt fidei lampas, Chriſtiq́; Sibylla,
Interpreſq́; Dei, caſtrum inſuperabile veri;
Scriba Iouis, mundiq́; oculus, conuiua Tonantis,
Ingenij claro penetrans acumine cuncta.

Porrò ſubtilitas hæc rebus intenta verborum elegantiam reſpuit. Vnde Picus Mirandul. epiſt. ad Hermolaum, Scotum cum Lucretio comparans: *Eſt*, inquit, *huic* (Scoto) *os inſipidum, illi* (Lucretio) *mens deſipiens: hic infantiſſimus dicendo, ſentit ea quæ laudari dicendo ſatis non poſſunt: ille fando eloquentiſſimus loquitur nefanda.* Cùm argueretur à quodam de ſtudio contradicendi, quòd vbique ſeſe opponeret D. Thomæ Doctori ſancto, ſubtiliter reſpondit: ſi Doctor eſt, diſputet mecum; ſi ſanctus eſt, oret pro me. Ego enim ſtudio veritatis, non cõtradictionis, cum illo diſputo. Sicut enim ex colliſione lapidũ exilit ignis, ſic ex confricatione ingeniorum per diſputationes ſubtiles, elicitur & emicat veritas. Cos ergo ſubtilis ingenij, eſt contradicentis argumentatio.

Sanctior eſt ſubtilitas in practicis, quæ mille modos & praxes virtutum, quibus indies magis placeat Deo, magnoſque meritorum cumulos coaceruet, ſubtiliter excogitat & adinuenit: qualem videre eſt in Vitis Sanctorum; vt qui eas legit, facilè eamdem addiſcat & vſurpet. Hæc maximè ſita eſt in ſubtili intentione cuiuſque operis, vt ſcilicet quodque opus optimo fine, putà propter amorem & honorem Dei, fiat: cui ſi addas alias aliarum virtutum intentiones & fines, v. g. ſi comedas, ſtudeas, labores, ambules, ores, *Subtilitas ſancta actionum eſt intentio.*

vt

vt honores & ames Deum, inſuper vt abſtinentiam, patientiam & pœnitentiam exerceas, vt proximo prodeſſe valeas, ſimileſque ob fines, ſubtiliter & facillimè virtutes, earumque merita mirè adaugebis. Summa ſubtilitas ſanctitatis eſt, multa magnaque agere & pati pro amore Dei.

Hîc multi interſerũt aliud epitheton Spiritus ſapientiæ, ſcil. *modeſtus*. Ita S. Bonauent. Hugo, Gloſſa & Holcot. Verùm hoc non habent Græca, nec Romana, nec cetera Latina correctiora.

Disertvs] Græcè τρανὸν, id eſt Primò, clarus, planus, perſpicuus & diſertus, Vatabl. *illuſtris*. Ratio à priori eſt, quòd qui bene res intelligit & comprehendit, facilè & copiosè eas loqui poteſt, itaque eſt diſertus: ſapientia enim parit eloquentiam. Vnde ſapientia *linguas infantium facit* τρανὰς, id eſt *diſertas*, vt dicitur c. 10. v. 21. iuxta illud pſal. 44. *Diffuſa eſt gratia in labijs tuis.* Et illud pſal. 8. *Ex ore infantium & lactentium perfeciſti laudem*, vti fecit in ore S. Agnetis, S. Priſcæ, S. Viti, S. Celſi, aliorumque puerorum & puellarum, qui tyrannis pro caſtitate & fide reſtiterunt vſque ad mortem & martyrium; itaque ſapienter & diſertè eis reſponderunt, vt fecerint eos obmuteſcere. Hoc eſt, quod ſuis promiſit Chriſtus dicens: *Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed Spiritus Patris noſtri, qui loquitur in vobis*, Matt. 10. 19. Sic Nazianz. orat. 2. huc alludens Spiritum ſanctum vocat τρανὸν, id eſt perſpicuũ & diſertum, imò τρανωτικὸν πάντων, id eſt illuſtrantem omnia: quia quidquid in nobis eſt luminis, id habemus ex illuſtratione Spiritus ſancti; & quia omnia nobis explicat & illuſtrat, vt eadẽ alios clarè docere & efficaciter perſuadere valeamus, iuxta illud quod Iſaias c. 35. 6. prædixit, quòd *aperta erit lingua mutorum*, vt Apoſtolorum, qui Actuum 2. 4. Spiritu ſancto edocti *cœperunt loqui varijs linguis magnalia Dei, prout Spiritus ſanctus dabat eloqui illis.* Et Actuum 6. 10. Iudæi diſputantes cum Stephano non poterant reſiſtere ſapientiæ, & Spiritui qui loquebatur.

Secundò, τρανὸν verti poteſt, *integer, ſolidus, adultus, verus*. ita Complut. & Cantacuzenus, qui idipſum ſic exponit, q. d. Spiritus ſanctus eſt indiſſolubiliter magnus, integer, perfectus, atque omnis magnitudinis, amplitudinis, integritatis & perfectionis effector, omnem rerum earumdem coagmentationem continendi vim habens, & magnarum rerum efficaciſſimarum cauſa. Igitur Spiritus ſanctus eſt integer, ſolidus, adultus, id eſt viuidus, vegetus, vigoroſus & efficax in operando.

Mobilis] Græcè εὐκίνητον (quæ vox in Græco præponitur τῷ τρανὸν, id eſt *diſertus*, id eſt *bene mobilis*, vti vertit S. Ambroſ. libr. 3. de Spiritu ſancto ca. 19. (licèt nonnulli codices S. Ambroſ. habeant, *bonus mobilis*, ſed perperam) Vatabl. vertit, *vegetus*.

Spiritus eſt mobilis. Primò. Iam Primò, noſter Lorinus opinatur, ſapientiam & Spiritum ſanctum dici mobilem, eò quòd facilè è nobis moueri, id eſt precibus flecti & perſuaderi, poteſt.

Secundò. Secundò, alij τὸ *mobilis* referunt ad τὸ *diſertus*, quod præceſſit. q. d. Sapientia & ſpiritus ſanctus faciunt ſui cõpotes diſertos, vt linguam habeant mobilem & volubilem ad diſertè loquendum & diſſerendum; at non ita, vt properando verba præcipitent, ſicut faciunt nonnulli concionatores populares, vt ſui admirationem concitent: in quos acriter inuehitur Seneca epiſt. 40. *Hæc popularis oratio*, inquit, *nihil habet veri, mouere vult turbam, & inconſultas aures impetu rapere, tractandam ſe non præbet, aufertur. Quomodo autem regere poteſt, quæ regi non poteſt? Quid? quod hæc oratio, quæ ſanandis mentibus adhibetur, deſcendere in nos debet. Remedia non proſunt niſi immorentur. Multum præterea habet inanitatis & vani: plus ſonat, quàm valet. Lenienda ſunt, quæ me exterrent; compeſcenda quæ me irritant; diſcutienda, quæ fallunt; inhibenda luxuria; corripienda auaritia. Quid horum raptim poteſt fieri? quis medicus ægros in tranſitu curat? Quid? quod ne voluptatem quidem vllam habet talis verborum ſine delectu ruentium ſtrepitus.*

Tertiò. Tertiò & genuinè q. d. Sapientia & Spiritus ſanctus eſt mobilis, id eſt agilis, motiuus & efficax, tum in ſe, quia ſcilicet in omnes partes facilè ſe mouet, atque ad omnia negotia facilè occurrit ac præſto adeſt, vt ritè gerantur. Sapientia enim citò ſuggerit ſana conſilia, præſertim vbi periculum, vel opus difficilè ingruit, iuxta illud Boëtij de Deo lib. 3. de Conſol. metro 9.

Stabiliſq; manens dat cuncta moueri.

Tum quia compotes facit agiles, alacres & expeditos ad omne bonum, iuxta illud Ezech. 1. 20. *Quocumque ibat ſpiritus, illuc eunte ſpiritu, & rotæ pariter eleuabantur, ſequentes eum: ſpiritus enim vitæ erat in rotis.* Et illud Pauli Rom. 8. 14. *Quicumque ſpiritu Dei aguntur, ij ſunt filij Dei.* Hinc Spiritus ſanctus deſcendit in Apoſtolos ſpecie ſpiritus, id eſt venti vehementis, vt ſignificaret ſe eos impellere ad opera heroica, & ad vehementiam efficaciamque concionandi, cui nemo reſiſtere poſſet. *Neſcit tarda molimina Spiritus ſancti gratia*, ait S. Ambroſ. in illud ca. 1. S. Lucæ: *Abijt* (Maria) *in montana cum feſtinatione.*

Denique S. Gregor. hom. 5. in Ezech. ſtabilẽ cum mobili conciliat. *Omnipotentis ergo Spiritus*, inquit, *vt vbique præſentia ſignaretur, ſimul & mobilis & ſtabilis dicitur, quia vbique etiam neſcientibus occurrit. Tenens ergo omnia ſtabilis; præſentem ſe omnibus exhibens, mobilis appellatur.*

Rurſum ſtabilis eſt in promiſſis. vt ſit impoſſibile mentiri eum; mobilis in ijs præſtandis: ſtabilis, nos contra mala ſtabiliendo; mobilis, bona communicando: ſtabilis, in contemplatione; mobilis, in actione: mobilis in via; ſtabilis, in patria.

Incoinqvinatvs] ἀμόλυντον, id eſt incontaminatus, immaculatus, impollutus, vti legit S. Ambroſius, carens omni labe & macula, omnibus ſordibus & tenebris. Deus enim eſt mera ac pura lux, & tenebræ in eo nõ ſunt vllæ, 1. Ioa. 1. 5. Nam, vt ait S. Ambroſ. li. de Spiritu ſancto c. 19. & in Symbol. c. 7. *Sicut lumen tenebras non recipit, ſic & Spiritus ſanctus per naturam habet, vt omnium ſordium incapax ſit: ſed & omnium ſordium*, vt ait Cantacuz. *expiandarum vim habet, nihilq; vel eſſe, vel permanere inquinatum patitur, at ſine vlla inuidentia cunctis rebus illuceſcit, cunctaſq; maculas delet.*

Hinc ſymbolum ſapiẽtiæ & ſapientis eſt apis, quæ puriſſima eſt, puros amat, impuros fugit adeoque feminas veneri operam dantes inuadit & aculeis configit, vti dixi Prouerb. 6. 6. Præclarè

rè S.Gregor.Nazianz.in Carmin. *Pro viribus tuis,* inquit, *teipſum luſtrato, vita ſplendida renouato. Sic enim Deum mentis intelligentia comprehenſum percipies. Nec fruſtra vulgo dicitur, Deum ad templum ſuum accurrere. Quippe purus cum ſit, non niſi purus homo poteſt ipſius habitaculum eſſe.* Hinc illud Cant.4.11. *Fauus diſtillans labia tua,* quia, vt explicat Richard. Victor. *Labia deuotæ animæ ſpiritalis dulcedinis liquore fluunt, & alijs ad ædificationem hunc fundunt. Hūc fauum congerūt de diuerſis Script. floribus: hos perquirit, his inſidet, de his ſuauitatē ſpiritualis dulcedinis extrahit, ſcientiam inflantem ſegregat & contemnit, ædificationem potiùs perquirit, ſuaueolentes ſententias, non pompoſam eloquentiam eligit.* Et Petrus Cellenſis lib.1.epiſt.12. *Diſcurre, ait, per amœniſſimos Script. campos, lege quaſi apis, & reconde in alueolo memoriæ ſuauiſſimi odoris flores, caſtitatis lilium, oliuam charitatis, patientiæ roſam, vuas ſpiritualium charismatum.* Vide quæ de ape dixi Prouerb.6.6.

CERTVS] Græcè, σαφὲς, id eſt *manifeſtus*, ait S.Ambroſ. perſpicuus, indubitatus, Vatabl. *euidens.* Noſter, *certus*, vt nec ipſe erret, nec in errorem inducat ſeſe habentē. Differt ergo à τρανὸν. quod σαφὲς ſit certus de veritate, vt in ſentiendo non erret; τρανὸν verò ſit conſpicuus & diſertus in eloquendo, vt alios edoceat. Hinc Philoponus l.1.Poſter. ſub finem, à σαφὲς cenſet dici σοφίαν, id eſt ſapientiam, quaſi σαφίαν, quia res diuinæ circa quas verſatur, per ſe ac natura ſua ſunt certiſſimę & manifeſtę. Hinc S.Ludouicus rex Frãciæ moriturus inter alia documenta, quæ Philippo filio reliquit, hoc interſerit: *Si quid poſſideas rei alienæ, etiamſi id acceperis à maioribus tuis, incunctanter reſtituas iuſto poſſeſſori, vbi certò id tibi cõſtiterit. Sin autem dubia res eſt, cura vt viri ſapientes accuratè, & ſine mora inquirant.* Ita Gaguinus libr.7.de Geſtis Francorum.

Et S. Thomas Aquinas in epiſt. qua cuidam petenti præſcribit modum acquirendi ſcientiam & ſapientiam: *Tardiloquum,* inquit, *te eſſe iubeo: conſcientiæ puritatem amplectere: orationi vacare ne deſinas: omnibus amabilem te exhibe nihil penitus quære de factis aliorum,* &c. *ea quæ agis & audis, fac vt intelligas, de dubijs te certifices.* Intellige quoad fieri poteſt. Nam multa in hac vita ſunt obſcura & probabilia dumtaxat, in quibus certitudo & euidentia haberi nequit. Quare ſæpè in agibilibus probabilem dumtaxat opinionem ſequi debemus: ſed hæc in praxi certa eſt. Cum enim nequimus habere euidentiam, certum eſt in praxi licere ſequi ſententiam probabilem dumtaxat. Addit Ceruantius: Sepia, inquit, dicebatur Ariſt. philoſophorum princeps & coryphæus, qui velut affuſo atramento celabat aliquādo veritatem, de quo Sap.1.11. eſt illud, *ſermo obſcurus:* at Spiritus hic ſanctus, & qui eo edocti ſunt, vti doctrinam certam abſque errorum aut dubitationum nebulis; veram, abſque falſitatis tenebris; ſinceram, abſque hypocriſis dolis; claram, abſque caligine ignorationis, hauriunt; ita ex participatione huius ſpiritus docentis, certi, veri, ſinceri & præclari ſunt. Hinc à Chriſto Spiritus ſanctus vocatur Spiritus veritatis, Ioan.14.17.

Aliqui *certus* exponunt firmus, fidelis, conſtãs in promiſſis, propoſitis, dictis & factis.

SVAVIS] Græcè, ἀπήμαντον, id eſt *illæſus*; S. Ambroſius, *inuiolabilis*; alij, *incolumis & incolumes red-*

A *dens*; alij, *proſpers*; Vatabl. *innocuus*, qui nocere nequit, & cui noceri non poteſt. Sic & Cantacuzenus: quod Noſter profundè vertit *ſuauis*. q.d. Adeò bonus & benignus eſt ſpiritus ſapientiæ, ipſeque Spiritus ſanctus, vt non tantùm nemini noceat, ſed & omnibus prodeſſe ſtudeat. Adeò enim ſuauis eſt, vt omnes incolumes ſeruare, fouere, ſolari, erigere & promouere ſatagat. Vnde vocatur *Paracletus*, id eſt conſolator, taleſque efficit Sanctos, præſertim qui animarum lucro ſtudent. Sic ab Ethnicis ſuis Iupiter dicebatur Apemius (quæ vox alludit ad ἀπήμαντος) qui triſtes noxas pellit à foribus, ſeu qui damna & calamitates auertit: de quo Pauſan. in Attic. dicens: *In Hymeto Pluuij Iouis ara, in Parthenete Iupiter ex ære; eſt etiam ara ibidem alia, ad quam Ioui, quem modò Pluuiū, modo* B *Apemion, id eſt innoxium, appellant, rem diuinam faciunt,* &c. Atque huius ſuauitatis ſpecie, colore & imitatione induti viſuntur hoc Spiritu prædití. Eſt enim, ait hoc loco Holcot, *facies domini, famulus; magiſtri ſpeculum, diſcipulus; regni moderator, rex:* ita & ſuaues de familia ſunt Spiritus ſancti, qui & ipſe ſuauiſſimus eſt, ac ſuorum ingenia, mores, ſermones ſuauitate condit eximia, vt nonniſi mel & nectar vultu & ore ſpirare ac fundere videantur, iuxta illud Pauli: *Exhibeamus noſmetipſos ſicut Dei miniſtros, in multa patientia,* &c. *in longanimitate, in ſuauitate, in Spiritu ſancto, in charitate non ficta,* 2.Corinth.6.6. Et: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui ſpiritales eſtis, huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis, conſiderans teipſum, ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate, & ſic adimplebitis legem Chriſti,* Galat.6.1. Hinc Spiritus ſanctus C dicitur oſculum & ſuauium Dei, & vt S.Bernard. ait ſerm.1. de Spiritu ſancto; *Dulciſſimum quod eſt in Deo:* iuxta illud Cant.1. *Oſculetur me oſculo oris ſui.* Hinc & ſapientia de ſe dicit: *Spiritus meus ſuper mel dulcis,* Eccli.24.27. Et Sap.c.12.1. *O quam bonus & ſuauis eſt Domine ſpiritus tuus in omnibus.* Nimirum. *Spiritus ſanctus oſculum Dei.*

Omne tulit punctum qui miſcuit vtile dulci.

Hinc Deus apparuit Eliæ in ſpiritu leni: *Non,* inquit, *in ſpiritu Dominus, nõ in commotione Dominus, non in igne Dominus,* ſed in ſibilo auræ tenuis. 3. Reg.19.11.

AMANS BONVM] Græcè φιλάγαθον, Vatabl. *boni ſtudioſus,* vt ſcilicet hominem in virtute omnique bono promoueat. *Charitas* enim (quæ eſt comes ſapientiæ & Spiritus ſancti) *non gaudet ſuper iniquitate, congaudet autem veritati omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet,* 1.Corinth.13.

D Porrò φίλος in φιλάγαθος, inquit Ceruantius, Primò, eſt ſtudioſus boni; Secundò, amicitiæ fœdere ſociatus cum bono; Tertiò, placitus, gratus, familiaris, cliatus; Quartò, oſculans & ſuauians. Quintò philtro amoris ad ſe rapiens.

ACVTVS] ὀξύ, quod nonnulli accipiunt pro ὠκύ, id eſt velox: quod ſecutus Cantacuzenus explicat. q. d. Sapientia & Spiritus ſanctus vbique præſtò eſt, velociter inuocantibus ſe ſiſtit; imò eorum orationem præuenit & præuertit, vti dixit c.6.14. Perperam Gloſſa, Hugo & Bonau. pro *acutus* legunt, *actum*, nectuntque præcedenti epitheto, hoc modo: *Amans bonum actum*, vel *actus*, vti alij legunt, in genitiuo. *Spiritus ſapientiæ acutus.*

Dicitur Spiritus ſapiētiæ *acutus*, non hebes vel obtuſus. Primò, quòd inſtar acus habeat acu- *Primò.*

men intelligendi & penetrandi omnia, etiam occulta, arcana & obſcura, ſitque perſpicaciſſimus. *Secundò.* Secundò, quòd intellectûs apicem exacuat, faciatque de qualibet re acutè diſſerere, atque in dicendo & diſſerendo æquè ac in agendo ſit argutus, ſolers, callidus & vafer. Addit Cantacuzenus, quòd in rebus minimis, quæ ob exiguitatem diuidi nequeunt, totus perfectè ac penitus adſit. *Tertiò.* Tertiò, quòd inſtar gladij acuti reſecet malum à bono, vitium à virtute, fucum à veritate, imperfectum à perfecto, amorem proprium ab amore diuino, vt mentis intentionem acuat & rectificet. *Quartò.* Quartò, quòd voluntatis aciem exacuat ad bonum, quod melius eſt & perfectum, totis viribus ambiendum. *Quintò.* Quintò, quòd ſui ſapore guſtuque acuto intimos animæ ſenſus penetret, pungat & feriat: ſicut acetum acore ſuo ſaporem ciborum exacuit, ac palatum pungit ferítque; itaque orexin & appetitum excitat, & quaſi ſtomachum acuit, iuxta illud Plinij epiſtol. 123. *Vt enim ſic cœnam tibi facerem, dulcibus cibis acres acutóſq; miſcerem, vt obtuſus ille & oblitus ſtomachus his excitaretur.* Tale acetum menti ingerit ſapientia, cùm illam de erroribus & defectibus ſuis, vel interiùs per inſpirationem, vel exteriùs per acrem mordacemque Superioris reprehenſionem caſtigat. Talis fuit S. Ioannes Baptiſta, & Chriſtus Dominus: vnde de eo cecinit Iſaias cap. 49.2. *Poſuit os meum quaſi gladium acutum: in vmbra manus ſuæ protexit me, & poſuit me ſicut ſagittam electam: in pharetra ſua abſcondit me.* *Sextò.* Sextò, *acutus*, id eſt acer, bilioſus, acerbus, iracundus, indignans. Sic enim ira vocatur acuta. Iram autem Sancti induunt, cùm zelantur pro Dei honore, vt eius offenſas auertant. Ira enim eſt cos virtutis & zeli. Sic Actor. 17.16. dicitur: *Paulus autem cùm Athenis eos expectaret, incitabatur ſpiritus eius in ipſo, videns idololatriæ deditam ciuitatem*; græcè, παρωξύνετο, id eſt *acuebatur, inflammabatur, irritabatur ſpiritus eius in ipſo, videns idololatram ciuitatem exiſtentem.*

QVEM NIHIL VETAT] Græcè, ἀκώλυτον, cuius prima & optima verſio Vulgati interpretis eſt, *quem nihil vetat*; Secunda Complut. Dionyſ. Holcot & aliorum, *qui nihil* vel *neminem vetat*; Tertia S. Ambroſ. lib. de Incarn. *prouidens, poſſibilis*; Quarta Vatabl. *prohiberi neſcius*; Quinta Ianſen. Pagnini, Montan. *expeditus*; Sexta Cantacuz. *cuius potētiæ reſiſti non poteſt*; Septima, ad verbum ex Græco, *quē nihil reprimit, prohibet, auertit, arcet*, quo minùs pergat in eo, quod ſemel cœpit.

Igitur, quod in multis Vulgatæ exemplaribus olim legebatur: *Quem nihil vetat benefacere*, rectè ex Græco & correctioribus Vulgatæ exemplaribus correxerunt Romani: *Quem nihil vetat, benefaciens*: *benefaciens* enim eſt aliud epithetum, de quo mox.

Senſus eſt q.d. Sapientiæ diuinæ, æquè ac Spiritus ſancti, tanta eſt prouidentia & potentia, vt nullus eam remorari, prohibere, inhibere, ſiſtere vel impedire valeat; ſed ipſa potiùs omnes & omnia ſibi obſiſtentia impediat, ſiſtat, diſpellat & diſijciat. Eſt mioſis. Vnde S. Ambroſius legit, *prouidens, poſſibilis*. Et Cantacuzenus: Eius, inquit, potentiæ reſiſti non poteſt, permeat corpora, animas, mentes: non impeditur cuiuſquam duritia aut repulſa, *nec eſt qui ſe abſcondat à calore eius*, pſal. 18.7. Nulla eſt tanta malitia, quæ vincat ſapientiæ bonitatem, vt dicitur hoc cap. v. vlt. Sic Saulus illi reſiſtere nequiuit, ſed ab ea audiuit: *Durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare*, ideoque ex Saulo factus eſt Paulus, Act. 9. Nullum cor, quantumuis durum, gratiæ Dei efficaci reſiſtit: ideo enim datur, vt cordis durities auferatur, ait S. Auguſtin. Vnde noſter à Caſtro ἀκώλυτον exponit, *expeditus, cui agenti nihil obſtat, prohiberi neſcius, nullius imperio addictus, qui non poſſit prohiberi*: ita enim vi ſua peruadit omnia, vt impedimenta quæque perrumpat. Gregor. Nazianz. explicuit *minimè impeditus*, hoc eſt, *liberam habens poteſtatem*.

BENEFACIENS] Græcè εὐεργετικόν, id eſt *beneficus*; Pagnin. & Montan. *pronus, celer & velox ad beneficia præſtanda*; benè, ritè, rectè, faciliter, feliciter, aptè, præclarè faciens, operans, benefaciens; S. Ambroſius, *munificus*, qui liberalis eſt in ſuos, eoſq; pariter facit liberales. *Dat omnibus affluenter, nec improperat*, Iacob. 1.5. Sic Chriſtus *pertranſijt benefaciendo, & ſanando omnes oppreſſos à diabolo*, Actor. 10.38. Bonum enim eſt ſui diffuſiuum. Hinc Deus quia ſummè bonus, ſummè pariter ſe ſuaque etiam impijs & ingratis communicat, vti docet S. Dionyſ. de Diuin. nomin. in Bono. Proprium ergo Dei & diuinitatis opus eſt, benefacere. Hinc illud epiſt. 3. Ioan. v. 11. *Qui benefacit ex Deo eſt*; Et illud Pauli, imò Chriſti. *Beatius eſt magis dare, quàm accipere*, Actor. 20.35. Et illud Nazianz. orat. de cura pauperum, *Eſto calamitoſo Deus*: nullà enim alià dote magis homo accedit ad Deum, quàm beneficentià, vt docet ibidem Nazianz. & S. Leo ſerm. 40. *Beneficentia proximè accedimus ad Deum.* Deus enim eſt immenſus beneficentię ſol, radios bonitatis ſuæ in omnes & omnia diffundens. Græcum εὐεργετικὸν propriè idem eſt, quod *benefactiuus*; ita ſcilicet vt non tantùm per ſe benefaciat, ſed & alijs omnibus benefaciendi facultatem ſimul & volūtatem aſpiret, adeoque quòd beneficijs eius ritè vtamur, id ex ipſomet, tāquam ex vberrimo fonte, hauriamus: cumque ſuis bonis & donis eximiè aliquē auget, id eo conſilio facit, ait S. Leo ſerm. 40. vt illa per diuitis manum in alios deriuet: vt cùm aquas in theſaurum ſiue aream congregamus, id facimus, vt inde per euripos in multorum domus deriuemus. Reges, Imperatores, Pontifices vnum aut alterum ſeligunt, cuius manu fiant eleēmoſynæ: at Deus tot ei muneri pręficit, quot ſua bona diſtribuit. Quocirca veteres, teſte Euſebio lib. 1. de Præparat. & Plinio lib. 2. ca. 7. beneficos velut viuas Dei imagines, & ſimulachra diuino numine imbuta, venerabantur, quin & reges vocabantur Euergetæ, id eſt benefici, vt ait Chriſtus Lucæ 22.25.

HVMANVS, BENIGNVS, STABILIS, CERTVS, SECVRVS, OMNEM HABENS VIRTVTEM, OMNIA PROSPICIENS, ET QVI CAPIAT OMNES SPIRITVS: INTELLIGIBILIS, MVNDVS, SVBTILIS] VERS. 23.

HVMANVS, BENIGNVS] Græcè eſt vna vox φιλάνθρωπον, id eſt hominum amator: vnde φιλανθρωπία à Paulo ad Titum 3.4. vocatur inſignis ille Chriſti amor in homines, quo ſe eorum cauſa hominem fecit, id eſt hominum cognatum & fratrem. *Humanus* ergo idem eſt, quod amans homines, ita vt totus eorum ſaluti incumbat. Sapientia

pientia enim diuina hominis cauſa totum mun-
dum creauit, angelos illi cuſtodes dedit; quin &
Verbum in carnem, ac Spiritum ſanctum in A-
poſtolos ceteroſque fideles miſit, ac innumera
eis dona contulit, & indies confert. Hinc Philip-
pus Solitarius l. 3. Dioptræ c. 3. & 5. notat Deum
nuſquam dici φιλάγγελον, ſicut dicitur φιλάν-
θρωπος. Nam *nuſquam angelos apprehendit, ſed ſe-
men Abrahæ*, ait Apoſtolus Hebr. 2. 16. Quocirca
S. Chryſoſtom. Deum magis amaſſe homines,
quàm angelos docet hom. 21. in Geneſ. imò ma-
gis in dies amat, præſertim cùm ſeipſum in Eu-
chariſtia hominibus in epulum proponit: ibi e-
nim *diuini ſui erga homines amoris theſauros in homi-
nes effundit*, vt ait Trident. ſeſſ. 13. imo S. Ioan. ca.
13. *Cùm dilexiſſet ſuos*, inquit, *qui erant in mundo, in
finem* (tum vitæ, tum amoris, id eſt extremo amo-
re) *dilexit eos.*

Stabilis] Tum quia ſpiritus ſapientiæ, æquè
ac Spiritus ſanctus, idem ſemper eſt, ſibique con-
ſtat, & eſt immutabilis: tum quia fidelis eſt, &
quæ promiſit infallibiliter præſtat: tum quia ani-
mas, quas inhabitat, facit in bonis propoſitis &
operibus ſtabiles, conſtantes & perſeuerantes, vt
in ijs confirmentur, ſintque ſancitæ & ſanctæ.

Certvs] Græcè ἀσφαλὲς, id eſt firmus, mu-
nitus, tutus ab omni hoſte, aduerſitate, periculo,
ideoque ſecurus, vt ſequitur. S. Ambroſ. vertit
integer; S. Bonauent. *Conſtans in bono. Certus* ergo
hic aliud ſignificat, quàm paulò antè; ibi enim
græcè eſt σαφὲς, id eſt manifeſtus, perſpicuus,
euidens: hic verò eſt ἀσφαλὲς, id eſt tutus, cau-
tus, carens periculo, integer, benè munitus & cu-
ſtoditus, certus ſe nihil detrimenti paſſurũ; item
minimè titubans fallente pedis veſtigio, haud
periculoſus, qui titubare aut falli neſcit, qui fru-
ſtrari vel fruſtrare nequit, ſed firmus certuſque
eſt in omnibus, cui te tuaque omnia indubitan-
ter credere poſſis; cùm homines etiam ſapientes
& potentes ſæpè titubent, vacillent, lapſent, ce-
ſpitent. Gentiles Neptuno maris Deo cognomẽ
dedêre Aſphalij, id eſt tuti & ſecuri, ob nauium in
portubus tutam à tempeſtatibus fidamque ſta-
tionem, eique iuxta portum templum erexere,
teſte Pauſania libr. 3. & 7. Verùm hoc Aſphalij
cognomen, non niſi Sapientiæ Dei & Spiritui
ſancto competit.

Secvrvs] Græcè ἀμέριμνον, id eſt *ſine cura*; S.
Ambroſius, *ſine ſollicitudine*, tranquillus, quietus,
eò quòd tutus ſit & bene munitus, vti præceſſit,
ac ſuos ſecuros, trãquillos ac lætos præſtet. Nam
ſecura mens, quaſi iuge conuiuium, Prouerb. 15. 15.
Sancti ergo in quibuſuis periculis, tentationibus
& tribulationibus ſecurè dormiunt in prouiden-
tia & cura Spiritus ſancti, ſicut infans dormit in
ſinu matris, iuxta illud S. Petri epiſt. 1. c. 5. 7. *Om-
nem ſollicitudinem veſtram proijcientes in eum, quoniã
ipſi cura eſt de vobis.* Hinc *iuſtus* Spiritu ſancto te-
ctus & protectus, *quaſi leo confidens* in quibuſuis
terriculamentis *abſque terrore erit*, Prouerb. 28. 1.
nec timet, ſed gaudet vitam præſentem perde-
re, vt beatam & æternam mereatur, Matth. 10.
28. Vide Iſaiam c. 4. 6. & c. 32. 18. & c. 48. 22.

Omnem habens virtvtem] Græcè παντο-
δύναμον, id eſt *omnipotens*, vel *qui omnia poteſt*, vti
legit S. Ambroſius; vel *omnipotentia præditus*, vti
vertit idem S. Ambroſ. libr. 3. de Spiritu ſancto.

A q. d. Sapientia Dei omnia poteſt, adeoque ſuos
facit quaſi omnipotentes, iuxta illud Pauli: *Om-
nia poſſum in eo, qui me confortat*, Philip. 4. 13. quia
ſi Deus pro nobis, quis contra nos? Rom. 8. 31. Sapiẽ-
tia enim Dei & Spiritus ſanctus poteſt omnia
creare, æquè ac gubernare, tam quæ naturæ ſunt,
quàm quæ gratiæ; tam quæ artis ſunt, quàm quę
virtutis; tã quæ iuris, poteſtatis & dominij ſunt,
quàm quæ medicinæ & ſanitatis. Omnibus enim
morbis tam corporis, quàm animi ſaluberrima
& efficaciſſima exhibet pharmaca. Denique po-
teſt armare validiſſimos exercitus angelorum,
hominum, animalium & creaturarum omnium
contra impios hoſtes ſuos, vti dixit in fine ca. 5.
Vnde Apoſtolos induit virtute ex alto, Lucæ
B 24. 49. vt omnes principes, populos, philoſo-
phos, omnes mundi delicias æquè ac terrores, o-
mnia tormentorum & martyriorum ſupplicia
forti animo adirent, & ſuperarent.

Hanc ſapientiæ diuinæ vim veteres Mytho-
logi, & Hieroglyphici repræſentarunt per haſtã
Palladis. Audi Pierium Hierog. 42. ca. 19. Quòd
Palladem armatam vbique conſpiciamus, indicat
arma parum proficere, niſi quæ per ſapientiam
adminiſtrantur: nam ſtulto præcipitique ingenio
imperatores quot & quantas, & ſibi & reipublicæ
calamitates attraxerint, vt alia diſſimulem, clades
illæ inſignes ad Trebiam, ad Traſimenum, ad
Cannas acceptæ ſatis ſuperque oſtenderunt. Porrò autem
haſta in manu Palladis, ingenij vim atque prom-
ptitudinem oſtendit. Vnde apud Martianum
legas.

Haſta etiam vibrans penetrabile monſtrat acumen.

C Hoc eſt quod canit Pſaltes pſal. 32. 6. *Verbo Domi-
ni cæli firmati ſunt & ſpiritu oris eius omnis virtus eo-
rum*, vbi per Spiritum S. Baſil. & Cyrillus intelli-
gunt Spiritum ſanctum.

Omnia prospiciens] Vatabl. *omnia proſpi-
ciens*; græcè πανεπίσκοπον, id eſt, *qui omnia ſpectat*,
vel *ſpeculator eſt omniũ*, vti locis citatis legit S. Am-
broſius; vel *luſtrans omnia*, vti legit S. Gregorius;
vel ad verbum *omnium Epiſcopus*, id eſt inſpector.
q. d. Dei ſapientia & prouidentia, æquè ac Spi-
ritus ſanctus agit totius mundi Epiſcopum: nam
inſtar Epiſcopi ex altiſſima æternitatis ſuæ ſpe-
cula omnia inſpicit & circumſpicit, etiam ſecre-
ta cordium, omnia ſcrutatur, & viſitat, vtrùm
ſuo munere ritè fungantur. Rurſum omnibus
proſpicit & prouidet de rebus neceſſarijs & vtili-
bus. ita Cantacuz. Denique ſingulis inſpirat cu-
D ram & prouidentiam futurorum, vt quiſque ſuæ
ſaluti & futuræ felicitati proſpiciat. Nam *circum-
ſpicimus præſentia, proſpicimus futura*, vt ait Dona-
tus. Idem ergo faciat Epiſcopus in ſua diœceſi,
rex in ſuo regno, Dux in ſuo ducatu, magiſtratus
in ſua ciuitate, paterfamilias in ſua domo, ac fide-
lis quiſque in ſua anima. Sic quiſque in ſuo offi-
cio & gradu imitabitur Dei ſapientiam. Vnde
S. Auguſt. tract. 51. in Ioannem, fidelem quem-
que, etiam laicum alloquens: *Cùm ergo*, inquit,
*auditis fratres Dominum dicentem: Vbi ego ſum, illic &
miniſter meus erit; nolite tantummodo bonos Epiſcopos
& clericos cogitare: etiam vos pro modulo veſtro mini-
ſtrate Chriſto, bene viuendo, eleemoſynas faciendo, no-
men doctrinamque eius, quibus potueritis prædicando: vt
vnuſquiſque, etiam paterfamilias, hoc nomine agnoſcat,
paternum affectum ſuæ familiæ ſe debere pro Chriſto;*

& pro vita æterna ſuos omnes admoneat, doceat, hortetur, corripiat, impendat beneuolentiam, exerceat diſciplinam: ita in domo ſua Eccleſiaſticum, & quodammodo Epiſcopale implebit officium miniſtrans Chriſto, vt in æternum ſit cum ipſo.

Huc alludens Eccleſia Sabbatho poſt Pentecoſten, ita orat & obſecrat: *Spiritum ſanctum, Domine, quæſumus, benignus infunde, cuius & ſapientiâ côditi ſumus, & prouidentiâ gubernamur.* Nam vt ait S. Chryſoſt. ſerm. 1. de Spiritu ſancto: *Ipſe eſt ſpiritalis mentium noſtrarum ſol, interni noſtri hominis lumen, lucifer in pectoris cælo.*

ET QVI CAPIAT OMNES SPIRITVS: INTELLIGIBILIS, MVNDVS, SVBTILIS] Ita Roman. Verum Græca hæc omnia legunt in genitiuo, qui Latinè vertitur per accuſatiuum, referuntque ad vnũ idemque ſpiritus ſapientiæ officium; ſic enim habent: *Et qui omnes capiat ſpiritus intelligibiles* (Vatabl. B *rationales*) *mundos, ſubtiliſſimos*; itaque legit Nazianz. orat. 37. cùm ait: *Per omnes ſpiritus penetrans, intellectiles, puros, tenuiſſimos* (*hoc eſt per angelicas, vt opinor, copias*) *quemadmodũ & per Propheticos & Apoſtolicos.* Et S. Ambroſius, *Et per omnia*, ait, *penetrans ſpirituum intelligibilium.*

Sic quoque legunt nonnulla Biblia Latina, ac S. Bonauent. Rabanus, Vatabl. Clarius, Ianſen. ac Cantacuzenus, qui per tria vltima ſpirituum epitheta, cenſet denotari tres angelorum hierarchias, quibus dominatur Spiritus ſanctus. q. d. Spiritus ſanctus capit, id eſt perficit (ideoque in eis degit & reſidet) ſpiritus intelligibiles, id eſt angelos perfectiſſimâ intelligentiâ præditos, quales ſunt omnes primæ hierarchiæ, putà Cherubim, Seraphim & Throni: item omnes ſpiritus mundos, id eſt omnes angelos ſecundæ hierarchiæ, puta Dominationes, Principatus & Poteſtates, qui ob puritatem affectuum liberi ſunt, ab omni animi paſſione & perturbatione, ideoque idonei ad regendum & imperandum. Denique Spiritus ſanctus capit omnes ſpiritus ſubtiliſſimos, id eſt omnes angelos tertiæ hierarchiæ, quales ſunt Virtutes, Archangeli & Angeli, qui quia ſunt ſpiritus ſubtiliſſimi, hinc nobis ſunt inuiſibiles. Fauet huic lectioni, quòd ipſe ſpiritus ſapientiæ paulò antè vocatus ſit νοερὸν, id eſt *intelligens*, item incoinquinatus, id eſt *mundus*, denique *ſubtilis*. Ergo id non videtur repetendum hoc loco, ſed legendum in plurali, *intelligibiles, mundos, ſubtiles*, ac referendum ad ſpiritus creatos, quales ſunt angeli.

Verùm pleraque exemplaria Latina conſtanter legunt in nominatiuo, *intelligibilis, mundus, ſub-* D *tilis*, itaque legit Editio à Romanis correcta. Concludens enim Sapiens repetit & inculcat tria præcipua ſapientiæ diuinæ, & Spiritus ſancti epitheta, quæ cauſa ſunt, cur ipſe capiat omnes ſpiritus. Facilis eſt lapſus ex ο in ω, vt pro νοερὸν ſcriptum ſit νοερῶν; pro καθαρὸν καθαρῶν; pro λεπτότατον λεπτοτάτων, hoc eſt, pro *intelligibilis* ſcriptum ſit, *intelligibiles*; pro *mundus, mundos*; pro *ſubtilis ſubtiles*.

Senſus ergo eſt q. d. Spiritus ſapientiæ, æquè ac Spiritus S. *capit*, id eſt intimè permeat, penetrat, occupat, continet & côplectitur omnes ſpiritus, tum hominũ, tum angelorum, eò quòd ipſe ſummè ſit intelligens, mundus & ſubtilis, imò ſit ipſa increata immenſaque intelligentia, mun-

A ditia (ſiue puritas) & ſubtilitas, ideoque omnis omnium ſpirituum creatorum, puta hominum & angelorum, intelligentia, munditia & ſubtilitas ab eo ceu perenni fonte dimanat & profluit, vti paulò antè dixi. Hoſce ergo omnes ipſi in ſe capit & continet. Primò, quia omnes eorum dotes & perfectiones, non tantùm eminenter, ſed & formaliter in ſe côtinet; verùm infinities pleniùs & perfectiùs, quàm ſint in hominibus & angelis, vtpote creaturis ſuis, quas ipſe vt creator in infinitum ſuperat & tranſcendit. Secundò, quia omnes eorum ſecretiſſimas cogitationes, volitiones, intentiones ſcrutatur & peruidet. Tertiò, quia omnes purgat, illuminat & perficit: intellectum eorum ſua luce illuſtrando, & voluntatem amore inflammando; itaque illas ceteraſque animæ potentias agit & impellit ad omne bonũ. B Denique ipſe dat omnibus eſſentiam & proprietates, imò quidquid habent, ſiue id ſit naturale, ſiue ſupernaturale. Inſuper eis communicat vim penetrandi & capiendi ſpiritus quoſlibet, indendo eis donum diſcretionis ſpirituum, per quod ſecretas cordium intentiones perſpiciant & diſcernant. Porrò Spiritus hic dicitur *intelligibilis*, græcè νοερὸν, id eſt ſumma vi intelligendi præditus, omniaque intelligens, & à nobis intelligi faciens. *Mundus*, quia omnis non tantum peccati & labis, ſed & materiæ eſt expers puriſſimuſque eſt ſpiritus: ita S. Bonauent. Item quia omnes hominũ ſordes vitia & ſcelera expurgat & mũdat per gratiâ; æquè ac morbos, miſerias & mortem expurgabit & mũdabit per gloriam. ita Hugo. Denique *mundus*, quia ipſe eſt lux puriſſima & ſplendidiſſima. *Subtilis*, ob cauſam ſuperiùs re- C cenſitam.

Sapientia capit omnes ſpiritus. Primò.

Secundò.

Tertiò.

Quartò.

Denique nonnulli per *ſpiritus* accipiunt dona Spiritus ſancti: hæc enim, vt ſua, Spiritus ſanctus in ſe continet, & à ſe electis & dilectis prout vult diſpertit & communicat. Cùm ergo deitas, vti docet S. Cyrillus in Côcilio Epheſino, omni loco, menſurâ, circumſcriptione, magnitudine ſuperior, à nullo capi comprehendique poſſit, imò omnia capiat & comprehendat, id attributum ſapientiæ infert & confirmat ipſius deitatem.

Propriè, vt dixi v. 21. & 22. hæc omnia epitheta competunt ſapientiæ diuinæ, quæ diuinitatis eſt attributum commune toti SS. Trinitati, quęque Deo eſt quaſi idea, ars & artifex omnium agendorum, tam in naturalibus, quàm in moralibus & ſupernaturalibus: vnde concludens ſubdit: *Omnibus enim mobilibus, mobilior eſt ſapientia.* D Eadem tamen rectè tribuuntur Filio, qui eſt Sapientia Patris genita, vt docêt S. Ambroſ. S. Aug. S. Nazianz. Chryſoſt. Baſilius & alij: ac Spiritui ſancto, qui eſſentialiter non differt, imò idem eſt cum ſapientia diuina, ait Cantacuzenus & Hugo: Spiritus ſanctus enim propriè eſt *Spiritus intelligentiæ, ſanctus*, vt dixit v. 22.

Nota. Græcè eſt διὰ πάντων χωρῶν πνευμάτων, quod Primò, Noſter vertit, *qui capiat omnes ſpiritus*; Syrus, *& omnes ſpiritus tenet*; Arabicus, *pertranſiens per ſpiritus caſtos*; Secundò, S. Ambroſius, *per omnia penetrans ſpirituum*; Tertiò, Vatabl. *omneſq; ſpiritus penetrans*; Quartò, Pagnin & Mont. *ad omnes capax ſpiritus*; Quintò, Ianſen. *per omnes procedens ſpiritus*; Sextò, Lorin. *per omnes penetrans ſpiritus*; Septimò, Octauò & Nonò, Cantac.

per

per omnes peruadit ſpiritus, perficit & peragit, quos omnes infinitis partibus ſuperat. Vndecimò, alij vertunt, *continens omnes ſpiritus*, ſicut locus continet locatum. Duodecimò, *comprehendens, perſpiciens & intelligens omnes ſpiritus*; vel paſſiuè *cōprehenſus, perſpectus, intellectus ab omnibus ſpiritibus*; Decimotertiò, *vniens omnes ſpiritus*; Decimoquartò, *proficiſcens per omnes ſpiritus*. Hæc omnia enim ſignificat Φωρῶν. Igitur ſpiritus ſapientiæ Dei, ac Spiritus ſanctus omnes ſpiritus, etiamſi ſapientiſſimi ſint & aſtutiſſimi, comprehendit in aſtutia ſua, eorum excellentias in ſe continet, eos ſua manu vt ſapientia, ſic & potentia tenet, omnia illorum penetrans & peruadens, imò & perficiens & vniens; & nouem hierarchicos ordines ad vnius curiæ cæleſtis concentum redigens, eos ſubiectos tenens: & quamuis velut in phalangas & exercitus diſtributi ſint militiæ cæleſtis, Luc. 2. & eorum quilibet æquiualeat integro exercitui, iuxta illud pſal. 33. *Immittet*, hebr. חונה *chone*, id eſt, *caſtrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum*; tamen ſingulos & omnes capit, id eſt tenet, occupat & comprehendit ſpiritus ſapientiæ Dei, ipſeq; Spiritus ſanctus.

Vers. 24. Omnibvs enim mobilibvs mobilior est sapientia: attingit avtem vbiqve propter svam mvnditiam] Græcè πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία, id eſt *omni motu magis motiuum quid eſt ſapientia*. q.d. Sapientia vi & celeritate motus ſui vincit omnem motum, quantumuis celerem & violentum: ſapientia in mouendo & operando efficacior & velocior eſt quouis motu & actione, ac quouis mouente & agente. Vnde S. Fulgent. in reſponſ. 6. ad Arrianos legit, *omnium mobilitantium mobilior eſt ſapientia*; & S. Auguſt. libr. 4. de Geneſ. ad litt. cap. 12. *motus eius* (ſapientiæ) *agilior & celerior eſt omnibus motibus*, etiam angelorum & cælorum, adeòque motu primi mobilis. Coniunctio cauſalis *enim* dat cauſam, cur ſpiritus ſapientiæ permeet ac penetret ſpiritus hominum & angelorum, quantumuis puros & ſubtiles, quia videlicet celerrimè, imò in inſtanti, peruadit omnia, non minùs quàm ſpiritus (ventus vel aër) ſubtiliſſimus & tenuiſſimus penetrat intima quæque domus; & ſol ſua luce abdita quęque ingreditur & illuſtrat: nam à ſapientia habent quòd intelligant & ſapiant.

Ita hunc locum explicat S. Gregor. Nazianz. orat. 37. quæ eſt 5. de Theolog. *Per omnes*, inquit, *ſpiritus penetrans, intelligentes, puros, tenuiſſimos (hoc eſt per angelicas, vt opinor, virtutes:) quemadmodū & per Propheticos & Apoſtolicos, eodem temporis momento, nec tamen in iiſdem locis (alij enim eorum alibi fuſi ac ſparſi erant:) quod quidem perſpicuè oſtendit, eum nullius loci circumſcriptione coërceri.* Quæ verba explicans Elias Cretenſis ſic ait: *Quamquam enim Prophetæ & Apoſtoli diſperſi eſſent, alij alibi, nec in eiſdem locis degerent; tamen eodem temporis momento Spiritus ſanctus omnibus aderat, in alijs prophetiæ munus efficiens, in alijs infinitas rerum diuinarum indicationes.* Cito hìc Nazianz. ex verſione Billij, ne mireris lector verba hic Nazianz. diuerſa ab ijs, quæ ex alia verſione citaui initio verſus præcedentis.

Obijcit S. Thom. 1. p. q. 9. art. 1. ad 2. Sapientia prima & increata eſt ipſe Deus: Deus autem eſt immutabilis & immobilis: quomodo ergo ſapientia hic dicitur *mobilior omnibus mobilibus*? Reſpondet, *quod ſapientia dicitur mobilis eſſe ſimilitudinariè: ſecundùm quod ſuam ſimilitudinem diffundit vſque ad vltima rerum: nihil enim eſſe poteſt quod non procedat à diuina ſapientia per quamdam imitationem ſicut à primo principio effectiuo & formali, prout etiam artificiata procedunt à ſapientia artificis. Sic igitur in quantum ſimilitudo diuinæ ſapientiæ gradatim procedit à ſupremis, quæ magis participant de eius ſimilitudine, vſque ad infima rerum, quæ minùs participant, dicitur eſſe quidam proceſſus & motus diuinæ ſapientiæ in res: ſicut ſi dicamus ſolem procedere vſque ad terrā, in quantum radius luminis eius vſque ad terram pertingit. Et hoc modo exponit Dion. c. 1. cæl. hierarch. dicens; quòd omnis proceſſus diuinæ manifeſtationis venit ad nos Patre luminum moto.*

Moraliter, ſapientia Dei ac Spiritus ſanctus ſuos, quos poſſident, faciunt mobiles, agiles & celeres ad omne bonum, iuxta illud pſal. 103. 4. & Hebr. 1. 7. *Qui facit angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ſicut flammam ignis.* Et illud Cantic. 2. 8. *Ecce iſte venit ſaliens in montibus, tranſiliens colles.* Sic B. Virgo plena Verbo & ſpiritu ſancto *abijt in montana cum feſtinatione*, Lucæ 1. Sic Magdalena, Petrus & Ioannes cucurrerunt ad ſepulchrum, Ioan. 20. 4. Sic Abraham cum Sara & famulo cucurrit ad excipiendos hoſpites Gen. 18. Nam *nullus piger eſt in domo ſapientis*, ait S. Ambroſ. lib. 1. de Abraham c. 5.

Attingit avtem vbiqve propter svam mvnditiam] Græca addunt, καὶ χωρεῖ διὰ πάντων, id eſt, *penetrat & peruadit omnia*. Ita Vatabl. quia ſapienter omnia efficit, diſponit, conſeruat, ordinat, alit, fouet, viuificat, gubernat: hi enim ſunt actus prouidentiæ, quæ eſt pars ſapientiæ Dei. Vel, vt Pagnin. & Arias, *capax eſt per omnia*, vel *capit omnia*, quaſi locus & fundus rerum omnium. Vide dicta in fine verſus præcedentis.

Munditiam Primò, cum S. Bonauent. intelligas abſtractionem ab omni materiæ fæce: Secundò, cum Lyran. Rikel. Holcot ſeparationem ab omni defectu, atque permixtione indigna actu illo puro: Tertiò, *munditiam* cum Carenſi capias pro luce ſcientiæ: Quartò, cum Lorino pro ſimplicitate naturæ puriſſimæ inſtar lucis, in qua nullæ tenebræ, 1. Ioan. 1. 5.

Cauſa ergo cur ſapientia omnibus mobilibus ſit mobilior, omniaque attingat & penetret, eſt eius omnimoda munditia & puritas: hæc enim parit ſubtilitatem ſummam, quæ omnia penetrat & peruadit: ſicut vapor (hoc enim exemplum ſubdit Sapiens) ſua ſubtilitate penetrat aquam, terram, aërem & cælum; idem facit ventus: & ſicut anima, quia ſubtilis, inſinuat ſe in omnia corporis membra, ac angelus quia ſpiritualis, omnia corpora peruadit. Denique ſicut ſol, inquit à Caſtro, cùm in cælo ſit progredi dicitur vſque ad terrā, quouſque ad illam eius radij perueniant, & luce ſua omnia permeat, etiam loca ſordida, nec tantillum maculatur: ita quatenus diuinæ ſapientiæ ſimilitudo gradatim progreditur per effecta à ſupremis ad infima, dicitur moueri & omnia peruadere, nec tamen in aliquo à rebus ſordidis, in quibus ipſa quoque relucet, inquinatur propter ſuam puritatem. Quod per-

Cauſa agilitatis eſt munditia, indeq; ſubtilitas.

ſpicuum ſit in peccatis permittendis, è quibus quàm ſapienter multa eruat bona, multa hominibus commoda, & Deo multam pariat gloriam diuina ſapientia, certius eſt, quàm vt à me oporteat explicari. Dei enim ſapientia, quæ non eſt aliud quàm ipſe Deus, nihil habet materiæ, nihil fæcis, nihil miſtionis, nihil potentiæ, vt habent angeli, ſed eſt actus puriſſimus, ideoque nullis locis, vel limitibus terminatur, ſed omnia ſubit, & per omnia ſeſe expandit. Vnde Damaſcen. l. 1. de Fide c. 8. docet Dei eſſentiam cuncta implere, continere, complecti, præhabere, peruadere ſine vllius ſordis vel labis contagione: imò omni loco & ſubſtantia, quam implet, eſſe longè ſubſimiorem & celſiorem, ideoque ab omnibus eſſe ſemotam, ſecretam & ſeparatam. Hinc Holcot elicit, Deũ in omni creatura poſſe adorari, cùm in ea realiter exiſtat, eamque contineat & conſeruet, velut eius anima & ſpiritus: at ob periculum vel ſuſpicionem idololatriæ id non expedire; quare Deũ tantum adorandum eſſe ijs in rebus, quæ vel à Deo, vel ab Eccleſia ex inſtituto proponuntur ad hoc, vt in ijs adoretur. Vide Bellarm. lib. 1. & 2. de cultu Sanctorum, & Gabr. Vaſquez lib. 2. de Adorat. diſp. 1.

Vers. 25. Vapor est enim virtvtis Dei, et emanatio qvædam est claritatis omnipotentis Dei sincera: et ideo nihil inqvinatvm (S. Ambroſ. lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 19. vertit, *maculoſum*) in eam incvrrit] Pro *vapor* Syrus vertit, *exhalatio*, Arabicus, *facies*.

Probat quòd ſapientia ſit munda, omniaque penetret per munditiam, id eſt mundiſſimam ſubtilitatem, ex eo quòd ipſa ſit quaſi vapor virtutis Dei, & emanatio claritatis Dei, qua occaſione ſimul demõſtrat ſapientiæ originem, quòd ſcilicet origo eius ſit Deus, æquè ac naturam, dignitatem & maieſtatem, quòd ſcilicet ſit diuina.

Loquitur propriè, vti iam ſæpiùs monui, de ſapientia, quæ eſt attributũ Dei & deitatis, ideoque communis eſt tribus perſonis SS. Trinitatis. Hæc ergo eſt *vapor*, id eſt ſimilis vapori, inſtar vaporis, *virtutis*, græcè δυνάμεως, id eſt *potentia Dei*, quem ſcilicet potentia Dei ex ſe quaſi exhalat & exſpirat, quaſi vigorem ſuum, ait Origen. 1. Periarchon c. 2. & ex eo S. Auguſt. vel quiſquis eſt auctor l. 1. de Incarn. Verbi c. 13. qui proinde ibidẽ pro *vapor* vertit, *vigor*. Talis enim eſt vapor Dei, nimirum vigoroſus & efficax, cùm vapor creaturæ nil ſit, niſi fumus euaneſcens. Vnde Eccleſ. 1. 2. pro *vanitas vanitatum, & omnia vanitas*; Aquila vertit, *vapor vaporum, & omnia vapor*. Sapientia ergo propriè non eſt vapor exhalans ex Deo, cùm in Deo nullus ſit vapor, nulla exhalatio, nullũ accidens, ſed omnia ſint vnum idemq; cum Deo Deique eſſentia: vocatur tamen *vapor* anthropopathῶs noſtro modo concipiendi, quo concipimus res diuinas ex analogia rerum, quas videmus in creaturis. Vnde ſicut in homine ſapientia eſt qualitas & accidens, quod oritur ex anima accedente doctrina & ſtudio: ſic concipimus pariter in Deo deitatẽ eſſe quaſi ſubſtantiam; ſapientiam verò eſſe quaſi qualitatem & proprietatem ex deitate manantem, & quaſi euaporatam exhalatamque. Vapor autem notat

Sapientia Dei eſt quaſi vapor. Primò. Primò, ſapientiam eiuſdem cum Deo eſſe ſubſtantiæ: vapor enim eiuſdem naturæ eſt cum re, è qua euaporatur, vt docet Ariſtot. ſect. 13. probl. & de Senſu & ſenſili c. 2. Secundo, eamdem à Deo oriri ſine commiſtione corporum, ſine fæce & labe, eſſeque planè puram & mũdam, ſic enim oritur vapor è corpore. Tertiò, eadem eſſe mobilem, ſubtilem & ſublimẽ: talis enim eſt vapor, qui proinde è terra ſurſum in cælũ aſcẽdit. Quartò, eamdem eſſe viridam & vigoroſam, ac in ſe habere quidquid eſt præſtans in Deo: ſic enim vapor præſertim ex rebus odoratis vel diſtillatis (quocirca Eccli. ca. 24. 20. ſapientia ſe comparat vapori & odori balſami, cinnamoni, ac libani, id eſt thuris) totum earum ſuccum haurit & imbibit: vnde mirè redolet, eſtque fragrantiſſimus. Hinc ait, quòd ſapientia ſit *vapor potentiæ Dei*. q. d. Sapientia totam omnipotentiæ diuinæ vim, ex qua quaſi exhalat, haurit & imbibit. Senſus ergo eſt, *vapor eſt virtutis Dei*, &c. q. d. Sapientia eſt quiddam ſubtile & odoratũ, quod à Deo efflatur, hominemque diuino quodam vapore & odore recreat, vt oleat Deum, eiuſque vita & ſermo ſpirent quid diuinum.

Secundò. *Tertiò.* *Quartò.*

Primò, ergo ſapientia Dei in ſe eſt quaſi vapor. Ita S. Aug. loco iam citato, & Origen. 1. Periarchon c. 2.

Secundò, eadem eſt quaſi vapor, quatenus à Deo, Deique potentia & potenti operatione in creaturas emanat & exhalat. Probat enim id, quod dixit ſapientiam omnem habere virtutem, omniaque attingere & peruadere; q. d. ait noſter à Caſtro: Sicut ex aquarum expiratione, vt ait Cicero l. 2. de Natura Deorũ, ſolis calore oritur vapor, ſiue tenuis quædam exhalatio, quæ deinde in terram defluens illam fœcundat: ita ex omnipotentia Dei operante in rebus omnibus, eaſque producente, ſtatim ſubtiliſſima ac puriſſima prodit ſapientia, quæ res omnes Dei potentia factas diſtinguit, ornat, & pulchras facit, intelligẽti cognoſcendas, & miris modis fœcundas. Supponit igitur potentiam Dei omnia operantis ſapientia, vt rem ſpecioſam ſpecies, & vt diſpoſitio orationis inuentionem, & vt orbis inuiſi conditionem, ipſe ornatus eius, ac diſpoſitio & diſtinctio: & vt ex proportione partium corporis & mundi prodit pulchritudo & ſpecies; ita ex operibus Dei omnipotentiæ prodit ſapientiæ eius pulchritudo, inſtar vaporis cuiuſdam.

Idipſum à Salomone didicit Plato, qui ſapientiam cenſuit eſſe vaporem, ſiue calorem & ignem cæleſtem ac diuinum. Vnde in Protagora fingit Prometheum virum prudentiſſimum (ἀπὸ τῆς προμηθείας, id eſt à prouidentia nuncupatum) ignem è cælo furatũ, quo homines in terra informes ex luto factos fictoſq; calefaceret, animaret, viuificaret, vt iam cæleſtes, imò diuinæ conſortes naturæ, effecti vitam ſapienter, id eſt iuſtè ſancteque, traducerent. Ignis enim hic eſt ſapientia. Addit deinde Iouem è cælo Mercurium in terram miſiſſe, vt hominibus inderet pudorem & iuſtitiam, vtpote quæ ſint ciuitatum ornamenta & vincula, ac iniurias arceant, & amicitias concilient. Et Plutarch. libr. de Iſide, negat hominem vel maius munus accipere poſſe, vel Deum maius dare, quàm veritatem: hanc enim propriam eſſe Deo, reliqua velut non ſibi propria & peculiaria, Deum hominibus elargiri, inſuper

ſuper nec argentum & aurum Deo beatitudinē, nec tonitru & fulmen vim afferre, ſed vtrumque ei tribuere ſcientiam & prudentiam.

Tertiò, Patres per ſapientiam accipiunt genitam, puta Filium: huic enim cōpetunt analogiæ vaporis iam dictæ. Vnde Dionyſ. Sicut, ait, vapor eleuatur ab aqua virtute ſolis; ſic ab omnipotente Patre procedit Filius. Audi Euſeb. l. 4. de Demonſtr. c. 3. *Vnius ergo Patris vnum eſſe filium oportet. Nam ſi fragrantiæ genus vnum ex aliqua ſubiecta re proficiſcatur, vnum quoque & eumdem, qui in omnes diffundatur, ſuauem odorem, non diuerſos & plures fateri par eſt. Cùm igitur primum illud ſolumq; bonum, qui eſt omnium regnator Deus, diuinam vitalemq; fragrantiam, quæ animo & cogitatione dumtaxat apprehendi poteſt produxit, vnam hanc fas eſt intelligere, plures nefas. Quid enim eſſe poteſt, quod quidem ab hac diuerſum ſit, quæ in omnibus Patri ſimilis eſt, quod non ſubmiſſius ſit ac deterius? quod nequaquam nobis in Filij theologia introducendum. Vapor enim eſt virtutis Dei, ac defluentia mera gloriæ omnipotentis. Nā ex beneolenti corpore, verbigratia ex vnguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra naſcuntur, beneolens quidam flatus, præter illud primum ſubiectum corpus, in omne quod extrinſecus ambit, profunditur: ac dum latiùs refunditur, ipſum quoque aërem complet. Nō ſanè priuatione aliqua, aut diminutione, aut ſectione, aut diuiſione eius, quod primùm ſubiectum eſt corporis; ſed illo manente in propria ſede, & eamdem penes ſe conſeruante naturam, fragrantiamq; illam procreante, nihilo deterius priore, ipſum quoque quod procreatur beneolens & fragrans genus* (hoc eſt generatio, ſeu genitum & filius, iuxta id Act. 17. 28. 29. *Ipſius enim & genus ſumus: genus ergo cùm ſimus Dei*, &c.) *cùm propriam habeat ſedem atque naturam, hæc ipſa, quàm maximè fieri poteſt, id quod ſimillimum ſit naturæ procreantis, imitatur.*

Filius eſt quaſi vapor Patris.

Hinc rurſum per *vaporem* accipias halitum qui ex ore afflatur. Vnde Nannius vertit, *ſiquidem à diuina virtute efflatur*, iuxta id, quod de ſe ait ſapientia Eccli. 24. *Ego ex ore altiſſimi prodiui, primogenita ante omnem creaturam*, Filius enim eſt Verbum illud bonum, quod ore ſuo eructauit Pater æternus.

Denique ſubtiliter Origen. 1. Periarch. cap. 2. & ex eo S. Auguſtin. vel potiùs S. Auguſtini affectator vel affectator, l. 1. de Incarn. Verbi ca. 13. hæc omnia exponens de Sapientia genita, id eſt Filio, ſic diſſerit: *Ait autem ſapientiam vaporem eſſe non gloriæ omnipotētis, neque æternæ lucis, neque inoperationis Patris, nec bonitatis eius, Neque enim cōueniens erat alicui horum aſſcribi vaporem: ſed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem eſſe ſapientiam. Intelligenda eſt ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia viſibilia & inuiſibilia, vel inſtituit, vel continet, vel gubernat, quia ad omnia ſufficiens eſt, quorum prouidentiam gerit, quia velut vnita omnibus adeſt. Huius ergo totius virtutis tantæ & tam immenſæ vapor, &, vt ita dixerim, vigor ipſe in propria ſubſiſtentia effectus, quamuis ex ipſa virtute, velut voluntas ex mente procedat; tamen & ipſa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur ergo virtus altera in ſua proprietate ſubſiſtens, vt ait ſermo Scripturæ. Vapor quidem primæ & ingenitæ virtutis Dei.*

Addit deinde Filium eſſe coæternum Patri, ſicut vapor coæuus eſt rei natura ſua euaporāti, atque concludit: *Secundum Apoſtolum verò dicentem, quia Chriſtus Dei virtus eſt, 1. Corinth. 1. iam non ſolum vapor virtutis Dei, ſed virtus ex virtute dicenda eſt.*

Myſticè & participatiuè, hæc adaptes B. Virgini, quæ vapor eſt charitatis, & candor puritatis diuinæ. Vnde S. Ildefonſus orat. 1. de Aſſumpt. *Vnde, quæſo, ait, vos filij imitamini ſignaculum fidei veſtræ, Mariam, quam velut ignis ferrū, Spiritus ſanctus totam decoxit, incanduit & igniuit: ita vt in ea Spiritus ſancti flamma tantùm videatur, nec ſentiatur, niſi tantùm ignis amoris Dei.* Et S. Bernard. ſer. in illud. *Signum magnum: Longe*, inquit, *aliter Maria meruit non velut ſummatim tangi, ſed operiri magis vndique, & tamquam ipſo igne concludi* (ſcilicet igne amoris Dei, de hoc enim ſermo eſt) *candidiſſimus ſanè & calidiſſimus huius mulieris amictus, cuius omnia tam excellenter irradiata noſcuntur, vt nihil in ea non dico tenebroſum, vel minùs lucidum, ſed ne tepidum quidem, aut non feruentiſſimum liceat ſuſpicari.* Idem in ſerm. cui titulus *Laus Mariæ: In circuitu eius*, ait, *acies validas ſpiritualium virtutum ſuo ſe inuicem ordine tuentium* (*ſi quidem ordinatione tua perſeuerat dies*) *ſed & innumerabilium beatorum ſpirituum militiam, ad miniſterium tantæ principis delegatam fuiſſe, nullatenus ambigimus; vtpote qui cuſtodirent lectulum Salomonis gratiſſimum, ac prouiderent ne præparatum æterno regi hoſpitium alienus hoſpes inuaderet.* S. Bernardo ſuccinit S. Anſelmus in lib. de Excellentia Virginis c. 3. *Nulli*, inquit, *dubium caſtiſſimum corpus, & ſanctiſſimam animam, funditus ab omni fuiſſe macula peccati iugi angelorum cuſtodia protectam, vtpote aulam, quam ſuus & omnium creator Deus corporaliter inhabitaturus erat, & ex qua hominum in ſuæ perſonæ vnitatem ineffabili fuerat operatione ſuſcepturus.*

Myſticè vapor charitatis eſt B. Virgo.

Et emanatio quædam est omnipotentis claritatis Dei sincera] Græcè καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής, id eſt *limpidus omnipotentis gloriæ riuus.* Ita Nannius: ἀπόῤῥοια enim eſt fluxus, effluentia defluuium, flumen, riuus, qui ex fonte vel ſcaturigine manat, ſcaturit & defluit: ἀποῤῥέω enim eſt fluo, defluo, profluo. Vatabl. *ſincerè promanat à maieſtate Omnipotentis*; S. Anſelm. tract. de Spiritu ſancto legit, *manatio Omnipotentis gloriæ.* Noſter pro *gloria* hic & alibi vertit, *claritatem.* Vtraque enim ſignificat claram & glorioſam maieſtatem Dei. Vnde Arabicus vertit, *& gloria continens omnia*; Syrus, *& ſtabilitas*, vel *firmitas in gloria eius.*

Comparauit ſapientiam vapori à re vapida exhalanti, nunc comparat eam riuo, vel flumini ex fonte mananti & profluenti. Idem facit Eccleſ. c. 24. 35. vbi ſapientiam comparat quatuor fluminibus paradiſi, ſcilicet Tigri, Euphrati, Phiſon, & Geon. & v. 40. ait: *Ego ſapientia effudi flumina: ego quaſi trames aquæ immenſæ de fluuio: ego quaſi fluuij dioryx, & ſicut aquæductus exiui de paradiſo. Dixi: Rigabo hortum meum plantationum & inebriabo prati mei fructum: & ecce factus eſt mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare. Quoniam doctrinam quaſi antelucanam illumino omnibus, & enarrabo illam vſque ad longinquum: penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inſpiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes ſperantes in Domino.*

Porrò quòd ſapientia manet & profluat ex Deo ſicut aqua limpida è fonte, notat Primò, ſapientiæ identitatem in ſubſtantia cum Deo: aqua

Sapientia eſt q riuus Dei Primò.

enim manans ex fonte eiuſdem ſubſtantiæ eſt cum aqua ipſius fontis. *Secundò.* Rurſum ſapientiæ puritatem: quid enim purius & limpidius aqua, quæ omne impurum abluit? *Tertiò.* Tertiò, τὸ *emanatio omnipotentis Dei*, ſignificat ſapientiam eſſe omnipotentem æquè ac Deum. Audi ex Origin. 1. Periarch. c. 2. S. Auguſt. de Incarn. Verbi cap. 13. qui per ſapientiam accipit Filium: *Sed quoniam gloriam dixit eſſe omnipotentis, cuius gloria aporrhœa dicitur, id eſt ſapientia, hoc intelligi datur, quòd etiam in omnipotentia gloriæ ſocietatem habeat ſapientia, per quam Deus Omnipotens dicitur. Per ſapientiam, quæ eſt Chriſtus, tenet Deus omnium potentatum, non ſolùm dominantis auctoritatem, verùm etiam ſubiectorum ſpontaneum famulatum.* Et poſt nonnulla: *Deus Pater omnipotens eſt, eo quòd potentatum omnium teneat, id eſt cæli, & terræ, maris, & omnium quæ in eis ſunt. Horum autem potentatū gerit per Verbum ſuum, quia in nomine Ieſu omne genu flectitur cœleſtium, terreſtrium & infernorum. Et ſi omne genu flectitur Ieſu, ſine dubio Ieſus eſt omnipotens, cui ſubiecta ſunt omnia. Et ipſe eſt, qui potentatum agit in omnibus, & per quem ſubiecta Patri ſunt omnia. Per ſapientiam namque id eſt verbo & ratione, nō vi & neceſſitate ſubiecta ſunt. Et ideo in eo ipſo, quòd obtinet omnia gloria ſua eſt: & hæc eſt omnipotentiæ puriſſima ac limpidiſſima gloria, cùm ratione ac ſapientia, non vi ac neceſſitate cuncta ſubiecta ſunt.*

SINCERA] εἰλικρινὴς, id eſt vera, non fucata; ſincera, non ficta; pura, liquida, perſpicua, aperta, manifeſta, & ad radios ſolis (qui ἥλιος dicitur) examinata, comparata & probata. q.d. Sapientia eſt emanatio, ſeu defluxus omnipotentis gloriæ ſincerus, ſiue puriſſimus: nam defluit vel emanat ſapientia, quaſi riuus puriſſimus ex puriſſimo fonte gloriæ, aut maieſtatis Dei? quomodo enim non pura prodiret ex fonte tam puro? idcirco nihil polluti in eam cadit, propter ſuam puritatem, vt dictum fuerat. Origenes & Auguſtinus dictis locis de Filio Dei, & hoc intelligunt: nam Dei Filius aporrhœa eſt gloriæ puriſſimæ ac limpidiſſimæ omnipotentis Dei, quia emanat omnipotens ab omnipotente, & glorioſus à glorioſo, non gloria mutabili ac caduca, ſed puriſſima ac limpidiſſima, quæ ex bono prodit immutabili, & quod Deo conuenit natura ſua. Audi S. Auguſt. *Puriſſima verò ac limpidiſſima gloria ſapientiæ, ſatis conuenienter dictum eſt ad diſtinctionem eius gloriæ, quæ non pura, nec ſincera gloria dicitur. Omnis enim natura, quæ conuertibilis & commutabilis eſt, etiamſi glorificetur in operibus iuſtitiæ, vel ſapientiæ, per hoc ipſum, quòd accidentem habet iuſtitiam vel ſapientiam, & quod accidit etiam diſcedere poteſt, gloria eius ſincera ac limpida dici non poteſt: Sapientia verò Dei, quæ eſt vnigenitus Filius, quoniam in omnibus inconuertibilis eſt, & incommutabilis, & ſubſtantiale omne bonum in eo eſt, quod vtique mutari ac conuerti numquam poteſt, idcirco pura ac ſincera gloria eius prædicatur.*

Denique Pineda libr. 3. de Rebus Salominis c. 26. per ſapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo cum ſcientijs naturalibus inditam, ac eidem hæc omnia pulchrè adaptat: *Vapor*, inquit, *eſt virtutis Dei.* q.d. Cùm ipſa virtus, & magnitudo potentiæ Dei non poſſit homini communicari & infundi: hinc ex illa magnitudine ſuprema efflatur quiddam tenue, quiddam ſubtile & odoratum, quod diuinum eſt, & Deum olet. Eo cùm perfunditur homo, id eſt cùm Theologia imbuitur, diuino quodam vapore & odore recreatur. Potentiam Dei tunc ſi non habet homo, tamen illam olet, tamen cognoſcit, tamen percipit, tamen repræſentat, tamen diuinus habetur. Eſt item *emanatio quadam claritatis omnipotentis Dei ſincera.* q.d. Limpidus eſt omnipotentis gloriæ riuus; quod dictum eſt, tum propter hanc ſinceritatem, tum propter id quod ſequitur: *Nihil inquinatum in illam incurrit.* Quod idem eſt ac ſi diceret: *Nihil inquinamenti in illam illabitur.* Crediderim dictum cum alluſione quadam ad Nilum, qui neque clarus limpiduſue emanat, ſed ex obſcuriſſima ſcaturigine erūpens; neque defluit albus & illuſtris, ſed atratus & turbidus. Hæc Pineda.

CANDOR EST ENIM LVCIS ÆTERNÆ, ET SPECVLVM SINE MACVLA DEI MAIESTATIS, ET IMAGO BONITATIS ILLIVS] *Vers. 26.* Syrus, *ſplendor eſt lucis ſapientia, & incorruptibile ſpeculum gloriæ omnibus ſeruis Dei, & forma gratiæ illius*; Arabicus, *quia ipſa eſt ſplendor lucis perpetuæ, & ſpeculum operis Dei, in quo non eſt macula.* q.d. Sapientia eſt radius diuini Numinis, quaſi luminis & ſolis increati. Nota. Pro *candor* græcè eſt ἀπαύγασμα, id eſt ſplendor, fulgor, exſplendeſcentia: vnde pro *candor* multi vertunt, *ſplendor*. Ita S. Ambroſ. lib. 1. de Fide c. 4. Concil. Tolet. XI imò ita vertit Vulgatus Interpres Hebr. 1. 3. *Sapientia eſt candor, id eſt ſplendor.* Senſus eſt q.d. Sapientia eſt candor, id eſt ſplendor Dei & deitatis, quæ eſt lux æterna & increata, hoc eſt maieſtas immensè lucida & glorioſa. Sicut ergo à ſole manat radius & ſplendor: ſic à Deo & deitate manat ſapientia, quæ inſtar radij diuini reſplendet. Rurſum ſicut puriſſimum, quod ex luce ſolis prodit, eſt candor ſeu ſplendor, qui omnia penetrat abſq; eo quòd ab vlla re inquinetur aut obſcuretur: ita ex luce ſolis intelligibilis Dei prodit puriſſima ſapientia omnia illuſtrans, omnia vt ſplendor penetrans, atque ita elucet in omnibus, vt nihil ſit quod eam coinquinet, aut obſcuret.

Audi S. Aug. lib. 4. de Trinit. c. 20. *Candor lucis æternæ quid aliud eſt, quàm lux lucis æternæ? Candor quippe lucis quid niſi lux eſt, & ideò coæterna luci, de qua lux eſt? Maluit autem dicere, Candor lucis, quàm Lux lucis* (interpres Latinus nempe) *ne obſcurior putaretur illa quæ manat, quàm illa de qua manat. Ac ne minor videatur lux quæ genuit dictum eſt, Candor eſt lucis; nec enim maior ex minore manat.*

Philo lib. 1. de Monarchia: *Sicut lux à nullo illuſtratur, ſed ſeipſa oſtendit: ſic Deus qui nullis hominum operibus illuſtrari poteſt, diuina ſua eſſentia ſolus ſeipſum illuſtrat.* Thalaſſius ad Paulinum presb. *Quod lux eſt videntibus & viſis, hoc Deus eſt intelligentibus & intellectis.* Plato in Alcib. *Sicut ſpecula euidentiora ſunt, quam oculi pupilla, & puriora: ſic quoque Deus optima animæ noſtræ parte purius quidpiam ac ſplendidius eſt.* S. Baſil. in c. 1. S. Ioannis Deum comparat ſoli, cuius pulchritudinem & fulgorem omnes mirātur, ſed ſi quis penitiùs eum intueri velit, non tantùm minùs eum videbit, ſed & oculorum aciem perdet, atque excæcabitur.

Loquitur propriè de ſapientia eſſentiali, quæ eſt attributum Dei commune tribus perſonis. Comitanter tamen loquitur de ſapientia notionali, quæ eſt Verbum ſiue Filius, vti docet paſſim

Patres

Patres, imò Apoſt. Hebr. 1. 3. Filius enim procedit à Patre ſicut ſplendor vel radius à ſole: vnde ſplendor, qui eſt eiuſdem ſubſtantiæ cum luce ſolis, illique coæuus, & ab ea inſeparabilis, ac indeficiens, notat Filium eſſe cõſubſtantialem & coæternum Patri, ab eoque inſeparabilem, ac deficere non poſſe, vti docet S. Chryſoſt. in epiſt. ad Hæbræos c. 1. 3. S. Auguſt. tract. 20. in Ioan. Damaſc. lib. 1. de Fide c. 9. & S. Baſil. l. 2. contra Eunom. quem audi: *Totum Patrem in ſeipſo Filius habet, vt imago genita, & ſplendor maieſtatis Dei ex tota eius maieſtate reſplendens: & abſurdum eſt maieſtatem Dei non habere ſplendorem, & non vnà cùm Deo ſemper fuiſſe.* Hinc in Symbolo Niceno Filius vocatur *lumen de lumine, Deus de Deo.* Hæc ſimilitudo ſplendoris & ſapientiæ per multa ſimilis eſt, at non per omnia: nam ſplendor eſt accidens ſolis, ſapientia verò eſt eſſentia Dei. Rurſum ſplendor eſt numero diuerſus (imò, vt aliqui volunt, etiam ſpecie & eſſentia differt) à luce ſolis: at ſapientia eadem numero eſt cum deitate. Ad hæc ſplendor ſolis augetur, minuitur, hebetatur & obtunditur per nubes aliaque corpora opaca: at ſapiẽtia Dei augeri, minui vel obtundi nequit, ſed in eodem ſemper tenore perdurat.

Porrò Filius propriè eſt ſplendor Patris, quà Deus, participatiuè etiam, quâ homo. In humanitate enim Chriſti reſplẽdet gloria deitatis: quia *in ipſo* (Chriſto quâ homo eſt) *inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*, vt ait Apoſtolus Coloſſ. 2. 9. Vnde Honorius III. c. *Sanè cùm olim*, de celebr. Miſſarum iubet Euchariſtiam deferri præeunte lumine: quia ipſa eſt candor lucis æternæ. Et Iulius III. in bulla erectionis Confratern. S. Sepulchri conſtit. 33. *Cùm*, inquit, *in altaris miniſterio immoletur Dominus noſter Ieſus Chriſtus Dei Filius, qui candor eſt lucis æternæ, congruit hoc non in noctis tenebris fieri, ſed in luce, puta in aurora, vel clara iam luce.* Vide dicta Hebr. 1. 3.

Sapiens hic oſtendit nobilitatem ſapientiæ ex eius origine, quæ eſt ipſe Deus, atque ex eius ſumma cum Deo coniunctione; vnde Primò, comparauit eam vapori exhalanti è re calida; Secundò, riuo manan̄ti è fonte; Tertiò; hic ſplendori quem ſol emittit. Deus Pater enim eſt quaſi lux & ſol ſplendorem emittens vt docet S. Dionyſius cap. 4. de Diuin. nomin. Quartò, ſpeculo ſine macula; Quintò, imagini.

Huc alludens noſter Lyricus, doctè & eleganter de diuina Sapientia ita cecinit:

Diua terrarum pelagiq́ præſes,
Pura ſinceri ſoboles ſereni,
Mentis arcanum iubar, & coruſca
Filia lucis.
Par Patri natum ſine matre Numen,
Candor aſpectiſ ſine nube veri,
Ingenî proles, genialis almi
Pectoris ardor.
O ſacer mundi lepor, ô decoræ
Fabra naturæ facies, paternæ
Mentis exemplum, liquidi ſerenus
Luminis imber.
Patris interpres, ſimiliſq́ voci,
Nata fecundo Genitoris ore,
Vena virtutum, generoſa pulchri
Mater honeſti.
Cælibis Patris generata partu,
Cælibis matris generanda partu,
Lumen, & verum ſemel eloquuti
Copia veri.

Tropol. candor notat ſapientiam, & ſapientes eſſe candidos, ſinceros, ſecuros, veraces fidos; non ſuſpicaces, fictos, dubios, fallaces. Nã vt ait Seneca epiſtol. 3. *Multi fallere docuerunt, dum timent falli, nihilq́ue magis cauendum eſt, quàm vt diffidere videaris.* Et nonnullis interiectis: *Nulli fidem adhibere vnum idemq́ vitium eſt, atque omnibus credere.*

Sapientes ſunt candidi.

Audi S. Bernard. ſerm. 17. in Cantica: *Sapientia*, inquit, *ambiguum & obſcurum non admittit. Peſſimæ matris ignorantiæ, peſſimæ duæ filiæ ſunt, falſitas & dubietas, illa miſerior, iſta miſerabilior, perniciosior illa, iſta moleſtior: cùm loquitur Spiritus cedit vtraque, & eſt non ſolum veritas, ſed certa veritas: eſt enim veritatis ille Spiritus (cui contraria eſt falſitas) & ſapientiæ, quæ cum ſit candor vitæ æternæ* (explicuit Bernard effectum æternæ lucis, nempe quod ſit vita participata ex æternę vitę fonte, iuxta illud Ioan. 1. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum,* &c.) *& vbique attingat propter munditiam ſuam; obſcuri ambigui non admittit.*

Idipſum per viſum experta eſt S. Gertrudis. Nam vt habet Vita eius libr. 2. cap. 22. vidit ipſa Deum, inſtar ſpeculi ſolaris, radios in animam ſuam vibrare: *Cùm*, inquit, *ô Domine appluiſſes mihi in veritate tuam faciem optatiſſimam, afferendo tecum copiam totæ beatitudinis, ego ex diuinis tuis oculis perſenſi per oculos meos ingredi in intima mea lucem quãdam incomprehenſibiliter ſuauem, quæ penetrando omnia mea viſcera, videbatur operari in ſingulis membris meis virtutem quamdam ſupra modum admirabilem. Videbatur enim exhaurire medullas oſſium meorum, ac deinde ipſa oſſa cum carne annihilare, ſic vt tota ſubſtantia animæ meæ non videretur eſſe aliud, quàm ſplendor ille diuinus, qui totam animam eiuſq́ ſinus oberrans, illi inæſtimabilem & iucundiſſimam afferebat ſerenitatem.*

Exemplum

Huius candoris æquè ac ſapientiæ exemplum ſingulare fuit ipſe S. Bernardus, qui candorem internum candore externo vultus, veſtium, ſermonum, geſtuum, actionum repræſentabat: vnde eumdem candidis virtutum omnium coloribus ita depingit Auctor Vitæ eius lib 3. c. 1. *Primum maximumq́ miraculum quod exhibuit, ipſe fuit: ſerenus vultu, modeſtus habitu, circumſpectus in verbis, in opere timoratus, in ſacra meditatione aſſiduus, in oratione deuotus, &, ſicut alios ipſe monebat, crebra ſiquidem experientia perſuaſus, de omni re magis fidens orationi, quàm induſtriæ propriæ vel labori. Magnanimus in fide, lõganimus in ſpe, profuſus in charitate, ſummus in humilitate, præcipuus pietate. In conſiliis prouidus, in negotiis efficax, numquam tamen minor quàm in otio otioſus. Iucundus ad opprobria, ad obſequia verecundus. Suauis moribus, meritis ſanctus, miraculis glorioſus, affluens denique ſapientia & virtute, & gratia apud Deum & homines.* Et poſt nonnulla: *Apparebat in carne eius gratia quædam, ſpiritualis tamen potiùs, quàm carnalis: in vultu claritas præfulgebat, non terrena vtique, ſed cæleſtis: in oculis angelica quædam puritas, & columbina ſimplicitas radiabat. Tanta erat interioris eius hominis pulchritudo, vt euidentibus quibuſdam indiciis foras erumperet, & de cumulo internæ puritatis & gratiæ, copioſè perfuſus homo quoque exterior videretur.*

Et

ET SPECVLVM SINE MACVLA DEI MAIESTATIS] Pro *maieſtatis* græcè eſt, ἐνεργείας, id eſt energiæ, efficaciæ, inoperationis, in qua relucet maieſtas & magnificentia Dei. Vnde Origen. & ex eo S. Auguſt. de Incarn. Verbi c. 13. legit, *& ſpeculum immaculatum inoperationis*, vel *virtutis Dei*. q.d. Sapientia diuina eſt ſpeculum ſine macula, id eſt leuiſſimum, terſiſſimum, puriſſimum, limpidiſſimum, clarè repræſentans Dei eſſentiam & maiſtatem, eiuſque vim & energiam, in quo ſcilicet clarè intuemur vim operantem, energiam & efficacitatem Dei, quia ipſa ſapientia exerit & palam facit vim efficacem, qua Deus operatur omnia in hoc mundo, quæ, niſi ſapientia præſtò eſſet, omnino in opus non prodirent, ac ita efficacitas potentiæ Dei operantis non oſtenderetur.

Rurſum idipſum de Verbo & Filio interpretatur Origen. libr. 1. Periar. c. 2. & eum ſequens S. Auguſt. loco iam citato. Filius enim producitur & gignitur per intellectum Patris, tanquam verbum mentis, ideoque perfecta ſpecies, ſiue ſpeculum, in quo relucet res intellecta & cognita. Audi Origen. & Auguſt. *Sed & ſpeculum immaculatum paternæ operationis Dei nominatur ſapientia eſſe. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ ſit, priùs intelligenda eſt: quæ eſt vigor quidam, vt ita dixerim, per quem inoperatur Pater vel cùm creat, vel cùm prouidet, vel cùm iudicat, vel cùm ſingula quæque in tempore ſuo diſponit atque diſpenſat. Sicut enim in ſpeculo omnibus motibus atque omnibus actibus, quibus is qui ſpeculum intuetur mouetur vel agit, iiſdem ipſis etiam ea imago, quæ per ſpeculum deformatur, actibus vel motibus commouetur vel agit, in nullo prorſus declinans: ita etiã ſapientia de ſe vult intelligi, cùm ſpeculum immaculatum paternæ virtutis inoperationiſq; Dei nominatur: ſicut & Dominus Ieſus Chriſtus, qui Sapientia Dei eſt, de ſemetipſo pronunciat, dicens: Quia opera quæ facit Pater, hæc etiam & Filius facit ſimiliter. Et iterum dixit: Quoniam non poteſt Filius à ſemetipſo facere quidquam, niſi quod viderit Patrem facientem. Quoniam ergo in nullo prorſus Filius à Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud eſt opus Filij, quàm Patris; ſed vnus atque idem, vt ita dicam, motus in omnibus eſt, idcirco eum ſpeculum immaculatum nominauit, ut per hoc nulla diſſimilitudo Filij intelligatur à Patre, cùm in Euangelio Filius ſimilia facere non dicatur, ſed eadem ſimiliter facere.*

Denique ſapientia diuina in B. Virgine & Sanctis exercens diuinas operationes, facit vt ipſi ſint ſpecula, in quibus reſplendeat Dei puritas, charitas, ſanctitas, maieſtas. Ita S. Bonauent. & Holcot, qui hæc adaptat humanitati Chriſti: Chriſtus enim quâ homo, fuit, inquit, planum ſpeculum planè docendo; concauum humiliter moriendo; conuexum potenter reſurgendo. In concauo ima ſummaque ordine apparent inuerſo, & ignis à radijs illic alliſis excitari ſolet: quid magis inuerſum & paradoxum, quàm Deum naſci, pati, crucifigi, mori? Vnde in hac meditatione exardeſcit ignis, pſalm. 38. 4. Apud Rhodiginum l. 15. c. 12. Apuleius ſcribit à *Socrate frequenter ad ſpecula miſſos diſcipulos, vt eis edocti cauerent, ne pulchritudinem corporis morum turpitudine dehoneſtarẽt.* Et Pythagoras *in ſpeculo ſe non ad lucernæ lumen, ſed illuſtri ſole contemplari iubebat*, id eſt conferre pedem cum doctiſſimis.

At ſapientia iubet fideles intueri hæc vitæ Chriſti, B. Virginis & Sanctorum ſpecula, iiſque mores ſuos conferre, & quoad fieri poteſt adæquare, vt & ipſi alijs ſimilia in ſeſe exhibeant ſanctitatis ſpecula. Denique caſtitas eſt ſpeculum, in quo relucet ipſa in creatura Deus.

ET IMAGO BONITATIS ILLIVS] q.d. Sapientia Dei adeò bona & benefica eſt, vt ſit clara imago repræſentans bonitatem Dei. Dices: Eadem repræſentat nobis potentiam, prouidentiam, iuſtitiam Dei: cur ergo dixit *bonitatis* potiùs quàm iuſtitiæ, vel potẽtiæ? Reſpondetur, Quia Deo velut ſummo bono propria eſt bonitas, ac bonitas eſt cauſa, cur ſe & ſua communicet creaturis, eaque tã liberaliter effundat. Sicut ergo imago exprimit vultum eius, cuius eſt imago; ſic ſapientia diuina in res creatas effuſa & diffuſa clarè repræſentat diuinam bonitatem, quæ cauſa eſt & ratio, cur Deus ſe communicet, & in omnes res creatas diffundat; dans eis quòd ſint, ac ſimul quòd bonæ & ſpecioſæ ſint.

Rurſum Patres nomen imaginis attribuunt Filio. *Ipſe enim eſt imago Dei inuiſibilis*, Coloſſ. 1. 15. *& figura* (græce *character*) *ſubſtantiæ eius*, Hebr. 1. 3. Vide ibi dicta: quare Dei Patris bonitatem perfectè exprimit, imò eamdem cum eo bonitatem habet, ait S. Auguſt. loco iam citato; atque ex immenſa bonitate Pater ſe totum communicat Filio, ac proinde bonitatis illius imago eſt Filius. Porrò hic notãtur tres Verbi dotes cuique principi conſectandæ, ſcilicet ſapientia, potentia, bonitas, quæ quaſi ſorores ſe inuicem comitantur. Hinc Poëtæ pinxerunt ſapientiæ deam, puta Palladem ſiue Mineruam, γλαυκῶπιν id eſt cæſijs oculis, armatam, & inuentricem oliuæ & olei: cæſij enim oculi cæruleum cæli puriſſimi colorem referentes, notant perſpicacem ſapientiam; arma potentiam, oliua bonitatem & beneficentiam.

Tres dotes principis.

Inſuper ſapientia Dei facit homines bonos, imò eodem gradu, quo facit eos ſapientes, facit pariter bonos, id eſt Dei amicos & Deiformes, ac diuinæ bonitatis imitatores; adeò vt videantur eſſe dij quidam terreſtres, Dei cæleſtis dotes & virtutes in ſe exprimẽtes, ac viua quædam Dei in terris ſimulachra. *Vnde & inoperatione Patris*, ait S. Auguſt. de Incarn. c. 18. *quæ eſſe præſtat omnibus clarior ac magnificentior inuenitur, cùm vnuſquiſque per participationem Chriſti ſecundùm id quod ſapientia eſt, & ſecundùm id quod ſcientia eſt, & ſanctificatio eſt proficit, & in altiores profectuum gradus venit: & per hoc, quod participatione Spiritus ſancti ſanctificatus eſt quis purior ac ſincerior effectus, dignius recipit ſapientiam ac ſcientiæ gratiam, vt depulſis omnibus expurgatiſq; pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum ſinceritatis ac puritatis accipiat, vt hoc quod accepit à Deo vt eſſet, tale ſit quale Deo dignum eſt; eò quòd vt eſſet vtique purè præſtitit, ac tam perfectè, vt tam dignum ſit id quod eſt, quàm eſt ille, qui id eſſe fecit. Ita namque & virtutem ſemper eſſe, atque in æternum manere, percipiet à Deo id is, qui talis eſt, qualem eum voluit eſſe ille, qui fecit.* Ita S. Auguſt. vel quiſquis eſt Auctor; nam phraſis arguit non eſſe hoc opus S. Auguſt. ſed alicuius eius diſcipuli, qui eius ſtylum affectarit, vti rectè obſeruarunt Doctores Louanienſes in cenſura huius libri. Adde Auctorem hunc pleraque, quæ ex eo iam citaui, penè ad

verbum

A verbum deſcripſiſſe ex Origine libr. 1. Periarchon cap. 2. vti videbit, qui vtrumque leget & conſeret.

Theologia eſt ſpeculum Dei.

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. per ſapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo infuſam. Hæc enim, inquit ipſe, eſt candor & ſplendor lucis æternæ, puta Theologiæ Dei & Beatorum: ac ſpeculum ſine macula Dei maieſtatis. Sicut enim in ſpeculum incurrunt res obiectæ, vt videri videatur illarum imago; ita ſanè in mente humana, præſertim ſi limpidam ſe Deo & ſapientiæ præbeat, Deus ſe conſpiciendū prębet, illius maieſtas, potentia, virtus & reliqua diuinæ naturæ attributa: *& imago bonitatis illius*, non ſolum quòd Theologia de Dei bonitate diſſerat, ſed quòd videatur poſtulare, vt, ſicut ſapiētia in Deo eſt cum ſuprema ſanctitate coniuncta, B ita etiam eadem ſapientia cum ſanctitate coniūcta ſit in hominis animo, & diuinam bonitatem atque ſanctitatem referat. Propterea enim comparatur cum *flumine*, cum *riuulo*, cum *emanatione*, vt ſignificetur ita ſapientia exire ex immenſo illo ſapientiæ & diuinitatis pelago, vt quamuis ſpatietur per hominis animum, & per latiſſimos rerum cognoſcendarum & creaturarum omnium campos, ac tandem oporteat ortum ſuum repetere, & in Deum primum ſapientiæ fontem deſinere. Hoc ſi non fiat, ſi ſapiens aliquis deſipiat, ſi Deum non quærat, non colat, mirum nō minùs, quàm cum *Iordanis conuerſus eſt retrorſum*. Pari enim ratione de Salomone ſtulteſcente dictum eſt 3. Reg. 11. 9. *Iratus eſt Dominus Salomoni, quòd auerſa eſſet* (retrorſum conuerſa) *mens eius à Domino Deo Iſrael*.

C Myſticè, hæc omnia ſapientiæ mira & magnifica elogia adaptes B. Virgini. Ipſa enim poſt Chriſtum, & per Chriſtum, præ omnibus hominibus & angelis eſt *vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei ſincera*. Ipſa eſt *candor lucis æternæ & ſpeculum ſine macula Dei maieſtatis, & imago bonitatis illius*. Ipſa habet omnem virtutem, omnia proſpicit, & capit omnes ſpiritus intelligibiles, etiam Cherubim & Seraphim: ipſa enim eſt mare ſapientiæ, & abyſſus puritatis, bonitatis ac gratiarum omnium: imò Patres aiūt gratiam, & conſequenter gloriam, eius eſſe quaſi infinitam. Sicut enim dos & dignitas maternitatis Dei eſt quaſi infinita: ſic pariter velut infinitam ipſa poſcit gratiam & gloriam. Nam vt ait S. Thom. 3. par. quæſt. 7. art. 10. in matre Dei fuit gratia tali dignitati proportionata. Audi Patres.

Gratia B. Virginis quaſi infinita.

D S. Epiphan. orat. de laudibus Virginis: *Gratia*, inquit, *ſanctæ Virginis eſt immenſa*. Diuus Anſelmus in libro de Excellentia Virginis c. 8. *Immenſitatem*, inquit, *gratiæ tuæ, & gloriæ tuæ conſiderare cupienti ô Virgo, ſenſus deficit, lingua ſatiſcit*. Damaſcen. orat. 2. de dormitione Virginis: *Virgo*, inquit, *vitæ theſaurus, gratiæ abyſſus immenſa*. Luculentiſſimè D. Bonauent. in Speculo c. 5. *Immenſa*, inquit, *fuit gratia, qua Virgo fuit plena: immenſum enim vas non poteſt eſſe plenū, niſi immenſum ſit illud, quo eſt plenum: Mariæ autem vas immenſiſſimum fuit, ex quo illum, qui cælo maior fuit continere potuit*. Et poſt nonnulla: *Tu ergo immenſiſſima capacior es cælo: quia quem cæli capere non poterant*, &c. *tu capacior es mundo: quia quem totus non capit orbis*, &c. *Si ergo Maria tam capaciſſima fuit ventre, quātò magis mente, & ſi capacitas tam immēſa fuit, oportuit quidem vt illa gratia, quæ tantam implere potuit capacitatem eſſet immenſa*. B. Petrus Damiani ſerm. de Natiuit. Virginis: *Gloria*, ait, *quæ eam ex hoc mundo tranſeūtem excepit, principium ignorat, neſcit finem*. Verùm hæc omnia cum grano ſalis accipe. Nam ſicut maternitas Dei eſt dos & dignitas entitatiuè & abſolutè finita, vtpote quæ in puram meramque creaturam cadit, cuius capacitas limitata eſt & finita, nec doni abſolutè infiniti capax: ſic pariter abſolutè finita eſt gratia & gloria, quæ huic maternitati congruè reſpondet & debetur. Dicitur ergo illa à Patribus immenſa & infinita, non abſolutè, ſed ſecundùm quid, puta obiectiuè & reſpectiuè. Primò, quia reſpicit obiectum infinitum, putà Deum: per illum enim B. Virgo verè eſt mater Dei, ſicut viſio Dei, licèt in ſe ſit qualitas finita, tamen reſpectu obiecti, puta Dei, in quod tendit, dicitur infinita, vt docet S. Thom. 1. p. quæſt. 25. art. 6. ad 4. Secundò, reſpectu intellectus noſtri, quia illum ſuperat copia gratiæ & gloriæ Virginis, vt eam mente definitè cōcipere & adæquare, ac planè comprehendere nequeamus: hoc enim per hyperbolem homines dicunt eſſe infinitum, quod ipſi comprehendere & definire, ſiue definitè aſſignare nequeūt. Tertiò, quia reſpectu hominum & angelorum eſt infinita. Omnes enim homines & angeli à Deo in tanta naturæ & gratiæ præcellentia creati, & plures qui creari poſſunt, nullo modo accedunt ad dignitatem & præcellentiam maternitatis & matris Dei, ac conſequenter nec ad eius gratiam & gloriam: Deus enim angelis & hominibus admetitur eam gratiæ menſuram, quam eorum capacitas & lex Dei ordinaria poſtulat: quare ea menſura illis confert gratiam, vt ſemper gratiæ plurimum donandum ſuperſit, cuius adhuc eorum natura capax eſt.

Quo ſenſu.

Reſp. Primò.

Secundò.

Tertiò.

Accedit, quòd iuxta inſignes Philoſophos ac Theologos, qui gradus intenſionis gratiæ, & cuiuſlibet habitus ac potentiæ cenſent non eſſe homogeneos, ſed heterogeneos; ita vt v. g. gradus ſecundus intenſionis gratiæ ſit alterius rationis, & generis à primo, & tertius alterius à ſecundo, & ſic conſequenter; planè dicendum eſt, quòd ſi vlli data eſt gratia & gratiæ gradus heterogenei, hoc eſt, diuerſæ & altioris rationis à noſtris, illos datos eſſe B. Virgini; quia eius maternitas eſt heterogenea & altioris ordinis, quàm omnis alia creata dignitas; & quia actus eius fuere intenſiſſimi & excellentiſſimi. Quod ſi verū eſt ſequitur, quòd, licèt infiniti à Deo crearentur angeli cum ſuis donis & gratijs; numquā tamen accederent ad gratiam B. Virginis. Ipſa enim numero graduum gratiæ longè ſuperat ſingulos angelos creatos & creabiles; cumque hi gradus ponantur heterogenei, inferiores omnes licèt plurium & plurimi, numquam accedunt ad dignitatem & excellentiam ſuperiorum, vtpote altioris ordinis, alteriuſque naturę, ſicut æs licèt plurimum, numquam accedit ad dignitatem auri. Ponamus ergo v. g. ſummos angelos ſingulos habere gratiam vt 50. B. Virginem verò vt mille; quinquageſimus primus eius gradus gratiæ cùm ſit altioris ordinis, dignitate ſuperabit omnes gradus gratiæ omnium angelorū, vtpote qui non tranſcendunt 50. ac proinde inferioris ſunt ordinis,

Quartò.

condi-

conditionis & naturæ. Multò magis eoſdem ſuperabit 52. gradus gratiæ B. Virginis ac magis 53. 54. ceterique deinceps: quia quo ſuperiores ſunt eo nobiliores pariter ſunt & perfectiores, ac proinde altioris ſunt ordinis, magiſque ſuperant gradus ſe inferiores, quàm hi ſuperent alios ſibi ſubiectos; ſicut angeli primæ hierarchiæ magis ſuperant angelos ſecundæ hierarchiæ, quàm hi ſuperent angelos tertiæ: quia quo quis magis accedit ad Deum, eo altiùs aſſurgit magiſque perficitur & quaſi dilatatur. Id clarum eſt in cælis, qui quo ſuperiores ſunt, eo maiorem habent peripheriam, capacitatem & magnitudinem.

Plenitudo gratiæ Virginis quanta.

Hinc colligas Primò, in B. Virgine eſſe plenitudinem gratiæ ſingulari ſenſu & modo, quatenus creaturæ capacitas prædictô modo, iuxta legem Dei ordinariam expleta eſt. Id voluit S. Cyprian. ſerm. de Natiuit. Chriſti dicens; *Matri Dei plenitudo gratiæ debetur.* Et Sophronius ſerm. de Aſſumpt. *Ceteris datur gratia per partes, Mariæ verò tota ſe infudit gratiæ plenitudo:* quæ verba vſurpant S. Bernard. Bonauent. Damian. & alij. Secundò, de Virgine, ait S. Anſelm. *Decens erat, vt Virgo ea puritate niteret, qua maior ſub Deo nequeat intelligi:* ſub Deo accipe Chriſtum: vnde S. Bernard. *Iure ergo Maria ſole perhibetur amicta, quia profundiſſimā Dei ſapientiæ, vltrà quàm credi poteſt, penetrauit abyſſum, vt quantum ſine perſonali vnione creaturæ cōditio patitur, luci illi inacceſſibili videatur immerſa.* Et S. Ambroſius, quem citat Dionyſ. Carthuſ. *Incomprehenſibilis,* inquit, *incomprehenſibiliter operabatur in matre.*

Ratio à priori.

Ratio à priori eſt dignitas, tum maternitatis, tum mediatricis. Mater enim Dei iure ſuo à Chriſto conſtituta eſt mediatrix Dei & hominum omnium: quare gratiam non ſingularem ſibi ſoli, ſed vniuerſalem velut capitis in omnes fideles refundendam accipit. Docet hoc S. Anſelmus lib. de Excellentia Virginis c. 9 *Quis igitur,* inquit, *iſta perpendens æſtimare queat qua laude digna ſit, quæ tantorum beneficiorum ſola præ cunctis effici debuit mediatrix?* Et paulò anteriùs: *Pura,* inquit, *ſanctitas, & ſanctiſſima puritas, piiſſimi pectoris eius, omnem omnis creaturæ puritatem ſanctitatemq́; tranſcendens, incomparabili puritate hoc promeruit, vt reparatrix perditi orbis digniſſimè fieret.* Et S. Laurent. Iuſtin. ſerm. de Annunc. *Magna profectò,* inquit, *fuit Mariæ gratia, exuberans atque completa, quæ cælis dedit gloriam, gaudiū præſtitit angelis, ſæculo pacem refudit, fide docuit gentes, vitijſq́; finem impoſuit. Quomodo non eſt Maria iuxta Gabrielis oraculum plena gratiâ, quæ effecta eſt paradiſi ſcala, cæli ianua, interuentrix mundi, Dei atque hominum veriſſima mediatrix?* Et S. Bonauent. in Speculo: *Omnia flumina,* inquit, *intrant in mare, dum omnia chariſmata Sanctorum intrant in Mariam; flumen enim gratiæ Angelorum intrat in Mariam; flumen gratiæ Apoſtolorū intrat in Mariam,* &c. ac demum vbi percurrit omnes Sanctorum conditiones: *Quid mirum,* inquit, *ſi omnis gratia in Mariam confluxit, per quam tāta gratia ad omnes defluxit? ait enim B. Auguſtinus: Gratia es plena Maria quam apud Deum inueniſti, & per totum mundum effundere meruiſti.* Audi & Sophron. ſerm. de Aſſumpt. *Talibus,* inquit, *decebat Virginem oppignorari muneribus, vt eſſet gratiâ plena quæ dedit cælis gloriam, terris Deum, pacemq́; refudit, fidem gentibus, finem vitijs, ordinem vitæ, ac moribus diſciplinam. Quid mirum ſi lætitiam & gloriam plenam*

A *& ſuperplenam habet in regno, quæ gratiam plenam & ſuperplenam habet in exilio? Quid certè mirum, ſi tam in cælo, quam in terra eius plenitudo ſuper omnem creaturam ſit, de cuius plenitudine omnis natura vireſcit?* Plura hac de re collegi Eccli. 24. & Prouerb. 31. v. 10. & ſequentibus.

ET CVM SIT VNA, OMNIA POTEST; ET IN SE PERMANENS OMNIA INNOVAT, ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT, AMICOS DEI ET PROPHETAS CONSTITVIT] Sapientia Dei in ſe eſt vnica, ſed in viribus, officijs & artibus multiplex, quia poteſt, imo facit omnia. Nam ſine ſapientia nihil fit à Deo. Hoc eſt quod dixit v. 23. *Omnem habens virtutem.* Ipſa ergo eſt παντοδύναμος, id eſt omnipotens, ac vna & indiuiſa in ſe exiſtens infinitorum vim & perfectionem in ſe continēs: quare vna ſufficiens B eſt omnibus producendis, continendis, conſeruādis, gubernandis.

ET IN SE PERMANENS ſtabilis, immobilis & immutabilis, OMNIA INNOVAT] quia noua ſemper operatur, ac nouos effectus ſemper producit, tum in natura, tum in gratia. Sic in vere nouos producit flores, in æſtate nouas ſegetes, in autūno nouos fructus, in hieme nouas niues, pluuias & glacies: ſic innouat omnes hominum gradus & ſtatus nouos homines veteribus ſuggerendo, ac deformatos veteres mores per nouos viros religioſos corripiendo ac reformando.

ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT] Pro *nationes*, græcè eſt γενεάς, id eſt *generationes*, hoc eſt Primò, ætates & ſæcula. q. d. Sapientia per ſingula ſæcula communicauit ſe ſanctis animabus, à ſe electis & dilectis. C Nullum fuit ſæculum ſapientiæ & ſanctitatis expers, ſed in quolibet fuere ſemper aliqui viri ſapientes & ſancti, amici Dei & Prophetæ, à Deo ſelecti & conſecrati. Vnde Vatabl. vertit, *& viciſſitudinibus ætatum in animas ſanctas ſe transferens.*

Secundò, per *generationes* accipias cum Noſtro, hominum genera & nationes, qui in terra naſcuntur. q. d. Nulla eſt natio, in qua ſapientia non habuerit vel habeat aliquos ſui diſcipulos, amicos, & Prophetas, tum propriè dictos, qui ſcilicet futura & ſecreta pronuncient; vel per catachreſin, *Prophetas*, id eſt viros eximiè ſapientes & ſanctos; tales enim olim erant Prophetæ. Deus enim non eſt acceptor ætatum, perſonarum, vel gentium, *ſed in omni gente, qui timet eum & operatur iuſtitiā, acceptus eſt illi,* Actor. 10. 35. Hos ergo D Deus conſtituit, græcè κατασκευάζει, id eſt Primò, ædificat & extruit, tamquam regias baſilicas, & animata Dei templa: Secundò, inſtruit, adornat, concinnat, tamquam ſacra Dei oracula; Tertiò, docet, præparat, dirigit, quaſi orbis doctores, ad eum docendum & conuertendū; Quartò, munit & armat contra omnes hominum dæmonumque inſultus; Quintò, probat, confirmat, aſtruit, ſtabilit virtutibus & miraculis, quaſi certis ſui ſigillis.

NEMINEM ENIM DILIGIT DEVS, NISI EVM, QVI CVM SAPIENTIA INHABITAT] tamquam cum vxore & ſponſa: nam græce eſt συνοικῶν σοφίᾳ, id eſt connubio iunctus ſapientiæ: συνοίκησις enim, id eſt cohabitatio, vocatur coniugiū, quia in eo cohabitant maritus & vxor. Vnde

A Vnde cap. ſeq. v. 2. ait: *Quæſiui ſponſam mihi eam aſſumere.* Pro quo S. Ambroſ. lib. de Viduis legit, *propoſui ergo hanc mihi adducere in coniugium.*

Per ſapientiam hîc & omnibus hiſce Salomonis libris, practicam intellige putà prudentiam, virtutem, ſanctitatem, charitatem: cum hac enim, imò in hac, inhabitat ſapientia & Spiritus ſanctus: *Deus* enim *charitas eſt, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo,* 1. Ioan. 4. 16. Et: *Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus,* Ioan. 14. 23. τὸ *inhabitat* ſignificat ſapientem, id eſt ſanctum, familiariter & aſſiduè verſari cum ſapientia, id eſt ſanctitate, charitate & Deo.

Vers. 29. Est enim hæc speciosior (ita Roman. & Græca: malè ergo aliqui legunt, *pretioſior*) B sole, et svper omnem dispositionem stellarvm, lvci comparata invenitvr prior] Pro *ſpecioſior* græcè eſt εὐπρεπεστέρα, id eſt formoſior, ornatior, modeſtior, elegantior, magis compoſita, decora, exculta, præclara & præſtans. Dat cauſam, cur Deus adeò diligat ſapientiam, & nullum diligat niſi propter illam; putà non niſi illa præditum. Cauſa eſt ſapientiæ pretium, excellentia, ſpecies, pulchritudo & claritas, quæ tanta eſt, vt vincat iubar ſolis & omnem diſpoſitionem ſtellarum, quæ fulgent vt totidem gemmæ; adeoque ſuperet & præcedat lucem, tum ſtellarum, tum cuiuſlibet rei, imò primigeniam illam initio mundi ante ſolem & ſtellas à Deo creatam & coaceruatam, ex qua deinde in partes diuiſa ſol & ſtellæ formatæ ſũt, vt dixi Geneſ. 1. Sol enim, ſtellæ, & lux illa primigenia fuere ſplendor creatus, finitus, materialis, corporeus, mutabilis & occaſui obnoxius: at verò ſapientiæ ſplendor eſt increatus, infinitus, immaterialis, incorporeus, immutabilis, æternus, diuinus.

Huius ſententiæ & præcedentis elegans extat ſolis & aquilæ apologus, ſale ſapientiæ cõditus, apud Cyrillum lib. 1. Apologorum moralium c. 2. cuius titulus eſt: *Nihil ſibi homo eſt ſine ſapiẽtia: In lucidiores aëris,* inquit, *ſublimitatẽ aquila conſcendens, ſolis fixo cotuitu eius mirâ venuſtate inſpectâ, mox eũ tali quæſtione pulſans, dixit q́; Tu quid es, ô vas admirabile, tam decorum? At ille reſpondit; Neſcio. Tunc illa magis mirata, nimirum quòd in lucis fonte huius ignorantiæ tenebras inueniſſet, adiunxit: Quomodo eſt hoc, quod in ſplẽdoribus tuis cetera videantur, & tui tu neſcius te non vides? cui dixit: Quippe ſapiẽtiæ non ſum expers. Sola enim illa ſui gaudent notitiâ, quæ ſunt in ſeipſa conuerſiua. Ad hoc aquila ſic arguens dixit: Quomodo igitur perdita eſt tibi tantæ luciditatis glorioſitas? tantæ pretioſitatis dignitas, tãtæ virtualitatis cauſalitas, ac tantæ ſoliditatis perpetuitas? Ex quo namque te ignoras, tu tibi nihil es; nihil ſiquidem prudentia eſt fatuo, rutilantia cæco, & eloquentia ſurdo. Tunc Titan reſpondit: Et ſi nihil mihi ſum, tamen ei ſum, cuius ſunt omnia, quod eſt quoddam maximum vas ſapientiæ. Ipſe enim ſapiens, cùm ſolus ſe cognoſcendo ſit ſuus; cunctorum etiam, quæ ſibi non ſunt, intellectu carentium ſapientiâ conſtitutus eſt dominus.* Rationem claram mox ſubiicit, aitque: *Homo enim participio ſapientiæ eiuſdẽ (Gen. 1. 28.) ex diuina imagine decoratus, ab ipſo primordio vniuerſi rebus mundi viſibilibus eſt præfectus. Nimirũ ideo, quia ſapientis ſunt omnia, cui*

Apologus huius in Sapientia.

A *non præualet metallorum gemmarumq́ue validitas? quin etiam illi ſubſidiaria diuitiarum ſeruit poteſtas. Quamobrem* (Prou. 3. 15.) *pretioſior eſt ſapientia cunctis opibus, & omnia, quæ deſiderantur, ei non valent comparari. Quibus auditis, mox illa dilectione ſapientiæ inflammata, petiuit à ſole, vt quid ea ſapientia eſſet, luce definitionis oſtenderet. Cui libenter annuens, inquit, Sapientia quidem eſt illa mentis veritas, qua ſummum, quod eſt Deus, fide recta conſpicitur, & caſta dilectione tenetur. Hac enim qui dotatus eſt, iam mundi eſt dominus, & poſſeſſor eſt ſuus. Quibus diligenter notatis, in propria gaudens illa reuerſa eſt.*

Et svper omnem dispositionem (græcè θέσιν, id eſt theſin, poſitionem, ſitum, collocationem, ordinationem) stellarvm] Primò, à Caſtro exponit q. d. Sapientia ſupra omnem B ſtellarum ſitum eſt poſita: celſitudine ſuperat ſtellas & cælos quia ſedet cum Deo in altiſſimo diuinitatis eius ſolio. Secundò, meliùs idem & alij explicant. q. d. Sapientia ſuo ſplendore, ordine, ſpecie, diſpoſitione vincit omnem omnium ſtellarum ſplendorem, ordinem, ſpeciem, diſpoſitionem. Vnde Vatablus vertit, *& omnem aſtrorum ſeriem ſuperat, lucisq́ue comparata potior deprehẽditur.* Nominat *diſpoſitionem ſtellarum,* quia in earum ſitu & diſpoſitione mirus eſt ordo, miraque pulchritudo, adeò vt aſtrorum velut caſtrorum acies ſit ordinata. Vnde vocatur *militia cæli,* & exercitus Dei ſabaoth, Iudic. cap. 5. 20. Iſaiæ 24. 21. Deut. 17. 3. Rurſum ſtellæ diſpoſitæ ſunt in cælo, vt lumina & oculi in capite: vnde a Poëtis vocantur cæli aut Iouis oculi.

Lvci comparata invenitvr prior] *Prior,* C tum tempore, id eſt anterior, quia ſapientia ab æterno fuit in Deo, illique eſt coæua, cùm lux initio mundi & temporis ſit creata; tum dignitate, & præſtantia. Vnde Vatabl. vertit, *potior.* De pulchritudine ſolis, ſtellarum, lucis dixi Gen. 1. & Eccli. 43. v. 1. & ſeqq. Hunc ſenſum exigit ratio, quam ſubiungit. Porro *To & ſuper omnem diſpoſitionem ſtellarum,* pendet & nectitur cum eo quod ſequitur, *Luci comparata inuenitur prior.* q. d. Si vltra ordinem lucemq; ſtellarum, ſapientiam compares primigeniæ luci, inſtar ſolis totum mundũ illuminanti in ipſo mundi initio, vtique ſapientia illa luce inuenietur prior, tum tempore, tum dignitate. q. d. Si nõ tantùm ſtellis, ſed & luci, quæ in mũdo fuit prima & maxima ſapientiam conferas, illa inuenietur prior & potior.

Illi enim svccedit nox, sapientiam avtem non vincit (græcè κατισχύει, id eſt præualet, ſuperat, circumuenit, contendit, coercet) malitia] Dat cauſam, cur ſapientia ſit prior, id eſt potior & præſtantior luce, non ſolùm ſolis & ſtellarum, ſed & primigenia mundi, eò quòd illa inſtar ſolis ſe mouens & gyrans per noſtrum hemiſphærium, veſpere occumberet, & tranſiret ad alterum aduerſumque mundi hemiſphærium, itaque ei ſuccederet nox, ipſaque lux verteretur in tenebras. At ſapientia ſemper ſibi conſtat, nec ipſa in inſipientiam, aut malitiam verti poteſt, nec ab ea vinci. Loquitur propriè de ſapiẽtia increata Dei: hæc enim adeò potens eſt & prouida, vt nullâ malitiâ vinci poſſit, ſed potius ipſa omnem malitiam hominum & dæmonum, omnem quoque rerum malitiam, id eſt duritiem & difficultatem, vincat ſibique Vers. 30. D

ſubiuget. Comitanter tamen & conſequenter loquitur de ſapientia participata & homini infuſa. Eſto enim ipſa recedat ab homine, qui à ſapientia & ſanctitate deficit, tranſitque ad inſipientiam & malitiam; tamen ipſa in ſe, putà in ſuo fonte, manet illæſa & intacta apud Deum. Rurſum ipſa homini inuito & nolenti eripi nequit: quare quamdiu homo eam retinere vult, vinci nequit à malitia.

Hinc patet per ſapientiam intelligi prudentiam, iuſtitiam & ſanctitatem: nam illi opponit malitiam: hæc enim eſt practica, & ſumma inſipientia.

Sapientiam non vincit malitia: quæ? Pro *malitia* græcè eſt, κακία, id eſt malitia tam culpæ, quàm pœnæ, putà tam iniquitas, quàm aduerſitas & calamitas, q.d. Nec culpa, nec pœna vel afflictio vlla vincit ſapiẽtiam Dei. Poteſt quoque abſtractum ſumi pro concreto, q.d. Malitia, id eſt mali & impij perſequentes pios, non poſſunt vincere eorum ſapientiam & virtutem, quamdiu eam ſponte non deſerunt. Hinc aliqui legunt, *in ſapientiam autem non inuidit malitia.*

Exemplũ. Exemplum dat S. Bernardus homil. 2. ſuper *miſſus eſt*, Adam & Euam, Chriſtum & Mariam: illos enim vtpote inſipientes vicit malitia ſerpẽtis & ſuperbiæ; hi verò vtpote ſapientes vicere tam illorum inſipientiam, quàm ſerpentis malitiam: *Quid dicebas*, inquit, *o Adam: Mulier quam dediſti mihi, dedit mihi de ligno, & comedi? Verba malitiæ ſunt hæc, quibus magis augeas, quàm deleas culpam. Veruntamen ſapientia vicit malitiam, cùm occaſionem veniæ quam à te Deus interrogando elicere tentauit, ſed non potuit, in theſauro indeficientis ſuæ pietatis inuenit. Redditur nempe femina pro femina, prudens pro fatua, humilis pro ſuperba: quæ pro ligno mortis guſtum tibi porrigat vitæ, & pro venenoſo cibo illo amaritudinis, dulcedinem pariat fructus æterni. Muta ergo iniquæ excuſationis verbum in vocem gratiarum actionis, & dic: Domine mulier quam dediſti mihi, dedit mihi de ligno vitæ, & comedi, & dulce factum eſt ſuper mel ori meo, quia in ipſo viuificaſti me.*

Cauſa. Idem ſerm. de ſeptem donis Spiritus ſancti: *Sapientia*, inquit, *vincit malitiam, dum ſatanam conterit Dei virtus & Dei ſapientia Chriſtus*, &c. quæ commodiùs cap. ſequenti verſ. 1. recitabo. Idem ſerm. 85. in Cant. dat cauſam: *Virtus*, inquit, *eſt vigor animi immobiliter ſtantis cum ratione. Vel virtus eſt vigor animi, quod in ſe eſt, omnia ad rationem cogens vel dirigens.* Et poſt plura ſubiũgit: *Et ſi quis*

A *ſapientiam virtutis amorẽ definierit, non à vero deuiare videbitur. Vbi autem amor eſt, labor nõ eſt, ſed ſapor. Et fortè ſapietia à ſapore nominatur, quòd virtuti accedens quoddam veluti condimentum ſapidam reddat, quæ per ſe inſulſa quodammodo & aſpera videbatur. Nec duxerim reprehendendum ſi quis ſapientiam ſaporem boni diffiniat. Hũc ſaporem perdidimus ab ipſo pene exortu generis noſtri. Ex quo ſordis palatum, ſenſu carnis præualente; infecit virus ſerpentis antiqui, cœpit animæ non ſapere bonum, at ſapor noxius ſubintrare.* Cauſam ſubdit: *Quia ſerpentis malitia mulieris inſipientiã circumuenit. Sed vnde malitia viſa eſt viciſſe ad tempus, inde ſe victam dolet in æternum. Nam ecce denuo ſapientia mulieris cor & corpus impleuit, vt qui per feminam deformati in inſipientiã ſumus, per feminam reformemur ad ſapientiã. Et nunc aſſiduè ſapientia vincit malitiam in mentibus, ad quas intrauerit,*
B *ſaporem mali quem illa inuexit, ſapore exterminans meliori. Intrans ſapietia dum ſenſum carnis infatuat, purificat intellectũ cordis, palatum ſanat, & reparat.*

Porrò S. Bonau. in Speculo c. 3. *Quidam*, inquit, *legunt hic Prior, quidam Purior. Vtrumq; Mariæ ſtellæ noſtræ cõpetit. Maria enim eſt prior, id eſt potior, ſiue dignior. Maria etiã purior eſt ſole & ſtellis & luce; quia tam dignitate, quàm puritate ſolem & ſtellas & omnem lucem ſuperat corporalem, imò etiam ſpiritualem, id eſt angelicam creaturam, de qua dicitur: Diuiſit Deus lucem à tenebris, id eſt angelos ſtantes à cadentibus. Hac vtique luce angelis prior & purior eſt Maria; prior dignitate, & purior ſanctitate. Vnde Anſelmus exclamans ait, O benedicta ſuper mulieres, quæ angelos vincis puritate, Sanctos ſuperas pietate!* Hæc Bonau. Quocirca S. Ephrem oration. de Deipara, agens de ea: *Omnibus*, inquit, *ſuperis exercitibus glorioſior, omnium Sanctorum ac virginum corona ob fulgorem inacceſſa, omnium princeps, omnium dux, ſacratiſſima*
C *puella. Per te reconciliati ſumus Deo meo.*

Tropolog. lux, imò ſol, ſuos patitur defectus: modò enim exultat vt gigas fulgida radiorum cæſarie coronatus; modò verò laborat vt Hercules, cæca caligine circumfuſus, at ſapientia, id eſt virtus, inuicta inter aduerſa quælibet, ſibique ſimilis perſtat. Audi Tertull. lib. de Spectac. c. 29. *Vis & pugilatus & luctatus? præſtò ſunt non parua, ſed multa. Aſpice impudicitiam deuictam à caſtitate; perfidiam cæſam à fide; ſæuitiã à miſericordia contuſam; petulantiam à modeſtia obumbratam; & tales ſunt apud nos agones, in quibus ipſi coronamur. Vis autem & ſanguinis aliquid? habes Chriſti.*

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit commendare ſapientiam, eiuſq; dotes & commoda maxima plurimaq; recenſere, ob quæ Salomon ſe eam in ſponſam delegiſſe; & ſummis votis expetiiſſe aſſerit.

1. ATtingit ergo à fine vſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuauiter. 2. Hanc amaui & exquiſiui à iuuentute mea, & quæſiui ſponſam mihi eam aſſumere, & amator factus ſum formæ illius. 3. Generoſitatem illius glorificat, contubernium habens Dei: ſed & omnium Dominus dilexit illam: 4. doctrix enim eſt diſciplinæ Dei, & electrix operum illius. 5. Et ſi diuitiæ appetuntur in vita, quid ſapientia locupletius quæ operatur omnia? 6. Si autem ſenſus operatur: quis horum, quæ ſunt, magis quàm illa eſt artifex? 7. Et ſi iuſtitiã quis diligit: labores huius magnas

gnas habent virtutes: ſobrietatem enim, & prudentiam docet, & iuſtitiam, & vir-
tutem, quibus vtilius nihil eſt in vita hominibus. 8. Et ſi multitudinem ſcientiæ
deſiderat quis, ſcit præterita, & de futuris æſtimat: ſcit verſutias ſermonum, & diſ-
ſolutiones argumentorum: ſigna & monſtra ſcit antequam fiant, & euentus tem-
porum & ſæculorum. 9. Propoſui ergo hanc adducere mihi ad conuiuendum:
ſciens quoniam mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis &
tædij mei. 10. Habebo propter hanc claritatem ad turbas, & honorem apud ſenio-
res iuuenis. 11. & acutus inueniar in iudicio, & in conſpectu potentium admira-
bilis ero, & facies principum mirabuntur me: 12. tacentem me ſuſtinebunt, &
loquentem me reſpicient, & ſermocinantem me plura, manus ori ſuo imponent.
13. Præterea habebo per hanc, immortalitatem: & memoriam æternam his, qui
poſt me futuri ſunt, relinquam. 14 Diſponam populos: & nationes mihi erunt ſub-
ditæ. 15. Timebunt me audientes reges horrendi: in multitudine videbor bo-
nus, & in bello fortis. 16. Intrans in domum meam, conquieſcam cum illa: non
enim habet amaritudinem conuerſatio illius, nec tædium conuictus illius, ſed
lætitiam & gaudium. 17. Hæc cogitans apud me, & commemorans in corde meo:
quoniam immortalitas eſt in cognatione ſapientiæ, 18. & in amicitia illius dele-
ctatio bona, & in operibus manuum illius honeſtas ſine defectione, & in certami-
ne loquelæ illius ſapientia, & præclaritas in communicatione ſermonum ipſius:
circuibam quærens, vt mihi illam aſſumerem. 19. Puer autem eram ingenioſus
& ſortitus ſum animam bonam. 20. Et cum eſſem magis bonus, veni ad corpus
incoinquinatum. 21. Et vt ſciui quoniam aliter non poſſem eſſe continens, niſi
Deus det, & hoc ipſum erat ſapientiæ, ſcire cuius eſſet hoc donum; adij Domi-
num, & deprecatus ſum illum, & dixi ex totis præcordijs meis.

VERS. 1. ATTINGIT ERGO A FINE VSQVE AD FINEM FORTITER, ET DISPONIT OMNIA SVAVITER] Syrus, *extendit enim animam ſuã à finibus vſque ad fines verè, & diſponitur cum omnibus ſuauiter*; Arabicus, *& extenditur à fine deſerti, & vſque ad finem eius feliciter, & gubernat omnia cum bonitate.* τὸ *ergo* innuit hæc à præcedentibus pendere & educi. Græca habent δὲ id eſt *autem*: proſequitur enim cœpta ſapientiæ elogia. Hæ particulæ ſæpè commutantur: nam δὲ, id eſt *autem*, ſæpè capitur pro ἂν, id eſt *ergo*: & ἂν ſiue *ergo* ſæpè non illatiuum eſt, ſed inchoatiuum & continuatiuum ſententiæ. Vnde S. Bernard. Hugo. Pagnin. & alij caput hoc octauum inchoant ab vltimis verbis c. 7. *Sapientiam autem non vincit malitia.* Vatabl. verò & Cantacuzenus omnia hæc referunt ad finem c. 7. & cap. 8. inchoant à v. 2. *Hanc amaui*, &c. Senſus ergo eſt q. d. Sapientia, vt dixi cap. 7. eſt emanatio claritatis omnipotentis Dei, omnia poteſt, omnia penetrat, omnia capit, eſtque inuincibilis: *Attingit ergo à fine vſque ad finem fortiter*, &c. Pro *attingit* græcè eſt, διατείνει, id eſt protendit ſe, extendit, porrigit; S. Auguſt. 4. de Trinit. c. 14. vertit, *pertendit*; Tigur. *pertingit*; Budæus in Cōmēt. linguę Grecæ legit διαπνεῖ, id eſt *perſpirat*. Vnde Vatabl. vertit, *perſpirat ab extremo vſque ad extremum firmiter, & adminiſtrat omnia commode*: ſapientia enim eſt quaſi ſpiritus perſpirans omnia *à fine vſque ad finem*, græcè, ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας, id eſt *ab extremo vſque ad extremum.* Quæres quænã ſint hæc duo extrema?

Sapientia attingit à fine ad finem. Primò Reſpondetur Primò, eſſe duo extrema mundi. q. d. Sapientia peruadit omnia à ſummo cęlorum vſque ad imum terræ, putà à peripheria mundi vſque ad centrum, ſiue *à connexo cælorum vſque ad medium terræ centrũ*, ait Hadrianus Pōt. l. 3. de Imag. & vt ait S. Bern. *à ſummo cælo vſque ad inferiores partes terræ. Attingit autem fortiter, non quidem mobili diſcurſione, vel locali diffuſione, vel ſub-*

A *iectæ creaturæ tãtùm officiali adminiſtratione; ſed ſubſtantiali quadam & vbique præſenti fortitudine, qua vtique vniuerſa potentiſſime mouet, ordinat & adminiſtrat. Et hæc omnia nulla ſui cogitur facere neceſſitate: nec enim aliqua in his laborat difficultatis, ſed diſponit omnia ſuauiter, placida voluntate* Huculque S. Bern. tract. de Gratia & lib. arb. poſt medium.

Vnde S. Auguſt. ep. 57. ad Dardanum quæſt. 1. ex hoc loco probat ſapientiam diuinam, ſiue Deum, eſſe vbique. Additque: *Sed ſic eſt Deus per cuncta diffuſus, vt non ſit qualitas mundi, ſed ſubſtantia creatrix mūdi ſine labore regens, & ſine onere continens mundum.* Hoc profundè meditans & admirans S. Bernard. lib. 5. de Conſid. exclamat? *O ſapientia potens attingens vbique fortiter! O potentia ſapiens diſponens omnia ſuauiter! Res vna effectus multiplex, operationes diuerſæ. Et illa vna res eſt longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, ſublimitas propter maieſtatem, profunditas propter ſapien-*
B *tiam.*

Secundò, duo hæc extrema ſunt nobiliſſima & viliſſima creatura. q. d. Sapientia pertingit a ſummo & *maximo angelo vſq; ad infimum vermiculum*, ait S. Bernard. de Gratia & lib. arb. omnia conſeruans, viuificans, dirigens, gubernans. Et S. Dionyſ. c. 7. de Diu. nom. diſputans de ſapientia diuina: *Ratio quoque*, inquit, *Deus dicitur in ſanctis Litteris, non ſolùm quia rationis, & ſenſus, & ſapientiæ indultor eſt, ſed quia & omniũ cauſas in ſe vniformiter antè complexus eſt: & quia per omnia pergit penetrans, vt ſcriptum eſt, vſque ad omniũ finem pertingens à ſummis ſubſtantijs vſque ad imas* &c. *idcirco & in omnibus Deus agnoſcitur, & ſeorſum ab omnibus, & ex omnibus quidē, vt dixi, ipſa* (ſapientia Dei) *noſcēda eſt: & ipſa eſt iuxta Scripturæ fidē effectrix omniū, & ſemper cuncta coaptans ipſiuſq; omnium indiſſolubilis conuenientiæ atque ordinis cauſa ſemper priorum fines ſubſequentium initijs iungens, vnamq; mundi conſpirationem & congruentiam decentiſſimè moliens.* *Secundò.*

Tertiò. Tertiò, S. Bernard. de Gratia & lib. arbit. *Sapientia attingit à fine ad finem*, hoc eſt, inquit, *ab ortu creaturæ ad finem, quem ei deſtinauit ipſe, ſiue in quem vrget natura, vel accelerat gratia, vel concedit cauſa.* Ruſum attingit à principio operis ſui (& cuiuſque rei) vſque ad finem. q. d. Nil inchoatum à ſe relinquit imperfectũ, ſed quæcumque inchoat perficit, & conſtanter ad finem à ſe intentum perducit. Duo enim ſunt extrema operis, ſcilicet principium & finis. Ad S. Bernard. accedit S. Auguſt. 4. de Trin. c. 14. *Diabolo*, inquit, *inſidiante & furente vtitur ad ſalutem fidelium ſuorũ excellentiſſima ſeu celſiſſima Sapientia Dei, à fine ſuperiore, quòd eſt initium ſpiritualis creaturæ, vſque ad finem inferiorem, quod eſt mors corporis, pertendens fortiter, & diſponens omnia ſuauiter.*

Allegor. Alleg. Sapientia Dei attingit à fine ad finem in Chriſto: per incarnationem enim iuncta ſunt duo extrema, ſcilicet ſummum & imum, putà Deus & homo coëuntes in eamdem hypoſtaſin & perſonam. Ita S. Auguſt. loco iam citato, & epiſt. 3. ad Voluſ. opus enim incarnationis fuit opus ſummæ ſapientiæ, ſummæ fortitudinis & potentiæ, ſummæ quoque ſanitatis & miſericordiæ, vti oſtendi S. Thom. 3 p. q. 1. art. 1.

Symbol. Symbol. S. Bonau. per duos fines accipit Patrem & Spiritum ſanctum: *Secũda perſona*, inquit, *quæ dicitur Sapientia, attingit à Patre vſque ad Spiritum ſanctum, per identitatem ſubſtantiæ: fortiter ob Patrem, cui attribuitur potentia; ſuauiter propter Spiritum ſanctum, cui bonitas.*

Tropol. Primò. Tropol. S. Bernard. de Gratia & lib. arbit. hęc adaptat libero arbitrio: *Sic ergo*, inquit, *liberũ arbitrium ſuo tenetur præeſſe corpori, vt præeſt ſapientia orbi, attingens & ipſum à fine vſque ad finem fortiter, imperans ſcilicet ſingulis ſenſibus & artubus, tã potenter, quatenus non ſinat regnare peccatum in ſuo mortali corpore, Rom. 6. & ſic vendicet antiquam dignitatem & libertatem excuſſa ſeruitute peccati; curetq; hæc agere non minus ſuauiter, quàm fortiter, hoc eſt, non ex triſtitia aut neceſſitate, ſed prompta & alacri voluntate: hilarem enim datorem diligit Deus, atque ita per omnia imitabitur ſapientiam, dum & vitijs reſiſtit fortiter, & in conſcientia requieſcit ſuauiter. Verùm cuius ad talia prouocamur exemplo, indigemus auxilio.*

Secundò. Rurſum idem S. Bernard. hæc adaptat charitati. Sic enim ſcribit ſerm. 50. in illud Cant. 2. *Ordinauit in me charitatem. O ſapientia*, inquit, *quæ attingis à fine vſque ad finem fortiter, in inſtituendis & continendis rebus; & diſponis omnia ſuauiter, in beandis & ordinandis affectibus, dirige actus noſtros, prout noſtra temporalis neceſſitas poſcit; & diſpone, prout tua veritas æterna requirit.*

Tertiò. Inſuper idem S. Bernard. ſerm. de ſeptem donis Spiritus ſancti, ijs hæc accommodat: ſic enim ait: *Sapientia vincit malitiam, dum ſatanam conterit Dei virtus & Dei ſapientia Chriſtus. Attingit ergo à fine ad finem fortiter, in cælo quidem, deijciendo ſuperbum; in mundo, ſuperando malignum; in inferno, ſpoliando auarum. Et diſponit omnia ſuauiter; in cælo ſtãtes angelos confirmando; in mundo, venumdatos redimendo; in inferno, captiuos liberando. Aut ſi meliùs placet, accipiamus hoc modo: Ordinata procedit acie aduerſus ſeptem peccati gradus Spiritus ſeptiformis. Et primus contra negligentiam timor exurgit, nimirum ipſe eſt, quo concutitur anima, diſcutitur conſcientia, excutitur ſopor lethalis, incutitur ſolicitudo. Deniq; qui*

A *timet Deum, nihil negligit, ſed veretur omnia opera ſua.* Et pluribus interiectis: *Attingit ergo à fine vſq; ad finem fortiter ſapientia victrix, eradicando ſingula vitia, ſingulaſq; inſerendo virtutes. Extruditur ſiquidem negligentia, vt timoris ſpiritus repleat mentem; abijcitur curioſitas, vt ſuccedat pietas; experientia mali fugatur, apponiturq; ſcientia. Sic & concupiſcentiæ præualet fortitudo, & conſilium conſuetudinem amputat, & intellectus vigens contemptum amouet, & deſperante omnino malitia ſapientia regnat. Qua quidem triũphante, de cetero miſeram illam animam, quam perniciosè negligentia ſoporauerat, peius excitauerat curioſitas, attraxerat experientia, tenuerat concupiſcentia, ligauerat conſuetudo, contemptus in carcerem traxerat, malitia iugulauerat; timor ſuſcitat; pietas blandè demulcet, ſcientia quid actum ſit indicans dolorem apponit, quod ſuum eſt fortitudo erigit, conſiliũ ſoluit, intellectus educit de carcere, ſapientia menſam ponit, reſocillat eſuriẽtem, & ſalutaribus reparat alimentis.*

B Denique idem S. Bern. de Gratia & lib. arb. hæc adaptat Chriſto eiuſque gratiæ, quæ omnes animæ fines & vires peccato deformatas, ſibi conformando reformat: *Et reuera*, inquit, *cui potius id operis congruebat, quàm Dei Filio, qui cùm ſit ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ Patris, portãs verbo vniuerſa, ex vtroque facilè munitus apparuit, & vnde reformaret deformem, & vnde debilem confortaret, dum & de ſplendore figuræ fugans tenebras vitiorum redderet ſapientem, & ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret? Venit ergo ipſa forma, cui conformandum erat liberum arbitrium, quia vt priſtinam reciperet formam, ex illa erat reformandum ex qua fuerat & formatum. Forma autem* *Quartò.*

C *ſapientia eſt, conformatio, vt faciat imago in corpore, quod forma facit in orbe.*

FORTITER] Græcè, ἐῤῥωμένως, id eſt validè, robuſtè, valenter, firmiter, animosè, conſtanter; Vatabl. *penitus*: ῥώω enim, vel ῥώννυμι, idem eſt quod roboro, valido, confirmo: vnde ῥώμη eſt robur, vis, potentia, ſanitas, valentia. Inde & vrbis Romæ nomen, quam Solinus initio Polyhiſt. *Valentiam* priùs fuiſſe dictam Latinis tradit. licet alij Romam deriuent à *ruma*, id eſt mamma lupæ, quam Remus, qui & Romus, eiuſque frater Romulus ſuxerunt.

Noſter Antonius Fernandius in Viſion. viſione 6. cenſet eſſe metaphoram à communibus rerum menſoribus, qui ad normam exigentes rerum magnitudines, quæ quibus locis conueniant antè ſciunt, nequa fit in ipſa rerum diſpo-

D ſitione perturbatio: attingit ergo Deus à fine vſque ad finem fortiter, id eſt exacta præſcientia metitur res omnes quid poſſint, quid exigant, vnde & quouſque ſufficiant. Hinc verò ſequitur, quòd diſponat omnia ſuauiter, ſibi inuicem rebus & earum locis apprimè reſpondentibus. Attingit item fortiter, quia vbi creaturæ vires deficiunt, ipſe ſufficit, vt eò quò vult pertingat.

Rurſum fortitudo ſapientiæ, prouidentiæ & gratiæ Dei cernitur in hoc, quòd ipſe ſuam voluntatem certiſſimè impleat, & finem intentum obtineat; ſuauitas verò in eo, quòd noſtram libertatem non lædat, nec naturæ conditionem inuertat: non enim cogit liberum arbitrium, ſed ſuauiter alliciendo mulcendoque ei bonum ſuadet & perſuadet. Ita Nyſſen. aut potiùs Nemeſius lib. 7. Philoſ. c. 1. Theodor. Epitome diuin. *Fortitudo & ſuauitas prouidentiæ. Primò.*

decret.

decret. cap. de prouidentia, Damaſcen. 2. de Fide cap. 29.

Eadem ſuauitas cernitur in rebus naturalibus: nulli enim Deus vim affert, nihil cōtra cuiuſquā rei naturam facit, ſed ſolùm vt poſcit cuiuſque rei natura. Eſt enim diuina prouidentia (vt ſcribit S. Dionyſ. c. 4. de Diuin. nom. p. 4.) *in uſque naturæ conſeruatrix, eis quæ per ſe mouentur, & libero aguntur arbitrio, conuenienter prouidens, omnibuſq́; & ſingulis propriè, vt omnium ſingulorumq́; natura capit, pro modo cuiuſq; prouidentiſſimas bonitates impartiens.*

Secundò Ad hæc diuinæ prouidentiæ ſuauitas in eo ſe oſtendit, quòd per viciniora ac faciliora media res ad ſuos fines deducat, vti patet intuenti omnia elementa & elementaria. ita S. Chryſoſt. in S. Matth. c. 3. Sic Paulus à Deo ignoto Athenienſium ſumpſit exordium diſſerendi de Deo vero & noto, Actor. 17. 23. vti ibidem notat S. Chryſoſtomus.

Tertiò. Inſuper inſuperabilis ſapientiæ & prouidentiæ diuinæ omnia gubernantis fortitudo in eo elucet, quòd rebus etiam ſummè contrarijs ad deſtinatos prouidentiæ ſuæ fines vtatur, vt venditione Ioſeph ad eius principatum, paſſione & cruce Chriſti ad eius gloriam & hominum ſalutem, perſecutione tyrannorū ad Martyrum coronas & triumphos, peccatis hominū ad oſtendendam ſuam, vel clementiam in condonando, vel iuſtitiam in puniendo. Nam vt ſapienter æquè ac eleganter ait Boëtius lib. 4. de Conſol. proſa 6. *Sola eſt diuina vis, cui mala quoque bona ſint, cùm eis competenter vtendo alicuius boni effectum elicit. Ordo enim quidam cuncta complectitur, vt quod ab aſſignata ordinis ratione diſceſſerit, hoc idē licet in alium, tamen in ordinem relabatur: ne quid in regno prouidentiæ liceat temeritati.*

Sic cùm Deus peccatorē à ſuis concupiſcentijs adducit ad pœnitentiam, aut hominem vocat ad Religionem, ad apoſtolatum, ad martyrium, &c. non facit id violenter, ſed ſuauiter: immittit enim priùs menti pias affectiones, velleitates, deſideria pœnitentiæ, Religionis, apoſtolatus, martyrij, quibus homo illa aueat ambiatque, ac poſtulet à Deo dicatque cum Saulo in actu ipſo perſecutionis: *Domine quid me vis facere?* Actor. 9. Id in ſe expertus S. Auguſt. ita gratias agendo exultat lib. 9. Conf. c. 1. *Domine ego ſeruus tuus, ego ſeruus tuus, & filius ancillæ tuæ. Dirupiſti vincula mea, tibi ſacrificabo hoſtiam laudis. Laudet te cor meum & lingua mea, & omnia oſſa mea dicant: Domine quis ſimilis tibi? Dicant, & reſponde mihi, & dic animæ meæ, Salus tua ego ſum.* Et poſt pauca: *Quàm ſuaue mihi ſubitò factum eſt carere ſuauitatibus nugarum & quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium erat. Eijciebas enim eas à me, tu vera & ſumma ſuauitas, eijciebas, & intrabas pro eis omni voluptate dulcior, ſed non carni & ſanguini: omni luce clarior, ſed omni ſecreto interior: omni honore ſublimior, ſed non ſublimibus in ſe. Iam liber erat animus meus à curis mordacibus ambiendi, & acquirendi, & volutandi, atque ſcalpendi ſcabiem libidinum, & garriebam tibi claritati meæ, & diuitijs meis, & ſaluti meæ, Domino Deo meo.*

DISPONIT] Græcè, διοικεῖ, id eſt gubernat, adminiſtrat, diſpenſat, tuetur, diſponit totum mundum, ſicut paterfamilias domum: οἶκος enim eſt domus. Mundus autem eſt parua domus magni Dei, quam œconomicè regit vt paterfamilias.

SVAVITER] Græcè χρηστῶς, id eſt, vt Pagnin. *vtiliter*; Vatabl. *commodè*; item *benignè, dulciter, ſuauiter.* Vnde Chriſtiani à Gentilibus vocabantur Chriſtiani, quaſi commodi, vtiles, ſuaues. Huc alludens S. Iuſtinus Apol. 2. pro Chriſtianis: *Chriſtiani eſſe accuſamur*, inquit; *atqui vtile & commodum odiſſe, iniuſtum eſt.* Sapientia ergo Dei diſponit omnia vtiliter, commodè, ſuauiter: quia vt ait S. Auguſt. lib. 7. Ciuit. c. 30. *ſic adminiſtrat omnia quæ creauit, vt etiam ipſa proprios* (iuxta formam ſibi inditam) *exercere & agere motus ſinat*, imò iubeat & efficiat; adeò vt nulla res in vniuerſo reperiatur, quæ in eo non vtiliter ſuo officio fungatur, & vniuerſo commoda ſit, dum vnaquæque res, quantumuis minima, fines ſibi præſtitutos à natura adipiſci conetur.

Efficax ergo eſt cauſa prima, putà Deus, ſed ſeſe attemperat cauſis ſecundis. Vnde S. Dionyſ. de Diuin. nom. c. 4. parte 4. arguens eos, qui dicebant oportuiſſe nos à Deo ad virtutem cogi: atqui, inquit, *non eſt prouidentiæ diuinæ violare naturam, ſed ea eſt naturæ cuiuſque conſeruatrix: eis quæ per ſe mouentur, & libero aguntur arbitrio, conuenienter prouidens, omnibuſq́; & ſingulis propriè, vt omnium ſingulorumq́ue natura capit, pro modo cuiuſque prouidentiſſimam bonitatem impartiens*, &c. & cap. 7. ait *Deum in Scriptura vocari logon, non ſolùm quia rationis & mentis, ſapientiæq́ue auctor eſt, ſed etiam quia cauſas omnium vniformiter in ſe anticipat, & quoniam ſingula tranſeundo peruadit vſque ad omnium finem, quemadmodum tradunt eloquia.*

Æquè, imò magis ſuauiter Dei ſapientia, putà Chriſtus, diſponit & diſpenſat res ſupernaturales, vt patet in incarnatione eiuſdem, paſſione & morte, de qua rectè S. Bernard. ſerm. 1. in die ſancto Paſchæ: *Vicit*, inquit, *planè ſapientia malitiam attingens à fine vſque ad finem fortiter, & ſuauiter vniuerſa diſponens ſed pro me fortiter, ſuauiter mihi.* Et in Euchariſtia; hæc enim eſt *cibus fortium & ſuauitas mentium.* Vnde typus eius fuit māna habens omnem ſaporis ſuauitatem, iuxta illud pſ. 22. 5. *Paraſti in cōſpectu meo menſam, aduerſus eos qui tribulant me. Impinguaſti in oleo caput meū, & calix meus inebrians quàm præclarus eſt!* Et illud Zachar. 9. 17. *Quid enim bonum eius eſt, & quid pulchrū eius, niſi frumentum electorum & vinū germinans virgines.* Vide ibi dicta. Idem patet in donis & habitibus gratiæ creatis, hæc enim Deus homini infūdit, vt per ea facilè & ſuauiter operetur actus ſupernaturales, qui per ſe homini ſunt difficiles, imò viribus naturæ impoſſibiles. Audi S. Thomam 1. 2. q. 110. a. 2. Deus creaturis naturalibus ſic prouidet, vt non ſolùm moueat eas ad actus naturales, ſed etiam largiatur eis formas & virtutes quaſdam, quæ ſunt principia actuum, vt ſecundùm ſeipſas inclinentur ad huiuſmodi motus. Et ſic motus, quibus à Deo mouentur, fiunt creaturis connaturales & faciles; ſecundùm illud Sap. 8. *Et diſponit omnia ſuauiter.* Multò igitur magis illis, quos mouet ad conſequendum bonum ſupernaturale æternum, infundit aliquas formas ſeu qualitates ſupernaturales, ſecundùm quas ſuauiter & promptè ab ipſo moueantur ad bonum æternum conſequendum. Et ſic donum gratiæ qualitas quędam eſt. Eâdem ratione probat

bat dandum eſſe habitum charitatis 2. 2. q. 23. art. 2. Habitus enim gratiæ & virtutum faciunt, vt earum actus homini ſint faciles, ſuaues & iucundi, ideoque eos homini Deus infundit.

Gubernandi modus ſit fortis & ſuauis.

Tropol. hanc ſapientiæ diuinæ in gubernando vniuerſo ideam & formam imitentur reges, principes, Prælati rectores, &c. vt fortitudinem ſuauitate condiant vnde nonnulli hoc ſibi lemma ſumpſerunt: *Suauiter & fortiter*: fortitudo enim dat efficaciam gubernationi, ſuauitas facilitatem & durationem. Nullum enim coactum & violentum, eſt perpetuum. Quare in regendo timori miſcendus eſt amor: ſi enim ſolus ſit timor, aget homines, non vt homines, ſed vt iumenta & bruta: homines enim magis ducuntur amore, quàm timore, & amor non ſolùm ſuauior, ſed & fortior eſt timore. Nam omnia vincit amor. Huc facit illud: *Blandum imperium imperioſum*, quia quæcumque blandè imperat, fortiter impetrat.

qua ratione?

Rurſum regimen ſuaue æquè ac forte & durabile poſcit, vt rectores ſeſe accommodent ſubditorum ingenijs, talentis, dotibus & propenſionibus quoad fieri poteſt: nam *nihil inuitâ facies, diceſue Mineruâ*. Sic ſapientia Dei accommodat ſe conditioni cauſarum ſecundarum, dum cum neceſſarijs neceſſariò, cum contingentibus contingenter, cum liberis liberè, cum audacibus audacter, cum timidis timidè, cum infirmis infirmè, cum validis validè concurrit & operatur. Superior ergo imitetur Chriſtum, qui fuit leo improbis & obſtinatis, agnus verò probis & obſequentibus. Hoc documentum ſuis inculcauit noſter S. Ignatius.

Huc facit illud c. 12. 18. *Tu autem Domine cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia diſponis nos*. Et illud ad pſ. 24. 10. *Vniuerſæ viæ Domini, miſericordia & veritas*. Vnde S. Baſil. ep. 165. ad Euſtath. profitetur ſe experientia multarum tribulationum didiciſſe, quòd Deus res noſtras ſuaui ſua prouidentia longè melius diſponat, quàm nos optare poſſimus. Idem de ſeipſo aſſerit S. Ephrem tract. de Sui reprehenſ. cuius mirabile prouidentiæ diuinæ exemplum fusè recenſui Gen. 42. 18.

VERS. 2. HANC AMAVI, ET EXQVISIVI A IVVENTVTE MEA, ET QVÆSIVI SPONSAM MIHI EAM ASSVMERE, ET AMATOR FACTVS SVM FORMÆ ILLIVS] Græcè κάλλους, id eſt ſpeciei & pulchritudinis illius; S. Hieron. in cap. 42. Ezech. legit, *quæſiui ſponſam ducere mihi, & amator ſui decoris eius*; S. Ambroſ. lib. de Viduis, *propoſui hanc adducere mihi in coniugium*; S. Hilarius in pſal. 127. *quæſiui ſapientiam ſponſam accipere mihi ipſi*. Huc facit illud Iſaiæ 61. 10. *Induit me Dominus veſtimentis ſalutis, & indumento iuſtitiæ circumdedit me, quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis*.

A IVVENTVTE MEA] A puero enim mater Salomonis ei inſtillauit deſiderium ſapientiæ, id eſt probæ ſanctæque vitæ, vt patet Prouerb. 31. 1. præſertim cum Dauide patre defuncto illi in regnum ſucceſſit annum agens circiter 18. Tunc enim ille videns magnam ſapientiam requiri ad regendum tantum populum, eam à Deo poſtulauit & impetrauit, 3. Reg. 3. 10. Significat veterem ſapientiæ amorem, ideoque profundum, radicatum & robuſtum. Nam feminæ quæ ſponſis viris teneris ab annis conſueſcunt, tenere diligi ſolent: eoque teneriori amore earum ij tenentur, quo à teneriori ætate coniuges conuixere, adoleſcente amore cum ætate: & quo antiquior amor, eo maior eſſe ſolet, nobilior, robuſtior & præſtantior, inſtar arboris & vini, quibus vetuſtas confert dignitatem, & veluti generis ſplendorem; gliſcente in dies flammâ ex conſuetudine mutua, quaſi ex fomite adiecto. Hinc illud Prou. 5. 18. *Lætare cum muliere adoleſcentiæ tuæ, ceruа chariſſima, & gratiſſimus hinnulus: vbera eius inebrient te in omni tempore, in amore eius delectare iugiter*.

ET QVÆSIVI SPONSAM] Hinc opinatur Pineda lib. 2. de Rebus Salomonis cap. 1. ſub finem, Salomonem ambijſſe ſapientiam, quaſi ſponſam, eamque à Deo impetraſſe, antequam ambiret filiam Pharaonis, eamque ſibi deſponderet. Verum hoc valdè incertum eſt, præſertim quia l. 3. Reg. c. 3. v. 1. prius narratur eum duxiſſe filiam Pharaonis: deinde v. 10. ſubiungitur eius oratio, & impetratio ſapientiæ. Adde Salomonem ante regnum iniſſe coniugium cum Naama, ex eaq; genuiſſe Roboam: Roboam enim agens 41. annum, patri Salomoni anno 40. regni morienti in regno ſucceſſit, 3. Reg. c. 11. v. 43. & c. 14. v. 21. ergo vno anno ante regnum ſuum genuit eum Salomõ. Sapientia igitur ſpõſam ſe offert, non tantùm virginibus, ſed & coniugibus, ijſque magis neceſſaria eſt ad regendum vxores, filios & familiam. Ipſa enim eſt ſponſa alterius & altioris ordinis, ſcilicet ſpiritualis, non carnalis.

SPONSAM] Græcè νύμφην, id eſt *nympham*. ita græcè dicitur ſpõſa, quaſi νέον vel νῦν φαινομένη, id eſt *nouè*, vel *nunc apparens*, id eſt noua nupta, quæ cùm priùs vt virgo ſe abſconderet, iam nuptá in publicum prodit, ſeſeque palam oſtendit. ita Rodig. l. 21. c. 26. ex Euſtathio. Ita Salomoni noua è cęlo, velut ſidus diuinum illuxit & apparuit ſapiētia. Rurſum Nymphas antiqui aquarum deas eſſe putauerunt, quaſi lympharum nomina: veteres enim nympham dicebant, quam nos mutatione vnius litteræ lympham, id eſt aquam. Quando iue nymphæ dicuntur Muſæ, quòd aquà currẽdo muſicos ſonos efficiat. Hinc nymphæ perhibentur fuiſſe virgines puriſſimæ. Talis nympha & muſa præ omnibus, imò ſola ex omnibus eſt ſapientia. Nymphæ quoque dicuntur apes caſtæ, cùm primùm formam cœperint habere, teſte Plinio lib. 11. c. 6. Apis cæleſtis eſt ſapientia, fundens mel diuinum.

Sapientia eſt nympha multipliciter.

Sponſa hebr. vocatur כלה *calla*, id eſt perfecta, conſummata ab omni pulchritudine & ornatu, quo ſponſæ præ ceteris decorãtur, præſtãt & amantur, adeò vt quaſi reginę coronis ornẽtur & coronentur: hinc Græcum κάλλος, id eſt pulchritudo, quæ pariter omnes in ſui amorem καλεῖ, id eſt vocat, allicit & rapit, vt ait S. Dion. de Diuin. nomin. c. 4. Quid pulchrius ſapientia, quæ eſt כלה, id eſt perfecta, completa, ſuiſq; numeris omnibus abſoluta, vt ne hilum deſideres, ſiue animi, ſiue corporis dotes in ſponſa conſideres. Solent decem præ ceteris in ſponſa dotes laudari & ſpectari, quas hoc verſu & ſequentibus ex ordine ſapiẽtiæ attribuit Salomõ. Prima eſt, vt amori ſimul & venerationi ſit. Secunda, vt amœni-

amœnitate floreat. Tertia, vt ſplendeat nobilitate generis. Quarta, vt vigeat ſapientiæ dignitate. Quinta, vt circumfluat diuitiarum opulentia. Sexta, vt præemineat ſanctitate. Septima, vt virtutum varietate diſtinguatur. Octaua, vt ſingulari prudentiæ maieſtate nobilitetur. Nona, vt ingenij ac morum placida ſuauitate dulceſcat. Decima, vt philoſophum, ſeu ſapientem cupidum ſui omnigena rerum varietate delectet. Atque has omnes dotes, quarum guſtum aliquem in ſuperioribus dedit, nunc Sapiens ſponſæ attribuit, eam amabilem pariter & venerabilem docens, pulchram, nobilem, ſapientem, diuitem, ſanctam, optimã, præditam quadruplici virtute, eximiè ſingulariterque prudentem, & cum qua in conſortium adducta vita tranſigi poſſit omni ſuauitate & voluptate perfuſa. Quæ ſuo ordine **B** nouem primis verſiculis (exceptis quinto & ſexto, qui diuitijs dantur) atque ſingula ſingulis cõtinentur. Quibus tantæ ſponſæ dotibus, atque omnis generis bonis inde profectis, quæ mox deſcribit, quaſi adiectis igniculis inflammatum ſe iuuenem, penèque puerum, illius deſiderio aſſerit, vt eam intimis à Deo precibus efflagitarit & impetrarit. ita Ceruantius.

Sapientia eſt ſponſa: cur?

Vox *ſponſa* ſignificat ſummum Salomonis erga ſapientiam amorem, teneritudinem, deſiderium & delectationem. Ruſum ſummam, intimamque & ſecretam cum ea coniunctioné, conuerſationem, familiaritatem, vnionem, vt cum ea fieret non caro vna, ſed ſpiritus vnus, iuxta illud: *Qui autem adhæret Domino, vnus ſpiritus eſt*, 1. Corinth. 6. 17. Et illud Ierem. 3. 4. *Amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ tu es.* Et illud: *Deſpondi vos vni viro virginem caſtam exhibere Chri-* **C** *ſto*, 2. Corinth. 11. Vide ibi dicta.

Hinc S. Dionyſ. c. 4. de Diuin. nomin. ante finem ait, *amoris quàm charitatis nomen eſſe diuinius. Scribit autem & D. Ignatius: Meus amor cruci affixus eſt; & in primis Scripturæ ſanctæ inſtitutionibus inuenies quendam hæc dicentem de diuina Sapientia: Amator factus ſum pulchritudinis eius.* hæc Dion. Et inferius dicit amorem vnire, & facere ecſtaſin: *Atque hoc amoris verbum*, inquit, *vim habet faciendi vnum, & colligandi præſtentiâ, modo res inter ſe miſcendi, quæ in pulchro & bono, propter pulchrum ac bonum antè conſtitit, atq; ex bono ac pulchro pulchri bonique cauſa manat, continetque paria communi inter ſe coniunctione, & ſuperiora ad inferiorum procurationem impellit, inferioraque cum ſuperioribus conuerſione corroborat. Dimouet etiam de ſtatu diuinus amor, nec* **D** *ſuos eſſe amantes patitur, ſed eorum etiam, quæ amãtur: quod declarant & ſuperiora quæ inferiorum fiunt eis conſulendo, & paria mutua inter ſe cohærentia, & inferiora diuiniore ad ſuperiora conuerſatione. Itaque Paulus ille magnus iam diuino amore captus, præditusque eius vi, quæ hominem è ſtatu ſuo dimouet diuino ore: Viuo autem inquit, iam non ego, viuit verò in me Chriſtus, vt verus amator, & à mentis, quemadmodum ipſe ait ſtatu dimotus: Deo degit non ſuam vitam, ſed amantis tamquam valdè diligendam.*

Myſt. B. Virgo eſt ſponſa.

Myſticè hæc omnia adaptes B. Virgini, quæ eſt *calla*, hoc eſt perfectiſſima *muſa muſarum*, & *nympha nympharum*, præſertim colentibus, amantibus & inuocantibus ipſam, quam proinde, vt alios omittam, ſibi per annulum deſpondit S. Edmundus Cantuarienſis Epiſcopus. Audi au-**A**ctorem Vitæ eius c. 6. *Vt autem cura eius* (caſtitatis) *conſeruandæ maior ei ineſſet, de conſilio cuiuſdam ſacerdotis coram imagine perpetuæ Virginis ſanctiſſimæ matris Dei, caſtitatis nuncupauit votum. & illi ſingulari & incomparabili Virgini ſe commendans, eam ſibi ſponſam delegit: atque, vt fœdus cum illa initum prorſus firmum & ſtabile fore declararet, nouo quodam modo eam annulo ſuo, tamquam arrhabone ſibi deſpondit, annulum illum, quem ea de cauſa fecerat, eius imaginis digito infigens in quo etiam inſcripta erat Angelica ſalutatio.* Fructum eximium ſubijcit: *Atque ex eo tempore, vt ipſe in ſuo obitu confeſſus eſt, quoties illius clementiſſimę Virginis implorauit opem, illa in tentatione exitum, in perſecutione ſolatium, in afflictione remedium, in dolore gaudium ei celeriter impetrauit. Habuit verò etiam in digito ſuo annulum, cum* **B** *quo poſt mortem, vt ſolent Pontifices, ſepultus eſt, cui iisdem cunctis admirantibus Angelica ſalutatio inſculpta fuit, vt beatiſſima virgo ipſum ſuum ſponſum & habere & agnoſcere dignaretur.* Extat hæc Vita apud Surium die 20. Nouembris.

Exempl. S. Edmũdi.

Et amator factus sum formæ illius] Eſt hęc ſecunda dos ſponſæ Salomonis, putà ſapientiæ, ſcilicet forma & pulchritudo, quæ magnum eſt amoris illicium. De hac dictum eſt cap. 7. v. 29. *Eſt enim hæc ſpecioſior ſole.* Loquitur de ſapientia eſſentiali communi tribus perſonis, comitanter tamen de notionali quoque, putà de Chriſto, qui quà Deus, eſt imago, id eſt pulchritudo patris; quà homo pulchritudo creaturæ, iuxta illud: *Specioſus forma præ filijs hominum.* pſalm. 44. Idem à Salomone didicere Plato & Philoſophi. Plato enim in phædro ait: Primum pulchrum omnia pulchra facit: pulchritudo autem hanc **C** dignitatem habet, vt omnium rerum ſit illuſtriſſima, ideoque ſummè amabilis, Sapientiæ verò forma, tanquam facies, ſi oculis cerneretur, mirabiles ſui excitaret amores, imò ardores. Idem de virtute ait Cicero lib. 1. Offic. Ariſtot. quem citat Eugubinus in pſal. 44. *Deus*, inquit, *eſt potentia fortiſſima, vita immortalis, virtute optimus, pulchritudine ſpecioſiſſimus.* Vide S. Dionyſ. c. 4. de Diuin. nom. p. 1. & S. Auguſt. lib. 2. contra Academ. c. 3. & 1. Retract. 1. vbi ait φιλοσοφίαν eſſe φιλοκαλίας, hoc eſt amorem ſapientiæ eſſe amorem pulchritudinis.

Pulchrè in hæc verba pieque ſcribit Theophilus Alex. ep. 1. Paſchali: *In ſacris*, inquit, *voluminibus Scripturæ, mutea membra ſapientiæ preſſis figentes oſculis, in eius hæremus amplexibus, & ſi Dominus con-* **D** *ceſſerit viuentes cum ea, in illius perſeuerantes amore cantamus, Sap. 8. 2. Amator fui pulchritudinis eius. Quotquot enim Scripturas ſanctas diligentiùs legũt, & per picta ſermonum cæleſtiũ prata diſcurrunt, hac beatitudine perfruentur*, &c. Vis exempla? Accipe,

Exemplum S. Agnetis.

S. Agnes præfecti Romani filium ſe ambientem reſpuens, ſe illi deſponſam dicebat, cuius pulchritudinem ſol & luna mirantur. Idem, ſi non verbis, certè reipſa dixere ceteræ S. Virgines & Martyres. Vnde illud S. Ignatij: *Amor meus crucifixus eſt*, cuius meminit S. Dionyſ. c. 4. de Diuin. nomin. vti paulò antè dixi.

S. Laurentij Iuſtiniani.

Hac forma ſapientiæ illectus S. Laurentius Iuſtinianus primus patriarcha Venetiarum, eam ſibi in ſponſam accepit annum agens vndeuigeſimum. Sic enim ipſe de ſe ſcribit in Faſciculo amoris: *Eram veſtri ſimilis, quærens æſtuanti deſi-*

derio pacem in rebus extrinſecis, nec inueniebam. Tandem quædam virgo ſole ſplendidior mihi apparuit, cuius nomen ignorabam. Hæc propiùs accedens venuſto vultu, placidoque affatu: O iuuenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, & pacem ſectando per multa variaris? quod quæris, penes me eſt: quod concupiſti, tibi polliceor; ſi tamen me in ſponſam habere volueris. Cùm vero nomen ipſius, & genus & dignitatem ſcire peroptarem, ſe ait ſapientiam Dei eſſe, quæ propter hominum reformationem humanam formam ſuſcepit. Aſſenſi igitur, & dato pacis oſculo læta receſſit. A

D. Henrici Suſonis. Ita D. Henricus Suſo, qui ſub annum Domini 1350. doctrina, ſanctitate & miraculis claruit, ac mirus ſapientiæ fuit amator, vnde & Miniſter æternæ ſapientiæ eſt cognominatus cum hæc Sapientis verba: *Quæſiui eam mihi in ſponſam aſſumere, & amator factus ſum formæ illius*, ad menſam legi audiret, tanto eius amore exarſit, vt ſpiritale cum ea connubium contraxerit. Audi Auctorem Vitæ eius c. 4. *Dum his flagraret deſiderijs, ſapientia tali* B

Sapientiæ forma. *ſchemate ſe illi viſendam præbuit. Longe ſuper ipſum ferebatur in columna nubis reſidens in throno eburneo, micans inſtar luciferi, & tāquam ſol lucens in virtute ſua: corona eius erat æternitas, amictus felicitas, ſermo ſuauitas, complexus omnis boni ſatietas. Prope erat & longè aberat, ſublimis & humilis, præſens & occulta; familiarem ſe præbebat, nec tamen apprehendi poterat: excelſis cæli faſtigijs erat altior, & abyſſo profundior: attingebat à fine vſque ad finem fortiter, & diſponebat omnia ſuauiter. Dum elegantis puellæ ſpecie teneri videbatur, mox pulcherrimi iuuenis præ ſe ferebat imaginem. Nonnumquam ceu artium omnium peritiſſimam ſe præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulciſſime ad eū ſe conuertens & comiter non tamen ſine diuina quadam maieſtate illi arridēs, benignè his eum verbis affata eſt: Præbe fili cor tuum mihi. Tu vero veſtigijs illius aduolutus, medullitùs ac humillimè illi gratias egit.* Et nonnullis interiectis: *Interim nonnūquam animæ illius ſeſe communicabat ipſe propemodum totius boni fons & profluuium, in quo ſimul reperit quidquid pulchrum, amabile vel deſiderabile eſſet: ſiquidem id illic modo ineffabili exiſtebat. Hinc quādam contraxit conſuetudinem, vt quoties cantiones amatorias dici vel cantari audiſſet, corde & animo ad ſuauiſſimam amicam ſuam, ex qua quidquid eſt amabile procedit, abſtracto quodam intuitu ſeſe conſeſtim intro reciperet, ſiue introrſus raperetur. Neque ſanè dici poſſūt, quoties gratiſſimam illam amicam lachrymantibus oculis, & immenſum expanſo cordis ſinu circumplexus ſit, & ſuo pectori ſuauiter adſtrinxerit.* C

Porrò τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ eſt ardens & violentus, vt videre eſt in amaſijs fœminarū, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, vt ſtulteſcere & inſanire videantur, ac patiuntur quælibet dura, vt ijs potiantur. Multo ardentior in Salomone & Sanctis eſt ſapientiæ & ſanctitatis diuinæ amor, iuxta illud Cant. 8 *Fortis eſt vt mors dilectio, dura ſicut infernus æmulatio.* Hinc ἔρως, id eſt amor, alludit ad Ἄρης, id eſt Mars, quòd amor ſit Martius, & polleat fortitudine Martia, inſtar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, ſed ineat; dura quæcumque fortiter ſuſtineat, vulnera infligat & ſuſcipiat, iuxta illud Cat. 2. 5 *Amore langueo*; Symmach. *vulnerata dilectione ego ſum.* Studioſus ergo ſapientiæ, pro ea omnia difficilia capeſſat, & omnia dura generosè ſuſtineat. D

Vers. 3. Generositatem (S. Hilar. in pſal. 127 vertit, *honeſtatem*, id eſt honorem, decus, præſtantiam, nobilitatem) illivs glorificat, contvbernivm habens Dei: sed et omnivm Dominvs dilexit illam] Tertia, poſt amabilitatem & pulchritudinem eſt hæc ſapientiæ dos, ſcilicet nobilitas & generoſitas, τὸ *illius* non eſt in Græco: vnde ſic aliqui explicant q. d. Sapientia eſt generoſa, ideoque generoſitatem diſcipulis ſuis commendat, imò *glorificat*, id eſt miris laudibus & encomijs extollit, iubetque omnibus, vt ſint animo non abiecto, vili & depreſſo, ſed excelſo, nobili & generoſo, ac magna magno animo aggrediantur, vt ab heroicis operibus generoſi & heroës eſſe ac nominari poſſint. Cauſa eſt, quod ipſa contubernium habeat Dei, id eſt Deo ſit familiaris, cum eoque aſſiduè conuerſetur: quare à Deo generoſo diſcit generoſitatem, vt generoſa & diuina meditetur & moliatur. Hinc & ſuis iubet aſſiduè per orationem & meditationem verſari & ambulare cum Deo, inſtar Henoch & Noë, vt ab eo diſcant terrena omnia calcare, ac cæleſtia ambire, nec niſi diuina cogitare, deſiderare, operari; vti fecere omnes Apoſtoli, Martyres, ſancti Doctores, ſācte Virgines, &c. Vnde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *poſcit animi robur Socraticum*, imò Herculeum; quin & Chriſtus: *Regnum cælorum*, inquit, *vim patitur, & violenti rapiunt illud*, Matt. 11. Huc facit illud Senecæ ep. 112. *At ille, qui philoſophiam in remedium ſuum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexuperabilis & maior adeunti. Quod in magnis euenit montibus, quorum proceritas minùs apparet longe intuentibus: cùm acceſſeris, tunc manifeſtum fit, quod in arduo ſumma ſint. Talis eſt, mi Lucili, verus, & rebus, non artificijs philoſophus. In edito ſtat admirabilis, celſus, magnitudinis veræ: non exurgit in plantas, nec ſummis ambulat digitis, eorum more qui mendacia ſtaturam adiuuant longioreſq; quàm ſunt videri volunt. Contentus eſt magnitudine ſua. Quid ni contentus ſit eò vſque creuiſſe, quò manum fortuna non porrigit? Ergo & ſupra humana eſt. Par ſibi in omni ſtatu rerum, ſiue ſecundo curſu vita procedit, ſiue fluctuatur per aduerſa & difficilia.*

Sapientia generoſitas. Primò

Græca ad verbum ſic habēt, εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν Θεοῦ ἔχουσα, quòd Pineo, Ianſen. ſic vertit & explicat: Sapientia *putat eſſe nobilitatem habere conuictum cum Deo*: δοξάζει enim, tam putare, quàm glorificare ſignificat: vnde δόξα tam opinionem, quàm gloriam denotat: & participium ἔχουσα, id eſt *habens*, more Græco ponitur pro infinitiuo *habere*.

Secundò. Secundò, alij q. d. Sapientia *generoſitatem glorificat*, hoc eſt nobilitatem illuſtrat, putà familiam generoſam & nobilem, illuſtriorem & glorioſiorem reddit, vti patet in Platone, Ariſtotele, Cicerone, quos ſapientiæ humana celebres & glorioſos effecit: multò magis id patet in S. Auguſtino, Hieronymo, Chryſoſtomo, Baſilio, S. Thoma Aquinate, ceteriſque Eccleſiæ Doctoribus, quos ſapientia diuina apud omnes gentes per omnia ſæcula nobilitauit. Nobilitas enim generis eſt externa, vtpote excita ab auis & proauis: nobilitas vero ſapietiæ & virtutis eſt interna & propria, vtpote proprio labore & ſtudio parta. Vnde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute meis maioribus preluxi.* Verum hos ſenſus

elidit

clidit τὸ *illius*, quod addidit Noſter, & ſolerter in Græco ſubintellexit. Vnde

Tertiò. Tertiò, nonnulli τὸ *illius* referunt ad ſtudioſum ſapientiæ. q. d. Sapientia ſui ſtudioſos, qui contubernium & conuerſationem habent cum Deo, velut nobiles & generoſos glorificat, id eſt illuſtres & glorioſos reddit, vti reddidit Moſen, qui ex conſortio Dei radios, & quaſi cornua lucis faciei ſuæ affixas accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè eſt fœmininum ἔχουσα, id eſt *habens*, quod proinde ad virum ſtudioſum ſapientiæ referri nequit: ſic enim dicendum eſſet maſculinè ἔχων.

Quartò. Quartò, alij τὸ *illius* referunt ad *formæ*, quod præceſſit. q. d. Sapientiæ formam ſiue pulchritudinem, quæ ipſius eſt decor, ornatus, nobilitas & generoſitas, illuſtrat & glorificat contubernium Dei: pulchritudo enim ſapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipſa habeat conſortium & familiaritatem cum Deo. Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem* vel *coniugium Dei*; vice versâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius.* Coniuges enim ſe inuicem amant & glorificant.

Quintò & germanè. Quintò & germanè, τὸ *illius* refert ad ſapientiam, de qua omnis eſt hic ſermo. q. d. Inde patet, quanta ſit ſapientiæ generoſitas & nobilitas, quòd ſcilicet ipſa habeat contubernium, vel, vt græcè eſt, συμβίωσιν, id eſt conuictum, hoc eſt ſummam conſuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoque cõmoretur, colloquatur, epuletur, diſſuauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generoſitatẽ ergo, id eſt nobilitatem, eius illuſtrat & glorificat ipſe conuictus Dei. Aut, vt alij, q. d. Sapiẽtia habens contubernium ſeu conuictum cum Deo celebrat eum & glorificat tamquam ſummam generoſitatem & nobilitatem. Aut potiùs q. d. Sapientiæ generoſum genus nobilemque proſapiam, quod ſcilicet ſit orta ex Deo, illuſtrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & ſponſa Dei cum eo intimè conuerſetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & menſa degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim συμβίωσις, id eſt conuictus, tribui ſolet coniugibus, quorum iugis eſt conuictus, ſummaque conuerſatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hic quaſi filia & ſimul ſponſa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobiliſſima & illuſtriſſima.

Sic myſticè B. Virgo glorificatur, quòd ipſa ſit genitrix, filia, ſponſa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, ſponſa Spiritus ſancti. Græcum enim εὐγένεια, id eſt generoſitas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinũ generoſitas à genere, generiſque nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c. 2. n. 47. & ſeq. Nobilis enim dicitur, quaſi noſcibilis, vel notus ex genere, putà ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in pſ. 127. ex hoc loco ſapientiam *nobilẽ ſponſam* appellat. Ipſa ergo eſt eugenia, id eſt nobilitas æquè, ac συμβίωσις, id eſt conuictrix & cõiunx Dei. Eſt enim integra nobilitatis ſapientiæ ratio, quòd ipſa habeat tantã cũ Deo conſuetudinem, vt non ſolùm ex eo ſit orta, ſed & cũ eo coniunctiſſimè viuat, eoque potiatur familiariter, ceu ſponſa ſponſo; & quòd Deus viciſſim eam intimè diligat, ex vtroque enim vera ſummaque nobilitas oritur. Multi enim ſunt filij & filiæ regum, quæ non in menſa parentum, ſed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos poſſunt. At ſapientia ita eſt filia Dei, vt ſimul ſit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque menſæ & thalamo eius aſſideat: plurimum ergo apud eum poteſt. Eſt hic ingens ſtimulus ad ſapientiæ ſtudium, quòd per eam fiamus generoſi, nobiles, cõtubernales & familiares Dei, ac intimè à Deo diligamur. Canoniſtarum ſententia eſt, nobiles ſi fiant Religioſi, perdere nobilitatem, vtpote iam mundo & ſæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica cap. 1. *Nobilis*, Gloſſa ait: *Propter crimẽ perditur nomen dignitatis, ſicut per monachatũ amittit quis nobilitatem.* Verum rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c. 26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli & ditiones, vti ſunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax eſt Religioſus, per votum paupertatis; idem tamen ſeruat priſtinam nobilitatem, quæ ſita eſt in iure ſanguinis, quòd ſcilicet prognatus ſit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim eſt indelebilis, vtpote vnà cum natura in natiuitate accepta. Religioſus ergo nobilitatem ſuam non amittit, ſed alia diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hîc docet Sapiens. *An Religioſus perdat nobilitatem.*

Myſticè. Chriſtus eſt generoſiſſimus. Myſticè S. Bonauent. Gloſſa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui eſt Sapientia Patris, nobilitatem & generoſitatẽ habet ex ſuo genere & generatione, quòd ſcilicet ſit genitus à Deo Patre. Vnde idẽ habet contubernium, id eſt æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: illi enim eſt ὁμοούσιος & conſubſtantialis: vnde tam ſuum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare ſatagit; ideoque factus eſt homo, crucemque & mortem ſubijt. Quare Deus Pater Filium quà Deum, amat amore ſimpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui ſuperet amorem omnium creaturarum ſimul ſumptarum. Nam humanitatem Chriſti aſſumpſit ad vnionem hypoſtaticam cum Verbo: quæ eſt dignitas & gratia tanta, vt longè tranſcendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & ſimul ſumptas. Chriſtum ſecutus Paulus, magnus Dei Chriſtique amator & conuictor: *Viuo, inquit, ego iam non ego, viuit verò in me Chriſtus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ ceteris dilexit, eumque ſuæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit.

Generoſitas B. Virginis. Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generoſitas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemque ſumpſerit, ipſe Dei Filius, cum quo ipſe corporaliter iugem habuit συμβίωσιν, id eſt conuictum, meruitque ipſam Dei Sapientiam ex ſe incarnatam iugiter videre & audire, eiuſque ignitis ſermonibus, velut amoris radijs accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. ſuper Miſſus eſt: *Maria*, inquit, *matrem ſe agnoſcens, maieſtatem illam, cui angeli cum reuerentia ſeruiunt, cum fiducia ſuum nuncupat filium, dicens: Fili, quid feciſti nobis ſic?* Et mox: *Et erat ſubditus illis, quis? quibus? Deus, cui angeli ſubditi ſunt, cui principatus & poteſtates obediunt,*

diuit, ſubditus erat Mariæ, nec tantùm Mariæ, ſed etiam Ioſepho propter Mariam. Mirare ſiue filij benigniſſimam dignationem, ſiue matris excellentiſſimam dignitatem: vtrimque ſtupor, vtrimque miraculum, & quod Deus feminæ obtemperet, humilitas ſine exemplo; & quod Deo femina principetur, ſublimitas ſine ſocio. Quò etiam ſpectaſſe videtur S. Ildefonſus ſerm. 1. de Aſſumptione, vbi cùm plurima, quæ Deipara Chriſto exhibuit obſequia, numeraſſet, ſubjicit: *Ergo qui cuncta paſcit, cælestia & terreſtria ſimul regit, hunc ſacratiſſima Virgo lacte carnis aluit & nutriuit: ad cuius deinde nutum vniuerſi reguntur, ſub eius diſciplina vel arbitrio infans Deus verſatur.* Et mox: *B. Virgo gladio paſſionis Chriſti vulnerata eſt in anima. O ſanctiſſima omniũ feminarum, quæ cum Deo tale tantumq; contubernium habuit in terris; & ecce hodie exaltatur apud eum, quem genuit, vt permaneat ſine fine glorioſa in cælis.* Et S. Epiphan. hæreſi 78. *Erat*, inquit, *Maria affectatrix Ieſu, cum ipſo ſemper exiſtens.* S. Auguſtinus item lib. de Aſſumpt. (vel quiſquis eſt Auctor) cap. 7. tom. 9. *Abſque dubio*, inquit, *omni opere miniſtratrix extitit, quæ hunc in vtero geſſit, partuq; profuſum aluit & fouit, in præſepio reclinauit, & à facie Herodis in Ægyptum fugiens abſcondit, & omnem infantiam eius matris affectu ita proſecuta eſt, vt vſque ad crucem, in qua filium iam virum perfectum vidit pendentem, ab eius individuo mater miniſterio non receſſerit: conſecuta non ſolum greſſibus pedum, tamquam pro amore filij; verùm etiam imitatione morum, tamquam pro reuerentia Dei. Maria ergo miniſtra Chriſti ſpiritualium operum qualitatibus ſuis deuotiſſima extitit, ita abſque dubio religionis fide, & veræ credulitatis charitate ſecutrix fuit.* S. Bernard. ſerm. cui titulus, *Signum magnum: Toties Maria filium audiuit non modo turbis loquentem in parabolis, ſed & diſcipulis ſeorſum regni Dei myſteria reuelantem: vidit miracula facientem, vidit deinde in cruce pendentem: vidit expirantem, vidit reſurgentem, vidit aſcendentem.*

VERS. 4. DOCTRIX ENIM EST DISCIPLINÆ DEI, ET ELECTRIX OPERVM ILLIVS] Pro *doctrix* græcè eſt, μύστις, id eſt *myſtis*, id eſt ſecretorum Dei conſcia & quaſi ſecretaria, eorumdemque reuelatrix & doctrix, quæ ſcilicet nouit arcana Dei, & quibus vult ea reuelat. Rurſũ *myſtis*, id eſt ſacerdotiſſa & initiatrix; quæ ſcilicet alios ſacris initiat, ac ſacerdotes & Prophetas (eſt enim ipſa prophetis æquè ac myſtis) conſtituit, vt dixit c. 7. 27. Secreta enim, ſacra præſertim, non niſi ſacerdotibus creduntur & committuntur. Vnde Vatabl. vertit, *ſcientia Dei ſacerdos eſt, & operũ eius antiſtes*; Nannius, *eſt enim ſacerdos Dei*, id eſt myſteriorum Dei conſcia & cultrix; Ianſen. *eſt enim arcanorum Dei perita*; Budæus, *initiatrix, dux, interpres*; Cantacuzenus, *reſidens in conſilio Dei, & penitus quæ ad illum ſpectant noſcens*, iuxta illud Prouerb. 8. 12. *Ego ſapientia habito in conſilio, & eruditis interſum cogitationibus*, μύστις enim vocatur myſteriorum conſcius, qui ea velut arcana celat, & non niſi dignis reuelat, ita dictus ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα, id eſt ab obſignando ore, quòd os habeat clauſum & quaſi obſeratum. Sicut ergo ſacerdos & myſtes myſteria celat, & quæ diuina ſunt pro dignitate tractat: ita & ſapientia, ac ſapiens ſapientiæ beneficio initiatus, Deum dignè colit & ſanctè tractat ſancta: quin & alios ad hoc idoneos eadem docet, Deumque dignè & ſanctè

Sapientia eſt myſtes & ſacerdos.

A colere docet. Simili phraſi ait Celſus Iuriſconſultus, *Ius eſt ars boni & æqui, cuius merito nos quis Sacerdotes appellet: iuſtitiam namque colimus, boni & æqui notitiam profitemur*: hæc autem ſacra ſunt; ergo eius profeſſores ſunt quaſi ſacerdotes. Dat cauſam eius quod dixit: *Sed & omnium Dominus dilexit illam*, quia ſapientia eſt quaſi quædam ſacerdos, & myſtica magiſtra ſanctæ Dei diſciplinæ & ſcientiæ. Deum hominibus declarat & manifeſtat: nam ſi, vt dicitur Daniel. 12. 3. *qui docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti, & qui ad iuſtitiam erudiunt multos quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates*, quantò magis quæ omnes erudit, & Dei amicos facit? ita à Caſtro. Rurſum q. d. Deus diligit ſapiẽtiam: nam ex eo quòd eam amet, fecit eam ſuam myſtin, id eſt myſteriorũ omnium

B & ſecretorum conſciam, iuxta illud Chriſti: *Iam non dicam vos ſeruos, &c. ſed amicos, quia omnia quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis*, Ioan. 15. 15. ſummum enim amoris & amicitiæ ſignum eſt, communicare alicui ſua ſecreta. Adhæc fecit eam ſuam myſtin; vel myſtida, id eſt doctricem ſuorum myſteriorum, ac antiſtitem ſuorum ſacrorum, ac electricem operum ſuorum: præfecit ergo eam, tam doctrinæ & ſacris, quàm operibus ſuis, vt quidquid illa eligit, hoc Deus operetur; quod illa negligit, hoc Deus pariter negligat & non operetur. Vtrumque autem ſummi amoris eſt indicium.

Eſt hæc quarta dos ſponſæ noſtræ, putà ſapientiæ, quod ſcilicet ipſa ſit ſacerdos & myſtis, id eſt doctrix *diſciplinæ*, græcè ἐπιστήμης, id eſt *ſcientiæ Dei*, quòd ſcilicet inſtruat, & doceat nos

C ſcientiam Sanctorum, qua Deum cognoſcamus, colamus, amemus ea fide, religione & pietate, qua tantam maieſtatem decet. Id præſtitit Chriſtus, qui eſt ſapientia incarnata, ac ſummus myſtes, ſacerdos, & pontifex in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec: vnde de illo ait S. Ioan. c. 1. 18. *Deum nemo vidit vmquam: vnigenitus qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*; qui proinde Iſaiæ 9. 6. vocatur *magni conſilij angelus*, id eſt nuncius, iuxta Septuag. Vnde & Chriſtus Ioan. 7. 16. *Mea doctrina*, inquit, *non eſt mea, ſed eius qui me miſit*. Denique ipſe nouos myſtas, nouos ſacerdotes, nouos legis Euãgelicæ doctores, putà Apoſtolos & diſcipulos, inſtituit, inſtruxit, conſecrauit, ac per totum orbem miſit & in dies mittit.

Symbolicè noſter Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. n. 3 per ſapientiã accipiens Theo-

D logiam, hæc elogia eidem adaptat: Theologia, inquit, Theologum nobilitat, facitque illuſtrem Primò, quia ipſa nobilitatem ſupremam inter omnes ſcientias obtinet. Secundò, aſſiduè conuerſatur cum Deo, de quo diſſerit. Tertiò, conſcia eſt myſteriorum Dei. Quartò, diuina docet. Quintò, tantũ excellit ſcientias naturales, quantum ſacerdos laicos. Sextò, tam familiaris eſt Deo, quàm huic ſacerdos. Septimò, quia Cantacuz. in id. *Hanc amaui ex Theologiæ adytis & penetralibus, animum Salomonis contendiſſe ad huiuſmodi amoris afflationem* affirmat.

Theologia nobilitat multipliciter.

ET ELECTRIX OPERVM ILLIVS] Græcè, αἱρέτις, id eſt *electrix*: pro quo Anaſtaſius Nicenus in Sacr. Script. quæſt. 78. (extat tom. 6 Biblioth. SS. Patrum) Cantacuzenus & Budæus in Comment. linguæ Græcæ, legunt εὑρέτις, id eſt

eſt *inuentrix operum illius*. Sicut enim canis venaticus olfacit,& olfactu inuenit capitq; leporem, ſic ſapientia ſolerter indagat, & inuenit mille agendi operandique modos & rationes. Vnde Vatabl. vertit, *antiſtes operum eius*. q.d. Sapientia Dei, tum eſſentialis, tum notionalis, qua Pater æternus produxit Filium, artificioſè inuenit omnia Dei opera: nam ad miram eius inuentionem pertinet ornatus, varietas, ſummaque pulchritudo operum Dei. Ipſa ergo, quaſi ſagacitate quadam admiranda in nihilo olfecit, inuenitq; opera Dei, quæ cum ipſo extra nihilum produxit. Secundò, tantam tamque mirabilem varietatem rerum cõmentatione & cogitatione adinuenit. Tertiò, veluti caſu id fecit, hoc eſt, citra laborem & fatigationem. Quartò, quantum ad opera gratiæ, id fecit inuentione crucis, Ioan. 3. & Sacramentorum, Euchariſtiæ præſertim, Ioan. c. 6. & 13. ac ſanctitatis animarum, quaſi pulchrarum pretioſarũmque margaritarum; item reſurrectionis, & exaltationis ſui corporis veri & myſtici, non ſine labore, ſudore, cruore, nece.

Sapientia inuentrix operum Dei multiformiter.

Verùm alij paſſim legunt *αἱρετίς*, id eſt *electrix*. q. d. Sapientia præeſt omnibus Dei operibus, quare ex varijs quæ ſeſe offerũt, meliora ſeligit: licèt enim duplex ſapientiæ, quatenus prudentiam tangit, munus ſit, ſcilicet Primò, per eubuliam, id eſt conſultatione & conſilium, inquirere & inuenire; Secundò, per ſynefin, id eſt iudicium, commodiora & meliora ex eis ſeligere, teſte Ariſtotele 6. Ethicor. c. 5. tamen hoc illo potius & præſtantius eſt. Vnde S. Hilar. in pſ. 127. vertit, *in labore vtilium operum valida*. q.d. Sapiẽtia in medijs ad finem vtilibus eligit magis valida & efficacia. Noſter Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 3. n. 6. vertit, *ponderatrix*. q.d. Sapientia creaturas Dei pro dignitate tractat, eligit optima, negligit viliora: rurſum æquiſſima rationis trutina, cuiuſque merita atque dignitatem ponderat & examinat, ac cuique id, quod exigit vel meretur, aſſignat. Sic Chriſtus ex tot millionibus hominum, ex mera gratia duodecim Apoſtolos elegit, qui conuerterent totum orbem. Sic & hodie eligit viros Apoſtolicos ad infidelium & hæreticorum conuerſionem, illiſque gratias & dotes ad tantum opus neceſſarias, vel opportunas liberaliter attribuit & aſſignat.

VERS. 5. ET SI DIVITIÆ APPETVNTVR IN VITA, QVID SAPIENTIA LOCVPLETIVS, QVÆ OPERATVR OMNIA?] Græcè, *& ſi opes ſunt appetibilis poſſeſſio in vita*, &c. opes enim ab omnibus appetuntur ad victum & veſtitum, & ad vitam honeſtè & ſplendidè tranſigendam: ipſæ ergo ſunt fulcra & nerui vitæ, baculi & viaticum viæ: tanto ergo ſunt in amore diuitiæ, quanto quæ earum ſubſidio præſente floret, vigente præſtat; abſente verò languet, flacceſcit, decidit vita. Senſus ergo eſt q.d. Sapientia ipſa diuitias operatur, & eſt quaſi ſcaturigo auri, argẽti & gemmarum; qui illam poſſederit, omnes diuitias poſſidebit. Confert ſapientiam cum rebus omnibus, & ab ea docet omnes, etſi præſtantiſſimas, ſuperari, quòd illa ſola habeat eorum omnium vſum. ita à Caſtro.

Eſt hæc quinta dos ſponſæ, putà ſapientiæ, quòd ſit opulenta, opeſque ſapienti afferat, ex eo quòd *operatur omnia*, hoc eſt Primò, quòd ſit operoſa, non deſes & otioſa, ſuoſque ſtimulet ad laborandum, nec ſinat otiari: labor autem parit opes, otium verò inopiam, iuxta illud: *Egeſtatem operata eſt manus remiſſa, manus autem fortium diuitias parat*, Prou. 10. 4. Secundò, *operatur omnia*, id eſt prudens, ſolers, induſtria, efficax in operando: ſcit enim omnia ea opera ſeligere, quæ plus lucri afferant, nec deſiſtit donec lucrum, quod optat, aſſequatur. Tertiò, *omnia operatur* quæ in mundo ſunt, nimirum Deus & ſapientia diuina: ergo & opes, primùm ſpirituales, deinde corporales, iuxta illud Chriſti: *Quærite primùm regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis*, Matth. 6. & illud Iſaiæ c. 33. *Diuitiæ ſalutis, ſapientia & ſcientia*. Vide dicta c. 7. v. 8. & ſeq. & Prou. 8. v. 18. Exemplo ſit Salomon, cui Deus ſapientiam poſtulanti cum ea opes tantas dedit, quantas nemo vnquam regum habuit, 2. Paral. 1. 12. Hinc alchimiſtæ cenſent Salomonem peritum fuiſſe artis chimicæ quæ alia metalla in aurum tranſmutat, indeque tantas opes ſibi paraſſe: illam artem Salomonis æuo in vſu fuiſſe colligunt ex illo pſal. 118. v. 119. *Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ*: vbi pro *præuaricantes* hebr. eſt סיגים *ſigim*, quod S. Hieron. vertit, *ſcorias*; Auguſtinus verò Nebienſis Epiſcopus vertit, *alchimias*.

An Salomon alchimiſta?

Verùm errant; tum quia nulla eſt ars, quæ metalla poſſit in aurũ, cuius forma eſt nobiliſſima, tranſmutare; tum quia etiã ſi id poſſet præſtare ars, tamen tantos ad id requirit ſumptus, vt quicumque ea vtuntur, depauperentur, & ex opulentis fiant inopes, vt conſtat experientiã. Vnde Ioãnes XXII. c. *Spondent*, in Extrau. l. 5. de crimine falſo: *Spondent*, inquit, *quas non exhibẽt diuitias pauperes alchimiſtæ; pariter qui ſe ſapiẽtes exiſtimant, in foueam incidunt quam fecerũt*. Et nonnullis interiectis: *Alchimiſtæ verbis diſſimulant falſitatem, vt tandem quod non eſt in rerum natura, eſſe verum aurum vel argentum, ſophiſtica tranſmutatione confingant*. Hinc nonnulli artem chimicam vocant chamicam, id eſt inuentam, à Cham filio Noë impio, quem putant fuiſſe eumdem cum Zoroaſtre mago. Plura hac de re vide apud noſtrum Delrio lib. 1. Diſquiſ. Magic. c. 5. Pereriũ de Magia, Conimbr. lib. 2. Phyſic. c. 7. Pinedam lib. 4. de Rebus Salomon. cap. 21. Sapientia ergo alias veraſque artes & modos diteſcendi docuit Salomonem, nimirũ mittendo claſſes in Ophir, effodiẽdo aurum & argentum è venis terræ auriferis, quas ipſe ſua ſapientia deprehendit, indicendo vectigalia maiora, agros & vineas totius regni ſolertiùs excolendo, mercimonia quæſtuoſa inſtituendo, atque omnibus ex rebus ſagaciter captando lucrum.

Reſp. negatiuè.

SI AVTEM SENSVS OPERATVR: QVIS HORVM, QVÆ SVNT, MAGIS QVAM ILLA EST ARTIFEX? Græcè, *τεχνίτις*, id eſt opifex, faber, artifex, qui artificioſa adinuenit & operatur. Pro *ſenſus* græcè eſt, *φρόνησις*, id eſt prudentia, intelligentia, induſtria. VERS. 6.

Iam Primò, per *φρόνησιν*, ſiue ſenſum, aliqui accipiunt ipſam ſapientiam. Vnde Vatabl. vertit, *& ſi opifex omnium eſt ſapientia, quid illa in rerum natura eſt artificioſius?*

Secundò & potiùs, alij per *φρόνησιν*, id eſt prudentiam, vel ſenſum, accipiunt artem & induſtriam operandi: ſic prudentia pro arte capitur Exodi

Exodi 28.3. ita Ianſen. Loquitur, inquit de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat ſapientiam Dei, docens eam magis eſſe induſtriam, quàm prudentiam artis. q.d. Si per artes mechanicas multa fiunt artificiosè, quanto artificioſior eſt ſapientia, quę omnes artes adinuenit, & plures adinuenire poteſt? omnis enim ars, omniſque induſtria manat a ſapientia, eiuſq; eſt quaſi pars, vel ſpecies, vt dixi c.7.21. Inducitur hic ſapientia vt ſponſa. Mirè autem ornat ſponſam, quòd ſit artificioſa, ac manibus elaboret opera magnæ artis & induſtriæ, vti ſunt acupicturæ & phrygionica, iiſq; conficiat pulcherrima & pretioſiſſima virorum ac mulierum ornamenta, iuxta illud, quod de muliere ſapiente & ſtrenua dicitur Prou. 31. 13. *Operata eſt conſilio manuum ſuarum. Manum ſuam miſit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fuſum. Stragulatam veſtem fecit ſibi byſſus & purpura indumentū eius,* &c. Ita à Caſtro, Lorinus, Ianſ. Ceruantius & Pineda lib 3. de Rebus Salomonis c.3 n.6. & alij.

Sexta eſt hæc ſponſæ, putà ſapientiæ, dos, ſcilicet quòd mira ſit artifex; omnia enim artificia & artificioſa opera ſapientiæ diuinæ, à qua humana dimanat, ſunt aſſcribenda: quare ipſa eſt inuentrix & origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æquè ac præcedenti, de ſapientia abſtractè & genericè, quatenus ipſa idea eſt & effectrix omnium, tam naturalium, quàm artificialium & moralium, ideoque artes omnes æquè ac virtutes complectitur, vti ſuperius monui, & idipſum hic locus euincit.

VERS. 7. ET SI IVSTITIAM QVIS DILIGIT: LABORES HVIVS MAGNAS HABENT VIRTVTES: SOBRIETATEM ENIM, ET PRVDENTIAM DOCET, ET IVSTITIAM, ET VIRTVTEM, QVIBVS VTILIVS NIHIL EST IN VITA HOMINIBVS] Græcè eſt, *labores huius ſunt virtutes*; & ita legit Clemens Alexand. lib.6. Strom. quod verò Clemens addit: *Temperantia enim & prudentia docet iuſtitiam, & magni exceſſiq; animi virtutem, quibus nihil eſt in vita hominibus vtilius*, quoad priorem partem diſſonat à Græco & à Vulgata, vt patet intuenti, ac proinde mendoſo S. Script. codice vſus videtur. Senſus eſt q.d. Sapientiæ labor conſiſtit in arduo, putà in exercenda, comparanda & augenda virtute qualibet. ac præſertim in agendo & patiendo dura & ardua, iuxta illud: *Agere fortia Romanum eſt, pati fortia Chriſtianum.* Hinc ἀρετὴ, id eſt virtus, alludit ad Ἄρης, id eſt Mars, quod virtus ſit Martia, & fortes heroicoſque animos requirat.

Ab arte tranſit ad prudentiam & virtutem, putà à factiua ad actiuam, docetque ſapientiam eſſe matrem omnium virtutū, æquè ac artium, quæ eſt ſeptima dos ſapientiæ. Nominat dumtaxat quatuor virtutes principales, quæ primò quod ſciam, à S. Ambroſ. lib. 5. in Lucam vocatæ ſunt cardinales, quaſi cardines cæterarum omnium: omnes enim aliæ ad has quatuor, velut ad ſuos fontes & capita, reuocantur, atque in his velut cardinibus honeſtas omnis noſtra reuoluitur. Iuſtitiā ergo, quæ hic primo loco ponitur, generalem intellige quæ eſt cōplexio virtutum omnium, cuius partes ſiue ſpecies primariæ ſunt ſobrietas, prudentia, iuſtitia ſpecialis, & virtus, græcè ἀνδρεία, id eſt fortitudo. Quocirca ex hoc

A loco Theologi colligunt quatuor eſſe virtutes cardinales, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem & temperantiam, quæ ſubinde naturales ſunt & per actus naturales acquiſitæ, vti fuere in philoſophis: aliquando verò ſupernaturales, & a Deo in iuſtificatione cum fide, ſpe & charitate fidelibus infuſæ, eò quòd ad finem ſupernaturalem dirigantur. vti docet S.Thom. 1.2. q 63. art. 3. imò Concil. Trid. ſeſſ. 6. c.7.

SOBRIETATEM] græcè σωφροσύνην, quæ vox propriè temperantiam in vſu tam cibi, quàm veneris cæterarumque voluptatum aliquo ſenſu ſenſibilium, indeque ſapientiam & prudentiam ſignificat (vnde interpres Anaſtaſij Niceni qu. 78. in Script. vertit hoc loco, *ſapientiam & prudentiam docet*: ſed parum appoſitè, vt patet) hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta eſt

B σωφροσύνη, quaſi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id eſt ſeruans prudentiam vel ſapientiam: vnde & σώφρων dicitur temperans, quaſi σαόφρων, hoc eſt σῶος vel σῶς τὴν φρένα, id eſt ſanus mente. Temperantia enim eſt mentis ſanitas. Ex aduerſo Euripides in Hecuba, teſte Ariſtot. 2. Rhet. c. 24 aptè dixit Venerem vocari Ἀφροδίτην, quòd ἀφροσύνης, id eſt inſipientiæ & amentiæ, ſit parens. S. Auguſt. lib. 1. de Moribus Eccleſ. c. 16. legens *ſobrietatem ſapientia docet*, per *ſobrietatem* accipit veritatem contemplationis; ſed meritò idipſum retractat lib. 1. Retract. cap. 7. vbi docet legendum eſſe, *ſobrietatem & prudentiam docet*, vti habent Græca & Noſter.

PRVDENTIAM] φρόνησιν paulò antè vocauit artem, hic verò vocat *prudentiam*, quæ eſt antiſtes & auriga virtutum, vt aiebat S. Antonius, te-

C ſte S. Athanaſio in eius Vita, quin & Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Ariſtot. 6. Ethic. cap. 5. & ſeq. & S.Thom. 1.2. q. 57. & 2.2. q 47. & ſeq.

VIRTVTEM] Græcè ἀνδρείαν, id eſt fortitudinem, ſiue virilitatem ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, id eſt à viro: fortitudo enim eſt virorum, non feminarum, ac virile requirit robur, quale inter feminas quoque præſtitere viragines. Fortitudo autem, partim eſt actiua, qualis eſt militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim & potiùs paſſiua, qualis eſt patientium & Martyrum, qui dura & atrocia forti & inuicto animo ſuſtinent: vnde eius partes poteſtiales vel integrales ſunt, fiducia, magnanimitas, ſecuritas, magnificentia, patientia, lon-

D ganimitas perſeuerantia, cōſtantia ait S.Thom. 2.2. q. 123. & ſeq. quem vide.

Omittit hic Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, ſpem, charitatem, quarum pariter mater eſt ſapientia; vnde eius alluſione S. Sophia, id eſt ſapientia, mater & Martyr, tribus filiabus ſuis harum trium virtutum nomina indidit, vocauitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac vna cum eis nobile martyrium obijt, vti videre eſt in earum Vita, quæ extat apud Surium 1. Auguſti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hîc de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ cōſiſtūt in operibus & laboribus externis. Hi enim ſunt ſapientiæ *labores*, qui, vt ipſe ait hoc verſu, *magnas habent virtutes: bonorum* autem *laborum glorioſus eſt fructus*, vti dixi cap 3 15.

ET SI MVLTITVDINEM (perperam Hugo & Idacius lib. 3. contra Varimadum legunt *ſimilitudinem*) VERS. 8.

titudinem) SCIENTIÆ. DESIDERAT QVIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FVTVRIS ÆSTIMAT: SCIT VERSVTIAS SERMONVM, ET DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM: SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQVAM FIANT, ET EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Clarè Vatabl. ex Græco vertit, *ſi quis item multarum rerum peritiam deſiderat, hæc antiqua nouit, & futura coniectat: hæc ſermonum ſtrophas callet, & ænigmatum explicationes: ſigna & prodigia præſagit, euentuſq́ tempeſtiuitatum & temporum.*

Contulit ſapientiam cum artibus & virtutibus, iiſque omnibus eam prætulit, nunc eam confert & præfert ſcientijs quibuſlibet, imò illas omnes à ſapientia eminenter contineri, ac nimiam ſciendi curioſitatem ab ea temperari aſſeuerat. Eſt ergo hæc dos nona ſapientiæ. Vnde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc verſu, concludit: *Vides fontem diſciplinarum manare à ſapientia.*

Pro *multitudinem ſcientiæ*, græcè eſt πολυπειρίαν, id eſt *multorum experientiam*; Vatabl. *multam peritiam.* hanc enim gignit experientia. Vnde Plato lib. 7. de Legibus, πολυπειρίαν & πολυμαθίαν; quaſi matrem & filiam aſſociauit. Et Salluſtius in Iugurtha, aſſerit, nil eſſe ſapientius experientia. Quocirca Philoſophi à rerum experientia cœperunt philoſophari, & rerum cauſas indagare.

Hiſtoria commoda. SCIT PRÆTERITA] Græcè τὰ ἀρχαῖα, id eſt *antiqua*. q. d. Sapientia nouit hiſtorias antiquas & diu præteritas. *Hiſtoria enim eſt teſtis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magiſtra vitæ, nũtia vetuſtatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum: *Hiſtoria*, inquit, *eſt conglobata quædam ac velut coacernata ſapientia, hominumq́ multorum mens in vnum collecta. Iucundum & ſecurum eſt ex alienis euentibus, vel lætis, vel triſtibus, diſcere quid tibi in ſimili caſu agendum ſit. Salubre eſt*, ait Liuius initio lib. 1. *Omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri, vt inde tibi tuæq́ reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Baſilius Imper. ita præſcribit Leoni filio cap. 56. *Per veteres*, inquit, *hiſtorias ire ne recuſa: ibi enim reperies ſine labore, quæ alij cum labore collegerunt; atq; illinc hauries, & bonorum virtutes, & improborum vitia; varias humanæ vitæ mutationes, & rerum in ea conuerſiones, mundi huius inſtabilitatem, & imperiorum præcipites caſus: & vt verbo complectar, malorum facinorum pœnas, & bonorum præmia; quorum illa fugies, ne in diuinæ iuſtitiæ manus incidas, hæc amplecteris, vt præmijs, quæ ea comitantur, potiaris.*

DE FVTVRIS ÆSTIMAT] Græcè, εἰκάζει, id eſt aſſimilat, comparat; coniectat, vltam formam exhibet, repræſentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione hiſtorica fit coniectura prudens de euentu futurorũ. ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita ſimilia cum futuris, facilè de eorum exitu conijciunt: eorum enim formam & viuam imaginem repræſentant præterita. Vnde Idacius l. 3. contra Varimadum vertit, *de futuris præſaga eſt*; Clem. 6. Strom. *coniicit futura*; Anaſtaſ. Nicen. quæſt. 78. *futura exquirit*; Pagnin. *futura imaginatur*: ergo præter *eſſata ſapientum*, qui anticipatione ſapientiæ futura ſagaciter præuident, ac ſalubriter præcinunt, *fata* Cornel. in Sapient.

A *reliqua ſatua ſunt delirantium pronuntiata.*

SCIT VERSVTIAS SERMONVM] Græcè στροφὰς, à στρέφω (id eſt verto, verſo, verſutè ago, torqueo, circumago) ſicut verſutiæ dicuntur a verto vel verſo, quòd per eas plana res vertatur in obſcurum & alienum ſermonem ſiue per acutas & ſubtiles ſententias, quales ſunt parabolæ, vt patet Eccli. 39. verſ. 9. & 2. Reg. 14. 20. ſiue per verba doloſè & fraudulenter ad fallendum compoſita, quales fuere quæſtiones captioſæ a Phariſæis Chriſto propoſitæ, vt eum caperent in ſermone; ſed a Chriſto per ſapientiam deprehenſæ & diſſolutæ, Matt. 22. 15. & ſeq. Talia quoque ſunt ſophiſmata ſophiſtarum, præſertim hæreticorum, quæ diſſoluit & reſoluit Dialectica: vnde eius cognitionem ſapienti commendat auctoritate & exemplo Chriſti & Pauli, S. Auguſt. l. 1. contra Creſconium c. 10. & ſeq.

B Audi Clementem Roman. lib. 1. Conſtit. c. 6. vbi lectorem à lectione Gentilium ad lectionem S. Script. traducit: *Nam quid*, inquit, *in lege Dei deſideras? ſiue enim hiſtorias legere cupis, habes libros de Regibus, ſiue ſophiſtica, id eſt, quæ artute ad ſapientiam referuntur, & Poetica habes Prophetas, Iob, Prouerbia, in quibus plus acuminis, quàm in omni poeſi & ſapientia ſophiſtarum, reperies, quod is, qui ſolus ſapiens eſt, illa effatus eſt.* Vbi per ſophiſticam intelligit Dialecticam, qua ſophiſtæ ad ſophiſmata contexenda abutebantur.

DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM] ingenioſorum, occultiorum & argutorum: vnde græcè eſt *ænigmatum*, id eſt quæſtionum obſcurarum & difficilium explicatio, *ſolutiones*: ænigma enim

C eſt gryphus ſiue ſcirpus, id eſt ſermo nodoſus & inuolutus, ſiue, vt Valla interpretatur, allegoria obſcurior, quam diuinare magis, quàm interpretari oporteat, qualis eſt illa Samſonis de fauo mellis in ore leonis inuento: *De comedente exiuit cibus, & de forti egreſſa eſt dulcedo*, Iudic. 14. Vide dicta Prouerb. 1. 6. Hinc 3. Reg. 10. *Regina Saba, audita fama Salomonis venit tentare eum in ænigmatibus: & docuit eam Salomon omnia verba, quæ propoſuerat; non fuit ſermo, qui regem poſſet latere, & non reſponderet ei.* Et Ioſephus ænigmatũ certamen à Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat lib. 8. c. 2. *Quæſtiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem tranſmiſit. At ille callens huiuſmodi rerum ac prudentiſſimus, nihil inexplicatum relinquebat, ſed omnia ratione peruincens apertiſſimè declarabat.* Et Eccleſ. c. 47. 16. *Terram*, inquit, *retexit anima tua, &*

D *repleſti in comparationibus ænigmata.*

SIGNA ET MONSTRA (græcè, τέρατα, id eſt prodigia) SCIT ANTEQVAM FIANT] q. d. Sapientia præſagit futuras eclipſes, æſtus, frigora, pluuias, ventos, tempeſtates, ſterilitatem, fertilitatem, peſtem, morbos, &c. ex matheſi & ſignis meteorologicis ac prognoſticis. ita Cantacuzenus. *Prodigia* dicuntur monſtra, quòd futura præmonſtrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædeſtinationes, prædictiones & præſenſiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, niſi ea quæ ſiunt oſtendi, monſtrari, portendi, prædici, &c. ex quo illa oſtenta, monſtra, portenta & prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Seruius in 3. Æneid. eſt, quod *in longum tempus dirigit ſignificationem*; ita dictum *quaſi porro adigendum*, ait Nonius Marcel.

Eventvs temporvm et sæcvlorvm] Græcè, καιρῶν καὶ χρόνων, id eſt opportunitatum & temporum. q.d. Sapientia ſolerter præuidet & proſpicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex ſignis præuijs, præſertim meteorologicis iam dictis: vnde ijs ad ſuum & reipubl. bonum prudenter & fructuose vtitur.

Vers. 9. Proposvi ergo hanc addvcere mihi ad convivendvm: sciens qvoniam mecvm commvnicabit de bonis, et erit allocvtio cogitationis et tedii mei] Perperam Lyran. Dionyſ. & Gloſſa legunt, *ad conuiuandum*: legendum enim, *ad conuiuendum*. Nam Græcè eſt πρὸς συμβίωσιν, id eſt *ad conuictum*, hoc eſt, ad contubernium, ad familiarem conuerſationem; S. Ambroſ. lib. de Viduis legit, *propoſui ergo adducere eam mihi in coniugium*. Coniunx enim eſt perpetuus conuiua ſuæ coniugi. Nam S. Ambroſius eo loco magis videtur ad hunc v. reſpicere, quàm ad v. 2.

Commvnicabit de bonis] Græcè, ἔσται σύμβουλος ἀγαθῶν, id eſt erit conſultrix bonorum, quæ ſcilicet mihi bona dabat conſilia, ait Vatabl. vel potiùs *erit communicatrix bonorum*. Symbola enim vocantur collationes, v.g. conuiuia, in quibus quiſque conuiuarum ſuum confert epulum in commune ſymbolum, de quibus Prouerb. 23. 21.

Et erit allocvtio cogitationis (græcè φροντίδων, id eſt *curarum*, cogitatio enim ex etymo eſt mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Auguſtinus 10. Conf. 11. Hinc *cogitatio* in Script. ſæpè notat anxiam mentis intra ſe fluctuantis diſceptationem, vt patet Matth. 21. 25. & c. 15. 19. Lucæ 1. 29. & alibi) et tædii mei] *Allocutio*, id eſt conſolatio: blanda enim allocutio eſt conſolatio afflicti. Græcè παραίνεσις, id eſt *exhortatio, conſolatio, admonitio*, vt vertit Ianſen. *moderatio*, vt Clarius; *lenimentum*, vt Vatabl. *alleuiatio*, vt Gloſſa. Eſt hæc decima dos ſponſæ, putà ſapientiæ, quòd ſponſo ſuo communicet ſua bona eiuſque ſolicitudines, labores, dolores & mœrores, ſuaui prudentique alloquio & conſilio leniat & ſoletur: ad hoc enim vxor data eſt viro, vt ſit ei in adiutorium vitæ, tam miſeræ & calamitoſæ, Geneſ. 2. Hinc illud Oſee 2. 14. *Ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius*, id eſt blandè conſolabor eam. Adde ex Agreſt. Grammat. *Vt loqui eſt hominis, eloqui oratoris, obloqui obtrectatoris, ſic alloqui eſt ſuadentis, vel hortantis, vel blãdientis.* Hoc eſt illud celebre: *Laborantis viſitatio* (& magis allocutio) *laboris eſt ſubleuatio*. Id videre eſt in agris & agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. c. 5. *Laborantem conſolari, eſt pariter in labore perſiſtere: quia ſubleuatio eſt laboris, viſitatio collaborantis: ſicut cùm in itinere comes iungitur, via quidem non abbreuiatur, ſed tamen de ſocietate comitis leuatur labor itineris*: iuxta illud, *Comes facundus in via pro vehiculo eſt*. Talis eſt ſapientia.

Tædii mei] Græcè λύπης, id eſt triſtitiæ doloris, mœroris mei. Idipſum expertum ſe fatetur Seuerinus Boëtius in carcere, ſcribens libros de Conſolatione philoſophica, æquè ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Paſſionem Chriſti. Idem experiuntur omnes ſapientiæ ſtudioſi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Ceruantius, ob amorem ſapientiæ ex Ciceronis Hortenſio hauſiſſe ſe fatetur S. Auguſtinus lib. 3. Confeſſ. c. 4. *vt faſtidium ac tædium ex aliarum rerũ ſtudio, vnius philoſophiæ amore leuaret*: quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum, non modò à ſolitudine abducentem, ſed cõtra omnes fortunæ impetus ſtrenuè armantem*; & lib. 12. epiſt. fam. in 23. & Tuſc. 5. *vitæ tranquillitatem largientem*; quanto, quæſo, id omne præſtantiùs præſtat, non ſtudium adumbratæ ſapientiæ, quæ eſt philoſophia, ſed ſophia ipſa, ſuo contubernali & ſponſo, ſeipſa & allocutione ſua? Et quàm bellè hæc omnia conueniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Euchariſtia nos ad ſuum contubernium, conuictum, coniugium, conuiuium, communionem, conſilia, munera, communicationem bonorum omnium, allocutionem inuitantem, & admittentem cupidum ſui?

Vers. 10. Habebo propter hanc, claritatem, ad tvrbas, et honorem apvd seniores ivvenis] Pro *claritatem* græcè eſt δόξαν, id eſt gloriam, ſplendorem, maieſtatem. Pro *honorem* græcè eſt, τιμήν, id eſt honorem, pretium, exiſtimationem inclytam. Decem ſponſæ dotibus huc uſque recenſitis, deinceps quatuor alias adiungit.

Vndecima ſapientiæ dos hæc eſt, quod ſponſo, licet iuueni, concilict gloriam apud populum, & honorem apud ſenes. Exemplo ſit Salomon toto orbe, per omnia ſæcula, ob ſapientiæ famam celebris & glorioſus. Sic Plato in Sophiſta ait, ſapientem eſſe diuinum ac dijs ſimillimum, ideoque ſummis honoribus decorandum.

Ivvenis] Multi id referunt ad ſequentia, *Et acutus inueniar*. Verum obſtat τὸ &. Quare Romani cæterique emendatiores referunt ad τὸ *ſeniores*, quod præceſſit. q.d. Sapientia facit, vt ſapiens, licèt ætate iuuenis, honoretur non tantùm à iuuenibus ſibi coæuis, ſed etiam à ſenibus: à quibus licèt ſuperetur ætate, eoſdem tamen ſuperat ſapientia, vti contigit Salomoni, Iob, Danieli, Ioanni Baptiſtæ, Chriſto & Apoſtolis. Ita Camacuz. Vatablus, Oſorius, Clarius, Ianſen. à Caſtro & alij.

Myſticè, ſapiens, id eſt virtute pollens, vocat ſe iuuenem, eſto ſenex ſit, quia in virtute numquam flacceſcit, in feruore numquam tepeſcit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, ſed dum quotidie proficere ſatagit, & robuſtior in bono fieri, floridam ſapientiæ iuuentam retinet & conſeruat: iuxta illud, *Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion*, pſal. 83. 8.

Vers. 11. Et acvtvs inveniar in ivdicio, et in conspectv potentivm (græcè, δυναστῶν, q.d. Dynaſtarum) admirabilis ero, et facies principvm admirabvntvr (Arias, *ſtupebunt*) me] Vltima hæc pars deeſt in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, vt rectè de re qualibet in iudicio, ſiue forenſi, ſiue priuato iudicent, ipſumque punctum difficultatis ſagaciter tangant & acutè reſoluant, vti fecit Salomon in iudicio meretricum 3. Reg. 3. De quo appoſitè S. Ambroſ. 2. Offic. c. 8. *Propterea ſcriptũ*, ait, *Audiuit omnis Iſrael iudicium, quod iudicauit rex; & timuerunt regem, videntes ſapientiam Dei eſſe in eo ad faciendum iudicium*. Nec immeritò, inquit, *æſtimatus*

natus eſt intellectus Dei eſſe in eo, in quo occulta ſunt Dei. Quid autem occultius, quàm internorum viſcerum teſtimonia, in quæ ſapientis intellectus, velut quidam pietatis deſcendit arbiter, & velut quamdam genitalis alui vocem eruit, qua maternus pariit affectus? & c. 10. *Iuſtum & ſapientem* appellat *Salomonem in hoc iudicio, iuſtæ cenſuræ & callidæ inuentionis pleno.* & l. 3 de Spiritu ſancto c. 7. *non niſi Spiritus ſancti munere Salomonem potuiſſe*, dicit, *feminarum latentem conſcientiam penetrare, idq́; gladio ſpiritus acutiſſimo.* Addit Ioſephus: *Ex illa die populus velut diuina mente prædito obtemperabat.*

ADMIRABILIS ERO] Id eſt me meamque ſapientiam mirabuntur & obſtupeſcent, ideoque hianti ore excipient & venerabuntur potentes & dynaſtæ. *Gloria ſumma*, ait Cicero 2. Offic. *conſtat ex tribus his, ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam nos honore dignos putat.* Græcè eſt θαυμασθήσομαι, id eſt admirationi ero, admirationem mei concitabo, portentoſus ero, inſtar cæleſtis iridis, quæ ab admiratione hominum, tantam eius colorũ varietatem & ſpeciem admirantium Græcis dicta eſt *Thaumantias*, quaſi *admiranda.* Sicut enim iris ex reuerberatione radiorum ſolis ſuam formam haurit admirabilem, ſic ego ex irradiatione ſapientię diuinę hauriam omnem meum iudicij & ingenij ſplendorem, quem omnes admirabuntur. Quare Seuerus Sulpitius lib. 1. Sacr. hiſtor. in Salomone ſic ait: *Ita in admiratione ingenij prudentiaq́; eius reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœduſq́; petere, parati imperata facere.* Longè veriora ſunt hæc in Chriſto, qui eſt Sapientia incarnata, cuius ſapientiam obſtupuerunt turbæ, iuxta illud: *Omnis enim populus ſuſpenſus erat, audiens illum*, Lucę 19. 48. gręcè, *pendebat ſuſpenſo animo*; Syrus, *pendens erat ab eo ad audiendum eum.* Et miniſtri ad eum capiendum miſſi, rogati à Scribis, cur eum non adducerent, reſponderunt: *Numquam ſic locutus eſt homo, ſicut hic homo*, Ioan. 7. 46.

Hac ingenij & acuminis dote inter omnes Patres & Doctores Eccleſiæ, velut aquila excelluit S. Auguſtinus, cui proinde iure meritoque hæc elogia aſſignat S. Proſper libr. 3. de Vita contempl. c. 31. *Sanctus Auguſtinus Epiſcopus, acer ingenio, ſuauis eloquio, ſecularis litteraturæ peritus, in Eccleſiaſticis laboribus operoſus, in quotidianis diſputationibus clarus, in omni ſua actione compoſitus, in expoſitione ſua fidei noſtræ Catholicus, in quæſtionibus ſoluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumſpectus, & in explicandis Scripturis Canonicis cautus.* Et Conc. Tolet. VIII. cap. 2. anno Domini 653. *Sanctiſſimus Auguſtinus*, inquit, *veſtigationis acumine cautus, inueniendi arte præcipuus, aſſerendi copia profluus, eloquentiæ flore venuſtus, ſapientiæ fructu fœcundus.*

Vers. 12. TACENTEM ME SVSTINEBVNT (expectabunt vt loquar) ET LOQVENTEM ME RESPICIENT, græcè, *loquenti attendent*, id eſt ore & oculis intenti in me, loquentem audient) ET SERMOCINANTE ME PLVRA (diutiùs me perorante) MANVS ORI SVO IMPONENT] ſilentium ſibi indicentes me attentè auſcultabunt, præ voluptate & admiratione mearum ſententiarum. Audi Cantacuzenum hæc paraphraſticè explicantem: *Ero coram dynaſtis in admiratione, dum ad meam ſolertiam induſtriamq́; reſpicient, rerum ingenioſam interpretationem, & promptam quæſtionum facilemq́; declarationem. Me tacente præſtolabuntur, & me loquente attendent, neque tumultuabuntur; vel dum me ipſe colligo, aut tacitus ad memoriam reuoco, quæ ſunt mihi dicenda, vel dum pergo dicere, reſq́; illis gratiſſimas ac iucundiſſimas porrigo: quòd ſi contigerit, vt in his quoque ſim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, & ne hiſcent quidem: quin etiamſi adhuc longiùs feramur impetu quodam, ſibi ipſi ora obſtruent admotâ manu.* Sic Ænea perorante, Dido eiuſq; aſſeclę admirantes *conticuere omnes, intentiq́; ora tenebant*, ait Virgil. Æneid. 2. Magna enim vis eſt in ore, oculis & vultu dicentis, ait Plutarch. opuſc. de Auditu, atque in ipſa actione & pronuntiatione, quæ oculis magis, quàm auribus percipitur: vnde intentos in ſe rapit auditorum aſpectus. Quocirca, vt ait Cicero in Oratore, prima pars & laus oratoris eſt pronuntiatio: vnde idem in Catilin. 4. *Video*, ait, *in me omnium veſtrûm ora atque oculos eſſe conuerſos.* Sapiens enim orator debet conari, vt vel rerum nouitate & inſolentia, & gratia & energia dicendi; vel materiæ grauitate, iucunditate & pondere ſuſpenſos & intentos in ſe detineat auditorum animos; ſic enim eos faciet ſibi beneuolos & attentos. Talis erat Iob, qui de ſe perorante ait c. 29. 9 *Principes ceſſabant loqui, & digitum ſuperponebant ori ſuo, &c. Auris audiens beatificabat me, & oculus videns teſtimonium reddebat mihi*, annuendo & applaudendo. Et Paulus, cuius facundiam & energiam dicendi ſtupentes Lycaonij, eum quaſi Deum, cælo lapſum vocabant Mercurium, Act. 14. Et S. Maurilius, qui iudicio columbæ deſignatus Epiſcopus Andegauenſis, & à S. Martino cõſecratus, ſanctitate & miraculis crebris illuſtris, omniũ in ſe ora aureſq; rapiebat. Vnde erat *ſermone ſilẽs, & ſilentio loquens, nihilq́; eius iucunditate ſeuerius, & ſeueritate iucundius*, ait Fortunatus in eius Vita.

PRÆTEREA HABEBO PER HANC, IMMORTALITATEM: ET MEMORIAM ÆTERNAM HIS, QVI POST ME FVTVRI SVNT, RELINQVAM] Vers. 13. vti de facto Salomon reliquit. *Immortalitatem*, græcè ἀθανασίαν, accipe, tum nominis & famæ, tum vitæ æternæ, q. d. Nanciſcar per ſapientiam vitam immortalem apud Deum, & memoriam æternam apud homines, iuxta illud pſal. 111. 7. *In memoria æterna erit iuſtus.* Sic de Ioſia rege ait Eccleſ. c. 49. 1. *Memoria Ioſiæ in compoſitione odoris facta opus pigmentarij. In omni ore quaſi mel indulcabitur eius memoria, & vt muſica in conuiuio vini.* Mirè enim recreat & animat ſapientem, quòd memoria eius erit laudi & exemplo apud poſteros; immortalitas enim nominis magnum eſt mortalitatis vitæ lenimentum: imò Cicero Tuſcul. 1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non deſideraret memoriam æternam, niſi ipſa eſſet æterna, vt ſentire poſſet, quid de ea dicturi ſint poſteri: quid enim ad illam pertinerent laudes hominum, ſi nullus illarum in ea foret ſenſus? Eſt hęc duodecima dos ſponſæ, id eſt ſapientiæ, ſcilicet immortalitas vitæ æquè ac famæ.

DISPONAM POPVLOS, ET NATIONES MIHI ERVNT SVBDITÆ] Vers. 14. Eſt hæc decima tertia dos ſapientiæ, quòd doceat ſapienter regere populos & ſubditos quoſlibet. Per *populos* accipe Iſraëlitas; per *nationes*, græcè ἔθνη, id eſt gentes, accipe Idumæos, Moabitas, Ammonitas, ceteraſque

vicinas gentes Salomoni ſubditas, 3.Reg.4.24.

DISPONAM] Græcè, διοικήσω, id eſt adminiſtrabo, œconomicè regam, gubernabo, ordinabo, ordinatè collocabo, per ordines digeram, cuique ſuum locum, munus, & officium & gradũ aſſignabo. Optima enim gubernandi ratio eſt, ſi omnes ordine ſuo collocentur, & omnia ordine ſuo gerantur. S. Auguſt. lib. de Opere monach. cap. 18. ait: *Ipſa eſt optima gubernatio, vt omnia ſuis temporibus* (ſub quibus ceteras intelligit circumſtantias perſonarum, ætatum, virium, locorum) *diſtributa gerantur ex ordine* (*qui*, vt idem ait lib. 1. c. 10. ex duobus libris, quos de Ordine ſcripſit, *eſt per quem aguntur omnia quæ Deus conſtituit*) *ne animum humanum turbulentis implicationibus inuoluta perturbent.*

Vide dicta Prouerb. 8. 15. ad illa: *Per me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt.* Vide & B Clement. Alex. in Apologia, vbi Amphionis & Orphei incantationes, orationes ſapientiæ & eloquentiæ pleniſſimas fuiſſe ait, quarum vi homines, qui antea ſub humana figura ſpeciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad concentum politicæ diſciplinæ redacti ſunt; quibus præfert, vt lucem vmbris, vt veritatem mendacio, Chriſtum Dominum, quem *ſanctum & cæleſtem animarum incantatorem* appellat; Anaſtaſ. verò Sinaita l. 4 Hexam. eumdem *lyram cæleſtem* nuncupat. Denique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 34. colligit Salomonem regem regum, ſapientiæ beneficio, non ſolùm exteris, ſed & ſuis ius dixiſſe, iudicando, decidendo lites, & cuique ius ſuum attribuendo; idque per ſe, non tantùm per iudices à ſe conſtitutos.

VERS. 15. TIMEBVNT ME AVDIENTES REGES HOR- C RENDI: IN MVLTITVDINE VIDEBOR BONVS, ET IN BELLO FORTIS] Sapientia enim ſubditis eſt manſueta, ac rebellibus & hoſtibus, præſertim tyrannis, horrendis & formidabilibus, eſt terribilis & horrenda, iuxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

Hæ tibi erunt artes, &c.
Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Sic Moſes metum & horrorem incuſſit Pharaoni, Exodi 7. & ſeq. Ioſue Chananæis c. 2. 10. Daniel. c. 2. 46. Nabuchodonoſori; Ioannes Baptiſta Herodi, Marci 6. 20. Hinc & ſponſa, putà Eccleſia, vocatur *pulchra vt luna, electa vt ſol, terribilis vt caſtrorum acies ordinata*, Cant. 6. 9. Nam, vt ait Nyſſen. orat. 13. in Cant. *Eccleſiæ fabricatio ad inſtar fabricationis eſt mundi.* Et Can. 7. *Quid videbis in Sulamite, niſi choros caſtrorum?*

D BONVS] Id eſt beneuolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo ſunt duæ præcipuæ principis dotes, ſcilicet beneficentia & fortitudo, iuxta illud Homeri: *Vtrumque, rex eſt bonus & fortis miles*; quod aſſiduè in ore habebat Alex. Magnus, teſte Plutarcho in Moral. rex enim in pace bonus & pacificus ſit oportet, in bello verò fortis. Huc facit illud Plutarchi lib. Ad principem ineruditum, & lib. *cum principe philoſophandum*: *Succenſet Deus tonitrua & fulmina, radiorumq; protectus minitantibus: qui verò recta ratione præditi, honeſtate humanitateq; ipſum referre conantur, hos ſtudio eorum delectatus, auget, ſuaq; eos æquitate, iuſtitia, veritate ac manſuetudine impertit, quibus nihil eſt diuturnius.* Vide Dionem orat. 2. de regno, & orat. 49. quæ

Princeps ſit benignus & fortis.

Gnome.

A incipit, *Humanis & eruditis hominibus, neque iniucundum magiſtratum gerere, neque difficile.* Et Ariſtot. in Quæſt. Politic. vbi ait: *Princeps inimicis formidoloſus eſt, ſi armis & exercitu, multoq; veluti ad bellum apparatu inſtructus fuerit; ea tamen omnia diutiùs, ceu vana, priùs quàm his vtatur, detineat. Nã & Deus ipſe antequam maieſtatis ſuæ trepidationem incutiat, inducias quaſdam præbet.* Quòd ſi id non iuuet, tum demum ſua in reos iacula & fulmina contorquet. Audi ex Legibus Viſigothorum lib. 1. tit. 2. cap. 6. ſanctionem: *Ex inſtitutione morum, ex manſuetudine principum, eaq; ex diſpoſitione legum oriente, & concordia fit ciuium, & triumphus hoſtium; atque ſic bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum ſuam pacem poſſidet, & alienam litem abrumpit, celebratur in ciuibus rector, & in hoſtibus victor.* Audi & Senecam Tragœdum in Octauia B colloquentem cum Nerone: *N. Ferrum tuetur principem. S. Meliùs fides. N. Decet timeri Cæſarem. S. At plus diligi. N. Metuant neceſſe eſt. S. Quidquid exprimitur graue eſt. N. Iuſſiſq; noſtris pareant. S. Iuſta impera.* Et Iſocratem orat. 2. ad Nicoclem: *Bellicoſus ſit ſcientia rei militaris & apparatu, ſed pacificus, vt nequid præter ius & æquum concupiſcat ſibiq; vendicet.* Et Muſonius apud Stobæum ſerm. 48. *Commodum eſt principi*, inquit, *vt ſubditis amandus potius, quàm metuendus ſit.*

INTRANS IN DOMVM MEAM, CONQVIESCAM CVM ILLA: NON ENIM HABET AMARITVDINEM CONVERSATIO ILLIVS, NEC TÆDIVM CONVICTVS ILLIVS, SED LÆTITIAM ET GAVDIVM] Vatabl. *nihil enim habet amaritudinis eius commercium, nec quidquam doloris conuictus eius, ſed lætitiam & gaudium*; cùm ex aduerſo C hominum, licèt amiciſſimorum, conuictus & nimia familiaritas, ſæpè pariat tædium, imò aculeum afferat ſtimuletque ad iram vel triſtitiam. VERS. 16.

Eſt hæc decima quarta ſapientiæ laus, quòd ſapienti, à publicis priuatiſque negotijs animum ad ſapientiam reuocanti, illa afferat ipſi pacem & lætitiam, ac tædia & mœrores ex negotijs contracta, leniat vel abſtergat. Ita læto ſemper animo æquè ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciſcus, S. Dominicus, S. Ignatius. ac priſci Eſſæi, Anachoretæ & Religioſi, ſapientiæ & contemplationi dediti. Vide S. Baſilium de Conſtit. monaſt. c. 13. & 14.

Cauſa huius pacis & gaudij eſt prima, ſerenitas & ſanctitas bonæ conſcientiæ: *Secura enim mens eſt quaſi iuge conuiuium*, Prouerb. 15. Secunda, amor & confidentia in Deum. Tertia, ſpes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ ſanctæ, licèt aſperæ, labores & dolores abſorbet. Huc facit illud Eccli 15. v. 6. *Iucunditatem & exultationem theſaurizabit ſuper illum.* Et illud ſapientiæ de ſeipſa: *Spiritus enim meus ſuper mel dulcis, & hereditas mea ſuper mel & fauum.* Eccli. 24. 27. Diſcant à ſapientia viri ſapientes in conuerſatione non eſſe tetrici, auſteri, abſtracti, duri; ſed amœni, hilares, iucundi, faciles, obſequentes, vt omnibus libenter aures præbeant, eorumque poſtulatis beneuole, quoad poſſunt, ſatisfaciant.

Denique ex τῷ *non habet amaritudinem conuerſatio illius, nec tædium conuictus illius*, D. Thomas 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem cõtemplationis eſſe meram ac puram, nec vllam habere triſtitiam

ſtitiam ſibi oppoſitam. Experiuntur hoc Aſcetę, qui iugiter cum Deo, cum Chriſto, cum B. Virgine, cum angelis & Sanctis verſantur: hi enim in terreſtri quaſi degunt paradiſo, & quaſi terreſtres angeli, cæleſtium delicias in carne prælibant, iuxta illud: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abſcondiſti timentibus te?* pſal. 30. 20. & illud: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos*, pſal. 35. 9.

Vers. 17. HÆC COGITANS APVD ME, ET COMMEMORANS (græcè φροντίσας, id eſt *curans*, hoc eſt cum cura ſtudioſè & ſollicitè conſiderans) IN CORDE MEO: QVONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ] Ita legendum cum Græcis & Rom. Perperam ergo Hugo & Dionyſ. imò S. Fulgent. lib. 3. ad Monimum c. 6. legunt, *quoniam immortalitas eſt in cogitatione ſapientiæ*; & alij, *in cognitione ſapientiæ*: quam lectionem ſecutus Idacius Clarus lib. 3. contra Varimad. vt B probet Filium eſſe Patri æqualem & coæuú, *id clarius affirmari*, inquit à Salomone Sap. 8. *his verbis: Immortalitas eſt in cognitione ſapientiæ, & amicitiæ illius delectatio bona: item in operibus manuum ſapientiæ honeſtas ſine defectione, & in certamine ſermonum eius immortalitas, & vita æterna, in communicatione verborum eius claritas perpetua.* Vbi pariter addit τὸ *perpetua* & τὸ *immortalitas*, quorum neutrum eſt in Græco, ſed ipſe τὸ *immortalitas* hoc v. 17. poſitum, in ceteris, quæ ſequuntur v. 18. repetendum cenſuit.

Senſus eſt q. d. Ego Salomon ſtudioſè conſiderans ſapientiam eſſe immortalem, & eamdem immortalitatem communicare ſuis cognatis, id eſt ſuis filijs & ſponſis, qui eam arctè aſſociare & quaſi deſpondere ſatagunt; facereque vt ſibi cognati, id eſt coniuncti, affines & deuincti, ſint immortales: hac de cauſa ardenter concupiui C eam mihi aſſumere in matrem, imò in ſororem & ſponſam, iuxta illud Prouerb. 7. 4. *Dic ſapientiæ, Soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam.* Græcè ſunt aoriſti λογισάμενος καὶ φροντίσας, id eſt cùm reputaſſem, & ſollicitè cogitaſſem, quòd ſapientia immortales faciat eos, qui ſecum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui ſcilicet eam ſibi deuincire & deſpondere ſatagunt, iuxta illud c. 15. 3. *Scire iuſtitiam & virtutem tuam, radix eſt immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13. *Præterea habebo per hanc immortalitatem, & memoriam æternam, &c.* Huc alludens Thalaſſius centuria 4. n. 56. *Lignum vitæ*, ait, *eſt ſcientia Dei, cuius purus particeps, permanet immortalis.*

Vers. 18. ET IN AMICITIA ILLIVS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBVS MANVVM ILLIVS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS: CIRCVIBAM QVÆRENS, VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] Hæc quoque ſuperiùs recenſuit, ſed hic repetit per conglomerationem, vt ſapientię dotes inculcet, & omnes ad eius ſtudium magis accendat.

DELECTATIO BONA] id eſt honeſta, non turpis; item *bona*, id eſt *iucunda*, vt vertit Vatabl. iuxta illud: *Ecce quàm bonum, & quàm iucundum habitare fratres in vnum!*

HONESTAS SINE DEFECTIONE] Id eſt opulentia inexhauſta, diuitiæ indeficientes, ſiue per- A ennes, vt vertit Vatabl. Vide dicta v. 11. & 14. & Prou. 3. 16. ad illa: *Longitudo dierũ in dextera illius, & in ſiniſtra illius diuitiæ & gloria.*

IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA] Græcè ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς φρόνησις, id eſt, *in coexercitatione conuerſationis illius prudentia*: Vatabl. *in vſu colloquij* (ὁμιλία enim, id eſt colloquium, dicitur ab ὁμοῦ λαλεῖν, id eſt à ſimul loquendo) *illius prudentia*. q. d. ait Ianſen. Per hoc, quod quis exercetur cum ea colloquendo, diſſerendo & conuerſando, acquiritur ſapientia & prudentia; ſicut qui cum viris doctis in gymnaſijs colloquuntur & diſputant, eorum doctrinam expiſcantur & hauriunt: & ſicut in diſputationibus ſcholaſticis, vbi argumentans rationibus certat cum defendente, acuitur ingenium & veritas eluceſcit. Vnde Eccli. 51. 25. dicitur: *Colluctata eſt anima mea in illa.* Hinc manarunt Collatio- B nes Patrum, de quibus Caſſianus, Climacus & alij in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, & quaſi diſſertatione de virtutibus, Aſcetæ eaſdem ſibi ſuiſque diſcipulis validiùs & ardentius imprimebant. Quamquam hic, non tam doceatur quomodo acquiratur ſapientia, quam quid fructus & commodi illa acquiſita præſtet, nimirum illam efficere, vt noſtri ſermones, diſcurſus, dialogiſmi, diſputationes ſint ſapientes, ac ſapientiam vbique ſpirent, omnibuſque aſpirent, vti faciebant Patres in ſuis Collationibus.

PRÆCLARITAS (græcè εὔκλεια, id eſt celebritas, nomen, laus, claritas famæ, ſplendor: vnde κλυτὸς eſt inclitus, celebris, præclarus, ſplendidus) IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS] q. d. ait noſter Lorinus: Bene audit vbique ſapiens, eiuſque verba tamquam axiomata, apophthegmata & gnomæ audiuntur, circumferuntur, laudátur. Dum communicat ſermones, inde C præclarè celebratur: vel enim decus lauſque habetur, cum illo conferre & colloqui. Anagog. id longè verius erit apud Beatos in cælo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Minùs rectè Lyran. Dionyſ. & Hugo, *præclaritatem* exponunt claritatem & elegantiam ſermonis. q. d. Sapiens clarè & eleganter ſermones ſuos eloquitur.

CIRCVIBAM] Hæc vox notat ingens & aſſiduum in Salomone ſapientiæ deſiderium: ſic enim ſponſus circuit, vt ſponſam quam ambit naciſcatur. Porrò circuiuit ipſe, ait Cantacuz. (*dum diu multumq; elaboraret, dum ſe in omnibus ho-* D *neſtis actionibus exerceret, dum omnes, qui ſapientia virtuteq; præditi eſſent, alios obſeruaret atque ſuſpiceret, alios etiam in magiſtrorum ac pædagogorum haberet loco, ac prorſus in hoc ſtudium totus incumberet.*

VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] in ſponſam & contubernalem, vt dixit v. 2. Confert enim ſapientiam cum ſponſa carnali, eamque illi præfert. Primò quòd hæc ſæpè mortem marito afferat, vti attulit Eua Adamo, & Dalila Samſoni: at ſapientia immortalitatem conciliat ſibi deuincto & coniuncto, & quaſi cognato. Secundò, in amicitia ceterarũ nuptarum, ſæpè eſt delectatio turpis: at in Sapientia eſt honeſtiſſima. Rurſum, ceteræ maritis ſæpè exhibent curas, moleſtias, tædia, iurgia: at hæc ingens ſponſo præſtat delecta- *Sapientia præſtat aliis ſponſis. Primò. Secundò.*

tionem,eamque bonam,id eſt iucundam & eximiam. *Tertiò.* Tertiò,aliæ ſponſæ ait Ceruātius, deſidiâ languent,otioque torpent,ac defluunt in delicijs totæ, ſæpè illis nulla cura rerum domeſticarum, non filiorum filiarumue, non famularum , non item eorum quæ ad victum,quæ ad cultum pertinent,quæ ad opes cōſeruandas, nedum augendas ; magni theſauri vix ſufficere poſſunt earum veſtibus, monilibus, cupedijs : at *in operibus*,ſiue *ex laboribus manuum illius* (ſapientiæ) *diuitiæ theſauri indeficientes* , & hos non minori virtute ipſa ſuis manibus, quaſi aureis adamantiniſque mœnibus tuetur,*honeſtas ſine defectione*. *Quartò.* Quartò,*in certamine loquelæ* : ceterarum enim vxorum contubernio,colloquio,vſu,conſuetudine & congreſſu, in palæſtra ipſa coniugali, planè virile robur ingeniumque viri langueſcit : vnde ſuſpiciendi admirandique ſunt illi,tametſi pauci,qui vxorati vna liberis atque libris ſtrenuè vacauerunt ; eis tamen cælibes & numero & ſapientia longè fuere & ſunt maiores : at in *certamine loquelæ* ſponſæ huius cæleſtis ,*ſapientia* atque prudentia florent vigentque. *Quintò.* Quintò,ex collatione ſermonum cum alijs feminis coniugibus,& earumdem conſortio & ſocietate, vir velut ignis cinere obducitur & obſcuratur : quid enim e fœmina & muliere, niſi femineum & molle ? Sit exemplo Salomon ipſe 3.Reg.11.cuius opulentiæ,potentiæ & magnificentiæ ſplendores inaurare non valuerunt , quæ deaurauit ſocietas feminarum contubernalium,ait Ceruantius. *At præclaritas eſt in communicatione ſermonum ſapientiæ*, coniugis omnium puriſſimæ, quàm proinde ſibi in ſponſam aſſumere ſategit Salomon.

Hæc omnia myſticè ritè adaptes B. Virgini, quæ fuit ſponſa S. Ioſephi , eſtque etiamnum quaſi ſponſa omnium fidelium & piorum.

PVER AVTEM ERAM INGENIOSVS, ET SORTITVS SVM ANIMAM BONAM] Syrus , *puer eram lucidus*,vel *clarus*;Arabicus,*puer eram ſubtilis,ſolers, acutus*. Oſtendit ſe ex natura & indole bona ac ingenioſa capacem fuiſſe ſapientiæ. q. d. Cùm eſſem bonæ indolis & ingenij , facilè intelligebam quanta eſſet dignitas ſapientiæ,quanta eius commoda iam à me recenſita : quare cùm illa propentiùs optarem ; cognoſcerem tamen me illa viribus meis non poſſe aſſequi , adij Dominum, eumque vt illa mihi largiretur deprecatus ſum.Sapienter Tertull.*Deus*,ait,*ita naturam diſpoſuit, vt ea gratiæ aptiſſimum fundamentum exiſteret.* Vide S. Auguſt.lib.22.contra Fauſtum c.70.

INGENIOSVS] Id eſt, boni, magni , acuti & acris ingenij ad res intelligendas & diiudicandas. Vnde Cicero lib. 5. de Finib. *Prioris generis, ait,eſt docilitas & memoria, quæ ferè omnia appellantur vno ingenij nomine;eaſq́, virtutes qui habent,ingenioſi vocantur.* Et S.Iſidor.li.10.Etymol.litt.I. *Ingenioſus dictus*,inquit, *quòd intus habet vim gignendi quamlibet artem.* Et S.Auguſt. lib.10. de Trinit. c.11.*In his tribus*,inquit,*memoria,intelligentia, voluntate inſpici ſolent etiam ingenia paruulorum,cuiuſmodi præferant indolem. Quanto quippe tenaciùs & faciliùs puer meminit, quantoq́, citiùs intelligit,& ſtudet ardentiùs, tanto eſt laudabilioris ingenij.*

Sub ingenio ergo hic iudicium , memoriam & voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon,cùm alioqui ſæpe pollentes ingenio, non polleant iudicio,& vice verſa:ingenij enim parens eſt temperies calida, iudicij frigida. Ingenium lumen eſt animi : ſed huius ipſius luminis lumen,& oculus oculi eſt iudicium.In ingenioſum cadit ſubinde error mentis & ſtultitia, numquam in iudicioſum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio , quàm inſipiens & ſtultus, quod aduerſatur iudicio. Audi Maximum Tyrium diſſertatione 34.*Plerumque id euenit homini,vt quo ſatiùdior eſt ingenio,eo minùs valeat iudicio.* At Salomon ingenio excelluit æquè ac iudicio,vt patet 3 Regum 3.& ſeq.

Pro *ingenioſus* græcè eſt εὐφυής, quæ vox tria ſignificat. Primò, eū qui induſtrius eſt ac amœni & acris ingenij , vti iam explicui ; Secundò, eum qui bona eſt indole , ac natura ad virtutem propenſus : εὐφυὴς enim idem eſt , quod bene natus, natura habilis, benè formatus, benè à natura compoſitus,ingenioſus,id eſt naturali quadam ingenij dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις eſt indoles , putà naturalis ingenij animiq; bonitas:φύω enim eſt gigno, produco, planto , in lucem edo. Vnde φύσις eſt natura, potentia rei innata,ingenium,indoles,vis natiua, naturæ habitus & mores. Ingenium enim propriè à Latinis vocatur natura cuique ingenita, à gignendo; ea verò in pueris indoles dicitur, eſtque non ſolùm probitatis,ſed induſtriæ quoque iudicijque index. *Ingenij gènius quid.* Vnde S.Iſidor.lib.10.Etymol. cap.11.ſub finem, *genium* deriuat ex eo, *quod vim habeat omnium rerum gerendarum ſeu à gignendis liberis:vnde & geniales lecti dicebantur,qui nouo marito ſternebantur.* Et Feſtus:*Geniales deos*,inquit, *dixerūt aquam,terram , ignem , aerem : ea enim ſunt ſemina rerum. Genium appellabant deum , qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufuſtius:Genius,inquit, eſt deorum filius,& parens hominum ; ex quo homines gignuntur ; & propterea genius meus nominatur quod me genuit. Alij genium eſſe putarunt vniuſcuiuſque loci deum.* Et Nonius Marcellus cap. 4. *Ingenium*,inquit,*eſt naturalis ſapientia. Salluſt. Catilinæ bello:Ingenium nemo ſine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt & ſua ſponte, vel natura. Nænius Lycurgo: Vos,qui regalis corporis cuſtodiam agitis,ite actutum in frondiferos lucos;ingenium arbuſta vincta ſunt,non obſcuritas. Salluſt. Hiſtor. lib. 3. Caſtriſq́, collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgil. Georg. lib.2. Nunc locus aruorum ingenijs,quæ robora cuique,Quis color.* Hoc ſignificatum ſecutus Petrus Nannius hoc loco vertit, *puer eram dexteræ indolis.* Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Tertiò,εὐφυής,teſte Heſychio,eſt arbor,natura aut ingenium vireſcens, benè germinans , copioſè ſuccreſcens. Id enim huic loco conuenit. q.d.Salomonis natura inſtar boni ſolis,radijs cæleſtis ſolis, putà gratiæ Dei , calefacta,probitatis & ſapientiæ ſemina probè concipiebat , cōcepta confouebat, confota explicabat, & increſcentia in dies promouebat : quare maiora in dies ſuæ bonæ indolis & ingenij documenta edebat , inſtar Chriſti, qui proficiebat ætate , ſapientia & gratia apud Deum & homines , Lucæ 2. ita à Caſtro & Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap.18.*Vt dij immortales*, ait Seneca epiſt.96. *nullam didicere virtutem,cum omni editi: & pars naturæ eorum eſt, eſſe bonos : ita quidam ex hominibus egregiam ſortiti indolem in ea quæ tradi ſolent,perueniunt ſine*

ſine longo magiſterio, & honeſta complectuntur, cùm primùm audierint.

Denique Ariſtotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, eſt ἐυφυὴς, cui eſt quid innatum bene, qui ſit bene à natura formatus & propenſus, quemadmodum enim arbor vireſcens, & copioſè ſuccreſcens & germinans, ac coaleſcens dicitur ἐυφυὲς φυτὸν, ita ingenium amœnum & acre, quod vireſcit, germinat, & coaleſcit in virtute, & in his quæ cum virtute & ſapientia coniuncta ſunt, dicitur bene à natura inſtitutum, & ad bonum procliue.

Sortitvs svm, hoc eſt, inquit Pineda loco iam citato, non voluntate, non merito meo, ſed Dei nutu, qui velut ſors in manu noſtra non eſt, accepi animam bonam] *Solent*, inquit S. Auguſt. lib. 10. de Geneſ. ad litt. c. 18. *Quæ ſorte dantur, diuinitus dari.* Et inferiùs; *Ad auferendam ſuſpicionem præcedentium meritorum ſortis nomen acceſſit.* Vera hæc omnia, ſi ſortis nomen preſſe accipiatur: nam, ſi ex vſu ſacri ſermonis, ſors non ſonat illud fortuitum, ſed aliquid proprium & velut hereditarium. Mihi, inquit, attribuit ſupremus rerum arbiter Deus, optimam corporis & animæ portionem, præclaram quaſi hereditatem & ſortem poſſeſſionis meæ.

Animam bonam] Iſt eſt bonæ indolis, ad bonum omne propenſam, bonitate naturali, moderatione affectionum, & candore motum præditam. Ita Dionyſ. Pineda, Ianſen. Lorinus, à Caſtro & alij.

Minùs rectè Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit; ſic & Bonauent. qui id probat ex voce ſortis: & Lyran. qui animam bonam aſſignat puritati affectus, quem hauſit Salomòn ex inſtitutione Nathan, qui propterea cognomen ei impoſuit, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 23. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur à puritate) notari munditiem corporis: voce *ingenioſus*, peritiam intellectus: per τὸ *ſortitus ſum animam bonam*, innui gratiam ſupernaturalem. Et Hugo Ætherianus li. de Regreſſu animarum c. 32. ait Salomonem ſortitum eſſe animam bonam, per datam ſibi ſapientiæ abundantiam) per quam factus ſit magis bonus.

Peiùs alij cenſentes animam eſſe ex traduce, id eſt animam filij ſeminari & traduci ab anima parentis, ſicut lumen vnius candelæ traducitur & accenditur ab alia candela, ſic exponunt. q. d. *Puer erã ingenioſus*, græcè ἐυφυὴς, id eſt bonæ naturæ & indolis, quia à natura & indole bona animæ parentis mei ſortitus ſum & accepi pariter animam bonam, iuxta illud Lucani lib. 5.

Indole ſi dignum Latia, ſi ſanguine priſco
Robur ineſt animis.

Horum ſententiam recenſens, & cum dubio ſequens S. Auguſt. li. 10. de Geneſ. ad litt. cap. 17. *Puer autem eram ingenioſus*, inquit, *ſtudioſum explicãs, quibus cauſis ingenioſus eſſet, continuè ſubiungit, Et ſortitus ſum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Demq; cùm eſſem*, inquit, *magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quòd ſi maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum eſt Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cùm ex anima & corpore paterno veniſſe ad maternũ corpus, accipitur, incoinquinatũ videlicet, vel à cruore menſtruo: dicuntur enim ex hoc ingenia grauari; vel à contaminatione adulterina*, quæ ſæpè obeſt moribus filiorum, & ſuam pruriginem in illos transfundit. Verùm tradux animarum ab Eccleſia iam velut error damnatus eſt. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, & creando infundi. atq; error iſte hic ſatis refellitur ex eo quod ſubditur: *Et cùm eſſem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, quæ verba innuunt animam priorem fuiſſe corpore, non tempore, ſed natura, priuſque habuiſſe ſuam bonitatem, de qua dixit, *Sortitus ſum animam bonam*, ac deinde veniſſe in corpus incoinquinatũ, non igitur à ſemine corporeo, nec per ſemen parentis transfuſa eſt anima patris in corpus filij.

Præclarè Seneca l. 4. de Benef. c. 6. *Inſita ſunt nobis*, inquit, *omnium ætatum omniumq; artium ſemina magiſterq; ex occulto Deus producit ingenia.*

Myſticè S. Auguſt. ibidem c. 18. hæc omnia accipit de Chriſto, qui verus fuit Salomon, id eſt pacificus & pax noſtra: *Quid ingenioſius*, inquit, *illo puero, cuius in annis duodecim ſeniore ſapientiam mirabantur?* Et inferiùs: *Et quid incoinquinatius illo vtero Virginis, cuius caro etiamſi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interiectis: *Et fortaſſe ideo ait, Sortitus ſum animam bonam: ſi tamen hoc de illo oportet intelligi, quia ſolent, quæ ſorte dantur, diuinitus dari: aut quod fideliter dicendum eſt, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem ſubuecta putaretur, vt cum ea Verbum caro fieret, & habitaret in nobis: ad auferendam ſuſpicionem præcedentium meritorum, ſortis nomen acceſſit.* Et S. Cyprian. li. Teſtim. contra Iudæos c. de Natiu. Chriſti: *Quis*, inquit, *ante natiuitatem erat bonus? & quis venit in corpus incoinquinatum & impollutum?* niſi ſolus Chriſtus, vtpote inſtar roris in Virginem illapſus, in eaque conceptus ex Spiritu ſancto.

Vers. 20. Et cvm essem magis bonvs, veni ad corpvs incoinqvinatvm] Syrus, *& propter gratiam meam veni in corpus purum*; Arabicus, *cùm eſſem bonus, intraui in corpus illius*, ſcilicet ſapientiæ. Hinc Origeniſtæ docebant animam extitiſſe ante corpus, & pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verùm hic eſt error iam olim ab Eccleſia damnatus.

Interpretes Orthodoxi hic ſe torquent & variè exponunt. S. Bonauentura. *Cùm eſſem magis bonus*, inquit, per gratiam ſupernaturalem, quàm eſſem priùs ex induſtria naturali. Holcot: *Cùm eſſem magis bonus*, nempe, quàm ingenioſus, & magis in me emineret bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenij (*veni ad corpus incoinquinatum*) id eſt proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita vt ſeruarem corpus incoinquinatum à paſſionibus vitiorum. Carthuſianus: *Cùm eſſem magis bonus*, proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum*, conſeruans me ab impuritate.

Verùm nihil horum ſatisfacit, nihil hoc loco germanum eſt & appoſitum.

Græcè eſt, μᾶλλον δὲ, id eſt *magis verò*, vel *imò potiùs, cùm eſſem bonus*, vt ſit correctio; vnde Vatabl. vertit, *imo bonus ipſe cùm eſſem, corpus incontaminatum adeptus ſum*; Oſorius, *aut vt rectiùs dicam, cùm ipſe naturâ bonus eſſem*, nimirum ſecundùm animam, *nactus ſum corpus immaculatum*: aut μᾶλλον

λον ϛ. id eſt *amplius*, vel *inſuper*. q. d. Cùm eſſem bonus, ſcilicet quoad animam, quam ſortitus ſum bonam à Deo, ampliùs vel inſuper veni ad corpus incoinquinatum: bonæ enim animæ, bonum corporis temperamentum proportionaliter reſpondet, ideoque naturaliter quaſi debetur, ac ipſa à Deo datur. ita Nannius, Vatabl. & Ianſenius, quem audi: μᾶλλον δὲ videtur poſitum hic, vti & ſæpe alibi, pro *vel potius*, vt ſit quodammodo corrigentis quod dixerat, & ſit ſenſus: *Aut potiùs cùm eſſem bonus, veni, id eſt deueni, ad corpus incoinquinatum. Dixerat: Puer eram ingenioſus, & ſortitus ſum animam bonam. Ex quibus verbis cùm intelligi poſſet, eum ſignificaſſe ſe ſuo ingenio conſecutum animam bonam, idcirco veluti corrigit illum ſermonem, dicens: Aut potius cùm eſſem bonus, vel quia eram bonus, perueni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuiſſe cauſam munditiæ corporis, non contrà corporis dotibus animæ bonitatem eſſe paratam, & animæ bonitatem præceſſiſſe, non ſecutam eſſe.*

Alij, quibus fauet S. Auguſt. 10. de Geneſi ad litt. c. 17. vertūt, *vt eſſem bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* Hæc expoſitio ſatis Græco textui reſpondet, at non Latino Vulgato; habet enim: *Et cùm eſſem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatū.* quæ verba licet aliqui, vt ſenſui iam dato accommodent, exponant per traiectionem τοῦ *magis*, q. d. *Et magis*, id eſt inſuper, *cùm eſſē bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, atque dent exemplum Prou. 30. 31. *Nec eſt rex, qui reſiſtat ei*; hoc eſt, & *rex, nec eſt qui reſiſtat ei*, vti hæc verba tranſponendo exponunt Lyran. Dionyſ. & Ianſen. rex enim eſt quartum animal inter ea, quæ bene gradiuntur; tamen traiectio hæc dura videtur & violenta.

Vulgatæ ergo verſioni duplex dari poteſt ſenſus magis appoſitus & concinnus.

Prior eſt, q. d. Sortitus ſum animam bonam, nec tantùm animam bonam, ſed & corpus bonum. Quare cùm magis eſſem bonus, id eſt cùm à Deo deſtinatus eſſem ad maiorem plenamq; bonitatem, vt eſſem magis magiſque bonus, id eſt melior, imò complerè, per omnia ſcilicet, tam quoad corpus, quàm quoad animam bonus, *veni ad corpus incoinquinatum.* Vnde græcè eſt, *magis autem bonus exiſtens, veni ad corpus incoinquinatum*, id eſt melior, imò perfectè bonus exiſtens, cùm anima in ſe bona, venit pariter ad corpus bonum & incoinquinatum: corpus enim bonum addidit, & perfecit animæ bonitatem: hæc enim ex corpore bono ſuæ bonitatis complementum accepit: nam animæ officina eſt corpus; per illud enim ipſa operatur omnia ſua. Quocirca ego Salomon, cùm quoad animam eſſem bonus ex Dei creatione & dono, eiuſdem munere adeptus ſum corpus optimè temperatum, & cum anima mirificè congruens, ſcilicet affectibus moderatum, & animæ conforme ac obediens: hoc enim vocat hîc incoinquinatum; paſſiones enim turbant & inquinant animam. Vnde aliqui vertunt, *quia conſequebar maiorem bonitatem, veni ad corpus incoinquinatum.*

Poſterior, q. d. *Cùm eſſem magis bonus*, id eſt cùm magis magiſque in bonitate creſcerem, cum indies in bonitate per actus virtutum proficerem, cum maiora in dies probitatis & præclaræ indolis indicia ederem, cùm adoleſcētē animo æquè A ac ſapientiæ ſtudio, *veni ad corpus incoinquinatum*, id eſt tunc conſecutus ſum corporis munditiem & donum caſtitatis, primò virginalis, deinde coniugalis, in eaque aſſiduè profeci & creui: nam cum ſcirem hoc eſſe donum Dei, illud inſtanter toto corde à Deo expetij, vt ſequitur, & impetraui. Hic ſenſus eſt accōmodus, eumque multis probat & explicat noſter à Caſtro, cuius verba paucis comprehēſa hunc dant ſenſum, q. d. Ego quidem, cum à puero bona indole præditus fuiſſem, bonaque mente & ad virtutem propenſa; imò quo magis bene eram inſtitutus, eo magis creui in corpus immaculatum, illud impollutum conſeruans: nam bona illa indoles, qua me Deus ſua miſeratione donauit, me inducebat ad conſeruandum corpus meum incoinquinatum vſque ad ætatem nubilem; B vt ita aptior fierem ad poſtulandam impetrandamque ſapientiam, quę non habitat in corpore ſubdito peccatis. Id fecit Salomon iuuenis: nam ſenex corpus ſuum & animam libidinibus inquinauit.

Myſticè: Verbum in incarnatione aſſumpſit animam bonam, imò optimam, ac, vt illa omni ex parte eſſet in bonitate completa, adaptauit ei corpus optimum, id eſt puriſſimum & perfectiſſimum: Verbū enim mediantè animā aſſumpſit corpus; quare prius natura (non prius tempore) aſſumpſit animam, quàm corpus, vt docet D. Thom. 3. p. q. 6. art. 3.

An anima vna ſit per ſe melior altera?

Ex hac gnome multi probabiliter colligunt, animas humanas, licèt omnes eiuſdem ſint ſpeciei, non tamen in naturæ dignitate eſſe pares, ſed vnam aliâ eſſe meliorem & perfectiorem C eſſentialiter; intra tamen latitudinem eiuſdem ſpeciei; atque animam Chriſti nobiliſſimam eſſe præ animabus omnium hominum: non autem à corpore ſolo melius organizato, hanc animæ & indolis diuerſitatem prouenire, vti volunt Durandus, D. Soto, Soncinas, Henricus à Gandauo, Toletus, & noſtri Conimbricenſes in lib. 2. de Anima cap. 1. quæſt. 5. ac Philippus Solitarius in Dioptra c. 2. & ſeq. vbi docet eam, quæ in hominibus eſt, functionum diuerſitatem, oriri non ex anima, ſed ex varia corporis criſi ſeu temperamento: ſicut imber idem, aliud operatur in olea, aliud in vite, & ſic de alijs: & ſicut ſol idem, nunc illuminat magis, nunc minus, ſi liber ſit a nube vel caligine, aut ijs obductus: & ſicut eadem aqua per varios cuniculos, hîc amara, alibi dulcis eſt.

Reſp. affirm.

D Verùm Salomon videtur hîc contrarium ſignificare. Ait enim ſe ſortitum eſſe animam bonam præ ceteris; id eſt ceteris meliorem à Deo inditam accepiſſe. Ruſum ingenioſum ait ſe fuiſſe ex anima bona & ingenioſa. Vnde ex Græco εὐφυής, ſic vertas, *puer eram bonæ indolis, &* (id eſt *quia*) *ſortitus ſum animam bonam.* Nec dicas hanc animæ bonitatem illi à corpore proueniſſe; ſubdit enim: *Et cùm eſſem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* q. d. Prius natura in me fuit bona indoles ex anima bona, deinde ea perfecta fuit per corporis bonitatem & puritatem, cum in corpus hoc anima ingreſſa eſt.

Probatur Primò.

Ratio eſt Prima, quia, ſi in corpore humano vnum alio eſt melius & perfectius, ergo idem longe magis dicendū in anima. Vnde S. Thom. 1. p. quæſt. 85. art. 7. in corp. *Manifeſtū eſt*, ait, *quod quanto*

quanto corpus eſt meliùs diſpoſitum, tanto meliorem ſortitur animam: tum quia Deus animas attemperat corpori: ergo in nobilius corpus nobiliorem animã infundit: tum quia ſic corpus habet hanc graduum latitudinem, pulchramq; varietatem, ergo multò magis eamdem habet anima, quæ longè corpore eſt præſtantior & ſublimior. Secunda, quia in angelis eiuſdem chori & ſpeciei, vnus, v.g. ſummus angelus, eſt præſtantior alio, v.g. vltimo: id autem prouenit ex anima, vt ita dicam, angeli; non autem à corpore, vtpote quo carent: ergo idem dicendum de anima hominis, quæ eſt naturæ intellectualis & angelicæ. Licèt enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter ſe ſpecie differre, tamẽ alij paſſim aliter ſentiunt docentque in eadem ſpecie plures eſſe angelos ſola differentia indiuiduali diſcretos. Ita cenſent Alenſis, Albertus, Bonauent. Scotus, Gabriel, Durãdus, Marſilius, Molina, Vaſquez & Suarez li.1.de Angelis c.15. Tertia, quia in geminis, v.g. in Eſau & Iacob, vbi idem eſt ſemen, ſæpè eſt diuerſiſſima indoles: ergo illa prouenit ex anima diſpare. Quarta, quia animas feminarum diſpares eſſe ab animabus virorum, imò initio diſpares fuiſſe in creatione Adami & Euæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Iudam habuiſſe animam tam nobilẽ, quàm habuit Chriſtus. Quinta, id ipſum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, ſtudiorum, inclinationum varietas & propenſio. Videmus enim alios ad ſtudium philoſophicum & theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad matheſin eſſe propenſos & aptos; ad alias verò ſcientias ineptos, imò auerſos: alios ad ſpeculationem ferri, alios ad praxim: alios ad miſericordiam procliues: alios ad ſeueritatem & rigorem: alios ad caſtitatem, alios ad libidinem: in alijs ſummam eſſe memoriam, ſed parum acuminis & ingenij; alijs magnum eſſe acumen ingenij, ſed parum iudicij & memoriæ: quæ omnia non videntur à ſolo corpore prouenire. Denique ſi aurum auro præſtat, bos boui, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non & anima vna præſtantior ſit alterâ, præſertim cùm anima ſpiritalis ſit, ideoque eleuatior & magis illimitata. Accedit articulus Academiæ Pariſienſis, quẽ recitat Henricus Gandauen. quodlib.3.q.5.& Durand. in 2.d 32.q.5. qui ſic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine eſſe æquales, errant; quoniam aliàs anima Chriſti non eſſet perfectior, quàm anima Iudæ.* Ita docent Magiſter Sententiarum in 2.diſtinct.32.& ibidem S. Bonau. Albertus, Richard. Ioannes Maior, Capreolus, Ægidius, Ferrar. lib.1.contra Gentes cap.3. Caietan.1.p.q.85.a.7. Abulenſ. in c.15. Matth.q.656. ac Petrus Nannius, Ianſen. & Vatabl. hic, atque fauet S. Auguſt. lib.4.contra Iulian. c.3. dum ait: *Cnius (Dei) occulto iudicio, nec iniuſto, alij fatui, alij tardiſſimi ingenij & ad intelligendum quodammodo plumbei, alij obliuioſi, alij acuti memoreſue naſcuntur, alij vtroque munere præditi*, &c.

Secundò. (margin)
Tertiò. (margin)
Quartò. (margin)
Quintò. (margin)
Sextò. (margin)

Corpus incoinquinatum tripliciter. CORPVS INCOINQVINATVM] Id eſt Primò, caſtum & purum; Secundò, carens labe, vitio & imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli poſſet; ſed perfectum, bene conſtitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus ſapientiæ virtutiſque ſecundùm aptam ſymmetriam & proportionem, vt regi aptarique facilè poſſet ab anima. Tertiò, per catachreſin & metalepſin, *corpus incoinquinatum* eſt corpus integrum, perfectum, pulchrum elegans, formoſum æquè ac vegetum, validum, neruoſum, robuſtum, ideoque pulchra validaque ſponſa, putà ſapientia, dignum. Nam

gratior eſt pulchro veniens de corpore virtus.

Caſtitas enim, quæ ſapientiæ eſt ſoror, valdè promouet ſpeciem, decus & formam, æquè ac robur corporis. Hinc ſimilis eſt amianto (quæ vox hic eſt in Græco) lapidi qui igne non læditur, illique reſiſtit, & integer in igne perdurat, teſte Plinio lib.36.c.19. *Caſtitas facit formoſos.*

Huc facit illud Boëtij l.4.de Conſol. proſa 6. *Sacri hominis corpus*, inquit, *virtutes ædificarunt.* Et nonnullis interiectis: *Eſt alius cunctis virtutibus abſolutus ſanctuſq; ac Deo proximus: hunc contingi quibuſlibet aduerſis, nefas prouidentia iudicat; adeo vt ne* B *corporis quidem morbis agitari ſinat.* Hinc & Plato dialog.6.initio, & vberiùs in fine dial.3. Heroas vocat dijs genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non noſtratem, ſed humanã nobiliorem, & quaſi lapſam è cælo aſſignat: ijſque non inquinatam communi fæce mortalium, ſed fictam ex puriſſimo diuinitatis auro mentem afflat. Vt enim idem in Opificio mundi philoſophatur: Ex anima lectiſſima, ſimul & corpore præſtantiſſimo, raritatis excellentia paribus, oritur in homine primùm admirabilis ille concentus & harmonia valetudinis optimè temperatæ, & pulchritudinis auguſtæ, quæ ſeparari non poſſunt: tum exquiſita ſolertia ſenſuum, & affectionum moderata tranquillitas: tum etiam ad intelligenda diuina, & ad humana tractanda, C miræ celeritatis & capacitatis ingenium: & ex his ingenuus ac caſtus philoſophiæ & Muſarum amor, ſine quo nec aliquis poteſt eſſe pulcher, nec bonus. His autem ſi proba educatio & doctrinæ lumen acceſſerit, extolli ait altiùs humana dignitate faſtigium, hominemque diuinæ muſicæ participem, ad cõmune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, & virtutum omnium choreas inſtituere: hæc Plato. Corpus ergo integerrimum eſt viuum Dei templum, diuina fundens oracula.

VERS. 21. ET VT SCIVI (ex inſpiratione ſapientiæ, vt ſequitur, putà Dei) QVONIAM ALITER NON POSSEM ESSE (græcè, *aliter non ero*) CONTINENS, NISI DEVS DET, ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM: ADII DOMINVM: ET DEPRECATVS SVM IL- D LVM EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS] Pro *continens* græcè eſt, ἐγκρατὴς, quod tria ſignificat, Primò, voti compotem; Secundò, caſtum; Tertiò, continentem: quæ tria huic loco congruunt. *Continens tria ſignificat.*

Primò. Primò ergo & genuinẽ, ſenſus eſt. q.d. Vt cognoui, quòd non poſſem eſſe continens, id eſt compos voti, potens, & in poteſtate habens ſapientiam, vt ſcilicet obtinerem illam adeò deſideratam; niſi Deus eamdem mihi daret, ipſum adij & pro ea deprecatus ſum. Totum enim Salomonis votum erat de ſapientia conſequenda, vt patet ex dictis. Vnde & c.ſeq. orans & hoc votum ſuum explicans, non niſi ſapientiam à Deo poſtulat. Ita Nannius, Vatabl. Ianſen Cantacuz. Oſorius, à Caſtro, Emman. Sa, Lorin. & ceteri. *Continens* enim idem eſt, quod tenens, compos, poſſidens,

Exodi 28.3. ita Ianſen. Loquitur, inquit de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat ſapientiam Dei, docens eam magis eſſe induſtriam, quàm prudentiam artis. q.d. Si per artes mechanicas multa fiunt artificiosè, quanto artificioſior eſt ſapientia, quę omnes artes adinuenit, & plures adinuenire poteſt? omnis enim ars, omniſque induſtria manat à ſapientia, eiuſq; eſt quaſi pars, vel ſpecies, vt dixi c.7.21. Inducitur hic ſapientia vt ſponſa. Mulie autem ornat ſponſam, quòd ſit artificioſa, ac manibus elaboret opera magnæ artis & induſtriæ, vti ſunt acupicturæ & phrygionica, iiſq; conficiat pulcherrima & pretioſiſſima virorum ac mulierum ornamenta, iuxta illud, quod de muliere ſapiente & ſtrenua dicitur Prou. 31. 13. *Operata eſt conſilio manuum ſuarum. Manum ſuam miſit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fuſum. Stragulatam veſtem fecit ſibi byſſus & purpura indumentũ eius*, &c. Ita à Caſtro Lorinus, Ianſ. Ceruantius & Pineda lib 3. de Rebus Salomonis c.3 n.6. & alij.

Sexta eſt hæc ſponſæ, putà ſapientiæ, dos, ſcilicet quòd mira ſit artifex; omnia enim artificia & artificioſa opera ſapientiæ diuinæ, à qua humana dimanat, ſunt aſcribenda: quare ipſa eſt inuentrix & origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æquè ac præcedenti, de ſapientia abſtractè & genericè, quatenus ipſa idea eſt & effectrix omnium, tam naturalium, quàm artificialium & moralium, ideoque artes omnes æquè ac virtutes complectitur, vti ſuperius monui, & idipſum hic locus euincit.

VERS. 7. ET SI IVSTITIAM QVIS DILIGIT: LABORES HVIVS MAGNAS HABENT VIRTVTES: SOBRIETATEM ENIM, ET PRVDENTIAM DOCET, ET IVSTITIAM, ET VIRTVTEM, QVIBVS VTILIVS NIHIL EST IN VITA HOMINIBVS] Græcè eſt, *labores huius ſunt virtutes*; & ita legit Clemens Alexand. lib.6. Strom. quod verò Clemens addit: *Temperantia enim & prudentia docet iuſtitiam, & magni excelſiq; animi virtutem, quibus nihil eſt in vita hominibus vtilius*, quoad priorem partem diſſonat à Græco & à Vulgata, vt patet intuenti, ac proinde mendoſo S. Script. codice vſus videtur. Senſus eſt q.d. Sapientiæ labor conſiſtit in arduo, putà in exercenda, comparanda & augenda virtute qualibet ac præſertim in agendo & patiendo dura & ardua, iuxta illud: *Agere fortia Romanum eſt, pati fortia Chriſtianum.* Hinc ἀρετὴ, id eſt virtus, alludit ad Ἄρης, id eſt Mars, quod virtus ſit Martia, & fortes heroicoſque animos requirat.

Ab arte tranſit ad prudentiam & virtutem, putà à factiua ad actiuam, docetque ſapientiam eſſe matrem omnium virtutũ, æquè ac artium, quæ eſt ſeptima dos ſapientiæ. Nominat dumtaxat quatuor virtutes principales, quæ primò quod ſciam, à S. Ambroſ. lib.5. in Lucam vocatæ ſunt cardinales, quaſi cardines cæterarum omnium: omnes enim aliæ ad has quatuor, velut ad ſuos fontes & capita, reuocantur, atque in his velut cardinibus honeſtas omnis noſtra reuoluitur. Iuſtitiã ergo, quæ hic primo loco ponitur, generalem intellige quæ eſt cõplexio virtutum omnium, cuius partes ſiue ſpecies primariæ ſunt ſobrietas, prudentia, iuſtitia ſpecialis, & virtus, græcè ἀνδρεία, id eſt fortitudo. Quocirca ex hoc

A loco Theologi colligunt quatuor eſſe virtutes cardinales, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem & temperantiam, quæ ſubinde naturales ſunt & per actus naturales acquiſitæ, vti fuere in philoſophis: aliquando verò ſupernaturales, & a Deo in iuſtificatione cum fide, ſpe & charitate fidelibus infuſæ, eo quòd ad finem ſupernaturalem dirigantur. vti docet S.Thom. 1.2. q 63. art. 3. imò Concil. Trid. ſeſſ.6 c.7.

SOBRIETATEM] græcè σωφροσύνην, quæ vox propriè temperantiam in vſu tam cibi, quàm venereis cæterarumque voluptatum aliquo ſenſu ſenſibilium, indeque ſapientiam & prudentiam ſignificat (vnde interpres Anaſtaſij Niceni qu. 78. in Script. vertit hoc loco, *ſapientiam & prudentiam docet*: ſed parum appoſitè, vt patet) hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta eſt

B σωφροσύνη, quaſi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id eſt ſeruans prudentiam vel ſapientiam: vnde & σώφρων dicitur temperans, quaſi σαόφρων, hoc eſt σῶος vel σῶς τὴν φρένα, id eſt ſanus mente. Temperantia enim eſt mentis ſanitas. Ex aduerſo Euripides in Hecuba, teſte Ariſtot. 2. Rhet. c. 24 aptè dixit Venerem vocari Ἀφροδίτην, quòd ἀφροσύνης, id eſt inſipientiæ & amentiæ, ſit parens. S. Auguſt. lib. 1. de Moribus Eccleſ. c.16. legens, *ſobrietatem ſapientia docet*, per *ſobrietatem* accipit veritatem contemplationis; ſed meritò idipſum retractat lib. 1. Retract. cap.7. vbi docet legendum eſſe, *ſobrietatem & prudentiam docet*, vti habent Græca & Noſter.

PRVDENTIAM] φρόνησιν paulò antè vocauit artem, hic verò vocat *prudentiam*, quæ eſt antiſtes & auriga virtutum, vt aiebat S. Antonius, te-

C ſte S. Athanaſio in eius Vita, quin & Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Ariſtot. 6. Ethic. cap.5 & ſeq. & S.Thom. 1.2.q.57. & 2.2.q 47 & ſeq.

VIRTVTEM] Græcè ἀνδρείαν, id eſt fortitudinem, ſiue virilitatem ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, id eſt a viro: fortitudo enim eſt virorum, non feminarum, ac virile requirit robur, quale inter feminas quoque præſtitere viragines. Fortitudo autem, partim eſt actiua, qualis eſt militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim & potiùs paſſiua, qualis eſt patientium & Martyrum, qui dura & atrocia forti & inuicto animo ſuſtinent: vnde eius partes potẽtiales vel integrales ſunt, fiducia, magnanimitas, ſecuritas, magnificentia, patientia, lon-

D ganimitas perſeuerantia, cõſtantia. ait S.Thom. 2.2.q.123. & ſeq. quem vide.

Omittit hic Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, ſpem, charitatem, quarum pariter mater eſt ſapientia; vnde eius alluſione S. Sophia, id eſt ſapientia, mater & Martyr, tribus filiabus ſuis harum trium virtutum nomina indidit, vocauitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac vna cum eis nobile martyrium obijt, vti videre eſt in earum Vita, quæ extat apud Surium 1. Auguſti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hic de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ cõſiſtũt in operibus & laboribus externis. Hi enim ſunt ſapientiæ *labores*, qui, vt ipſe ait hoc verſu, *magnas habent virtutes*: *bonorum* autem *laborum glorioſus eſt fructus*, vti dixi cap 3 15.

VERS. 8. ET SI MVLTITVDINEM (perperam Hugo & Idacius lib.3. contra Varimadum legunt *ſimilitudinem*)

titudinem) SCIENTIÆ DESIDERAT QVIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FVTVRIS ÆSTIMAT: SCIT VERSVTIAS SERMONVM, ET DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM: SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQVAM FIANT, ET EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Claré Vatabl. ex Græco vertit *ſi quis item multarum rerum peritiam deſiderat, hæc antiqua nouit, & futura coniectat: hæc ſermonum ſtrophas callet, & ænigmatum explicationes: ſigna & prodigia præſagit, euentuſq́; tempeſtiuitatum & temporum.*

Contulit ſapientiam cum artibus & virtutibus, iiſque omnibus eam prætulit, nunc eam confert & præfert ſcientijs quibuſlibet, imò illas omnes à ſapientia eminenter contineri, ac nimiam ſciendi curioſitatem ab ea temperari aſſeuerat. Eſt ergo hæc dos nona ſapientiæ. Vnde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc verſu, concludit: *Vides fontem diſciplinarum manare à ſapientia.*

Pro *multitudinem ſcientiæ*, græcè eſt πολυπειρίαν, id eſt *multorum experientiam*; Vatabl. *multam peritiam*. hanc enim gignit experientia. Vnde Plato lib. 7. de Legibus, πολυπειρίαν & πολυμαθίαν quaſi matrem & filiam aſſociauit. Et Salluſtius in Iugurtha, aſſerit, nil eſſe ſapientius experientia. Quocirca Philoſophi à rerum experientia cœperunt philoſophari, & rerum cauſas indagare.

Hiſtoria commoda. SCIT PRÆTERITA] Græcè τὰ ἀρχαῖα, id eſt *antiqua*. q. d. Sapientia nouit hiſtorias antiquas & diu præteritas. *Hiſtoria enim eſt teſtis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magiſtra vitæ, nūcia vetuſtatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum: *Hiſtoria*, inquit, *eſt conglobata quædam ac velut coacernata ſapientia, hominumq́; multorum mens in vnum collecta. Iucundum & ſecurum eſt ex alienis euentibus, vel lætis, vel triſtibus, diſcere quid tibi in ſimili caſu agendum ſit. Salubre eſt*, ait Liuius initio lib. 1. *Omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri, vt inde tibi tuæq́; reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Baſilius Imper. ita præſcribit Leoni filio cap. 56. *Per veteres*, inquit, *hiſtorias ire ne recuſa: ibi enim reperies ſine labore, quæ alij cum labore collegerunt; atq; illinc hauries, & bonorum virtutes, & improborum vitia; varias humanæ vitæ mutationes, & rerum in ea conuerſiones, mundi huius inſtabilitatem, & imperiorum præcipites caſus: & vt verbo complectar, malorum facinorum pœnas, & bonorum præmia; quorum illa fugies, ne in diuinæ iuſtitiæ manus incidas, hæc amplectêris, vt præmijs, quæ ea comitantur, potiaris.*

DE FVTVRIS ÆSTIMAT] Græcè, εἰκάζει, id eſt aſſimilat, comparat; coniectat, viſam formam exhibet, repræſentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione hiſtorica fit coniectura prudens de euentu futurorū. ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita ſimilia cum futuris, facilè de eorum exitu conijciunt: eorum enim formam & viuam imaginem repræſentant præterita. Vnde Idacius l. 3 contra Varimadum vertit, *de futuris præſaga eſt*; Clem. 6. Strom. *coniicit futura*; Anaſtaſ. Nicen. quæſt. 78. *futura exquirit*; Pagnin. *futura imaginatur*: ergo præter *effata ſapientum*, qui anticipatione ſapientiæ futura ſagaciter præuident, ac ſalubriter præcinunt, *fata*

A *reliqua fatua ſunt delirantium pronuntiata.*

SCIT VERSVTIAS SERMONVM] Græcè στροφάς, à στρέφω (id eſt verto, verſo, verſutè ago, torqueo, circumago) ſicut verſutiæ dicuntur à verto vel verſo, quòd per eas plana res vertatur in obſcurum & alienum ſermonem ſiue per acutas & ſubtiles ſententias, quales ſunt parabolę, vt patet Eccli. 39. vel 1. 9. & 2. Reg. 14. 20. ſiue per verba doloſe & fraudulenter ad fallendum compoſita, quales fuere quæſtiones captioſæ à Phariſæis Chriſto propoſitæ, vt eum caperent in ſermone; ſed à Chriſto per ſapientiam deprehenſæ & diſſolutæ, Matt. 22. 15. & ſeq. Talia quoque ſunt ſophiſmata ſophiſtarum, præſertim hæreticorum, quæ diſſoluit & reſoluit Dialectica; vnde eius cognitionem ſapienti commendat auctoritate & exemplo Chriſti & Pauli, S. Auguſt. l. 1.
B contra Creſconium c. 10. & ſeq.

Audi Clementem Roman. lib. 1. Conſtit. c. 6. vbi lectorem à lectione Gentilium ad lectionem S. Script. traducit: *Nam quid*, inquit, *in lege Dei deſideras? ſiue enim hiſtorias legere cupis, habes libros de Regibus, ſiue ſophiſtica, id eſt, quæ argutè ad ſapientiam referuntur, & Poetica habes Prophetas, Iob, Prouerbia, in quibus plus acuminis, quàm in omni poeſi & ſapientia ſophiſtarum reperies, quod is, qui ſolus ſapiens eſt, illa effatus eſt.* Vbi per ſophiſticam intelligit Dialecticam, qua ſophiſtæ ad ſophiſmata contexenda abutebantur.

DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM] ingenioſorum, occultorum & argutorum: vnde græcè eſt *ænigmatum*, id eſt quæſtionum obſcurarum & difficilium explicatu, *ſolutiones*: ænigma enim
C eſt gryphus ſiue ſcirpus, id eſt ſermo nodoſus & inuolutus, ſiue, vt Valla interpretatur, allegoria obſcurior, quam diuinare magis, quàm interpretari oporteat, qualis eſt illa Samſonis de fauo mellis in ore leonis inuento: *De comedente exiuit cibus, & de forti egreſſa eſt dulcedo* Iudic. 14. Vide dicta Prouerb. 1. 6. Hinc 3 Reg. 10. *Regina Saba, audita fama Salomonis venit tentare eum in ænigmatibus: & docuit eam Salomon omnia verba, quæ propoſuerat; non fuit ſermo, qui regem poſſet latere, & non reſponderet ei.* Et Ioſephus ænigmatū certamen à Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat lib. 8. c. 2. *Quæſtiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem tranſmiſit. At ille callens huiuſmodi rerum ac prudentiſſimus, nihil inexplicatum relinquebat ſed omnia ratione perquirens apertiſſimè declarabat.* Et Eccleſ. c. 47. 16. *Terram*, inquit, *retexit anima tua, &*
D *repleſti in comparationibus ænigmata.*

SIGNA ET MONSTRA (græcè, τέρατα, id eſt prodigia) SCIT ANTEQVAM FIANT] q. d. Sapientia præſagit futuras eclipſes, æſtus, frigora, pluuias, ventos, tempeſtates, ſterilitatem, fertilitatem, peſtem, morbos, &c. ex matheſi, & ſignis meteorologicis ac prognoſticis. ita Cantacuzenus. *Prodigia* dicuntur monſtra, quòd futura præmonſtrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædeſtinationes, prædictiones & præſenſiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, niſi ea quæ ſiunt oſtendi, monſtrari, portendi, prædici, &c. ex quo illa oſtenta, monſtra, portenta & prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Seruius in 3. Æneid. eſt, quod *in longum tempus dirigit ſignificationem*; ita dictum *quaſi porro adigendum*, ait Nonius Marcel.

Eventvs temporvm et sæcvlorvm] Græcè, καιρῶν καὶ χρόνων, id eſt opportunitatum & temporum. q.d. Sapientia ſolerter præuidet & proſpicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex ſignis præuijs, præſertim meteorologicis iam dictis: vnde ijs ad ſuum & reipubl. bonum prudenter & fructuoſe vtitur.

Vers. 9. Proposvi ergo hanc addvcere mihi ad convivendvm: sciens qvoniam mecvm commvnicabit de bonis, et erit allocvtio cogitationis et tædii mei] Perperam Lyran. Dionyſ. & Gloſſa legunt, *ad conuiuandum*: legendum enim, *ad conuiuendum*. Nam Græcè eſt πρὸς συμβίωσιν, id eſt *ad conuictum*, hoc eſt, ad contubernium, ad familiarem conuerſationem; S. Ambroſ. lib. de Viduis legit, *propoſui ergo adducere eam mihi in coniugium*. Coniunx enim eſt perpetuus conuiua ſuæ coniugi. Nam S. Ambroſius eo loco magis videtur ad hunc v. reſpicere, quàm ad v. 2.

Commvnicabit de bonis] Græcè, ἔσται σύμβουλος ἀγαθῶν, id eſt erit conſultrix bonorum, quæ ſcilicet mihi bona dabat conſilia, ait Vatabl. vel potiùs *erit communicatrix bonorum*. Symbola enim vocantur collationes, v.g. conuiuia, in quibus quiſque conuiuarum ſuum confert epulum in commune ſymbolum, de quibus Prouerb. 23. 21.

Et erit allocvtio cogitationis (græcè φροντίδων, id eſt *curarum*, cogitatio enim ex etymo eſt mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Auguſtinus 10. Conf. 11. Hinc *cogitatio* in Script. ſæpè notat anxiam mentis intra ſe fluctuantis diſceptationem, vt patet Matth. 21. 25. & c. 15. 19. Lucæ 1. 29. & alibi) et tædii mei] *Allocutio*, id eſt conſolatio: blanda enim allocutio eſt conſolatio afflicti. Græcè παραίνεσις, id eſt *exhortatio*, *conſolatio*, *admonitio*, vt vertit Ianſen. *moderatio*, vt Clarius; *lenimentum*, vt Vatabl. *alleuiatio*, vt Gloſſa. Eſt hæc decima dos ſponſæ, putà ſapientiæ, quòd ſponſo ſuo communicet ſua bona eiuſque ſolicitudines, labores, dolores & mœrores, ſuaui prudentique alloquio & conſilio leniat & ſoletur: ad hoc enim vxor data eſt viro, vt ſit ei in adiutorium vitæ, tam miſeræ & calamitoſæ, Geneſ. 2. Hinc illud Oſee 2. 14. *Ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius*, id eſt blandè conſolabor eam. Adde ex Agreſt. Grammat. *Vt loqui eſt hominis, eloqui oratoris, obloqui obtrectatoris, ſic alloqui eſt ſuadentis, vel hortantis, vel blandientis.* Hoc eſt illud celebre: *Laborantis viſitatio* (& magis allocutio) *laboris eſt ſublenatio.* Id videre eſt in agris & agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. c. 5. *Laborantem conſolari, eſt pariter in labore perſiſtere: quia ſubleuatio eſt laboris, viſitatio collaborantis: ſicut cùm in itinere comes iungitur, via quidem non abſtrahitur, ſed tamen de ſocietate comitis leuatur labor itineris:* iuxta illud, *Comes facundus in via pro vehiculo eſt.* Talis eſt ſapientia.

Tædii mei] Græcè λύπης, id eſt triſtitiæ doloris, mœroris mei. Idipſum expertum ſe fatetur Seuerinus Boëtius in carcere, ſcribens libros de Conſolatione philoſophica, æquè ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Paſſionem Chriſti. Idem experiuntur omnes ſapientiæ ſtudioſi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Ceruantius, ob amorem ſapientiæ ex

A Ciceronis Hortenſio hauſiſſe ſe fatetur S. Auguſtinus lib. 3. Confeſſ. c. 4. *vt faſtidium ac tædium ex aliarum rerũ ſtudio, vnius philoſophiæ amore leuaret*: quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum, non modò à ſolicitudine abducentem, ſed cõtra omnes fortunæ impetus ſtrenuè armantem*; & lib. 12. epiſt. fam. in 23. & Tuſc. 5. *vitæ tranquillitatem largientem*; quanto, quæſo, id omne præſtantius præſtat, non ſtudium adumbratæ ſapientiæ, quæ eſt philoſophia, ſed ſophia ipſa, ſuo contubernali & ſponſo, ſeipſa & allocutione ſua? Et quàm bellè hæc omnia conueniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Euchariſtia nos ad ſuum contubernium, conuictum, coniugium, conuiuium, communionem, conſilia, munera, communicationem bonorum omnium,

B allocutionem inuitantem, & admittentem cupidum ſui?

Habebo propter hanc, claritatem, ad tvrbas, et honorem apvd seniores ivvenis] Pro *claritatem* græcè eſt δόξαν, id eſt gloriam, ſplendorem, maieſtatem. Pro *honorem* græcè eſt, τιμὴν, id eſt honorem, pretium, exiſtimationem inclytam. Decem ſponſæ dotibus hucuſque recenſitis, deinceps quatuor alias adiungit. Vers. 10.

Vndecima ſapientiæ dos hæc eſt, quod ſponſo, licet iuueni, conciliet gloriam apud populum, & honorem apud ſenes. Exemplo ſit Salomon toto orbe, per omnia ſæcula, ob ſapientiæ famam celebris & glorioſus. Sic Plato in Sophiſta ait, ſapientem eſſe diuinum ac dijs ſimillimum, ideoque ſummis honoribus decorandum.

C Ivvenis] Multi id referunt ad ſequentia, *Et acutus inueniar.* Verùm obſtat τὸ &. Quare Romani ceterique emendatiores referunt ad τὸ *ſeniores*, quod præceſſit. q.d. Sapientia facit, vt ſapiens, licèt ætate iuuenis, honoretur non tantùm à iuuenibus ſibi coæuis, ſed etiam à ſenibus: à quibus licèt ſuperetur ætate, eoſdem tamen ſuperat ſapientia, vti contigit Salomoni, Iob, Danieli, Ioanni Baptiſtæ, Chriſto & Apoſtolis. Ita Cantacuz. Vatablus, Oſorius, Clarius, Ianſen. à Caſtro & alij.

Myſticè, ſapiens, id eſt virtute pollens, vocat ſe iuuenem, etſi ſenex ſit, quia in virtute numquam flaceſcit, in feruore numquam tepeſcit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, ſed dum quotidie proficere ſatagit, & robuſtior in bono fieri, floridam ſapientiæ iuuentam retinet

D & conſeruat: iuxta illud, *Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion*, pſal. 83. 8.

Et acvtvs inveniar in ivdicio, et in conspectv potentivm (græcè δυναστῶν, q.d. Dynaſtarum) admirabilis ero, et facies principvm admirabvntvr (Arias, *ſtupebunt*) me] Vltima hæc pars deeſt in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, vt rectè de re qualibet in iudicio, ſiue forenſi, ſiue priuato iudicent, ipſumque punctum difficultatis ſagaciter tangant & acutè reſoluant, vti fecit Salomon in iudicio meretricum 3. Reg. 3. De quo appoſitè S. Ambroſ. 2. Offic. c. 8. *Propterea ſcriptũ*, ait, *Audiuit omnis Iſrael iudicium, quod iudicauit rex, & timuerunt regem, videntes ſapientiam Dei eſſe in eo ad faciendum iudicium.* *Nec immeritò*, inquit, *æſtimatus* Vers. 11.

matus eſt intellectus Dei eſſe in eo, in quo occulta ſunt Dei. Quid autem occultius, quàm internorum viſcerum teſtimonia, in quæ ſapientis intellectus, velut quidam pietatis deſcendit arbiter, & velut quamdam genitalis alui vocem eruit, qua maternus patuit affectus? & c. 10. *Iuſtum & ſapientem* appellat *Salomonem in hoc iudicio, iuſtæ cenſuræ & callidæ inuentionis pleno.* & l. 3 de Spiritu ſancto c. 7. *non niſi Spiritus ſancti munere Salomonem potuiſſe*, dicit, *feminarum latentem conſcientiam penetrare, idq; gladio ſpiritus acutiſſimo.* Addit Ioſephus: *Ex illa die populus velut diuina mente prædito obtemperabat.*

Admirabilis ero] Id eſt me meamque ſapientiam mirabuntur & obſtupeſcent, ideoque hianti ore excipient & venerabuntur potentes & dynaſtæ. *Gloria ſumma*, ait Cicero 2. Offic. *conſtat ex tribus his, ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam nos honore dignos putat.* Græcè B eſt θαυμασθήσομαι, id eſt admirationi ero, admirationem mei conciliabo, portentoſus ero, inſtar cæleſtis iridis, quæ ab admiratione hominum, tantam eius colorũ varietatem & ſpeciem admirantium Græcis dicta eſt *Thaumantias*, quaſi *admiranda*. Sicut enim iris ex reuerberatione radiorum ſolis ſuam formam haurit admirabilem, ſic ego ex irradiatione ſapientię diuinę hauriam omnem meum iudicij & ingenij ſplendorem, quem omnes admirabuntur. Quare Seuerus Sulpitius lib. 1. Sacr. hiſtor. in Salomone ſic ait: *Ita in admiratione ingenij prudentiaq; eius reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœduſq; petere, parati imperata facere.* Longè veriora ſunt hæc in Chriſto, qui eſt Sapientia incarnata, cuius ſapientiam obſtupuerunt turbæ, iuxta illud: *Omnis enim populus ſuſpenſus erat, audiens illum*, Lucę 19. 48. gręcè, *pendebat ſuſpenſo animo*; Syrus, *pendens erat ab eo ad audiendum eum.* Et miniſtri ad eum capiendum C miſſi, rogati à Scribis, cur eum non adducerent, reſponderunt: *Numquam ſic locutus eſt homo, ſicut hic homo*, Ioan. 7. 46.

Hac ingenij & acuminis dote inter omnes Patres & Doctores Eccleſiæ, velut aquila excelluit S. Auguſtinus, cui proinde iure meritoque hæc elogia aſſignat S. Proſper libr. 3. de Vita contempl. c. 31. *Sanctus Auguſtinus Epiſcopus, acer ingenio, ſuauis eloquio, ſæcularis litteraturæ peritus, in Eccleſiaſticis laboribus operoſus, in quotidianis diſputationibus clarus, in omni ſua actione compoſitus, in expoſitione ſua fidei noſtræ Catholicus, in quæſtionibus ſoluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumſpectus, & in explicandis Scripturis Canonicis cautus.* Et Conc. Tolet. VIII. cap. 2. anno Domini 653. *Sanctiſſimus Auguſtinus*, D inquit, *veſtigationis acumine cautus, inueniendi arte præcipuus, aſſerendi copia profluus, eloquentiæ flore venuſtus, ſapientiæ fructu fœcundus.*

Vers. 12. Tacentem me ſuſtinebunt (expectabunt vt loquar) et loquentem me reſpicient, græcè, *loquenti attendent*, id eſt ore & oculis intenti in me, loquentem audient) et sermocinante me plura (diutiùs me perorante) manus ori suo imponent] ſilentium ſibi indicentes me attentè auſcultabunt, præ voluptate & admiratione mearum ſententiarum. Audi Cantacuzenum hæc paraphraſticè explicantem: *Ero coram dynaſtis in admiratione, dum ad meam ſolertiam induſtriamq; reſpicient, rerum ingenioſam interpretationem, & promptam quæſtionum* A *facilemq; declarationem. Me tacente præſtolabuntur, & me loquente attendent, neque tumultuabuntur; vel dum me ipſe colligo, aut tacitus ad memoriam reuoco, quæ ſunt mihi dicenda, vel dum pergo dicere, reſq; illis gratiſſimas ac iucundiſſimas porrigo: quòd ſi contigerit, vt in his quoque ſim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, & ne hiſcent quidem: quin etiamſi adhuc longiùs feramur impetu quodam, ſibi ipſi ora obſtruent admotâ manu.* Sic Ænea perorante, Dido eiuſq; aſſeclę admirantes *conticuere omnes, intentiq; ora tenebant*, ait Virgil. Æneid. 2. Magna enim vis eſt in ore, oculis & vultu dicentis, ait Plutarch. opuſc. de Auditu, atque in ipſa actione & pronuntiatione, quæ oculis magis, quàm auribus percipitur: vnde intentos in ſe rapit auditorum aſpectus. Quocirca, vt ait Cicero in Oratore, prima pars & laus oratoris eſt pronun- B tiatio: vnde idem in Catilin. 4. *Video*, ait, *in me omnium veſtrûm ora atque oculos eſſe conuerſos.* Sapiens enim orator debet conari, vt vel rerum nouitate & inſolentia, & gratia & energia dicendi; vel materiæ grauitate, iucunditate & pondere ſuſpenſos & intentos in ſe detineat auditorum animos; ſic enim eos faciet ſibi beneuolos & attentos. Talis erat Iob, qui de ſe perorante ait c. 29. 9 *Principes ceſſabant loqui, & digitum ſuperponebant ori ſuo*, &c. *Auris audiens beatificabat me, & oculus videns teſtimonium reddebat mihi*, annuendo & applaudendo. Et Paulus, cuius facundiam & energiam dicendi ſtupentes Lycaonij, eum quaſi Deum, cælo lapſum vocabant Mercurium, Act. 14. Et S. Maurilius, qui iudicio columbæ deſignatus Epiſcopus Andegauenſis, & à S. Martino cõſecratus, ſanctitate & miraculis crebris illuſtris, omniũ C in ſe ora aureſq; rapiebat. Vnde erat *ſermone ſilẽs, & ſilentio loquens, nihilq; eius iucunditate ſeuerius, & ſeueritate iucundius*, ait Fortunatus in eius Vita.

Præterea habebo per hanc, immortalitatem: et memoriam æternam his, qui poſt me futuri ſunt, relinquam] Vers. 13. vti de facto Salomon reliquit. *Immortalitatem*, græcè ἀθανασίαν, accipe, tum nominis & famæ, tum vitæ æternæ, q. d. Nanciſcar per ſapientiam vitam immortalem apud Deum, & memoriam æternam apud homines, iuxta illud pſal. 111. 7. *In memoria æterna erit iuſtus.* Sic de Ioſia rege ait Eccleſ. c. 49. 1. *Memoria Ioſiæ in compoſitione odoris facta opus pigmentarij. In omni ore quaſi mel indulcabitur eius memoria, & vt muſica in conuiuio vini.* Mirè enim recreat & animat ſapientem, quòd memoria eius erit laudi & exemplo apud poſte- D ros; immortalitas enim nominis magnum eſt mortalitatis vitæ lenimentum: imò Cicero Tuſcul. 1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non deſideraret memoriam æternam, niſi ipſa eſſet æterna, vt ſentire poſſet, quid de ea dicturi ſint poſteri: quid enim ad illam pertinerent laudes hominum, ſi nullus illarum in ea foret ſenſus? Eſt hęc duodecima dos ſponſæ, id eſt ſapientiæ, ſcilicet immortalitas vitæ æquè ac famæ.

Disponam populos, et nationes mihi erunt ſubditæ] Vers. 14. Eſt hæc decima tertia dos ſapientiæ, quòd doceat ſapienter regere populos & ſubditos quoſlibet. Per *populos* accipe Iſraëlitas; per *nationes*, græcè ἔθνη, id eſt gentes, accipe Idumæos, Moabitas, Ammonitas, ceteraſque

vicinas gentes Salomoni ſubditas, 3. Reg. 4. 24.

DISPONAM] Græcè, διοικήσω, id eſt adminiſtrabo, œconomicè regam, gubernabo, ordinabo, ordinatè collocabo, per ordines digeram, cuique ſuum locum, munus, & officium & gradũ aſſignabo. Optima enim gubernandi ratio eſt, ſi omnes ordine ſuo collocentur, & omnia ordine ſuo gerantur. S. Auguſt. lib. de Opere monach. cap. 18. ait: *Ipſa eſt optima gubernatio, vt omnia ſuis temporibus* (ſub quibus ceteras intelligit circumſtantias perſonarum, ætatum, virium, locorum) *diſtributa gerantur ex ordine* (*qui*, vt idem ait lib. 1. c. 10. ex duobus libris, quos de Ordine ſcripſit, *eſt per quem aguntur omnia quæ Deus conſtituit*) *ne animum humanum turbulentis implicationibus inuoluta perturbent.*

Vide dicta Prouerb. 8. 15. ad illa: *Per me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt.* Vide & Clement. Alex. in Apologia, vbi Amphionis & Orphei incantationes, orationes ſapientiæ & eloquentiæ pleniſſimas fuiſſe ait, quarum vi homines, qui antea ſub humana figura ſpeciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad concentum politicæ diſciplinæ redacti ſunt; quibus præfert, vt lucem vmbris, vt veritatem mendacio, Chriſtum Dominum, quem *ſanctum & cæleſtem animarum incantatorem* appellat; Anaſtaſ. verò Sinaita l. 4. Hexam. eumdem *lyram cæleſtem* nuncupat. Denique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 34. colligit Salomonem regem regum, ſapientiæ beneficio, non ſolùm exteris, ſed & ſuis ius dixiſſe, iudicando, decidendo lites, & cuique ius ſuum attribuendo; idque per ſe, non tantùm per iudices à ſe conſtitutos.

VERS. 15. TIMEBVNT ME AVDIENTES REGES HORRENDI: IN MVLTITVDINE VIDEBOR BONVS, ET IN BELLO FORTIS] Sapientia enim ſubditis eſt manſueta, ac rebellibus & hoſtibus, præſertim tyrannis, horrendis & formidabilibus, eſt terribilis & horrenda, iuxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

Hæ tibi erunt artes, &c.
Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Sic Moſes metum & horrorem incuſſit Pharaoni, Exodi 7. & ſeq. Ioſue Chananæis c. 2. 10. Daniel. c. 2. 46. Nabuchodonoſori; Ioannes Baptiſta Herodi, Marci 6. 20. Hinc & ſponſa, putà Eccleſia, vocatur *pulchra vt luna, electa vt ſol, terribilis vt caſtrorum acies ordinata*, Cant. 6. 9. Nam, vt ait Nyſſen. orat. 13. in Cant. *Eccleſiæ fabricatio ad inſtar fabricationis eſt mundi.* Et Can. 7. *Quid videbis in Sulamite, niſi choros caſtrorum?*

BONVS] Id eſt beneuolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo ſunt duæ præcipuæ principis dotes, ſcilicet beneficentia & fortitudo, iuxta illud Homeri: *Vtrumque, rex eſt bonus & fortis miles*; quod aſſiduè in ore habebat Alex. Magnus, teſte Plutarcho in Moral. rex enim in pace bonus & pacificus ſit oportet, in bello verò fortis. Huc facit illud Plutarchi lib. Ad principem ineruditum, & lib. *cum principe philoſophandum*: *Succenſet Deus tonitrua & fulminia, radiorumq. proiectus minitantibus: qui verò recta ratione præditi, honeſtate humanitateq. ipſum referre conantur, hos ſtudio eorum delectatus, auget, ſuaq. eos æquitate, iuſtitia, veritate ac manſuetudine impertit, quibus nihil eſt diuturnius.* Vide Dionem orat. 2. de regno, & orat. 49. quæ incipit, *Humanis & eruditis hominibus, neque iniucundum magiſtratum gerere, neque difficile.* Et Ariſtot. in Quæſt. Politic. vbi ait: *Princeps inimicis formidoloſus eſt, ſi armis & exercitu, multoq. veluti ad bellum apparatu inſtructus fuerit; ea tamen omnia diutiùs, ceu vana, priùs quàm his vtatur, detineat. Nã & Deus ipſe antequam maieſtatis ſuæ trepidationem incutiat, inducias quaſdam præbet.* Quòd ſi id non iuuet, tum demum ſua in reos iacula & fulmina contorquet. Audi ex Legibus Viſigothorum lib. 1. tit. 2. cap. 6. ſanctionem: *Ex inſtitutione morum, ex manſuetudine principum, eaq. ex diſpoſitione legum oriente, & concordia fit ciuium, & triumphus hoſtium; atque ſic bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum ſuam pacem poſſidet, & alienam litem abrumpit, celebratur in ciuibus rector, & in hoſtibus victor.* Audi & Senecam Tragœdum in Octauia colloquentem cum Nerone: *N. Ferrum tuetur principem. S. Meliùs fides. N. Decet timeri Cæſarem. S. At plus diligi. N. Metuant neceſſe eſt. S. Quidquid exprimitur graue eſt. N. Iuſſiſq. noſtris pareant. S. Iuſta impera.* Et Iſocratem orat. 2. ad Nicoclem: *Bellicoſus ſit ſcientia rei militaris & apparatu, ſed pacificus, vt nequid præter ius & æquum concupiſcat ſibiq. vendicet.* Et Muſonius apud Stobæum ſerm. 48. *Commodum eſt principi*, inquit, *vt ſubditis amandus potius, quàm metuendus ſit.*

Princeps ſit benignus & fortis.

Gnome.

INTRANS IN DOMVM MEAM, CONQVIESCAM CVM ILLA: NON ENIM HABET AMARITVDINEM CONVERSATIO ILLIVS, NEC TÆDIVM CONVICTVS ILLIVS, SED LÆTITIAM ET GAVDIVM] VERS. 16. Vatabl. *nihil enim habet amaritudinis eius commercium, nec quidquam doloris conuictus eius, ſed lætitiam & gaudium*; cùm ex aduerſo hominum, licèt amiciſſimorum, conuictus & nimia familiaritas, ſæpè pariat tædium, imò aculeum afferat, ſtimuleique ad iram vel triſtitiam.

Eſt hæc decima quarta ſapientiæ laus, quòd ſapienti, à publicis priuatiſque negotijs animum ad ſapientiam ſeuocanti, illa afferat ipſi pacem & lætitiam, ac tædia & mœrores ex negotijs contracta, leniat vel abſtergat. Ita læto ſemper animo æquè ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciſcus, S. Dominicus, S. Ignatius, ac priſci Eſſæi, Anachoretæ & Religioſi, ſapientiæ & contemplationi dediti. Vide S. Baſilium de Conſtit. monaſt. c. 13. & 14.

Cauſa huius pacis & gaudij eſt prima, ſerenitas & ſanctitas bonæ conſcientiæ: *Secura enim mens eſt quaſi iuge conuiuium*, Prouerb. 15. Secunda, amor & confidentia in Deum. Tertia, ſpes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ ſanctæ, licèt aſperæ, labores & dolores abſorbet. Huc facit illud Eccli 15. v. 6. *Iucunditatem & exultationem theſaurizabit ſuper illum.* Et illud ſapientiæ de ſeipſa: *Spiritus enim meus ſuper mel dulcis, & hereditas mea ſuper mel & fauum.* Eccli. 24. 27. Diſcant à ſapientia viri ſapientes in conuerſatione non eſſe tetrici, auſteri, abſtracti, duri; ſed amœni, hilares, iucundi, faciles, obſequentes, vt omnibus libenter aures præbeant, eorumque poſtulatis beneuole, quoad poſſunt, ſatisfaciant.

Denique ex τῷ *non habet amaritudinem conuerſatio illius, nec tædium conuictus illius*, D. Thomas 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem cõtemplationis eſſe meram ac puram, nec vllam habere triſtitiam

ſtitiam ſibi oppoſitam. Experiuntur hoc Aſcetę, qui iugiter cum Deo, cum Chriſto, cum B. Virgine, cum angelis & Sanctis verſantur: hi enim in terreſtri quaſi degunt paradiſo, & quaſi terreſtres angeli, cæleſtium delicias in carne prælibant, iuxta illud: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abſcondiſti timentibus te?* pſal. 30. 20. & illud: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos*, pſal. 35. 9.

VERS. 17. HÆC COGITANS APVD ME, ET COMMEMORANS (græcè φροντίσας, id eſt *curans*, hoc eſt cum cura ſtudioſè & ſollicitè conſiderans) IN CORDE MEO: QVONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ] Ita legendum cum Græcis & Rom. Perperam ergo Hugo & Dionyſ. imò S. Fulgent. lib. 3. ad Monimum c. 6. legunt, *quoniam immortalitas eſt in cogitatione ſapientiæ*; & alij, *in cognitione ſapientiæ*: quam lectionem ſecutus Idacius Clarus lib. 3. contra Varimad. vt probet Filium eſſe Patri æqualem & coæuũ, *ad clariùs affirmari*, inquit à Salomone Sap. 8. *his verbis: Immortalitas eſt in cognitione ſapientiæ & amicitia illius delectatio bona: item in operibus manuum ſapientiæ honeſtas ſine defectione, & in certamine ſermonum eius immortalitas, & vita æterna, in communicatione verborum eius claritas perpetua.* Vbi pariter addit τὸ *perpetua* & τὸ *immortalitas*, quorum neutrum eſt in Græco, ſed ipſe τὸ *immortalitas* hoc v. 17. poſitum, in ceteris, quæ ſequuntur v. 18. repetendum cenſuit.

Senſus eſt q.d. Ego Salomon ſtudioſè conſiderans ſapientiam eſſe immortalem, & eamdem immortalitatem communicare ſuis cognatis, id eſt ſuis filijs & ſponſis, qui eam arctè aſſociare & quaſi deſpondere ſatagunt; facereque vt ſibi cognati, id eſt coniuncti, affines & deuincti, ſint immortales: hac de cauſa ardenter concupiui eam mihi aſſumere in matrem, imò in ſororem & ſponſam, iuxta illud Prouerb. 7. 4. *Dic ſapientiæ, Soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam.* Græcè ſunt aoriſti λογισάμενος καὶ φροντίσας, id eſt cùm reputaſſem, & ſollicitè cogitaſſem, quòd ſapientia immortales faciat eos, qui ſecum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui ſcilicet eam ſibi deuincire & deſpondere ſatagunt, iuxta illud c. 15. 3. *Scire iuſtitiam & virtutem tuam, radix eſt immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13. *Præterea habebo per hanc immortalitatem, & memoriam æternam, &c.* Huc alludens Thalaſſius centuria 4. n. 56. *Lignum vitæ, ait, eſt ſcientia Dei, cuius purus particeps, permanet immortalis.*

VERS. 18. ET IN AMICITIA ILLIVS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBVS MANVVM ILLIVS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS: CIRCVIBAM QVÆRENS, VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] Hæc quoque ſuperiùs recenſuit, ſed hic repetit per conglomerationem, vt ſapientię dotes inculcet, & omnes ad eius ſtudium magis accendat.

DELECTATIO BONA] id eſt honeſta, non turpis; item *bona*, id eſt *iucunda*, vt vertit Vatabl. iuxta illud: *Ecce quàm bonum, & quàm iucundum habitare fratres in vnum!*

HONESTAS SINE DEFECTIONE] Id eſt opulentia inexhauſta, diuitiæ indeficientes, ſiue per-

A ennes, vt vertit Vatabl. Vide dicta v. 11 & 14. & Prou. 3. 16. ad illa: *Longitudo dierũ in dextera illius, & in ſiniſtra illius diuitiæ & gloria.*

IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA] Græcè ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς φρόνησις, id eſt, *in coexercitatione conuerſationis illius prudentia:* Vatabl. *in vſu colloquij* (ὁμιλία enim, id eſt colloquium, dicitur ab ὁμοῦ λαλεῖν, id eſt à ſimul loquendo) *illius prudentia*. q.d. ait Ianſen. Per hoc, quòd quis exercetur cum ea colloquendo, diſſerendo & conuerſando, acquiritur ſapientia & prudentia; ſicut qui cum viris doctis in gymnaſijs colloquuntur & diſputant, eorum doctrinam expiſcantur & hauriunt: & ſicut in diſputationibus ſcholaſticis, vbi argumentans rationibus certat cum defendente, acuitur ingenium & veritas eluceſcit. Vnde Eccli. 51. 25. dicitur: *Colluctata eſt anima mea in illa.* Hinc manarunt Collatio- B nes Patrum, de quibus Caſſianus, Climacus & alij in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, & quaſi diſſertatione de virtutibus, Aſcetæ eaſdem ſibi ſuiſque diſcipulis validiùs & ardentiùs imprimebant. Quamquam hic, non tam doceatur quomodo acquiratur ſapientia, quam quid fructus & commodi illa acquiſita præſtet, nimirum illam efficere, vt noſtri ſermones, diſcurſus, dialogiſmi, diſputationes ſint ſapientes, ac ſapientiam vbique ſpirent, omnibuſque aſpirent, vti faciebant Patres in ſuis Collationibus.

PRÆCLARITAS (græcè εὔκλεια, id eſt celebritas, nomen, laus, claritas famæ, ſplendor: vnde κλυτὸς eſt inclitus, celebris, præclarus, ſplendidus) IN COMMVNICATIONE SERMONVM IPSIVS] q.d. ait noſter Lorinus: Bene audit vbique ſapiens, eiuſque verba tamquam axiomata, apophthegmata & gnomæ audiuntur, circumferun- C tur, laudatur. Dum communicat ſermones, inde præclarè celebratur: vel enim decus lauſque habetur, cum illo conferre & colloqui. Anagog. id longè veriùs erit apud Beatos in cælo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Minùs rectè Lyran. Dionyſ. & Hugo, *præclaritatem* exponunt claritatem & elegantiam ſermonis. q.d. Sapiens clarè & eleganter ſermones ſuos eloquitur.

CIRCVIBAM] Hæc vox notat ingens & aſſiduum in Salomone ſapientiæ deſiderium: ſic enim ſponſus circuit, vt ſponſam quam ambit nanciſcatur. Porrò circuiuit ipſe, ait Cantacuz. *dum diu multumq; elaboraret, dum ſe in omnibus ho-* D *neſtis actionibus exerceret, dum omnes, qui ſapientia virtuteq; præditi eſſent, alios obſeruaret atque ſuſpiceret) alios etiam in magiſtrorum ac pædagogorum haberet loco, ac prorſus in hoc ſtudium totus incumberet.*

VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] in ſponſam & contubernalem, vt dixit v. 2. Confert enim ſapientiam cum ſponſa carnali, eamque illi præfert. Primò quòd hæc ſæpè mortem marito afferat, vti attulit Eua Adamo, & Dalila Samſoni: at ſapientia immortalitatem conciliat ſibi deuincto & coniuncto, & quaſi cognato. Secundò, in amicitia ceterarũ nuptarum, ſæpè eſt delectatio turpis: at in Sapientia eſt honeſtiſſima. Rurſum, ceteræ maritis ſæpè exhibent curas, moleſtias, tædia, iurgia: at hæc iugem ſponſo præſtat delectationem,

Sapientia præſtat alijs ſponſis.
Primò.
Secundò.

tionem, eamque bonam, id eſt iucundam & eximiam. Tertiò, aliæ ſponſæ ait Ceruátius, deſidiâ languent, otioque torpent, ac defluunt in delicijs totæ, ſæpè illis nulla cura rerum domeſticarum, non filiorum filiarumue, non famularum, non item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum pertinent, quæ ad opes cõſeruandas, nedum augendas; magni theſauri vix ſufficere poſſunt earum veſtibus, monilibus, cupedijs: at *in operibus*, ſine *ex laboribus manuum illius* (ſapientiæ) *diuitiæ theſauri indeficientes*, & hos non minori virtute ipſa ſuis manibus, quaſi aureis adamantiniſque mœnibus tuetur, *honeſtas ſine defectione*. Quartò, *in certamine loquelæ*: ceterarum enim vxorum contubernio, colloquio, vſu, conſuetudine & congreſſu, in palæſtra ipſa coniugali, planè virile robur ingeniumque viri langueſcit: vnde ſuſpiciendi admirandique ſunt illi, tametſi pauci, qui vxorati vnà liberis atque libris ſtrenuè vacauerunt; eis tamen cælibes & numero & ſapientia longè fuere & ſunt maiores; at in *certamine loquelæ* ſponſæ huius cæleſtis, *ſapientia* atque prudentia florent vigentque. Quintò, ex collatione ſermonum cum alijs feminis coniugibus, & earumdem conſortio & ſocietate, vir velut igni ſub cinere obducitur & obſcuratur: quid enim è femina & muliere, niſi femineum & molle? Sit exemplo Salomon ipſe 3. Reg. 11. cuius opulentiæ, potétiæ & magnificentiæ ſplendores inaurare non valuerunt, quæ deaurauit ſocietas feminarum contubernalium, ait Ceruantius. *At præclaritas eſt in communicatione ſermonum ſapientiæ*, coniugis omnium puriſſimæ, quàm proinde ſibi in ſponſam aſſumere ſategit Salomon.

Tertiò.

Quartò.

Quintò.

Hæc omnia myſticè ritè adaptes, B. Virgini, quæ fuit ſponſa S. Ioſephi, eſtque etiamnum quaſi ſponſa omnium fidelium & piorum.

PVER AVTEM ERAM INGENIOSVS, ET SORTITVS SVM ANIMAM BONAM] Syrus, *puer eram lucidus*, vel *clarus*; Arabicus, *puer eram ſubtilis, ſolers, acutus*. Oſtendit ſe ex natura & indole bona ac ingenioſa capacem fuiſſe ſapientiæ. q. d. Cùm eſſem bonæ indolis & ingenij, facilè intelligebam quanta eſſet dignitas ſapientiæ, quanta eius commoda iam à me recenſita: quare cùm illa propensiùs optarem; cognoſcerem tamen me illa viribus meis non poſſe aſſequi, adij Dominum, eumque vt illa mihi largiretur deprecatus ſum. Sapienter Tertull. *Deus, ait, ita naturam diſpoſuit, vt ea gratiæ aptiſſimum fundamentum exiſteret.* Vide S. Auguſt. lib. 22. contra Fauſtum c. 70.

INGENIOSVS] Id eſt, boni, magni, acuti & acris ingenij ad res intelligendas & diiudicandas. Vnde Cicero lib. 5. de Finib. *Primus generis*, ait, *eſt docilitas & memoria, quæ fere omnia appellantur vno ingenij nomine; eaſq́, virtutes qui habent, ingenioſi vocantur.* Et S. Iſidor. li. 10. Etymol. litt. I. *Ingenioſus dictus*, inquit, *quòd intus habet vim gignendi quamlibet artem.* Et S. Auguſt. lib. 10. de Trinit. c. 11. *In his tribus*, inquit, *memoria, intelligentia, voluntate inſpici ſolent etiam ingenia paruulorum, cuiuſmodi præferant indolem. Quanto quippe tenaciùs & faciliùs puer meminit, quantoq́, acutiùs intelligit, & ſtudet ardentiùs, tanto eſt laudabilioris ingenij.*

Sub ingenio ergo hic iudicium, memoriam & voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon, cùm alioqui ſæpe pollentes ingenio, non polleant iudicio, & vice verſa: ingenij enim parens eſt temperies calida, iudicij frigida. Ingenium lumen eſt animi: ſed huius ipſius luminis lumen, & oculus oculi eſt iudicium. In ingenioſum cadit ſubinde error mentis & ſtultitia, numquam in iudicioſum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio, quàm inſipiens & ſtultus, quod aduerſatur iudicio. Audi Maximum Tyrium diſſertatione 34. *Plerumque id euenit hominis, vt quo facundior eſt ingenio, eo minùs valeat iudicio.* At Salomon ingenio excelluit æquè ac iudicio, vt patet 3 Regum 3. & ſeq.

Pro *ingenioſus* græcè eſt εὐφυής, quæ vox tria ſignificat. Primò; eũ qui induſtrius eſt ac amœni & acris ingenij, vti iam explicui; Secundò, eum qui bona eſt indole, ac natura ad virtutem propenſus: εὐφυὴς enim idem eſt, quod bene natus, natura habilis, benè formatus, benè à natura compoſitus, ingenioſus, id eſt naturali quadam ingenij dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις eſt indoles, putà naturalis ingenij animiq; bonitas: φύω enim eſt gigno, produco, planto, in lucem edo. Vnde φύσις eſt natura, potentia rei innata, ingenium, indoles, vis natiua, naturæ habitus & mores. Ingenium enim propriè à Latinis vocatur natura cuique ingenita, à gignendo; ea verò in pueris indoles dicitur; eſtque non ſolùm probitatis, ſed induſtriæ quoque iudicijque index. Vnde S. Iſidor. lib. 10. Etymol. cap. 11. ſub finem, *genium* deriuat ex eo, *quod vim habeat omnium rerum gerendarum, ſeu à gignendis liberis: vnde & geniales lecti dicebantur, qui nouo marito ſternebantur.* Et Feſtus: *Geniales deos*, inquit, *dixerũt aquam, terram, ignem, aerem: ea enim ſunt ſemina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum.* Auſuſtius: *Genius*, inquit, *eſt deorum filius, & parens hominum; ex quo homines gignuntur; & propterea genius meus nominatur quod me genuit. Alij genium eſſe putarunt vniuſcuiuſque loci deum.* Et Nonius Marcellus cap. 4. *Ingenium*, inquit, *eſt naturalis ſapientia.* Salluſt. *Catilinæ bello: Ingenium nemo ſine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt & ſua ſponte, vel natura.* Nænius Lycurgo: *Vos, qui regalis corporis cuſtodiam agitis, ite aſtutum in frondiferos lucos, ingenium arbuſta vincta ſunt, non obſcuritas.* Salluſt. *Hiſtor. lib. 3. Caſtriſq́, collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgil. Georg. lib. 2. Nunc locus aruorum ingenijs, quæ robora cuique, Quis color.* Hoc ſignificatum ſecutus Petrus Nannius hoc loco vertit, *puer eram dexteræ indolis.* Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Ingenij gemini quid.

Tertiò, εὐφυής, teſte Heſychio, eſt arbor, natura aut ingenium vireſcens, bene germinans, copioſè ſuccreſcens. Id enim huic loco conuenit. q. d. Salomonis natura inſtar boni ſolis, radijs cæleſtis ſolis, putà gratiæ Dei, calefacta, probitatis & ſapientiæ ſemina probè concipiebat, cõcepta confouebat, confota explicabat, & increſcentia in dies promouebat: quare maiora in dies ſuæ bonæ indolis & ingenij documenta edebat, inſtar Chriſti, qui proficiebat ætate, ſapientia & gratia apud Deum & homines, Lucæ 2. ita à Caſtro & Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap. 18. *Vt dij immortales*, ait Seneca epiſt. 96. *nullam didicere virtutem, cum omni editi: & pars naturæ eorum eſt, eſſe bonos: ita quidam ex hominibus egregiam ſortiti indolem in ea quæ tradi ſolent, perueniunt ſine*

ſine longo magiſterio, & honeſta complectuntur, cùm primùm audierint.

Denique Ariſtotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, eſt *εὐφυής*, cui eſt quid innatum bene, qui ſit bene à natura formatus & propenſus, quemadmodum enim arbor vireſcens, & copioſè ſuccreſcens & germinans, ac coaleſcens dicitur εὐφυὲς φυτὸν, ita ingenium amœnum & acre, quod vireſcit, germinat, & coaleſcit in virtute, & in his quæ cum virtute & ſapientia coniuncta ſunt, dicitur bene à natura inſtitutum, & ad bonum procliue.

Sortitvs svm, hoc eſt, inquit Pineda loco iam citato, non voluntate, non merito meo, ſed Dei nutu, qui velut ſors in manu noſtra non eſt, accepi animam bonam] *Solent*, inquit S. Auguſt. lib. 10. de Geneſ. ad litt. c. 18. *Quæ ſorte dantur, diuinitùs dari.* Et inferiùs; *Ad auferendam ſuſpicionem præcedentium meritorum ſortis nomen acceſſit.* Vera hæc omnia, ſi ſortis nomen preſſè accipiatur: nam, ſi ex vſu ſacri ſermonis, ſors non ſonat illud fortuitum, ſed aliquid proprium & velut hereditarium. Mihi, inquit, attribuit ſupremus rerum arbiter Deus, optimam corporis & animæ portionem, præclaram quaſi hereditatem & ſortem poſſeſſionis meæ.

Animam bonam] Iſt eſt bonæ indolis, ad bonum omne propenſam, bonitate naturali, moderatione affectionum, & candore morum præditam. Ita Dionyſ. Pineda, Ianſen. Lorinus, à Caſtro & alij.

Minùs rectè Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit; ſic & Bonauent. qui id probat ex voce ſortis: & Lyran. qui animam bonam aſſignat puritati affectus, quem hauſit Salomon ex inſtitutione Nathan, qui propterea cognomen ei impoſuit, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 23. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur à puritate) notari munditiem corporis: voce *ingenioſus*, peritiam intellectus: per τὸ *ſortitus ſum animam bonam*, innui gratiam ſupernaturalem. Et Hugo Ætherianus li. de Regreſſu animarum c. 32. ait Salomonem ſortitum eſſe animam bonam, per datam ſibi ſapientiæ abundantiam) per quam factus ſit magis bonus.

Peiùs alij cenſentes animam eſſe ex traduce, id eſt animam filij ſeminari & traduci ab anima parentis, ſicut lumen vnius candelæ traducitur & accenditur ab alia candela, ſic exponunt. q. d. *Puer erã ingenioſus*, græcè εὐφυής, id eſt bonæ naturæ & indolis, quia à natura & indole bona animæ parentis mei ſortitus ſum & accepi pariter animam bonam, iuxta illud Lucani lib. 5.

Indole ſi dignum Latia, ſi ſanguine priſco
Robur ineſt animis.

Horum ſententiam recenſens, & cum dubio ſequens S. Auguſt. li. 10. de Geneſ. ad litt. cap. 17. *Puer autem eram ingenioſus*, inquit, *idipſum explicãs, quibus cauſis ingenioſus eſſet, continuò ſubiungit, Et ſortitus ſum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Demq; cùm eſſem, inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quòd ſi maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum eſt Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cùm ex anima & corpore paterno veniſſe ad maternũ corpus, accipitur, incoinquinatũ videlicet, vel à cruore menſtruo: dicuntur enim ex hoc ingenia grauari; vel à contami-*

A *natione adulterina*, quæ ſæpè obeſt moribus filiorum, & ſuam pruriginem in illos transfundit. Verùm tradux animarum ab Eccleſia iam velut error damnatus eſt. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, & creando infundi. atq; error iſte hic ſatis refellitur ex eo quod ſubditur: *Et cùm eſſem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, quæ verba innuunt animam priorem fuiſſe corpore, non tempore, ſed natura, priuſque habuiſſe ſuam bonitatem, de qua dixit, *Sortitus ſum animam bonam*, ac deinde veniſſe in corpus incoinquinatũ, non igitur à ſemine corporeo, nec per ſemen parentis transfuſa eſt anima patris in corpus filij.

Præclarè Seneca l. 4. de Benef. c. 6. *Inſita ſunt nobis*, inquit, *omnium ætatum omniumq; artium ſemina magiſterq; ex occulto Deus producit ingenia.*

B Myſticè S. Auguſt. ibidem c. 18. hæc omnia accipit de Chriſto, qui verus fuit Salomon, id eſt pacificus & pax noſtra: *Quid ingenioſius*, inquit, *illo puero, cuius in annis duodecim ſeniores ſapientiam mirabantur?* Et inferiùs: *Et quid incoinquinatius illo vtero Virginis, cuius caro etiamſi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interiectis: *Et fortaſſe ideo ait, Sortitus ſum animam bonam: ſi tamen hoc de illo oportet intelligi, quia ſolent, quæ ſorte dantur, diuinitus dari: aut quod fideliter dicendum eſt, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem ſubuecta putaretur, vt cum ea Verbum caro fieret, & habitaret in nobis: ad auferendam ſuſpicionem præcedentium meritorum, ſortis nomen acceſſit.* Et S. Cyprian. li. Teſtim. contra Iudæos c. de Natiu. Chriſti: *Quis*, inquit, *ante*
C *natiuitatem erat bonus? & quis venit in corpus incoinquinatum & impollutum?* niſi ſolus Chriſtus, vtpote inſtar roris in Virginem illapſus, in eaque conceptus ex Spiritu ſancto.

Et cvm essem magis bonvs, veni ad Vers. 20.
corpvs incoinqvinatvm] Syrus, *& propter gratiam meam veni in corpus purum*; Arabicus, *cùm eſſem bonus, intraui in corpus illius*, ſcilicet ſapientiæ. Hinc Origeniſtæ docebant animam extitiſſe ante corpus, & pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verùm hic eſt error iam olim ab Eccleſia damnatus.

Interpretes Orthodoxi hîc ſe torquent & variè exponunt. S. Bonauentura: *Cùm eſſem magis bonus*, inquit, per gratiam ſupernaturalem, quàm eſſem priùs ex induſtria naturali. Holcot: *Cùm*
D *eſſem magis bonus*, nempe, quàm ingenioſus, & magis in me emineret bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenij (*veni ad corpus incoinquinatum*) id eſt proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita vt ſeruarem corpus incoinquinatum à paſſionibus vitiorum. Carthuſianus: *Cùm eſſem magis bonus*, proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum*, conſeruans me ab impuritate.

Verùm nihil horum ſatisfacit, nihil hoc loco germanum eſt & appoſitum.

Græcè eſt, μᾶλλον δὲ, id eſt *magis verò*, vel *imò potiùs, cùm eſſem bonus*, vt ſit correctio; vnde Vatabl. vertit, *imò bonus ipſe cùm eſſem, corpus incontaminatum adeptus ſum*; Oſorius, *aut vt rectiùs dicam, cùm ipſe naturâ bonus eſſem*, nimirum ſecundùm animam, *nactus ſum corpus immaculatum*: aut μᾶλ-

quanto corpus eſt meliùs diſpoſitum, tanto meliorem ſortitur animam: tum quia Deus animas attemperat corpori: ergo in nobilius corpus nobiliorem animã infundit: tum quia ſic corpus habet hanc graduum latitudinem, pulchramq; varietatem, ergo multò magis eamdem habet anima, quæ longè corpore eſt præſtantior & ſublimior. Secunda, quia in angelis eiuſdem chori & ſpeciei, vnus, v.g. ſummus, angelus, eſt præſtantior alio, v.g. vltimo: id autem prouenit ex anima, vt ita dicam, angeli; non autem à corpore, vtpote quo carent: ergo idem dicendum de anima hominis, quæ eſt naturæ intellectualis & angelicæ. Licet enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter ſe ſpecie differre, tamẽ alij paſſim aliter ſentiunt docentque in eadem ſpecie plures eſſe angelos ſola differentia indiuiduali diſcretos. Ita cenſent Alenſis, Albertus, Bonauent. Scotus, Gabriel, Durãdus, Marſilius, Molina, Vaſquez & Suarez li. 1. de Angelis c. 15. Tertia, quia in geminis, v.g. in Eſau & Iacob, vbi idem eſt ſemen, ſæpè eſt diuerſiſſima indoles: ergo illa prouenit ex anima diſpare. Quarta, quia animas feminarum diſpares eſſe ab animabus virorum, imò initio diſpares fuiſſe in creatione Adami & Euæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Iudam habuiſſe animam tam nobilẽ, quàm habuit Chriſtus. Quinta, id ipſum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, ſtudiorum, inclinationum varietas & propenſio. Videmus enim alios ad ſtudium philoſophicum & theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad matheſin eſſe propenſos & aptos; ad alias verò ſcientias ineptos, imò auerſos: alios ad ſpeculationem ferri, alios ad praxim: alios ad miſericordiam procliues: alios ad ſeueritatem & rigorem: alios ad caſtitatem, alios ad libidinem: in alijs ſummam eſſe memoriam, ſed parum acuminis & ingenij: alijs magnum eſſe acumen ingenij, ſed parum iudicij & memoriæ: quæ omnia non videntur à ſolo corpore prouenire. Denique ſi aurum auro præſtat, bos boui, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non & anima vna præſtantior ſit alterâ, præſertim cùm anima ſpiritalis ſit, ideoque eleuatior & magis illimitata. Accedit articulus Academię Pariſienſis, quẽ recitat Henricus Gandauen. quodlib. 3. q. 5. & Durand. in 2. d 32. q. 5. qui ſic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine eſſe æquales, errant; quoniam aliàs anima Chriſti non eſſet perfectior, quàm anima Iudæ.* Ita docent Magiſter Sententiarum in 2. diſtinct. 32. & ibidem S. Bonau. Albertus, Richard. Ioannes Maior, Capreolus, Ægidius, Ferrar. lib. 1. contra Gentes cap. 3. Caietan. 1. p. q. 85. a. 7. Abulenſ. in c. 15. Matth. q. 656. ac Petrus Nannius, Ianſen. & Vatabl. hic, atque fauet S. Auguſt. lib. 4. contra Iulian. c. 3. dum ait: *Cuius (Dei) occulto iudicio, nec iniuſto, alij fatui, alij tardiſſimi ingenij & ad intelligendum quodammodo plumbei, alij obliuioſi, alij acuti memoreſue naſcuntur, alij vtroque munere præditi*, &c.

Secundò. *Tertiò.* *Quartò.* *Quintò.* *Sextò.*

Corpus incoinquinatum tripliciter. Corpvs incoinqvinatvm] Id eſt Primò, caſtum & purum; Secundò, carens labe, vitio & imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli poſſet; ſed perfectum, bene conſtitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus ſapientiæ virtutiſque ſecundùm aptam ſymmetriam & proportionem, vt regi aptarique facilè poſſet ab anima. Tertiò, per catachreſin & metalepſin, *corpus incoinquinatum* eſt corpus integrum, perfectum, pulchrum elegans, formoſum æquè ac vegetum, validum, neruoſum, robuſtum, ideoque pulchra validaque ſponſa, putà ſapientia, dignum. Nam

gratior eſt pulchro veniens de corpore virtus.

Caſtitas enim, quæ ſapientiæ eſt ſoror, valdè promouet ſpeciem, decus & formam, æquè ac robur corporis. Hinc ſimilis eſt amianto (quæ vox hic eſt in Græco) lapidi qui igne non læditur, illique reſiſtit, & integer in igne perdurat, teſte Plinio lib. 36. c. 19. *Caſtitas facit formoſos.*

Huc facit illud Boëtij l. 4. de Conſol. proſa 6. *Sacri hominis corpus*, inquit, *virtutes ædificarunt*. Et nonnullis interiectis: *Eſt alius cunctis virtutibus abſolutus ſanctuſq́, ac Deo proximus: hunc contingi quibuſlibet aduerſis, nefas prouidentia iudicat; adeò vt ne corporis quidem morbis agitari ſinat.* Hinc & Plato B dialog. 6. initio, & vberius in fine dial. 3. Heroas vocat dijs genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non noſtratem, ſed humanâ nobiliorem, & quaſi lapſam è cælo aſſignat: ijſque non inquinatam communi fæce mortalium, ſed fictam ex puriſſimo diuinitatis auro mentem afflat. Vt enim idem in Opificio mundi philoſophatur: Ex anima lectiſſima, ſimul & corpore præſtantiſſimo, raritatis excellentia paribus, oritur in homine primùm admirabilis ille concentus & harmonia valetudinis optimè temperatæ, & pulchritudinis auguſtæ, quæ ſeparari non poſſunt: tum exquiſita ſolertia ſenſuum, & affectionum moderata tranquillitas: tum etiam ad intelligenda diuina, & ad humana tractanda, C miræ celeritatis & capacitatis ingenium: & ex his ingenuus ac caſtus philoſophiæ & Muſarum amor, ſine quo nec aliquis poteſt eſſe pulcher, nec bonus. His autem ſi proba educatio & doctrinæ lumen acceſſerit, extolli ait altiùs humana dignitate faſtigium, hominemque diuinæ muſicæ participem, ad cõmune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, & virtutum omnium choreas inſtituere: hæc Plato. Corpus ergo integerrimum eſt viuum Dei templum, diuina fundens oracula.

Et vt scivi (ex inſpiratione ſapientiæ, vt ſequitur, putà Dei) qvoniam aliter non possem esse (græcè, *aliter non ero*) continens, nisi Devs det, et hoc ipsvm erat sapientiæ, scire cvivs esset hoc donvm: adii Dominvm: et deprecatvs svm illvm ex totis præcordiis meis] Pro *continens* græcè eſt, ἐγκρατής, quod tria ſignificat, Primò, voti compotem; Secundò, caſtum; Tertiò, continentem: quæ tria huic loco congruunt. Vers. 21. D *Continens tria ſignificat.*

Primò. Primò ergo & genuinè, ſenſus eſt. q. d. Vt cognoui, quòd non poſſem eſſe continens, id eſt compos voti, potens, & in poteſtate habens ſapientiam, vt ſcilicet obtinerem illam adeò deſideratam; niſi Deus eamdem mihi daret, ipſum adij & pro ea deprecatus ſum. Totum enim Salomonis votum erat de ſapientia conſequenda, vt patet ex dictis. Vnde & c. ſeq. orans & hoc votum ſuum explicans, non niſi ſapientiam à Deo poſtulat. Ita Nannius, Vatabl. Ianſen. Cantacuz. Oſorius, à Caſtro, Emman. Sa, Lorin. & ceteri. *Continens* enim idem eſt, quod tenens, compos, poſſidens,

A poſſidens.q.d. Cùm ſcirem me meis viribus non poſſe obtinere ſapientiam, nec obtentam retinere, nec retentâ benè vti, niſi per Dei gratiam, hanc imploraui. Sic Eccli.6.28.dicitur: *Et continens factus eius*, id eſt tenens vel poſſidens ſapientiam, *ne derelinquas eam*. Et c.15.v.1. *Et qui continẽs eſt iuſtitiæ*, hoc eſt compos iuſtitiæ, vel qui adeptus fuerit iuſtitiam, *apprehendet illam*, ſapientiam. Et c.27.33. *Ira & furor, vtraque execrabilia ſunt, & vir peccator continens erit illorum*, id eſt compos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit, *& cùm cognouiſſem me non alio modo tenere illam ſi Deus non dediſſet mihi.*

Secundò. Secundò, *continens*, idem eſt, quod caſtus, qui ſe continet & refrænat à libidine, cuius ſtimuli ſunt vehementiſſimi. Salomon enim poſtulare videtur caſtitatem, quaſi indiuiduam ſapientiæ B comitem, metuens ne per libidinem, ad quam naturâ propendebat, perderet ſapientiam, vti in ſenio eam perdidit: quod hic præſagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id, quod præceſſit, *Veni ad corpus incoinquinatum*: illud enim in puritate ſua continere & conſeruare ſatagebat. *Continens* igitur idem eſt, quod in poteſtate tenens, frænans & coërcens venereas corporis voluptates, earumque domitor, victor & dominus (hoc enim eſt ἐγκρατής) quod fit virtute caſtitatis. ita Gloſſa, Dionyſ. Holcot, Hugo Æther. de Regreſſu animarum c.32. ac Tertull. de Veland. virginib. c.13. & S. Auguſt. li.6. Confeſſ. c.11. & epiſt. 89. quæſt.2. vbi ex hoc loco docet, continentiam non eſſe virium liberi arbitrij, ſed gratiæ Dei: *Cùm ſcirem*, inquit, *quòd nemo eſſe poteſt continens, niſi Deus det. Iubet ergo Deus continentiam, & dat conti*C*nentiam. Iubet per legem, dat per gratiam: iubet per literam, dat per ſpiritum.* Et epiſt.143. ad Iulianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propoſitum gratulatur, ſed monet hoc eſſe inſigne donum Dei, ideoq; ab eo infimis precibus lachrymiſque poſtulandum. Idem docet Proſper contra Collat. c.36. Continentia ergo hîc ſignificat caſtitatem, non ſolùm virginalem, ſed & vidualem & coniugalem. Triplex enim hæc caſtitas eſt donum Dei, imò coniugalis ſæpè maius eſt donum, quàm virginalis. Experientia enim libidinis in coniugio, vehemens eſt ſtimulus ac tentatio ad eam extra coniugium ex ſpecioſioribus corporibus captandam. Salomon enim cùm poſtulauit hanc continentiam & ſapientiam, iam erat maritus, adeoque iam genuerat Roboam, vti ſuperiùs oſtendi. Ita Bellarm. lib.2. de Monachis c.31. & lib.5. de Gratia & lib. arb. c.7.

D Rurſum loquitur hîc Salomon, non ſolùm de actu continentiæ ſiue caſtitatis, ſed etiam de habitu, ſiue ille ſit acquiſitus, ſiue infuſus: omnes enim habitus, licèt acquiſiti, ſunt dona Dei, qui eſt auctor omnium bonorum naturalium. Minùs rectè ergo Scholaſtici nonnulli, ex hoc loco probant præter virtutes acquiſitas, dari virtutes morales à Deo infuſas. Etſi enim id verius ſit; tamen non ſatis ſolidè ex hoc loco & ſimilibus probatur. Ita Gabriel Vaſquez 1.2. diſp. 86. n.12. Magis tamen loquitur hîc Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus eſt, inter tot tamq; graues libidinis occaſiones & tentationes: ad quas ſuperandas non ſufficit natura, nec habitus naturalis, ſed opus eſt peculiari gratia Dei, eaque frequenti & potenti: vti docet S. Auguſt. locis iam citatis, qui ex hoc loco idipſum probat.

Moraliter hîc diſce, quòd humilitatis humiliſq; orationis præmium eſt caſtitas, ſicut ſuperbiæ condigna caſtigatio eſt luxuria, vti docet S. Gregor. 26. Moral. 13. *Nam multis*, inquit, *ſæpè luxuriæ ſeminarium ſuperbia fuit: quia dum eos ſpiritus quaſi in altum erexit, caro in infimis merſit. Hi enim ſecreto prius eleuantur; ſed poſtmodum publicè corruunt: quia dum occultis intumeſcunt motibus cordis, apertis cadunt lapſibus corporis.* Humilitas ergo eſt cuſtos pudicitiæ. Quocirca S. Ignatius epiſt. ad Philipp. *Qui caſtus eſt, vel continens*, inquit, *non extollatur, ne perdat mercedem ſuam.* S. Hieron. epiſt. ad Demetriadem: *Non ſolùm putes tuum eſſe, quod tuum eſt,* B *ſed earum, quæ ſuam in te expreſſere pudicitiam* (matris atque auiæ) *& honorabilium nuptiarum, cubiliſq; immaculati pretioſiſſimum germinauere te florem, qui perfectos afferet fructus ſi humiliaueris te ſub potenti manu Dei.* S. Auguſt. ſerm. 53. de Verbis Domini: *Audeo dicere: ſuperbis continẽtibus expedit cadere, vt in eo ipſo, in quo ſe extollunt, humilientur.* S. Fulgent. epiſt. 3. ad Probam. de virgin. c.18. *Vt integra permaneat Deo dicata virginitas, ſicut cuſtoditur integritas corporis, multò ampliùs cuſtodiẽda eſt humilitas cordis. Si qua enim verè virgo eſt Chriſti, non poteſt Chriſto niſi humilitate coniungi*, &c. S. Bernard. hom.1. ſuper Miſſus eſt: *Pulchra permixtio virginitatis & humilitatis; nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua & humilitas commendat virginitatem, & virginitas exornat humilitatem.* Et paulò pòſt: *Vt placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis virgo* C *ſuperba? Maria virginem ſe oblita gloriatur de humilitate, & tu negligendo humilitatem, blandiris tibi de virginitate? Reſpexit humilitatem ancillæ*, &c. *Expedit tibi virginem non eſſe, quàm de virginitate inſoleſcere.* Rurſum Caſſianus lib.2. de Inſtitut. ren. cap.18. *Sicut, ait, ſine humilitate caſtitas obtineri non poteſt, ita ſine caſtitate ſcientia obtineri nequit;* vtriuſque ergo imò omnis virtutis, omniſque boni centrum eſt humilitas, humiliſque oratio. Vnde S. Chryſoſt. apud Antonium in Meliſſa p.1. cap.46. *Oratione*, inquit, *acquiritur conuerſatio Dei, ſeiungitur autem à Deo, qui non ſe coniunxerit ei per orationem. Qui verò ſeparatur à Deo, illum prorſus neceſſe eſt aduerſario coniungi. Oratio cuſtodia eſt temperantiæ, virginitatis ſigillum, iræ caſtigatio, ſuperbiæ moderatio, animæ memoris iniuriarum expiatio, inuidiæ diſſolutio, pacis confirmatio.*

Exempla. Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud D Caſſian. collat.7. c.2. cùm pro perfecta caſtitate impetranda *iugi ſupplicationi ac lacrymis indefeſſus inſiſteret, adueniens ad eum angelus in viſione nocturna, eiuſq; velut aperiens vterum, quamdam ignitam carnis ſtrumam de eius viſceribus auellens, ac proijciens, ſuiſq; omnia vt fuerant locis inteſtina reſtituens: Ecce, inquit, incentiua carnis tuæ abſciſſa ſunt, & obtinuiſſe te noueris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter popoſciſti.*

S. Thomas Aquinas iuuenis tentatus à ſcorto, à fratribus ſubmiſſo, titione illud fugauit, moxque orans pro dono caſtitatis, vidit angelum zona ſibi renes ſtringentem, dicentemque: *Accipe cingulum caſtitatis*, ac deinceps per omnem vitam ſenſu libidinis caruit, vti habet eius Vita.

Superbia mater libidinis, humilitas caſtitatis. Gnoma.

S. Cæ-

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans cum Pſalte pſal. 118. *Fiat Domine cor meum immaculatum in iuſtificationibus tuis, vt non confundar*, caſtitatem angelicam, eiuſque cuſtodem angelum meruit obtinere; quin & eamdem Valeriano ſponſo, Tiburtio eius fratri, multiſque alijs aſpirauit, ac velut apis argumentoſa virginum mella fauoſque contexuit.

Simile exemplum de Abbate Moſe recenſet Palladius in Lauſiaca c.22. de Pacone c.29. Vide S.Auguſt. de S.Virgin.c.39.

Illuſtre recenſque exemplum extat in Vita S.Elzearij Comitis Arriani c.36. Hic enim cum ſponſa ſua Dalphina in flore ætatis, ipſo feſto S. Magdalenæ poſt Synaxim flexis genibus, ſunctiſque ſuper Miſſale manibus, perpetuam Deo vouit virginitatem, hac forma: *Domine Ieſu Chriſte, à quo omne bonum & donum proficiſcitur, ego peccator fragilis & infirmus, ſine tuo ſpeciali dono non poſſum caſtè & continenter viuere: ſed de tuo ſingulari adiutorio confidens, voueo & promitto tibi, & ſanctiſſimæ matri tuæ atque omnibus Sanctis, toto tempore vitæ meæ me caſtè victurum, & virginitatem ſeruaturum, quam huc vſque tua benignitate in me cuſtodiſti, atque huius promiſſionis exequendæ cauſa, paratus ſum quaſcumque afflictiones & pœnas, atque etiam mortem ipſam perpeti.* Denique S. Virgo Dalphina conſimili modo virginitatis votum, quod iam antè ſecretò fecerat, publicè repetiuit. Subiunxit D.Garſenda eius nutrix illud S. Vrbani Pontif. de S. Cæcilia: *Domine Ieſu Chriſte ſeminator caſti conſilij, ſuſcipe ſeminum fructus, quos in Dalphina virgine ſeminaſti.*

Porrò mirè ad caſtitatem iuuat implorare opem B.Virginis: hanc enim ſtatuit virginum reginam & caſtitatis præſidem: vnde Eccleſia eam inuocans ſupplicat: *Nos culpis ſolutos, mites fac & caſtos: vitam præſta puram.*

Tertiò. Tertiò, *continens* hic non ſolùm caſtum, ſed & à quolibet alio vitio continentem & abſtinentem ſignificat. Vnde Syrus vertit, *agnoui autem, quod non poſſem domare animã meam.* Continentia enim generalis eſt virtus, quæ, vt docet Ariſtot. toto lib.7. Ethic. iram, gulam, ſuperbiam, auaritiam acediam, omnemque aliam prauam mentis affectionem, ſiue concupiſcẽtiam, coërcet & refrænat, facitque vt homo in ſuis actionibus ſit moderatus, modumq; debitum in omnibus teneat. Huiuſmodi autem moderatio eſt vera ſapientia, quam ſequenti petit oratione. Vnde dicit de ſapientia: *Deducet me in operibus meis ſobriè*, id eſt temperatè & moderatè, ita ſcilicet, vt in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. bene exponit: *Non poſſem eſſe continens à vitiis.* Et S. Auguſt. l.10. Confeſſ.c.29. locum hunc tractans, *continentiam* interpretatur abſtinentiam ab omnibus vitijs: ſic enim Deum alloquitur & obſecrat: *Et tota ſpes mea non niſi in magna valdè miſericordia tua. Da quod iubes, & iube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cùm ſcirem, ait quidam, quia nemo poteſt eſſe continens niſi Deus det, & hoc ipſum erat ſapientiæ, ſcire cuius eſſet hoc donum. Per continentiam quippe colligimur & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus. Minùs enim te amat, qui tecũ aliquid amat quod non propter te amat, O amor, qui ſemper ardes & numquam extingueris, charitas Deus meus, accende me. Continentiam iubes, da quod iubes, & iube quod vis.*

A *Iubes certè, vt contineam à concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum, & ambitione ſæculi, iuſſiſti à concubitu, & de ipſo coniugio melius aliquid, quàm conceſſiſti, monuiſti.* Similia habet lib.4 contra Iulian. c.3. & lib. de Peccat. merit. c.5. & lib. de Continentia c.1. Porrò Ariſtot. lib.7. Ethic. diſtinguit continentiam a temperantia, quòd hæc plena & perfecta ſit virtus; illa verò inchoata dumtaxat, eo quòd adhuc verſetur in lucta & pugna vitij contrarij, ac cum rebellione, & quaſi ſeditione paſſionum confligat. Verùm Salomon hæc duo non diſtinguit, ſed continentem vocat temperantem & moderatum in omnibus.

ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM] Ita lege cum Rom. & Græcis: quare minùs rectè alij legunt, *& hoc ipſum erat ſumma ſapientia*; alij, *ſapientiæ*. Pro *ſa-*
B *pientia* græcè eſt, φρόνησις, id eſt prudentia, intelligentia, ſapientia. Pro *donum* græcè eſt χάρις, id eſt *gratia*; caſtitas enim eſt donum gratiæ Dei, idque vnum è maximis, ob eius difficultatem, & tentationes carnis aſſiduas & periculoſiſſimas. Quàm hoc verum ſit docet S. Auguſt. qui in concubinatu & hæreſi exiſtens, putabat continentiam a concubitu ſibi eſſe impoſſibilem, eò, quòd illam quæreret in viribus liberi arbitrij. Sic enim ait lib.6. Confeſſ.c.11. *Propriarum virium credebam eſſe continentiam, quarum mihi non eram conſcius, cùm tam ſtultus eſſem, vt neſcirem, ſicut ſcriptum eſt, neminem poſſe eſſe continentem, niſi tu dederis. Vtique dares, ſi gemitu interno pulſarem aures tuas, & fide ſolida in te iactarem curam meam.* Vnde idem conuerſus iam ſapientior factus, epiſt. 143. *Non tantùm*, inquit, *in hoc nos adiuuat Deus ſua gratia, vt*
C *amando agamus, quod diſcendo iam ſcimus; ſed vt ſciamus, quid agendum ſit. Ita vt nemo poſſit eſſe continẽs, niſi Deus det, & neque hoc ipſum ſciens.* Quin & Caſſian. Collat.12.c.4. *Sciens*, inquit, *impuriſſimæ colluuionis aſpergine ſe protinus maculandũ ſi vel paululum quid ab eo protectio diuina diſceſſerit, ac proinde pro perpetuitate eius, cum omni contritione & humilitate cordis indefeſſis eſt orationibus exambiendum.*

Hinc & S. Auguſt. eadem epiſt. 143. docet, non tantùm in fidelibus, ſed etiam in Gentilibus, continentiam eſſe donum gratiæ Dei, affertque exemplum Polemonis, qui audiens Xenocratem de abſtinentia diſſerentem, ex ebrioſo factus eſt ſobrius.

EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS] Græcè, *ex toto corde meo*, id eſt, ex toto cordis mei, que affectu, gemitu, deſiderio & ſuſpirio, additis quoque ie-
D iunijs, vigilijs, chameunia, id eſt humi cubatione (hæc enim carnem macerant, orationem acuunt, & ad caſtitatem diſponunt) ait Cantacuzenus. Qui ſic ſeriò, ardenter, & quaſi toto corde petunt à Deo donum caſtitatis, impetrant: qui verò frigide, dubie & dimidio dumtaxat corde petunt, non impetrant, quia impetrare nolunt. Talis ante conuerſionem erat S. Auguſt. quem audi lib.8. Confeſſ. c.7. *At ego adoleſcens miſer valde, miſer in exordio ipſius adoleſcentiæ, etiam petieram à te caſtitatem, & dixeram: Da mihi caſtitatem & continentiam: ſed noli modo* (en cor non integrum, duplicem animum, inconſtantem in vijs ſuis, non directum à Deo) *timebam enim, ne me citò exaudires, & citò ſanares à morbo concupiſcentiæ, quam malebam expleri, quàm extingui.*

Hæc

Hæc oratio Salomonis eſt illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco diſcimus, eum multis antè diebus in deſiderio habuiſſe ac in votis ſapientiam, eamque à Deo poſtulaſſe: vnde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis eius ſatisfacere, iuſſit vt peteret quod vellet: & poſtulauit ſapientiam, vt ſæpe alias poſtulauerat, ac data eſt illi tam eximia, vt præiret omne genus A hominum, vt ait S. Hieron. in 12. Eccleſ. (etſi in cap. 2. eiuſdem libri dicat, Salomonem non fuiſſe ſapientiorem Abraham, Moſe & ceteris Sanctis, ſed ijs qui fuerunt ante ſe in Ieruſalem) quia *poſtulauit in fide, nihil hæſitans, & poſtulauit à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat*, vt dixit cap. 1. ſuæ Canonicæ S. Iacobus. ita à Caſtro.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ORatio Salomonis pro impetrandæ ſapientia, cuilibet religioſo & ſapientiæ ſtudioſo, præſertim Prælato & principi, vſurpanda. Eſt enim oratio hæc pijs affectibus, æquè ac rationibus efficaciſſimis plena, docens ſapientiam eſſe neceſſariam, tam ad ſe, quàm ad populum ſapienter regendum, eò quòd ipſa norit omnia, ac ſine ea homo ignorans & imbecillus nihil efficiat, quod feliciter ſuccedat. Videtur hæc eſſe illa oratio qua Salomon impetrauit ſapientiam, de qua 3. Regum 3. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suſo ſub annum Domini 1350. confecit Horas de æterna Sapientia, eius ſtudioſis perutiles æquè ac pias. Extant inter opera eius, & in Hortulis animæ.

1. DEus patrum meorum, & Domine miſericordiæ, qui feciſti omnia verbo tuo,
2. & ſapientia tua conſtituiſti hominem, vt dominaretur creaturæ, quæ à te
facta eſt, 3. vt diſponat orbem terrarum in æquitate & iuſtitia, & in directione
cordis iudicium iudicet: 4 da mihi ſedium tuarum aſſiſtricem ſapientiam, & noli
me reprobare à pueris tuis: 5 quoniam ſeruus tuus ſum ego, & filius ancillæ tuæ,
homo infirmus, & exigui temporis, & minor ad intellectum iudicij & legum.
6. Nam & ſi quis erit conſummatus inter filios hominum, ſi ab illo abfuerit ſapiē-
tia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu elegiſti me regem populo tuo, & iudicem
filiorum tuorum, & filiarum: 8, & dixiſti me ædificare templum in monte ſancto
tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare, ſimilitudinem tabernaculi ſancti tui,
quod præparaſti ab initio; 9. & tecum ſapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ &
affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres, & ſciebat quid eſſet placitum oculis tuis,
& quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de cælis ſanctis tuis & à ſede
magnitudinis tuæ, vt mecum ſit & mecum laboret, vt ſciam quid acceptum ſit
apud te: 11. ſcit enim illa omnia & intelligit, & deducet me in operibus meis ſo-
briè, & cuſtodiet me in ſua potentia. 12. Et erunt accepta opera mea, & diſponam
populum tuum iuſtè, & ero dignus ſedium patris mei. 13. Quis enim hominum
poterit ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 14. Cogita-
tiones enim mortalium timidæ & incertæ prouidentiæ noſtræ. 15. Corpus enim,
quod corrumpitur, aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit ſenſum
multa cogitantem. 16. Et difficile æſtimamus quæ in terra ſunt: & quæ in pro-
ſpectu ſunt, inuenimus cum labore. Quæ autem in cælis ſunt quis inueſtigabit?
17. Senſum autem tuum quis ſciet, niſi tu dederis ſapientiam, & miſeris ſpiritum
ſanctum tuum de altiſſimis: 18. & ſic correctæ ſint ſemitæ eorum qui ſunt in ter-
ris, & quæ tibi placent didicerint homines? 19. Nam per ſapientiam ſanati ſunt
quicumque placuerunt tibi Domine à principio.

VERS. 1. DEVS PATRVM MEORVM, ET DOMINE MISERICORDIÆ, QVI FECISTI OMNIA VERBO TVO] *Tu meorum* non eſt in Græco: Holcot legit, *noſtrorum*, purà Dauidis & Patriarcharum, præſertim Abrahæ, Iſaac & Iacob, qui totius Iſraelis, id eſt populi fidelis & religioſi, fuere patres, eumque optimè & ſapientiſſimè rexerunt; qua in re ipſe illos imitari cùm velit, iure idem ſapientiæ donum ab eodem auctore Deo poſtulat. Rurſum hi ob fidem & ſanctitatem Deo fuere chariſſimi, adeò vt Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari & inuocari voluerit, dicens ad Moſen & Hebræos Exodi 3. 15. B *Dominus Deus patrum veſtrorum, Deus Abrahā, Deus Iſaac, & Deus Iacob miſit me ad vos; hoc nomen mihi eſt in æternum, & hoc memoriale meum in generationem & generationem.* Atque ſic Deus humano generi ſuum nomen elargitus eſt, auctore Philone in libro de Abrahamo, vt habentes refugium ad preces & ſupplicationes, à ſpe bona non excluderentur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmiſſis: quod meliùs facit nunc nomē Ieſu Chriſti Domini noſtri, quo noſtras omnes preces claudimus & obſignamus. Nam maiorum merita, & præcipuè Sanctorum, Deo proponere ad poſtulandum quidpiam, conſueuere probi in

primis

primis viri. Ita Cantacuzenus, à Caſtro. Pineda & alij: Deus enim patrum, eſt pariter Deus filiorum, quos ipſe patribus dedit, vt filius propter patrum merita, ſe æquè ac patribus Deum propitium exhibeat; præſertim quia id olim ipſe promiſerat patribus, vt cùm dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me & te, & inter ſemen tuũ poſt te in generationibus ſuis fœdere ſempiterno: vt ſim Deus tuus, & ſeminis tui poſt te.* Geneſ. 17. 7. Et *Benedicam tibi, & multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cæli, &c. & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes*, Geneſ. 22. 17.

Domine misericordiæ] Vatabl. *beneficentiæ*; Pagnin. *pietatis*, id eſt ſummè beneficus, pius, miſericors & miſerator, qui peccatum homicidij & adulterij patri meo Dauidi, & matri meæ Bethſabee miſericorditer remiſiſti, ait Lyran. Vnde Lucifer Calar. legit, *Domine miſericordiarũ.* Hoc titulo gaudet Deus, eoq; inuocatus poſtulata audit & exaudit. Miſericordiæ enim proprium opus eſt, miſerorum miſereri, eiſq; opem ferre; atque omnes indigent Dei miſericordiâ, vt eam velut ſibi patrocinantem coram Deo allegare poſſint & debeant. Sic pauperes, vt ſtipem emendicent à diuitibus, ſolent eorum miſericordiam & liberalitatem allegare & dilaudare. Emphaſim habet τὸ *Domine*. q. d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ miſericordiæ, æquè ac immenſæ miſeriæ noſtræ: illam ergo velut ditiſſimus & liberaliſſimus Dominus in nos eroga, vt miſeriæ tantæ ſuccurras: abyſſus enim miſeriæ noſtræ inuocat abyſſum miſericordiæ tuæ. Tu enim es primus & ſummus omnium eleëmoſynarius, imò *tu es pater miſericordiarum, & Deus totius conſolationis*, 2. Cor. 1. 3.

Rurſum, Deus propriè dicitur *Dominus miſericordiæ*, quia dominium ſuum oſtendit miſerendo potiùs, quàm puniendo, vel aliud quid agendo, iuxta id quod orat Eccleſia: *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miſerando manifeſtas*: patiens enim & clemens eſt potens iræ, animiq; ſui & rerum omniũ, vti oſtendi Prouerb. 16. 32. ad illa: *Melior eſt patiens viro forti.*

Qvi fecisti] Conciliat ſibi hoc verſu Dei beneuolentiam tribus Dei attributis, ſcilicet Primò, allegando Dei amorem & fidelitatem, quòd ſcilicet, ſit Deus patrum ſuorum, eiſque promiſerit ſe eorum poſteris benedicturum, id eſt benefacturum: rogat ergo, vt idipſum nunc fideliter, ac reipſà poſteris egentibus & inuocantibus præſtet, ac amorem, quo proſequitur patres, teſtetur & extendat in filios. Secundò, allegando Dei miſericordiam, vt eam ſibi miſero, eam poſcenti more ſuo exhibeat. Tertiò, allegando Dei potentiam, quòd ſcilicet omnia verbo ſuo fecerit & crearit, ac proinde ei perfacile ſit, rem hanc petenti annuere. Docet ergo nos hiſce tribus titulis ſtringere, & quaſi cogere Deum ad præſtãdum id, quod petimus: vult enim efficaci ardentique oratione & deſiderio ſtringi & quaſi cogi Deus à nobis.

Verbo tvo] ſolo iuſſu tuo, putà in mente dicendo: Fiat lux, fiant luminaria, &c. Geneſ. 1. Myſticè, Verbo, id eſt Filio, tuo: per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *verbum* notat tum facilitatẽ, tum ſapientiam, qua Deus cuncta creauit. Vide dicta Geneſ. 1. Verbum denique, id

A eſt Filium Dei, tacitè doctorem ſibi poſcit Salomon, qui per incarnationem futurus erat doctor Iſraelis, & gentium omnium. Vnde 3. Reg. 3. 9. cùm apparuit Deus Salomoni, non Patrem, ſed Filium apparuiſſe cenſet Pineda & alij. Imò Conc. Sirmienſe, docet in omnibus Dei apparitionibus veteris Teſtamenti, Filium dumtaxat apparuiſſe, vt ſuæ incarnationi, qua viſibilis hominibus apparíturus erat, præluderet.

Præclarè S. Baſilius lib. 1. contra Eunomium: *Nónne*, inquit *cùm de Deo audimus, quod in ſapientia omnia fecit, conditricem tunc eius artem docemur? cùm verò quod aperuit manum ſuam, & implet omne animal benedictione pſal. 144. prouidentiam eius, quæ per omnia tranſit? cùm verò, quod poſuit tenebras latibulum ſuum pſal 17. 12. inuiſibilis naturæ eius admonemur? Cùm rurſus è perſona ipſius Dei dicitur Malach.*
B *3. 6. Ego ſum, & alteratus non ſum, identitatem æternam, incommutabilitatemq; diuinæ ſubſtantiæ, diſcimus?* Quin & Plato: Bonus, inquit, eſt Deus: omnia ergo ſibi ſimillima fieri voluit: nam bonus nullius vmquam rei inuidia tangitur. Et Seneca lib. 4. de Benef. *Non mentiar, ſi dixero neminem non amare beneficia ſua, cui non cauſa ſit iterum dandi beneficij, ſemel dediſſe. Cui initio non fuiſſet ratio præſtandi, aliquid ei præſtamus, quia præſtitimus.*

Et sapientia tva constitvisti hominem, vt dominaretvr creatvræ, qvæ à te facta est] Græcè, *creaturis à te factis*, incipit iam vrgere Deum rationibus ad ſapientiam ſibi communicandam, vt officio regnandi ſibi à Deo impoſito, rectè perfungatur. Vnde ablatiuus *ſapientiâ tuâ* poteſt referri, tum ad Deum, Vers. 2.
C qui ſapienter hominem creauit velut mundi regem & dominum, vt illum regeret; tum potiùs ad hominem, quem Deus ſapientia imbuit, vt ſapienter mundum gubernaret: id enim magis ſeruit Salomonis propoſito, quo Deum ſtimulat ad ſapientiam ſibi dandam, velut ſibi debitam ad ſapienter regendum. Vnde pro *conſtituiſti*, græcè eſt, κατεσκεύασας, id eſt reformaſti, adornaſti, concinnaſti, docuiſti, inſtruxiſti rebus neceſſarijs, ſicut vas (hoc enim græcè dicitur σκεῦος) aliquod plenè per omnia formatur, concinnatur, adornatur, vt ſit elaboratum, perfectum & expoliatum ad ſuos vſus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plaſmatum, infudit animam rationalem, eique ſapientiam indidit, vt homo eſſet perfectus, & idoneus ad regendum
D orbem.

Prima ergo eſt hæc ratio, q. d. Domine, qui ineffabili tuâ ſapientiâ Adamum creaſti velut regem mundi, vt dominaretur ceteris creaturis, ne illæ ratione æquè ac rectore deſtitutæ, inter ſe confligerent, aut carerent debita ſubordinatione, diſpoſitione & gubernatione, ideoque Adamum, vt idipſum præſtaret, ſapientia tua ipſi indita adornaſti & inſtruxiſti; quæſo te, vt eamdem mihi quoque indas & communices: me enim conſtituiſti regem Iſraelis, id eſt populi fidelis & Eccleſiæ tuæ: vt ergo munus regium mihi à te impoſitum ritè obeam, ſapientiam ad hoc debitam & neceſſariam mihi elargire: ego enim ſum filius heres Adæ; ac non ſolùm vrbis tuæ ſanctæ, puta Hieroſolymæ, ſed & quodammodo orbis totius à te conſtitutus ſum rector; tum quia me deſtinaſti orbis magiſtrum, vt rerum om-

nium naturas perſcruter & hominibus explicem: tum quia me vrbis tuæ ſapientis & ſanctæ regem deſignaſti, vt ex me orbis totus veri regis ideam, verumque regendi exemplar hauriat & capiat. Quocirca Salomon Adæ in ſapientia, æquè ac iure regnãdi fuit par vel ſuppar. Facilius enim fuit Adæ in iuſtitia originali, regere creaturas ratione carentes ad nutum obedientes, quàm Salomoni poſt lapſum regere Hebræos duræ ceruicis, & concupiſcentijs ſuis addictos. Vnde apud interpretes problema eſt, vtrius ſapientia fuerit maior, Adæ, an Salomonis? & adhuc ſub iudice lis eſt, alijs Adæ, alijs Salomoni primas ſapientiæ aſſignantibus.

VERS. 3. VT DISPONAT ORBEM TERRARVM IN ÆQVITATE (græcè, *ἐν ὁσιότητι*, id eſt *in ſanctitate*) ET IN IVSTITIA, ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] *Diſponat*, id eſt gubernet: gubernatoris enim eſt omnia ſuis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis & conditionibus ordinare & diſponere. Simile eſt v. 12. Vnde græcè eſt *διέπῃ*, id eſt diſpenſet, adminiſtret, curet, præſit, moderetur, regat: hinc Deus ab Ariſtotele (ſi tamen is eſt auctor) lib. de Mundo, vocatur *ὁ τὰ σύμπαντα διέπων*, id eſt omnia adminiſtrans, diſponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, iuxta illud Gen. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinē noſtram, & dominetur* ſeu *præſit piſcibus maris, & volatilibus cæli, & beſtijs, vniuerſæq; terræ, omniq; reptili, quod mouetur in terra.* Hoc eſt, faciamus hominem præditum libero arbitrio, ratione & ſapientia, in quo ſit nobis ſimilis, vt gubernet mundum in ſanctitate & iuſtitia, hoc eſt in cultu & religione veri Dei, & in conuerſatione iuſtitiæ erga alios homines.

ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] Græcè, *ἐν εὐθύτητι ψυχῆς*, id eſt *in rectitudine animæ*, vel, vt Lucifer pro S. Athanaſ. legit, *animi:* per quam S. Bonauent. & Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clementiam, Lyran. dictamen rectæ rationis. Meliùs Oſorius animi æquitatem & rectitudinem accipit. q. d. Adam conſtitutus eſt à Deo rector mũdi, vt animo æquo & recto, ac ab omni ſiniſtro affectu, paſſione, perſonarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, iuſtum ſuum iudicium exerceret, & ius ſuum cuique diceret ac tribueret: rectitudo enim hæc aduerſatur obliquitati, qua quis ob metum vel fauorem deflectit à recta iuſtitiæ norma & regula, cuius fons & origo eſt lex æterna in mente Dei: qui proinde iudici in mente aſſiduè cogitandus eſt, vt rectè iudicet, iuxta conſilium Ioſaphat regis 2. Paral. 19. 6. Vnde Iob c. 34. 14. *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor ſuum, ſpiritum illius & flatum ad ſe trahet.* Addit noſter Lorinus, rectitudinem vel directionem cordis, poſſe ſignificare promptitudinem, facilitatem, ac quaſi explanationem & leuitatem aſperitati, hæſitationi & obſcuritati contrariam. Multi enim in iudicando ſunt obſcuri, implexi, hęſitantes, tardi, aſperi, cùm iudex debeat eſſe clarus, reſolutus, expeditus, planus, æquus & facilis.

Hinc Tropolog. infert Cantacuzenus: Ille, inquit, erit perfectus rex, qui ex prima mundi adminiſtratione & regno homini à Deo commendato, rationem addiſcit gubernandi *in æquitate*, id eſt ſanctè quoad ſe: *in iuſtitia*, quoad cognoſcendas aliorum naturas & neceſſitates, ad reddendum vnicuique quod ſuum eſt, inſtar Adami cognoſcentis ſingula, & dominantis in omnia: & *in directione cordis*, ſe omniaque ſua conferentis in veri Dei religionem & cultum: hoc enim affert *cor rectum*. Rectus enim illud totum, quantum quantum eſt, dirigit in Deum.

DA MIHI SEDIVM TVARVM ASSISTRICEM SAPIENTIAM] Syrus, *da mihi ſapientiam à conſpectu ſedis tuæ*; Arabicus, *da mihi ſapiētiam eorum qui frequentant te* græcè, *δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν*, id eſt, *da mihi tuorum thronorum paredram*, id eſt *aſſidentem ſapientiam*. Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem angelorum primæ hierarchiæ, qui vocantur Throni: his enim inſidet Deus poſt Seraphim & Cherubim, iuxta illud pſal. 79. 2. *Qui ſedes ſuper Cherubim, manifeſtare coram Ephraim*. Magis ad litteram per *thronos* accipias ſedes regales: reges enim ſedent in thronis regijs: vnde in ijſdem metaphoricè ſedere dicitur Deus, qui eſt Rex regum & Dominus dominantium, quo ſignificatur ſumma & eminentiſſima Dei poteſtas & dominium in omnes reges & principes, imò in omnes angelos, totumque orbem. VERS. 4.

Paredri iudices qui?

ASSISTRICEM] Græcè, *πάρεδρον*. Alludit ad aſſeſſores Iuriſperitos, qui ex veteri more dantur iudicibus iunioribus vel imperitioribus, vt ex eorum admonitu ſententiam rectam dicant: hi enim vocabantur *πάρεδροι*, deinde *συγκάθεδροι*, teſte Vlpiano ff. de excuſ. libr. 10. & Modeſtino ff. de offic. Aſſeſſ. lib. 1. niſi malis alludi ad angelos vel genios paredros: ſic enim reges habēt ſuos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Vnde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Perſarum, Daniel. 10 Sic & Socrati ſuus fuit genius paredrus, id eſt angelus vel dæmon, cuius conſilio omnia agebat, teſte Platone, & Laërtio in eius Vita. Sic magi habēt paredros dæmones, qui eis arcana reuelant. Sic S. Irenæus lib. 1. c. 9. & 20. docet. Simonem Magum & Marcum habuiſſe genios paredros, qui vtique non alij erant, quam dæmones familiares: qualem etiam ſe habuiſſe aſſeruit Lutherus lib. de Miſſa angulari, & Zuinglius lib. de Supplemento Euchariſtiæ, & Caluinus epiſt. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipſe, vt conuitijs abſtineret, reſpondit, hunc ſui non ingenij, ſed genij eſſe morbum. Vide Feuardentium in Irenæum loco iam citato, vbi varijs ex antiquitate exemplis docet, quòd, ſicut Eccleſiæ paredrus adeſt Spiritus ſanctus & ſapientia, ſic hæreſiarchis paredrus aſſideat dæmon.

Eſt proſopopœia. Sapientiæ enim hîc datur perſona quaſi angeli vel conſiliarij, qui Deo aſſiſtat, vt ſapienter omnia diſponat, ac ab eo mittatur in terram, præſertim ad reges & principes, vt eos dirigat doceatque ſapienter munus ſuum obire, ac ſubditos regere; Prouerb. 1. 20. Iob 28. 12.

Sic Poëtæ fingunt Ioui aſſidere *θέμιν καὶ δίκην*. id eſt æquitatem & iuſtitiam, quam velut virginem integram, aſſerunt eſſe deam iudiciorum præſidem, quòd lites dirimat & decidat. Vnde

Ariſtot.

A Ariſtot. lib. de Mundo: Deus, ait, è veſtigio comitem habet iuſtitiæ præſidem, quam Δίκην, nominat, diuinæ legis vindicem, ſimul ac quidquā ſanctionum eius prætermiſſum eſt.

Orat ergo Salomon dicitque: Da Domine, vt ſapientia, quæ tibi quaſi ſummo omnium gubernatori aſſiſtit, mihi quoque regi conſilij indigo aſſiſtat, tam in regendo, quam in iuredicendo: nam ſine ſapientiæ conſilio, reges nihil agere, nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut πάρεδρον, imò πρόεδρον, id eſt præſidem & antiſtitem, quæ mecum in ſolio regali ſedeat, imò ſola illud occupet: lubens enim omne illud ipſi cedam, vt iuxta eam conſidentem, ego velut diſcipulus aſtem. Continuè ergo mihi adſit, adſideat & præſideat, nec vnquam a meo latere diſcedat, vt eius magiſterio erudiar, & diſcam quid dicere, quid diſcernere, quid indi- B care debeam: illi enim velut magiſtræ in diſciplinam me dedo, ipſi vt reginæ me ſubdo: illa ergo ceu regina à dextris mihi aſſiſtat, meque in omnibus regat & dirigat, necubi errem aut cæſpitem.

Et noli me reprobare a pveris tvis] *Puer* in Scriptura vel filium, vel ſeruum ſignificat, electum & dilectum. Senſus ergo eſt. q. d. Noli me reijcere ex numero filiorum & famulorum tuorum, quos velut tibi dilectos, tua ſapientia donaſti & dotaſti: nam ego ſum tibi filiusfamilias, natus ex ancilla tua, vt ſequitur. Iam Primo, Cantacuzenus per pueros accipit angelos, præſertim ſupremos Deo aſſiſtentes, puta Cherubinos (qui à ſcientia & ſapientia nomen acceperunt) & Seraphinos, qui à Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim ſunt proximi Deo, quaſi primi eius familiæ pueri, id eſt filij vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, inſtar angeli Cherubini & Seraphim Deo familiariſſimus eſſe, & lumen ab illo accipere, quod in ſibi ſubditos & populares refundat. Secundò & magis ad litteram, per pueros accipias patres & patriarchas diuinorum ſcientia præſtantes, puta Abraham, Iſaac, Iacob, Dauidem, &c. cum quibus etiam vt annumeretur velut filius & heres, ac ſapientiæ dono inſigniatur, Salomon obſecrat. Tertiò, alij appoſitè per pueros accipiunt reges, iudices & principes, qui familiares Dei eſſe videntur, & quaſi à ſecretis, à conſilijs, quibuſcum prouidentiæ ſuæ arcana communicat, iuxta illud pſal. 81. 1. *Deus ſtetit in ſynagoga deorum* (hebr. *elohim*, id eſt principum & iudicum) *in medio autem deos diiudi-* D *cat.* Principes ergo & iudices ſunt pueri è familia *elohim*, id eſt Dei omnia iudicantis & gubernantis: vt ſenſus ſit, q. d. Soles, ò Domine Deus, regibus aſſiſtentem tuam communicare ſapientiam, vti Dauidi patri meo communicaſti: noli ergo mihi eius filio & heredi pariterque regi eam denegare, ne ineptus ſim qui Iſraelem regam, ac regio munere & nomine indignus inueniar. Noli ergo me gradu hoc, ordine & poteſtate mouere: noli me eijcere, abdicare, ac veluti cenſura notare præterire, & inter eiectos præteritoſque cenſere: hoc enim eſt ἀποδοκιμάζειν. vnde Senatores, qui ob inſipientiam culpamue ſenatu ſubmouebantur, vocabantur ἀποδεδοκιμασμένοι teſte Feſto & Budæo in Comment.

Pueri tripliciter.
Primò.
Secundò.
Tertiò.

linguæ Græcæ part. 68. Orat ergo, ne ex regum ſapientum albo reprobetur & eradatur ob imperitiam, ignorantiam vel inſipientiam, velut indignus & reiectaneus iuxta illud Iſaiæ 32. 5. *Non vocabitur vltra is, qui inſipiens eſt Princeps; neque fraudulentus appellabitur, Maior: ſtultus enim fatua loquetur, &c.*

Tropol. *Noli me reprobare à pueris tuis*, id eſt ne ſinas me labi in peccatum, vt priuer tua gratiâ ac ſtatu graduque filiorum Dei, fiamque ſeruus & mancipium diaboli, ac ſomes mortis & gehennæ. Ita noſter Aluarez de Paz, de Vita ſpirituali l. 1. p. 1. cap. 7. Quid eſt, inquit, Noli me reprobare à pueris; niſi noli permittere, vt à ſapientia derelictus, quæ omnis bonitatis eſt fons, ſerui & amici tui, ò Domine, dignitatem amittam? Nam ſine ſapientia, id eſt ſine luce diuinitus indita, nec peccatum agnoſco, vnde nec deteſtor; nec virtutis decorem video, vnde nec amo, nec ſequor, nec amplector. Non eſt autem aliquis ſeruus tuus & amicus tuus, ſine odio peccatorum, & ſine amore virtutum.

Qvoniam servvs tvvs svm ego, et filivs ancillæ tvæ] Puta Bethſabee, quæ poſt adulterium cum Dauide pœnitens probam vitam duxit, nec tantum ſapientiæ, ſed & prophetiæ ſpiritu à Deo dotata fuit, vti oſtendi Prouerb. 31. 1. Vſurpat verba patris ſui Dauidis pſ. 115. 6. Rurſum & potius per τὸ *ancillæ* inſinuat ſuam infirmitatem, & ſapientiæ neceſſitatem. q. d. Ego ſum filius *ancillæ tuæ*, id eſt mulieris miſeræ, ex qua tamquam ex fonte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ eſt in me, profectum eſt. Nam vt dixit Iob c. 14. 1. *Homo natus de muliere, breui viuens tempore, repletur multis miſerijs.* Vnde ſtatim ſubditur: *Homo infirmus, & exigui temporis.* — Vers. 5.

Secunda eſt hæc ratio, qua Salomon vrget, & iure ſeruitutis obſtringit Deum ad dandam ſibi ſapientiam. q. d. Ego in familia tua dego, & inter domeſticos tuos cenſeor, imò quaſi verna in tuo obſequio & ſeruitute natus ſum, quaſi fidelium parentum te colentium fidelis filius, veruſque tui cultor, ſed ancillæ miſeræ miſer Filius. Tua ergo intereſt, vt ego ſeruus tuus ſapiam & ſapiēter negotia mihi à te cōmiſſa adminiſtrem. Heri enim honor, vtilitas & lucrum, pendet ex ſerui ſapientia & induſtria, ſi ſcilicet ſolerter res eius obeat, adminiſtret & peragat. Vnde Officium ſerui allegans Dauid orat: *Seruus tuus ſum ego, da mihi intellectum, vt ſciam teſtimonia tua.* pſalm. 118. 125. Heri enim eſt ſeruo de neceſſarijs prouidere: prouide ergo mihi de ſapientia neceſſaria ad regendum.

* Porrò Salomon in hac oratione ita ſe amatorem ſapientiæ cupidum prodit, vt eam tamen iam magna ex parte videatur conſecutus (hæ enim rationes eius ſapientiſſimæ ſunt) perinde ac is, qui amorem Dei à Deo ardentiſſimis votis efflagitat, amoris diuini iam compos eſt. Is enim in eo inhabitans, ipſum ad tam ardentem poſtulationem exſtimulat, ſummè deſiderans vt indies magnis incrementis augeatur & inardeſcat.

Tropolog. rex & princeps, qui ſeruit Deo, ſubditorum quoque ſe ſeruum agnoſcat, vt eorum commodis ſeruiat: qui enim ſeruiunt Deo, ſer-

ſeruiunt & proximo propter Deum. Hinc Pontifex vocat ſe ſeruum ſeruorum Dei.

Allegor. Chriſtus quatenus homo, eſt ſeruus Dei, Iſaiæ 49.5. & filius B. Virginis, quæ ſe vocat ancillam Dei, Lucæ 1. ita Gloſſa Interlin.

HOMO INFIRMVS, ET EXIGVI TEMPORIS, ET MINOR AD INTELLECTVM IVDICII ET LEGVM] *Infirmus*, græce ἀσθενὴς, id eſt debilis viribus, tum corporis, tum animi, præſertim iudicij, ingenij, fortitudinis & conſtantiæ ad reſiſtendum potentibus pauperes opprimentibus, ac ad ferendum tot tantaque regni onera.

ET EXIGVI TEMPORIS] Tum quia Salomon iuuenis, ſub annum ætatis viceſimũ iniit regnum, cùm ſapientiam à Deo poſtulauit, vti hic poſtulat. Vnde ipſe pro eo orans ait 3. Reg. 3.7. *Ego autem ſum puer paruulus, & ignorans egreſſum & introitum meum*, hoc eſt, quid agam, quomodo rem ordiar, quomodo finiam neſcio: modicum enim & pauci temporis habeo experientiam, & conſequenter modicum prudentiæ & ſapientiæ, hanc enim parit experientia. tum quia vita mea breuis eſt, ideoque non ſufficit ad addiſcendam ſapientiã tam variam & multiplicem, quæ requiritur ad gubernandum, iuxta illud Hippocratis: *Ars longa, vita breuis*. Vnde Tigurina vertit, *breuiq; tempore duraturus, & minor ad intellectum iudicij & legum*; Vatabl. *adeoq; minor, quam vt iuſtitiam legesq; poſſum intelligere*. Rurſum & potius *minor*, græcè ἐλάσσων, id eſt *minus ſufficiens, & ſuccumbens intelligentiis iudicij & legum*, id eſt imbecillior, quam vt iudicia & leges poſſim intelligere, quibus regem inſtructum eſſe oportet. Regem enim Iſrael oportebat noſſe omnes leges Dei, morales, cæremoniales, & præſertim iudiciales (iuxta has enim iudicare debebat) vti iubet Deus Deuter. 17.18. & Ioſue 1.8. Adde his leges municipales, & ius conſuetudinum, ac ſimilia, quorum rex & iudex peritus eſſe debet. Porrò leges à Deo Iudæis in Pentateucho ſancitas, diuidunt Hebræi in affirmatiuas, eaſque numerant 218. & negatiuas, eaſque numerant 265. teſte R. Moſe in Duce dubiorum c. 56. & 57.

Eſt hæc tertia ratio vigens Deum ad dandam ſapientiam, petita ex humili confeſſione propriæ infirmitatis, indigentiæ & neceſſitatis. Confitetur enim ſuam ignorantiam, vt ſapientiã nanciſcatur. Nam *oratio humiliantis ſe penetrat nubes*, Eccli. 35.21.

Moraliter Cantacuzenus cenſet, dici hominem infirmum, & minorem ad intellectum iudicij & legum; quoniam ex quo ſemel legem tranſgreſſus eſt, tum ad ſeruandam legem, tum ad exigendam legis obſeruationem imbecillus & inefficax eſt: ergo ſapientia, quæ legem ſeruare docet, eadem ipſa bene imperare docet, quæ à ſubditis legem exigit, priùs illam exigit ab ipſo exactore, cui priùs imperat facienda, quàm ſubditis.

VERS. 6. ET SI QVIS ERIT CONSVMMATVS INTER FILIOS HOMINVM, SI AB ILLO ABFVERIT SAPIENTIA TVA, IN NIHILVM COMPVTABITVR] Eſt hæc quarta ratio petita à neceſſitate ſapientiæ, q. d. Sapientia adeo homini, præſertim principi, neceſſaria eſt, vt, licet ſit vir, imo ſenex, omnibus corporis animique dotibus inſtructus; ſi tamen careat ſapientia, nullius ſit pretij, & nihili æſtimandus: quantò magis ergo mihi, qui iuuenis ſum infirmus, inexpertus, omniumque indigus opus eſt ſapientia? Huic affinis eſt gnome cap. 13.1. *Vani ſunt omnes homines, in quibus non ſubeſt ſcientia Dei*. Qui enim Deum practicè noſcit, hic verè ſapiens eſt, verè magnus, verè beatus, licèt cetera neſciat: qui vero Deum practicè neſcit, nihil ſcit, etiamſi cetera ſciat. Vnde illud,

Qui Ieſum noſcit, ſapit, et ſi cetera neſcit:
Qui Ieſum neſcit, nil ſcit, ſi cetera noſcit.

VERS. 7. TV ELEGISTI ME REGEM POPVLO TVO, ET IVDICEM FILIORVM TVORVM, ET FILIARVM] Quinta & potiſſima eſt hæc ratio, quod Salomon à Deo electus ſit rex non Gentilium, ſed Iſraelis, id eſt populi ſapientis, fidelis & religioſi: quare regem populo longè ſapientiorem, fideliorem & religioſiorem eſſe oportebat, vt populum in ſapientia, fide & religione promoueret; alioqui graue ſcandalum illi daturus, & graue ſupplicium in Dei iudicio ſubiturus. Hinc patet Salomonem à Deo electum eſſe in regem, vt Dauidi in regno ſuccederet, idq; ſatis inſinuatur 1. Paral. 29.1. quare licet ætate eſſet minor, prælatum tamen fuiſſe Adoniæ ceteriſque fratribus natu maioribus, ideoque vnum ipſum e populo Dei electo fuiſſe electiſſimum: vnus enim ex omnibus electus fuit in regem populi à Deo ſelecti & dilecti, quem proinde Deus hic vocat ſuos filios & filias: quo ſignificat eum ipſos regere debere nõ vt tyrannum, nec tam vt regem, quam vt patrem, & patrem filiorum Dei, hoc eſt magno amore, cura & reuerentia. Quocirca ex hac electione Salomon Deum vrget ad dandam ſibi ſapientiam. q. d. Tu Domine me elegiſti in regem Iſraelis; tuum ergo eſt dare mihi ſapientiam ad hoc regimen non tãtum neceſſariam, ſed & vtilem commodamque. Hinc rurſum patet hunc librum eſſe Salomonis, eo modo & ſenſu, quo in proœmio expoſui.

Moral. hic diſce, fidelis & Chriſtiani eſſe regere Iſraelem, id eſt populum Dei, vt in Dei lege, cultu, obſequio eum contineat & promoueat, dirigatque ad veram ſalutem, & felicitatem æternam. Huius rei cauſà voluit Deus Salomonem ædificare ſibi templum, vt in eo coleretur, vt ſequitur, adeoque templi fabrica præcipuum fuit Salomonis opus, ob quod Deus eum videtur regem creaſſe. Regum ergo fidelium eſt primò, religionem, deinde iuſtitiam & rempubl. curare & ſtabilire. Huius enim baſis & columen eſt religio & pietas. Ita fecere Conſtantinus Magnus, Theodoſius, Carolus Magnus, &c. qui proinde feliciſſimi & glorioſiſſimi euaſere.

Vt alios taceam, hac in re enituit olim Angliæ regum deuotio, qui regnum Angliæ Eccleſiæ & Pontifici Romano ſubiecerunt, ac tributarium effecerunt. Ita ad Leonem IV. Pont. ſanctitate illuſtrem, qui vita functus eſt anno Domini 855. ex Anglia venit Agelolphus rex cum filio, regnumque ſuum Romanæ Eccleſiæ, ſingulis familiis nummo aureo in ſingulos annos impoſito, tributarium fecit ita Platina, Baron. & alij. *Regum Angliæ pietas. Exempla.*

S. Richardus Angliæ rex, dimiſſo regno, ac filijs apud S. Bonifacium Moguntiæ relictis, vili veſtitu incognitus peregrinatus eſt, Romamque contendit: ſed in itinere morbo correptus, Lucæ vita

vita functus, ad cæleſte regnum migrauit anno Domini 771. ac miraculis claruit. Ita rex patriæ exul factus, mundi ſpretor, & ſui contemptor, regiam coronam pro æterna vita depoſuit, ac purpuram cum ſacco commutauit. Filij eius fuere S. Willibaldus, qui deinde creatus eſt Epiſcopus Eiſtatenſis, & alter Winibaldus electus Abbas Heidenhemenſis: filia verò Walpurga facta monialis, creata eſt Abbatiſſa, atque omnes ob præclarè geſta Sanctorũ catalogo adſcripti ſunt. Ita habet eius Vita, & Arnoldus Wion in Ligno vitæ lib. 4. Philip. Ferrar. in Catalogo Sanctorũ Italiæ, & alij.

Edouardus III. Angliæ rex, adeò in Deum & Eccleſiam Rom. pius extitit, vt cæleſte à Deo priuilegium acceperit, illudque velut hereditarium ad poſteros Angliæ reges tranſmiſerit, nimirum vt manuum tactu ſanent ſtrumas, annuliſque certo ritu conſecratis, membrorum ſtupori medeãtur, teſte Polydoro Virgilio lib. 8.

Denique Anglia pios reges in Sanctorum catalogum aſſcriptos, numerat duos Eduardos, Edmundum Martyrem, duos Ethelbertos, Oſualdum, Chenelmum & Richardum iam recẽſitum. Qui præſens Angliæ ſchiſma ſpectat, an nõ iure exclamet: *O domus antiqua, quàm diſpare domino dominaris?* Conſiderent hæc Angli, & poſtliminio ad auitam patrum fidem, pietatem, felicitatem, & gloriam reuertantur. Legant ampla duodecim priuilegia, olim Angliæ regibus Catholicis à Deo conceſſa, quibus iam per hæreſim priuati ſunt, apud Thomam Bozium de Signis Eccleſiæ ſigno 92. lib. 21.

Vers. 8. Et dixiſti me ædificare templvm in monte sancto tvo, et in civitate habitationis tvæ altare, similitvdinem tabernacvli sancti tvi, qvod præparaſti ab initio] Sexta eſt hæc ratio, quòd Salomon à Deo iuſſus ſit ædificare ipſi templum, iuxta ideam à Deo Moſi in fabrica tabernaculi præſcriptam: eius ergo ſymmetriæ, id eſt proportiones & dimenſiones, pe romnia fuere diuinæ: quare ad hoc fabricandum magna opus erat ſapientia. *Montem ſanctum* vocat montem Moria, quem ſanctificauit Abraham, offerendo in eo filium Iſaac; & poſtea Chriſtus, dum in eius colle, puta in Caluaria, ſeipſum Deo obtulit ad noſtram redemptionem & ſanctificationem. Vide dicta Geneſ. 22. 14.

Similitvdinem (græcè, *μίμημα*, id eſt imitationem) tabernacvli sancti tvi, qvod præparaſti (id eſt priùs paraſti, & iam antè fabricaſti) ab initio] Synagogæ inſtitutæ, quando ſcilicet per Moſen populum hunc ex Ægypto, eduxiſti, tibique in Eccleſiam ſelegiſti. q. d. Iuſſiſti me ædificare templum adinſtar tabernaculi, quod Moſes fabricauit, iuxta ideàm ipſi à te in monte Sina oſtẽſam, Exodi 25. & ſeq.

Tabernaculi partes & vaſa.

Tabernaculi duæ erant partes, Sanctum & Sanctum ſanctorum. In Sancto erat altare thymiamatis, candelabrum ſeptem calamis & lucernis lucens, & menſa panum propoſitionis. In Sancto ſanctorum erat arca teſtamenti (in qua erant tabulæ decalogi digito Dei inſcriptæ, virga Aaron, & iuxta eam manna) cum Cherubim, & propitiatorio. Ante Sanctum ſub dio erat altare holocauſtorum in quo Deo mactabantur victimæ. Vnde præ ceteris meminit hic altaris, quia illud erat præcipuum templi decus & inſtrumentum ad ſacrificandum colendumque Deum. Porrò altare Moſis in tabernaculo habebat quinque cubitos in longitudine, & totidem in latitudine: Verùm Salomon pro toto Iſraele, imò pro exteris è toto orbe religionis ergò ad templũ profluentibus, maius & capacius altare erexit, ſeruatâ tamen proportione altaris tabernaculi. Nam vt dicitur 2. Paral. 4. v. 1. *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis.* Vide dicta Exodi 25. & ſeq. Porrò templum erat domus Dei, & imago cæli, in quo Deus colebatur aſſiduis victimis & thure, ſiue thymiamate: idem erat imago regni ſacri & diuini; in templo enim Deus, velut in ſuo regno, regnabat, omniaque ſuis legibus & cæremonijs dirigebat ad ſui cultum, & populi religionem. Quare iuſſit Deus Salomoni fabricare templum, vt ex eo acciperet ideam regnandi. Nam in tẽplo omnia erant ſuis locis, ordinibus, gradibus concinnè & religiosè diſpoſita: ac pontifex velut vicerex Dei, imperabat tot millibus ſacerdotum & Leuitarum, atque laicis omnibus ad templum venientibus: adeò vt aſpicere Leuitarum & ſacerdotum ordines idem eſſet, ac cernere militum ſacrorum aciem optimè ordinatam. Hinc in templo ſumma erat quies, ſumma pax, ſumma vnio, quæ omnia in regno imitari & procurare debet rex. Vide noſtrum Vilalpandum tom. 2. de Templo par. 2. lib. 5. diſp. 2. c. 29. 30. & 31. vbi docet templum habuiſſe ſimilitudinem tabernaculi & caſtrametationis populi, idem quoque ad ſimilitudinem mundi, cæli, & hominis extructum fuiſſe.

Et tecvm sapientia tva, qvæ novit opera tva, qvæ et affvit tvnc cvm orbem terrarvm faceres, et sciebat qvid esset placitvm ocvlis tvis, et qvid directvm in præceptis tvis] Vers. 9. *Totua* non eſt in Græco. Nonnulli hanc gnomen abſolutè ſine nexu, vt per ſe conſiſtentem accipiunt. q. d. Ac tecum, ò Domine ab olitanis temporibus erat ſapientia, quæ nouit opera tua, & tibi adfuit cũ orbem creares, vti ipſa de ſe profitetur Prouerb. 8. 27. *Quando præparabat cælos, aderam,* &c. *cum eo eram cuncta componens;* Hebr. אָמוֹן *amon*, id eſt eram apud Deum, quaſi alumnus & nutritius creaturarum, eas alendo, fouendo, gubernando. Illam ergo mitte è cælis ad me, vt mihi pariter ſit *amon*, id eſt nutritius & rector.

Verùm aptiùs Græcoque conſonantiùs, alij hanc gnomen nectunt præcedenti, puta fabricæ tabernaculi. q. d. Tu Domine olim fabricaſti tabernaculum per Moſem, & nunc templum per me Salomonem, ac tecum idipſum fabricauit ſapientia tua: hæc enim tibi ſuggeſſit ideam, & exemplar pulcherrimum tabernaculi & templi, iuxta quam ædificares illud. Hæc enim *nouit opera tua*, id eſt operum tuorum rationem, formam, diſpoſitionem, æquè ac ſcopum & finem. Vnde eadem tibi *affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres.* Meminit fabricæ orbis, quia hæc fuit idea fabricæ templi: mundus enim eſt imago templi: ac tẽplum viciſſim eſt quaſi paruus mundus: vnde illud c. 18. 24. *In veſte poderis,* &c. *totus erat orbis terrarum,*

rarum. Hinc ſicut tẽplum, ſic & mundus eſt domus auguſta Dei,&, vt Philo ait, *Mundus eſt templum ſanctum Domini.* Rurſum,ſicut ſapientia primitus condiderat & diſpoſuerat mundum quaſi regnum,in quo Adam ſiue homo,velut rex omnibus creaturis dominaretur ſobriè,modeſtè, ſãctè,iuſtè & religiosè, vti dixit v.3. ſic eadem hic deſignat & diſponit templum, ſiue Eccleſiam Iſrael velut regnum,in quo regnet Salomon pacificè,piè & iuſtè. Quare eamdem ſapientiam ad perficiendam templi fabricam, æquè ac ad regni regimen iure ſibi depoſcit Salomon, præſertim cùm eamdem olim Deus indiderit Beſeleel, & Ooliab architectis ad fabricandum tabernaculũ, Exodi 31.2.

Et sciebat, id eſt olim ſapientia ſciebat, cùm orbem conderet, & etiamnum ſcit, qvid ſit placitvm ocvlis tvis, et qvid directvm; græcè εὐθές, id eſt rectum, in præceptis tvis] Id eſt,quid rectiſſimè velis, decernas,iubeas & præcipias.q.d. Da ergo & mihi hanc ſapientiam, vt ſciam quid tibi ſit placitum gratumque, quidque directè voluntati tuæ, legi & præceptis concordet & conſonet, vt idipſum tum in fabricando templo, tum in adminiſtrando regno exactè ſequar & exequar. Pro *placitum* græcè eſt ἀρεστὸν,vnde Gallicum *arreſt*,id eſt decretum Curiæ, ſiue placitum. Significat ſapientiam habere abſolutiſſimam cognitionẽ voluntatis diuinæ,atque conſiliorum & præceptorum eius,quæ vel nobis dedit,vel rebus à ſe factis indidit.

Vers.10. Mitte illam de cælis sanctis tvis, et a sede magnitvdinis tvæ] Græcè, *& à throno gloriæ tuæ mitte illam.* Tò enim *mitte* repetit, vt ardorem deſiderij ſignificet. Anthropopathῶs hæc dicuntur: Deus enim cùm ſit puriſſimus ſpiritus,non eget throno, nec in eo ſedere poteſt, cùm hoc ſit corporum. *Thronus gloriæ* ergo vocatur locus, puta celſitudo cæli empyrei, vbi Deus Beatis gloriam ſuam oſtendit & communicat.Inducitur ergo hic ſapientia vt perſona ſapientiſſima,quæ throno Dei aſſiſtat, illique ſuggerat omnia,quæ agenda ſunt, ac deinde eadem ſapientiſſimè exequatur. Eamdem ſibi mitti poſtulat Salomon, vt throno ſuo in terris aſſiſtat ſecum, ſeque in regendo dirigat, vt ſciat quid agendum ſit, ac deinde idipſum ſapienter ſecum exequatur.Sapientiæ enim duæ ſunt partes: Prima, prudenter rem mente concipere & deſignare: Secunda, rem ſapienter conceptam,ſapienter exequi & peragere. His omnibus ſignificat ſe obſecrare,vt Deus increatâ ſuâ ſapientiâ ſibi aſſiſtat,eiuſque riuulum & radium,ſcilicet ſapientiã creatam,menti ſuæ aſpiret & indat, vt prudenter omnia proſpiciat,ordinet & perficiat, tum quæ ad templi fabricam,tum quæ ad populi gubernationem ſpectant: certus nihil operari ſine illa, ac per illam omnia referre ad Dei gloriam, ac ſuam populique ſalutem.

Symbolicè, petit Salomon ſibi mitti Filium, cui ceu Verbo attribuitur ſapientia, vt eam ſe doceat.ita D.Tho.1.p.q.43.ar.5. Nã *mitti perſonam diuinam*,inquit, *ad aliquem per inuiſibilem gratiam, ſignificat nouum modum inhabitandi illius perſonæ, & originẽ eius ab alia*,quòd ſcilicet Filius oriatur & gignatur à Patre. Vide ibidem Scholaſt. &

A Magiſtrum lib. 1. Sentent.diſt.14.& ſequ. Deus Pater enim per Filium ſapientiam,gratiam,omneque bonum nobis elargitur. Hac de cauſa Eccleſia omnes ſuas orationes & Collectas ad Deum Patrem concludit hac forma: *Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*,&c. Cuius conſuetudinis origo antiquiſſima eſt, vt patet ex Canone Miſſæ,cuius auctor perhibetur S. Petrus: in eo enim omnes orationes clauduntur hoc modo: *Per Chriſtum Dominum noſtrum.* Idem videre eſt in Liturgia S.Iacobi & S.Marci, licèt non tam crebro, quàm in Canone. Initium & radix huius formulæ,fuit illud dictum Chriſti: *Petite in nomine meo & accipietis.* Et: *Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*,Ioan.16.23.& ſequ. Vnde Chriſti præceptum ſecutus S. Paulus ita ſancit

B Hebr.13.15. *Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo, id eſt, fructum labiorum confitentium nomini eius.* Et alibi paſſim docet Chriſtũ eſſe noſtrum mediatorem apud Patrem, intercedere pro nobis,&c. vnde ipſe crebrò & alternis ſæpè verſibus interponit & ingeminat nomen *Ieſu Chriſti.* Idem fecit S. Petrus ceterique Apoſtoli. Poſtea verò, cùm Pelagius hæreſiarcha tempore S.Auguſt. gratiæ Chriſti detraheret, Eccleſia vt illum confutaret,omnes planè orationes concludit: *Per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*,&c. itaque fecit S.Gregorius, qui plurimas Officij Eccleſiaſtici Collectas compoſuit; vt patet ex eius Antiphonario. Plura vide apud Amalarium, Walafridum,Durandum,& ceteros qui de Officijs Eccleſ.ſcripſere.

Subtiliter S.Bonauent. *Sapientia increata*, inquit, *dicitur eſſe in ſinu Patris, gigni ex vtero,ex ore*

C *procedere: primum, propter occultationem: ſecundum, propter conſubſtantialitatem: tertium, propter manifeſtationem: at de cælo mitti, propter illuminationem: ſedere in anima, propter tranquillitatem.*

Vt mecvm sit, et mecvm laboret, vt sciam qvid acceptvm sit apvd te] & vbi ſciuero exequar. Græcè, ἵνα συμπαρὼν μοι κοπιάσῃ, id eſt, *vt ſimul præſens* vel *aſſiſtens mihi laboret*,id eſt *mecum labore*:,vel *collaboret*,vt legit Cantacuzenus.Sapientia enim & gratia Dei,non ſola operatur bonum opus vt vult Caluinus, ſed ſimul cum mente & libero arbitrio hominis, cui illa cooperatur.A gratia enim habet opus,quòd ſit ſanctum gratumque Deo, à libero verò arbitrio, quòd ſit humanum & liberum. Vnde huc alludens Paulus: *Abundantius*,ait,*omnibus laboraui, non ego autem* (ſolus) *ſed gratia Dei mecum*, 1.

D Corinth.15.10.hoc eſt,vt explicat S.Auguſt.lib. de Gratia & libero arbitrio c. 15. *Non autem ego, ſed gratia Dei mecum, id eſt non ſola, ſed gratia Dei mecum,at per hoc nec gratia Dei ſola,nec ipſe ſolus, ſed gratia Dei cum illo.*

Græcum κοπιάσῃ, ſignificat laborem cum moleſtia & fatigatione: per hanc enim homini paranda eſt virtus: & ſeruorum (qualem ſe eſſe faſſus eſt v.5) eſt aſſiduè laborare pro hero. Petit ergo ſapientiam, quæ ſecum non ſolùm laboret, ſed & laborare doceat, ac labori præſit, illumque vrgeat & exigat. Vnde noſter Pineda lib.3.de Rebus Salomonis cap.6.n.3. cenſet eſſe metaphoram ab exactoribus, qui ſeruis laborantibus aſſiſtunt, opus exigunt,& in laborando inſtant, nec ſinunt ſeruos aut dormire, aut ſegniter

gniter agere. Ait itaque, Nec me permittas torpeſcere aut dormitare in regio munere exercendo; quippe qui regnant, Dei munus & opus faciunt. Exigat igitur à me ſapientia mei laboris penſum, inſtet, & ſicut ego, quippe rex, in medio ſum populi inſtar exactoris, & epiſcopi inſpectãtis ſubditos, atque vrgentis vt opus peragant, itaque videor cum illis laborare: ita cùm *ſeruus ſim ego tuus*, laboranti mihi, vt opus tuum peragam, adhibe exactricem, aſſiſtricem, inſpectatricem ſapientiam. Sapientia ergo eſt velut rex aut regina apũ, quæ aſſiduè alueare obit & circumit, vt omnes apes vrgeat ad laborem aſſiduum, vt ſcilicet fauos quaſi domos continuè extruant, in iiſque mella conficiant & condant. Eadẽ facit, vt labor ſuum ſortiatur effectum & fructum. Nam ſapientiâ adiuuante & dirigente, quis labor non felix, aut non fructuoſus fuerit? Eadem eum laborante collaborans, magnum illi præbet ſolatium æquè ac auxilium. Quis enim laborem ſubterfugiat, cui ſecum humerũ ſubijcit, & quaſi ſuccollat Deus? *Magna corona eſt communionem habere cũ Deo*, ait S. Chryſoſt. homil. 11. in epiſt. ad Rom. & S. Hier. epiſt. ad Heliodorum, eum impellens ad vitam Religioſam; *Paupertatem*, inquit, *times? ſed beatos Chriſtus pauperes appellat. Labore terreris? at nemo athleta ſine ſudore coronatur. De cibo cogitas? ſed fides famem non timet. Super nudam metuis humũ exeſa ieiunijs membra collidere? ſed Dominus tecum iacet.* q. d. Hæc vna Dei ſocietas, vt ceteræ abſint conſolationes, quidquid tibi laborioſum accidere poteſt demulcebit. Et S. Ambroſ. lib. 2. de Abraham: *Exercitata*, inquit, *mens, non aquilarum præfert imagines, nec dracones, ſed in cruce Chriſti, & in Ieſu nomine progreditur ad prælium, hoc ſigno fortis, hoc vexillo fidelis.*

Laboranti collaborat ſapientia.

VERS. 11. SCIT ENIM ILLA OMNIA, ET INTELLIGIT, ET DEDVCET ME IN OPERIBVS MEIS SOBRIE, ET CVSTODIET ME IN SVA POTENTIA] Græcè, *in ſua gloria*, id eſt glorioſa potentia: nam vt ait Salluſt. procemio in Catilinam: *In maximo imperio, maxima eſt gloria.* q. d. Sapientia me cuſtodiet per ſuam potentem gloriam & maieſtatem, vt gloriam ſibi comparet vel ex meis actionibus, vel ex mei gubernatione & cuſtodia, vt ſcilicet Deus glorioſus appareat in ſuo miniſtro.

Tria officia ſapientiæ.

Tria hic munia ſapientiæ notat, eaque ſibi dari depoſcit. Primum eſt, ſcientia & intelligentia rerum agendarum, ſiue per virtutem, ſiue per artem, putà architectonicæ & fabricæ templi. Secundum, in exequendo & operando, prudentia, diſcretio, regula, norma & modus: quem ſignificat τὸ *ſobriè*, græcè σωφρόνως, id eſt moderatè, diſcretè, ſapienter, prudenter; poſtulat ergo auream mediocritatem, quæ omnium actionum noſtrarum debet eſſe norma: hæc enim modũ præſcribit operationi, ne remiſſiùs aut ardentiùs quis operi incumbat, quàm recta ratio flagitat. Tertium eſt, actionis & operis cuſtodia, ne ab hoſte vel alia cauſa impediatur: hanc enim præſtat peruigil ſapientiæ prouidentia, indeque potentia, quæ omnia impedimenta ſolerter præuidet, & potenter diſcutit.

VERS. 12. ET ERVNT ACCEPTA (Deo & hominibus) OPERA MEA, ET DISPONAM (moderabor, adminiſtrabo, gubernabo, vt dixi v. 3. græcè, διακρινῶ, id eſt diiudicabo, hoc eſt, ius ſuum cuique tribuam: eſt enim hoc verbum forenſe & iudiciale) POPVLVM TVVM IVSTE ET ERO DIGNVS SEDIVM (græcè; *thronorum*) PATRIS MEI] Sedes ſiue throni in plurali, notant multas prouincias & iudiciorum tribunalia, quibus per ſuos iudices & præfectos præſidebat Salomon. Optat ergo illa omnia à ſapientia dirigi, quia omnium ei cura ex officio incumbebat, vt imitetur Dauidem patrem ſuum, qui ſapienter & ſanctè Iſraelem totum gubernarat. Nam ſæpè filij à parentum, præſertim principum, virtute & moribus degenerant, cuius rei cauſam dedi in Prouerbijs. Vnde illud: *Heroum filij noxæ.* Et illud Homeri Odyſſea 2.

A

Principum filij degeneres.

Pauci enim filij ſimiles patri ſunt.
Plures peiores, pauci autem patre meliores.

B

Auguſtus Cæſar, Iuliæ filiæ & neptis dedecora, quaſi vomicas peroſus, teſte Sueton, exclamabat:

O vtinam cælebs vixiſſem, orbuſq; periſſem!

Plutarch. in Apophth. Lacon. narrat Damatriam filium, qui in bello inerter ſe geſſerat, occidiſſe cùm diceret: *Nequaquam conuenire, vt ex fortiſſimis parentibus natus filius ignauus ſuperſtes eſſet.* Idem fecit ſimili filio altera Lacæna, de qua hoc apud eumdem extat epigramma:

Germen iners abeat ad tartara, teq; peroſus
Eurotas, ceruis nec det aquam timidis.
Ignauus catulus, mala ſors, hinc vade ſub orcum:
I Sparta indignus, quem nec ego peperi.

VERS. 13. QVIS ENIM HOMINVM POTERIT SCIRE CONSILIVM DEI? AVT QVIS POTERIT COGITARE QVID VELIT DEVS?] Septima eſt hæc ratio petita à celſitudine Dei. q. d. Rex à Deo conſtitutus eſt eius in terris vicarius & interpres: quare ex Dei voluntate & mente populum regat oportet. At quomodo illam adeò arcanam expiſcabitur & reſciet, niſi internunciâ eius ſapientiâ? Illam ergo ô Domine mitte ad me. Ad hanc gnomen alluſit, imò eam quaſi citauit S. Paulus Rom. 11. 14. dicens: *Quis enim cognouit ſenſum Domini? aut quis conſiliarius eius fuit*, Et 1. Corinth. 2. 16. *Quis enim cognouit ſenſum Domini?* Hinc Moſes in omnibus dubijs populi regimen concernentibus, confugiebat ad tabernaculum, ibique Deum conſulebat, & ab eo reſponſa accipiebat. Idem à Deo iubetur facere Ioſue per pontificem Eleazarum. Numer. 27. verſ. 21. Vtrumque imitentur Principes & Prælati, vt in rebus perplexis Deum per orationem conſulant.

C

D

Pulchrè hunc locum perurget S. Cyprian. de Singular. cleric. docetque Dei conſilium & voluntatem, vnicam eſſe iuſtitiæ normam, iuſtique regiminis formam. Sic enim ait: *Cuius (Dei) ita ſunt mandata ſeruanda, vt, ſi aliquid iuſſerit, quod ſecundùm homines iniuſtum eſſe videatur, iuſtum credatur & fiat; & ſi iniuſtum iuſſerit, iuſtum reputetur & fiat, cùm ſine iuſtitia non poteſt eſſe, quod mandat, qui potens eſt iniuſtitiam iuſtificando vocare iuſtitiam, & iuſtitiam reprobando iniuſtitiam probare tranſuerſam, cuius voluntas eſt ſola & vera iuſtitia.* Rationẽ ſubdit: *Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus, profectò hoc ſolum erit iuſtum, quidquid voluerit, & iuſſerit, & probauerit Deus, cui placere geſtimus. Nam cùm ſerui non poſſint à ſemetipſis ſcire quid ſuis dominis placeat, niſi dominorum*

Dei voluntas norma iuſtitiæ.

norum ſequantur imperia: & vtique homines hominũ ſimilium ſibi non valeant vtilitates agnoſcere, niſi acceperint quod obſeruent. Multo magis mortales neſciunt immortalis Dei iuſtitiam comprehendere, niſi ipſe iuſtitiarum ſuarum dignetur iudicia demonſtrare, ſicut Salomon approbat, dicens: Quis enim hominum poterit ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ noſtræ.

A

Vers. 14. Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ prouidentiæ noſtræ] Syrus, *cogitationes enim mortalium imbecillæ, neque firmæ ſunt conceptiones eorum*; Arabicus, *cogitationes mortalium ſunt timores, & conceptiones, vel viſiones, eorum periculoſæ.* Probat homines præſertim reges, debere niti conſilio ſapientiæ & prouidentiæ Dei, eamque aſſiduè implorare, ex eo quòd hominum cogitationes; græcè λογισμοὶ, id eſt ratiocinationes, diſcurſus & conſilia ſint timida; græcè δειλοὶ, id eſt miſera, timida, debilia, ignaua, vt metuant de rei ſucceſſu, ideoque tardè & ſegniter eam aggrediantur & proſequantur, imò non audeant ardua tentare & moliri, præſertim quia neſciunt, an Deus id velit & gratum habeat, vt conatus noſtros ſecundet & proſperet.

B

Et incertæ prouidentiæ noſtræ] Putamus enim noſtris ratiunculis & conſilijs inuenire media ad rem conficiendam appoſita, & in executione inuenimus ea debilia, infirma, defectuoſa, fallacia, ac in infelicem exitum deſinere: quare conſulere debemus Dei prouidentiam, vtpote ſecuram & certam, ab eaque toti pendere. Græcè ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν, id eſt *fallaces noſtræ opiniones*, vt vertit Vatabl. quia nil ferè certò ſcimus, ſed tantùm opinamur; alij, *periculoſæ adinuentiones noſtræ*; alij, *inſtabiles conceptiones noſtræ*; alij, *periculo ſubiacent excogitata à nobis conſilia*: tum quia pendent à circumſtantijs plurimis & ſæpè ignotis, tum quia mille caſibus & modis impediri euertique poſſunt; tum quia in diſcurſu ſæpè hallucinamur, & paralogizamus ex mentis debilitate & cæcitate. Hinc interpres S. Chryſoſtom. in pſ. 143. vertit, *rationes hominum timidæ & labiles inuentiones eorum.* Octaua eſt hæc ratio, petita ab infirmitate, ignorantia & improuidentia hominis: hæc enim directione ſapientiæ & prouidentiæ Dei indiget. Vnde prudenter Ioſaphat rex, *Cùm ignoremus*, ait, *quid agere debeamus, hoc ſolum habemus reſidui, vt oculos noſtros dirigamus ad te*, 2. Paral. 20. 12.

C

Vers. 15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggrauat animam, et terrena inhabitatio deprimit ſenſum multa cogitantem] Syrus, *corpus enim corruptionis grauius eſt anima*, vel *graue eſt aduerſus animam*; Arabicus, *corpus corruptibile onerat animam, & terrenum habitaculum valdè aggrauat intellectum multiplicis ſollicitudinis*, vel *anxietatis*; græcè, *corpus enim corruptibile degrauat animam* (incorruptibilem) *& terrenum habitaculum*, ſiue *tabernaculum, deprimit mentem* πολυφροντίδα, id eſt *multarum curarum, multa curantem*, vt legit S. Auguſt. lib. 2. contra Iulian. Pelag. & multis curis æſtuantem. Dat cauſam, cur cogitationes hominum ſint timidæ, & incertæ prouidentiæ, quia ſcilicet corpus degrauat mentem, vt non videat verum ſpirituale, ſed tantum vmbras corporeas, quæ ſæpè fallaces ſunt, oculumque intuentis fallunt & decipiunt. Audi S. Bernard. ſerm. de Septuag. *Sanè non ſimpliciter corpus, ſed corpus quod corrumpitur, aggrauat, vt immunem ab hoc grauamine primi parentis animam noueris extitiſſe, donec adhuc corpus gereret incorruptum. Nimirum in libertate poſuit eum Deus, vt inter ſumma & infima verſans, & in illa excederet ſine difficultate, & ad hæc ſine illecebra aut neceſſitate deſcenderet; illa penetrans naturali viuacitate & puritate mentis: hæc auctoritate diiudicans præſidentis. Denique adducta ſunt animalia ad Adam, vt videret quid vocaret ea, non ipſe aliqua curioſitate ductus eſt, vt videret ea. Non ſic in nobis libera ratio, ſed vndique ei luctandum eſt. Sic enim & ab infimis viſco quodam captiua tenetur, & à ſummis indigna repellitur: vt nec ab his ſine dolore poſſit auelli, nec ad illa ſine magno gemitu, vel raro queat admitti.*

Pro *deprimit* græcè eſt βρίθει (quaſi βορίζει, à βορά, id eſt cibus) id eſt præ grauedine cibi vel potus, quaſi dormitat corpus, & mentem pariter dormitare facit, vt cæcutiat, & quaſi ſomnians phantaſmata cõfundat, vt vnum pro alio, falſum pro vero, dubium pro certo, fucatum pro ſincero imaginetur, eligat & amplectatur. Sic enim prorſus experimur mentem, dum ſpeculari vult verum, præſertim cæleſte & diuinum, degrauari grauitate & pondere corporis, ac velut in ſomno varijs phantaſijs falſis & erroneis agitari, quibus offuſcata dum credit & fidem adhibet, quaſi neſciens & ſopita decipitur, & in errorem inducitur, vti videmus fieri in phreneticis, & ebrijs ac dormientibus: hi enim quod imaginantur & ſomniant, licet inſulſum & ſtultum, verum tamen & prudens putant. Idem prorſus accidit homini vigilanti, præſertim curis & cupiditatibus æſtuanti. Cupiditates enim phantaſiam ita afficiunt & imbuunt, vt quod illæ cupiunt, hoc phantaſiæ pulchrum, verum & eligendum videatur. Hinc ſæpè bonus dormitat Homerus, mens ſcilicet alioqui ſapiens obnubilatur, confunditur, hallucinatur & errat: videt enim rem quaſi per nebulam & fumum vaporum, qui è ſtomacho aſcendunt ad cerebrum, illudque miris phantaſmatibus imbuunt, quibus res prorſus alia videtur, quàm in ſeipſa ſit: nam pro vera rei ſpecie phantaſiæ, indeque menti (quæ tota pendet à phantaſia) obtruditur fictum falſumque phantaſma, pro vera ratione ſophiſma, pro vero ſyllogiſmo paralogiſmus, pro certa ſcientia opinio apparens, ſed fallax: quo fit vt homines ſubinde, dum maximè ſibi ſapere videntur, tum maximè deſipiant.

Corpus obnubilat mentem: cur?

D

Terrena inhabitatio, græcè γεῶδες σκῆνος, id eſt terreum tabernaculum: ita vocat corpus: in eo enim, quaſi in tabernaculo modico tempore habitat anima, quia in eo peregrina eſt tenditque ad cælum, vnde originem accepit: corpus verò, quia terreum, & ex terra factum, animam cæleſtem ad terrena deprimit] *Senſum*, id eſt mentem, πολυφροντίδα, id eſt multarum curarum vocat, multaque res meditantem, & multis curis agitatam, anxiam & ſollicitam, qualis eſt regum & principum, quæ proinde hinc curis preſſa inde corporis pondere degrauata, ponderi & errori ſuccumbat oportet, ni ſapientiæ & gratiæ diuinæ præſidio erigatur & fulciatur; quam proinde

inde aſſiduè implorandam docet Salomon. Huc alludens S. Paulus 2. Corinth. 5. 1. *Scimus,* ait, *quoniam ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis diſſoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus domum non manufactam, æternam in cælis: nam & in hoc ingemiſcimus, habitationem noſtram, quæ de cælo eſt, ſuperindui cupientes.* Vide ibi dicta. Hinc & Plato in Cratylo cenſet corpus dici σῶμα, quaſi σῆμα, id eſt ſepulchrum, tamquam in eo anima, eiuſque vis quaſi in tumulo ſepulta iaceat. Vnde philoſophus ille miſeram animæ ſuæ ſortem miſerans, *Animula*, inquit, *ſemianimum cadauer geſtas.* Porrò multiplex eſt analogia corporis & tabernaculi. nam inſtar tabernaculi corpus noſtrum pelle tegitur, contra externas iniurias cæli: neruis ceu funiculis diſtenditur: oſſa velut malus aliaue armamenta ſuſtentant illud: clauorum inſtar, quibus figatur firmeturque, videntur pedes: auellitur morte hoc tabernaculum: corrugatur curis, laxantur nerui, nutant pedes. Ita Pineda in Iob c. 18. v. 14.

Ratio prima. Corpus ergo aggrauat animam & mentem, quia eam vni rei, putà veritati & Deo, intentam, deorſum abſtrahit ad res corporeas & ſenſibiles, eamque diſtrahit per varias imaginationes & phantaſmata, quibus phantaſia inſtar equi vagi in campo pabulum carpentis aſſiduè oberrat. Vnde S. Auguſt. 10. Confeſſ. c. 40. ad vniendam cum Deo mentem ſuſpirans: *Neque in his omnibus* ait, *quæ percurro, conſulens te inuenio tutum locū animæ meæ, niſi in te, quo colligantur ſparſa mea, nec à te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inuſitatum introrſus, ad neſcio quam dulcedinem; quæ ſi perficiatur in me, neſcio quid erit, quod vita iſta non erit. Sed recido in hæc ærumnoſis ponderibus, & reſorbeor ſolitis, & teneor, & multum fleo, ſed multum teneor. Tantum conſuetudinis ſarcina degrauat. Hic eſſe valeo nec volo; illic volo, nec valeo. Miſer vtrobique.* Et Nazianz. in Carm. 9.

Nunc, ait, tùm vellecta eſt ratio, tamq; ipſe ſenectæ
Ad metam acceſſi: miſer heu, velut ebrius erro,
Ac ſcæua obliquum pugna me deprimit anguis,
Et rectè conſulto rapit furtimq; palamq;
Interdum mea mens ad regem fertur olympi:
Interdum in mundum deuexo corpore vergit,
A quo animæ grauiter læſa eſt pars maxima noſtræ.

Vide Caſſian. collat. 23. c. 7.

Secunda. Secundò quia corpus mentis aciem ſua grauitate hebetat & obtundit, eamque ſibi quaſi ſimilem, craſſam, grauem & oneroſam efficit, iuxta illud Virgil. 6. Æneid.

Noxia corpora tardant.
Terreniq; hebetant artus, morībundaq; membra.

Tertia. Tertiò, quia eam fatigat & delaſſat, vt diu non poſſit continuare ſpeculationem, orationem, meditationem: ſicut lorica & arma Saulis degrauabant & laſſabant Dauidem, vt non poſſet progredi.

Quarta. Quartò, quia eam ſuis phantaſmatibus obnubilat, illudit & decipit, vti initio dixi. Ad hæc corpus animæ quaſi vincula & compedes inijcit, ne ſurſum auolare poſſit.

Quinta. Quintò, quia cum mente appetitum & voluntatem ad bona ſpiritualia anhelantem, deprimit ad amanda ſectandaque bona corporea, terrena & caduca. Vnde Apoſtol. gemens ſuſpirat: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi*

A *mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ eſt in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius.* Rom. 7. 23. Et ſponſa amore ſponſi languens, ad eum ſuſpirat, *donec aſpiret dies* beatæ æternitatis, *& inclinentur vmbræ* corporis & miſeræ mortalitatis, Cant. 2. 17. Et Iob cap. 7. 20. *Factus ſum*, inquit, *mihimetipſi grauis.* Vide S. Proſperum epiſtol. ad Demetriad. non longè à fine, vbi docet, tentationes homini oboriri à corpore, eiuſque concupiſcentia degrauante: ſed eas vinci à charitate mentem ad Deum ſubleuantem. Hinc videmus longè maiorem partem hominum, per omnem penè vitam occupari circa corpus, vt illi de victu, veſtitu, ceteriſque commodis & voluptatibus prouideant: ita vt parum & rarò de anima, eiuſque æterna ſalute cogitent. Quo-

B circa ex hac gnome S. Cyprian. de Singular. Cleric. probat cauenda eſſe feminarum conſortia, ne ijs Clerici cohabitent: *Tunc ergo,* inquit, *cauenda ſunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas ſuas caro ſemper incitamentis cupidinis pronotat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda ſua, temporalis vitæ cogitationibus ſenſerit paululum relaxari, ſicut Salomon aſſerit dicens: Deprimit terrena cogitatio ſenſum multa cogitantem.* Nam vt ſolerter aduertit S. Bernard. ſerm. 81. in Cant. *Peccato factum eſt, vt corpus quod corrumpitur aggrauet animam, ſed amore, non mole. Nam quod ſurgere anima per ſe iam non poteſt, quæ per ſe cadere potuit, voluntas in cauſa eſt, quæ corrupti corporis vitiato ac vitioſo amore languēſcens & iacens, amorem iuſtitiæ pariter non admittit.* Deinde quomodo voluntas hæc fiat neceſſitas, pulchrè declarat: *Ita neſcio quo prauo*

C *& miro modo ipſa ſibi voluntas, peccato quidem in deterius mutata, neceſſitatem facit: vt nec neceſſitas, cùm voluntaria ſit, excuſare valeat voluntatem; nec voluntas, cùm ſit illecta, excludere neceſſitatem. Eſt enim neceſſitas hæc quodammodo volūtaria. Eſt fauorabilis vis quædam premendo blandiens, ac blandiendo premens, vnde ſeſe rea voluntas, vt ſemel peccato conſenſit, nec excutere iam per ſe, nec excuſare tamen vlterius de ratione queat. Inde querula illa vox, veluti gementis ſub onere neceſſitatis huius: Domine, inquit, vim patior, reſponde pro me.* *Gnoma.*

Hac de cauſa appoſitè S. Greg. Nazianz. corpus vocat echeneidem, ſiue Remoram: ſicut enim hic piſcis exiguus affigens ſe nauibus, earum curſum remoratur & ſiſtit: ita & corpus animam. Sic enim canit in Præceptis ad Virgines:

D
Nec vitæ ipſa tuæ immittas echeneida carnem,
Quæ velut iniectâ properantem compede puppim
Detinet, ac tantam cogit ſubſiſtere molem.

Vnde ſuadet arctandam eſſe mentem & amorem: ſicut enim arctata aqua in exiguo canali ſurſum exilit, ita arctata mens exilit ad Chriſtum:

Non ſecus, inquit, *ipſe tuum qui ſic arctatur, amorem*
Te iubeo ad Chriſtum ſublato tollere fluctu.

Porrò Remora eſt piſcis magnitudine cubiti, fuſco colore, ſimilis anguillæ, ait Oppianus lib. 1. de Piſcibus. Addit Plutarch. in Sympoſ. decade 2. cap. 7. Remoram retardare nauim, quia auget eius humiditatem: ſic & corpus animam facit humidam, ideoque grauem & cæcam: nam anima ſicca eſt ſapientiſſima. Anima ergo in corpore velut

re velut in ergaſtulo incluſa tenetur, & membris eius quaſi compedibus prægrauatur. Eſt animæ corpus pro nebula, quæ illam cæleſtia clarè videre non ſinit. Eſt ei pro illecebra, quæ ad malum & vetitum pertrahit. Eſt ei pro catena, quæ affectuum pennis vix ad ſublimia volare permittit. Vnde ſuſpirat Pſaltes: *Quis dabit mihi pennas ſicut columbæ, & volabo, & requieſcam?*

Denique audi S. Bernard. ſerm. 3. de Aſcenſ. *Nos autem in regione iſta ſumus, vbi plurimum eſt malitiæ, ſapientiæ parum, quia corpus quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem. Per ſenſum hic arbitror intellectum deſignari, qui tunc verè deprimitur, cùm multa cogitat, cùm non colligit ſe circa illam vnam & vnicam meditationem, quæ conſpicitur de ciuitate illa, cuius participatio eius in idipſum. Huiuſmodi intellectum oportet deprimi, & diſtrahi per multa multis & multiplicibus modis. Animam verò hic æſtimo dici affectiones, quæ corrupto corpore diuerſis paſsionibus afficiuntur, quæ mitigari numquam poſſunt, ne dicam ſanari, donec voluntas vnum quærat, & tendat ad vnum. Duo ergo ſunt, quæ in nobis purgāda ſunt, intellectus & affectus: intellectus vt nouerit; affectus, vt velit.* Subijcit deinde exempla Eliæ & Henoch: *Felices & verè felices illi duo viri, Elias & Henoch, quibus omnes materiæ & occaſiones ablatæ ſunt, quæ eorum intellectum impediant aut affectū, quia ſoli Deo viuentes, nec nouerunt niſi Deum, nec ſapiunt niſi Deum. Denique & de Henoch legitur, Quia raptus eſt, ne malitia mutaret intellectū eius, aut ne fictio deciperet animam eius: intellectus noſter turbatus erat, ne dicam excæcatus, affectus inquinatus erat, & multum inquinatus, ſed Chriſtus intellectum illuminat, Spiritus ſanctus affectum purgat.*

Ratio à priori. QVOD CORRVMPITVR] Dat cauſam, cur corpus aggrauet animam, quia ſcilicet eſt corruptibile. Nam Primò, quod eſt corruptibile, hoc eſt materiale & terreſtre (res enim immateriales & cæleſtes ſunt incorruptibiles) ideoque graue & ponderoſum, ſicut terra eſt grauis & ponderoſa.
Secundò. Secundò, quia corpus corruptibile & terreſtre in dies corrumpitur, & in terram, ex qua formatum eſt, deuergit, & in eam ceu matrem & originem ſuam redire geſtit: vnde ſecum animam deprimit, vt in terrena deuergat & propendeat.
Tertiò. Tertiò, quia corpus corruptibile hominem occupat, vt corruptioni eius continuò occurrat, itaque à cæleſtibus auocat. Corpus enim dum famet, cogit hominem cibum ſumere, vt fami ſuccurrat; dum ſitit, cogit hominem bibere; dum fatigatur, cogit hominem quieſcere; dum friget, cogit calefacere; dum dormitat, cogit dormire, &c. Hę ſunt neceſſitates corporis, quibus anima inuita ſeruire cogitur. Vnde pro ijs ornandum cum Pſalte: *De neceſſitatibus meis eripe me*, pſal. 24. 17. Clarum hoc eſt in ægrotis, qui toti ſunt in corpore curando, eiuſque valetudine recuperanda, vt nec ſtudere, nec meditari, nec laborare, nec quid aliud agere valeant. Imò & in ſanis: hi enim tertiam ferè diei vitæque partem, dormiendo tranſigunt: duas reliquas diei partes ſæpè labori manuali, prandio, cœnæ, recreationi, confabulationi, &c. impendunt, vt vix dimidiam horam inueniant, quam dent orationi & Deo. Hinc Originiſtæ & Pythagorici cenſuerunt, animam à Deo creatā perfectam ante corpus, ſed ob peccata à ſe admiſſa

A detruſam in corpus quaſi in carcerem, vt ſcelerum pœnas lueret. Manichæi vero, ait S. Auguſt. lib. de Hæreſibus. in 46. *etſi viuntur coniugibus, conceptum tamen generationemq; deuitant, ne diuina ſubſtantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole.* Verùm hæ ſunt Manis maniæ & veſaniæ.

ET DIFFICILE ÆSTIMAMVS (græcè, εἰκάζομεν, id eſt imaginamur, coniectamus) QVÆ IN TERRA SVNT: ET QVÆ IN PROSPECTV (græcè *quæ in manibus*) SVNT, INVENIMVS CVM LABORE, QVÆ AVTEM IN CÆLIS SVNT, QVIS INVESTIGAVIT?] Græcè ἐξιχνίασεν, id eſt *inueſtigabit*. q.d. Nemo inueſtigauit, nemo etiam inueſtigabit per ſe, ſine duce ſapientia. Cantacuzenus Vers. 16.
B per εἰκάζομεν, id eſt *imaginamur*, cenſet notari ſenſus, tum externos, tum internos, per quos à rebus ſenſibilibus hauriuntur imagines, id eſt ſpecies, quæ menti imprimuntur, vt res cognoſcat, nón vti ſunt in ſe ſuaque eſſentia, ſed per ſpecies quaſi per colores, quibus res veſtiuntur, depinguntur & quaſi colorantur: quare naturas & ſubſtantias rerum non cognoſcimus, ſed tantum externas earum formas & picturas. Omnia hæc oſtendunt, quomodo corpus degrauet animam & mentem.

SENSVM AVTEM TVVM QVIS SCIET, NISI TV DEDERIS SAPIENTIAM ET MISERIS SPIRITVM SANCTVM DE ALTISSIMIS?] Pro *ſciet*, græcè eſt præteritum *ſciuit*, S. Cyprian. de Singular. Cleric. legit, *ſcit*: per præteritum enim cetera tempora denotat, putà præſens & futurum. Hinc & S. Hieron. in c. 12. Zachar. pro *dederis* & *miſeris* legit, *dediſti* & *miſiſti*. Pro *ſenſum*, græcè eſt βουλὴν, id eſt conſilium, mentem, voluntatem. Vers. 17.
C Spiritus ſanctus, tum creatus hic ſumi poteſt, putà gratia & charitas; tum increatus, puta tertia perſona Sāctæ Trinitatis. Huic enim appropriatur illuminatio & ſanctificatio: vnde Eccleſia eū inuocans ait:

Accende lumen ſenſibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma noſtri corporis
Virtute firmans perpeti.

ET SIC (malè Lyran. & Dionyſ. legunt, *ſi*) CORRECTÆ SINT SEMITÆ EORVM QVI SVNT IN TERRIS, ET QVÆ TIBI PLACENT DIDICERINT HOMINES?] Notat duplicem effectum ſapientiæ & Spiritus ſancti. Primus eſt quòd doceat ea, quæ ſunt grata Deo. Secundus, quod ad Vers. 18.
D ea opere explendum, gratiam robutque ſuggerat, per quam mentes reformat, & mores corrigit. Pro *correcta*, S. Cyprianus de Singular. Cleric. legit *directa*.

NAM PER SAPIENTIAM SANATI SVNT QVICVMQVE TIBI PLACVERVNT A PRINCIPIO] Hæc vltima verba deſunt in Græco, Pro *ſanati ſunt*, græcè eſt, ἐσώθησαν, id eſt ſeruati vel ſaluati ſunt, hoc eſt, liberati ſunt à periculis mortis, tum corporis, tum animæ. Vnde horum exēpla deinceps recenſet vſque ad finem libri. Quocirca ab hoc verſu caput decimum inchoant nonnulli. Simili modo Sapientem imitatus S. Paulus Hebr. 11. toto capite probat omnes, qui ab origine mundi ſaluati ſunt, per fidem fuiſſe ſaluatos. Vers. 19.

TERTIA

TERTIA PARS LIBRI

In qua ſapientiæ, eiuſque fructuum exempla, è patrum hiſtoria recenſet: quibus ſapientiæ præſtantiam ac dotes hactenus recenſitas confirmat.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SAlutem, quam per ſapientiam adepti ſunt Adam, Noë, Abraham, Loth, Iacob, Ioſeph, Moſes, Hebræi tranſeuntes mare rubrum, merſis in eo Ægyptijs, commemorat.

1. HÆc illum, qui primus formatus eſt à Deo pater orbis terrarum, cùm
ſolus eſſet creatus, cuſtodiuit, 2. & eduxit illum à delicto ſuo, &
dedit illi virtutem continendi omnia. 3. Ab hac vt receſſit iniu-
ſtus in ira ſua, per iram homicidij fraterni deperijt. 4. Propter
quem, cùm aqua deleret terram, ſanauit iterùm ſapientia, per con-
temptibile lignum iuſtum gubernans. 5. Hæc & in conſenſu nequitiæ cum ſe
nationes contuliſſent, ſciuit, iuſtum, & conſeruauit ſine querela Deo, & in filij mi-
ſericordia fortem cuſtodiuit. 6. Hæc iuſtum à pereuntibus impijs liberauit fu-
gientem, deſcendente igne in pentapolim, 7. Quibus in teſtimonium nequi-
tiæ fumigabunda conſtat deſerta terra, & incerto tempore fructus habentes arbo-
res, & incredibilis animæ memoria ſtans figmentum ſalis. 8. Sapientiam enim
prætereuntes, non tantùm in hoc lapſi ſunt vt ignorarent bona, ſed & inſipientiæ
ſuæ reliquerunt hominibus memoriam, vt in his, quæ peccauerunt, nec latere potuiſ-
ſent. 9. Sapientia autem hos, qui ſe obſeruant, à doloribus liberauit. 10. Hæc
profugum iræ fratris iuſtum deduxit per vias rectas, & oſtendit illi regnum Dei, &
dedit illi ſcientiam ſanctorum: honeſtauit illum in laboribus. & compleuit labores il-
lius. 11. In fraude circumuenientium illum affuit illi, & honeſtum fecit illum.
12. Cuſtodiuit illum ab inimicis, & à ſeductoribus tutauit illum, & certamen forte
dedit illi vt vinceret, & ſciret quoniam omnium potentior eſt ſapientia. 13. Hæc
venditum iuſtum non dereliquit, ſed à peccatoribus liberauit eum: deſcenditque cũ
illo in foueam, 14. & in vinculis non dereliquit illum, donec afferret illi ſceptrum
regni, & potentiam aduerſus eos, qui eum deprimebant: & mendaces oſtendit, qui
maculauerunt illum, & dedit illi claritatem æternam. 15. Hæc populum iuſtum,
& ſemen ſine querela, liberauit à nationibus, quæ illum deprimebant. 16. Intra-
uit in animam ſerui Dei, & ſtetit contra reges horrendos in portentis & ſignis. 17. Et
reddidit iuſtis mercedem laborum ſuorum, & deduxit illos in via mirabili: & fuit
illis in velamento diei, & in luce ſtellarum per noctem: 18. tranſtulit illos per ma-
re rubrum, & tranſuexit illos per aquam nimiam. 19. Inimicos autem illorum de-
merſit in mare, & ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideò iuſti tulerunt ſpolia im-
piorum, 20. & decantauerunt Domine nomen ſanctum tuum, & victricem ma-
num tuam laudauerunt pariter: 21. quoniam ſapientia aperuit os mutorum, &
linguas infantium fecit deſertas.

VERS. 1. HÆC ILLVM, QVI PRIMVS FORMATVS EST A DEO PATER ORBIS TERRARVM, CVM SOLVS ESSET CREATVS, CVSTODIVIT] *Hæc*, ſcilicet ſapientia, de qua hîc omnis eſt ſermo; græcè, *hæc protoplaſtum mundi patrem, ſolumq́, creatum conſeruauit*. q. d. Sapientia Adamum, qui primò ſolus à Deo fuit creatus & plaſmatus, vt eſſet pater omnium hominum totius mundi, cuſtodiuit, ne quo caſu læderetur aut interiret, præſertim ne à feris, ſerpentibus, venenatis herbis, fulminibus & procellis, vel à dæmonibus occideretur, itaque tota hominum ſtirps extingueretur, ſed vt viueret vegetus, ſanuſque perſeueraret ad annum ætatis 930. itaque genus humanum per multos filios & filias, ac nepotes ac neptes propagaret. Adam vocatur *protoplaſtus*, quia corpus eius à Deo ex luto plaſmatum & efformatum eſt, ſicut à figulo finguntur & formantur vaſa & ſimulacra ex luto & creta: ac deinde Deus in plaſma, ſiue corpus hoc, animam inſpirauit & infudit, itaque factus eſt homo in animam viuentem, id eſt animal viuens, homoque rationalis. Vide dicta Gen. 1 & 2. Vnde homines Deo fictori & factori ſuo obmurmurantes, quòd alios ſe non formarit, nec alio meliore modo & conditione eos finxerit, vt aliam ſortem, ſtatum & gradum eis daret, redarguens Iſaias c. 29. 16. *Peruerſa*, ait, *eſt hæc cogitatio: quaſi ſi lutum contra figulum cogites, & dicat opus factori ſuo, Non fecisti me; & figmentum dicat fictori ſuo, Non intelligis.* Quo alludens S. Paulus Rom. 9. 20. *O homo*, inquit, *tu quis es, qui reſpondeas Deo? Num quid dicit figmentum ei, qui ſe finxit: Quid me fecisti ſic? An non habet poteſtatem figulus luti, ex eâdem maſſa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* Clarè verò & fusè Ieremias c. 18. 6. *Ait Dominus: Ecce ſicut lutum in manu figuli, ſic vos in manu mea domus Iſrael.* Et v. 11. *Ecce ego fingo contra vos malum.* Deus ergo eſt noſtri corporis, conditionis & ſortis plaſtes, ſiue figulus; lutum eſt terra & limus; plaſma ſiue figmentum eſt corpus noſtrum. Vide dicta locis iam citatis. Idem à Moſe didicere Plato & Philoſophi, vnde Ariſtophanes; πλάσμα, inquit, πηλοῦ ἄνθρωπος, hoc eſt, *plaſma, ſiue figmentum, luti eſt homo.* Et Lucianus in Prometheo ait, Mineruam, quæ eſt dea ſapientiæ, finxiſſe hominem implendo ſpiritu lutum, & plaſmata, hoc eſt ſimulachra ſua è luto efficta animando, & Cicero pro Murena de Catone iuniore ait: *Finxit te ipſa natura ad honeſtatem, grauitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iuſtitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominē & excelſum.*

A DEO] Concurrentibus tamen ad materiam præparandam angelis, vti dixi Geneſ. 1. & 2. τὸ à *Deo* iam deeſt in Græco.

PATER ORBIS TERRARVM] Id eſt, pater omnium terrigenarum, hoc eſt omnium hominum, qui ex terra formati, terræ deſtinati ſunt incolæ & domini, ideoque propter eos terra, totuſque hic mundus corporeus à Deo productus eſt. Denique tam Adam, quàm quiſque homo ex eo prognatus, eſt mundi imago, imò microcoſmus, id eſt paruus mundus. Porrò hæretici Paterniani, inquit S. Auguſt. lib. de Hæreſibus in 85. inferiores partes humani corporis, non à Deo, ſed à diabolo factas opinantur, & omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impuriſſimè viuunt. Hos enim Venuſtianos quidam vocant. Verùm hæc eſt hęreſis vetuſta,

Ad litteram ergo *pater orbis terrarum* fuit Adā, à quo omnes terrigenæ prognati ſunt. Myſticè eſt Chriſtus, à quo omnes terrigenæ redempti & regenerati ſunt. Rurſum, patres tales ſunt Apoſtoli & viri Apoſtolici, qui orbem ad Chriſtum conuerterunt. Ab vno exemplo diſce omnes. Inter eos in Pentapoli Italiæ, vrbeque Fanenſi (ita dicta a priſco Fortunæ fano) eminuit S. Paternianus anno Domini 300. ſub Diocletiano Imp. qui patre Odinio Paterno Conſule Romano genitus Diocletiani ſæuitiam fugiens, angeli Raphaelis ductu, velut alter Tobias, in ſiluam ſemotam conceſſit, ibique cum multis aſſeclis monaſticen exercuit, ſuumq; ductorē æmulatus, vixit puriſſimè inſtar angeli, ac creatus Abbas miram virtutum fragrantiam per totam illam Italiæ oram ſparſit: atque inter alia fortitudinis facinora, diabolum ſpecie puellæ profugæ ſe ad nefas ſollicitantem, manum igni ardenti imponens, velut fulgur in diabolum intorquens, eum fudit fugauitque. Inſuper, dum rerū inopia cum monachis laboraret, patritius Senogallienſis ab angelo monitus, iumenta cibis onuſta ad eoſdem miſit, quæ, cùm locus eſſet incognitus, angelo duce rectà ad ipſum deducta ſunt. Miraculis perpluribus claruit, claudis greſſum, cæcis viſum, energumenis libertatem ſanitatemque reſtituit. Creatus Fanenſis Epiſcopus, quà verbo, quà exemplo, ac præſertim incenſa in omnes charitate, velut pater omnium, ſolari ſingulos, hortari, inſtruere & ad ſalutem traducere ſatagit. Erat enim fide eximius, ſpe magnanimus, charitate flagrans, ſapientia plenus, in eleemoſynis largus, humilitate mitis, iuſtitia ſeuerus, ſanctitate ſingularis. Hinc factum vt omnes ei acclamarent: *Pater noſter es tu*, iuxta illud Eliſei ad Eliam: *Pater mi, currus Iſrael, & auriga eius.* 4. Reg. 2. Quibus in laboribus pietatiſque officijs cum 42. annos ſanctiſſimè exegiſſet, ab angelo mortis tempus modumq; edoctus, magno omnibus relicto ſui deſiderio, glorioſus ad Deum migrauit die 13. Nouembris, corpore ſuauem exhalante odorem. Quocirca è cælo paternum in ſuos Fanenſes conſeruans affectum, perſæpè factiones ciuium diſſipauit, inimicitias ſuſtulit, pacem redintegrauit, cædes impediuit, peſtem famemque depulit: quin & hoſtes profligauit, ac nominatim cum Vrbinates Fanū obſidione cinxiſſent anno Domini 1517. habitu pontificali vultuque auguſto, ſpectandum ſe exhibens, ciuibus animos addidit, hoſteſque terrore perculit & in fugam egit; perinde ac S. Iacobus ſæpius Hiſpaniam, S. Ambroſius Mediolanum à Conrado Imp. obſeſſum, S. Benedictus Nurſiam, S. Fauſtinus & Iouita Brixiam, ab hoſtium incurſu defenderunt & propugnarunt. Sacrum eius corpus ſepulchro eius reſerato anno Domini 1551. ſub Iulio III. Pont. poſt mille ducentos annos, repertum eſt integrum, vultu hilari & angelico; perinde ac ſi recenter ſepulturæ fuiſſet traditum, miram vndique fragrantiam ſpargens, cuius odore multi ægri ſanitati reſtituti ſunt. Quocirca Fanenſes imagini eius hoc epigramma ſupplices poſuere:

S. Paternianus pater urbis & orbis.

O Pater,

O Pater, ô cuſtos, noſtris qui raptus ab oris,
Inuitus viſus cedere, manè redis.

Cùm enim ſacrum eius corpus Foroſempronienſes pio furto ſuſtuliſſent, illudque tota nocte curru Forum Sempronij verſus vexiſſent, manè tamen eodem loco vnde ſublatum fuerat, inuentum eſt. Eius templum auxit & decorauit Iuſtinianus Imp. ad quod dum more ſuo deuotionis ergò contendit agricola, Argillam flumẽ ſicco pede pertranſijt. Hæc ex publicis Fanenſium tabulis accepi, ac ingenti imagine expreſſa, Romæque excuſa & approbata conſpexi. Baſilica Sancti peramplis, tum prædijs, tum priuilegijs, dotata fuit, à Zacharia alijſque ſummis Pontificibus, ac à Frederico Imper. diruta, reſtituta ab Innocentio. V. Pontif. Iure ergo S. Paternianus Italiæ, imò orbis terrarum, pater ſpiritalis & cæleſtis nuncupari poteſt.

CVM SOLVS ESSET] Adam enim primò ſolus à Deo formatus eſt, deinde ex coſta eius fabricata eſt Eua, vt ex ea filios procrearet & genus humanum propagaret, quæ proinde dicta eſt mater viuentium; præſertim quia ex ea naſcitura erat B. Virgo, quæ Chriſtum auctorem vitæ erat paritura: Chriſtus enim ex femina, putà ex B. Virgine, Euæ filia, natus eſt ſine opera viri, ex virtute Spiritus ſancti.

CVSTODIVIT] Adamum cuſtodem paradiſi, tum quoad corpus, ne quo caſu læderetur aut moreretur, vti dixi; tum quoad animam, ne peccaret in ſtatu innocentiæ, antequam deciperetur ab vxore; ac, poſtquam ab ea deceptus peccauit, & innocentiam ac iuſtitiam originalem deperdidit, cuſtodiuit eum ne planè interiret & damnaretur, ſed gratiam & pœnitentiam ei ſuggeſſit, qua à peccato reſurgeret & ſaluaretur. Vnde ſequitur:

VERS. 2. ET EDVXIT ILLVM A DELICTO SVO] Complut. legunt, ἐξείλατο, id eſt exemit, extulit; alij, ἐξέτεινεν, id eſt extendit vel extraxit, aſſeruit, aut vindicauit eum à delicto & lapſu ſuo; Syrus, *liberauit eum à caſu animæ illius*; Arabicus, *& redemit eum à ſeductione eius*. Hinc patet Adam pœnituiſſe

Adam eſt ſaluatus. de ſuo inobedientiæ, qua pomum à Deo vetitũ comedit, peccato, ideoq; illud ipſi fuiſſe remiſſum. imò veteres ex communi Eccleſiæ traditione & conſenſu tradunt Adamum eſſe ſaluatum: quare temerarium eſt id negare, & fauet hic Sapientiæ locus. Hæc omnia docet S. Auguſt.

Hæc eſt traditio Eccleſiæ. epiſt. 99. ad Euodium, vbi ſic ait: *De illo primo homine patre generis humani, quod Chriſtus, cùm deſcendit ad inferos, inde eum liberauerit, Eccleſia ferè tota conſentit: quod eam non inaniter credidiſſe credendum eſt, vndecumque hoc traditum ſit, etiamſi Canonicarũ Scripturarum hic expreſſa non proferatur auctoritas.* Idem tradit S. Irenæus l. 3. c. 34. Epiphan. hæreſi 46. S. Hilar. in pſ. 119. & Canone 8. in Matt. S. Hieron. in pſ. 98. & in c. 20. Matth. Nazianz. orat. in S. Cyprian. S. Athanaſ. ſerm. de cruce, S. Baſil. Exhortat. ad baptiſmum, Origen. in c. 5. ad Roman. S. Thom. l. 4. contra Gentes c. 52. & 53. Hugo Victor. in Gen. c. 3. qui id probat ex illis Dei verbis: *Inimicitias ponam inter te & mulierem*, &c. Gen. 3. 15. ac ceteri vnico excepto Ruperto in c. 3. Gen. c. 31. cui aſſentiuntur veteres hæretici, vt Tatianus, Saturninus, Seuerus, Marcion, Valentinus, qui dixerunt Adamum eſſe damnatum, teſte S. Epiphan. hæreſi 46. & alijs. Addit S. Auguſt. lib. 2. de Peccat. merit. c. 34. (& refertur de Pœnitent. diſt. 1. cap. 83. *Sunt primi homines*) quem ſequitur S. Anſelm. lib. *cur Deus homo* cap. 16. de vtroque parente, hoc eſt de Eua *& Eua*
æquè ac Adamo, meritò id credi. Probat idipſum Iren. l. 3. c. 37. & Tertul. lib. de Pœnitentia *Ratione.*
in fine, ex eo quòd cõfeſſi ſint peccatum quodque induerint ſe perizomatis & folijs ficulneis, quaſi ſacco & cilicio in ſignum pœnitentiæ. Et S. Ambroſ. aſſerit Adam poſt culpam ſtatim eiectum de paradiſo, ſeparatum à delicijs, & vt ageret pœnitentiam, veſtitum tunicam pelliceam, non ſericam. S. Chryſoſtomus idipſum probat ex ſingulari amore, quo Deus ipſe conuenit lapſum & erexit. S. Gregorius lib. 6. epiſt. 31. ad Eulogium, ſcribit Adę animam in peccato mortuam non à ſubſtantia viuendi, ſed à qualitate viuendi; tamen poſtmodum per pœnitentiam ad vitam rediſſe. Leo IX. cap. *Hi duo* de conſec. diſt. 1. reddit rationem, cur *Gloria in excelſis & halleluia* in Septuageſima intermittantur? Quia, inquit, peccauit primus homo: cur in Paſchate repetantur? Quoniam Chriſto reſurgente reſurrexit ille lapſus protoplaſtus. S. Epiphanius quoque hæreſi 46. *Caſtigatione*, ait, *non vulgari plexus eſt, & è regione paradiſi in exilium actus, quò memor eſſet bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam reuocatæ.* Quin & Hebræorum ſententia eſt, in ſuo diuturniſſimo exilio Adam ſe conſolatum pſal. 92. *Dominus regnauit, decorem indutus eſt*, &c. à ſe compoſito.

Denique communis eſt Patrum ſententia, *Adam ſepultus in*
Adamum in monte Caluariæ eſſe ſepultum, vt *Caluariæ*
qui primus peccati fuerat auctor, primus vim *monte.*
ſanguinis Chriſti in eodẽ crucifixi ſentiens ſaluaretur. Ita cenſet S. Athanaſ. Orig. Baſil. Chryſoſt. Epiph. Tertul. Cyprian. Aug. Amb. Hier. & alij quos citat noſter Pererius l. 7. in Gen. c. 46. Porrò quod obijcit Rupert. Adamum opponi Chriſto Roman. 5. & alibi, quòd Adam peccati, mortis & damnationis fuerit auctor; Chriſtus verò gratiæ, vitæ & felicitatis æternæ, verum eſt quoad initia Adæ quando peccauit, non quoad ſequentia, & præſertim exitum vitæ, quando per gratiam Chriſti illi promiſſi & ex illo naſcituri, pœnitens veniam & ſalutem conſecutus eſt. Decebat enim Deum, qui eum crearat, non ſinere opus ſuum, putà protoplaſtum perdi, ſed eum à lapſu eleuare renouare & quaſi recreare. Decebat quoque Chriſtum, qui genus humanum redimere venerat, vt generis humani caput & patriarcham, ideoque ſuum quoque patrem, redimeret & ſaluaret: *Vt cum ſaluatur homo*, inquit S. Irenæus l. 3. c. 34. *oporteat ſaluari eum, qui prior formatus eſt homo.* Vnde Adamum à Chriſto deſcẽ- *Reſurrexit*
dente in limbum ex eo fuiſſe eductum, ac cum *cũ Chriſto.*
Chriſto reſurrexiſſe, docent Origen. tract. 35. in Matth. S. Athanaſ. or. de Paſſione, S. Aug. q. 161. in Gen. S. Macarius hom. 11. Vide Bellarm. l. 3. de Amiſſione gratiæ & ſtatu peccati cap. vlt. & Pererium l. 7. in Gen. Narratur in hiſtoria Paſſionis Chriſti, ſub nomine Nicodemi, Chriſtum in inferno, id eſt in limbo, manum Adam tenuiſſe & dixiſſe: *Pax tibi cũ omnibus filijs tuis iuſtis meis*; Adamum verò reſpondiſſe Chriſti genibus aduolutum cum lacrymis & voce magna (tamen

men nondum receperat corpus, imò non certò conſtat adhuc, an receperit) *Exaltabo te Domine, quoniam ſuſcepiſti me, nec delectaſti inimicos meos ſuper me. Domine Deus meus, clamaui ad te, & ſanaſti me: eduxiſti ab inferis animam meam, ſaluaſti me à deſcendentibus in lacum*, pſ.29.1.& ſeq. Verùm hic Nicodemi liber eſt apocryphus. Complut. & Regij, nec non Hugo, Lyran. Dionyſ. hic addunt: *Et eduxit illum de limo terræ.* Verùm idipſum delent Græci & Roman. Probabiliter ſuſpicatur Franc. Lucas in Notis hic, verba hæc hoc modo irrepſiſſe. Quiſpiam, inquit, pro illis verbis: *Et eduxit illum à delicto ſuo*, ſuppoſuit, *& eduxit illum de limo terræ*: conueniunt enim litteris *delicto & de limo*, & in aliquibus libris legitur tantú: *Et eduxit illum de limo terræ.* Poſtea retulit alius vtrumque in textum, nempe id quod iam dixi, & illud: *Et eduxit illum à delicto ſuo.*

Et dedit illi virtutem continendi (Syrus & Arabicus, *tenendi*) omnia] ſcilicet ſuo dominio & imperio: nam græcè eſt κρατῆσαι πάντων, id eſt *dominádi omnibus*, ſicut rex dominans omnibus omnia continet arbitrio. Deus enim Adæ dedit poteſtatem in omnia animalia ceteraque terrena, iuxta illud Gen.1.28. *Dominamini piſcibus maris, & volatilibus cæli, & vniuerſis animantibus, quæ mouentur ſuper terram*, quæ poteſtas homini poſt peccatum reddita & renouata eſt, licèt non ea plenitudine & perfectione, qua data fuerat primitus Adæ, dum Deus poſt diluuium dixit Noë & filijs eius: *Terror veſter ac tremor ſit ſuper cuncta animalia terræ, & ſuper omnes volucres cæli, cum vniuerſis quæ mouentur ſuper terram; omnes piſces maris manui veſtræ traditi ſunt.*

Tropol. Deus dedit Adæ robur & vires κρατῆσαι, id eſt ſuperandi omnia vitæ pericula, aduerſa & tentamenta, quæ poſt peccatum eum vndique inuaſerunt & quaſi circumuallarunt, ad illa enim vincenda, Deus illi gratiam & fortitudinem ſuggeſſit.

Quare immeritò Rupertus loco iam citato, auctorem huius libri errаſſe dicit, eò quòd Adæ tribuat virtutem continendi omnia, quæ ſoli Chriſto competit, ideoque librum hunc eſſe apocryphum. Iam enim ex decreto Concilij Trident. conſtat, hunc lib. um eſſe Canonicum.

Vers. 3. Ab hac vt receſſit iniuſtus in ira ſua, per iram homicidii fraterni (malè aliqui legunt, *fraternitatis*; & alij, *fraternitas*) deperiit] Græcè, *ab hac* (ſapientia) *apoſtatans iniuſtus* (Cain) ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id eſt *fratricidalibus ſimul deperijt furoribus*, indignationibus & furijs, quia ſcilicet ira & furor Cain duos perdidit, nimirum Abelum cæde, & ipſum Cainum ſcelere, inquit Nannius: dum enim Cain Abeli corpus transfodit, ſuam ipſius animam confodit. Hinc Philo libr. *quòd deterius potiori inſidietur: inſurrexit*, ait, *Cain in Abelem fratrem ſuum, & interfecit ipſum. Prima quidem ſpecie Abelem occiſum ſubindicat; ſin autem diligentius rem expendas, ipſum Cain, à ſeipſo; proinde ſic legendum: Inſurrexit Cain, & occidit ſeipſum*, &c. Ita ipſe more ſuo ſymbolicè, non genuinè ad litteram. Nam Cain mox à cæde Abel cœpit cum iugi tremore & pauore velut furijs agitatus huc illucque vagari, omnibuſque fuit abominabilis & execrabilis, vt tradunt Hebræi. Vnde videtur Cain in ſcelere per-

A ſeueraſſe impœnitens, ac ex vno in aliud corruiſſe, ideoque perijſſe, eſſeque damnatus. Addunt Paulus Burgenſis, Dionyſ. & Oleaſter in Gen. cap.4. Cainum mei ſum eſſe diluuio tempore Noë. Verùm hoc eſt improbabile. Sic enim Cain viuere debuiſſet plus mille & ſexcentis annis: tot enim fluxere ab Adam & Cain vſque ad diluuium. Illud tamen verum eſt poſteros Cain patris ſui homicidium imitantes, omnes perijſſe diluuio, ac proinde Cainum pariter eo perijſſe, quia eo tota ipſius proſapia perijt & extincta eſt: imò Cain ſuo ſcelere totum orbem perdidit diluuio, vti dicetur v.4. Senſus ergo eſt q.d. Cain recedens à ſapientia per iram, ex inuidia in Abelum fratrem concitatam; quia ſcilicet reſpexit Dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non reſpexit,
B furore quo fratrem interfecit, & ipſe perijt, dum fraternæ charitatis iura violauit, & prior ipſe mortem peccato in orbem inductam intulit fratri, quàm ipſa natura. Itaque deſtitutus à ſapientia fratrem interfecit, & ipſe in grauiſſimum barathrum decidit fratricidij.

Oſtendit ſapientiæ neceſſitatem & dignitatē à contrario, putà ex damnis inſipientiæ: impij enim deſtituti ſapientiâ, velut luce & duce, in grauiſſima ſcelera corruerunt: cuius rei exemplū eſt Cain primogenitus Adæ, qui per ſummam ſtultitiam fratrem ſuum Abel, non alia de cauſa occidit, quàm quòd Deus eius innocentia & ſacrificio fuerit delectatus, & vt ait Ioannes ſua ep.1.c.3.12 *Quoniam opera eius maligna erant: fratris autem iuſta.* Vnde Paulus ad Hebr.11 4. *Fide*, ait,
C *plurimam hoſtiam Abel, quàm Cain, obtulit Deo, per quam teſtimonium conſecutus eſt eſſe iuſtus, teſtimonium perhibente muneribus eius Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur.* Refertur hæc hiſtoria fratricidij Cain Geneſis 4. c. Sicut ergo Romulus Romæ conditor, Remum occidens fratricida fuit: ſic & primus Adæ filius, & primus vrbis Henoch in orbe conditor, perempto Abele, fratricida extitit. Addit Cantacuzenus, Cainum ſimili nece punitum; occiſum enim eſſe eum caſu à Lamech nepote ſuo in venatione, cùm Lamech cæcutienti Tubalcain filius, Cainū ſub herbis latitantem pro fera oſtendiſſet, ideoque & ipſum Tubalcain à patre Lamech indignante interfectum. Verùm hæc habent parum probabilitatis, vti oſtendi Gen.4.23. Vide de ſcelerа-
D ta vita Cain Ioſephum 1. Antiq. cap.3. de infelici verò morte S. Ambroſ. lib. 2. de Cain, c.9. & 10. & S. Aug. ſerm.104. de Temp.

Propter quem (Cain,) cum aqua deleret terram, ſanauit iterum ſapientia, per contemptibile lignum iuſtum gubernans] Græcè, *propter quem dimerſam diluuio terram ſapientia iterum ſeruauit, cum iuſtum exiguo ligno gubernaſſet*; Origen. tomo 20. in Ioannem, *vili ligno iuſtum gubernans*; alij, *per vile lignum iuſto gubernato.* Græcè enim eſt εὐτελοῦς, id eſt ſimplex, vile, tenue lignum, quod tanto diluuio, & aquarum vi moliqué per ſe reſiſtere non poterat, ideoque *contemptibile*, vt vertit Noſter, præſertim quia homines illius æui contemnebant arcæ fabricam, ac Noë eius fabricatorem velut delirum deridebant. Ita S. Bonauent. & Lyran. Græca hic variant: nonnulla enim legunt, δι' ὧν, id eſt Vers. 4.

id eſt *propter quem*, ſcilicet Cain; alia δι' ὅν, id eſt *propter quod*; ſcilicet ſcelus parricidij ſiue fratricidij Cain. Eòdem ergo redit vtraque lectio. Senſus eſt q. d. Impius homicida, imò fratricida Cain, ſuo exemplo poſteros ad idem ſcelus, ceteraque quælibet impulit: quò factum eſt, vt Deus tot tantaque eorum ſcelera peroſus, impiã gentem totumque orbem diluuio merſerit. Verùm ſapientia iuſtum piumque Noë tunc ſeruauit in arca, vt ipſe eſſet ſeminarium humanæ poſteritatis, ne illa diluuio tota interiret, ſed per eius filios & nepotes ſeruaretur & propagaretur. vide dicta Gen. 6. & ſeq. Hinc Origen. in Ioannem tom. 20. paulò poſt initium: *Quòd verò*, inquit, *diluuium ſeminis Cain delendi cauſa factum fuerit, Sapiẽtiæ liber Salomoni inſcriptus his verbis docet: Recedens autem ab ipſa (ſapientia) iniuſtus in ira ſua periit, cum animis fratricidis, per quem inundatam terram rurſus ſeruauit ſapientia, vili ligno iuſtum gubernans.* Eſt hoc tertium exemplum, idque geminum. Per antitheſin enim bifariam oſtendit quanta ſit vtilitas ſapientiæ: nam orbem perdidit inſipientia & impietas Caini & poſterorum eius gigantum, inducendo diluuium; hunc ſeruauit & reſtaurauit ſapientia & iuſtitia Noë per arcam: vnde nonnulli cum Ianſenio, illud Gen. 4. 15. de Caino dictũ, *Septuplum punietur*, ſic intelligunt, q. d. Deus differet Caini punitionem vſque in ſeptimam generationem: tunc enim Caini poſteri menſuram peccatorum eius implebunt, quâ impletâ Deus toti orbi inducet diluuium, vt eo impios cum impietate ſubmergat. Cain ergo fuit dux, pater & princeps impiorum, ob quos Deus immiſit diluuium. Audi Ioſeph l. 1. Antiq. c. 3. *Ceterùm tantũ abfuit, vt hac caſtigatione in melius vitam mutauerit, vt peior etiam ſit factus, ſuis voluptatibus vel cum aliorum iniuria indulgens, & facultates domeſticas per vim ac rapinas accumulans, accitis vndecumque latrociniorum & nequitiæ ſocijs, magiſter illis ad facinoroſam vitam eſt effectus. Ad hæc ſimplicem hactenus viuẽdi rationem, excogitatis menſuris & ponderibus immutauit priſtinãq; ſinceritatem & generoſitatem ignaram talium artiũ, in nouam quandam verſutiam deprauauit.* Et poſt pauca: *Superſtite etiam tum Adamo Caini ſoboles ſceleratiſſima euaſit, dum poſterior quiſque fit deterior, nec ſolùm imitatur priorum vitia, ſed & ſuperat.*

Nota τὸ *ſanauit*, q. d. Cain cum poſteris, per diluuium vulnus penè lethale & irreparabile inflixit toti orbi, totique humano generi; ſed ſapientia huic vulneri manum medicam adhibuit, illudque ſanauit ſeruando Noë per contemptibile lignum, id eſt per vilem & exilem arcæ fabricam, vt ille eſſet pater noui mundi & ſæculi, ac orbem penè deletum obrutumque ſuis ruinis & cineribus, velut phœnicem rediuiuum ſuſcitaret. Hoc eſt, quod de Noë inter eius elogia recenſet Eccleſiaſt. c. 44. 17. *Noë inuentus eſt perfectus, iuſtus, & in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio. Teſtamenta ſæculi poſita ſunt apud illum, ne deleri poſſit diluuio omnis caro.* Et Paulus ad Hebr. 11. 7. *Fide Noë, reſponſo accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptauit arcam in ſalutem domus ſuæ, per quam damnauit mundum, & iuſtitiæ, quæ per fidem eſt, heres eſt inſtitutus.* vide ibi dicta.

Porrò S. Ambroſius lib. 1. Offic. c. 25. Noë à quatuor virtutibus cardinalibus celebrat: *Noë*, inquit, *quàm ſapiens, qui tantam fabricauit arcam? quam iuſtus, qui ad ſemen omnium reſeruatus ſolus ex omnibus, & præteritæ generationis ſuperſtes eſt factus, & auctor futuræ, mundo potiùs & vniuerſis quàm ſibi natus? quàm fortis, vt diluuium vinceret? quàm temperatus vt diluuium toleraret? quando introiret, qua moderatione degeret, quando coruum, quando columbam dimitteret, quando reciperet reuertentes, quando exeundi opportunitatem agnoſceret.*

Nota Secundò, τὸ *gubernans*: Noë enim arcæ vndique tectæ erat incluſus, totuſque pendebat à Dei prouidentia & gubernatione: quare non alius potuit eſſe arcæ nauclerus & gubernator, quàm Deus. Audi S. Chryſoſt. hom. 21. in Gen. *An non*, inquit, *arcam hinc & illinc moueri, & non ſubmergi à tanta aquarum vi cùm nullus eſſet gubernator, ſupernæ erat gratiæ? Non enim dicere potes, quòd fuerit ad modum nauis, vt arte quadam illius iter dirigi potuerit* (velis vel remis.) *Arca erat vndequaque clauſa & munita, & propter præceptum conditoris, non ſolum eam lædere non potuit aquarum impetus, ſed ſublimior illis facta inhabitantes admodum ſecuros fecit.* Similia habet S. Auguſt. lib. 15. de Ciuit. cap. 27. & S. Ambr. lib. de Arca & Noë cap. 21. Simile exemplum ſenis naufragi, quem in naui fluctibus in varias oras iactatũ, mirâ prouidentiâ gubernauit Chriſtus, narrat S. Paulinus epiſt. ad Macarium.

Tropol. ſimili cura Chriſtus iuſtũ & electum quemlibet gubernat, vt per tot huius vitæ procellas ſaluus enatet, vel enauiget ad portum ſalutis. Quare iuſtus dicat cum Poëta?

Per tot diſcrimina rerum,
Tendimus in cælum, ſedes vbi fata quietas
Oſtendunt nobis.

Denique Nota τὸ *iterum*, q. d. Adam primò perdidit orbem, dum peccauit, ac peccatum in omnes poſteros tranſmiſit: merebatur enim ipſe cum omnibus poſteris à Deo perdi & occidi, ſed ſapientiæ diuinæ bonitas eum à peccato eduxit, ac poſteris de Chriſto ſaluatore prouidit. Secundò, Cain cum poſteris orbem perdidit diluuio, ſed iterum eum ſaluauit ſapientia, per Noë diluuium ſuperans, & orbem reſtaurans.

HÆC ET IN CONSENSV NEQVITIÆ (aliqui legunt *ſuperbiæ*) CVM SE NATIONES CONTVLISSENT (alij legunt, *extuliſſent*; aliqui, *confudiſſent*) SCIVIT IVSTVM, ET CONSERVAVIT SINE QVERELA DEO, ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT] Pro ἔγνω, id eſt ſciuit, aliqui legunt εὗρε, id eſt inuenit. Pro *ſine querela* græcè eſt; ἄμεμπτον, id eſt *inculpatum*, idque *Deo*, qui ſcilicet adeò erat integer vitæ ſceleriſque purus, vt ne Deus quidem in eo aliquod crimen notare & culpare poſſet. Pro *cum ſe nationes contuliſſent*, græcè eſt, ἐθνῶν συγχυθέντων, id eſt *cùm ſe gentes confudiſſent*, id eſt commiſcuiſſent, coniunxiſſent, conſpiraſſent, ſcilicet ad ædificandam turrim Babel duce & inſtigatore Nemrod, primo orbis rege & tyranno, vt ſcilicet hac turri altiſſima à diluuio, ſi quando rurſus ingrueret, ſe defenderent, vt vult Ioſephus; aut potiùs, vt Nemrod ſuperbus ibi regni & tyrannidis ſuæ arcem locaret, ex qua in omnes dominari, omneſque ſibi ſubiectos cõtinere & coërcere poſſet, ait Hugo Victor. in Gen. imò ex qua ipſe in VERS. 5.

cælum conſcendere, ac contra Deum ſe defen- A dere poſſet, vti indicat S. Auguſt. lib. 16. de Ciuit. c. 4. Vnde Poëtæ fabulati ſunt, Titanes cum Ioue pugnantes montes montibus impoſuiſſe, vt in cælum conſcenderent, iuxta illud Virgilij 1. Georg.

Ter ſunt conati imponere Pelio Oſſam:
Ter pater extructos diſiecit fulmine montes.

Tunc Deus *ſciuit*, id eſt cognouit, amauit & cõſeruauit, *iuſtum ſine querela*, vt ſuperbiæ, atheiſmo & tyrannidi Nemrod & fabrorum turris Babel, non conſentiret, ſed in Dei fide & cultu fidelis perſiſteret: vnde Deus illum vnum ſibi delegit, cùm reliquos omnes auerſatus, illorum linguas confudit, itaque fabricam Babel impediuit, fabroſque per totum orbem diſpertit; lingua ergo puniti ſunt, quia linguâ peccarunt. Nam vt ait B S. Auguſt. lib. 16. de Ciuit. c. 4. *Quoniam dominatio imperantis in lingua eſt, ibi damnata eſt ſuperbia, vt non intelligeretur iubens homini, qui noluit intelligere, vt obediret Deo. Sic illa conſpiratio diſſoluta eſt.*

Quæres, quis fuit hic iuſtus. Nonnulli putant fuiſſe Heber: illius enim æuo facta eſt fabrica turris Babel: vnde ipſe filium tunc natum vocauit *Phaleg* id eſt *diuiſio*, eò quòd tunc à Deo fabrorũ Babel cõfuſę & diuiſę ſint linguæ. Hinc S. Aug. l. 11. de Ciu. c. 11. docet Heber immunem fuiſſe ab impietate fabrorum horum & conſequenter à confuſione linguarum, ideoque ipſum cũ vera Dei fide & pietate priſtinam linguam retinuiſſe, quę proinde ab Heber dicta ſit Hebræa.

Verum quod ſequitur, *Et in filij miſericordia fortem cuſtodiuit*, clarè notat Abraham, non Heber. Quare nonnulli putant hic notari bellum C Abrahæ, quod geſſit contra quatuor reges totidem gentium, cùm ijs cæſis liberauit Lot, Geneſ. 14.

Meliùs alij referunt ad vocationem Abrahæ, quando omnibus Gentibus ad idololatriam deflectentibus, Deus eum euocauit ex Vr Chaldæorum in Chanaan, vt ibi ſibi ſoli ſeruiret. Hęc Gentium à Deo apoſtaſia, & defectio ad idola, cœpit in fabrica turris Babel, quæ facta eſt ſub annum centeſimum, vel potiùs centeſimum ſeptuageſimum, à diluuio, ac deinde in dies creuit & propagata eſt vſque ad Abraham, qui natus eſt anno 292. à diluuio: quare alludit hic ad fabricam Babel, ſed per eam deſignat æuum idololatriæ, quæ tunc cœpit & durauit per multa ſæcula, à qua Deus Abraham eiuſque poſteros euocauit, & ſibi in populum fidelem, ſuamque D Eccleſiam & Synagogam ſeparauit. Alludit enim ad illud Gen. 15. 7. *Ego ſum Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum.* Vide Iudith c. 5. v. 7. Vnde colligas, Abrahamum nunquam coluiſſe idola, licèt id opinetur S. Chryſ. ſed ſemper Deum verum, vti pluribus oſtendi Gen. 11. v. 26.

Addunt Hebræi in *Seder olam*, fabricam turris Babel factam eſſe vltimo anno vitæ Phaleg, qui fuit annus à diluuio trecenteſimus & quadrageſimus (vixit enim Phaleg 239. annis, Gen. 11. 18.) quo anno Abraham, vtpote natus anno 292. à diluuio, iam erat 48. annorum: quare aiũt Abraham æquè ac Noë, qui tum adhuc viuebat, interfuiſſe fabricæ turris Babel: Heber enim indidiſſe filio nomen Phaleg ſpiritu prophetico, quo præuidebat ſub finem vitæ eius fabricandam turrim Babel, ideoque diuidendas linguas. hæc Hebræi. Verùm verius eſt turrim Babel fabricatam anno centeſimo, vt vult S. Auguſt. vel potiùs anno centeſimo ſeptuageſimo, à diluuio, ob rationes quas attuli Geneſ. 10. 25. quare fabrica hæc 122 annis præceſſit natiuitatem Abrahæ.

ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT] Ita legendum cum Roman. & Græcis. Quare minùs rectè Complut. legunt, *& in filijs miſericordiam fortem cuſtodiuit*; alij, *& in filijs miſericordiæ fortem cuſtodiuit*. q. d. Deus poſtquam confuſione linguarum puniuiſſet impios fabros Babel, aſciuit ſibi Abraham, ſuamque gratiam & miſericordiam in eius poſteros firmam ſtabilemque conſeruauit. ita Lyran. Hugo, Holcot, & Dionyſ. Verùm legendum eſt cum Romanis *in filij miſericordia*; græcè, ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις, id eſt *in filij viſceribus*, quod nonnulli ſic exponunt q. d. Deus Abrahamum eo affectu complexus eſt, quo pater ſolet filium proſequi: Deus ob intimum & viſceralem erga Abraham, quaſi filium ſuum, amorem fecit eum reſiſtere peccatoribus vndequaque circumfuſis, eumque ad ſceleris communionem tentantibus: vnde Vatabl. vertit, *& vt erga filium animata, conſeruauit conſtantem.* Sic Apoſt. ait Philip. 1. 8. *Teſtis mihi eſt Deus quomodo cupiam vos in viſceribus Ieſu Chriſti*, quòd ſcilicet vos diligam eo affectu, quo Chriſtus vos *in viſceribus*, id eſt intimè, diligit.

Sapientia roborauit Abrahamum.

Secundò & genuinè, q. d. Deus Deique ſapientia effecit, vt Abraham fortiter vinceret viſceralem amorem & commiſerationem erga filium ſuum Iſaac, quando Deo iubente eum immolare voluit, Geneſ. 22. vide ibi dicta. Abrahã enim ex intimis viſceribus diligebat Iſaac: vnde ſummâ commiſeratione commota ſunt eius viſcera, cum iuſſus eſt eum mactare: ſed fortitudo obedientiæ & amoris diuini vicit omnem amorem & miſerationem humanam, etiam filij vnigeniti, qualis erat Iſaac. Magno enim animi robore opus fuit Abrahæ, vt immolaret filium vnicum per miraculum natum, totamque ſuam ſpem poſteritatis. Deus enim promiſerat Abrahæ propagandam eius poſteritatem per Iſaac, ex eoque naſciturum Chriſtum. Quare Abraham *contra ſpem* naturæ *in ſpem* gratiæ & promiſſionis diuinę *credidit*, ſcilicet ex Iſaac à ſe immolato naſcituram ſibi prolé à Deo promiſſam: credebat enim Deum Iſaac à morte ſuſcitaturum, Rom. 4. 18. Hebr. 11. 19. An non hæc fuit magna fortitudo fidei, & obedientiæ? Hinc Abraham à S. Ambroſio vocatur *pater fidei, pater omniũ credentium, princeps familiæ gentiũ & generationis Domini, pater electionis & piæ confeſſionis.* Vnde Philo lib. de Abraham, eius virtutem & robur longè extollit ſuper omnes Gẽtiles, qui ſe aut ſuos amore parentum vel patriæ morti obtulerunt, aut deuouerunt, vti fecere Codrus rex Athenarum, Menœceus, Ariſtogiton, Iphigenia, Leonidas, Epaminondas, Iunius Brutus, & Decij. Hi enim partim ex vanæ gloriæ ſtudio, partim inuiti & coacti, ad grauiora mala cauenda id fecerunt. At Abraham non coactus, ſed ſponte & vltrò, vnius Dei amore, vt eius voluntati ſatisfaceret, ſuum Iſaac propria manu iugulare, mactare & concremare Deo deſtinabat. Quocirca verè de

Bruto

Bruto primo Romæ conſule, filios, eò quòd cũ Tarquinijs contra rempubl. conſpiraſſent, ad mortem condemnante cecinit Virg. 6. Æneid.

Vicit amor patriæ, laudumq́, immenſa cupido.
Infelix, vtcumq́, ferent ea fata minores.

Secùs fuit in Abraham, qui vicit amorem filij robore amoris diuini. Vnde mira eius ex miſericordia & fortitudine harmonia digna eſt, quæ magnis laudibus celebretur: nam filium ſine miſericordia iugulare, tyrannicum eſſet, imò & belluinum: ſine obedientia illæſum cuſtodire, impium eſſet & penitus iniuſtum: vtrumque verò coniungere, & cum miſericordia erga filium obedientiam erga Deum conciliare, fortis ac generoſi animi indicium ſingulare. Qua de cauſa Deus hanc Abrahæ in obediendo fortitudinem quaſi admiratus, cum iuramento ei promiſit, Geneſ. 22. 18. *Benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ, quia feciſti hanc rem, & nõ pepercisti filio tuo vnigenito propter me.* Quocirca S. Ambroſ. lib. 2. de Cain & Abel c. 1. de hac oblationis Abrahæ fortitudine ſic ſcribit: *Quẽ* (Iſaac) *ſacrificij modo obtulit pater nullius motu paſsionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hoſtiam, vacuamq́ue formidinis, & corporeæ cupiditatis immunẽ, cùm ipſa pietas patris deuotioni cederet immolantis.* q. d. Deuotio Abrahæ erga Deum vicit pietatem erga filium Iſaac, vt eum pro Deo immolare deſtinaret. Idem lib. 1. offic. c. 25. *Aduerte, ait, his omnes virtutes in vno facto. Fuit ſapientiæ, Deo credere, nec filij gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit iuſtitiæ, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hoſtiam pater, interrogabat filius: tentabatur affectus patrius, ſed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viſcera, ſed non minuebat deuotionem. Accedit & quarta virtus temperantia. Tenebat iuſtus & pietatis modum, & executionis ordinem. Denique dum ſacrificio neceſſaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit vt filium reſeruaret.* Et S. Auguſt. ſer. 73. de Tempor. *Hilariùs,* inquit, *accingebatur, qui nec timorem facinoris formidauit, nec implere quod iuſſus eſt degener animus dubitauit: ſpes illa futura tot gentium, iubetur occidi paterna manu. Deuotus pater eo voto ſuſcepit parricidium, quo ſuſceperat filium: nec refert vtrùm impendat, aut perdat, dum quoquo modo quod acceperat reddat. O Domine pijſsime, quem ſcis patri dilectum, quid imperas victimandum?* Et poſt nonnulla: *Videte fratres Abraham patientia fortem, deuotione conſtantem, non cum aliqua fera luctantem, ſed cum natura pugnantem. Deuotio dicebat, Percute: pietas clamabat, Parce. Illa reuocabat, iſta prouocabat. Filius tunc moriturus iacebat, erigit dexteram feriturus.*

Paulò aliter vertit Syrus, *& Abraham filium miſericordiarum* (id eſt ſummè miſericordem) *cuſtodiuit.* Deus enim miſericordes tuetur & cuſtodit. Vnde Arabicus, *& cuſtodiuit eum in clementia,* vel *pietate illius in filium ſuum.* q. d. Deus Abraham ob pietatem in filium, quem tenerrimè amabat, cuſtodiuit, vt, dum iuſſu Dei vellet eum immolare, cùm tamen actu non immolaret, ſicque & filium patri, & patrem filio à morte ſeruauit & cuſtodiuit, dum per angelum ſtitit eius manum & gladium, ac præceptum de immolando filio reuocauit.

Alleg. *in viſceribus filij*, id eſt per viſcera Chri-
A ſti Abrahæ filij: eius enim meritis, eius miſericordia viſcerali præſtitum eſt Abrahæ, vt ſuum Iſaac Chriſti antitypum, Deo fortiter immolare vellet. ita à Caſtro. Eſt hoc quartum ſapientiæ exemplum editum in Abraham, ſequitur quintum editum in Lot & Pentapolitis.

Hæc ivstvm (Lot) a pereuntibus impiis liberavit fugientem, descendente igne in Pentapolim] Celebrat liberationem Lot, qua, dum igne ſulphureo, & quaſi fulmineo ſiderata conflagraret Pentapolis ob eius ſcelera, præſertim libidinis contra naturam, ipſe caſtus iuſtuſque, per angelos hoc incendio eductus & liberatus eſt. Pentapolis vocabatur illa regio, quia erant in ea quinque ciuitates, ſcilicet Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim & Segor, licet vltimæ Segor parcitum ſit à Deo, ob Vers. 6.
B preces Lot in eam confugientis. Iam tota Pentapolis verſa eſt in mare ſalſum ſiue mortuum, quod à bituminis copiâ vocatur lacus Aſphaltites. Vide dicta Geneſ. 19. *Pentapolis* ergo græcè idem eſt, quod latinè *quinque vrbes*, ſiue regio complectens quinque vrbes. Porrò Pentapoles in varijs orbis partibus fuere variæ. Prima hæc fuit in Palæſtina, cuius quinque vrbes infanda libidine infames, ideoque cæleſti igne crematæ, fuere iam nominatæ. Secunda fuit in Africa, de qua Plinius l. 5. cap. 5. in qua celebrarunt Concilium anno Domini 411. Epiſcopi quinque vrbium, ſcilicet Berenices, Arſinoës, Ptolemaidis, Appllloniæ, & Cyrenes. Tertiò, Ptolemæus lib. 5. aliam Pentapolim ponit cuius quinque vrbes recenſet, Laodiceam, Antiochiam, Amaſeã, Ptolemaidem, Palmiram. Quartò in Concilio *Pentapolis variæ.*
C Epheſino inuenitur Zenobius Epiſcopus Barræ ciuitatis in Pentapoli. Quintò, Italiæ Pentapolis fuit in Vmbria, putà in Gallia Senonum, ſiue agro Gallico ad mare Adriaticum, teſtibus Reginone, Paulo Diacono, Nicephoro ac Sigonio libro de Regno Italiæ, cuius quinque vrbes ſunt, Ancona, Senogallia, Fanum, Piſaurum, Ariminum. Et quia Fanum erat meditullium ceterarum quatuor; hinc ea in vrbe erat ſupremum tribunal huius Pentapolis quæ proinde dicta eſt *Vrbs iuris*, pro quo corruptè nonnulli legũt *vris*, cuius Epiſcopi ſanctitate celebres, ideóque tutelares fuere S. Paternianus anno Domini 300. S. Euſebius anno Domini 500. ſub Symmacho Pontif. S. Fortunatus anno Domini 592. S. Vr-
D ſus anno Domini 625. cuius feſtum Fanenſes celebrant 15. Maij: quod dum ſpernit agricola nomine Leo, monituſque ſuperbè obſtreperet: *Si ille eſt Vrſus, ego ſum Leo* (vel, vt alij veriùs, *ego ſum canis*) terra dehiſcente, viuus cum bobus & aratro abſorptus eſt: voraginis veſtigium in hodiernum diem extat in villa dicta *de Bellocchi.*

Descendente igne] vt Pentapolitæ, qui arſerant libidine, arderent igne, vtque terra adeò nequam crematetur, ne quod malum ſemen in ea reſtaret, quod fructum peruerſum germinaret. Vnde Origen. in Ioan. tom. 20. citans hunc locum, Sodomæ conflagrationem magis tribuit bonitati, quàm iræ Dei: *At certè, ait, Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, & quidquid relictum fuiſſet ex ea humiditatis, arefaciendo, ne impoſterum oriretur vitis Sodomorum, ne ue malleolus Gomorrhæ, neque vua ira, neque botrus amaritudinis, ac*

ne vinum quidem, furor draconum, & venenum aſpidum inſanabile. Simile quiddam dices etiam de Ægyptijs; de quibus dictum eſt: Occidit in grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina. Boni enim Dei eſt interficere vineas Ægyptiorum, & moros impiorum.

VERS. 7. QVIBVS IN TESTIMONIVM NEQVITIÆ FVMIGABVNDA CONSTAT DESERTA TERRA, ET INCERTO TEMPORE FRVCTVS HABENTES ARBORES, ET INCREDIBILIS ANIMÆ MEMORIA STANS FIGMENTVM SALIS] Tria profert impiorum Pentapolitanorum nequitiæ, æquè ac diuinæ in eos vindictæ teſtimonia, quæ permanſerunt & permanent vſque in hodiernum diem, vt diuinam in impios iram mortalibus teſtentur, eoſque à ſceleribus abſterreant. Primum eſt *terra deſerta fumigans*: hic enim fumus iudicij Dei in ſe acti, putà incendij, quo conflagrauit Pentapolis, index eſt, ac ſymbolum incendij infernalis, quo ardent Sodomitæ ceterique impij. Senſus ergo eſt q.d. In Pentapolitanorum ſceleris vindictam & teſtimonium *conſtat*, id eſt, extat terra eorum in ſolitudinem redacta, quæ etiamnum fumigat, quaſi ignis è cælo pluuij, quo deflagrauit, reliquias adhuc ſeruans. Exhalat enim continuum fumum & ſulphur, vt ait Philo lib. de Abraham: Exhalat, inquam, tum mare Mortuum, ſiue lacus Aſphaltites, tum terra illi adiacens & vicina, vti mox oſtendam. Vnde Borchardus lib. 1. Hiſtor. c. 5. & 6. *Mare Mortuum*, ait, *ſemper eſt fumans & tenebroſum, quaſi os inferni, ſicut oculis meis aſpexi, ob tetrum vaporem inde fumantem, qui quocumque deferente vento pertingit, cuncta ſterileſacit.* Pentapolis ergo eſt vmbra & imago gehennæ. Spectate eam pæderaſtæ, ac in ea, quod vos manet ſupplicium intuemini. Diſcite munditiam moniti, ac horrere Tonantem.

Secundum eſt, *incerto tempore fructus habentes arbores*; græcè ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτὰ, id eſt *imperfectis tempeſtatibus fructus ferentes plantæ*, ὧραι ἀτελεῖς dicuntur tempora frugum inchoata, nunquam perfecta. Plantæ ergo Pentapoleos ita ſemper ſe habent, ac ſi nunquam eſſet certum tempeſtiuumque maturis frugibus tempus id eſt ferunt fructus, qui nunquam ad maturitatem perueniunt. Terra enim à Deo maledicta vim maturandi non habet: vnde aliqui vertunt, *imperfecta maturitate fructus ferentes plantæ*: ὥρα enim ſignificat tempeſtiuitatem maturitatis, ſiue tempus maturandis frugibus à natura deſtinatū, quod in Pentapoli ſemper eſt imperfectum, id eſt intempeſtiuum & immaturum, ideoque ſemper producit fructus immaturos, imperfectos, ac necdum plenè formatos. Vnde Orig. to. 20. in Ioannem habet, *& plantæ intempeſtiuum fructum ferentes*, Sic & Vatabl. Noſter vertit, *incerto tempore*, quia nullum certum tempus eſt quo in Pentapoli fructus matureſcant, vti fit in alijs regionibus, quia ſemper ſunt immaturi: fructus ergo incerti temporis, ſunt intempeſtiui & immaturi. Nam fructus, qui certo & à natura ſtatuto tempore, v. g. in autumno, non matureſcunt, nunquam matureſcunt. Ad maturationem enim requiritur calor, ſed temperatus; calore caret hiems, temperie æſtas: quare hiems fructus maturare nequit; æſtas verò eos non maturat, ſed adurit. Vnde Arabicus, *& plantæ eius fructificabunt in temporibus fructus imperfectos*, Syrus, *& arbores quæ ſunt intra eas ciuitates fructus non faciunt.* Nota, Pentapolim, quæ olim erat amœniſſima & fertiliſſima, vt vocaretur paradiſus Dei, poſt ſcelera & vltionem Dei verſam eſſe, partim, in lacum Aſphaltitem ſiue mare Mortuum, partim in terram exuſtam, in qua, vt ait Ioſeph. lib. 5. de Bello c. 5 *Adhuc diuini ignis reliquias, & oppidorum quinque videre licet imagines, & renaſcentes in fructibus cineres, qui colore quidem ſunt edulibus ſimiles, carpentium verò manibus in fumum diſſoluuntur & cinerem.* Idem tradit Solinus Polyhiſt. c. 37. & Tacitus l. 5. Hiſtor. ac Tertull. in Carmine de Sodoma, & S. Auguſt. 21. Ciuit. c. 8. Denique Ianſen. ex Græco clarè vertit, *& imperfecta* vel *inconſummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores*: ὥρα enim hîc inquit, non tam tempus ſignificat, quàm pulchritudinem & maturitatem; vnde ὡραῖος, id eſt pulcher vel maturus.

Tertium eſt, *incredibilis* (græcè ἀπιστούσης, id eſt *Incredulæ*) *animæ memoria*; græcè μνημεῖον, id eſt monumentum, *ſtans figmentum ſalis*; græcè στήλη, id eſt *columna ſalis*, vel ſimulacrum ſalis, aut titulus ſalis, vti ſunt lapides titulares, qui in memoriā perſonæ vel rei alicuius eriguntur. Deſignat vxorem Lot, quæ cum eo fugiens è Sodoma, ac contra præceptum angeli curioſè reſpiciens retrò, vt conflagrantem Sodomam aſpiceret, ob incredulitatem & inobedientiam verſa eſt in ſtatuam ſalis, metallici ſcilicet, quod imbribus reſiſtit, & ſoliditate ſua ædificijs eſt vtile, teſte Plinio. Vocatur *incredula*, quia non credidit quidquam referre ad incolumitatem & ſalutem ſuam, ſi reſpiceret retro, nec ne. Iuſſerat, autem Deus per angelum, ne retrò reſpiceret, tū ad obedientiam eius exercendā, tum vt citiùs fugeret à Sodoma, tum vt omnem miſericordiam, communionem & memoriam impijſſimorum Sodomitarum ei adimeret. Hinc liquet, ſtatuā hanc ſuperfuiſſe tempore Salomonis, imò Ioſephus eā ſe vidiſſe docet l. 1. Antiqu. quin & etiamnum eam extare inter Engaddi & mare Mortuū docent oculati teſtes Borchardus, Bredenbachius, Salignacus, & ex ijs Adrichomius in Deſcriptione terræ ſanctæ. Addit Tertul. in Carmine de Sodoma, duo de ſtatua hac rara & inaudita:

1. *Quin etiam ſi quis mutilauerit aduena formam,*
Protinus ex ſeſe ſuggeſtu vulnera complet.
2. *Dicitur & viuens alio iam corpore ſexus,*
Munificos ſolito diſpungere ſanguine menſes.

q.d. Patitur menſtrua more mulierum. Sapiēter S. Proſper l. 1. de Prædict. & promiſ. ca. 16. *Hæc ſalis ſtatua*, inquit, *ſuo exemplo fatuos condiuit, in propoſito ſancto, quo tendunt proficientes, noxia curioſitate retro non debere reſpicere.* Eamdem cauſam cur in ſal potiùs, quàm in quid aliud ſit verſa, dat Rupert. Et S. Auguſt. ſer. 29. de Verbis Domini ſecundùm Lucā: *Nihil ergo*, inquit, *tam inimicum ſpei quàm retro reſpicere, id eſt, in eis rebus quæ præter labuntur & tranſeunt, ſpem ponere; ſed in his quæ nondum datæ ſunt, ſed dandæ quandoque quæ nunquā trāſibunt, non ſperare. Quando autē ſcatet tentationibus mundus velut pluuia Sodomæ ſulphurea, metuendū eſt exemplū vxoris Lot. Retro enim reſpexit, & vbi reſpexit, ibi remanſit. In ſale conuerſa eſt, vt prudentes condiret exemplo.* Deinde ſpem comparans ouo, ex quo ſperatur pullus, qui nondum eſt: *Ouo tuo*, inquit, *ſcorpium time: vide, quia de cauda percutit, quam*

retrò

retrò habet. Non ergo perimat *ſcorpius ouum tuum, mundus iſte ſpem tuam,* &c. *vt retrò reſpicias id eſt, vt in rebus præſentibus ſpem ponas, & ab eo quod promiſit Chriſtus, & nondum dedit, ſed, quia fidelis eſt, dabit, auertas animum tuum.* Plura de Pentapolis ſtrage dixi Gen. 19.

VERS. 8. SAPIENTIAM ENIM PRÆTEREVNTES, NON TANTVM IN HOC LAPSI SVNT VT IGNORARENT BONA, SED ET INSIPIENTIÆ SVÆ RELIQVERVNT HOMINIBVS MEMORIAM, VT IN HIS QVÆ PECCAVERVNT, NEC LATERE POTVISSENT] id eſt poſſent. Pro *præterenntes* græcè eſt, παροδεύσαντες, id eſt extra viam excedentes, exorbitantes, ſcilicet à ſapientia. Pro *lapſi ſunt* græcè eſt, ἐβλάβησαν, id eſt læſi ſunt, damnum incurrerunt, in detrimentum lapſi ſunt. *Vt ignorarent bona,* græcè καλά, id eſt honeſta, item vtilia & iucunda honeſtis annexa. Senſus eſt q.d. Impij Pentapolitæ ceterique eis ſimiles, ſua inſipientia duplex ſibi damnum accerſiuerunt. Prius, quòd vera bona virtutis, ac conſequentis ex ea felicitatis & gloriæ, ignorarint, ideoque in ſcelera Deique vindictam acerrimam inciderint. Poſterius eſt, publicum dedecus & infamia, quod ſcilicet eorum ſcelera latere non poſſint, ſed ſtatuta ſint in publicum toti mundo paradigma & exemplum, per monumenta vindictæ, quæ Deus ſupereſſe totique orbi oſtentare voluit, vt eorum exemplo ceteri ſapiant, ac Deum timeant, & ab eius offenſa ſe coërceant.

VERS. 9. SAPIENTIA AVTEM HOS, QVI SE OBSERVANT, A DOLORIBVS (græcè, *à laboribus,* ſed labores poſt lapſum hominis ſunt doloroſi, æquè ac dolores laborioſi) LIBERAVIT] Pro *qui ſe obſeruant* græcè eſt, θεραπεύοντας αὐτήν, id eſt religioſè illam colentes & venerantes. Vnde à S. Dionyſ. de Eccleſ. hierarc. Religioſi & monachi vocantur θεραπευταὶ, quaſi religioſi Dei vnius cultores, totique eius obſequio addicti. Sapientia enim ſacra eſt, vtpote diuina, imò idem cum Deo: ſacrum ergo & diuinum cultum ſibi depoſcit. Eſt antitheſis, q.d. Sapientia ſuos deſertores, v.g. Sodomitas, caſtigauit; ac ſuos cultores, vt Lot, ab ærumnis maliſque liberauit.

Huc vſque protulit exempla Cainitarum, qui ſuis ſceleribus diluuij cauſa extitere; & Pentapolitarum, qui ſuis libidinibus incendium è cælis in ſe prouocarunt, quæ ſunt exempla vindictæ, quam exercuit ſapientia in ſui contemptores. Deinceps verò profert exempla proborum, qui ſapientiæ obſequentes & deuoti, per eam à malis liberati ſunt, ac bonis ditati. Primus eorum eſt Iacob, de quo ſubdit:

VERS. 10. HÆC PROFVGVM IRÆ (ab ira, ob iram) FRATRIS IVSTVM DEDVXIT PER VIAS RECTAS, ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI, ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORVM: HONESTAVIT ILLVM IN LABORIBVS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIVS] q. d. Sapientia Iacobum fugientem iram fratris, dum ſcilicet fugeret fratrem Eſau, ſibi ob præreptam patris Iſaac benedictionem infenſum & iratum, rectà deduxit ad pacem & felicitatem. Deduxit enim eum ad domum Laban auunculi ſui, vbi & opibus, & vxoribus, & prolibus locupletatus eſt. Quare fecit vt Iacob tantum iter, quantum eſt ex Chanaan in Meſopotamiam, vbi habitabat Laban, per tot pericula,

A anfractus, difficultates & inſidias, quas illi parabat Eſau, illæſus & ſecurus perageret: nam *ſemitis,* vt habent Græca, *rectis,* id eſt ſecuris, tutis, facilibus, expeditis, deduxit eum ad ſuos amicos & cognatos, iuxta id quod ei pollicitus erat Deus: *Et ero cuſtos tuus quocumque perrexeris, & reducam te in terram hanc: nec dimittam niſi compleuero vniuerſa quæ dixi,* Geneſ. 28. 15. Vox ergo *deduxit per vias rectas,* ſignificat ſingularem & continuam Dei curam & prouidentiam, quæ Iacobum per vias omnes tam difficiles & periculoſas, necubi laberetur, caperetur, &c. ſaluum, vegetum & lætum perduxit ad ſuos; perinde ac mater deducit infantem, & pædagogus diſcipulum, per vias lutoſas & ſalebroſas tutum & incolumem.

Quocirca S. Ambroſ. l. 2. Offic. c. 25. Iacobum ab omnibus quatuor virtutibus cardinalibus di-
B laudat: *Quid,* inquit, *ſapientius ſancto Iacobo, qui Deum vidit facie ad faciem, & meruit benedictionem? Quid iuſtius, qui ea quæ acquiſierat, oblatis muneribus cum fratre diuiſit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus eſt? Quid modeſtius, qui modeſtiam ita & locis & temporibus deferebat, vt filiæ iniuriam mallet prætexere coniugio, quàm vindicare; eo quòd inter alienos poſitus amori potiùs conſulendum, quàm odia colligenda cenſebat.*

Tropolog. S. Bernard. ſerm. in hæc Sapient. verba: *Iuſtum deduxit Dominus,* inquit, *& non alius, quia ipſius eſt de via iniquitatis ad viam veritatis reducere, & deducere per eam. Per vias inquit, rectas. Viæ Domini, viæ rectæ, viæ pulchræ, viæ plenæ, viæ planæ. Rectæ ſine errore, quia ducunt ad vitam. Pulchræ ſine*
C *ſorde, quia docent munditiam. Plenæ multitudine, quia totus iam mundus eſt intra Chriſti ſagenam. Planæ ſine difficultate, quia donant ſuauitatem: iugum enim eius ſuaue eſt, & onus eius leue.*

ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI] Cùm ſcilicet Iacob, vt dicitur Gen. 28. 12. *vidit in ſomnis ſcalam ſtantem ſuper terram, & cacumen illius tangẽs cælum: angelos quoque aſcendentes & deſcendentes per eam, & Dominum innixum ſcalæ dicentem ſibi,* &c. *Benedicentur in te & in ſemine tuo cunctæ tribus terræ & ero cuſtos tuus quocumque perrexeris.* Qua viſione ſignificabatur Deum curare res Iacob eumque ſingulari ſua prouidentia per angelos ducturum in Meſopotamiam, indeque ſaluum reducturum in Chanaan. *Regnum Dei* ergo vocat cælum, in quo ſcalæ innixus conſiſtebat Deus: Deus enim in cælo regnat, regitque omnia cælo
D ſubiecta per angelos. Scala ergo hæc erat ſymbolum regnantis & regentis omnia Dei. Vnde rurſum *oſtendit illi regnum,* id eſt regimen Dei. q. d. Oſtendit ei modum regendi Dei, quo ſcilicet Deus è cælo ſua prouidentia, per angelos euntes & redeuntes, ſubiectum hunc mundum regit & adminiſtrat. Hinc Iacob ait: *Quàm terribilis eſt locus iſte! non eſt hic aliud, niſi domus Dei, & porta cæli.* Vnde & locum vocauit *Bethel,* id eſt domus Dei. Quocirca nonnulli putant tunc Iacobo à Deo reuelatam fuiſſe ſuam prædeſtinationem, & electionem ad cæleſtem gloriam. Vide dicta Gen. 28. Hinc Arabicus vertit, *fecit illum hereditare regnum Dei.*

Allegor. S. Auguſt. ſerm. 79. de Temp. *Scala,* inquit, *ad cælos attingens, crucis figuram habuit. Dominus innixus ſcalæ, Chriſtus crucifixus oſtenditur. Angeli*

eli aſcendentes & deſcendentes per eam, Apoſtoli & Apoſtolici viri, & omnes doctores Eccleſiarum intelliguntur: aſcendentes, quando perfectis perfecta prædicant; deſcendentes, quando paruulis & imperitis ſimplicia quæ intelligere poſſint, inſinuant.

Tropolog. S. Bernard. loco iam citato: *Et oſtendit illi regnum Dei. Regnum*, ait, *Dei conceditur, promittitur, oſtenditur, percipitur. Conceditur in prædeſtinatione, promittitur in vocatione, oſtenditur in iuſtificatione, in glorificatione percipitur. Vnde eſt illud: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum Dei. Sic enim ait Apoſtolus: Quos prædeſtinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, illos & iuſtificauit; quos autem iuſtificauit, illos & magnificauit. In prædeſtinatione eſt gratia, in vocatione potentia, in iuſtificatione lætitia, in magnificatione eſt gloria.*

Et dedit illi scientiam (græcè γνῶσιν, id eſt cognitionem) sanctorum] in neutro genere, id eſt rerum ſanctarum, vel *ſanctorum*, ſcilicet myſteriorum Dei: Iacob enim in illa viſione ſcalæ, quaſi in raptu mentis illuminatus à Deo, multa cognouit diuina myſteria, præſertim Dei prouidentiam, quam habet erga ſuos, concernentia. Vnde tunc ei, id eſt poſteris eius, à Deo promiſſa eſt poſſeſſio terræ Chanaan, filiorum ac nepotum propagatio, imò Chriſtus ex ſemine eius naſciturus, qui benedicturus erat omnes gentes, vt patet Gen. 28. 13. Quare Iacob hac reuelatione excitatus fuit ad pietatem, ſanctitatem, atque ad Deum toto corde amandum & colendum. Vnde ibidem altare Deo erexit, illique votum decimarum nuncupauit, ac locum vngendo oleo Deo conſecrauit, vocauitque *Bethel*, id eſt domus Dei, vbi proinde poſteri Deum magna veneratione coluerunt. Hinc Syrus vertit, *dedit illi ſcientiam veritatis*, id eſt veræ iuſtitiæ, religionis & ſanctitatis.

Scientia ſanctorum quæ? Moral. diſce *ſcientiam ſanctorum* eſſe ſcientiam practicam, qua quis ſtudet Deo per omnia ſeruire & placere. Hæc enim eſt ſcientia, non mundanorum, non politicorum, non etiam philoſophorum, nec Theologorum, ſed *ſanctorum*, quā primitus docuit Ioannes Baptiſta, qui à Deo miſſus eſt, *vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare Domino plebem perfectam.* Lucæ 1. 17. Audi S. Bern. loco iā citato: *Scientia ſanctorum eſt, hic temporaliter cruciari, & delectari in æternum. Et in contrarium ſcientia malorum relabitur. Alia eſt ſcientia mundi, quæ docet vanitatem, & alia ſcientia carnis, quæ docet voluptatē. Illa tanquam pater, iſta tanquam mater nobis eſt. Sicut enim mater filio ſuo ſemper optat quietem, & omnem prorſus laborem claudit à filio ſuo: ſic caro incraſſata, impinguata, dilatata recalcitrat, nec minimis ſaltem digitis patitur ſe contingi. Et ſicut pater vult filium ſuum huc illucque diſcurrere, vt addiſcat vnde aliquando magnificetur: ſic & mundus vult hominem multis laboribus intricari, vt habeat vnde ſuperbiat, vnde infletur, & deſipiat de vanitate in idipſum.*

Honestavit illum in laboribus] Græcè, εὐπόρισεν αὐτὸν ἐν μόχθοις, id eſt *ditauit eum in ærumnis*, vel *per ærumnas*, & moleſtos labores, quos Iacob per quatuordecim annos ſubiuit paſcendo greges Laban, vt Rachele vxore potiretur: ſed per hos labores valdè ditatus eſt ouibus æquè ac prolibus, vberemque prouentum honoris æquè ac ſobolis adeptus eſt. Sic ſæpè *hone-*

A *ſtas* in Script. ſumitur pro opulentia. *Honeſtas* enim dicitur, quaſi *honoris ſtatus*, vt aiunt Iuriſcōſulti; honorem autem conciliant opes: diuites enim ab omnibus coluntur & honorantur.

Et complevit labores illius] Græcè, ἐπλήθυνε, id eſt, *multiplicauit*, hoc eſt, multiplici mercede & fructu compenſauit labores illius, dū ſcilicet greges Iacob præ gregibus Laban, copioſa fœtura & prouentum adauxit & multiplicauit. Sic igitur Deus labores Iacobi, qui primis annis ſteriles & fructu vacui videbantur, poſteriori tempore magnis ouium opumque incrementis cumulauit, Gen. 30. 43. & c. 31. 9.

Tropolog. & myſticè, Eccleſia in officio Eccleſ. hæc adaptat ſanctis Confeſſoribus & Martyribus. Vnde S. Bonauent. cenſet hic notari inſignia ſex beneficia, quæ Deus iuſtis & Sanctis B confert. Primum eſt, iuſtificare; id notat vox *iuſtum*: Secundum, deducere in profectu conuerſationis: Tertium, oſtendere regnum in gratia vel ſecreto contemplationis: Quartum, dare ſcientiam Sanctorum, inſtruendo in agnitione diuinæ voluntatis: Quintum, honeſtare in laboribus, ditando meritis: Sextum, complere labores, tribuendo præmium cum perſeuerantia. *Sex dona iuſtorum.*

Accedit S. Bernard. loco iam citato: *Et compleuit*, inquit, *labores illius, vel illic in perſeuerantia, vt vſque ad finem iuſtitiam, non relinquat; vel illic in gloria, vt gaudeat in æternum. Felix vtraque completio cùm & hîc moritur iuſtus plenus dierum, & illic oritur in plenitudine dierum: vtrobique plenus, & hic gratia; & illic gloria, quia gratiam & gloriam dabit Dominus.* Beatus ergo eſt is, cui Deus multiplicat labores & dolores; ſic enim & multiplicat eorum fructus ac coronas.

C In fraude circumvenientium illum affuit illi] Græcè ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων αὐτὸν παρέστη, id eſt, *in auaritia iniqua & fraudulenta* (Complut. *in ſuperioritate*) *inualeſcentium*, vel *præualentium, illi aſtitit*, πλεονεξία enim eſt plus habendi acquirendique cupiditas immodica, auaritia, quæ ſibi partem iuſto maiorem præcidit, improba alieni cupiditas, & vitium eius, qui in omni re præcipuum quippiam habere vult, ita dicta à πλέον ἔχειν, id eſt à plus habendo, quàm ius poſtulet aut permittat, cum ſcilicet quis fraudatis alijs, plus ſibi vſurpat, quàm par eſt. Vnde à Cicerone vocatur *fraudatio* & *circumſcriptio*. Sic Laban hîc fuit fraudator & circumſcriptor D Iacobi. Senſus enim eſt q. d. Cùm Iacob à Laban ſocero, & filijs ſeruiſque eius per auaritiam & fraudem opprimeretur, ſapientia & Deus affuit Iacobo, fecitque vt fraus hæc in eius bonum cederet, eumque locupletaret. Vnde ſequitur. *Et honeſtum fecit* (græcè, ἐπλούτισεν, id eſt ditauit) *illum.* Hiſtoria narratur Gen. 31. v. 6. & ſeq. Vide ibi dicta. Vers. 11.

Custodivit illum ab inimicis, et a seductoribus (græcè ἐνεδρευόντων, id eſt inſidiatoribus) tutavit illum] Scilicet à Laban ſocero, qui Iacob fugientem cum vxoribus ac filijs inſecutus eſt: dixit enim illi Deus in ſomnijs, *Caue ne loquaris contra Iacob quidquam durius.* Ab Eſau, quoque, qui illi inſidiabatur; tum etiam à Chananæis, à quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum vniuerſa familia deleretur, cùm Simeon & Leui filij eius furore perciti, ob ſororē Vers. 12.

Dinam

Dinam à Sichem violatam, Sichimitas omnes crudeliſſimè occiderunt. Geneſ. 34. à quibus periculis ſapientia eum tutata eſt.

Et certamen forte dedit illi vt vinceret, et sciret qvoniam omnivm potentior est sapientia] Syrus, *& in forti certamine inſtificauit eum*; Arabicus, *& gubernauit illum ingruente et forti certamine, vt ſcias quid bonus cultus* (id eſt pietas & deuotio) *factus eſt fortior omnibus rebus*; græcè, ἀγῶνα ἰσχυρὸν ἐβράβευσεν αὐτῷ, id eſt, *agonem durum ſubire & vincere dedit illi*; Vatabl. *obeundum et arduum certamen conſtituit*. Vbi nota τὸ ἐβράβευσεν, q.d. Sapientia & Deus, quaſi brabeuta, inſtituit & propoſuit Iacobo, quaſi agoniſtæ & certatori duram luctam & certamen, æquè ac condigna certaminis victoriæque præmia & brauia; dum ſcilicet eum obiecit auaritiæ Laban, atque iræ & perſecutioni Eſau, ac Chananæorum, ceterorumque hoſtium, dum obiecit ei angelum, cum quo luctans & vincens, ab eo benedictionem omnium bonorum fertilem accepit, ac glorioſum nomen adeptus eſt: nam colluctator eius angelus, ſinens ſe ab eo vinci, nuncupauit eum *Iſrael*, id eſt *præualens* vel *dominans Deo*, Geneſ. 32. 28. vide ibi dicta. Deus ergo Iacobo ceteriſq; ſuis athletis, ac præſertim Martyribus, durum obijcit agonem & certamen, hoc fine, vt vincant, & victores coronentur, qua de cauſa idem ipſe vires eis ſuggerit ad vincendum. Hoc enim ſignificat *τὸ vt vinceret*. q.d. Ideò Deus fortia & dura ſuis obijcit certamina, vt quo durior eſt lucta, eo glorioſior ſit eorum victoria, ac illuſtriores coronæ & trophæa. Audi S. Bern. ſer. de S. Martino, celebrantem hanc eius vocem: *Domine, ſi adhuc populo tuo ſum neceſſarius, non recuſo laborem, fiat voluntas tua*: illam enim admirans exclamat: *O verè ſanctiſſimam animam, ô inæſtimabilem charitatem, ô obedientiam ſingularem! Bonum certamen certaſti, curſum conſummaſti, fidem ſeruaſti; de reliquo ſupereſt tibi corona iuſtitiæ, quam reddet tibi Dominus hodie iuſtus iudex: & adhuc dicis, Non recuſo laborem, fiat voluntas tua.* Deinde ipſum comparat cum Abraham: *Obtuliſti planè Iſaac, vnicum illum, quem diligis, quod in te eſt iugulaſti: immolaſti ſingulare gaudium tuum pia deuotione, paratus iterum redire in pericula, innouare certamina, denuo ſubire laborem, ſuſtinere tribulationem, prolongare tentationem, deinde differri adhuc ab illa tanta felicitate, & diu deſiderata ſocietate ſpirituum beatorum, atque in huius mortalitatis ærumnas ab ipſo introitu gloriæ reuocari: poſtremò (quod maximum eſt) à Chriſto tuo peregrinari diutiùs, ſi modò ipſe voluiſſet.*

Idem ſerm. de S. Clemente, qui proximè ſequitur, ſic ait: *Beato Clementi certamen forte dedit, vt vinceret, & diſceret quoniam omnium potentior eſt ſapientia. Veſtrum autem certamen quale eſt, fratres mei? Quotidie vobis ſuggeritur in cordibus veſtris: Frange Ordinem tuum, murmura, detrahe, age remiſſiùs, infirmitatem ſimula, reſponde ei qui fortè duriùs locutus eſt, vt ſatisfacias deſiderio tuo: nec dicitur cuiquam: Niſi hæc feceris, morieris, ſed vt multum, cum difficultate & labore reſiſtes animo tuo: & quis ſuſtineret tanta? Hæc enim intus audire, hæc reſpondere conſueuimus exhortantibus nos, aut foris homini aut intus Spiritui ſancto. Si ergo in huiuſmodi certamine periclitamur, ſi vix reſiſtimus, ſi interdum etiam ſuccumbimus, quid in illo tam graui certamine faceremus? ſi* A *iunccis fragilibus cedit infirmitas noſtra, quomodo telis reſiſteret? Videtis quomodo ad nihilum redacti ſumus, & ſicut ſolent mulieres aut paruuli pugnantes laudamus alios, pugnare ipſi non poſſumus.* Conſidera, quàm forte certamen obierit S. Laurentius in craticula, S. Vincentius in eculeo, S. Sebaſtianus in ſcopo, S. Agnes in rogo.

Myſticè, certamen forte eſt, quo homo vitia debellat, concupiſcentiam ſubiugat, imò ſuos affectus ac ſeipſum ſuperat, itaque virtutem ipſam, quin & Deum quaſi vincit, ſibique deuincit. Magnum eſt hoc certamen, quo homo Deū inſuperabilem ſuperat: ideo tamen ſuperat, quia ipſe vult ſuperari, atque à luctante & laborante poſſideri.

Et sciret qvoniam omnivm potentior est sapientia] Pro *ſapientia* græcè eſt εὐσέβεια, B id eſt pietas, religio, Dei cultus, deuotio, vt vertit Arabicus. q.d. Deus forte certamen dedit Iacobo, vt ipſe ex eo diſceret, quòd omnibus certaminibus, luctis & hoſtibus fortior ſit Dei cultus & religio: hæc enim Deum ſibi deuincit & obligat, vt religioſum ſui cultorem faciat in omni certamine ſuperiorem, victorem & triumphatorem. Hinc liquet, quid toto hoc libro per *ſapientiam* intelligatur, nimirum εὐσέβεια, id eſt verus Dei cultus, per vera officia hominis fidelis Deum timentis, amantis & colentis; qui omnia, quæ Deus iubet, vel ſibi grata fore ſignificat, illico magno ardore amplectitur & exequitur, vti dixi initio libri, ac ſæpè aliàs toto operis decurſu. Intellige hæc de ſapientia creata, quæ homini tribuitur. Nam increata in Deo eſt ipſa eius immenſa ſapientia & ſanctitas, à nobis ſum- C ma reuerentia & pietate colenda & veneranda, quæ idea eſt & artifex rerum omnium, tum naturalium, tum moralium, tum ſupernaturalium, vti dixi cap. 7.

Hæc venditvm ivstvm non dereliqvit, Vers. 13.
sed a peccatoribvs liberavit, evm, descenditqve cvm illo in foveam] Tranſit a Iacobo patre ad filium Ioſeph, quem à fratribus venditum ſapientia cuſtodiuit & euexit ad principatum Ægypti. *Peccatores* vocat fratres eius, qui ex inuidia eum occidere cogitabant, ſed ad preces Iudæ eum vendiderunt Iſmaelitis. Græcè eſt ἐξ ἁμαρτίας, id eſt *à peccato*, ſcilicet adulterij, liberauit ſapientia Ioſephum: ad hoc enim illecta eius pulchritudine ſollicitabat eum hera, vxor Putipharis, ſed ſapientia tantam illi dedit caſtitatem & conſtantiam, vt reſponderet: *Quomodo* D *ego poſſum hoc malum facere, & peccare in Deum meum?* Geneſ. 39. 9. Hinc S. Ambroſ. lib. de Ioſeph. c. 1. *Iure*, inquit, *mirandus* (Ioſeph) *qui hoc fecit ante Euangelium, vt læſus parceret, appetitus ignoſceret, venditus non referret iniuriam; ſed gratiam pro contumelia ſolueret: quod poſt Euangelium omnes didicimus, & ſeruare non poſſumus.* Et c. 5. *Ille dominus, qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non ſenſit, quem nulla mortis formido perterruit; qui maluit liber criminis mori, quàm potentiæ criminoſæ eligere conſortium. Ille liber, qui turpe credidit vicem gratiæ non referre:* Et poſt nonnulla: *Itaque veſtem exuit, crimen excuſſit, & relictis quibus tenebatur exuuijs, ſpoliatus quidem, ſed nō nudus aufugit, qui erat tectior indumento pudoris.* Suſpicatur noſter Lorinus, notari hic peccatum pæderaſtiæ, ad

quod

quod fratres Ioſephum, ob inſignem eius formam, ſollicitarint: vnde ipſe eos apud patrem accuſauit de crimine peſſimo, Geneſ. 37. 2. vide ibi dicta. Verè S. Aug. ſer. 83. de Temp. *Magnus,* inquit, *planè vir* (Ioſeph) *qui venditus ſeruire non neſciuit, ingenuam adamatus non redamauit, rogatus non acquieuit, apprehenſus aufugit.*

* Descenditqve cvm illo in fóveam] Græcè, *in lacum*, id eſt in ciſternam, in quam fratres eum proiecerant, inquit Hugo. Rurſum *in lacum*, id eſt in carcerem, in quem herus Putiphar eum, ab vxore accuſatum de adulterio, coniecit: vnde per epexegeſin mox explicans ſubdit: *Et in vinculis non dereliquit illum.* Ita paſſim interpretes. Sic Ieremias à Iudæis in lacũ coniectus eſt, quaſi in carcerẽ, Ierem. 37. 15. & c. 38. v. 6. & ſeq. Diſce hîc non timere carceres, cruces, ærumnas quaſlibet pro Deo, quia Deus ad illas tecum deſcendit, illas tecum ſubit & ſuperat, iuxta illud: *Cum ipſo ſum in tribulatione*, pſ. 90. Et, *Si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala quoniam tu mecũ es*, pſ. 22. Et illud: *Deus in medio eius, non commouebitur*, pſ. 45. 6. vbi S. Auguſt. *Sæuiat,* inquit, *mare, conturbẽtur montes, Deus in medio eius, non commouebitur.* Vide S. Bernard. epiſt. 42. vbi inter alia ait; *Ipſam denique ſi neceſſe eſt intrare gehennam, ſecurus medias penetrans flammas læta decantet conſcientia: Et ſi ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

Verſ. 14 Et in vincvlis non dereliqvit illvm, donec afferret illi sceptrvm regni, et potentiam adversvs eos qvi evm deprimebant: et mendaces ostendit, qvi macvlavervnt illvm, et dedit illi claritatem æternam] Vide hic potentiam & beneficentiam ſapientiæ, quæ Ioſepho vincula conuertit in ſceptra, compedes in ſtolam byſſinam, catenas in torquem aureum, carcerem in ſolium regium. Pro *ſceptrum* græcè eſt *ſceptra*, quæ vox notat multiplex & omnigenum Ioſephi imperium in Ægypto: Pharao enim eum euexit, vt eſſet omnium quoad omnia in tota ſua ditione gubernator & princeps, adeoque regis quaſi rector & rex: quare etſi non regio nomine, regia tamen dignitate & poteſtate eum ornauit. Nam, vt dicitur Geneſ. 41. 42. *tulit annulum de manu ſua, & dedit eum in manu eius, veſtiuitq; eum ſtola byſſina, & collo torquem auream circumpoſuit, fecitq; eum aſcendere ſuper currum ſuum ſecundum, clamante præcone, vt omnes coram eo genu flecterent, & præpoſitum eſſe ſcirent vniuerſæ terræ Ægypti.*

Labor eſt via ad gloriam. Moraliter, diſce ex Ioſepho labores & cruces, certam eſſe viam ad gloriam & regnum: dum ergo in ijs verſaris, eoſque ſuperas, certus eſto de victoria, triumpho & gloria, quem tibi adornat Chriſtus, qui in te, & pro te certat & vincit. Audi S. Bern. ſer. 47. in Cant. *Vtrumque es mihi Domine Ieſu, & ſpeculũ patiendi, & præmium patientis,* ſeu, vt paulò antè dixerat: *Pugnãtis forma, & gloria triumphantis. Tu doces manus meas ad prælium, exemplo virtutis tuæ: tu caput meum poſt victoriã tua coronas præſentia maieſtatis. ſiue quia pugnãtem te ſpecto, ſiue quia te expecto non ſolùm coronantẽ, ſed etiam coronam, in vtroque mirabiliter tibi me allicis, vterque ſunt vehementiſſimus ad trahendum.* Et S. Ambr. lib. de Ioſeph c. 5. *Non turbentur,* inquit, *innocẽtes, cùm falſis criminibus appetuntur, cùm oppreſſâ iuſtitiâ traduntur in carcerem. Viſitat Deus & in carcere ſuos, & ideo ibi eſt plus auxilij, vbi eſt plus periculi. Sed quid mirum ſi viſitat Deus in carcere poſitos, qui ſeipſum in ſuis in carcere incluſum memorauit? In carcere,* inquit, *eram, & non veniſtis ad me,* Matt. 25. v. 43. Et Philo lib. de Ioſeph: *Iam locus,* inquit, *non tam carcer erat, quàm diſciplina meditatorum.* Vnde S. Cypr. lib. 4. epiſt. 1. ad Martyres ex veteri editione: *O beatum,* inquit, *carcerem, quem illuſtrauit veſtra præſentia! O tenebræ ſole ipſo lucidiores, vbi conſtituta ſunt Dei templa!* Quin & Seneca Conſol. ad Albinam, *Carcerem,* ait, *intrauit Socrates, ignominiam ipſi loco detracturus: neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat.*

Et potentiam adversvs eos, qvi evm deprimebant] Græcè ϗ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτὸν, id eſt, *& potentiam eorum*, id eſt, in eos, *qui eũ tyrannicè exercebant contra ipſum.* Tò enim τυραννούντων, duo ſignificat: Primum, *qui dominabantur ei*; Secundum, *qui tyrannizabant eum*, id eſt qui tyrannidem in eum exercebant, qui tyrannicè eum opprimebant: Ioſeph enim factus Ægypti princeps à fratribus, qui eum tyrannicè vendiderant, adoratus eſt. Idem heram ſuam & herum Putipharem (ſi adhuc in viuis erant) eiuſque famulos & adminiſtros, qui eum de adulterio accuſarant & in carcerem compegerant, ſibi ſubiectos habuit.

Et mendaces ostendit qvi macvlavervnt illvm] Græcè τοὺς μωμησαμένους αὐτὸν, id eſt qui eum accuſarant, criminati erant, falſoque adulterij inſimularant. Horum enim falſitatem & mendacium oſtendit. Primò, per inſignem caſtitatem & ſanctimoniam Ioſephi, quæ adeò in vultu, geſtibus & actibus omnibus elucebat, vt videretur angelus quidam terreſtris. Secundò, per donum prophetiæ, ob quod à Pharaone euectus eſt ad principatum: hoc enim donum non niſi caſtis datur. Tertiò, alijs indicijs & ſignis, quæ tacet Script. Putiphar cognouit vxoris mendacem accuſationem, & Ioſephi innocentiam. Fortè etiam ipſa vxor virtutem Ioſephi admirata, vel coacta à Deo, facti pœnitens crimen & criminationem ſuam falſam confeſſa eſt, vti aliàs ſæpè accidit, Deo cogente falſos accuſatores, præſertim in crimine fornicationis, falſitatem ſuam aperire & confiteri, cuius rei paſſim extant exempla in Vita S. Marinæ S. Eugeniæ, S. Irenes Luſitanæ, &c.

Et dedit illi claritatem (græcè, δόξαν, id eſt gloriam) æternam] Ioſeph enim in Ægypto ac per totum orbem tantum nomen obtinuit, vt vocaretur Saluator mundi, Gen. 41. v. 45. Eiuſdem virtus & gloria etiamnum perennat, & perẽnabit in omne æuum. Anagog. gloriã felicitatis æternæ in cælo adeptus eſt Ioſeph. Ita S. Bonau. qui & Tropol. in ſex iuſtis huculque recenſitis, notat ſex tentationum ſpecies à modos, à quibus eripit ſapientia, iuxta illud Iob 5. 19. *In ſex tribulationibus liberabit te, & in ſeptima non tanget te malum.* Adã vel Eua ſunt à diabolo liberati. Noë à fomite, quo corrupta erat omnis caro: Abraham ab interna ſuperbia, cuius exemplum turris ædificatores præbebant: Lot ab externo prauo exemplo, & improba ſollicitatione Sodomitarũ: Iacob à dolis ac inimicitijs: Ioſeph ab

ab aduerſitatibus mundi. Rurſum notat inimicum triplicem, diabolum, carnem, mundũ, quos adumbrabant tres hoſtes Salomonis, varijs nos modis adoriri. Nam diabolus aggreſſus eſt primos parentes viſibiliter; Abraham inuiſibiliter. Carnis tentatio ſecundùm naturalem vſum obiecta eſt Noë; Lot contra naturam. Mundus fraudibus egit cum Iacob; vi atque ſæuitia cum Ioſeph.

Hucuſque exempla ſapientiæ recenſuit ex Geneſi, quod ſequitur petitum eſt ex Exodo.

VERS. 15. HÆC POPVLVM IVSTVM, ET SEMEN SINE QVERELA (græcè, *ἄμεμπτον*, id eſt irreprehenſibile, inculpatum) LIBERAVIT A NATIONIBVS, *QVÆ* ILLVM DEPRIMEBANT] Græcè, *θλιβόντων*, id eſt *affligebant*, tribulabant, ſtringebant, elidebant q. d. Sapientia liberauit Iſrael, putà Hebræos, ex Ægypto duce Moſe, cùm Ægyptij eumdem opprimerent. Lege Exodi cap. 1. & ſeq. Hebræos vocat *populum iuſtum*; græcè *ὅσιον*, id eſt *ſanctum* & inculpatum. Primò, ob Dei vocationem & electionem; quia Deus Hebræos ex omnibus gentibus ſelegerat ſibi in populum, id eſt in Synagogam & Eccleſiam, vt ab eo ſacrificijs & legibus à ſe ſancitis coleretur. *Sanctum* ergo, id eſt fidelem & Dei cultui deputatum: item *ſanctum*, id eſt ſanctorum patriarcharum ſtirpem & poſteritatem. Nam *ſi delibatio ſancta eſt, & maſſa; & ſi radix ſancta, & rami*, inquit Apoſt. Rom. 11. 16. Sic Apoſtolus initio Epiſt. Romanos, Corinthios, Epheſios, &c. vocat ſanctos, quia vocati erant ad Dei fidem, cultum & ſanctitatem. Vnde & Eccleſia dicitur ſancta. Secũdò, quia inter priſcos primoſq; Hebræos multi erant ſancti, vt Abraham, Iſaac, Iacob, Ioſeph, Moſes, Ioſue, & ceteri, qui à Pharaone opprimebantur. Oppreſſio enim facit ſanctos, cogitque ad Deum confugere: vnde non leguntur Hebræi in Geneſi & Exodo coluiſſe idola, vſque ad exitum ex Ægypto, cùm in Sina abſente Moſe fabricarunt & adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Sic Eccleſia dicitur ſancta, quia multi in ea ſunt ſancti, etſi plures ſint impij. A potiori enim & digniori parte res denominatur.

VERS. 16. INTRAVIT IN ANIMAM SERVI DEI (Moſis) ET STETIT CONTRA REGES HORRENDOS IN PORTENTIS ET SIGNIS] Græcè, *reſtitit regibus terribilibus per miracula & ſigna*. *Reges* vocat regem Pharaonem, qui vnus licèt, ſuo tamen faſtu tyrannide, dolo & fraude multiplici, erat inſtar multorum. Sic de Dauid vnum Goliath necâre cecinerũt: *Percuſſit Saul mille, & Dauid decem millia*, 1. Reg. 18. 7. Et Nicetas in orat. 40. Nazianz. *Aduerſus ſpiritualem Goliath ſtrenuè ac fortiter pugna*, inquit, *atque multiplices illius vires & machinas, velut chiliadas quaſdam & myriadas in partem redige*. Eſt anallage frequens Hebræis, præſertim poëtis. Notat decem plagas Pharaoni & Ægypto inflictas à Deo per Moſen, quibus eũ coëgit dimittere Hebræos, vide dicta Exodi 7. & ſeq. Deus enim animam Moſi poſſidebat, per eumque omnia loquebatur, iubebat & operabatur tam mira & portentoſa.

VERS. 17. ET REDDIDIT IVSTIS (Hebræis, fidelibus Dei cultoribus) MERCEDEM LABORVM SVORVM] Seruierant Hebræi Ægyptijs in operibus agriculturæ & fabricis, ſed debita mercede eos

A defraudarant Ægyptij: hanc ergo iubente Deo ſibi recompenſarunt Hebræi, ſpoliando Ægyptios: quare hoc ſpolium, non tam ſpolium fuit, quàm iuſta debitaque laborum & iniuriarum merces. Acceperunt enim mutuò vaſa aurea & argentea, veſtes aliaſque res pretioſas ab Ægyptijs, quas numquam reddiderunt, ſed exeuntes ex Ægypto ſecum eas detulerunt, vide dicta Exodi 12. 36.

ET DEDVXIT ILLOS IN VIA MIRABILI, ET FVIT ILLIS IN VELAMENTO DIEI, ET IN LVCE (græcè, *εἰς φλόγα*, id eſt *in flammam*) STELLARVM PER NOCTEM] Syrus, *& deduxit eos per mare rubrum terribile, & deambulare eos fecit per aquas fortes, & fuit illis in tabernaculum per diem, & pro luce ſtellarum in nocte*; Arabicus, *& deduxit eos per viam mirabilẽ, & facta eſt illis in die lux, & noctu pro ortu* B *ſtellarum ſplendor*. Notat iter Hebræorum per deſertũ in Chanaan, quod ſanè fuit mirabile multis titulis. Deus enim omnes Hebræos, quorum numerus aſcendebat ad tres milliones, ſiue tricies centena millia hominum, per 40. annos aluit in deſerto arido & ſterili, cibo cæleſti, putà manna, ac aqua è petra ſcaturiente potauit, atque veſtes omniũ ſeruauit incorruptas, imò fecit, vt veſtes cum pueris creſcerent; conſeruauit eos ab omni iniuria aëris, & incurſu hoſtium; dedit eis columnam ignis & nubis, quæ velut dux iter præiret, ducente eam angelo, putà S. Michaele, qui olim Synagogæ, nunc Eccleſiæ eſt cuſtos & præſes. Vnde quocumque mouebatur columna, eò iter intendebant caſtra Hebræorũ: vbicumque verò conſiſtebat columna, ibi caſtra figebant & ipſi. Porrò hæc columna per diem opaca erat vt nu- C bes, vt Hebræos protegeret à radijs & æſtu ſolis; per noctem verò ſplendida vt lux, vt in tenebris lumẽ eis præberet. Fuit ergo eis *in velamẽto diei*, græcè *in velamẽtum per diem*, quia columna hæc, cùm iter agerent, per diem expandebat ſe, vt ait Nyſſenus, & quaſi aliam nubem, quæ tota Hebræorum caſtra obumbraret, & contra radios ſolis obuelaret, ex ſe ſpargebat: noctu verò contrahebat ſe lucebat vt ſtella; imò vt ſtellarũ congeries & multitudo. Vnde fuit eis *in luce*, id eſt pro luce & ſplendore, *ſtellarum*, vel, vt græcè eſt, *in flammã ſiderum*: coruſcabat ergo hæc flamma in columna, ſicut lux flammea Heſperi, aut ſicut fax flammea in Pharo, vt à totis Hebræorũ caſtris eminus videri poſſet quod difficile fuiſſet in igne; ignis enim obſcuriùs & hebetiùs lucet, vide dicta Exodi 13. v. 21. & Num. 9. 15. & ſeq.

Miracula Dei in deſerto.

Miracula columnæ.

D Myſticè, mira eſt Dei via, modus & ratio, qua electos ſuos in huius vitæ deſerto, per tot caſus, inſidias, pericula, hoſtes, ærumnas, labores, tẽtationes, cruces, martyria deducit ad terram viuentium eis promiſſam in cælis. Huius itineris dux eſt columna ignis & nubis, id eſt Spiritus ſanctus, qui Sãctos in dubijs illuminat, vt lux; in aduerſis & ardore tentationis obumbrat, refrigerat & protegit, vt nubes; in tepore & frigore puſillanimitatis accendit & inflammat, vt ignis & flamma. Conſideret quiſque iuſtus & religioſus modos & vias, quibus per omnem vitam Dei ſapientia & prouidentia eum in via iuſtitiæ deduxit, ſeruauit, promouit; & miras agnoſcet admirabitur & obſtupeſcet, immenſaſque Deo gratias aget. Id faciunt Beati in cælo, vbi clarè vident

dent

dent pericula plurima ſalutis in quæ incurrerũt, quæque Dei prouidẽtia ſalui & incolumes euaſerunt, ideoque perennes Deo laudes canunt.

Vers. 18. Transtvlit (græcè διεβίβασεν, id eſt traiecit, tranſmiſit, traduxit) illos per mare rvbrvm, et transvexit illos per aqvam nimiam] Loquitur de tranſitu Hebræorum per mare rubrum, non quòd ipſi ſupra aquas maris ambularint, vt vult R. Samuel Marochianus lib. de Aduentu Meſſiæ cap. 15. ſed quòd Deus per Moſem virga percutiens mare rubrum illud diuiſerit; ita vt per ſiccum eius alueum illæſi tranſirent. Hiſtoria narratur Exodi cap. 14. Vnde Vatabl. vertit, *dedit eis tranſitum per mare rubrum, & per aquas plurimas traduxit eos.*

Vers. 19. Inimicos avtem illorvm demersit in mare] Dum, poſtquam mare ſicco pede tranſijſſent Hebræi, Deus aquas maris in ſuum alueum reuoluit, iiſque inſequentes Ægyptios cum Pharaone obruit & ſubmerſit, Exodi 14.

Et ab altitvdine inferorvm edvxit illos] Vatabl. vertit, *vndis autem obruit hoſtes eorum, & imas profundi ſcatebras in eos emiſit*; meliùs alij, *ex profunditate abyſſi ebullire*, id eſt æſtu maris impellente aſcendere *fecit illos*. quod Hugo, Lyran. Dionyſ. & alij intelligunt de Hebræis. q.d. Deus Hebræos deſcendentes in alueum ſiccum maris rubri quaſi in abyſſum, inde eos incolumes aſcendere fecit & eduxit. Simili enim modo ait Eccleſiaſt. c. 51. 7. ſe eductum à Deo *de altitudine ventris inferi*. Melius Cantacuzenus, Ianſen. & alij exponunt de Ægyptijs. q.d. Deus Pharaonem & Ægyptios in mare rubrum, quaſi in abyſſum & voraginem profundiſſimam iam demerſos & ſuffocatos, rurſum æſtu maris in ſuperficiem eius egurgitauit, & velut deſpumauit in littus, vt ibi eorum arma & ſpolia diriperent Hebræi, vti dixi Exodi 14. 31. & hîc ſequitur. Hoc enim ſignificat Græcum, ἀνέβρασεν, id eſt efferbuit, exæſtuauit, æſtuando expulit, æſtu & agitatione eiecit, egurgitauit: vnde ἀναβράσεις vocantur æſtuaria, hoc eſt foſſæ, ſiue concauitates marinis aquis ex inundatione pelagi refertæ, per quas in mediterranea inſtar fluuiorum nauigantes aſcendunt ad vicina, præſertim oppida. Idem accidiſſe teſtatur Ioſephus libr. 2. Antiquit. c. vlt. & Philo lib. de Vita moſis, nimirum Ægyptios mari rubro merſos, vi ventorum & fluctuum eiectos in littus, vt de eorum cæde victores exultarent Hebræi, eorumque ſpolia diriperent. Hoc eſt quod ſubdit:

Ideò ivsti (fideles Hebræi) tvlervnt spolia impiorvm] Ægyptiorum iam mari rubro merſorum, & vi fluctuum in littus eiectorum. Vnde Ioſephus l. 2. c. vlt. aſſerit, altera poſt ſubmerſionem die, cùm æſtus & ventus arma Ægyptiorum in littus expuliſſet, Moſen ea collegiſſe, & in Hebræos viritim diſtribuiſſe. Hic impletum eſt illud Prouerb. 13. 22. *Cuſtoditur iuſto ſubſtantia peccatoris.* Ex hoc loco probat S. Auguſtinus epiſt. 48. ad Bonifacium, hæreticos iuſtè poſſe puniri priuatione bonorum, eaque transſcribi ad fideles Orthodoxos.

Et decantavervnt Domine nomen sanctvm tvvm, et victricem manvm tvam lavdavervnt pariter] Græcè eſt ὕμνησαν, id eſt hymnum cecinerunt. Pro *victricem*; græcè eſt ὑπερμαχοῦντα, id eſt ſuper pugnacem, id eſt pugnaciſſimam, fortiſſimam, bellicoſiſſimam. Pro *pariter*, græcè eſt ὁμοθυμαδὸν, id eſt vno animo, vno ore, communi omnium conſenſu, vnanimi omnium voce & conſonantia; vnanimiter concinentibus omnibus, viris, mulieribus & pueris. Cecinerunt enim Deo carmen euchariſticum, quo triumphantes Deum victoriæ tantæ de Pharaone merſo auctorem, omnes vnanimiter collaudarunt, viri quidem omnes præeunte & præcinente Moſe, feminæ verò præcinente Maria ſorore Moſis: *Cantemus Domino, glorioſe enim magnificatus eſt: equum & aſcenſorem deiecit in mare*, &c Exodi 15. 1. & ſeq. Vers. 20.

Qvoniam sapientia apervit os mvtorvm et lingvas infantivm fecit (græcè, ἔθηκε, id eſt *poſuit*) disertas] q.d. Sapientia Hebræorum, qui priùs obſeſſi à Pharaone præ metu videbantur muti, & infantes elingues, ac hiſcere non audebant, merſis Ægyptijs, animos laxauit, oraque reſoluit, vt epicinion iam liberè, diſertè & alacriter Deo canerent. Rurſum nihil obſtat, inquit noſter à Caſtro, verba *mutorum & infantium* propriè accipere, ac affirmare pueros balbutientes & adhuc infantes, ſimul cum parentibus & ceteris viris ac feminis, laudes quoque ceciniſſe gratulatorias, cùm infantium maximè loquelis delectetur Deus: nam *ex ore infantium & lactentium perfeciſt laudes, propter inimicos ſuos & vltores*, pſal. 8. Sic & Dionyſ. Carthuſ. opinatur forſitan aliquos naturaliter mutos, tunc ſupernaturaliter loquendi canendique vſum recepiſſe, ac in nonnullis infantibus anticipatum fuiſſe linguæ vſum. Vers. 21.

Myſticè, Eccleſia in officio Eccleſ. rorum hoc caput adaptat Confeſſoribus & Martyribus, ac appoſito ſenſu de iiſdem illud explicat Dionyſ. Carthuſ. & interpolatè Hugo.

CAPVT

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRoſequitur ſapientiæ paternam prouidentiam erga Hebræos poſt exitum ex Aegypto, ac eandem per antitheſin comparat cum vindicta, quam eadē ſapientia inflixit Aegyptijs. Vnde Primò, celebrat miraculum aquarum è petra iuſſu Dei ſcaturientium, ad leuandam ſitim Hebræorum, illudq́; opponit miraculo, quo Deus aquas Aegypti vertit in ſanguinem, ad potandum puniēdumq́, Aegyptios, qui pueros Hebræorum occiderant. Secundò, v. 19. docet Deum puniuiſſe Aegyptios per viles beſtias, vt ranas, muſcas, ſerpentes, quos antea ipſi coluerant quaſi deos, vt eorum ſuperbiam caſtigaret, & ſuam potentiam oſtenderet. Denique v. 21. oſtendit miram Dei clementiam, qui cum ſua omnipotentia potuiſſet ſolo nutu afflare & annihilare Aegyptios, modicè tamen per exilia & vilia animalia eos caſtigarit, vt conuerterentur ad pœnitentiam, & veniam impetrarent. Omnia, enim, *inquit*, in menſura, & numero, & pondere diſpoſuiſti.

1. DIrexit opera eorum in manibus prophetæ ſancti. 2. Iterfecerunt per deſerta, quæ non habitabantur: & in locis deſertis fixerunt caſas. 3. Steterunt contra hoſtes, & de inimicis ſe vindicauerunt. 4. Sitierunt, & inuocaue-
runt te, & data eſt illis aqua de petra altiſſima, & requies ſitis de lapide duro. 5. Per
quæ enim pœnas paſſi ſunt inimici illorum, à defectione potus ſui, & in eis, cùm
abundarent filij Iſrael, lætati ſunt: 6. per hæc, cùm illis deeſſent, benè cum illis
actum eſt. 7. Nam pro fonte quidem ſempiterni fluminis, humanum ſanguinem
dediſti iniuſtis. 8. Qui cùm minuerentur in traductione infantium occiſorum,
dediſti illis abundantem aquam inſperatè, 9. oſtendens per ſitim, quæ tunc fuit,
quemadmodum tuos exaltares, & aduerſarios illorum necares. 10. Cùm enim
tentati ſunt, & quidem cum miſericordia diſciplinam accipientes, ſcierunt quem-
admodum cum ira iudicati impij tormenta paterentur. 11. Hos quidem tam-
quam pater monens probaſti: illos autem tamquam durus rex interrogans condē-
naſti. 12. Abſentes enim & præſentes ſimiliter torquebantur. 13. Duplex enim
illos acceperat tædium, & gemitus cum memoria præteritorum. 14. Cùm enim
audirent per ſua tormenta benè ſecum agi, commemorati ſunt Dominum, admi-
rantes in finem exitus. 15. Quem enim in expoſitione praua proiectum deriſe-
runt, in finem euentus mirati ſunt, non ſimiliter iuſtis ſitientes. 19. Pro cogita-
tionibus autem inſenſatis iniquitatis illorum, quòd quidam errantes colebant mu-
tos ſerpentes, & beſtias ſuperuacuas, immiſiſti illis multitudinem mutorum anima-
lium in vindictam: 17. vt ſcirent, quia per quæ peccat quis, per hæc & torque-
tur. 18. Non enim impoſſibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem
terrarum ex materia inuiſa, immittere illis multitudinem vrſorum, aut audaces
leones, 19. aut noui generis ira plenas ignotas beſtias, aut vaporem ignium ſpi-
rantes, aut fumi odorem proferentes, aut horrendas ab oculis ſcintillas emittentes:
20. quarum non ſolùm læſura poterat illos exterminare, ſed & aſpectus per ti-
morem occidere. 21. Sed & ſine his vno ſpiritu poterant occidi perſecutionem
paſſi ab ipſis factis ſuis, & diſperſi per ſpiritum virtutis tuæ: ſed omnia in menſu-
ra, & numero, & pondere diſpoſuiſti. 22. Multum enim valere, tibi ſoli ſuper-
erat ſemper: & virtuti brachij tui quis reſiſtet? 23. Quoniam tamquam mo-
mentum ſtateræ, ſic eſt ante te orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani,
ni, quæ deſcendit in terram. 24. Sed miſereris omnium, quia omnia potes, &
diſſimulas peccata hominum propter pœnitentiam. 25. Diligis enim omnia quæ
ſunt, & nihil odiſti eorum quæ feciſti: nec enim odiens aliquid conſtituiſti, aut
feciſti. 26. Quomodo autem poſſet aliquid permanere, niſi tu voluiſſes? aut
quod à te vocatum non eſſet, conſeruaretur? 27. Parcis autem omnibus: quò-
niam tua ſunt Domine, qui amas animas.

VERS. 1. DIREXIT OPERA EORVM IN MANIBVS PROPHETÆ SANCTI] Moſis. Pro *direxit* græcè εὐώδωσεν, id eſt bene direxit, bona via duxit, proſperauit, fecit vt felices exitus haberent opera & itinera Hebræorum in deſerto, A per ſpatium quadraginta annorum. *In manibus*, id eſt per ductum, actionem, directionem & gubernationē Moſis, ac, vt verbo dicam, per Moſen velut Dei miniſtrum & inſtrumentum. Manus enim eſt inſtrumentum inſtrumentorum:

vnde in Script. cauſam inſtrumẽtalem deſignat. A Sic in Prophetis ſæpè dicitur: *Factum eſt verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, Iſaiæ, Zachariæ,* &c. id eſt, per Aggæum, Iſaiam, Zachariã, qui erant manus, id eſt inſtrumentum putà os, Dei: Prophetia enim propriè fit ore, non manu. *In manu* ergo, hoc eſt opera & miniſterio Moſis Deus Hebræos feliciter gubernauit, & deduxit per vaſtas Arabiæ ſolitudines, vt in deſerto arido abundarent cibo, potu, veſte, ceteriſque rebus neceſſarijs. Sic in manu Iudæ Machabæi *directa eſt ſalus*, id eſt opera & ductu Iudæ parta eſt Hebræis victoria, 1. Machab. 3. 6. Salus enim populi pendet à duce, rege, principe bono & ſapiente. Sic ſalus Hebræorum cõſiſtebat in Moſe, vtpote Propheta, eoque ſancto. Felices reſpubl. & regna, quæ reges habent ſanctos & ſapientes, B quales plures hoc æuo habemus, per quos prouidè Deus populos eis ſubditos benedicit, hæreſes profligat, fidem orthodoxam reſtituit, Eccleſiæ iura & fines propagat. Illi ſit laus & gloria. Porrò, quomodo ſapientia direxerit opera Hebræorum, explicat dum ſubdit:

VERS. 2. ITER FECERVNT PER DESERTA QVÆ NON HABITABANTVR, ET IN LOCIS DESERTIS FIXERVNT (malè multi legunt, *fecerunt*) CASAS] Græcè, ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνάς, id eſt *in inuijs fixerunt tentoria*, putà in Arabia deſerta, cuius proinde incolæ, eò quòd non in domibus, ſed in tentorijs habitant, dicti ſunt Scenitæ, teſte Plinio li. 6. 18. & Nomades, eò quòd paſcant greges, indeque victitent.

Alludit ad Deuter. 32. 10. *Inuenit eum in terra deſerta, in loco horroris & vaſtæ ſolitudinis.* Vbi Septuag. vertunt, αὐτάρκησεν, id eſt *ſufficientia*, vel *neceſſaria tribuit ei in deſerto, in ſiti æſtus, in terra inaquoſa*, id eſt aquis carente & arida: *in ſiti æſtus*, id eſt ſiti æſtuoſa, ſiticuloſa, & calore ſolis æſtuante & exuſta; Aquila, ἐν ἀπάτῳ, ἀοικήτῳ, ἠφανισμένῃ, id eſt *in terra inculta, inhabitabili, horroris plena.*

VERS. 3. STETERVNT CONTRA HOSTES, ET DE INIMICIS SE VINDICAVERVNT] Hebræi enim in deſerto, duce Deo, hoſtes permultos iter ſuum impedientes repulerunt & proſtrauerunt, quales fuere Amalecitæ, Exodi 17. Arad rex Chananæus, Numer. 21. 1. Moabitæ, Numer 25. Madianitæ, Numer. 31. 2. Sehon rex Heſebon, & Og rex Baſan, Deuter. 2. 32. & cap. 3. v. 1. & ſimiles.

VERS. 4. SITIERVNT, ET INVOCAVERVNT TE, ET DATA EST ILLIS AQVA DE PETRA ALTISSIMA, D ET REQVIES SITIS DE LAPIDE DVRO] Pro *altiſſima* græcè eſt ἀκροτόμου, id eſt *abrupta*. q. d. *ab alto ſecta*, ideoque *dura*, vt alij vertunt. Alludit ad Deuter. 8. 15. vbi Noſter vertit, *de petra duriſſima*; Septuag. verò, quos more ſuo ſequitur Sapiens, vertunt, ἀκροτόμου: erat enim hæc petra ſita in alto monte Oreb, qui eſt iugum montis Sinaï, Exodi 17. v. 6. Quare non eſt neceſſum dicere, Noſtrum pro ἀκροτόμου legiſſe, ἀκροτάτης, id eſt *altiſſima*, licèt id opinetur Ianſen. *Requies ſitis*; græcè ἴαμα δίψης, id eſt, *remedium* vel *curatio ſitis* (nam ſicut cibus famis, ſic aqua ſitis remedium & leuamen eſt) *de lapide duro*. Notat miraculum petræ, quæ per Moſen percuſſa, Hebræis in deſerto ſitientibus largiſſimas fudit aquas, eaſq; lympidiſſimas & dulciſſimas, ait Ioſephus, idque bis; ſemel in Raphidim & Oreb, Exod. 17. altera vice in Cades Num. 20. 11. Tradũt Hebræi, & ex eis Cantacuzenus, petram hanc currui impoſitam vectamque, comitatam fuiſſe Hebræos per deſertum quocumque pergerent, ac vbique iugi ſuæ aquæ profluuio eos potaſſe, idque videtur innuere Apoſt. 1. Corinth. 10. 4. *Bibebant autem de ſpiritali conſequente eos petra*; idque ibidem dicere videtur S. Chryſoſt. Ambroſiaſter, Photius apud Oecumen. & S. Thom. qui vel petram ipſam, vel certè riuum aquarum ex petra ſcaturientem Hebræos ſecutum innuunt. Verùm id fabuloſum videtur, & alius eſt Apoſtoli ſenſus, vt ibidem oſtendi. Æquè fabuloſum eſt, quod ijdem tradunt, Hebræis datas aquas propter merita Mariæ ſororis Moſis; columnam nubis quæ præiret caſtra, propter merita Aaronis; manna verò propter merita Moſis: quare poſt mortem Mariæ ceſſaſſe aquas; poſt mortẽ Aaronis euanuiſſe columnam; poſt mortem Moſis defeciſſe manna: id enim falſum eſſe liquet ex hiſtoria Moſis in Pentateucho, vti ibidem oſtendi.

PER QVÆ ENIM POENAS PASSI SVNT INIMICI ILLORVM, A DEFECTIONE POTVS SVI, VERS. 5. ET IN EIS, CVM ABVNDARENT FILII ISRAEL, VERS. 6. LÆTATI SVNT: PER HÆC, CVM ILLIS DEESSENT, BENE CVM ILLIS ACTVM EST] Senſus eſt q. d. Sicut in Ægypto Ægyptij per aquas omnes à Moſe verſas in ſanguinem, ſiti cruciati ſunt; Hebræi verò aquas habentes puras, eaſque bibentes, læti ſunt: ita & poſt exitum ex Ægypto, cùm ijſdem Hebræis deeſſent aquæ in deſerto, bene cum illis actum eſt, dum petra à Moſe percuſſa largiſſimas eis profudit aquas, quare C per quæ puniti ſunt Ægyptij, per hæc Hebræi beneficio affecti ſunt: aquæ enim ſanguineæ cruciantes Ægyptios, cùm puræ & largæ datæ ſunt Hebræis, eoſdem mirè recrearunt in deſerto, vti eoſdem antè recrearant in Ægypto. Hunc eſſe ſenſum liquet ex ſequent. & ex Græco, qui ſic habet, *per quæ enim cruciati ſunt inimici illorum, per hæc ipſi indigentes beneficium acceperunt.* Noſter verò, vt prius hemiſtichium pleniùs explicaret, addidit: *A defectione potus ſui, & in eis, cùm abundarent filij Iſrael, lætati ſunt.* vide hiſtoriam Exodi 7. Igitur τὸ *cùm abundarent*, intellige, Hebræi in Ægypto aquis puris & potabilibus, quibus carebant Ægyptij, vtpote aquis verſis in ſanguinem. Licet noſter à Caſtro id intelligat de Hebræis aqua è petra elicita à Moſe potatis, non in Ægypto, ſed in deſerto. Sed prius aptius eſt magiſque reſpondet Græcis, qui totum priorem verſum accipiunt de plaga aquarum verſarum in ſanguinem quæ contigit in Ægypto, non in deſerto, iuxta ſenſum iam aſſignatum.

NAM PRO FONTE QVIDEM SEMPITERNI VERS. 7. (græcè, ἀενάου, id eſt perennis, iugiter fluentis) FLVMINIS (Nili) HVMANVM SANGVINEM DEDISTI INIVSTIS] q. d. Pro aquis Nili dediſti Ægyptijs bibere humanum ſanguinem, dum aquas Nili vertiſti in ſanguinem. Exodi 7. 19. Græcè eſt, αἵματι λυθρώδει, id eſt *ſanguine cruento*, ſanioſo, tabido, turbato, ſcilicet Ægyptij. Malè Iſidor. Clarius legens, λυτρώδει, vertit, *redemptorio ſanguine*, explicatque de ſanguine agni paſchalis, qui illitus poſtibus domorum Hebræorum,

Ægyptij ſanguinem potati:

bræorum, eas ſeruauit intactas ab angelo percutiente primogenita Ægyptiorum; aut de aquis Nili verſis in ſanguinem: hic enim ſanguis ſignũ erat, Deum velle vlciſci innocentem ſanguinem infantium Hebræorum occiſorum ab Ægyptijs, ideoque velle eos ex Ægypto liberare & educere.

Vers. 8. Qvi cvm minverentvr in tradvctione infantivm occisorvm, dedisti illis abvndantem aqvam insperate] q.d. Cùm Ægyptij ob aquas verſas in ſanguinem, indeque conſequentem ſitim, viribus, vita & numero minuerentur (multos enim necabat, vel ſitis, vel potus aquæ ſanguine corruptæ, teſte Philone & Ioſepho) idque iuſtè, vtpote *in traductione*, græcè *εἰς ἔλεγχον*, id eſt ob correptionem & vltionem infanticidij Hebraici: aquis enim ſanguineis meritò puniti ſunt Ægyptij, qui eas ſanguine & morte infantium Hebræorum maculararant. Tunc *dediſti illis*, ſcilicet Hebræis in deſerto ſiti laborantibus, *abundantem aquam*, ſcaturientem ex petra.

Græca ſignificantiùs habent, *εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος*, id eſt *ad redargutionem* vel *exprobrationem infanticidalis edicti*. Aquæ enim ſanguineæ reipſa exprobrabant Ægyptijs infanticidia Hebræorum. Vnde Vatabl. vertit, *ad exprobrandũ illis de occidendis infantibus edictum*. Hinc patet nonnullos perperam *τὸ qui cùm minuerentur*, referre ad Hebræos. q. d. Cùm Hebræi ob infanticidia ſuarum prolium minuerentur numero. Ex Græco enim liquet referendum eſſe ad Ægyptios eo ſenſu, quem dedi. Ita Cantacuzenus, Oſorius, Vatabl. Ianſen. Clarius, à Caſtro & alij. vide dicta Exodi 7.20.

Porrò Interpres noſter Græca non ad verbum, ſed ad ſenſum fideliter & clarè reddidit: Græca enim ad verbum ſic habent, *pro quidem fonte perenni fluminis ſanguine cruento perturbati, in correptionem infanticidalis præcepti dediſti illis abundantem aquam inſperatò*. Vbi *τὸ ταραχθέντες*, id eſt *perturbati*, per hebraiſmum (Hebræi enim carent caſibus: vnde vno caſu & terminatione exprimunt omnes) idem eſt, quod *perturbatis*, vel, cùm perturbarentur & conſternarentur Ægyptij, quod Noſter vertit, *cùm minuerentur*, animo ſcilicet, æquè ac viribus, vita & numero.

Vers. 9. Ostendens per sitim, qvæ tvnc fvit, qvemadmodvm tvos exaltares, et adversarios illorvm necares] Græcè *ἐκόλασας*, id eſt *caſtigaſti*, dum ſcilicet eos morte mulctaſti. q.d. Feciſti vt Hebræi in deſerto ſentientes ſitim, ex eaque cognoſcentes quantum malum ſit ſitis, inde diſcerent quàm in eos beneficus fueris, ô Domine, dum eos aquâ è petrâ miraculosè potaſti & exaltaſti; hoſtes verò eorum, putà Ægyptios, ſiti & aquis ſanguineis necaſti. Ægyptij enim carent pluuia, quia Ægyptus fœcundatur exundatione & oblimatione Nili. Quocirca Ægyptij Nilum pro deo ſuo habebant, teſte S. Athanaſ. orat. contra idola, & Plinio li. 8. c. 46. Vnde illa vetus Nili ſalutatio: *Iupiter Ægypti Nile*, de qua Rhodiginus libr. 27. c. 6. quare ingens Ægyptijs fuit pœna, cùm Nilus, qui prius eis dabat meſſem & vitam, iam ſanguine vitiatus eis afferret ſterilitatem & mortem.

A Porrò *τὸ necares* idem eſt quod *necaſſes*, & ſi opus fuiſſet deinceps necaturus fuiſſet: nec enim Ægyptiorum per ſitim, annum & ampliùs antecellit ſcaturiginem aquæ è petra datæ Hebræis in deſerto. Sapiens enim pulchra antitheſi oſtendit prouidentiam Dei benignam in pios, & vltricem in impios, per eamdem aquam, licet diuerſo tempore exhibitam.

Cvm enim tentati svnt: et qvidem cvm misericordia disciplinam accipientes, scierunt qvemadmodvm cvm ira ivdicati impii tormenta paterentvr] Exaggerat quod dixit. q.d. Cùm Hebræi tentati & afflicti ſunt per modici temporis ſitim, per eamque miſericorditer à Deo caſtigati in deſerto, ex ea didicerunt quanta ira Deus in Ægyptios exarſerit, vtpote quos longâ ſiti afflixit, & tandem enecauit. q.d. Ideo Deus pijs cruces immittit modicas & breues, vt ipſi diſcant illas æquo animo ferre, cùm eas comparant cum crucibus longè maioribus, quibus Deus impios torquet, eiſque animam & vitam extorquet: quare de ſua ſorte non querantur, ſed ea contenti Deo gratias agant, nec impijs inuideant, ſed potiùs condoleant. vnde explicans ſubdit: Vers. 10.

B

Hos qvidem (pios Hebræos) tamqvam pater monens probasti: illos avtem (impios Ægyptios) tamqvam dvrvs rex interrogans, id eſt examinans per quæſtionem & torturam ſitis, condemnasti] Græca inuertunt, *condemnans interrogaſti*, vel ad damnationem examinaſti, & in quæſtione exagitaſti: hoc eſt, de Ægyptijs quęſtionem habuiſti, eos ſitis cruciatu, quaſi tormento adhibito torſiſti vel examinaſti: aqua enim ſanguinea & ſitis fuit quaſi tortura, qua Ægyptios torſit & examinauit Deus. q.d. Quare vos, infantes Hebræorum in aquas proieciſtis? cur eos aquâ merſiſtis & necaſtis? cur ſanguine innocenti aquas fœdaſtis? Fœdaſtis illas, fœdatas nunc bibite; cruciaſtis eos aquis, nunc eiſdem cruciamini & vos; aquis illos necaſtis, nunc & aquæ vos necent, & innocentum necem vindicent. Vers. 11.

C

Absentes enim et præsentes similiter torqvebantvr] quaſi dicat, Ægyptij ſiue abſentes ab Hebræis, ſiue ijs mixti & præſentes, eadem ſiti torquebantur. Ex eodem enim Nilo, vel fonte, aquas ſanguineas & impotabiles hauriebant Ægyptij, ex quo Hebræi puras & lympidas, ait Ioſeph. 2. Antiqu. c. 13. ita Cantacuzenus. Aut potiùs q.d. Ægyptij ab Hebræis iam Ægypto egreſſis, & in deſerto aquam è petra bibentibus abſentes, æquè ac illis in Ægypto adhuc degentibus præſentes cruciati ſunt. Modum cruciatus explicat in ſequentibus. Hunc verum eſſe ſenſum patebit ex eo quod ſequitur: *Et gemitus cum memoria præteritorum*. Et: *Non ſimiliter iuſtis ſitientes*. ita Ianſen. Lorinus, à Caſtro. Quartò, minùs appoſitè Lyran. exponit q.d. Ægyptij, ſiue præſentes Pharaoni, ſiue ab eo abſentes. Et Holcot, ſiue præſentes eſſent aquis, ſiue abſentes, ſiti torquebantur. Et Hugo, qui hæc accipit de Chananæis & Amalecitis. Vers. 12.

D

Dvplex enim illos acceperat tædivm et gemitvs cvm memoria præteritorvm] Primus enim dolor Ægyptiorum erat ſitis, quòd nõ poſſet bibere aquas cruẽtas & ſanioſas. Vers. 13.

Secundus erat dolor inuidiæ, quo cruciabantur videntes Hebræos ex eodem fonte haurire aquas lympidas, ex quo ipſi hauriebant tabidas. Accedebat *memoria præteritorum*, qua Ægyptij memores præteritarum plagarum à Moſe ſibi immiſſarum, à quibus intacti fuerant Hebræi, hac memoria per plagam ſitis renouata cruciabantur. Ita Cantacuzenus & Oſorius.

Aut potiùs conformiter ad ſenſum ſecundo loco verſu præcedenti aſſignatum, primus dolor Ægyptiorum erat, quo ipſi ex inuidia, aliena, Hebræorum hoſtium ſuorum ſcilicet, felicitate, auditâ miraculosâ aquæ è petra eis ſcaturientis copia, cruciabantur. Secundus dolor erat ex malis proprijs, ſcilicet ſitis & aliarum plagarum, quas propter Hebræos paſſi erant: quæ licèt iam tranſiſſent, illarum tamen effectus & memoria eos adhuc torquebat. multi enim per ſitim maciè & morbis confecti ægrè trahebant animam: alij per ſitim afflictos vel extinctos lugebant ſuos fratres, filios, parentes, vxores, amicos, &c.

Minùs rectè Lyran. hæc de Hebræis accipit, q.d. Hebræi duplici dolore cruciabantur; Primò, ex tolerantia præſentis calamitatis ſub Pharaone; Secundò, ex memoria præteritæ felicitatis ſub Ioſepho. Nam vt ait Boëtius: *Infeliciſſimum infortunij genus eſt fuiſſe felicem.*

ET GEMITVS CVM MEMORIA PRÆTERITORVM] Ita legunt codices Latini. Græcique Romæ correcti; Complut. legũt, καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων, id eſt *& gemitus memoriarum præteritorum*; Vaticanus, μνημῶν τῶν παρελθόντων, id eſt *memoriarum præteritarum*; Ianſenius verò mallet legi μνήμων cum accentu acuto, indéque verti: *& gemitus memor præteritorum.* Verùm omnia eodem redeunt, dantque ſenſum, quem paulò antè aſſignaui.

VERS.14. CVM ENIM AVDIRENT PER SVA TORMENTA BENE SECVM AGI, COMMEMORATI SVNT DOMINVM] Id eſt *cum illis* (hoc enim ſignificat Græcum αὐτοὺς) vnde Græca ſic habent, *cùm enim audirent per propria tormenta illos* (Hebræos) *beneficio affectos, ſenſerunt Dominum.* Sic ſæpè alibi pronomen reciprocum ſumitur pro abſoluto, & vice verſa, vt Lucæ 1.51. *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui*, id eſt *eorum*, vt patet ex Græco. Senſus eſt. q.d. Cùm Ægyptij intelligerent ſuas plagas & calamitates verti & cedere in bonum & felicitatem Hebræorum, quos perſequebantur, ſcilicet ſe aquarum penuria cruciatos; Hebræos verò aquarum copia donatos, *commemorati ſunt Dominum*, id eſt compulſi & coacti agnouerunt Deum Hebræorum, eiuſque vires & potentiam confeſſi ſunt. vnde græcè, *ſenſerunt Dominum mirantes in finem exitus*, id eſt *euentus*, vt ſequitur. q.d. Ægyptij admirati ſunt tragicum ſuæ pertinaciæ finem & exitum, putà ſuam ſuorumque cladem & ſtragem: indeque agnouerunt omnipotentem Dei manum & vindictam; ſed ſerò: agnouerunt enim eaſdem res, v.g. aquas, ſibi eſſe noxias & exitiales; Hebræis verò commodas & vitales: quare Deum pugnare pro Hebræis, ac propter eos ſe oppugnare, imò expugnare, ſenſerunt.

VERS.15. QVEM ENIM IN EXPOSITIONE PRAVA PROIECTVM DERISERVNT, IN FINEM EVENTVS MIRATI SVNT, NON SIMILITER IVSTIS SITIEN-

A TES] Ita Græca & Roman. Perperam ergo Complut. Regij & alij pro *ſitientes* legunt, *faciens*, q.d. Deus non ſimiliter fecit Ægyptijs & Hebræis. quia illos ſiti enecauit, hos aqua è petra potauit. Verùm corrigendum eſt *ſitientes*. Senſus eſt q.d. Ægyptij *Dominum*, putà Deum, quem anteà, cùm ſeruorum eius, ſcilicet Hebræorum, infantes in Nilo exponi & ſubmergi cogerent, proiecerant, id eſt abiecerant, nihili æſtimarant, imò deriſerant; græcè ἀπέῤῥιψαν χλευάζοντες, id eſt *negauerant ſubſannantes*; hunc *in finem euentus*, id eſt, vt græcè, *in fine* vel *exitu euentuum*, cùm ſcilicet tandem acrem eius per tot plagas vindictam experirentur, admirati ſunt, *non ſimiliter iuſtis ſitientes*, q.d. Eò quòd alium in ſua ſiti experti ſint Deum, quàm Hebræi: nam hi aquam diuinitus acceperunt; illi pro aqua ſanguinem impotabi-
B lem hauſerunt. ita Ianſen.

Secundò, preſſiùs τὸ *quem* referas ad Moſen. q.d. Ægyptij Moſen, quem infantẽ exponi coëgerant, & vt abiectum riſerant; hunc tandẽ mirati ſunt in exitu, quo Hebræos eduxit ex Ægypto: tunc enim eius plagas, quas Deo auctore ipſis inflixit, ſenſerunt, ac præſertim cùm ab eo aquis ſanguineis & ſiti percuſſi ſunt; Hebræi verò minimè. Videtur notare inſidias Ægyptiorum, quibus coactus eſt Moſes aulam regiam Pharaonis deſerere, & fugere in Madian ne interficeretur, vt referunt Ioſephus lib.2. Antiq.c.5. & Philo lib. de Profugis, & lib.1. de Vita Moſis, & Paulus ad Hebræ.11.24. *Fide*, inquit, *Moſes grandis factus negauit ſe eſſe filiũ filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æſtimans theſauro Ae-*
C *gyptiorum improperium Chriſti.* Quo verbo indicat improperatum fuiſſe Moſi, ac riſu & ſannis exceptum ex Ægypto profligatũ. ita Lyran. Dionyſ. Lorinus, à Caſtro & alij.

Minùs rectè Lyran. exponit de Hebræis, q.d. Hebræi Moſen, quem initio vt imbecillem riſerant, poſtea plagas inferentem Ægypto mirati ſunt. Hucuſque de plaga ſitis, ſequuntur aliæ per beſtiolas Ægyptijs immiſſæ.

PRO COGITATIONIBVS AVTEM INSENSATIS INIQVITATIS ILLORVM, QVÒD QVIDAM ERRANTES COLEBANT MVTOS SERPENTES, ET BESTIAS SVPERVACVAS, IMMISISTI ILLIS MVLTITVDINEM MVTORVM ANIMALIVM IN VINDICTAM] q.d. Quia Ægyptij fuere ſuperſtitioſiſſimi, ideoque pro dijs coluere beſtias varias, hinc Deus ad caſtigandam hanc eorum ſu- VERS.16.
D perſtitionem & idololatriam, per Moſen immiſit in eos beſtiolas varij generis, quæ eos cruciarent. Secunda enim plaga Ægypti fuit innumera multitudo ranarum, Exodi 8.2. Tertia fuit ſciniphum, Exodi 8.16. Quarta fuit muſcarum, Exodi 8.21. Octaua fuit locuſtarum, Exodi 10.4. vide ibi dicta.

Pro *iniquitatis*, perperam aliqui legunt, *iniquitates*, adduntque *prodeunt*. ita Gloſſa Interlin. vel *ſecuta ſunt*, ita Hugo. Pro *mutos*, græcè eſt, ἄλογα, id eſt expertes ſermonis, id eſt mutos; vel expertes rationis, id eſt irrationales: λόγος enim & ſermonem, & rationem ſignificat: atque animalia, quæ carent ratione, carent & ſermone: ſermo enim eſt index rationis & mentis.

Pro *beſtias ſuperuacuas*, græcè eſt κνώδαλα εὐτελῆ,

λῆ, id eſt beſtiolas viles: κνώδαλον enim ſignificat animalia omnis generis, tam terreſtria, quàm aquatica & aërea: dicta ſũt κνώδαλα à κυσὶν ἁλίσκεσθαι, id eſt quod canibus capiantur, ait Ariſtophanes in Veſpis. Vnde Homerus Odyſſ. ρ.

Κνώδαλα ὅσσα τε ἤπειρος τρέφει, οὐδὲ θάλασσα,

hoc eſt, *beſtias, quas terra nutrit vel mare.* Significat Ægyptios omnis generis animalia coluiſſe. Nã vt ait S. Bonauent. ſub ſpecie ſerpentis colebant Æſculapium, Iouem ſub arietis, Mercurium ſub canis, Apim ſub bouis. Propriè tamen κνώδαλα; ait Nannius hîc in c. 16. 1. ſunt marina ſiue aquatilia animalia, ita dicta à κινεῖσθαι ἐν ἁλὶ, id eſt quòd moueantur in mari. Sub quibus Sapiẽs intelligit ranas, muſcas, ſcarabæos, aliaque ſimiimę naturæ. Nicãder in Theriacis κνώδαλα pro inſe- B ctis & reptilibus vſurpat. Oppianus verò certum ſerpentũ genus facit, ſub quo has ſpecies cõſtituit αἱμοῤῥοΐδες, quibus à ſanguinis fluxu nomẽ eſt: κεράσται, quorum corniculata capita: τριχοφθόρους, à defluuio capillorum dictos: & τριχορῦς, quòd parietem perfodiant.

Ægypti coluerunt ſerpentes. Porrò Ægyptios pro dijs coluiſſe ex terreſtribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, ſerpẽntes & aſpides, tradunt Philo in lib. de Decalogo, Tertull. in Apolog. ca. 24. Cyprian. lib. ad Demetrian. n. 5. & Athenagoras in Apolog. pro Chriſtianis; ex aquaticis crocodilos & piſces alios; è volucribus ibides & accipitres, eodem Philone auctore liquet. Hinc illud Virgilij lib. 8. Æneid. de Ægypto.

Omnigenûmq́; Deûm monſtra, & latrator Anubis.

Hac de cauſa Chriſtus infans fugiens Herodem, delatus fuit in Ægyptum, vt eius deos euerteret, C ac de eis triumpharet: vnde eo ingrediente idola Ægypti corruerunt, vti prædixerat Iſaias c. 19. 1. *Ingredietur Ægyptum*, inquit, *& commouebuntur ſimulacra Ægypti.* vide ibi dicta. At verò nuſquam legimus Ægyptios adoraſſe ranas, ſciniphes, muſcas, locuſtas, quas Deus per Moſen eis immiſit. Cum ergo ait Sapiens, eos per mutas beſtias punitos, quia mutas beſtias adorauerunt, intellige beſtias eaſdem in genere, non in ſpecie. Deniq; Ægyptios non tantùm canem, arietem, vulturem, ſed & ſcarabæum coluiſſe quaſi numen, docet Euſeb. lib. 3. de Præparatione c. 2.

VERS. 17. VT SCIRENT, QVIA PER QVÆ PECCAT QVIS, PER HÆC ET TORQVETVR] Syrus, *retribuetur*; Arabicus, *vt ſciant quòd ijs rebus, quibus homo peccat, crucietur.* q. d. Quia Ægyptij beſtias coluerunt, D hinc per viles beſtias, non eiuſdem, ſed alterius ſpeciei puniti ſunt. Cauſam ſubdit Sapiens verſ. ſequenti. *Culpa fit pœna. Gnoma.* Huic gnomæ ſuccenturiantur leges talionis latæ, tum à Deo, tum à principibus. Notum eſt illud Dei mox à diluuio: *Quicumque effuderit ſanguinem humanum, fundetur ſanguis illius*, Genef. 9. 6. Et illud Chriſti: *Omnes qui acceperint gladiũ, gladio peribunt.* Matth. 26. 52. & illud Iſaiæ c. 33. 1. *Væ qui prædaris, nonne & ipſe prædaberis? & qui ſpernis, nonne & ipſe ſpernẽris?* Et illud Habacuc cap. 2. 8. *Quia tu* (ô Babylon) *ſpoliaſti gentes multas, ſpoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis.* Denique, *qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis*, Lucæ 6.

Moraliter hîc diſce, quodlibet vitium ſibiipſi eſſe ſupplicium, ſuumque ſibi afferre tormentum. Sic gula parit crapulam, vigiliam, dolores capitis & ſtomachi, quibus ipſa punitur. Hinc diues Epulo lingua in igne gehennæ punitus eſt, quia linguâ peccarat. Libido parit luem veneream, pluresque morbos, quibus ipſa plectitur. Auaritia parit mille curas, ſollicitudines, ærumnas, dolores quibus ipſa mulctatur. Superbia parit innumeros angores animi, quòd honoribus quos ambit nõ potiatur, ſed potiùs vbique humilietur & deprimatur. Ita parit mille animi tumultus & fremitus, qui iratum aſſiduè lancinant ac lacerant. Acedia parit inopiam, famem, nuditatem, quibus ipſa caſtigatur. Inuidia inuidum magis torquet, quàm æmulum: nam inſtar viperæ inuidi viſcera dolore & angore rodit & corrodit. Quare verè rectèque S. Auguſt. *Iuſſiſti Domine, & ita eſt, vt ſibi pœna ſit omnis inordinatus animus.* Et S. Chryſoſt. in pſal. 3. *Vnde eſt fons peccati*, inquit, *illinc eſt plaga ſupplicij.*

Rabbini viros quinque recenſent, qui ijs in rebus quibus excelluerunt, & fortè ſuperbierunt, puniti ſunt. Primus eſt Samſon, qui in ſuo robore; Secundus Saul, qui in collo altiori; Tertius Abſalon, qui in coma denſa & venuſta, vnde ex ea ſuſpenſus interijt; Quartus Sedecias rex, qui in oculis bellis, ideoque excæcatus eſt; Quintus Aſa rex, qui in pedibus, vnde pedum languore percuſſus eſt 3. Regũ 15. 23. ita ipſi. *Plerumque ea in quibus peccamus fiunt flagella peccantium*, ait Rupert. in c. 2. Ioannis, ac vitia iuſtè fiunt ſupplicia. Pulchro emblemate idipſum repræſentant nõnulli, qui pingunt equum, quem ſtimulat inſidens Cupido, fugere, ſed alligatum caudæ ſuæ lapidem molarem poſt ſe reprare, de quo carmen:

vt fugit, & ſemper ſequitur ſua damna caballus,
Qui trahit heu ſcabræ pondera dura molæ:
Sic fugiet, ſemperq́; miſer ſua damna ſequetur,
Qui fugit vltorem poſt ſua terga Deum.

VERS. 18. NON ENIM IMPOSSIBILIS ERAT OMNIPOTENS MANVS TVA, QVÆ CREAVIT ORBEM TERRARVM EX MATERIA INVISA, IMMITTERE ILLIS MVLTITVDINEM VRSORVM, AVT AVDACES LEONES] *Impoſſibilis*, id eſt *impotens*; οὐ γὰρ ἠπόρει, id eſt *non aporiabatur*, id eſt non anguſtiabatur, non arctabatur.

Mundus factus ex materia inuiſa: quæ? Pro *materia inuiſa*, græcè eſt ἀμόρφου, id eſt *informi*, vti legit S. Auguſt. de Fide & ſymbolo c. 2. Syrus, *ignota.* Alludit ad Gen. 1. 2. *Terra autem erat inanis & vacua*; vbi Septuag. vertunt, *inuiſibilis & incompoſita*; Aquila & Theodotion, *inane & nihil.*

Reſp. Primò. Vnde Primò, Eugubinus idem ait, mundum creatum eſſe ex materia inuiſa, id eſt ex nihilo. nihil enim eſt inuiſum, quia quod non eſt, videri nequit.

Secundò. Secundò, Seleuciani & Hermiani hæretici, teſte S. Aug. & Epiphanio lib. de Hæreſibus, hinc opinati ſunt materiam primam ab æterno Deo coexti tiſſe, ex qua ipſe in tempore mundum formarit indendo materiæ formam; vel potiùs formas, quas iam habet. Verùm hæc eſt hæreſis.

Tertiò. Tertiò, Philo lib. de Mundi opificio per *materiã inuiſam* accipit ideam ex quo factus eſt mundus: hęc enim inuiſibilis præextitit in mundo intelligibili, putà in mente Dei. Verùm hoc ſymbolicum eſt & myſticum.

Quartò. Quartò, alij dicunt præpoſitionem *ex* ſignificare ordinem non temporis, ſed naturæ. Materia enim

enim priùs naturâ creata eſt à Deo, quàm forma: materia enim eſt ſubiectum, cui inhæret forma. q.d. Manus tua, Domine, creauit orbem terrarum conſtantem ex informi materia, quam eadem manus tua priùs naturâ condidit, vt ex ea totum orbẽ formaret. Verùm hoc ſubtilius eſt, & extra propoſitum: Deus enim non eduxit formam mundi ex eius materia, ſed ſimul tam tempore, quàm naturâ materiam & formam ex nihilo creauit, vniuitque. Adde, etſi materia in genere cauſæ materialis prior ſit formâ, tamen viciſſim forma in genere cauſę formalis prior eſt materiâ: forma enim dat eſſe rei, ac proinde materiæ dat certam naturam & ſpeciem.

[illegible] genuinè. Dico ergo Deum creaſſe *κόσμον*, id eſt mundum, non quoad ſubſtantiam, ſed quoad eius ornatũ (hunc enim ſignificat *κόσμος*) & ſpecies *ex materia inuiſa*, id eſt informi. Aſſignat enim Sapiens hic cauſam materialem non creationis mundi, ſed rerum & ſpecierum creatarum. Nam primo mundi die, Deus ex nihilo creauit hæc tria, cælum, terram & abyſſum, id eſt copiam immenſam aquarum, ſed rudia & informia; deinde ſequentibus ſex diebus ex ijs velut ex materia inuiſa, id eſt rudi & informi chaos, omnes mundi res & ſpecies formauit, ornauit & figurauit. Græcum enim *κτίζω*, quod Noſter vertit, *creare*, ſignificat generatim fabricare, cõdere, formare. Quare, per *materiam inuiſam*, non intelligit Sapiens materiam primam omni omnino forma carentem (huius enim nec in Geneſi, nec alibi vlla fit mentio) ſed corpora ſimplicia, quæ inuiſa erant propter tenebras, quæ erant ſuper faciem abyſſi, ac ob carentiam decoris & ornatus ſui. Vnde eadem dicuntur informia, quòd carerent formâ non ſubſtantiali, ſed accidentali.

Primo ergo mundi die cælum & terra creata ſunt rudia & informia, id eſt inornata, ac deinde ſuis formis accidentalibus, putà luce, motu, ſole, luna, ſtellis, omnique alio ornatu, reliquis diebus decorata, pulchra facta ſunt & ſpectabilia. Sic Apoſtolus ad Hebr. 11. 3. ait non creata, ſed *aptata eſſe ſæcula verbo Dei, vt ex inuiſibilibus viſibilia fierẽt*, quia primo mundi die, antequam lux fieret, terra nõ erat aſpectabilis, omni etiam ornatu carebat: nec enim eam veſtiebant herbæ & plantæ, non homines & animalia incolebant, aquis quoque cooperta erat: quare nec videri poterat, nec videri digna erat. Ita paſſim Patres & interpretes in Geneſ. 1. v. 2.

Avdaces leones] Interpres Originis 4. Periarch. c. penult. vertit, *feroces leones*. Ferocia enim facit eos audaces.

Vers. 19. Avt novi generis ira plenas (græcè, *νεοκτίσου θυμοῦ*, id eſt recenti, vel recens creato furore plenas: non enim erat opus Deo ad hanc vindictam nouas creare beſtias, ſed ſuffeciſſet iam creatis nouam indere ſæuitiam & furorem) ignotas bestias, avt vaporem ignivm

Vers. 20. spirantes, avt fvmi odorem proferentes, avt horrendas ab ocvlis scintillas emittentes: qvarvm non solvm læsvra poterat illos exterminare, sed et aspectvs per timorem occidere] Pro *vaporem ignium ſpirantes*, græcè eſt *πυρπνόον φυσῶντας ἆσθμα*, id eſt *ignivomum*, vel *flammiuomum*, *ſpirãtes anhelitum*, vti ſpirarunt ſer-

A pentes igniti flatuque ardentes à Deo immiſſi in Hebræos murmurantes, Numer. 21. 6. Deuter. 8. 15. Hinc piſces dicti Phyſeteres quaſi flatores, quos Strabo lib. 15. ſcribit, fluctum maximum & accumulatum, ac caliginem reflationibus excitare, vt nauigantes ea, quæ præ oculis habent, cernere nequeant.

Fvmi odorem proferentes] Græcè *βρόμους λικμωμένου*, (alij legunt, *λικμωμένους*) *καπνοῦ*, id eſt *ſonitus ventilati fumi*, id eſt ſpirãtes cum ſonitu, fremitu & ſtridore fumum, reciprocatu anhelitus ventilatum. Ita Nannius & Ianſen. iuxta illud Ouidij 7. Metamorph.

Æripides tauri vulcanum naribus efflant.

Et de Leuiathã ſiue balena ait Iob c. 41. 9. & ſeq. *Sternutatio eius ſplendor ignis, & oculi eius vt palpebræ diluculi.* Tales eſſe balenas in Norwegia ſcribit

B Olaus Magnus lib. 21. c. 5. Tales ergo beſtiæ fremunt, & cum fremitu fumum expirant, vtroque terribiles, vt audientes & intuentes percellant & penè exanimẽt.

Horrendas ab ocvlis scintillas emittentes] Græcè *ἀστράπτοντας*, id eſt fulgurãtes, quaſi fulgura & fulgetra vibrantes: nam ex oculis emicans ardor indicat internum furorem, à quo promanat.

Sed et sine his vno spiritv poterant occidi, persecvtionem passi ab ipsis factis svis, et dispersi per spiritvm virtvtis tvæ: sed omnia in mensvra, et nvmero, et pondere dispo- Vers. 21.

svisti] q. d. Quinimò poterat Deus ſine vrſis, leonibus, alijſque beſtijs, vno ſpiritu, id eſt vno

C flatu, imò vno verbo ſoloque iuſſu & nutu ſuo, afflare & occidere Ægyptios: ſed iram tuam moderatus es Domine, quia omnia certa quadam ratione, moderatione & ęquitate moderaris, temperas & menſuras.

Pulchrè piéque Rupert. li. 1. in Exod. cap. 34. *Grande*, inquit, *ſpectaculum Deus vniuerſo orbi præſtitit, cum ſuperbiam Ægyptiorum, non de leonibus & vrſis, ſed de ranis domuit & muſcis.* Et rurſus c. 38. *Ecce*, inquit, *quales inſtruxit acies, quibus ex ordinibus ſua caſtra compleuit Dominus pugnando pro Iſrael: ranæ, cyniphes, muſcæ atque locuſtæ fuerunt caſtrorũ eius acies: & ex eiuſmodi cohortibus tot. as contra fortes Ægyptios compoſuit legiones, ſinguli milites ſecundum ſe breues quidem & infirmi, verùm pro exercitibus Pharaonis ſatis valentes, duce imperio Dei. Nempe quod multus hominum exercitus facere non potuiſſet, iſtæ phalanges*

D *locuſtarum ſtrenua peregêre militia.*

Vno spiritv] Cantacuzenus, per *ſpiritum* accipit ventum validum, v. g. preſterem vel ecnephiam, qui domos, arbores, turres ſternit, imò euellit & aliò transfert. Alij Angelum: hic enim in caſtris Sennacherib vnâ nocte cecidit 185. millia Aſſyriorum, 4. Reg. 19. 35. Simpliciùs accipias flatum vel anhelitum: hic enim magis ſignificat Dei vim & potentiam, qua tam facilè poterat Ægyptios omnes necare, quàm facilè homo reſpirat. Sic enim ait Iob cap 4. 8. *Vidi eos qui operantur iniquitatem, & ſeminant dolores, & metunt eos, flante Deo periiſſe, & ſpiritu iræ eius eſſe conſumptos.*

Persecvtionem passi ab ipsis factis svis] Græcè, *ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες*, id eſt *à iudicio*, vel *à cauſa criminali* (qua eorum

rum ſcelera à iudice cognoſcuntur, damnantur A & plectuntur. Vnde Noſter vertit, *ab ipſis factis ſuis*) *impulſi* vel *propulſati*. q.d. Poterant Ægyptij occidi à Deo ſolo halitu, ſola voce, ſola ſententia, ſicut iudex perſequitur, condemnat & occidit reum ſua ſententia, qua eum ob malefacta morti addicit; ſed iudex hanc ſententiam phyſicè inefficacem ad occidendum exequitur per carnificem, qui reum plectit: Dei verò ſententia non eget executore vel carnifice; quia per ſe ipſam efficax eſt, & vltionem reipſa peragit. Nam Dei dicere, eſt facere. Vnde *verbo Dei cæli firmati ſunt, & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum.* Sic S. Auguſtinus li. 2. contra epiſt. Petiliani c. 19. illi conquerenti, quòd Catholici perſequerentur Donatiſtas; reſpondet, non Catholicos, ſed malefacta B & ſcelera Donatiſtarum perſequi ipſos velut auctores.

ET DISPERSI PER SPIRITVM VIRTVTIS TVÆ] Λικμηθέντες, id eſt agitati quaſi ventilabro. q.d. Poterat Deus ſolo flatu ſuę potentiæ, velut vanno vel ventilabro, Ægyptios diſpergere, id eſt diſpellere, diſijcere, perdere, ſicut diſijciuntur paleæ cùm euentilantur, vt tenues vaneſcant in auras. Simili tropo ait Ieremias c. 15. 7. *Et diſpergam eos,* ait Deus, *ventilabro in portis terræ: interfeci & diſperdidi populũ meum.* Et Iſaias c. 41. 16. *Ventilabo eos, & ventus tollet, & turbo diſperget eos.* Et Zachar. c. 1. 19. *Hæ ſunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Iſrael.* Et Daniel. c. 8. 4. *Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.*

SED OMNIA IN MENSVRA, ET NVMERO, ET PONDERE DISPOSVISTI] Loquitur propriè de pœnis Ægyptijs à Deo inflictis, earumque C congrua moderatione. Vnde Syrus vertit, *omnia in menſura noxia, & in ordine, & in pondere induxiſti in eos*; Arabicus, *quoniam omnia ordinaſti cum numero, & potentia, & menſura*, vel *pondere*, id eſt ſumma æquitate & ratione diſpoſuiſti omnia, ac admenſus es pœnas Ægyptijs iuxta tuam non potentiam, ſed ſapientiam & æquitatem. Eſt metaphora ab humanis negotiationibus, in quibus æquitas & iuſtitia ſeruatur in menſurando, numerando & ponderando. Senſus ergo eſt, q. d. Ideò Deus Ægyptijs immiſit nõ leones & vrſos, qui eos laniarent, ſed muſcas & ranas, quæ eos dumtaxat vexarent, quia nõ volebat eos occidere, ſed moderatè caſtigare & emendare, iuxta illud Iſaiæ 28. 17. *Ponam iudicium in pondere, & iuſtitiam in menſura.* Punire in menſura, ait S. Bonauent. hic, eſt punire non plus, quàm exigat culpę quantitas: in numero non plus, quàm multiplici- D tas; in pondere, non plus quàm peccati ferat cõditio ſiue qualitas. Huc pertinet ſententia in Baltaſſarem lata: *Mane, thekel, phares*, Daniel. 5. 25. vide ibi dicta. Hinc S. Michael iudicij diuini circa animas adminiſter, pingitur cum gladio & ſtatera, quaſi meritorum & demeritorum, præmiorum & ſuppliciorum libripens, qui omnia ad amuſſim librat & adæquat.

Huc facit exemplum blaſphemi, qui, vt narrat Nicephorus li. 1. cap. 20. armatus Deum prouocabat ad duellum: immiſit ei Deus exilem muſcam, quæ per galeę foramen ita aſſiduè eum exagitauit, vt cum ea luctando feſſus victuſque, ſuam amentiam confiteretur. Nam, vt ait Philo lib. 1. de Vita Moſis: *Homines cùm bella gerere volũt auxilia ſibi conſciſcunt potentiſſima; quibus infirmitatẽ ſuppleant: Deus vero omnipotens & nullius egens, ſi quando vult tamquam inſtrumentis quibuſdam vti ad exigẽda ſupplicia non valida eligit, ſed vilia paruaq; atque ita noxios plectit: quod tunc etiã Ægyptijs accidit.*

Verùm hæc ſententia generalis, non ſolùm in pœnis & præmijs, ſed in omni omnino re locum habet: ac veriſſima eſt: at quo modo & ſenſu?

Omnia in menſura, numero & pondere. *Primò.*

Primò, S. Auguſt. lib. 4. de Geneſi ad litteram c. 3. 4. 5. hæc tria applicat ipſi Deo, per eaque accipit ideas diuinas, iuxta quas omnia iuſte apteque fecit & diſpoſuit. Deus enim eſt prima & increata menſura omnia menſurans, & numerus omnia numerans, & pondus omnia ponderans: vnde ab eo omnes creaturæ ſuam menſuram, numerum & pondus mutuantur & hauriunt. Hæc enim eſt cuiuſcumque rei menſura, numerus & pondus, quæ ideæ ſuæ in mente Dei reſpondet, quamque illi Deus ſua ſapientia & prouidentia admetiri decreuit. Audi S. Auguſtinum Dialogo quæſt. ad Oroſium quæſt. 39. *Numerus, & menſura, & pondus, ipſe Deus eſt: ipſe eſt numerus ſine numero, à quo eſt omnis numerus: ipſe eſt menſura ſine menſura, à quo eſt omnis mẽſura: ipſe eſt pondus ſine pondere, à quo eſt omne pondus. Omnia ergo in numero, & menſura, & pondere diſpoſuit tamquam ſi diceret: Omnia in ſe diſpoſuit.*

Idem S. Aug. (vel quiſquis eſt auctor) lib. Sententiarum vnius & viginti c. 18. menſuram attribuit Patri, numerum Filio (qui eſt numero ſecũda perſona) pondus Spiritui ſancto, qui & Amor dicitur. S. Bonauentura per menſuram ſumit clementiam Spiritus ſancti omnia conſeruantis: per numerum ſapientiam Filij ordinantis; per pondus potentiam Patris operantis.

Huc accedit S. Bernard. ſerm. 1. de Septuag. vbi aſſerit Deum in hac vita omnia diſpoſuiſſe in menſura, numero & pondere; in futura verò, putà, in cæleſti beatitudine, ſine menſura, numero & pondere: quia ibi omne bonum noſtrum erit Deus, qui quaquauerſum eſt immenſus; etſi idem ipſe, ibi quoque iuſta & certa menſura, meritis cuiuſq; commenſa, ſingulis Beatis ſe ſuamque gloriam cõmunicabit. Quocirca S. Bernard. ibidem, cæleſtem Patrem alloquens ait: *In te nec pondus vtique, nec menſura, ſed ſatietas eſt & affluentia ſumma: ſed nec habes numerum,* ſcilicet qualem habent res terrenæ, ſed alium cæleſtem dignum Deo & Beatis.

Secundò. Secundò, idem S. Bernard. ſerm. 51. inter paruos, menſuram attribuit loco & tempori, cuique rei attributo & admenſo; numerum, partibus rei corporeæ, aut varietati & mutabilitati rei incorporeæ: pondus, dignitati rei.

Tertiò. Tertiò, auctor Hypognoſticon (apud S. Auguſt. tom. 7.) lib. 6. c. 4. per menſuram accipit rei qualitatem, per numerum quantitatem, per pondus, rationem peræquatam.

Quartò. Quartò, magis appoſitè S. Auguſtinus li. 4. de Geneſi ad litteram ca. 3. *Menſura,* ait, *omni rei modum præfigit, & numerus omni rei ſpeciem præbet, & pondus omnem rem ad quietem & ſtabilitatem trahit.* Igitur Deus diſpoſuit omnia in menſura, numero & pondere, id eſt in modo, ſpecie & ordine. Idem Auguſt. lib. de Natura boni ca. 3. *Hæc tria,* ait, *modus, ſpecies & ordo, tamquam generalia bona*

ſunt in rebus à Deo factis: & ita hæc tria vbi magna ſunt, magna bona ſunt: vbi parua, parua bona ſunt: vbi nulla, nullum bonum eſt. S. Auguſtinum ſequitur S. Thomas 1. p. qu. 5. art. 5. vbi docet omnem rem, ſiue omne bonum habere menſuram, quæ cuilibet rei certum modum ex determinatione ſuorum principiorum, ſiue cauſarum, tam efficientium, quàm materialium, præſcribit & præſtat: habere numerum, qui cuique rei ſuam formam & ſpeciem præbeat: habere pondus, id eſt inclinationem ad ſuos actus ſuumque finem, ac proinde hoc pondus rem ipſam ad ſuam quietem & ſtabilitatem trahere. Idem q. 45. art. 7. *Menſura*, ait, *refertur ad ſubſtantiam rei limitatam ſuis principijs, numerus ad ſpeciem, & pondus ad ordinem*, indeque euincit in qualibet re eſſe veſtigium, ſiue repræſentationem SS. Trinitatis. Nam *ſecundùm quod res eſt quædam ſubſtantia creata*, inquit, *repræſentat cauſam & principium, & ſic demonſtrat perſonã Patris, qui eſt principium, non de principio. Secundùm autem quod habet quamdam formã & ſpeciem, repræſentat Verbum, ſecundum quod forma artificiati eſt ex conceptione artificis. Secundùm autem, quod habet ordinem, repræſentat Spiritum ſanctum, in quantum eſt amor, quia ordo effectus ad aliquid alterũ, eſt ex voluntate creantis.* Rationem à priori dat Plato dialog. de natura, quòd fas non erat, niſi pulcherrimum facere eum, qui eſt optimus: pulchritudo autem conſiſtit in iuſta ratione & proportione, puta in menſura, numero & ordine.

Ratio à priori.

Gnome.

Huic gnome antiſtropha eſt illa 4. Eſdræ 4. 36. *In ſtatera ponderauit ſæculum, & menſura menſurauit tẽpora & numero numerauit tempora.* Omnia ergo planè ſuis conſtant numeris, appenduntur ponderibus, menſuris diſcreta ſubſiſtunt. Pythagoras omnia quæ fiunt, numeris conſtare aſſeruit, ex eorumque harmonia & concentu vniuerſa generari. Eſt autem numerus, ait, extenſio atque actus ſeminalium rationum in vnitate regnantium numerus præterea eſt in diuina mente conſiſtens, à quo & ex quo omnia componũtur & permanent, ordine quodam indiſſolubili inuicem diſtributa. Pythagoram magiſtrum ſecuti Pythagorici cenſuerunt, omnia fieri per numeros: hoſce enim rebus omnibus dare harmoniam & concentum pulcherrimum: Deum ergo mundum hunc numeroſa & ſummè concinna proportione adminiſtrare inſtar citharœdi, qui citharam ad numeros ſcitiſſimè pulſet, ac ſuauiſſimam efficiat harmoniam & melodiam. Et Plato in Timæo docet mundum factum eſſe per cubum ternarij, id eſt per 27. in quo numero omnis harmonia & conſonantia conſiſtit: nam ter tria faciunt nouem, ter nouem faciunt 27. ex quo Valentinus hæreticus ſuos triginta Æones quaſi numina accepiſſe videtur, de quibus Tertullianus lib. contra Valentinum. Virgilius verò lib. 12. Æneid. de bilance fatorum Æneę & Turni, ita canit:

> *Iupiter ipſe duas æquato examine lances*
> *Suſtinet, & fata imponit diuerſa duorum,*
> *Quem damnet labor, & quo vergat pondere lethum.*

Igitur, vt rem in ſummam genuinè, clarè & methodicè colligam: Deus primò diſpoſuit omnia *in menſura*, dum fecit vt res quælibet habeat ſuam quantitatem & menſuram, in longitudine,

A latitudine & craſſitie, v. g. vt homo habeat menſuram ſex pedum in altitudine, ſeſquipedem in latitudine, pedem in craſſitie, vt hæc arbor tantam habeat menſuram altitudinis, alia aliam, vt cæli ſint tam magni, non maiores, nec minores, &c.

In numero] vt verbi gratia, cæli ſint vndecim, non plures: elementa ſint quatuor, non plura, nec pauciora; tot ſint ſpecies animaliũ, piſcium, auium, ſerpentium, totq; ſingularum indiuidua, non plura, nec pauciora; tot angeli, tot homines, tot electi, tot reprobi, tot metalla, tot arbores, tot flores, tot arenæ, non plures.

In pondere] vt quodque habeat ſuam grauitatem, locum & ordinem, v. g. vt terra ſit ponderoſiſſima, ideoque ima, deinde ſuper eam ſit aqua, ſuper aquam ſit aër, ſuper aërem ſint cæli
B ſuo quique ordine & gradu. Rurſum vt quodq; habeat ſuum pondus, id eſt inclinationem, propenſionem, impulſum, impetum. Vide Valleſ. S. Philoſoph. cap. 70.

Secundò, dum fecit, vt res quælibet in entitate, ſiue genere entis & rerum, ſuam habeat entitatis menſuram, numerum & pondus.

Tertiò, dum fecit vt eadem habeat in ſuis potẽntijs, qualitatibus, accidẽtibus, dotibus, actibus. Creauit enim Deus ſubſtantias non nudas, ſed veſtitas accidentibus ſibi proprijs, & congruis ad ſuas operationes: atque omnes inter ſe velut chordas diſcordes in cithara ita coordinauit, vt concordem harmoniam efficiant. Vide quàm aurum ſit fuluum, quàm gemmę coruſcẽt, quàm lilia albiſcent, quàm roſæ purpuraſcant, quàm aues ſuis coloribus & plumis ſint diſtinctę. Hinc
C Hugo Cardinalis hoc loco ex Rabano interpretatur de veritate, iudicio, iuſtitia; quoniam Deus rebus dedit verum eſſe, diſtinctionem ſine confuſione, debitam cuique perfectionem. Holcot hæc tria exponit, limitatam perfectionem, tam in eſſentia, quàm in potentia; diſtantiam certam à Deo, quomodo numeri ab vnitate diſtãt: ſunt enim eſſentię ſicut numeri; naturalem appetitum ad id, in quo natura perficitur, quod eſt rei cuiuſque pondus.

Denique huc facit illud S. Bernardi ſerm. 3. in Pentecoſte: *Tria in magno huius mundi opere cogitare debemus, videlicet quid ſit, quomodo ſit, ad quid ſit conſtitutum. Et in eſſe quidem, rerum ineſtimabilis potentia commendatur, quod tam multa, tam magna, tam multipliciter, tam magnifice ſunt creata. Sane in modo ipſo ſapientia ſingularis elucet: quod hæc quidem*
D *ſurſum, hæc verè deorſum, hæc in medio ordinatiſſimè ſint locata. Si verò ad quid factus ſit mediteris, occurrit tam vtilis benignitas, tam benigna vtilitas, quæ etiam ingratiſſimos quoſque multitudine & magnitudine beneficiorum poſſit obruere. Potentiſſimè ſiquidem ex nihilo omnia, ſapientiſſimè pulchra, benigniſſimè vtilia ſunt creata.*

Moraliter, diſce à Deo Deique prouidentia ordinem, modum & modeſtiam. Deus enim tam appoſitè ſingula inter ſe ordinauit, vt inter ea ſummus ſit ordo, decor, concordia, harmonia, quies & modeſtia, iuxta illud: *Concentum cæli quis dormire faciet?* Iob 38. 37. Inter aues vide pauonem caudam ſuam ocellatam explicantem, & tot gemmis, quot oculis diſtinctum. vide ſimul inceſſum pauonis, qui lentus eſt, maturus & modeſtus:

Moral. de ordine & modeſtia.

deſtus: hic docet te in tua ſapientia & dotibus non exultare, ſed modeſtiam præ te ferre. Verè quidam dixit: Religioſus ſit turtur in cella, accipiter in ſchola, in menſa paſſer, vt communia comedat; in ambulacro pauo, vt quietè incedat, ne quem turbet vel exciter. Vniuerſum ergo eſt ſpeculum & typus modeſtiæ, adeoque modeſtia originem habet à Deo, qui per eſſentiam modeſtiſſimus & quietiſſimus eſt. Vnde S. Ambroſius 1. Offic. c. 18. *Diues*, ait, *eſt modeſtia, quia portio Dei eſt.* Mundus ergo totus quietus, ſilens & modeſtus inclamat nobis ſtudium quietis, ſilentij & modeſtiæ. Rurſum hic ordo & quies eſt ſepes & munimentum ſingularum creaturarum, vt euerti aut lædi nequeant. Sic modeſtia eſt ſepes, munimentum, cuſtodia & tutela omnium virtutum internarum. Inſuper hic ordo & compoſitio eſt decor creaturarum. Vide vt aues ſuis plumis decorè veſtiantur & muniantur; poma, pyra, nuces, &c. ſuis corticibus, animalia ſua pelle & pilis: tua veſtis, tuus color, tuus decor, tuus cuſtos & tutor eſt modeſtia.

Porrò, ſicut creaturæ omnes & ſingulæ, non in vna parte & actione dumtaxat, ſed in omnibus & ſingulis ſunt ritè ordinatæ & compoſitæ; ita & tua modeſtia extendere ſe debet ad totum corpus, vt omnes eius partes, motus, actiones, geſtus ad modeſtiam fingat & componat, iuxta monitum S. Petri ep. 1. c. 1. 15. *Secundum eum, qui vocauit vos ſanctum, & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis.* Et illud ſponſi de ſponſa: *Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis filia principis!* Cát. 7. 1. Intuere reginam in publicum procedentem: vide quam ſit compoſita, quàm ornata, quàm modeſta: nihil in ea inuenies incompoſitum: ita & corpus tuum per modeſtiam compone. In Vita S. Mechtildis legimus, eam ita modeſtam & ſilentem fuiſſe, vt videretur eſſe muta; & ſi cum ea loquereris, putares te cum angelo loqui.

Hoc eſt quod ait Eccleſiaſt. 27. 12. *Sanctus in ſapiẽtia ſua manet ſicut ſol, ſtultus ſicut luna mutatur.* Sicut ergo ſol quaquauerſum per ſuos radios, ſuũ decorem oſtendit, ac per nubem tranſparet, & in ea parelium quaſi alium ſolem efficit: ita quiſquis es fidelis, præſertim Religioſus vel ſacerdos, animam ſapientiæ & virtutis ſole illuſtra, vt ille in omnibus tuis moribus & actibus, quaſi parelius tranſpareat & reſplendeat. Eſto quaſi quidã in terra obambulans ſol, imò Deus, & quaſi ſanctus in carne angelus. Tale fuit Verbum incarnatum, quod radios diuinitatis per humanitatẽ euibrauit. Vnde S. Hieron. in c. 9. 9. Matthæi, agens de eius vocatione & ſequela Chriſti, *Certè*, inquit, *fulgor ipſe & maieſtas diuinitatis occultæ, quæ etiam in humana Chriſti facie relucebat, ex primo ad ſe videntes trahere poterat aſpectu.* Et in c. 21. dãns cauſam, cur nemo reſtiterit Chriſto, cùm flagello eiecit vendentes è templo, menſas euertit, aliaque fecit, quæ infinitus non feciſſet exercitus: *Igneum enim quiddam*, inquit, *atque ſidereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maieſtas lucebat in facie.* Tu, ô ſacerdos, tu, ô fidelis, habes Chriſtum in anima tua per gratiam habitantem: tu ſæpè, imò quotidie, Chriſtum in Euchariſtia recipis: oſtende ergo Chriſtum habitare in anima tua, ſicut habitauit in humanitate à ſe aſſumpta: fulgor virtutis eius in tuo vultu, in tuis verbis, in tuis moribus, in tua modeſtia reſplendeat: *An neſcitis*, inquit Apoſtolus, *quia membra veſtra templũ ſunt Spiritus ſancti, &c. & non eſtis veſtri? Empti eſtis pretio magno: glorificate & portate Deum in corpore veſtro,* 1. Corinth. 6. Eſto ergo templum Dei; tua mens ſit Sanctum ſanctorum, tuum corpus ſit Sãctum Spiritus ſancti, vt in eo ſit altare thymiamatis, putà deuotionis & diuinæ laudis, candelabrum ſcientiæ & doctrinæ, menſa benignitatis & beneficentiæ. Ita tulit Chriſtum in ſuo vtero B. Virgo Deipara, ac proinde in eius oculis, voce, membris, totoque corpore effulgurabat eius maieſtas, ſanctitas, puritas, modeſtia, deuotio, *vt ipſa corporis ſpecies ſimulacrum fuerit mentis, figura probitatis*, ait S. Ambroſ. libr. 2. de Virgin. Narrat Dionyſ. Carthuſ. in ca. 3. de Diuin. nom. ſancti Dionyſij Areopagitæ, hunc è Græcia in Iudæam veniſſe; ibique B. Virginem conueniſſe, ac tanta claritate fulgentem eius vultum conſpexiſſe, vt præ nimio ſtupore deficiens in terram ceciderit dixeritque, *Niſi ratione naturali & fide cognouiſſem vnicum eſſe Deum, hanc ipſam Virginem pro dea haberem.*

Hac de cauſa iuſſerat olim Deus pontifici ingreſſuro in templum ſub pœna mortis, vt veſtiret ſe tunica hyacinthina, ex qua infernè circumquaque dependerent tintinnabula 72. *Vt audiatur ſonitus*, inquit, *quando ingreditur & egreditur ſanctuarium in conſpectu Domini, & non moriatur*, Exodi 28. 35. Cauſam dat S. Hieron. de Veſtibus pontif. *Vt greſſus*, inquit, *pontificis, & motus, & vniuerſa vocalia ſint. Veritatem mente concipiat, & toto eam habitu reſonet & ornatu, vt quidquid agit, quidquid loquitur, doctrina ſit populorum.* Omnia ergo ſua membra, omnes actiones & ſermones, geſtus & motus, in menſura, numero & ordine diſponat, vt in ſuo microcoſmo referat & repræſentet macrocoſmum, imò auctorem macrocoſmi Deum æternum & Sanctum ſanctorum.

MVLTVM ENIM VALERE TIBI SOLI SVPERERAT (minùs rectè Complut. legunt, *ſuperat*, id eſt ſupereſt & reſtat, licèt eòdem redeat ſenſus) SEMPER: ET VIRTVTI BRACHII TVI QVIS RESISTET] Vers. 22. Græcè, *multum viribus pollere tibi adeſt ſemper, & robori brachij tui quis contrà ſtabit?* Vatabl. *etenim ampla* (alij, *magnifica*) *penes te poteſtas ſemper eſt*, &c. Brachium datur Deo anthropopathῶs, ac ſymbolum eſt Dei potentiæ, fortitudinis & roboris inuicti, imò omnia vincentis & ſternentis.

QVONIAM TANQVAM MOMENTVM STATERÆ, SIC EST ANTE TE ORBIS TERRARVM (græcè non eſt *τὸ terrarum*, ſed tantùm *totus mundus*) ET TANQVAM GVTTA RORIS ANTELVCANI Vers. 23. (græcè, ὀρθρινὴ, id eſt matutini, quæ manè ante lucem ex frigore nocturno condenſata conſtrictaque, radijs ſolis refractis tepeſcens, liquatur, ac rorulenta delabitur in terram) QVÆ DESCENDIT IN TERRAM] *Orbis coram Deo eſt quaſi gutta.* Vatabl. *humi delapſa.* Sic & Syrus: Arabicus verò, *& omnis orbis terrarum coram te, tamquam depreſſio lingulæ bilancis*, &c. *Momentum* ergo eſt minima inclinatio, depreſſio, nutus aut deuergentia bilancis ad imum vergentis. Græcè enim eſt ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id eſt vergentia vel inclinatio ex lancibus vel trutinis, quæ ſcilicet cùm ſemper agitentur, ſemper hinc vna pars præ alia magis minuſve eſt pendula.

pendula, vna enim eleuata, altera inclinatur, dependet & deprimitur. Probat Deum multum valere, id eſt eſſe robuſtum & potentem, ex eo quòd totum orbem, omneſque eius vires manu contineat velut ſtateram. Senſus ergo eſt q. d, Sicut propenſio & inclinatio lancis res minima eſt & minimi momenti, ſic etiam minimus eſt mundus vniuerſus reſpectu Dei. Secundò, ſicut inſtabilis & tranſiens eſt lancis inclinatio, ſic & mundus tranſit & præterit coram Deo. Tertiò, ſicut lanx è iugo ſiue librili ſuſpenſa, minimo motu & quaſi atomo recentis eâ poteſt agitari, & in aduerſam partem inclinare: ſic & mundus totus eſt in manu Dei per omnia, vt quocumque Deus vult, eò mundus illico inclinetur, vergat & propendeat. Sicut ergo libripens regit dirigitque lances; ſic Deus librat regitque mundũ, omneſque homines, angelos, ceteraque quæ in mundo ſunt. Simile eſt de gutta roris, quæ ante lucem deſcendit, & ſtatim ortu ſolis ſiccatur: ſorbetur enim vel à terra, vel à ſole, & euaneſcit: talis planè eſt orbis coram Deo. Si enim Deus ab orbe retraheret ſuum concurſum, quo eum ſuſtentat, illico orbis in nihilum ſuum relaberetur. vide dicta Iſaiæ 40. v. 12. 15. 17. vbi ait: *Ecce gentes quaſi ſtilla ſitulæ, & quaſi momentum ſtateræ reputatæ ſunt.* Addit S. Ambroſius in pſal. 1. ſtateram hanc notare, Deum omnia cum iuſtitia condidiſſe, atque in nobis diuinæ iuſtitiæ tantùm eſſe momentum.

Ite nũc reges & principes ad hoc ſtateræ momentum; ite & in ſceptris veſtris ſi lubet ſuperbite, regna regnis adijcite, imperium Aſiæ & Europæ ambite. Heu quid agitis? pro momento belligeratis, in puncto luditis, guttam immensâ cupiditate ſititis. Ite mortales, terræ & terrenis velut talpæ inhiate, prædia ampla concupiſcite, palatia æternitati figite, opes opibus, honores honoribus accumulate. Quid tantis vitæ totius impendijs molimini? Vt punctum hoc terræ in millies millena puncta partiamini, vt puncti centies milleſimam partem occupetis. Quin Dei fauorem & gratiam ambitis? ille digito claudit & librat totum hunc terræ cælique globum; ille mille mundos, imò milliones mundorum longè hoc perfectiores in inſtanti condere poteſt. Ille in ſe continet opes, honores, voluptates infinities maiores, quàm totus hic mundus oſtentet. Ille in ſe ſperantes facit omnipotentes, ait S. Bernard. Ille ſe amantes efficit felices, & beat æterna gloria. Ille vaſtiſſimum cæli empyræi ambitum, imò totius orbis dominium vobis promittit; cur ergo momentum immenſitati, guttam mari, inſtans æternitati antefertis? O quàm magnus es, Domine, in cuius conſpectu totus orbis eſt inſtar momenti & guttæ? *Domine, Dominus noſter, quàm admirabile eſt nomen tuum in vniuerſa terra! Quoniam eleuata eſt magnificentia tua ſuper cælos. Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Magnus Dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non eſt finis. Magnus eſt, & non habet finem, excelſus & immenſus.* Nam, vt ait S. Gregor. Nazianz. orat. in Natalitia, loquens de Deo: *Vniuerſum eſſe in ſeipſo, numquam inceptum, numquam deſiturum complexus continet, tamquam infinitum quoddam & interminatum eſſentiæ pelagus.* Et in Carm. *In te omnia permanent, ad te confertim*

Deus immenſus.
Pſal. 8.
Pſal. 18.
Pſal. 144.
Baruch 3.
Gnoma.

A *feſtinant omnia.* Et S. Dionyſius de Diuin. nom. c. 5. *Deus, ait, non quouis modo eſt ens ſed ſimpliciter & incircumſcriptè totum eſſe in ſe pariter complexus & anticipans.* Et S. Cyprian. lib. quòd idola non ſunt dij: *Mundi vnus eſt rector, qui vniuerſa, quæ ſunt, verbo iubet, ratione diſpenſat, virtute conſummat. Hic nec videri poteſt, viſu clarior eſt: nec comprehendi, tactu purior eſt: nec æſtimari, ſenſu maior eſt: & ideo ſic eum dignè æſtimamus, dum inæſtimabilem dicimus.*

Vidit, imò à Salomone didicit, idipſum Plato, & ex eo Seneca, qui Præfat. l. 1. Natur, quæſt. *Cùm te*, inquit, *in illa verè magna ſuſtuleris, quoties videbis exercitus ſubrectis ire vexillis, & quaſi magnũ aliquid agatur, equitem modo altiora explorantem, modò à lateribus affuſum, libebit dicere: It nigrum campis agmen. Formicarum iſte diſcurſus eſt in anguſto la-*
B *borantium. Quid illis & nobis intereſt, niſi exigua menſura corpuſculi? Punctum eſt illud, in quo nauigatis, in quo bellatis, in quo regna diſponitis, minima etiam, cùm illis vtrimque oceanus recurrit. Surſum ingentia ſpatia ſunt, in quorum poſſeſſionem animus admittitur: at ita ſi minimum ſecum ex corpore tulit, ſi ſordidum omne deterſit, & expeditus leuiſq; at contentus modico emicuit.* Et nonnullis interiectis: *Quid eſt Deus? Mens vniuerſi. Quid eſt Deus? quod vides totum, & quod non vides totum. Si demum magnitudo ſua illi redditur, qua nihil maius excogitari poteſt. Si ſolus eſt omnia, opus ſuum & extrà & intrà tenet.*

SED MISERERIS OMNIVM (hominum: græcè enim eſt πάντας, quod eſt maſculinum, non neutrum) QVIA OMNIA POTES, ET DISSIMVLAS PECCATA HOMINVM PROPTER POENITENTIAM] q. d. Cùm poſſes perdere Ægyptios ce- VERS. 24.
C teroſque peccatores, ex eo quòd totum orbem velut momentum ſtateræ manu contineas; tamen ijs pepercisti & parcis, quia miſericors es, & miſereris omnium: tua enim miſericordia æquatur tuæ omnipotentiæ, imò ea veſtitur & armatur, quare per eam fit immenſa & omnipotens: quocirca per eam diſſimulas peccata hominum, hoc fine, vt ipſi pœnitentiam agant, itaque eos in gratiam recipias, ac viſcera miſericordiæ in eos effundas.

Nota illationem, non dicit, *miſereris omnium* quia miſericors es; ſed *quia omnia potes*, id eſt quia omnipotens es. Ratio eſt Prima, quia Deus ex eo quòd omnipotens eſt, omnia quaſi nihilum, ideoque indigna ſuâ irâ & indignatione reputat, iuxta illud Poetæ:

Omnipotentia eſt cauſa ſummæ miſericordiæ.
Primò.

Dignum te Cæſaris ira
Nullus honor faciet.

D Sic leo latratus canis non æſtimat dignos irâ ſuâ. Secunda, quia iram poſſe cohibere, & peccantibus poſſe parcere, excelſi & generoſi eſt animi, & qui non impotens ſit ſui, ſed potens maximè ad ſibi, quidquid tandem acciderit, imperandum: quo fit, vt hæc in Deo excellens natura, eius animi magnitudinem & omnipotentiam declaret, Vnde S. Fulgent. epiſt. 7. ad Venantium cap. 4. *Deus, ait, multus eſt ad ignoſcendum: in hoc multo nihil deeſt, in quo eſt omnipotens miſericordia, & omnipotentia miſericors: tanta eſt autem benignitas omnipotentiæ, & omnipotentia benignitatis in Deo, vt nihil ſit quod nolit, aut non poſſit, relaxare conuerſo.* Denique idem canit Eccleſia cùm dicit: *Deus qui omnipotẽtiam tuam parcendo maximè & miſerando manifeſtas,* vide & Senecam libro de Ira, & in Sapiente: *Sapiens,*

Secundò.

piens, inquit, *iniuriá ſuperior eſt*. Hinc Cato alapa percuſſus, negauit ad ſe iniuriá perueniſſe. Idem Seneca li. 1. de Clementia c. 3. *Nullum, ait, ex omnibus clementia magis, quàm regem & principem decet. Iſtæ enim virtutes magnis viris decori gloriæq́; ſunt, ſi illis ſalutaris potentia eſt, peſtifera vis eſt valere ad nocendum*. Tertiò, *misereris*, id eſt condonas peccatori pœnam & culpam propter pœnitentiam, vt ſequitur, *quia potes omnia*: quia condonare peccata opus eſt ſummæ potentiæ, ac maioris, quàm ſit creare cælum & terram, ob rationes, quas cũ S. Chryſoſt. & S. Auguſt. affert S. Thomas 1. 2. p. 114. art. 9. Sic Iudex poteſt, imò tenetur punire reum, ſed non poteſt ei culpam indulgere: hoc enim eſt regis aut ſummi principis. Ergo maioris potentiæ eſt miſereri, quàm punire: hoc enim rex inferioribus cõmittit, illud quaſi opus regium ſibi reſeruat. Huc facit illud S. Fulgentij epiſt. 7. c. 13. Si miſericors eſt Deus, vniuerſa poteſt peccata dimittere. Non eſt perfecta bonitas, à qua non omnis malitia vincitur. Quartò, & optimè, *misereris omnium*, ſcilicet creaturarum, dando ea quibus indigent, *quia omnia potes*. q. d. Quia tu, qui ditiſſimus es & potentiſſimus, potes ſupplere & ditare omnium creaturarum indigentiam & miſeriam: tu enim in omnibus potes omnia; aut potiùs q. d. Licèt poſſis perdere orbem terrarum ſolo nutu, vt præceſſit; tamen id non facis, ſed misereris, id eſt cum, & peccatores in eo conſeruas, quia potes omnia, vti creare, ita & in ſuo eſſe miſericorditer conſeruare. Nam vt ait v. 27. *Parcis omnibus, quoniam tua ſunt Domine*. Hoc eſt quod ait c. 12. 16. *Et ob hoc quod omnium Dominus es: omnibus te parcere facis*. ita à Caſtro. Dei enim miſericordia eſt omnipotens, tam in miſerendo, quàm in operando, nulla enim tanta eſt miſeria, quam curare non valeat velitque Dei miſericordia. Quare ſicut miſeriæ hominum ſunt infinitæ: ſic pariter miſericordia Dei eſt infinita. Quocirca abyſſus miſeriæ noſtræ inuocat abyſſum diuinæ miſericordiæ. Ideo enim Deus permittit, vel immittit tot tantaſque miſerias hominibus, vt habeat obiectum, in quod exerat diuitias miſericordiæ ſuæ. Hæc enim omnes omniũ hominum & creaturarum miſerias, in immenſum ſuperat & tranſcendit. Vnde illud Pſaltis: *Miſericordia Domini plena eſt terra*: Et, *Miſerationes eius ſuper omnia opera eius*.

Tertiò.

ET DISSIMVLAS PECCATA HOMINVM PROPTER POENITENTIAM] Græcè *in*, vel *ad*, *pænitentiam*. q. d. Deus diſſimulat & punire differt peccata hominum hoc fine, vt ipſi culpam agnoſcant & pœnitentiam agant, iuxta illud Rom. 2. 4. *An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pænitentiam te adducit?* id eſt adducere cupit & conatur. Et illud Iſaiæ 30. 18. *Expectat Dominus vt miſereatur veſtri*. ita Cantacuzenus, Vatabl. Oſorius & Ianſen.

Quare minùs genuinè multi ſic explicant, q. d. *Diſſimulas*, id eſt condonas peccata hominum propter pœnitentiam, quam ipſi egerunt vel agunt.

Hinc S. Thomas 3. p. q. 86. art. 1. docet erroneam eſſe opinionem illorum, qui ſentiunt aliquem in hac vita pœnitentiam agere, & mores ſuos emendare non poſſe.

A Porrò pœnitentia non eſt nuda reſipiſcentia, & morum mutatio, vt volunt Lutherus, Beza & Eraſmus in cap. 3. S. Matthæi, & 1. Corinth. 7. & Caluinus lib. 3. Inſtit. ca. 3. §. 5. ſed & dolor, contritio & deteſtatio peccatorum commiſſorum, eorumque punitio, caſtigatio & ſatisfactio. Quare ijdem perperam etymon pœnitentiæ dant, vt dicatur à *pone*, id eſt poſt vel poſterius, quaſi *pœnitere*, idem ſit, quod *poſterius conſilium tenere*; cùm Patres & priſci Latini *pœnitentiam* à *pœna* deriuent, vt idem ſit, quod *pœnæ tenentia*, vt ait S. Auguſt. lib. de Vera & falſa pœnitentia c. 19. & S. Iſidor. lib. 3. Etymol. cap. vlt. Vnde Auſonius epig. 22. de occaſione & pœnitentia, eam ita loquentem inducit:

Pœnitentiæ natura & etymon.

Sum dea, quæ facti non factique exigo pœnas,
Vt te pæniteat, ſic metanœa vocor.

B Et Lactant. lib. 6. ca. 24. *Reſipiſcit*, inquit, *ac mentem ſuam quaſi ab inſania recipit, quem errati piget, caſtigatque ſeipſum dementiæ, & confirmat animum ſuum ad rectiùs viuendum*. vide Bellarm. libr. 1. de Pœnit. cap. 7.

DILIGIS ENIM OMNIA, QVÆ SVNT (omnes res à te creatas, quæ à te ſuum eſſe acceperunt: peccatum autem Deo ita exoſum, non eſt res à Deo creata, ſed ab homine facta: vnde explicans ſubdit) ET NIHIL ODISTI EORVM, QVÆ FECISTI: NEC ENIM ODIENS ALIQVID CONSTITVISTI AVT FECISTI] Græcè, κατεσκεύασας, id eſt præparaſti & ordinatè compoſuiſti. Septuag. Romæ correcti habent, *neque enim odio habens aliquid conſtituiſſes*: & ſic legit S. Auguſtinus. q. d. Misereris omnium, quia omnia diligis velut opera tua; ergo illa odio proſequi nequis: condiC diſti enim ea ex amore: ideo enim ea feciſti, vt tuam bonitatem eis oſtenderes, tuumque eſſe eis communicares. Hinc Geneſ. 1. dicitur: *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona*, Nam vt docet S. Thomas 1. p. q. 20. a. 2. amor noſter amat res, quia bonæ ſunt; Deus verò amat res, non quia bonæ ſunt, ſed vt eas faciat bonas: amor enim ipſius eſt cauſa bonitatis rerum. Pro *odiſti* græcè eſt ἐβδελύξω, id eſt abominaris, auerſaris, execraris. Apage ergo Caluine, qui doces Deum reprobos creaſſe ad damnationem & gehennã, ideoque ad peccatum, quo mererentur gehennam. Facis ergo Deum auctorem peccati, ac proinde Deus tuus, non alius quàm diabolus ſit oportet. Diabolus enim eſt auctor omnis mali; ſicut ex aduerſo Deus omnis boni eſt fons & origo. Et ſi Deus odit & in gehenna caſtigat pecD catum, quomodo illud facit? *nihil* enim *odiſti Domine eorum, quæ feciſti*: &, vt ait S. Fulgent. *Deus non eſt illorum auctor, quorũ eſt vltor*. Quare Deus diligit omnes homines, quà homines ſunt; odit verò nonnullos, quà peccatores ſunt: quia ſcilicet peccata, quæ ipſe odit, inſtigante diabolo perpetrarunt. Odit ergo opus noſtrum, quod peccando fecimus nos; amat verò opus ſuum, quod ipſe fecit, ſcilicet naturam & gratiam, ait S. Auguſt. tract. 110. in Ioannem.

VERS. 25.

Ex hoc loco & ſimilibus patet, in Deo verum & propriè dictum eſſe actum amoris, quo non tantùm amat ſeipſum, ſed & omnia creata, præſertim angelos, animas & homines ſanctos. Dices, Ergo actus amoris, quo Deus amat creaturas, cùm ſit liber, & poſſit abeſſe à Deo, addit aliquid

In Deo verè eſt actus amoris quo amat creaturas.
Obiectio.

quid ad actum amoris, quo Deus amat ſeipſum; imo ille actus huic accedit; ergo Deo eiuſque actui poteſt aliquid addi: quod eſt abſurdum: cùm omnia, quæ ſunt in Deo, ſint idem cum Deo & Dei eſſentia infinita, cui nihil addi poteſt.

Reſp. Reſpondetur, exteriùs tantùm addi actui Dei obiectum, purà creaturam, quæ amatur; interius verò nihil addi actui Dei, quo amat ſeipſum. Hic enim cùm ſit infinitus, puriſſimus, ſimpliciſſimus, perfectiſſimus, ſine vlla ſui mutatione, vel additione, extendit ſe ad amandum creaturas, cùm eas vult amare, ideoque eas creat & beat. Actus enim ille eſt velut pelagus immenſū, quod creaturam velut guttam abſorbet ſine vllo ſui incremento. Nam vt dixit v.23. *Tamquam momētum ſtateræ, ſic eſt ante te orbis terrarum, & tamquā gutta roris antelucani.* Quocirca, vti profundè & clarè præ alijs explicat Illuſtriſſimus Dominus Auguſtinus Oregius, Sanctiſſimi Domini Noſtri Vrbani Octaui Eleëmoſynarius, æquè ac Theologus, tract.1. de Deo vno cap.14.q.1. Si Deus ab æterno voluiſſet amare & creare, quæ de facto noluit; & vice-verſà noluiſſet, quæ voluit; in Deo nulla fuiſſet futura mutatio. Nam per eūdem indiuiſibilem ſuæ voluntatis actum, qui eſt diuina ſubſtantia, æquiualens infinitis volendi aut nolendi actibus, voluiſſet quæ noluit, & noluiſſet quæ voluit. Non enim ex eo quòd voluntatis diuinæ mutetur obiectum ſecundarium, ad quod liberè terminatur, ſequitur mutari Deum, ſed ſat eſt mutari creaturas. Et ſicut non mutatur Deus ex eo, quòd coëxiſtat per ſui immenſitatem ijs rebus, quibus antea non coëxiſtebat: ita pariter non intelligitur mutari Deus, ſi intelligatur voluiſſe ab æterno eſſe ea, quæ non ſunt, vel non eſſe, quæ ſunt. Ob infinitam enim perfectionem actus diuini intellectus & voluntatis, poteſt Deus vnico ſimpliciſſimo & indiuiſiſſimo actu, intelligere ab æterno habituras exiſtentiam res omnes, quæ ſunt eam habituræ in quacumque temporis differentia; & per eumdē etiam actum cognoſcit, non habituras exiſtentiam res, quæ non exiſtent. Ita per eumdem ſimpliciſſimum actum vult ea exiſtere, quibus decreuit dare exiſtentiam; & non vult exiſtere ea, quæ non decreuit producere, ſed voluit remanere tantùm intra numerum rerum poſſibilium. Non intelligeretur ergo mutari Deus, ſi ab æterno intelligeretur voluiſſe, quæ noluit; & quæ voluit noluiſſe: ſicut vno eodemque actu vult ea, quæ vult, & non vult ea quæ reprobat, & quibus decreuit non dare exiſtentiam.

VERS.26. QVOMODO AVTEM POSSET ALIQVID PERMANERE, NISI TV VOLVISSES? AVT QVOD A TE VOCATVM NON ESSET, CONSERVARETVR?] *Vocatum*, id eſt creatum, & voce Dei ex nihilo in rerum naturam & exiſtentiam euocatum: Dei enim dicere eſt facere, Dei vocare eſt creare. *Dixit enim & facta ſunt* omnia. ita S. Athanaſ. ſerm.3. contra Arrianos. Simili phraſi Apoſtol. Rom.4.17. ait de Deo: *Qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tamquam ea quæ ſunt*, dum ex non entibus facit entia, & ex non exiſtentibus exiſtentia: nō entia enim ita parent Deo, ſicut entia: quare ſi à Deo vocentur, illicò ſe ſiſtunt & exiſtunt. Probat Deum diligere opera ſua, etiam homines peccatores, v.g. Ægyptios; quia illos & illa conſeruat. Nam ſine Dei concurſu illa ſuſtentante permanere non poſſent, ſed illico redirent in nihilum, ex quo à Deo euocata & creata ſunt. Conſeruatio ergo hominū & creaturarum eſt quaſi continuatio primæ creationis, & quaſi continua eorum creatio. Sicut ergo Deus primitus illa creauit ex amore, ſic eadem conſeruat ex amore.

Deus conſeruat res quadrupliciter. Porrò, vt eruditè notat noſter Leſſius lib.10. de Attributis diuin.c.3. hæc creaturarum à Deo conſeruatio, licèt vnica ſit & vnius modi; quadruplici tamen modo concipi poteſt: *Primò.* Primò, per modum ſuſtentationis, quà creatura Deo, veluti firmiſſimo fundamento & fundo, ſit innixa, & ipſe eam infernè quaſi ſuſtineat, ne in centrum ſui nihili recidat. Sic S. Dionyſius de Diu. nom. ca.10. Deum vocat ſedem omnipotentem, fundum, fundamentum omnium. Et S. Gregorius 2.Moral.c.12. ait Deum eſſe infra omnia, & ſubtus creaturam ſuſtentare. *Secundò.* Secundò, per modum ſuſpenſionis: Deus enim creaturam ex abyſſo nihili quaſi trahit ſurſum verſus ſeipſum ad eſſe, & ad ſpeciem certam, & in ea illam quaſi ſuſpēſam tenet, ne in ſuam abyſſum, vnde educta eſt, recidat. Tertiò, per modum influxus & ſubminiſtrationis. *Tertiò.* Sic D. Auguſtinus li.4. de Geneſi ad litt.c.12. & S. Dionyſius ſuprà, conſeruationem vocant operationem, largitionem indeſinentem, ſubminiſtrationem eſſe & naturæ. Idem ſignificatur cùm Deus dicitur omnium eſſe, omnium vita. *Quartò.* Quartò, per modum connexionis & conſtrictionis. Sicut enim res fluxa, niſi aſſiduè conſtringatur & connectatur ſuis partibus, ſtatim diffluit & diſſoluitur; ita niſi Deus interiùs conſtringat & connectat particulas omnes minimas, aut totalitates rei, ipſa tota in nihilum ſoluetur. Hoc ſignificant Patres cùm dicunt, Deum omnia continere & conſtringere.

VERS.27. PARCIS AVTEM OMNIBVS: QVONIAM TVA SVNT DOMINE, QVI AMAS ANIMAS] Syrus, *quia tua ſunt Domine omnia, diligis animas*, propter quas cetera omnia creaſti. Hæc eſt altera ratio, quare Deus Ægyptios ceteroſque peccatores non illico occidat, ſed moderatè caſtiget vt reſipiſcant & ſaluentur; quia ſcilicet res omnes, ac præſertim animæ, ſunt poſſeſſio & peculium Dei: quia enim Deus omnes creauit, hinc in omnes velut res ſuas plenum habet proprietatis dominium, omneſque vt ſui iuris ex aſſe poſſidet. Nam, vt ſapienter ait Cantacuzenus, boni heri & poſſeſſoris eſt, ita res ſuas procurare, vt ijs parcat, nec temerè eas perdat, aut inutiliter ſine fructu prodigat & conſumat. Quare ſi nos, in quibus viget concupiſcentia & luxus, res noſtras non prodigimus ſine vtilitate & commodo, quantò magis omnium procurator, & qui omnia prouidet procuratque Deus, qui omnes capillos noſtros in numerato habet, curabit res noſtras, non tantùm vt ſint, ſed & vt bene riteque conſtitutæ ſint.

Deus φιλόψυχος. cur? Vnde Nota. Pro τοῦ *Domine, qui amas animas*, græcè ſignificátius eſt, δέσποτα φιλόψυχε, id eſt, *Domine animarum adamator*: Deus enim animas, vt ceteris omnibus creaturis nobiliores & pretioſiores, ſingulariter amat & diligit: ipſe enim proprio ore animam homini inſpirauit, eamque ad ſuam imaginem ſibi ſimillimam condidit, Gen.2.7.

neſ.2.7. ipſe propter animas, puta propter homines, totum mundum, & omnia quæ in eo ſunt, creauit; ac ne animæ lapſæ in peccatum perirent, Chriſtum in carnem & in crucem miſit. Vide ergo, ô homo, quàm animam tuam diligere, eiuſque ſalutem curare debeas, ac deinde animas quoque ceterorum hominum, quas ita dilexit Deus, quaſque Chriſtus pretioſo ſuo ſanguine redemit: nimirum hæc fuit φιλανθρωπία, id eſt, eximius ille amor Dei in homines, quem adeò celebrat & inculcat Apoſtolus ad Titum c. 3. v. 4. Hoc eſt, quod Deus per Ezechielem procla- A mat. c. 18. 4. *Ecce omnes animæ meæ ſunt: vt anima patris, ita & anima filij mea eſt.* Hinc rectè colligas Deum cuique animæ dare auxilium ſufficiens ad ſalutem.

Rurſum, tu *Domine amas animas*, id eſt vitas, etiam Ægyptiorum ceterorumque impiorum, ideoque eos non ſtatim occidis, ſed moderatè caſtigas, vt reſipiſcant & mortem euadant, ac vitam aſſequantur, præſentem longæuam, futuram verò æternam. Idipſum illuſtri viſione Chriſtus demonſtrauit Carpo, quam recenſet S. Dionyſ. epiſt. 8. ad Demophilum.

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRoſequitur idem argumentum Dei bonitatis & clementiæ, quomodo ſcilicet Deus impios Chananæos illicò non perdiderit, ſed modicè caſtigarit, & ad pœnitentiam inuitarit, vt hoc exemplo ceteris peccatoribus ſpem veniæ daret, eoſq́ ad pœnitentiam, & morum correctionem alliceret.

1. O Quàm bonus & ſuauis eſt Domine ſpiritus tuus in omnibus! 2. Ideoque
eos, qui exerrant, partibus corripis: & de quibus peccant, admones & allo-
queris: vt relicta malitia, credant in te Domine. 3. Illos enim antiquos inhabita-
tores terræ ſanctæ tuæ, quos exhorruiſti, 4. quoniam odibilia opera tibi facie-
bant per medicamina, & ſacrificia iniuſta, 5. & filiorum ſuorum necatores ſine
miſericordia, & comeſtores viſcerum hominum, & deuoratores ſanguinis à medio
ſacramento tuo, 6. & auctores parentes animarum inauxiliatarum, perdere volui-
ſti per manus parentum noſtrorum, 7. vt dignam perciperent peregrinationem
puerorum Dei, quæ tibi omnium charior eſt terra. 8. Sed & his tamquam homi-
nibus pepercisti, & miſiſti anteceſſores exercitus tui veſpas, vt illos paulatim exter-
minarent. 9. Non quia impotens eras in bello ſubijcere impios iuſtis, aut beſtijs
ſæuis, aut verbo duro ſimul exterminare: 10. ſed partibus iudicans dabas locum
pœnitentiæ, non ignorans; quoniam nequam eſt natio eorum, & naturalis malitia
ipſorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. 11 Se-
men enim erat maledictum ab initio: nec timens aliquem, veniam dabas peccatis
illorum. 12. Quis enim dicet tibi: Quid feciſti? aut quis ſtabit contra iudicium
tuum? aut quis in conſpectu tuo veniet vindex iniquorum hominum? aut quis tibi
imputabit, ſi perierint nationes, quas tu feciſti? 13. Non enim eſt alius Deus
quàm tu, cui cura eſt de omnibus, vt oſtendas quoniam non iniuſte iudicas iudi-
cium. 14. Neque rex neque tyrannus in conſpectu tuo inquirent de his quos
perdidiſti. 15. Cùm ergo ſis iuſtus, iuſtè omnia diſponis, ipſum quoque qui non
debet puniri, condemnare, exterum æſtimas à tua virtute. 16. Virtus enim tua
iuſtitiæ initium eſt: & ob hoc quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.
17. Virtutem enim oſtendis tu, qui non crederis, eſſe in virtute conſummatus, &
horum, qui te neſciunt, audaciam traducis. 18. Tu autem dominator virtutis cum
tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia diſponis nos: ſubeſt enim tibi, cùm
volueris, poſſe. 19. Docuiſti autem populum tuum per talia opera, quoniam o-
portet iuſtum eſſe & humanum, & bonæ ſpei feciſti filios tuos: quoniam iudicans
das locum in peccatis pœnitentiæ. 20. Si enim inimicos ſeruorum tuorum, & de-
bitos morti, cum tanta cruciaſti attentione, dans tempus & locum, per quæ poſſent
mutari à malitia, 21. cum quanta diligentia iudicaſti filios tuos, quorum paren-
tibus iuramenta & conuentiones dediſti bonarum promiſſionum? 22. Cùm ergò
das nobis diſciplinam, inimicos noſtros multipliciter flagellas, vt bonitatem tuam
cogitemus iudicantes: & cùm de nobis iudicatur, ſperemus miſericordiam tuam.
23. Vnde & illis, qui in vita ſua inſenſate & iniuſtè vixerunt, per hæc, quæ colue-
runt, dediſti ſumma tormenta. 24. Etenim in erroris via diutiùs errauerunt, deos
æſtimantes hæc, quæ in animalibus ſunt ſuperuacua, infantium inſenſatorum more

viuentes. 25. Propter hoc tamquam pueris inſenſatis iudicium in deriſum de-
diſti. 26. Qui autem ludibrijs & increpationibus non ſunt correcti, dignum Dei
iudicium experti ſunt. 27. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc
quos putabant deos, in ipſis cum exterminarentur videntes, illum, quem olim nega-
bant ſe noſſe, verum Deum agnouerunt: propter quod & finis condemnationis eorum
venit ſuper illos.

VERS. 1. O QVAM BONVS ET SVAVIS EST DOMINE SPIRITVS TVVS IN OMNIBVS?] ſcilicet rebus creandis, conſeruandis, alendis, gubernandis; ac præſertim in hominibus, tam in decernendis pœnis, quàm in aſſignandis præmijs huius vitæ, quin & futuræ: nam Deus præmiat Beatos in cælo vltra meritum, & damnatos in inferno cruciat citra demeritum: merentur enim illi ampliùs torqueri. Syrus, *quoniam ſpiritus tuus bonus inhabitans eſt in omnibus*; Arabicus, *quoniam ſpiritus tuus bonus eſt in omnibus*; græcè, *nam incorruptibilis ſpiritus tuus eſt in omnibus*, omnia ſcilicet conſeruans, etiam impios, ſed ita vt ab eis non vitietur, nec polluatur. *Incorruptibilis* ergo eſt, tum quia ab ira nec à vindicta aliaue paſſione vinci & corrumpi ſe ſinit, ſed ingenitam in omnes bonitatem & ſuauitatem iugiter cuſtodit, vt vertit Noſter: tum quia res à ſe tactas, etiam homines impios, non perdit, nec corrumpit, ſed conſeruat, ac ad pœnitentiam & ſalutem inuitat: tum quia ſceleribus hominum, quos creat, alit & conſeruat, non maculatur, nec corrumpitur: tum quia res corruptas, ac præſertim homines peccato perditos, per pœnitentiam reficit & reſtaurat.

Spiritus Dei incorruptibilis quintupliciter.

Spiritum Dei accipe, communem tribus perſonis S. Trinitatis. q. d. O Domine, quàm in omnibus rebus etiam impijs, oſtendis te ſuauem & benignum ex ingenito tibi ſuauitatis & benignitatis ſpiritu. Tu enim es φιλόψυχος, id eſt ſingularis animarum amator, vti pauló antè dixit. Es autem talis *in omnibus*, quia omnes afflas & impellis ad bonum, omnibus inſpiras pietatem, omnes incitas ad virtutem, ad pœnitentiam; & ad odium vitiorũ. Poteſt quoque accipi ſpiritus notionalis, puta Spiritus ſanctus: huic enim, vtpote per amorem procedenti à Patre & Filio, appropriatur bonitas & ſuauitas. Vnde ex eo quòd Spiritus hic vocatur *incorruptibilis*, probat S. Athanaſ. epiſt. ad Serapionem, Spiritum ſanctũ eſſe Deum.

Tropol. Methodius in Catena Iob ca. 27. per ſpiritum incorruptibilem, accipit conſcientiam incorruptam, quam Deus cuique indit, quæ facit, vt de Deo, etiam cùm peccata punit, rectè ſentiamus, nec eius ſeueritatem, ſed noſtram malitiam accuſemus.

Spiritus hic ſuauitatis & bonitatis connaturalis eſt Deo, ideoque illi commenſus, infinitus & immenſus, ac proinde infinito honore colendus, & infinito amore, ſi fieri poſſet, redamandus, æquè ac imitandus. Præclarè S. Leo ſerm. 10. de Quadrageſima: *Si dilectio Deus eſt*, ait, *nullum debet habere terminum charitas, quia nullo poteſt claudi fine diuinitas.* B. Laurentius Iuſtinianus ſer. de S. Andrea: *Eſt inquieta res amor, non contenta limitibus, ſingularitatem non patiens, numquam dormitans, ſemper operans, euidentiſsimus per ſe manifeſtata iudicijs, quæ neſcit medium perſonarum, &c.* Amor enim transformat hominem in Deum. Nam, vt ait S. Gregor. Nyſſen. orat. de pueris præmaturè mortuis: *Homo à Deo factus eſt, vt eſſet diuinæ virtutis animatum quoddam ſimulachrum.*

Has delicias ſuauitatis diuinæ guſtauit Pſaltes dicens: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te!* pſalm. 30. 20. Et ſponſa, cum ijs ebria exclamabat: *Fulcite me floribus, ſtipate me malis, quia amore langueo.* Cant. 2. Et S. Magdalena, cum pœnitens & amans ſuauiſſimas funderet compunctionis lacrymas. Eaſdem ſentiunt verè pœnitentes & compuncti. Noſter S. Franciſcus Xauerius in medijs perſecutionibus, ærumnis & laboribus Indicis, ijs ita abundabat, vt cor eius non caperet. vnde hæ eius erant voces: *Satis eſt Domine ſatis eſt.*

Dulcedo Dei mira.

Hanc ſpiritus diuini ſuauitatem ſenſerat S. Aug. vnde in Soliloquijs cap. 22. ita cum eo diſſuauiatur: *Renuit conſolari anima mea, vt digna habeatur tuis conſolationibus æternis: quia iuſtum eſt vt amittat te, quicumque in aliquo alio magis conſolari eligit, quàm in te. Et obſecro ſumma veritas te per te, non permittas me in aliqua conſolatione vana conſolari quæ in te; ſed peto vt omnia mihi amareſcant, vt tu ſolus dulcis appareas animæ meæ, qui es dulcedo inæſtimabilis, per quam cuncta amara dulcorantur. Tua enim dulcedo Stephano lapides torrentis dulcorauit, tua dulcedo craticulam B. Laurentio dulcem fecit. Pro tua dulcedine ibant Apoſtoli gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti ſunt pro nomine tuo contumeliam pati. Ibat Andreas ſecurus ad crucem & gaudens, quoniam ad tuam dulcedinem properabat. Hæc enim tua dulcedo ipſos Apoſtolorum principes ſic repleuit, vt pro ipſa crucis patibulum vnus eligeret, alter quoque caput ferienti gladio ſupponere nõ timeret. Pro hac emenda Bartholomæus propriam pellem dedit. Pro hac quoque guſtanda veneni poculum intrepidus Ioannes potauit. Hanc verò vt guſtauit Petrus, omnium inferiorum oblitus, clamauit quaſi ebrius, dicens: Domine bonum eſt nos hìc eſſe faciemus hic tria tabernacula.* Vnde concludit: *Hæc eſt enim illa beatitudo, Domine Deus noſter, quam expectamus daturum te nobis, pro qua tibi Domine continuè militamus, pro qua tibi mortificamur tota die, vt in tua vita tibi viuamus.*

Dei dulcedo omnia amara dulcorat.

Matth. 17.

Rurſum ex hac gnome diſce regulam diſcretionis ſpirituum, quâ ſcilicet diſcernas ſpiritum tuum & cuiuſque alterius, an bonus ſit, an malus. Vis ſcire quo agaris ſpiritu, præſertim in corripiendo & caſtigando, vide an id quod agis facias ſuauiter, an durè; benignè, an rigidè; leniter, an aſperè; modeſtè, an imperioſè. Si prius inueneris, ſcito eſſe ſpiritum Dei: ſi poſterius, eſſe ſpiritum mundi vel diaboli. Spiritus ſanctus enim in homine ſuauitatem & dulcorem quemdam ſibi ſimilem efficit tam in dicendo, monendo, imperando, quàm in agendo & operando; ſpiritus verò mundi, duritiem & aſperitatem: nam

Regula diſcretionis ſpirituum.

Spiritus

Spiritus ſanctus eſt ſuauis, benignus, lenis, modeſtus: ſpiritus verò mundi eſt durus, rigidus, aſper, imperioſus. Vnde Apoſtol. Galat. 6. 1. *Fratres*, inquit, *etſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui ſpirituales eſtis, huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis.* Et S. Petrus epiſt. 1. c. 3. 4. Chriſti ſpiritum ita deſcribit, eumque in Chriſtianis depoſcit: *Qui abſconditus eſt cordis homo*, inquit, *in incorruptibilitate quieti & modeſti ſpiritus, qui eſt in conſpectu Dei locuples.* Vide vtrobique dicta.

Vers.2. IDEOQVE EOS, QVI EXERRANT, PARTIBVS (malè legit Hugo *patribus*, q.d. Qui à patrum doctrina aberrant) CORRIPIS, ET DE QVIBVS PECCANT, ADMONES ET ALLOQVERIS (Lucifer pro S. Athanaſ. *admonens alloqueris*, leniter caſtigas, vt non tam caſtigare, quàm eos admonere, & ſuauiter alloqui, id eſt conſolari, videaris) VT RELICTA MALITIA, CREDANT IN TE DOMINE] *Credant*, id eſt, te agnoſcant, colant, ament, reuereantur, & per omnia obediant. Qui enim verè credit Deum eſſe Deum, illumque apprehendit & æſtimat pro dignitate, vti par eſt, hic vtique eũ reueretur, amat & colit, ita S. Bonauent. Lyran. Hugo & alij.

Porrò aliter Dionyſ. Errantes, inquit, *corripis partibus*, id eſt per partes, dum non ſimul omnes è medio tollis, ſed tantùm illarum partem aliquam, quæ ceteris ſtatuatur in exemplum.

Varabl. pro διὸ, id eſt *ideo*, per diæreſin legit δι' ὃ, id eſt *per quem*, ſcilicet, πνεῦμα, id eſt *ſpiritum*. q. d. Per ſpiritum tuũ ſuauiter corripis & admones eos, qui errant & peccant. Spiritus tuus ſuauis cauſa eſt & adminiſter moderatæ pœnæ, qua paulatim caſtigas impios.

Vox *alloqueris* notat internam Dei inſpirationem & locutionem; qua ipſe in animis peccatorum loquitur, & in memoriam reducit, quanta & quàm grauia peccata commiſerint, quorum ipſi non recordantur, ideoque ſe poſſe, & ex iuſtitia debere, eos acriter punire ac perdere pro meritis; ſed ex clementia mallẽ ſe moderatè caſtigare, vt reſipiſcant & ſaluentur: quod ſi id facere negligant, maiora, imò æterna, eos manere ſupplicia, aliaque his ſimilia ſalubriter inſpirat, quæ eos ad pœnitentiam moueant, qualia amicus amico ſuggereret, vt eius bono conſulat.

Vers.3. ILLOS ENIM ANTIQVOS INHABITATORES TERRÆ SANCTÆ TVÆ, QVOS EXHORRVISTI] Græcè μισήσας, id eſt, *odio habens*, vel *cùm odio habuiſſes*. Pendent hæc & ſequentia à verbo *perdere voluiſti* v. 6. Significat Chananæos incolas Palæſtinæ ob enormia eorum ſcelera, à Deo per Ioſue & Hebræos fuiſſe eiectos & exciſos.

Vers.4. QVONIAM ODIBILIA OPERA TIBI FACIEBANT PER MEDICAMINA] Græcè διὰ φαρμακειῶν, id eſt *per veneficia*, per quæ tum venena propriè dicta accipe, q.d. Chananæi veneno homines necabant, vti etiamnum faciunt nonnulli Barbari apud Indos; tum incantationes & maleficia, quibus ſagi & magi ope dæmonis incantant, perdunt & occidunt homines, animalia, ſegetes, &c. q. d. Deus perdidit Chananæos, quia dediti erant veneficijs & maleficijs, erantque magi & malefici: hæc enim ſcelera præ ceteris exoſa ſunt Deo.

ET SACRIFICIA INIVSTA] Græcè, ἀνόσιους, id eſt non ſancta, non pia; ſed impia & ſceleſta.

A Eſt mioſis. Talia ſunt, quæ fiunt diabolo vel idolis in iniuriam veri Dei, item quæ fiunt ex victimis hominum, vt ſequitur; aut ex rebus obſcenis & impuris, qualia erant ſacrificia Veneris, Priapi, Bacchi, &c.

Pro *ſacrificia* græcè eſt τελετὰς, quæ vox Secundò, ſignificare poteſt initiationes aut ſacra, quibus quis initiatus ſit, aut alios initiet. q.d. Chananæi erant ſacerdotes ſacris impijs initiati, & alios iiſdem initiantes & conſecrantes.

Vers.5. ET FILIORVM SVORVM NECATORES SINE MISERICORDIA, ET COMESTORES VISCERVM HOMINVM, ET DEVORATORES SANGVINIS A MEDIO SACRAMENTO TVO, ET AVCTORES PARENTES ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE Vers.6. VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] Pergit recenſere ſcelera Chananæorum, ob quæ B Deus eos diſperdidit. Primũ eſt, quod filios ſuos necarent ſine miſericordia, præſertim dum eos immolabant idolis.

Secundum, quòd homines hominumque viſcera comederent; per *viſcera* non ſola exta, ſed & carnem omnem intellige, iuxta illud Virgilij:

Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Vnde viſceratio priſcis erat carnis crudæ diſtributio, quæ fieri ſolebat in feſtis ſolemnibus, vel in funere excellentis perſonæ. Hinc lib 8. Liuius refert, populo viſcerationem datam à M. Flauio in funere matris. Itaque Chananæi turpiùs in hoc delinquebant, quòd viſcerationem dabant carnium, non aliorum animantium, ſed humanarum, & fortaſſe filiorum, quos immolabant: quo quid immanius & horribilius. ita à C Caſtro.

Tertium, quòd vorarent ſanguinem *à medio ſacramento tuo*; græcè, ἐκ μέσου μυσταθείας σου, id eſt *interpoſito iuramento tuo*. q. d. Chananæi cùm fœderibus, alijſque contractibus & rebus interponerent iuramentum, illud ſanciebant potu ſanguinis humani, vti etiamnum Barbari nonnulli faciunt; atque olim fecit Catilina in ſua coniuratione contra patriam, putà Romam, vti aſſerit Cicero in Catilin.

Aut potiùs *à medio ſacramento*, id eſt ſacrificio, *tuo*, q.d. Chananæi cùm Deo, qui tu ſolus es Domine, ſacrificarent homines, quin & filios, ſacrificium illud conſummabant epulo ſiue conuiuio, in quo carne & ſanguine humano oblatis & ſacrificatis veſcebantur: hæc ergo tollebant de *medio ſacramento*, id eſt ſacrificio, vti etiamnum fa- D ciunt Braſilij; atque olim Gentiles Saturno filios ſuos deuoranti, humana hoſtia, imò filijs ſuis immolatis, ſacrificaſſe notiſſimum eſt ex Plutarcho, Euſebio, Clemente Alex. Cyrillo, & alijs; vti & iſtud, ſacrificantes ſcilicet de ſacrificijs ſuis comediſſe. Sanè Chananæos, & illorum exemplo Hebræos, filios ſuos immolaſſe Moloch, liquet 4. Reg. 23. 10. pſalm. 105. 37. Leuit. 18. 21. & 27. vbi fusè hac de re egi. Senſus ergo eſt. q.d. Non ſatis erat Chananæis mactare filios per parricidium, ſed & eorum mactatione voluerunt litare Deo, eumque placare & venerari per ſacrilegiũ: quæ ſumma erat Dei iniuria & blaſphemia. Hac enim immolatione ſignificabāt Deo placere hæc parricidia, imò per ea Deum coli velle, cùm hoc diabolo ſit proprium, qui non niſi ſceleribus paſcitur & colitur.

Poſſet quoque deuoratio ſanguinis non ſolius humani, ſed cuiuſuis animalis immolati, putà bouini, ouini, caprini, accipi. Sanguinem enim quemlibet bibere, nota & cauſa eſt crudelitatis. Vnde Iudæis Deus vetuit eſum ſanguinis, iuſſitque ſanguinem omnem ſibi ſoli libari & effundi. Sanguis ergo Deo debitus erat & ſacer, quia anima & vita ſita eſt in ſanguine. Sicut ergo anima Deo quaſi ſacra eſt, ſic & ſanguis. Vide dicta Geneſ. 9.4. Leuit. 7.26. & Deuter. 12.23. & ſequ. Quare τὸ *à medio ſacramenti tui*, exponi poſſet, *à media ſacra lege tua.* q. d. Hi voratores ſanguinis, ſanguinem tibi ex lege tua ſacrum & ſanctum, ſacrilegè ſibi ſurripuerunt & potauerunt. Quocirca in Græco elegans & nervoſa eſt antitheſis, θοίναν αἵματος, id eſt conuiuium vel conuiuas ſanguinis: θοίνα enim dicitur hoc epulum à θεὸς & οἶνος, quod in feſtis deorum largiùs vinum bibere ſolerent, ait Athen. lib. 2. q. d. In θοίνα, id eſt in conuiuio ſacro, ſit Dei epulum ex vino: at hoc Chananæorum fiebat ex ſanguine. Erat ergo conuiuium non vini, ſed ſanguinis, ideoque cruentum, horrendum, ac Deo inuiſum & exoſum.

Lectio varia. Prima. Nota. Codices Græci hic mirè variant. Primò enim Ianſen. legit μύςας ἐκμύσυ, θιασμῦσυ, id eſt myſtes & ſacerdotes exſecrandi cultus tui, quo ſcilicet Chananæi te colebant humanâ victimâ & ſanguine. Aut ἐκμύσυ, μύςαςτε θείας συ (vt habet Aldina editio) ſic vt τὸ ἐκμύσυ referatur ad αἵματος. q. d. Execrandi ſanguinis erant deuoratores; deinde ſubdatur μύςας τε θείας συ, id eſt *& quoque erant myſtæ*, id eſt occultatores & ſuppreſſores, veri *cultus tui*, quem ipſi acceperant à Noë, Abraham, ceteriſque patribus, qui olim ibidem verùm Deum vera religione coluerant.

Secunda. Secundò, Petrus Nannius legit καὶ σπλαγχνοφάγυς ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίναν, id eſt, *& inteſtina vorare* ſoliti erant, nimirum *humanarum carnium epulas.* Deinde καὶ αἵματος ἐκμυσῦν, id eſt, *& ſanguinem abligurierunt.* Mox μύςαςτε θιάσυ, id eſt *& ſacrificos* ſiue *flamines thiaſi.* Eſt autem thiaſus propriè chorus bacchantium, ſiue Mænadum; dictus θίασος, ἀπὸ τῦ θεῖα ᾄδειν, id eſt *diuina cantare*; aut ἀπὸ τῦ θέειν, id eſt *à currendo*: currebant enim quaſi lymphatici. Hinc θιάσειν & χορεύειν, id eſt choros ducere, ſaltare, tripudiare. Vnde Virgil. ecloga 5. in Bacchide:

Thiaſus quid?

Inſtituit Daphnis thiaſos inducere Baccho.

Erat ergo thiaſus ſaltatio, chorea & pompa, quæ Baccho in ſacrificio exhibebatur; item conuiuium ſacrum & conuiuantium cœtus. Vnde Clemens Alex. orat. Protrep. thiaſum vocat inſanum, putà thyrſum Bacchicum. Hinc & Romani in editione Græca, in Notis annotant quoſdam legere hic, ἐκ μέσυ μύςας θιάσυ, id eſt *myſtas è medio initiatos thiaſo*, id eſt choro bacchantium, ſicque legit Cantacuzenus.

Tertia. Tertiò, alij pro θείας συ legunt θιασμὸν, id eſt, furorem diuinum, quo aguntur fanatici, quem Plato ἐνθυσιασμὸν vocat. Vnde Vatablus legit, μύςαςτε θιασμῦν, vertitque, *& ſacerdotes diuini furoris*, vel *ſacerdotes fanaticos.* Nam θιάζειν eſt numine afflari, nec compotem eſſe ſui: vnde θιασμὸς eſt afflatus, diuinatio, conuiuium.

Quarta. Quartò, Vaticanus codex correxit, ἐκ μέσυ μυςαθείας συ, q. d. *E medio ſacramenti tui*, vel *arcani diuini tui*, vt vox μυςαθείας nouata (nam alibi non inuenitur, & Auctor huius libri plura alia nouat) & conflata ſit ex μύςης & θείας. q. d. Arcanum diuinum. Sic videtur legiſſe, vulgatus interpres, niſi malis ipſum legiſſe, ἐκ μέσυ μυςαθείας συ, id eſt *ex medio myſtico cultu*, id eſt ſacramento, vel ſacrificio, *tuo.*

Quare alienum & coactum videtur, quod Lyran. Hugo, à Caſtro & nonnulli alij cenſent, per *ſacramentum* accipi terram ſanctam, eamque vocari *medium*, quia ſita erat in medio climate terræ habitabilis. q. d. Hos omnes idolorum cultores voluiſti perdere è medio ſacramenti tui, id eſt è medio terræ, in qua tua ſacramenta conſtituiſti, arcana tua, aut cultum tuum; nempe è medio cultorum tuorum: non enim decens erat, vt in medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot execranda ſacra cultus Dei verus exerceretur. Vnde Complut. & Regij verba tranſponunt, ſicque legunt, *& deuoratores ſanguinis, & auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluiſti à medio ſacramento tuo*, id eſt à media terra ſancta.

Minùs quoque propoſito ſatisfacit, quod ſuſpicatur noſter Lorinus, μυςαθείας poſitū videri pro μυςαδείας. μυςάδης autem à Phauorino vocatur collegium, ſocietas ſiue cœtus vatum, hùcque à Noſtro vocari *ſacramentum*, quaſi ſacrilegi hi Chananæi fuerint, *ex medio ſacramenti*, id eſt ſodalitij ſacri Deo, hoc eſt ſacerdotū, qui ritè quondam coluiſſent Deum, ſed ab ijs defeciſſent ad idola, & deos Gentium, eorumque ſacra ſacerdotia, & fana profana.

ET AVCTORES PARENTES ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI] *Auctores* ſcilicet cædis & necis filiorum: hos enim paulò antè vocauit, *filiorum ſuorum necatores*, idque ſignificat Græcum, αὐθέντας, quod Gaza, Budæus, alijque vertūt αὐτόχειρα, id eſt eum, qui ſuâ manu ſibi aut ſuis manus infert, & mortem conſciſcit. Sic enim Euripides, Æſchylus, alijq; priſci hanc vocem vſurpant, ſed poſteriore æuo vox αὐθέντης vſurpata fuit pro auctore, imò ab ea deriuant nomen *auctor*: licèt Seruius in illud libr. 12. Æneid. *Auctor ego audiendi, auctor* deriuet ab *augeo.* Vnde αὐθεντέω eſt approbo, auctoritatem addo; & αὐθεντία eſt poteſtas, auctoritas; & αὐθεντικῶς, id eſt *authenticè*, idem eſt, quod cum auctoritate, vel auctore certo. Pro γονεῖς, id eſt *parentes.* Vatabl. legit φονεῖς, id eſt *occiſores*; ſed omnia exemplaria habent γονεῖς. Verùm tamen eſt, quod apud Chananæos γονεῖς erant φονεῖς, id eſt parentes erant filiorum cæſores, ideoque non tam parentes, quam perditores. Rurſum, pro αὐθέντας Cantacuzenus legit, λυθέντας, id eſt *ſolutos*, quippe qui vincula naturæ, inquit, perruperint, vt genitores eſſe deſinere viderentur, quorū erant interfectores.

Senſus eſt q. d. Apud Chananæos ipſimet parentes, qui filios ſuos inauxiliatos, id eſt quibus nemo alius auxiliabatur (quis enim auxiliaretur filijs, quos parentes ipſi ſacrificabant, qui in eos ſummum ius & poteſtatem habebant?) iure naturæ, imò iure paterno, maximè tutari, & à nece vindicare debuerant, cùm & vrſi, pardi, ceteræque beſtiæ pro catulis tuendis vſque ad mortem depugnent: hi, inquam, illos ipſos filios ſuos, ſua manu

manu mactabant & immolabant. Ita Romani in ſuis Notis, Iāſenius & Nannius, qui pro ἀβοηθήτων, id eſt *inauxiliatarum*, legit, βουθυτῶν, id eſt *mactatarum inſtar boum*, vel taurorum. Proles vocat *animas* ſynecdochicè & metonymicè, quia paruuli à parentibus tenerè diliguntur, quaſi ipſorum forent animulæ; ideoque barbari & pluſquam ferini ſunt, qui eas necant, præſertim inauxiliatas & omni ope deſtitutas. Vnus fuit S. Frāciſcus Xauerius, qui Bernardum Iaponium hoſpitis ſui in Iapone filium à patre paupere, quòd cum alere non poſſet, neci deſtinatum eripuit, aluit, inſtruxit, & in Societatem Ieſu admiſſum, Romam ad S. Ignatium tranſmiſit: bis vtique Bernardi parer, quòd vitam tam corpori, quàm animæ dederit. At quis dabit nobis plures Xauerios?

PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] per manus Ioſue & Iudicum, qui eum ſecuti ſunt.

VERS. 7. VT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PVERORVM DEI, QVÆ TIBI OMNIVM CHARIOR EST TERRA] Primò, Lyran. per modicam verborum metatheſin, id eſt tranſpoſitionem, ſic exponit. q. d. Patres noſtri, putà Ioſue & Hebræi, expulere Chananæos, vt ipſi locum expulſorum occuparent, ac perciperent *peregrinationem*, græcè ξενιτείαν, id eſt coloniam *puerorum*, id eſt ſeruorum & filiarum *Dei*, putà Abrahæ, Iſaac & Iacob in terra Chanaan, *quæ tibi omnium charior*, id eſt chariſſima, *eſt*: in illa enim peregrinati ſunt Abraham, Iſaac & Iacob: vnde eamdem Deus ipſis, id eſt eorum poſteris, promiſit, ideoq; eamdem, expulſis Chananæis, Hebræis per Ioſue donauit & tradidit.

Secundò, q. d. Ideo impuliſti impios Chananæos, vt eorum *terra*, id eſt terræ & regiones, quæ tibi ceteris erant chariores, perciperent nouam dignamque ſe peregrinationem, hoc eſt peregrinorum & aduenarum coloniam; coloniam, inquam, filiorum Dei, id eſt fidelium & piorum Iſraelitarū. Hunc ſenſum exigunt Græca, quæ habent verbum ſingulare, *vt dignam reciperet coloniam filiorum Dei, quæ tibi omnium pretioſiſſima*, vel *honoratiſſima eſt terra*. Ita vocatur Iudæa propter Dei electionem & benedictionem, quia Deus eam elegerat, vt in ea conderet ſibi templum, in quo habitaret, æquè ac Synagogam ſiue cœtum populi fidelis, à quo ritibus & ſacrificijs à ſe ſancitis legitimè coleretur. Denique, quia in ea naſciturus, prædicaturus & moriturus erat Chriſtus, itaque genus humanum redempturus, æquè ac B. Virgo, Apoſtoli, ceterique primi fideles, ob quæ terra iſta tot ſanctorum hominum, totque ſacrorum myſteriorum ferax, meritò Sancta vocatur.

Quare impertinens eſt Hugonis & aliorum interpretatio, qui τὸ *perciperent* interpretantur *intelligerent*. q. d. Vt intelligerent Chananæi, æquè ac Hebræi, Chananæos indignos eſſe hac terra, vtpote impios & idololatras; Hebræos verò illa eſſe dignos, vtpote pios & veros verique Dei cultores.

VERS. 8. SED ET HIS (Chananæis impijs) TAMQVAM HOMINIBVS PEPERCISTI, vt non ſtatim eos perderes & occideres per Ioſue & Hebræos, ſed priùs leniter caſtigaſti, quaſi admo-

A nens eos vocanſque ad pœnitentiam; ET (ideirco) MISISTI ANTECESSORES EXERCITVS TVI VESPAS, VT ILLOS PAVLATIM EXTERMINARENT] q. d. In Chananæos præmiſiſti veſpas & crabrones ante aduentum Ioſue & Hebræorum, tum vt Chananæis dares tempus pœnitentiæ: tum vt, ſi pœnitere nollent, eos ita attereres, vt facilè vinci & occidi poſſent per ſuccedentes Ioſue & Hebræos. Has veſpas ſe præmiſſurum Moſi promiſerat Deus Exodi 23. 28. vide ibi dicta. Notat ibidem Oleaſter Hebr. צִרְעָה *tſira*, id eſt veſpa vel crabro, deriuari à צָרַע *tſara*, id eſt leproſus fuit, quod veſpæ hæ cum lepra cognationem habuerint, vel in colore, vel in odore, vel potiùs quòd moleſtæ eſſent leproſis: eſſeque muſcas magno longoque corpore de-

B ſerta colentes, vario colore, ſimiles leproſis, iumentis infeſtas, atque ab apibus parum differre. Aut potius, vt alij, quòd acrem figant aculeum, eoque ita carnem pungant, vt eam leproſo ſimilem efficiant.

Hinc & latinè vocantur *crabrones* vel, *cabrones*, à *cabo*, id eſt caballo, ait Iſidor. l. 12. Etymol. cap. vlt. quòd ex caballi carne putida naſcantur, ſicut de tauris & bobus naſcuntur apes, de mulis fuci, de aſinis veſpæ. Vnde & veſpæ & crabrones carne veſcuntur, teſte Ariſtot. & Plinio. Scaliger tamen Comment. in Varronem, & ex eo Aldrouandus malunt à *cracio*, id eſt gracilis ſum, Ennio dici *Craber* & *Crabro*. Sicut σφηκώδεις graciles dicuntur apud veteres Comicos: hinc crabrones græcè vocantur σφῆκες, quia gracili ſunt corpore, & circa ventrem quaſi in cuneum contra- *Crabronis etymon.*

C cto. Addit Plinius lib. 11. c. 53. crabrones comedere ſerpentes & viperas, ideoque morſus eorum eſſe venenatos. Adde, eos ira & furore feruere, eamque bombo æſtuante & ſuſurro, quaſi indignante furenteque ſignificare, ideoque maximè audaces eſſe, agiles, celeres, pertinaces, ac figere aculeum peſtilentiſſimum. Hinc adagium: *Noli irritare crabrones*. Nouem enim crabrones ſufficiunt vt ſuis aculeis equum occidant. Audi Plinium lib. 11. c. 21. *Ictus eorum haud temere ſine febri eſt. Authores ſunt ter nouenis punctis interfici hominē.* Denique crabrones ſunt veſpis ſimiles, ſed maiores alati, ſpiculiſque armati; Galli *Frelons* vocant, Belgæ *Horſelen*, Itali *Calanroni*, Hiſpani *Tauarros*, Germani *Horlits*; Septuag. & ex ijs Sapiens hîc vocat σφῆκας; Chald. Exod. 23. nuncupat paruas auiculas, quæ oculos Chananæorum impeterent: crabrones enim maiores apibus, ſimiles ſunt par-

D uis auibus.

Porrò, crabrones Deum in Chananæos præmiſiſſe, teſtatur Ioſue c. 24. 12. dicens: *Miſiq; ante vos crabrones, & eieci eos de locis ſuis*, &c.

Simili modo S. Iacobus Niſibites, Saporem Perſarum regem abegit ab obſidione Niſibis, immiſsâ diuinitus in eius exercitū infinitâ multitudine culicum & ſciniphum, qui in equorum hominumque oculos, aures, nares, ora inuolantes, eos penè ad inſaniam adigebant, itaque fugere compulerunt, vt narrat Theodoret. in Philotheo, ſiue in Hiſtor. Patrum c. 1. Vide hîc rurſum vt ſuperbiam & ferociam hominum ſternat Deus per viles & exiles veſpas & crabrones. In Italia, alijſque locis, nonnulli montes ſunt inculti & inhabitabiles, ob copiam & inſultus veſparum: *Crabronum ira exempla.*

Cùm Amurates Turcarum rex Albam Græcã A oppugnaret, oppidani teſte Bonfinio lib. 4. dec. 3. præter alia,etiã apum examina in Turcas mittebãt,vt aculeis petiti grauiter angerentur. Immò Henrici Imper.dux, obſeſſus à Giſelberto Lotharingiæ rege (lego *Duce*) irrumpentes equites, obiectis apum aluearibus inhibuit, quorum aculeis in furorẽ verſi equi, ſeſſores, vt ait Vitichindus lib.1.Geſt.Sax. vel excuſſere,vel ad pugnandum inutiles reddidere. Anno ſalutis 1512. auſpicijs Emmanuelis Luſitaniæ regis, Lupus Barriga in Mauritaniæ oppidũ Xiamaticenſe, quod appellant *Tornli*, impetum fecit, referente Oſorio lib.8.Rerum Emman. hoſtes cùm ſe in vltimum diſcrimen adductos cernerent,aluearia apum innumerabilia,quibus abundabant,incenſa in mœnibus dimiſere;Luſitani & aluceariorum flammis ambuſti, & apum aculeis ſtimulati,oppugnatio- B nem deſerere coacti ſunt.

Vers.9. NON QVIA IMPOTENS ERAS IN BELLO SVBIICERE IMPIOS IVSTIS, AVT BESTIIS SÆVIS, AVT VERBO (malè Dionyſ. legit, *bello*) DVRO SIMVL EXTERMINARE] Græcè, *non impotens in inſtructione aciei*, vel *in acie inſtructa*(Vatab. *dimicatione prelij*) *impios ſub manum*,vel poteſtatem *iuſtorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo ſeuero ſimul abolere*. q.d.Immiſiſti in Chananæos veſpas, non quòd maiora in eos vibrare non poſſes:poteras enim prælio eos conterere,leonibus, pardis,vrſis obijcere,imò vnico verbo,id eſt nutu & iuſſu, diſperdere & delere. Malè Pelicanus pro *verbo*, vertit,*peſte*: licèt enim Hebr. דָּבָר *dabar*, id eſt verbum,ſi alijs punctis legas דֶּבֶר *deber*,ſignificet peſtem; tamen Græcum λόγος non peſtem, C ſed verbum dumtaxat ſignificat. Hic autem liber primitus ſcriptus eſt græcè, non hebraicè. Adde,hic notari facilitatem potentię diuinæ,qua non peſte,nec beſtiis,nec aciebus,ſed ſolo verbo poterat eos annihilare. Idem dicit de Ægyptijs per ranas, ſciniphes & locuſtas à Deo caſtigatis cap.præced.v.18.

Vers.10. SED PARTIBVS IVDICANS DABAS LOCVM
POENITENTIÆ, NON IGNORANS QVONIAM
NEQVAM EST NATIO EORVM, ET NATVRALIS MALITIA IPSORVM, ET QVONIAM
NON POTERAT MVTARI COGITATIO ILLO-
Vers.11. RVM IN PERPETVVM. SEMEN ENIM ERAT
MALEDICTVM AB INITIO: NEC TIMENS
ALIQVEM, VENIAM DABAS PECCATIS ILLORVM] q.d. Potuit Deus impios Chananæos omnes ſimul diſperdere, ſed noluit, vt *partibus*, D id eſt per partes paulatim (hoc enim eſt Græcum κατὰ βραχὺ) eos *iudicans*, id eſt puniens & caſtigans per veſpas daret eis *locum*, occaſionem & tempus *pœnitentiæ*. Porrò, tanta fuit Dei clementia, vt Chananæorum improbitate vinci ſe non permiſerit, vt, licet ſciret eos ita ingenita ſibi peruerſitate peruerſaque indole deprauatos, atque à ſua prima origine impios errores, velut cum lacte,ſuxiſſe ,nec non domeſticis malis exemplis inſtitutiſque aluiſſe , ſed & ob diuturnam peccandi conſuetudinem , ſic eſſe morbum illum in eorum animis confirmatum, vt ſanari nullo modo propter contumaciam tantam poſſet; denique adeò dira exceratione deuinctum, vt omnem reſpuerent diſciplinam: licèt, inquam, hæc omnia probè noſſet; tamen tanta fuit in eos Dei benignitas, vt noluerit eos illico exterminare, ſed per veſpas caſtigare,ac per partes merita ſupplicia in eos immittere: non quòd aliquem timens,vel alicuius perſonam reſpiciens, eis veniam daret; ſed vt oſtenderet immenſam ſuam in eos clementiam, ac ex parte ſua faceret quidquid opus erat, quod eos ad pœnitentiam allicere poſſet.

NEQVAM EST NATIO EORVM] Græcè,praua γένεσις, id eſt generatio,origo,proſapia, natales,parentes ac aui eorum; ac ſimilis generationi educatio & inſtitutio.Erant enim Chananęi poſteri Cham,eiuſque filij Chanaan, quaſi coruini coruorum pulli,ac impiorum parentum impij filij. Aut generatio vel *natio*, ſignificat totã Chananæorum ſtirpem & gentem, quæ in Cham & Chanaan progenitoribus fuit corrupta, & in corruptione hac continuè propagata.

ET NATVRALIS (græcè, ἔμφυτος,id eſt ingenita, inſita, innata) MALITIA IPSORVM] non quòd aliqua natura à Deo creata ſit mala, vt calumniabantur Manichæi, & nuper Illyricus Lutheranus: ſed *naturalis*, tum quia in eam natura hominum, peccato originali deprauata, eſt procliuis & prona; tum quia eam à ſuis parentibus imbiberant, & longa conſuetudine, quaſi in naturam conuerterant. Ita S. Auguſt.lib.2.de Nuptijs & concup.cap.8. qui hinc contra Pelagianos probat peccatum originale.

Hinc tales dicuntur alienari à Deo,ſiue peccare à vulua, & errare ab vtero,pſalm.57.4. quia vix nati dedunt ſe ſceleribus, ex praua complexione,& ex vitioſa educatione parentum, & ex aſſidua conſuetudine peccandi. Conſuetudo enim eſt altera natura.

NON POTERAT MVTARI COGITATIO ILLORVM IN PERPETVVM] Id eſt,vt græcè, οὐ μὴ ἀλλαγῇ, id eſt *quod nequaquam mutaretur*, nec facilè mutari poſſet, ita radicata, & quaſi ingenita improbitas; abſolutè tamen mutari poterat. Cur enim alioqui dediſſet eis Deus locum pœnitentiæ,vt dixit v.10. ſi non poterant mutari & pœnitere?

Nil ergo habent hic hæretici contra liberum arbitrium, aut ij qui cenſent obduratos & obſtinatos in malo carere auxilio ſufficienti, vt cor ſuum emolliant & ſenſim conuertantur, pro rigida hac ſua ſententia.

SEMEN ENIM ERAT MALEDICTVM AB INITIO] non tam in Adam per peccatum originale omnibus poſteris ab eo ingeneratum, vti explicat S.Aug. loco iam citato: ſic enim omnes homines in Adamo fuere maledicti, cùm hic ſoli Chananæi vocentur *ſemen maledictum*; quã in parentibus ſuis Cham & Chanaan. His enim Noë pater ab eis irriſus, maledixit dicens Gen.9.25. *Maledictus Chanaan* (cũ patre ſuo Cham)qui Noë parentem ſuũ ex temulentia incauta nudatũ illuſit) *ſeruus ſeruorũ erit fratribus ſuis*. Qua maledictione non ſoli Cham,ſed filio eius Chanaã & Chananæis ex eo naſcituris, ac impietatem & ſcelera eius imitaturis maledixit. vide dicta Geneſ.9.25. Hæc maledictio etiamnum durat: vnde videmus Æthiopes & Mauros, quos vulgò Nigros vocãt, qui ex Cham prognati ſunt, magna ex parte eſſe mancipia, eſſeque obtuſioris ingenij, & vilioris præ ceteris ſeruis conditionis.

Nec

Nec timens aliqvem veniam dabas] q. d. Solent timidi iudices & principes iudicia peruertere vel ſuſpendere ex timore ne damnatus, eiuſue cognati & amici, damnantem damno ſimili vel maiore afficiant. At Deus hanc impunitatem & dilationem pœnæ non tribuit Chananæis, eò quòd aliquid timeret vel reuereretur, cùm ipſe omnibus ſit terribilis & reuerēdus, iuxta illud Iob c.22.5. *Numquid timens arguet te, & veniet tecum in iudicium?* Deus enim non eſt ſicut homo & tyrannus, qui, vt ait Tragicus, *Timet timentes, metus in auctorem redit.*

Rurſum ſic exponas q. d. Tu Domine nullius rei timore adduci potuiſti, vt Chananæis veniam dares: quare licèt ſupplicium differres, vt eos ad pœnitentiam allicerees, tamen cùm eos impœnitentes & obſtinatos vidiſti, plenè & planè illud eis irrogaſti, eoſque omninò diſperdidiſti. Hic ſenſus verior videtur: illum enim exigunt ea quæ ſequuntur.

Vers. 12. Qvis enim dicet tibi: Qvid fecisti? avt qvis stabit contra ivdicivm tvvm? avt qvis in conspectv tvo veniet vindex iniqvorvm hominvm? avt qvis tibi impvtabit, si perierint nationes qvas tv fecisti] Probat quod dixit: *Nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum*, ſcilicet quòd Deus nullius timore pepercerit Chananæis, ſed ad tempus ſupplicium diſtulerit, vt pœniterent; quod cùm facere nollent, omnino eos deleuit per Ioſue & Hebræos. Hac de cauſa quatuor rationes & modos timoris aſſignat, quibus iudices timidi ſolent iudicium peruertere, ac reis veniam dare; illaſq; omnes à Deo remouet, vt eius iudicium rectum, forte & incorruptibile oſtendat: quia, vt ſolerter aduertit Holcot, declinant iudices à iuſtitiæ rigore, aut propter ſuperiorum iudicum reuocationes, aut propter interpoſitas appellationes, aut propter futuras viſitationes, aut propter ſequentes perſecutiones. Deus eſt iudex ſupremus, vt non ſit qui cognoſcere valeat & reuocare ſentētias eius, vel ad alium appellare, vel irritare decreta, vel ob pœnas, quas de noxijs ſumpſerit, intentare quid moleſtum.

Qvis enim dicet tibi: Qvid fecisti?] Quis quaſi te ſuperior rationem factorum à te repoſcet? Omnes enim & omnia tu feciſti, imò ex nihilo creaſti: *Numquid dicet lutum figulo ſuo: Quid facis?* Iſaiæ 45.9. Quare omnes & omnia dicant oportet cum eodē Iſaia c.64.8. *Et nunc Domine pater noſter es tu, nos verò lutum: & fictor noſter tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Nullus ergo te eſt ſuperior, ſed omnes ſubditos tibi ſeſe fateantur planeque ſubſternant oportet.

Qvis stabit contra ivdicivm tvvm?] Græcè, *aut quis reſiſtet*, vel *opponet ſe iudicio tuo*, quo damnaueris vel deleueris Chananæos, vt ab eo ad alium iudicem appellare audeat?

Avt qvis in conspectv tvo veniet vindex iniqvorvm hominvm?] Græca hoc membrum ſequenti poſtponunt, ſicque illud efferunt: ἢ τίς εἰς κατάστασιν (malè Aldina editio habet κατάστησιν, id eſt *in conſtitutionem*) σοι ἐλεύσεται ἔκδικος κατὰ ἀδίκων ἀνθρώπων, id eſt, vt habet editio Roman. *aut quis ad ſtandum contra te veniet vindex pro iniquis hominibus?* Minùs

A rectè Vatabl. *aut quiſnam contra te vindex iniuſtorum hominum intercedat?* Meliùs Ianſen. *quis veniet tibi in oppoſitionem & reſiſtentiam, vt vindictam ſumat de te pro ijs malis, quæ impijs intuliſti?* Agitur enim hic non de mediatore vel interceſſore, ſed de vltore, defenſore & vindice; hic enim vocatur ἔκδικος: vnde & Latinis *Ecdici* vocabantur Tribuni plebis, qui plebis cauſam contra vim & iniuriam optimatum tuebantur pleno iure & poteſtate, teſte Cicerone lib.13. epiſt.56. & Budæo in Pandect. At nullus talis Ecdicus, nullus Tribunus plebis Chananæis ceteriſque impijs contra Deum dari poteſt.

Avt qvis tibi impvtabit, si perierint nationes qvas tv fecisti?] Græcè, τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι, id eſt *quis verò accuſabit te*, aut *in*
B *crimen vocabit*, quòd perdideris Chananæos, quorum iure creationis plenus ſummuſque vitæ & necis es dominus; iure verò legiſlatoris ſcelerum ipſorum ſupremus es iudex & vindex. Quare ſi Deus omnes angelos & homines ſanctos beatoſque, qui in cælo ſunt, vellet addicere æternis gehennæ tormentis, nullam illis alijſue faceret iniuriam vel iniuſtitiam; quia faceret creator de creaturis ſuis, quod figulus facit de vaſis ſuis luteis. Sed hoc non eſſet conforme eius bonitati, æquitati & clementiæ, quæ ſummè eſt φιλάνθρωπος & φιλόψυχος, vti dixit cap. præcedenti verſ. vltim. imò tormenta illa propriè pœnæ rationem habere non poſſent, nec Deus diceretur punire beatos, ſed cruciare dumtaxat & affligere: pœna enim eſſe nequit, vbi non eſt culpa. Pœna
C enim & culpa ſunt correlatiua. Vnde pœna eſt culpæ pœna, ſiue punitio; viciſſim culpa omnis pœnæ eſt meritoria: omnis enim culpa meretur condignè pro ſua quantitate puniri & caſtigari, ac vice verſa pœna omnis condignam & commenſam ſibi culpam exigit & præſupponit.

Non enim est alivs Devs qvam tv, cvi cvra est de omnibvs, vt ostendas qvoniam non inivste ivdicas ivdicivm] q. d. Nullus enim eſt te ſuperior, qui te in iudicium vocet. Hic enim ſuperior deberet eſſe alius Deus, iſque te maior: quod fieri nequit. Græcè, *non enim eſt Deus præter te, qui curam habes omnium, vt oſtendas quòd rectè iudicaſti.* Nota. Cùm ait: *Cui cura eſt de omnibus*, probat alium nullum eſſe Deum, ex eo quòd nullus alius curam habeat omnium. Hæc enim cura ſo- Vers. 13.
D li Deo competit: hic enim ſolus omnium habet prouidentiam. Quare prouidentia ſiue numen, eſt de ratione & eſſentia Dei ac diuinitatis. Vnde qui prouidentiam Deo adimit, adimit, ei quoque diuinitatem. Hinc Vatabl. vertit, *neque enim præter te Deus eſt alius, qui curam agat omnium, quo te demonſtras non iniuſtè iudicare.* Quia enim Deus ſummam omnium habet curam & prouidentiam, hinc impoſſibile eſt, vt iniuſtè iudicet, vt ſcilicet innocentem condemnet & puniat, nocentem verò abſoluat & præmiet. Hinc colligēdum relinquit, Deum à nemine poſſe reprehendi vel iniuſtitiæ accuſari, quòd Chananæos ſimileſque impios puniat & diſperdat, eò quòd ipſe omnium habeat curam, ac proinde omnium ſit pater & prouiſor, æquè ac iuſtiſſimus iudex & vindex.

Vers. 14. NEQVE REX, NEQVE TYRANNVS IN CONSPECTV TVO INQVIRENT DE HIS QVOS PERDIDISTI] Græca ſignificantiùs habēt ἀντοφθαλμῆσαι, id eſt, ex aduerſo obtueri, vultum vultui opponere, fixè oculos in alterum intendere, vt ei ſe opponat vel litem moueat, velut illi iratus & indignans, vti ſolent in iudicio litigantes ſe mutuo, ac iudicem, facie obuerſa toruaque aſpicere & intueri, q. d. Nullus rex, ſiue legitimus, ſiue illegitimus & tyrannus, audebit te tuumque iudicium ex aduerſo intueri, vt contra illud ſe opponat ac rationem expoſcat, cur Chananæos ceteroſque impios perdideris & perdas. Vnde Vatabl. vertit, *neque rex aut tyrannus pro ijs, quos punieras* (hoc enim eſt ἐκόλασας) *oculos contra te attollere audeat.*

Vers. 15. CVM ERGO SIS IVSTVS, IVSTE OMNIA DISPONIS] Græcè διέπεις, id eſt regis, moderaris: Vatabl. *gubernas.* Notat S. Thom. 1. p. quæſt. 21. art. 1. in Deo non eſſe iuſtitiam commutatiuam, quia non poteſt commutare aliquid cum quoquam, quod prior ipſe non dederit, iuxta illud Rom. 11. *Quis prior dedit illi, & retribuetur ei?* ſed diſtributiuam. Nam vt ait S. Dionyſ. c. 8. de Diuin. nomin. *Oportet videre in hoc veram Dei eſſe iuſtitiam, quòd omnibus tribuit propria, ſecundùm vniuſcuiuſque exiſtentium dignitatem, & vniuſcuiuſque naturam in proprio ſaluat ordine & virtute.* Idem S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5. *Fortitudo Dei,* inquit, *eſt eius immutabilitas, iuſtitia verò Dei eſt obſeruatio legis æternæ in ſuis operationibus.*

IPSVM QVOQVE, QVI NON DEBET PVNIRI, CONDEMNARE, EXTERVM ÆSTIMAS A TVA VIRTVTE] Ita corrigendum legendumque cum Romanis & Græcis. Perperam ergo multi codices contrariè habent, *ipſum quoque, qui non debet puniri condemnas, & exterum æſtimas à tua virtute.*

Deus innocentem dãnare nequit.

idque variè explicant S. Gregor. 3. Moral. c. 11. myſticè explicat de Chriſto, q. d. Chriſtus quæ non rapuit exoluit: & eum Pater puniendo, cuncta rectè diſpoſuit, ac iuſtificauit peccatores, quorum ille iniuſtitiæ damna ſuſtinuit. Alij ad litterã exponũt q. d. Deus ſubinde eos, qui iudicio hominum videntur iuſti, nec puniendi, punit & cõdemnat, quia occulta in eis peccata videt, quę homines non vident. Alij q. d. Deus ſubinde caſtigat eos, qui peccatis ſuis id non meruerunt, vt eos maiori gratia & gloria donet, vti fecit S. Iob. ita Lyran. Alij hinc probant peccatum originale, q. d. Deus paruulos, qui non debent puniri ob propria peccata, quæ nulla commiſerunt, condemnat & reprobat ob peccatũ originale, quod contraxerunt ex Adamo. Idem de adultis reprobis ex hoc loco & ſimilibus cenſent Durand. Greg. Marſil. & alij, quos recenſet & refutat Vaſquez 1. p. diſp. 95. art. 7. nu. 3. & 37. Hi hunc locum ſic exponunt q. d. Deus ante omnem præuiſionem meritorum vel demeritorum, damnandos reprobauit, id eſt excluſit à ſuo regno & gloria cæleſti. Verùm hæc non ſolùm dura, ſed & huic loco impertinentia, imò aliena & violenta ſunt. Totus enim hic locus commendat æquitatem & clementiam Dei.

Longè durius, imò planè barbarum & tyrannicum eſt, quod ex hoc loco probare contendit Caluinus lib. 3. Inſtit. cap. 21. & ſequent. ſcilicet Deum ante omnem peccatorum præuiſionem, eos qui damnandi ſunt, poſitiuè deſtinaſſe ad pœnas gehennæ æternas. Hoc enim non Dei foret opus, ſed diaboli. Longè ſeciùs, Deique immenſa bonitate digniùs S. Paulus 1. Timoth. 2. 4. *Deus,* inquit, *omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.* Probat id ex Deo & Chriſto, dum ſubdit: *Vnus enim Deus: vnus & mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus.* q. d. Chriſtus pro omnibus hominibus redimendis natus & crucifixus eſt, ergo vult omnes ſaluos fieri, quantum eſt ex parte ſua. Et S. Aug. epiſt. 106. docet Deum ante peccatum neminem reprobare vel damnare: hoc enim eſſe iniquum. Audi eum: *Hæc maſſa* (poſterorum Adæ) *ſi eſſet ita media, vt quemadmodum nihil boni, ita nec mali aliquid mereretur, nõ fruſtra videretur iniquitas, vt ex ea fierent vaſa in contumeliam.* Et inferiùs: *Quemquam verò, immeritum & nulli obnoxium peccato, ſi Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur.*

Quocirca S. Auguſt. libr. 83. quæſt. qu. 53. expuncto *non,* ſic legit, *eum quoque qui debet puniri, condemnas,* &c. ſic enim in S. Auguſt. reſtituerunt Doctores Louan. cùm prius legeretur addito *non.* Verùm cum Romanis & Græcis planè legendum eſt contrariè: *ipſum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum æſtimas à tua virtute,* id eſt, potentiâ, vt habent Græca, vel robore, q. d. Eſto ſis potentiſſimus, ô Domine, & robuſtiſſimus, tamen potentia tua non vteris ad plectendum innocentes, imò eos plectere exterum & alienum æſtimas à tuo robore: tuum enim robur & potentia eſt æquiſſima & iuſtiſſima, æquè ac benigniſſima, adeoque omnipotentia tua in re idem eſt cum tua bonitate & clementia. Multi enim homines, vt videantur potentes, innoxios vexant; ſed hæc potentia eſt tyrannis, magnaq; animi impotentia: Dei autem potentia vera eſt potentia, quia vera eſt æquitas veraque iuſtitia.

Vnde Conc. Arauſicanum can. 3. *Iniuſtitiam,* ait, *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ eſt pœna peccati, ſine peccato* (Adæ & originali) *quod eſt meritum mortis, ad nos tranſire dicit.* Iniuſtitiam intellige, poſitâ iam lege ac pacto Dei cũ Adamo, quo illi eiuſq; poſteris, ſi in iuſtitia perſeueraret, promiſit gratiam, gloriam & vitam perennem; alioqui abſolutè iure creationis poterat Deus Adamum non peccantem, & in iuſtitia perſiſtentem, cum poſteris omnibus morti addicere, vti dixi v. 12.

Porrò, ſicut alienum eſt à Dei potentia condemnare innocentem, ſic & alienum eſt à Dei ſapientia ignorare innocentem: quemcumque ergo ipſe condemnat, ille certò nocens eſt. Secùs fit apud homines, vbi iudices ob ignorantiam, ſæpè per tormenta cogunt innocentes ſe confiteri nocentes, ac confeſſos condemnant. Quam humanę ignorantiæ miſeriam deplorans S. Aug. lib. 19. de Ciuit. c. 19. *Cùm quæritur,* inquit, *vtrùm ſit nocens, cruciatur, & innocens pro incerto ſcelere luit certiſſimas pœnas: non quia illud commiſiſſe detegitur, ſed quia non commiſiſſe neſcitur; ac per hoc ignorantia iudicis, plerũque eſt calamitas innocentis.*

Vers. 16. VIRTVS ENIM TVA IVSTITIÆ INITIVM EST: ET OB HOC QVÒD OMNIVM DOMINVS ES, OMNIBVS TE PARCERE FACIS] Sic & Syrus. Arabicus verò, *& dominatio tua efficit*

ciſ

tis in omnibus, vt propitieris omnibus. Pro *virtus* græcè eſt ἰσχὺς, id eſt vis, robur, fortitudo; quare perperam Holcot, Hugo, & alij, per *virtutem* accipiunt pietatem & miſericordiam. Lyran. verò explicat. q.d. Deus per omnipotentiam ſuam iuſtificat impium. Nam, vt ait S. Auguſt. maius opus eſt iuſtificare impium, quàm creare cælum & terram. Verùm hac de re hic nō agitur. Dat enim cauſam, cur inſontem, qui non debet puniri, cōdemnare, exterum ſit à Dei virtute & potentia; quia ſcilicet in hominibus & animalibus, fortitudo ſæpè eſt initium iniuſtitiæ & tyrannidis, vt opprimant debiles & pauperes; at in Deo fortitudo eſt principium, imò principatus (vtrumque enim ſignificat Græcum ἀρχὴ) iuſtitiæ & clementiæ, vt ſequitur. Ratio eſt Prima, quòd in Deo potentia iuncta mixtaque ſit iuſtitiæ, æquitati & clementiæ, ita vt vna ſine altera eſſe nequeat, ſed vbi vna eſt, altera quoque adſit oportet: vnde vna alterius eſt quaſi initium, quia illā ſecum adducit; in hominibus verò, qui multum habent cupiditatis, & modicum roboris ac potentiæ, ideoque dominandi & fines imperij extendendi ſunt auidi, potentia ſæpè excludit iuſtitiam & clementiam, ideoque ferina eſt & tyrannica, & idcirco impotens, inualida, & parum durans.

Robur Dei eſt initium iuſtitiæ. Ratio Prima.

Secunda. Secunda, quòd potentia in Deo noſtro modo concipiendi, oriatur ex ipſa diuinitate, quæ perfectiſſima eſt & ſanctiſſima, ac rectæ rationi, virtuti & legi æternæ ſummè conformis: quare talis quoque eius potentia ſit oportet, ideoque optima, piiſſima & æquiſſima, ac omnis iuſtitiæ initium & fundamentum. Adde, quòd in Deo potentia ſit ſumma & immenſa, vt ei nil addi poſſit, niſi vt eam oſtendat & communicet creaturis per æquitatem & beneficentiam: quare eius fons eſt, principium & origo. Deus ergo ſummè beneficus eſt, quia ſummè plenus, ſummeque potens; ſicut flumen exundat agroſque fœcundat, quia ſummè plenum eſt & validum. Hanc rationem dat Sapiens v. ſequenti.

Tertia. Tertia, quia vero potentia eſt magnanima & generoſa: magnanimi autem ſunt æqui & clemētes: quare ſumma potentia eſt ſummè æqua & clemens, imò eſt ſumma æquitas & clementia. Hoc eſt quod ſubdit: *Et ob hoc, quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* q.d. Tua poteſtas, ſummumque omnium dominium te impellit, vt omnibus pareas, & in omnes ſis beneficus & clemens, quia, vt ait Gloſſa interlin. *qui præeſt potentia, miteſcit natura*; vt quò maior eſt, eò ſit clementior, quæ eſt virtus boni principis, nempe vt & dominus ſit ſubditorum & pater, ſicut Chriſtus dixit Matth. 11. 25. *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli & terræ*; nam potentiam domini liberè opprimere potentis, patris affectus frænat ac temperat. Vnde priſcos Romanos quaſi leoninos, tum robore, tum clementia laudat S. Aug. l. 5. de Ciuit. cap. 12. quorum hoc erat axioma teſte Virgilio 6. Æneid.

Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Vide Senecam libr. de Clementia, vbi vocem Neronis initio regni extollit: qua cùm ſubſcriberet ſententiæ rei capite plectendi, exclamauit: *Vtinam neſcirem litteras.* Vera ergo potentia debet aciti iuſtitia, vt duret, iuxta illud: *Iuſtitiâ firmatur ſolium*, Prouerb. 16. 12. Potentia igitur carens iuſtitiâ, impotentia eſt, citoque perit, vti patet in tyrannis. Vide dicta cap. præcedenti v. 24. ad illa: *Miſereris omnium, quia omnia potes.*

Moraliter, diſcant à Deo pugnaces & duellatores, qui quòd viribus & arte digladiandi polleant, obuios quoſlibet prouocant ad duellum, vires ſuas metiri æquitate & iuſtitia, ne leones & tigrides potiùs eſſe videantur, quàm homines: tigrides enim ius ſuum metiuntur robore. Quocirca iuſto Dei iudicio, prouocantes ad duellum, ſæpè in duello ſuccumbunt & vincuntur ab infirmioribus. Prouocati verò ad duellum reſpondeant, quòd Auguſtus Cæſar Antonio ad id prouocanti reſpondit: *Antonio ſi perire velit ſat multas ad interitum eſſe vias.* ita Plutarchus in Antonio.

VIRTVTEM (ἰσχὺν, id eſt robur, potentiam) ENIM OSTENDIS TV, QVI NON CREDERIS ESSE IN VIRTVTE (δυνάμεως, id eſt *potentia*) CONSVMMATVS, ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] q.d. Vires tuas & robur, ô Domine, oſtendis & exeris in eos, qui non credunt te eſſe in potentia conſummatum, eſſeque omnipotentem, quales fuere infideles impijque Sodomitæ, Ægyptij, Chananæi, qui tuum brachium irritare, teque quaſi ad duellum prouocare auſi ſunt; vnde eorum audacem temeritatem *traducis*, punis & caſtigas. Nam, vt paulò antè dixi, vera fortitudo eſt, *parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos*, vt illi ſcilicet coacti tuum robur & manum omnipotentem agnoſcant, colant & reuereātur. Vnde Syrus & Arabicus vertunt, *& tu dominator omnium virtutes demonſtraſti, & non crediderunt; tantummodo virtutibus conſummationis eos, quos agnoſcis, potenter redarguis.* Vers. 17.

ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] Complut. Regij, alijque codices habent, *& hos, qui te neſciunt, in audacia traducis*; græcè, ἐξελέγχεις, id eſt arguis, punis, caſtigas; Lyran. Hugo, & alij legunt, *in audaciam traducis.* q.d. Infideles, qui te neſciunt, ſinis audaciores fieri, & in audacia obfirmas, vt audacter ex vno ſcelere in aliud corruant. Verùm *traducis*, idem eſt, quod corripis & flagellas, vti iam dixi. Græca contrariè habent, *& inſcientibus audaciam redarguis.* Vnde S. Auguſtin. lib. 83. quæſt. quæſt. 53. legit, *ſed in ijs, qui ſciunt, audaciam traducis*; Vatabl. *& contumacia præditos redarguis*; Syrus & Arabicus, *eos quos agnoſcis potenter redarguis.* Verùm in Græco excidiſſe videtur negatio, μὴ, id eſt *non*; quam legit Noſter, ideoque vertit, *qui te non ſciunt*, id eſt *neſciunt.* Vtraque tamen lectio conciliari poteſt: impij enim ſciunt Deum Deique potentiam ſpeculatiuè, at non practicè, quia eam non ſatis ſunt experti, ideoque non timent, nec verentur: quare Deus eorum hanc audaciam traducit, id eſt acriter corripit & plectit, vt eam timere diſcant, vti de Philoſophis, *qui cùm cognouiſſent Deum, non ſicut Deum glorificauerunt*, docet Apoſt. Rom. 1. Vbi Nota. Deum maximè ſolere in audaces & inſolentes ſæuire, quales fuere Pharao, Ægyptij & Chananæi, vt eorum ſuperbiam, inſolentiam & audaciam retundat & frangat, faciatque humiles, modeſtos & ſibi reuerenter ſubditos. Vnde aliqui quod eſt in Græco, *qui ſciunt audaciam*, exponunt, *eos qui ſunt audaces*, corripis & plectis,

Tv

VERS. 18. TV AVTEM DOMINATOR VIRTVTIS, CVM TRANQVILLITATE IVDICAS, ET CVM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS: SVBEST ENIM TIBI CVM VOLVERIS, POSSE] Deus dicitur *dominator virtutis*, hoc eſt Primò, qui dominatur ſuæ potentiæ, vt vertit Vatabl. æquè ac animo, ac ſuæ iræ & zeli ſapientiſſimus eſt moderator. Vnde græcè eſt, δεσπόζων ἰσχύος, id eſt dominans robori aut potentiæ. Secundò, per hebraiſmum, q.d. Dominator potentiſſime & robuſtiſſime. S. Auguſt. loco citato legit: *tu autem Dominus virtutum*, id eſt exercituum, qui ſcilicèt angelis, cælis, elementis, omnibuſque creaturis dominaris, eaſque cùm vis in aciem contra hoſtes tuos educis. Tu enim ſub tua poteſtate omnem aliorum potentiam contines, ne limites excedat cohibes, ac pro libito laxas & remittis. Senſus eſt. q.d. Etſi quandoque potentiam tuam in eos, qui eam non credunt exeras, vt te dominatorem virtutis, id eſt potenſiſſimum, oſtendas; tamen id facis non ex paſſione iræ, ſed cum tranquillitate animi, iuſtitiæ ſtudioſi, ideoque cum *magna reuerentia*, id eſt moderatione, velut reuèritus nos, diſponis & gubernas nos, vt omnes intelligant te non iuxta potentiam & iram, ſed iuxta æquitatem & clementiam punire peccatores: ſi enim iuxta potētiā eos plecteres, illico omnes diſperderes & annihilares. *Subeſt* (πάρεστι, id eſt *adeſt*) *enim tibi, cùm volueris, poſſe*, vt quidquid velis, poſſis & opere perficias. Potentia enim tua adæquatur tuæ voluntati: vnde tanta eſt, quanta eſt voluntas tua.

Deus dominator virtutis, dupliciter.

CVM TRANQVILLITATE (Arabicus, *cum ſimplicitate*) IVDICAS] Græcè, ἐν ἐπιεικείᾳ, id eſt in epiikia, cum manſuetudine & æquitate, non pro poteſtate, vel ira; cum moderatione & temperamento, non pro rigore iuſtitiæ; quia dum peccatores punis, non exeris omnes tuas vires, nec indulges iræ, nec ſcelera pro grauitate & merito caſtigas; ſed iuſtitiam clementia temperas, puniſque citra condignum, ideoque *cum tranquillitate iudicas*, vt ſolerter vertit Noſter. Licèt ergo Deus ſit zelator iuſtitiæ, tamen zelus hic, qui in nobis perturbationem affert, in Deo ſummam habet pacem & tranquillitatem ob eius eminentem, tùm ſanctitatem, tum omnipotentiam. *Subeſt enim tibi, cùm volueris poſſe.*

ET CVM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS] Dionyſius *reuerentiam* non hominum, ſed Dei accipit, q.d. Deus magnificè gubernat, vti decet eius maieſtatem omni reuerentia dignam. Secundò, Saluianus lib. 2. de Prouidentia, reuerentiam hominum accipit. q.d. Deus reſpicit culmē dignitatis humanæ, illudque honore proſequitur & quaſi reueretur.

Reueretur quaſi Deus homines: quomodo?

Verùm dico, Græcè eſt μετὰ πολλῆς φειδοῦς, id eſt *cum multa parcitate*, parcendi ſtudio, parſimonia, indulgentia, venia, miſericordia gubernas nos, parcens culpæ & pœnæ, ſi non in totū certè magna ex parte, perindè ac ſi nos reuereteris. Eſt catachreſis. Sic parens cùm caſtigat filium tenere dilectum, reuerenter id facit & coactus: vnde manus ei tremit, ac poſt verbera eas retrahit & cohibet. Sic pædagogus, qui regis filium regni heredem flagellat, cum tranquillitate & reuerentia id facit, vt muneri ſibi à patre rege iniuncto ſatisfaciat. Sic & tu Domine quaſi reuerenter nos punis, quia vt filios tuos aſpicis, & *in virga virorum* (Hebr. אֲנָשִׁים *anaſcim*, id eſt infirmorum, debilium, id eſt debili & lāguida caſtigatione) arguis, atque in plagis filiorum hominum, 2. Reg. 7. 14. Et ſicut, qui lauat purgatque vitrum, cautè id facit, ne vitrum rei cuipiam illidat & frangat: & ſicut figulus delicatè tractat purgatque vaſa lutea, ne ea rumpat. Sic & Deus cautè nos tribulationis ſale fricat, vt ſordes defricet, non vt corpus luteū rumpat. ita Cantacuzenus. Hinc Syrus vertit, *& cum omni pietate* vel *benignitate gubernas nos*; Arabicus, *multa pietate moderaris nos* Reuerentia ergo, vt vertit Noſter, eſt pietas, benignitas, moderatio, indulgentia, vti notant Romani in notis ad Græcam verſionem.

B SVBEST ENIM TIBI, CVM VOLVERIS, POSSE] Arabicus, *& cum volueris, potentia apud te eſt*; Syrus: *ſi volueris, parata eſt virtus*; Vatabl. *nempe tibi cùm vis, potentia præſto eſt*. q.d. Non caſtigas illicò ſcelera, nec condignè pro meritis, quia id potes quando & quomodo vis: cùm enim volueris, nullus effugiet tuas vires & manus. Notat S. Bonauent. potentiam præcedere voluntatem, dici hic tamen vice versā, *ſubeſt tibi, cùm volueris, poſſe*: quia licèt potentia præcedat in eſſendo; voluntas tamen præit in agendo, quia applicat potentiam ad agendum: Deo enim tam facile eſt poſſe, quàm velle. Rurſum hæc omnipotentia in Deo eſt ratio, quare zelo vindictæ, dum ſcelera caſtigat, non perturbetur, ſed cum tranquillitate iudicet & puniat: *Subeſt enim tibi, cùm volueris, poſſe*. q.d. Ideo non turbaris, ſi aduerſum te aut aduerſus tuos aliqui inſurgant, ſed quoad congruit, hominum audacias tranquillus expectas.

C Cùm autem tempus eſt obſiſtendi, & medelam tuis afferendi, & iniquos puniendi, ira reſiſtis & punis exterius, vt in ſumma pace maneas, & interiùs nullo motu, à quo longiſſimè abes, indignationis efferueas. Catellus aduerſus leonem oblatrat, hic verò quietus tranſit, quia prorſus nullum malum ab eo ſibi inferri timet; at cùm oportet manum leuat, & quaſi nihil agens illum diſcerpit. Sic vniuerſi hoſtes tui & ſeruorum tuorum, nullius momenti catelli ſunt, quos velut irridens, eos abſque vlla perturbatione compeſcis. Reſpicis terram, & facis eam tremere; tangis montes, & fumigant: & per Ieremiam ais: *Numquid me ad iracundiam prouocant*? quaſi dicat: Non, *ſed ſemetipſos in confuſione vultus ſui*, Ierem. 7. 19. ita noſter Aluarez de Paz to. 3. contemplat. 29. de pace Dei.

D Moraliter, diſcant hic à Deo principes, iudices, Superiores modum regendi, iudicandi, puniendi. Si enim Deus cum tranquillitate iudicat, & cum magna reuerentia diſponit nos, cum quanta homines, qui eiuſdem naturæ & conditionis ſunt, cum ſubditis & reis idipſum facere par eſt? vti ſubdit Sapiens. Quare grauiter errāt, qui ex imo in ſummum honoris gradum euecti inſoleſcunt, ac ſuperbi inſolenter poteſtate ſua ad aliorum perniciem vtuntur & abutuntur: quo fit, vt omnium odia, ac non rarò ruinam, imò necem ſibi adſiſcant. Audiant Auſon. Exhort. ad modeſtiam:

Rectores modeſtè regant.

Fortunam reuerenter habe, quicumque repente
Diues ab exili progrediere loco.

Præclarè S. Auguſt. libr. 1. Confeſſ. cap. 4. Deum princi-

principem, iudicem & vindicem ita pingit: *Amas, nec æſtuas; zelas, & ſecurus es; pœnitet te, & non doles; iraſceris, & tranquillus es.* Homo ergo cùm ſit imago Dei, debet ille imitago Dei, vt eius ſanctitatem, beneficentiam & perfectionem imitetur, iuxta illud: *Eſtote vos perfecti, ſicut & Pater veſter cæleſtis perfectus eſt*, Matth. 5. 48. & illud: *Serue nequam, &c. nonne oportuit & te miſereri conſerui tui, ſicut & ego tui miſertus ſum?* Matth. 18. 33. S. Auguſt. in pſal. 102. Deum ita loquentem inducit: *Non mihi placent peccata, ſed longanimitate quæro rectè facta. Si punirem peccatores, non inuenirem confeſſores.*

Exempla

Hoc ſapiebat Theodoſius iunior Imper. qui rogatus, cur eos à quibus lædebatur, ſupplicio capitis non mulctaret? *Vtinam*, inquit, *mihi liceret & mortuos ad vitam reuocare.* Rodulphus Imper. cùm poſt morum mutationem clementior ſuis fuiſſet, quàm ab initio imperij, obiurgatus ob id: *Seuerum*, inquit, *& immitem fuiſſe me aliquando pœnituit, lenem & placabilem, nunquam.* ita Æneas Syluius libr. 2. Comment. de geſtis Alfonſi. Alfonſus Aragonum rex, cum argueretur aliquando, quòd nimis mitis ac lenis eſſet erga ſuos, vt qui nonnumquam etiam ijs, qui vel grauiter in ipſum deliquiſſent, ignoſceret: *Malo*, inquit, *multos mea clementia ſeruare, quàm paucos mea ſeueritate perdere. Hominum ſanè clementia eſt, beluarum autem feritas. Quare principem in priuatis iniurijs facilem ad ignoſcendum, in ijs autem, quæ lædunt rempubl. ſeuerum eſſe oportere, ita tamen vt non hominem, ſed crimen ipſum inſectari & punire videatur.* ita Panorm. lib. 2. de Geſtis Alfonſi, qui & libr. 3. has eius cæleſtes voces recenſet. *Per iuſtitiam bonis gratus ſum, per clementiam malis; nihil enim ita aduerſariorum animos flectit, quàm lenitatis & placabilitatis nomen.*

B. Franc. Borja Dux Gandiæ, & vicerex Cataloniæ, cùm ex officio ſontes plectere cogeretur, illacrymabat, ac vt piè morerentur ſatagebat: pro plexorum animabus verò triginta Miſſarum ſacrificia in ſingula capita offerri curabat. Idem factus Societatis Ieſu Generalis, delinquentium pœnas magna ex parte in ſe recipiebat, & cruciatu corporis ſui expiabat. Idem à Salomone didicere philoſophi, quorum axiomata refert Anton. in Meliſſa, Plutarch. in Apophthe. & alij, vt Demonactis: *Non eſſe iraſcendum hominibus, ſed vitijs. Nam hominis eſt peccare, Dei verò aut hominis Deo proximi peccata emendare.* Antigoni regis Macedon. *Clementia plus poteſt, quàm violentia.* Caro ſenior admonebat eos, qui potentes eſſent, vt parcè vterentur ſua poteſtate, quò ſemper vti poſſent, ſentiens clementia & comitate potentiam fieri diuturnam, ferocia breuem. Cùm Cæſar rerum potitus, Pompeij ſtatuas deiectas honorificè repoſuiſſet: *Cæſar*, inquit Cicero, *dum Pompeij ſtatuas reponit, ſuas ſtabilit*, ſentiens illum hoc non in Pompeij gratiam facere, ſed vt ſibi clementiæ ſimulatione fauorem apud ciues conciliaret, atque hoc pacto ſuum regnum conſtabiliret. Plutarch. in Rom. apopht. Traianus Imper. cùm à ſuis nimiæ lenitatis argueretur, *talem ſe Imperatorem eſſe priuatis* reſpondit, *quales ſibi eſſe Imperator priuatos optaret.* Eius ſucceſſor Adrianus: *Principibus*, inquit, *in priuatis offenſis debet eſſe ſatis, potuiſſe vlciſci.* Alexander Seuerus Imper. cùm eius improbantes humanitatem & clementiam Mammæa mater, vxorque Memmia, ſæpè dicerent: *Molliorem tibi poteſtatem & contemptibiliorem imperij feciſti*, reſpondit: *Sed ſecuriorem & diuturniorem.* ita Vit. Cæſar. Thyrræum Pittaci filium Cumis faber quidam ærarius impactâ ſecuri occidit; Cumani homicidam vinctum miſerunt ad Pittacum, vt de eo ſupplicium ſumeret. At ille cognitâ cauſâ dimiſit hominem, dicens, *ignoſcentiam eſſe potiorem pœnitentiâ*, ſentiens, vtilius eſſe condonare, quàm meminiſſe iniuriæ & vlciſci. Sunt qui referant homicidam ab Alcæo fuiſſe dimiſſum, cũ hoc elogio, *Melius eſt ignoſcere, quàm punire.* ita Laërt. lib. 1.

Axioma.

Porrò eadem pax & tranquillitas non in ſola punitione, ſed in omnibus actionibus adhibenda eſt, præſertim vbi multæ occupationes hominis animum diſtrahũt & perturbant. Tunc enim viri ſapientes & ſpiritales omnem ſpem in Deo defigientes, omnia ordinatè, quietè & tranquillè peragunt. Audi S. Gregor. 18. Moral. cap. 25. vel iuxta aliã edit. 29. Explicans enim illud Iob 28. *Et mare, Non eſt mecum. Cùm occupationes*, inquit, *extrinſecus perſtrepunt, intrinſecus in amore pacatiſſima quies tenetur: atque occupationem tumultus exteriùs perſtrepentis diſpenſat interiùs præſidens iudex ratio, & tranquillo moderamine, ea quæ circa ſe ſunt, minùs tranquilla diſponit. Sicut enim vigor mentis frenandis preeſt motibus carnis, ſic ſæpe ſuperimpoſitos tumultus occupationis bene regit amor quietis: quia exteriores curæ ſi peruerſo amore non appetuntur, non confuſo, ſed ordinato animo miniſtrari queunt.* — *Magni agũt omnia pacifice.* — *Qua ratione.*

Vers. 19.

DOCVISTI AVTEM POPVLVM TVVM PER TALIA OPERA, QVONIAM OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM, ET BONÆ SPEI FECISTI FILIOS TVOS: QVONIAM IVDICANS DAS LOCVM IN PECCATIS POENITENTIÆ] q. d. Tuo hoc, Domine, clementiæ in Ægyptios & Chananæos, exemplo docuiſti fideles tuos, iuſtitiæ miſcere humanitatem & beneficentiam: item ſpem eis dediſti veniæ, vt, cùm peccarent, ſi de peccatis verè pœniteant, iterum eos ſis in gratiam recepturus: hanc enim vti Chananæis obtuliſti, ita multò magis ſeruis & filijs tuis offers; quia tu Domine es pater miſericordiarum, & Deus totius conſolationis, 2. Corinth. 1.

OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM] τὸ & non copulat, ſed auget, valetque *etiam, quoque*: nam græcè eſt, δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον, id eſt *decet eum, qui iuſtus eſt, eſſe quoque humanum*, imò philanthropum: iuſtitia enim humana eſt; quæ verò inhumana & ſæua eſt, potiùs crudelitas & ſæuitia eſt, quàm iuſtitia: hinc ſummum ius, ſumma eſt iniuria. *Noli eſſe iuſtus multum*, ait Eccleſ. c. 7. 17. *Miſericors & miſerator, & iuſtus Dominus*, pſal. 111. 4. *Miſericordia & veritas obuiauerunt ſibi, iuſtitia & pax oſculatæ ſunt*, pſal. 84. 11. Debet ergo iuſtitia miſceri benignitate, vt neque nimia ſeueritate ſubditos exacerbet, neque nimia lenitate & laxitate diſciplinam ſoluat, vti docet S. Gregor. 20. Moral. c. 8.

BONÆ SPEI (bene ſperare) FECISTI FILIOS TVOS] Græcè, εὐέλπιδας ἐποίησας, id eſt *bene ſperantes effeciſti, quoniam das in peccatis pœnitentiam*; Vatabl. *bonâ ſpe filios tuos imbuis, qui locum concedis pœnitentiæ peccatorum. Filios* vocat Hebræos, quia

fideles

fideles & veri Dei cultores, ac vocatos ad Dei hereditatem, puta ad eius gratiam & gloriam. *Quoniam iudicans*, id eſt puniens, *das locum in peccatis pœnitentiæ*. q.d. Ita punis, imò ideò punis, vt peccantes moueas ad pœnitentiam quare magnam nobis das ſpem veniæ: vt, ſi peccamus, de ea non deſperemus, ſed pœniteamus, & confidenter tuam indulgentiam imploremus. ita S. Bonau. Aut ſimpliciùs q.d. Cum iudicas, id eſt ſententiam fers in aliquem, cumque ob peccata ad meritam pœnam condemnas, non illicò illam executioni mandas, pœnamque ei decretam infligis, ſed longanimis eam differs, vt reus imò damnatus pœniteat, pœnamque pœnitens & ſupplex euadat. ita à Caſtro.

VERS. 20. SI ENIM INIMICOS SERVORVM TVORVM, ET DEBITOS MORTI, CVM TANTA CRVCIASTI ATTENTIONE, DANS TEMPVS ET LOCVM, PER QVÆ POSSENT MVTARI A MALI-
VERS. 21. TIAS CVM QVANTA DILIGENTIA IVDICASTI FILIOS TVOS, QVORVM PARENTIBVS IVRAMENTA ET CONVENTIONES DEDISTI BONARVM PROMISSIONVM] Eſt argumentum à minori ad maius, aut potiùs à minus veriſimili, ad magis veriſimile. q.d. Si Chananæos hoſtes ſeruorum tuorum, puta Hebræorum, *debitos morti*, id eſt morti obnoxios, mortis reos, morti addictos, ob ſuas ſcelerum culpas & debita, cum tanta cruciaſti *attentione*, græcè προσοχῆς, id eſt circumſpectione, cautione, moderatione, prouida cura & attentione, ne modum excederes in puniendo; vtque modicas eis pœnas eaſque ſenſim infligeres, quæ non tam læderent eos, quàm prouocarent ad pœnitentiam, itaque tam mentem à malitia, quàm corpus à plagis liberarent, ac ſanitati reſtituerent; *cum quanta diligentia*, græcè ἀκριβείας, id eſt ſollicita, exacta exquiſita conſideratione, animaduerſione, cautione, cura & ſtudio; vnde Vatabl. vertit, *ſollicitudine*; alij vertunt, *tenacitate & parcitate* (ſic enim tenaces & parcos vocamus ſollicitos, & attentos ad rem) *iudicaſti*, id eſt, *rexiſti*; vt vertit Vatabl. *gubernaſti*: item peccantes caſtigaſti, puniuiſti; *filios tuos*, fideles Hebræos, *quorum parentibus*, Abrahæ, Iſaac & Iacob, *iuramenta & conuentiones dediſti bonarum promiſſionum*, id eſt promiſiſti & pactus es cum iuramento, te poſteris eorum daturum terram promiſſam lacte & melle manantem, omnemque tuam benedictionem? Id feciſſe Deum patet ex hiſtoria Exodi, Numer. & Deuter. vnde Vatabl. vertit, *quãta ſollicitudine rexiſti filios tuos, quorũ patribus bonas promiſſiones iureiurando pactionibuſq. firmaſti*?

Ad τὸ *attentione*, Græci Vaticani addunt δεήσεως, id eſt *deprecatione*, &, vt nonnulli Latini codices legunt *obteſtatione*, item *parſimonia & indigentia*, quaſi Deus ex nimia clementia indigeret careretque ſupplicijs, quibus eos afficeret: quo figuratè ſignificatur, Deum vltum ſe de Chananæis, cum tanta attentione, quantam diximus; & cum tanta obteſtatione, petendo ab illis, & obteſtando, niſi ſibi conſulerent, tandem perituros, & cum tanta parſimonia, moderatione, indigentia, ac ſi Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod oſtendit ſummam Dei noſtri ſuſtinentiam ac clementiam. Eſt catachreſis & charientiſmus. Hinc illud Apoſtoli: *Pro Chriſto ergo*

A *legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos; obſecramus pro Chriſto, reconciliamini Deo*, 2. Corinth. 5.20. Vide & obſtupeſce dignationem, demiſſionem & clementiam Dei noſtri, qui quaſi iniuriam fecerit, non acceperit, obſecrat peccatores, vt ad ſe ſalutemque ſuam redire velint.

CVM ERGO DAS NOBIS DISCIPLINAM, INIMICOS NOSTROS MVLTIPLICITER FLAGELLAS, VT BONITATEM TVAM COGITEMVS IVDICANTES: ET CVM DE NOBIS IVDICATVR SPEREMVS MISERICORDIAM TVAM] q.d. Cùm tu Domine, peccantes velut pueros (hoc enim eſt παιδεύων) tuos virga diſciplinæ caſtigas, vt emendes, tunc noſtros inimicos, quales fuere Chananæi ceteræque gentes idololatræ, multis magniſque ſupplicijs flagellas, vt cogitemus, & iudicantes diſcernamus, quanta ſit bonitas tua VERS. 22.
B in nos, ac ſæuitia tua in hoſtes noſtros idololatras; eaque de cauſa cùm rurſum peccantes à te iudicamur, id eſt corripimur & caſtigamur, ſperemus ſimilem à te clementiam & miſericordiam, ideoque tibi nos humiliter corde contrito ſubdamus, ac conſtanter adhæreamus, nec ad idola deoſque Gentium declinemus: ſi enim id fecerimus, cum ipſis longè grauiùs à te flagellabimur. Hæc enim eò ſpectant, vt Dei cultum & idolorum ac gentium idololatrarum odium in Hebræis, ad idola procliuibus, ſtabiliat, vt patet ex ſequent.

MVLTIPLICITER] Græcè, ἐν μυριότητι, id eſt in multis millibus, in myriadibus: μύρια enim ſunt decem millia. Vnde myrias ſignificat innu-
C meram & quaſi infinitam multitudinem. Dices, Quomodo ergo ſuperiùs laudauit Dei clementiam, quòd Chananæos paucis modiciſque plagis caſtigaret? Reſp. Initio fuere illæ paucæ & modicæ, vt inuitaret eos ad pœnitentiam; at, vbi illi impœnitentes in ſuis ſceleribus ſe obfirmarunt, Deus plagas plagis addidit ſine fine, donec eos contereret.

VT BONITATEM TVAM COGITEMVS IVDICANTES] Pro *cogitemus*, græcè eſt μεριμνῶμεν, id eſt, ſimus ſolliciti, ne ſcilicet bonitatem tuam grauius offendamus, & ab ea excidamus, itaque pro bonitate iram & ſæuitiam tuam cum impijs Chananæis incurramus, ſed eam iuſto rationis veritatiſque iudicio iudicantes, appendentes & æſtimantes, eidem firmiter agglutinemur, vt, cùm iterum ob delicta quæpiam à te iudicati, id eſt puniti, fuerimus, *ſperemus*, græcè, *expectemus*, pri-
D ſtinam in nos *miſericordiam tuam*, ad eamque cõfidenter recurramus, vt illam implorantes delictorũ veniam & gratiam conſequamur. Hic maximè genuinus & ſimpliciſſimus eſt ſenſus. Huc pertinet expoſitio Cantacuzeni. q.d. *Vt cogitemus iudicantes*, id eſt, vt aſſiduè meditantes bonitatem Dei, iudicemus nos ipſi, ac prudenter æſtimemus quot quantaque ſimus à Deo bona conſecuti. Et Dionyſ. q.d. Vt prudenter diſcernamus correctionem noſtram à reproborum perditione; quare flagella Dei in pijs generant ſpem, in impijs deſperationem.

Secundò, tamẽ appoſitè Nannius, Ianſen. Vatabl. à Caſtro, & alij ſic exponunt. q.d. Ideo nos leuiter vt pueros virga diſciplinæ iudicas, id eſt punis & caſtigas, vt nos pariter iudicantes, id eſt cùm iudicia exercemus, alioſque iudicamus & caſtiga-

caſtigamus, huius tuæ lenitatis & bonitatis ſimus memores, eamque imitemur, ac ſeueritatem lenitate temperemus: nec rigidi ſimus reorum cenſores & iudices, ſed benigni correctores. Sic enim viciſſim à te vel ab alijs *iudicati*, id eſt cenſi, reprehenſi, puniti, moderationem & miſericordiam tuam nobis ſperare poterimus, iuxta illud Chriſti: *Nolite iudicare* (ſeuerè & rigidè) *& non iudicabimini: in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini; & in qua menſura menſi fueritis, remetietur vobis*, Matt. 7. 1. Huc accedunt S. Bonauent. Lyran. & Hugo, qui cenſent nos hic moneri doceríque, vt, cùm alios iudicamus & punimus, faciamus hoc modeſtè; ſicut Deus modeſtè nos puniuit, & punit, iuxta illud Apoſtoli Epheſ. 4. vlt. *Eſtote autem inuicem benigni, miſericordes, donantes inuicem, ſicut & Deus in Chriſto donauit vobis*, id eſt condonauit omnia peccata per merita & gratiam Chriſti.

VERS. 23. VNDE ET ILLIS, QVI IN VITA SVA INSENSATE ET INIVSTE VIXERVNT, PER HÆC, QVÆ COLVERVNT, DEDISTI SVMMA TORMENTA] Græcè, *quamobrem eos, qui in inſipientia vitæ vixerunt iniuſtè, per proprias cruciaſti, vel torſiſti, abominationes*, id eſt per res abominandas, quas ſcilicet ipſi coluerunt vt deos; Vatabl. *quocirca & iniuſtos in ſtolida vita verſatos homines, per ſuas ipſorum impuritates excruciaſti*. q.d. Chananæos impios acriter torſiſti per viles beſtiolas, putà veſpas & crabrones, quas vel quarum ſimiles ipſi pro dijs coluerant, itaque numina reorum vertiſti eis in ſupplicia & fulmina. Notum eſt in Script. *abominationes*, vocari idola & idololatriam, vtpote res ſummè abominandas & execrandas. Redit enim ad oſtendendum atroces pœnas, quibus Deus idololatras afflixit ob nefas idololatriæ, quod proinde ſequent. cap. exaggerat multiſque inſectatur. Sic cap. 11. v. 16. dixit Ægyptios punitos per ſerpentes quos coluerant vt deos, *vt ſcirent, quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur*.

VERS. 24. ETENIM IN ERRORIS VIA DIVTIVS ERRAVERVNT, DEOS ÆSTIMANTES HÆC, QVÆ IN ANIMALIBVS SVNT SVPERVACVA, INFANTIVM INSENSATORVM MORE VIVENTES] Græcè, ψευσθέντες, id eſt decepti, ludificati more infantium. Perperam pro *animalibus*, Complut. legunt, *animabus*; & alij, *manibus*. q.d. Chananæi lignea idola manibus reſecta, coluerunt. Græce enim eſt ζώοις, id eſt *animalibus*. Senſus eſt q.d. Chananæi per idola errando & vagando, eò amentiæ progreſſi ſunt, vt *animalia ſuperuacua*; græcè, τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα, id eſt *hoſtium vilia*, hoc eſt, apud hoſtes vilia & infamia, tum quia hoſtilia, tum quia in ſe vilia & ſpurca, velut numina adorarint, quaſi infantiſſimi & ſtolidiſſimi pueri, qui cum araneis, veſpis, apibus, bufonibus, alijſque beſtijs vilibus & mortiferis ludunt, ideoque ab eis punguntur, & ſubinde necantur. Sic enim Chananæi coluere Beelzebub, id eſt Deum muſcam; habebat enim caput muſcæ; crocodilos, feles, cynocephalos & canes, qui homines mordent, lacerant, necant, vorant, ideoque ea vocauit ἐχθρῶν, id eſt hoſtilia: & ἄτιμα, id eſt vilia, inhonora, fœda, infamia.

Nota Græcè eſt. τῆς πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν, id eſt *longiùs errarunt, quàm erant erroris viæ*; hoc eſt, longiùs: ipſas etiam erroris vias egreſſi, errarunt quàm videbatur fieri poſſe, vt homo erraret. Eſt hyperbole. Sic ait Virgil. 6. Æneid.

Extra anni ſoliſq. vias, vbi cælifer Atlas
Axem humero torquet, ſtellis ardentibus aptum.

Sic valdè ſtultum vocamus ſtultiorem ipſa ſtultitia; valdè ſapientem ſapientiorem ipſa ſapientia, per hyperbolen. ita Ianſen. à Caſtro, & alij. Verùm Noſter, æquè ac Nannius. Vatablus & alij ſubaudiendo propoſitionem μετὰ vel διὰ, ſimpliciùs vertunt, *in erroris via diutiùs errauerunt*.

PROPTER HOC TAMQVAM PVERIS INSENSATIS IVDICIVM IN DERISVM DEDISTI] Græcè, *propter hoc velut pueris ratione carentibus iudicium*, ſiue *pœnam, in ludibrium miſiſti*. In Græco eſt pulchra paronomaſia: παῖς enim, id eſt puer, dicitur quaſi παίζων, id eſt ludens. ἐμπαίζω eſt illudo, ludifico, ἐμπαιγμὸς (quæ vox hic in Græco eſt) ludificatio; ἐμπαιγμα ludificamentum, quo alicui illudimus. q.d. Quia Chananæi velut pueri; pueriles res & beſtiolas pro dijs coluerunt; hinc eoſdem quaſi pueros per eaſdem, putà per veſpas & crabrones, & quaſi puerilibus & ridiculis pœnis, ſed acribus, caſtigaſti & quaſi ludificaſti. VERS. 25.

QVI AVTEM LVDIBRIIS ET INCREPATIONIBVS (id eſt, *ludibrijs increpationis*, vt habent Græca. Eſt hendiadys) NON SVNT CORRECTI (græcè, μὴ νουθετηθέντες, id eſt *non ſunt admoniti*, non ſunt hac admonitione emendati) DIGNVM DEI IVDICIVM EXPERTI SVNT] Græcè, *experientur*, id eſt experti ſunt. Loquitur enim de Chananæis præteritis. q.d. Chananæi, qui ludicris veſparum pœnis non ſunt emendati; hi durum iudicium, id eſt ſupplicium, ſubierunt, cùm à Ioſue & Hebræis funditus ſunt exciſi, & ad internecionem deleti. Pro *ludibrijs*, græcè eſt παιγνίοις: παίγνιον autem eſt ludicrum, luſus, ludibrium, vti ſunt auiculæ, apes, muſcæ, ranæ, quibus ludunt pueri: ijſdem enim quaſi ridiculis & puerilibus nugis, Deus caſtigauit Ægyptios & Chananæos. His opponit *dignum Dei iudicium*, id eſt ſerium grauéque ſupplicium mortis & exterminij totius gentis Chananæorum, quo Deus toti mundo ſuam in puniendo omnipotentiam, æquè ac iuſtam iram & vindictam oſtendit. VERS. 26.

IN QVIBVS ENIM PATIENTES INDIGNABANTVR (multi codices addunt, imò præponunt, *in his enim quæ patiebantur, moleſtè ferebant*: quæ verba videntur addita ex alia verſione: vnde Romani ea delent; idem enim dicunt & repetunt) PER HÆC QVOS PVTABANT DEOS, IN IPSIS CVM EXTERMINARENTVR VIDENTES, ILLVM, QVEM OLIM NEGABANT SE NOSSE, VERVM DEVM AGNOVERVNT: PROPTER QVOD ET FINIS CONDEMNATIONIS EORVM VENIT SVPER ILLOS] q.d. Chananæi, dum paterentur acres morſus veſparum & vilium beſtiolarum, indignabantur quod per illas, quas, vel quarum ſimiles, vt deos coluerant, exterminarentur: quare *videntes* & ſentientes, id eſt animaduertentes, Deum Hebræorum, quem olim negabant ſe noſſe, has plagas ſibi infligere, eum vt verum Deum agnoſcere coacti ſunt, vt patet Iudith 5. 20. Ioſue 2. 9. ſed ſerò, & inuitè ac coactè: quocirca æquum fuit, vt extremà VERS. 27.

mâ clade plecterentur, quare *finis condemnationis*, id eſt extrema damnatio, excidium & exterminium, *venit ſuper eos*, cùm ſcilicet à Ioſue & Hebræis per bella funditus ſunt aboliti. Alij hæc referunt ad Ægyptios, qui à Moſe merſi ſunt in mari rubro. Sed de Ægyptijs egit c. 11. hoc verò c. 12. agit de Chananæis. ita S. Bonauent. Dion. & alij.

Pro *patientes* Complut. & Regij legunt *impatientes*. Vtrumque verum, patientes enim corpore, fiebant impatientes animo. Vnde ex Cõplut. ſic clare vertit Ianſen. *nam cùm in his, in quibus patientes indignabantur, in his ſcilicet quos putabãt eſſe deos, quando per ea puniebantur ſenſiſſent eum quẽ olim negabant ſe noſſe, tũc verum agnouerunt Deum.* Significare vult, Pharaonem cum ſuis, qui prius dicebat: *Neſcio Dominum, & Iſrael non dimittam,* A priuſquam ranis & muſcis, quas pro dijs colebant, eos Deus afflixiſſet, non ſine magna illorum indignatione, qui ægrè ferebant, ſe à ſuis dijs affligi, & à rebus tam leuibus; tum demum agnouiſſe Dominum, ita vt diceret: *Peccaui: Dominus iuſtus, & ego & populus meus impij. Orate Dominum* &c. Verùm iam dixi, hîc agi propriè de Chananæis. Si quis tamen per complexionem cum Cantacuzeno, hæc tam de Ægyptijs, quàm de Chananæis accipi malit, non repugnabo: nam in ſequentib. de vtriſque miſtim loquitur.

Pro *venit*, multi legunt, *veniet*, ſcilicet in die iudicij, *finis condemnationis* reproborum, qui damnabuntur & detrudentur in gehennam. Verùm græcè eſt, ἀπῆλθε, id eſt *venit*, in præterito. Loquitur enim de tranſacto Chananæorum excidio.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occaſione Ægyptiorum & Chananæorum, quos Deus ob ſcelera præſertim idololatriæ excidit, incipit tractare de idololatria; hæc enim maximè primæ veritati & principio ſapientiæ, quod eſt agnoſcere, timere & colere Deum verum, quaſi ex diametro repugnat. Triplicem autem idololatriæ ſpeciem aſſignat: Primam, qua animalia viua colebant pro dijs: Secundam, qua elementa & corpora cæleſtia: Tertiam, qua imagines & idola; ac de his omnibus miſtim pertractat per quatuor capita. Igitur hoc cap. inſectatur eos, qui ex creaturis non agnouere creatorem, ſed creaturam quaſi creatorem coluerunt à v. 1. ad v. 10. inde ad finem capitis grauius increpat eos, qui idola lignea, lapidea, teſtacea ab artifice efformata vt deos adorant, inuocant, de futuris conſulunt, eorumq́ opem implorant.

1. VAni autem ſunt omnes homines, in quibus non ſubeſt ſcientia Dei: & de his quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui eſt, neque operibus attendentes agnouerunt quis eſſet artifex: 2. ſed aut ignem, aut ſpiritum, aut citatum aërem, aut gyrum ſtellarum, aut nimiam aquam, aut ſolem & lunam, rectores orbis terrarum deos putarunt. 3. Quorum ſi ſpecie delectati, deos putauerunt: ſciant quantò his dominator eorum ſpecioſior eſt, ſpeciei enim generator hæc omnia conſtituit. 4. Aut ſi virtutem & opera eorum mirati ſunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit, fortior eſt illis: 5. à magnitudine enim ſpeciei & creaturæ, cognoſcibiliter poterit creator horum videri: 6. ſed tamen adhuc in his minor eſt querela. Et hi enim fortaſſe errant, Deum quærentes, & volentes inuenire. 7. Etenim cùm in operibus illius conuerſentur, inquirunt: & perſuaſum habent quoniam bona ſunt quæ videntur. 8. Iterùm autem nec his debet ignoſci. 9. Si enim tantum potuerunt ſcire, vt poſſent æſtimare ſæculum, quomodo huius Dominum non faciliùs inuenerunt? 10. Infelices autem ſunt & inter mortuos ſpes illorum eſt, qui appellauerunt deos opera manuum hominum, aurum & argentum, artis inuentionem, & ſimilitudines animalium, aut lapidem inutilem opus manus antiquæ. 11. Aut ſi quis artifex faber de ſilua lignum rectum ſecuerit, & huius doctè eradat omnem corticem, & arte ſua vſus, diligenter fabricet vas vtile in conuerſationem vitæ, 12. reliquijs autem eius operis, ad præparationem eſcæ abutatur: 13. & reliquum horum, quod ad nullos vſus facit, lignum curuum, & vorticibus plenum, ſculpat diligenter per vacuitatem ſuam, & per ſcientiam ſuæ artis figuret illud, & aſſimilet illud imagini hominis, 14. aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, & rubicundum faciens fuco colorem illius, & omnem maculam, quæ in illo eſt, perliniens: 15. & faciat ei dignam habitationem, & in pariete ponens illud, & confirmans ferro: 16. ne forte cadat, proſpiciens illi, ſciens quoniam non poteſt adiuuare ſe: imago enim eſt, & opus eſt illi adiutorium. 17. Et de ſubſtantia ſua, & de filijs ſuis, & de nuptijs votum faciens inquirit. Non erubeſcit loqui cum illo, qui ſine anima eſt: 18. & pro ſanitate quidem infirmum deprecatur, & pro vita rogat mortuum, & in adiutorium

torium inutilem inuocat: 19. & pro itinere petit ab eo, qui ambulare non poteſt, & de acquirendo & de operando, & de omnium rerum euentu petit ab eo, qui in omnibus eſt inutilis.

VERS. 1. VANI AVTEM SVNT OMNES HOMINES, IN QVIBVS NON SVBEST SCIENTIA DEI: ET DE HIS QVÆ VIDENTVR BONA, NON POTVERVNT INTELLIGERE EVM QVI EST: NEQVE OPERIBVS ATTENDENTES AGNOVERVNT QVIS ESSET ARTIFEX] Hoc eſt thema totius capitis & trium ſequentium, nimirum oſtendere, tum vanitatem idololatrarum, Philoſophorum ceterorumque hominum, qui creaturis fruuntur; tum oppoſitam veritatem fidelium Dei cultorum, qui Deũ agnoſcere, colere & amare ſatagunt: hæc enim vera eſt ſapientia, cùm prior ſit vana, imò mera vanitas & inſipientia. Græcè, *vani enim* vel *ſtulti* (vtrumque enim ſignificat μάταιοι, vnde Italorum *matti*, id eſt ſtulti) *ſunt omnes homines natura, in quibus ſunt ignorantia Dei.* *Natura*, græcè φύσει, id eſt naturali indole, propenſione, corruptione; item per ſe, ſponte ſua. Sicut enim omnis res creata, quatenus ex nihilo creata eſt à Deo, vana eſt, & ad ſui nihilum vergens & propendens, ſic & homo, præſertim poſt lapſum Adæ, quo natura humana corrupta eſt, mortique obnoxia effecta. Ex hoc enim lapſu enata eſt in homine concupiſcentia, quæ eum ad res vanas, noxias & mortiferas inclinat, atque ignoratio Dei rerumque diuinarum, quæ ad ſalutem & felicitatem ducunt; ex qua prognata eſt multitudo idolorum, hæreſum, errorum & ſcelerum. Syrus, *vani ſunt homines, qui non agnoſcunt Deum*: Arabicus, *quoniam omnes homines, in quibus eſt defectus ſcientiæ, verè vani ſunt.* τὸ *quoniam*, vel, vt græcè eſt, ܡܛܠ ܓܝܪ, id eſt *ſiquidem, etenim*, dat cauſam, cur Chananæi in tot tantaque ſcelera prolapſi ſint, tamque grauiter à Deo puniti: quia ſcilicet Deum verum non agnouerunt, nec reueriti ſunt.

Vani ſunt qui non norũt Deum.

Scientiam Dei intellige non tantùm ſpeculatiuam, ſed & practicam coniunctã cum Dei cultu, timore, obedientia, & amore. Vani ergo & ſtulti fuerunt idololatræ, qui Deum ignorantes, idolum coluerunt & colunt. Vaniores & ſtultiores fuere Philoſophi, qui cùm Deum per ſcientiam naturalem cognouiſſent, eum tamen non vt Deum ea pietate & puritate, qua par erat, coluerunt & glorificauerunt, quos proinde acriter caſtigat Apoſt. Rom. 1. Vaniſſimi & ſtultiſſimi ſunt fideles, qui cùm Deum per fidem cognoſcant, certamque ex ea habeant ſpem æternæ felicitatis, eum tamen eiuſque legem ſpernunt, vt illicitis ſuis voluptatibus perfruantur. Hi enim verbis Deũ confitentur, ſed factis negant: quare quo maiorem habent Dei cognitionem, eo maiorem malitiam, ideoque maiorem damnationẽ ſibi acceſſunt. Nam *ſeruus, qui cognouit voluntatẽ domini ſui, & non fecit*, &c. *vapulabit multis*, Lucæ 12.47. vide dicta Eccl. 1.1. ad illa: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas, præter amare Deum, & illi ſoli ſeruire.* Hoc eſt, quod queritur Iſaias cap. 5. 13. *Propterea captiuus ductus eſt populus meus, quia non habuit ſcientiam.* Et Oſee c. 4. 6. *Conticuit populus meus, eò quòd non habuerit ſcientiam: quia tu ſcientiam repuliſti, repellam te, ne ſacerdotio fungaris mihi.* Et Baruch. c. 3. 28. *Et quoniam non habuerunt ſapientiam, interierunt propter ſuam inſipiẽtiam.* Huc facit illud alibi à me citatum, ſed huic loco proprium, ideoque iterandum:

Qui Chriſtum noſcit, ſat ſcit ſi cetera neſcit:
Qui Chriſtum neſcit, nil ſcit ſi cetera noſcit.

Talis fuit S. Paulus qui 1. Cor. 2. 2. *Non enim*, inquit, *iudicaui me ſcire aliquid inter vos, niſi Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum.* Et S. Gregor. Nazianz. qui in carm. de beatitudinibus ita canit:

Felix à mundo abſtractus, qui viuit eremo
In rigida, & mentem tollit ad aſtra ſuam.
Felix qui multis iunctus, non plurima verſans
Diſtrahitur, pectus ſed dedit omne Deo.

Igitur, ſicut vter vel follis vino vacuus, ſed vento turgidus, vanus eſt, quia nil in ſe habet ſolidi; ſic philoſophus, orator, Theologus Dei practica cognitione, gratia & amore deſtitutus, & inani ſcientiæ vento faſtuque inflatus, vanus eſt & ſtultus; bulla eſt vento tumida, quæ mox ab aëre difflabitur; pappus eſt, cuius villos mox aura diſperget: vapor eſt, fumus eſt, qui mox tenues vaneſcet in auras.

O æterna veritas, & vera charitas, & chara æternitas! Tu es Deus meus, ad te ſuſpiro die ac nocte, ait S. Auguſt. l. 7. Confeſſ. Et S. Bernard. moriens apparens Guilielmo de Monte Peſſulano dixit, ſe in montem Libanum (in cælum) aſcendere, addiditque: *Nulla hic ſcientia, nulla veri cognitio; ſurſum ſcientiæ plenitudo, ſurſum vera notitia veritatis.* ita habet eius Vita.

Quin & Philo lib. de Temulentia: Sicut ſol, ait, exortu ſuo ſtellas abſcondit, tanto ſuo ſplendore perfuſis noſtris oculis; ita quoties animæ oculi ſincero, puro fulgidiſſimoque luciferi Dei, ſenſibili ſplendore irradiantur, nihil aliud poſſunt inſpicere. Affulgens enim eius qui eſt, cognitio nihil non illuſtrat; vt etiam quæ ſunt per ſe ſplendidiſſima, collatione hac obſcurentur.

Denique S. Iuſtinus initio Dialog. contra Tryph. docet, veram philoſophiam & ſapientiã conſiſtere in Dei cognitione & cultu, eamque fruſtra ſe quæſiuiſſe apud Platonicos, Stoicos, Epicureos, ceteroſque Philoſophos, ac tandem admonitu cuiuſdã Sancti inueniſſe in S. Script. putà in libris Apoſtolorum & Prophetarum.

ET DE HIS QVÆ VIDENTVR (perperam in Regijs contrariè legitur, *quæ non videntur*) BONA, NON POTVERVNT INTELLIGERE EVM QVI EST] Græcè, *& de bonis viſibilibus non valuerunt cognoſcere* τὸν ὄντα, id eſt *exiſtentem.* Deus enim græcè dicitur τὸ ὄν, id, eſt *ipſum ens*, in genere neutro; vel ὁ ὤν, id eſt *qui eſt*, in genere maſculino: quia Deus eſt primum, ſummum, increatum, æternum, immenſum ens, quod per ſe exiſtit, & à ſeipſo ſuum eſſe habet, in quo eſt omnium entium rerumque plenitudo & perfectio, vel formaliter, vel eminenter: denique à quo omnia & ſingula totum ſuum eſſe accipiunt, quare ipſe eſt eſſendi oceanus, & eſſentiæ pelagus infinitum. Porrò ait, *Ex his quæ videntur bona*, id eſt ex entibus viſibilibus, quæ à Deo creata ſunt bona,

na. *Vidit enim Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona*, Gen. 1. Bonum enim & ens conuertuntur. Bonum enim eſt paſſio & proprietas entis: quare quantum eſt ens, tantum eſt & bonum: vnde Deus, qui eſt ſummũ ens, pariter eſt ſummum bonum. Senſus eſt q.d. Idololatræ non valuerunt ex entibus boniſque finitis cognoſcere ens & bonum infinitum, à quo illa omne ſuum eſſe omnemq́ue bonitatem hauſerunt; *non valuerunt*, quia non voluerunt: *excæcauit enim illos malitia eorum*, vt dixit c. 2. 21. quia ſcilicet magis amarunt tenebras, quàm lucem: vanitati enim & vanis concupiſcentijs addicti, noluerunt aperire oculos Soli iuſtitiæ, puta Deó, vt eum agnoſcerent ſanctéque colerent. Nam eos ex creaturis potuiſſe & debuiſſe agnoſcere creatorem, clarè aſſerit verſ. 5. Deus enim eſt ſuum & aliorum omnium eſſe: ſi ergo tuum & aliorum eſſe cognoſcas, atque oculos ad eius auctorem velis attollere, illicò cognoſces & Deum, à quo tuum & aliorum eſſe magis dependet, quàm à teipſo, & à tua eſſentia: niſi enim Deus hanc continuè conſeruaret, illico ipſa in nihilum ſuum rueret & rediret. Quare ſi rogeris: *Quis es tu?* reſpondeas cum S. Ioanne Baptiſta. *Ego ſum, qui non ſum.* Sicut Deus à Moſe rogatus: Quis es Domine? vice verſa reſpondit: *Ego ſum qui ſum.*

Nomen Dei eſt ens.

Nota. Proprium Dei nomen eſt *ens*; vel *qui eſt*, vnde illud Deo dederunt Prophetæ, Apoſtoli & Theologi, æquè ac Philoſophi. Prophetæ, vt Moſes, qui interrogans Deum quo nomine vocaretur, ab eo audiuit: *Ego ſum qui ſum*, ſiue *Ego ſum Iehoua*, id eſt, *qui eſt*, Exodi. 3. 14. & c. 6. 3. vide ibi dicta. Iob c. 14. 4. *Quis poteſt facere mundum de immundo conceptum ſemine? nónne tu qui ſolus es?* Dauid pſal. 101. 28. *Tu autem idem ipſe es.* Ierem. c. 51. 19 *Qui fecit omnia, ipſe eſt, & Iſrael ſceptrum hereditatis eius, Dominus exercituũ nomẽ eius.* S. Ioannes Apoc. 1. 8. *Qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt.* Eſther c. 14. 11. *Ne tradas Domine ſceptrum tuum*, inquit, *his, qui non ſunt*, id eſt idolis & idololatris. Solus enim Deus propriè plenéque eſt; idolaſverò & res ceteræ potiùs non ſunt, quàm ſunt: tum quia ex ſe non ſunt, & quod ſunt à Deo acceperunt; tum quia peccati malitia eſt quodammodo infra nihil, ideóque primus eius auctor diabolus, vocatur *is qui non eſt*, & peccatores vocantur *ſocij eius qui non eſt*, Iob 18. 15. Vnde Ezechiel c. 28. 19. loquens de ſuperbo rege Tyri qui erat typus diaboli: *Nihili*, inquit, *factus es, & non eris in perpetuum.*

Gnoma Prophetarum.

Theologorum.

Theologi, vt S. Iuſtin. initio Dialogi contra Tryphon. qui Deum ita definit: *Quod in eodem ſimiliq́ue habitu ac ſtatu ſemper eſt, ceteriſq́ue omnibus cauſa eſt cur ſint id Deus eſt.* S. Greg. Nazianz. iambico 15. *Quid eſt Deus? Eſt*, inquit, *ens, primum omnium & ſummum bonum. Quid eſt angelus? prima Dei creatura. Quid dæmon? deuians à bono. Quid eſt materia? formarum baſis. Quid forma? materiæ decor. Quid cælum? rerum caducarum & firmarum limes. Quid aſtra? flamma, circuli curſum tenens. Quid æuũ? quod abſque tempore aſſiduè fluit. Quid tempus? menſura motus, quem ſol facit. Quid homo? figmentum & imago nobilis Dei. Quid vita? nexus carnis & mentis. Quid mors? vtriuſque diuulſio. Quid mens? viſus interior nullum terminum habens. Quid voluntas? motus mentis. Quid ratio? quæ verum veſtigat. Quid ſermo?*

A *qui idipſum eloquitur. Quid liberum arbitrium? velle moueri quò libet.* hæc Naz. S. Anſel. in Proſolog. c. 22. plenius & profundiùs de Dei eſſe & eſſentia philoſophatur, quem audi: *Tu ſolus Dominus es quod es, & tu es qui es. Nã quod aliud eſt in toto, & aliud in partibus: & in quo aliquid eſt mutabile, nõ omnino eſt quod eſt & quod incepit à non eſſe & poteſt cogitari non eſſe, & niſi per aliud ſubſiſtat, redit in non eſſe, & quod habet fuiſſe, quod iã non eſt, & futurũ eſſe, quod nondũ eſt, id non eſt propriè & abſolutè. Tu verò es quod es, quia quidquid aliquando, aut aliquo modo es, hoc totus & ſemper es, & tu es qui propriè & ſimpliciter es, quia nec habes fuiſſe aut futurum eſſe, ſed tantũ præſens eſſe, nec potes cogitari aliquando non eſſe*, &c.

Hinc Euagrius apud Socratem li. 6. Tripart. c. 21. ait Deum non poſſe definiri, eo quòd non habeat genus, aut differentiam, aut ſpeciem, ſed ſit plenitudo entis omniumq́ue generum, ſpecierum, & rerum. B Attalus Martyr apud Euſeb. lib. 6. Hiſtor. c. 3. à tyranno rogatus, *quod nomen Deus haberet? Qui plures ſunt*, inquit, *nominibus diſcernuntur, qui autem vnus eſt, non indiget nomine.*

Philoſophorum.

Philoſophi, vt Plato, qui in Timæo Deum vocat τὸ ὄν, id eſt ipſum ens. Ariſtot. lib. 8. Phyſic. Deum nuncupat primum ens, cauſam primam, primum mouens, quod cetera omnia mouet. Vnde idem moriturus dicitur ſic Deum inuocaſſe: *Nudus in hunc mundum veni, miſer vixi, dubius morior, quò venturus ſim neſcio: attamen tu ens entium, cauſa cauſarum, miſerere mei.*

Thales Mileſius rogatus, quid in rerum natura eſſet vetuſtiſſimum? reſpondit: Deus, quia nũquam eſſe cœpit. Idem rogatus, *quid eſſet Deus*: C reſpondit: *Quod principio & fine caret*; vel, *Quod ſemper eſt*, teſte Laërtio lib. 1. in eius Vita.

Apuleius lib. de Mundo: *Quid eſt Deus? Quod* inquit, *in triremi eſt gubernator, in curru rector, præcentor in choris, dux in vrbe, imperator in exercitu, hoc eſt in mundo Deus.*

Alexandeſ Magnus, cùm in Ammonis templo à vate dictus eſſet Iouis filius: *Nihil*, inquit, *mirum: nam Iupiter omnium quidem natura pater eſt, ſed ex his optimos queſque peculiariter ſuos facit.*

Pythagoras, teſte Philoſopho lib. 1. de Cælo: *Ipſa tria*, ait, *omnia ſunt: ipſum verò ter eſt ipſum*, ſiue *id quod omni ex parte eſt.* Vnde aliqui ſuſpicantur eum S. Trinitatem cognouiſſe, ſaltem per vmbram & obſcurè.

Orpheus Deum vocauit principium, mediũ & finem vniuerſi. Principium, inquam, vt omnia producentem: D medium, vt producta ad ſe trahentem: finem autem, vt perficientem ad ſeipſum redeuntia.

Triſmegiſtus Dialog. 5. loquens de Deo: *Nihil*, ait, *eſt in omni natura, quod ille ipſe non ſit. Eſt ille ſiquidem, quæ ſunt: eſt ea etiam, quæ minimè ſunt: quæ quidem ſunt, deduxit in lucem; quæ verò non ſunt, occulit in ſeipſo.* Hinc Suidas aſſerit Hermam, ſiue Mercurium, Ægyptiorum ſapientiſſimum, qui Moſi fuit pænè coæuus, dictum eſſe Triſmegiſtum, quòd de ſancta Trinitate diuino quodam ſpiritu locutus ſit, dicens: *Et erat lumen intellectuale, & erat ſemper mens luminoſa, & ſpiritus omnia continens. Extra hunc non eſt Deus, non angelus, non ſubſtantia vlla alia: omnium enim eſt dominus, & pater, & Deus, & fons, & vita, & poteſtas, & lumen, & mẽs, & ſpiritus, & omnia in ipſo, & ſub ipſum*

ſum ſunt; licèt alij per hæc, ipſum dumtaxat attributa deitatis notaſſe velint. Veriùs Clemens Alex. lib. 6. Strom. eum Triſmegiſtum, id eſt ter maximum, cognominatum ait, quòd maximus eſſet rex, philoſophus & ſacerdos.

NEQVE OPERIBVS ATTENDENTES AGNOVERVNT, QVIS (qualis, & quantus) ESSET ARTIFEX] *Quis* ſcilicet cælos, ſtellas, elementa, omniaque quæ in mundo ſunt ex nihilo crearit, tamque artificiosè quoad omnia efformarit; quis eadem tanto ordine diſpoſuerit, tantaque concordia conſociarit, quis illa ipſa continuè conſeruet, foueat, augeat, propaget, vti pulchrè docet Nazianz. orat. 34. quæ eſt ſecunda de Theolog. qui & appoſitè Deum comparat citharœdo, in domo citharam ſcitè pulſanti, cuius melodiam foris audis, eiuſque peritiam miraris, ſed perſonam non vides. Sic enim Deus hunc mundum quaſi citharam harmonicè mouet, ac ſuauiſſimum ex omnium quæ in eo ſunt conſonantia concentum efficit, quem omnes ſtupent, eiuſque auctorem admirantur, ſed perſonam intueri nequeunt.

VERS. 2. SED AVT IGNEM AVT SPIRITVM, AVT CITATVM AEREM, AVT GYRVM STELLARVM, AVT NIMIAM AQVAM, AVT SOLEM ET LVNAM, RECTORES ORBIS TERRARVM DEOS PVTAVERVNT] Idololatria veterum in eo ſita fuit, quòd ſolem, cælumque & alias creaturas coluerint pro creatore: cuius origo & ratio fuit. *Cauſa idololatriæ. Prima.* Prima, quòd nihil eſſe crederent præter viſibilem hunc mundum. Quare negabant eſſe Deum, qui eſſet ſpiritus inuiſibilis. Ita Plato in Cratylo, quem citat Euſeb. lib. 3. de Præpar. cap. 1. *Vetuſtiſſimos Græcorum*, inquit, *cælum, ſtellas, ſolem & lunam, quæ nunc etiam multi barbarorum colunt, deos putauiſſe manifeſtum eſt*. Sic & *Sadducæi dicunt non eſſe reſurrectionem, neque angelum, neque ſpiritum*, ait S. Lucas Actor. 23. 8. Putabant enim nihil eſſe vltra ea, quæ oculis cernimus; ac quod non eſt ſpectabile, non eſſe in rerum natura, vti etiamnum putant athei, ac homines craſſi & animales. *Secunda.* Secunda cauſa fuit pulchritudo, vtilitas, vis & efficacia creaturarum, vt ſolis, cæli, ſiderum, aquæ, ignis, terræ: hæc enim illexit rudes homines ad ea colendum & inuocandum, quòd ijs indigere ſe ſentirent, earumque vim & opem experirentur. ita Euſeb. libr. 3. de Præpar. cap. 2. Acceſſit, & errorem adiuuit Philoſophorum myſtica Theologia, & Poëtarum elegantes fabulæ, qui ignem vocauere Vulcanum, ſpiritum æthereum Iouem, aërem Iunonem, aquam Tethym vel Neptunum, terram Cererem, ſolem & lunam Phœbum & Dianam. Sic & ſtellis nomina deorum dederunt, eiſque mundi dominium aſſignarunt: inde ortus error, vt alij cælum, alij ſolem, alij aërem, alij ignem, alij terram, alij aquam, alij quid aliud mundi & rerum omnium primum principium ponerent & crederent, teſte Ariſt. lib. 1. Phyſic. Inde eadem ſuperſtitioſo rudique vulgo pro dijs habita, & vt numina adorata fuere, vti docet S. Auguſt. libr. 4. de Ciuit. cap. 10. & Euſeb. lib. 3. de Præpar. cap. 2. quem audi: *Ægyptij Oſirim & Iſim ſolem & lunam eſſe aiunt, Iouem ſpiritum qui per omnia tranſeat, Vulcanum ignem, terram Cererem, Oceanum humiditatem, at Nilum fluuium aſſerunt, cui deorum generationem attribuūt: aërem Mineruam appellarunt: quos quandoque deos, aëra dico, aquam, ignem, terram & ſpiritum per vniuerſum orbem tranſire contendunt, & in varias formas hominum atque animalium commutari, quorum cognomines apud ſe homines floruiſſe, Solem, Saturnum, Opim, præterea Iouem, Iunonem, Vulcanum & Veſtam. quæ omnia Manethus latiùs ſcripſit: compendioſius autem Diodorus his verbis: Oſiris & Iſis, ſol & luna ſecundum Ægyptios ſunt, à quibus trinis temporibus, vere, æſtate ac hieme, inuiſibili modo circumductis mundus gubernatur, & omnia naſcuntur, aluntur & augentur.*

Hæc Euſeb. ex Diodoro, idemque confirmat ex Plutarcho: ſubijcit deinde ex Porphyrio: *Aquam deinde atque ignem apprimè venerantur, & in omnibus ſacris adhibent, quia maximè ſalutis humanæ cauſa hæc elementa ſunt*. Denique ita concludit: *Ita generoſa Græcorum ac Ægyptiorum Theologia ad ſublimiora nos perducere fabularum allegorijs pollicita, ad corpora rurſus deduxit: nec aliud quàm ignem & aquam, & partes mundi colere adhortata eſt. Quomodo igitur Saluatoris noſtri Euangelium mirabile non eſt, quo ſolis & lunæ, totiuſque mundi creatorem decenti fide colere; nec elementa corporum, nec viſibilia quædam ſed eum, qui per hæc inuiſibiliter cognoſcitur, creantem intellectum ſolum admirari, ſolumque adorare didicimus? qui per omnia penetrans, cùm ſit incorporalis, ſolo intellectu percipitur: imo verò ineffabilis, & incomprehenſibilis eſt. Panditur autem atque perſpicitur per ea, quæ facit, quæ producit, gubernat, conſeruat, omnibus inuiſibiliter aſſiſtens, non cæleſtibus ſolum, verùm etiam terreſtribus, magnificentiam operum ſuorum per hæc oſtendens, quæ illi deos putarunt.*

Elogia ergo & nimiæ laudes, ac quaſi adulationes Poëtarum, quibus ipſi res creatas quaſi diuinas ac deos celebrarunt, rude vulgus impulit, vt eas deos crederet & adoraret, vti docet Lactant. lib. 1. c. 10. & 11.

SPIRITVM] Aërem ſubtiliorem, aut ventum: ventos enim quaſi deos cultos fuiſſe docet Seneca lib. 4. Natur. quæſt. c. 17. Hinc Æolus ventorum deus & rector. Denique Plato cenſuit Deum eſſe ſpiritum & animam mundi. Vnde Virgilius:

Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Et alius:

Iuppiter eſt quodcumque vides.

Adorabant ergo ſolem, lunam, ſtellas, elementa, velut corpus & membra Dei. Audi S. Auguſt. li. 4. de Ciuit. cap. 11. *Ipſe in æthere ſit Iupiter, ipſe in aëre Iuno, ipſe in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipſe Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proſerpina; in focis domeſticis Veſta, in fabrorum fornace Vulcanus; in ſideribus ſol, luna & ſtellæ; in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano initiator, in Termino terminator; Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in ſyluis, Minerua in ingenijs.*

AVT CITATVM AEREM] Græcè, ταχινὸν ἀέρα, id eſt celerem mobilemque aërem, quæ dicta eſt Iuno: nam ex ἀὴρ, id eſt aër, fit ἥρα, id eſt Iuno. Vnde Macrob. l. 1. in Somn. Scipion. c. 17. *Iuno*, inquit, *aërea cognominata eſt, quòd ipſa aër putaretur, & aëris arbitra.* Ratio eſt, quòd Anaximenes, alijque plures cenſuerint omnium rerum principium eſſe aërem, ſicut Thales cenſuit eſſe

aquam, Heraclitus ignem, Democritus atomos, Pythagoras numeros, teſte Ariſtotele l. 1. Phyſicorum.

Stellæ pro diis habitæ cur?

AVT GYRVM STELLARVM] Id eſt ſtellas Zodiaci, hic enim eſt gyrus & circulus, ac quaſi zona & cingulum cæli. ita Lyran. Hugo, Dionyſ. & alij. Hæ enim ſtellæ, ac præſertim ſol obiens Zodiacum, fruges, fructus, omneſque res in terra producunt. vnde ζωδιακὸς, dicitur à ζωὴ, id eſt vita, quòd motu ſuo vitam rebus ſublunaribus conferat. Hinc conſtellationes Zodiaci pręcipuè ſunt duodecim, quæ & ſigna vocantur, quia animalium quamdam habent ſimilitudinem, de quibus carmen:

Sunt aries, taurus gemini, cancer, leo, virgo,
Libraq́; ſcorpius, arcutenens, caper, amphora, piſces.

Secundò, planiùs & pleniùs per *gyrum ſtellarum*, accipe conſtellationes, quæ ex multis partialibus ſtellis integrantur, itaque quaſi gyrum ſtellarum conficiunt, aut potiùs orbem ſtelliferum, ſiue cælum ſtellatum, putà cælum octauũ, ſcilicet firmamentum: hoc enim tot tantiſque ſtellis, velut pyropis aut ignibus, diſtinctum & variegatum, multi cenſuerunt eſſe Numen & Deum. Vnde in Scriptur. vocatur *militia cæli*, quam adorarunt ipſi quoque Iudæi, vt patet 4. Reg. 23. 5. ita S. Bonauent. Oſorius, & alij. Hinc Planetis dedere nomina deorum: ſummũ enim Planetam vocauere Saturnum, ſecundum Iouem, tertium Martem, quartum Phœbum, quintum Dianam, ſextum Venerem, ſeptimum Mercurium. Ita S. Auguſt. l. 7. de Ciuit. cap. 15. & 16. *Apollinem*, inquit, *quamuis diuinatorem & medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi ſtatuerent, ipſum etiam ſolem eſſe dixerunt: Dianamq́; germanam eius ſimiliter lunam, & viis præſidere: vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat: & ideo ambos ſagittas habere; quod ipſa duo ſidera de cælo radios terras vſque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc eſt Orcum, terrenam & infimam partem mundi: Liberum & Cererem præponunt ſeminibus, vel illum maſculinis, illam femininis: vel illum liquori, illam vero ariditati ſeminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id eſt ad Iouem, qui propterea dictus eſt progenitor genitrixq́; quòd omnia ſemina ex ſe emitteret, & in ſe reciperet.* Subijcit Mineruam eſſe ſummum ætherem. Veſtam eſſe ignem mundi leuiorem, Cererem eſſe terram.

AVT NIMIAM AQVAM]. Græcè, βίαιον ὕδωρ, id eſt *violentam aquam*, putà mare fluctibus agitatum, exundans omniaque obruens. Hinc Thales cenſuit, aquam eſſe rerum omnium principium, imò cælos, aues, piſces, animalia, &c. facta eſſe ex aquis, ſiue ex abyſſo primigenia, plurimorum eſt ſententia, vti oſtendi Geneſ. 1. ſub initium. Hinc & *aqua* dicitur, quaſi à *qua omnia*. Porrò, aquam nomine Tethyos vel Neptuni, vt deum coluere Perſæ & Germani, ſed maximè Ægyptij, qui Nilum ſuum, vtpote agros exundatione ſua irrigantem & fœcundantem, velut Deum coluerunt, teſte S. Athanaſ. orat. contra Gentes. Vnde Claudianus epigr. 6.

Ægyptus ſine nube ferax, imbreſque ſerenos
Sola tenet, ſecura poli, non indiga venti,
Gaudet aquis, quas ipſe vehit, Niloq́; redundat.

AVT SOLEM ET LVNAM] Græcè, φωστῆρας οὐρανοῦ, id eſt *luminaria cæli*, quorum vnum, ſcilicet ſol præeſt diei, alterum, ſcilicet luna, nocti, Gen. 1. Horum enim præ ſtellis ſpecies & fulgor dementes hominum mentes rapuit, vt deos eſſe cenſerent. Hinc Perſæ ſolem coluerunt nomine Mithræ, Ægyptij nomine Oſiris, & lunam nomine Iſidis; alij nomine Phœbi & Dianæ; alij nomine Apollinis & Lucinæ. Vnde & Plinius lib. 2. cap. 6. & 7. de Deo dubitans: *Si quis*, inquit, *ſit Deus, non alius erit quàm ſol.*

RECTORES ORBIS TERRARVM] Græcè, πρυτάνεις. Ita Athenis vocabantur primi magiſtratus, qui ciuilia & ſacra procurabant. *Rectores orbis* ergo vocat deos mundi gubernatores, quibus Gentiles tribuebant ſummam potentiam, prouidentiam & diuinitatem, Deo vni & vero propriam.

QVORVM SI SPECIE DELECTATI, DEOS PVTAVERVNT; SCIANT QVANTO HIS DOMINATOR EORVM SPECIOSIOR EST, SPECIEI ENIM GENERATOR HÆC OMNIA CONSTITVIT. AVT SI VIRTVTEM ET OPERA EORVM MIRATI SVNT, INTELLIGANT AB ILLIS, QVONIAM QVI HÆC FECIT, FORTIOR EST ILLIS] Pro *ſpecioſior*, græce eſt βελτίων, id eſt *melior*; S. Cyprian. l. 3. Teſtim. ca. 59. *pretioſior*. Pro *generator*, græcè eſt γενεσιάρχης, id eſt *generationis auctor* vel *princeps*. Vnde ad verbum vertas, *nam pulchritudinis geneſiarcha creauit ea. Geneſiarcha*, id eſt auctor, ſiue prima origo, vel princeps pulchritudinis generandæ.

Vers. 3.
Vers. 4.

Mundus græcè dictus eſt κόσμος, id eſt *ornatus*, à ſui ſpecie & pulchritudine. Vnde Lactantius lib. 1. de Irâ Dei c. 10. *Opus mundi*, ait, *quo nihil poteſt eſſe, nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad vtilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem.* Vide dicta Geneſ. 1. Verùm errarunt Gentiles, quòd in hac creaturarum ſpecie defixi conſtiterint, nec aſſurrexerint ad rimandum earum opificem & creatorem. Scire enim poterant & debebant, quòd creaturæ ſeipſas producere & creare nequiuerint, ac proinde quòd creatæ ſint ab alio, putà à Deo. Vnde S. Athanaſ. lib. de Incarn. *Mirum eſt*, inquit, *quod nihil ex rebus creatis errabat in Numine intelligendo, præter ſolum hominem: non ſol, non luna, non cælum, non aſtra, non aqua, non æther immutant ſuum ordinem: ſed agnoſcentes ſuum opificem & principem, Rationem, Verbum Dei, eo tenore permanent, quo condita ſunt. Soli autem homines auerſi ab illa bona ſtatione veritatis, iiſque, quæ non erant, affectis, Dei honorem, ac eius cognitionem dæmonibus, & hominibus in lapide effigiatis dedicauerunt.*

Deus pulchritudo immenſa.

Hinc S. Dionyſ. de Diuin. nomin. cap. 1. ait, Deum eſſe pulchrum, & per omnia pulchrum, & ſupremè pulchrum, & ſemper eodem modo pulchrum, & vniuerſi pulchri principalem pulchritudinem in ſeipſo ante omnia habere, ac proinde ipſum eſſe fontem omnis pulchritudinis, & cauſam omnium pulchrorum quæ in mundo ſunt. Et Boëtius l. 3. de Conſol. metr. 9.

Tu cuncta ſuperno
Ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipſe
Mundum mente gerens, ſimiliq́; in imagine formãs.

Vnde & Plato epiſt. 2. ad Dionyſ. regem, Deum nuncupat cauſam pulchrorum omnium. Platonem de more ſequitur Philo libr. de Opificio mundi,

mundi. Quocirca patheticè exclamat S. Auguſt. lib. 10. Confeſſ. c. 27. *Sero te amaui pulchritudo tam antiqua & tam noua: ſerò te amaui: & ecce intus eras, & ego foris: & ibi te quærebam, & in iſta formoſa, quæ feciſti, deformis irruebam.* Idem in Soliloquijs c. 31. *Circumibam,* inquit, *omnia quærens te, & propter omnia derelinquens me. Interrogaui terram ſi eſſet Deus meus, & dixit mihi, quòd non, & omnia quæ in ea ſunt, hoc idem confeſſa ſunt. Interrogaui mare & abyſſos & reptilia, quæ in eis ſunt, & responderunt: Nõ ſumus Deus tuus, quære ſuper nos eum. Interrogaui flabilem aerem, & inquit vniuerſus aer cum omnibus incolis ſuis: Fallitur Anaximenes, non ſum ego Deus tuus. Interrogaui cælum, ſolem, lunam & ſtellas: Neque nos ſumus Deus tuus, inquiunt. Et dixi omnibus his, qui circumſtant fores carnis meæ: Dicite mihi de Deo meo, quod vos noſcitis, dicite mihi aliquid de illo. Et clamauerunt omnes voce grandi: Ipſe fecit nos. Interrogaui proinde mundi molem: Dic mihi ſi es Deus meus, an non? Et reſpondit voce forti: Non ſum, inquit, ego, ſed per ipſum ſum ego; quem quæris in me, ipſe fecit me; ſuper me quære eum, qui regit me, qui fecit te. Interrogatio creaturarum, profunda eſt conſideratio ipſarum: reſponſio earum, atteſtatio ipſarum de Deo, quoniam omnia clamant, Deus nos fecit, quoniam, vt ait Apoſtolus: Inuiſibilia Dei per ea, quæ facta ſunt, à creatura mundi intellecta conſpiciuntur.* Et poſt nonnulla: *Tu Domine principium omnium atque finis, qui es ante primordia ſæculorum, & ante omnes ſæculorum origines. Tu es Deus meus, & Dominus omnium bonorum, quæ creaſti, & apud te omnium ſtabilium ſunt cauſæ, & omnium mutabilium apud te immutabiles ſtant & manent origines, & omnium rationalium & irrationaliũ atque temporalium ſempiternæ viuunt rationes.* Eadem habet lib. 10. Confeſſ. cap. 6. vbi & addit: *Domine amo te. Percuſſiſti cor meum verbo tuo, & amaui te; ſed & cælum, & terra, & omnia, quæ in eis ſunt, ecce mihi vndique dicunt, vt te amem, nec ceſſant dicere omnibus, vt ſint inexcuſabiles. Altiùs autem tu miſereberis, cui miſertus eris; & miſericordiam præſtabis, cui miſericors fueris. Alioquin cælum & terra ſurdis loquuntur laudes tuas.*

SI VIRTVTEM ET OPERA EORVM MIRATI SVNT] Græcè, εἰδὲ δυνάμιν, καὶ ἐνέργειαν ἐκπλαγέντες, id eſt, *ſi potentia & efficacia perculſi ſunt, intelligant ab ipſis, quoniam qui hæc conſtituit fortia, fortior eſt illis.* q.d. Si miram vim agendi in ſole, cælis, ſtellis, igne, herbis, plantis, ventis, procellis, fulminibus, &c. idololatræ admirantur, ideoque ea colunt; multò magis mirentur & colant omnipotentiam Dei, qui has vires creaturis indidit, ſed ita vt ſibi longè maiores reſeruarit, vnde & alias creaturas ijs quas creauit, longè efficaciores & fortiores creare poteſt: ac vires, quas iam creatis dedit, ad libitum reuocat & adimit: vti igni ademit vim vrendi tres pueros fideles in fornace Babylonia, leonibus ademit ferociam ne nocerent Danieli cap. 6. ſoli, lunæ & cælis ademit motum & curſum, cùm ea ſtitit ad imperium Ioſue cap. 10. 13. mari ademit ſuam continuationem & alueum, cùm illud dimiſit ad imperium Moſis, vt Hebræi ſicco pede tranſirent, Exodi 14.

Trimegiſtus in Pimandro Deum comparans agricolæ: *Aſpice,* inquit, *agricultorem ſemina in terræ gremium diffundentem, alibi quidem triticum, hordeum alibi, alibi verò reliqui generis ſemina. Aſpice eundem vites, maloſq; & ficus repaſtinantem atque amputantem. Eodem modo Deus ipſe, in cælum quidem ſerit immortalitatem, in terram verò mutationem, in totum denique mundum vitam ac motum.* Lactantius lib. 7. c. 3. *Si Deus,* inquit, *fecit mundum, ſuis ergo ſine mundus ſi regit, vtique ſicut mens corpus regit; ſed tanquam dominus domum, nauimque gubernator, auriga currum; nec tamen mixti ſunt ijs rebus, quas regunt.*

A MAGNITVDINE ENIM SPECIEI ET CREATVRÆ COGNOSCIBILITER POTERIT CREATOR HORVM VIDERI] Græca hîc variant: Vaticana enim habent, *à magnitudine enim ſpeciei,* vel *pulchritudinis creaturarum;* Complut. & Regia, *ex magnitudine enim, & pulchritudine, & creaturis;* S. Chryſoſt. hom. 4. in Gen. *ex magnitudine & ſpecie creaturarum, vniuerſi conditor decenter conſideratur;* S. Gregor. 26. Mor. c. 28. *per magnitudinem creaturæ & ſpeciem poteſt intelligibiliter, creator videri.* Pro *cognoſcibiliter,* græcè eſt ἀναλόγως, id eſt analogicè, ſiue per analogiam, comparationem, proportionem, collationem, illationem. Senſus ergo eſt q.d. Ex magnitudine pulchritudinis & molis, virtutiſque creaturarum, analogicè cognoſci poteſt, quanta ſit magnitudo, tam pulchritudinis, quàm immenſitatis, perfectionis & omnipotentiæ ipſius creatoris: tum quia ex effectu cognoſcimus cauſam, ac *ex operibus agnoſcitur opifex,* ait S. Athanaſ. lib. 1. contra Gentes. tum quia, ſi tanta eſt pulchritudo, quantitas, perfectio & potentia in angelis, ſole, cælis, alijſque creaturis finitis & limitatis, quanta debet eſſe in creatore infinito & quaquauerſum illimitato, qui cælum & terram implet ſua eſſentia, præſentia & potentia, imò ſupra cælum per ſpatia illa vacua ſua immenſitate in immenſum ſe extendit? Hæc enim eſt analogia, & comparatio analogica creaturæ cum creatore. Hinc Dei magnitudo, maieſtas, potentia, ceteraque attributa abſolutè ſunt infinita, ita vt eis nil addi poſſit; adeo vt totus mundus ne vel hilum Deo adijciat, ſed Deus ſolus tantus eſt, quantus eſt Deus cum mundo coniunctus: quia Deus eſt immenſus planè & infinitus: infinito autem nil addi poteſt. Sicut ergo vmbra ſolis ſoli nil addit lucis, ſic nec mũdus quidquam bonitatis vel perfectionis addit Deo. Mundus enim eſt vmbra Dei.

Mundus eſt vmbra Dei.

Alia ſimilitudine, idipſum declarat S. Iuſtin. in Reſp. ad Orthodox. *Sicut,* ait, *quod vnum vel vnitas eſt numeri principium, nil confert ad eius perfectionem; nam & cùm non eſſet numeri principium, perfectum erat, & factum principium numeri, non auctum eſt: ſic Deus ante creationẽ erat perfectus, & poſt creationem non eſt auctus. Nihil ergo eorum, quæ ex creatione ſunt, Deum auget.*

Deus eſt quaſi vnitas in numero.

Quocirca ex hac Sapientis gnome & ex illa Apoſtoli Rom. 1. 20. *Inuiſibilia enim ipſius per ea, quæ facta ſunt, intellecta, conſpiciuntur,* certum eſt viribus naturæ cognoſci poſſe Deum eſſe, eſſeque vnum. Vide rationes naturales, quibus idipſum probat Damaſc. lib. 1. de Fide c. 5. Richard. de S. Victor. lib. 1. & 2. de Trinit. S. Thomas l. 1. contra Gentes c. 43. Hoc eſt, quod ait S. Dion. c. 7. de Diu. nom. Deum conſpici ex ordinatiſſima creaturarum omnium diſpoſitione. Idem epiſt. ad Titum: Mundi fabrica, ait, diuinarum rerum, quæ non videntur, eſt integumentum. Et

Plato in Sympoſ. aſſerit ex pulchritudine rerum creatarum pulchritudinem quamdam admirandam diuinitatis cerni. Nam *cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum*, pſal. 18. 1. Et: *Plena eſt omnis terra gloriâ eius*, Iſaiæ 6. 3. Vnde huc alludens Apoſtolus Rom. 1. 20. ait: *Inuiſibilia enim ipſius* (Dei) *à creatura mundi per ea, quæ facta ſunt, intellecta, conſpiciuntur, ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas*, vbi plura hac de re annotaui.

Vide Theodoret. ſerm. 1. & 2. de Prouidẽtia. S. Proſperum lib. 2. de Vocat. Gentium cap. 4. S. Ambroſ. & Baſilium in Hexamer. Vide & Iob c. 38. & ſeq. vbi Deus ex magnitudine terræ, maris, nubium, pluuiarum, tonitruorum fulminum, Behemot, id eſt elephanti, ac Leuiathan, id eſt ceti, ſiue balenæ, &c. ſuam magnificentiam arguit, imò S. Iob ad oculum repræſentat.

Philoſophorum de Deo vno gnoma: Orphei.

B Porrò S. Cyrillus lib. 1. contra Iulianum, haſce de Deo vno & vero recitat Gentilium Philoſophorum & Poëtarum ſententias. Orphei: *Vnus eſt, per ſe exiſtens, vnius progenies omnia facta ſunt. Ipſe autem in illis melior eſt. Neque illum quis intuitus eſt ex mortalibus, ipſe verò omnes videt. Et poſt alia iterum: Ipſe enim firmatus eſt in æreo cælo, aureo in throno, ſuper terram autem pedibus vadit. Manumq́; dexteram ad fines Oceani vndequaque extendit: tremunt enim in circuitu monteſque magni, & flumina, cinitates profundumq́ue iucundi maris.*

Pythagoræ.

Pythagoræ: *Deus quidem vnus & ipſe non, vt quidam ſuſpicantur, extra mundi gubernationem, ſed in ipſo totus in toto circulo omnes generationes conſiderat, contemperatio exiſtens omnium ſæculorum & lux ſuarum virtutum & operum, principium omnium, lumen in cælo, & pater omnium, mens & animatio omnium, circulorum omnium motio.*

Platonis.

C Platonis: *Nam patrem & factorem vniuerſi huius inueniſſe, arduum opus eſt; & inuentum omnibus enunciare impoſſibile.* Rurſum, inquit, ſenſit Plato *de vno Deo, nomen quidem illi nullum congruere, neque humanam cogitationem poſſe comprehendere; ſed appellationes quæ de eo dicuntur, à poſterioribus eſſe, abuſiueq́; de ipſo dici. Quod ſi omnino aliquid, nominibus quibus vtimur, de eo dicere audendum, magis appellationem vnius, & boni ei tribuendam: nam illud inſinuat circa ipſum ſimplicitatem, atque per hoc ſufficientiam. nullo enim opus habet, nec partibus, nec ſubſtantia, nec virtutibus, nec efficacijs, ſed eſt omnium horum auctor. Boni autem vocabulum commendat nobis, quòd ab ipſo omne quod bonum eſt, dum alij pro viribus imitantur illius; ſi ita licet dicere proprietatem, perq́; illam ſalutem accipiunt.*

Triſmegiſti.

D Mercurij Triſmegiſti, ſiue Hermetis ter maximi: *Deum intelligere quidem difficile, eloqui autem impoſſibile, ſi cui etiam intelligere poſſibile. Incorporeum enim corpore ſignificare impoſſibile, & perfectum imperfecto comprehendere non poſſibile, & ſempiternum conferre cum momentaneo difficile. Nam hoc quidem ſemper eſt, illud autem prætergreditur: & hoc quidem verum eſt, illud ſub apparentia adumbratur: quantum igitur infirmius à fortiore, & minus à meliore diſtat, tantum etiam à diuino & immortali mortale. Proinde ſi quis incorporeus oculus egrediatur à corpore ad contemplationem pulchri, & ſublimis at contempletur non figuram, non corpus, non ſpecies intueri quærens, ſed illud potiùs quod omnia facere poteſt, quod quietum, quod tranquillum, quod ſolidum, quod inconuertibile; quod ipſum omnia & ſolum, quod vnum, quod ipſum ex ſeipſo, quod ipſum in ſeipſo, quod ſibi ipſi ſimile; quod neque alij ſimile eſt, neque ſibi diſſimile. Et iterum ille: Itaque de illo vno & ſolo bono intelligens, nihil impoſſibile dixeris. Omnis enim virtus ipſe eſt: neque in aliquo ipſum cogites eſſe, neque iterum quaſi extra aliquem. Ipſe enim eſt qui ſine termino omnium eſt terminus; & qui à nullo comprehenditur, omnia in ſe comprehendit, Quoniam quod diſcrimen eſt corporum ad incorporea, & genitorum ad ingenitum, & neceſſitati ſubditorum ad liberè exiſtens, vel terrenorum ad cæleſtia, & corruptibilium ad ſempiterna? non quòd aliud quidem liberè exiſtat aliud autem neceſſitati ſubditum. Quæ autem infrà imperfecta ſunt, corruptibilia ſunt.*

Sophoclis.

Sophoclis: *Vnus veriſſimè vnus eſt Deus, qui cælũ ordinauit, & terram ingentem, pontiq́; iucundam vndam, & ventorum vim. Plerique autem mortales corde errantes, extruimus in animarum iacturam deorum imagines ex lapidibus & lignis, vel ex auro fabricatis, vel elephantinis figuris, ſacrificiaque illis & ferias otioſas apparantes, eos colere arbitramur.*

Xenophontis.

Xenophontis: *Igitur manifeſtum quòd magnus ſit & potens, omniaq́; concutiat & confirmet; ignotum autem qualis ſit figura. neque enim videtur eſſe luci-diſſimus ſol, neq; hic videtur permittere, vt ipſe cernatur: ſed ſi quis imprudenter eum ſpectet, oculis priuatur.*

Moraliter hic diſce à creaturis aſſurgere ad creatorem, ac in ſingulis Deum intueri. In ijs enim Deus ſuam pulchritudinem expreſſit, vel potiùs adumbrauit, vti ſol ſeipſum exprimit in parelio. Lege Bellarm. lib. de Aſcenſu mentis in Deum. Hinc mundus hic S. Antonio, S. Benedicto, S. Bernardo, ceteriſque Anachoretis fuit volumen deitatis, in quo ſcilicet ipſi Deum Deiq̃ue magnificentiam legerunt & contemplati ſunt. Præclarè S. Auguſt. in pſal. 26. *Circuiui*, inquit, *& immolaui in tabernaculo eius hoſtiam iubilationis. Immolamus hoſtiam iubilationis, immolamus hoſtiam lætitiæ, hoſtiam gratulationis, hoſtiam gratiarum actionis quæ verbis explicari non poteſt. Immolamus autem vbi? In ipſo tabernaculo eius, in ſancta Eccleſia. Quid ergo immolamus? Abũdantiſſimum, & inenarrabile gaudium, nullis verbis, voce ineffabili. Hæc eſt hoſtia iubilationis. Vnde quæſita, vnde inuenta eſt? Circumeundo, inquit, circuiui & immolaui in tabernaculo eius hoſtiam iubilationis. Circumeat animus tuus per vniuerſam creaturam, vndique tibi clamabit creatura, Deus me fecit. Quidquid te delectauerit in arte, artificem commendat, magiſque ſi circumeas vniuerſa, conſideratio concipit artificis laudem. Vides cælos, magna opera Dei ſunt. Vides terram, Deus fecit, ſemina innumera, diuerſitates germinum, multitudinem animalium, Circui adhuc cælos vſque ad terram, nihil relinquas. Vndiq́; tibi omnia reſonant conditorem. Et ipſæ ſpecies creaturarum voces ſunt quædam creatorem laudantium. Quis autem explicet laudibus vniuerſã creaturam? quis illam explicet laudibus? quis dignè laudet cælum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt?* Et poſt nonnulla: *Quis dignè laudet Angelos, Sedes, Dominationes, Principatus & Poteſtates? quis dignè laudet hoc ipſum, quod in nobis viget vegetans corpus, mouens membra: ſenſus exercens, & memoria tam multa complectens, intellectu tã multa diſcernens, quis dignè laudet? at ſi in iſtis creaturis Dei ſic laborat humanus ſermo, in creatore quid agit, niſi ſola reſtat ſermone deficiente iubilatio? Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hoſtiam iubilationis.* Idem ſerm. 143. de Tempore:

pore: *Interroga* inquit, *pulchritudinem terræ, Interroga pulchritudinem maris, interroga pulchritudinem dilatati & diffuſi aëris, interroga pulchritudinem cæli, interroga ordinem ſiderum, interroga ſolem fulgore ſuo diem clarificantem, interroga lunam fulgore ſuo ſequentis noctis tenebras temperantem, interroga animalia, quæ mouentur in aquis, in terris, quæ volant in aëre, latentes animas, perſpicua corpora viſibilia regenda, inuiſibiles regentes: interroga iſta. Reſpondent tibi omnia: Ecce, vide, pulchra ſumus: pulchritudo eorum confeſſio eorum eſt. Iſta pulchra mutabilia quis fecit, niſi incommutabilis pulcher in ſeipſo?*

Quid ergo eſt *mundus*? *eſt liber diuinitatis*, ait, Triſmegiſtus ac S. Baſil. hom. 11. in Hexam. & S. Chryſoſt. in pſ. 148. Quid eſt *ſæculum*? *eſt ſpeculum diuinorum*, ait idem Triſmegiſtus; imò S. Paulus 1. Cor. 13. in quo reſplendet diuina maieſtas.

B Quid eſt mundus? eſt *lyra* vel *cithara* ſuauem edens diuinæ prouidentiæ concentum, cuius lyricen vel citharœdus eſt Deus ita S. Athanaſ. or. contra idola, & S. Auguſt. 10. Confeſſ. c. 6. Quid eſt orbis? eſt *pictura* pulcherrimè variegata (inſtar campi, qui eſt quaſi tapes floribus herbiſque variè coloratus) cuius Apelles & pictor eſt Deus. ita S. Athanaſius & S. Auguſt. locis iam citatis. Quid eſt orbis terræ? *eſt mundi totius templum*, ait, Triſmegiſtus apud S. Auguſt. l. 8. de Ciuit. c. 23. Quid eſt mundus? eſt coloſſus, eſt baſilica, imò ciuitas pulcherrima, cuius artifex & conditor eſt Deus, Hebr. 11. 10. Quocirca S. Baſil. orat. de S. Iulitta ait: *Nox tibi noua precandi Numinis argumenta ſubijciat. Cùm cælum inſpicis, & in siderũ pulchritudinem intueris; rerum aſpectabilium Dominum roga, & optimum huius vniuerſitatis opificem Deum venerare.* S. Paulin. ep 4 ad Seuer. *Omnia ſub ſole vanitas. Proinde ſuper ſolem veritas. Ita qui in veritate cõſiſtunt, etſi intra mundum viuant habitatione corporea, tamen ſupra mundum ſunt conuerſatione cæleſti, & aſtrorum choros, vel cælorum polos euolantes ſpiritu ſcandunt & ſuperuadunt celſioreſque elementis agunt,* &c. B. Laurent. Iuſtin. ſerm. de S. Martino. *Oculis aſpiciebat in cælum, vbi cordis ſui repoſitum ſciebat eſſe theſaurum. Eſt enim Chriſtus Dominus humilium theſaurus. pauperumq; diuitiæ. O Iſrael, quàm magna eſt domus Dei, & ingens locus poſſeſſionis eius!* Baruch 3. 24. Si terram & terrena calcas, punctum cælo vaſtiſſimo commutas. Quanta verò eſt ſumma illa Dei cælo præſidentis magnitudo & maieſtas? Si totum cor ei dedas, totum das quod potes, ſed reipſa parum das. Etiamſi Deo mille dares corda, etiamſi immenſis animis & ardoribus Seraphicis illi ſeruires; etiamſi mille millionibus annorum ad ſudorem pro eo laborares: quid hęc ſunt ad Deum? quid ad tantùm charitatis & magnificentiæ profluuium?

Vers. 6. Sed tamen adhvc (*adhuc*, non eſt in Græco) in his minor est qverela. Et hi enim fortasse errant, Devm qværentes,
Vers. 7. et volentes invenire. Etenim cvm in operibvs illivs conversentvr, inqvirvnt: et persvasvm habent, qvoniam bona svnt qvæ videntvr] Pro *querela*, græcè eſt μέμψις, id eſt reprehenſio, culpa.

A prima ſpecie idololatriæ eorum, qui coluerunt ſolem, lunam, aliaſque creaturas, progreditur ad ſecundam ſpeciem eorum, qui co-

A luerunt idola, id eſt ſtatuas arte hominis factas, hancque illa deteriorem & grauiorem oſtendit. vt præ hac illa veniabilis & venià quodammodo digna, vel certè minus indigna videatur. Senſus eſt, q. d. Solicolæ, cælicolæ, ceterique aliquam creaturam diuino honore colentes, minùs culpandi videntur præ illis, qui idola fecerunt & adorarunt. Fortè enim ipſi idcirco in cultu ſolis alteriuſue creaturæ errarunt, quòd cùm Deum quærerent & vellent inuenire, ſolem, ſtellas aliaſque res creatas ob eximiam pulchritudinem conſiderantes, illis inhæſerint, nec ad Deum, quẽ oculis videre non poterant, mentem ſuſtulerint: quare ſoli alijſque rebus eximiè pulchris, quibus nil pulchrius aſpiciebant, diuinitatem tribuebant.

B Nota *τὸ fortaſſe*, non referri ad *errant* præciſè: certũ eſt enim eos errare in cultu & adoratione creaturarum, ſed ad *τὸ errant Deum quærentes*. q. d. Fortè hi aliqua ratione à grauitate ſceleris idololatriæ, ſi non in totum, ſaltem in parte excuſari poſſunt, quòd fortuitus eorum fuerit error: cùm enim quærerent Deum, fortuitò incurrerunt in ſpecioſas creaturas, cumque alium Deum non reperirent nec aſpicerent, illas pro dijs habuerunt. ita Dionyſ. Ianſen. Cantacuzen. & alij. Vnde ait, *Cùm in operibus illius conuerſentur*, id eſt, cùm occupent ſe operibus Dei conſiderandis, *perſuaſum habent*; græcè, πείθονται τῇ ὄψει, id eſt *perſuadentur aſpectu*, credunt oculis, *quoniam bona*; græcè, *pulchra ſunt, quæ videntur*. q. d. Lenocinio oculorum decepti pulchras has creaturas coluerunt, cùm pulchrius nil cernerent, nec Deum pulcherrimum oculis contueri poſſent.

C Itervm avtem nec his debet ignosci. Vers. 8.
Si enim tantvm potvervnt scire, vt pos- Vers. 9.
sent æstimare sæcvlvm; qvomodo hvivs Dominvm non facilivs invenervnt?] Eſt Correctio. Ne quis enim, ex eo quòd extenuauit ſolicolarum &c. culpam eos culpa liberet, idcirco hìc eorum errorem arguit, ac venia dignum negat. q. d. Ne hac quidem excuſatione ſtudij, & intentione quærendi Deum veniam merentur, quia ex ſæculo, id eſt ex mundo, hoc eſt ex mundi creaturis, facilè potuerunt & debuerunt aſcendere ad opificem, & agnoſcere creatorem: vnde ad eum debuerunt oculos mentis attollere. Pulchra claraque ratione & ſimilitudine idipſum demonſtrat Triſmegiſtus Dialogo 5. *Etenim cùm ſtatuam & imaginem abſque fabro*

D *& pictore fieri nullus aſſerere audeat, miram mundi huius conſtructionem ſine conditore conſtitiſſe putabimus? ô cæcum homunculum! ô nimis impium! ô profundis obrutum ignorantiæ tenebris! Caue, caue, ô fili mi Tati, ne vnquam artificium primes artifice.*

Æstimare sæcvlvm] Græcè στοχάσασθαι, id eſt Primò, obſeruare, conſulere, & ſagacitate tua penetrare naturam huius mundi; Secundò, coniectare & coniectura aſſequi, ac per effectus & ſigna cognoſcere *ſæculum*, id eſt mundum, ac res naturales, quæ ſunt à Deo creatæ in mundo; Tertiò collimare, in ſcopum intendere, ac mundi indolem, dotes & proprietates, velut album collimatori propoſitum, acie mentis figere. Sic enim Ariſtot. & Philoſophi tota mentis intenſione naturas elementorum, animalium, alia-

alia rumque rerum phyſicarum ſcrutati, eaſdem intellexerunt & comprehenderunt; ſed ibi defixi ad opificem & creatorem Deum oculos nō ſuſtulerunt, ideoque *euanuerunt in cogitationibus ſuis*, vt ait Apoſt. Rom. 1. Idem hodie videre eſt in multis Philoſophis, Aſtrologis, Mathematicis, mercatoribus, artificibus: adeoque maior pars hominum creaturæ alicui inhæret, & obliuiſcitur Creatoris, quæ magna & ſummè miſeranda eſt mortalium vanitas & cæcitas.

Vers. 10. INFELICES (ταλαίπωροι, id eſt miſeri, ærumnoſi, calamitoſi) AVTEM SVNT, ET INTER MORTVOS SPES ILLORVM EST, QVI APPELLAVERVNT DEOS OPERA MANVVM HOMINVM, AVRVM ET ARGENTVM ARTIS INVENTIONEM, ET SIMILITVDINES ANIMALIVM; AVT LAPIDEM INVTILEM OPVS MANVS ANTIQVÆ] q.d. Idololatris ijs, qui colunt ſolem, lunam, aliaſve res creatas, longè miſeriores ſunt & infeliciores idololatræ illi, qui colunt idola & ſimulacra ex auro, lapide, ligno, argilla ab artifice humana arte efformata: quia illi colunt opera Dei; hi verò opera hominum; putà fabrorum, figulorum, pictorum, &c. Ita S. Athanaſ. orat. contra idola, qui & addit. quòd fabri non poſſunt fabricare deos, ſed fabriles duntaxat ſtatuas, eaſque inanimas, quas animare & viuificare nequeunt, multò minùs deificare. Deus autem inanima poteſt animare, humana deificare, & ex hominibus deos efficere, iuxta illud *Ego dixi, Dij eſtis, & filij Excelſi omnes*, pſalm. 81. 6. imò Deus hominem vniens Verbo in Chriſto, illum verè Deum effecit. *Nimis enim ſtultum eſt credere, deos, quos fecerunt homines, plus valere apud eos, quos fecit Deus, quàm valent ipſi homines, quos idem ipſe fecit Deus*, ait S. Auguſt. lib. 8. de Ciuit. c. 24.

Idololatrarum ſpes inter mortuos. INTER MORTVOS SPES ILLORVM EST] Græcè, *in mortuis ſpes illorum ſunt*, hoc eſt Primò, q.d. Hi idololatræ in idolis inanimis & mortuis ſpes ſuas defigunt, ac deos non viuos, ſed inſenſiles inuocant. Hinc Secundò Vatabl. vertit, *mortua eſt ſpes illorum*, id eſt carent omni ſpe, quia illam defixerunt in idolis mortuis, quæ eos iuuare, imò audire nequeunt; quare ſpes eorum eſt deſperata, ideoque non eſt ſpes, ſed deſperatio.

Primò *Secundò.* *Tertiò.* Tertiò, q.d. Adeo ſunt deſperati, vt quaſi in numero damnatorum, qui omnem ſalutis ſpem abiecerunt, eſſe videantur. Aut q.d. Sicut mortui non habent ſpem vitæ: ſic idololatræ non habēt ſpem ſalutis; ſed ſicut illorum vita, ſic horum ſalus eſt deſperata, quia carent fide & cognitione Dei, à quo ſolo ſaluari poſſunt. *Quartò.* Quartò, q.d. Nō ſperant, hoc eſt, non expectant niſi mortem & damnationem, vt inter mortuos & damnatos deputentur; hoc enim & nil aliud eos manet & expectat. Ex aduerſo de fidelibus & iuſtis dixit c. 3. 4. *Spes illorum immortalitate plena eſt.* Omnes hi ſenſus veri ſunt & appoſiti, ſed primus plenior & ſimplicior videtur. Hoc eſt quod canit Pſaltes. *Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.* pſal. 113.

AVRVM ET ARGENTVM (putà aurea & argentea ſimulacra, ſtatuas ex auro & argento fabricatas: ſtatuas, inquam, inanimas deorum, imò hominum defunctorū) DEOS APPELLAVERVNT] Fouit iuuitque errorem & ſuperſtitionem dia-

A bolus, qui, vt ex Triſmegiſto docet S. Auguſt. lib. 7. de Ciuit. c. 6. & lib. 8. c. 23. & ſeq. in ſimulacra ſe inſinuans, per illa loquebatur, dabatque reſponſa & oracula; vnde illa velut numina à populo conſulta & culta ſunt. Sed audi Auguſt. *At ille (Triſmegiſtus) viſibilia & contrectabilia ſimulacra, velut corpora deorum eſſe aſſerit. Ineſſe autem his quoſdam ſpiritus inuitatos qui valeant aliquid, ſiue ad nocendum, ſiue ad deſideria eorum nonnulla complenda; à quibus eis diuini honores & cultus obſequia deferuntur. Hos ergo ſpiritus inuiſibiles per artem quamdam, viſibilibus rebus corporalis materiæ copulare, vt ſint quaſi animata corpora illis ſpiritibus dicata & ſubdita ſimulacra; hoc eſſe dicit deos facere, eamque magnam & mirabilem deos faciendi accepiſſe homines poteſtatem.*

B Nota hîc Gētilium ſapientiſſimos, qualis fuit Triſmegiſtus, cenſuiſſe idola eſſe corpora & mēbra deorum, putà dæmonum; itaque ea adoraſſe, ſicut nos adoramus humanitatem & corpus Chriſti. Porrò quis, quantus & quàm antiquus fuerit hic Triſmegiſtus, ita declarat idem S. Auguſt. l. 18. c. 39. *Nam quod attinet ad philoſophiam, quæ ſe docere aliquid profitetur, vnde fiant homines beati, circa tempora Mercurij, quem Triſmegiſtum vocauerunt, in illis terris eiuſmodi ſtudia claruerunt, longè quidem ante ſapientes vel philoſophos Græciæ; ſed tamen poſt Abraham, Iſaac, Iacob & Ioſeph nimirum etiam poſt ipſum Moyſen. Eo quippe tempore quo Moyſes natus eſt, fuiſſe reperitur Atlas ille magnus aſtrologus, Promethei frater, maternus auus Mercurij maioris, cuius nepos fuit Triſmegiſtus ille Mercurius.* *Triſmegiſti ætas.*

C ARTIS INVENTIONEM] ἐνθυμήματα, id eſt meditationem, excogitationem, fabricationem, hoc eſt, opus ingenioſa arte excogitatum & elaboratum. Refer hęc ad *aurum & argentum* per appoſitionem, q.d. *Aurum & argentum arte fabricatum, &c. deos appellauere.* Sic & S. Paulus idolum vocat *ſculpturam artis & cogitationis hominis*, id eſt ſimulacrum ab homine artificioſè excogitatum & ſculptum, Actor. 17. 29. S. Auguſt. verò aptè idola vocat phantaſmata hominum: nam libro de vera relig. cap. 37. cùm dixiſſet alios adorare ſolem, alios lunam, alios ſtellas, ſubiicit: *Sed inter hos illi ſibi videntur religioſiſſimi qui vniuerſam ſimul creaturam, id eſt, mundum totum cum omnibus, quæ in eo ſunt, & vitam qua ſpiratur & animatur quā quidam corpoream, quidam incorpoream eſſe crediderunt. Hoc ergo totum ſimul vnum Deum magnum eſſe arbi-*

D *trantur, cuius partes ſint cetera. Non enim vniuerſæ creaturæ auctorem conditoremque nouerunt. Inde eſt quòd in ſimulacra præcipitantur, & ab operibus Dei vſque in opera ſua demerguntur, quæ tamen adhuc viſibilia ſunt. Eſt enim alius deterior & inferior cultus ſimulacrorum, quo phantaſmata ſua colunt, & quidquid animo errante cum ſuperbia vel tumore cogitando imaginati fuerunt, religionis nomine obſeruant.*

Quocirca appoſitè idem S. Auguſt. quæſt. 29. in Ioſue, ait myſtica & maxima idola eſſe phantaſmata cordis & cupiditatis noſtræ, cùm quis ſcilicet ſectatur & colit honores, opes, delicias, quas ſibi imaginatur, & vt ſummum bonum repræſentat: quæ proinde planè demolienda & eradicanda eſſe aſſerit.

AVT LAPIDEM INVTILEM] q.d. Non tantùm aurea & argentea ſimulacra, ſed & lapidea ex inutili & vili lapide efformata, *deos appellauerunt*, vti etiam-

etiamnum Romæ videmus priſcorum deorum viuos in marmore vultus.

OPVS MANVS ANTIQVÆ] Simulacro enim venerationem auxit, quòd eſſet opus antiquum antiqui artificis: ſicut etiamnum Romæ & alibi priſcæ Romanorum ſtatuæ, ob vetuſtatem maioris ſunt pretij. Acceſſit veterum & vulgi ſuperſtitio, credentium ſimulacra poſt certam annorum periodum miram ſortiri virtutē: de qua vide Guilielm Pariſienſ. lib. de Legibus c.23. & Delrium in Magic.

Porrò primi ex Gentilibus Chriſtiani in odiū idololatriæ tunc graſſantis, vt longiſſimè ab idolis priſtinis ſe receſſiſſe teſtarentur, nullis imaginibus, præſertim Dei, vtebantur in templis, vnde à Gentilibus vocabantur athei: quam calumniā refellunt S. Iuſtinus, Arnobius, Athanaſ. Auguſt. Tertull. & alij, qui apologias pro Chriſtianis cōtra Gentes ſcripſere. At cùm per Conſtantinum idololatria ſublata fuit, vt iam non foret recidiuæ in illam periculum, fideles induxere imagines Chriſti, B. Virginis & Sanctorum in templa, vti Romæ vetuſtiſſimas, tum in templis, tum in cryptis conſpicimus, quarum vſum probauit Eccleſia, ſanctumque definiuit in Synodo VII. Generali, quæ fuit Nicena II. & Trident. ſeſſ. 25. ſub initium. Imagines enim ſunt rudium libri, in quibus legunt geſta Chriſti & Sanctorum, vt illa imitentur, & illos venerentur.

Hactenus de ſimulacris ex auro, argento, lapide fabricatis: nunc ſubijcit ſimilia ex ligno fabrefacta, quę crebriora ſunt, ac eorum vilitatem & indignitatem demonſtrat. ait ergo:

VERS. 11. AVT SI QVIS ARTIFEX FABER DE SILVA LIGNVM RECTVM SECVERIT, ET HVIVS DOCTE ERADAT OMNEM CORTICEM, ET ARTE SVA VSVS DILIGENTER FABRICET VAS VTILE IN
VERS. 12. CONVERSATIONEM VITÆ, RELIQVIIS AVTEM EIVS OPERIS, AD PRÆPARATIONEM ESCÆ ABVTATVR] *Aut ſi quis*, repete ex v. præced. *appellauerunt deos opera manuum hominum*, putà ſimulacra, vti ex auro, argento & lapide, ſic & ex ligno fabricata, quorum vanitatem vanamque ſuperſtitionem graphicè hoc verſu & ſequenti depingit: quòd ſcilicet faber lignarius ſecans arborem, illamque decorticans, ex illa fabricet arcam, menſam, feneſtram, aliudùę inſtrumentum vtile ad communes vſus huius vitæ: ex eius verò reliquijs & reiectamentis, partim accendat ignem, quo eſcam coquat; partim faciat idolum, hoc eſt effigiem hominis vel animalis, quam perpolitam in templo collocet, clauiſque ferreis aræ affigat, ne labatur & corruat. Eodem planè modo idolorum fabricam depingit & ſubſannat Baruch toto cap 6. Ierem. cap. 10. & Iſaias cap. 44. 9. & ſeq. quos hîc Sapiens imitari videtur. Quare quæ ibi dixi, hîc non repetam, ideoque paucis, quæ ſequuntur perſtringam.

ARTIFEX FABER] Græcè, ὑλοτόμος τέκτων, id eſt *materiæ cæſor*, faber materiarius vel lignarius, qui materiam parat ad aliquod opus. At verbum ὑλοτόμος, idem eſt, quod ſiluā cædens: ſilua enim dat arbores, quaſi materiam fabris ad opera fabrilia: ὕλη enim eſt ſilua, indeque materia: Latini enim ſępè Græcam aſpirationem vertunt in litteram S: vt pro ὑπὲρ dicunt *ſuper*, pro

A ὗς dicunt *ſus*, pro ὕλη dicunt *ſilua*; vnde ὕλη ſignificat quamlibet materiam, ſed præ omnibus cæduam. Senſus eſt q.d. Mechanicus & vilis faber fabricauit idolum: ipſe ergo præſtantior eſt idolo, quia opifex præſtat ſuo opere, & anima præditus præſtat idolo inanimo: vnde puderet fabrum adorare idolum à ſe factum, quia ſcit idolum omnem formam & pulchritudinem à ſe accepiſſe: quare cùm ipſe non ſit Deus, multò minùs idolum eſſe Deum, cùm ipſe deos fabricare nequeat.

LIGNVM RECTVM] Græcè, εὔτηκτον φυτὸν, id eſt plantam vel arborem, quæ facilè colliqueſcit (τήκω enim eſt liquo, mollio, tabefacio) reſoluitur, putreſcit, corrumpitur. Alij legunt εὔτυκτον, id eſt facilem factu, elaboratam eleganter; Vaticani legunt εὐκίνητον, id eſt bene mobilem,
B quod facilè obediat manui artificis; non enim à quercu ſolet exſcindi ſimulacrum. Alij εὔτεκτον, id eſt bene genitam, rectè natam & formatam.

Noſter appoſitè vertit, *rectum*, quia quæ recta ſunt facilius formantur: vnde dicuntur εὐκτηδονα δένδρα, *arbores quarum venæ & fibræ rectè fluunt*. Hinc Complut. vertunt, *rectum*; Vatabl. *eximium*, alij, *accommodatum*, *aptum*, *tractabile*: Cantacuzenus exponit idoneum, rectum, agile.

Pro *diligenter*, gręcè eſt, εὐπρεπῶς, id eſt decenter, decorè, concinnè, eleganter. Pro *vtile* perperam Lyran. Hugo, Dionyſ. legunt, *inutile*.

IN CONVERSATIONEM VITÆ] Græcè εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, id eſt *in miniſterium vitæ*.

Pro *reliquijs*, græcè eſt ἀποβλήματα, id eſt reſciſſamenta, reiectamenta, reſidua à ligno reſecta.
C Græca ergo ſic habent, *reiectamenta verò operis in præparationem eſcæ expendens ſatiatus eſt*. Exaggerat vilitatem materiæ idolorum: ſiquidem ex eodem ligno conficitur idolum, ex cuius ramentis, ſeu ramis, cibus coquitur, quo recreetur & ſaturetur.

ABVTATVR] Id eſt vtatur. Sic Cicero Action. 3. in Verrem, & lib. 9. epiſt. 6. ait, ſe tempore & vacatione, quàm ſibi reſpub. concedebat, abuti, id eſt vti, ad ſtudium. Sic Iuriſconſulti dicunt, nos vti rebus, quæ vſu non conſumuntur, abuti verò ijs quæ vſu conſumuntur: qualia hîc ſunt ligna quibus ignis ad coquendum accenditur. Vnde Cato de Re ruſtica c.76. ait: *Donec omnem caſeum cum melle abuſus eris*, id eſt conſumpſeris.
D Rurſum abuti apud Ciceronem & alios claſſicos eſt abundè vel copioſè vti: ſicut lignis multis ad ignem culinæ copioſe vtimur, ideoque abutimur.

ET RELIQVVM HORVM, QVOD AD NVLLOS VSVS FACIT, LIGNVM CVRVVM, ET VORTICIBVS PLENVM, SCVLPAT DILIGENTER PER VACVITATEM SVAM, ET PER SCIENTIAM SVÆ ARTIS FIGVRET ILLVD, ET ASSIMILET ILLVD IMAGINI HOMINIS] VERS. 13. Pingit hîc fabrum lignarium ſculpentem ſimulacrum, ſiue idolum, vt oſtendat illud nil habere numinis, ſed merum eſſe figmentum cogitationis & operationis artificis, ad illius arbitrium & libitum fabrefactum. Singula pænè verba habent emphaſim, & peculiarem idoli vilitatem denotant. Vnde ait Primò: *Reliquum horum*, græcè, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπόβλημα, id eſt *eorum*

reie-

reiectamentum, q. d. Id eſt quod ex lignis reijcitur, A quaſi ſegmentum ineptum ad formandum vas & ad ſtruendum ignem, hoc fecit ſimulacrũ & idolum. Secundò *quod ad nullos vſus facit.* q. d. Inutile ad omnia. Tertiò, *curuum*, græcè; σκολιὸν, id eſt tortuoſum, obliquum, diſtortum. Quartò, *vorticibus plenum*; græcè, ὄζοις συμπεφυκὸς, id eſt cum nodis datum, nodoſum, ramoſum: ὄζος enim eſt nodus, indeque ramus enaſcens. Noſter nodos vocat *vortices*, vel, vt Vatican. habet, *vertices* (idem enim ſunt *vortex* & *vertex*) quòd in ſeipſos vertantur & contorqueantur inſtar rotationis & vertiginis, vti faciunt vortices aquarum, iuxta illud Ouidij l. 4. de Ponto. *Crebro vortice tortus Halys.* Lignum enim enode planũ eſt, pulchrum & facile elaboratu; nodoſum verò, aſperum, deforme & difficile. Quintò, quòd illud, B *ſculpat diligenter per vacuitatem ſuam*; græcè ἐν ἐπιμελείᾳ ἐργασίας αὐτοῦ, id eſt in diligentia, cura induſtria otij ſui. *Vacuitas* ergo hîc non lignum excauatum, vt vult Lyran. nec vacuum & inanem laborem, vt vult S. Bonauent. nec vacuum cerebro ſiue amentem, vt vult Dionyſ. ſed otiũ ſignificat. q. d. Lignum idoli adeò rude eſt, vt à fabro magno ſtudio, cura & arte ſculpi polirique debeat; ſed ipſe alijs rebus ad familiæ ſuſtẽtationem neceſſarijs occupatus, idipſum ſcalpit ſculpitque tantùm per otium, cùm ſcilicet ab alijs operibus magis vrgentibus otiatur. Idolum ergo eſt opus otij, ideoque neglectum, impertinens & nullius momenti. Sextò addit, quòd *per ſcientiam ſuæ artis figuret illud*; græcè, ἐν ἐμπειρίᾳ συνέσεως, id eſt *in experientia intellectus*, hoc eſt, per experientiam, qua crebrò ſculpendo, ſcientiam & artem affabrè ſculpendi ſibi comparauit. C Igitur idolum ignorans & carens mente, indiget ſcientia, mente & arte hominis ſculpentis, cuiuſque eſt opus & figmentum: hic enim dat illi ſuã formam & figuram, omneque decus; at diuinitatem, quam non habet, ei tribuere nequit. Septimò, *aſſimilet illud imagini hominis*. q. d. Idolum adeò nón eſt Deus, vt ne quidem ſit homo viuens, ſed imago tantùm mortua hominis viui ab homine efficta. Ergo non verus, ſed fictus pictuſque eſt Deus. Vnde Horatius illud ridens l. 1 Serm. ſatyra 8.

Cùm faber incertus ſcamnum faceretne Priapum,
Maluit eſſe deum.

Pleraque ergo idola habuere ſpeciem hominis, quia deos omnes conſtat fuiſſe homines: homines enim inſignes ob fortitudinem, imperium, D beneficentiam, aut beneficium reip. præſtitum, à populo relati ſunt inter deos. Audi Tertull. li. de Idolol. c. 15. *Recogitemus omnem idololatriam in homines eſſe culturam, cùm ipſos deos nationum homines retro fuiſſe apud ſuos conſtet.* Idem docet S. Auguſt. toto cap. 26. lib. 8. de Ciuit. & S. Cyprian. lib. *quòd idola non ſunt dij.* Conſtat Saturnum, Iouem, Mineruam, Mercurium, Cererem, Venerem fuiſſe homines, vti fusè docet Tertull. Apolog. 11. vbi pariter oſtendit, quòd ijdem fuerint ſcelerati.

Porrò tã operosè Sapiens æquè ac Prophetæ, vanitatem idolorũ vilitatemque deſcribunt, quia primitus idololatria conſiſtebat in adoratione deorum in templis vacuis, ſine vllis eorum ſimulacris, tumque parcior & rarior erat: poſtea A verò cùm deorũ fabrefacta ſunt ſimulacra, eaque eleganter ſculpta, depicta, & auro gemmiſque ornata; tunc illa, vtpote oculis conſpicua, paſſim ab omnibus coli cœpere, itaque valdè per idola creuit idololatria, vt docet Tertull. lib. de Idololatria c. 3. Vnde & S. Aug. l. 4. de Ciu. c. 30. ait, Ciceronem riſiſſe idola & idololatras: & c. 31. aſſerit Varronem Romanorum doctiſſimum cenſuiſſe, Deum non eſſe idolum, ſed *animam motu & ratione mundum gubernantem*, ac mox de eodem ſubijcit: *Dicit etiam antiquos Romanos plusquam annos centum & ſeptuaginta deos ſine ſimulacro coluiſſe. Quod ſi adhuc, inquit, manſiſſet, caſtiùs dij obſeruarentur. Cuius ſententiæ ſuæ teſtem adhibet inter cetera etiam gentem Iudæam, nec dubitat eum locum ita concludere, vt dicat: Qui primi ſimulacra deorum* B *populis poſuerunt, eos ciuitatibus ſuis & metum dempſiſſe, & errorem addidiſſe, prudenter exiſtimans deos facilè poſſe in ſimulacrorum ſtoliditate contemni. Quòd verò non ait, errorem tradiderunt, ſed, addiderunt, iam vtique fuiſſe etiam ſine ſimulacris intelligi vult errorem.* Idem teſtatur Plutarch. in Vita Numæ Põpilij ſecundi Romanorum regis, qui Romulo ſucceſſit. *Hic*, inquit, *Romanos prohibuit exiſtimare imaginem Dei aut hominis ſpeciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque ficta Dei priùs ſpecies, ſed in prioribus centum & ſeptuaginta annis, templa quidem ædificabant, ſacraq; tuguria erigebant. ſimulacrum verò corporeum nullum dicabant. Perinde atque nefas eſſet deterioribus meliora aſſimilare, neque aliter atque intelligentia Deus percipi poſſet.* Idem docet Clemens Alexandr. lib. 1. Stromat. Euſeb. & alij. Poſt Numam ergo Tarquinius Priſcus, vanitate & ſtultitia Græcarum ſuperſtitionũ Hetruſcarumque domi imbutus, C Romanos edocuit ſimulacra dijs ponere: vnde ipſe Capitolium ædificauit, illudque Ioui dedicauit.

Imò priſci Gentiles prima ſimulacra deorum fecerunt abſque effigie hominis vel animalis, in rudi trunco, vel informi ligno, maximè dum ea figerent ad diſcriminandos agrorum ditionumque terminos. Vnde Lucanus lib. 3.

Simulacraq; mœſta deorum
Arte carent, cæſiſq; extant informia truncis.

Poſtea deo Termino faciem hominis dedere, ſed truncam ſine manibus, brachijs, pedibus, &c. vti adhuc videre eſt Romæ in priſcis Termini imaginibus. Denique creſcente arte æquè ac ſuperſtitione, deos pinxerunt & ſculpſerunt plena & perfecta effigie hominis, eamque coloribus, D purpura, coronis aureis, ſceptro ornarunt, vt eam venerabilem rudibus efficerent: atque tum idololatria adeò increuit, vt idola etiam plateas, forum, balnea, ſtabula & domos replerent, vti teſtatur Tertull. lib. de Spectac. cap. 8. vnde addit: *Totum ſæculum Satanas & angeli eius repleuerunt.*

Aut alicui ex animalibus illud compa- Vers. 14.
ret, perliniens rubrica, et rubicundum faciens fuco colorem illius, et omnem maculam, quæ in illo est, perliniens] Creuit ſuperſtitio idololatriæ, vt idola fingerent effigie non hominis, ſed animalis cuiuſpiam, eiuſque vilis & abiecti (hoc enim eſt Græcum εὐτελεῖ) putà canis, felis, ſimiæ, muſcæ, qualis erat Beelzebub.

Perliniens rubrica] Græcè μίλτῳ, id eſt

minio,

minio, ſicut priſci librorum vel capitum titulos rubeo colore notabant, qui inde rubricę ſunt dicti. Priſca ergo idola tingebantur rubeo colore, velut purpureo & igneo: purpura enim eſt veſtis regum; ignis verò index diuinitatis, vt ſignificarent deos eſſe reges vniuerſi, fulminaque & ignes vibrare. Porrò hunc colorem vocat *fucum*, quia eo obducentes ſtatuam idoli, tegebant omnes eius maculas, fœdos colores & ſordes; vt ſubdit Sapiens; quod erat facere fucum populo. Fucus enim vocatur, vnguentum, vel pigmentum, quo mulieres tinguntur & colorantur, vt pallorem luridum, ac vitia corporis obtegant: quare fuco rubrum vel roſeum colorem faciei inducunt. Vnde Comicus:

Nam iſthæc veteres, quæ ſe vnguentis vnctitant
Vetulæ, edentulæ, quæ vitia corporis fuco occultant.

Denique fucus quolibet colore fieri poteſt. Totum hunc locum à v.11. clarè & eleganter vertit Vatabl. hoc modo: *Aut cùm quis faber materiarius eximiæ arboris ſuccisæ, omnem circa corticem ſcitè deſtrinxit, & inde vas vſui vitæ profuturum artificiosè pulchreq́; fabricauit: opificij verò reciſamentis apparando cibo conſumptis ſatiatus, reiectũ inde nullius vſus ineptum ſumpſit truncum ramiſq́; nodoſum per otium ſculpſit diligenter, & vacans peritè formauit, adeoq́; hominis figuræ ſuit effigie, aut animalis cuiuſpiam vilis ſimulacrum effinxit. Deinde minium & fucum illinendo, conciliauit ei ruborem, & omnem in eo maculam obduxit.*

Vers.15. Et faciat ei dignam habitationem, et in pariete ponens illud, et confirmans ferro, Ne forte cadat, proſpi-
Vers.16. ciens illi; ſciens quoniam non poteſt adiuvare ſe: imago enim eſt, et opus eſt illi adiutorium] q. d. Deinde idolo quaſi numini extruit ſacellum, altare, templum, aut potiùs ædiculam, tabernaculum, vel thecam, cui includatur, vti Demetrius argentarius faciebat ædiculas argenteas Dianæ, Actor. 19. 24. primitus enim non erant templa: nam primus Salomon Hebræis templum erexit, imò Xerxes Magorum conſilio templa combuſſit; quòd, vt ſcribit Cicero libr. 2. de Legibus, mundus totus eſſet templum, nec domibus includendi forent dij, ſed ipſis omnia patentia deberent eſſe ac libera, ideoque oraturi altos montes conſcendebant, idola ergo domeſtica in domorum cubiculis, putà in Lararijs vel oratorijs collocabant (omnia enim hæc ſpectant ad vilitatem idolorum demonſtrandam) ibique in pariete illa collocabant, ac clauis affigebant firmabantque, prouidentes illis ne caderent, quia ſciebant illa non poſſe ſeipſa ſuſtinere, ſed ope aliena indigere, eò quòd idolum non aliud ſit, quàm imago imbecilla, quæ opus habet alterius auxilio, & ſuſtentaculo. Idem idolis improperat Ierem. ca.10.4. *Clauis*, inquit, *& malleis compegit, vt non diſſoluatur*, &c. *portata tollẽtur, quia incedere nõn valent*. Et Baruch.cap.6.26. *Si ceciderint*, ait, *à ſemetipſis non conſurgunt: neque ſi quis eum ſtatuerit rectum, per ſemetipſum ſtabit.* Verè S. Auguſt. ſerm.29. de Verbis Domini: *Deus aureus*, ait, *& Deus ligneus ad pretium diſpares ſunt: at habere oculos, & non videre pares ſunt.*

Vers.17. Et de ſubſtantia ſua, et de filiis ſuis,

A et de nuptiis votum faciens inquirit, non erubeſcit loqui cum illo, qui sine anima eſt] Græcè, *Tandem pro poſſeſſionibus, pro nuptijs ſuis, & pro liberis illi προσευχόμενος*, id eſt, *orans*, vel *vota nuncupans in animo verba facere non erubeſcit*, ita Vatabl. Quare τὸ *inquirit*, non eſt in Græco, ſed ſubauditur & ſententiæ vim adauget. q.d. Quænam eſt illa veſania, vt idolo ligneo & ſtupido vota faciant ad hoc, vt felices ſortiantur nuptias, liberos & poſſeſſiones, ab eoque inquirant, num eas aſſecuturi ſint, an non? cùm idolum inanime, nec loqui, nec audire, nec intelligere, multò minùs prophetare valeat. Vide Baruch cap.6.33.& ſeq. Porrò Hebræos, Gentiles, & Chriſtianos, cùm quid à Deo vel ab idolis poſtularent; ſolitos precibus addere vota, vt faciliùs rem impetrarent, notiſſimum eſt. Audi
B Valer.Max.lib.1.cap.1. *Priſco etiam inſtituto rebus diuinis opera datur: cùm aliquid commendandum eſt, precatione: cum expoſcendum, voto; cum ſoluendum, gratulatione: cum inquirendum, vel extis, vel ſortibus: impertito, cum peragendum ſolemni ritu ſacrificio: quo etiam oſtentorum, ac fulgurum denunciationes procurantur.*

Et pro ſanitate quidem infirmum deprecatur, et pro vita rogat mortuum, Vers.18.
et in adiutorium inutilem invocat. Et Vers.19.
pro itinere petit ab eo, qui ambulare non poteſt; et de acquirendo, et de operando, et de omnium rerum eventu petit ab eo, qui in omnibus eſt inutilis] *Infirmum*, non ægrum, ſed inualidum & impotentem: hoc enim eſt ἀσθενῆ. *Mortuum*, id eſt, animâ & vitâ deſtitutum. Eſt catachreſis. Propriè enim *mortuus* dicitur, qui ali-
C quando vixit, vitæque eſt capax: idolum autem vitæ eſt incapax. *Inutilem* græcè, ἀπειρότατον, id eſt, inexpertiſſimum, ignariſſimum, & ignauiſſimum, vtpote, qui numquam potuerit, experiri, & per experientiam aliquid cognoſcere. Petrus Nannius legit ἀπορώτατον, id eſt, egentiſſimum, & ope conſilioque deſtitutiſſimum, vt totus ſermo per Antitheſes decurrat. q.d. Pro ope inuocat opis indigum, & vt Vatabl. vertit, *extreme inopem*. Noſter videtur legiſſe ἀχρειότατον, id eſt, *inutilem*; aut ἀναπηρότατον, id eſt, ſummè cæcum, mutilum, & mancum; aut ἀπηρότατον, id eſt, pera & crumena extremè deſtitutum, hoc eſt, pauperrimum.

Et pro itinere petit ab eo, qui ambulare non poteſt] Vatabl. Pro *itinere faciendo ne gradum quidẽ facere valenti ſupplicat*. q.d. Ido-
D lolatra, vt felix habeat iter, inuocat idolum velut ducem itineris, qui nec pedem quidem mouere poteſt, iuxta illud: *Pedes habent, & non ambulabunt*, pſal.113. Sic Romani Deam itineris *Iterducam & Domiducam* vocabant & inuocabantur, Feſſi verò Deam *Feſſoniam*, teſte S. Auguſt.7.de Ciuit. c.3.

De acquirendo] &c. Græca clarè & eleganter habent, *pro quæſtu, opificij ſucceſſu, manuumq́; dexteritate & proſpero ſucceſſu, ignauiſſimum manibus rogat grauitatem, agendi facilitatem, dexteritatem, potentiam, & efficaciam*: hæc enim omnia ſignificat εὐδράνειαν, vel, vt alij legunt, εὐδράνειαν cui pulchrè opponit ἀδρανέστατον, id eſt, ignauiſſimum, imbecillimum, impotentiſſimum idolum.

Porrò pro acquiſitione opum & quæſtu Gentiles inuocabant Deum Plutum (πλοῦτος enim eſt pecunia) ſiue ditem, quaſi diuitem. Sic pecuniæ præerat Dea Pecunia, æri Æſculanus, argento Argentinus; cui non & auro Aurinus? ait S. Auguſt. 4. de Ciuit. c. 21. qui & lib. 7. cap. 12. ait, Iouem ipſum vocatum Pecuniam: *Pecuniæ enim obediunt omnia.* Rurſum Arnobius libr. 4. contra Gentes vocat Deos Lucrios lucro præpoſitos. Vide dicta Eccleſ. 10. 19. Pro opere verò, operiſque ſucceſſu inuocabant Mercurium, Mineruam, & Vulcanum.

Caluini error. Ex dictis patet turpiſſimè errare Caluinum, qui li. 1. inſtit. cap. 11. §. 9. & 10. aſſerit Gentiles non fuiſſe tam ſtupidos, vt lapides & ligna adorarent. Quare Sapiētem & Prophetas cùm idola eorum reprehendunt, reprehendere id, quod Chriſtiani iam faciunt, videlicet quòd Deum in ligno & lapide, id eſt, in lignea vel lapidea imagine carnaliter venerātur. Id falſiſſimū eſſe patet *Refellitur.* ex toto hoc loco, & clariùs ex cap. 6. Baruch. & Iſaiæ c. 44 & Ierem. 10. & pſal. 113. Hi enim Prophetæ fusè & operosè ex vilitate materiæ, artificij, ſculpturæ, &c. toti ſunt in eo, vt rudi populo eximant opinionem Deitatis idoli, & perſuadeant in idolo nil eſſe Numinis, nil diuinitatis. Vnde Baruch poſt ſingula argumēta, crebrò iterando infert & cōcludit; *Vnde vobis notum ſit, quia non ſunt dij.* Ex quibus clariſſimum eſt, Gentiles ipſa idola lapidea & lignea, velut deos & numina coluiſſe. Idem clariſſimè docent omnes patres, qui contra idola ſcripſerunt, vt Tertull. S. Iuſtin. S. Athanaſ. S. Cyprian. Athenagoras, Arnobius, Felix Minutius, S. Auguſt. & alij, qui paſſim rident Gentiles, quòd lapides & ligna pro dijs colant. Idem diſertis verbis, quæ ex S. Auguſt. recitaui v. 10. docet Mercurius Triſmegiſtus, ſummus & antiquiſſimus Gentilium Philoſophus & Theologus.

Neque mirum homines ſimplices tam ſtupidos fuiſſe, vt idola adorarent, quia etiamnum tales eſſe ſcimus in Iapone & Indijs. Nam error hic tot ſæculorum vſu roboratus, atque oraculis, quæ dæmones per idola loquentes reddebant, alijſque eorum geſtibus & ludificationibus circa idolum factis; quibus illa animata, imò diuina eſſe populo perſuadere conabantur, confirmatus, quaſi de manu in manum tradebatur poſteris: vti & alia non minùs ſtupenda ipſorum infamia crimina, quæ proinde ipſi licita putabant, ſicut legimus apud Laërtium, Plutarch. & alios.

Vbi Nota Gentiles ſagaciores & doctiores, vti aſſerit Triſmegiſtus apud S. Auguſt. libr. 8. de Ciuit. c. 23. exiſtimaſſe, *quoſdam quidem deos, ſcilicet idola fieri manibus hominum, vnde & plurima eſſe & eiuſdem Dei, v. g. Iouis;* ſed idola hæc eſſe corpus Dei: Deum verò eſſe ſpiritū incluſum in idolo, quaſi ipſius animam, quem ſpiritum alij putabant eſſe animam hominis mortui, cui idolum erigebant: alij dæmonem, ſiue ab idoloplaſtis inuocatum, ſiue ſpontè ſe hominum ſuperſtitioni & idolis inſerentem, vti loco citato ait Triſmegiſtus: alij verò eſſe animam vniuerſi, aut animam ſolis, lunæ, terræ, &c. vti refert Euſeb. lib. 3 de Præpar. c. 3. & S. Auguſt. 7. de Ciuit. cap. 5. & ſeq. Plura vide apud Gyraldum de dijs Gentium Syntagm. 1.

A Porrò, quibus quantiſque artibus & actibus dæmones ludificarint Paganos, vt idolorum animæ eſſe crederentur, declarat S. Cyprian. lib. de Idolol. non longè à principio: *Hi ergo ſpiritus,* inquit, *ſub ſtatuis atque imaginibus conſecratis delitescunt: hi afflatu ſuo vatum pectora inſpirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, ſortes regūt, oracula efficiunt, falſa veris ſemper inuoluunt: nam & falluntur & fallunt: vitā turbant, ſomnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus occultè mentes terrent, membra diſtorquent, valetudinem frangunt, morbos laceſſunt, vt ad cultum ſui cogant, vt nidore altarium & rogis pecorum ſaginati remiſſis, quæ conſtrinxerant, curaſſe videantur. Hæc eſt de illis medela, cùm illorum ceſſat iniuria: nec aliud illis ſtudium eſt quàm à Deo homines auocare & ad ſuperſtitionem ſui ab intellectu veræ religionis auertere, cùm ſint ipſi pœnales, quærere ſibi* B *ad pœnam comites, quos ad crimen ſuum fecerint errore participes.*

Dices: Sapientiores Gentilium agnouerunt Deum verum, eumque in idolo coluerunt, ſicut Chriſtiani eum colunt in imagine: Atqui illi reprehenduntur hic vt idololatræ, ergo & Chriſtiani. *An in idolo adorarint Deum.* Reſp. Vix inuenies aliquem, qui Deum verum coluerit in idolo: nam qui Deum verum agnouerunt, ſpreuerunt & riſerunt idola, vt Socrates, Plato, Ariſtoteles, Cicero, Lucretius; aliqui tamen ex metu populi, ne occiderentur, vti occiſus fuit Socrates quaſi deorum contemptor, ea publicè coluerunt, non ſpontè, ſed quaſi coacti; cum priuatim & ſecretò ea aſpernarentur, & vnum Deum creatorem omnium colerent. Sed demus nonnullos in idolo Deum verum adoraſſe, illi errarunt in eo, quòd putarent idolum C eſſe corpus Dei, vti iam dixi, eoque Deum delectari, ſeſeque in eo includere & occultare; aut certè Deum idolo eſſe ſimilem, vel habere ſimilia membra humana, vitulina, ſerpentina: ideò enim hæc membra idolo dabant: & varijs varia, ac conſequenter Deo verò affingebant corpus, membra, aliaque, quæ falſa ſunt; ſicque conſequenter colebant Deum non verum, qui purus eſt ſpiritus, ſed corporeum & falſum. Denique cenſebant idolum eſſe aliquid Dei, ac proinde habere aliquid virtutis diuinæ, aliquid numinis, aliquid diuinitatis, quidquid illud eſſet. Quid enim illud eſſet in particulari, ipſi nec exprimere, nec intelligere, nec capere poterant.

Nil tale habent Chriſtiani: nec enim in imagine, etiam Dei, aliquid numinis, aut ſpiritus & D vitæ, aut corporeæ ſimilitudinis collocant, ſed nudam repræſentationem Dei, eamque analogicam, quatenus ſcilicet res & imago corporalis ſpiritualem repræſentare poteſt, quæ propria & nuda eſt ratio imaginis, ſcilicet repræſentare ſuū prototypum: ac proinde rectè Theologi ex S. Baſilio & Damaſceno docent, honorem imaginis naturâ ſuâ referri ad prototypū. Porrò imagines hominum viſibilium, putà Chriſti & Sanctorum crebræ ſunt apud Chriſtianos; Dei verò inuiſibilis paucæ, ne rude vulgus cenſeat Deum habere corpus imagini ſimile. Quocirca non eſt pingendus Deus, niſi eo modo & forma, qua ipſe in S. Script. legitur Sanctis, vt Abrahæ, Moſi & Prophetis apparuiſſe, ac rudibus explicandum eſt, quid ſibi illa forma velit; Deum enim

eſſe

eſſe incorporeum, omniq́ue forma & figura carere, vti docet Synodus VII. Act.3. & ſeq.

Denique, ſi qui ſapientum Deum verum in idolo, vt in mera imagine coluerunt, propriè hic non taxantur, nec peccarunt formali & propriè dicta idololatria; ſed peccarunt, tum peccato ſcandali, quod ſuo exemplo populum in idololatria ſua confirmarint, tum peccato profeſſionis falſæ fidei & idololatriæ: participando enim cum idololatris in communi, & publico cultu idoli profitebantur exterius fidem & cultum idoli, etiamſi interiùs non idolum, ſed Deum in idolo, vt in imagine adorarent. Adde idolum eſſe imaginem non veri Dei ſed falſi nec enim cuique licet Deo vero imaginem dare, quam ipſe illi affinxit; ſed quam Deus & Eccleſia approbant. Quare qui idolum colit, Deum non verum, ſed falſum colit, quem ſcilicet idoloplaſtæ & idololatræ ſibi finxerunt, & formarunt, neglecto Deo vero creatore cæli & terræ. Quicumque ergo idolum colit, Deum falſum colit, & idololatra

A eſt. Vnde & pleraque idola tam deformia & horrida ſunt, vt ipſa ſui forma & ſpecie dæmonis ſimulacra eſſe videantur. Atra enim ſunt inſtar Æthiopum, capite bouino, vultu ſæuo & minaci, oculis ingentibus & ſcintillantibus, fronte taurina, & ſubinde cornuta, naſo thraſonico, labris craſſis & porcinis; rictus oris eſt diductus velut canis ringentis, os patulum, & hians inſtar lupi, idemq́ue ingens & concauum inſtar furni, vt ſcilicet in eo faciliùs dæmon voces articulatas formaret, quibus reſponſa & oracula ederet. Qualia Romæ præſertim in Vaticano permulta conſpicimus.

Myſticè, hæc omnia adaptes hæreſi, & cuiuis cupiditati. Idolum enim hæretico eſt hæreſis, ſuperbo honor, auaro aurum, guloſo venter, luxurioſo venus, acedo ſomnus, iracundo vindicta, inuido liuor, vti docet S. Auguſt. S. Gregor. & ceteri Doctores, imò S. Paulus Philip. 3. 19. & Epheſi. 5. 5. *Idolum eſt cupiditas.*

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRoſequitur inuectiuam in idola, eamq́, inchoat ab exemplo nauigantiū, qui inſipienter naue vilius idolum, inuocant, qua occaſione nauis inuentionē per arcam Noë Deo auctori tribuit & celebrat. Inde v. 14. idolorum initium & originem, ac propagationem, & incrementa aſſignat. Denique v. 23. ſacrilega idololatrarum ſacrificia, imò parricidia, adulteria, furta, periuria recenſet, ac idololatriam omnium ſcelerum eſſe fontem, imò cloacam aſſeuerat.

1. ITerùm alius nauigare cogitans, & per feros fluctus iter facere incipiens, ligno portante ſe, fragilius lignum inuocat. 2. Illud enim cupiditas acquirendi excogitauit, & artifex ſapientiâ fabricauit ſuâ. 3. Tua autem, Pater, prouidentia gubernat: quoniam dediſti & in mari viam, & inter fluctus ſemitam firmiſſimam, 4. oſtendens quoniam potens es ex omnibus ſaluare, etiam ſi ſine arte aliquis adeat mare. 5. Sed vt non eſſent vacua ſapientiæ tuæ opera: propter hoc etiam & exiguo ligno credunt homines animas ſuas, & tranſeuntes mare per ratem liberati ſunt: 6. ſed & ab initio cùm perirent ſuperbi gigantes ſpes orbis terrarum ad ratem confugiens, remiſit ſæculo ſemen natiuitatis, quæ manu tua erat gubernata. 7. Benedictum eſt enim lignum, per quod fit iuſtitia. 8. Per manus autem quod fit idolum maledictum eſt & ipſum, & qui fecit illud: quia ille quidem operatus eſt: illud autem cùm eſſet fragile, deus cognominatus eſt. 9. Similiter autem odio ſunt Deo, impius & impietas eius. 10. Etenim quod factum eſt cum illo, qui fecit, tormenta patietur. 11. Propter hoc & in idolis nationum non erit reſpectus: quoniam creaturæ Dei in odium factæ ſunt, & in tentationem animabus hominum & in muſcipulam pedibus inſipientium. 12. Initium enim fornicationis eſt exquiſitio idolorum: & adinuentio illorum corruptio vitæ eſt. 13. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. 14. Superuacuitas enim hominum aduenit in orbem terrarum: & ideò breuis illorum finis eſt inuentus. 15. Acerbo enim luctu dolens pater, citò ſibi rapti filij fecit imaginem: & illum, qui tunc quaſi homo mortuus fuerat, nunc tamquam deum colere cœpit, & conſtituit inter ſeruos ſuos ſacra & ſacrificia. 16. Deinde interueniente tempore, conualeſcente iniqua conſuetudine, hic error tamquam lex cuſtoditus eſt, & tyrannorum imperio colebantur figmenta. 17. Et hos quos in palàm homines honorare non poterant, propter hoc quòd longè eſſent, è longinquo figura eorum allata; euidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt: vt illum, qui aberat, tamquam præſentem colerent ſua ſollicitudine. 18. Prouexit autem ad horum culturam & hos qui ignorabant, artificis eximia diligentia. 19. Ille enim volens placere

placere illi, qui ſe aſſumpſit: elaborauit arte ſua, vt ſimilitudinem in melius figuraret. 20. Multitudo autem hominum abducta per ſpeciem operis, eum, qui ante tempus tamquàm homo honoratus fuerat, nunc deum æſtimauerunt. 21. & hæc fuit vitæ humanæ deceptio: quoniam aut affectui, aut regibus deſeruientes homines, incommunicabile nomen lapidibus & lignis impoſuerunt. 22. Et non ſuffecerat erraſſe eos circa Dei ſcientiam, ſed & in magno viuentes inſcientiæ bello, tot & tam magna mala pacem appellant. 23. Aut enim filios ſuos ſacrificantes, aut obſcura ſacrifica facientes, aut inſaniæ plenas vigilias habentes, 24. neque vitam, neque nuptias mundas iam cuſtodiunt, ſed alius alium per inuidiam occidit, aut adulterans contriſtat: 25. & omnia commiſta ſunt, ſanguis, homicidium, furtum & fictio, corruptio & infidelitas, turbatio & periurium, tumultus bonorum. 26. Dei immemoratio, animarum inquinatio, natiuitatis immutatio, nuptiarum inconſtantia, inordinatio mœchiæ & impudicitiæ. 27. Infandorum enim idolorum cultura omnis mali cauſa eſt, & initium, & finis. 28. Aut enim dum lætantur, inſaniunt: aut certè vaticinantur falſa, aut viuunt iniuſte, aut peierant citò. 29. Dum enim confidunt in idolis, quæ ſine anima ſunt, male iurantes noceri ſe non ſperant. 30. Vtraque ergo illis euenient dignè, quoniam malè ſenſerunt de Deo, attendentes idolis, & iurauerunt iniuſtè, in dolo contemnentes iuſtitiam. 31. Non enim iuratorum virtus, ſed peccantium pœna perambulat ſemper iniuſtorum præuaricationem.

Vers.1. ITERVM ALIVS NAVIGARE COGITANS, ET PER FEROS FLVCTVS ITER FACERE INCIPIENS], LIGNO PORTANTE SE, FRAGILIVS
Vers.2. LIGNVM INVOCAT. ILLVD ENIM CVPIDITAS ACQVIRENDI EXCOGITAVIT, ET ARTIFEX SAPIENTIA FABRICAVIT SVA] Græcè, *rurſus quis ad nauigandum ſe comparans, & feros pertranſiturus fluctus, nauigio ipſum portante, putrius lignum inclamat. Nam illud quidem lucrorum cupiditas excogitauit, artifex autem ſapientia confecit: tua verò, pater, prouidentia gubernat.* In Græco enim non eſt τὸ *ſapientia ſua*, ſed tantùm *artifex ſapientia*, quæ dicitur fabricaſſe nauim, quam in mari Dei prouidentia gubernat. In Latino eſt τὸ *ſapientia ſua*. q.d. Artifex, putà faber, per ſapientiam ſuam fabricauit nauim. Senſus eſt, q.d. Vide & diſce hìc nouam idololatrarum dementiam. Ecce tibi nautæ nauim conſtruunt ex lignis ſolidis, & artificioſè compactis, vt ſæuis maris fluctibus, ventis, & procellis reſiſtat: hi autem pro felici nauigatione inuocant idolum ex viliore ligno, vti oſtendi cap. præced. v. 13. & ſeq. confectum. Nautarum enim Deus & idolum eſt Neptunus, item Caſtor & Pollux, Actor. 28. 11.

Nauigantium patroni. Sicut Chriſtianorum in mari periclitantium non dij, ſed apud Deum aduocati ſunt B. Virgo, S. Paulus, S. Clemens, S. Nicolaus, S. Helmus, S. Franciſcus Xauerius, vti dixi Actor. 28. 11. Vt quid ergo Neptunum è ligno vili & putri fabricatum colunt? cur non potiùs nauim ſuam è ligno forti & pulchro ritè compactam inuocant? illam enim cupiditas lucri per tranſuectionem mercium, quæ naui fit, conquirendi ingenioſè excogitauit, & artifex, putà faber lignarius per ſuam ſapientiam, id eſt, ingenium, & artem induſtriè, affabreque fabricauit; ideoque robuſtiorem æquè ac elegantiorem, quàm ſint idola effecit. Vnde Propertius lib. 3. de Naui & Naufragio.

Ergo ſollicitæ, inquit, *tu cauſa pecunia vitæ es:*
Per te immaturum mortis adimus iter.
Natura inſidians Pontum ſubſtrauit auaris.

Nauis inuentor quis? Gentiles nauis inuentionem tribuunt Iaſoni & Argonautis, nauigantibus Colchos ad rapiendum vellus aureum, vtpote antiquiſſimis. Ita Plinius lib. 3. c. 26. Tertull. lib. de Corona militis ca. 8. tribuit Mineruæ; Clemens Alex. 1. Strom. Atlanti, alij Danao, alij Neptuno, alij Prometheo, qui Moſi fuit coæuus, vti ſuperiùs dixi ex S. Auguſt. alij Phœnicibus, alij Cretenſibus: diuerſis enim in locis diuerſi eiuſdem rei potuerunt eſſe auctores. Verùm his omnibus anterior fuit arca Noë, Geneſ. 6. Hæc ergo prima, quòd ſciamus, fuit orbis nauis; etſi ante eam homines nauigaſſe in ratibus, truncis arborum excauatis, vti etiamnum faciunt Indi, & ſcaphis ſit veriſimile. Vide Plinium lib. 7. ca. 56. & Polydorum Virgil. lib. 3 de Inuent. cap. 15.

Præ ceteris ponit exemplum nauigantium, quia hi ob aſſidua vitæ pericula proni ſunt ad inuocandos deos. Nam, vt ait Pſaltes, pſal. 106. 26. *Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos: anima eorum in malis tabeſcebat. Turbati ſunt, & moti ſunt, ſicut ebrius, & omnis ſapientia eorum deuorata eſt. Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur*, &c. Vnde illud vulgò tritum: *Qui neſcit orare, nauiget mare.* Vide Ionæ c. 1. Hinc Cato, teſte Plutarch, de tribus dolebat, Primò, quòd in hac vita tam incerta & breui, vel vnus dies ſine fructu illi effluxiſſet. Secundò quòd ſecretum ſuum credidiſſet mulieri. Tertiò quòd nauigio feciſſet iter, quò terreſtri via poterat peruenire. Eadem hæc tria vota Ariſtoteli tribuit Antonius in Meliſſa part. 1. ſerm. 17. & Alexandro Magno Stobæus; ſed loco primi ponunt, quòd vnum diem inteſtatus manſiſſet. *Tres Catonis dolores.*

Vers.3. TVA AVTEM PATER PROVIDENTIA (multi addunt, *cuncta*, ſed illud delent Rom. & Græci) GVBERNAT: ſcilicet lignum, hoc eſt, nauim iam dictam: QVONIAM DEDISTI ET IN MARI VIAM, ET INTER FLVCTVS SEMITAM FIRMISSIMAM. OSTENDENS QVONIAM POTENS ES EX OMNIBVS SALVARE, ETIAMSI SINE ARTE ALIQVIS ADEAT MARE] Pro, *ſine arte*, vti legunt. Rom. & Græci, perperam alij legunt, *ſine rate*, licèt eodem redeat Vers.4.

ſenſus:

ſenſus: per *artem* enim, nauticam intelligit, in qua primæ fuere rates. Noſter à Caſtro, prouidentiam hanc Dei reſtringit ad Hebræos, quos Deus ſine naui per mare rubrum à ſe diuiſum ſicco pede deduxit. Meliùs alij attribuunt naui, de qua ſermo præceſſit. q.d. Fruſtra nautæ inuocant ſua idola, putà Neptunum, & Caſtores: tuâ enim prouidentiâ, ô Domine, qui es pater omnium, nauim in medijs fluctibus, æquè ac cetera cuncta, gubernat & dirigit; quæ tanta tamque potens eſt, vt etiam Hebræis in mari rubro ſine nauibus patefecerit viam, vt inter eius altiſſimas aquas & fluctus per ſemitam firmiſſimam, græcè *ἀσφαλῆ*, id eſt, tutam, ſecuram, putà per ſiccum maris alueum illæſi tranſirent: quo miraculo, oſtendiſti te poſſe homines ex omnibus maris periculis ſaluare, perque illud dare iter peruium cùm volueris, etiamſi quis ſine arte & rate illud adierit. Vnde S. Chryſoſt. hom. 11. in Geneſ. obſtupeſcit Dei ſapientiam & prouidentiam, quæ docet nautas & naucleros tempus, viam, & diuerticula in vaſtiſſimo æquore, vt ſciãt in qua plaga mundi verſentur, quam viam inire, quæ diuerticula capeſſere debeant.

Moraliter, hic diſce quanta quamque ſingularis ſit Dei prouidentia, quæ ſingulas naues, & nauigantes in medio mari gubernat, ac pari ratione ſingulos homines, animalia, plantas, & creaturas alias; adeoque totum mundum regit & gubernat. Mundus enim eſt quaſi nauicula, cuius nauclerus eſt Deus, vti docet Ariſtot. (vel quiſquis eſt auctor) lib. de Mundo. Exemplum admirabile Senis cuiuſdam naufragi, cui nomen Valgius, vel Victor, qui in naui ſocijs atque carinæ retinaculis amiſſis, per varias regiones vndis maris iactatus, mira Dei prouidentia ſeruatus eſt, narrat S. Paulinus epiſt. ad Macarium. Simili modo in ceteris nauigantibus vaſtum, cæcum, & procelloſum mare in naui tam exigua & inualida, ſingularis elucet Dei cura & prouidentia. Nauigantes enim vix tribus palmis (quibus nauis eminet mari) diſtant à morte. Vnde Iuuen. ſatyr. 14.

I nunc, ait, *& ventis animam committe, dolato*
Confiſus ligno, digitis à morte remotus
Quattuor, aut ſeptem, ſi ſit latiſſima teda,

id eſt, pinus, ex qua fit nauis. Et Ouidij libr. 2. de Ponto:

Nam propè tam lethum, quàm propè cernit aquam.

Sic & Anacharſis apud Laërt. ait, nauigantes quatuor digitis, quibus craſſa eſt nauis, diſtare à morte.

Errores circa prouidentiam. Primò.

Errarunt ergo primò, Epicurus, Heraclitus, & Democritus concedentes quidem Deum, ſed ei adimentes prouidentiam, eò quòd putarent omnia euenire ex neceſſitate naturæ, teſte Lactantio lib. 1. de Ira Dei c. 9. & 10.

Secundò.

Secundò, errauit Cicero, qui eamdem Deo ademit, ſed alio ex capite, quòd ſcilicet adimeret Deo cognitionem futurorum cõtingentium, putans illam repugnare libero hominis arbitrio, teſte S. Auguſt. lib. 5. de Ciuit. c. 9.

Tertiò.

Tertiò, errarunt alij, qui ſingulas res pendere cenſuerunt à ſuis cauſis, non à Dei prouidentia: Deum enim mouere primum mobile; cetera verò ab illo moueri, vti ait Ariſtot. 12. Metaphyſ. ca. 2. textu 37. Vnde hunc errorem Ariſto-

A teli tribuunt Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens VIII. Stromat. Ambroſ. li. 1. Offic. cap. 13. & alij. Videbatur enim Ariſtoteli indignum Deo curare res ſingulares etiam minimas, vt culices, pulices &c.

Quartò.

Quartò, errarunt illi qui dixerunt Deum per ſe curare res vniuerſales, & incorruptibiles; particulares verò & corruptibiles curare per intermedios genios, ſiue angelos; quem errorem Platoni tribuit Nyſſen. lib. 8. Philoſ. ca. 3. & 4. Plato tamen libr. 10. de Legibus fusè oſtendit Deum curare res minimas: perfectiſſimus enim artifex, inquit (qualis eſt Deus) etiam minimorum in arte cognitionem curamque habet.

Hos errores recenſent, & confutant S. Chryſoſt. libris ſex, & Salpianus libris octo de Prouidentia, S. Ambroſ. 1. Offic. c. 13. S. Auguſt. libr. 5. de Ciuit. ca. 9. & 10. S. Thomas li. 3. contra Gen-
B tes cap. 71. & ſequent. ac Sapiens hoc loco.

Gnomæ Patrum de prouidentia.

Porrò huic Sapientis gnomæ conſonant omnium Patrum, & probatorum Philoſoph. ſententiæ. S. Baſil. in Hexam. hom. 7. *Nihil eſt prorſus*, ait, *quod ſub prouidentiam Dei non cadat: nihil eſt omninò, quod à Deo neglectum ſit: omnia explorat, omnia conſpicit oculus ille peruigil: omnibus adeſt, facultatem ſalutis cuique præſtat.* S. Hieron. in caput Ieremiæ 9. *Omnia*, inquit, *Dei prouidentia atque iuſtitia gubernantur.* Et in Matth. 7. *Si parua & vilia animalia abſque Deo auctore nõ decidunt, & in omnibus eſt prouidentia, & quæ in his peritura ſunt, ſine Dei voluntate non pereunt; vos qui æterni eſtis non debetis timere, quòd abſque Dei viuatis prouidentia.* S. Ambr. 1. Offic. libro cap. 13. *Quidam putant*, inquit, *Dei prouidentiam vſq; ad lunam deſcendere. Et quis operator negligat operis ſui curam? quis deſerat & deſtituat,*
C *quod ipſe condendum putauit? Si iniuria eſt regere, nõnne eſt maior iniuria feciſſe? cùm aliquid non feciſſe nulla iniuſtitia ſit; non curare, quod feceris, ſumma inclementia. Reuera, ſi in Deo viuimus, mouemur, & ſumus, ipſumq; per terras meare, per tractus maris, cælumq; profundum aiunt; quare optimam illius dignitatem, nempe prouidentiam ab eo auferendam eſſe arbitrantur?* S. Auguſt. li. 3. Confeſſ. c. 11. *O tu bone omnipotens*, inquit, *qui ſic curas vnumquemque noſtrûm, tamquam ſolum cures, & ſic omnes tamquam ſingulos.* Et lib. 5. de Geneſi ad literam c. vlt. *Quid abſurdius & inſulſius ſentiri poteſt, quidq; dementius? quàm putare nullum eſſe diuinæ prouidentiæ iudicium de moribus hominum, qui curat etiam minutiſſima animalia, dracones, abyſſos, grandines, niues, imbres, & tempeſtates, quæ faciunt verbum eius.* pſal. 148. S. Chryſoſt. in pſal. 124. *Deo*, inquit, *multa debemus quòd nos fe-*
D *cerit, quòd tales creauerit, quòd factos regit & continet, & quòd quotidiè tam priuatim, quàm communiter prouidet, noſtriq; curam gerit, idq; clam, & apertè, nobiſq; ſcientibus & neſcientibus.*

Gnomæ philoſophorum.

Huc accedunt gnomæ philoſophorum. Triſmegiſtus: Deus, inquit, eſt factor & prouiſor omnium: vnde hac de re lib. ſcribens eum indigitat *Pimander*, id eſt, Paſtor hominum, qui ſcilicet homines regit, ſicut Paſtor oues. Orpheus de Deo ſic ait: *Omnia intus inſpicis, omnia intus audis, omniaq; diſtribuis.* Sed quomodo fieri poteſt, vt Deus ſit, agat verò nihil? Si enim Deus eſt, aget aliquid præclarum, inquit Cicero, nihil autem eſt præclarius mundi adminiſtratione. Mundus ergo & à Deo conditus eſt, & Dei admini-

ſtratione gubernatur; vnde in calce libri primi de Natura Deorum: *Si maximè talis eſt Deus*, inquit, *vt nullâ gratiâ, nullâ hominum charitate teneatur, valeat: quoniam nihil propitius homini facere poteſt.* Stultè igitur dictum eſt à Lucretio:

Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur irâ.

Lactant. lib. 1. cap. 2. Democritus omnia fortuitò regi, ac fato dicebat; cuius ſententiæ confirmator eſt Epicurus, ſed & antea Protagoras, qui deos in dubiū vocauit, & poſtea Diagoras, nonnulliquе alij, qui non putauerunt deos, quos tamen ceteri philoſophi, ac maximè Stoici retulerunt dicentes, nec fieri mundum ſine diuinâ ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſummâ ratione regeretur. Euripides in epiſt. ad Sophoclem, quòd tempeſtate non periſſet, in Dei prouidentiam retulit. Maro Æneid. 6. Elyſios campos decãtat. Phocylides ait: *Si tu male iudicaueris, te Deus poſtea iudicabit.* Hippocrates pluribus Gentiū dijs ſacra decreuit, & ſupplicationes varias inſtituit. Theophraſtus in Metaphyſicis, omnia diuinæ prouidentiæ retulit: Deum diuinum eſſe principium ait, per quod omnia ſunt & permanent. Ammonius librum de Interpretatione expoſiturus, exoptat ſibi diuinitùs prouideri. Ariſtoteles 1. Ethicor. ait felicitatem Deorū muneri acceptam referri debere. In 5 verò Ethic. precibus poſtulandum cenſuit, vt quæ ſimpliciter bona ſunt, ijs ipſis etiam, qui optant, eſſent bona; Iuſti, quòd eſt à lege, partem eſſe ſacrificia facere; vnde poſt paululum, diuina decreta humanis præſtantiora ſanxit. In 10. Ethic. ait hominem, qui mentem excoleret, Deo eſſe amiciſſimum.

Vers. 5. SED VT NON ESSENT VACVA SAPIENTIÆ TVÆ OPERA: PROPTER HOC ETIAM ET EXIGVO LIGNO CREDVNT HOMINES ANIMAS SVAS, ET TRANSEVNTES MARE PER RATEM LIBERATI SVNT] Dat cauſam, cur Deus, qui ſine naui poterat homines per aquas transferre, vti tranſtulit Hebræos, voluerit vſum nauis & nauigandi introducere, ſcilicet, vt inſulani cum ceteris hominibus haberent commercium familiare.

Græcè eſt elegans paronomaſia *ne eſſent Sapientiæ tuæ* ἀργὰ ἔργα, id eſt, *otioſa negotia* & inutilia opera, quę ſcilicet in inſulis & tranſmarinis regionibus creaſti, formaſti, collocaſti; idcircò nauis & nauigandi vſum hominibus inſpiraſti, vt quæ in inſulis ſunt pretioſa, ibique quaſi deliteſcunt, per naues ad nos adueherentur, ac viciſſim nos noſtra, quibus carent inſulani, ad eos tranſueheremus, itaque eſſet mutua mercium & bonorum communicatio. Hoc fine, & hac de cauſa, exiguo ligno, id eſt, nauigio credunt homines animas, id eſt, vitas ſuas, ſperantes ſe per illud tua prouidentia duce incolumes nauigaturos, ac maris pericula ſuperaturos: vnde per eamdem plerique tranſeuntes mare, per ratem liberati ſunt ab hiſce periculis, & in dies liberantur. ita Lyran. Holcot, Dionyſ. & alij. Secundò, Oſorius, Ianſen. & à Caſtro, veriùs & ad ſequentia conformiùs explicant de arte nauigandi, & naues conficiendi, in qua maximè elucet diuina ſapientia. q.d. Voluiſti, ô Domine, hoc fieri per nauigationem, ne opera tua eſſent otioſa, homineſquе inertiâ languerent, ſed potiùs laborarent, & induſtriam adhiberent in fabricandis

A nauibus, & ſcientiâ nauigandi, & ſiderum obſeruatione, ac marium, littorum, inſularum, & tranſmarinarum regionum luſtratione. Huc facit illud Senecæ in Medea Act. 2.

Audax nimium, qui freta primus
Rate tam fragili perfida rupit;
Terraſq; ſuas poſt terga videns,
Animam leuibus credidit auris;
Dubioq; ſecans æquora curſu,
Potuit tenui fidere ligno,
Inter vitæ mortiſque vias,
Nimium gracili limite ducto.

Pittacus rogatus, quid fidum eſſet? reſpondit, terram. Quid infidum? mare. Plato aſſiduè monebat fugiendum eſſe mare, perinde ac improbitatis magiſtrum. Laodamas ille Homericus nihil miſerius eſſe dicebat, quàm virum fortem B ponto exagitari. Anacharſis dubitabat, an nauigantes inter viuos vel mortuos eſſent referendi, teſte Laërtio lib. 1. ca. 6. Callimachus dicebat iucundiſſimum eſſe mare, ſed ſi quis è terra illud contemplaretur, quem imitatus Horatius ait, — *Gnome de nauigationis periculis.*

Neptunum procul à terra ſpectare furentem.

Eadem myſticè dicas de mundo, qui eſt mare magnum, mille habens tentationum, tribulationum, periculorum, calamitatum fluctus, ſyrtes, & æſtus.

TRANSEVNTES MARE] Græcè, κλύδωνα, id eſt tempeſtatem, fluctus, procellam, hoc eſt mare fluctibus & procellis æſtuans.

PER RATEM] Pro *ratem*, græcè eſt, σχεδία, id eſt: nauis ex tempore facta, ac tumultuario & ſubitario opere compacta, quales fuêre primæ naues, quę non erant aliud niſi rates, id eſt, arbores, C ſudes vel trabes colligatæ. Cantacuzenus hæc accipit de cymba, quæ naufragio facto, ex reſiduis nauis partibus tumultuariè à naufragis compingitur, vt per illam periculum euadant, & quaſi enatent.

SED ET AB INITIO CVM PERIRENT SVPERBI GIGANTES, SPES ORBIS TERRARVM AD RATEM CONFVGIENS, REMISIT SÆCVLO SEMEN NATIVITATIS, QVÆ MANV TVA ERAT GVBERNATA] Perperam pro *ſpes*, vt habent Romani & Græci, nonnulli legunt *ſpem*. Probat vſum & vtilitatem nauis ex arca, per quam Noë cum tribus filijs, & totidem vxoribus, euaſit diluuium immiſſum orbi ob ſcelera, præſertim ob faſtum & tyrannidem gigantum, idque ductu Dei. Arcam enim gubernare non poterat Noë, vtpote arcæ vndique clauſæ incluD ſus; ſed ſolus Deus, qui id more ſuo faciebat miniſterio angelorum. Arca ergo fuit prima ratis, id eſt, nauis mundi, cognita ſaltem & publica. Vnde Ioſeph. libr. 1. Antiqu. c. 3. arcam appellat nauim. Noë enim longè anteceſſit Iaſonem, Argonautas, Danaum, Neptunum, ceteroſque omnes, quibus Gentiles naues & nauticæ artis inuentionem tribuunt. Porrò Noë vocatur *ſpes orbis terrarum*, quia ceteris omnibus aquis diluuij merſis, ipſe ſolus cum ſuis filijs in arca ſeruatus eſt, vt poſt diluuium genus humanum generando propagaret, ne illud intercideret & interiret. Sic Aſcanius Æneæ filius à Virgil. 12. Æneid. vocatur *ſpes altera Romæ*. Et pater filium vnicum vocat ſpem baculumque ſenectutis ſuæ, Tobiæ 5. 23. Noë ergo *remiſit ſæculo ſemen natiuitatis*; — Vers. 6.

græcè,

græcè, *reliquit mundo σπέρμα γενέσεως* id eſt *ſemen genitale*, vel *generationis*. Tres enim eius filij fuêre quaſi tria ſemina, ex quibus ſuccreuit tota propago, & poſteritas hominum. Fuit ergo Noë Ianus bifrons, ac noui ſæculi parens, æquè ac primus nauis & nauticæ artis inuentor. Vide dicta Geneſ. 6.

VERS. 7. *Benedictum lignum. quod? Reſp. Primò.*

BENEDICTVM (Vatabl. *Felix*) EST ENIM LIGNVM, PER QVOD FIT IVSTITIA] Syrus, *benedictum eſt lignum, ex quo apparet* vel *videtur iuſtus*: Arabicus, *quoniam benedicta trabs, per quam fit iuſtitia*.

Primò aliqui apud Ianſen. per *lignum* accipiunt furcam vel patibulum, quo fit iuſtitia de ſontibus: fures enim & latrones in eo ſuſpendũtur publicè, vt quicumque eos vident, metu ſimilis ſuſpendij ſcommineant ſe à furtis & latrocinijs, quod eſt magnum reipubl. bonum & benedictio.

Secundò. Secundò, alij hæc accipiunt de naui qualibet, qua quis rectè vtitur ad iuſta mercimonia, & commoda reipublicæ. De naui enim eſt hic omnis ſermo. Per nauim ergo fit iuſtitia, id eſt, exercetur iuſta mercatura.

Tertiò. genuinè. Tertiò, & genuinè, per *lignum* accipias arcam Noë q.d. Benedicta ſit arca, per quam iuſtè condemnati ſunt ſcelerati gigantes, totuſque mundus, ac ſeruatus fuit iuſtus piuſque Noë; impij enim ex arca eliminati, & quaſi profligati periere diluuio, ex quo pius Noë per arcam enatauit. Opponit ligneam arcam ligneis idolis, quòd hæc neminem à diluuio alioue malo liberauerint, aut ſeruare potuerint; à quo tamen Noë, totamque poſteritatis ſpem, & ſemen liberauit arca: illa ergo ſit benedicta, idola verò maledicta, vt ſequitur. Vnde S. Ambroſius in pſal. 118. ſerm. 8. legit: *Benedictum lignum, quod fit per iuſtitiam, maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum*, quale eſt idolum. Verùm rectè Romani in editione S. Ambroſ. id correxerunt, vt legatur: *Benedictum lignum, per quod fit iuſtitia*, vti habet editio Vulgata & Græca. Ita enim legiſſe S. Ambroſ. ex verbis, quæ ſubijcit, liquet.

Addunt aliqui iuſtitiã per arcam eſſe factam, eò quòd Sem fuerit idem cum Melchiſedec, qui ex etymo fuit rex iuſtitiæ, ac ex diluuio euadens fuit publicus ductor ac doctor iuſtitiæ. Verùm Melchiſedec alius fuit à Sem, longeque eo poſterior, vt oſtenditur Geneſ. 14.

Myſticè benedicta eſt crux Chriſti. Myſticè, *benedictum lignum, per quod facta eſt iuſtitia*, iuſtaque ſatisfactio pro peccato Adæ, & peccatis totius mundi, eſt crux Chriſti, quam proinde repræſentauit arca Noë: hæc enim crux idola & idololatriam deſtruxit; vnde ijs hîc opponitur; atque gratiam, iuſtitiam, & ſalutem omnibus in Chriſtum crucifixum ritè credentibus, contulit. Vnde S. Chryſoſt. Orat. de Feſto crucis legit, *benedicite lignum, per quod fit iuſtitia*; S. German. de Exaltat. Crucis legit, *benedicite lignũ, per quod fit ſalus*; Leontius, qui floruit anno Chriſti 620. Orat. de cruce Chriſti; *At Salomon ait: Benedictum eſt lignum, per quod ſalus comparatur*; Anonymus apud Gretſerum tom. 2. de Cruce legit, *benedictum ſit lignum, per quod facta eſt ſalus in medio terræ*. Sic & S. Bonauent. Holcot, Hugo, Dionyſ. hîc per *lignum* accipiunt crucem Chriſti, æquè ac S. Auguſt. 15. de Ciuit. 26. Clemens Alex. 6. Strom. c. 4. Cyrillus Ieroſol. Catech. 19. & plures alij, Chriſtus ergo in cruce noſtram maledictionem in ſe ſuſcepit, & expiauit, ac conuertit in benedictionem: iuxta illud Galat. 3. 13. *Chriſtus nos redemit de maledictio legis, factus pro nobis maledictum; quia ſcriptum eſt: Maledictus omnis, qui pendet in ligno; vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu, vt pollicitationem ſpiritus accipiamus per fidem.* Vide ibi dicta. Porrò S. Ambroſ. loco iam citato, acutè per *iuſtitiam* accipit miſericordiam: *Benedictum*, ait, *lignum, per quod fit iuſtitia*, id eſt, miſericordia: hanc enim Chriſtus in cruce exercuit, dum ſuo cruore nos abluit, nobiſque veniam impetrauit. Additque miſericordiam vocari *iuſtitiam*: quia Deus *ſciens ſecundùm corporis fragilitatem corruptelæ patere hominem, quaſi iuſtus, fragili lubricæque naturæ delicta conceſſit*, præſertim in poſteris Adæ, qui peccatum non fecerunt, ſed ex Adamo dumtaxat naſcendo cõtraxerunt: *In illum* (Adamum) inquit, *iuſta ſeueritatis præceſſit ſententia, quia ſcire voluit, quod ſcire non profuit. Nobis autem, qui hereditario vinculo tenemur aſtricti, qui in hac carne ſumus, quæ priorum iudicio detrita iam atque aſſuefacta peccatis, non poterat emergere, quaſi iuſtus indulſit. Iuſtè enim ignouit heredi, qui præiudicio laborabat auctoris. Eſt ergo iuſta miſericordia.*

Denique, per lignum crucis facta eſt iuſtitia, id eſt, iuſtum ſacrificium pro peccato, quod ex æqualitate iuſtitiæ, ob dignitatem victimæ immolatæ, putà Chriſti crucifixi Filij Dei, ſatisfaceret offenſæ Dei, ac honorem illi per peccatum ablatum reſtitueret, dum Chriſtus moriendo in cruce eius rei cauſâ, infinitam reuerentiam, cultumque Deo exhibuit. Sicut enim offenſa Dei facta peccato Adæ, ceterorumque hominum, ob perſonam, & maieſtatem immenſam Dei, quæ offenditur, fuit infinita; ſic pariter infinita eſt perſona Chriſti, quę ſe in victimam Deo obtulit ad huic offenſæ ſatisfaciendum. Adde, infinita humiliatio Verbi, qua ſe humiliauit deſcendens in carnem & crucem, vt peccata expiaret, ex æquo reſpondit infinitæ vilitati, contemptui, & iniuriæ, quam Adam ſuperbiens peccando Deo irrogauit, imò eam longè ſuperauit. Ex aduerſo idolum eſt lignum, per quod fit ſumma iniuſtitia, & iniuria Deo, dum diuinitas Deo adimitur, & tranſcribitur in idolum, ac aræ, templa, religio, cultus, ſacrificia vno Deo debita transferuntur ad idolum. Benedictum ergo eſt lignum crucis, per quod fit ſumma iuſtitia. maledictum verò lignum idoli, per quod fit ſumma iniuria Deo.

PER MANVS AVTEM, QVOD FIT IDOLVM, MALEDICTVM EST ET IPSVM, ET QVI FECIT ILLVD: QVIA ILLE QVIDEM OPERATVS EST, ILLVD AVTEM CVM ESSET FRAGILE DEVS COGNOMINATVS EST] VERS. 8. S. Ambroſ. legit: *Maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum.* Græce: *At manufactum* lignum manu artificis, fabrefactum, putà idolum) *maledictum ipſum, & qui fecit illud: quoniam hic quidem effecit: illud verò Deus nominatus eſt, cùm eſſet corruptibile.* Vatabl. *Felix enim lignum, per quod iuſtitia exercetur; manufactum autem infelix eſt, tam ipſum, quàm eiuſdem fabricator. Hic vt operis auctor: illud, vt nomen Dei, cum corruptioni obnoxium ſit, adeptum.*

A Senſus eſt.q.d. Benedictum ſit lignum arcæ, per quod ſaluatus eſt iuſtus Noë: iniuſti verò gigantes merſi diluuio; æquè ac lignum crucis Chriſti, per quod iuſtificatus & ſaluatus eſt mundus: quare omnes illud benedicant, laudent, venerentur. At maledictum ſit lignum idoli, æquè ac eiuſdem fabricator, vt omnes vtrumque deteſtentur & execrentur: idolum quidem vt ſummè Deo iniurium, ac hominibus exitiale, cùm illos alliciat ad idololatriam, quæ ſummum eſt flagitium: fabricator, quia opus tam Deo iniurium, & hominibus noxium fabricatus eſt. Notat S.Thom.2.2. q.76.art.2. propriè non benedici vel maledici creaturæ alicui niſi rationali, irrationali verò duntaxat in ordine ad rationalem. Idolum ergo irrationale maledicitur, quatenus rationali homini eſt occaſio idololatriæ. Rurſus quatenus idoli maledictio refertur & cadit in dæmonem, qui idolo inſidet, & præſidet. Dæmon enim maledictionis, id eſt, damnationis æternæ & execrationis Dei, Angelorum & hominum ob ſuam malitiam eſt reus, illique addictus, & obnoxius.

Myſticè, benedicta eſt crux, id eſt, mortificatio carnis & cupiditatis, per quam fit iuſtitia; quia per illam caro ſubditur ſpiritui, cui ex iuſtitia ſubijci debet. Maledictum verò lignum ſcientiæ boni & mali, quod Euam & Adamum illexit ad inobedientiam, gulam, ſummamque Dei iniuriam, & offenſam. Similiter maledicta radix, & arbor concupiſcentiæ, quæ iniuſtè ſe opponit rationi & ſpiritui, vt illi dominetur cui ſeruire debet.

Vers.9. C SIMILITER AVTEM ODIO SVNT DEO, IMPIVS ET IMPIETAS EIVS] Græcè: *Nam ex æquo inuiſi ſunt Deo impius & eiuſdem impietas.* Ita Vatabl. Dat cauſam, cur idoloplaſtes, æquè ac idolum, ſit Deo inuiſus: quia ſcilicet tam exoſus eſt Deo impius, quàm impietas. Impius autem eſt idoloplaſtes, qui idolum velut impietatem, id eſt, impiæ idololatriæ obiectum & cauſam fabricatus eſt. Porrò impietas formaliter & materialiter inuiſa eſt Deo, impius verò formaliter tantùm, quatenus ſcilicet impius eſt, inuiſus eſt Deo; non vero materialiter. Nam impius quatenus Dei creatura & ſubſtantia eſt, putà homo, vel angelus à Deo amatur & diligitur, quia vt pulchrè ait S.Hieron. (vel quiſquis eſt auctor) epiſt. 6. ad amicum ægrotum tomo 9. *Amat Deus hominem, vt artifex fabricam: ſed odit mala opera, quibus fabrica vrgetur in lapſum, & cogitur in labinam* (quæ eſt labi in lapſum & ruinam) *& qui mala opera odit, malorum operum non poteſt amare factorē; ſicut Salomon ſapientiſſimus protulit: Odio ſunt*, inquit, *Deo impius & impietas eius*: talis enim eſt opifex, quale eſt opus: quare ſi opus ſit pium Deoque gratum, opifex eius pariter erit pius Deoque gratus: ſin opus ſit impium, Deoque inuiſum, opifex pariter, & vt Græca habent, ἐν ἴσῳ id eſt in æquali, ex æquo, æqualiter erit impius, Deoque inuiſus. Præclarè S.Cyrill. Alex. hom. 12. *Rebus creatis*, inquit, *Conditoris ſui gloriam impertiri nihil aliud eſt, quàm Conditorem ipſum in rerum creatarum ordinem referre.*

Vers.10. ETENIM QVOD FACTVM EST, CVM ILLO, QVI FECIT, TORMENTA PATIETVR] Græcè, κολασθήσεται, id eſt, *punietur*. At quomodo idolum inanime tormenta pati poteſt? Reſp. Primò Cantacuzenus, quia idolum, & idololatria puniuntur non in ſe, ſed in ipſo idololatra, dum is à Deo in gehenna cruciatur: ſicut furtum, & homicidium punitur in fure, & homicida, qui ſuſpenditur. Secundò, Lyranus reſpondet idolum puniri, dum dæmon eius præſes, & per illud reſponſans in inferno punitur & vritur. Tertiò, idola Saturni, Iouis, Martis, Veneris torquentur, dum ipſe Saturnus, Iupiter, Mars, Venus in gehenna cruciantur & ardent: hi enim idololatriæ & ſcelerum hominibus fuere auctores. Quartò ipſum idolum punitur, dum à fidelibus conſpuitur, deijcitur, frangitur, deſtruitur, comburitur, vti fecère primi Chriſtiani & Martyres.

B PROPTER HOC ET IN IDOLIS NATIONVM NON ERIT RESPECTVS: QVONIAM CREATVRÆ DEI IN ODIVM FACTÆ SVNT, ET IN TENTATIONEM ANIMABVS HOMINVM, ET IN MVSCIPVLAM PEDIBVS INSIPIENTIVM] Græca iam contrariè habent: *Quapropter & in ſimulacra gentium* ἐπισκοπὴ ἔσται, id eſt, *inſpectio, inquiſitio, viſitatio, punitio erit.* Vatabl. *In ſimulacra inquiretur.* Noſter videtur legiſſe negationem οὐκ, id eſt, *non erit inſpectio* vel *reſpectus*. Sed eodē redit ſenſus, q.d. Deus non reſpiciet dignitatem idoli, quod ſcilicet ab idololatris colatur vt Numen: quare illi non parcet, ſed illud puniet, diruet, comburet velut lignum vile, & flammis addictum. Aut q.d. Tempore Chriſti cùm gentes ab idolis ad Deum verum conuertentur, tunc non amplius reſpicient nec reuerebuntur, aut colent idola; ſed ea vilipendent & confringent. Tunc ergo nullus reſpectus, nullus honor, nulla reuerentia deferetur idolis. Quare alienus videtur ſenſus S. Bonauent. Lyran. & Dionyſ. qui exponunt, q.d. Deus idola, id eſt, dæmones puniet æternis ignibus: quocirca amplius ad eos non reſpiciet, vt miſereatur & parcat: quia ſicut culpa eorum eſt irremiſſibilis, ſic & pœna interminabilis. Vers.11.

QVONIAM CREATVRÆ DEI IN ODIVM FACTÆ SVNT] Græcè, εἰς βδέλυγμα, id eſt, *in abominationem*. q.d. aurum, argentum, æs, lignum, quæ ſunt inter creaturas Dei præcipuæ, magiſque in vſu hominum, ab impijs conuerſa ſunt in abominationem, dum ſcilicet ex ijs fabricarunt abominanda idola aurea, argentea, ærea, lignea, quibus attribuerunt diuinitatem, ac ſa- D crificia & honores diuinos cum ſumma Dei iniuria, & Creatoris contumelia: vnde propter ea pariter idoloplaſtæ & idololatræ incurrerunt in odium Dei, angelorum & hominum rectè ſentientium. Quocirca Græca habent: *Quoniam in creatura Dei ad abominationem facta ſunt*, ſcilicet ipſa idola. q.d. ceteræ omnes creaturæ ſunt bonæ, & à Deo benedictæ, at ſola in ijs idola ſunt maledicta, & abominanda, tum Deo, tum Angelis & hominibus. Addit Cantacuzenus etiam ſibiipſis & propriæ naturæ, eò quòd aurum, argentum, lignum per abuſum idololatriæ, quæ ex eis fabricata, & culta ſunt idola, degenerarint à ſuo fine, qui eſt Deo creatori ſuo ſeruire, ac deinde hominibus ad ſalutē eorum opitulari; quo factum eſt, vt non tantùm Deo, ſed & hominibus ſint in abominatione. Vnde Syrus vertit: Et

fecerunt

fecerunt ea in immunditiam. Arabicus: *Quia facta in creatura contemptio.* Vatab. *Quoniam in opificio Dei ad nefas deformata ſunt.*

Minùs genuinè ergo Lyran. & Dionyſ. per creaturas accipiunt dæmones, qui, inquiunt, ſecundùm bona naturam creaturæ ſunt Dei, adeóque bonæ: at per propriæ voluntatis peruerſitatem facti ſunt in odium, quia ſeipſos fecerunt Deo odibiles, & eos, quos tentando ſuperant, ac ad idololatriam pelliciunt, Deo faciunt exoſos. Minùs quoque aptè Hugo per creaturas accipit homines, qui faciunt, vel colunt idola.

ET IN TENTATIONEM ANIMABVS HOMINVM] Græcè, *in ſcandala animabus.* Syrus: *in offendiculum vel offenſam animarum hominum.* Arabicus: *Seduxerunt animas hominum,* dum idola pulchritudine & pretioſo ornatu ſuo, rudium animas pellexerunt in ſuperſtitionem, & idololatriam.

Creaturæ ſunt muſcipula fatuis.

ET IN MVSCIPVLAM PEDIBVS INSIPIENTIVM] Sicut enim mures inſipientes capiuntur muſcipulâ, dum illecti nidore caſei eam apertam ſubeunt, ſed lignum quod illam ſuſtinet (ſcandalum dicitur: vnde nomen ſcandali tranſlatum ad quoduis offendiculum) tactu caſei incautè euertentes, à muſcipula in ſe reuoluta concluduntur, & opprimuntur: ſic pariter homines pulchritudine idolorum, æquè ac dulcedine vini, Veneris, honorum illecti, illam ambiunt illáque ſe inebriant; itáque mentem, & Dei gratiam, ac ſalutem, vitamque præſentem & æternam ſibi adimunt.

Pro *in muſcipulam,* græcè eſt, *in laqueum.* Vatab. *Ad pedes inſipientium illaqueandos:* Syrus, *Retia pedibus ſtultorum;* alij, *in decipulam* vel *tendiculam.* Loquitur propriè de ſpecie auri, argenti, colorum, & ornatus idolorum, qua illecti rudes & inſipientes homines ea deos eſſe cenſuerunt, & vt Numina coluerunt, îndéque in fornicationem, omniaque ſcelera prolapſi ſunt, vt patet ex ratione, quam ſubdit. Generatim tamen hęc ſententia de qualibet creatura ad quodlibet illiciente accipi poteſt. Ita enim videmus homines poſt lapſum, ab auro illici ad auaritiam & furtum, à vino delicato ad ebrietatem & crapulam, à dignitatibus ad ambitionem & faſtum, à ſcientia ad curioſitatem & ſuperbiam, à ſpecie mulierum ad luxuriam, &c. Vnde S. Antonius teſte S. Athanaſ. vidit totum mundum plenum laqueis, cumque rogaret Dominum, *quis illos euadet?* audiuit: *humilitas.* Hoc eſt, quod ait Iob c.18.8. *Immiſit impius in rete pedes ſuos, & in maculis eius ambulat: tenebitur planta illius laqueo, &c. abſcondita eſt in terra pedica eius & decipula eius ſuper ſemitam.* Et S. Auguſt. in Soliloquijs ca.16. *Inimicus,* inquit, *vt occidat, ſemper vigilat ſine ſomno, & nos, vt cuſtodiamus nos, nolumus euigilare à ſomno. Ecce tetēdit ante pedes noſtros laqueos infinitos, & omnes vias noſtras varijs repleuit decipulis ad capiendas animas noſtras. Et quis effugiet? laqueos poſuit in diuitijs, laqueos poſuit in paupertate, laqueos tetendit in cibo, in potu, in voluptate, in ſomno, & in vigilia; laqueos poſuit in verbo, & in opere, & in omni via noſtra. Sed tu Domine libera nos de laqueo venantium & à verbo aſpero, vt confiteamur tibi dicentes: Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. Anima noſtra ſicut paſſer erepta eſt de laqueo venantium. Laqueus contritus eſt, & nos liberati ſumus.* Subdit deinde laqueos hos tendi in tenebris; vnde, vt eos videat & caueat, poſcit lumen à Deo: *Et tu quidem Domine lux mea, illumina oculos meos, vt videam lumen, & ambulem in lumine tuo, & non impingam in laqueos eius. Quis enim euadet laqueos iſtos multos, niſi videat eos? Et quis videbit eos, niſi quē illuminaueris lumine tuo? Ipſe enim pater tenebrarum laqueos ſuos abſcondit in tenebris ſuis, vt capiantur in eis omnes, qui ſunt in tenebris ſuis, qui ſunt filij tenebrarum harum, non videntes lumen tuū, in quo qui ambulat non timebit: qui enim ambulat in die non offendit; qui autem in nocte ambulat, offendit, quia lux non eſt in eo.*

Appoſitè S. Thomas 1.p.q.65.art.1.ad 3. notat creaturas natura ſua ducere homines ad creatorem; quòd verò ab eo abducant, ducantque ad malum & ruinam, id fieri non creaturarum vitio, ſed culpa eorum, qui inſipienter eis vtuntur. Idem 1.2.q.79.art.1.ad 2. Cùm dicitur: *In tentationem,* τὸ *in,* inquit, *non ponitur cauſaliter, ſed conſecutiuè. Non enim Deus fecit creaturas ad malum hominum, ſed hoc conſecutum eſt propter inſipientiam hominum. Vnde ſubditur: & in muſcipulam pedibus inſipientium, qui ſcilicet per ſuam inſipientiam vtuntur creaturis ad aliud, quàm ad quod factæ ſunt.*

INITIVM ENIM FORNICATIONIS EST EXQVISITIO (græcè ἐπίνοια, id eſt, excogitatio) IDOLORVM, ET ADINVENTIO ILLORVM CORRVPTIO VITÆ EST] VERS. 12. Dat cauſam, cur dixerit *creaturæ,* putà aurea argentea, & lignea idola, *facta ſunt in odium & in tentationem animabus hominum,* quia ſcilicet idola eiſdem ſunt initium & cauſa fornicationis, ac corruptionis morum totius vitæ. Idololatria enim inuexit libidines, ebrietates, & omnem ſcelerum colluuiem. Hugo, Holcot, Dionyſ. & alij per fornicationem intelligunt idololatriam; hæc enim eſt myſtica fornicatio, qua anima relicto Deo ſponſo, idolis & dæmonibus, quaſi adulteris adorando ſe ſubſternit. Hinc idola vocantur *Baalim,* id eſt, mariti, ſed adulterini. Vnde Prophetæ paſſim idololatriam vocant fornicationem vel adulterium, vt Ezechiel cap.16.26. Ierem. cap.2.16. Oſee 2.5. Nahum. 3.4. &c. Sic ſenſus eſt, q.d. Exquiſitio & fabricatio idolorum, eſt cura fornicationis, id eſt, idololatriæ: ad hanc enim inuitant, & alliciunt idola.

Verùm hic ſenſus tum alienus videtur, tum exilis: quis enim neſcit idola allicere ad idololatriam? Malim ergo fornicationem propriè accipere, præſertim quia ei iungitur corruptio vitæ, id eſt, morum omnium licentia & vitiatio, quæ communiter fornicationis ſolet eſſe comes, imò proles & filia. Senſus ergo eſt, q.d. Idola & idololatria eſt initium & cauſa fornicationis (ſub qua ceteras libidinis ſpecies accipe per Synecdochen) indéque omnes probos honeſtæ vitæ mores deprauat & corrumpit. Fornicatio enim ſecum inducit commeſſationes, ebrietates, rixas, pugnas, cædes, omnemque criminum cateruam.

Idololatria eſt cauſa omnis ſcelerum.

Cauſa eſt Prima, quòd idololatria ſit ſumma Apoſtaſiâ & receſſus à Deo, qui eſt ipſa ſanctitas & puritas: ac tranſitus ad dæmonem, qui eſt quaſi ipſa impuritas & prauitas. Dæmon enim obſtinatus in malo ob odium, quo proſequitur Deum & homines, qui ſunt Dei imagines, ac deſtinati

Cauſa Prima.

ſtinati ad gloriam cæleſtem, ex qua ipſe excidit, per inuidiam ſunt, vt homines ad omne nefas, præſertim ad libidinem, in quam ſcit eum ex natura corrupta ſummè eſſe procliuem, pertrahat: quare ſicut Deus caſtitate coli vult, ſic dæmon libidine; vt patet ex ſacris Priapi, Veneris, &c. Hinc ſicut veros fideles videmus puritatis ſtudioſos & caſtos; ſic idololatras & hæreticos cernimus inceſtos: quare cum quis labitur in luxuriam, gradum facit ad hæreſim.

Secundò. Secundo, quòd nemo caſtus eſſe poſſit ſine peculiari & continuo adiutorio gratiæ Dei. Gratia autem eſt comes fidei: Fide ergo deſtituti carent pariter & gratia caſtitatis: Deus enim gratiam hanc tam ſingularem ferè, non niſi fidelibus ſanctiſque impertitur.

Tertiò. Tertia, quia, vt ait Ambroſiaſter in cap. 1. ad Roman. idololatræ *Deum incuriosum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati ſunt, & ad omnia mala admittenda facti promptiores*; quia magnum frænum ſcelerum hominibus eſt metus Numinis, putà veri Dei, ne ab eo pro meritis caſtigentur: quo per idololatriam ablato, laxant idololatræ fræna cupiditatibus ruuntque in omnia dedecora. Non enim timent idola lignea & muta, nec ab eis vindictam expectant. Hoc eſt quod ait Apoſt. *Deſperantes* (deſtituti fide & ſpe) *tradiderunt ſemetipſos impudicitiæ in operationem omnis immunditiæ.* Epheſ. 4. 17.

Quartò. Quarta, quia idololatræ colunt Iouem, Priapum, Venerem, &c. qui fuerunt homines impuriſſimi, ac adulterijs & libidinibus infames: quare putant ſibi non tantùm licere, ſed decori eſſe, ſi adulterentur & luxurientur, vt deos ſuos imitentur. Vnde ille Adoleſcens apud Comicum: *Ego*, inquit, *non faciam quod Iupiter fecit?* vti fuſius narrat S. Auguſt. lib. 2. de Ciuit. c. 7. Hinc S. Athanaſ. Orat. contra Idola, docet inſtitutam eſſe idololatriam *deſiderio eorum, qui ſtupris & propudijs pleni in figmentis repræſentātur.* Fabulæ enim, comœdiæ, & tragœdiæ Poëtarum plenæ ſunt hiſce Iouis, Martis, Veneris, &c. libidinibus, qui eas, quaſi Deorum facinora decantant, & celebrant. Quocirca turpiſſimam Deorum vitam cultores idolorum imitādam ſibi propoſuerunt. Addit S. Athanaſ. originem idolorum inueſtigans: *Ferè omnes ciuitates omnibus libidinibus ſcatent ob immanitatem morum, quam in ſuis dijs conſpiciunt. Neque eſt in hoc genere Deorum, quem caſtum appelles. Olim certè Phœniſſæ mulieres ante idola proſtituebantur, dedicantes numinibus ſuum quæſtum, perſuaſæ meretricatu ea propitiari, ac proſperitatem rerum inde naſci.* Idem factitarunt mulieres Babyloniæ, Perſicæ, Armeniacæ & aliæ, vt dixi Baruch 6. 42. Proſequitur S. Athanaſ. *Viri quoque abdicato ſexu, nec ſe amplius mares eſſe ferentes, mulierum naturam affectauerunt, tamquam ita honorifica grataq; matri Deorum facturi eſſent; omnes autem in turpiſſimis viuunt, & certamen inter ſe prauitatis ſuſcipere videntur, & vt dixit S. Paulus: Mulieres eorum mutauerunt vſum.* Lege S. Paulum Roman. 1.

Notū eſt Iſidis Sacerdotes fuiſſe impijſſimos. Scitum eſt Paulinam matronam caſtam à Decio Mundo appetitam, cùm eam pellicere non poſſet, per Sacerdotes Iſidis ei perſuaſiſſe, Deum Anubin ea frui velle; itaque pro Anubi Decium ſe ſubſtituiſſe, eaque abuſum eſſe. Rem

A narrat Ioſeph. lib. 18. Antiq. 4. & Hegeſip. lib. 2 cap. 4.

Hinc Balaam Moabitis hoc conſilium dedit vincendi Hebræos, ſcilicet, vt ſpecioſas virgines ad caſtra Hebræorum ſubmitterent, quæ eos ad fornicationem ſimul, & cultum Beelphegor pellicerent. Itaque factum, vt patet numer. 25. vti ibidem oſtendi.

Symbolicè, idolum eſt phantaſma ſpecioſæ virginis vel meretricis, quod hominem adigit ad fornicationem. Homines enim carnales, qui oculos iaciunt in formam fœminarum, eam velut idolum ſibi imprimunt, quod adeò verſant & adamant, vt de alia re cogitare nequeant; quare cum eo fornicantur mente aſſiduè, ac corpore, cùm fœmina potiri poſſunt: quocirca amaſias,

B quaſi deas quaſdam ſuſpiciunt, colunt, & venerantur. Qui ergo caſtus manere cupit, claudat oculos, & idola hæc à mente excludat, vt dicit S. Iob cap. 31. 1. *Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Huc facit, quod ait S. Iſidor. lib. 2. de Summo bono cap. 39. & citatur 32. qu. 7. can. 15. *Non ſolum. Non ſolū.n*, inquit, *de commiſſa fornicatione peccatum regnat in homine, ſed ſi adhuc delectetur atque animum teneat, procul dubio regnat. Fornicatio carnis, adulterium eſt. Fornicatio animi, idolorum eſt ſeruitus. Eſt autem ſpiritualis fornicatio, de qua Dominus ait: Omnis, qui viderit mulierem ad concupiſcendam eam, iam mœchatus eſt eam in corde ſuo.* Matt. 5 28. Idem applices cuilibet alteri phantaſmati, iræ, vindictæ, gulæ, ſuperbiæ, auaritiæ, quod iracundus, guloſus, ſuperbus, auarus, velut idolum colit, vt illud opere expleat, eiuſque vſu & voluptate fruatur. Vide S. Cypria-

C num Prolog. de Cardin. operib. pulchrè de his concupiſcentiæ idolis diſſerentem.

Neqve enim erant ab initio, neqve ervnt in perpetvvm] Probat idola eſſe corruptionem vitæ, quia primitùs cum Deus naturam inſtituit, vitamque homini dedit, non erant idola; quare illa non ſunt conformia, ſed difformia naturæ, vitæque hominum, illamque corrumpunt: quapropter ipſa quoque non erunt in perpetuum, ſed vt corruptelæ totius vitæ corrumpentur, deſtruentur & peribunt; præſertim prædicante contra illa Paulo, & Apoſtolis. Demonſtrat idololatriam eſſe inuentum hominum, non autem inſtitutionem naturæ, vel eius auctoris Dei, quia id quod hominem detorquet à Deo, & hominis naturam corrumpit, Deo congrue-

D re, ac naturæ conforme eſſe nequit. Porrò idola ſaltem publica non fuiſſe ante diluuium multi ſentiunt, idque tum ob recentem creationis & creatoris mundi memoriam; tum, quia eo tempore nullus erat rex vel tyrannus, qui ad idolorum cultum plebem cogeret, ſed quiſque pro ſuo viuebat arbitratu, ita affirmat S. Clemens Roman. lib. 1. Recognit. & lib. 4. Sub finem, Epiphan. Præfat. lib. de Hæreſib. & in initio Panarij, Damaſcen. initio lib. de Hæreſib. ac cæteri, qui originem idololatriæ ſæculo diluuium ſecuto aſſignant, inter quos præcipuus eſt, S. Cyrillus lib. 1. & 3. contra Iulian.

Vers. 13.

An idola fuerint ante diluuium.

Intellige hoc de idololatria, quæ ſit nota ex S. Script. vel alijs hiſtorijs, vti ſeipſum explicat S. Cyrillus, & ceteri. Nec enim Scriptura, nec vlla hiſtoria clarè aſſerit, idololatriam fuiſſe ante diluuium,

diluuium. Nam ex ſignis & coniecturis valde probabiliter conijcere licet contrarium, ſcilicet idololatriã fuiſſe ante diluuium, imò fuiſſe cauſam diluuij, idque diſertè docet Tertull. libr. de Idololatria. Et probatur Primò, quia Geneſ. 6. dicitur: *Omnis caro corruperat viam ſuam.* Hæc autem corruptio naturaliter inducit Atheiſmum & idololatriam, vti poſt diluuium induxit. Hinc Serenus Abbas apud Caſſianum Collat. 8. c. 21. docet filios Dei, id eſt, filios Seth, cùm ingreſſi ſunt ad filias hominum, id eſt, filias Cain addixiſſe ſe maleficijs, ſuperſtitionibus, & dæmones coluiſſe; qui cùm non ſint viſibiles, veriſimile eſt in ſimulacro & idolo ſe hominibus videndos & colendos præbuiſſe, vti fecerunt apud Gentiles poſt diluuium; & etiamnum faciunt apud Indos. Similia narrat Serenus de Cham filio Noë. Secundò, quia Gigantes, propter quos Deus induxit diluuium, fuere impijſſimi, imò Athei & Theomachi, vti de ſuis Titanibus, quos Gigantes fuiſſe non eſt dubium, narrãt Poëtæ. Gigantes enim cum Numen Deumque ſpernerent, ac ſuo robore & faſtu omnes opprimerent ſibique ſubijcerent, videntur voluiſſe haberi & coli tamquam dij, vti fecit Mazentius ille dicens apud Virgilium:

Dextra mihi Deus eſt, & telum quod miſſile libro.

Porrò memoria Creatoris Dei & creationis mundi citò, diuque ante diluuium ex animis impiorum euanuit, vti iam dicta demonſtrant. Adde diluuium tardè, putà poſt 1500. annos à creatione mundi contigiſſe. Hinc & Hebræi in Bereſcit Rabba, id eſt Geneſi magna ad cap. 4. Geneſ. v. 17. tradunt tempore Enos, qui fuit nepos Adę ex Seth filio, homines illius æui abiuraſſe fidem vnius Dei, tuncque idololatriam, incepiſſe, ideoque ſe illi oppoſuiſſe Enos, ac cæpiſſe inuocare nomen Domini, ſcilicet proprio & publico cultu: licèt alij aliter ſentiant.

Vers. 14. Svpervacvitas (græcè κενοδοξία, id eſt, inanitas, vana gloria, & ambitio, idolorum ſcilicet & idololatriæ) adinvenit in orbem terrarvm] q.d. per vanitatem & ambitionem hominum ingreſſa eſt in orbem terrarum idololatria; ipſa enim non eſt aliud, quàm mera vanitas & ambitio, ideoque citò peribit & euaneſcet. Nam homines ambitioſi honores diuinos ſibi appetentes, idolum in mundum inuexerunt. Pro *aduenit*, vt habent Rom. & Græca alij legunt *adinuenit*; ſed eodem redit ſenſus. Vnde alij legentes κενοδοξίᾳ, in ablatiuo vertunt: *Vana gloria* vel *ambitione idola ingreſſa ſunt in mundum.* Ita S. Athanaſ. orat. contra idola, & Vatab. *Quippe hominum ambitione*, inquit, *in mundum introducta ſunt.* Quamuis autem ambitio prima fuerit homini cauſa idola effingendi, eiſque ſacrificandi; tamen inuidia diaboli, odiumque quo Deum hominesque proſequitur, vt ſcribit Tertull. in lib. de idololatria, hunc ignem accendit & auxit.

Et ideo brevis illorvm finis est inventvs] Pro *inuentus*, græcè eſt ἐπενοήθη, id eſt excogitatus, deſtinatus eſt, ſcilicet à Deo. Ita Clarius, Vatabl. & alij. Vnde & S. Athanaſ. legit: *Et ideo compendiaria eorum conſummatio excogitata eſt.* q.d. Sicut vanitas vanaque ambitio excogitauit idola, ita Deus ex aduerſo huic vanitati &

A malo coërcendo ſtatim excogitauit remedium, quo illam ſenſim attereret & conſumeret, nimirum vocando Abraham ad ſui cultum, ac in eius familia & gente erigendo Synagogam, veramque vnius Dei fidem & religionem, quæ ex diametro idololatriæ obſiſteret, donec eam deleret per Chriſtum & Apoſtolos. Alioqui enim conſtat idololatriam diu duraſſe, ſcilicet vſque ad Chriſtum per triapenè millia annorum, niſi quis dicat hic eſſe prophetiam de re proximè futura, ſi ſpectes tempus auctoris, qui hæc ſcripſit, vt τὸ *inuentus* ſit, propheticè capiatur pro *inuenietur*. q. d. Breui finis idololatriæ inuenietur aderitque: inſtat enim aduentus Meſſiæ, qui eam abolebit. Hic enim liber Scriptus videtur ſub tempora Ptolemæi Philadelphi & Septuag. interpretum,

B ducentis annis ante Chriſtum, qui ſubuertit idola.

Porrò Petrus Nannius pro διὰ τῶν, legens διὰ τὸ, ſic vertit & explicat, q.d. Propter breuitatem vitæ hominum excogitata ſunt idola, ſeu imagines mortuorum, vt ſcilicet breuitatem vitæ ſuorum longæuitate memoriæ eorumdem, per imagines & idola compenſarent. Verùm Codices plerique omnes habent διὰ τῶν, non διὰ τὸ.

Acerbo enim lvctv dolens pater citò sibi rapti filii fecit imaginem: et illvm, qvi tvnc qvasi homo mortvvs fverat, nvnc tamqvam Devm colere coepit, et constitvit inter servos svos sacra et sacrificia] Vers. 15. *Sacra* intellige feſta, templa, altaria, thura alioſque ſacros culturæ modos & ritus. Ita Dionyſ. Pro *acerbo* græcè eſt,

C ἀώρῳ: ἄωρον autẽ vocatur id quod in fructibus eſt intempeſtiuum, ideoque acerbum, vtpote immaturum, quod calore ſolis non eſt coctum, ſed adhuc acerbum manet: transfertur ad vitæ incommoda, & mala, & ad hominis celerem deceſſum, vt patet cap. 10. v. 7. Luctus ergo acerbus ſeu intempeſtiuus dicitur, quòd filius ante tempus raptus lugeretur. *Sacra*, græcè, *myſteria & ſacrificia*, hoc eſt, ceremonias & ritus, & quidquid ad cultum pertinet parauit, ſacrificiaque conſtituit. Hinc Arabicus vertit: *Quia genitor propter dolorem ſuum ingemiſcit gemitu infinito, propter ſubitam ablationem filij ſui: extemplo fecit illi ſimulacrũ, & hominem permanentem ab initio venerati ſunt tamquam Deum.* Obſcurius Syrus: *Sacrificium enim mæſtitiæ ſumpſit pater cum tremore ani-*

D *mantium, atque filius eius tolletur, quia fecit formam homini, tunc mortuus eſt, & fecit nunc eum comparationem Dei. Et dedit ijs qui ſub manu ſua ſunt myſteria miniſterij.*

Probat idola non ſemper fuiſſe, ſed eſſe nuperrimum hominis inuentum, ex eo quòd illa adinuenta ſint à parentibus, ad leniendum dolorem cõceptum ex præpropera morte filiorum vel charorum, quòd ſcilicet vt eorum memoriam ſibi ad aliquale ſolatium conſeruarent, fecerint eorum imagines, eaſque velut idola cum ſuis coluerint. Amor enim parentum in filios eſt cæcus & amens, vt filiorum aſpectu, cultu & laude non ſatientur, donec diuinos honores eis tribuant: O magna generis humani calamitas? Amoris ſigna tranſtulit in incitamenta peccari, & quod primò charitati ſeruiebat, fecit vt tantæ

Dei

Dei iniuriæ deſeruiret. Triplex ergo nefas imprudenter & ſacrilegè commiſit. Primum, quòd filij imaginem velut idolum ad doloris lenimentum aſſeruarit, cùm eò potiùs dolorem auxerit. Nam per imaginem redeunte filij memoria, renouabatur patri dolor de eius morte: ac quoties eam aſpiciebat, toties velut ictu cultri cor eius perforabat. Nimirum ignorabat, quòd dolorum & miſeriarum medicina ſola ſit obliuio. Secundũ, quòd amore & honore filij excluſerit amorem & honorem Dei, ac idolum filio quaſi Dei æmulum, in ſummam eius iniuriam conſtituerit, atque à ſuis per ſacra & ſacrificia, coli voluerit. Tertium, quòd poſteris fuerit cauſa idololatriæ, omniumque ſcelerum, quæ ex illa oriri nata ſunt. Quocirca Olympias Alexãdrum Magnum filium, cùm ſe Ioue natum venditaret, feſtiuè caſtigauit. *Nam cùm is*, inquit Gellius lib. 13. cap. 4. *Ad matrem ita ſcripſiſſet; Rex Alexander Iouis Ammonis filius Olympiadi matri ſalutem dicit. Olympias ei reſcripſit ad hanc ſententiam, Amabo, inquit, fili mi quieſcas, neque deferas me, neque criminére aduerſum Iunonem. Malum mihi prorſum illa magnum dabit, cum tu me literis tuis pellicem illi eſſe confiteris. Ea mulieris ſcitæ atque prudentis erga ferocem filium comitas, ſenſim & comiter admonuiſſe eum viſa eſt, deponẽdam eſſe opinionem vanam, quam ille ingentibus victorijs & adulantium blandimentis, & rebus ſupra fidem proſperis imbiberat, genitum eſſe ſeſe de Ioue.*

Quando cœperint idola.

Grauis eſt hic & obſcura quæſtio de Origine idolorum & idololatriæ, à quo ſcilicet, quando, & quomodo inceperint? Caluin. libr. 1. Inſtit. cap. 11. §. 8. ex hoc loco contendit librum hunc non eſſe Canonicum, & auctorem falſi inſimulat, eò quod Rachel, inquit, legatur furata idola patris ſui. Geneſ. 31. 19. quæ tamen nõ erant imagines mortuorum: illud autem contigit, antequam in conſecrandis imaginibus mortuorum conſuetudo inualeſceret. Verùm vtrumq; Caluino eſt probãdum; vtrumque enim eſt falſum: Priùs, quia idola Rachelis vocantur Hebr. *theraphim*, quæ ſimulacra ſunt hominis vel hominem repræſentãtia, vt patet 1. Reg. 19. 13. vbi Michol pro Dauide marito ſuo, qui à ſeruis Saulis quærebatur ad necem, vt eos ſimilitudine corporis humani falleret, in lecto ſuppoſuit *theraphim*, id eſt, ſimulacrum hominis, ac proinde Dauidi ſimile. Poſterius quoque falſum eſt, quia longè ante Rachelem Ninus Primus rex Aſſyriorum, cuius anno regni 43. natus eſt Abraham auus Iacobi, cuius vxor fuit Rachel; Ninus, inquam, Belo Patri ſuo vitâ functo poſuit imaginẽ, & idolum ad adorandum, vti mox oſtendam. Porrò Caluinum refellit S. Athanaſ. li. contra idola, qui hanc de origine idolorum Sapientis ſententiam diſertis verbis citat & probat, æquè ac ceteri doctores & interpretes, atque tota Eccleſia, quæ hunc librum vt canonicum, & à Spiritu ſancto dictatum recepit, ac in Concil. Trident. ſeſſ. 4. talem eſſe definiuit.

Idololatria fuit ante idola.

Pro reſolutione quæſtionis, ſuppono idololatriam poſſe eſſe ſine idolis, imò fuiſſe ante idola, ſcilicet cùm dij ſine ſimulacris, aut ſolis templis, & ædibus vacuis colerentur, vt diſertè docet Tertull. initio lib. de idololatria, & Plutarch. in vita Numæ docet ex illius præcepto annis 170. ab Vrbe condita nullam in templis Romæ imaginem, neque pictam, neque fictam fuiſſe conſpectam. Idem habet Dion. Halicar. addens Tarquinium Priſcum docuiſſe Romanos ſimulacra dijs ponere. Hoc enim vult Varro apud Auguſt. 4. de Ciuit. 31.

Idololatria cœpit mox à diluuio.

Dico Primò, idololatria videtur ſtatim cœpiſſe à diluuio, non tamen idola. Probatur Primò: quia Nemrod filius Chus, filij Cham, filij Noë Geneſ. 10. ſuperba tyrannide populũ ſollicitauit, vt à Deo deficeret ad ſe. Ita Ioſeph. Antiquit. libr. 4. & S. Auguſt. 16. de Ciuit. 4. & paſſim alij conſentiunt, eum auctorem fuiſſe, & præfectũ ædificandæ turris Babel contra Deum. vnde ipſe cum ſuis punitus eſt à Deo, quando vt ait S. Auguſt. li. 16. de Ciuit. cap. 11. Solus Heber tunc cum ſuis, quaſi Dei populus priſtinam linguam, putà Hebræam æquè ac fidem & pietatem retinuit: Nemrod vero cum reliquis ſibi obſequẽtibus vtrâque fuit ſpoliatus. Addit Hugo de S. Victor. in Geneſ. cap. 10. Nemrod homines ad idololatriam induxiſſe, vt ignem quaſi Deum colerent, quem errorem poſtea Chaldæi ſunt ſecuti. Vnde Abraham liberatus dicitur de Vr, id eſt, de igne Chaldæorum. 2. Eſdræ 9. v. 7. Secundò, quia Cham filius Noë homo peſſimus, artis Magicæ fuit auctor (Magi autem dæmonem colunt.) Ita Caſſian. Col. 8. 21. & Beroſus Annianus & alij, qui Beroſus docet eum inde Zoroaſtrem dictum, eiuſque peſtifera dogmata ſecutos Ægyptios, qui illum ſibi fecerunt inter deos Saturnum adoleſcentiorem. Fauet ratio, nam videmus peſſimos mores, quales fuerunt Cham & poſterorum, ferè in infidelitatem, hæreſim, aut atheiſmum degenerare.

Ninus Primus idolum publicum patri erexit.

Dico Secundò: Ninus Primus rex Aſſyriorum, primus pariter idolum celebre Beli patris ſui mortui, qui aut Nemrod fuit, aut eius ſucceſſor publica regis auctoritate ſub annum trecenteſimum poſt diluuium propoſuit, illudque aſylum reis conſtituit. Ita S. Ambroſ. in c. 1. ad Rom. S. Cyrill. lib. 3. contra Iulian. non longè ante finem, S. Hieron. in Oſeæ 2. Euſeb. in chronico & alij paſſim, indeque priſca idola dicta ſunt Bel, Baal, Baalim, Belial, Beelphegor, Beelzebub & plurima talia; ſignificat autem *bel*, vel *baal* Hebraicè Dominum, quomodo nos Deum Dominum vocamus Antonomaſticè. Vide dicta Geneſ. 10. v. 10. Quare quod Græci teſte S. Cyrillo libr. 1. contra Iulian. volunt Cecropem, eorum regem primum finxiſſe ſimulacrum, idque nominaſſe Iouem ſummum Deorum, aras illi ſtatuiſſe, & bouem immolaſſe, vel falſum eſt, vel intelligendum primum fuiſſe in Græcia. Sic & quod S. Hieron. Proœmio in epiſt. ad Titum, ac Didymus lib. Exegeſis aſſerunt, à Cretenſium rege Meliſſo cœpiſſe idololatriam, Diodor. & Euſeb. à Phrygibus. Lactant. lib. 2. de Falſa religione à Chananæis; quia eorum conditor Chanaan ab auo Noë maledictus, primus à veri Dei cultu ad ſimulacra defecit. Hæc, inquam, vel falſa ſunt, vel intelligenda ſic, quòd ſuis in locis & prouincijs dumtaxat fuerint primi idololatriæ auctores. Sic Atlantides Africæ populi primum apud ſe regnaſſe Deum οὐρανόν, id eſt, *cælum* falsò gloriabantur. Phœnicibus verò æquè falsò Theologiæ & religionis initium arrogat Sanchuniathon Berytius apud Euſeb. lib. 1. præpar.

par. Hinc pariter liquet errare Hebræos, qui teſte Iſidoro lib.8.Etymol. c.11. tradunt primum idoli factorem fuiſſe Iſmaelem, quin & idolo nomen Iſmael fuiſſe.

Dico Tertiò, ante hoc Nini idolum celebre & vniuerſale, fuerunt alia priuata, imò & publica; ſed non tam vniuerſalia, quàm Nini. Patet, nam Ninus fuit coæuus Abrahæ. Abraham enim eſt natus anno 43. Nini. ita Euſeb.S.Hieron. Auguſt.Cyrill.Beda,Iſidor. Ante Abraham autem fuiſſe idola patet, quia Thare pater eius & reliqui Chaldæi erant idololatræ, vt habet communis Hebræorum traditio, & patet Ioſue vltim.verſ.2.Rurſum Epiphanius initio lib.1. de Hæreſib. atque ex eo & Philone Suidas Verbo *Sarug*, docent idololatriam in cultu imaginum ſiue picturam cœpiſſe à Sarug, qui auus fuit Thare, & ſeptimus à Noë. A Sarug ergo videtur B cœpiſſe idololatria imaginum, non tamen ſtatuarum.

Sarug Auctor imaginum.

Dico Quartò, cauſa & initium idolorum fuit fabrica imaginum defunctorum. Fecerunt enim idola, vt filiorum, aut maiorum, aut regum, aut inuentorum artium, aut beneficorum & amicorum memoria ſeruaretur. Tales ergo homines defuncti habiti ſunt dij, cùm ipſi quaſi in cælum recepti colerentur, pro quibus deinde ſe in terris dæmonia colenda ſuppoſuerunt, & ſibi ſacrificari à deceptis & perditis hominibus flagitarũt, inquit Auguſtin.22. contra Fauſtum 17.Cyprian.initio libr.de Idol.Vanitate. Herod.libr.1. Tertull. Apolog.cap.11.Euſeb.7. Præpar.7.Lactant.lib. 1.cap.17.Idem de Sarug docet Suidas ſuprà: *Hoc*, inquit S.Cyprian. *ita eſſe, Alexander Magnus inſigni volumine ad matrem ſuam ſcribit, metu ſuæ poteſtatis ſibi proditum de dijs hominibus, à ſacerdote ſecretum, quod maiorum, & regum memoria ſeruata ſit, inde colendi & ſacrificandi ritus inoleuerit.* Hinc & à ſepulchris regum & clarorum virorum templorum originem deducit Euſebius li.2. de Præpar.cap.8. Lactant.& Clemens Alex.in Protreptico: *Superſtitio*, inquit, *templa condere perſuaſit: quæ enim priùs hominum ſepulchra fuerunt, magnificentiùs cõdita templorum appellatione vocata ſunt.* Sic & apud Chriſtianos templa erigebantur ad ſepulchra martyrum, indeque martyria vocabantur, vti dixi Apocal.6.9.

C

Hac de cauſa S.Auguſtin.18. de Ciuit.5.docet Serapidis ſimulacrum digito ad os admoto, indicare ſolitum, vt taceretur Serapidem fuiſſe hominem, imò & pœnam mortis conſtitutam ijs, qui Sarapidem hominem fuiſſe dicerent, cùm tamen verè hominem fuiſſe conſtaret. Ritum apotheoſeos Cæſarum, ſiue relationis Cæſarum in Deos habet Herodia lib.4. initio. Neque aliud vult hic Sapiens. Tantùm enim vult dicere, ex nimio affectu & dolore ſuorum initium ſumpſiſſe idololatriam, quod apud varias gentes diuerſimodè factum; apud quoſdam patre extruente imaginem filij, apud alios filio patris, apud alios marito vxoris, apud alios alijs defunctis, vt inſinuat Sapiens v.21. idolum ergo finxit defunctorum amor, & ambitio; prouexit adulatio & metus principum; firmauit fraus dæmonum, ſplendor idolorum, tot ſæculorum error & vſus.

D

Dico Quintò, magis obuium & procliue eſt,

Cornel. in Sapient.

A vt filio pater, quàm vt filius patri aut alteri imaginem & idolum erigat; ac conſequenter idolum filij, vel primum, vel inter prima fuiſſe videtur. Probatur Primò, quia huc inclinant verba Sapientis, cui nihil ei antiquitate contrarium afferri poteſt, & alia ex parte omnino eſt veriſimile, auctorem huius libri virum vbique pium, doctum, & grauem traditione accepiſſe hanc ſuam ſententiam. Secundò, quia patres magis amant filios maximè teneros, quàm filij ament patres: ergo procliuius amor & dolor parentum, ijs excuſſit imagines erigendas filijs defunctis, quàm contra; maximè cùm patres per filios quaſi ſemper eſſe & viuere cupiant, non contra. Probatur Tertiò, exemplis. Nam Lactant libr.1.de falſa relig.cap.15.ex Cicerone docet ipſum Tulliolam ſuam filiam defunctã, deam facere conatum erecto illi ſimulacro, idque imitatione veterum; ergo veterum hic mos fuit. Rurſum Fulgent.libr.1.de Dijs gentium initio cap.de idolo, ex Diophante Lacedæmonio antiquiſſimũ habet exemplum Idoli, quod Synophanes Ægyptius ſplendidus filio demortuo erexit; addítq; inde idolum dictum quaſi εἶδος ὀδύνης, id eſt, ſpecies doloris: hic autem in morte filiorum acerbiſſimus eſt.

Primum idolum poſuit pater filio.

Prob.Primò.

Secundò.

Tertiò.

Synophanes primus filio idolum fecit.

Huc accedit Noſter Hieron. Pradus cap.8. Ezechiel, ſub finem, vbi Primò aſſerit hunc Synophanem fuiſſe primum (quod etiam aſſerit Holcot) idololatram, eſſeque eum, quem hic notat Sapiens, & hinc Hebr.idola dici *atſabim auen*, id eſt dolores, labores. Secundò, Ægyptios auctores idololatriæ extitiſſe. Tertiò, hunc filium videri eſſe Adonidem: εἶδος ὀδύνης, enim corruptum videtur in nomen Adonis. Vnde Stephanus lib.de Vrbibus: Amathus, inquit, fuit vrbs Cypri vetuſtiſſima, in qua Adonis Oſiris colebatur, qui eùm Ægyptius eſſet, Cyprij & Phœnices perpetuum ſibi fecerunt. Tertiò, Epiphan. initio lib.de Hæreſib.& ex eo Suidas voce *Abraham*, docet Thare, qui auum habuit Sarug & Abraham filium, primum ante Saturnum, Iouem, Rheam, ac Iunonem, & alios deos, ſtatuas ex luto arte figurali, id eſt, idola ſtatuarum feciſſe, illumque eſſe primum, cuius filium ſcilicet, Aram Scriptur. meminit ante patrem eſſe defunctum: quaſi innuat, id ideo factum, quòd Thare primus filio defuncto idolum erexerit, ideóque à filio Abrahamo de idolorum cultu grauiſſimè reprehenſum. Et ſanè ſi Thare primus ſtatuas idololatricas finxit mortuis, non dubium, quin vel maximè filio Aram, & paruulo defuncto, ſi quem talẽ habuit, finxerit: quæ ſi vera ſunt, videtur hic Sapiens notare hunc Thare, quòd primus ſtatuã filio defuncto erexerit. Nam Sapiens hic de imagine ſtatuæ loqui videtur. Vnde v.17. Græcè vocat γλυπτὰ, id eſt, ſculpta: & v.21. lapides & ligna. Si tamen ad imagines pictas Sarug quis hæc referat, non repugno, ſed vellem auctorem priſcum, qui Sarug imagines filio defuncto primum erexiſſe diſertè aſſerat. Quare quod Iulius Hyginius lib.1. Fabularum c.274. ait, Dædalum Eupolami filium primum Deorum ſimulachra feciſſe, accipiendum eſt inter Græcos, vel Anthenienſes: nam ante hunc fuerunt Chaldæi, Thare & Sarug.

Aut Thare.

Denique Victor Maſſilienſis docet, Nemrod

doloris gratiâ ſtatuam poſuiſſe filio, quem vnicum amiſerat, ac ad eam ſacra feciſſe, hoſtias immolaſſe, & idololatriæ auctorem exſtitiſſe. Huc accedit noſter Sebaſt. Barradius tom. 4. in Euang. par. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio ſuo, qui ab auo vocatus ſit Belus vel Baal, idolum publicum conſtituiſſe; nec enim de priuato, ſed de publico idolo loqui hic Sapientem. Idem opinatur Gulliel. Pariſienſis lib. de Legibus c. 23.

Verùm Euſeb. S. Aug. Cyrill. & ceteri docent Ninum Belo patri ſuo, non filio primum idolum poſuiſſe.

Porrò, quod Lactantius lib. 1. Inſtit. c. vlt. ex Theophilo & Thalo ait, Belum Saturno, qui ſator fuit Deorum tempore fuiſſe æqualem, & vtrumque vno tempore adoleuiſſe, ceteri paſſim confutant. Saturnus enim & Iupiter longè poſteriores fuere Belo, Nemrod, Nino & Abrahamo. Saturnus enim in Creta regnauit, ac inde fugatus à Ioue filio, in Italia & Latio, centum annis ante bellum Troianum, quod contigit ſub tempora Sampſonis, qui multis ſeculis, non tantùm Belo & Abrahamo, ſed & Moſe fuit poſterior, teſte Euſeb. in Chron. Vnde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreſes ſic ait: *Poſtea* (poſt Thare & Abraham) *deificarunt, aut infelices tyrannos, aut præſtigiatores ſpectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipſorum venerantes, & longo tempore poſtea, Saturnum, & Iouem, Rheamq; ac Iunonem, & alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus & Iupiter ſint Latina nomina. Latini autem Babylonijs, Aſſyrijs, & Hebræis, qualis fuit Nemrod & Bel ſiue Belus, longè fuere poſteriores. Dicitur enim Latinè Iupiter, quaſi iuuâs pater: Saturnus, quaſi ſatur annis, teſte Cicerone lib. 2. de Natura Deorum. Quin & Lactant. ipſe loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui geſſit bellum Troicum* (Troianum) *Iouis abnepos fuit, & Achilles, Aiaxq; pronepotes, & Vlyſſes eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Troianum vixit Iupiter, cùm Bel ſiue Belus multis ſeculis ante illud extiterit. Bellum enim Troianum extitit paucis annis ante Sampſonem. Imò Noſter Salianus in Annal. Troiam captam aſſerit anno vltimo Abialon Iudicis Iſrael, cui ſucceſſit Abdon iudicans Iſrael octo annis, deinde Samſon. Vnde Euſebius in Chronico à Natiuitate Abrahæ, qui natus eſt anno Nini (qui Belo ſucceſſit) 43. vſque ad captam Troiam numerat annos 825. à natiuitate verò Moyſis ad captam Troiam numerat annos 310.

Saturnus & Iupiter quando vixerint.

Error inde accidit, quod cùm Latini ſuum Iouem & Saturnum cenſerent eſſe primos & antiquiſſimos Deorum, ac talem pariter apud Aſſyrios audirent eſſe Belum, inde concluſerint Belum fuiſſe eumdem, vel certè coæuum Saturno, cùm Belus longè anterior fuerit, æquè ac Aſſyrij anteriores fuere Latinis. Inde rurſum factum, vt nonnulli nomen Iouis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Iupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: ſed nimirum nominibus abutuntur, & hic abuſus parit confuſionem Deorum & temporum. Audi S. Cyprian. initio lib. de Idololatria: *Antrum Iouis in Creta viſitur, & ſepulchrum eius oſtenditur, & ab eo Saturnum fugatum eſſe manifeſtum eſt: inde Latium de latebra,*

A *eius nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic ſignare nummos in Italia primus inſtituit, vnde ærarium Saturni vocatur, & ruſticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur: hunc fugatum hoſpitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum eſt, & menſis Ianuarius inſtitutus eſt. Ipſe bifrons exprimitur, quod in medio conſtitutus, annum incipientem pariter & recedentem ſpectare videatur.*

Denique Saturnus fugiens Iouem regnauit in Italia, cui ſucceſſit filius Picus, poſt quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ ſoceri. Hinc collige, quàm parum abfuerit Deorum ætas à Troiano ſeculo, inquit Genebrar. in Chronol. Æneas enim capta Troia fugit in Italiam. Tunc ergo ſimul floruere præcipui dij, id eſt homines inter deos relati à Græcis & Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus B verſibus complexus eſt:

Dij Græcorum & Latinorum vixere ſub tempora belli Troiani.

Iuno, Veſta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Ioue, Neptunus, Vulcanus, Apollo;

Saturnum & Bacchum addit Euſeb. libr. 4. de Præpar. Horum ſepulchra olim extabãt in Græcia & Latio, ac præſertim Iouis in Gnoſo vrbe Cretæ. Ita Euſeb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, & alij iam citati. Porrò multi ex his fuere filij Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea ſiue Ope genuit Iouem, Cererem, Iunonem, Neptunum, Plutonem, &c. teſte Lactant. l. 1. c. 14. ex Ennio.

Denique S. Tho. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor cauſas & origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim C nimiè filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes, honorem diuinum ei impenderunt. Secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectantur & capiuntur homines. Tertia, fuit ignorario Dei, quia enim Deum alium non inueniebant, hinc creaturis diuinitatem attribuerunt. Quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant reſponſa, vel mira quædam patrabant.

DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQVA CONSVETVDINE, HIC ERROR TAMQVAM LEX CVSTODITVS EST, ET TYRANNORVM IMPERIO COLEBANTVR FIGMENTA] Pro *iniqua*, vt habent Græca & Rom. perperàm nonnulli legunt *antiqua*. τὸ *hic error* non eſt in Græco, qui ſic habet: *& impia conſuetudo quaſi lex cuſtodita eſt*, ſcilicet ab impijs: nam pij ſciunt impiam conſuetudinem numD quam præſcribere, nec vlla temporum longitudine roborari, vt vicem legis obtineat. Pro *figmenta*, græcè eſt, γλυπτὰ, id eſt, *ſculptа*, ſcilicet idola. Prima enim idola fuerunt ſculptilia, putà imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exſculpta. Significat ergo prima idola domi fuiſſe culta ad libitum, ſed idololatriam hanc priuatam roboratam fuiſſe publica conſuetudine & regum imperio, vt iam amplius libera non eſſet, ſed conſuetudine quaſi lege ſancita, & tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coëgit ſuos adorare idolum Beli patris ſui. Sic Nabuchodonoſor ſtatuam ſibi erigens in ea ſe adorari iuſſit, Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, ceterique Imper. coëgerunt idola Iouis, Apollinis, Martis, &c. adorari, ideoque Chriſtianos id facere recuſantes ferro & flam-

Vers. 16.

Cauſa idololatriæ Prima.

& flamma perſecuti ſunt per trecentos annos, à Chriſto ſcilicet vſque ad Conſtantinum, tumque multa centena martyrum millia glorioſa de tyrannis, æque ac idolis, virtutum trophæa retulere.

VERS. 17. ET HOS, QVOS IN PALAM HOMINES HONORARE NON POTERANT, PROPTER HOC QVOD LONGE ESSENT, E LONGINQVO FIGVRA EORVM ALLATA, EVIDENTEM IMAGINEM REGIS, QVEM HONORARE VOLEBANT, FECERVNT, VT ILLVM QVI ABERAT, TAMQVAM PRÆSENTEM COLERENT SVA SOLLICITVDINE] Græcè: *Vt abſenti tamquam præſenti adularentur ſtudioſè.* Hæc eſt altera cauſa idoli & idololatriæ, ſcilicet adulatio: *Secunda.* multi enim vt regibus alijſque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id eſt, claram, manifeſtam, & ad viuum expreſſam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non eſſe, quos colit vulgus, hinc notum eſt, Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud ſuos, poſtmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis inſtituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expreſſa ſimulacra: quibus & immolabant hoſtias, & dies feſtos dando honores celebrabant: inde poſteris facta ſunt ſacra, quæ primis fuerant aſſumpta ſolatia. Et videamus an ſtet hæc apud ſingulos veritas, Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt poſtmodum maris numina. Caſtor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æſculapius vt in Deum ſurgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus inſtituit, nec mercedem operis infelix ſtructor accepit.*

VERS. 18. PROVEXIT AVTEM AD HORVM CVLTVRAM ET HOS, QVI IGNORABANT, ARTI-

VERS. 19. FICIS EXIMIA DILIGENTIA. ILLE ENIM VOLENS PLACERE ILLI, QVI SE ASSVMPSIT, ELABORAVIT ARTE SVA, VT SIMILITVDI-

VERS. 20. NEM IN MELIVS FIGVRARET. MVLTITVDO AVTEM HOMINVM ABDVCTA PER SPECIEM OPERIS, EVM QVI ANTE TEMPVS TAMQVAM HOMO HONORATVS FVERAT, NVNC

Tertia DEVM ÆSTIMAVERVNT.] Tertia, eſt hæc cauſa idololatriæ, ſcilicet induſtria artificis inſigne, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè eſt, φιλοτιμία, id eſt amor honoris, ambitio, puta ambitioſa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperitante, vel hero, ceteriſque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus conſequeretur, ſtudioſè & ambitioſè ſimulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam moroſè, lentè, & exactè pingeret? reſpondit, *pingo æternitati.*

Pro *et qui ſe aſſumpſit*, &c. græcè eſt: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id eſt, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit. Ita Vatabl. Ianſen. Aſorius: aut potius κρατήσαντι, id eſt ſuo hero & domino, qui illum quaſi prehendit, & pretio ad formandum Principis ido-

A lum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi abſenti adulans, eius imaginem quàm elegantiſſimam conficiebat. Vnde Noſter ſolerter vertit, *& qui ſe aſſumpſit.* Ita Lytan. Hugo, Dionyſ. & alij.

ELABORAVIT] Græcè ἐξεβιάσατο, id eſt, vi per artem effecit, vel ſumma vi artis incubuit, ſummam vim & contentionem in elaborãdo adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt ſimilitudinem in melius figuraret.* Græce, *elaborauit arte ſimilitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venuſtatem, id eſt, quam pulcherrimè & elegantiſſimè effinxit, in eaque omnẽ vim artis ac facultatis adhibuit, & quaſi extremũ potentiæ exercuit.

MVLTITVDO AVTEM ABDVCTA] Græcè B ἐφελκόμενον, id eſt, attracta, illecta. Vnde Ianſen. cenſet legendum *adducta*. Sed Romani ſignificantius legunt *abducta*, id eſt, illecta, ſeducta, decepta *per ſpeciem operis*, græcè *per gratiam operis, eũ qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id eſt, ante modicum tempus, ſiue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æſtimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id eſt, *rem cultu dignam*, putà Numen *reputarunt*. Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificis venuſtate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen exiſtimauit.*

ET HÆC FVIT VITÆ HVMANÆ DECEPTIO: QVONIAM AVT AFFECTVI, AVT REGIBVS DESERVIENTES HOMINES, INCOMMVNICABILE NOMEN LAPIDIBVS ET LIGNIS IMPOSVERVNT] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id eſt, *in inſidias*, hoc eſt, VERS. 21.
C *inſidioſum*, ſcilicet ad capiendos rudes homines elegantiâ idoli, vt illud numen eſſe crederent, itaque agerentur in ruinam & exitium vitæ, tum præſentis, tum æternæ: Pro *affectui aut regibus*, græcè eſt, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id eſt, *aut calamitati aut tyrannidi: calamitati*, hoc eſt affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amiſſi & mortui. Refricat enim quod dixit v. 15. *Acerbo enim luctu dolens pater cito ſibi rapti filij fecit imaginem.*

INCOMMVNICABILE NOMEN LIGNIS ET LAPIDIBVS IMPOSVERVNT] q.d. Numen *Iehoua*, id eſt, Dei, ſoli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos, iiſque diuinitatem adſcripſerunt, quæ ſumma fuit ſtoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam D Creatori anteponit, vt in ea omnem ſuum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimum ſuum finem conſtituat. Talis enim ſuas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut ſua idola & numina colit; quare illis quaſi diuinitatem tribuit, eamq; Creatori adimit, cum ſumma eius offenſa. Nam ipſe ait: *Ego Dominus, hoc eſt nomen meum: gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam ſculptilibus.* Iſaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam *Tentationi,* ſui ſpecie velut idolum ad idololatriam, putà ad *id eſt, idolo* peccatum allicit, animoſè illi reſiſte ac reſpõde, *reſiſtendum.* quod Martyres tyrannis reſponderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonoſori ad ſuam ſtatuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generoſè replicarunt: *Exempla* *Nõ oportet nos de hac re reſpondere tibi: Ecce enim Deus noſter, quem colimus poteſt nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod ſi noluerit,*

notum ſit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, & ſtatuam auream, quam erexiſti non adoramus. Dixerunt & præſtiterunt, ideoque in medijs ignibus Deo tutante illæſi, Eucharisticum ei cecinerunt. Daniel. 3. vide ibi dicta.

S. Marius, eiuſque filij Audifax & Habacuc, Perſæ & Martyres generoſi, cum idola irridentes, Romæ per vrbem colligatis manibus circumducerentur præcone clamante: *Deos nolite blaſphemare*, exclamarunt: *Non ſunt Dij, ſed dæmones, qui & vos perdent & principem veſtrum.* ita habent Acta S. Valentini apud Surium die 14. Februarij.

S. Publia matrona nobiliſſima & præſtantiſſima (quam Græci in Menolog. aſſerunt fuiſſe matrem ſancti Chryſoſt. & inſinuat Theod.) audiens illac tranſire Iulianum Apoſtatam idolorum patronum, vt eum videret, cum ſuo Virginum choro cecinit: *Simulacra gentium argentũ & aurum, opera manuum hominum. Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis;* cumque Iulianus indignans iuberet eas tacere, Publia cum ſuis maiori alacritate idem occinuit. Quare tyrannus præcepit eam alapis cædi & cruentari. Verùm illa contumeliam hanc pro ſummo honore ducens domum reuertitur, & tyrannum vt ſolebat ſpiritualibus cantilenis perſtringit, ait Theod. lib. 3.

Trinitas Martyrum & virginum ſub Diocletiano fuere S. Menodora, Metrodora, & Nymphodora ſorores, & quaſi tria virginitatis dona, quarum de idolis æquè ac tormentis triumphum colit Eccleſia die 10. Septembris. Menodora dum per duas horas à quatuor lictoribus cæderetur, præcone clamante: *Deos cole uſq; ſacrifica*, intrepidè reſpondit: *An non vides, quid me totam Deo meo ſacrificam? quænam enim eſt meo ſanguini vtilitas, dum deſcendo in interitum, ſi non enim priùs meo ſponſo ſacrificauero?* Quare virgis oſſa conterebantur, & confringebantur roſeæ genæ martyri, quæ magna voce clamans: *Domine Ieſu Chriſti mea exaltatio, meus amor ad te ſpem meam, confugio, accipe in pace animam meam*, purpureum in eius manus emiſit ſpiritum. Metrodora idola irridẽs, & Deos velut dæmones ſubſannans, per duas horas lampadibus vſtulata, & ferreis vectibus contrita ſororem ſecuta, Martyr aſcendit ad ſpõſum. Nymphodora iuſſa idolis ſacrificare, dum ferreis vngulis diſcerperetur. *Ego*, inquit, *me Domino ſacrificaui, propter quem pati eſt voluptas, & mori lucrum:* quare vectibus ferreis pariter confracta, victrix euolauit ad Chriſtum. Felices nymphæ quæ angelorũ vitam æmulantes, imò ſuperantes duplicem virginitatis & martyrij lauream meruerunt, atque angelorum manibus in cælitum choros tranſlatæ triumphant. Vita earum extat apud Surium die 10. Septembris.

Vers. 22. ET (Græcè εἶτα, id eſt, *deinde*) NON SVFFECERAT ERRASSE EOS CIRCA DEI SCIENTIAM (Græcè γνῶσιν, id eſt, *cognitionem*) SED ET IN MAGNO VIVENTES INSCIENTIÆ (Græcè ἀγνοίας, id eſt, *ignorantiæ*) BELLO, TOT ET TAM MAGNA MALA PACEM APPELLANT] q. d. Ad tam pernicioſum de Deo errorem accedit quidam quaſi errorum circa mores & vitiorum exercitus, qui tamen obcæcatis idololatris pacatus tranquilluſque videtur ſtatus, & in tanto ſcelerum diſſidio, tumultu, rixa, & pugna, velut in iucunda pace conquieſcunt. ita Lorinus.

Quæres, quodnam ſit hic magnum inſcientiæ bellum? Reſpondent, Primò nonulli eſſe bellum, quod idololatræ velut noui Titanes inſipienter gerunt cum Deo, dum idolis & Lucifero adhærent, atque ſub eius ſignis contra Deum militant. *In ſcientia bellum quod. Reſp. Primò.* Verùm hoc bellum paulò ante expreſſit dicens: *Et non ſuffecerat eos erraſſe circa Dei ſcientiam*, cui iam addit & quaſi opponit, quod *in magno inſcientiæ bello* vixerint. Vnde alij accipiunt bellum, quod idololatræ Creatori repugnantes ſuſceperunt cum omnibus eius creaturis: hæ enim pro creatore ſuo ſtantes contra omnes eius hoſtes, quales ſunt idololatræ, depugnant. Idololatra enim (& myſticè peccator quilibet) laceſſens & prouocans Deum, hoc ipſo laceſſit, & quaſi ad duellum prouocat omnes eius creaturas. Nã vt ait Sap. 5. 21. *Pugnabit cum illo* (Deo) *orbis terrarum contra inſenſatos.*

Secundo, alij bellum inſcientiæ ſiue ignorantiæ interpretantur, quod idololatræ indicunt ipſi veritati & ſapientiæ, dum idololatriam veri Dei cultui, ſuperſtitionem religioni, falſitatem veritati, hæreſim fidei, dæmonem Deo anteponunt. *Secundò.*

Tertiò, & genuinè, inſcientia ſiue ignorantia hoc loco non ſpeculatiua, ſed ethica & practica accipitur, idemque eſt, quod inſipientia, imprudentia, error in vita & moribus, vitium, malitia, ſcelus. *Tertiò. genuinè.* Bellum ergo ignorantiæ eſt illud, quo vitium cum virtute, æquè ac cum oppoſito ſibi vitio confligit. Nam prodigalitas v. g. confligit cum liberalitate, æquè ac cum auaritia; ſuperbia confligit cum humilitate, æquè ac cum puſillanimitate; gula confligit cum temperantia, æquè ac cum nimia abſtinentia, &c. conflictus hoſce ſingularum virtutum, & vitiorum graphicè depingit. S. Auguſtin. lib. de Conflict. virt. & vitior. & Prudentius in Pſychomachia. Senſus ergo eſt, q. d. Impij idololatræ ex idololatria & errore quo idola Deo vero prætulerunt, inciderunt in alios errores practicos circa res agibiles, putà in vitia omnia, ſcilicet in ſacrilegia, in inuidiam, in adulteria, in periuria, &c. quæ explicando ſubijcit, ac præſertim in parricidia & homicidia, quibus præterita pietate naturali & iuſtitia, impijs ſe cedibus maculauerunt, imò filios proprios ſacrilegè idolis mactarunt & ſacrificarunt. In ſequentibus enim hoc bellum explicans enarrat ſcelera, quæ cum infidelitate & idololatria, etiam cum hæreſi & ſecta Politicorum Atheorumque coniuncta ſunt, aut inde conſequuntur. *Hæretici* enim, vt ait S. Hieron. in c. 1. Michææ, *quotidie quod colant reperiunt, & idola* (errorum) *ſibi artifici manu & curioſa mente confingunt.* Bellum ergo hoc idololatrarum eſt, quo contra omne ius & fas naturæ, proprios filios Moloch & Saturno immolarunt; item quo alienos thoros inuaſerunt, ac vicinorum vxores per adulteria vitiarunt; quo bona proximorum rapuerunt, aut per artes & fraudes occuparunt, quo denique in omnem iniuſtitiam, libidinem, cupiditatem, impietatem ſe proiecerunt, vtpote idolum mutum & ligneum, eiuſque Numen & vim vlciſcentem non metuentes. Atque hac ratione tam Deum, quàm angelos ac homines contra ſe concitarunt

tunt, vt in perpetuis odijs, litibus, rixis, periculis vitam degant; Et tamen tam cæci & ſtolidi ſunt, vt in his tam ſecurè viuant, ac ſi in plena pace omniumque amicitia degerent. Cantacuzenus τὸ *pacem appellant* explicat, quòd idololatræ Deos ſuos pacificos inſcriberent ac celebrarent, vt amicitiæ paciſque præſides, vt penates ac gentilitios ὁμογνίους καὶ φιλίους, id eſt, conſanguineos & amicos, quæ Iouis erant Epitheta.

Tropol. bellum ignorantiæ eſt, quo cupiditas cæca confligit cum charitate, ſenſus cum ratione, caro cum ſpiritu, amor mundi cum amore Dei. ita Hugo: Concupiſcentiæ enim ſunt quaſi quidam tyranni, qui regi ſuo puta menti, rebellant, ac contra rationis arcem bellum mouent, ideoque perpetuos in anima cient tumultus, rixas, ſeditiones conflictus, vti experiuntur illi, qui eos edomare nolunt, aut non poſſunt: & tamen adeò cæci ſunt, vt eos non animaduertant, non agnoſcant, ſed ſe in pace & hilaritate iucundam agere vitam æſtiment. vide S. Auguſtin. vel quiſquis eſt Auctor libr. de Conflictu virtutum & vitiorum.

Symbolyce, ignorantiæ bellum eſt, quo ſtudioſi ſcientiæ contendunt & deſudant, vt veritatem tot tenebris, tot nebulis, tot opinionibus, tot erroribus quaſi hoſtibus circumſeptam, ijs profligatis eruant & in lucem educant. Hinc videmus, quanto labore & conatu pueri ad ſcientias enitantur. Notum eſt bellum Grammaticale, æquè ac Logicale.

AVT ENIM FILIOS SVOS SACRIFICANTES,
Vers. 23. AVT OBSCVRA SACRIFICIA FACIENTES, AVT INSANIÆ PLENAS VIGILIAS HABENTES,
Vers. 24. NEQVE VITAM (vitæ caſtitatem & honeſtatem) NEQVE NVPTIAS MVNDAS IAM CVSTODIVNT, SED ALIVS ALIVM PER INVIDIAM OCCIDIT, AVT ADVLTERANS CONTRISTAT] Græcè, *Aut enim [illegible] filios [illegible]dunt* (Vatabl. *per parricidia liberorum*) *aut ſecreta myſteria, aut inſanas ex alijs ritibus vel legibus commeſſationes* (Vatabl. *bacchanationes*. Alij *agentes bacchanalia*. Notat Bacchanaliorum & bacchantium inſanias & ritus) *agitantes neque vitam iam, neque connubia conſeruant pura, ſed alter alterum, aut inſidians occidit aut adulterans triſtitia afficit.* Ecce hoc eſt ignorantiæ idololatrarum bellum, quod proximis, imò filijs, ipſique naturæ mouerit per parricidia, homicidia, adulteria, &c. ſiue vno Numinis (vtpote quod putant eſſe ligneum & inanimum; tale enim eſt idolum) metu. Per *obſcura ſacrificia* notat clandeſtina ſacrificia & nocturna ſacra Veneris, Bacchi, Priapi, Cybeles, Iſidis, Proſerpinæ, &c. quæ plena erant libidinibus & obſcenitatibus, ideoque in occultis, vmbroſis, vel ſubterraneis locis, ſæpè etiam noctu tantum agebantur, de quibus, 2. Machab. 6. 4. Reg. 27. 7. Ioſephus libr. 18. Antiquit. cap. 4. Tertull. Apolog. cap. 15. 5. Auguſt. lib. 6. de Ciuit. cap. 7. Gyraldus de Dijs gentium. Hæc appoſitè græcè vocantur, μυστήρια ἀπὸ τοῦ μύσους, quod eſt abominanda, inquit Clemens Alexan. in Protrept. adeoque μυστήρια, co[illegible] ſunt, μαστροπεῖα, id eſt, proſtibula & lupanaria, pura ſcortationes & obſcenitates. Nam vt ait Apoſtolus Epheſ. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipſis, turpe eſt & dicere.* Hoc

eſt quod ait Minutius Felix in Octauio: *Vbi autem magis à ſacerdotibus, quam inter aras & delubra conducuntur ſtupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? Frequentius denique in adituorum cellulis, quàm in ipſis lupanaribus flagrans libido defungitur.* Delphis etiam publicæ, ſiue meretriciæ Veneris templum primus Solon erexit, vt ſcribit Philemon apud Athenæum lib. 13. ca. 9. in quo domicilijs proſtitutæ feminæ quæſtum faciebant. Hinc Iuuenalis ſatyra 9.

——*Nam quo non proſtat femina templo?*

Talia ſunt hodie Anabaptiſtarum nocturna & lucernalia ſacra, in quibus extincto lumine promiſcui fiunt concubitus.

Cauſa fuit, quòd Iupiter, Venus, Bacchus, Priapus, &c. Dij gentium fuerint homines impuriſſimi, ideoque gentes putabant eos colendos omni gula & luxuria, vtpote ijs gratiſſima, vt ſuperiùs dixi. Vnde Cantacuzenus verſ. 24. de ipſis Dijs accipiens: Nam Dij, inquit, vitam non cuſtodiunt mundam, ſeu βίους, id eſt, vitas, propter βίας, id eſt, violentias & impetus, inquit, quos tradunt fabulæ, filiorum in parentes, fratrumque inter ſe, propter vincula abſurda & reliquas inſidias: non nuptias, propter impudicitiam, quæ Diis affingitur, ac turpes amores & illegitimas cum filiabus, matribus, ſororibus, commiſtiones, atque mutuos immanes complexus. βίος ergo Deorum fuit βία, id eſt, vita eorum fuit vis & violentia, ideoque impura & ſcelerata.

ET OMNIA COMMISTA SVNT, SANGVIS, HOMICIDIVM, FVRTVM ET FICTIO, CORRVPTIO ET INFIDELITAS, TVRBATIO ET PERIVRIVM, TVMVLTVS BONORVM, DEI Vers. 25.
IMMEMORATIO, ANIMARVM INQVINATIO, Vers. 26.
NATIVITATIS IMMVTATIO, NVPTIARVM INCONSTANTIA, INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPVDICITIÆ] Græcè: *Omnia* (alij *omnes*) *autem mixtim, vel promiſcuè habet ſanguis & cædes, furtum ac fraus, corruptela, infidelitas, turbulentus motus, periurium, tumultus bonorum; Gratiæ obliuio, animarum inquinatio, generationis immutatio, nuptiarum inordinatio, adulterium & impudicitia.* Vatab. *Omnia demum occupat ſinè diſcrimine ſanguis & cædes, furtum & dolus*, &c. Clarè Cantacuzenus: *Omnia ſimul*, inquit, *apud idololatras mala ſunt permiſta*, vel mixtim ſequuntur ex idololatria. Coaceruat crimina, quæ ex idololatria prodeunt: quorum primum eſt, Sanguis & homicidium: hæc duo enim penè idem ſunt, ſed ad Auxeſin additur *ſanguis*, quòd in homicidio fiat fœda & horrida ſanguinis effuſio. *Sanguis* ergo idem eſt, quòd ſanguinis effuſio. *Fictio*, græcè δόλος, id eſt, dolus & fraus. q. d. Omnia apud infideles & idololatras plena ſunt inſidijs & fraudibus. *Corruptio*, id eſt, corrupta concupiſcentia. ait S. Bonauent. corrupta fides ſiue fidelitas, ait Dionyſius: alij *corruptio*, id eſt, defloratio virginum. Melius Vatabl. *Corruptela*, tum quæ in iudicijs, tum quæ in mercibus, contractibus, commercijs, ceteriſque rebus fit. q. d. Omnia apud idololatras ſunt plena corruptelis. *Infidelitas* eſt violatio fidei ſiue perfidia. *Turbatio* græcè τάραχος, id eſt, tumultus. q. d. Apud infideles omnia abundant turbis, tumultibus, diſſentionibus, ſeditionibus. *Tumultus bonorum*, eſt bonarum rerum

perturbatio & confuſio; vel bonorum hominum vexatio, dum contra fideles, & pios tum ſæuiuntur infideles & impij. *Dei immemoratio.* q. d. Non ſunt memores Dei, occupat eos Dei obliuio. Græca iam habent χάριτος ἀμνησία, id eſt, *gratiæ vel beneficiorum obliuio.* ita Vatabl. Ingratus enim eſt, teſte Seneca, qui beneficium non reddit; ingratior, qui obliuiſcitur; ingratiſſimus, qui accepiſſe ſe negat, quod accepit. Vnde Franc. Lucas in notis hic pro eo quod in Vulgata legitur *Dei*, legendum ſuſpicatur *doni immemoratio.* Verùm Romani ceterique Codices habent *Dei* non *doni*, idque genuinum eſſe contendit, & Nannius, linguæ Græcæ publicus olim Louanij Profeſſor.

ANIMARVM INQVINATIO] Per gulam, crapulam, & libidinem. S. Bonau. intelligit, internos luxuriæ motus, & delectationes moroſas. *Natiuitatis*, græcè γενέσεως, id eſt generationis actuſque generandi *immutatio*, per præpoſtera libidinem, ſiue cum maſculis, ſiue cum feminis, vel etiam beſtijs; vti Iupiter ſuum habuit Ganymedem, Traianus Hadrianum, Hadrianus Antinoum, teſte Spartiano. Vatabl. vero vertit *alienatio progeniei*, cum ſcilicet proles genita patri non vero, ſed falſo & alieno aſſcribitur, vti faciunt adulteræ.

NVPTIARVM INCONSTANTIA.] Græcè ἀταξία, id eſt, inordinatio, dũ ſcilicet infidelis vxoré repudiat, & aliam aliamque ducit, vt ſingulis annis imò menſibus nouum ineat coniugium, idq; temporarium dumtaxat, vti faciunt nonnulli Æthiopes; aut dum vxores ſuas alijs viris concedũt, vti fecit Cato; aut cum vxoribus alicrũ ſuas permutant, alijſque modis ſimilibus.

INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPVDICITIÆ] Græcè *mœchia & laſciuia*, id eſt: omne genus impudicitiæ. *Inordinatio* addit Emphaſim *mœchiæ*, notatque Mœchię addi inceſtum, ſacrilegiũ, aliudve ſcelus: impudicitiæ verò addi varios, nouoſque luxurioſos oſculandi & contrectandi modos.

VERS. 27. INFANDORVM ENIM IDOLORVM CVLTVRA, OMNIS MALI CAVSA EST, ET INITIVM, ET FINIS] *Infandorum*, græcè ἀνωνύμων, id eſt, innominatorum, hoc eſt, execrandorum, adeò vt nec nominari debeant: *infandorũ* ergo idem eſt quod non fandorum, de quibus velut anathematibus fari non licet.

Eſt Epiphonema generatim complectens, quod particularim iam recenſuit, ſcilicet idololatriam eſſe cauſam omnium ſcelerum; initium, & finẽ. Cauſam dat, quia omnia ſcelera naſci ſolent ex infidelitate & idololatria, ac Numinis vindicis contemptu, vti iam oſtendi. Simili ſenſu ait Apoſtolus: *Radix omnium malorum eſt cupiditas.* Græce φιλαργυρία, id eſt auaritia. 1. Timoth. 6. 10.

Idololatria cauſa omnium ſcelerum. INITIVM ET FINEM] *Initium* idem eſt, quod cauſa vel occaſio. Sinn. ſenſu ait Eccleſ. 10. 15. *Initium omnis peccati eſt ſuperbia*, quia ex ſuperbia velut ex matre naſci, & oriri ſolet quodlibet peccatum; ſic & ex idololatria. Ex ea ergo velut initio & fonte ſcaturit omne malum, & vicißim in illam ceu in finem & terminum deſinit. q. d. Omnia mala nata ſunt omnia ex idololatria, & viciſſim in illa terminantur & deſinunt. Ita Dion. Qui enim libidinibus atque ſceleribus ſeſe opplent, tandem fiunt infideles, idololatræ, & Athei: vt enim ſine ſcrupulo & metu numinis, Deique vindictæ ſuis cupiditatibus indulgeant, excutiunt fidem Dei eiuſque prouidentiæ, iuxta illud: *Dixit inſipiens in corde ſuo: Non eſt Deus.* Sic hodie videmus homines carnales & ſceleratos fieri hæreticos, ac tandem Atheos, eò quod in hæreſi nil veræ fidei, ſed meras ſuas figmenta inueniant. Vide Staniſlaum Reſcium de Atheiſmis hæreticorum. Ita S. Thom. 2. 2. quæſt 94. art. 4. ad 1. *dicitur*, inquit, *idololatria eſſe cauſa, initium, & finis omnis peccati: quia non eſt aliquod genus peccati, quod interdum idololatria non producat, vel expreſſe inducendo per modum cauſæ, vel occaſionem præbendo per modum initij, vel per modum finis, in quantum peccata aliqua aſſumebantur in cultum idolorum, ſicut occiſiones hominum, & mutilationes membrorum, & alia huiuſmodi. Et tamen aliqua peccata poßunt idololatriam præcedere, quæ ad ipſam hominem diſponunt.* Audi Tertull. initio libr. de idololatria. *Principale crimen generis humani, ſummus ſæculi reatus, tota cauſa iudicij, idololatria.* Subdit deinde in idololatria ineſſe crimen homicidij, adulterij, ſtupri. *Idololatres, inquit, idem homicida eſt. Quæris quem occiderit? ſi quid ad elogium accuſationis facit, non extraneum, nec inimicum, ſed ipſum. Quibus inſidijs? erroris ſui. Quo telo? offenſa Dei. Quot plagis? quot idololatrijs. Qui negat idololatrem perire, is negabit idololatrem homicidium feciſſe. Proinde adulterium, & ſtuprum in eodem recognoſcas: nam qui falſis Deis ſeruit, ſine dubio adulter eſt veritatis, quia omne falſum adulterium eſt. Sic & in ſtupro mergitur. Quis enim immundis ſpiritibus operator, non conſpurcatus & conſtupratus incedit? Atque adeo Scripturæ ſanctæ ſtupri vocabulo vtuntur in idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio ea eſt, opinor, ſi quis alienum rapiat, aut alij debitum deneget, & vtique erga hominem admiſſa fraus maximi criminis nomen eſt. At enim idololatria Deo fraudem facit; honores illi ſuos denegans, & conferens alijs, vt fraudi etiam contumeliam coniungat.* Ac poſt nonnulla eidem ineſſe alia ſcelera ita docet: *In illa & concupiſcentiæ ſæculi. Quæ enim idololatriæ ſollemnitas ſine ambitione cultus & ornatus? in illa laſciuiæ & ebrietates, cum plurimum ſaginæ, & ventris, & libidinis cauſa frequentantur. In illa iniuſtitia. Quid enim iniuſtius ea quæ iuſtitiæ patrem neſcit? In illa etiam vanitas, cum tota ratio eius vana ſit. In illa mendacium, cum tota ſubſtantia eius mendax ſit. Ita fit vt omnia in idololatria, & in idololatria omnia deprehendantur.*

Tropolog. idem dicas de idolo auari, quod eſt phantaſma auri: ac ſuperbi, quod eſt phantaſma excellentiæ, ac luxurioſi, quod eſt phantaſma amaſiæ, ac guloſi, quod eſt phantaſma cupediarum & ciborum. Dum enim quiſque hoc ſuum phantaſma velut idolum animo colit, vt illo fruatur, ruit in omnia ſcelera. Vis ergo omnia cauere, idolum hoc tuum, quod in mente & phantaſia tibi fabricaſti, excute, contere & confringe.

AVT ENIM DVM LÆTANTVR INSANIVNT, AVT CERTE VATICINANTVR FALSA, AVT VIVVNT INIVSTE, AVT [illegible] CITO.] VERS. 28. Oſtendit ex idololatria naſci [illegible] ſcelera, ac præcipua enumerat q. d. Idololatræ [illegible] fundunt ſe in impias lætitias, bacchanalia, & inſaniunt aut [illegible] orgia, [illegible] que ad vitæ licentiam & luxuriam [illegible], aut

aut viuunt iniuſtè aliorum opes diripiendo, A
fraudando, perdendo; aut tenentes eoque peie-
rant. Cauſam ſubdit.

VERS. 29. DVM ENIM CONFIDVNT IN IDOLIS, QVÆ
SINE ANIMA SVNT, MALE IVRANTES NO-
CERI SE NON SPERANT.] id eſt, lædi dos ſe
non timent. Sic Virgil. *At ſperate* (id eſt, time-
te) *Deos memores fandi atque nefandi.* q.d. idolola-
træ, ideo citò peierant ruuntque in quæuis ſce-
lera, quia non timent ſuos deos, puta ſua idola,
vtpote inanima & lapidea vel lignea, quæ in-
iuriam ſibi per periurium aliaque ſcelera fa-
ctam non ſentiunt, ideoque vlciſci nequeunt.
Sicut ergo *primus in orbe Deos fecit timor*, ita ex
aduerſo, audax Deorum vel Numinis contemp-
tus, principium & cauſa eſt periurij omniſque ne- B
quitiæ.

VERS. 30. VTRAQVE ERGO ILLIS EVENIENT DIGNE,
QVONIAM MALE SENSERVNT DE DEO, AT-
TENDENTES IDOLIS, ET IVRAVERVNT IN-
IVSTE, IN DOLO CONTEMNENTES IVSTI-
TIAM.] *Vtraque*, id eſt, vtriuſque retributio,
ſcilicet idololatriæ, & periurij condigna pœna
& ſupplicium obtinebit idololatras. Græcè eſt,
ἀμφότερα [illegible] μετελεύσεται [illegible] δίκαια, id
eſt, *vtraque illis euenient iuſtè*, ſcilicet *ſupplicia. Aut*
[illegible] μετελεύσεται, χορηγεῖ enim ſub-
[illegible] eſt, quod κολάζω, id eſt, punio. ita
[illegible] Synelio, & Thucydide Vau-
[illegible]: [illegible] *autem illos inſequentur vera.*
Omnia hæc eodem redeunt. Senſus ergo eſt
q.d. Vtraque (vtriuſque criminis, ſcilicet idolo-
latriæ & periurij) iuſta vindicta contingalet, aut
pœnam de illis ſumet. Vtraque [illegible] iuſta C
[illegible] iatroque eos corripiet, iuſtique [illegible] ex-
[illegible]. Vtrumque hoc ad ſupplicium [illegible] im-
[illegible]; & quod de Deo male ſenſerunt, &
quod peierauerunt. In Græco plurale eſt, *vtra-
que iuſta comprehendent eos*, vtrinque ſupplicia, vel
quia duo hæc ſcelera illis pœnis ſubiicient.
Pro *iuſtitiam*, græcè eſt, [illegible], id eſt ſanctita-
tem, putà religionem iuramenti: hoc enim ſan-
ctum eſt & ſanctè ſeruandum, ideoque nuncu-
patur Sacramentum. Licet enim idololatra iuret
per idolum, quod non eſt Deus, ac proinde in
re ipſa non iuret nec peieret, tamen ex mente
ſua, qua credit idolum eſſe verum Deum, iurat
& peierat. Error enim idololatriæ quo quis ido-
la ſua putat veros eſſe deos efficit, vt peierando
ſacrilegus habeatur & iniuſtus, ait S. Auguſtin. D
epiſt. 154 ad Publicolam & habetur 22. quæſt. 1.
cap. *Mouet*.

VERS. 31. NON [illegible] IVRATORVM [illegible] VIRTVS (græce
δύναμις, id eſt *potentia*) SED PECCANTIVM
PŒNA PERAMBVLAT SEMPER INIVSTORVM
[illegible].] Pro *iuratorum*, græcè
eſt [illegible] eſt vocis medix tamque a-
[illegible] *iurantium*, vti legunt Complut.
& Regia, quàm paſſiuè *iuratorum*, id eſt idolorum,
per quæ iuratur, idque huic loco apprimè conuenit.
q.d. [illegible] per quæ iurant idololatriæ nulla
habeant [illegible] vim & potentiam pu-
niendi eorum periuria [illegible] idolo-
[illegible] & periuria [illegible] que ſe beeil-
[illegible] & iniuſta [illegible], tamen *pec-
cantium*, præſertim idololatrarum & periurorum,
pœna à Deo [illegible] *perambulat*, [illegible]

A *idolorum præuaricationem*, ſcilicet idololatriam &
periurium, quia tum falſò, tum per falſos deos
iurantes, duplicem Deo vero iniuriam faciunt.
Primò, quod Deo vero opponant & præponant
idola & deos falſos. Secundò, quod per ea, quæ
æſtimant Deum eſſe verum, falſo iurent & pei-
rent: iurant enim & peierant per ea, perinde, ac
ſi per Deum verum iurarent, eumque in teſtem
falſi vocarent; quæ inſignis eſt Dei veri iniuria &
contumelia.

Pro *pœna* græcè eſt, δίκη, id eſt cauſa forenſis
quæ apud iudicem agitur, litigatio, iudicium, ius,
ſententia, pœna, item iuſta vindicta. Vnde Δίκη à
Poetis fingitur eſſe Dea iudiciorum, inde dicta,
quòd iuſtè lites dirimat, & ſontes puniat. Hinc
B dicitur eſſe virgo, quia iuſtitia & vindicta pura
debet eſſe & integra, vnde Heſiodus: *Virgo iuſti-
tia*, inquit, *prognata eſt Ioue.* Hoc vltimum ſignifi-
catum huic loco eſt aptiſſimum, q.d. δίκη, id eſt,
vindicta diuina per idololatras, periuros, & ſcele-
ſtos perambulat vt eos comprehendat ac pro me-
ritis feriat & plectat, ſicut prætor forum peram-
bulat, vt fures capiat & ſuſpendat. Hinc Deus di-
xit Caino fratricidæ: *Nonne ſi bene egeris recipies, ſi
autem malè, ſtatim in foribus peccatum aderit?* id eſt,
peccati vltio, velut lictor te perſequetur & ple-
ctet. Vnde Vatabl. hoc loco vertit: *Non enim eorū
(idolorum) per quæ iuratum eſt potētia ſed vltrix pec-
catorum iuſtitia, praue factorum pœnas ab iniuſtis ſem-
per exigit.* Sic & Cātacuzenus Ianſen. & alij. Hinc
pro *perambulat*, græcè eſt, ἐπεξέρχεται, id eſt, vt
Budæus in Comment. linguæ Græcæ p. 99. per-
curſat, inuadit, infeſtat, populatur, in ius rapit, iu-
C dicat & vlciſcitur.

Porrò ſolet vindicta Dei maximè perſequi
periuros vtpote læſi Numinis & Nominis diui-
ni reos. Hinc qui S. Antonium in teſte inuocan-
do falſum iurant, ſolent ab eo Sacro igne feriri.
Olim in cauſa dubia reos mittebant ad Orato-
rium S. Stephani, vt ſe iuramento de crimine ob-
iecto purgarent: ac ſi peierabant, illicò cœlitus
caſtigabantur. Idem de Oratorio S. Martini ſcri-
bit Gregor. Turon. lib. 8. hiſtor. cap. 26. vbi inter
alia narrat, incendiarium quemdam, incendium
à ſe commiſſum negantem, & peierantem in
æde Sancti Martini, vltricibus e cœlo flammis
fuiſſe abſumptum. Idem fiebat in Oratorio S.
Proceſſi & Martiniani, de quibus ait S. Gregor.
hom. 32. in Euang. *Ad extincta eorum corpora vi-
uentes ægri veniunt & ſanantur; periuri veniunt, &
D à dæmonio vexantur.* Et in Oratorio Sancti Felicis
Nolenſis, ad cuius Eccleſiam S. Auguſt. vti ipſe
refert epiſt. 137. ad Hippon. miſit Bonifaciū
presbyterum de crimine accuſatum, vt ſe ibi per
iuramentum purgaret & ſi reus eſſet, per ſolitam
Dei vindictam ſe proderet. Additque S. Auguſt.
*Nos nouimus Mediolani apud memoriam Sanctorum,
vbi mirabiliter & terribiliter dæmones confitentur, fu-
rem quemdam, qui ad eius locum venerat, vt falſum
iurando deciperet, compulſum fuiſſe confiteri furtum,
& quod abſtulerat reddere.* Tale quoque fuit Ora-
torium S. Apollinaris Rauennæ, vbi Maximus
de Simoniæ crimine per iuramentum ſe purga-
uit, teſte S. Gregor. lib. 7. epiſt. 7. & ſequ. ac ſuper
omnes Baſilica S. Petri, ſupra cuius corpus iura-
mento ſe purgare ſolebant Epiſcopi ſicubi ac-
cuſati, teſte S. Gregor. lib. 2. epiſt. 23. Et lib. 11.

Deus vindex periurij.

Ad Oratoria Sanctorum.

epiſt.8. Idem experti ſunt gentiles per idola ſua A iurantes: vnde Heſiodus in Ergis lib.2.v.38.

Quintas (dies cuiuſque menſis) ait, *vitato, quia difficiles & graues.*
In quinta enim aiunt furias obambulare
Iuramentum vindicantes, quod contentio genuit demum periuris.

Et Tibullus:

Ah miſer, & ſi quis primo periuria celat,
Magna tamen tacitis pœna venit pedibus.

Exempla. Vis exempla? Accipe. Cleomenes, cum Argiuis ſeptem dierum pepegerat inducias addito iureiurando: nocte dein tertia eos inuaſit multoſque occidit dicens, ſe pactum de diebus non de noctibus. Vltio cum ſecuta eſt. Nam & vrbe, cuius gratia violarat conuenta, fruſtratus eſt, eò quòd mulieres detractis è templis Deorum armis illum vltæ ſunt; perinde quaſi dijs ipſis, B quos contempſerat pœnas de ipſo ſumentibus. Poſtremò verſus in dementiam, ipſe ſibi gladiolo quodam fodit & incidit corpus a talis vſque ad loca vitalia, itaq; vitam finijt ridens & ore diducto. Ageſilaus barbaros qui iuriſiurandi religionem violaſſent laudare, ac probare ſolebat dicens: illos nulla re magis Deos ſibi infeſtos reddere, quàm ſi Sacroſanctum iuſiurādum temerè violarent. ita Ælian. lib.14. de Varia hiſt. Pericles Athenienſis amico roganti, vt pro ſe falſum diceret teſtimonium, cui adiunctum erat iuſiurandum, hoc eſt periurium, reſpondit: Se quidem amicum eſſe, ſed vſque ad aram: ſentiens aliquouſque gratificandum amicis, ſed citra iuramenti violationem. Denique S. Aug. libr.1. de Ciuit. c.15. celebrat nobiliſſimum exemplum M. Attilij Reguli, qui captiuus apud Carthaginenſes ab iis miſſus eſt Romam, vt ageret cum Senatu de commutandis vtrimque captiuis, prius præſtito per Deos iuramento, ni id impetraret, ſe ad eos rediturum. Cumque id non impetraret; imo ipſemet Senatui hanc commutationem diſſuaderet, vt iuramenti fidem ſeruaret, ad Carthaginenſes redijt, etiamſi ſciret ſe ab ijs excarnificandum, vti & factum eſt. addit S. Aug. alterum de Saguntinis in Hiſpania exemplum, qui vt fidem Romanis iuratam ſeruarent, viui cremari maluerunt, quam vrbem dedere Carthaginenſibus.

Ex hiſce omnibus, diſce quanta reuerentia nomini diuino ſit adhibenda, quamque veraciter, parcè & circumſpectè Deus ſit nominandus B & in teſtem inuocandus. Quod enim nomini diuino defertur, hoc Deo ipſi cuius eſt nomen defertur. Vnde Ierem. cap.10.6. *Non eſt*, inquit, *ſimilis tui Domine: magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine. Quis nō timebit te ô rex gentium?* Et Daniel cap.3.52. *Benedictus es Domine Deus patrum noſtrorum, & laudabilis & glorioſus & ſuper exaltatus in ſæcula; & benedictum nomen gloriæ tuæ, ſanctum & laudabile & ſuperexaltatum in omnibus ſæculis.* Et Eccli. cap 39.19. *Benedicite Dominum in operibus ſuis, date nomini eius magnificentiam.* Et Pſaltes: *Benedictus Dominus Deus Iſrael, qui facit mirabilia ſolus, & benedictum nomen maieſtatis eius in æternum, & replebitur maieſtate eius omnis terra, fiat fiat.* pſal.71.18.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Proſequitur inſectari idola & eorum figulos, ſiue idoloplaſtes. Igitur initio gratias agit Deo, quòd Iſraelitas ab idololatria puros caſtoſque in ſui fide & cultu conſeruarit; Deinde vanitatem & fallaciam idolorum ex ipſis eorum figulis coarguit.

1. TV autem Deus noſter, ſuauis & verus es, patiens, & in miſericordia diſpo-
nens omnia. 2. Etenim ſi peccauerimus, tui ſumus, ſcientes magnitudinem
tuam: & ſi non peccauerimus, ſcimus quoniam apud te ſumus computati. 3. Noſſe
enim te, conſummata iuſtitia eſt: & ſcire iuſtitiam, & virtutem tuam, radix eſt im-
mortalitatis, 4. Non enim in errorem induxit nos hominum malæ artis ex-
cogitatio, nec vmbra picturæ labor ſine fructu, effigies ſculpta per varios colo-
res, 5. cuius aſpectus inſenſato dat concupiſcentiam, & diligit mortuæ imagi-
nis effigiem ſine anima. 6. Malorum amatores digni ſunt qui ſpem habeant in
talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt & qui colunt. 7. Sed & figulus mol-
lem terram premens, laborioſe fingit ad vſus noſtros vnumquodque vas, & de
eodem luto fingit quæ munda ſunt in vſum vaſa, & ſimiliter quæ his ſunt contra-
ria: horum autem vaſorum quis ſit vſus, iudex eſt figulus. 8. Et cum labore vano
deum fingit de eodem luto, ille qui paulò ante de terra factus fuerat, & poſt puſil-
lum reducit ſe vnde acceptus eſt, repetitus animæ debitum quam habebat. 9. Sed
cura eſt illi, non quia laboraturus eſt, nec quoniam breuis illi vita eſt, ſed concer-
tatur aurificibus & argentariis: ſed & ærarios imitatur, & gloriam præfert, quo-
niam res ſuperuacuas fingit. 10. Cinis eſt enim cor eius, & terra ſuperuacua
ſpes illius, & luto vilior vita eius: 11. quoniam ignorauit qui ſe finxit, & qui in-
ſpirauit illi animam quæ operatur, & qui inſufflauit ei ſpiritum vitalem. 12. Sed
& æſti-

& æſtimauerunt luſum eſſe vitam noſtram, & conuerſationem vitæ compoſitam ad
lucrum, & oportere vndecumque etiam ex malo acquirere. 13. Hic enim ſcit
ſe ſuper omnes delinquere, qui ex terræ materia fragilia vaſa, & ſculptilia fingit.
14. Omnes enim inſipientes, & infelices ſupra modum animæ ſuperbi, ſunt ini-
mici populi tui, & imperantes illi: 15. quoniam omnia idola nationum deos æſti-
mauerunt, quibus neque oculorum vſus eſt ad videndum, neque nares ad percipien-
dum ſpiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum: ſed
& pedes eorum pigri ad ambulandum. 16. homo enim fecit illos: & qui ſpiritum
mutuatus eſt, is finxit illos. Nemo enim ſibi ſimilem homo poterit deum fingere.
17. Cùm enim ſit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim eſt ip-
ſe his quos colit, quia ipſe quidem vixit, cum eſſet mortalis, illi autem numquam.
18 Sed & animalia miſerrima colunt: inſenſata enim comparata his illis ſunt de-
teriora. 19. Sed nec aſpectu aliquis ex his animalibus bona poteſt conſpicere. Ef-
fugerunt autem Dei laudem, & benedictionem eius.

Vers. 1. TV AVTEM DEVS NOSTER SVAVIS ET VERVS ES, PATIENS, ET IN MISERICORDIA DISPONENS OMNIA] Vatabl. *Tu autem Deus noſter benignus es & verus, & longa patientia* (vel lenitate, *miſericordiaq. gubernas omnia.* Pro *ſuauis*, græcè eſt, χρηστὸς, id eſt, bonus, benignus, probus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; item vtilis, fructuoſus, officioſus, egregius, ſtrenuus. Talis fuit Χρηστὸς, id eſt Chriſtus noſter, qui proinde à Gentilibus vocabatur Χρηστὸς, id eſt, Chreſtus, & Chriſtiani, vocabantur Chreſtiani, quia erant benigni & benefici omnibus. Senſus eſt, q. d. Idololatræ colunt Deos inutiles, imo maleficos: tales enim ſunt dæmones, qui a magis inuocati exilem opem B præſtant, vt eiſdem maiorem noxam, tum in corpore, tum in animo inferant. At Deus noſter eſt vtiliſſimus, æque ac beneuolentiſſimus & beneficentiſſimus, qui nos omnibus bonis cumulat. Gratulemur ergo nobis de tali Deo Optimo Maximo, quodque nos à Dijs peſſimis liberarit. Ita Cantacuzenus, qui notat eſſe Antitheſin inter Deum & idola, qualem aſſignaui.

TV AVTEM DEVS NOSTER] Non ſola creatione; ſic enim & idololatrarum & infidelium es Deus: ſed & vocatione, religione, & cultu: ad tui enim fidem & cultum nos Iſraëlitas ex omnibus gentibus vocaſti, & tibi ſelegiſti.

VERVS] q.d. Idola ſunt dij falſi, ideoque mendaces & fallaces: vnde conſulti fallunt, & quæ promittunt, opere non præſtant. At Deus noſter eſt Deus verus, ideoque verax & fidelis. C Vnde falli vel fallere nequit, ſed quæcumque dicit veriſſima ſunt, & quæcumque pollicetur fideliſſime adimplet.

PATIENS] Græcè μακρόθυμος, id eſt, longanimis, longa patientia multaque tolerantia pollens, vt non ſtatim ad iram conciteris & ad vindictam proſilias, brutaque iactes fulmina, ſed patienter offenſas toleres, vt hac patientia & miſericordia prouoces peccantes ad pœnitentiam, vti ſuperiùs dictum eſt. Vnde ſequitur: *Etenim ſi peccauerimus*, &c. Longanimitati enim opponitur præceps ira, impatientia, & vindicta, qua pleni ſunt dæmones, ideoque ſurunt, & leues ſui neglectus grauiter vlciſcuntur, ac idololatras & magos minus ſibi obſequentes, peſſimè accipiunt & mulctant.

Nota hic quatuor dotes Dei in gubernan- A do; Primam benignitatem & ſuauitatem; Secundam, veritatem & fidelitatem; Tertiam, longanimitatem & patientiam; Quartam, miſericordiam & clementiam. Hæcce a Deo diſcant & poſcant reges, rectores & gubernatores.

Vers. 2. ETENIM SI PECCAVERIMVS, TVI SVMVS, SCIENTES MAGNITVDINEM TVAM] Græcè, τὸ κράτος, id eſt, robur, vim & *potentiam tuam*, vti legit S. Auguſt. libr. de Fide, & operib. cap. 22. qua ſcilicet potes nos punire; cùm idola id facere nequeant, vt dixit in fine capit. præcedentis, quâ quoque potes nobis peccata condonare, vt oſtendas te in gratia & miſericordia non minùs, ac in vi & robore eſſe potentem, magnificum, liberalem & diuitem, vti Apoſtolus ait B Rom. 10. 12. & alibi: ſummæ enim potentiæ eſt peccata remittere, vti ſuperiùs oſtendi. Senſus ergo eſt; Primò, q.d. Idololatræ intrepidè peierant & peccant, quia non timent idola ſua muta & bruta; ſciunt enim illa non poſſe vlciſci periurium, aliaque ſcelera: at nos fideles tui, ô Domine, ſi ex fragilitate peccauerimus ſiue venialiter, ſiue etiam lethaliter, profitemur ingenuè, quòd non poſſimus te effugere, vt putabant idololatræ effugere ſe poſſe Deos ſuos; quia tui ſumus, tuoque Dominio ſubiecti. Et ſcimus ſummam tuam potentiam, qua nos punire potes, quocumque tandem fugerimus, aliter quàm idola imbecilla & impotentia. Nam vt ait Dauid pſalm. 138. v. 8. *Si aſcendero in cælum, tu illic es, ſi deſcendero in infernum, ades; ſi ſumpſero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris: etenim illic manus tua deducet me, & tenebit me dextera tua.*

C ET SI PECCAVERIMVS TVI SVMVS] quoniam ſcilicet bonum & magnum Deum habemus qui velit atque poſſit pœnitentium peccata ſanare; nō qui nequaquam audeat permanentes in malignitate diſperdere. Vnde ſubdit: *Scientes potentiam tuā*, cui ſe ſubtrahere nequeat aut occultare peccator. Ita S. Auguſt. loco iam citato, qui proinde rectè monet peccatorem non debere ſibi blandiri de ſecuritate, cogitando ſe eſſe Dei.

Moraliter: *ſi peccauerimus tui ſumus.* Tui per pœnitentiam, confeſſionem, caſtigationem: tui per contritionem & charitatem: vti tua fuit S. Magdalena, de qua S. Paulin. epiſtol. 4. ad Seuerum: *Non vnguentum in illa Dominus, ſed charitem dilexit, quæ pudenter impudens & piè improba, ſine opprobrij & repulſæ metu, extraneam ſibi domum Phariſæi non inuitata, illa vi petulans penetrauit, qua*

rapitur

rapitur regnum cælorum: & tantùm verbi cæleſtis eſuriens, non ad opes illius, ſed ad pedes Chriſti incurrit, ſeq; in illis abluit & cibauit; atque ipſos ſibi pedes ſacrarium, vt ita dixerim, & altare conſtituit; in quibus libauit fletu, litauit vnguento, ſacrificauit affectu. Pœnitens ergo eſt Dei, quia per contritionem amat Deum, illique ſe dicat & conſecrat. Vnde viciſſim à Deo in gratiam, amorem & fauorem priſtinum recipitur. Sic de gẽtibus à dijs ad Deum per Chriſtum conuertendis, ait Iſaias cap. 44. 5. *Iſte dicet: Domini ego ſum, & ille vocabit in nomine Iacob: & hic ſcribet manu ſua, Domino.* Et Dauid pſalm. 118. 94. *Tuus ego ſum,* ait, *ſaluum me fac, quoniam iuſtificationes tuas exquiſiui.*

Et si non peccaverimvs, scimvs qvoniam apvd te svmvs compvtati] S. Auguſt. legit *deputati.* Græcè, *tui cenſemur,* hoc eſt ſi non peccemus, magis tibi chari, magiſque tibi cordi & curæ ſumus. Tu enim iuſtos & innocentes quaſi amicos, imò filios tibi dilectiſſimos præ toto mundo amas, protegis, dirigis, promoues ad ſalutem & gloriam omneque bonum. Si ergo peccemus, tui ſumus per potentiam, quia in manus potentis iuſtitiæ tuæ incurrimus: ſi non peccemus, tui ſumus per gratiam & adoptionem. Siue ergo peccemus, ſiue non peccemus tui ſumus: tu enim es Dominus Deus noſter, cuius manus effugere non poſſumus, ſed in eas incidimus quidquid agamus. Legit Vulgatus in Græco εἰ, id eſt, *ſi,* iam illud deeſt in Græco, qui proinde ſic habet: *Non peccabimus autem cùm ſciamus nos tibi æſtimatos,* vel tibi curæ & in pretio eſſe. Hoc enim maximè quemlibet noſtrum à peccato auocare debet, quòd ſciamus nos Deo curæ, charos, & in pretio eſſe, ac à Deo inchoatè ſaltem prædeſtinatos, vt ſimus ſui filij & heredes, ac coheredes Chriſti; Deus enim omnes fideles & iuſtos deſtinauit ad gloriam, itaque inchoatè eos prædeſtinauit. Ita S. Auguſtin. de Fide & Oper. cap. 22. qui legit in præterito: *Non peccauimus,* vti correxerunt Louanienſes, licèt contextus exigere videatur, *non peccabimus,* vt habent Græca. Quis enim cogitans ſe in Dei amicitiam, familiam & familiaritatem adſcriptum peccare audeat, vt tantum bonum pro vili cupiditate vendat & prodigat? Quis ſeriò reputans ſe à Deo electum & vocatum ad tantam gratiam & gloriam, non contendat totis viribus dignè vocatione tanta viuere, vt dignum ſe cæli ciuem & angelorum ſocium exhibeat? *Quis dignè cogitans habitationem apud Deum in qua omnes prædeſtinatione ſunt deputati, qui ſecundùm propoſitum vocati ſunt, non enitatur ita viuere, vt tali habitationi congruat?* ait S. Augu. loco citato. Secundò, & magis genuinè noſter à Caſtro: Videtur, inquit, Salomon loqui de populi electione præ alijs populis (non de prædeſtinatione) de qua Moyſes Deuter. 32. 8. *Quando diuidebat Altiſſimus gentes, quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Iſrael. Pars autem Domini populus eius: Iacob funiculus hereditatis eius.* Hæc igitur cognitio & perſuaſio, quòd ſumus de numero populi Dei, & quod ſumus adſcripti in Catalogum fidelium eius, maximè nos continet aut continere debet in omni pudore ac timore, ne peccemus, & eò magis quò magis in eius familiaritatem inſinuamur.

A Fauet Græcu m λελογίσμεθα, id eſt, tuis rationibus aſſcripti ſumus, tuo computui aſſignati, tibi computati: λογίζομαι enim eſt verbum arithmeticum, & Mercatorum computus deſignat.

Nosse enim te, consvmmata ivstitia est: et scire ivstitiam et virtvtem tvam, radix est immortalitatis] *Tò iuſtitiam* non eſt in Græco, ſed tantùm, τὸ κράτος, id eſt, *virtutem,* id eſt vim, robur & efficaciam; Syrus, *Iuſtitia perfectio eſt, vt quis agnoſcat te, & vt quis ſciat veritatem tuam radicem immortalitatis;* Arabicus: *Quia cognitio in te eſt iuſtitia perfecta, & agnitio potentiæ tuæ radix eſt priuationis mortis. Noſſe te,* ſcilicet non tantùm ſpeculatiuè, vti cognouere Philoſophi, ſed & practicè, vti noſſe Deum B decet & par eſt, vt ſcilicet notitia Dei pariat affectum & amorem Dei: in hoc enim amore, ſiue charitate ſita eſt perfecta iuſtitia: *& ſcire iuſtitiam & virtutem,* id eſt, potentiam tuam, *radix,* id eſt, principium *eſt immortalitatis:* hæc enim ſcientia, qua ſcimus Deum eſſe iuſtum & omnipotentem, ideoque poſſe & velle omnia ſcelera pro meritis punire, ingenerat nobis ſanctum Dei timorem: qui nos facit abſtinere ab omni peccato, quod eſt mortis omniſque corruptionis origo, ideoque inducit omnem virtutem, quæ eſt radix immortalitatis, felicitatis, & gloriæ æternæ. Porrò ſcientia hæc, ſiue notitia Dei habetur per fidem. Vnde Apoſtolus paſſim ait, nos per fidem iuſtificatos & ſaluatos, quia fide inchoatur curſus ad iuſtitiam, ſalutem, & immortalitatem. Roman. 1. 17. & c. 3. 28. & c. 5. 1. &c. Vi-C de ibi dicta.

Vers. 3.

Noſſe Deum eſt perfecta iuſtitia.

Qua ratione.

Denique τὸ *noſſe enim* dat cauſam præcedentium, cur ſcilicet profeſſus ſit ſuam de Deo notitiam & fidem, dicens verſ. 1. *Tu autem Deus noſter ſuauis & verus es,* &c. Et verſ. 2. *Scientes magnitudinem tuã.* Sed propriè & potiſſimè dat cauſam eius, quod immediatè præceſſit. *Et ſi non peccauerimus, ſcimus quoniam apud te ſumus computati;* vel vt Græca habent: *Non peccabimus autem, vt qui ſciamus nos tibi æſtimatos vel tibi curæ eſſe.* Scientia enim potentiæ & prouidentiæ Dei cauſa eſt, quæ facit nos ſedulò cauere omne peccatum, ac extimulat, vt toto niſu ſtudeamus iuſtitiæ, ad hoc vt Deo placeamus, & ab eo immortalitatem beatam aſſequamur. Vide dicta ca. 13. 1. & Prouerb. 1. v. 7. Senſus ergo eſt, q. d. Confeſſio illa fidei noſtræ, qua paulò antè profeſſi ſumus te ſummè beni-D gnum, patientem, potentem, miſericordem, ac vt talem toto corde amamus & colimus, ideoq; viciſſim à te amamur, velut toti tui, tibique arctiſſimo fidei, religionis & charitatis vinculo copulati; hęc, inquam, eſt noſtra perfecta iuſtitia, ex qua velut radice, pullulat fructus immortalitatis & felicitatis æternæ. Sic Chriſtus ait Ioannis 17. 3. *Hæc eſt vita æterna* (id eſt, via ad vitam æternam, eiuſque quaſi principium & inchoatio) *vt cognoſcant* (per fidem) *te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. Fides enim eſt ſubſtantia rerum ſperandarum, argumentum non apparentium,* Hebr. 11. 1. vide ibi dicta.

Tropol. B. Laurentius Iuſtinianus Patriarcha Venet. dictitabat: *Veram hominis ſcientiam eſſe ſcire hæc duo, ſcilicet Deum eſſe omnia, & ſe nihil.* Ita habet eius vita. Ex hac enim ſcientia & fide ſequitur

quitur diffidentia ſui & confidentia in Deum: inde odium ſui & amor Dei, quæ eſt conſummata iuſtitia, conſiſtens in tribus virtutibus Theologicis, putà in eximia fide, ſpe, & charitate.

Hinc S. Ioannes Apocal. 15. 2. Vidit ſanctos futuros in fine mundi, viſis ſeptem nouiſſimis orbis plagis, in quibus conſummabitur ira Dei, obſtupeſcere, eoſque concinentes & exclamantes audiuit: *Magna & mirabilia ſunt opera tua Domine Deus omnipotens: iuſtæ & veræ ſunt viæ tuæ rex ſeculorum. Quis non timebit te Domine & magnificabit nomen tuum? quoniam tu ſolus pius es: quoniam omnes gentes venient, & adorabunt in conſpectu tuo, quoniã iudicia tua manifeſta ſunt.* Similes eorum voces ſunt poſt excidium Babylonis ca. 18. 8. & ſeq. & c. 11. v. 17. & c. 14. v. 7.

Antiſtropha Salomoni eſt gnome Ieremiæ cap. 9. v. 3. *Non glorietur Sapiens in ſapientia ſua, & non glorietur fortis in fortitudine ſua, & non glorietur diues in diuitijs ſuis, ſed in hoc glorietur ſcire & noſſe me.*

Anagog. Noſſe Deum per viſionem beatificam eſt perfecta iuſtitia: perfecta, inquã, in gratia & gloria, ideoque confirmata, vt in æternũ beatus nulla tentatione, nullo caſu ab ea excidere queat. Ita Hugo, qui tamẽ minùs rectè addit, per Deum intelligi Patrem. q. d. Deum filium agnouimus in incarnatione, Spiritum ſanctum in Pentecoſte, dum apparuit in linguis igneis. Item in baptiſmo Chriſti, dum apparuit in ſpecie columbæ: at Deum patrem ſimili ſymbolo non cognouimus in hac vita, ſed cognoſcemus in futura: vnde tunc erit perfecta Dei cognitio, amor, & iuſtitia. Hoc enim alienum eſt à mẽte & ſcopo Sapientis: hoc etiam nõ eſt verum. Nam Pater apparuit in veteri Teſtamento, æquè ac filius, ac Spiritus ſanctus; cùm tres Angeli apparuerunt Abrahæ repræſentantes tres perſonas diuinas. Item in Baptiſmo Chriſti, vox patris intonuit: *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui.* Matt. 3. 17. Eadem vox Patris audita eſt in transfiguratione Chriſti, Matth. 17.

VERS. 4. NON ENIM IN ERROREM INDVXIT NOS HOMINVM MALÆ ARTIS EXCOGITATIO, NEC VMBRA PICTVRÆ, LABOR SINE FRVCTV, EFFIGIES SCVLPTA PER VARIOS COLORES] Gratias habet Deo, quòd non fuerit ipſe quoque in eorum numero, qui falſa numina venerantur, ac fictis decipiuntur imaginibus. Sed loquitur Sapiens in perſona totius Iſraelis ſiue populi fidelis, pij, iuſti, & ſancti. Etſi enim multi, imò longè maior pars in Iſraële eſſet iniuſta, & in ſtatu peccati mortalis; tamen totus populus vocatur iuſtus & ſanctus, tum quia vocatus erat à Deo ad iuſtitiam; tum, quia populus hic erat proſapia & poſteritas Abrahæ, Iſaac, & Iacob, qui verè erant ſancti. Erant ergo Sancti, id eſt, Sanctorum Patriarcharum filij: tum denique quia multi in populo erant iuſti. Simili ſenſu dicitur Eccleſia ſancta. & Apoſtolus omnes fideles initio Epiſtolarum ſuarum vocat ſanctos, vt ibi dixi.

MALÆ ARTIS EXCOGITATIO] Putà ars ſculptoria & pictoria pulchrorum ſimulachrorum & idolorum, quæ mala dicitur, quia allicit ad ea colendum & adorandum. Græcè κακότεχνος ἐπίνοια, id eſt maleuola, malefica, maligna; item doloſa, adulterina, pernicioſa, & ad exitium hominum comparata, artis Sculptoriæ dolorum adinuentio. Vatabl. *Inſidioſum inuentum.* Ianſen. *Maligna adinuentio*, qua ſcilicet per elegantiam ſculpturæ idolorum, rudes incitantur ad idola velut Numina colendum. Noſter à Caſtro, κακότεχνος, ad verbum ex etymo vertit, *malum texens* malum moliens, aut mali artifex, *excogitatio*, q. d. Inter cetera beneficia, quibus cumulaſti populum tuum, illud eximium eſt, quòd à fallacibus ac pernicioſis hominum inuentis conſeruaſti eum, qui contra Dei legẽ multa excogitant, multaque conſtituunt.

NEC VMBRA PICTVRÆ] Legit interpres cum Complut. Regijs alijsque per Diaſtolen duabus dictionibus, σκιὰ γραφῶν, id eſt, *vmbra picturæ*. Iam Vaticani per Syſtolen legunt planiùs & clariùs vna dictione σκιογράφων, id eſt, *adumbrantium*, idque nectunt ſequenti *labor ſine fructu*, q. d. Non decepit nos pictorum, qui pingendo res adumbrant & aſſimilant, labor infructuoſus. Sed eodem redit ſenſus. Vocatur vmbra picturæ ipſa adumbrata, vel vmbroſa, idque primò, quia origo picturæ eſt vmbra: nam prima naturalis corporis effigies ſiue imago, eſt ipſa eius vmbra: vnde ex vmbra didicerunt homines pingere, & pingendo adumbrare. Quocirca Quintil. lib. 10. *Non eſſet, ait, pictura, niſi quæ lineas extremas vmbræ, quam corpora in ſole feciſſent, circumſcriberet.* Hinc primæ picturæ fuerunt meræ linearum corporis depicti delineationes, ſiue circumſcriptiones. Audi Plinium lib. 35. cap. 3. *Græci, inquit, alij Sicyone, alij apud Corinthios repertam* (picturam) *affirmant, omnes vmbra hominis lineis circumducta. Itaque talem primam fuiſſe* (qualem etiamnum Romæ in priſcis operibus cernimus) *ſecundam ſingulis coloribus & monochromaton*, id eſt, vnicolorem *dictam.* Tertia ſucceſſit ex varijs coloribus & polychromatos, id eſt, multicolor. Pergit Plinius: *Inuentam linearem dicunt à Philocle Ægyptio, vel Cleanthe Corinthio, &c. Primus inuenit colorare teſta (vt ferunt) trita Cleophantus Corinthius.* Idem libr. 35. cap. 5. *Vtraque* (ſcilicet ars ſtatuaria & pictoria) *cum Phidia cœpit 83. Olympiade, poſt annos circiter 332.* ex quo cœpit ars ſculptoria, vel ſcalptoria in marmore.

Origo picturæ fuit vmbra.

Secundò, quia in pictura magnæ artis eſt bene pingere vmbras: per illas enim repræſentantur rerum altitudines, profunditates, montes & valles, diſtantiæ & interualla. Sanè vidi Romæ per vmbras in parietibus alternatas, ita ad viuum hęc repræſentari, vt quemlibet intuentem dubium redderent, an verè in pariete foret iſta eminentia & profunditas; an verò per picturam & artem tantùm eſſet ficta & adumbrata. Vnde ipſa pictura vocatur adumbratio, & pingere adumbrare, ac σκιόγραφοι, appellantur, qui lineamenta vmbraſque inducunt, quibus ea quæ plana ſunt, in pictura eminere videantur.

EFFIGIES SCVLPTA PER VARIOS COLORES] Pro *effigies*, græcè eſt, εἶδος, id eſt, forma, ſpecies, figura. Vnde diminutiuum εἴδωλον, id eſt idolum, q. d. diminuta figura, exilis forma, ſpecies parua & contracta, Deiculus, paruus, Deus, exiguum Numen.

Pro *ſculpta*, græcè eſt, σπιλωθὲν, id eſt, maculata, id eſt,

id eſt, variegata varijs coloribus. Maculæ enim vocantur tum notæ, quibus pictores ſolent imagines & picturas diſtinguere, & illuſtrare: tū colorum variegationes. Vnde Seneca epiſt. 126. *Delectant nos*, inquit, *ingentium maculæ columnarum.* Adde, Sapiens hac voce ſuggillat idola quaſi coloribus, non tam depicta, quàm maculata & ſordidata ſint, vt ea in odium adducat: tum, quia colores ipſi in ſe ſordidi ſunt & maculoſi: tum, quia ſi Deum ſpectes, vtique idola hæc Dei coloribus depicta, maculata dici debent. Deum enim, qui merus eſt ſpiritus, ideoque coloris expers, terreſtribus, fœdiſque coloribus picturæ inficiūt & maculant, adeoque Deum exhibent non ſpiritalem, ſed corporeum & coloratum. Noſter profundiùs σπιλωθὲν, vertit *ſculpta*, tum vt innuat priſca idola fuiſſe ſtatuas affabrè exſculptas, quæ deinde varijs coloribus pingebantur: tum quia ipſa coloratio & pictura per Catachreſin vocatur Sculptura: pictor enim pingendo rem varijs coloribus, nunc albicantibus & claris, nunc nigricātibus & obſcuris, præſertim dum ijs rerum eminentias vel profunditates, ſiue montes & valles repræſentat (vnde & Græcum σπίλος, non tantùm maculas, ſed & eminentias reſque eminentes, vti ſunt rupes, ſcopuli, inſulæ in mari, ſignificat) rem ipſam quaſi exſculpit, vti videre eſt in vitris affabrè expictis. Hinc idola quælibet etiam expicta dumtaxat, vocantur ſculptilia in Scriptura, vt Exodi 20. 4. *Non facies tibi ſculptile*, id eſt, idolum, pſalm. 105. 19. *& adorauerunt ſculptile.* Iſaiæ 42. 17. *Qui confidunt in ſculptili*, & paſſim apud Prophetas.

Per varios colores] Græcè χρώμασι διηλλαγμένοις, id eſt coloribus varijs & diſtinctis, variè diſpoſitis & diſtributis; mira enim in idolis colorum variegatio, rudis populi oculos in admirationem, indeque in cultum & venerationem rapiebat. Vnde ſequitur.

Vers. 5. Cvivs aspectvs insensato dat concvpiscentiam, et diligit mortvæ imaginis effigiem sine anima] Græcè ἄπνουν, id eſt, ſinè ſpiritu & reſpiratione, id eſt, inanimem & mortuam.

Cvivs] Scilicet effigiei ſculptæ, hoc eſt, idoli. Græca habent in plurali ὧν, id eſt, *quorum*, ſcilicet colorum aſpectus, eodem ſenſu. Pro concupiſcentia græcè eſt, εἰς ὄρεξιν, id id eſt, in appetitum, in orexin, in concupiſcentiam. Ita Complut. & Regij; licet Vaticani legant, εἰς ὄνειδος, id eſt, in opprobrium, q. d. aſpectus & cultus idolorum colentibus vertitur in probrum. Senſus vulgatæ eſt. q. d. Effigies idoli coloribus variegata & ornata, irritat rudium concupiſcentiam & appetitum, vt ſimulacrum tam elegans pulchreque coloratum adament, colant & venerentur.

Secundò, appoſitè ad Græca noſter Pineda in Iob ca. 40. verſ. 16. numer. 4. per concupiſcentiam accipit libidinem. q. d. Dæmones in idolo latentes, homines idolum, forma maſculi aut feminæ pulchræ depictum & coloratum, intuentes, excitant ad turpem concupiſcentiam luxuriæ, vt etiam turpi amore diligant ipſam idoli imaginem mortuam & inanimem, vti Pygmalio rex Cypri, teſte Arnobio lib. 6. contra Gentes, idolum Veneris adamabat vt feminam, ac cum eo,

A quaſi cum femina amplexus, oſcula alioſque libidinoſos geſtus tactuſque exercebat. Simile alterius exemplum narrat Plinius lib. 36. c. 5. Hinc idololatria in Script. vocatur fornicatio, non ſolùm myſtica, ſed & realis, quia iuxta templa idolorum erant fornices & meretrices, cum quibus aduenæ ſcortabantur. Sicque Pineda explicat illud Iob c. 40. 16. *ſub vmbra dormit*, id eſt, ſub idolo, inquit, latet dæmō, qui proinde vocatur Baal, id eſt, maritus excitans ad turpem ſui amorem: vnde pro *diligit*, græcè eſt, ποθεῖ, id eſt, deſiderat, concupiſcit.

Vers. 6. Malorvm amatores, digni svnt (Addunt Lyran. Hugo, Dion. *morte*, ſed τὸ *morte* dele cum Roman. & Græcis) qvi spem habeant in talibvs (perperam aliqui legunt
B *in tabulis*) et qvi facivnt illos, et qvi diligvnt (Græcè ποθοῦντες, id eſt, qui deſiderant) et qvi colvnt.] q. d. Iuſta idololatrarum mala, imò peſſima idola amantium pœna eſt, ipſa idololatria, quòd ſcilicet in dijs, hoc eſt, in idolis mutis & brutis, imò diabolicis, ideoque exitialibus & nocentiſſimis, ſpem ſuam ponant, vtpote à quibus nihil boni ſperare poſſint, ſed omne malum, idololatrarum, inquam, omnium, tam eorum, qui Deos illos faciunt & fabricant, quàm qui eoſdem amant & colunt. Vatabl. *Malorum amatores, taleſq. ſpes habere digni talium opifices, amatores, cultores.* Lucas Brugenſis in Notis explicat q. d. Malitiæ omnis vberrimum fontem amant & ij, qui faciunt idola, & ij qui fieri colique deſiderant, & ij qui colunt, ac proinde digni ſunt, qui vanas atque inanes ſpes in illis
C habeant. Noſter verò à Caſtro ſic: *Malorum amatores*, hoc eſt capti amore ſtudioque idolorum, & digni qui vanam in illis habeant ſpem, hi ſunt, tam qui ea faciunt, quàm qui deſiderant, vel amant, vel colunt. Omnia hæc eodem redeunt.

Vers. 7. Sed et figvlvs mollem terram premens, laboriose fingit ad vsvs nostros vnvmqvodqve vas, et de eodem lvto fingit, qvæ mvnda svnt in vsvm vasa, et similiter qvæ his contraria: horvm avtem vasorvm qvis sit vsvs, ivdex est figvlvs.] Pendet hic verſus à ſequenti verſ. 8. *Et cum labore*, &c. Oſtendit inanitatem & vilitatem idoli ex vilitate materiæ & artificis, putà figuli. q. d. Videte, imò manibus tangite quàm idola ſint vilia & lutea,

Figuli caſſa idololatria.

D imò, merum lutum. En tibi figulus ex eodem luto vaſa facit alia munda & pulchra, v. g. patinas, quibus cibi inferantur in menſam; alia contraria, putà ſordida & ſpurca, v. g. matulas ad excipiendum vrinam, quod Paulus Rom. 9 ait *ex eadem maſſa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam*; atque huius diſcretionis & diuerſitatis iudex, moderator, & arbiter eſt figulus, qui iudicat & eligit hanc luti partem ad formandum ex ea patinas, illam verò ad formandas matulas, aliaque vaſa ad alios vſus prout ipſi libuerit & viſum fuerit. Atqui figulus vt ſubdit verſ. 8. ſimili modo ex eodem luto fingit idolum, iudicatque & eligit ad hoc partem luti, quę ipſi aptior videtur. Ergo idolum ſi materiam ſpectes planè ſimile, imo idem eſt cum materia patinarum & matularum, quæ viliſſima eſt,

puta

putà lutum : ſin artificem ſpectes, idem eſt figu- A lus, qui idolum, & qui matulam fingit. Quam ergo vilis eſt figulus & vile lutum, tam paiiter vile eſt opus eius, putà idolum ab eo plaſmatum. Quare rectè Arnob. libr. 6. contra Gentes, Idololatras hoc argumento velut telo pungit & perimit : *Quænam eſt ergo ratio*, inquit, *vt ſi omnia hæc corpora intacta atque infecta permanſerint, careant vi numinis atque auctoritate cæleſti, ea formas ſi accipiant hominum, ſi auriculas, naſos, buccas. labra, oculos, cilia continuo dij fiant, & in ordinem cælitum referantur, & cenſum; Nouitatis aliquid pictio corporibus hæ addit, vt adiectione ipſa cogamini, aliquod eis credere diuinitatis maieſtatiſq; collatum?* &c.

Præ ceteris idolis aureis & æreis meminit Luteorum, tum quia hæc plurima erant, & à pauperibus paſſim paruo pretio comparabantur; B tum quia luteorum viliſſima eſt matéria, ſordidiſſima plaſmatio, ſordidiſſimus artifex; qui tamen plenum in eâ habet dominium & imperium, vt mira facilitate ex luto molli formet & fingat illa eâ formâ & figurâ, qua ipſi libitum fuerit; quæ omnia vilitatem ſummam idolorum coarguunt. Vnde ſubdit.

Vers. 8. Et cvm labore vano Devm fingit de eodem lvto ille, qvi pavlo ante de terra factvs fverat, et post pvsillvm redvcit se, vnde acceptvs est, repetitvs animæ debitvm, qvam habebat] q.d. Quæ inſania eſt luteum idolum à figulo ex eodem luto, quo patinæ & matulæ ſunt formatæ, effictum cenſere eſſe Deum, cùm & ipſe figulus ſit homo mortalis ex ſimili luto & terra à Deo in Adamo protoplaſto formatus & plaſmatus, ac C mox in eandem terram moriens ſit rediturus, cùm Deus animam, quam dedit, ab eo repetet. Nec enim homo qualis eſt figulus, poteſt formare Deum, nec mortalis immortalem, nec luteus cæleſtem : quâ ratione enim figulus ſtatuis luteis à ſe plaſmatis Numen inſpiret, & diuinitatem tribuat?

Solerter Hugo aduertit, iuſtum congruumque Dei iudicium, & vindictam, qua fit vt figulus, & idololatra, qui de terrâ factus animam, id eſt, rationem ſequi noluit, quæ Deum dictabat colendum, & propter quam ſimilis erat ipſi, viliorem ipſi partem, nempe terrenum corpus auſcultando, luteum quoque adoret, proprio corpori ſimilem, Deum. Idem myſticè faciunt gu- D loſi, luxurioſi ceterique. peccatores. Pro *labore vano* græcè eſt, κακόμοχθος, quod Oſorius vertit : *Operarius laborioſus & impius*; alij, *male laborans*; Vatabl. *peſſime locans operam.*

Redvcit se] q.d. Figulus breui moriens redibit in terram, ex quâ corpus eius formatum eſt, *repetitus animæ debitum*, moriendi ſcilicet, ſeu è corpore diſcedendi : nempè cùm Deus ab animâ repetit debitum migrandi è corpore, & ad ſe redeundi, vt debitorum. id eſt, culparum commiſſarum, ac præſertim idololatriæ & idolorum à ſe fictorum, rationem exactam Deo vero repoſcenti reddat. q. d. Quàm vanum & ſtultum eſt credere, quòd figulus fingat Deum, qui à Deo ſuum eſſe accipit, breuique illud Deo datori reſtituit, ac rationem illius benè vel malè expenſi reddet? Hinc Mor. diſce animam & vitam non eſſe noſtram, ſed Dei, qui illius Domi- A nus eius vſum dumtaxat nobis conceſſit, eamque quaſi mutuo dedit, vt illa ſcilicet vtamur ad Dei voluntatem & laudem; quod ſi abutamur ad idolum quodpiam honoris, ſuperbiæ, auaritiæ, aut luxuriæ nobis effingendum, aerem in iudicio a nobis rationem ſui dati, vel potiùs mutui repoſcit, eiuſque abuſum æternis ignibus puniet, iuxta parabolam talentorum. Matth. 25. 15. tunc abutens audiet à Chriſto iudice illud : *Stultè hâc nocte animam tuam repetunt à te; quæ autem paraſti cuius erunt?* Lucæ 12. 20. Deus ergo eſt creditor, homo debitor, debitum eſt anima eiuſque culpæ : mors eſt debitum naturæ, gehenna eſt debitum culpæ : quare qui peccat, fructum facit morti ſecundæ, id eſt, fructificat gehennæ, ait S. Ambroſius in cap. 7. Roman. Simili modo terra ab hominibus morientibus re- B petit debitum corporis ex ſe accepti, iuxta illud Eccleſ. 2. 7. *Reuertatur puluis in terram ſuam vnde erat & ſpiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Vide ibi dicta. Hinc S. Ambroſius libr. de Bono mortis cap. 10. probat animæ immortalitatem : *Numquid dixit*, inquit, *moriatur in te anima tua : Non : ſed repoſcatur à te; Quæ data eſt, repoſcitur, vel repetunt à te : Repetitur enim anima, non intermittur. Quod repetitur manet; quod intermittur non manet.*

Sed cvra est illi non qvia laboratvrvs est, nec qvoniam brevis illi vita est, sed concertatvr avrificibvs et argentariis : sed et ærarios imitatvr, et gloriam præfert, qvoniam res svpervacvas fingit] Vers. 10. Proſequitur oſtendere dementiam figuli, ſiue idoloplaſtæ. q. d. Figulus fingens idolum luteum, nec labori parcit nec vitæ. Nam non curat nec cogitat laborem, qui ei magnus ſubeundus eſt, vt ſingula membra idoli, inſtar membrorum hominis diſtinctè, perfectè & eleganter efformet. Rurſum, non curat nec cogitat, quod ei breuis vita ſuperſit, quæ rebus vtilioribus & ſaluti æternæ procurandæ erat impendenda, ſed lucrum dumtaxat ſpectat & honorem, vt audiat : Ecce hic eſt inſignis idoloplaſtes. Quare ambitioſè certat cum aurificibus, argentarijs, & ærarijs, vt æquè perfectè, imò perfectiùs idola effingat ex luto, quàm illi ex auro, argento, & ære. Contendit ergo in arte & forma æquare vel ſuperare illos, eſto in materia ab iiſdem ſuperetur. Iuuenalis ridet Ægyptios, quod allia & porros pro dijs colerent, aitque :

O Sanctas gentes, quibus hæc naſcuntur in hortis
Numina.

Simili modo rideas idoloplaſtas, iiſque dicas :

O ſanctos plaſtos, qui lutea numina plaſmant,
O ſanctas palmas, queis condere numina fas eſt,
O dios digitos, qui poſſunt fingere diuos.

Non qvia laboratvrvs est] Labor hic à varijs variè accipitur. Primò; & genuinè pro eo, quo figulus operoſè laborat in formando idolo, ſinguliſque eius partibus & membris, iiſque conſeruandis ne rumpantur vel frangantur, vti iam dixi. Secundò, quo laborat morbo, quem ex nimio plaſmandi labore diurno & nocturno contrahit. Vnde Petrus Nannius hic : *Laboraturus*, inquit, id eſt, *ægrotaturus*. Κάμνοντες enim vocantur ægri vel mortui. q. d. Figulus intentus lucro, & gloriæ, nimio labore ſe conficit, perdit

perdit & interimit. Tertiò, quo laborabit in morte, cum repetetur ab eo animæ debitum, & in gehenna, vbi ardebit ob ſua idola, quæ finxit. Ita Ianſen.

CONCERTATVR] Græcè ἀντιερείδεται, id eſt, contra aduerſarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, vt artis ſuæ excellentia plus lucri & gloriæ referat.

GLORIAM PRÆFERT, QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Id eſt, vt Græcè: *Gloriam æſtimat, quòd* κίβδηλα, id eſt, *adulterina fingit*. Vatabl. *Gloriæ ſibi ducit, quòd finga: impoſturas*; alij, *quod fingat adulteria*, id eſt, res adulteratas & falſatas, putà idola, quæ non ſunt numina, ſed numinum figmenta & portenta, ideoque ſunt dij adulterini & falſati, hoc eſt adumbrati, picti, ficti, & falſi. Græcum enim κίβδηλον, ſignificat rem adulteratam, ementitam, fictam & propriè dicitur de nummis ſubæratis, cùm ſcilicet aureis æs miſcetur, quòd eos vitiat & adulterat: Simili enim modo idolum eſt Deus, non verus, ſed ementitus & adulteratus. Quocirca Tertul. libr. de Idolol. cap. 7. aſſerit, Chriſtianos artifices, qui lucri cauſa ſimulacra fingunt idololatris, eiiciendos eſſe ab Eccleſia, imò manus eis eſſe amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Chriſtianum ab Idolis in Eccleſiam venire, de aduerſaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris aduerſus Deum adorantur; eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc ſufficit. Parum ſit ſi ab alijs manibus accipiant quod contaminant, ſed etiam ipſæ tradunt alijs, quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Eccleſiaſticum artifices idolorum. Pro ſcelus! ſemel Iudæi Chriſto manus intulerunt, iſti quotidie corpus eius laceſſunt; O manus præcidendæ! Viderint iam, an per ſimilitudinem dictum ſit: ſi te manus tua ſcandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm quibus Domini corpus ſcandalizatur?*

Hàc de causâ S. Claudius, Nicoſtratus, Symphorianus, Caſtorius & Simplicius, ſub Diocletiano Imper. glorioſum obiere martyrium, quòd cùm eſſent ſummi ſculptores, nullo modo adduci potuerunt, vt idolorum ſtatuas facerent; & ad ſolis ſimulacrum ducti, vt illud venerarentur, numquam commiſſuros ſe dixerunt, vt adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem coniecti, ſcorpionibus cæſi, demum viui plumbeis loculis incluſi in flumen deiecti, corpora ſolo, animas cælo reſignarunt, ac glorioſum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Eccleſia illorum diem natalem in Octaua omnium Sanctorum, ac reliquias eorum venerantur Romæ in Eccleſia Sanctorum quatuor Coronatorum.

VERS. 10. CINIS EST ENIM COR EIVS, ET TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS, ET LVTO VILIOR VITA EIVS] Vatabl. *Puluis eſt cor illius: ſpes item terra vilior, & argilla abiectior vita illius*. Loquitur non de idolo, ſed de idoloplaſta ſiue idoli figulo. q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, & iactat ſuam artem plaſmandi, fingit *res ſuperuacuas*, id eſt, viles falſas & fictas, quia totum *cor*, id eſt, cogitationem & curam defigit in luto & cinere, vt ſcilicet ex luto formet vaſa & idola lutea, eaque deinde in fornace coquat vrendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus & cinereus eſt, præſertim quia ipſe quoque in morte in puluerem & cinerem redibit, iuxta illud Adæ eiuſque poſteris intentatum à Deo: *In puluerem reuerteris*. Geneſ. 3. 19. Sapiens crebrò idem hic alijs verbis, iiſque obſcuris inculcat, vt idolorum odium lectoribus imprimat, vti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo inſectantur. Cogor ego Auctorem interpretando aſſectari, idemq; explicando repetere; ne ergo quis me πολυλογίας accuſet.

Pro *cinis*, græcè eſt, σποδὸς, at non ſimplex, qui τέφρα dicitur, ſed ſordibus; & in quo extincti carbones permixti ſunt, & aliarum rerum reliquiæ, putà fragmenta teſtarum, quæ igne ardentiore in fornace ſæpè diſſiliunt, & franguntur. In his ergo eſt totum *cor*, id eſt cogitatio, & occupatio figuli, vt ipſe totus cineri & luto immerſus vitam inter cineres non humanam & vitalem, ſed cineream & funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis, inquit, eſt cor figuli per affectionem, quia vt ait S. Auguſt. Diligis terram, terra es: diligis cælum, cælum es: diligis Deum, quid dicam? diuinus, imò Deus es: amor enim transformat amantem in amatum: anima enim magis eſt vbi amat, quàm vbi animat. Idem S. Auguſt. lib. 2. de Serm. Domini in Monte c. 9. *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus eſt peccator, cum ei dictum eſt; Terra es, & in terram ibis: ſic cælum iuſtus e contrario dici poteſt: Iuſtis enim dicitur, Templum Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos. Quapropter ſi in templo ſuo habitat Deus, & ſancti templum eius ſunt, rectè dicitur, qui in cælis es, qui es in ſanctis. Et accommodatiſſima iſta ſimilitudo eſt, vt ſpiritaliter tantum intereſſe videatur inter iuſtos & peccatores, quantum corporaliter inter cælum & terram. Cuius rei ſignificandæ gratia, cum ad orationes ſtamus, ad Orientem conuertimur, vnde cælum ſurgit: non tamquam ibi ſit Deus, & quaſi cæteras mundi partes deſeruerit, qui vbique præſens eſt, non locorum ſpatijs, ſed maieſtate potentiæ; ſed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem ſe conuertere, id eſt, ad Dominum, cùm ipſum corpus eius quod eſt terrenum, ad corpus excellentius, id eſt, ad corpus cæleſte conuertitur.* Et poſt nonnulla: *Vt cum aliquando cognouerint dignitatem animæ; cæleſte etiam corpus excidere, magis eū quærat in anima, quàm in corpore etiam cæleſti.*

TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS EST] Id eſt, terram vilem ſperat, putà vile lucrum, vile aurum & argentum: hæc enim nil aliud ſunt, quàm terra alba & rubra, ait S. Bernard. græcè eſt: *Terra vilior ſpes illius, & luto abiectior vita eius*, quia ſpem ſitam habet in luteo idolo, quod ideò terra ipſa vilius eſt: nam terra vti à Deo creata eſt, manet id quod eſt: at idolum habet id, quod non eſt; exiſtimatur enim Deus, cùm minime ſit. Vnde & abiectiùs figulus viuit, quàm eſt ipſa terra ſeu lutum idoli, quia luto ſe ſubijcit, vt ſeruum Domino, & vt creaturam creatori ſuo. Denique Syrus vertit: *Terra ſpes eius, & luteum improperij habitaculum illius*. Figulus enim perpetim tractat lutum, vt in eo velut domo ſua habitare videatur.

Tropolog. Tropol. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram & ſuperbiam: terra, quæ producit fruges & opes, auari-

auaritiam: lutum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum eſt aurum, ſuperbi honor, gulæ & luxuriæ vina, & veneres: ſed hæc omnia lutea, id eſt, vilia & fragilia ſunt, ac in terram cineremque cum ipſo homine abeunt, iuxta illud Iob 30. 19. *Comparatus ſum luto, & aſſimilatus ſum fauillæ & cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depaſcitur. Quocirca moritur homo, corpuſque abit in cinerem & terram. Vnde cap. 2. 3. dixit: *qua* (ſcintilla) *extincta cinis erit corpus noſtrum*, quaſi cremium ex igne reſiduum. Vide ibi dicta.

VERS. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam eum, qui ſe finxit, neſciuit, & qui inſpirauit illi vegetam animam, qui inſufflauit* B *ſpiritum vitalem.* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus eſt, vt ignoret Deum verum, qui ſe finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inſpirauit animam, quæ ſemper aliquid operatur, ac ſpiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli ſit cinis, ideoque ipſe ſit terra vilior, & luto abiectior, quia ſcilicet luto ſe ſubiicit quaſi ſuo idolo: non enim cognoſcit Deum verum, vitæ ſuæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè eſt, ἐνεργοῦσαν, id eſt, operantem, vegetam, efficacem, quæ non eſt otioſa & caſſa, ſed ſemper eſt in actu & ſemper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonſtrat: quam proinde Cicero Tuſcul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim eſt vitæ & vitalis C operationis, quæ ex vitâ iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons ſemper ſcaturiens numquam quieſcit aut ſiſtit; ſic & anima numquam quieſcit, ſed ſemper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in ſingulas partes corporis per ſpiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, ſenſum & motum influit, cuius rei index eſt pulſus, qui in perpetua eſt agitatione & motu quamdiu homo viuit: qui ſi ceſſet, homo moritur. Item *ſpiritus vitalis*, id eſt, vis reſpirandi, & reſpiratio continua per omnem vitam, quâ deſinente homo extinguitur & deſinit: Quare perperam nonnulli ex hoc loco cenſuerunt in homine plures eſſe animas, ſcilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, ſenſitiuam, & D rationalem. Vna enim eſt in homine anima rationalis, ſed virtute triplex; ipſa enim ſola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima ſenſitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipſa ergo vegetat hominem vt creſcat; ipſa videt, audit, ſentit; ipſa intelligit & ratiocinatur. Poſſet quoque per *ſpiritum vitalem* accipi ipſa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur *ſpiritus*; tum, quia ipſa eſt ſpiritalis & incorporea; tum, quia homini tribuit vim reſpirandi; tum, quia ſpiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & ſubminiſtrat.

VERS. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatabl. *Verùm iſti ludicram vitam noſtram exiſtimant, & curſum ætatis lucroſam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam*; Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ ſuæ riſum, & habitaculum ſuum tamquam tempus & venditionem mercatoris, & omnis mercatura eius in malo*; Arabicus: *Et cenſuerunt ætatem noſtram lucrum ad induendum* (vel *lucrum confuſionis*) *& quia dicunt ſe indigere, hinc lucrantur ex malo.* Aſſignat radicem mali, putà cur figuli fingant idola, quia ſcilicet cenſent omnia, quæ in vitâ hac geruntur, non eſſe res ſerias, à quibus pendeat ſalus & æterna hominis felicitas, ſed ludicras, quibus homines ceu pueri ſuis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quaſi pupas fingunt, vt iis quaſi diis ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & burſas, ſiue per fas, ſiue per nefas emungant, dum figmenta hæc ſua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *luſum* enim græcè eſt, παίγνιον, id eſt, ludicrum, luſus, ludibrium, ac præſertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vti ſunt imagunculæ & effigies, præſertim quas ipſi formant ex terrâ vel luto: à παίζω enim, id eſt, ludo dicitur παῖς, id eſt, puer, quaſi luſor; & παίγνιον, id eſt, res ludicra, qua puer ludit: vel certè à παῖς, dicitur παίζω, id eſt, ludo, iocor inſtar pueri. Perperam pro *luſum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per *luſum* accipit luxum, putà delectationem carnalem. Hugo verò per *luſum* accipit deriſum, quo impij pios derident. Dionyſ. autem q. d. Idololatræ & impij ſectantur bona huius vitæ, quæ ludicra ſunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera ſunt & ſolida. Verùm ſenſus genuinus eſt, quem initio dedi, cui adde, luſu hoc notari Arhcitmum. q. d. Idoloplaſtæ ludunt ſuis idolis iiſque diteſcunt, quia putant hanc vitam merum eſſe luſum, nec eius vt rei ſeriæ rationem exigendam à Deo. Luſus enim merus eſt luſus, nec ad alium finem refertur, ait Ariſtot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futuram, ſed ea finita animam cum corpore interire. Quare ſecurè epulantur, ludunt, ſcortantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2. 2. quæſt. 168. art. 2. ad 2. cenſet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij ſunt in luſu, vt in eo ſummum bonum & felicitatem conſtituere videantur, quos ipſe redarguit ex dicto Ciceron. libr. 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à naturâ ſumus, vt ad ludum & iocum facti eſſe videamur, ſed ad ſeueritatem potiùs, & ad quædam ſtudia grauiora atque maiora* (idem aſſerit Ariſtot. libr. 10. Ethic. cap. 6.) & ex illo S. Chryſoſt. h. 6. in Matth. *Non dat Deus ludere* (luſu nimio vel vetito) *ſed diabolus. Audi quid ludentes paſſi ſunt. Sedit populus manducare & bibere, & ſurrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem aſſignat virtutem Eutrapeliam, cuius officium eſt moderari iocos & ludos, vt nec nimij ſint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis ſerius, ſtoicus & tetricus, ſed feſtiuè grauis, & grauiter feſtiuus euadat: citatque illud Ciceronis l. 1. de Officijs: Ludo & ioco vti quidem licet, ſed ſicut ſomno, & quiete: cetera tunc, cum grauibus ſeriiſque rebus ſatisfecerimus, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Luſu vt ſomno vtendum.

Interpone tuis interdum gaudia curis,
Vt poſsis animo quemuis ſufferre laborem.

Memini in Belgio nonnullos ad leniendum dolorem ex publicis calamitatibus conceptum, inſtituiſſe ſocietatem ludi, & ioci cuius hoc axioma, & hæc norma erat: *Nec nimis iocoſus ſis, nec nimis grauis. Nec nimis ſape, nec nimis deſipe.* Sapienter Clemens Alex. libr. 3. Pædag. cap. 11. *Non ſapit,* inquit, *cui ludus habetur pro ſerio.* Vnde Ierem. c. 15. 7. *Non ſedi,* inquit, *in conſilio ludentium.* Et Tobias cap. 3. 17. *Numquam,* ait, *cum ludentibus miſcui me, neque cum his, qui in leuitate ambulant participem me præbui.* Ludit mundus cum ſuis amatoribus, ſicut meretrix cum ſuis amaſiis, quos deludit & expilat; perinde ac felis ludit cum mure. Sic Iſmael luſit cum Iſaac eum perſequendo, ideoque domo patris Abrahæ iuſſu Dei expulſus eſt. Gen. 21. 10.

Luſitaniæ etymon & antiquitas.

Denique Luſus Bacchi fuit ſocius, à quo Luſitaniam nomen accepiſſe aſſerit Plinius libr. 3. cap. 1. *Varro,* inquit, *tradit Luſum Liberi patris ac Lyſam cum eo bacchantem, nomen dediſſe Luſitaniæ, & Pana præfectum eius vniuerſæ.* Luſus autem apud Celtiberos regnauit eo tempore, quo Pharao merſus eſt in mari rubro. Ita Beroſus lib. 5. Vide hic antiquitatem Luſitaniæ, quæ tempore Moyſis & Pharaonis à Luſo rege nomen accepit.

Vita eſt ludus.

Symbolicè, vita noſtra luſus eſt puerorum, comœdia eſt, tragœdia eſt, ſed videat quiſque, vt in ea perſonam ſuam decenter agat, & luſum hunc ſapienter ludat, quia ab illo pendet cuiuſque ſalus & felicitas perpetua. Iacimus enim aleam de totâ æternitate, eâque vel feliciſſimâ vel miſerrimâ, idque irreuocabiliter. Hinc Epictetus Enchir. 23. Tota vita noſtra, inquit, mimus eſt, ſcena & fabula. Idem dixit Auguſtus Cæſar moriturus, teſte Suetonio.

Gnome.

Plato vitam noſtram, præſertim adoleſcentiam iam liberam, comparabat ludo teſſerarum, vel ludo aleæ, vbi & iaciendum eſt, quod ſit commodum, & iactu quod cecidit, rectè vſurpandum; ac iacere quidem hanc aleam non eſſe in noſtrâ poteſtate, ſed Dei, fati, aut fortunæ. Si verò rectè ſapimus, penes nos eſſe, quæ fortuna obtulit conuenienter accipere, & ſuo quodque diſponere loco, vbi & propitia maximè conducant, & quæ præter voluntatem eueniunt minimè offendant: alioquin ij, qui nulla arte adhibita, nullâ prudentiâ vitam degunt, cùm res ſecundæ afflant, ſortem ſuam extollunt, cùm aduerſæ, deiiciunt. Itaque in vtraque fortuna turbantur & numquam quieti ſunt, quo modo ægrotos videmus neque calorem ferre poſſe, neque frigus. Platonem ſecutus Plutarch. l. de Animi tranq. confert hominis vitam ludo teſſerarum: quid iactu cadat, inquit, non eſt in nobis ſitum; at quod cecidit rectè diſponere, in nobis eſt: ſic euentus in nobis non eſt: quod euenit id in bonum vertere, noſtri muneris eſt. Syneſius lib. 1. de Prouidentia: *Sicut,* ait, *in Scena tragœdus, quamcumque ei perſonam fabulæ choragus imponit, hanc eum bellè agere poſtulat: Ita Deus nobis & fortuna diuerſa vitæ genera, quaſi perſonas quaſdam in hac ingenti mundi fabula induit, neque vnius conditio, quàm alterius quidquam eſt, vel melior vel deterior. Eam vnuſquiſque gerit vt poteſt. Poteſt autem vir bonus omni loco ſe rectè gerere, ſiue mendicum ille, ſiue regem agat. Neque de perſona altercari ſolet. Nam & in tragœdo ridiculum fuerit, hanc illum refugere aut alteram eligere. In anicula enim perſona ſi placeat, corollas & præconia conſequitur: contra vero ſi in regia ſe turpiter det, exploditur & exſibilatur; etiam nonnumquam lapidibus petitur.* S. Chryſoſtom. hom. 47. ad Populum: *Vita,* ait, *præſens, ludus eſt, imò quid peius; futura verò non ludicra. Quid enim à pueris differimus ludentibus & domos ædificantibus, nos ſplendidas erigentes domos? Quid autem à prandentibus illis nos delicatè viuentes? Nihil, niſi quod cum pœna hæc facimus. Si verò nondum rerum veritatem conſpicimus, mirandum non eſt: nondum enim viri facti ſumus; cùm autem facti fuerimus, ſciemus quòd hæc ſunt puerilia; quoniam & illa viri euadentes dimittimus. Cùm autem pueri ſumus ſeria eſſe putamus & teſtas & lutum coagmentantes, non minùs magna erigentibus ſepta ſoliciti ſumus, verumtamen ſtatim pereunt & collabuntur: & neque ſi ſtarent, vſquam nobis vtilia forent, ſicut nec iſta ſplendida domus. Cæli namque ciuem admittere non poſſunt.* Subdit deinde cælites hos hominum in terrâ ludos ridere: *Neque cæleſtem habens patriam, in his morari ſuſtineres: ſed quemadmodum nos hæc pedibus deſtruimus, ita & illic iudicio ſubuertis. Et ſicut nos pueros in ſubuerſione lugentes ridemus, ſic & cælites nos hæc ingemiſcentes non tantùm rident, verùm & deflent, quoniam & miſericordia ſunt ipſorum viſcera, & hinc multum eſt damnum. Efficiamur ergo viri. Quouſque ſolo reptamus, in lapidibus & lignis altum ſapientes? Quouſque ludimus, & vtinam tantùm luderemus. Nunc autem & noſtrã prodidimus ſalutem. Et ſicut puereuli cùm in his ſtudium agunt, litteris neglectis multa ſuſtinent verbera; ſic & nos in his omne ſtudium impendentes, dum ſpiritales exigemus diſciplinas, tunc per opera, nec quas præſtemus, habebimus, extremam dabimus vltionem, nec vllus erit, qui nos eruat, ſiue pater, ſiue frater.* Eadem habet hom. 24. in Matth. Idem epiſtol. 6. *Non eſt,* inquit, *theatralibus ſcenis præſens vita diſsimilis. Nam vt illic ille imperatoris, hic iudicis, alter & militis implet officium; vbi autem confecta nox fuerit, nec imperator agnoſcitur imperator, nec iudex qui fuerit, iudex videtur; nec miles poſtea, qui priùs miles: ita vnuſquiſque noſtrûm in illius ſæculi die, non perſonæ, ſed rebus atque actibus competentem accipiet dignitatem.* Ludite mortales, luſu non vitiorum, ſed virtutum. Ludit auarus ſuis nummis, dum per vſuras, fraudes, fas & nefas eos coaceruat. Ludit ambitioſus ſuis officijs & honoribus, quos illicitis artibus ſibi comparat. Ludit guloſus ſuis epulis, luxurioſus ſuis mulierculis; ſed luſum hunc triſtis excipit cataſtrophe, plauſum hunc funeſtus ſequitur planctus, dum à luſu itur ad luctum, à iocis ad focos gehennæ: nec meminit cæleſtis moniti: *Vdo, Vdo ceſſa à ludo, luſum ſatis Vdo,* niſi dum finito vitæ luſu, poſt mortem cum Vdone Magdeburgenſi ad tartara damnatur: orbi fit ludus, & ludibrium dæmonum. Itàne vili nummo, exili honore, ſpurcâ feminæ laruâ iacitur alea gehennæ, prodigitur beata cæli gloria, luditur, inquam, immenſa & interminabilis Æternitas? ô pudor, ô ſtupor, ô mens amens, ô cor vecors! quàm ſapientiùs, ſaniùs, iucundiùs & feliciùs ludunt, qui humilitate, charitate, patientiâ, ceteriſque virtutum officiis ludunt, vt ea obeant læti & ludibundi ob certam ſpem æternæ felicitatis? Quàm benè luſum vitæ ſuæ luſit S. Paulus dicens: *Spe-*

ctaculum

ſpectaculum facti ſumus mundo, angelis, & hominibus. Nos ſtulti propter Chriſtum, &c. 1. Cor. 4. 9. Quàm benè eumdem luſere S. Athanaſius, S. Chryſoſt. S. Antonius, S. Franciſcus, ceterique Sancti? Quàm bene ſuam perſonam egêre in hac vitæ comœdia & fabula?

Et conversationem vitæ compositam ad lucrum] Græcè τὸν βίον καπηλευόμενον ἐπὶ κέρδει, id eſt, vitam ſeu viuendi modum, eſſe nundinas paratas ad lucrum, vel nundinationem quæſtuoſam: vnde Syrus vertit, *Venditionem mercatoris*, id eſt, mercatum. Sic Pythagoras, teſte Cicerone Tuſcul. 5. dixit: vitam hominum ſimilem nundinis, quæ in publicis ludis toto Græciæ concurſu celebrabantur, ad quos confluebant omnes, hi vt emerent, illi vt venderent. (*Vita eſt nundinatio.*) Senſus eſt q. d. Idoloplaſtæ non aliud cogitant, quàm lucrum. Formant ergo idola, vt ea vendant; itaque opes coaceruent: nec enim alias opes ſpirituales norunt, nec futuram vitam cogitant aut credunt. Simili modo S. Gregor. Nazianz. in Tetraſtichis dixit, vitam hanc eſſe mercatum ſpiritualem, in qua cuilibet emere liceat merces virtutum, quibus viuat in futuro ſæculo. Finita enim in morte vita, quaſi finitis nundinis, nonnulli fas eſſe quippiam ampliùs comparare. Sed audi Nazianz.

Hanc eſſe vitam nundinas credas velim;
Negotiari ſi ſcias, lucrum feres,
Caduca mutans commodis perennibus;
Poſt tempus illud alterum non ſuppetet.

Et oportere vndecvmqve etiam ex malo acqvirere] Græcè πορίζειν, id eſt, quæſtum facere, q. d. Idoloplaſtes totus lucro intentus illud captat ex malo, puta ex idolis, quæ fingit, quæque quaſi numina cariùs vendit; quàm aut materia aut opera eius mereatur. Sic rude & cupidum vulgus hodie ſoli lucro intentum, illud ex qualibet re, etiam mala aucupatur. Auari enim in quæſtu ſummum bonum conſtituunt, ideoque lucrum ſibi proponunt quaſi Deum.

Veſpaſianus Imper. ad rem attentiùs ex rebus etiam ſordidis, vti ex vrina captabat vectigal & lucrum: Cùm nonnulli obiicerent hoc vectigal eſſe ſordidum, reſpondit: *Lotium fœtet, at aurum non fœtet, ex qualibet enim re bonus & ſuauis eſt odor lucri.* Honeſtiùs & cordatiùs Chilon apud Laërtium l. 1. c. 4. *Lucrum*, ait, *ſcelere partum, damnum eſt, non lucrum.*

Vers. 13. Hic enim scit se svper omnes delinqvere, qvi ex terræ materia fragilia vasa et sculptilia fingit] Probat quod dixit, idoloplaſten *ex malo acquirere*, ex eo quòd ipſe ſciat ſe non poſſe ex luto, ex quo fingit matulas & patinas, formare & fingere Deos. Quare præ ceteris idololatris & idolorum opificibus, putà argentariis, aurariis & ærarijs peccat, quòd illi ſæpè ignorantia laborent, ac ex argento, auro, ære fabricent idola; in quæ proinde proniùs ſe inſinuat ſuperbus dæmon, quæ deinde ad alios quoque vſus ſeruire poſſunt, putà ad repræſentandos reges, vel homines virtute præcellentes, aut ſi confringantur, aurum, argentum, & æs, in pauperes erogari poteſt: idolum verò luteum ad nihil valet, niſi vt confractum conteratur pedibus. Vilitas ergo & fragilitas terræ ac luti, figulúm idoli de ſua impietate conuincit, ſi nolit prorſus cæcutire & inſanire. Scit enim figulus Deos ſuos eſſe fictiles; ſcit pariter illud vulgò tritum: *Figuli opes, fictiles diuitiæ*: ſcit enim opes ſuas conſiſtere in vaſis figulinis, quæ proinde cum iis facilè confringantur & pereant. Quæ res ipſum admonet, ne pro lucro tam fragili tantum idoli nefas committat & fabricet.

Omnes enim insipientes, et infelices svpra modvm animæ svperbi, svnt inimici popvli tvi, et imperantes illi] (Vers. 14.) Perperam Biblia Benedicti habent, *impetrantes illi.* Senſus eſt q. d. Idololatræ hoſtes populi tui, v. g. Ægyptij, Ammonitę, Philiſthæi, &c. ſunt ſuperbi, inſipientes, & infelices, *ſupra modum animæ*, id eſt, vt græcè eſt, *ſuper omnem animam*, ſiue præ omni anima, id eſt, præ omni homine: quia ceteri homines eſto ſint idololatræ, non tamen Deum Deique veri cultores, putà Iſraëlitas perſequuntur, vti faciunt Ægyptij & Philiſtini, qui proinde grauiſſimè in hac vita vel in futura à Deo punientur. Græcè eſt, *ſuper animas infantium*, vel vt Vatican. *infantis vecordis.* Nil enim inſipientius animâ infantis, quæ etſi ſit rationalis quoad potentiam, *ratione* tamen ob organorum debilitatem vti nequit; ſed infans prorſus eſt inſipiens, & quoad actum irrationalis inſtar bruti. τὸ ergo *omnes* non poteſt referri ad τὸ *animæ*, cum anima ſit femininum; Pro *omnes* verò ſit πάντες, quod eſt maſculinum.

Magis propriè & preſſè S. Bonauent. Lyran. & Dionyſ. hoſtes inquiunt, Iſraëlitarum dicuntur *ſuperbi ſupra modum animæ*, id eſt, pluſquam anima cuiuſpiam poſſit præſumere & ſeſe extollere, iuxta illud Iſaiæ 16. 6. *Superbia eius* (Moab) *& arrogantia eius, & indignatio eius pluſquam fortitudo eius.* Hoc enim videtur innuere. Τὸ *ſupra modum animæ*, etſi in Græco ſit, *ſuper animas infantiũ*, q. d. Præſumentes ſuprà id quod valent concipere, vti faciunt pueri ſtulti & inſipientes. Rurſum Vatabl. per infantes accipit ſtultos. Vnde vertit: *Stultorum animis miſeriores ſunt omnes populi tui inimici, qui eum potentia premunt; eò quòd omnia ſimulacra gentium pro Dijs habeant.* Pro *omnes enim*, græcè eſt, πάντες δὲ, id eſt, *omnes verò.* Sed hæ particulæ ſæpè inter ſe commutantur, ac δὲ ſumitur pro γὰρ, id eſt, *enim*, & vice verſa, vti ſuperiùs oſtendi. Occurrit enim tacitæ obiectioni, q. d. Ne mihi idola & idololatras inſectanti obiicias, hoſtes Iſraëlis eſſe ſapientes & felices, idque per idola & Deos ſuos, quos colunt & inuocant, eò quòd ipſi iam dominentur imperentque populo Dei, putà Iſraëlitis. Dico enim illos præ ceteris Gentibus eſſe inſipientes & infelices, quia colunt muta & ſtupida idola, non tantùm ſua, ſed & quarumlibet gentium quantumuis fœda & ſpurca, quo quid inſipientius, vel infelicius? Nam ne Hebræi ex vicinia Ægyptiorum, eorum idololatria inficerentur, præſertim cùm eos viderent rerum dominos ſibi imperarę, hinc contra eos inſurgit Sapiens, ac ſequent. cap. eorum inſipientiam & infelicitatem demonſtrat. Eadem de cauſa Baruch. cap. 6. detonat in idola Babyloniorum, vt Iudæos in Babylonicam captiuitatem ituros ab iis colendis auertat. Pro *imperantes* perperam Lyran.

Hugo, & alij legunt *improperantes*; græcè enim eſt, καταδυναςεύοντες αὐτὸν, id eſt, *potentia & vt opprimentes illum*, ſcilicet populum Dei. Huc facit oratio Eſther cap. 14. v. 7. & ſeq. *Et nunc non eis* (Perſis hoſtibus noſtris) *ſufficit, quod duriſſima nos opprimunt ſeruitute, ſed robur manuum ſuarum idolorum potentiæ deputantes, volunt tua mutare promiſſa, vt aperiant ora Gentium, & laudent idolorum fortitudinem*, &c. Id Gorionides narrans, ſic Eſther facit loquentem: Ecce ipſi non dicunt te (ô Deus) nos in ſuas manus tradidiſſe, ſed idolis acceptum hoc ipſum ferunt, eaque adorant dicentes: Vos in manus noſtras Iudæos dediſtis.

Ex hoc loco liquet, Salomonem non eſſe Auctorem huius libri. Nam eius æuo nullæ gentes dominabantur Iſraëli, ſed potiùs Iſraël per Salomonem dominabatur ceteris gentibus, præſertim vicinioribus. Quare videtur liber hic Scriptus ſub tempora Septuag. interpretum, quando Ptolemæus Lagi pater Philadelphi, ac Ægyptij idololatræ imperabant Iudææ, vti dixi in Prooemio. Vnde cap. ſeq. Ægyptios inſectari pergit. Quod enim Lyran. cenſet auctorem libri eſſe Philonem Iudæum, qui poſt Chriſtum vixit ſub Caio Caligula Cæſare, qui Caius miſit ſtatuam ſuam per totum orbem, quin & Ieroſolymam, vt in eâ à Iudæis ceteriſque gentibus adoraretur, ac Iudæis id facere renuentibus multas faceſſiuit moleſtias, quâ de causâ ad eum à Iudæis miſſus Philo repulſam tulit. Hoc, inquam, parum veriſimile videtur. Quis enim credat hominem Iudæum iam abrogato Iudaiſmo, infidelem & perfidum, eſſe auctorem libri canonici, ſancti & ſacri?

VERS. 15. QVONIAM OMNIA IDOLA NATIONVM DEOS ÆSTIMAVERVNT, QVIBVS NEQVE OCVLORVM VSVS EST AD VIDENDVM, NEQVE NARES AD PERCIPIENDVM SPIRITVM, NEQVE AVRES AD AVDIENDVM, NEQVE DIGITI MANVVM AD TRACTANDVM, SED ET PEDES EORVM PIGRI AD AMBVLANDVM] Græcè ἀργοὶ, id eſt: otioſi, inefficaces, inepti ad ambulandum. Pro *vſus*, vt habent Græca & Roman. perperam aliqui legunt *viſus*, etſi idem ſit ſenſus. Alludit ad Pſal. 113. 4. & Pſal. 134. 16. Verba ex ſe clara ſunt & patent ex dictis. S. Cyprian. l. 3. Teſtim. cap. 59. pro *digiti manuum*, legit *digiti in manibus*. Senſus eſt q. d. Ægyptij omnium gentium Deos coluerunt, putà idola, quæ nec veros digitos, nec veros pedes, nec veras manus habent, ſed ſunt ſicut ſtipites & trunci, quibus, ſi ipſi eorum figuli ſimiles fierent, homines eſſe deſinerent. Hinc patet Ægyptios vtpote valdè ſuperſtitioſos, non tantùm ſuos, ſed & aliarum gentium Deos coluiſſe: idem poſt eos fecere Romani, vt Deos gentium ſibi haberent propitios, itaque per eos gentes omnes ſibi ſubiugarent. Sapienter S. Auguſt. lib. 1. de Ciuit. cap. 2. *Nec ideo Troia*, inquit, *perijt, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipſa Minerua perdiderat, vt periret? An fortè cuſtodes ſuos? Hoc ſanè verum eſt. Illis quippe interemptis potuit auferri, Neque enim homines à ſimulacro, ſed ſimulacrum ab hominibus ſeruabatur. Quomodo ergo colebatur, vt patriam cuſtodiret & ciues, quæ ſuos non valuit cuſtodire cuſtodes?*

VERS. 16. HOMO ENIM FECIT ILLOS, ET QVI SPIRITVM MVTVATVS EST, IS FINXIT ILLOS] q. d. Idoloplaſtes ex luto fecit idola, idemque, qui ſpiritum à Deo mutuò dumtaxat accepit, vt illum ei in morte reddat & reſignet; hinc finxit Deos illos luteos: ergo illi non ſunt veri Dei, ſed ficti.

NEMO ENIM SIBI SIMILEM HOMO POTERIT DEVM FINGERE] Græcè πλάσαι, id eſt, formare inſtar figuli, q. d. Nullus idoloplaſtes poteſt idolo ſuo ſpiritum inſerere ſimilem illi, quem ipſe à Deo accepit. Quare non poteſt ſibi ſimilē Deum formare, id eſt, non poteſt formare idolum, quod habeat animam animæ ſuæ ſimilem, putà non poteſt facere idolum animatum & rationale, q. d. Idoli faber & figulus non poteſt efficere, vt ſuus Deus, putà idolum, ſit homo viuus ſibi ſimilis; ergo multò minùs poteſt efficere, vt idolum ſit Deus & Numen: Si enim non poteſt illi animam, quam habet inſerere, multò minùs poterit & afflare Deitatem, quam non habet: Græca hic variant & mendoſa ſunt. Quare ſtandum vulgatæ, quæ optimè ſenſum reddit.

CVM ENIM SIT MORTALIS, MORTVVM FINGIT MANIBVS INIQVIS. MELIOR ENIM EST IPSE HIS QVOS COLIT, QVIA IPSE QVIDEM VIXIT, CVM ESSET MORTALIS, ILLI AVTEM NVMQVAM] VERS. 17. q. d. Idoloplaſtes non poteſt ſibi ſimilem, putà viuum fingere idolum ſiue Deum, quia cùm ſit mortalis, non poteſt fingere, dareque idolo animam immortalem (huius enim creator eſt ſolus Deus immortalis) quare ipſe idolum inanime, & quaſi mortuum fingat oportet, quâ de causâ nefarius eſt, & iniquis manibus nefas operatur; *Melior eſt enim ipſe his quos colit.* Græcè σεβασμάτων αὐτοῦ, id eſt, ſuis culturis, putà ſuis idolis & diis, quos ipſe vt fabricauit, ſic & adorat & colit: idola enim numquam habuerunt animam & vitam, quam habet, vel habuit ipſe eorum opifex: animatus autem animaque præditus, longè re inanimi melior & præſtantior eſt. Quid ergo magis nefarium, & iniquum, æquè ac ſtultum, quam vt opifex effigiem à ſe factam & inanimem, ideoque ſe viuo longè deteriorem extollat ſuper ſe, faciatque ſuum Deum, ac vt talem ſupplex inuocet & adoret? Vnde S. Cyprian. loco citato pro *melior enim* planiùs legit *melior autem*; quia vt iam dixi hæ particulæ *enim*, *autem*, inter ſe commutantur. Noſter tamen profundiùs vertit *enim*, quia dat cauſam, cur dixerit idoloplaſten facere Deum *manibus iniquis*. Cauſa enim eſt; quod iniquum ſit, vt homo viuus adoret rem mortuam ſe longè viliorem, infirmiorem, & inualidiorem, atque vt opifex adoret opus ſuum, cui ipſe dedit eſſe.

SED ET ANIMALIA MISERRIMA COLVNT. INSENSATA ENIM COMPARATA HIS ILLIS SVNT DETERIORA] VERS. 18. Pro *miſerrima*, græcè eſt, ἔχθιστα, id eſt, inimiciſſima, odioſiſſima, infeſtiſſima, vt ſerpentes, feles, canes, crocodilos, mures & vermes, quos coluerunt Ægyptij, qui tamen hominibus ſunt ſummè noxij & infeſti, ideoque miſerrimi: Miſerrimum enim eſt animal, quod homini, qui ſuus eſt herus æquè ac finis cui, proinde obedire & ſeruire debet, eſt rebelle & infeſtum, vtpote à ſuo fine & ſcopo, ad quem conditum eſt à Deo creatore, planè aberrans & deuium. Lyran. pro *miſerrima* legit *miſerrimi*, idque licet minùs genuinè, tamen appoſitè. q. d. Miſerrima animalia pro dijs coluerunt Ægyptij, ideoque

ideoq; miſerrimi & ipſi effecti ſunt. Talis enim A euadit quiſque, qualis eſt Deus, quem colit,

Insensata enim comparata his illis svnt deteriora] Lyran. pro *miſerrima*, quod præceſſit legens *miſerrimi*, ſic explicat q.d. *Inſenſata* animalia *comparata his*, ſcilicet hominibus, ſunt ipſis hominibus *deteriora*, vt reddat rationem, cur dixerit miſerrimos eſſe, qui colunt animalia, quia ſcilicet inſenſata ſunt hominibus ſe colentibus, vtpote ſenſu & ratione præditis deteriora. Alij explicant q.d. *Inſenſata*, putà lignea & lapidea idola *comparata his*, nempe animalibus, *ſunt ipſis deteriora*, q.d. ligneum idolum eſt deterius animali bruto: Si ergo brutum non eſt Deus, multo minùs idolum ligneum eſt Deus.

Verùm hæc parerga ſunt, & à Græco diſſonantia. Græcus enim ſic habet: Ἄνοια γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα, id eſt, *dementia enim comparata alijs, ſunt deteriora.* Vnde & nonnulli B Codices Vulgatæ pro *illis* habent *alijs*: Ἄνοια Græcè propriè eſt nomen ſubſtantiuum ſingularis numeri, ſignificans dementiam, amentiam, furorem: Verùm Auctor huius libri, qui ſubinde verba Græca nouat noueque accipit (vti Superius vidimus) videtur ἄνοια accipere adiectiuè in plurali & in genere neutro, vt ſit idem quod ἀνόητα, id eſt, amentia vel *inſenſata*. Senſus ergo eſt, q. d. Quæcumque animalia inſenſata vel amentia, ſi cum his comparentur, quæ colunt Ægyptij, inueniemus hæc illis deteriora; hoc eſt, animalia ab Ægyptijs culta, cùm, ſi alijs comparentur, amentia inter rationalia ſint habenda, hinc illis deteriora ſunt; nam cùm om- C nia expertia rationis ſint, illa alia magis cum mente humana conſonant, quoniam benigna ſunt, hominique vtilia: hæc verò ſunt illi inimica, quòd venefica ſint, & illi infeſtiſſima, vt mireris quæ colant homines, ſuæ obliti humanitatis. Ita Cantacuzenus, Oſorius, Emanuel Sa, & Chriſtophorus à Caſtro.

Rurſum, ſi ſubſtantiuè & propriè Græcum ἄνοια, tranſlato accentu ex antepenultima in penultimam accipias in caſu datiuo, qui Græcis ſeruit pro Latino Ablatiuo, vt ἀνοίᾳ, ſit idem quod *cum amentia*, per amentiam, propter amentiam, amenter, ſtultè & *inſenſatè*, vti nonnulli in Vulgata legunt pro *inſenſata*, ſic ſenſus erit. q.d. Hæc animalia infeſtiſſima, quæ colunt Ægyptij, amentiâ hac, ſeu propter hanc amentiam, qua capti Ægyptij cultum eis exhibent, comparata cum ceteris animalibus, eis ſunt deteriora, quòd illa Deo placeant, cùm vſibus humanis deſeruiant, ad quos ſunt creata; hæc verò execranda, cùm vſui ſibi indebito vſurpatæ diuinitatis accommodata ſint. Hinc Vatabl. vertit: *Vt quæ alijs comparata, deteriora ſint propter hanc dementiam*, Ægyptiorum ſcilicet, qui animalia tam vilia, & exitialia præ alijs animalibus ſaluiferis pro Diis colunt, ideoque ea coram Deo deteriora, eique magis exoſa, vtpote quaſi diuinitatis æmula efficiunt. Dementia enim fuit crocodilos & ſerpentes comparatos cum equis, bobus, & alijs animalibus, ob hoc pro Dijs eligere, quòd deteriora ſint & magis homini inimica. Hæc enim eſt demens & inſana comparatio & electio. Vnde nonnulli legunt *inſenſatè*, id eſt, inſanè *comparata*, vt dixi.

Addit Cantacuzenus, Ægyptios pro dijs coluiſſe muſcas & vermes ex putri materia prognatos, ideoque naturæ quaſi errata ac peccata, quos proinde initio mundi Deus cum ceteris animalibus non creauerit, nec bonos nominauerit, nec eis benedixerit, dicens: *Creſcite & multiplicamini.* Hæc enim ſunt animalia planè inſenſata, & ceteris omnibus deteriora. Verùm quid de horum generatione, vel creatione ſentiendum ſit dixi Geneſ. 1.

Sed nec aspectv aliqvis ex his animalibvs bona potest conspicere. Effvgervnt avtem Dei lavdem, et benedictionem eivs] Pro *conſpicere* Codex Montis Amiati legit *concupiſcere*. Pro *aliquis* nonnulli manuſcripti legunt *aliquid*. q.d. animalia nil boni poſſunt conſpicere. *Tamquam bona*, id eſt, tamquam pulchra: Hoc enim eſt Hebr. טוב *tob*, & Græcum καλὸν. q. d. Nemo Ægyptiorum crocodilos & ſerpentes colentium, illorum aſpectu delectatur, ſed potiùs exhorret & abominatur ea vt turpia, deformia, & horribilia. Quis ergo credat illos eſſe Deos, qui ſunt pulcherrimi & ſuauiſſimi? aut quod eòdem redit, q.d. Sed nec, ſi quis aſpiciat aliqua ex his animalibus, bona ea vel pulchra poteſt conſpicere: nulla enim prædita deprehendit pulchritudine, vt propter eam ſint amanda & colenda, ſed potiùs videt ea tetra & horrida, ideoque auerſanda & explodenda. Græcè eſt: *Neque eatenus vt deſiderentur tamquam in conſpectu animalium bona ſunt*, id eſt, crocodili & ſerpentes inter cetera animalia bona, pulchra, & ſpecioſa, non ſunt boni, deſiderabiles & delectabiles conſpectu; ergo multò minùs boni ſunt cultu, vt colantur, ſcilicet quaſi Dij. Vers. 19.

Aliter Cantacuzenus, q.d. Deus initio mundi non creauit muſcas & vermes, quos colunt Ægyptij. Vnde cùm Deus omnia à ſe creata vidit eſſe bona Geneſ. 1. inter hæc bona non vidit nec numerauit muſcas & vermes. Addit Vatabl. ex Græco animalia, quæ colebant Ægyptij, putà crocodilos à ceteris animalibus, vt fœdos & tetros vitaſi ac horreri; q. d. ergo multò magis ijdem ab hominibus non colendi ſunt, ſed vitandi & cum horrore auerſandi, ne animalibus ſtupidiores eſſe videamur. Sic enim vertit Vatabl. *Quæque ne animalibus quidem videantur pulchra, vt eorum deſiderio tangantur.*

D Effvgervnt avtem Dei lavdem, et benedictionem eivs] *Effugerunt*, non Ægyptij idololatræ, ſed animalia, vt crocodili & ſerpentes ab iis pro Diis culti: Græcè enim eſt, ἐκπέφευγε, id eſt, *effugit* in numero ſingulari, quod Græca Syntaxi eleganter concordat cum neutro plurali ζῶα, id eſt, animalia. q.d. Animalia quæ colunt Ægyptij, aliena ſunt à Dei laude & benedictione. Colunt enim ipſi ſerpentes: ſerpenti autem iam olim Deus maledixit, eò quòd ſeduxerit Euam dicens: *Quia feciſti hoc, maledictus eris ſuper terram.* Gen. 3. Senſus eſt, q.d. Ægyptij pro Diis colunt ſerpentes, non tantùm exitiales & horridos, ſed & à Deo maledictos. Quid ergo boni ab iis ſperare poſſunt? Sunt enim ſerpentes exoſi Deo, hominibus, & animalibus omnibus, ideoque fugiunt lucem, ac hominum, & animalium æquè, ac Dei aſpectum, atque in tenebras

& latebras ſeſe abdunt. Hoc notat τὸ *effugerunt*. Ita Oſorius, Ianſen. Sa, & alij. Rurſum effugerunt Dei laudem, quia coguntur ab idololatris ea colentibus negare quodammodo Deo laudem & benedictionem, quam res omnes creatæ reddunt Creatori ſuo.

Secundò. Noſter Lorinus ſignificantiùs q.d. Animalia ab Ægyptijs culta *effugerunt*, id eſt, effugauerunt à ſe Dei laudem & benedictionem, A cùm ipſamet ſibi Dei laudem vſurpauerunt, quando eis delata eſt ab illis, qui mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in ſimilitudinem imaginis, non tantùm corruptibilis hominis, ſed & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentum. Rom. 1. 23.

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Capite 12. & 13. docuit veram ſapientiam (quæ huius libri eſt obiectum & argumentum, vnde & ei nomen dedit) conſiſtere in Dei veri fide & cultu, quare ei ex diametro repugnare cultum idolorum, ideoq́ ad idola digreſſus, eorum vanitatem & perfidiam à c. 13. huc vſque operosè demonſtrauit: nunc redit ad c. 12. vbi oſtendit quanta beneficia Iſraëlitæ per Dei vnius, quem colebant, prouidentiam & beneficentiam ſint adepti, Ægyptij verò colentes crocodilos, ſerpentes, aliaq́ animalia, per eadem, vel illorum ſimilia ſint puniti. Idem ergo argumentum hic repetit & proſequitur, docetq́ Ægyptios idololatras per beſtias, quas colebant eſſe exterminatos: Hebræos verò Deum colentes in deſerto liberatos à ſerpentibus, cæleſti eſca, putà manna, & coturnicibus fuiſſe paſtos.

1. PRopter hæc, & per his ſimilia paſſi ſunt dignè tormenta, & per multitudinem
beſtiarum exterminati ſunt. 2. Pro quibus tormentis benè diſpoſuiſti
populum tuum, quibus dediſti concupiſcentiam delectamenti ſui, nouum ſaporem,
eſcam parans eis ortygometram: 3. vt illi quidem concupiſcentes eſcam
propter ea, quæ illis oſtenſa & miſſa ſunt, etiam à neceſſaria concupiſcentia auerterentur.
Hi autem in breui inopes facti, nouam guſtauerunt eſcam. 4. Oportebat
enim illis ſine excuſatione quidem ſuperuenire interitum exercentibus tyrannidem:
his autem tantùm oſtendere quemadmodum inimici eorum exterminabantur.
5. Etenim cùm illis ſuperuenit ſæua beſtiarum ira, morſibus peruerſorum
colubrorum exterminabantur. 6. Sed non in perpetuum ira tua permanſit,
ſed ad correptionem in breui turbati ſunt, ſignum habentes ſalutis ad
commemorationem mandati legis tuæ. 7. Qui enim conuerſus eſt, non per
hoc, quod videbat, ſanabatur, ſed per te omnium ſaluatorem: 8. in hoc autem
oſtendiſti inimicis noſtris, quia tu es, qui liberas ab omni malo. 9. Illos enim
locuſtarum & muſcarum occiderunt morſus, & non eſt inuenta ſanitas animæ
illorum: quia digni erant ab huiuſmodi exterminari 10. Filios autem tuos,
nec draconum venenatorum vicerunt dentes: miſericordia enim tua adueniens ſanabat
illos. 11. In memoria enim ſermonum tuorum examinabantur, & velociter
ſaluabantur, ne in altam incidentes obliuionem, non poſſent tuo vti adiutorio.
12. Etenim neque herba, neque malagma ſanauit eos, ſed tuus, Domine,
ſermo, qui ſanat omnia. 13. Tu es enim, Domine, qui vitæ & mortis habes poteſtatem,
& deducis ad portas mortis, & reducis: 14. homo autem occidit quidem
per malitiam, & cùm exierit ſpiritus, non reuertetur, nec reuocabit animam, quæ
recepta eſt: 15. ſed tuam manum effugere impoſſibile eſt. 16. Negantes enim
te noſſe impij, per fortitudinem brachij tui flagellati ſunt: nouis aquis, & grandinibus,
& pluuiis perſecutionem paſſi, & per ignem conſumpti. 17. Quod enim
mirabile erat in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat: vindex eſt enim
orbis iuſtorum. 18. Quodam enim tempore, manſuetabatur ignis, ne comburerentur,
quæ ad impios miſſa erant animalia: ſed vt ipſi videntes ſcirent, quoniam
Dei iudicio patiuntur perſecutionem. 19. Et quodam tempore in aqua ſupra
virtutem ignis exardeſcebat vndique, vt iniquæ terræ nationem exterminaret.
20. Pro quibus Angelorum eſcâ nutriuiſti populum tuum, & paratum panem de
cælo præſtitiſti illis ſine labore, omne delectamentum in ſe habentem, & omnis
ſaporis ſuauitatem. 21. Subſtantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios
habes, oſtendebat: & deſeruiens vniuſcuiuſque voluntati, ad quod quiſque volebat,
conuertebatur. 22. Nix autem & glacies ſuſtinebant vim ignis, & non
tabeſce-

tabeſcebant: vt ſcirent quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine & pluuia coruſcans. 23. Hic autem iterùm vt nutrirentur iuſti, etiam ſuæ virtutis oblitus eſt. 24. Creatura enim tibi Factori deſeruiens, exardeſcit in tormentum aduerſùs iniuſtos: & lenior fit ad benefaciendum pro his, qui in te confidunt. 25. Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deſeruiebat: ad voluntatem eorum, qui à te deſiderabant: 26. vt ſcirent filij tui, quos dilexiſti Domine, quoniam non natiuitatis fructus paſcunt homines, ſed ſermo tuus hos, qui in te crediderint, conſeruat. 27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, ſtatim ab exiguo radio ſolis calefactum tabeſcebat: 28. vt notum omnibus eſſet, quoniam oportet præuenire ſolem ad benedictionem tuam, & ad ortum lucis te adorare. 29. Ingrati enim ſpes tamquam hybernalis glacies tabeſcet, & diſperiet tamquam aqua ſuperuacua.

VERS. 1. PROPTER HÆC (Græcè διὰ τοῦτο, id eſt, *propter hoc*, ſcilicet ſcelus idololatriæ, vel *propter hanc cauſam*) ET PER HIS SIMILIA PASSI SVNT DIGNE TORMENTA, ET PER MVLTITVDINEM BESTIARVM EXTERMINATI SVNT] Ita Legendum cum Roman. & Græcis. Malè ergo multi Codices omiſſo τοῦ *per* legunt, *propter hæc & his ſimilia*. Nec enim ſenſus eſt q. d. Propter hæc & ſimilia ſcelera puniti ſunt Ægyptij, ſed q. d. Propter hæc animalia, quæ quaſi Deos coluerunt Ægyptij, *&* id eſt *etiam*, vel pariter *per* animalia his quæ coluerunt *ſimilia*, putà per ranas, ſciniphes, locuſtas, &c. *dignè*, id eſt iuſtè & congruè *tormenta paſſi ſunt & exterminati*, nam quia beſtias coluerunt, hinc beſtias vltrices ſenſerunt: *quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur*, vt dixit cap. 11. 17. Hæc enim eſt lex talionis peccato decreta à iuſta Dei prouidentia & vindicta. Redit ad plagas Ægypto ob idololatriam per Moyſem inflictas, de quibus actum eſt capite 11. & 12.

Pro *exterminati ſunt*, græcè eſt, ἐβασανίσθησαν, id eſt, *cruciati ſunt*, ſcilicet extremè vſque ad mortem & exterminium. Eodem ſenſu ſæpè in hoc libro hæc vox Græca ſumitur, ideoque ab interprete noſtro vertitur *exterminati ſunt*.

VERS. 2. PRO QVIBVS TORMENTIS BENE DISPOSVISTI (Græcè εὐεργέτησας, id eſt, beneficio affeciſti. Vide dicta cap. 3. v. 5.) POPVLVM TVVM, QVIBVS DEDISTI CONCVPISCENTIAM DELECTAMENTI SVI NOVVM SAPOREM, ESCAM PARANS EIS ORTYGOMETRAM] q. d. Tu Domine Ægyptios idololatras hoſtes tuos puniuiſti ranis, locuſtis, muſcis, &c. hæc enim animalia implebant totam Ægyptum, omneſque cibos & aquas inficiebant & conſpurcabant, vt nec eſurientes comedere, nec ſitientes bibere quidquam poſſent ſine ingenti horrore & nauſea: at populo tuo, putà Hebræis in deſerto, non ſolùm manna in eſcam dediſti, ſed & cùm carnes concupiſcerent dediſti eis concupiſcentiam delectamenti, & rem concupitam & delitioſam, putà delitias carnium, quas concupierant, putà ortygometram, id eſt, copiam coturnicum. Vnde græcè eſt: *Quibus in concupiſcentiam appetitus peregrinum guſtum* (ſaporem) *præparaſti ortygometram.* Vatabl. *Cùm auidæ ipſius appetentiæ, cibum noui ſaporis parauiſti coturnicem*, ſiue *ortygometram.* Itaque ſenſus eſt, dediſti ac præparaſti cibum auidè appetentibus, pro cibo noui & adhuc ab ipſis anteà non deguſtati ſaporis, ortygometram ſiue coturnicem. Peccarunt Hebræi gulâ & murmure, dum pluente è cælo manna, illud velut leuem & tenuem cibum faſtidientes, murmurarunt contra Möyſem, & petierunt ſolidas craſſaſque carnes. Sed Deus gulæ eorum indulſit, ac per ventum impulit exercitum coturnicum in caſtra Hebræorum, vt eas caperent, coquerent, & comederent, idque fecit quotidie per ſpatium vnius menſis: quo facto puniuit eorum gulam & murmur plagâ, qua pleroſque occidit. Vnde locus vocatus eſt *ſepulchra concupiſcentiæ.* Num. 19. 34. Vnde.

Tropol. S. Auguſt. tractat 73. in Ioannem, ſapienter æquè ac eleganter docet, iræ Dei ſignum eſſe, ſi concupiſcentiæ noſtræ ſua vota concedat, miſericordiæ verò ſi neget: Sic enim ait: *Dicit Iacobus Apoſtolus cap. 4. Petitis & non accipitis, eò quòd malè petatis, aut in concupiſcentijs veſtris inſumatis. Malè ergo vſurus eo quod vult accipere, Deo potiùs miſerante non accipit. Proinde ſi hoc ab illo petitur vnde homo lædatur exauditus, magis metuendum eſt, ne quod poſſet non dare propitius, det iratus. An non vidimus Iſraelitas malo ſuo impetraſſe, quod culpabili concupiſcentia petierunt? Concupierant enim carnibus veſci, quibus pluebatur manna de cælo. Faſtidiebant quippe, quod habebant, & quod non habebant impudenter petebant: quaſi non meliùs peterent, non vt cibus qui deerat indecenti deſiderio præſtaretur, ſed vt ille, qui aderat ſanato faſtidio ſumeretur. Quando enim nos delectant mala & non delectant bona, rogare potiùs debemus Deum, vt delectent bona, quàm vt concedantur mala.*

NOVVM SAPOREM] Carnium, putà coturnicum, quia manna leuius Hebræis ampliùs non ſapiebat. Rurſum nouus ſapor non ſolùm eſt is, quem nondum ſis expertus, ſed etiam pretioſus & iucundus. Sic vocatur canticum nouum, id eſt, pulchrum & iucundum; vinum nouum; mandatum nouum, vt diligamus inuicem: nouum, hoc eſt, eximium & ſuauiſſimum. Ita Noſter Lorinus. Adde cùm Deus eſcas alicui mittit, ſolere dignas ſe, id eſt, non communes & vulgares, ſed præſtantes & eximias mittere, ideòque nouum ſaporem eis indere, vt ceteris eſcis ſimilibus longè ſuauiores & ſapidiores videantur. Sic vinum, quod ex aquâ Chriſtus fecit in Canâ Galilææ fuit optimum & ſapidiſſimum Ioannis 2. 10. Exemplum planè ſimile eſt in Vitâ S. Columbani c. 29. S. Columbanus enim Theodoricum Regem Francorum reprehendens ob concubinatum, ab eo pulſus in exilium, cum ſocijs

Eſca à Deo miſſa ſapidiores ſunt. Exempla.

ſocijs fame laborauit: *Sed quamuis alimonia deeſſet, manebat intemerata atque inconcuſſa fides, quæ neceſſarias res à Domino impetraret. Cumq; iam triduana inedia laborarent, tanta auium copia eis oblata eſt, quanta Iſraelitarum caſtra coturnicibus aduolantibus operuit, ita vt omnem locum illum aues implerent. Intellexit autem vir Dei ob ſuam ſuorumq; neceſſitatem has dapes exhiberi; quippe quæ non niſi illo, quo ipſe degebat loco inuenirentur. Iubet ergo primùm ſuos laudes & gratias agere conditori, ac deinde dapes capere. Erat profectò mirum illud & ſtupendum miraculum; Capiebantur aues vt iuſſerat pater, nec illæ pennigero instructæ volatu ſe ſubducebant, ſed triduo permanſit illud manna auium. Quarto deinde die quidam Pontifex ex vicinis vrbibus, frumenti copiam diuino instinctu beato Columbano transmiſit. Mox igitur vt aduenit frumentum, aues illæ Deo iubente omnes auolarunt. Porrò Euſtachio, qui id temporis ſub viri Dei obedientia cum alijs erat, referente cognouimus, neminem tum inter ipſos fuiſſe, qui ſe ante illud tempus eiuſmodi aues vidiſſe meminiſſet. Earum autem talis erat ſapor, vt dapes regias vinceret.* Huculque vitæ Auctor.

Ortygometra quæ? Ortygometram] Ὄρτυγες, Græcè vocantur coturnices ab Ortygia Inſula quæ eſt in Græciâ, vbi primùm viſæ ſunt, ait Iſid. l.12. Etymol. c. 7. ſed quid ſibi vult τὸ parelcon *metram*? Primò Ianſen. *metram* cenſet deduci à μέτρον id eſt, menſura; quòd ortygometra ceterarum coturnicum in volando, dum loca mutant, ſit menſura & moderatrix. Verùm μέτρον, ſcribitur per ε breue, μήτρα, verò per η longum.

Dico igitur *metram* deduci à μήτρα, id eſt, matrix, vel μήτηρ, id eſt, mater: Ortygometra ergo eſt coturnicum matrix, ſiue rex alijs coturnicibus maior & nigrior, qui agmen coturnicum præit & deducit, quem proinde ceteræ vt ducem ſequuntur, non aliter, quàm apes ſuum regem. Ita Plinius libr. 10. 23. & Ariſtot. libr. 8. Hiſtor. Animal. cap. 12. Heſychius, Gaza, & alij. Sub Ortygometra ergo velut ſub duce totum coturnicum exercitum accipe, vt patet Numer. 11. 31. vbi Noſter Hebr. שְׂלָו *ſcaleu*, vertit *coturnices*; Septuag. verò Ortygometram, Septuag. de more ſequitur hic Sapiens. Hinc Ortygometram Itali vocant, *il re delle quaglie*. Galli, *le roy ou mere des cailles*. Ita Aldrouandus in Coturnice.

Addit Petrus Nannius hoc loco. Video ait, illud parelcon *metra* adiungi quibuſdam animalibus, quando grandiora in eo genere deſignantur, vt echinometra, id eſt, Echinus maior & ſpinoſior, de quo Plinius l.9.c.21. Leonimetra, id eſt, Leo grandior, de quo Geſnerus in Leone: Sic ortygometra eſt coturnix maior & craſſior: veriſimile enim eſt coturnices illas miraculoſas miſſas ad Hebræos, quaſi Dei opus, fuiſſe alijs maiores, pinguiores, ſuauiores, excellentiores. Plura de totâ hâc hiſtoriâ dixi Exodi 16. v. 12. & Num. 11. v. 31.

Vers. 3. Vt illi quidem concvpiscentes escam propterea, quæ illis ostensa et missa svnt, etiam a necessaria concvpiscentia averterentvr: hi avtem in brevi inopes facti, novam gvstavervnt escam.] Pergit oſtendere diſparitatem eſcæ Ægyptiorum & Hebræorum. q. d. In Ægyptios immiſiſti ranas, muſcas, locuſtas, &c. Hebræis verò dediſti manna & ortygometram, *vt illi*, ſcilicet Ægyptij, cùm per famem concupiſcerent eſcam, *propter ea*, ſcilicet animalia iam dicta, *quæ illis oſtenſa*, id eſt, exhibita & *miſſa ſunt* in pœnam, vt eſcas eorum fœdarent & conſpurcarent, hâc fœditate & ſpurcitie nauſeantes, *etiam à neceſſariâ concupiſcentiâ*, id eſt, à cibo concupito & neceſſario auerterentur, eumque faſtidirent & exhorreſcerent, itaque fame & inediâ contabeſcerent. *Hi autem*, Hebræi ſcilicet, *in breui inopes facti*. Græcè *ad breue* tempus, *penuria affecti*, putà modico tempore famem experti, *nouam guſtauerunt eſcam*, putà ortygometram, quæ nouo gratoque ſapore mirè eos recreauit. q. d. Ægyptij ob immiſſas ranas, muſcas, ſciniphes, quæ in menſas ciboſque turmatim irruebant, eoſque inficiebant, non ſolum ijs non ſunt ſatiati, ſed & neceſſarij cibi appetitum amiſerunt, ad eumque nauſearunt: at Hebræi noui & cæleſtis cibi, putà coturnicum delicatiſſimarum miſſu nouam orexin ſenſerunt, nouamque noui ſaporis in edendo ſuauitatem perceperunt. Vide dicta Exodi 8. 3. Coturnices enim ſunt præpingues & optimi ſaporis, ac ceteris pinguiores & ſapidiores fuere hæ à Deo Hebræis miſſæ.

Pro δειχθεῖσαν, id eſt, *oſtenſam*, ſcilicet τροφήν, id eſt, *eſcam*, cùm nimirum pro cibis Deus Ægyptijs ranas, quaſi eſcas oſtendit & exhibuit. Vatican. neruoſiùs legit, εἰδέχθειαν, id eſt, *deformitatem odioſam & deteſtabilem*, ſcilicet ranarum, & ciborum, quos ranæ fœdabant: propter hanc enim Ægyptij etiam neceſſariorum ciborum concupiſcentiam, & appetitum omnem auerſati ſunt: Eſto enim vrgeret eos fames, tamen ciborum ſpurcities tantam eis nauſeam ingerebat, vt omnes abominarentur, ideoque inedia enecarentur. Ita Cantacuzenus, Lyran. Dionyſ. & alij. Quare minùs genuinè S. Bonauent. & Hugo, priorem huius verſus partem accipiunt, non de Ægyptijs, ſed de Hebræis, q. d. Deus dedit Hebræis nouam eſcam, ſcilicet ortygometram, vt per eam, concupiſcentiam ciborum, quibus in Ægypto aſſueuerant, illis adimeret. Nam eſt Antitheſis manifeſta cùm ait: *Hi autem*, ſcilicet Hebræi, quos opponit Ægyptijs: de quibus iam locutus erat.

Vers. 4. Oportebat enim illis sine excvsatione qvidem svpervenire interitvm exercentibvs tyrannidem: his avtem tantvm ostendere qvemadmodvm inimici eorvm exterminabantvr] Græcè ἐβασανίζοντο, id eſt, *cruciabantur*, de quo dixi v. 1. Senſus eſt q.d. Deus immiſit Ægyptijs ranas aliaque noxia animalia, quæ eos per faſtidium ciborum, indeque per famem & defectum neceſſarij alimenti perderent, eò quòd tyrannicè opprimerent Hebræos: Hebræis verò modicâ fame cruciatis dedit pingues & ſapidas coturnices, vt ex modicâ ſuâ fame metirentur longam & internecinam famem Ægyptiorum, quàm ſcilicet illa ipſos torſerit, dum multos eorum exanimauit: indeque recrearentur, ac Dei erga ſe prouidentiam agnoſcerent, ſcirentque ſe Deo curæ cordique eſſe, imò Deum pro ſe contra Ægyptios ceteroſque hoſtes pugnaſſe, & pugnare.

Sine excvsatione] Id eſt, inexcuſabilem,

lem ineuitabilem, indeprecabilem. (Hoc enim ſignificat Græcum ἀπαραίτητον, item ſeuerum, crudelem, ſæuum; quod huic quoque loco congruit) vt loquitur Gellius l. 6. c. 16. *Interitum*, Græcè ἔνδειαν, id eſt, *penuriam*, ſcilicet cibi, quæ cauſat mortem & interitum.

Vers. 5. Etenim cvm illis svpervenit sæva bestiarvm ira, morsibvs perversorvm colvbrorvm exterminabantvr.

Vers. 6. Sed non in perpetvvm ira tva permansit, sed ad correptionem in brevi tvrbati svnt, signvm habentes salvtis, ad commemorationem mandati legis tvæ.

Vers. 7. Qvi enim conversvs est: non per hoc qvod videbat sanabatvr, sed per te omnivm salvatorem] *Sæua beſtiarum ira*, eſt furor ſerpentum, quos Deus immiſit Hebræis ob murmur.

Alio exemplo oſtendit, quàm diſpari pœna Deus punierit Hebræos & Ægyptios. Ægyptios enim per ranas, locuſtas, ſciniphes ineuitabiliter occidit & perdidit, Hebræis verò contra immiſſos ſerpentes remedium aſſignauit. Cùm enim Hebræi in deſerto, ob itineris laborem murmurarent contra Deum & Moyſen, Deus in murmurantes miſit ſerpentes ignitos, qui ſuo morſu multos occiderunt; ſed ceteris eorum exemplo perculſis & pœnitentibus, orante Moyſe Deus illico contra morſum aſſignauit remedium, iubens à Moyſe erigi ſerpentem æneum, quem qui aſpiciebant ſanabantur. Numer. 21. v. 4. & ſequent. Vide ibi dicta; nec enim ea hic repetere opus eſt. Non ergo voluit Deus perdere Hebræos hac plaga, vti perdidit Ægyptios, ſed modica caſtigatione ad officium & pœnitentiam reuocare, ac paucorum ſupplicio ſua iuſſa publicamque diſciplinam ſancire.

Appoſitè in murmurantes immiſit ſerpentes, quia murmurans, & detractor in occulto ſibilat quaſi ſerpens, ac virus peſtiferum maledicentiæ lingua ſua peſtifera audientibus afflat, iuxta illud Eccleſ. 10. 11. *Si mordeat ſerpens in ſilentio, nihil eminùs habet, qui occultè detrahit.* Vide ibi dicta. Pro *peruerſorum*, græcè eſt, σκολιῶν, id eſt, *tortuoſorum.*

Ad correptionem] εἰς νουθεσίαν, id eſt, *in admonitionem*, vt hac pœna monerentur, ne murmurarent, ſed Deo & Moyſi patienter & conſtanter obſequerentur.

Signvm (Græcè *ſymbolum*) habentes salvtis] Notat ſerpentem æneum iuſſu Dei à Moyſe erectum, ad ſanandum ſerpentum morſus. Hic enim ſerpens vocatur ſignum & ſymbolum, quia ipſe, vtpote æneus & inanimis, non poterat eſſe cauſa ſanitatis eamque conferre: vnde eius tantùm erat ſignum, quo qui vtebantur morſi à ſerpentibus ignitis, id eſt, ſuo morſu vrentibus, ſcilicet eum aſpiciendo, hi illico à Deo ſanabantur. Hoc eſt, quòd ſubdit: *Qui enim conuerſus eſt*, id eſt, qui faciem obuertit ſerpenti æneo, eum intuendo, *non per hoc quod videbat*, id eſt, non per ſerpentem *ſanabatur, ſed per te omnium ſaluatorem.* Hic ergo ſerpens ſignum erat *ſalutis*, idque *ad commemorationem mandati legis tuæ*, vt ſcilicet per illud Hebræi memores fierent, & recordarentur, diuinæ clementiæ in pœnitentes, ac vindictæ, in rebelles & legi inobedientes. Secundò, ſic exponas q. d. Sicut obedientes mandato Dei iubentis aſpicere ſerpentem æneum, ſi vellent ſalutem adipiſci, ſanabantur; ita ex hoc ipſo ſcire poterant, & debebant, non poſſe ſe à cruciatibus, & ab infligendis malis eripi, niſi aſpicerent in legem, & eius mandatis parerent, vel niſi diuinis præceptis ampliùs non obloquerentur, ſed aſſueſcerent parere Dei miniſtris: aut certè ſe non poſſe ſanitatem comparare, niſi aſpicerent in auctorem legis; & à malis liberatorem Chriſtum, quia *ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita oportet exaltari filium hominis: vt omnis qui credit in ipſum non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Ioan. 3. *Serpentis ænei typus.*

Allegoricè, hic ſerpens quoad figuram ſimilis ſerpentibus veris & viuis, ſed carens illorum veneno, ſignificabat Chriſtum innocentem æſtimatum tamen noxium & ſceleratum, pro nobis crucifixum, vnde æneus erat, vt ſignificaret diuinitatem & æternitatem Chriſti, item crucis Chriſti claritatem, inſtar æris tinnuli toto orbe reſonantem. Ita S. Auguſt. Theodoret. Nyſſen. imò Chriſtus ipſe Ioannis 3. 14. cuius verba iam recitaui. Quocirca Cæſarius Arelatenſis hom. 4. de Paſchate: *Medela*, inquit, *ſi volumus etiam modò nobis completur, quando peccatum ipſius peccati cognitione curatur, & crimen criminis confeſſione abolétur: At ſit homo quando dicit cum Propheta, quoniam iniquitates meas ego cognoſco, & peccatum meum contra me* (coram me) *eſt ſemper; quando bene reſpicit peccatum ſuum, ſanat morſum ſerpentis, per ſerpentis aſpectum.* *Allegoricè.*

Porrò veri Ophitæ, id eſt, ſerpentini (ὄφις, enim eſt ſerpens) fuere priſci Hæretici, qui ex eo quod Geneſ. 3. dicitur ſerpens fuiſſe callidiſſimus, ac ſeducendo Euam ſcientiæ boni & mali occaſionem dediſſe, ſerpentem colebant vt Deum, eumque Chriſto anteferebant dictitantes, quòd ipſa ſapientia facta ſit ſerpens. Quocirca Moſen illius potentiam & maieſtatem admiratum, imaginem eius feciſſe ſerpentem æneum, quem quicumque morſus à ſerpente aſpiceret ſanaretur: imò Chriſtum ſerpentis huius vim æmulatum, illi ſe comparaſſe dicendo: *Sicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis.* Ioannis 3. Vide Irenæum libr. 1. contra hæreſ. cap. 36. Epiphan. hæreſ. 37. Tertull. Auguſt. & alios in hæreſi Ophitarum. *Ophitæ, id eſt, cultores ſerpentis.*

In hoc avtem ostendisti inimicis nostris, qvia tv es qvi liberas ab omni malo] Vers. 8.
Pro *oſtendiſti*, græcè eſt, ἔπεισας, id eſt, *perſuaſiſti.* Impij enim & peruicaces, quales erant Ægyptij, non credunt verbis, ſed cedunt plagis & verberibus aſſiduè iteratis, vt vel inuiti coactique credant te Deum ſeruatorem tuos liberare à malo, hoſtes verò eorum perdere. Pergit exaggerare Dei ſeueritatem, & vindictam in Ægyptios, eiuſque clementiam in Hebræos. Æqualis enim beneficentiæ eſt, liberare à malo & morte, ac conferre bonum & vitam.

Illos enim (Ægyptios) locvstarvm et mvscarvm occidervnt morsvs, et non est inventa sanitas animæ (vitæ) illorvm: qvia digni erant ab hvivsmodi exterminari.] Vers. 9. Refricat plagam locuſtarum & muſcarum, Pharaoni & Ægypto

Ægypto à Deo per Moyſem inflictam. Exodi 8. 24. & cap. 10. 6. vide ibi dicta.

Vers. 10. Filios avtem tvos, nec draconvm venenatorvm vicervnt dentes: misericordia enim tva adveniens sanabat illos] q.d. Hebræis verò, qui tui erant cultores, ideoque filij dilectiſſimi, morſi à ſerpentibus, morſus hoſce excuſſerunt aſpiciendo ſerpentem æneum, quem tua miſericordia ad ſanandum eos ſuggeſſit. Hebræos vocat filios, tum ob profeſſionem veræ religionis & cultus Dei, tum quia morſu ſerpentum pœnitentes de murmure ad iuſtitiam ſe diſponebant, eamque reipſa obtinebant, quicumque verum contritionis actum eliciebant.

Dracones vocantur ſerpentes maiores, annoſiores, ideoque ſæuiores, adeò vt cum elephantis depugnent, teſte Plinio libr. 8. cap. 11. Tales fuere, qui momordere Hebræos murmurantes. Vnde Philoſtratus libr. 3. de Vitâ Apollonij Tyanei cap. 2. narrat dracones ignitos montem mari rubro (iuxta quod caſtra metabantur Hebræi) imminentem occupare, ac horrendè ſibilare, vt eminùs audientes percellantur.

Pro *adueniens* græcè eſt, ἀντιπαρῆλθε, id eſt, *ex aduerſo aduenit*, tua miſericordia, *occurrit, oppoſuitque* ſe plagis lethiferis à ſerpentibus inflictis, eaſque diſcuſſit & ſanauit. Rurſum ἀντιπαρῆλθε, id eſt, *interceſſit, opem tulit, in diſcrimine venit in auxilium* contra dracones, ne ita morderent vt interimerent; aut ſi momordiſſent, tua miſeratio præſentaneum eis aſſignauit remedium ſerpentem æneum, cuius intuitu ſanabantur.

Vers. 11. In memoria enim sermonvm tvorvm examinabantvr, et velociter salvabantvr, ne in altam incidentes oblivionem, non possent tvo vti adivtorio] Pro *in memoria* perperam Hugo, Dionyſ. & Holcot. legunt *immemoria*, id eſt, obliuio. q.d. Ob immemoriam, id eſt, obliuionem ſermonum tuorũ Hebræi pœnis examinabantur, & cruciabantur. *In memoria*, græcè εἰς ὑπόμνησιν, id eſt, in monitionem, in recordationem, in memoriam, vt ſcilicet ſermonum tuorum obliti, eorumdem rurſum recordarentur, eſſentque memores, pœnis *examinabantur* & excitabantur. *Examinabantur*, ita legendum cum Rom. non *exterminabantur*, vti legunt nonnulli, vel *exanimabantur*, vti legunt alij. Græcè eſt, ἐξεκεντρίζοντο, id eſt, *extimulabantur*, quod eòdem redit, quò noſtrum *examinabantur*. Obliuionis enim additur examen & interrogatio, quaſi ſtimulus ad recordationem rei oblitæ; tardis verò & pigris, vti bobus & aſinis ſubditur ſtimulus ad diligentiam & velocitatem, vt celeriùs incedant. Complut. verò & Cantacuzenus, ἐξενεκεντρίζοντο, vertunt *inſerebantur*, ſicut ramis vnus arboris alteri inſeritur & inoculatur. Simili enim modo Deus memoriam legis ab Hebræis, quaſi ablatam & oblitam, per pœnas eis reſtituit & rurſus inſeruit. Senſus eſt, q.d. Hebræi immemores tuæ obedientiæ & tuorum præceptorum, per morſus ſerpentum excitabantur, vt eorumdem recordarentur. Hi enim morſus aculei & ſtimuli, quibus pungebantur, excitabant eos ab obliuionis ſomno & veterno. *Vexatio* enim *dat intellectum.*

A Ne in altam (Græcè βαθεῖαν, id eſt profundam: ſic alibi ſæpè profunda vocantur alta, quia alta ſunt non ſurſum, ſed deorſum) incidentes oblivionem (tuarum promiſſionum & præceptorum) non possent tvo vti adivtorio] Græcè: ἵνα μὴ ἀπερισπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, id eſt, *ne immobiles, vel irretractibiles, aut potiùs irretrahibiles fierent tuo beneficio*, qui ſcilicet eo retrahi non poſſent, quod noſter clarè vertit: *non poſſent vti tuo adiutorio.* Fortè etiam Noſter, inquit Ianſen. legit, ἀνυπεράσπιστοι, id eſt, *indefenſi*, qui ſcilicet clypeo beneficentiæ tuæ Domine non tegerentur, nec à malorum incurſu defenderentur. Senſus eſt, q. d. Morſu ſerpentum, ac miraculoſa eorum per ſerpentem æneum ſanatione, excitaſti Domine Hebræos, vt recordarentur tui tuæque legis, ne in altam

B eius obliuionem incidentes, non poſſent vel præteritis, vel futuris tuis beneficijs ad frugem reuocari, itaque deſperata foret eorum ſalus, vt non poſſent ampliùs vti tuo adiutorio. Alta enim Dei legiſque diuinæ obliuio inducit impœnitentiam, obdurationem, & deſperationem ſalutis; quo fit vt Deus tales deſerat, ſuumque adiutorium ab eis ſubtrahat. Hinc à peccatis, & morte ac gehenna, in quam proni ruunt, retrahi nequeunt; nam *impius cùm in profundum venerit peccatorum contemnit.* Prouerb. 18. 3.

Secundò, exponi poſſet q. d. Ne obliti Dei; ideoque viciſſim à Deo obliuioni traditi, velut iam proſcripti & perditi, vlteriùs Dei auxilium experiri non poſſent, quomodo de mortuis di-

C citur: *Sicut vulnerati dormientes in ſepulchris, quorum non es memor ampliùs, & ipſi de manu tuâ repulſi ſunt*, pſalm. 87. 6.

Tertiò, Cantacuzenus explicat, q. d. Ne immemores non poſſent cogitare de tuis beneficijs, & ab eorum cogitatione detraherentur, nec ab eis traherentur ad eorum, Deique benefactoris cogitationem & recordationem.

Quartò, alij q. d. Ne tui obliti, non poſſent tuo ampliùs vti adiutorio, id eſt, beneficio, quo eos ſanaſti. Deus enim non ſanabat percuſſos à ſerpentibus, niſi qui hoc ſtimulo excitati obliuionem excutiebant, & ad Deum pœnitentes opis cauſa recurrebant: impœnitentes enim indigni erant Dei adiutorio.

Quintò, Noſter à Caſtro, appoſitè & con-

D nexè: his verbis, inquit, redditur ratio noui beneficij, contenti in aduerbio *velociter ſaluabantur.* Non enim Deus contentus erat eo beneficio, quod filijs ſuis conferebat, vt ſcilicet ſtimulati venirent in memoriam mandatorum tranſgreſſorum; nec diu differebat, vti poterat, ſanitatem; ſed hoc etiam vberius addebat, ne ſanitas differretur multis ac diuturnis medicamentis adhibitis; vt adhibere ſolent homines, & differre in multos dies curationem & ſanitatem, ſed ſtatim, celeriter, vno aſpectu ænei ſerpentis ſanabantur: cuius rei hæc erat ratio, ne ſi diu ſanitas differretur, obliuioſi facti legis Dei, difficilè poſtea retraherentur ab eâ obliuione, beneficio ſanitatis, quæ ab eis tunc non Deo, ſed medicamentis aſcriberetur. Huic expoſitioni fauet ratio, quam ſubiungit.

Phyſicè rurſum ſic exponi poſſet q. d. Velòciter ſanati ſunt à morſu ſerpentum, ne ſi lentè tarde-

tardeque ſanarentur, ardens (erant enim ſerpentes igniti & vrentes) virus ſerpentum cerebrum inuaderet, eoſque ageret in phreneſim, maniam, & furorem, ſicut morſi à canibus rabidis, niſi ſtatim plagę occurratur, aguntur in rabiem. Acti enim in phreneſim fuiſſent incurabiles. Inſani enim ſerpentem æneum aſpicere non voluiſſent, ſani aſpicere non valuiſſent: præſertim quia aſpectus hic debebat fieri ab homine libero, & de murmure ſuo pœnitente, ac veniam opemque Dei poſcẽte, quod facere nequiuiſſent phrenetici: vnde tunc in altam remedij & curæ ſui ipſius obliuionem incidentes, non potuiſſent vti Dei adiutorio, putà ſerpente æneo dato ſibi ad mali remedium.

Ex omnibus hiſce explicationibus prima videtur planiſſima, cui ſi addas vtramque vltimã, euadet illa plena & perfecta. q. d. *In memoria*, vel B vt Græca habent: *In memoriam ſermonum tuorum examinabantur*, hoc eſt, vt murmurantes Hebræi fierent memores tuorum præceptorum & obedientiæ tibi, ò Domine, debitæ, morſibus ſerpentum, quaſi examine quodam tuo pungente *ſtimulabantur*, vt habent Græca; ſed & pœnitentes *velociter ſanabantur*, vt agnoſcerent ſcirentq; hanc ſerpentum plagam à te, & murmurantibus immitti, & à pœnitentibus reuocari. Si enim diutiùs ſanitatem diſtuliſſes, cogitaſſent hanc ſerpentum pœnam, vel à te non immiſſam, ſed caſu ex loci natura accidiſſe; vel à te non ſanatam, ſed ab æneo ſerpente, aut aëris temperie aliove caſu; aut certè ignito ſerpentum veneno ſubitò cerebrum penetrante, in phreneſim acti, in obliuionem tui, rerumque omnium incidiſſent, nec ab vtraque reuocari, aut tuo amplius auxilio & ſerpentis ænei beneficio vti potuiſſent, vtpote rationis iam per phreneſim impotes, deliri, & inſani.

VERS. 12. ETENIM NEQVE HERBA, NEQVE MALAGMA SANAVIT EOS, SED TVVS, DOMINE, SERMO, QVI SANAT OMNIA] Probat Hebræos à morſibus ſerpentum in deſerto velociter ſanatos à ſolo Deo, vt illum agnoſcerent & colerent, eò quòd in deſerto arido, & ſterili non erant herbæ medicæ, v. g. dracontea & ſerpentina, ex quibus fiunt malagmata & emplaſtra ad curandos hoſce morſus. Et eſto fuiſſent, non poterant illa velociter & ſubitò morſus curare, ſed lentè & pedetentim. Multò minùs id facere poterat ſerpens æneus; hic ergo ſignum dumtaxat erat curationis, at non cauſa. Cauſa ergo ſanationis fuit ſermo, id eſt, iuſſio Dei, qui, vt vnico verbo dat homini eſſe & vitam, ſic & eamdem morbo aut plaga afflictam ſolo verbo nutuque, cùm ei libitum fuerit, reſtaurat; iuxta illud: *Miſit verbum ſuum & ſanauit eos.* pſal. 106. 20.

Myſticè, verbum Dei, præſertim S. Script. curat animæ plagas & ægritudines. Nam vt ait S. Auguſt. in pſal. 36. *Omnis morbus animæ habet in Scriptura medicamentum ſuum.* Idem docet S. Chryſoſt. hom. 12. in Geneſ. Vnde S. Paula quaſlibet animæ ſuæ paſſiones & afflictiones, appoſitas ad eas S. Scripturæ ſententias ore menteque reuoluendo ſanabat, vti refert S. Hieron. in eius Epitaphio. Idem aſſerit S. Baſil. epiſt. 1. ad Gregor. Theol. idque exemplis confirmat. Si A enim quis, inquit, tentetur luxuriâ, habet in Script. Ioſeph, quem pro caſtitate vſque ad carcerem depugnantem imitetur. Si morbis vexetur, habet patientiam Iob ſibi in ſpeculum propoſitam. Si iniurijs hoſtium appetatur, habet Dauidem perſecutiones Saul ſuſtinentem. Si à ſubditis probris exagitetur, habet Moyſem manſuetiſſimum, quem æmuletur.

MALAGMA] Græca vox eſt ſignificans medicamentum leniens, ſiue fomentum à μαλάττω, id eſt mollio, mitigo, ſubigo, foueo. Vnde Galen. li. 5. Simplic. Facult. docet malagmata eſſe pharmaca emollientia, quæ concretas duritiès emolliunt: hæ autem concretiones tumoreſque, inquit, fiunt maximè circa muſculorum capita atque eorum tendones. Additque hæc pharmaca, vt quod concretum eſt, commodè fundant, & ſenſim per euaporationem diſcutiant, nec admodum calida, nec admodum ſicca eſſe oportere. Talia ſunt ammoniacum, bdellium, butyrum. Porrò malagmatum diuerſæ ſunt ſpecies, & diuerſis partibus accommodatæ ad multiplices effectus: quædam enim digerunt materiam, quædam extrahunt, quæ ἐπισπαστικὰ vocantur; quædam aperiendi vim habent, ideoque στομωτικὰ nuncupantur: pleraque certis membris aptantur, vt iecori, lieni, articulis. Sunt malagmata ad ſtrumas, phymata, parotidas, ad aquam intercutem, ad ſiſtendum ſanguinem, & id genus alia. *Malagma quid.*

Inſuper medici malagmata diſtinguunt ab emplaſtris, quòd illa propriè ſint emollientia, ideoque maximè fiant ex floribus, eorumq; ſurculis: Malagmata enim ſunt fomenta rei duræ, v. g. apoſtemati ſuperpoſita, vt illud emolliant: Emplaſtra verò ſunt pharmaca, quæ cutis meatus conſtipant, obſtruunt, & obturant, ideoque componuntur ex rebus metallicis contuſis, aut materia viſcoſa & tenaci, qualis eſt amygdalum, pompholyx, ceruſſa, calx lota, cimolia, & id genus, de quibus Galenus lib. 4. & 5. ſimplic. Facult. Dicitur emplaſtrum ab ἐμπλάττω, id eſt, ſubigo, in maſſam formo, illino, infarcio, ferrumino, obſtruo, impleo.

Verùm alij Scriptores ſæpè malagma ſumunt pro quolibet emplaſtro & vice verſa, ita hîc videtur ſumi. Ex dictis colligitur Deum noluiſſe coli ſerpentem æneum, ſed tantùm aſpici velut ſignum, vt omnis curationis laus & honor daretur Deo. Quare licèt Catharinus & Sanderus lib. 2. de Imag. c. 3. putant Hebræos inclinatione capitis, & ſubmiſſione corporis venerationem exhibuiſſe ſerpenti, tamen veriùs eſt id eos non feciſſe ſerpenti, ſed Deo coram ſerpente; imò noſter Vaſquez 3. p. q. 25. diſp. 104. negat eos ſe inclinaſſe coram ſerpente, ſed nudè eum dumtaxat aſpexiſſe contendit, potuiſſe tamen illi aliquam venerationem exhiberi aſſerit S. Auguſt. lib. 3. de Trinit. c. 10.

TV ES ENIM DOMINE QVI VITÆ ET MORTIS HABES POTESTATEM, ET DEDVCIS AD PORTAS MORTIS ET REDVCIS] q. d. Tu Domine ſanaſti Hebræos lethaliter à ſerpentibus ſaucios, quia tu ſolus plenum habes ius & imperium in vitam & mortem, ac conſequenter in viuos & morientes, vel mortuos: quare ad libitum potes vitam in mortem, & VERS. 13.

& mortem in vitam commutare, atque viuentes ad portas, id eſt, ad limina mortis deducere, indeque ad vitam & ſanitatem reducere, vti reduxiſti Hebræos: portæ mortis enim vocantur metaphoricè certa & proxima pericula mortis, qualia afferunt lethales infirmitates, plagæ & vulnera: per has enim velut portas, ingreſſus eſt ad ipſam mortem & regionem mortuorum, putà ad ſepulchrum & infernum, ſicut per portas ingredimur in domum, vel vrbem. Alludit ad illud Dauidis: *Qui exaltas me de portis mortis*, id eſt, qui liberas me de periculis morti proximis pſalm. 9. 14. Et: *Appropinquauerunt vſque ad portas mortis, quod vulgò dicimus, ad fauces mortis.* Porrò dicit *portas* in plurali, quia plurimæ ſunt viæ & modi, quibus ingredimur ad mortem. Rurſum, ſicut varij ſunt introitus ad mortem, ſic & varij diſparatique ſunt exitus. Patres enim ante Chriſtum morientes ibant ad ſinum Abrahæ, pueri ad limbum, peccatores ad infernum, iuſti veniali culpa infecti ad purgatorium, atque in ſingulis hiſce locis varij ſunt ſinus, gradus, ordines & loca, pro cuiuſque merito vel demerito. Porrò ad litteram, mors hic æquè ac vita intelligitur corporalis, myſticè ſpiritualis. Spiritualiter enim viuit Deo anima per gratiam, & beatè per gloriam; moritur verò per peccatum, & damnatur ad mortem ſecundam per ſupplicia gehennæ. Vnde Cantacuzenus cenſet Anagog. hic notari reſurrectionem. q. d. Deus mortis & vitæ eſt Dominus, hinc electos ſuos in reſurrectione à morte ſuſcitabit ad vitam beatam & æternam.

Porta mortis quæ

Antiſtropha huic gnomæ eſt illa Annæ matris Samuelis; *Dominus mortificat & viuificat; deducit ad inferos & reducit.* Et vtraque anterior illa Moyſis Deuter. 32. 39. *Videte quod ego ſim ſolus, & non ſit alius Deus præter me: Ego occidā & ego viuere faciam, percutiam & ego ſanabo.* Hinc & Chriſtus dicitur habere claues mortis & inferni. Apoc. 1. 18. Vide ibi dicta.

AD PORTAS MORTIS] Græcè Ἅδου, id eſt, *inferni*, quia olim ante Chriſtum morientes omnes ibant ad inferos, ſaltem ad limbum patrum. Vnde infernus vocatur regio mortuorum, ſiue quam incolunt mortui. Porrò Noſter à Caſtro per *portas inferni* accipit ipſam mortem: mors enim eſt quaſi porta, per quam ingreſſus eſt in infernum. Vnde idem ſic explicat illud Chriſti Matth. 16. 18. *Et portæ inferi non præualebunt aduerſus eam.* q. d. Nullum eſt genus mortis, quod poterit confeſſionem Petri & fidem Eccleſiæ abolere, vt non ſit in Eccleſia fidelis & ſanctus, qui non libenter mortem oppetat pro ea tuenda. Verùm illius loci alius magis genuinus eſt ſenſus. Atque hic *portæ inferni*, vel vt Noſter vertit *mortis*, non mortem ipſam, ſed pericula mortis & inferni ſignificant. Nec enim Hebræi à morte ipſa, ſed à periculis mortis reducti ſunt ad ſanitatem.

VERS. 14. HOMO AVTEM OCCIDIT QVIDEM PER MALITIAM (nonnulli Codices addunt *animam ſuam*: ſed id delendum cum Græcis & Romanis) ET CVM EXIERIT SPIRITVS, NON REVERTETVR, NEC REVOCABIT (malè Hugo legit *reuolabit*, & Gloſſa *reuelabit*) ANIMAM QVÆ RECEPTA EST] Componit, opponit & poſtponit hominem Deo, q. d. Deus habet vitæ & mortis poteſtatem. Vnde ad libitum poteſt viuos morti tradere, & mortuos ad vitam reuocare. At homo poteſt quidem per malitiam alterum occidere, eique vitam & ſpiritum vitalem adimere; ſed non poteſt ſpiritum poſtquam egreſſus eſt reducere, nec animam vitamque reuocare, *quæ iam* à Deo *recepta*, in aliam vitam, ſuoque loco pro meritis in æternum aſſignata, iuxta illud Eccleſ. 12. 5. *ibit homo in domum æternitatis ſuæ.* Pro *non reuertetur*, græcè eſt, οὐκ ἀναστρέψει, quod Ianſen. actiuè vertit, *non faciet reuerti*, ſcilicet occiſor animam in corpus occiſi; vt reſpondeat Hebrææ coniugationi *Hiphil*, quæ verbis neutris dat ſignificationem actiuam.

Pro *nec reuocabit* noſter fortè legit, οὐ δ' ἀνακαλέσει, iam legunt, οὐ δ' ἀναλύει, vel vt Aldina habet, οὐ δ' ἀναλύσει, quod verti poteſt *non reuocabit*, ſcilicet occiſor animam occiſi; propriè tamen multi vertunt *non reſoluit*, id eſt, non extinguit animam. q. d. Occiſor occidendo reſoluit corpus, illudque ab anima ſeparat; at non poteſt reſoluere animam: anima enim ſimplex eſt & incompoſita, ideoque incorruptibilis & æterna, iuxta illud Chriſti: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere; ſed potiùs timete eum, qui poteſt & animam & corpus perdere in gehennam.* Matth. 10. 28.

Porrò S. Hieron. in cap. 7. Daniel. & S. Ambroſ. epiſt. 21. cenſent animas morientium omnium, tam bonorum, quàm malorum ſuſcipi ab Angelis; ſed verius videtur animas bonorum ſuſcipi ab Angelis, ducique in cælum, vti anima Lazari ab ijs ducta eſt in ſinum Abrahę, Luc. 16 animas verò malorum ſuſcipi à dæmonibus, vt eas ſecum rapiant in tartara. Exempla Chryſaorij & aliorum recenſet S. Gregorius lib. 4. Dialogorum.

SED TVAM MANVM EFFVGERE IMPOSSIBILE EST] VERS. 15. q. d. Anima hominis occiſi, effugit manum occiſoris, qui corpus occidere poteſt, at non animam; ſed tuam manum, ô Domine effugere nequit; nam ab ea recipitur, ac pro meritis, vel cælo, vel inferno addicitur; aut in corpus, ſi ita tibi placitum fuerit, reducitur vt homo reſurgat & reuiuiſcat; vel ſi lethaliter læſus ſit, vti fuere morſi à ſerpentibus, à te Domine ſanetur. Similiter occiſor, & quilibet impius manum tuam vindicem effugere nequit: tu enim omnium, adeoque vitæ & mortis abſolutus es Dominus: quare ampliſſimis prouidentiæ tuæ brachijs omnes mundi fines, & omnia, quæ in ijs ſunt amplecteris, imò tribus digitis molem terræ appendis, & velut in aëre ſuſpenſam detines, ac palmo concludis. Iſaiæ 40. 12. Vnde Pſaltes: *Quo ibo*, inquit, *à ſpiritu tuo? & quò à facie tua fugiam? Si aſcendero in cælum, tu illic es: ſi deſcendero in infernum, ades: ſi ſumpſero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis terræ, etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me dextera tua.* pſalm. 138. 7. quod ſecutus Ouidius Poëta ita canit:

Quò fugis Encelade? quaſcumque acceſſeris oras,
Sub Ioue ſemper eris.

NEGANTES ENIM TE NOSSE IMPII, PER FORTITVDINEM BRACHII TVI FLAGELLATI SVNT NOVIS AQVIS, ET GRANDINIBVS, ET PLVVIIS PERSECVTIONEM PASSI VERS. 16.

PASSI (Græca addunt, ἀπαραιτήτως, id eſt *ineuitabiliter*, vt ea euitare, & manum Dei effugere non poſſent) ET PER IGNEM CONSVMPTI] Probat neminem poſſe manum Dei effugere exemplo Pharaonis & Ægyptiorum, qui rebellantes Deo, immiſsâ ab eo plagâ ſeptimâ grandinis horrendæ, adeò vt non tantùm herbas, ſed & homines ac animalia, quæcumque in agris erant ſterneret, ipſius vim, potentiam, & numen agnoſcere coacti ſunt, adeò vt Pharao, qui priùs Exodi 5.7. dixerat Moyſi: *Neſcio dominum, & Iſrael non dimittam*, poſt plagam grandinis humiliatus & reſipiſcens dixerit: *Peccaui etiam nunc, ego & populus meus impij*. Exodi 9.27. Licèt enim ibi v.23 & 24. grando tantùm nominetur, tamen grandini mixtas fuiſſe aquas & pluuiam, liquet ex hôc loco, & ex pſal. 104.32. *Poſuit pluuias eorum grandinem*; & ex Philone l.1. de Vita Moyſis, qui grandini addit imbres, procellas, turbines, colliſiones nubium, continua fulgura, tonitrua ſpecie prodigioſa: referique inſolitis tempeſtatibus arbuſta ſegeteſq; vaſtatas periſſe, animalia enecta non pauca partim frigore, partim grandine, lapidum in morem, partim fulmine: ſi quæ verò ſupereſſent ex animalibus, ambuſta circumtuliſſe vulnera ad terrorem videntium.

Pro *nouis aquis*. græcè eſt, *nouis* ὑετοῖς, id eſt, *pluuijs*. Pro *pluuijs* verò græcè eſt, ὄμβροις, id eſt, imbribus: à Græco enim ὄμβρος, deductum eſt Latinum imber: nouas vocat, tum quia in Ægypto vel rarò, vel numquam pluere ſolet: quare nouæ hæ fuerunt & inuſitatæ in Ægypto immiſſæ à Moyſe pluuiæ; tum quia ingentes fuêre & horrendæ, quæ ſegetes ceteraque planè proſternerent. Porrò ὑετός, id eſt, pluuia, differt ab ὄμβρῳ, id eſt, imbre, quòd pluuia lenior ſit, & ſubtilior, & rarior; imber verò vehementior, grandior & denſior. Vnde ὄμβρος, dicitur ab ὁμοῦ ῥεῖν, id eſt, à ſimul fluendo, quòd in imbre aquæ turmatim confluant & depluant.

ET PER IGNEM CONSVMPTI] Grandini enim miſtus erat ignis, qui omnia adurebat, vt patet Exodi 9.24. *Et grando & ignis miſta pariter ferebātur*. Et pſal. 104.32. *Poſuit pluuias eorum grandinē, ignem comburentem in terra ipſorum*. Addit Philo & alij, ignem hunc fuiſſe fulgura ignita, quæ ignem, id eſt, ignitas ſagittas, prunas, & carbones ardentes, mixtos procellis & tempeſtatibus in Ægyptios eiaculabantur, & eiibrabant. Vide dicta Exodi 9.

VERS. 17. QVOD ENIM MIRABILE ERAT, IN AQVA, QVÆ OMNIA EXTINGVIT, PLVS IGNIS VALEBAT: VINDEX ENIM EST ORBIS IVSTORVM.

VERS. 18. QVODAM ENIM TEMPORE MANSVETABATVR IGNIS, NE COMBVRERENTVR, QVÆ AD IMPIOS MISSA ERANT, ANIMALIA: SED VT IPSI VIDENTES SCIRENT, QVONIAM DEI IVDICIO PATIVNTVR PERSECVTIONEM.

VERS. 19. ET QVODAM TEMPORE IN AQVA SVPRA VIRTVTEM IGNIS, EXARDESCEBAT VNDIQVE, VT INIQVÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET] Exaggerat iam dictam grandinis plagam, eiuſque mira, & quaſi miracula commemorat, quòd ſcilicet in ea res inter ſe ſummè contrariæ, ſcilicet aqua & ignis fœderarentur, contraque impios Ægyptios conſpirarent, adeò vt cælum omniaque elementa, putà ignis, aër, aqua, & terra in eorum perniciem conіuraſſe viderentur. Ait ergo: *Quod enim mirabile erat*. Græcè παραδοξότατον, id eſt, ſummè paradoxū, ſummè nouum & mirum, ſuperans omnem opinionem, æquè ac naturæ vim, *in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat*. q.d. in plaga grandinis, aqua quæ ſolet ignem extinguere, adeò eum non extinguebat, vt ab igne vinceretur, imò vt aqua igni robur & vires adderet: in ea enim maiori vi exardeſcebat ignis, quaſi aqua velut oleo aleretur, iuxta illud Tragœdi *Alit vnda flāmas*. Sic in ſacrificio Eliæ, ex victima aquis perfuſa exarſit ignis 3. Reg. 18.34. æquè ac ex ſacrificio adaquato Nehemiæ. 2. Machab. 1.20. Sic naturaliter ignes artificiaſes, qui vulgò Græci vocantur, aquis non reſtinguuntur, ſed potiùs aluntur; quin & calx aquâ non ſopitur, ſed accenditur, quod velut naturæ miraculum obſtupeſcit S. Auguſt. lib. 21. Ciuit. c. 4.

Porrò, quod ait hoc eſſe παραδοξότατον, verum eſt. Nam naturaliter omnis ignis comburit & conſumit ranas, muſcas, & cetera animalia. Quare licèt Ariſtot. Plinius, & ex iis S. Auguſt. lib. 21. de Ciuit. cap. 4. aſſerant Salamandram viuere in igne, id tamen ſic accipi debet, quòd ob ſuum frigus & lentorem aliquandiu reſiſtat igni, & in eo duret; nam ſi diutiùs in eo perſeueret; tandem ab eo conſumitur, vti diſertè docet Galenus lib. 3. de Temperam. c. 4. Dioſcorid. lib. 2. cap. 16. Albertus Magnus lib. 25. de Animal. & alij: Pyrauſtæ tamen, quæ ſunt animantes alatæ, & grandioribus muſcis perſimiles, in fornacibus ardentibus naturaliter viuere degereque ſolent, vti tradit Ariſtot. Plinius & alij, ſed ita, vt nec ex igne generentur, nec eo alantur. Ignis enim nullum animal gignit, inquit Ariſtot. lib. 5. Hiſtor. anim. c. 19. Denique animalia omnia ſunt corpora non ſimplicia, ſed miſta, ideoque compoſita ex mixtione quatuor elementorum: quare ex vno ſolo elemento gigni, aliqi nequeunt. Quod ergo ſcribit S. Thomas, de virtutibus & vitijs, Chamæleontem ex aëre viuere, talpam ex terra, halecem ex aqua, Salamandram ex igne, ex communi vulgi ſermone acceptum, & in rigore falſum videtur; ſed hoc ſenſu verum, quod Chamæleon modico cibo contentus, viuat ex rore & muſcis in aëre volitātibus; halex ex aqua non pure, ſed terreſtribus vaporibus, alijſque rebus mixta victitet; talpa ex radicibus terræ ſe paſcat, Salamandra in igne aliquamdiu duret.

Salamandra igne conſumitur.

Pyrauſta in igne viuunt.

Chamæleon non viuit ex aëre.

VINDEX ENIM EST ORBIS IVSTORVM] Dat cauſam iam dicti miri vel miraculi conſpirationis, ſcilicet aquæ & ignis contra Ægyptios, quòd videlicet orbis, & quidquid in eo eſt, Deo vindici ad nutum ſubſeruiat ad caſtigandum impios, qui iuſtos, putà fideles Hebræos affligebant. Vide dicta c. 5.18.

QVODAM ENIM TEMPORE, MANSVETABATVR (Græcè ἡμεροῦτο, id eſt, manſueſcebat, miteſcebat, mitigabatur) IGNIS, NE COMBVRERENTVR, QVÆ AD IMPIOS MISSA ERANT ANIMALIA] Nonnulli exponunt. q. d. Ignis cum grandine cælitus miſſus in Ægyptios, comburebat Ægyptios, at non animalia, putà ranas, locuſtas, muſcas, quas Deus ijs in pœnam per

Angelopṫis exemplum.

Memorabile eſt quod legimus de S. Ioanne Epiſcopo Rauennæ, qui cognominatus eſt Angeloptes, id eſt, Angelorum conſpector, eò quòd Angelis familiaris eſſet, nimirum illi celebranti affuiſſe Angelum, qui calicem ſanguinis Chriſti de manu Diaconi ereptum, omnibus videntibus & mirantibus, miniſtrando porrexit: vnde ab Angelis in cælum receptus eſt anno Domini 432. Ita ex monumentis Eccleſiaſt. Rauennatis Hieronymus Rubeus, Philip. Ferrar. & alij. Præclarè, vereque S. Gregor. 4. Dialog. cap. 58. *Quis,* ait, *fidelium dubium habere poſſit, in ipſa immolationis hora ad ſacerdotis vocem cælos aperiri, in illo Ieſu Chriſti myſterio Angelorum choros adeſſe ſummis ima ſociari, terrena cæleſtibus iungi, vnumq; ex viſibilibus atque inuiſibilibus fieri?* Idem aſſerit S. Chryſoſt. libr. 3. & 6. de Sacerdotio, ac exempla affert, qualia etiam extant in Vita ipſius S. Chryſoſtomi, & S. Baſilij.

Manna eſt Oratio.

Tropol. manna eſt oratio: hac enim ceu pane cæleſti fruuntur Angeli cæleſtes, æquè ac terreſtres, putà viri pij & ſancti: hæc quoque miram in anima efficit ſuauitatem, dum cæleſtes à Deo haurit conſolationes, inſtinctus & inſpirationes omnium virtutum. Verè S. Bernardus de Conſider. ad Eugen. *Oratio,* inquit, *fontem, id eſt mentem, de quo oritur, purificat: deinde regit affectus, dirigit actus, corrigit exceſſus, componit mores, vitã honeſtat & ornat.* Quocirca poſt filios Iſrael reali manna nutritos, legimus nonnullos ſanctos orationi & contemplationi deditos, præſertim Anachoretas, qualis fuit Gerardus, qui ſuaſu S. Lydwinæ ſiue Lydwigis ſecedens in eremum, non niſi manna quod cælitus in cellam eius impluebat, alitus eſt. Vide Vitam S. Lydwinæ longiùs ante finem. Vide & noſtrum Aluarez de Paz tract. de Oratione part. 1. cap. 6. & ſequent. vbi fusè omnes mannæ dotes orationi adaptat.

Rurſum manna eſt ſapientia, ac S. Scriptura, præſertim pſalmi, qui affectuum omnium ſuauitatem nobis exhibent. Ita S. Ambroſ. lib. 1. epiſt. 1. *Eſca,* ait, *& delectatio alimenti cæleſtis ſapientia eſt, qua veſcebantur in paradiſo locati, quæ erat indeficiens animæ cibus, quem vocauit manna diuinus ſermo.* Et S. Gregor. 31. Moral. cap. 10. *Manna,* ait, *eſt verbũ Dei, & quidquid bene voluntas ſuſcipientis appetit, hoc profectò in ore comedentis ſapit.* Et lib. 6. c. 9. *Manna,* ait, *omne delectamentum, & omnẽ ſaporis ſuauitatem in ſe habuit, quia diuinus ſermo in omnibus congruit, & à ſeipſo non diſcrepans, qualitati audientium condeſcendit.* Et S. Auguſt. ſerm. 91. de Tempore: *Nunc ergo feſtinemus cæleſte manna ſuſcipere. Illud enim manna prout vult quiſque, talem ſaporem ſapit. Audi enim & Dominum dicentem his qui accedunt ad ſe: fiat tibi ſecundùm fidem tuam. Et tu ergo, ſi verbum Dei, quod in Eccleſia prædicatur, tota fide & tota deuotione ſuſcipias, fiet tibi ipſum verbum quodcumque deſideras. Verbi gratia, ſi tribularis conſolatur te dicens: Cor contritum & humiliatum Deus non deſpiciet. Si lætaris, proſperè cumulat tibi gaudia dicens: Lætamini in Domino & exultate iuſti. Si iracundus es, mitigat te dicens: Dominus ſanat omnes languores tuos. Si paupertate conſumeris, conſolatur te dicens: Dominus erigit de terra inopem, & de ſtercore erigit pauperem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo ſaporem quemcumque volueris.*

Denique S. Hieron. in pſal. 147. *Quidquid vo-*

A *lueris,* ait, *ex ſermone diuino naſcitur, ſicut tradunt Iudæi, quoniam manna quando comedebant, ſecundùm voluntatem vniuſcuiuſque, ſic ſapiebat in ore.*

Anagog. manna ſignificat ineffabiles regni cæleſtis delicias, quas prælibant ſancti pro ijs certantes in hac vita, iuxta illud: *Vincenti dabo manna abſconditum.* Apocal. 25. 27. vide ibi dicta.

Omne delectamentum in se habentem, et omnem saporis suavitatem] Alij vertunt: *Ad omnem voluptatem valentem, & ad omnem guſtum congruum, adaptatum & accommodatum.* Nam vt ſequitur, manna cuilibet ſaporem exhibebat, quem ipſe ſapere & guſtare deſiderabat. Vnde Syrus vertit: *Suauiorem omni dulcedine, & guſtabiliorem præ omnibus guſtabilibus;* Arabicus: *Panem fortiorem ſuauitate* (id eſt, B ſuauiorem) *& præ omnibus delectabilibus.* Vnde & cap. 19. 20. manna in Græco vocatur ambroſia, quæ à Poëtis dicitur eſſe ſuauiſſimus Deorum cibus.

Substantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat] Ita legendum cum Græcis & Roman. Perperam ergo multi Codices habent in accuſatiuo: *Subſtantiam enim tuam & dulcedinem tuam, quam in filios habes, oſtendebas.* S. Greg. Nazianz. orat. 49. legit: *Subſtantia mea dulcedo mea eſt,* indeque probat contra Arrianos in Deo eſſe ſubſtantiam, filiumque eſſe ὁμούσιον, id eſt, conſubſtantialem Patri: *Quæ eſt enim,* inquit, *ſubſtantia Dei, niſi ipſum quod Deus ſimplex, ſingulare, purum, nulla concretione permixtum, limpidum, bonum, perfectum, beatum, integrum, ſanctum, totum? An tu* C *putas inane aliquid eſſe & vacuum, quod Deus eſt? Hoc enim dici blaſphemia eſt, vt inane putetur, per quem cuncta conſiſtunt, qui omnia verbo edidit, ratione compoſuit, virtute perfecit; cuius nutu & imperio vniuerſa reguntur, cuncta deſeruiunt. Et bene quod de Deo in lege ſcriptum eſt: Ego ſum, qui ſum. Et: Qui eſt, miſit me.* Exodi 3. Intelligit ergo Nazianz. per ſubſtantiam Dei naturam, quæ eſt dulciſſima & ſuauiſſima, adeoque ipſa ſuauitas & dulcedo increata & immenſa, quæ proinde ſeipſam communicans Hebræis, ipſis dulciſſimum manna quod omnem ſaporis ſuauitatem continebat, exhibuit. Hic ſenſus valde congruit Græco: *Tua enim hypoſtaſis, id eſt, tua ſubſiſtentia, tuam in filios oſtendebat dulcedinem.* Dat enim cauſam, cur dixerit *paratum panem.* Quæret enim quis, quomodo Hebræi in deſerto arido quotidie inuenerunt manna velut D paratum cibum per continuos quadraginta annos? Reſpondet cauſam fuiſſe Hypoſtaſin Dei, quòd ſcilicet Deus idem ſemper, ſuique ſimilis conſiſtens & ſubſiſtens, quotidie & continuò cibum hunc Hebræis apparabat. Huc accedunt Victor Vticenſis lib. de Cathol. Fide, & S. Fulgent. contra Arrian. ad 4. obiectionem, qui per *ſubſtantiam* accipiunt *filium Dei* ſuauiſſimum, qui manna hoc Hebræis parabat: vnde & eius typus ac figura erat manna, iuxta illud Ioannis 6. 32. *Non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed pater meus dat vobis panem de cælo verum,* quem explicans v. 35. & 51. *Ego,* inquit, *ſum panis viuus, qui de cælo deſcendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, pro mundi vita.* Sic & Optatus citatus à Gloſſa, hunc locum explicat de filio Dei, qui

Subſtantia Dei qualis

eſt ſubſtantia Patris, ac illum figurâ & imagine, inquit, panis cæleſtis populo Iſrael cælitus apparet profluxiſſe. Paſſim tamen interpretes, vt Cantacuzenus, Hugo, Ianſen. Vatabl. per ſubſtantiam accipiunt manna, idq; non incongruè: manna enim vocatur ſubſtantia Dei, quia Dei iuſſu per angelos formabatur, dabaturque Hebræis: vnde paulò antè manna vocauit Angelorum eſcam, & paratum panem de cælo. Vox *ſubſtantia*, notat manna fuiſſe ſolidæ ſubſtantiæ, ita vt non deluderet palatum Hebræorum, ſicut deludit dæmon ſagas & magos, dum eis phantaſticum exhibet omnium epularum conuiuiū, in quo videntur ſibi lautè comedere & bibere, ſed poſt conuiuium æquè inanes ſe ſentiunt, & æquè fament & ſitiunt ac ante, vti vir quidam nobilis in Belgio ad ſimile conuiuium à Mago inuitatus, ſibi contigiſſe narrare ſolet. At manna non erat phantaſma, ſed ſubſtantia ac res verè ſubſiſtens, quæ proinde Hebræos verè paſcebat, alebat, roborabat, vt ſani, vegeti, fortes conſiſterent: quare eius ſapor & ſuauitas pariter realis erat, & vt ita dicam, ſubſtantialis, non phantaſticus & fictus. Hine pro *ſubſtantia tua*, græcè eſt, ὑπόστασίς σου, id eſt *ſubſtantia tua*. Sensus ergo eſt, q. d. *ſubſtantia tua*, id eſt, manna, quod erat ſubſtantia & res ſolida, à te Domine formata, *dulcedinem quam in filios habet oſtendebat*, id eſt: ſua dulcedine teſtabatur, imò repræſentabat ac re ipſa exhibebat dulcedinem amoris & beneuolentiæ, qua filios, id eſt, Hebræos fideles tuos complecteris. Cauſam ſubdit modumque exponit dicens: *& deſeruiens vniuſcuiuſque voluntati, ad quod quiſ. ue volebat conuertebatur.* Sic Chriſtus in Oratione Dominica. Lucæ 11.3. docet nos petere panem quotidianum, græcè ἐπιούσιον, id eſt, eſſentialem & ſubſtantialem, id eſt, hominis ſubſtantiæ neceſſarium: pari modo manna vocatur hîc ſubſtantia, id eſt, panis ſubſtantialis, quia Hebræis per 40. annos aluit & ſuſtentauit in deſerto.

Manna erat ſubſtantia: cur.

Denique Oſorius per ὑπόστασις, id eſt, ſubſtantiam, accipit conſtantiam benignitatis, bonitatis, & beneficentiæ diuinæ, qua continuò per 40. annos Hebræos aluit manna: ὑπόστασις enim eſt quaſi baſis, & fundamentum ſolidum & cōſtans Pineda verò in Iob c. 22. v. 3. in Digreſſ. per ſubſtantiam accipit poteſtatem ſuſtentandi. Sic & alii perplures.

Et deserviens vnivscvivsqve volvntati (Græcè ἐπιθυμίᾳ, id eſt, deſiderio, concupiſcentiæ) ad qvod qvisqve volebat convertebatvr] Pro *vniuſcuiuſque* græcè eſt, προσφερομένου, id eſt, oblati vel offerentis ſe, accedentis, aſſumentis, & eſitantis, quod Noſter appoſitè vertit, *vniuſcuiuſque*, ſcilicet ſumentis & comedentis manna. Pro *conuertebatur*, græcè eſt, μετεκιρνᾶτο, id eſt, *transſtemperabatur*; Syrus, *& pro cuiuſque deſiderio miſcebatur*, ſicut cibi miſcentur & condiuntur melle, ſale, ſaccharo, aliiſque condimentis, vt ſint ſapidiores, ac ad palatum comedentis attemperentur: ac ſicut vina auſtera miſcentur, & dulcorantur aqua, aut alio vino dulciori. Arabicus clarè: *Et miniſtrabat perfectionem deſiderij ſui in quocumque cibo, quem volebant.*

Ex hoc loco cenſent nonnulli manna, non

A tantùm ſaporem, ſed & ſubſtantiam mutaſſe ad cuiuſque libitum, vt manna in piſcem reuera conuerteretur ei, qui vellet guſtare piſcem; in perdicem ei, qui vellet guſtare perdicem; in ouum ei, qui vellet guſtare ouum; ac ſic manna perfectè, & quaſi ex æquo repræſentaſſe Euchariſtiam, in qua fit tranſſubſtantiatio panis & vini in corpus & ſanguinem Chriſti, remanentibus dumtaxat ſpeciebus, ſiue accidentibus panis & vini. Simili enim modo in manna cenſent remanſiſſe accidentia manna, ſed internam ſubſtantiam fuiſſe mutatam ad cuiuſque comedentis libitum & guſtum. Ita cenſent Claudius de Sainctes de Euchariſtia Repet. 7. ca. 3. Nicolaus Villagagnon lib. 3. contra Caluin. cap. 52. Thomas Bozius lib. 13. de Notis Eccleſiæ cap. vlt. Gregor. de Valentia tom 4. diſp. 6 quæſt. 3. §. 4. Fauet nonnihil S. Auguſt. lib. 3. de Trinit. cap. 1. B ac S. Ambroſ. de iis, qui initian. myſt. cap. 9. ſed obſcurè & remotè. Probant ex v. 25. *Propter hoc & tunc in omnia tranſfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deſeruiebat ad voluntatem eorum, qui à te deſiderabant.*

An manna mutarit ſubſtantiã, an tantùm ſaporem.

Verùm contrarium longè eſt verius, manna ſcilicet mutaſſe ſaporem dumtaxat, non autem ſubſtantiam ad libitum appetentium. Probatur Primò, quia tantùm hîc dicitur manna habuiſſe in ſe omne delectamentum, & omnem ſaporis ſuauitatem, & ad hunc exhibendum appetentibus ſe conuertiſſe in quoſlibet ſapores, iuxta eorum appetitum.

Reſp. ſaporem tãtum mutaſſe. Probatur Primò.

Secundò, quia transſubſtantiatio eſt miraculorum omnium ſummum, ideoque ſoli Euchariſtiæ proprium.

Secundò.

Tertiò, quia ſic manna non fuiſſet ſimile, ſed C diſſimile Euchariſtiæ: nam guſtu corporali in Euchariſtia tantùm ſapimus ſaporem panis: guſtu verò mentali tantùm ſapimus corpus Chriſti: at in manna Hebræi non ſapiebant ſaporem manna ſolius, qui erat panis oleati & mellis, ſed piſcem, perdicem, ouum prout quiſque volebat. Si ergo in aliam & aliam ſubſtantiam piſcis, perdicis, oui, &c. aſſiduè ad libitum comedentium fuiſſet couuerſum, diſſimile fuiſſet Euchariſtiæ, in qua non eſt alia ſubſtantia, quàm corporis Chriſti.

Tertiò.

Quartò, hæ ſubſtantiales tranſubſtantiationes in manna fuiſſent plurima & continua miracula, ſine neceſſitate & cauſa facta à Deo. Ad exhibendum enim cuique ſaporem, quem volebat, non erat neceſſum mutare ſubſtantiam, ſed accidens tantùm: ſufficiebat enim ſaporem illum D manna indere, quem quiſque appetebat.

Quartò.

Quintò, quia Hebræi ad manna nauſeabant, ſuſpirantes ad cepas & ollas carnium in Ægypto: vnde dicebant: *Anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſimo.* Numer. 11. 4. & c. 21. 5. Ergo reuera eis manna non mutabatur in cepe & carnes. Si enim ea habuiſſent, non ad ea ſuſpiraſſent. Dices, & retorquebis hoc argumentum: idem eſt de ſapore: In manna enim ſapiebant cepe & carnes, & tamen ad ea ſuſpirabant. Reſp. ſuſpirabant, quia carnales erant & guloſi, quibus non ſufficit ſapor, ſed præter eum requirunt res ipſas ſapidas & ſolidas, putà veras carnes, veros piſces, &c.

Quintò.

Rurſum, ſi manna habebat dumtaxat ſpeciem *Sexto.*

externam

externam manna, interiùs verò vertebatur in piſcem, carnem, ouum ad libitum edentium, fruſtra id fiebat. Nam edentes videbant ſpeciem externam manna, non verò internam ſubſtantiam piſcis, vel carnis ſub manna abſconditam: Sicut nos in Euchariſtia videmus ſpecies panis, at non videmus ſub ijs latentem Chriſtum, ſed fide credimus: hanc autem fidem in manna non habebant animales Iudæi.

Si dicas, manna planè & per omnia mutatum fuiſſe in piſcem, carnem, &c. etiam quoad ſpeciem externam, ita vt omninò manna deſineret tam quoad ſubſtantiam, quàm quoad ſpeciem externam, repugnat S. Script. quæ vbique aſſerit Hebræos comediſſe, vidiſſe, ſapuiſſe manna, ac manna habuiſſe omnem ſaporis ſuauitatem. Alioqui enim manna non potuiſſet eſſe typus Euchariſtiæ, in qua panis tranſit in corpus Chriſti, ſed remanentibus ſpeciebus panis.

Septimo.

Denique, ſicut Auctores contrariæ ſententiæ per mutationem manna in ſubſtantiam piſcis vel carnis, melius repræſentant tranſubſtantiationem in Euchariſtia, ita nos dicentes eamdem in manna manſiſſe ſubſtantiam, ſed accidentia ſaporis fuiſſe variata, meliùs per hoc demonſtramus in Euchariſtia accidentia panis & vini manere, ac alere hominem ſine illorum ſubſtantia. Rurſum Euchariſtiam vnam & eamdem omnem virtutum, rerumque cæleſtium ſaporem & guſtum communicanti pro eius deſiderio exhibere. Porrò v. 25. mox ſuo ordine explicabo.

Nota, pro *conuertebatur*, græcè eſt μετεκιρνᾶτο, id eſt, tranſtemperabatur, & miſcendo transfundebatur; Syrus, *Miſcebatur*; alij, *temperabatur*. Radix enim κιρνάω, idem eſt, quod miſceo, inficio, tempero, infundo vinum. Vnde Medici ὀξύκρατον, vocant potum ex aceto & aqua myſtum & temperatum. Sic vinum purum & immiſtum vocatur ἄκρατον; & εὔκρατον, quod ritè dilutum & temperatum eſt. Τὸ ergo μετεκιρνᾶτο, ſignificat modum varietatis ſaporum in manna, quòd ſicut vinum, ſi aqua vel alio vino quolibet miſceatur, quemlibet vini ſaporem exhibet. Si enim vino dulci infundas vinum acre, amarum, vel alterius ſaporis, vini dulcedinem inflectes ad acredinem, amaritiem, aliumve ſaporem. Sic pariter Deus in manna natiuum eius melleum ſaporem, affuſo alio ſapore ad ſaporem piſcium vel carnium, pro deſiderio cuiuſq; comedentis inflectebat. Manebat ergo natiuus manna ſapor, ſed temperatus, dilutus & inflexus ad ſaporem eius rei, quam quiſque guſtare deſiderabat. Hoc enim inſinuant Hebræi murmurantes dum dicunt: *Anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſimo*: ſentiebant ergo & ſapiebant leuitatem & mollitiem manna, & inſuper ſaporem ciborum, quos appetebant: ac leuitas illa, mollities, & dulcedo manna mouebat eis nauſeam. Cogita te ſaccharum vel mel affundere piſcibus, carnibus reliquiſque cibis, & apprehendes quomodo mellea dulcedo manna ſapori piſcium, carnium reliquorumque ciborum miſta, affuſa & contemperata fuerit, ſed eo modo itaque parcè vel largiter, ſicut Palato & deſiderio comedentium cõgruebat: illi enim ſuum ſaporem attemperabat manna. Atque hæc videtur fuiſſe cauſa nauſeæ & murmuris Hebræorum de manna, quod ſcilicet, eſto in eo ſaperent omnem ſaporem, quem vellent, tamen ſimul ſaperent ſaporem mellis, qui erat natiuus ipſi manna: mel enim, ſaccharum ceteraque dulcia ſi longius comedantur, faciiè pariunt nauſeam & faſtidium. Denique manna per ſe vbique ſuum retinebat ſaporem, ſed in palato veſcentium, ſaporem, quem quiſque optabat, efficiebat, itaque ad eius votum quaſi transformabatur, id eſt, aliam ſaporis formam & rationem ſuſcipiebat & induebat.

Sapor manna cuique quomodo attemperatus.

Quocirca minùs verum videtur, quod cenſet Holcot hanc varietatem ſaporum non fuiſſe in ipſo manna, ſed in palato comedentium duntaxat, ſecundùm apparentiam & iudicium eorumdem. Sic enim fuiſſet fucatus & phantaſticus ſapor manna, non realis & ſubſtantialis, vti dixi v. 21. nec manna in ſe habuiſſet omne delectamentum & omnis ſaporis ſuauitatem, nec deſeruiens cuiuſque voluntati ad id, quo quiſque volebat, fuiſſet conuerſum, quod tamen aſſeruit v. 1. Denique ſic manna non fuiſſet appoſitus Euchariſtiæ typus, vtpote quæ ſubſtantialiter nobis exhibet Chriſtum, omni gratia & delectatione ſpiritali pollentem, & eamdem ſumentibus communicantem. Ita ceteri interpretes. Cùm ergo quis Hebræus deſideraret comedere piſcem, carnem, ouum, Deus ipſi manna indebat ſaporem piſcis, carnis, oui, quem ſaperet comedens, perinde ac ſi piſcem, carnem, ouum comederet.

Manna ſapor verus non apprehenſus.

Tropolog. panis omne delectamentum in ſe habens, & omnis ſaporis ſuauitatem, eſt oratio & contemplatio. Anagog. eſt gloria cæleſtis. Allegoricè eſt Caro Chriſti in Euchariſtia. Vnde S. Thomas Opuſcul. 57. in Officio Venerabilis Sacramenti ad Magnificat, hos illi aſſignat verſus:

Manna eſt Oratio & Euchar.

Gnoma.

Panem de cælo præſtitiſti eis,
Omne delectamentum in ſe habentem.

Et mox hanc Antiphonam: *O quam ſuauis eſt, Domine ſpiritus tuus, qui vt dulcedinem tuam in filios demõſtrares, pane ſuauiſſimo de cælo præſtito eſurientes reples bonis, faſtidioſos diuites dimittis inanes.* Et lectione 4. *Suauitatem huius Sacramẽti nullus exprimere ſufficit; per quod ſpiritualis dulcedo in ſuo fonte guſtatur, & recolitur memoria illius, quam in ſua paſſione Chriſtus monſtrauit excellentiſſimæ charitatis.* Ante lectionem verò hos præmittit verſus:

Cibauit eos ex adipe frumenti.
Et de petra melle ſaturauit eos.

Hinc de nonnullis ſanctis deuotè communicantibus legimus, in S. Synaxi eos fauum quaſi mellis guſtaſſe. Idem in Antiphona ad Magnificat in ſecundis Veſperis: *O ſacrum conuiuium, in quo Chriſtus ſumitur, recolitur memoria paſſionis eius, mens impletur gratia, & futuræ gloriæ nobis pignus datur.* Idem in Hymno ad Laudes: *Se naſcens dedit ſociũ, conueſcens in edulium, ſe moriens in pretium, ſe regnans dat in præmium.* Vis exempla? accipe.

In Vitis Patrum lib. 6, Libello 18. de Prouidentia cap. 17. *Dixit Abbas Paſtor: Scriptum eſt, quemadmodum deſiderat ceruus ad fontes aquarum, ita deſiderat anima mea ad te Deus: Quoniam igitur cerui in ſolitudine ſerpentes plurimos glutiunt, & cum*

Exempla.

accenſi eorum veneno fuerint, ad aquas peruenire deſiderant: bibentes autem tentantur à feruore ſerpentini virus: ſic & monachi in ſolitudinibus habitantes accenduntur dæmonum malignorum veneno, & propterea deſiderant Dominico venire ad fontes aquarum, hoc eſt, ad corpus & ſanguinem Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt purgentur ab omni amaritudine dæmonum malignorum. A

S. Maria Ægyptiaca cum 47. annis in eremo vitam Angelicam egiſſet, ſub mortem ſacram ſynaxim à S. Zozima ſuſcipiens, in cęlum extenſis manibus ingemiſcens cum lacrymis præ gaudio clamabat: *Nunc dimittis Domine ancillam tuam ſecundùm verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum*, itaque prælibans delicias cæleſtes, mox emoriens, ad eas tota mente hauriendas euolauit in cælum. Ita habet eius vita B ſcripta ab eodem Zozima. Simile legimus de S. Maria Magdalena in eius ad Chriſtum tranſitu.

Fertur S. Monica poſt ſacram ſynaxin quaſi delicijs ebria exclamaſſe: *Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Quid hic ago? volemus in cælum?*

S. Ioannes Eremita tantas in Euchariſtia ſentiebat delectationes, æquè ac robur & vires, vt eam Dominica dumtaxat die ſumens, nihil per totam hebdomadam aliud comederet; teſte Palladio in Lauſiaca c. 61.

S. Franciſcus, ait S. Bonauent. in Vita eius c. 9. *Flagrabat erga Sacramentum Dominici corporis feruore omnium medullarum, ſtupore admirans maximo illam chariſſimam dignationem & dignatiſſimam charitatem. Sæpè communicabat, & tam deuotè vt alios deuotos efficeret, dum ad immaculati agni deguſtationem ſuauem, quaſi ſpiritu ebrius in mentis vt plurimum rapiebatur exceſſum.* C Hinc in Chriſtum crucifixum optabat, per exceſſiui amoris incendium totaliter transformari; vti & ipſi contigit, dum per Seraphinum ſub alis ſuis crucifixum continentem, ſacra quinque vulnerum eius ſtigmata carni ſuæ impreſſa, raro Chriſti dono accepit.

S. Catharina Senenſis, vti in eius vita ſcribit Raymundus ipſius confeſſarius, *videbat frequenter in manibus ſacerdotis infantem, interdum puerum grandiuſculum, quandoque fornacem ardentem, ſæpè etiam inæſtimabiles ſuauitatis odores ſentiebat. Quoties autem illud ſummum Sacramentum vel vidiſſet, vel ſumpſiſſet, nouū, idemq; ineffabile gaudium in eius animo exſtebat; ita vt non rarò in eius pectore cor exiliret, idq; cum tanto ſono, vt ſociæ circumſtantes clariſſimè audirent: nec erat ſonus ille vſitatus, ſed valdè ſingularis & præter naturæ morem. Solebat autem ſancta Virgo dicere Thomæ Confeſſario ſuo: Tantum gaudium obtinet mentem meam, vt valdè admirer poſſe durare animam in corpore; addebatq;: Tantum ardorem ſentio in anima mea, vt ignis materialis mihi frigere potiùs, quàm vrere videatur. Ex hoc autem ardore exiſtit quædam in anima mea renouatio puritatis & humilitatis, ita vt videar mihi rediſſe ad ætatem quatuor vel quinque annorum. Tantus quoque inde in me accenditur amor fraternus, vt non ſolum libenter, ſed etiam hilariter pro quocumque proximo velim mortem oppetere.* Et nonnullis interiectis: *Cùm autem ſacram Euchariſtiam ex eius manibus perciperet, facie erat rubicundâ & micante, tantaq; cum deuotione* D *eam accepit, vt maximum ſtuporem & deuotionem ipſi Cōfeſſario adferret. Ipſa verò ita fuit in Deum abſorpta, vt toto illo die, etiam poſtquam ad ſe rediȷt, nullum potuerit verbum eloqui. Dixit autem poſtea fratri Thomæ Confeſſario, cùm ex eius manibus ſumpſiſſet ſacrā Euchariſtiam, tale aliquid ſe vidiſſe, quod mentem eius adeò ad ſe pertraxerit, vt alia omnia, quæ hîc habeantur, velut abominanda ſtercora ipſi viſa ſint, non ſolum opes & voluptates corporis, ſed etiam conſolationes ſpirituales: eumq; ipſi oranti præſtitit id Deus quod diximus, purà mentem inter omnia immotam, quod eſt reuera munus excellens & eximium.*

NIX AVTEM ET GLACIES SVSTINEBANT VIM IGNIS, ET NON TABESCEBANT, VT SCIRENT, QVONIAM FRVCTVS INIMICORVM EXTERMINABAT IGNIS ARDENS IN GRANDINE ET PLVVIA CORVSCANS. Vers. 22.

HIC AVTEM ITERVM, VT NVTRIRENTVR IVSTI, ETIAM SVÆ VIRTVTIS OBLITVS EST. Vers. 23.

CREATVRA ENIM TIBI FACTORI DESERVIENS, EXARDESCIT IN TORMENTVM ADVERSVS INIVSTOS, ET LENIOR FIT AD BENEFACIENDVM PRO HIS, QVI IN TE CONFIDVNT] Redit ad ſeptimam Ægypti plagam, quæ fuit grandinis igni, id eſt, fulminibus miſtæ, qua Deus percuſſit ſata & fruges Ægyptiorum, itaque ſterilitate & fame eos mulctauit. Sicut enim dixit v. 17. in plaga iſta ignem non fuiſſe aquis, id eſt, grandine & pluuijs extinctum; ſic vice verſa hic ait ignem non liquaſſe niuem & glaciem, ſed vtraque velut depoſita contrarietate naturali inter ſe fœdus iniȷſſe, ac conſpiraſſe in perniciem Ægyptiorum. Vnde Philo lib. 1. de Vita Moyſis: *Grando*, inquit, *intermixta ignibus nec ipſa liqueſcebat, nec extinguebat fulmina, ſed vtraque eodem deferebantur impetu.* Itaque *nix & glacies*, hoc loco idem ſunt, quod grando; grando enim non aliud videtur eſſe, quàm aqua vel nix conglaciata. Fortè etiam cum grandine, vti mixta fuit pluuia, ſic & nix, vti ſæpè videmus hæc tria conuenire, & ſimul è cælo deſcendere; quia hæc tria ex aqua naſcuntur, & mox in aquam redeunt. Vnde glaciei ænigma hoc dat Sympoſius: Vers. 24.

Vnda fui quondam, quod me citò credo futuram: Ænigma glaciei.
Nunc rigidi cæli duris connexa catenis,
Nec calcata pati poſſum, nec nuda teneri.

VT SCIRENT] q. d. Vt intelligerent filij Iſrael, ad quorum hæc referuntur & amplificantur vtilitatem, fructus Ægyptiorum ab igne, inter grādinem & pluuiam coruſcante, fuiſſe abſumptos: vnde cibis ſublatis in famem ingentem deciderunt miſeri.

IGNIS ARDENS IN GRANDINE, ET (repete cum Dionyſ. τὸ *in*) PLVVIA CORVSCANS] Hoc enim erat mirum in plaga grandinis, quòd in ea arderet ignis, idemque in pluuia grandini mixta coruſcaret & effulguraret, cùm tamen natura ignis grandini æquè ac pluuiæ ex diametro repugnet, ac grandinem perimat, vel ab ea extinguatur & perimatur.

HIC AVTEM] *Hic*, ſcilicet ignis. Græcè eſt, τοῦτο neutrum, id eſt, *hoc*, quia refert πῦρ, id eſt, ignem, quod Græcis pariter eſt generis neutri. Componit & comparat ignem, quo coquebatur

tur manna, cùm igne grandine miſto, quo percuſſa eſt Ægyptus, idque appoſitè, quia manna erat inſtar roris conglaciati, ideoque ſpecie externâ referebat grana grandinis, vel ſacchari. Senſus ergo eſt. q.d. Sicut in gratiam Hebræorum feciſti, ô Domine, vt ignis cum grandine conſpirans perderet ſata Ægyptiorum: ſic vice verſa feciſti, vt ignis cum manna, quod erat inſtar grandinis, conſpirans illud non liquaret & abſumeret, ſed coqueret & ſolidaret, vt eo velut pane à ſe cocto paſceret Hebræos. Manna enim molitum, vel piſtum formabatur in panes vel tortulas, quos igne coquebant, vt patet v.27. & Num.11. Manna ergo rorulentum, & inſtar grādinis conſtrictum & conglaciatum ſuſtinebat vim ignis, dum vel aquis calidis elixabatur, vel in ſartagine frigebatur, vel ſub cinere, aut in clibano furnove in panem coquebatur. Quare tunc ignis, vt τραφῶσι (alij minùs aptè legūt ςραφῶσι, id eſt, *verterentur*) id eſt, *nutrirentur iuſti*, ſcilicet fideles Hebræi, *etiam ſuæ virtutis oblitus eſt*, qua ſolet liquare, & abſumere grandinem & glaciem, cui ſimile erat manna, quod tamen ignis non liquabat, nec abſumebat, ſed durabat & ſolidabat.

Creatvra enim] Dat cauſam, cur ignis non abſumpſerit grandinem percutientem Ægyptios, nec manna paſcens Hebræos, quia ſcilicet ignis erat creatura Dei, qui proinde ipſi vt ſuo creatori, per omnia deſeruit & obedit. Quare illo iubente conſpirauit cum glacie ad torquendum iniuſtos, & in manna velut lentior leniorque factus, illud fouit coxitque, vt eo paſcerentur Hebræi, qui in Deum credebant & confidebant. Ita Noſter à Caſtro. Reddit, inquit, generalem rationem duorum tam contrariorum effectuum eiuſdem ignis, qui nocuit Ægyptijs & profuit Iſraëlitis. Nam creatura ſuo obſequēs creatori vim ſuam ad eius voluntatem exerit ac remittit, operamq; dat vt ſupplicio afficiat iniuſtos; iuſtos verò ſumma cum benignitate conſeruet & tractet. Vnde ex Græco clarè ad verbum vertas: *Creatura enim tibi effectori ſubſeruiens, ἐπιτείνεται, id eſt, intenditur ad pœnam aduerſus iniuſtos, & ἀνίεται, id eſt, remittitur ad beneficium pro his qui in te confidunt.*

Vers.25. Propter hoc et tvnc in omnia transfigvrata, omnivm nvtrici gratiæ tvæ deserviebant, ad volvntatem eorvm, qvi a te desiderabant.

Vers.26. Vt scirent filii tvi, qvos dilexisti Domine, qvoniam non nativitatis frvctvs pascvnt homines, sed sermo tvvs hos, qvi in te crediderint conservat] Repetit & inculcat quod dixit de manna v.21. ſcilicet ipſum ſuum ſaporem commutaſſe ad deſiderium comedentium. *Transfigurata*, ſcilicet creatura, quæ præceſſit: ſed ibi per creaturam intellexit ignem, hic verò per eam intelligit manna igne coctum. Græcè eſt, μεταλλευομένη, id eſt, transformata, in aliud commutata, trāsfigurata. S. Auguſt. lib.3. de Trinit. cap.11. vertit, *ſe transfigurans*. q.d. Propter hoc, vt ſcilicet oſtenderes tuam beneficentiam in fideles Hebræos, feciſti vt creatura tua, id eſt, manna à te creatum ſe transformaret, & quaſi

A transfiguraret in omnia, id eſt, in omnes ſaporum formas, differentias, & ſpecies pro appetitu cuiuſque comedentis; quia manna, æquè vt ceteræ creaturæ, *nutrici gratiæ*, id eſt, beneficentiæ & beneficæ prouidentiæ tuæ, *deſeruiebat ad voluntatem eorum, qui à te deſiderabant*, vt pro voluntate & deſiderio cuiuſque exhiberet eum ſaporem, quem quiſque optabat, & deſiderabat ſibi in manna à Deo exhiberi.

Moral. nota hic creaturas iuſtis transfigurari, id eſt, aliam formam & figuram exhibere, quàm exhibeant impijs; iuſtis enim exhibent formam, vultumque ſerenum amici & benefactoris, impijs verò exhibent formam, vultumque ſeuerum inimici & vltoris. Sic mare rubrum ſaluauit Hebræos, merſit Ægyptios. Sic diluuium abſorpſit impios, ſeruauit Noë. Sic ignis perdens Sodomam, pepercit Lot, quia creaturæ conformant

B ſe ſuo creatori, qui benignum ſe oſtendit pijs, ferocem impijs.

Omnivm nvtrici gratiæ tvæ] Græcè τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ, id eſt, *omnia nutrienti tuo dono*, pro quo noſter vertit *gratiæ*. δωρεὰ enim eſt donum, gratia, dos, largitio. Gratia ergo hic ſignificat gratioſam Dei voluntatem, prouidentiam & beneficentiam, vel omne beneficium gratiæ ab illa proueniens. Quocirca S. Auguſt. in pſalm.144. & epiſt.93. docet duplicem eſſe gratiam, vnam creationis, alteram ſaluationis; ſiue vnam naturalem, alteram ſupernaturalem. Vide Suarez tom.1. de gratia Prolog.3. c.2. n.2. & c.5 nu.5. vbi per *nutricem gratiam* accipit amorem gratuitum Dei, ſiue ipſam Dei charitatem, quæ eſt primum Dei erga nos donum, & maximè liberale ex ſola Dei miſericordia promanans.

C Vnde idem S. Auguſt. de Prędeſt. Sanct. cap.15. *gratiam*, vocat, *gratuitam Dei voluntatem, gratis beneficia largientem.*

Vnde aliqui hic vertunt: *Omnia alma, vel altrici* (*almus* enim dicitur quaſi *alens*, ab alendo ait Feſtus: vnde alma Ceres, alma parens, alma tellus, quia omnia alit) *tuæ benignitati deſeruiebant*: hæc enim omniū eſt nutritia: quare Dei benignitate plena eſt terra, iuxta illud: *Imples omne animal benedictione.* Pſalm.144.16. Et: *Ego quaſi nutritius Ephraim, portabam eos in brachijs meis, & neſcierunt quòd ſanarem eos.* Oſee 11.3. Quocirca meritò de ingratis hominibus queritur Deus: *Filios enutriui & exaltaui; ipſi autem ſpreuerunt me.* Iſaiæ 1.2. Et: *Obliti eſtis Deum, qui nutriuit vos, & contriſtaſtis nutricem veſtram Ieruſalem.* Baruch.4.8.

Ad volvntatem eorvm qvi a te desiderabant] Putà Hebræorum eſurientium &

D deſiderantium cibum. Perperam nonnulli legunt: *qui à te deſiderati ſunt*, id eſt, quos deſideraſti & amaſti. Græcè eſt, δεομένων, quod tam *egentium*, quàm *deſiderantium* verti poteſt. Egeſtas enim facit deſiderare, & deſiderare facit orare, vt obtineas id, quo egeſtatem leues. Audi S. Hieron. in pſal.147. *Manna quando comedebant, ſecundum voluntatem vniuſcuiuſque, ſic ſapiebat in ore, ac ſi dixiſſet: Qui manna comedebat, ſi deſiderabat mala, ſi pirum, ſi vuam, ſi panem, ſi carnes, ſecundum qualitatem & voluntatem comedentis, ita & ſapor in manna erat. Sic & in carne Chriſti, qui eſt ſermo doctrinæ, hoc eſt Scripturarum ſanctarum interpretatio, ſicut volumus, ita & cibum accipimus. Si ſanctus es,*

inuenis

inuenis refrigerium: ſi peccator es, ſentiens tormentum. A

Vltimis hiſce verbis inſinuat S. Hieron. iuſtos dumtaxat ſenſiſſe in manna hanc ſaporis varietatem ad libitum, iniuſtos verò tantùm guſtaſſe natiuum mannæ ſaporem, qui erat inſtar panis oleati & melliti. Idem magis deſertè & expreſsè ſentiunt S. Auguſt. libr. 2. Retract. cap. 9. & 20. S. Gregor. lib. 6. Moral. cap. 9. Abulenſ. Lyran. Dionyſ. & alij. Verùm tam malis, quàm bonis hanc gratiam, vti & coturnicis, columnam ignis, aquam è petra, &c. fuiſſe conceſſam innuit *τὸ vniuſcuiuſque* v. 21. quod tam malos, quàm bonos complectitur: itaque cenſet S. Cæſarius Arelat. homil. 7. in Paſcha, Hugo Victor. Torniellus, Lorinus, & alij, ob rationes quas recenſui Exodi 16. v. 31. Diuina planè vis, bonitaſque digna Deo, & niſi ſacris litteris apertè conſtaret, planè incredibilis; vt ſe Deus ad innumerabilem hominum multitudinem quotidie, imò ſingulis horis ac momentis ita attemperaret, vt in vnius cibi temperamento centum ſapores diſparatos; atque ex difficillimis primarum qualitatum harmonijs toties diſpartitos in palatis Hebræorum produceret, ac in ſtomacho membriſque omnibus nutrimentum generaret.

Manna ſapiebat etiam malis id quod volebant.

VT SCIRENT FILII TVI (fideles Hebræi) QVONIAM NON NATIVITATIS FRVCTVS (Græcè *γενέσεις τῶν καρπῶν*, id eſt, natiuitas vel generationes fructuum, hoc eſt fructus geniti & nati, ſiue natiui) PASCVNT HOMINES, SED SERMO TVVS Græcè *ῥῆμά σου*, id eſt, *verbum tuum*, putà iuſſio tua, decretum tuũ, HOS QVI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT] dũ ſcilicet viderũt ſe in deſerto ſine pane, ſolo manna cæleſti vixiſſe per 40. annos, C vti Chriſtus in ſimili deſerto ieiunans & orationi vacans ſine pane vixit 40. dies, ideoque diabolo tentanti, dicentique Matth. 4. 3. *Dic vt lapides iſti panes fiant*; reſpondit: *Scriptum eſt*. Deut. 8. v. 3. *Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo, quod procedit de ore Dei*, id eſt, omni re, quam iuſſerit & ordinarit Deus, ſicut iuſſit Hebræos ali manna. De manna enim loquitur Moyſes. Deut. 8. 3. Denique non cogitanti de alio ſapore & cibo, manna exhibebat ſaporem panis oleati vel farinæ mellitæ: cogitanti verò & deſideranti alium quemlibet ſaporem, illum ipſum exhibebat. Quocirca probi, cùm ex natiuo manna ſapore mellito ſentirent ſibi obrepere nauſeam, indeque murmur, illi reſiſtebant cogitando ſe in manna quiduis ſapere poſſe, ſi eius deſiderium conciperent: improbi verò & ingrati cedebant D nauſeæ, ob eamque murmurabant. Vide dicta Exod. cap. 16.

VERS. 27. QVOD ENIM AB IGNE NON POTERAT EXTERMINARI, STATIM AB EXIGVO RADIO SOLIS CALEFACTVM TABESCEBAT] Cantacuzenus explicat de plaga grandinis: hæc enim igni mixta cum eo conſpirabat ad vaſtandum ſegetes Ægyptiorum, eadem tamen ſolis radijs liquabatur. Verùm alij paſſim hæc accipiunt de manna; de eo enim omnis eſt hic ſermo. q. d. mirum, imò miraculum erat in manna, quòd ipſum igne coqueretur & ſolidaretur; radijs verò ſolis calefactum liquaretur, vti iiſdem naturaliter liquatur grando & glacies, cui ſimile erat manna: quare hoc poſterius non erat miraculum, licèt id velit Abul. in Exod. 16. quæſt. 8. ſed prius; nam glaciem, cui ſimile erat manna, igne non liquari, cùm ſole liquaretur, vtique miraculum eſt: Ignis enim calidior eſt ſole. Vide dicta Exodi 16. 21. & Numer. 11. 8.

VT NOTVM OMNIBVS ESSET, QVONIAM OPORTET PRÆVENIRE SOLEM AD BENEDICTIONEM TVAM, ET AD ORTVM LVCIS TE ADORARE. VERS. 28.

INGRATI ENIM SPES TAMQVAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET, ET DISPERIET TAMQVAM AQVA SVPERVACVA] q. d. quia manna ſole incaleſcente liqueſcebat; hinc ante ortum, vel ad ortum ſolis oportebat illud colligere; qua re ſignificabat Deus, oportere nos præuenire ſolem ad benedictionem Dei excipiendam, & viciſſim ei per gratiarum actionem B reddendam, atque ſummo manè ad ortum lucis Deum laudare, adorare, & inuocare: qui enim piger & ingratus huic diuinæ oblationi, qua Deus manè orantibus offert gratiam, æquè ac Hebræis manè offerebat manna, ſperet poſt ſomnum & pigritiam ſeſe Dei gratiam, cùm ſibi libebit reperturum, fallitur, ſicut Hebræi ſtertentes fallebantur, dum poſt ortum ſolis manna quærebant, nam reperiebant illud ſolis radijs liquatum & diſſolutum; liquabatur enim, ſicut glacies in hyeme ſole incaleſcente colliqueſcit & tabeſcit, id eſt, in vaporem abit & euaneſcit. Simili modo ingrati ſpes *diſperiet tamquam aqua ſuperuacua*, id eſt, vt Græcè, *ſicut aqua inutilis diffluet*. VERS. 29.

Manè excipienda gratis Dei gratia.

AD BENEDICTIONEM TVAM] Benedictio hic reciproca accipitur, ſcilicet tam ipſa Dei beneficentia, qua Hebræis manè dabat manna, ac manè orantibus dat gratiam, quàm Hebræorum & noſtra, putà gratiarum actio, qua ob manna, omnemque gratiam à nobis Deo agendæ ſunt gratiæ. Ita Franc. Lucas Brugenſis in Notis hic, Vatabl. Ianſen. Clarius, & alij. Vnde græcè eſt *ἐπ' εὐχαριστίαν σου*· *εὐχαριστία* autem & gratiam & gratiarum actionem ſignificat. Hinc Venerabile Sacramentum dicitur Euchariſtia, quia ſummam gratiam, putà Chriſtum omnis gratiæ fontem continet, ideoque ſummam à nobis gratiarum actionem requirit. vnde per Antitheſin ſubdit: *Ingrati enim ſpes*, &c. vbi manifeſtè *εὐχάριστον*, id eſt gratum opponit *ἀχαρίστῳ*, id eſt, ingrato. Porro hac voce *εὐχαριστία*, præludit & alludit ad myſticum manna legis nouæ, ſcilicet ad corpus Chriſti in Euchariſta.

ET AD ORTVM LVCIS TE ADORARE] Græcè eſt, *ἐντυγχάνειν*, id eſt, occurrere (ſcilicet Deo) interpellere, orare, intercedere pro rebus tum priuatis, tum publicis. q. d. Si Deus adeò diligens eſt, vt primo manè nobis manna & gratiam ſuam afferat, vtique decet nos ſimili diligentia Deo occurrere, vt illius gratiam gratè excipiamus.

Ortus hic non ſignificat cæli ſitum, putà Orientem & Orientalem cæli plagam. Hebræi enim orabant conuerſi non ad Orientem, vti faciunt Chriſtiani, ſed reſpicientes ad Sanctum Sanctorum, quod erat ad Occidentem, vti docet S. Hieron. in cap. 8. Ezech. ortus ergo hic ſolis, luciſque exordium ſignificat, putà manè & auroram: tum enim colligendum erat manna, nam

poſt

Adorandus eſt Deus oriente ſole.

poſt ſolis ortum eius radijs liquabatur, vt diſcerent Hebræi non ſtertere, ſed manè ſurgere ad orationem & ad parandũ cibum: nam diligentibus occurrit & ſuccurrit Deus. Vult enim iure ſuo Deus ceteris curis rebuſque anteponi, ac primitias diei ſibi dicari, vt ab eo totius diei felicem decurſum impetremus. Vnde S. Athanaſ. in pſal. 5. *Magnum*, ait, *certaminis decus, è lecto ipſo Deo ſiſtere ſeipſum, & præuenire in gratiarum actione ſolē.* Et S. Chryſoſt. in pſal. 5. ad illa: *Manè exaudies vocem meam*, ſic ait: *Ab initio diei Dauid dabat Deo primitias. Oportet enim*, inquit, *ad gratias tibi agendas ſolem præuenire, & ante ortum lucis te interpellare. Tu autem in Imperatore quidem minimè patiaris eum, qui eſt inferior, ante te adorare: nunc autem ſole oriente ipſe dormis, & cedis primo loco creaturæ, nec omnem creaturam præuenis, quæ propter te facta eſt, nec ei agis gratias, ſed cùm ſurgis manè & faciem lauas, animam autem immundam negligis*, &c.

Idem ſanxit Moyſes Deuter. 6. 7. *Meditaberis in eis*, &c. *dormiens atque conſurgens*, vbi plura hac de re congeſſi. Eſto ergo ô Chriſtiane, ô Sacerdos, ô religioſe philomela auroræ, imò *eſto cicada noctium*, vti ſcribit & præſcribit S. Hieron. Euſtochio. Sicut enim aues diluculo canunt, ac philomela ſuâ melodiâ ſolem præuenit, & venientem quaſi allicit, & ſalutat; ſic pariter fideles manè ſolem iuſtitiæ ſuis hymnis & precibus ſalutēt oportet. Id fecere Eſſæi & primi Chriſtiani, qui teſte Plinio, antelucanos Chriſto canebant hymnos: quin & Iudæi quotidie manè offerebant iuge ſacrificium, vti etiamnum fideles manè dicunt vel audiunt miſſæ ſacrificium.

Eſto cicada noctium.

Porrò hac de cauſa Chriſtiani orant, non tantùm manè in aurora ſub ortum ſolis, ſed etiã conuerſi ad eum orientem, ſiue ad Orientalem mundi plagam: idque faciunt ex Apoſtolica traditione, vt ait S. Baſilius de Spiritu ſancto c. 27. Athanaſius, vel potiùs Anaſtaſius, Nicenus in quæſt. S. Scripturæ quæſt. 18. & alij.

Cauſa Prima.

Primò, vt beneficium ſolis, qui ortu ſuo hominibus totique mundo lucem, hilaritatem, calorem, vitam & fœcunditatem affert, agnoſcant, Deoque gratias agant.

Secunda.

Secundò, quia Oriens eſt nobilior pars mundi: ab Oriente enim oritur lux & ſol, qui ſymbolum & hieroglyphicum eſt Dei. Vnde & Oriens pro luce ſumitur. Hanc cauſam dat S. Iuſtin. lib. queſt. quæſt. 118. S. Dionyſ. de Eccleſ. Hier. p. 2. c. 2. & S. Cyrill. Catech. 1. myſtag. Quod igitur Oriens, fons velut quidam luminis haberetur, atq; Occidens eſſet hieroglyphicũ tenebrarum, inde etiam ea vetus fuit in Eccleſia obſeruatio, vt baptiſmate initiandus, diabolo prius renunciaturus, Occidentem verſus ſtatueretur, ſicque poſitus, tertiò illa renuntiantis verba proferret, idemque poſteà Chriſtum Dominum confeſſurus ad Orientem conuerſus, id totidem vicibus faceret. Idque non tantùm S. Dionyſius, ſed & Cyrillus teſtatur.

Tertia.

Tertiò, quia paradiſus ex quo eiecti ſumus in Adamo, & ad quem ſuſpiramus ſitus erat ad Orientem. Ita Damaſc. lib. 4. de Fide cap. 13. & S. Cyrill. loco iam citato ac S. Baſil. & Nyſſen. apud Moyſem Barcepha lib. de Paradiſo p. 1. cap. 14.

Quartò, quia Chriſtus crucifixus reſpiciebat

A Occidentem; nam dorſum obuertebat Ieroſolymæ & Orienti, faciem verò conuertebat ad Occidentem, putà verſus Romam & Europam; dum ergo oramus conuerſi ad Orientem in Chriſtum crucifixum reſpicimus, illique occurrimus. Rurſum, Chriſtus aſcendens in cælum ad ortum efferebatur, ibique adoratus eſt à diſcipulis, atque ita inde venturus eſt ad iudicium, vti eum ibidem aſcendentem in cælum conſpexerunt Apoſtoli, iuxta illud Zachariæ 14. 4. *Stabunt pedes eius in die illa ſupra montem oliuarum, qui eſt contra Ieruſalem ad Orientem.* Et illud: *Adorabimus in loco vbi ſteterunt pedes eius.* Pſal. 131. 7. Hinc & Chriſtus ipſe vocatur Oriens. Zachar. 6. 12. Haſce omnes cauſas affert S. Athanaſ. in quæſt. ad Antiochum q. 37. ſed præſertim primam; *Adoramus*, inquit, *ad Orientem, quia Deus eſt lux vera, eamq; ob cauſam ad lumen conuerſi creatum*
B *iſtud, non creatum illud lumen, ſed eius luminis creatorem adoramus, & ex elemento omnium ſplendidiſſimo, omnium elementorum ſplendidiſſimum creatorem Deũ veneramur.* Aduerte tamen has quæſtiones non eſſe S. Athanaſij Alexandrini. Nam qu. 23. auctor citat S. Athanaſ. Alex. & quæſt. 129. S. Gregor. Nazianz. qui S. Athanaſio fuit poſterior, imò in ijſdem citatur S. Chryſoſt. Scala Ioannis Climaci, Maximus, Nicephorus. Vnde liquet auctorem longè poſterioris æui fuiſſe, vt rectè aduertit Bellarm. Sixtus Senenſis, Poſſeuinus & alij Script. Eccleſ.

Priſcillianiſtæ adorabant ſolem orientem.

Porro ex hoc ritu orandi ad Orientem factum eſt, vt nonnulli rudes Chriſtiani ac Priſcillianiſtæ Hæretici ſolem orientem adorarent, quos redarguens S. Leo ſerm. 7. de Natiuitate: *De talibus*, inquit, *inſtitutis* (Priſcillianiſtarum videlicet)
C *illa etiam generatur impietas, vt ſol inchoatione diurnæ lucis exurgens, à quibuſdam inſipientioribus de locis eminentioribus adoretur. Quod nonnulli etiam Chriſtiani adeò religioſè ſe facere putant, vt priuſquam ad Beati Petri Apoſtoli Baſilicam, quæ vni Deo viuo & vero eſt dedicata, perueniant, ſuperatis gradibus, quibus ad ſuggeſtum areæ ſuperioris aſcenditur, conuerſo corpore ad naſcentem ſe ſolem deflectant, & curuatis ceruicibus in honorem ſe ſplendidi orbis inclinēt. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis ſpiritu, multum tabeſcimus & dolemus: quia etſi quidam fortè creatorem potiùs pulchri luminis, quàm ipſum lumen, quod eſt creatura venerantur, abſtinendum tamen eſt ab huiuſmodi ſpecie officij.* Hæc ille idcirco, ne quid commune cum Priſcillianiſtis atque Gentilibus fideles haberent. Vide Baron. tom. 1. anno Chriſti 58. nu. 86. Porrò gentiles ſolebant Dijs
D primam horam nuntiare, quaſi ijs matutinæ & primæ ſalutationes eſſent gratiſſimæ. Iidem fores principum manè obſidebant, vt egredientibus obuiam prodirent, ac ſalutem precarentur, vti multis exemplis oſtendit Noſter Pineda in Iob c. 31. v. 36. n. 9.

INGRATI ENIM SPES TAMQVAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET] S. Thom. 2. 2. qu. 107. art. 4. notat hac gnome ſignificari, quid ingratus pati mereatur, quidque iuſto Dei iudicio ſæpè illi accidat, ſcilicet vt ob prioris beneficij ingratitudinem, poſteriori, quod ſperat, priuetur, eiuſque ſpe fruſtretur. Nam alioqui, inquit, fidelis & liberalis viri eſt benefacere etiam ingrato, niſi per beneficia fieret peior & ingra-

ingratior: tunc enim ad vitandum hoc malum ceſſandum eſt à beneficio. Probat exemplo Dei, qui benefacit ingratis aſſiduè, *dum ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, ac pluit ſuper iuſtos & iniuſtos*, Lucę 6. & Matth. 6. Confirmat & ratione, quia, inquit, fidelis debet tendere ad hoc, vt de ingrato faciat gratum, quod ſi facere nequit primo beneficio, fortè faciet ſecundo, tertio, A vel quarto, citatque Senecam lib. de Benef. c. 7. qui & cap. 5. cauſam ingratitudinis, quam tangit hic ſapiens, aſſignat dicens: *Memoriæ minimum tribuit, quiſquis ſpei plurimum.* q. d. Ideo ingrati ſunt immemores beneficij præteriti, quia toti ſunt pleni ſpe futuri; quia enim toti anhelant inhiantque nouis donis, quæ aucupantur & ſperant, hinc obliuiſcuntur præteritorum.

CAPVT DECIMVMSEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Cap. 15. oſtendit veram ſapientiam conſiſtere in cultu veri Dei, inſipientiam in cultu idolorum. Id c. 16. probauit exemplo Aegyptiorum, quibus Deus aquas in ſanguinem vertit; ac Hebræorũ, quos velut ſui cultores Deus in ſiti aquâ de petra potauit, ac in fame coturnicibus & manna cæleſti cibauit; nunc idipſum proſequitur & demonſtrat per aliã Aegypti plagam, ſcilicet tenebrarũ, quæ ordine fuit nona, in qua Hebræi fruebantur clara luce: Aegyptij verò degentes in denſis tenebris, varijs ſpectris, æquè ac timoribus exagitabantur. Graphicè ergo depingit tenebras Aegyptiacas, ac terrores malæ conſcientiæ.

1. MAgna ſunt enim iudicia tua Domine, & inenarrabilia verba tua: propter hoc indiſciplinatæ animæ errauerunt. 2. Dum enim perſuaſum habent iniqui poſſe dominari nationi ſanctæ: vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti, incluſi ſub tectis, fugitiui perpetuæ prouidentiæ iacuerunt. 3 Et dum putant ſe latere in obſcuris peccatis, tenebroſo obliuionis velamento diſperſi ſunt, pauentes horrendè, & cum admiratione nimia perturbati. 4. Neque enim quæ continebat illos ſpelunca, ſine timore cuſtodiebat: quoniam ſonitus deſcendens perturbabat illos, & perſonæ triſtes illis apparentes pauorem illis præſtabant. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec ſiderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam. 6. Apparebat autem illis ſubitaneus ignis, timore plenus: & timore perculſi illius, quæ non videbatur, faciei, æſtimabant deteriora eſſe quæ videbantur: 7. & magicæ artis appoſiti erant deriſus, & ſapientiæ gloriæ correptio cum contumelia. 8. Illi enim qui promittebant timores & perturbationes expellere ſe ab anima languente, hi cum deriſu pleni timore languebant. 9. Nam etſi nihil illos ex monſtris perturbabat: tranſitu animalium & ſerpentium ſibilatione commoti, tremebundi peribant: & aërem, quem nullâ ratione quis effugere poſſet, negantes ſe videre. 10. Cùm ſit enim timida nequitia, dat teſtimonium condemnationis: ſemper enim præſumit ſæua, perturbata conſcientia. 11. Nihil enim eſt timor niſi proditio cogitationis auxiliorum. 12. Et dum ab intus minor eſt expectatio, maiorem computat inſcientiam eius cauſæ, de qua tormentum præſtat. 13. Illi autem qui impotentem verè noctem, & ab infimis, & ab altiſſimis inferis ſuperuenientem, eumdem ſomnum dormientes, 14. aliquando monſtrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione: ſubitaneus enim illis & inſperatus timor ſuperuenerat. 15. Deinde ſi quiſquam ex illis decidiſſet, cuſtodiebatur in carcere ſine ferro recluſus. 16. Si enim ruſticus quis erat, aut paſtor, aut agri laborum operarius præoccupatus eſſet, ineffugibilem ſuſtinebat neceſſitatem, 17. Vnâ enim catenâ tenebrarum omnes erant colligati. Siue ſpiritus ſibilans, aut inter ſpiſſos arborum ramos auium ſonus ſuauis, aut vis aquæ decurrentis nimium, 18. aut ſonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium curſus inuiſus, aut mugientium valida beſtiarum vox, aut reſonans de altiſſimis montibus Echo; deficientes faciebant illos præ timore. 19. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, & non impeditis operibus continebatur. 20. Solis autem illis ſuperpoſita erat grauis nox, imago tenebrarum, quæ ſuperuentura illis erat. Ipſi ergo ſibi erant grauiores tenebris.

MAGNA

Vers. 1. MAGNA ENIM SVNT IVDICIA TVA DOMINE, ET INENARRABILIA VERBA TVA: PROPTER HOC INDISCIPLINATÆ ANIMÆ ERRAVERVNT] Græcè *Magna enim tua iudicia, & narratu difficilia: propterea imperitæ animæ in errorem inductæ ſunt*, q.d. Iudicia tua Domine, quibus fideles tuos Hebræos bonis, v. g. coturnicibus & manna cumulaſti, infideles verò Ægyprios malis, v.g. aquis ſanguineis cruciaſti, ſunt alta & arcana, ideoque inenarrabilia ſunt *verba*, id eſt, opera tua iam dicta, quæ verbis tuis, putà iubendo dumtaxat effeciſti, ideoque imperitæ animæ, quales erant Ægyptiorum, dum ſuperbè volunt ea ſcrutari & comprehendere, in errorem inductæ ſunt. Nam æſtimarunt hæc, vel caſu, vel naturâ, vel fato fieri, non liberâ Dei prouidentiâ & vindictâ, ideoque Deo ſe oppoſuerunt, nec Hebræos, vti ipſe iubebat, voluerunt dimittere. Quocirca in grauiores pœnas ab eo inflictas, puta tenebrarum, imprudentes inciderunt. Húc eſſe ſenſum liquet ex ijs, quæ ſequuntur.

Vers. 2. DVM ENIM PERSVASVM HABENT INIQVI, POSSE DOMINARI NATIONI SANCTÆ, VINCVLIS TENEBRARVM ET LONGÆ NOCTIS COMPEDITI, INCLVSI SVB TECTIS, FVGITIVI PERPETVÆ PROVIDENTIÆ IACVERVNT] Deſcribit nonam Ægypti plagam, quæ fui denſiſſimarum tenebrarum. q. d. Dum iniqui Ægyptij putarunt ſe inuito Deo *poſſe dominari* genti *ſanctæ*, id eſt, populo Dei, ciuſque cultui dicato, putà Hebræis, tenebris nocturnis velut vinculis conſtricti, domorum ſuarum tectis incluſi, velut extorres & alieni à Dei prouidentia, quaſi vincti & incarcerati iacuerunt. Vnde Lucifer pro S. Athanaſ. legit: *Vinctis tenebrarum catenis, & longa nocte compediti*. Erát enim hæ tenebræ horribiles adeoque denſæ, vt viderentur palpabiles, idque per tres dies. Vnde tunc: *Nemo vidit fratrem ſuum, nec mouit ſe de loco ſuo, in quo erat: vbicumque autem habitabant filij Iſrael, lux erat*. Exodi 10.22. vbi fusè de hiſce tenebris egi: quare ibi dicta hic non repetam. Addit Philo lib. 1. de Vita Moyſis, Ægyptios hoc tenebrarum triduo adeò fuiſſe percullos, vt nec loqui, nec audire, nec comedere poſſent, ſed per ſilentium fame cruciatos non niſi de tenebris cogitaſſe. Sic qui habitant ſub polo arctico, continuam habent noctem ab æquinoctio verno vſque ad æquinoctium autumnale, putà à die 21. Martij vſque ad diem 23. Septembris, vti teſtatur Plinius libr. 2. cap. 7. Solinus cap. 20. & 24. S. Iſidor. lib. 1. Orig. cap. 6. Olaus Magnus in Hiſtoria Septentr. Id ad oculum in ſphęra demonſtrat Noſter Clauius.

INCLVSI SVB TECTIS] Septuag. & Philo habent *ſub lectis*, quaſi toto hoc triduo Ægyptij non auſi fuerint ſurgere è lectis: qui enim timent, in lectis tutiores ſe æſtimant.

Fugitiui prouidentiæ qui? FVGITIVI PERPETVÆ PROVIDENTIÆ] Græcè φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, id eſt, *exules à perpetua prouidentia*. Vatabl. *ab æterna prouidentia profugi*. Primò, Noſter Lorinus ſic exponit, q.d.

Reſp. Primò. Ægyptij, cùm ſe putarent poſſe fugere Dei prouidentiam & vindictam, ab ea velut rei ſeruique fugitiui comprehenſi, tenebrarum velut catenis conſtricti, quaſi in carcerem compacti ſunt.

Secundò. Secundò, Ianſen. q.d. Ægyptij in tenebris iacuerunt quaſi fugitiui, id eſt, deſtinati & exules à prouidentia Dei, quæ perpetuò homines per ſolem illuminet. Sic & à Caſtro: Fugitiui, inquit, hoc eſt expulſi ac profligati à Dei prouidentia, quæ per ſingulos dies homines viſitat ſolis claritate, qua toto illi triduo caruerunt.

Tertiò. Tertiò, Petrus Nannius q.d. Ægyptij in tenebris fuere fugitiui, id eſt, ignari & expertes æternæ prouidentiæ, ac ab eius cognitione relegati, vtpote de cuius oculis & aſpectu malè ſentiebãt. Negabant enim Dei veri Numen, prouidentiam & vindictam. Vnde explicans ſubdit: *dum putant ſe latere in obſcuris peccatis*. Omnia hæc huic loco congrua & appoſita ſunt.

Hinc Tropol. Cantacuzenus: Fugitiui, inquit, perpetuæ prouidentiæ ſunt, qui contẽnunt mandata Dei, perpetuam habentis rerum omnium prouidentiam.

IACVERVNT] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo nonnulli legunt *placuerunt*; alij, *latuerunt*, in quibus proinde interpretandis fruſtra deſudant S. Bonauentura, Hugo, Lyranus, & Dionyſius.

ET DVM PVTANT SE LATERE IN OBSCVRIS (Græcè ἐπικρυφίοις, id eſt, *occultis*) PECCATIS, TENEBROSO OBLIVIONIS VELAMENTO DISPERSI SVNT, PAVENTES HORRENDE, ET CVM ADMIRATIONE NIMIA PERTVRBATI] Græcè καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, id eſt, *& phantaſmatibus vel ſpectris conturbati*. Senſus eſt, q.d. Quia Ægyptij multa in tenebris ſcelera, vt ſacrificia dæmonum, ait Cantacuzenus, de quibus cap. 14.23. perpetrabant, hinc congruè tenebris denſiſſimis puniti ſunt, q. d. eis Deus: Tenebriones eſtis, lucifugæ eſtis, tenebras ambitis, tenebras quas amaſtis accipite: Lucem fugitis, fugiat ergo pariter lux à vobis. Tenebras Ægyptiacas vocat *tenebroſum* λήθης, id eſt, obliuionis *velamentum*: quia illæ Ægyptios eorumque oculos velabant, vt inuicem nõ viderent, ac metu perculſi ſuorum etiam parentum, filiorum, vxorum, fratrum obliuiſcerentur, cùm de ſe ſuaque ſalute quiſque eſſet ſolicitus & anxius; hinc diſperſi & ſeparati ab inuicem toto tenebrarum triduo manſerunt. Exodi 10.23.

Ver. 3. — Vers. 3. (see margin)

Rurſum, hæ tenebræ velabant Ægyptios, vt à Deo per ſolis radios non aſpicerẽtur, vtpote qui Dei eiuſque prouidentiæ ignorantiâ, velut cæcitate velatos habebant mentis oculos. Notat ergo hic triplex velamen: Primò Dei, quo Deus ſolem ſuum velabat, ne Ægyptios aſpiceret vel ab eis aſpiceretur. Secundò Ægyptiorum, quo tenebris velatos habebant oculos. Tertiò peccati, quo Ægyptij non credentes Dei prouidentiam, & impunè peccantes, infidelitate & ſceleribus velabant animi oculos. *Triplex velamen.*

Porrò Petrus Nannius τὸ λήθης, accipit vt nomen proprium, ſignificans Lethen fluuium inferni, qui eò deſcendentibus omnium rerum obliuionem inducere perhibetur: Vnde vertit: *Obſcuro Lethes operculo*, quia in ſequentibus v. 13. aſſerit Sapiens noctem illam ex ᾅδου, id eſt, orci penetralibus emerſiſſe, quaſi illa caligo verè vmbra mortis extiterit, & ex nebulis Lethes contexta fuerit: vnde ex Græco Lethe Latini *Lethe fluuius quis.*

Lethum, id eſt, mortem deducunt, in qua eſt ſumma caligo & rerum omnium obliuio, tam actiua, quàm paſſiua. Morientes enim obliuiſcuntur omnium, & viciſſim ab omnibus obliuioni traduntur. Cenſet ergo Nannius, ſapientem hic alludere ad Lethen fluuium, quem apud inferos eſſe Poetæ tradiderunt, cuius aquas ſi quis guſtauerit, illicò omnium rerum præteritarum obliuiſcitur. Hinc ἀπὸ τῆς λήθης, id eſt, ab obliuione nomen habet. Datus eſt huic fabulæ locus, quia morientibus omnium rerum obliuio ſurrepit. Conſtat autem Lethen fluuium extare in Africa circa extremum Syrtium cornu, ac Beteniсem vrbem alluere: ſed apud omnes fama eſt, ad ea loca ex inferna inundatione prorumpere. Vnde Lucanus lib. 9.

Quem iuxta Lethes tacitus perlabitur amnis,
Infernis (vt fama) trahens obliuia venis.

Sic ſenſus erit, q.d. Ægyptij Cimmerijs hiſce tenebris adeò erant obuelati & obcæcati, vt omnium rerum obliti, ex Lethæo inferni amne obliuionem ipſam potaſſe viderentur. Vnde Abulenſ. in Exodi cap. 10. ait, Ægyptios ſumma caligine circumfuſos animâ, memoriâ, & imaginatione perturbatis, nec vbi eſſet cibus; nec vbi potus, nec vbi menſa, aut ſedes, vel quid ſimile recordari potuiſſe.

Dispersi svnt] Non quod Ægyptij vagabundi oberrarent quærentes lucem, nam præ pauore *nemo mouit ſe loco in quo erat*. Exodi 10. 23. ſed *diſperſi ſunt*, id eſt diſiuncti & ſeparati ab inuicem manſerunt, vt nemo alium adire, iuuare, ſolari poſſet, nec viciſſim ab eo opem vel conſolationem in tanto metu accipere. Nam *nemo vidit fratrem ſuum* Exodi 10. 23.

Paventes horrende] Tum ob tenebras, tum ob ſpectra, de quibus mox: ob vtraque enim ita erant pauidi & conſternati, vt neſcirent quo ſe verterent, imò nec loqui nec hiſcere auderent, nec cibo, potu, veſte, aliave recogitare poſſent. Ita Abulenſis in Exodi 10. q. 2.

Cvm admiratione nimia pertvrbati] Græcè eſt, ἰνδάλμασι, id eſt, ſimulacris, viſis, laruis, phantaſmatibus, ſpectris conturbati: quibus ita percellebantur, vt ab ijs ſe necandos putarent, ſi loco ſe mouerent, ac deteriora quæque in ſingula momenta formidarent & exſpectarent. Vnde *admiratione nimia*, vt vertit noſter, id eſt, ſtupore & conſternatione inſolita, *perturbati*, videbantur attoniti & mentis impotes.

Quænam fuerint hæc ſpectra in ſequenti explicat. Porrò ſpectra hæc partim pariebat pauor & ſcelerum conſcientia, hæc enim, æquè ac pauor, triſtes vehementeſque imaginationes menti obijcit, adeò vt pauidus eas ſibi auribus audire & oculis cernere videatur; partim ea immittebat eis Deus per angelos vel dæmones.

Vers. 14. Neqve enim, qvæ continebat illos spelvnca, sine timore cvstodiebat: qvoniam sonitvs descendens pertvrbabat illos, et personæ tristes illis apparentes pavorem illis præstabant] Vatabl. *Neque enim latebra, qua continebantur, ſecuros reddebat ipſos, ſed ſonitus pauore percellens eos circumſtrepebat, laruæq; triſti aſpectu truces offerebantur;* alij, *ſpectra triſtia mæſtis vultibus apparebant.* Pro *ſpelunca*. Græcè eſt, μυχὸς, id eſt, latebra, receſſus, penetrale, intima pars domus vel loci, quale eſt cubile & lectus, in quo attonitos iacuiſſe Ægyptios docet Philo, & Septuag. Exodi 10. 23. Adde, quiuis locus abditus & obſcurus per catachreſin vocatur ſpelunca, quia ſpelunca ob ſuas cauitates, & cauernas, ſummè eſt abdita & obſcura; vnde illud Poëtæ: *ſpeluncis abdidit atris*, id eſt, obſcuris & profundis, profunda enim ſunt obſcura, & obſcura videntur eſſe atra & nigra. Eſt metalepſis. Non ergo Ægyptij fugerunt ad ſpeluncas propriè dictas, vt vult S. Bonauent. cùm nemo auſus fuerit ſe loco mouere, vti dicitur Exodi 10. Simili ſchemate v. 3. hæc cubicula & loca Ægyptiorum, ob tenebras & pauorem vocauit carcerem. Adde initio tenebrarum ſenſim lucem adimentium & increſcentium, aliquos ex metu fugiſſe ad antra & ſpeluncas, ibique terrificis ſonis & ſpectris magis fuiſſe perculſos ob loci horrorem. Ita à Caſtro.

Qvoniam sonitvs descendens pertvrbabat eos] Græcè ἦχοι δὲ καταῤῥάσσοντες αὐτοὺς περιεκόμπουν, id eſt, ſonitus autem perturbantes eos circumſtrepebant, vel cum impetu & fragore (quales edit aqua ex apertis fractiſque cataractis impetuosè erumpens) ipſis oſtrepebant, vel ſoni cum vehementia decidentes & percellẽtes ſtrepebant circum eos; hoc eſt, fragores inſtar tonitrui circumſtrepebant & terrorem incutiebant: videbatur enim eis, quod tonitru ex alto eos feriret, quodq; Deus fulmina in capita eorum vibraret. *Soni percellentes qui.*

Et personæ tristes illis apparentes] Græcè φάσματα, id eſt, viſiones, apparitiones, ſpectra, laruæ mœſtis deiectiſque vultibus triſtes & truces eis offerebantur, quæ phaſmata, ſiue phantaſmata valde augebant terrorem tenebrarum Ægyptiorum: licèt enim hæ eſſent denſiſſimæ, vt viſionem omnem impedirent; tamen in ijs ſubinde intermicabat ignis, vt ſequitur v. 7. cuius lumine ſpectra ab Ægyptiis conſpici poterant. *Spectra Ægyptiorum quæ?*

Porrò perſonæ hæ & ſpectra, non ſolùm imaginaria erant, vt vult Dionyſ. & S. Bonauent. qui dæmones homineſque defunctos cenſet obiectos phantaſiæ Ægyptiorum; ſed & realia, quæ oculis corporis cernebantur, non tantùm noctu in ſomnis, ſed & per diem in vigilia, vti docet Abulenſ. Exodi 10. qui cenſet tenebras has vocari horribiles, propter horribiles vmbrarum & laruarum viſiones. Rurſum ſpectra hæc videntur fuiſſe infantium Hebræorum, quos iniuſtè Ægyptij in Nilo merſerant; grandium quoque iuuenum & virorum, quos ijdem nimijs laboribus, flagellis, & iniurijs occiderãt; item dæmonum, quos in idolis ſuis varijs laruis & formis coluerant, vti Apin ſpecie vituli, Anubin ſpecie canis, Hammonem ſpecie arietis, &c. iuſtè ergo laruis puniti ſunt, qui infantes occidendo, animas eorum in vmbras & laruas tranſire putauerunt, ac laruas dæmonum venerando adorarunt. Inſuper laruæ hæ ſæpè ab angelis vel dæmonibus effinguntur, ſubinde tamen ſunt ipſę animæ defunctorum exiſtentes in purgatorio vel inferno, quæ à Deo ſinuntur egredi & apparere viuis, ad eorum vel admonitionem vel caſtigatio-

Animæ apparentes quorum?

ſtigationem, vti dixi cap. 2. v. 1. ad illa: *Non eſt qui agnitus ſit reuerſus ab inferis.* Deniq; vmbræ & ſpiritus, qui appaiēt, maximè ſolent eſſe eorum, qui fuēre tyranni, violenti, pauperum oppreſſores, in parentes impij, aut crudeliter occiſi, aut miſerè in fraudem inducti & ſeducti, vti multis exemplis deprehenſum eſt. Vide noſtrum Delrio in Magicis, & Thyreum in viſionibus. A

Multa ſupplet hic ſapiens.

Nota, hic multa ſupplet Sapiens, quæ Moyſes tacuit in Exodo. Primò enim harum laruarum Moyſes non meminit. Secundò, verſ. 16. ait Sapiens, ignem in tenebris intermicantem perſtrinxiſſe & perculiſſe Ægyptios, de quo altum eſt in Exodo ſilentium. Tertiò, v. g. ait ſibilos ſerpentum, & ſtrepitus fremituſque beſtiarum (de quibus nil habet Moyſes) mirè exterruiſſe Ægyptios in denſis tenebris pauidos, præſertim cùm earum rerum cauſam ignorarent, vt verſ. 13. habent Græca. Vnde per catachreſin tenebras haſce verſ. 2. & 18. vocat catenam: adeò enim per eas terrebantur, vt nemo ſe loco mouere auderet, perinde ac ſi catena fuiſſet vinctus. Timor enim homines & animalia ita obſtupefacit, vt mouere ſe nequeant, ſed quaſi ſtupefacti & attoniti conſiſtant immobiles, quia in timore calor & ſpiritus animales, qui motus ſunt cauſa, recipiunt ſe à cerebro ad cor, vt illud velut ſedem roborent & muniant: quare cerebrum ijs ad motum & ſenſum, vti vix poteſt. Porrò eò maior Hebræis erat conſolatio & gaudium quòd eodem tempore in clariſſima luce degerent, vt dicitur v. 13.

Timor facit ſtupidos. Curt

Vers. 5. Et ignis qvidem nvlla vis poterat illis lvmen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illvminare poterant illam noctem horrendam] Græcè στυγνὴν, id eſt, triſtem, moleſtam, mœſtam, odioſam, terribilem, tum ob denſitatem tenebrarum earumque continuationem per tres dies, tum propter ſpectra horrenda tenebris ſeſe immiſcentia. Aben Ezra & Caiet. in Exodi 10. per ignem accipiunt lucem celeſtem ſolis & ſtellarum, de quibus ſequitur, q. d. Ægyptijs lucem dare non poterat ſol, luna, & ſtellæ; eiſdem tamen domi lucem præbebant candelæ & lucernæ, ad quas edere, bibere, operari, & ambulare poterant. Verùm hoc contortum & violentum eſt. Quare propriè accipiendus eſt ignis, vti accipiunt ceteri interpretes, q. d. adeò denſæ Ægyptijs erant tenebræ, vt nullæ faces, nullæ tædæ, nullæ lucernæ, nulli ignes ſua vi, græcè βία, id eſt, violentia (ignis enim vis eſt violenta, & violenter omnia illuminat & inflammat (poſſet eas diſpellere vel illuminare, tum quia Deus eis concurſum ſuum, qui neceſſarius eſt ad agendū & illuminandum, ſubtrahebat; tum quia, vt ait Philo lib. 1. de Vita Moſis: *Ignis, quo quotidie vtimur, ſplendor vel aëre turbato extinguebatur, vel vincebatur à craſſiſſimis tenebris, ita vt ſaluis oculis ſummè neceſſarium videndi ſenſum, tamquam exoculati requirerent.* Vbi nota, omnis lux terreſtris eſt mixta igni, imò ex eo prodit velut eius dos & proprietas: quare lux candelæ, lucernæ, facis, &c. reuera ignis eſt lucidus, ſiue lucens. Idem multi ſentiunt de luce cæleſti ſolis & ſtellarum, vti dixi Eccleſ. 43. 3. vnde ſapiens hic vocat limpidas ſiderum flammas. C D

Neqve stellarvm] q. d. Vti nullus ignis terreſtris, ſic nulla lux cæleſtis Ægyptijs lucem dare poterat, ob cauſas iam dictas. Vnde pro *neque poterant*, græcè eſt οὔτε ὑπέμενον, id eſt, *non ſuſtinebant, non audebant*, ſcilicet contra Deum niti, & tam arduum opus aggredi, vt tam denſas tenebras ab eo inductas diſpellere præſumerent. Creatura enim creatori obniti & reluctari non audet, nec valet. Vnde Philo: *Serena*, inquit, *die repente offuſæ ſunt tenebræ, continuis denſiſq; nubibus cælum ſubtexentibus, & nimia conſtipatione interclusis radijs ſiderum, vt dies nil differret à nocturna caligine; tantus enim fuit horror, id eſt, denſitas aëris caliginoſi, vt non admitteret lumen ſiderum propter horrendam craſſitiem.* Iuſtè Ægyptij omni luce cæleſti priuantur, qui lucē diuinæ cognitionis in Moyſe & Hebræis extinguere ſatagebānt, vti docet, B cap. 18. 4.

Alleg. hæ tenebræ Ægyptiacæ viua erāt imago, adeoque præludium tenebrarum inferni. Ita Hugo. Tropol. verò ſignificabant cæcitatē mentis in malo obſtinatæ, ait Origen. in Exodi 10. v. 23. quam nec ignis beneficiorum Dei, nec focus gehennæ, nec flammæ concionum, nec ſidera inſpirationum diſcutere, aut illuminare valent. Pro *limpidæ flammæ*, græcè eſt, ἔκλαμπροι φλόγες, id eſt, *ſplendidæ* fulgidæ, illuſtres *flammæ*, ita vocat radios ſolis & ſtellarum, quia flammarum habent ſpeciem æquè ac vim illuminandi & calefaciendi; vnde Plato cum ſuis cenſuit ſtellas verè eſſe ignes, quem ſecutus Poëta:

Vos, inquit, *æterni ignes* (id eſt ſidera) *& non violabile numen*
C *Teſtor.*

Apparebat avtem illis svbitanevs ignis timore plenvs: et timore percvlsi illivs, qvæ non videbatvr faciei, æstimabant deteriora esse qvæ videbantvr] Ita Græca & Roman. Perperam ergo multi in fine legunt negatiuè, *quę non videbantur.* Senſus eſt, q. d. Cùm nullus ignis terreſtris, nec vlla lux ſtellarum Ægyptijs poſſet dare lucem, quæ eis voluptatem facultatemque comedendi, ambulandi, & operādi afferret; Deus tamen immittebat eis intermicantes ignes quaſi fulgetra, non ad voluptatem, ſed ad terrorem, ſcilicet ad hoc vt ſpectra horrenda, quæ ipſe ſubmittebat, ignis huius luce videre & ſpectare poſſent. Vnde *timore perculſi eius, quæ non videbatur*, ſcilicet plenè & perfectè (vtpote impedientibus tene- **Vers. 6.**
D bris) *faciei*, putà ſpectrorum, *æſtimabant deteriora eſſe, quæ videbantur.* q. d. Cùm ſpectra hæc imperfectè, & quaſi dimidiatè tantum, ſe, ſuaſque facies oſtentarent Ægyptijs, ipſi ſpectra hæc, quæ videbant, æſtimabant in ſe eſſe deteriora, quàm oculis videbantur; putabant enim aliqua peiora, quæ non videbant quaſi abſcondita latere ſub ijs, quæ videbant. Id faciebat horror & metus: hic enim ſemper deteriora, quàm à parte rei ſint, apprehendit, metuit & auguratur, vti videre eſt in meticuloſis & hydrophobis, qui phlegmate frigido abundantes vmbras, imò omnia tuta timent, v. gr. ne domus ruat, ne flumen eos abripiat, ne quod animal eos inuadat & laniet, &c.

Pro *apparebat autem illis ſubitaneus ignis*, græcè eſt, διεφαίνετο δὲ αὐτοῖς μόνον αὐτομάτη πυρά, id eſt,

eſt, *apparebat autem illis ſolis vel ſolum ſpontanea pyra*: vbi ſingula verba habent Emphaſin, & nouam terroris cauſam ingerunt. Primò enim, διεφαίνετο, id eſt, apparebat, interlucebat, intermicabat, tranſlucebat, ſignificat ignem hunc obiter & in tranſcurſu, inter tenebras emicuiſſe, inſtar coruſcationis & fulguris & mox diſparuiſſe, ac poſt modicum ſubitò & inopinatò rurſus coruſcaſſe; itaque hac ſui oſtentatione & diſparitione continuum Ægyptijs pauorem incuſſiſſe. Fulgura enim & fulgetra mirè homines percellunt. Rurſum ignem hunc non è longinquo vti fulgura, ſed è vicino apparuiſſe, ita vt Ægyptiorum propè afflaret oculos, ac penè adureret.

Secundò, τὸ *ſolum* notat Ægyptios ſolos hæc vidiſſe, non Hebræos; rurſum nil niſi fulgura cum ſpectris Ægyptios aſpexiſſe, quoad reliqua verò fuiſſe denſiſſimas tenebras, quæ omnia ſimul iuncta terrorem augebant: Nam & fulgura in tenebris magis exhorreſcimus, quàm in lumine.

Tertiò, τὸ αὐτομάτη, ſignificat coruſcationem hanc fuiſſe fortuitam, ſpontaneam, caſualem, improuiſam, ſine præuia cauſa vel impulſu. Improuiſa autẽ mala magis terrefaciunt: præuiſa enim tela minùs feriunt.

Quartò, πυρὰ ſignificat ingentem fuiſſe hunc ignem, adeò vt pyram, id eſt ingentem aceruum ignium collucentium efficerent, quæ eis omnium rerum incendium comminabatur. Pyra enim hæc erat fulminea, adeoque non aliud, quã conglobata fulmina eſſe videbatur. Vnde meritò metuebant, ne fulminibus hiſce afflarentur & necarentur, ſicut fulmine afflatus fuit Simeon Stylites vir miræ orationis, teſte Ioanne Moſco in Prato ſpirituali c. 57.

Et timore percvlsi eivs, qvæ non videbatvr, faciei, æstimabant deteriora esse, qvæ videbantvr] Pro *faciei*, græcè eſt, ὄψεως, id eſt, *viſionis*, hoc eſt rei viſæ, putà ignis qui videbatur, & facierum ſiue ſpectrorum, quæ per ignem videbantur. Vnde Græca ad verbum habent; *Exterriti verò non viſa* (plenè ſcilicet & perfectè) *illa viſione putabant peiora, quæ cernebantur*, q. d. magis terrebantur Ægyptij ex eo, quòd ignem & ſpectra non plena, ſed ſubobſcura facie & ſuperficie viderent: vnde putabant ea deteriora & horribiliora eſſe, quàm reuera erant, quia imaginabantur ſub viſis occultari alia maiora, quæ ſeſe videnda non præberẽt, è quibus ſibi damna grauiſſima, imò mortem & exitium imminere pauentes augurabantur, maximè verò timebant, ne laruæ & ſpectra eos inuaderent & enecarent. Vnde Cantacuzenus exponit, eos ignem hæc ſpectra oſtendentem ita exhorruiſſe, vt mallent eſſe in denſis tenebris, quàm in luce tam formidabili, totque ſpectris horrenda.

Nota τὸ *eius, quæ non videbatur faciei*. Solent enim vmbræ & ſpectra faciem habere vmbroſam, atram, obſcuram, ac ſæpè veſte aut velo obtectã inſtar lugentium: imò ſubinde non niſi per tenuem vmbrã ſeſe videnda exhibent, quin & ſine vmbra, ſiue facie & ſpecie, ſolo motu, ſtrepitu, aut voce ſe auditui obijciunt: ita vt non videantur ſed audiantur dumtaxat, vti ſeſe exhibuit vmbra Samuëlis videndam Pythoniſſæ, ſed audiendam dumtaxat Sauli. 1. Reg. 28. 14.

Vers. 7. Et magicæ artis appositi erant derisvs, et sapientiæ gloriæ correptio cvm contvmelia] Græcè: μαγικῆς δὲ κατέκειντο ἐμπαίγματα τέχνης, id eſt, *magicæ autem artis ludibria iacebant*, vel ſignificantiùs *appoſita erant*. q. d. Non tantùm magicæ magorum Pharaonis artes ad auertendas tenebras, ceteraſque plagas à Deo per Moyſem Ægypto inflictas *iacebant*, id eſt, infirmæ erant & inualidæ ad eas auertendas, ſed & in deriſum appoſitæ & expoſitæ ſunt; ac in ludibrium abierunt. Deus enim irriſit magiam Ægyptiorum hoc tenebrarum timore, & hiſce earum ſpectris, quæ magi omni ſua arte & dæmonum ope, nec à ſe, nec ab alijs depellere potuerunt; quare ipſe Pharao, ceterique Ægyptij magos velut impotentes & fallaces obiurgarunt, & irriſerunt, teſte Ioſepho libr. 2. Antiq. cap. 5. vel iuxta aliam ſectionem 13. ipſique magi cum ceteris Ægyptijs in tenebris hiſce & ſpectris trepidationem & pauorem, quem diſſimulare & tegere non valebant, præ ſe ferentes, ridiculos ſeſe præbuerunt cuiuis aſpicienti, vtpore qui ſuperbè iactaſſent ſe per magiã omnia Moyſis opera thaumaturga, inſtar telarum araneæ diſcuſſuros, ita ſe explicat Sapiens dum ſubdit: *Illi enim qui promittebant timores expellere ſe ab anima languente, hi cum deriſu pleni timore languebant*. Quocirca hic propriè non agitur de tertia Ægypti plaga, quæ fuit Sciniphum, licèt id nonnulli velint, in qua victi magi, cùm eas inſtar Moyſis producere non poſſent, ſuam imbecillitatem confiteri coacti exclamarunt: *Digitus Dei eſt hic*. Exodi 7. v. 19. ſed agitur hìc de nona plaga tenebrarum & ſpectrorum, quæ mirum non ſolùm Ægyptijs, ſed & magis ipſis incuſſit terrorem, itaque ipſos cum magia deridiculos oſtendit, omnibuſque riſu & cachinno exſibilandos propoſuit. Igitur ex hoc loco conſtat magos Pharaonis, licet tertio ſciniphum ſigno à Moyſe victos, non ceſſaſſe tamen Moyſi obſiſtere, ideoque in nona hac tenebrarum plaga, cùm per magiam eam diſcutere vellent nec poſſent, ridendos ſeſe omnibus exhibuiſſe, qua in re magiæ, ſuæ pœnas dederunt. Ita Cantacuzenus.

Huc accedit Vatabl. qui vertit: *Interim ludibria artis magicæ iacebant cum calumnia per iactantiam ſapientiæ contumelioſa*. Et Ianſen. qui ſic explicat, q. d. Illæ magorum illuſiones, quibus patrando eadem mira, quæ patrabat Moyſes, illudebant Pharaoni ceteriſque Ægyptijs contra Moyſem, iam iacebant, id eſt, victæ ſuccumbebant, nec poterant Moyſi reſiſtere. Id ſignificant Græca. Hic ſenſus verus eſt, at non adæquat, nec exhaurit fundum Script. quæ inſuper aſſerit, artes magorum cum magis abijſſe in deriſum & ludibrium.

Secundò, Noſter à Caſtro appoſitè ſic exponit, q. d. Appoſiti erant deriſus, id eſt, ludibria, illuſiones & præſtigiæ aderant; laruæ enim & ſpectra ludificabant, & perſtringebant oculos magorum & Ægyptiorum, vt putarent ſe videre horrenda, quæ reuera non videbantur: hiſce ergo ludibrijs oculi magorum, inani & falſa ſpecie rerum capti tenebantur, idque congrua talionis

lionis pœna, vt ſcilicet hiſce ſpectris illuderentur illi, qui ſuis impoſturis alios deluſerant, ac præſtigijs præſtringerentur ipſi præſtigiatores. Digreditur hîc Holcot lect. 189. vt oſtendat magicis artibus addictos rideri, non tantùm à Deo, angelis, & hominibus, ſed & ab ipſis ſuis dæmonibus.

Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia] id eſt, contumelioſa *correptio*, vel redargutio *gloriæ*, id eſt, gloriationis *ſapientiæ* id eſt, de ſapientia, repete *appoſita erat*, q. d. Magi gloriabantur & iactabant ſe potentiores eſſe, quàm erat Moyſes & Deus Hebræorum: dictitabant enim ſe noſſe magiam, id eſt, artem magis arcanam & mirificam, quam nō norat Moyſes: ſed Deus per Moyſem hanc inanem & ſuperbam gloriationem magorum corripuit, & redarguit eum eorum dedecore & contumelia, dum eis tantum per tenebras & ſpectra terrorem incuſſit, vt expaleſcerent & contremiſcerent; à quo omni ſua arte magica ſe liberare, & expedire non valuerunt: quare ſuo malo didicerunt omnem ſuam magiam nil valere contra Dei virtutem; nec ſuas artes poſſe amoliri ſupplicium, quo premebantur. Hunc eſſe ſenſum, liquet ex Græco, qui habet: καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονίας ἔλεγχος ἐφύβριστος, quod Complut. vertunt: *Et in prudentia iactantiæ correptio contumelioſa.* Vaticani: *Et iactantiæ de ſapientia* (Ianſen. *de prudentia*) *erat correptio cum contumelia.* Clare Clarius: *Et arrogantis iactantiæ correptio cum contumelia.* Nam *vbi fuerit ſuperbia, ibi erit & contumelia: vbi autem eſt humilitas, ibi & ſapientia.* Prouerb. 11.2.

Pro *correptio*, græcè eſt, ἔλεγχος, id eſt, redarguto ſtringens, ratio conuincens, demonſtratio oſtendens vitium & falſitatem. Pauor enim & tremor magorum ad oculum eos redarguebat, eorumque infirmitatem & fallaciam omnibus oſtendebat.

Vers. 8. Illi enim, qui promittebant timores et perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant] Græcè *Hi ridiculo timore languebant*; alij, *Hi eodem timoris morbo ridiculè afficiebantur*; Vatabl. *Iidem ridicula formidine laborabant.* Minus rectè Cantacuzenus vertit: *ridicula religione*, vel potiùs *reuerentia* (hanc enim ſignificat εὐλαβείᾳ) *laborabant*, q. d. Magi, vt ſuam infirmitatem tegerent, dicebant ſe religione & iuſſu ſuorum Deorum prohiberi, ne obſiſterent Moyſi. Hoc enim dicere erat ridiculum, cum Moyſes vnius veri Dei cultor Ægyptios cum omnibus ſuis Dijs ad certamē prouocaret, & per tot plagas oppugnaret, ac expugnaret. Senſus ergo eſt. q. d. Magi promittentes ſe tenebras cum ſpectris, indeque natos timores penitus depulſuros, hi ipſi ijſdem timoribus percellebantur, vt pauidi, anxij, pallidi, tremuli, neſcirent quò ſe verterent. Vocat *ridiculum timorem*, quia timebant vmbras & ſpectra rerum, quæ reuera non erant, nec re ipſa extabant, vti pueri percelluntur inani vmbrarum metu, iuxta illud pſal. 52. 6. *ibi trepidauerunt timore, vbi non erat timor.*

Vers. 9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat, transitu animalium et serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant, et aerem, quem nulla ratione quis effugere posset, negantes se videre] Pro *nihil ex monſtris*, Noſter cum Regijs legit, οὐδὲν τερατῶδες, id eſt, *nihil monſtroſum*: ſed Complut. & Vatican. legunt, οὐδὲν ταραχῶδες, id eſt, *nihil turbulentum* vel terrificum; vnde vertunt: *Etſi nihil illos terrificum terruiſſet*: Senſus eòdem redit, q. d. Etſi à parte rei nihil eſſet monſtroſum vel terrificū, quod Ægyptijs terrorem incuteret, tamen cùm in tenebris audirent voces, & ſonitus animalium tranſeuntium ad quærendum pabulum, ac præſertim ſerpentium præ fame & tenebris ſibilantium, trepidantes penè exanimabantur; adeo vt nec aërem inuitabilem, quem ſcilicet nemo vitare poteſt, vellent vel auderent reſpicere, ſed eum velut monſtris ſpectriſque plenum horridumque refugerent, optantes in antris abdi & claudi. Qui enim timore percelluntur, fugiunt videre & videri, adeoque cælum, aërem, & terram oculis aſpicere metuunt & horrent. Eſt metonymia & catachreſis. Aër enim, quia ſubtiliſſimus propriè aſpici & videri nequit; dicuntur tamen timidi eius aſpectum refugere, tum quia ea. quæ in aëre viſibiliter fiunt, vti ſpectra & monſtra, videre nolunt; tum quia aërem ipſum vitare cupiunt, anguloſque & latebras quærunt, quibus ſe à rebus terrificis, quæ in aëre fiunt, ſubducant & abſcondant.

Cum enim sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis] S. Gregor. 27. Moral. cap. 18. legit *condemnationi.* Vers. 10. Complut. & Vatican. *condemnata*; alij, *Data eſt in omnium condemnationem*; alij pro μαρτυρεῖ, id eſt, *dat teſtimonium*, legentes μάρτυρι, id eſt, *teſte*, vertunt: *proprio teſte condemnata.* Græca enim addūt, ἰδίως, vel ἰδίῳ, id eſt, *propriè* vel *proprio* quo caret vulgata. Omnia hæc eòdem redeunt, ac ſignificant nequitiam, id eſt, prauam ſceleratamque conſcientiam eſſe timidam pauidamque, ac timere vltionem pœnaſque ſcelerum, etiam vbi nullæ ſunt, eò quòd ipſa agnoſcat, ſibique teſtificetur ſe eſſe ream, ac obnoxiam condemnationi, ideoque mereri pœnas, quas timet & expaueſcit. Ipſa ergo nequam conſcientia, velut teſtis & iudex hominem condemnat. Nam tacitâ confeſſione mutaque voce clamat, ac reo occlamat: tu talia & tanta ſcelera perpetraſti, ergo mereris talia & tanta ſupplicia, quæ ſine dubio Deus tibi irrogabit, & fortè nunc in hiſce tenebris, & terroribus irrogare deſtinauit. Hinc Syrus vertit: *Quoniam malitia eorum teſtatur de illis, & condemnat eos, quia fecerunt mala.* Arabicus: *Quia malum eſt proprietas fraudis, quæ teſtatur illi, & iudicat de eo.*

Huic gnomæ affines ſunt illæ: *Nocens metuit pœnam, innocens nec caſum. Nec ſpina bonos lædit, vel mus improbum. Mali principij malus finis. Nocens ſe iudice nunquam abſoluitur.* Moral. diſce hîc quanta ſit vis conſcientiæ, vtpote quæ hominem beatum vel miſerum efficiat. *Gnoma de timore impiorum.*

Audi S. Ambroſ. lib. 1. Offic. *Non*, inquit, *ſecundum forenſem abundantiam æſtimanda eſt beatitudo ſingulorum, ſed ſecundum interiorem conſcientiam, quæ innocentium & flagitioſorum merita diſcernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumq;* arbi-

arbitra. Et vberiùs D. Chryſoſt. hom. 1. in epiſt. ad Rom. *Animi,* inquit, *tranquillitatem & lætitiam non principatus magnitudo, non pecuniarum copia, non potentiæ tumor, non corporis fortitudo, non menſæ ſumptus, non veſtium ornatus, non aliud quidquam rerum humanarum afferre conſueuit, præterquam conſcientia bona, quam certè qui puram habet, vt pannoſus ſit, vt cum fame luctetur, tamen tranquillior beatiorq; eſt iis, qui inter delicias degunt.* Quocirca meritò exclamat Auctor ſerm. 10. ad fratres in Eremo apud S. Auguſtin. *O conſcientia ſancta, in terra adhuc es, & in cælo habitas! Gaude ô anima ſancta, ſanctâ conſcientiâ decorata, gaude cæleſti & æterna gloria.* Vis exempla? accipe. S. Auguſtin. lib. ad Secundinum Manich. cap. 1. *Senti,* ait, *de Auguſtino quidquid libet, ſola me conſcientia in oculis Dei non accuſet.* S. Gregor. Nazianz. Orat. 27. *In omnibus,* inquit, *rebus conſiliarij loco rationem, Deiq; iuſtificationes habeo, à quibus plerumque etiam nullo accuſante conuincor, & rurſus condemnantibus multis abſoluor.* S. Bernard. ad Eugen. *Quid,* inquit, *in terra quietius & ſecurius bonâ conſcientiâ? Damna rerum non metuit, non verborum contumelias, non corporis cruciatus, quæ & ipſa morte magis erigitur quàm deprimitur.* Denique S. Iob ca. 16. 20. bonæ conſcientiæ teſtimonio in tot afflictionibus exultat: *Ecce,* inquit, *in cælo teſtis meus, & conſcius meus in excelſis.*

SEMPER ENIM PRÆSVMIT SÆVA (Græcè χαλεπά, id eſt, grauia, moleſta, ſæua, difficilia, aſpera, acerba, dura & dira) PERTVRBATA CONSCIENTIA] Nonnulli Codices addunt: *Frequenter enim præoccupant peſſima redarguente conſcientia,* ſed id delent Roman. & Græca. Videtur enim eſſe alia verſio, vel certè explicatio ſententiæ iam dictæ. Arabicus vertit: *Et ille* (impius) *accipit ſemper res difficiles & peruerſas. Præſumit,* ſcilicet *timida nequitia,* quæ præceſſit: hæc enim perturbatur & terretur à conſcientia propria. Nam *conſcientia,* hic eſt ablatiui caſus. Græcè eſt, συνεχομένη τῇ συνειδήσει, id eſt, contenta intra conſcientiam, vel latens in conſcientia, aut coniuncta conſcientia, cuius vocem & teſtimonium ſibi iugiter occlamans nequitia, & nequam effugere nequit. Alij legunt, συνεχομένη. q. d. Malitia præſumit ſæua, quæ malæ conſcientiæ congruunt & conueniunt. Alij neruoſiùs legunt, συναγχομένη τῇ συνειδήσει, id eſt, nequitia conſtricta, coarctata, vel compreſſa à conſcientia; ſicut reus conſtringitur laqueo, dum ſtrangulatur & ſuffocatur: Simili enim modo conſcientia nequitiam & hominem nequam coarctat, angit & ſtrangulat: ἄγχω enim idem eſt quod ſtrangulo, ſtringo, obſtricta gula coërceo, obtorto collo in vincula duco, præfoco, ango, conſtringo fauces ſiue guttur. Hoc noſter ſecutus vertit: *perturbata à conſcientia.* q. d. Nequitia & homo nequam vbique pauidus, ſemper timet ſibi imminere ſcelerum pœnas, quia conſtringitur pauoribus conſcientiæ, quæ illum ſuæ nequitiæ arguit, & ad pœnam condemnat. Conſcientia enim velut tortor nequitiam & hominem nequam, quaſi reum mille timoribus, angoribus, mœroribus, ſuſpicionibus ceu laqueis conſtringit, coarctat, anguſtat, ſtrangulat, ſuffocat.

Conſcientia ſtrangulat reum.

Pro *præſumit,* græcè eſt, προσείληφε, id eſt, aſ-

A ſumit, ad ſe ſumit, ſibi velut reo applicat, ſibi repræſentat: item adiungit & auget, vt mala ingruentia maiora ſuſpicetur eſſe quam reuera ſint.

Noſter videtur legiſſe, προείληφε, id eſt, præſumit, præoccupat, anteuertit, præſagit, præcognoſcit, præuidet, anticipat animo & mente ſupplicium priùs, quàm re ipſa inferatur & ingruat. Nam vt ait Plutarch. libr. de Tranquill animi: *Facinoroſa conſcientia in anima inſtar eſt vlceris in corpore, vtpote, quæ pœnitentiam relinquat lancinantem iugiter, peruellentemq; animam.* Et in libro de Sera Numinis vindicta: *Malitia,* inquit, *coniunctum, aſſiduoque ipſam torquentem ac affligentem geſtat dolorem: quemadmodum enim flagitioſus quiſq; vltimo affligendus ſupplicio, corpore ſuo propriam fert crucem, ita improbitas ex ſe ipſa ſupplicium ſibi ſtruit &c.*

Mor. mala conſcientia eſt timida.

B Moraliter. quàm mala conſcientia ſit timida & pauida, graphicè deſcribit Iob cap. 15. 21. dicens: *Sonitus terroris ſemper in auribus illius, & cum pax ſit, ille ſemper inſidias ſuſpicatur. Non credit, quòd reuerti poſſit de tenebris ad lucem, circumſpectans vndique gladium.* Et Salomon: *Fugit impius nemine perſequente.* Prou. 28. 1. & S. Cyrill. li. 11. in Ioan. capit. 32. *Magna quædam res conſcientiæ certæ ſtimulus eſt, qui quando perperam aliquid agimus, etiam nullo præſente ingenti nos metu exagitat.* S. Ambroſius verò lib. 1. Offic. c. 12. *Peccator,* inquit, *quamuis foris abundet & deliciis diffluat, odoribus fragret, in amaritudine animæ vitam exigit. Vita facinoroſi, vt ſomnium, aperuit oculos, tranſiuit requies eius, euanuit delectatio, licet ipſa, quæ videtur, etiam dum viuunt, impiorum requies in inferno ſit: viuentes enim in in-*

Gnoma.

C *ferna deſcendunt. Vides commitium peccatoris? interroga conſcientiam eius, nonne grauiùs fœtet omnibus ſepulchris? Intueris lætitiam eius, opum abundantiam? introſpice vlcera, & vibices animæ eius, cordiſq; mœſtitudinem,* alibi: *Nihil eſt, quod tam ſummo dolori ſit, quàm ſi vnuſquiſque poſitus ſub captiuitate peccati, recordetur vnde lapſus ſit. Ita grauis culpa eſt conſcientiæ, vt ſine iudice ſe puniat, & velare ſe cupiat, & tamen apud Deum nuda ſit.* Elegantiſſimè autem S. Chryſoſtomus hom. 1. de Lazaro, de diuitis cõſcientia ita loquitur: *Explica mihi iſtius conſcientiam, & videbis intus grauem peccatorum tumultum, ingentem metum, tempeſtatem, turbationem. Videbis velut in curia mentem ad thronum conſcientiæ conſcendiſſe regalem, & tamquam iudicem quempiam ſedentem, & cogitationes loco carnificum adhibentem, in*

D *equuleo ſuſpendentem, lateraq; conſcientiæ radentem vngulis, pro commiſſis vehementer inclamantem, cùm nemo ſciat, niſi quod ſolus Deus hæc videre nouerit.* Rem verò exemplo illuſtrans, ſic proſequitur: *Etenim qui committit adulterium, etiamſi millies fuerit diues, etiamſi nullum habeat accuſatorem non deſinit tamen intus ſe ipſum accuſare, & voluptas quidẽ temporaria eſt, dolor verò perpetuus. Timor vndique ac tremor, ſuſpicio & anxietas, angulos metuit, vmbras ipſas formidat, ſuos ipſius famulos conſcios, inſcios, illam ipſam, quam corrupit, & virum, quem affecit contumelia. Obambulat amarum accuſatorem circumferens conſcientiam, cum ſit ſuo ipſius iudicio damnatus, nec vel ad breue tempus poſſit reſpirare. Idem patiuntur & qui rapinam exercent, & qui fraude lucrum faciunt, hoc & ebrioſi, & ſumma, quotquot in peccatis viuunt.* Porrò S. Auguſtinus in pſalm. 45. *Inter omnes,* inquit, *tribulationes humanæ animæ nulla eſt maior tribulatio,*

bulatio, quàm conſcientia delictorum. Idem in pſalm. 36. conc. 2. *Quiſquis,* ait, *malus eſt, male ſecum eſt, torqueatur neceſſe eſt, ſibi ipſi tormentum eſt: ipſe enim eſt pœna ſua, quem torquet conſcientia ſua. Fugit ab inimico quò potuerit, à ſe quo fugiet?* Denique Seneca licèt Ethnicus: *Bona,* inquit, *conſcientia prodire vult & conſpici, ipſas nequitia tenebras timet. Prima, & maxima peccantium pœna eſt, peccaſſe: nec vllum ſcelus impunitum eſt, quoniam ſceleris in ſcelere ſupplicium eſt. Proprium eſt nocentium trepidare.* Hæc ipſe epiſt. 27.

Exempla. Exempla ſunt in Adam & Eua, qui poſt peccatum audientes vocem Dei ambulantis per paradiſum, pauidi abſconderunt ſe Geneſ. 3. In Cain, qui occiſo Abele vrgente conſcientia: *Omnis,* inquit, *qui inuenerit me, occidet me.* Geneſ. 4. 14. In fratribus Ioſeph, qui ab eo durè accepti: *Meritò,* inquit, *hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrum.* Geneſ. 42. 21. Vide Senecam in Oreſte, cuius furias ipſe graphicè depingit. Et Ciceronem pro Roſcio Amerino, vbi ſceleratorum & ſcelerum furias graphicè pingit, flammas & faces deſcribit. Ex aduerſo *charitas* (quam parit probitas, probaque conſcientia) *foras mittit timorem.* 1. Ioan. 4. 18. *Et Fugit impius nemine perſequente: iuſtus autem quaſi leo confidens abſque terrore erit.* Prouerb. 28. 1. vide ibi dicta. Nam vt ait S. Gregor. lib. 12. Moral. cap. 21. *Nil ſimplici corde felicius, quia quod innocentiam erga alios exhibet, nihil eſt quod pati ab alijs formidet. Habet enim quaſi arcem quamdam fortitudinis, ſimplicitatem ſuam. Nec ſuſpectus eſt pati, quod ſe feciſſe non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur: In timore Domini fiducia fortitudinis. Qui & rurſum ait: Secura mens quaſi iuge conuiuium. Quaſi enim continuatio refectionis eſt, ipſa tranquillitas ſecuritatis.*

Verè S. Ambroſ. in pſalm. 39. *Quis,* ait, *puritate pectoris dulcior fructus? Quis cibus ſuauior quàm is, quẽ animus bene ſibi conſcij, & mens innocentis epulatur. Hinc illud: Secura mens quaſi iuge conuiuiũ.* Prouerb. 15. 15. vide ibi dicta. Nihil ergo timidius peccatore, nihil audacius iuſto. Cauſæ ſunt tres.

Cauſa Prima. Prima, quòd concupiſcentia & paſſiones animi, quæ peccata creant, animum emolliant & effeminent. Earumdem verò victoria, quæ fit per virtutem, animum fortem, virilemque efficiat.

Secunda. Secunda, quòd conſcientiæ ſtimuli mentem peccatoris iugiter lancinent, rodant, eiuſque vigorem exedant: iuſto vero virtus ipſa, quam exercet, & conſcientiæ probitas animos addant.

Tertia. Tertia, quod peccator à gratia Dei deſeratur, iuſtus verò eadem polleat; gratia autem Dei eſt omnipotens: nam per eam omnia fieri poſſunt, quantumuis ardua: ſine illa verò nil boni effici poteſt; vnde iuſtus eſt magnanimus & confidens, peccator autem puſillanimis & timidus inſtar muris.

VERS. 11. NIHIL ENIM EST TIMOR NISI (Nonnulli Codices hic interſerunt, *præſumptionis adiutorium;* Vatabl. *temeritatis adiumentum;* ſed hæc delent Roman. & Græca) PRODITIO COGITATIONIS AVXILIORVM] *Tò cogitationis,* in vulgata poteſt referri ad *tò proditio,* q. d. Timor non eſt aliud, quàm proditio & perditio cogitationis & mentis, quæ ſi libera eſſet à timore, excogitare poſſet plura auxilia, quibus rem, quam timet, depelleret: iam autem plena timore id præſtare nequit.

Græca tamen *τὸ cogitationis,* referunt ad *τὸ auxiliorum.* Sic enim habent: *Nil enim aliud eſt timor, niſi auxiliorum è cogitatione vel ratione proficiſcentium proditio.* Sed eodem redit ſenſus. Timor enim ideò prodit & perdit hæc ſui auxilia & remedia, quia perdit & adimit homini cogitationem & rationem, ne poſſit auxilia hæc excogitare. Metus enim adimit ligatque mentem, motum, memoriam, & linguam. Vnde pauidi fiunt mentis inopes, immobiles, immemores, elingues, vt nec intelligere, nec mouere ſe, nec recordari, nec loqui valeant, ſed corpore & animo quaſi obſtupeſcant. *Pauidi obſtupeſcunt.* Cauſam dat Ariſtot. in Problem. ſect. 27. *Cauſa* quòd in metu ſpiritus & calor confugiant ad roborandum cor: vnde extremæ partes frigent & rigent. Hinc pallor in facie, tremor in manibus & labris, ſtupor in capite & pedibus, algor in cute rigor in lingua.

Probat quod dixit, timidam eſſe nequitiam, ideoque ſæua ſemper præſumere, ex eius rei cauſa, quæ eſt, quòd timor adeò malum quod timet apprehendat & metuat, vt illi quaſi victus ſuccumbat, ſeſeque dedat: quare de eius auxilijs & remedijs adinueniendis cogitare nequit; ſed eorum quaſi eſt proditor & perditor. Eſt metaphora ſumpta à militibus timidis in arce obſeſſis, qui ex timore arcem hoſti obſidenti produnt & dedunt. Simili enim modo timor arcem rationis & mentis, quæ varios malum quod timetur, euadendi modos & vias excogitare poſſet, ita debilitat, ſtringit & ligat, vt eam prodat tradatque hoſti, putà malo quod timetur, ac deſperationi, quo fit, vt peſſima quæque ſibi imminere auguretur, eaque vitatu eſſe impoſſibilia ſibi perſuadeat. Timor enim rationi & menti ſubeſſe, ac ab ea ſe regi & moderari ſinere debuerat, quare fidem illi debitam fallit, imò illam prodit, dum illi conſilium & fiduciam adimit, illamque facit ſui impotem, pauidam, anxiam & deſperantem. Quocirca hæc timoris proditio in re non eſt aliud, quam inopia conſilij, ac cogitationum defectio & deſertio, quòd ſcilicet homo per trepidationem æſtumque timoris ita abripiatur, vt prodatur, id eſt, deſeratur à cogitationibus mediorum & auxiliorum, quibus poſſet malum, quod metuit euadere. Vnde nonnulli ex Græco vertunt: *Nihil eſt metus, niſi defectus vel deſperatio excogitandi conſilij.* Sic enim milites timidi, dum ducem deſerunt, eum hoſti produnt & tradunt. Hinc & prodere Latinis ſubinde idem eſt, quod abijcere, deſerere, dimittere, repellere. Prodere enim idem eſt, quod porrò dare, id eſt, proijcere, propellere, excludere, ait Seruius. Vnde Virgil. lib. 1. Æneid.

Nauibus (infandum) amiſſis vnius ob iram,
Prodimur, atque Italis longè diſiungimur oris.

Prodimur ergo idem eſt, quod *diſiungimur.* Sic quoq; hic accipi patet ex v. 14. vbi ait: *animæ deficiebant traductione,* Græcè *προδοσίᾳ* id eſt, *proditione.*

Moral. hic diſce quantum malum ſit timor, vtpote qui hominem prodat & perdat. Vnde *Mor. damna timoris.* *ſemper in prælio ijs maximum eſt periculum, qui maxime timent,* audacia pro muro habetur, ait Saluſt. de Coniur. Catil. *Quodcumq; additur ſubſidio, id corrumpitur timore fugientium,* ait Cæſar. libr. de *Gnoma.* Bello Ciuili: *Plerumque in ſummo periculo timor miſeri-*

miſericordiam non accipit ait idem libr. 7. *Hæc natura eſt magnis timoribus, vt quod euenit deterius credant* ait Tacit. Annal. libr. 15. *In periculis Reipublicæ, qui ſingulatim pertimeſcunt, in timore potiùs, quam in virtute opprimentur*, ait Iul. Capit. in Max. & Balbino. *Timor mentem agens attonitam non ſinit vtiliora decernere*, ait Procop. de Bell. Perſ. libr. 2. *Montium vertices hoſtium ſpeciem præbent, animo ſemel timore oppreſſo*, ait G. Pachim. hiſtor. libr. 4. *Timidi & ignaui ad deſperationem formidine properant*, ait Tacitus libr. 2. Hiſtor. *Qui natus eſt eiuſmodi, vt metuat omnia, etiamſi mus ſtrepitum edat, belluarum ſimili quadam ignauia timidus habendus eſt, & qui muſcipulam vt morbi timeat*, ait Ariſtot. 3. Ethic. capit. 7. *Sine animi præſentia ars contra periculum nihil prodeſt. Timor enim memoriam excutit & ars amittitur animo langueſacto*, ait Thucydides lib. 2. *Principum timiditas, maxima eſt cauſa cædium: fiducia ſui, placidos eos & manſuetos, & à ſuſpicionibus vacuos reddit. Ita ferarum quoque, quæ à cicuratione ſunt alieniſſimæ, timidæ ſunt & omni ſtrepitu terrentur: generoſæ autem non aſpernantur huiuſmodi blandam tractationem, quæ propter fiduciam ſui faciliùs alijs ſe committunt*, ait Idem in Artaxerxe: *Hæſitabunda & formidoloſa peritia, egregium aliquid audere haud quaquam conſueuit*, ait Procop. de Bello Goth. libr. 2. *Timiditas eſt corrupti legitimi iudicij de rebus metuendis, aut non metuendis, ſiue ignorantia terribilium & non terribilium, & neutrorum*, ait Hierocles lib. de Iuſtitia. Pauidi enim minora mala timent, at maiora non apprehendunt, nec timent: quare dum fugiunt minora, incidunt in maiora. Sic peccator timens amittere opes, famam, vitam, peierat, ſceleraque patrat, quibus cælum & æternam felicitatem amittit. Sapiens verò & conſtans timenda timet, non timenda non timet. Timenda verò timet eo modo & moderatione, qua oportet & recta ratio dictat.

Aliter Lyran. proditio, inquit, hic idem eſt, quod oſtenſio & manifeſtatio. Timor enim in facie efficiens pallorem, prodit, id eſt, manifeſtat cogitationem auxilij: quia ſignificat quod timens auxilium deſiderat, & cogitat de illo. Verũ hoc frigidius eſt. Porrò Syrus aliò abit: *Quid*, ait, *eſt timor, niſi conſummatio malitiæ, & adiutor cogitationum, qui eſt interius?* Viciniùs Arabicus: *Quia timor*, ait, *non eſt aliud, niſi formido tormentorum propter cogitationem.*

Myſticè Hugo: Impius, inquit, timens non cogitat de auxilio Dei; ſi enim hoc cogitaret vtique diceret: *In Deo ſperaui, non timebo quid faciat mihi homo.* Pſal. 55. 12. Et: *In Domino ſperans non infirmabor.* Pſal. 25. 1.

VERS. 12. ET DVM INTVS MINOR EST EXPECTATIO, MAIOREM COMPVTAT INSCIENTIAM EIVS CAVSÆ, DE QVA TORMENTVM PRÆSTAT] *De qua*, ſcilicet nequitia, ſiue malitia ſuppliciũ, quaſi meritum culpæ fructum, & ſtipendium ſibi producit & exhibet. Pro *inſcientiam*, alij legunt per Diaſtolen, *in ſcientiam*, id eſt, propter ſcientiam, alij, *conſcientiam*; alij, *potentiam*. Qui *in ſcientiam* legunt, hunc nõ ineptum dant ſenſum, q. d. dum in timore internè minor eſt expectatio mali euentus ſecundùm ſe, hanc tamen animus meticuloſus maiorem æſtimat, quòd nouit & anxiè conſiderat cauſam, de qua tormentum ſibi præſtat, id eſt, torquetur, pauet, angitur, ex eaque coniectat euentus peſſimos, & peiores, quam euenturi ſint eoſque ſibi fingit. Verùm legendum eſt per Syſtolen *inſcientiam*. Græcè enim eſt, ἄγνοιαν, id eſt, *ignorantiam*. Senſus eſt, q. d. Quia timor eſt proditio, & defectio excogitandi, contra malum, quod timetur auxilij, hinc dum intus in mente timentis minor eſt expectatio auxilij, fit vt magis apprehendatur malum quod timetur, præſertim dum eius cauſa neſcitur & ignoratur. Ignorantia enim cauſæ metum auget, eumque maiorem efficit. Timidus enim metuit, ne in cauſa, quam non ſatis perſpectam habet, multi effectus peſſimi & moleſtiſſimi lateant, quos ipſe excepturus ſit. Vnde S. Chryſoſt. hom. de Patientia Iob, docet ignorantiam cauſæ, quæ pœnam affert valde augere calamitatem. Sic hoc loco Ægyptij ignorabant cauſam tenebrarum, ſpectrorum, mugitus animalium, & ſibili ſerpentium, ideoque putantes in ea deteriora latere multò grauiora & duriora ſibi imminere formidabant. Hinc Vaticani vertunt: *maiorem computant inſcientiam* (id eſt ignorantiam) *præbentis tormentum cauſæ.*

Poſſet quoque verti in ablatiuo: *Maiorem putant ignorantiam præbente tormentum cauſa*, q. d. Dum minor eſt expectatio euadendi malũ quod timetur, tunc qui timet maiorem putat ignorantiam, hoc eſt maius ſuſpicatur eſſe malum ignoratum, quod futurum ſibique obuenturum metuit, dum ipſum cruciat cauſa. Ideò enim magis timet malum imminens ignoratum; quia tam in ſe habet cauſam cruciatus, quam plurium malorum à ſe ignoratorum, pari modo cauſam ſciẽ metuit & auguratur. Animus enim meticuloſus nil niſi triſtia, quæ metum augeant ſuſpicari poteſt.

Quocirca Ægyptij in denſiſſimis tenebris poſiti, & horridis ſpectris ac ignibus intermicantibus perculſi, nil niſi funeſtum, ominoſum, minax & horrendum cogitare poterant. Vnde Ioſephus addit: *Illo*, inquit, *metu imminente, ne forte penitus ab ea caligine abſorberentur*: Fortè etiam antiquum chaos, & mundi confuſionem & diſſolutionem quandam formidabant, quaſi mundus eſſet periturus, & in primæuum chaos ſuum rediturus. Sciebant enim Deum ſibi eſſe infenſiſſimum, ac proinde ab eo omnia irarum & dirarum fulmina pauidi expectabant.

Perperam Vatabl. pro ἄγνοιαν, legit ἁγνείαν, ab ἁγνὸς, quod ſignificat donis incorruptum, qui à iuſto dimoueri nulla ratione poteſt, adeoque implacabilem; vnde vertit: *Cum intus reſidens exigua ſpes magis reputat cauſæ cruciatum, mouentis implacabilitatem*, vel *potentiorem imaginatur implacabilitatem*; Nam omnes Codices legunt, ἄγνοιαν non ἁγνείαν: neque, ἁγνεία Græcis ſignificat implacabilitatem, ſed puritatem & ſanctimoniam.

MINOR EST EXPECTATIO] Auxiliorum. Ita paſſim interpretes, licet Nannius, Clarius, & Ianſen. minorem accipiant expectationem futuri mali. Nam, inquiunt, pro *minor*, græce eſt, ἥττων, id eſt, inferior, victa, & oppreſſa eſt expectatio, ſiue ſpes in timidis & pauidis per deſperationem. Græcè eſt, elegans Paronomaſia: timor, inquit, eſt προδοσία, id eſt, proditio auxiliorum,

ſiorū, ideoque in eo minor eſt, προσδοκία, id eſt, expectatio & ſpes euadendi.

CAVSÆ DE QVA TORMENTVM PRÆSTAT] Quæ ſcilicet timido tormentum præbet; vt habent Græca, ſiue ob quam timidus ſe torquet & cruciat. Cauſa impijs timidis tormentum præſtans eſt triplex. *Tres cauſæ metus impiorum. Prima.* Prima, eſt propria culpa, putà ſcelerum multitudo, grauitas & magnitudo, quam impius non ſatis perſpicit, ſed maiorem, quàm ipſe ſciat eſſe metuit. Ad hæc maius tormentum eſt pati ob culpam, quàm pati ob iuſtitiam & innocentiam, ob hanc enim pati & occidi eſt decus & gloria martyrij. *Secunda.* Secunda, eſt quæ impium caſtigat & punit: ſicut Ægyptios hic cruciabant tenebræ & ſpectra, quarum vim, numerum & quantitatem ipſi perſpicere non poterant. *Tertia.* Tertia, eſt Dei ira & vindicta, quæ multò minùs ab impijs perſpicitur: quocirca ſemper metuunt, ne illa irrogato ſupplicio non contenta, alia & alia grauiora infligat.

Porrò Syrus hic alio prorſus abit; ſic enim vertit: *Et quod minus eſt eo* (timore) *abſcondit, & ipſe eſt præſtantior eò quod ignotum eſt*, quę verba obſcura ſunt & Ædipo indigent.

VERS. 13. ILLI AVTEM, QVI IMPOTENTEM (perperam nonnulli per diaſtolen legunt, *in potentem*, græcè enim eſt, ἀδύνατον, id eſt, *impotentem*. Vide Franc. Lucam hic varias vitiataſque lectiones recenſentem) VERE NOCTEM, ET AB INFIMIS, ET AB ALTISSIMIS INFERIS SVPERVENIENTEM, EVMDEM SOMNVM DORMIENTES.

VERS. 14. ALIQVANDO MONSTRORVM EXAGITABANTVR TIMORE, ALIQVANDO ANIMÆ DEFICIEBANT TRADVCTIONE: SVBITANEVS ENIM ILLIS ET INSPERATVS TIMOR SVPERVENERAT] Græcè: *Illi autem impotentem verè noctem, at ex impotentis Orci ſpeluncis aduenientem, eodem ſomno dormientes, tum monſtris phantaſmatum agitabantur, tum animæ diſſoluebantur defectione, ſubitus enim nec expectatus timor eis ſuperuenerat.*

Noctem impotentem vocat triduanas & denſiſſimas tenebras Ægypti, quæ fecerunt, vt Ægyptijs continua & triduana eſſet nox. Sed cur vocatur *impotens*? *Impotens, nox. Primò.* Primò, Janſen. *impotens*, inquit, paſſiuè, id eſt, tolerari non potens, intolerabilis: *impotens* ergo, ſupple, *toleratu*.

Secundò. Secundò, *impotens* nox actiuè dicitur, quæ ſuperari & illuminari non poteſt, putà ineluctabilis. Aut rurſum paſſiuè nox *impotens*, id eſt, inualida & deuicta, quæ ſcilicet tenebras per radios ſolis vincere & diſpellere non poterat, ſed ab ijs plane vincebatur.

Tertiò. Tertiò, *impotens*, id eſt, debilis & infirma nox dicitur metonymicè ab effectu, inquit à Caſtro, quòd Ægyptios impotentes & inualidos redderet ad quoduis opus humanum, vel tenebrarum caligine impeditos, vel metu debilitatos inſtar eorum, qui ſomno compediti nihil operantur. Nam propterea dixit Ægyptios per totam illam noctem eumdem ſomnum dormiſſe. Eadem ratione orcum ſeu infernum vocat impotentem, quòd ſuos hoſpites reddat impotentes & imbecilles ad quoduis opus.

Quartò. Genuinè. Quartò, & neruoſiùs, nox dicitur *impotens*, id A eſt, nimis potens, nimia, immoderata, quæ ſcilicet ſua vi toti Ægypto denſiſſimam & inſuperabilē caliginem inducebat, quæque Ægyptios potentiſſimè & validiſſimè per tenebras, laruas, ſpectra, famem, ſitim, pauorem, & angorem cruciabat, nullamque eis dabat requiem vel ſomnum, vti faciunt aliæ noctes.

Quintò. Denique dicitur *impotens* nox, ait Cantacuzenus, quia quaſi exorta videbatur ex profundiſſimis ſpeluncis inferni impotentis, qui non poteſt vllum modū imponere malis, quibus afficit eos, quos in ſe continet, nec cruciamenta moderari ac temperare, ſed cæco quodam impetu omnes excruciat. Itaque meritò nox illa impotēs filia Orci impotentis putabatur. Orcus enim vocatur obſcuritas inferorum, ac infernus ipſe, eiuſque præ- B ſes Lucifer, qui nullius miſeratur, iuxta illud Horatij lib. 3. Carm.

Victima nil miſerantis Orci.

Impotens enim idem eſt, quod nimis potens, ait Donatus. Sic vocatur, impotens dominatus, vel tyrannus, id eſt, nimis potens & imperioſus; vnde Quintilianus: *Decemuiri*, inquit, *quorum principatus erat immoderatus, à Liuio impotentes Domini nuncupātur*. Et Cicero Philip. 5. *Aduolabat*, inquit, *ad vrbem à Brundiſio homo impotentiſſimus, ardens odio, animo hoſtili in omnes ciues cum exercitu Antonius*. Et rurſum: *Impotens, iracundus, contumelioſus, ſuperbus*. Sic vocatur amor, animus, lætitia impotens, at motus animi impotentes, id eſt, prævalidi, quos homo frenare nequit, ſed potiùs ipſi potentes homini dominantur, ac ad id quod appetunt proſequendum, velut equum ſtimulis ardenter C adigunt, coguntque.

Quare nimis frigidè nonnulli noctem impotentem interpretantur inanem; quia inquiunt non erant veræ tenebræ, cùm toto reliquo orbe eſſet dies, & Hebræis eſſet clara lux; verùm Ægyptijs à Deo obcæcatis videbantur eſſe tenebræ. Hoc enim falſum eſt: Erant enim veræ & meræ ſummæque tenebræ, vti oſtendi Exodi 10.

ET AB INFIMIS, ET AB ALTISSIMIS (id eſt, profundiſſimis) INFERIS SVPERVENIENTEM] Græcè: *Et ex impotentis Orci ſpeluncis aduenientem.* Quaſi dicat: Nox hæc & caligo erat ſumma & quaſi infernalis. Nota, Script. ſicut lucem noſtrā tribuit cælo, ſic tenebras inferno; tum quia infernus eſt regio & matrix tenebrarum, ſicut cælum lucis; perinde ac dicitur regio ferax auri, argenti, &c. *Infernus regio tenebrarum.* tum quia à dæmonibus inferni præſi- D dibus hæ Ægypti tenebræ, per denſationem aëris & vaporum ex imo terræ eductorum, producebantur. Potiſſima tamen tenebrarum cauſa fuit Deus, ſubtrahens concurſum ſuum ſoli & luci, ne lumen ſpargeret in Ægyptios. Simili phraſi dicimus Ætnam, Veſuuium, Heclam, alioſque montes flammiuomos, eſſe os, oſtium, feneſtras inferni. Sic Virgil. infernum pingit 6. Æneid. dicens:

Vmbrarum hic locus eſt ſomni, noctiſq́, ſoporæ.

EVMDEM SOMNVM DORMIENTES] Quia licet Ægyptij in tenebris pauidi eſſent vigiles, tamen quaſi dormientes, attoniti & ſopiti ab omni operatione vacabant, & vanis ſomnijs, monſtris, Græcè phantaſmatibus, viſis & ſpectris conturbabantur. Hic ergo erat idem quaſi

ſomnus

ſomnus inſomnis omnium. Rurſum idem id eſt, ſimilis nocti impotenti, erat ſomnus impotens omnium.

Imperatvs (id eſt, inexpectatus, inopinatus, improuiſus (timor svpervenat] & irruerat in Ægyptios.

Deficiebant] Græcè παρελύοντο, id eſt, diſſoluebantur, & fiebant quaſi paralitici, animo magis quam corpore. Nam à παραλύω, dicitur Paralyſis, id eſt, diſſolutio neruorum, membrorũ, & virium, quæ inſtar ceræ liquefactæ liquantur & diffluunt.

Tradvctione animæ] Græcè eſt, προδοσία, id eſt, proditione, vti paulò antè v. 11. vertit Noſter; hoc eſt defectu, derelictione, deſperatione, q.d. Ægyptij ex pauore quaſi deficiebant animo, & patiebantur deliquium mentis. Minùs rectè nonnulli per traductionem accipiunt ſeparationem animæ à corpore, putà mortem, & alij punitionem.

Vers. 15. Deinde si qvisqvam ex illis decidisset, cvstodiebatvr in carcere sine ferro reclvsvs] q.d. In tantis tenebris, ſi quis Ægyptius caſu aliquo in foueam vel terram collapſus fuiſſet, præ pauore & ſtupore, ſurgere, aut erigere ſe non volebat nec valebat, ſed hærebat in ea quaſi concluſus in carcere, idque *ſine ferro*, id eſt, ſine catenis & vinculis ferreis: timor enim inſtar catenæ eos colligabat & vinciebat. Græcè eſt, εἰς ἀσίδηρον εἱρκτὴν, id eſt, *in inferratum* (ferro carentem) *carcerem incluſus*. Ita Lyran. Oroſius & alij paſſim. Hunc ſenſum exigit, quod habet Vulgata conditionatè: *Si quiſquam ex illis decidiſſet*; Pro quo Græca habent: *Si quicumque illic erat collabens, vel decidens*, ſcilicet in illas tenebrarum, ſpectrorum & terrorum anguſtias, hic in ijs quaſi in carcere incluſus continebatur, vt ſe ijs expedire aut loco mouere non poſſet, ſed in ijs immobilis conſiſteret. Vnde ſequitur.

Vers. 16. Si enim rvsticvs qvis erat, avt pastor, avt agri (Græcè *in deſerto*, id eſt, loco ſolitario, qualis eſt ager, pratum, ſylua) laborvm operarivs præoccvpatvs esset (tenebras) ineffvgibilem (id eſt, ineuitabilem, quam nemo fugere, multò minùs fugare poſſet: vnde Hugo legit *ineffugabilem*) svstinebat necessitatem] Tenebras has tam horribiles tolerandi, ob eaſque in agro manendi, otiandi, non laborandi, formidandi: nemo enim ſe mouere loco, aut domum redire audebat vel poterat, vtpote in denſiſſimis tenebris conſtitutus, & quaſi incarceratus.

Vers. 17. Vna enim catena tenebrarvm omnes erant colligati. Sive spiritvs sibilans, avt inter spissos arborvm ramos avivm sonvs svavis, avt vis aqvæ decvrrentis nimivm.

Vers. 18. Avt sonvs validvs præcipitatarvm petrarvm, avt lvdentivm animalivm cvrsvs invisvs, avt mvgientivm valida bestiarvm vox, avt resonans de altissimis montibvs Echo, deficientes facivnt illos præ timore] Græcè: *Siquidem omnes vnâ tenebrarum catenâ conſtricti erant. Siue flatus ſibilans, ſiue denſos inter ramos auium ſonus ſuauis ac numeroſus, aut* A *murmur aquæ euntis vi; aut ſonus validus præcipitatorum ſaxorum; aut ſalientium animalium curſus non aſpectabilis, aut vlulantium immaniſſimarum ferarum vox, ſiue Echo montium cauernis repercuſſa, metu illos exanimabat.* Explicat neceſſitatem iam dictam, eamque vocat *catenam tenebrarum*, quia earum horrore, pauore, & angore ita percellebantur Ægyptij, vt velut attoniti fierent ſtupidi, & immobiles; perinde ac ſi catenis in carcere fuiſſent colligati. Cauſa à priori erat, quòd timor cauſet frigus, imò vt ait Ariſtot. 2. Rhetor. 13.

Timor frigiditas quædam eſt;

Frigus autem hominem ſtringit & quaſi ligat, vt ſe loco mouere nequeat. Vnde Plautus in Amphitr.

B *Timeo*, inquit, *totus torpeo:*
Nunc vbi terrarum ſim neſcio.
Non miſer me commouere poſſum præ formidine.

Et in Truculento;

Neque viuus, neque mortuus ſum, neque quid nunc faciam ſcio,
Neque vt hinc abeam, neque vt ad hunc adeam ſcio, timore torpeo.

Myſticè, catena ſcelerum cõtexitur ex ſeptem vitijs capitalibus quaſi è ſeptem annulis, quorum vnus trahit alium, illique innectitur, gula enim trahit luxuriam, luxuria iram, ira inuidiam, inuidia ſuperbiam, ſuperbia auaritiam, auaritia, acediam. Ita Hugo. aut vt S. Bonauent. Suggeſtio diaboli parit cogitationis delectationem, delectatio conſenſum, conſenſus operis perpetrationem, hæc iterationem & prauam conſuetudinem, conſuetudo inuerecundiam de peccato glo-
C riationẽ & iactantiam. *Catena* enim dicitur, quòd *ſe capiendo teneat:* quia in ea annulus annulum capit & tenet.

Spiritvs sibilans] Putà ventus vel aura tenuiter perſtrepens, aut halitus & ſtridor animalis reſpirantis. Refer hæc omnia ad finẽ. v. 18. *Deficiẽtes faciebant eos ex timore.* Pauidi enim in tenebris omnia tuta timent, ijſque quaſi animo deficiunt & exanimantur. Audi Senecam epiſtol. 13. *Nos & venturo torquemur & præterito, multa bona noſtra nobis nocent, timoris tormentum memoria reducit, prouidentia anticipat, nemo tantùm præſentibus miſer eſt, &c. Plura ſunt quæ nos terrent, quæ premunt, & ſæpius opinione amplius laboramus. Citò accedimus opinioni, & ſic vertimus terga, quemadmodũ aliquos pulueris motus, fugâ pecorum exit caſtris, aut quos fabula aliqua ſine authore conterruit: neſcio quomodo vana*
D *perturbant. Vera enim modum ſuum habent. Veriſimile eſt aliquid futurum mali, non ſtatim verum eſt: quàm multa inexpectata venerunt: quàm multa expectata numquam comparuerunt.*

Avivm sonvs svavis] Id eſt, concentus auium, præſertim philomelarum & merularum, quæ ſuauiſſimè canunt initio veris, putà ſub Paſcha, quando Hebræi egreſſi ſunt ex Ægypto, ac paulò ante hæc plaga tenebrarum contigit: illâ enim & ceteris coactus fuit Pharao, & Ægyptij Hebræos miſſos facere. Pauidis enim & triſtibus omnia iucunda, omneſque melodiæ, videntur mœſtæ & funeſtæ.

Pro *mugientium*, græcè eſt, ὠρυομένων, id eſt, *vlulantium*, quod propriè eſt luporum, ſicut mugire boum, hinnire equorum, barrire elephantorum,

torum, grunnire porcorum, rugire leonum; quæ omnia hic per τὸ *mugientium*, Synecdochicè intelligit (vnde Vatabl. vertit *rugientium*) putà quaſlibet quorumlibet animalium voces & fremitus. Omnia enim animalia ad haſce tantas, tamque diuturnas tenebras percellebantur, quia in ijs impediebantur à quærenda præda & eſca; vnde præ fame & ſiti horrendè mugiebant, & latrante ventre rugiebant: quare tot tantiſque rugitibus pauentes Ægyptij penè exanimabantur. Qui enim timet, percellitur, itaque trepidat, horreſcit, pallet, fugit animus, metu membra quatiuntur, quæ res efficit, vt quàm hic à metu vincitur, tam illic à fiducia deſeratur, nec ſolum viribus defectus, verùm etiam ſpe deſtitutus. Siquidem cuncta nimium formidantem, neceſſe eſt ſpe quoque deſtitui. Habet enim metus animi fractionem, & quaſi fugam: itaque meticuloſos non res ſolùm atque pericula, verùm rumores etiam ipſi incerti & vani, & roſæ, vt dicitur, vmbra perſæpè terret.

Echo quid. RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBVS ECHO] *Altiſſimis*, id eſt, profundiſſimis. Græcè enim eſt ἐκ κοιλότητος, id eſt, ex concauitate montium. *Eius cauſa.* Echo enim fit cùm vox cauernis repercuſſa in ſe redit, ſibique quaſi reſpondens id, quod dixit refert & repetit, ita vt rudibus & rei ignaris videatur eſſe in cauernis abſconditus vir reſponſans, & vocem repetens: quare ipſi mirantur & percelluntur. Echo ergo fit dum aër, indeque ſonus in læue concauumque corpus illiſus, velut pila repercuſſus reſilit: ob hanc enim repercuſſionem fit ſonus reſonus, ſiue *reſonans*, vt aptè vertit Noſter. Reſultans enim aër voces reciprocas, id eſt, primæ ſimiles reddit. Vnde Euodius libr. 4. Epigr. Echo vocat, *imitatricem ſermonis, vocis fæcem, verbi caudam*. Echo vox Græca eſt, ἠχώ, id eſt, ſonus Echo, reſonantia, ab ἠχέω, id eſt, ſono, reſono, clango. Vnde Ouidius 3. Metam. Echo Poëticè velut Nympham deſcribens, hoc eius dat ænigma, quo ſimul inſinuat per eam ceruos timore percelli, & in retia à venatoribus adigi: ſic enim canit:

Ænigma.
Aſpicit hunc trepidos agitantem in retia ceruos
Vocalis Nymphe, quæ nec reticere loquenti,
Nec prior ipſa loqui didicit reſonabilis Echo.

Auſonius verò Theodoſij Imper. familiaris, Echo hoc dat ænigma:

Aëris & linguæ ſum filia, mater inanis
Indicij, vocem quæ ſine mente gero:
Extremos pereunte modos à fine reducens,
Ludificata ſequor verba aliena meis.
Auribus in veſtris habito penetralibus Echo,
At ſi vis ſimilem pingere, pinge ſonum.

Rudes ergo & impij malè ſibi conſcij timent Echo, quaſi vocem ſecretam in cauernis ab angelo, aut ſententiam à Numine miſſam ad ſcelus caſtigandum. Nam vt ait Statius Thebaid. 3.

— Inuigilant animo, ſceleriſq; patrati
Supplicium exercent curæ, tunc plurima verſat
Peſſimus in dubijs augur timor.

VERS. 19. OMNIS ENIM ORBIS TERRARVM LIMPIDO ILLVMINABATVR LVMINE, ET NON IMPEDITIS OPERIBVS CONTINEBATVR.

VERS. 20. SOLIS AVTEM ILLIS SVPERPOSITA ERAT GRAVIS NOX, IMAGO TENEBRARVM, QVÆ SVPERVENTVRA ILLVSTRAT] q.d. Totus reliquus orbis claro ſolis reſplendebat lumine, cùm in ſola Ægypto denſiſſimæ eſſent tenebræ, imò in ipſa Ægypto apud Hebræos ſplendida erat lux, vt dicet cap. 18. 1. Sic & plaga ſeptima, quæ fuit grandinis, & quinta, quæ fuit peſtis, ac ceteræ omnes ſolos tetigere Ægyptios, nullos autem Hebræos, vt patet Exodi 9. 4. & 26. Idem teſtatur Philo & Ioſephus. Pro *limpido*, græcè eſt, λαμπρῷ, id eſt, ſplendido, nitido, fulgido.

Ex dictis liquet, non rectè Ianſen. ex τὸ *omnis orbis* colligere, etiam totam Ægyptum luce ſolis fuiſſe illuſtratam, ſed eam non vidiſſe Ægyptios, eo quòd oculi eorũ eſſent obcæcati. Nam à toto orbe mox excipit Ægyptios, dicens: *Solis autem illis ſuperpoſita erat grauis nox*. Adde, hæ tenebræ fuere palpabiles, vt dicitur Exodi 10. non ergo conſiſtebant in oculis Ægyptiorum, nec in ſola ſubtractione concurſus Dei, qua luci ſubtrahebat ſuam cooperationem ad illuminandum Ægyptios, ſed inſuper erant craſſa caligo, vapor & nebula à Deo inducta, vt dixi Exodi 10.

ET NON IMPEDITIS OPERIBVS CONTINEBATVR] Id eſt, diſtinebatur, occupabatur, q. d. Incolæ totius orbis in luce degebant, ſeque in ſuis officijs & operibus latè continebant & occupabant; nil enim erat, quod opera eorum impediret, cùm tenebræ impedirent Ægyptios, ne quid operari poſſent. Vnde Vatabl. vertit; *& expeditus frequens erat operibus*, q.d. Reliqui omnes erant in luce, ideoque negotioſi, ſoli Ægyptij erant in tenebris, ideoque otioſi.

IMAGO TENEBRARVM QVÆ SVPERVENTVRA ERAT ILLIS] Tum in morte & ſepulchro, tum magis in inferno & gehenna; longa ergo illa & atra nox Ægypti erat vmbra & imago mortis, quæ illi imminebat in gehenna. Sic Iob cap. 10. 22. ſepulchrum vocat *terram tenebroſam, & opertam mortis caligine, terram miſeriæ & tenebrarum, vbi vmbra mortis & nullus ordo, ſed ſempiternus horror inhabitat.*

IPSI ERGO SIBI GRAVIORES ERANT TENEBRIS] Ob peccatorum conſcientiam, indeque mentis perturbationem, excæcationem, pauorem & angorem. Nullum enim maius eſt tormẽtum morſu & remorſu ſceleſtæ conſcientiæ. Igitur Ægyptij laborabant duplici caligine, ſcilicet corporis & mentis, ſed hæc illa longè erat grauior, ipſoſque magis cruciabat.

Notat hic ſapiens triplices, imò quadruplices tenebras. Primæ ſunt oculorum ſecundæ mentis & peccati: tertiæ mortis: quartæ gehennæ. *Tenebræ quadruplices.* Primæ priuant luce ſolis: ſecundæ priuant gratiã Dei: tertiæ priuant vitã: quartæ viſione Dei. Porrò tenebræ peccati reliquarum trium tenebrarum ſunt cauſa. Vide ergo quàm tenebroſum, horridum & horrendum ſit peccatum. Sicut enim ob tenebras Ægyptijs lux videbatur illucida, luna illunis, cæli cæci, ſol inſolens: ſic peccatoribus Deus, cælum, angeli, virtus, ſapientia omniaque bona videntur obſcura, atra, tetra, horrida.

Quocirca S. Auguſt. in pſalm. 45. *Inter omnes*, ait,

ait, *tribulationes humanæ animæ nulla eſt maior tribulatio, quàm conſcientia delictorum.* Et S. Ambr. lib. 1. Offic. cap. 12. aſſerit *ipſam, quæ videtur, etiam dū viuunt, impiorum requiem, in inferno eſſe: Viuentes* cum *in infernum deſcendunt.* Et S. Bernard. ſerm. 4. de Aſſumpt. B. Virg. *Infernus quidem*, ait, *& carcer* A *animæ, rea conſcientia.* Hoc eſt quod Deus impiis minatur. Leuit. 26. 36. *Dabo pauorem in cordibus eorum: terrebit eos ſonitus folij volantis: & ita fugient quaſi gladium: fugient nemine perſequente.* Vbi plura hac de re congeſſi.

CAPVT DECIMVMOCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit componere, opponere, præponere Hebræos Dei cultores Ægyptijs idololatris. Primò, v. 1. quòd in denſis Ægyptiorum tenebris Hebræis lux eſſet clariſſima. Secundò. v. 3. quòd Hebræi ducem viæ à Deo acceperint, columnam nubis per diem & ignis per noctem; Ægyptij verò ſine duce merſi ſint in mari rubro. Tertiò, v. 6. quòd cæſis ab angelo Ægyptiorum primogenitis, Hebræi nil paſſi ſint. Quartò, v. 20. quòd, cùm ob ſeditionem Core Deus immiſiſſet ignem in populum, per thurificationem & deprecationem Aaronis placari ſe permiſerit, plagamque ſtiterit, cùm Ægyptiis fuerit implacabilis, eoſque varijs plagis per Moyſem attriuerit, & tandem Pharaonem cum omnibus aſſeclis in mari ſuffocarit.

1. SAnctis autem tuis, maxima erat lux, & horum quidem vocem audiebant, ſed fi-
guram non videbant. Et quia non & ipſi eadem paſſi erant, magnificabant
te: 2. & qui antè læſi erant, quia non lædebantur gratias agebant: & vt eſſet
differentia, donum petebant. 3. Propter quod ignis ardentem columnam du-
cem habuerunt ignotæ viæ, & ſolem ſine læſura boni hoſpitij præſtitiſti. 4. Di-
gni quidem illi carere luce, & pati carcerem tenebrarum, qui incluſos cuſtodiebant
filios tuos, per quos incipiebat incorruptum legis lumen ſæculo dari. 5. Cùm
cogitarent iuſtorum occidere infantes: & vno expoſito filio, & liberato, in traductio-
nem illorum, multitudinem filiorum abſtuliſti & pariter illos perdidiſti in aqua va-
lida. 6. Illa enim nox antè cognita eſt à patribus noſtris, vt verè ſcientes qui-
bus iuramentis crediderunt, animæquiores eſſent. 7. Suſcepta eſt autem à po-
pulo tuo ſanitas quidem iuſtorum, iniuſtorum autem exterminatio. 8. Sicut enim
læſiſti aduerſarios: ſic & nos prouocans magnificaſti. 9. Abſconsè enim ſacri-
ficabant iuſti pueri bonorum, & iuſtitiæ legem in concordia diſpoſuerunt: ſimiliter
& bona & mala recepturos iuſtos, patrum iam decantantes laude. 10. Reſona-
bat autem inconueniens inimicorum vox, & flebilis audiebatur planctus plorato-
rum infantium. 11. Simili autem pœna ſeruus cum domino afflictus eſt, & po-
pularis homo regi ſimilia paſſus. 12. Similiter ergo omnes, vno nomine mortis,
mortuos habebant innumerabiles. Nec enim ad ſepeliendum viui ſufficiebant: quo-
niam vno momento, quæ erat præclarior natio illorum, exterminata eſt. 13. De
omnibus enim non credentes propter veneficia, tunc verò, primùm cùm fuit ex-
terminium primogenitorum, ſpoponderunt populum Dei eſſe. 14. Cùm e-
nim quietum ſilentium contineret omnia, & nox in ſuo curſu medium iter habe-
ret, 15. omnipotens ſermo tuus de cælo à regalibus ſedibus, durus debellator
in mediam exterminij terram proſiliuit, 16. gladius acutus inſimulatum im-
perium tuum portans, & ſtans repleuit omnia morte, & vſque ad cælum attinge-
bat ſtans in terra. 17. Tunc continuò viſus ſomniorum malorum turbauerunt
illos, & timores ſuperuenerunt inſperati. 18. Et alius alibi proiectus ſemiui-
uus, propter quam moriebatur, cauſam demonſtrabat mortis. 19. Viſiones e-
nim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant, ne inſcij, quare mala patiebantur,
perirent. 20. Tetigit autem tunc & iuſtos tentatio mortis, & commotio in ere-
mo facta eſt multitudinis: ſed non diu permanſit ira tua. 21. Properans enim
homo ſine querela deprecari pro populis, proferens ſeruitutis ſuæ ſcutum, oratio-
nem & per incenſum deprecationem allegans, reſtitit iræ, & finem impoſuit ne-
ceſſitati, oſtendens quoniam tuus eſt famulus. 22. Vicit autem turbas, non in
virtute corporis nec armaturæ potentia, ſed verbo illum, qui ſe vexabat, ſubiecit,
iuramenta parentum, & teſtamentum commemorans. 23. Cùm enim iam
aceruatim cecidiſſent ſuper alterutrum mortui, interſtitit, & amputauit impe-
tum,

tum,& diuiſit illam, quæ ad viuos ducebat, viam. 24. In veſte enim poderis,quã habebat, totus erat orbis terrarum: & parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erat ſculpta, & magnificentia tua in diademate capitis illius ſculpta erat. 25. His antem ceſſit qui exterminabat, & hæc extimuit: erat enim ſola tentatio iræ ſufficiens.

Vers.1. SANCTIS AVTEM TVIS MAXIMA ERAT LVX, ET HORVM QVIDEM VOCEM AVDIEBANT, SED FIGVRAM NON VIDEBANT; ET QVIA NON ET IPSI EADEM PASSI ERANT, MAGNIFICABANT TE] Sanctos vocat Hebræos, quia fideles ad ſanctum ſancti Dei cultum, ipſamque ſanctitatem à Deo vocati erant, eique quaſi addicti & conſecrati, iuxta illud Pſalm. 103. *Facta eſt Iud.ea, ſanctificatio eius, Iſrael poteſtas eius. Maxima erat lux*, non quòd maior naturali foret,& miraculoſa,ſed *maxima*,comparatione Ægyptiorum, qui in denſis erant tenebris, quodque Deus, diſſipatis omnibus nebulis & nubibus, clariſſimos ſolis radios Hebræis exhibuerit. Adde,Hebræis ob diſparitatem hanc, exultantibus lucem hanc fuiſſe maximam, ſicut cùm ijdẽ per Eſther cap.8.16. à morte liberati ſunt, ipſis *noua lux oriri viſa eſt,gaudium,honor, & tripudium.* Vide dicta Exodi 10.23. Fuere ergo Hebræi Dei cultores filij lucis, Ægyptij verò idololatræ filij tenebrarum.

ET HORVM QVIDEM VOCEM AVDIEBANT] Addunt nonnulli *inimici*, ſed id delent Romani & Græci. Veriſimile enim eſt ex commento nonnullorum in textum irrepſiſſe. Multi enim hæc referunt ad Ægyptios, q.d. *Horum*, ſcilicet Hebræorum in luce exultãtium,*vocem* iubilationis *audiebant* eorum *inimici*, ſcilicet Ægyptij;*ſed* ob tenebras,quibus inuoluti erant, eorum *figurã non videbant*:quare eos,*quia non & ipſi eadem*, putà eaſdem tenebras, ſpectra & terrores *paſſi erant*,quas Ægyptij patiebantur, *magnificabant te.* Græcè *beatificabant*, id eſt, beatos prædicabant. Ita S. Bonauent. Dionyſ. Cantacuzenus, & alij.

Alij tamen æquè appoſitè hæc referunt ad Hebræos, q.d. *Horum*, ſcilicet Ægyptiorum; in tenebris flebilem vocem, gemitus & ſuſpiria *audiebant* Hebræi; ſed eorum *figuram* ob caliginis denſitatem *non videbant*; quocirca ſe beatos prædicabant, & *magnificabant te*, Domine, eò quòd tenebras non paterentur, quas patiebantur Ægyptij. Vterque ſenſus verus eſt & appoſitus. Secundus tamen magis reſpondet Vulgatæ, quæ habet: *magnificabant te.* Hebræi enim exultantes magnificabant Deum,cùm Ægyptij ſuas ærumnas miſerrimè deplorarent.

Vaticanus Codex legit affirmatiuè: *quoniam quidem & ipſi*, ſcilicet Ægyptij *paſſi erant.* Complut. verò & Vulgata neruoſiùs legunt negatiuè: *quia non & ipſi*, ſcilicet Hebræi *eadem paſſi erant*, quæ Ægyptij.

Pro *magnificabant te*, græcè eſt, ἐμακάριζον,id eſt,*beatificabant*, id eſt,beatum prædicabant, tum Iſraëlem, tum eius ductorem Deum. Beatitudo enim Dei in eo ſita eſt,quòd ipſe ita affluat bonorum omnium copia,vt eamdem in creaturas, præſertim homines & Angelos effundat, nihilque ab eis recipere valeat,quod ſignificat Hebr. Dei nomen *Saddai*, id eſt, ſufficientia, copia,

Beatitudo Dei in quo ſita.

A abundantia; hoc eſt,quod ait Pſaltes: *Dixit Domino: Deus meus es tu,quoniam bonorum meorum non eges.* Pſalm. 15.1. Hinc *beatius eſt magis dare, quàm accipere.* Dare enim eſt Dei abundantis, accipere verò eſt hominum indigentium. Actor.20. 35. Vide ibi dicta.

ET QVI ANTE LÆSI FVERANT, QVIA NON LÆDEBANTVR, GRATIAS AGEBANT, ET VT ESSET DIFFERENTIA DONVM PETEBANT] Rurſum nonnulli ad Hebræos,alij ad Ægyptios hęc referunt; Græcè enim eſt: *Et quia ante læſi, non nocent, gratias agebant*, q. d. Ægyptij gratias agebant Hebræis, quòd ſe in tenebris poſitos non læſerant,cùm ab ijs ante fuiſſent læſi & oppreſſi Vnde Vatabl. vertit. *Quod autem iniuriã Læſſiti nõ læderent,gratias agebant ipſis,& inimicitiarum veniã rogabant.* Poterant enim Hebræi Ægyptijs in Vers.2.

B tenebris quaſi colligatis talionem rependere, & iniurias ſuas vlciſci,eoſque vexare & cruciare, ſi voluiſſent.

Verùm Vulgata exigit hoc accipi de Hebręis, q.d. Hebræi, qui ante læſi erant ab Ægyptijs, dum viderent ſe tenebris & plagis Ægyptiorum non tangi,nec lædi, adeoque ab ipſis Ægyptijs ampliùs lædi non poſſe, gratias agebant Deo.Et hoc ſignificat Græcum, *quia non nocent*, id eſt, quia Ægyptij Hebræis ampliùs nocere non poterant. *Et vt eſſet differentia donum petebãt*, q.d. Hebræi petebant à Deo, vt hoc diſcrimen differentis prouidentiæ, putà caſtigationis Ægyptiorum & ſeruationis Hebræorum continuaret, ac perpetuum faceret, ſcilicet vt plagæ, quæ tangebant Ægyptios, non tangerent Hebræos; hoc eſt,quòd ait Moyſes Exodi 11.7. *Vt*

C *ſciatis quanto miraculo diuidat Dominus Ægyptios ab Iſrael.*

Porrò S. Bonauent. Lyran. Hugo,& Dionyſ. ſic legunt: *Vt eſſet differentiæ donum,te Deum*(Holcot *te Dominum*) *donum petebant.* Græcè pro *differentia* eſt, διενεχθῆναι, id eſt, *differendi*, quod Vatabl.& Nannius accipiunt pro *diſſidendi*, vnde vulgò differentias vnius ab altero vocamus diſſidia; hinc vertit: *inimicitiarum gratiam vel veniam rogabant.* Χάριν, enim & donum & gratiam ſignificat, vel ad verbum, vt rectè ait Noſter à Caſtro: *& quòd inimicati eſſent*, ſiue *quòd ſe inimicè erga ipſos geſſiſſent*, aut *differentias*, hoc eſt, contentiones & inimicitias *contra ipſos exercuiſſent, gratiam orabant*, putà petebant, ne ipſos Iſ-

D raëlitæ vt inimicos tractarent, vt poſſent; nolebant enim Iſraëlitas habere inimicos, quos metuebant. Videbant illos habere ſummam vlciſcendi facultatem, deerat tantùm voluntas, quæ in animo offenſo atque inimico ineſt. Idcirco poſtulabant hanc gratiam ab illis, ne inimicarētur, ne ſcilicet inimicitias ad ipſos exercerent, quod dixit Vulgatus *vt eſſet differentia*,hoc eſt,vt longiùs recederent, & à ſeipſis diſcederent, poſtulabant: ſæpè enim plagis affecti, & calamitatibus propter eos afflicti, eos abire compelle-

bant. Vnde Exod. 10. 7. *Dixerunt ſerui Pharaonis ad eum; Vſquequò patiemur hoc ſcandalum? dimitte homines, vt ſacrificent Domino Deo ſuo: Nonne vides quòd perierit Ægyptus?* Et c. 12. 33. *Vrgebant Ægyptij populum de terra exire velociter, dicentes; Omnes moriemur.* Hæc à Caſtro, qui hiſce verbis tertium innuit ſenſum, quo differentia ſumitur pro diſtantia & diſceſſu. Ægyptij enim petebant vt Hebræi, propter quos tot plagis à Moyſe afficiebantur, à Pharaone dimitterentur, itaque Ægypto egrederentur, ac loco à ſe differrent & diſtarent, ne quid ampliùs ab eis paterentur. Verùm prior ſenſus planior eſt & plenior.

VERS. 3. PROPTER QVOD IGNIS ARDENTEM COLVMNAM DVCEM HABVERVNT IGNOTA VIÆ, ET SOLEM SINE LÆSVRA BONI HOSPITII PRÆSTITISTI] Vatabl. *Quippe tu columnam igneam itineris ignoti ducem, & ad magnificam peregrinationem ſolem innocuum his exhibuiſti.*

Pro *propter quòd*, græcè eſt, ἀνθ' ὧν, id eſt, *propter quæ*, vel *pro quibus*, quod primò Vatabl. opponit *quippe* vel *propterea quod.* Rationem reddit, inquit, cur lux ampla ſuppeteret ſanctis, quia ſcilicet lux hæc fuit columna ignis lucidiſſima, quæ noctu tota Hebræorum caſtra illuminabat. Verùm lux illa ampla vel maxima, de qua v. 1. fuit tempore tenebrarum triduanarum Ægypti, ijs enim opponitur; columna ignis autem data fuit Hebræis poſt egreſſum ex Ægypto; quare lux illa maxima nequit eſſe columna ignis.

Secundò & genuinè, τὸ *propter quod* referas ad id, quod proximè præceſſit, *& vt eſſet differentia, donum petebant*, q.d. Quia Hebræi luce maxima differebant, & præcellebant Ægyptios in denſa caligine poſitos, petebantque hanc differentiam & præcellentiam ſibi Dei dono continuari & perpetuari, propter hoc Deus preces eorum exaudiens, continuauit eis hanc lucis ſtatuſque differentiam, dando eis columnam ignis lucidiſſimam, quæ Hebræis noctu lucem clariſſimam præberet, quando Ægyptij nocturnis obuoluebantur tenebris: & ſic columna hæc ignis tenebris Ægypti, per quamdam prorogationem continuando, opponitur.

Tertiò, Noſter à Caſtro, tertiæ *differentiæ* explicationi paulo antè datæ inſiſtens: Quia Ægyptij, inquit, poſtulabant Iſraëlitas abire, & longè à ſe recedere conſtricti anguſtiâ plagarum, quibus afficiebantur; propterea tu ô Domine eduxiſti eos de Ægypto, & itineris ducem te præbuiſti per columnam ignis & nubis.

Quartò, idem τὸ ἀνθ' ὧν, id eſt, *pro quibus* refert ad Hebræos, pro quibus ô Domine ducendis tuendiſque illa itineris adiumenta præbuiſti, quæ referuntur Exodi 13. 21. illis verbis: *Dominus autem præcedebat eos ad oſtendendam viam, per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: vt dux eſſet itineris vtroque tempore. Numquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem coram populo.*

Quintò, Noſter Lorinus, *propter quod*, quia ſcilicet Hebræi læſi noluerint ſe vindicare, ac lædere Aegyptios. Aut, quia Deo grati gratas agebant gratias: Præmium, inquit, hoc fuiſſe ſcribitur, ſiue benignitatis Hebræorum ſe, cùm poſſent, non vlciſcentium de Ægyptijs, quos op-

A preſſerant tenebræ; ſiue potius grati aduerſus Deum animi. Solet enim gratus animus benefactorem ad noua conferenda beneficia prouocare. Simile fuit ca. 10. 20. cùm poſt tamen Ægypti ſubiungit per antitheſin: *Pro quibus angelorum eſca nutriuiſti populum tuum.*

Pro *ignis ardentem*, græcè eſt vna vox πυρφλεγῆ, id eſt, ignardentem, ignitam, igniflammeam: quia ſpeciem habebat flammæ, vt frigus noctis diſpelleret ſuo calore, ſed ita moderato, vt Hebręos non vreret. Adde *ardentem* per catachreſin idem eſſe, quod ſplendentem, fulgurantem inſtar ignis. Sic vocamus caſtra ardentia, id eſt, fulgurantia. Et Virgil. 4. Æneid. *ardentem*, id eſt, ſplendentem *murice lanam.*

HABVERVNT] Hæc vox non eſt in Græco, vbi τὸ *columnam*, ceterique accuſatiui pendent & reguntur à verbo *præſtitiſti*, ſed in hoc verbo
B intelligitur τὸ *habuerunt*. Vnde noſter claritatis causâ id expreſſit.

SOLEM SINE LÆSVRA] id eſt, non lædentem, non vrentem. Græcè ἀβλαβῆ, id eſt, innocuum. ita vocat columnam ignis per appoſitionem, q.d. Columna ignis, quæ Hebræorum dux iter eis præibat in deſerto, noctu clariſſimâ luce totis Hebræorum caſtris præfulgebat, adeo vt videretur eſſe ſol quidam nocturnus ſoliſque iubar, ita tamen vt Hebræos non terreret, nec læderet: ſol inquam *boni hoſpitij*, græcè φιλοτίμου ξενιτείας, id eſt, honorificæ peregrinationis, magnifi & pretioſique hoſpitij, quia ſcilicet columna hæc, quaſi ſidus cæleſte, magnificè Hebræis prælucebat ad peregrinationem continuam in terram promiſſam, ac bona hoſpitia, id eſt, commodas ſtationes in deſerto per 40. annos eis indi-
C cabat. Inſuper eos per diem velut hoſpitij tectum, nube ſuâ tegebat contra ſolis æſtum. Nam columnæ dux, præſes, auriga & motor erat angelus, qui columnæ ignem ita noctu attemperabat, vt Hebræos illuminaret, non verò vreret, ac per diem columnæ nubem ita dilatabat, vt tota Hebræorum caſtra operiret, eaque ab æſtu ſolis velut vmbraculum supernè protegeret. Hinc vocatur columna nubis per diem & ignis per noctem: quia per diem erat opaca vt nubes, per noctem ſplendida vt ignis. Ipſa ergo erat quaſi ſol magnificæ peregrinationis, id eſt, lux & dux magnifici exercitus Hebræorum peregrinantis in terram ſanctam. Hic enim exercitus incedebat quaſi acies cæleſtis ordinatiſſima, & quaſi tota Eccleſia Iſraëlis militans Deo, ideoque inuicta, cui nil reſiſtere poterat, quin omnia ſibi
D ſubigeret; nam Deus per angelum columnæ præſidem eam ducebat, tegebat, regebat, ac pro ea pugnabat.

Columna nubis fuit ſol boni hoſpitij.

Alludit ad ſolem, qui vti temporum & tempeſtatum; ſic & locorum ac hoſpitiorum, commodorum vel incommodorum dat ſigna, imò velut cauſa illa ipſa efficit. Nam cùm ſol mutat in vultu ſuo colorum, mutat & temporum locorumque ſortes, vt ait Virgil. 1. Georg.

Sol ſignat dies & loca.

Cæruleus pluuiam denuntiat, igneus Euros.
Sin maculæ incipiens rutilo immiſcerier igni,
Omnia tunc pariter vento, nimbiſq; videbis
Feruere. Et poſt pauca:
Lucidus orbis erit, fruſtra terrebere nimbis.
Sol tibi ſigna dabit: ſolem quis dicere falſum
Audeat?

Audeat? ille etiam cæcos inſtare tumultus
Sæpè monet, fraudemq́; & operta tumeſcere bella.
Ille etiam extincto miſeratus Cæſare Romam,
Cùm caput obſcurâ nitidum ferrugine texit.

Et Claudianus in fratres:

Sol qui flammiferis mundum complexus habenis,
Voluis inexhauſto redeuntia ſæcula motu,
Sparge diem meliore coma.

Hinc læta ſunt hoſpitia, vbi lucidi ſunt ſoles; triſtia & mœſta, vbi obſcuri & nubili. Sol enim luce ſuâ locis omnibus lætitiam & vitam aſpirat.

Vbi fuit ſtella Magis dux ad Chriſtum.

Alleg. Simili modo ſtella ducens Magos ad Chriſtum, fuit eis & gentibus ſol magnificę peregrinationis. Vnde de ea canit Prudentius: *Stella quæ ſolis rotam vincis decore & lumine.*

Tropol. talis pariter eſt fides, ac illuſtratio & vocatio Spiritus ſancti, qua hunc ad martyrium, illum ad religionem, iſtum ad ſacerdotium, &c. vocat & impellit. Vide dicta Exodi 13. & num. 9. 15. & ſeq.

Vers. 4. Digni qvidem illi carere lvce, et pati carcerem tenebrarvm, qvi inclvsos cvstodiebant filios tvos, per qvos incipiebat incorrvptvm legis lvmen secvlo dari] Pro *incipiebat dari*, græcè eſt, ἤμελλε δίδοσθαι, id eſt, *dandum erat.* Varabl. *prodendum erat*; alij, *debebat dari*; alij, *per quos integerrimum legis lumen orbi erat impertiendum.* Hebræis enim à Deo data ex lex & vera Dei religio in Sina. Exodi 19. quæ deinde ab eis toti orbi communicata eſt.

Senſus eſt, q.d. Iuſtè & congruè Ægyptij puniti ſunt denſis tenebris, eò quòd ipſi Iſraelitas, per quos lux legis diuinæ toto orbi ſpargenda erat, captiuos detineret, itáque ſimul ipſam quaſi lucem legis incarcerare, obſcurare, & extinguere conarentur. Quocirca ob extinctum, quoad ipſis licuit, duplex lumen, primò ſcilicet externum, id Hebræis eripiendo; ſecundò internum, veræ religionis cognitionem reſpuendo; duplici caligine puniti ſunt, materiali ſcilicet in corpore, & ſpirituali in mente.

Legem vocat incorruptam; Primo, quia integra eſt, iuſta, pura, ſancta, immaculata, conuertens animas. Pſalm. 18. 8. Secundo, quia numquam corrumpitur, vel abolerur, ſed ſemper durat vel in ſe vel in ſuo antitypo, quod repræſentat. Lex enim vetus ceremonialis durat in Chriſti myſterijs & Sacramentis legis nouæ, quæ per veteris ceremonias fuerunt ſignificatæ & adumbratæ; Tertio, quia ſui obſeruatores ducit ad vitam incorruptibilem & felicitatem æternam.

Vers. 5. Cvm cogitarent ivstorvm occidere infantes, et vno exposito filio, et liberato, in tradvctionem illorvm, mvltitvdinem filiorvm abstvlisti, et pariter illos perdidisti in aqva valida] Græcè: *Cùm decreuiſſent autem ipſos ſanctorum occidere infantes, vnuſque expoſitus puer* (Moyſes) *ad caſtigationem eorum eſſet ſeruatus, tu multitudine liberorum orbaſti illos, aquarumq́; vi ſimul omnes perdidiſti.* Pro *in traductionem*, græcè eſt, εἰς ἔλεγχον, id eſt, in corruptionem, redargutionem, caſtigationem. Senſus eſt, q.d. Cùm Pharao & Ægyptij conſilium cœpiſſent Hebræorum in-

A fantes, putà maſculos omnes mergere in Nilo, vnus ex eis à matre expoſitus à Deo ſeruatus eſt, putà Moyſes, qui Ægyptiorum tyrannidem caſtigaret, ac viciſſim eos multitudine filiorum priuaret, occidendo primogenitos eorum, ac deinde omnes, qui Hebræos perſequebantur mergeret in mari rubro. Congrua enim fuit hæc talionis pœna, vt qui Iſraëlem primogenitum Dei populum afflixerant, primogenitis ſuis mulctarentur; & qui infantes Hebræorum merſerant in Nilo, ipſi pariter mergerentur in mari rubro. Vide dicta Exodi 1. & 2. Ita Cantacuzenus. Vatabl. Ianſen. & alij. Quare perperam nonnulli veteres Græcæ linguæ imperiti, per traductionem accipiunt eductionem Hebræorum ex Ægypto.

B Illa enim nox ante cognita est a patribvs nostris, vt vere (Græcè ἀσφαλῶς, id eſt, ſecurè & certò) scientes qvibvs ivramentis credidervnt, animæqviores essent] Græcè ἐπευθυμήσωσι, id eſt, lætarentur, hilareſcerent, animoſiores & fidentiores fierent. Vers. 6.

Senſus ergo eſt, q.d. Nox illa Paſchalis, qua ab angelo percutiente occiſa ſunt omnia primogenita Ægyptiorum, tam in hominibus, quàm in animalibus, præuiſa & prædicta fuit, tũ à Moyſe Exodi 4. 22. & clariùs cap. 11. verſ. 5. tum quoad rem, putà quoad ſtragem Aegyptiorum & liberationem Hebræorum, licèt non quoad modum & tempus noctis, præcognita, & à Deo cum iuramento promiſſa fuit Abrahæ. Geneſ. 15. v. 14. & ſequent. & Iſaac Geneſ. 26. 3. & Iacob Geneſ. 28. v. 13. & ſequ. Idque hoc fine, vt C Hebræi videntes hæc Dei promiſſa impleri, ei planè crederent & confiderent, ac in eo, eiuſque ſingulari prouidentia læti & ſecuri acquieſcerent non dubitantes, quin Deus ſimili modo ipſis cetera ſua promiſſa opere compleret, ac reipſa daret illis terram Chanaan poſſidendam lacte & melle manantem, qui erat ſcopus promiſſionum Dei, & terminus peregrinationum Hebræorum.

Svscepta est avtem a popvlo tvo sanitas qvidem ivstorvm, inivstorvm avtem exterminatio] Græcè: *Suſcepta eſt autem à populo tuo, ſalus quidem iuſtorum, hoſtium verò perditio.* Explicat τὸ *animæquiores eſſent*, vel vt græcè eſt, *lætarentur*, q.d. Populus tuus vidit, & cum gaudio excepit ſalutem iuſtorum, id eſt, D ſuorum primogenitorum, quas ſaluaſti & illæſos cuſtodiſti ab angelo percutiente, ac ſimul vidit interitum iniuſtorum, id eſt, primogenitorum Ægypti infidelium, quos idem angelus nocte Paſchali morte percuſſit. Vnde Vatabl. vertit: *populuſq́; tuus & ſalutem iuſtorum vidit, & hoſtium interitum.* Magnum enim & duplex, imò triplex fuit Hebræorum hic gaudium: primum, quòd ſe viderent illæſos à plaga: ſecundum, quòd viderent hoſtes ſuos Ægyptios eadem lædi & occidi: tertium, quòd viderent eos occidi propter ſe, vt videlicet hac plaga perculſi victique cederent Moyſi & Deo, ac Hebræos liberos ex Ægypto abire permitterent, vti reipſa permiſerunt. Sic in Scrip. crebrò legimus, quòd quoties Deus populum ſuum ab hoſtibus liberauit, id fecerit cum hoſtium vltione & pernicie, vt hac ratione amorem curamque pater-

nam erga populum ſuum oſtenderet, eiſq; gaudium, hoſtibus verò mœrorem duplicaret & triplicaret. Vltio enim hoſtium oriebatur ex amore amicorum & filiorum, putà Hebræorum. Id videre eſt paſſim in libris Iudicum, Regum, Machabæorum ceteriſque hiſtorialibus.

Paulò aliter explicat Noſter Lorinus, q.d. Concepit populus ſpem ex illis iureiurando firmatis diuinis promiſſis fore, vt conſequeretur quidem ipſe ſalutem; aduerſarij verò interitum; vel reipſa poſtea deprehenderunt veritatē promiſſorum, licet aliquando addubitaſſent.

VERS. 8. SICVT ENIM LÆSISTI ADVERSARIOS, SIC ET NOS PROVOCANS MAGNIFICASTI] Idem dicit & exaggerat: Pro *prouocans*, græcè eſt, προσκαλεσάμενος, id eſt, aduocans, conuocans, prouocans ſcilicet Deus per Moyſem Hebræos ad ſui cultum & amorem. Exodi 12. Pro *ſic* noſter legit, οὕτως, iam legunt, τούτῳ, id eſt, *eo*. Pro *læſiſti*, græcè, ἐτιμωρήσω, id eſt, caſtigaſti, puniuiſti, vindicaſti iniuriam populo tuo, ideoque tibi ab Ægyptijs illatam. q.d. Sicut caſtigaſti Ægyptios populo tuo, ideoque honori tuo iniurios, ſic vice verſâ eadem caſtigatione prouocans, & conuocans Hebræos ad tui cultum magnificaſti, id eſt, magnâ gloriâ illuſtraſti, cùm eum victis Ægyptijs glorioſè per tot ſigna, & portenta ex Ægypto armatum eduxiſti, & triumphantem in Chanaan induxiſti. Vnde ex Græco legendo, τούτῳ, & ὡς, id eſt, *ſicut*; accipiendo pro *cum*, ſic vertas cum Vatabl. *Cùm enim inimicos noſtros vltus es, tum nos conuocatos gloriâ illuſtraſti.* Et ſignificantiùs cum Noſtro à Caſtro: *Cùm enim puniuiſti aduerſarios, eo vel ea in re nos vocatos gloria affeciſti*, hoc eſt, cùm ſupplicium ſumpſiſti de inimicis, ea re nos gloria & honore affeciſti: nam in ea quidem vltione & amor Dei erga ſuos, & honos, quem illis habet, perſpicitur. Caſtigatio ergo & depreſſio inimicorum, eſt amicorum exaltatio & glorificatio. Ideo enim Deus caſtigat infideles, vt fideles ſuos exaltet & magnificet.

VERS. 9. ABSCONSE ENIM SACRIFICABANT IVSTI PVERI BONORVM, ET IVSTITIÆ LEGEM IN CONCORDIA DISPOSVERVNT. SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTVROS IVSTOS, PATRVM IAM DECANTANTES LAVDES] Græcè: *Occultè enim ſacrificabant ſancti pueri bonorum, ac diuinitatis legem in concordia diſpoſuerunt; eorum pariter & bonorum & periculorum participes futuros iuſtos, patrum iam præcinentes laudes.*

Explicat τὸ *prouocans magnificaſti*. q. d. Cùm nos ad tui cultum per Moyſem in nocte Paſchali vocares & prouocares, vt nos magnificares & exaltares, nos Moyſi tibique obedientes, vocationem & prouocationem tuam ſecuti ſumus. Nam iuxta tuum Moyſiſque iuſſum abſconsè, id eſt, clanculum ob metum Ægyptiorum, pro felici exitu ex Ægypto immolauimus & ſacrificauimus tibi agnum Paſchalem, nos inquam, qui ſumus *iuſti*, id eſt, fideles tui, & *pueri bonorũ*, id eſt, filij ſanctorum Patriarcharum Abrahæ, Iſaac, & Iacob; tumque *iuſtitiæ legem*, græcè *diuinitatis*, id eſt, *diuinam legem in concordia diſpoſuimus*, id eſt, concorditer vnanimi conſenſu ſtatuimus legem Dei ſeruare: *Similiter bona & mala recepturos*, vt ſcilicet ſimiliter & æqua ſorte pateremur mala & bona pro lege Dei, ac conſtanter & vnanimiter omnia aduerſa, etiam exilium & mortem pro ea ſubiremus, ideoque inter epulum agni Paſchalis decantauimus *laudes patrum*, qui pro Deo conſtantiſſimè perſecutiones & ærumnas quaſlibet pertulerunt.

ET IVSTITIÆ Græcè θειότητος, id eſt, *diuinitatis* LEGEM] Quæres, quænam ſit lex diuinitatis? Primò, aliqui accipiunt legem de immolando agno Paſchali à Deo ſancitam. Ita Gloſſa, S. Bonauent. & Hugo. Secundò, alij accipiunt legem à Moyſe de præparando ſe ad exitum ex Ægypto Hebræis præſcriptam, & quamuis aliā à Deo in Sina præſcribendam. Exodi 19. Ita Lyran. Tertiò, preſſiùs Noſter à Caſtro accipit legem iuſtitiæ legalis, ſiue concordiæ ciuium, quam ſubijcit ſapiens, qua ſe omnes Hebræi coram Moyſe & Aarone ad Dei cultum, & pro eo ad omnium rerum communionem conſtringebant, & in egreſſu, & in profectione, & in ingreſſu terræ promiſſæ diuinitatis legem vocat, quòd obedientes præcepto Dei præcipientis, vt omnes ſimul exirent, vno conſenſu ſtatuerunt & in mortem & in vitam abire, vt tamquam vnus populus, & bonorum eorumdem & periculorum ſimiliter fierent participes. Sic & Ianſen. ac Vatabl.

Lex diuinitatis quæ? Reſp. Primò. Secundò. Tertiò.

Accedit Cantacuzenus, qui aſſerit Hebræos nocte Paſchali inter ſacrificandum promiſiſſe ſe leges Dei, ſiue quidquid Deus præciperet ſeruaturos. Et Oſorius: Lex, inquit, iuſtitiæ & diuinitatis erat, vt vitæ officia dirigerent ad ſanctitatis legem, ſiue ad rationes iuſtitiæ & ſanctitatis æternas; quæ ſunt in mente & voluntate Dei. Tunc enim Hebræi ab Ægyptijs idololatris ſe ſequeſtrantes, quaſi in vnum Dei populum vnamque Eccleſiam militantem coeuntes; reipſa profeſſi ſunt ſe velle Deo vero ſeruire, ac in illius religione cultuque quaſi ſacramento militari ſe obſtrinxerunt, ſcilicet ſe pro lege Dei vnanimiter decertaturos vſque ad mortem. Hoc enim fuit vetus teſtamentum, ſiue pactum cum Deo ab Hebræis initum, ſicut nouum teſtamentum ſiue pactum eſt, quod Chriſtus cum Apoſtolis & fidelibus inſtituit, præſertim in vltima cœna, illudque ſanxit ſacrificio ſui corporis Euchariſtiâ.

SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTVROS IVSTOS] Vatabl. *Sanctos eorumdem bonorum & periculorum ex æquo conſortes fore*, ſicut ſocij in bello promittunt & iurant ſibi fidelitatem, omniaque bona & mala ſingulis fore communia, vt eadem pericula & aduerſa omnes ſubeant, vſque ad mortem. Sic enim in ſancto hoc fœdere Hebræi conſpirabant, & quaſi coniurabant in Dei veri cultum & obedientiam, ac in mutuam ſocietatem, vt omnia triſtia æquè ac læta vnanimiter ſubirent; quod erat diuina in Eccleſia ſocietate confœderari, & quaſi conteſſerari.

PATRVM IAM DECANTANTES LAVDES] Minùs rectè Lyran. legit. *Patri omnium*, id eſt, Deo. Et Bonauent. & Hugo. *Patrias laudes*. Græca enim & Romana habent *Patrum laudes*, græcè eſt, πατέρων ἤδη προαναμελπόντων αἴνους, id eſt, *Patribus iam præcinentibus laudes*, id eſt, patribus

bus inchoantibus hymnos, quos deinde filij ſproſequerentur, vti factum eſt poſt tranſitum maris rubri Exodi 15.

Verùm Complut. & Vulgata legunt, *προαναμέλψαντες*, id eſt, *præcinentes*, vbi *τὸ præ* innuit Hebræos cœpiſſe canere has laudes, antequam Ægyptij ſua lamenta ob primogenitorum cædem inchoarent. Vnde Vatabl. hanc clauſulam ad ſequentia eorum lamenta referens, iiſque per antitheſin opponens, ſic vertit: *Et patribus iam hymno præcinentibus, inimicorum contra clamor inconditus clareſcebat, comploratioque miſerabilis puerorum exoriebatur*; idque magis patebit v. ſequenti, vbi pro *reſonabat*, græcè eſt, *ἀντήχει*, id eſt, ex altera parte, & quaſi ex altero choro ſonabat, & reſpondebat.

Laudes patrum. Primò. Porrò *laudes patrum* accipi poſſunt. Primò, laudes quibus Hebræi patres ſuos, qui hanc poſterorum ex Ægypto liberationem prædixerãt, imò ſua ſanctitate meruerant, laudabant. Ita Cãtacuzenus, q. d. Hebræi celebrantes epulum agni, vt eo peracto egrederentur ex Ægypto, viſa cæde primogenitorum Ægypti, ſeque ab illa immunes exiſtere, laudabant ſuos patres Abraham, Iſaac, & Iacob, quibus hic exitus à Deo fuerat promiſſus: itaque ſe mutuò beatos prædicabant, quòd tales habuiſſent patres, qui omni laude digni eſſent. Vnde ſibi mutuò congratulantes de iis, deque eorum prophetia, quam iam adimpleri cernebant, exultantes Deo eucharisticum carmen modulabantur; *Secundò.* Secundò, per *laudes patrum* accipi poſſunt hymni à patribus ad Deum laudandum compoſiti, & poſteris per manus auorum traditi, vt iis quoque inſtar patrum Deum laudarent; *Tertiò.* Tertiò, per *laudes patrum* intelligi poſſunt hymni à Moyſe & Aarone compoſiti, ut iis Hebræi inter ſacrificium epulumque agni Deum laudarent, ipſique gratias agerent; quales hymni & doxologiæ extant etiamnum apud Hebræos in rituali Paſchæ, atque ab iis in celebratione agni Paſchalis canuntur. Vnde & Chriſtus celebrato Paſcha, *hymno dicto exiuit cum diſcipulis in montem Oliuarum.* Matth. 26.

Graphicè hic depingit vltimam plagam Ægyptiorum, putà cædem primogenitorum tam hominum, quàm animalium ceterorum, quæ planè diſcriminauit & diſpeſcuit Hebræos ab Ægyptiis. Angelus enim percuſſor tranſiens & tranſiliens domos Hebræorum, quos velut Dei populum reueritus tangere non audebat, inſiliebat in domos Ægyptiorum, eorumque primogenita omnia occidebat, indeque inſtitutum & nuncupatum eſt feſtum Paſchæ. Paſcha enim Hebr. idem eſt, quòd tranſitus vel tranſultus, ſcilicet angeli percutientis: radix enim פסח *paſath*, ſignificat tranſire, vel potiùs tranſilire.

Angeli percutientes Romæ. Similis tranſitus & percuſſio angeli fuit Romæ ſub Agathone Papa, anno Domini 680. quo Paulus Diaconus libr. 6. de Geſtis Longobard. cap. 5. ſcribit viſibiliter multis Romæ apparuiſſe bonum & malum angelum noctu per ciuitatem pergere, & quoties ex iuſſu boni angeli malus venabulo, quod in manu ferre videbatur, oſtium domus alicuius percuteret, tot de eadem domo die ſequenti homines interirent.

A Tuncque per reuelationem cuidam dictum eſſe, peſtem non priùs quieturam, quàm in Baſilica ſancti Petri ad vincula poneretur altare ſancti Sebaſtiani martyris: eo verò facto peſtem protinus ceſſaſſe. Hæc ille. Extat autem ibidem hactenus integrum ipſum altare, nec non eiuſdem ſancti martyris imago muſiuo opere expreſſa: ſed & ex hoc propagata ad poſteros religio eſt, vt peſtis tempore, voti cauſa imago eiuſdem ſancti Sebaſtiani diuerſis in locis pingi ſoleret, atque in eius memoriam altaria erigi & Eccleſias fabricari.

RESONABAT AVTEM INCONVENIENS INIMICORVM VOX, ET FLEBILIS AVDIEBATVR PLANCTVS (græcè *οἰκτρὰ*, id eſt, *miſerabilis*) PLORATORVM INFANTIVM] Pro *reſonabat*, Græcè Vers. 10.
B eſt, *ἀντήχει* (vnde nomen *Echo*, id eſt, reſonantia vociſque reuerberatio) id eſt, ex aduerſo ſonabat, & quaſi ex altero choro, *ἀντίφωνος*, antiſtrophè reſponſabat: ponit enim hic quaſi duos choros ſibi reſponſantes, ſed diſſona voce & tono, ideoque ſibi aduerſantes, vnum Hebræorum præ gaudio incolumitatis ſuæ hymnos canentium, alterum Ægyptiorum mortem primogenitorum ſuorum miſerabiliter deplorantium. Ita Vatabl. cuius verſionem & verba iam recenſui. Hinc pro *inconueniens*, græcè eſt, *ἀσύμφωνος*, id eſt, inconcinnus, inconditus, diſſonus, q. d. Erant hic *φωναὶ*, non *σύμφωνοι*, ſed *ἀσύμφωνοι*, id eſt, erant ſoni non conſoni ſed diſſoni; quare miram non ſymphoniam & conſonantiam, ſed diſſonantiam efficiebant. Comploratione enim Ægyptiorum reſponſabat exultatio Hebræorum. Malè autem & inconcinnè
C reſpondet chorus exultantium choro complorantium, iuxta illud: *Muſica in luctu importuna narratio.* Eccleſ. cap. 22. 6. Pro *audiebatur*, græcè eſt, *διεφέρετο*, id eſt, quaquauerſum differebatur & ſpargebatur. Pro *ploratorum*, græcè eſt, *θρηνουμένων*, quod aliqui vertunt actiuè *plorantium*, putà primogenitorum, qui plorabant cùm occiderentur ab angelo percutiente. Verùm angelus eos ſubitò occidit, nec eis tempus plorandi dedit (exceptis paucis, quos in pœnam parentum ad tempus ſemiuiuos reliquit, de quibus verſ. 18.) vnde Exodi 12. 29. referuntur parentes dumtaxat planxiſſe cædem ſuorum primogenitorum, non verò ipſi primogeniti. Quare meliùs Noſter vertit paſſiuè *ploratorum*, quorum ſcilicet necem parentes deplora-
D bant.

SIMILI AVTEM POENA SERVVS CVM DOMINO AFFLICTVS EST, ET POPVLARIS HOMO REGI SIMILIA PASSVS] q. d. Strages hæc primogenitorum fuit vniuerſalis omnibuſque communis; tam enim primogenita ſerui vel popularis, id eſt, plebeij, quàm domini vel regis Pharaonis occiſa ſunt ab angelo, vt patet Exodi 12. 29. Nullus ergo, ne rex quidem ab hac plaga immunis extitit. Vers. 11.

SIMILITER ERGO OMNES, VNO NOMINE MORTIS, MORTVOS HABEBANT INNVMERABILES. NEC ENIM AD SEPELIENDVM VIVI SVFFICIEBANT: QVONIAM VNO MOMENTO, QVÆ ERAT PRÆCLARIOR NATIO ILLORVM, EXTERMINATA EST] Pro *ſimiliter*, græcè eſt, *ὁμοθυμαδὸν*, id eſt, vno animo, Vers. 12.

mo, communi conſenſu, communi voce & cõploratione: Nam vt narrat Philo libr. de Vita Moyſis: *Primâ luce cum quiſque ſuos cariſſimos, inopinata nece ſublatos videret, cum quibus ſuperiore die ſuauiter vſque ad veſperam conuixerat, vt in publico luctu grauiſſima comploratione impleuerunt omnia. Cùm enim nemo eſſet exors eius calamitatis, vnus erat clamor omnium, vnuſq; luctus detinebat regionem vniuerſam quacumque patebat. Qui tantiſper dum intra priuatos parietes ſe continebat, ſingulis aliena mala ignorantibus, priuatus etiam tum videbatur. Vbi verò alij didicerunt, ex alijs geminabatur comploratio, in tantum grauante dolore publico, vt nullus conſolator exiſteret: quis enim ſolaretur alterum indigens ipſe conſolatione?*

B

VNO NOMINE MORTIS] Hoc eſt, eodem mortis genere, putà eadem plaga inflicta ab angelo: quia enim eadem omnium Ægyptiorum erat culpa, putà oppreſſio Hebræorum ac præſertim infantium occiſio, hinc pariter eadem omnium fuit pœna, eaque crimini congrua, putà primogenitorum cædes. Sic nomen ſumitur pro genere vel ſpecie apud Virgil. cùm ait:

Omnia pœnarum percurrere nomina (id eſt, genera) *poſſem*. Et:
——*Tibi nomina mille,*
Mille nocendi artes.

Nomen pro cauſa & culpa.

Rurſum nomina vocantur debita, eorumque ſyngraphæ, ait Budæus; vnde *nomina exigere*, eſt debita repetere apud Ciceronem. Quare *in nomine*, id eſt, in culpa & debito mortis: Nam, vt dixi, omnes Ægyptij erant rei mortis ob oppreſſionem Hebræorum. Denique propriè *vno nomine*, id eſt, eadem de cauſa, putà ob idem crimen: nomen enim ſæpè pro cauſa vſurpatur.

C

NEC ENIM AD SEPELIENDVM VIVI SVFFICIEBANT] Nulla enim erat domus, in qua non eſſet mortuus ſepeliendus, imò in eadem ſæpè erant plures primogeniti, v. g. primi filij fratrũ, ſororum, ancillarum, qui omnes occidebantur ab angelo. Accedit, quòd Ægyptij in ſepeliendo, vngendo, reliquaque pompa funeris & ſepulturæ erant moroſi, longi & exquiſiti præ ceteris gentibus, vt patet Geneſ. 50. 2. Inſuper angelus occidit primogenita animalium æquè ac hominum, vt patet Exodi 11. v. 5. hæc autem ſepelire debebant, ne aërem tabe inficerent.

PRÆCLARIOR NATIO ILLORVM] id eſt, proles honoratior: tales enim ſunt primogeniti, qui ceteris prolibus anteferuntur.

D

VERS. 13. DE OMNIBVS ENIM NON CREDENTES PROPTER VENEFICIA, TVNC VERÒ PRIMVM CVM FVIT EXTERMINIVM PRIMOGENITORVM SPOPONDERVNT POPVLVM DEI ESSE] Græcè: *Qui enim nihil credebant propter veneficia, in primogenitorum interitu confeſſi ſunt Dei filium, populum eſſe.* Vatabl. *Nam cùm propter præſtigias omnia credere recuſarent, poſt cladem primogenitorum populum, Dei filium* (id eſt, Deo chariſſimum) *eſſe confeſſi ſunt.* Nonnulli legunt *beneficia*, ſed legendum cum Roman. & Græcis *veneficia*, quæ ſcilicet ſunt maleficorum & ſagarum beneficia. Græcè eſt, φαρμακείας, id eſt, incantationes, præſtigias, magicas artes, quibus Magi Pharaonem & Ægyptios ita dementarant, vt Moyſi per Deum tot plagas inferenti fidem non adhiberent, nec Hebræos eſſe populum Dei

A

crederent.

SPOPONDERVNT] Græcè ὡμολόγησαν, id eſt, confeſſi ſunt *populum Dei eſſe*, q. d. cum Pharao & Ægyptij antea nollent credere Moyſi & Deo, eò quòd viderent Magos ſuos ſuis veneficijs, & incantationibus quædam mira facere ſimilia ijs, quæ faciebat Moyſes, poſteà tamen videntes tantam, tamque vniuerſalem & conformem cædem primogenitorum, adeò attoniti & perculſi fuere, vt confeſſi & palam profeſſi ſint Iſraëlem eſſe populum Dei, idque adeo certò & firmiter, vt pro eo ſpondere auderent ſeque vades & ſponſores exhibere, præſertim cùm eadem nocte qua egreſſus eſt Iſraël ex Ægypto, omnia Ægypti templa, vel fulminibus, vel terræmotibus euerſa ſint, vti tradunt Hebræi, & ex ijs S. Hieron. epiſt. 127. ad Fabiolam. Quocirca Ægyptij Hebræos Ægypto exire non tantùm permiſerunt, ſed & vrſerunt ac coëgerunt.

Templa Ægypti corruere.

CVM ENIM QVIETVM SILENTIVM CONTINERET OMNIA, ET NOX IN SVO CVRSV MEDIVM ITER HABERET. VERS. 14.

OMNIPOTENS SERMO TVVS DE CÆLO A REGALIBVS SEDIBVS, DVRVS DEBELLATOR IN MEDIAM EXTERMINII TERRAM PROSILIVIT. VERS. 15.

GLADIVS ACVTVS INSIMVLATVM IMPERIVM TVVM PORTANS, ET STANS REPLEVIT OMNIA MORTE, ET VSQVE AD CÆLVM ATTINGEBAT STANS IN TERRA] VERS. 16. Syrus: *Silentium enim & quies tenebat omnia, & in media nocte factus eſt ſtupor, verbum tuum, quod omnia poteſt, de cælo venit è throno regni admirabilis, bellatores in media perditione euertit ſuper terram, gladium acutum præcepto tuo, quod non accipit perſonam, attulit, & perfecit omne præceptum, atque ad cælum peruenit, & ſtetit ſuper terram;* Arabicus: *Quoniam aqua apprehendit vniuerſas creaturas ſilentio quietis, & æquata* (vel facta) *eſt illa nox in æquilibrio: vicit verbum tuum bellipotens, terribile, omnipotens de cælis vſque ad medium inimicorum habentium regna, in perniciem eorum, ex terra, accinctum præcepto tuo imperante, carente ſimulatione, gladio terrificante.*

Pergit exaggerare vltimam Ægypti plagam, nempe cædem omnium primogenitorum, tam in animalibus, quàm in hominibus, quæ contigit nocte Paſchali, putà 14. luna ſiue 14. die menſis primi, qui dicitur Niſan ſub medium noctis, vti narratur Exodi 12. v. 29.

Senſus ergo eſt, q. d. In media nocte Paſchali, cùm alta eſſet nox, indeque quies & ſilentiũ, cùm ſcilicet Ægyptij ſecurè altum dormirent, ecce tibi repente de cælo ſermo tuus, id eſt, iuſſio tua, ſiue edictum, ſententia & mandatum tuũ ſeuerum & pugnax, in Ægyptum exterminio à te deſtinatam deſilijt, gladius, inquam, acutus non fictum, ſed ſincerum tuum imperium portans, qui repleuit omnia cæde & morte primogenitorum omnium, adeò vt videretur è cælo porrigere ſe in totam Ægypti terram. Hunc eſſe ſenſum liquet ex ipſis Script. verbis, atque ex antecedentibus, & conſequentibus. Ad litteram ergo loquitur de ſtrage primogenitorum Ægypto inflicta à Deo per Moyſem, non de natiuitate Chriſti. Illi tamen Allegor. hæc omnia

Noctu natus eſt Chriſtus. nia accommodat Eccleſia in Officio Eccleſiaſtico Natiuitatis Chriſti (& Epiphaniæ) quam proinde ſtatim poſt medium noctis die 25. Decembris iam inchoante contigiſſe, communis eſt Doctorum & Eccleſiæ ſenſus: qua de cauſa ipſa ſtatim poſt mediā noctem miſſam inchoat in feſto natiuitatis Chriſti, ex decreto S. Teleſphori Papæ in ſua epiſt. decretali cap. 2. quod & notauit Damaſus Pont. in Vita Teleſphori. Vide Suarez 3. p. q. 35. ſub finem. Idipſum ſatis colligitur ex illo Lucæ cap. 2. *Paſtores erant in regione eadem vigilantes, & cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.* Nimirum noctu naſcitur Chriſtus, quia venerat noctem infidelitatis & peccatorum mundi, ſancto ſuæ natiuitatis fulgore diſcutere & illuſtrare. *Cur* Porrò allegoria hæc appoſita eſt & congrua. Sicut enim olim Deus ſermone, ſiue verbo, id eſt, iuſſu ſuo: vel verbo, id eſt, per vindicem Sapientiam, ac per filium ſuum liberauit Hebræos ex Ægypto, cædendo primogenita Ægyptiorum, atque per hanc operationem & vindictam dicitur de cælo deſcendiſſe in Ægyptum: ita pariter in natiuitate Chriſti propriè Verbum Dei deſcendit ad vnionem hypoſtaticam cum carne, & humanitate à ſe aſſumpta in terra, putà in vtero B. Virginis, vt homines liberaret per ſuam redemptionem, paſſionem, crucem & gratiam, exterminando & debellando peccatum, mortem & diabolum. Ita S. Anſelm. in Elucidario, Idacius contra Varimadum, Petrus Bleſenſis ſerm. 6. de Natiuit. Domini, imò Tertull. libr. 5. contra Marc. cap. 9. & S. Auguſt. in pſalm. 109. idem probant ex illo v. 3. *Ex vtero ante Luciferum,* id eſt, ante auroram *genui te.*

Chriſtus incarnatus eſt in Paſchate 25. Martij. Adde incarnationem Verbi, quæ fuit quaſi prima natiuitas Chriſti, qua propriè de regalibus cælorum ſedibus deſcendit in vterum beatæ Virginis factus homo, contigit nocte Paſchali, putà 25. Martij, quo die Eccleſia in tanti myſterij memoriam celebrat feſtum annunriationis B. Virginis. Nam 25. die Martij, vti mundus olim à Deo fuit creatus, ita poſt quatuor annorum millia eodem die fuit recreatus per Verbi incarnationem, ac eiuſdem poſt 34. annos eodem die crucifixionem & mortem. Hæc enim tria myſteria contigiſſe die 25. Martij, docui proœmio in Acta Apoſt. initio Chronotaxeos.

Noctis Paſchalis Elogia. Hac de cauſa Priſci Rabbini in libris Cabalæ, quos citat Yſtella in Exodi cap. 18. v. 11. diſp. 2. ita ſcribunt: *In eadem die* (15. Niſan, putà in Paſchate) *redimendus eſt Iſraël in diebus Meſſiæ ſicut redempti ſunt eadem die, de qua ſcribitur. In diebus egreſſionis tuæ oſtendam mirabilia.* Quod nota, ad Iudæos ſuorum Rabbinorum dictis reuincendos. Hinc Eccleſia in benedictione cerei Paſchalis, nocti Paſchali hæc concinendo dat elogia, partim litteralia partim myſtica: *Hæc enim ſunt feſta Paſchalia, in quibus verus ille agnus occiditur, cuius ſanguine poſtes fidelium conſecrantur. Hæc nox eſt, in qua primùm patres noſtros filios Iſraël eductos de Ægypto, mare rubrum ſicco veſtigio tranſire feciſti. Hæc igitur nox eſt, quæ peccatorum tenebras columnæ illuminatione purgauit. Hæc nox eſt, quæ hodie per vniuerſum mundum in Chriſto credentes, à vitijs ſæculi & caligine peccatorum ſegregatos reddit gra-* A *tiæ, ſociat ſanctitati. Hæc nox eſt, in qua deſtructis vinculis mortis, Chriſtus ab inferis victor aſcendit. Nihil enim nobis naſci profuit, niſi redimi profuiſſet.* Vnde admirabunda & exultans in hæc paradoxa exclamando prorumpit: *O mira circa nos pietatis dignatio. O inæſtimabilis dilectio charitatis! vt ſeruum redimeres filium tradidiſti. O certè neceſſarium Adæ peccatum! quod Chriſti morte deletum eſt. O felix culpa! quæ talem ac tantum meruit habere redemptorem. O verè beata nox! quæ ſola meruit ſcire tempus & horā, in qua Chriſtus ab Inferis reſurrexit. Hæc nox eſt, de qua ſcriptum eſt; & nox ſicut dies illuminabitur: & nox illuminatio mea in delicijs meis. Huius igitur ſanctificatio noctis fugat ſcelera, culpas lauat, & reddit innocentiam lapſis, & mœſtis lætitiam, fugat odia, concordiā parat, curuat imperia, &c. O verè beata nox! quæ ſpoliauit Ægyptios, ditauit Hebræos.*

B Anagog. ex hoc cædis primogenitorum Ægypti media Paſchali nocte peractæ typo, S. Chryſoſt. Theoph. & S. Hieron. (qui ait hanc eſſe Apoſtolicam traditionem) aſſerunt Chriſtū eodem mediæ noctis tempore venturum ad iudicium, ad maiorem terrorem reproborum, vt eos exterminet & deturbet in tartara. Alij tamē ſummo manè venturum putant. Nunc ſingula verba expendamus.

Cvm enim qvietvm silentivm contineret omnia (Ita Roman. & Græca. Alij legunt *continerent.* Vtrumque verum: quies enim & ſilentium noctu occupat omnia, ac viciſſim occupatur ab omnibus) et nox in svo cvrsv medivm iter haberet] Græcè: *Et nocte in propria velocitate dimidiata,* id eſt, ſub mediam noctem vel paulò pòſt dimidium noctis. Tunc e- C nim facta eſt ab angelo cædes primogenitorum Ægypti. Exodi 12. 29. Cauſa fuit, vt eò terribilior eſſet cædes, quò magis erat improuiſa, obſcura, & nocturna, vt hoc terrore perculſi Ægyptij obſtinationem executerent, ac miſſos facerēt Hebræos. Vnde Petrus Bleſenſis ſilentium hoc vocat conticinium, quod eſt tempus mediæ noctis poſt galli cantum.

Cauſa tropologica fuit, ad arcanam diuinæ maieſtatis vim & efficaciam repræſentandam. *Dei ſilentia ſunt opera. Cur* Nimirum Dei arcani & inuiſibilis arcana & obſcura decet eſſe opera. Rurſum Deo loquente ſileant omnes creaturæ oportet, iuxta illud: *Sileat à facie eius omnis terra.* Habacuc 2. 22. Et: *Silete à facie Domini mei.* Sophon. 1. 7. Et: *Sileat omnis caro à facie Domini.* Zachar. 2. 13. Hinc Syrus vertit: *In medio nocte factus eſt ſtupor.* Moral. hic D diſce opera Dei & virorum diuinorum, non ſe *Sapientes ſilenti.* oſtentare, ſed peragi in quiete & ſilentio: ita generatio Chriſti diuina, qua gignitur à Patre, eſt ſummè arcana: ac humana, qua conceptus & natus eſt ex B. Virgine, fuit ſecretiſſima. Quocirca Chriſtus comparatur aquis *Siloë quæ vadunt cum ſilentio.* Iſaiæ 8. 6. vbi multa de fructu ſilentij dixi, ac plura Iſaiæ 30. 15. ad illa: *in ſpe & ſilentio erit fortitudo veſtra.* Hinc ſilentes ſunt profundi cordis: *Altiſſima flumina minimo ſono labuntur,* ait Chriſtus. Ex aduerſo loquaces leui ſunt corde, nimirum: *In ore fatuorum cor illorum, & in corde ſapientum os illorum.* Eccleſ. 21. 29. vide ibi dicta.

Omnipotens sermo] Græcum λόγος, & ſermonem & verbum ſignificat, putà iuſſio-

nem & ſententiam Dei, q. d. Sententia dura & aſpera lata à Deo in ſolio cæleſti, per angelum bellatorem in media nocte executioni mandata, è cælo deſilijt. ita à Caſtro.

Alleg. *Sermo* hic eſt ipſum Verbum incarnatum.

De cælo] Complut. addunt *exiliens*, ſed id meritò delent Roman. & Græci, mox enim ſequitur *proſiluit*.

Dvrvs] ἀπότομος, id eſt, aſper, ſæuus; Arabicus, *terribilis*.

Debellator] Græcè πολεμιστής, id eſt, *bellator*; Arabicus, *bellipotens*, quia vt vertit Syrus, *bellatores* (Pharaonem & Ægyptios) *media nocte euertit*, Iuxta illud Exodi 15.3. *Dominus conterens bella*, id eſt, bellatores inimicos. Chald. *Dominus victor bellorum*.

In mediam exterminii terram prosilivit] Nimirum in Ægyptum exterminio à Deo addictam; græcè eſt, ὀλεθρίας, id eſt, exitialis, vel pernicioſæ terræ, vt vertit Vatabl. ideoq; exitio addictæ. *To proſiluit*, vel vt Vatabl. *deſilijt*, notat Dei vindicis Ægyptios inuadentis velocitatem, vim, iram, impetum & efficaciam ineuitabilem.

Allegoricè, Chriſtus ingenti virtutis & amoris ſaltu è cælo in terram deſilijt factus homo, iuxta illud: *Ecce venit iſte ſaliens in montibus tranſiliens colles*. Cantic. 2.8. In quæ verba commentãs S. Bernard. ſerm. 53. in Cant. *En quantum ſaltum*, inquit, *dedit à ſummo cælo ad terras*. Salijt enim magno ſaltu deſultim è cælo in cœnum, è cœno in crucem, è cruce in infernum, inde reſilijt in terram, ac è terra in cælum.

Gladivs acvtvs insimvlatvm imperivm tvvm portans] Græcè: *Omnipotens ſermo tuus, &c. gladium acutum* (putà) *inſimulatum imperium tuum portans*. Φέρων enim cùm ſit maſculinum ad λόγος, id eſt, *ſermo* referri debet, non ad ξίφος, id eſt, *gladium*, cùm ſit generis neutri. Noſter videtur legiſſe neutrè φέρον; itaque retuliſſe ad gladium: ſed eodem redit ſenſus, q. d. Sermo tuus ô Domine fuit quaſi gladius acutus, qui *imperium tuum inſimulatum*, Græcè ἀνυπόκριτον, id eſt, non hypocriticum, non ſimulatum, non fictum, non comminatorium, ſed verum, ſincerum, apertum, certum & efficax, planeque executioni mandandum (angelus enim percutiens non finxit ſe nolle percutere, cùm reuera percuteret, ſed quod fecit, hoc præ ſe tulit; nec tantùm comminatus eſt ſe velle occidere, ſed reipſa occidit) portauit & detulit in Ægyptum. Porrò gladius in Script. ſignificat quodlibet inſtrumentum, & quemlibet modum cædis, putà omnem cladem & ſtragem. Nam vt ait Varro libr. 4. de Lingua Latina. Gladius dicitur à clade, quòd ſit ad hoſtium cladem, dum eos ferit, ſecat, & necat: Nã omnis corporis dolor conſiſtit in ſectione, ſiue diuiſione continui: nec enim angelus cædens primogenita Ægypti vſus eſt gladio, aut eo opus habebat, ſed per ſe immediatè primogenita Ægypti ſuffocando, lacerando, aliove modo lædendo necabat. Vnde dicitur acutus, quia, vt ait Apoſt. Hebr. 4. *Viuus eſt ſermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti*.

Gladius dicitur à clade.

Et stans] Scilicet λόγος, id eſt, ſermo. Græcè enim eſt στὰς, maſculinũ, quod ad λόγον maſculinum referri debet, non ad ξίφος, id eſt, gladium, quod eſt neutrum. Statio hæc irreuocabilem, & immobilem decretoriam Dei iuſſionem ſignificat, æquè ac inſimulatum imperium eiuſdem auctoritatem, ait S. Bonauent.

Replevit omnia morte] Nempe cæde primogenitorum Ægypti.

Et vsqve ad cælvm attingebat stans in terra] Græcè: *Et cælum quidem attingebat, deſcenderat verò, vel ingrediebatur verò in terrã*, q. d. Magna, potens, cæleſtis atque ex cælo manans, ideoque ingens & ineuitabilis erat hæc cædes & vindicta: quare eſto in terra perageretur, vim tamen ſortiebatur è cælo, imò eam inchoabat in cælo. Nam Verbum Dei mandauit angelo in cęlo, vt illico in terram deſcendens percuteret primogenita Aegyptiorum: quare vim ſuam omnipotentem explicuit, tam in cælo, quàm in terra. Aliter Dionyſ. q. d. Angelus executor vindictæ diuinæ, vim ſuam extendebat vſque ad cælum aërium, quouſque ſcilicet ambitus virtutis actiuæ eius ſe porrigere poterat. Aliter quoque Noſter Lorinus, q. d. Vix ea dicta dedit Deus in cælo, vix increpuit ſonus in cælo iuſſionis diuinæ, cum reipſa peracta eſt; ſimul voluit ipſe vt primùm dixit, illico quod imperauit factum eſt, Quod vulgò dicimus: *Dictum, factum*; Et Scripturæ de alijs diuinis operibus: *Dixit & facta ſunt, ipſe mandauit & creata ſunt*, pſalm. 148.5. Sic & à Caſtro. Notat, inquit, hac phraſi celeritatem complеti Verbi Dei, quòd adeo celer fuit angelus percuſſor in percutiendis primogenitis, & complendo præcepta Dei, vt needum cælo relicto, vnde mittebatur, iam terram pede calcaret & iuſſum exequeretur.

Porrò Vatabl. vertit: *Et ſtans omnia morte, cæli partim attingens, partim ſolo inſiſtens, compleuit*: quibus verbis innuit angelum hunc, vt Dei Domini ſui plenum in cælum & terram imperium oſtenderet, viſum à nonnullis pedem vnum collocare in terra, alterum in cælo, id eſt, in aëre, vti angelus viſus S. Ioannis Apocal. 10 v. 2. & 6. *Poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram, &c. & iurauit per viuentem in ſæcula ſæculorum, quia tempus non erit ampliùs.*

Angelus ſtans ſupra aërem & terram.

Hoc allegoricè rectè conuenit verbo incarnato, quod quà Deus cælum Deumque attingit, quà homo terrę figitur. Vnde eius typus fuit ſcala Iacob, è terra in cælum porrecta, cui innitebatur Deus: Chriſtus enim inſtar ſcalæ, quà Deus tangit cælum, quà homo terram. In ſcipſo enim iunxit cælum cæno, Verbum carni, Deum homini.

Simili modo tempore ſancti Gregorij, vti ipſe refert lib. 4. Dialog. c. 36. ſagittæ cælitus lapſæ peſtem Romæ inflixerunt, quam ipſe litanijs & publica proceſſione, deferens Imaginem B. Virginis à S. Luca depictam, ſedauit. Cùm enim ad molem Adriani (quæ exinde dicta eſt Caſtellum ſancti Angeli) procedendo perueniſſet, viſus eſt angelus in ſignum reconciliati numinis, gladium nudatum in vaginam reponere, eoque ſymbolo lues ceſſauit, vti ex priſcis monumentis refert Baron. tom. 8. anno Chriſti 590.

Angelus S. Gregorij.

Simile contigit Dauidi offerenti ſacrificium ad

Et Dauidi.

ad ſedandam peſtem, ab angelo percutiente ob numeratum à Dauide populum Iſraëli inflictá, 3.Reg.vlt.16. Vidit enim Deum dicentem angelo: *Sufficit, contine manum tuam.*

Vers.17. Tvnc continvò visvs somniorvm malorvm tvrbavervnt illos, et timores svpervenervnt insperati.

Vers.18. Et alivs alibi proiectvs semivivvs, propter qvam moriebatvr, cavsam demonstrabat mortis.

Vers.19. Visiones enim, qvæ illos tvrbavervnt, præmonebant, ne inscii, qvare mala patiebantvr, perirent] Noſter legit δεινῶν, id eſt, *grauium*, putà *malorum*, iam legunt δεινῶς, id eſt, *grauiter*. Ex Græco clarè ſic vertas: *Tunc repentè viſiones quidem ſomniorum grauiter turbarunt eos, timores verò inſliterunt inexpectati. Et alius aliò abiectus ſemimortuus, quam ob cauſam moreretur oſtendebat. Nam ſomnia quæ turbauerunt eos hoc præſignificabant, ne ignorantes, cur mala paterentur, perirent.*

Pro *proiectus*, græcè eſt, ῥιφεὶς, id eſt, iactatus, diſiectus, eiaculatus magna vi & impetu: nam ῥίψις, eſt proiectio, iactus, impetus. Significat ergo hæc vox, primogenitos nonnullos tanto impetu ab angelo fuiſſe proiectos; humique afflictos & alliſos, vt conſternati proſtratique iacerent velut exanimes & ſemimortui.

Igitur hi tres verſus ſignificant, cum cæde primogenitorum Deum immiſiſſe terrifica ſpectra in ſomnis, indeque, timores & angores Ægyptijs, præſertim nonnullis primogenitis, quos non ſtatim occidit, ſed ſemiuiuos reliquit, eiſque in ſomnis cauſam tantæ mortis & ſtragis primogenitorum reuelauit, vt ipſi eamdem parentibus indicarent, ſcilicet ſe occidi, quia ipſi oppreſſerant Hebræos, eorumque infantes maſculos occiderant; Hebræi enim, ſiue Iſraël, erat primogenitus Dei populus. Iure ergo Ægyptij primogenitos ſuos perdiderunt, qui paulò antè primogenitum Dei populum perdiderant. Audi Moyſem Exodi 4.22. *Hæc dicit Dominus* (tibi ô Pharao) *filius meus primogenitus Iſraël. Dixi tibi, dimitte filium meum, vt ſeruiat mihi, & noluiſti dimittere eum: ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.* Hunc ſenſum planè ſignificat τὸ *cauſam demonſtrabat mortis: viſiones enim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant, ne inſcij, quare mala patiebantur, perirent*, ne ſcilicet ſtragem hanc tribuerent caſui, epidemiæ, peſti, alterive cauſæ naturali, ſed Deo vindici ob afflictum Iſraëlem, ideoque eum liberum ex Ægypto in Chanaan abire permitterent, vti cauſa ex primogenitis ſuis cognita de facto abire permiſerunt. Hoc enim hac plaga ab eis extorquere intendebat Deus. Porrò idipſum tacet Moyſes Exodi 12. ſed Sapiens hic ſupplet, vti alia plura, quæ vel maiorum traditione, vel Dei reuelatione accepit.

Deus cum punit cauſam reuelat. Hinc moraliter diſce Deum, cùm quem punit & plectit, ſolere non rarò eidem cauſam & culpam, ob quam eum plectit, indicare: ſicut iudex, cùm reum ad furcam condemnat, aſſignat ei furtum aliudve ſcelus ab eo commiſſum, ob quod eum condemnat, vt ipſe ceterique ſciant quodnam ſcelus puniatur, itaqueillu d deinceps caueant. *Exempla.* Sic Antiochus morbis lethalibus afflictus,

A Deo iudicante factus eſt, ſe puniri ob clades Hebræis iniuſtè illatas 2.Machab.9.11. Sic Fratres Ioſeph afflictionis ſuæ cauſam Deo ſuggerente agnouerunt eſſe, quòd ipſi priùs afflixiſſet Ioſeph: *Meritò*, inquiunt, *hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrum, videntes anguſtiam animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus; idcirco venit ſuper nos hæc tribulatio.* Gen.42.21. Sic Moyſes Exodi 7.8.& 9.iuſſu Dei Pharaoni & Ægypto infligens decem plagas, eidem reuelauit cauſam, ſcilicet quòd nollet Hebræos dimittere. Sic Samuel Sauli ex Deo intentans priuationem regni & vitæ, cauſam addidit, quòd Deo præcipienti diſperdere Amalecitas non obediuiſſet. 1.Reg.15.19.& ſequent. Sic paſſim in libro Iudicum, cauſam oppreſſionis Hebræorum peractæ à Philiſthęis, Madianitis, Moabitis, &c. Deus aſſignat cultum Baal, Aſtaroth & Idolorum. B Ægyptij ergo videntes primogenita ſua occidi, partim ex Moyſis prædictione, partim ex primogenitorum cùm occiderentur reuelatione & confeſſione: ſciuerunt ſe hac plaga puniri, eò quod ipſi primogenitum Dei populum, putà Iſraëlem afflixiſſent & occidiſſent.

Nota τὸ *viſus ſomniorum malorum turbauerunt illos.* Nam Hippocrates lib. de Somn docet *ſomnia nocturna diurnis exercitationibus reſpondentia eſſe bona, ſanitatemq́ ſignificantia, propterea quòd anima in diurnis conſilijs perſeuerat, neque repletione, neque euacuatione aliqua, aut aliâ forinſecus allapſa re victa. Cùm autem inſomnia diurnis actibus aduerſantur, & de ipſis pugna oboritur, cùm ſanè hoc contigerit, turbationem in corpore ſignificat, & ſi quidem fortis fuerit, forte eſt malum; ſi verò leuis, debilius.*

Prætereà turbidæ imaginationes & pauores C diurni turbida gignunt ſomnia nocturna, iuxta illud Senecæ in Octauia:

Quæcumque mentis agitat infeſtus vigor,
Ea per quietem ſacer & arcanus refert,
Veloxq́ ſenſus.

Tetigit avtem tvnc et ivstos tentatio mortis, et, commotio in eremo facta est mvltitvdinis; sed non div permansit ira tva] Vers.20. Pro *tunc* Noſter legit τότε, iam legunt ποτε, id eſt, *aliquando*. Codices Vaticani vtrumque omittunt. *Tunc*, id eſt, priſco illo tempore egreſſionis Iſraël ex Ægypto, etſi diuerſo. Nam tentatio hæc contigit in deſerto, diu poſt cædem primogenitorum in Ægypto.

Tertia eſt hæc antitheſis Hebræorum & Ægyptiorum, eſtque ſimul tacita occupatio, q.d. D Dicet quis: ſicut Pharao & Ægyptij reſiſtentes Moyſi à Deo contriti ſunt, ſic & Hebræi, putà Core, Dathan & Abiron, eorumque ſymmyſtę & ſocij; ergo par vtrorumque fuit conditio, par in vtroſque ira Dei. Reſpondet negando conſequentiam. Ira enim Dei exterminauit Ægyptios, vt diſperderet eos; Hebræos verò dumtaxat caſtigauit, vt emendaret: vnde paucorum cæde ſanxit ceterorum vitam, obedientiam & diſciplinam. Congruè tranſit à Pharaone & clade primogenitorum Ægypti ad Core, Dathan & Abiron, tum quia ſicut Pharao reſtitit Moyſi, ſic & Core cum ſuis eidem ſeditioſè rebellauit; tum quia Core, Dathan & Abiron erant primogeniti, ideoque prætendebant ſibi

ſibi deberi Pontificatum, quem Moyſes contulerat Aaroni fratri ſuo, eò quòd in lege naturæ primogeniti fuiſſent ſacerdotes; tum quia cæſi ſunt ab angelo percutiente, æquè ac primogeniti Ægyptiorum. Hiſtoria fusè narratur Num. 16. nimirum cùm Core, Datan & Abiron ambientes Pontificatum rebellarunt Moyſi & Aaroni, Moyſi Deum inuocante, viui à terra abſorpti deſcenderunt ad inferos: Alij pariter eis adhærentes numero 250. cæleſti igne afflati interierunt. Quocirca totus populus murmurauit cōtra Moyſem & Aaronem, dicens: vos occidiſtis populum Domini: qua de cauſa Deus ignem in populum immiſit, qui quatuordecim millia & ſeptuagintos combuſſit; cumque ſerperet incendium, vt plures combureret, Aaron iuſſu Moyſis inter occiſos & viuos medium ſe ſtatuens, orans & thurificans ſtitit plagam, iramque Dei ſedauit. Vide dicta Num. 16.

IVSTOS] Ita vocat Hebræos fideles, vtpote Dei cultores, & ad iuſtitiam vocatos, vt ſuperiùs dixi.

TENTATIO MORTIS] Ergo tentatio hæc non fuit ſolicitatio ad peccatum, ſed pœna peccati, putà inuaſio mortis, qua mors inuaſit & corripuit iuſſu Dei Core, Darhan, & Abiron cum ſocijs, ac ceteros Hebræos inuadere deſtinabat: quibus tentatio hæc fuit comminatio, & diſcrimen mortis intētatum ab angelo puniente. Vnde Nannius: Tentatio, inquit græcè πεῖρα, idē eſt quod periculum mortis. Sic enim dicimur tentari febre, catarrho, calculo, id eſt, periclitari, exagitari, cruciari febre, &c. iuxta illud Horatij:

Cum latus aut renes morbo tentantur acuto.

id eſt, periclitantur, cruciantur. Triplex ergo eſt tentator & tentatio. Dæmon enim tentat hominem, vt ad peccatum alliciat: Deus tentat, vt hominis animum, fidem, & virtutem probet: mors tentat, vt occidat & perire faciat: vnde à *perire* dictum eſt *periculum*. *Tentatio mortis*, ergo eſt plaga mortifera Core cum ſocijs, & Hebræis murmurantibus à Deo immiſſa.

COMMOTIO] Græcè θραῦσις, id eſt, confractio, concuſſio, quaſſatio, quo nomine plagam hanc vocant Septuag. Num. 16. & Pſal. 105. 30. ita vocatur plaga immiſſa in populum ob cultum Beelphegor, quam ſuo zelo occidens Principem ducemque ſceleris, ſedauit Phinees. Numer. 25. 1.

VERS. 21. PROPERANS ENIM HOMO SINE QVERELA DEPRECARI PRO POPVLIS, PROFERENS SERVITVTIS SVÆ SCVTVM ORATIONEM, ET PER INCENSVM DEPRECATIONEM ALLEGANS RESTITIT IRÆ, ET FINEM IMPOSVIT NECESSITATI, OSTENDENS QVONIAM TVVS EST FAMVLVS] Narrat modum, quo cohibita eſt plaga, ſcilicet quòd Aaron Pontifex iuſſu Moyſis orando, & thymiama offerendo reſtiterit iræ Dei, plagamque ignis ſtiterit, ne plures afflaret. *Homo ſine querela*, græcè ἄμεμπτος, id eſt, irreprehenſibilis, quia ſcilicet Aaron inculpatè viuebat, & ſanctè Pontificis munus obibat.

DEPRECARI PRO POPVLIS] Græcè προεμάχησε, id eſt, *propugnauit*, ſic legunt nonnulli Codices Latini. Porrò arma Pontificis

A ſunt, non gladij & bombardæ: ſed oratio & thymiama vt ſequitur: hiſce enim pugnat pro populo contra iram & vindictam Dei, eamque expugnat.

PROFERENS SERVITVTIS Græcè λειτουργίας, id eſt, liturgiæ, ſiue publici ſui & ſacerdotalis miniſterij SCVTVM] putà *orationem*; nā λήϊτος, eſt *publicus*, ἔργον *opus*: vnde λειτουργὸς & λειτουργὸς, eſt publicus miniſter, publicum obiens opus, putà ſacerdos ſacrificans pro toto populo.

ET PER INCENSVM DEPRECATIONEM ALLEGANS] Perperam nonnulli legunt *alligans*. *Allegans*, græcè κομίζων, id eſt, adducens, afferens, offerens & mittens ad Deum. Græcè eſt: *Et thymiamatis propitiationem* vel *placationem afferens.* Hinc petita eſt priſca thuribuli benedictio, quæ *Benedictio thuribuli.*
B habetur in vetere ordine Romano: ſic enim habet: *Domine Deus, qui dum filios Iſrael in deſerto murmurantes, ob rebellem ſuam audaciam, durum vaſtaret incendium, Aaron ſacerdotem tunc orantem, arrepto de igne altaris thuribulo tibi incenſum ponentem exaudire, eoſq; de incendio liberare dignatus es: benedic quæſumus hoc thuribulum, & præſta, vt quoties thus in eo adolebitur, votum populi tui tibi boni odoris efficias, ſitque fuga dæmonum, repulſio phantaſmatum, & immundarum abſceſſio cogitationum. Per Dominum*, &c.

RESTITIT IRÆ DEI] Græcè ἀντέστη θυμῷ id eſt, ex aduerſo ſtetit, contendit, oppoſuit ſe iræ Dei, eamque expugnauit & cohibuit. Talis ergo ſit ſacerdos, tantæque virtutis & meriti, vt iræ Dei in populum graſſanti ſeſe medium in-
C terponere & opponere, eamque cohibere valeat.

FINEM IMPOSVIT NECESSITATI] Græcè τῇ συμφορᾷ, id eſt, calamitati & plagæ incendij. *Sancti reſiſtunt iræ Dei.* Sic Noë *in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio.* Eccleſ. 44. 17. quia ſcilicet ſua ſanctitate & oratione ſtitit diluuium toti orbi immiſſum. Sic S. *Exempla.* Leo Attilam flagellum Dei ab Italia ſuis meritis auertit; S. Gregorius peſtem acerrimam ſuis litanijs ſedauit; S. Syluester infidelitatem & perſecutiones decem Imperatorum compeſcuit, dum Conſtantinum Magnum ſanauit, conuertit, & baptizauit. Vide qua ratione Moyſes reſtiterit iræ Dei, volentis perdere Hebræos ob adoratum vitulum aureum Exodi 32. verſ. 10. & ſequent. Ex aduerſo de falſis Prophetis grauiter queritur Deus per Ezechielem cap. 13. 5.
D dicens: *Non aſcendiſtis ex aduerſo, neque oppoſuiſtis murum pro domo Iſraël, vt ſtaretis in prælio in die Domini.* Vide ibi dicta.

Præclarè S. Nazianz. Orat. 1. Sacerdotis dignitatem deſcribens: *Quis eſt*, inquit, *qui cum angelis ſtabit, cum Archangelis glorificabit, ad ſupernum altare ſacrificia tranſmittet, cum Chriſto ſacerdotio fungetur, figmentum inſtaurabit, imaginem exhibebit, ſuperno mundo opificem aget, & vt id quod maius eſt dicam, Deus erit aliosq; Deos efficiet.*

VICIT AVTEM TVRBAS, NON IN VIRTVTE CORPORIS, NEC ARMATVRÆ POTENTIA, SED VERBO ILLVM, QVI SE VEXABAT, SVBIECIT, IVRAMENTA PARENTVM, ET TESTAMENTVM COMMEMORANS] Græcè: *Vicit autem vaſtatorem, non viribus corporis, nec armorum efficacia, ſed verbo punientem* VERS. 22.

uientem ſubiecit, iuramenta patrum & teſtamenta commemorans.

Pro *turbas* Noſter cum Roman. legit ὄχλον, id eſt, *turbam* vel *turbas*, iam Complut. Reg. & Vaticani legunt ὀλοθρεύοντα, id eſt, *vexatorem*, vti omnes legunt v.25.

Primò ergo per *turbam* vel turbas accipias turbationem & tumultum populi, ſiue multitudinis murmurantis contra Moyſem ob ſtragem Core, Dathan, Abiron, ac 14700. è plebe combuſtorum, q.d. Aaron ſedauit hunc tumultum populi robore, non corporis, nec armorum, ſed orationis, qua Deum flexit ad amouendum ignẽ & incendium, ob quod murmurabat & turbas mouebat populus. Addit Cantacuzenus, Aaronem graui oratione habitâ ad populum, eius tumultum compeſcuiſſe.

Secundò, per *turbas* accipias plagam ignis, quæ turbabat populum; hanc enim vi orationis repreſſit Aaron.

Tertiò, per *turbas* accipias angelum turbantem, id eſt, punientem & vexantem populum per incendium à ſe immiſſum. Vnde Græci habent ὀλοθρεύοντα, id eſt, vaſtatorem; & hũc mox exprimit ſubdens, *eum qui ſe vexabat*, q.d. Aaron ſuo λόγῳ, id eſt, ſermone, quem orando ex intimo cordis affectu ad Deum effudit, cohibuit angeli vaſtationem & plagam ignis, quæ ſe, id eſt, populum ſuum vexabat & puniebat. Græcè enim eſt, κολάζοντα, id eſt, punientem: ſic Iacob luctans cum angelo, lachrymis & oratione eum flexit & vicit, indeque dictus eſt Iſraël, id eſt, *dominans Deo*, id eſt, angelo Dei vicario. Geneſ. 32. 28. Fieri etiam poteſt, vt Aaron ardore fidei animosè ſe conuerterit ad angelum, ipſumq́; ignẽ, eique nomine Dei imperarit, vt ceſſaret à plaga. Sicut S. Michael altercãs cum dæmone de corpore Moyſis, imperauit ei ſilentium dicens: *Imperet tibi Dominus*, vt ait Iudas in ep. verſ. 9. Hic angelus vel fuit bonus (ſolet enim Deus per bonos exequi ſua iuſſa tam iræ & vindictæ, quàm gratiæ & beneficentiæ, vt patet paſſim ex Daniele, Zacharia, & Apocalypſi; præſertim cap. 5. & 16.) vel potiùs fuit malus & dæmõ, tum quia vocatur vaſtator, vexator, exterminator, quem Aaron deuicit, ſibique ſubiecit; tum quia v. vltimò dicitur extimuiſſe Aaronem ſacerdotem; tũ quia Deus dæmonibus quaſi lictoribus crebro vtitur ad puniendum impios potiùs, quàm angelis bonis, iuxta illud pſal. 77. 49. *immiſſiones per angelos malos*.

Angelus puniens bonuſne an malus?

Moraliter hic diſce, arma ſacerdotis eſſe orationem & ſacrificium, eaque validiſſima: Vnde iis Moyſes vicit Amalec Exodi 17. Quocirca Paulus militem Chriſtianum panoplia, id eſt, omni armatura à capite ad talos obarmans: *Galeam*, inquit, *ſalutis aſſumite, & gladium ſpiritus (quod eſt verbum Dei) per omnem orationem & obſecrationem orantes omni tempore in ſpiritu: & in ipſo vigilantes in omni inſtantia, & obſecratione pro omnibus ſanctis & pro me, vt detur mihi ſermo in aperitione oris mei, cum fiducia notum facere myſterium Euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipſo audeam, prout oportet me loqui.* Sic S. Ambroſ. tractat. de Baſilicis non tradendis, aſſerit ſua & ſacerdotis arma contra milites inuadentes, eſſe preces cum lachrymis. Et S. Ephræm. ſermon.

Arma ſacerdotis ſunt preces.

A de Panoplia ſpirituali, orationem vocat arcum quo ſagittas ignitorum deſideriorum ad Deum emittimus, quibus hoſtes configimus. Vnde Origen. hom. 11. in Exodum, vbi orationi adaptat id quod Balac de Hebræis dixit, iuxta Septuag. 22. 4. *Nũc ablinget Synagoga hæc omnes, qui in circuitu noſtro, ſicut ablingeret Vitulus virentia de campo*: ita vt ablingere denotet orationem linguâ formatam; per quod, ait ille, vt à maioribus accepimus, indicatur populum Dei, non tam manu & armis, quàm voce & lingua pugnare, id eſt, orationem ad Deum fundendo. Huc facit illud pſal. 19. 8. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus*, q.d. Noſtri equites, noſtri falcati currus, noſtra arma ſunt inuocationes Dei, ac preces, quas velut ignita tela
B in hoſtes intorquebimus. Nil ita dæmones vincit æquè ac tentationes, atque oratio. Vnde S. Cyprian. epiſt. 57. *Incũbamus*, ait, *gemitibus aſſiduis & deprecationibus crebris. Hæc ſunt enim nobis arma cæleſtia, quæ ſtare & perſeuerare fortiter faciunt: hæc ſunt munimenta ſpiritualia, & tela diuina, quæ protegunt.* Eſt ipſa quaſi armamentarium Eccleſiæ, ad quam accurrunt celeriter iuſti, cùm volunt aduerſus vitia & peccata pugnare. Imo eſt velut generalis quædam officina, in qua vita ſpiritualis inuenit quidquid ad *ſe conſeruandam, & augendam, & tuendam opus habet.* ita noſter Lorinus. Quocirca Caſſia. Coll. 9. c. 1. *Omnis*, ait, *Monachi finis, cordiſq́; perfectio ad iugem atque indiruptam orationis perſeuerantiam tendit, & quantùm humanæ fragilitati conceditur, ad immobilem tranquillitatem mentis, ac perpetuam nititur puritatem.*

C Denique *oratio*, eſt *oris ratio*, ait S. Hieron. ep. 139. ad Cyprian. quia ratio per oris ſermonem ſe prodit, multò magis per orationem ad Deum fuſam. Oratio enim homini à Deo pro ratione data eſt, quia quod ratio peccato obſcurata non aſſequitur, hoc oratio ad Deum fuſa nanciſcitur.

ILLVM QVI SE VEXABAT] Græcè τὸν κολάζοντα, id eſt, punientem, torquentem, caſtigãtem, putà ignem, vel potiùs angelum per ignem, *ſe*, id eſt, illos, putà Hebræos; vel *ſe*, id eſt, ſuum populum, cuius plagam intimo cordis dolore per compaſſionem ſentiebat, ſibique arrogabat Aaron Pontifex, æquè ac Paulus dicens: *Quis infirmatur & ego non infirmor? quis ſcandalizatur, & ego non vror?* 2. Corinth. 11. 29.

IVRAMENTA PARENTVM, ET TESTAMENTVM, Græcè διαθήκην, id eſt, pacto COMME-
D MORANS] q.d. Aaron orans Deum pro venia allegauit pacta à Deo cum patribus, Abraham, Iſaac, & Iacob inita, quibus Deus promiſerat ſe fore eorum ac poſterorum Deum protectorem, liberatorem, prouiſorem, &c. ſtrinxit ergo Deũ ſuis ipſius pactis & iuramentis, quibus eum vicit, & veniam populo impetrauit.

CVM ENIM IAM ACERVATIM CECIDISSENT SVPER ALTERVTRVM MORTVI, INTERSTITIT, ET AMPVTAVIT IMPETVM ET DIVISIT ILLAM, QVÆ AD VIVOS DVCEBAT, VIAM] Græcè: *Aceruatim enim iam mortuis iacentibus alijs ſuper alios, in medio ſtans præcidit iram, & interrupit ad viuos viam.* Senſus patet, q. d. Cùm incendium graſſaretur in populum murmurantem, Aaron interſtitit, id eſt, inter Vers. 23.

ter

ter incendium & incenſos ac populum reliquum adhuc viuum, medium ſe ſtitit, atque orando illud inhibuit, ne vlteriùs in populum proſerperet, itáque *diuiſit* (perperam nonnulli legunt *dimiſit*) *illam, quæ ad viuos ducebat viam*, q.d. Intercluſit igni viam, ne à ſuccenſis & mortuis ad viuos progrederetur: ſtitit ergo ſe medium inter viuos & mortuos, vt viuos ab igne & incenſis diſpeſceret, eoſque illæſos & intactos conſeruaret. Vnde S. Hieron. in cap. 13. Ezech. ait Aaronem aduerſus ignem Iſraëlis populum deuorantem occurriſſe, & ſtetiſſe medium, & oppoſuiſſe ſe murum pro ſalute populi.

Allegor. Aaron hic expreſſus fuit typus Chriſti mediatoris. Audi S. Ambroſium epiſt. ad Felicem Comenſem Epiſcopum, quæ in editione Romana ordine eſt 60. *Vbi Chriſtus*, inquit, *ibi omnia: ibi doctrina eius, ibi peccatorum remiſſio, ibi gratia, ibi ſeparatio mortuorum ac viuentium. Et Aaron quidem ſemel ſtetit in medio eorum obiciens ſe, ne mors tranſiret ad viuentium agmina à funeribus mortuorum. Hic autem quaſi verbum ſemper ſtat in ſingulis, quem nos non videmus intra nos, ſeparans rationabiles virtutes à cadaueribus paſſionum lethalium, & peſtilentium cogitationum. Hic ſtat quaſi qui in hunc mundum venerit, vt aculeum mortis hebetaret, deuoratorium eius abſtrueret, viuentibus æternitatem gratiæ daret, defunctis reſurrectionem concederet*, &c. Hinc Chriſtus in cruce medius inter cælum & terram pependit, ſeſeque inter medium ſtitit, vt velut mediator, cælum terræ, id eſt, homines Deo & Angelis reconciliaret, vtque ſagittas iræ Dei vibratas in homines in ſeipſo reciperet, ne ad homines peruenirent, ſed vnus ipſe omnium hominum ſcelera in corpore ſuo lueret: ac viciſſim in cruce, velut in arcu brachia corporis, æquè ac cordis expandens, ignitas orationis & amoris ſagittas ad Deum eiacularetur, quibus cor eius vulneraret, ad gratam hominibus largiendam.

Vbi Chriſtus ibi omnia.

Chriſtus in cruce medius. Cur?

VERS. 24. IN VESTE ENIM PODERIS, QVAM HABEBAT, TOTVS ERAT ORBIS TERRARVM: ET PARENTVM MAGNALIA IN QVATVOR ORDINIBVS LAPIDVM ERANT SCVLPTA, ET MAGNIFICENTIA TVA IN DIADEMATE CAPITIS ILLIVS SCVLPTA ERAT] Græcè: *In talari enim tunica veſtimenti erat totus mundus, & patrum gloriæ in quadruplicis ordinis lapidum ſculptura, & maieſtas tua in diademate capitis illius*: Syrus: *Quoniam veſtis eius eſt totus populus, & honor patrum erat inſculptus ſuper quatuor ordinibus lapidum, qui erant ſuper humeros eius* (vel *& gloriæ patrum ſuper collum eius*) *& corona maieſtatis tuæ ſuper caput eius*; Arabicus: *Quoniam totus orbis terrarum ſuper flexus veſtimentorum eius, & ſuper collum eius lapides gemmarum inſculpti.*

Pro *orbis terrarum*, græcè eſt, *κόσμος*, id eſt. ornatus, & orbis ſiue mundus, qui ab ornatu nomen accepit; nec enim ſolam terram, ſed & totum mundum veſte ſua repræſentabat Pontifex. Minùs aptè Vatabl. vertit: *Siquidem omnigenus ornatus tunicæ qua induebatur inerat*. Dat enim cauſam, cur Aaron Pontifex mediũ ſe ſtiterit inter viuos & mortuos, curque Deus ab eo permiſerit ſe exorari, vt plagam incendij ſiſteret. Cauſa erat, quòd Deus Aaronem conſtituerat Pontificem, id eſt, mediatorem & deprecato-

A rem inter ſe & populum, vt ſcilicet ipſe iram Dei ſiſteret, populumque Deo reconciliaret; atque vt hoc viſibili populo ſignificaret, iuſſerat in podere, id eſt, in veſte eius Pontificia, poni ſymbola omnium elementorum, totiuſque orbis, vt meminiſſet ſe eſſe mediatorem inter Deum & mundum. Rurſum iuſſerat vt in Rationali geſtaret duodecim gemmas, eiſque ſigillatim inſculpi curaret nomina duodecim tribuũ Iſraël: vt hoc ſigno moneretur ſe omnes tribus in pectore, id eſt, in corde & cura geſtare, ac pro eis aſſiduè Deum deprecari debere.

PODERIS] Eſt veſtis talaris vſque ad pedes & talos demiſſa, eratque Pontifici duplex, vna linea communis omnibus ſacerdotibus, altera hyacinthina propria Pontifici, illaque hic intelligitur, ac per eam ceteræ omnes veſtes Pontifi-
B ciæ. Eſt ſynecdoche. Ita S. Bonauent. Hugo Holcot, & Dionyſ.

Poderis, id eſt, talaris.

Dicitur poderis, ἀπὸ τοῦ ποδὸς καὶ ἄρειν. q.d. pedi adaptata, eò quòd vſque ad pedes protenderetur.

Quæres, quomodo in podere, id eſt, veſte Pontificis repræſentabatur totus orbis.

In podere erat totus orbis. Quomodo?

Reſpondetur, poderis hæc erat tunica texta ex lana hyacinthina, ſiue violacei coloris, vt Pôtifex veſtem ſuam inſpiciens, illâ moneretur, cogitationem & vitam ſuam debere eſſe cæleſtem: hinc in fimbria habebat 72. tintinnabula, & totidem mala punica alternis inſerta. Rurſum tunicæ huic imponebatur Ephod, cui ad pectus annexum erat Rationale, in quo erant 12. gemmę, quibus inſcripta erant nomina 12. tribuũ Iſraël. Porrò quinque primariæ erant veſtes Pôtificis.
C Primò enim induebatur femoralibus lineis; Secundò tunica linea, quã zona ſuccingebat; Tertiò tunica hyacinthina cum ſimili zona; Quartò Ephod cum Rationali, Vrim & Tummim, id eſt, doctrina & veritas; Quintò tiara, cui affixa erat lamina aurea inſcriptum habens; *Sanctitas Iehoua*. Hæ repræſentabant totum orbem. Nam Primò, femoralia linea figurabant terrã, ex qua linum naſcitur. Secundò, zona figurabat oceanũ, qui quaſi zona terram cingit. Tertiò, tunica hyacinthina figurabat aërẽ, in qua ſunt mala punica, id eſt, fulgura; & tintinnabula, id eſt, tonitrua. Quartò, Ephod varium figurabat cælũ ſidereũ: duo in Ephod lapides onychini erant duo hemiſphęria, vel ſol & luna; duodecim gemmæ in pectore, erãt duodecim ſigna in Zodiaco. Quintò, tiara figurabat cælum empyreũ, lamina tiaræ
D aurea habẽs inſcriptũ nomen Tetragrammaton, figurabat Deum omnibus præſidentem; idque Primò, vt hoc ſuo veſtitu & ornatu Pontifex oſtenderet, ſe creatoris mundi eſſe miniſtrum, & indicaret omnem creaturam Dei miſericordiâ indigere: ipſeque pro ea tã habitu & veſte, quàm voce & mente precaretur; Secundò, vt conſideratâ vniuerſi, quam geſtat, imagine, vitã præſtaret à natura non degenerem, ſed ſicut elementa aliaq; creata Deo per omnia obediunt, ita obediret & ipſe. Ita Philo. Tertiò, vt operando ſacris totum mundum, quem in veſte quaſi geſtabat, deprecatorem ſecum apud Deum allegaret. Hæc omnia penè ex Ioſepho & Philone habet S. Hieron. & breuiſſimè ſanctus Thomas 1.2.q.102.art.5.ad 9. qui & Tropologiam addit pari

Reſp. Primò. Secundò. Tertiò. Quartò. Quintò.

Tres huius rei cauſæ. Primò. Secundò. Tertiò.

Tropol. orbis veſtium Pōtificis.

pari breuitate: Femoralia, inquit, ſignificant caſtitatem: tunica linea ſignificat vitæ vniuerſæ puritatem & innocentiam: zona moderationem diſcretionis: tiara rectam intentionem, & hæc communia ſunt omnibus ſacerdotibus. Pontifici verò propria erat lamina aurea cum nomine *Iehoua*, ſignificans iugem Dei memoriam in contemplatione, quam debet habere Pontifex; Secundò. Ephod, id eſt, compaſſio, qua ſuis quaſi humeris ferat infirmitates populi; Tertiò tunica hyacinthina, id eſt, conuerſatio cæleſtis; Quartò rationale, id eſt, cura & charitatis viſcera erga ſubditos. Vbi nota, totus mundus eſt quaſi templum quoddam ſanctiſſimum, & Deo dignum, vt aiebat Diogenes, & Philo 2. de Monarchia, & Lactant. lib. de Ira Dei cap. 14. Hinc & Baruch. ait cap. 3. 24. *O Iſrael quàm magna eſt domus Dei?* ſcilicet hic mundus, in quo quaſi diuini templi antiſtes ſacerdotio functurus pro vniuerſis creaturis, homo eſt conſtitutus ideoque Hebræorum Pontifex in ſua veſte totum repræſentabat orbem. Pontifex ergo erat quaſi legatus totius orbis ad Deum, iuxta illud Pauli: *Pro Chriſto ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. Obſecramus pro Chriſto reconciliamini Deo.* 6. Corinth. 6. 20. Quin & Philo loco citato aſſerit, idcirco Pontificē totius mundi portaſſe in veſtibus imaginem, vt ſciret ſe mundi totius eſſe mediatorem apud Deum, & orare debere, non pro neceſſariis tantùm & amicis, ſed pro toto humano genere, pro omnibus naturæ partibus, cælo atque elementis: atque gratias agere, ſupplicationeſque pro omnibus offerre omnium conditori: prætereà vita, doctrina, virtutibus in ſeipſo exprimere vniuerſi ordinem, ornatum, concentum, vt ſit μικρόκοσμος, maioris ita mundi repræſentans in moribus imaginem, ſicut geſtat in veſtibus. *Hoc cultu*, inquit Philo, *Pontifex vtitur totum mundum referens ornatu mirando, vel menti vel oculis: admonet enim Pontificem, vt conſiderata vniuerſa, quam geſtat imagine, vitam præſtet à natura non degenerem. Deinde, vt operando ſacris totum mundum deprecatorem alleget. Decet enim vt patris ſacerdos, filium eius mundum hunc ad preces votaque adhibeat.* Idem Philo libr. de Somnijs, cenſet idcirco Pontificem in veſte geſtare ſimilitudinem cæli ac mundi, vt mundus vnà cum ſacerdote operetur, & homo cum hac rerum vniuerſitate efficaciùs vota & ſacra faciat. Vide dicta Exodi 28. vbi haſce veſtes fusè ad litteram Allegor. & Tropol. explicui.

Mundus eſt templum Dei.

Sacerdoti orbis ſit veſtium, id eſt, virtutum.

Tropol. ſacerdos veſtire ſe debet orbe veſtiū, id eſt, orbe virtutum, vt vniuerſis ſit ornatus, itàque earum circulo velut corona cingatur & coronetur, vti paulò antè dixi. Hinc ſacerdos & religioſus intuens habitum ſuum pullum, tonſuram, ac veſtes ſacras, ab ijs ſentiat ſe moneri, vt grauitatem, luctum, opum contemptum, cæleſtiū deſiderium, omnemque morum compoſitionem exhibeat. Hinc Noſter Aluarez de Paz, de Vita Spirituali libr. 1. par. 3. cap. 26. In veſte Aaron, inquit, totus erat orbis terrarum: quia vir per religioſum ſtatum Deo conſecratus, debet quòd ad conuerſationem externam attinet, omnibus, prout fuerit poſſibile, ſe accommodare, vt omnes

A ad Chriſtum trahat, & ad virtutis amorem inuitet. Sic veſtitus erit diſcoloribus, hoc eſt veſte quadam, quæ vna cùm ſit, multarum virtutum neceſſitatem ſupplet, & earum diuerſas pulchritudines defert. Sic ad exemplum Pauli omnibus omnia factus eſt, non mentientis actu (vt inquit Anſelmus) ſed compatientis affectu. Non mala aliorum fallaciter agendo, ſed aliorum omnium malis omnibus, tamquam ſi ſua eſſent, miſericordis medicinæ diligentiam procurando.

Parentvm magnalia in qvatvor ordinibvs lapidvm erant scvlpta] Græcè πατέρων δόξαι ἐπὶ τετραςίχου λίθων γλυφῆς, hoc eſt: *Patrum gloriæ*, ſiue *decora in quatuor ordinum lapidum ſculptura.* In rationali iudicij erant quatuor ordines lapidum. In primo verſu ſardius, topazius, ſmaragdus. in ſecundo carbunculus, ſapphirus, iaſpis: in tertio ligurius, achates, amethyſtus: in quarto chryſolithus, onychinus, beryllus: omnes incluſi auro, & habentes nomina filiorū Iſraël, ſeu duodecim tribuum.

B

Magnalia patrum in rationali quomodo?

Pro *magnalia*, græcè eſt, δόξαι, id eſt, gloriæ, excellētiæ, victoriæ, trophæa, nobilitatis inſignia, ſtemmata parentum, de quibus filij & poſteri iure gloriabantur. Signa ergo ſacra & hieroglyphica Ægyptiorum inſculpta erant in ſingulis lapidibus rationalis, non verò litteræ nominū Patriarcharum, ſiue tribuum fuerunt exaratæ, inquit, Noſter Hieron. Pradus initio Comment. in Ezechielem. Stemma enim Iudæ erat leo, Beniamin lupus, Dan coluber, Ioſeph bos, &c. quæ eis aſſignauit Iacob pater in morte, ſingulis benedicens. Geneſ. 49.

C

Verùm Exodi 28. 21. oſtendi non ſtemmata, ſed nomina ipſa tribuum gemmis fuiſſe inſculpta, idque hoc fine, vt Pōtifex ipſo habitu & nominibus oſtēderet ſe eſſe legatum duodecim tribuum, id eſt, totius populi, ac pro eo velut mediator apud Deum intercederet & ſupplicaret. Hæc ergo nomina vocantur δόξαι, quia magnificè magnificis gemmis inſculpta erant in veſte, putà in rationali ſummi Pontificis, quæ magna erat eorum gloria, laus, & decus.

Magnificentia tva in diademate capitis illivs scvlpta erat] Vatabl. *Maieſtaſque tua in diademate capitis ipſius*; Syrus, *Et corona maieſtatis ſuper caput eius.* Tiara enim erat rotunda inſtar coronæ, q. d. Pontifex in capite geſtabat

D tiaram cum lamina aurea, cui inſcriptum erat *ſanctitas Iehoua*, vt meminiſſet ſe Dei diuinæque maieſtatis eſſe Pontificem, ac eius ſanctitatem vita & verbo debere repræſentare. Symbolicè, tiara hæc cum lamina referebat cælum empyreum, cui præſidet Deus, ex eoque omnia ſubiecta ſapienter & ſanctè moderatur; quo rurſum ſignificabatur, Pontificis, velut Dei in terra vicarij, dignitatem & poteſtatem ſuperare omnem dignitatem hominum, etiam Regum & Imperatorum. Vide dicta Exodi 28.

His avtem cessit qvi exterminabat, et hæc extimvit] Non ignis vt vult Lyran. πῦρ enim, id eſt, *ignis*, eſt neuterius generis, ὀλοθρεύων verò, id eſt, exterminator, maſculini; ſed angelus incendium in murmurantes Hebræos immittens, ſiue bonus is fuerit, ſiue Vers. 24.

ſiue potiùs malus, vt cenſent Hugo, & Holcot. Hic enim nomen Dei tetragrammaton & ineffabile, putà *Iehoua*, laminæ aureæ inſculptum, ac tantam Pōtificis maieſtatem, poteſtatem, orationem, & thurificationem reueritus, ceſſit, & ab incendio, plagaque ceſſauit. Reueritus ergo eſt ille exterminator ineffabile Dei nomen, cui vniuerſa ſe proſternit natura, ceſſit ſacerdoti ſummo deprecanti, & mundum vniuerſum deprecatorē allegami, ac merita gloriamque patrū ante Dominum proponenti, vt miſereretur. Ita à Caſtro. Sic ſæpè in Script. timor ſumitur pro reuerentia, & timere pro reuereri. Nam verè reuerentia non eſt aliud, quàm religioſus timor.

Sic Alexander Magnus iratus Iudæis, cùm ei obuiam prodiret Iaddo Pontifex pontificalibus indutus, tanta maieſtate quaſi cæleſti telo ictus, ac ſacro horrore percuſſus & perculſus, eum reueritus, iram in beneuolentiam vertit, vti narrat Ioſephus libr. 11. Antiquit. cap. 8. Idem fecit Attila Leoni Pontifici, vti habet vita S. Leonis. Vide Baron. anno Chriſti 452.

Codex Vatican. & alij legunt *extimuerunt*, quaſi plures fuerint angeli vaſtatores.

A

ERAT ENIM TENTATIO IRÆ SVFFICIENS] Pro *tentatio*, Græcè non eſt, πειρασμὸς, id eſt, *tentatio*, ſed πεῖρα, id eſt, *experientia* iræ ſufficiebat ad correctionem, q. d. ſatis erat Hebræis quòd experti eſſent tuam iram, vt qui plagæ & incendio ſupererant, ſe corrigerent, & de murmure ſuo pœniterent. Tentatio ergo hic idē eſt, quod tentamentum, experimentum, periculum, aggreſſio, inuaſio: hæc enim omnia ſignificat πεῖρα, q. d. ſufficiebat Hebræis periculum feciſſe, & expertos eſſe aggreſſionem iræ diuinæ: mox enim illi ceſſerunt & pœnituerunt: vnde noluerunt eius vim vlterius experiri, nec eius impetum vſque ad internecionem deſæuientem ampliùs ſentire.

B

Quare perperam Lyran. contrariè explicat, q. d. tentatio ſeditionis populi ſufficiens erat ad totum eum igne perdendum, niſi Aaron ſupplex interceſſiſſet. Et Hugo, q. d. plaga ignis ſufficiebat ad delendum Hebræos. Et Holcot, q. d. timor & pauor incuſſus populo per plagam ignis, ſatis erat ad delendum murmuris crimen. Hæc enim omnia hoc loco parerga ſunt.

CAPVT DECIMVMNONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit in antitheſi fidelium Hebræorum & infidelium Ægyptiorum; vnde multa ſupplicia Ægyptijs inflicta, ac præſertim ſubmerſionem in mari rubro recenſet, iiſq; opponit varia beneficia Hebræis collata, tum in Ægypto, tum in deſerto. Vnde colligit Deo elementa omnia ſeruire, tam ad puniendum impios, quàm ad præmiandum pios, eiq; ad nutum obedire, ac tamdem pro omnibus gratias agens librum concludit.

1. IMpijs autem vſque in nouiſſimum ſine miſericordia ira ſuperuenit, præſciebat enim & futura illorum: 2. quoniam cùm ipſi permiſiſſent, vt ſe educerent, & cum magna ſolicitudine præmiſiſſent illos, conſequebantur illos pœnitentia acti. 3. Adhuc enim inter manus habentes luctum, & deplorantes ad monumenta mortuorum, aliam ſibi aſſumpſerunt cogitationem inſcientiæ: & quos rogantes proiecerant, hos tamquam fugitiuos perſequebantur: 4. ducebat enim illos ad hunc finem digna neceſſitas: & horum, quæ acciderant, commemorationem amittebant, vt quæ deerat tormentis, repleret punitio: 5. & populus quidem tuus mirabiliter tranſiret, illi autem nouam mortem inuenirent. 6. Omnis enim creatura ad ſuum genus ab initio refigurabatur, deſeruiens tuis præceptis, vt pueri tui cuſtodirentur illæſi. 7. Nam nubes caſtra eorum obumbrabat, & ex aqua, quæ antè erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via ſine impedimento, & campus germinans de profundo nimio: 8 per quem omnis natio tranſiuit, quæ tegebatur tua manu, videntes tua mirabilia & monſtra. 9 Tamquam enim equi depauerunt eſcam, & tamquam agni exultauerunt, magnificantes te Domine, qui liberaſti illos. 10. Memores enim erant adhuc eorum, quæ in incolatu illorum facta fuerant, quemadmodum pro natione animalium eduxit terra muſcas, & pro piſcibus eructauit fluuius multitudinem ranarum. 11. Nouiſſime autem viderunt nouam creaturam auium, cùm adducti concupiſcentia, poſtulauerunt eſcas epulationis. 12. In allocutione enim deſiderij aſcendit illis, de mari ortygometra: & vexationes peccatoribus ſuperuenerunt, non ſine illis, quæ ante facta erant, argumentis per vim fulminum: iuſtè enim patiebantur ſecundùm ſuas nequitias. 13. Etenim deteſtabiliorem inhoſpitalitatem inſtituerunt: alij quidem ignotos non recipiebant aduenas, alij autem bonos hoſpites in ſeruitutem redigebant. 14. Et non ſolùm hæc, ſed & alius quidam reſpectus

illorum

illorum erat : quoniam inuiti recipiebant extraneos. 15. Qui autem cum læti-
tia receperunt hos, qui eiſdem vſi erant iuſtitijs, ſæuiſſimis afflixerunt doloribus.
16. Percuſſi ſunt autem cæcitate : ſicut illi in foribus iuſti, cum ſubitaneis coo-
perti eſſent tenebris, vnuſquiſque tranſitum oſtij ſui quærebat. 17. In ſe enim
elementa dum conuertuntur, ſicut in organo qualitatis ſonus immutatur, & om-
nia ſuum ſonum cuſtodiunt : vnde æſtimari ex ipſo viſu certò poteſt. 18. A-
greſtia enim in aquatica conuertebantur : &, quæcumque erant natantia, in ter-
ram tranſibant. 19. Ignis in aqua valebat ſupra ſuam virtutem, & aqua extin-
guentis naturæ obliuiſcebatur, 20. Flammæ e contrario corruptibilium ani-
malium non vexauerunt carnes coambulantium, nec diſſoluebant illam, quæ faci-
lè diſſoluebatur ſicut glacies, bonam eſcam. In omnibus enim magnificaſti popu-
lum tuum Domine, & honoraſti, & non deſpexiſti, in omni tempore, & in omni lo-
co aſſiſtens eis.

Vers. 1. IMPIIS AVTEM VSQVE IN NOVISSIMVM SINE MISERICORDIA IRA SVPERVENIT. PRÆSCIEBAT ENIM ET FVTVRA ILLORVM] Græcè : *Impijs autem immiſericors indignatio inſtitit: præuidebat enim eorum & futura.* Pendent hæc à fine capitis præcedentis : pergit enim in antitheſi Hebræorum, & Ægyptiorum, q.d. Hebræi in ſeditione Core murmurantes igne puniti à Deo mox reſipuerunt : quare paucorum ſtrage ceteri cautiores euaſerunt. Sola enim tentatio, id eſt, experientia iræ ſufficiens erat ad correctioné eorum: quare plaga ignis in eos non ad extremú deſæuijt, ſed tantum modicè ad eorum probationem & emendationem. At verò impijs Ægyptijs vindicta Dei vſque ad internecionem, ſine vlla miſericordia ſuperuenit : videbat enim Deus eorum peruicaciam, quòd ſcilicet eſſent incorrigibiles, nulliſque minis vel pœnis mores mutaturi eſſent; quare ad vnum omnes merſit in mari rubro.

Vers. 2. QVONIAM CVM IPSI PERMISISSENT VT SE EDVCERENT (id eſt, vt abirent ex Ægypto) ET CVM MAGNA SOLICITVDINE PRÆMISISSENT ILLOS, CONSEQVEBANTVR (Græcè διώκουσι, id eſt, *perſequentur*) ILLOS POENITENTIA ACTI] Perperam Complut. legunt *pœnitentiæ actus*, etſi eodem redeat ſenſus. Actus enim pœnitentiæ fuit Ægyptiorum perſecutio, vt Hebræos ad ſe reuocarent. Græcè : *Quoniam ipſi cùm permiſiſſent abire, atque cum ſtudio præmiſiſſent illos, pœnitêtia ducti eſſent perſecuturi.* Pendet ſententia, à τῷ *præuidebat*, quod præceſſit, q.d. præuidebat Deus, quòd Ægyptij, etſi ob cędem primogenitorum perculſi permitterent, imò cogerent Hebræos exire ex Ægypto, ne ob eos grauiores Dei plagas ſentirent, mox tamen pœnitudine ducti eos perſequerentur, vt reducerent in Ægyptum, vti de facto perſecuti ſunt vſque ad mare rubrum, in quo proinde Deus omnes ſubmerſit. Lege Exodi c. 14.

Vers. 3. ADHVC ENIM INTER MANVS HABENTES LVCTVM, ET DEPLORANTES AD MONVMENTA MORTVORVM, ALIAM SIBI ASSVMPSERVNT COGITATIONEM INSCIENTIÆ, ET QVOS ROGANTES PROIECERANT, HOS TAMQVAM FVGITIVOS PERSEQVEBANTVR] q. d. Ægyptij Hebræos, quos paulò ante velut Dominos cum precibus emiſerant, hos, mox mutato conſilio velut ſeruos fugitiuos perſecuti ſunt. Sic ſæpè alibi eijcere ſignificat emittere.

Pro *inſcientiæ* Gręcè eſt, ἀνοίας, id eſt, ſtultitię, amentiæ: ſtultè enim eos perſecuti ſunt, quia perſequendo merſi ſunt in mari rubro; quarę fuit hęc cogitatio *inſcientiæ*, id eſt, inſipiens, ſtultum & inſanum Ægyptiorum conſilium.

DVCEBAT AVTEM ILLOS AD HVNC FINEM DIGNA NECESSITAS : ET HORVM, QVÆ ACCIDERANT COMMEMORATIONEM AMITTEBANT, VT, QVÆ DEERANT TORMENTIS, REPLERET PVNITIO] Græcè : *Traxit autem eos digna ad hunc finem neceſſitas, & eorum, quæ acciderant obliuionem iniecit, vt quæ reſtabat tormentis adimplerent pœnam.* Vers. 4.

COMMEMORATIONEM] Id eſt, memoriam, pro *ducebat*. Græcè eſt εἷλκε, id eſt, *traxit* q.d. Ægyptios ad hunc exitum & exitium, putà ad ſubmerſionem in mari protraxit neceſſitas diuinæ ordinationis, ſeu punitionis in eos à Deo decretæ; qua ſcilicet decreuerat Deus eos excæcare, vt dum inſequuntur Hebræos per mare rubrum a Deo diuiſum, illius alueum ingreſſi reuolutis in eos aquis obruerentur. Et quia priorum plagarú à Moyſe Ægyptijs immiſſarum memoria eos à perſequendo Hebræos reuocare potuiſſet, Deus illarum obliuionem illis iniecit, vt ſic implerent menſuram ſuæ tyrannidis, ſuorumque ſcelerum, quà impletà ipſe pariter repleret, id eſt, impleret cumulum pœnæ, omnes mergendo in mari; ac deinde in igne gehennæ. Vide dicta Exodi 14.

Neceſſitas exitij Ægyptiorum. Prima.

Nota ductum & tractum neceſſitatis huius, quo Ægyptij à Deo trahebantur in ſuam perniciem, non fuiſſe naturalem, antecedentem & perfectum : hic enim opponitur libertati liberoque arbitrio, ſed moralem & conſequentem, qui innititur certæ Dei præſcientiæ, qua Deus præſciebat: quòd, ſi ipſe Hebræos poneret in arcto, puta in anguſtijs rupis & maris rubri, vt naturaliter euadere non poſſent, Ægyptij eos liberè perſequerentur, vt comprehenderent, etiam per mare rubrum: quo facto, ipſi ibidem neceſſario ex vi ſui decreti, quo eos punire & mergere volebat, reipſa mergerentur & ſuffocarentur. Rurſum *digna neceſſitas* accipi poteſt *Secunda.* commerita ſors, conditio quædam cum illorum ingenio & natura coniuncta, vt fatalis quædam neceſſitas videri potuiſſet, ait Pineda libr. 6. de Rebus Salomonis cap. 15. num. 10. Hæc neceſſitas eſt ex parte rei, cuius culpa exigit iuſtam pœnam, ſicut prior fuit ex parte Dei, eiuſque

decreti ac iuſtitiæ vindicatiuæ, quæ quaſi neceſſario poſcit iuſtam reatus vindictam, vt iuſtitiæ ſatisfiat; prior ergo poſteriori eſt correlatiua, & antiſtrophæ reſpondet: nam culpa exigit pœnam à iuſtitia, & viciſſim iuſtitia pœnam iuſtam culpę reoque infligit, vt non remaneat dedecus culpæ ſine decore pœnæ, iuſtæque vindictæ: hæc enim illam adæquat & quaſi obliterat.

VERS. 5. ET POPVLVS QVIDEM TVVS MIRABILITER TRANSIRET (Græcè: παράδοξον ὁδοιπορίαν περάσῃ, id eſt, *paradoxum, inopinatum, mirabile iter, vel perfectionem tranſiret.* Vatabl. & alij legunt πειράσῃ, id eſt, tentaret. Vide dicta cap. 10. 17. ILLI AVTEM, Ægyptij ſcilicet, NOVAM, Græcè ξένον id eſt, peregrinam, nouam, inſolitam, mirandam) MORTEM INVENIRENT] ſubmerſionis in mari rubro.

VERS. 6. OMNIS ENIM CREATVRA AD SVVM GENVS (id eſt, ſecundùm vel iuxta genus ſuum, id eſt, vt Græcè, *in genere ſuo*) AB INITIO REFIGVRABATVR, DESERVIENS TVIS PRÆCEPTIS, VT PVERI TVI CVSTODIRENTVR ILLÆSI] q.d. Omnes creaturæ, quas adhibuiſti ad puniendos Ægyptios, & ſeruandos Hebræos nouam induêre figuram & formam, vt, quę priùs extiterat talis vel talis conditionis, iam alia eſſe inciperet, & quaſi nouum eſſe ab initio acciperet. Explicat id exemplis columnæ, nubis, maris, manna, & cæterorum quæ ſubijcit: omnia enim hæc in gratiā Hebræorum videbantur mutare ſuam indolem & naturam, vt Hebræis commoda, Ægyptijs verò noxia euaderent. Vnde Vatabl. vertit: *Siquidem res omnes creatæ, commiſſæ ſibi curæ ſubſeruientes in genere ſuo, aliam de integro figuram, vt illæſi filij tui conſeruarentur induêre.* Secundò τὸ *ab initio* explicat S. Bonauent. q.d. *Creaturæ recuperarunt* eam conditionem, quam habuerunt in ſtatu innocentiæ, ſcilicet vt eſſent innoxiæ, nec nocerent Adæ innocēti, v.g. aqua ſubmergendo, ignis comburendo, ſpinæ pungendo, nubes obſcurando, &c. Nā pro *ab initio*, græcè eſt, πάλιν ἄνωθεν, id eſt, ruſum deſuper, ſiue ex alto; vel rurſus ab integro; ſiue ab initio; vel rurſus à principio, ab antiqua origine, vti erat olim in ſui initio & creatione. Hæc tria enim ſignificat ἄνωθεν. Hoc tertium ſequitur S. Bonauent. Et Noſter à Caſtro: Reuocabatur, inquit, creatura ad initium creationis, quaſi de nouo crearetur & reformaretur in gratiam Iſraëlitarum: videbatur enim rurſus reformata à Deo, à quo facta fuerat in initio. *Deſeruiens tuis præceptis.* Græcè *proprijs mandatis*, hoc eſt, inſeruiēs certis & proprijs officijs, quæ Deus illi ad cōmodum Hebræorum demandabat.

Pro *refigurabatur*, græcè eſt, ἀνετυποῦτο, id eſt, ad ſuum typum ſiue formam reuocabatur, ad primæuam ſuam ideam reformabatur, de nouo ſuo typo applicabatur, vt nouam formam & figuram acciperet. Typus enim ſiue forma rerum creatarum eſt idea, quæ eſt in mente & voluntate diuina: iuxta hanc enim Deus omnia creat & recreat, format & reformat.

VERS. 7. NAM NVBES CASTRA EORVM OBVMBRABAT, ET EX AQVA, QVÆ ANTE ERAT, TERRA ARIDA APPARVIT, ET IN MARI RVBRO VIA SINE IMPEDIMENTO, ET CAMPVS GER- A MINANS DE PROFVNDO NIMIO] Græcè: *Nubes caſtra inumbrabat; quæ autem aqua priùs fuerat, ſicca emergens terra viſa eſt: è mari rubro via non impedita, & viridem herbam ferens campus è gurgite violento.*

Deus creaturas transformat ad commodum piorum.

Exempla.

Exemplis oſtendit quod dixit, ſcilicet Deum in gratiam Hebræorum creaturas quaſlibet tranſformaſſe, & commutaſſe. Primum exemplum eſt columna præiens caſtra: hæc enim formam mutabat quotidie, dum per noctem ſplenderet vt ignis ad illuminandum tota Hebræorum caſtra, per diem verò opacaretur vt nubes ad caſtra obumbrandum, & ab æſtu ſolis protegendum.

Secundùm eſt, quòd *ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via ſine impedimē-* B *to.* Græcè: *ex priùs autem exiſtente aquâ, aridæ emerſio terræ viſa eſt,* vel *ſicca emergens terra apparuit, & ex mari rubro iter expeditum,* cùm ſcilicet Deus per Moyſem virga percutientem mare rubrum, illud diuiſit, ac ventum validum induxit, qui alueum eius planè ſiccaret, atque reſectis (ſi quæ ibi erant) ſiluis, carectis, ſaxis, &c. illud complanauit, vt Hebræi, etiam pueri, & fœminæ, ſicco pede, facilè, molliter & exultanter illud tranſirent. Vnde Iſaias cap. 63. 13. *Qui eduxit eos,* inquit, *per abyſſos quaſi equum in deſerto non impingentem.* q.d. Sicut equus in hippodromo, vbi omnia ad curſum æquata & complanata ſunt, facilè decurrit, nec vſpiam impingit: ſic Hebræi per alueum maris rubri à Deo complanatum, molliter tranſierunt. Pergit Iſaias: *Quaſi animal in campo deſcendens: Spiritus Domini ductor eius fuit: Sic adduxiſti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ.* Et Pſaltes: *Et increpuit mare rubrum, & exſiccatum eſt, & deduxit eos* C *in abyſſis ſicut in deſerto.* Pſal. 105. 9.

Huc facit quod ait Philo libr. de Vita Moyſis, fundum maris rubri antea limoſum, & lutoſum concreuiſſe: *Suis minutiis,* inquit, *induruit velut pauimentum conſtratum ſilice,* intellige quātùm ſufficiebat ad firmādos & ſolidandos in eo greſſus, nam alioqui erat inſtar campi germinantis, vt ſequitur.

Magnum hoc fuit prodigium & beneficium, quo Moyſes virga ſua, ſiue baculo ſuo ſecuit, & ſtitit aquas maris rubri in gratiam Hebræorum.

S. Sabinus Padum repulit.

Simile fecit S. Sabinus Epiſcopus Placentinus, qui Padum reſtagnantem litteris ad eum Scriptis in ſuum alueum repulit, de quo audi S. Gregor. 3. Dialog. cap. 10. *Sabinum fuiſſe aſſe-* D *runt miræ virtutis Epiſcopum. Cui dum die quadam ſuus diaconus nuntiaſſet, quòd curſus ſui Padus alueum egreſſus Eccleſiæ agros occupaſſet, totaque illic loca nutriendis hominibus profutura aqua eiuſdem fluminis teneret, venerabilis vitæ Sabinus Epiſcopus reſpondit, dicens: Vade & dic ei: Mandat tibi Epiſcopus, vt te compeſcas, & ad proprium alueum redeas. Quod diaconus eius audiens deſpexit & irriſit. Tunc vir Dei accerſito notario dictauit, dicens: Sabinus Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruus, commonitorium Pado: Præcipio tibi in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt de alueo tuo in locis iſtis vlteriùs non exeas, nec terras Eccleſiæ lædere præſumas. Atque eidem notario dicens ſubiunxit: Vade, hoc ſcribe, & in aquam eiuſdem fluminis proijce. Quo facto ſancti viri præceptum ſuſcipiens,*

ſtatim

ſtatim ſe à terris Eccleſiæ fluminis aqua compeſcuit, atque ad proprium alueum reuerſa, extre vlterius in loca eadem non præſumpſit. Quæ in re Petre, quid aliud quã inobedientium hominum duritia confunditur? quando in virtute Ieſu, & elementum irrationale ſancti viri præceptis obedinit.

S. Attala Bobium

Simili modo S. Attala Abbas Bobienſis, cùm Bobius fluuius Monaſterij molendinum alluendo ſuffoderet, Sinoaldo Diacono dixit: *Sumpto baculo, quo ſuſtentor vade ad Bobium fluuium, & facto crucis ſigno dicito illi, vt has ripas deſinat perfodere.* Quòd cùm feciſſet fluuius obediens receſſit, & ad aduerſam molendini ripam curſum inflexit. Ita Surius in vita eius, & Philipp. Ferrarius in Catalogo SS. Italiæ ad diem 10. Mart.

S. Gregor. Thaumaturgus paludem.

Denique S. Gregor. Thaumat. quem S. Baſilius Moyſi comparat, paludem inter fratres cauſam diſcordiarum exſiccauit, ac Lycum fluuium perniciosè agros inundantem ad ripam, quo ſuſtentabatur baculo, qui ſtatim virentem creuit in arborem, coërcuit, vt poſtea vltra eum terminum non effluxerit, vti refert S. Gregor. Nyſſenus in eius vita.

Ex dictis patet, Hebræos nõ ambulaſſe ſuper mare, ſed in fundo maris ſicco. Quare quod canit Tertull. lib. 2. contra Marc. c. 3.

Calcauit fluctus, hoſpes demerſit in vndis.

Poëticè dictum eſt *calcauit*, id eſt, ſuperauit fluctus maris iam diuiſi, perinde ac ſi pedibus eos calcaſſet.

ET CAMPVS GERMINANS DE PROFVNDO NIMIO] Græcè: *Et viridem herbam ferens campus è gurgite violento*, vel *ex tempeſtate vehementi*. Vatabl. *Et herboſus è fluctu violento campus.* Vnde Poëta.

Proſilit herboſus violento è gurgite campus.

Syrus: *Et conculcata eſt via in mari rubro, & planities plena omni herba occurrit illis*; Arabicus: *Et de gurgite profundo campus diſtinctus varietate herbarũ*;

Mare rubrum Hebræis fuit q. campus floridus.

Nannius. *Herbiferus campus ex vndis procelloſis gigneretur.* Primò, S. Bonau. Lyran. Holcot, & Ianſen. cenſent hæc figuratè dici per hyperbolen, ac tantùm ſignificare, quòd via illa in mari rubro fuerit Hebræis loco campi germinantis, eò quòd cum ſumma alacritate & lætitia per eam tranſierint. Simili ſchemate Baruch lætitiam Hebræorum redeuntium è captiuitate Babylonica depingens cap. 5. ait: *Obumbrauerunt autem & ſyluæ, & omne lignum ſuauitatis Iſraël mandato Dei. Adducet enim Deus Iſraël cum iucunditate in lumine maieſtatis ſuæ cum miſericordia & iuſtitia, quæ eſt ex ipſo.* Vide ibi dicta.

Secundò, magis propriè & germanè Syrus, Arabicus, & alij cenſent, alueum maris rubri vento ſiccatum apparuiſſe herboſum & floridum, inſtar campi germinantis & vernãtis, vt Hebræis tranſeuntibus illud in Paſchate, quando ver eſt, quo omnia virent, florent & vernant, miram amœnitatem, odoris ſuauitatem & iucunditatem afferret. Nam in fundo maris, præſertim rubri germinat alga, herba, & flores, quin & lauri, arbores, ac ſyluæ, vti docet Plinius libr. 13. cap. 25.

In maris fundo ſunt ſyluæ.

Naſcuntur, inquit, *& in mari frutices, arboreſq̃, minores in noſtro. Rubrum enim, & totus Orientis Oceanus refertus eſt ſyluis.* Et nonnullis interiectis: *Eodem tractu inſularum ſyluas operit æſtus, quamquam altiores platanis populiſq̃, altiſſimis. Folia ijs lauri, flos violæ & odore & colore. Baccæ vt oleæ, & ipſæ odoris iucundi autumno naſcentes, folijs numquam deciduis. Harum minores totas integit mare; maximarum cacumina extant, ad quæ naues religantur; & cùm receſſit æſtus, & radices. Alias quoque arbores in alto ob eiſdem accepimus eodem in mari viſas, ſemper folia retinentes, fructu earum lupino ſimili.* Accedunt recentiores & noui orbis repertores, qui narrant Parium mare herbis florentibus ſic implicitum, quaſi coronatum & concatenatum eſſe, vt nauigari nequeat, ijſque adeo longis, vt à radice ad cacumen numerentur palmi ſexaginti, ac quocumque vertuntur fluctus, eodem pariter conuerti herbas & flores, vt fluctus herbarum potiùs & florum, quã aquarum & maris eſſe videantur. Ita Ouet. lib. 2. c. 5. & Simon Moiol. colloqu. 10. & ex ijs Pineda in Iob c. 26. v. 5.

Porrò Deus Hebræos deduxit in mari rubro ea parte & loco, qua maior erat planities ac lætiſſima herbarum viriditas, florum amœnitas, atque minor copia arborum & ſyluarum: hæ enim iter tantæ multitudinis, ac multò magis equitum & curruum Pharaonis inſequentis impediuiſſent, & retardaſſent. Tacet hoc Moyſes Exodi 14. ſed multa hic ſupplet Sapiens, quæ ibi reticentur.

Denique, Sapiens hic ſignificat Deum in gratiam Hebræorum mira patraſſe prodigia, omneſque creaturas transformaſſe, vt eis beneficæ forent, ac voluptatem afferrent. Quare planè veriſimile eſt eum effeciſſe, vt tranſitus eorum per alueum maris adeò lati, qui aliàs fuiſſet difficilis, vtpote arenoſus, lutulentus, & glaber, germinãtibus herbis & floribus eis eſſet amœnus, hilaris, & iucundus, ne, vt aliàs, itineris tam longi & faſtidioſi eos tæderet. Hæc eſt ſuauis, benigna & munifica Dei noſtri erga ſuos prouidentia, prouidaque cura. Ita noſtri, à Caſtro, Lorinus, & Pineda lib. 4. de Rebus Salomonis cap. 13. num. 6. Nec ad hoc opus erat miraculo. Sufficiebat enim aluei maris rubri natura & conditio, vti ex Plinio dixi.

PER QVEM OMNIS NATIO (gens Hebræorum) TRANSIVIT, QVÆ TEGEBATVR TVA MANV, VIDENTES (ſinguli è natione ſiue gente hac) TVA MIRABILIA ET MONSTRA] Græcè: *Per quem tota gens tranſierunt, quæ tua manu protegebantur conſpicientes miranda portenta*, ſcilicet maris rubri diuiſi diſſectique, columnæ nubis præeuntis, iter angeli medium ſeſe inter Hebræos & Ægyptios interponentis, ac in hos iaculantis fulmina, quibus currus, equos, & equites proſtrauit, & merſit in mari rubro. Exodi c. 14. VERS. 8.

TAMQVAM ENIM EQVI DEPAVERVNT ESCAM, ET TAMQVAM AGNI EXVLTAVERVNT MAGNIFICANTES TE DOMINE, QVI LIBERASTI ILLOS] Græcè: *Tamquam enim equi hinnierunt, & quaſi agni exultauerunt laudantes te Domine, qui liberaſſes ipſos*; Arabicus: *Quoniam depaſti ſunt velut equi, & exultauerunt tamquam tauri, glorificantes te, ô Domine, qui liberaſti eos.* Legit Noſter cum Complut. Reg. & Vatican. ἐνεμήθησαν, id eſt, *paſti ſunt*, pro quo alij legunt ἐχρεμέτισαν, id eſt, *hinnierunt*. Senſus eſt, q. d. Hebræi tranſeuntes mare rubrum, herbis floribuſque germinans & vernans, videntes VERS. 9.

Ægyptios in eo merſos, mirè gauiſi ſunt, & exultarunt inſtar agnorum ſalientium, & equorum hinnientium, præſertim cùm mox à tranſitu, in deſerto arido viderunt ſibi aſſiduè paratam à Deo eſcam ſuauiſſimam, ſcilicet manna & coturnices, quam auidiſſimè & iucundiſſimè depaſti ſunt: conglomerat enim hic Sapiens beneficia & miracula à Deo præſtita Iſraeli, ideoque ab vno ſalit ad aliud, licet diuerſo loco & tempore editum, nimirum à tranſitu maris rubri ſalit ad coturnices, vnde eas mox nominat verſ. 11. & ad manna: hoc enim celebrat verſ. 20. Alludit ad equos depaſcentes gramina in campo, & agnos in eo exultim ludentes. Nam verſ. 7. herboſo campo comparauit alueum maris rubri. q. d. Tam læte & feſtiuè gaudentes & epulantes Hebræi tranſierunt alueum maris rubri, quàm equi tranſeunt per campos & prata herbis florida, quæ ipſi auidè depaſcuntur, quamque agni in iiſdem gaudent & exultant. Simili enim modo Hebræi in tranſitu maris rubri herbis, floribus, rebuſq; omnibus ad eorum voluptatem, guſtumque comparatis, quaſi eſcis paſti & recreati ſunt. Fortè enim piſcibus, oſtreis, pomis, & fructibus, &c. in mari rubro inuentis, & à Deo præparatis propriè paſti ſunt. Sicut enim Deus Hebræis parauit menſam in deſerto. Pſal. 77. 19. ſic & parare potuit in mari rubro.

Denique per catachreſin *paſti ſunt*, id eſt, velut equi bene paſti & ſaginati exultarunt, &, vt nonnulli legunt ἐχρεμέτισαν, id eſt, *hinnierunt*, id eſt, gaudentes & iubilantes hymnos Deo cecinerunt, ac præſertim Canticum Moyſis, quod hac de re extat Exodi ca. 15. Maximè autem notat manna & coturnices; vt dixi. Sicut enim herba in campo ab equis & agnis, vtpote mitibus & lanigeris animalibus, ideoque benigni dentis, carpta & depaſta mox repullulat & renaſcitur; depaſta verò à feris, vtpote venenati dentis non regerminat, ſed tabeſcit, & velut enecta à virulento dente in radice areſcit: Sic pariter Iſraëli fideli & pio collectum, & quaſi depaſtum in campo manna quotidie recreſcebat & renaſcebatur, cùm impijs & virulentis Ægyptijs omnia tabeſcerent, exareſcerent & perirent, iuxta illud Prouerb. 21. 20. *Theſaurus deſiderabilis & oleum in habitaculo iuſti: & imprudens* (impius) *homo diſſipabit* (Hebr. *depaſcet*) *illud.* Senſus ergo eſt, q. d. Hebræi in vaſta ſolitudine cibo cæleſti, putà manna paſti & lautiſſimè enutriti, exultarunt inſtar equorum & agnorum, qui in pinguiſſimis & amœniſſimis pratorũ paſcuis trifolia ſibi ſapidiſſima depaſcuntur.

Porrò inſulſum eſt, quod ait Holcot: *depauerunt, id eſt, audacter & ſine pauore ſe habuerunt.* Minùs rectè quoque Lyran. & Dionyſ. *depauerunt*, inquiunt, id eſt, diripuerunt arma & ſpolia Ægyptiorum merſorum in mari rubro; arma enim non erant eſca.

Denique portentum hoc diuiſi maris rubri, & tranſitum Iſraëlis celebrans Pſaltes pſal. 113. ſic canit: *Montes exultauerunt ſicut arietes, & colles ſicut agni ouium*, quod S. Baſil. ſic exponit: Per hyperbolen montes tripudiantes & lætantes inducit, vt magnitudinem gaudij Hebræorum ſignificet. Sic & Euthymius, multique alij. Rabini tamen ad litteram vt iacet accipiunt. Tradunt enim Montem Sina terræmotu concuſſum ſe vertiſſe, & curuaſſe ſuper Hebræos inſtar Tinæ, eiſque applauſiſſe, inquit R. Iſaac apud Genebrardum in pſalm. 113. & Genebrardus. ob maris, inquit, & Iordanis exſiccationem tam ſtupendam vicini montes quaſi tripudiarunt, partim admirantes prodigium, partim gratulantes populo. Quin & Theodor. Montes, inquit, id eſt, Mons Sina cum ſuis collibus & iugis partim præ gaudio diuinæ præſentię *geſtijt*, vt legit S. Auguſt. & Roman. partim præ metu & reuerentia contremuit & ſubſilijt, cùm Deus in eo Iſraeli paulò pòſt tranſitum maris rubri daret legem, vt patet Exodi 19. 18. *Erat*, inquit, *omnis mons terribilis.* Chald. *contremuit totus mons.* Pagnin. *Et commotus eſt mons valde.* Vatabl. *Et totus mons vehementer contremuit.* Sic & Hebræi. Vnde & ſequitur in pſalm. 113. *Terra mota eſt.* Aquila *parturijt*, S. Hieron. *contremiſcit*, ſcilicet vt parturiens. Hebr. enim eſt, חולי *chuli*, id eſt, *inſtar parturientis contremuit.* Tropol. S. Auguſt. S. Hieron. & Caſſiodorus in pſal. 113. Cum, inquit, conuerſi ſumus à vanitate ad veritatem, à creaturis ad creatorem: mare fugit, id eſt, omnia ſæculi impedimenta ceſſerunt: terra, id eſt, terrenum hominis cor pœnitentia compunctum & commotum eſt: montes & colles geſtierunt, id eſt, Apoſtoli & prædicatores exultarunt conuerſione gentium, ſpe celeſtis gloriæ, & reuerentiâ Dei.

Montes exultarunt Hebræis tranſeuntibus.

MEMORES ENIM ERANT ADHVC EORVM, QVÆ IN INCOLATV ILLORVM FACTA FVERANT, QVEMADMODVM PRO NATIONE ANIMALIVM EDVXIT TERRA MVSCAS, ET PRO PISCIBVS ERVCTAVIT FLVVIVS MVLTITVDINEM RANARVM] q. d. Hebræi exultauerunt, tùm quia magnificè à Deo habiti & paſti, tùm quia memores erant, quanta paulò antè pro eis contra Ægyptios Deus portenta patraſſet, *in incolatu*, cùm ſcilicet adhuc incolerent Ægyptum, dum pro *natione animalium*, Græcè γενήματος, id eſt, fœtu, ſobole vel generatione pecorum, terra produxit muſcas, ac Nilus fluuius *pro piſcibus*, Græcè, *pro aquatilibus*, dedit copiam ranarum, quæ omnes Ægyptiorum domos, mẽſas & lectos oppleuerunt & conſpurcarunt. Vide dicta Exodi 8. c. 1. & ſeq. Pro *in incolatu* græcè eſt ἐν παροικίᾳ, id eſt, *in peregrinatione vel peregrinitate* ſua, putà in Ægypto, in qua peregrini erant & peregrinabantur Hebræi, iuxta oraculum à Deo Abrahæ datum. Geneſ. 16. 13. Vers. 10.

NOVISSIME AVTEM VIDERVNT NOVAM CREATVRAM AVIVM CVM ADDVCTI CONCVPISCENTIA POSTVLAVERVNT ESCAS EPVLATIONIS. Vers. 11.

IN ALLOCVTIONE ENIM DESIDERII, ASCENDIT ILLIS DE MARI ORTYGOMETRA; ET VEXATIONES PECCATORIBVS SVPERVENERVNT, NON SINE ILLIS, QVÆ ANTE FACTA ERANT, ARGVMENTIS PER VIM FVLMINVM; IVSTE ENIM PATIEBANTVR SECVNDVM SVAS NEQVITIAS] Græcè: *In nouiſſimo autem viderunt & nouam generationem auium, cùm concupiſcentia adducti poſtulaſſent cibos deliciarum. Nam ad conſolationem eorum aſcendit de mari ortygometra; ac ſupplicia peccatoribus* Vers. 12.

tatoribus ſuperuenerunt, non ſine factis ſignis vi fulminum: iuſtè enim patiebantur ſuis nequitijs.

Novissime, Græcè ἐφ' ὑστέρῳ, id eſt, deinde poſtea. Hebr. enim אחר *achar*, ſignificat ſequens, poſterius quod noſter vertere ſolet *nouiſſimum*. Explicat eſcam, quam depauerunt Hebræi, ſcilicet eam fuiſſe coturnices lapidas & delicatas.

Novam creatvram] Ita vocat coturnices nouè à Deo productas, & in deſertum adductas, quæ noui & exquiſiti erant ſaporis, æquè ac magnitudinis & pinguedinis. ita S. Bonau. Vnde eas vocat *eſcas epulationis*. Græcè *eſcas deliciarum*, id eſt, delicatas, quæ in epulis lautioribus ſolent apponi ad epulandum delicatè & voluptuosè.

In allocvtione] Græcè εἰς παραμυθίαν, id eſt, *in conſolatione*. Allocutio enim itinerantis & laborantis, eſt ſolatium itineris & laboris.

Ortygometra] Ita vocatur coturnicum dux, indeque agmen, vti dixi c. 16. 2.

Vexationes] τιμωρίαι, id eſt, ſupplicia, quæ irrogantur ad vindicandum τιμὴν, id eſt, honorem, ait Gellius libr. 6. 14. putà Dei hoc loco, quem læſerant Ægyptij, Deo & Moyſi rebellantes.

Non sine illis, qvæ ante facta erant, argvmentis per vim fvlminvm] Ita Roman. & Græca; malè ergo nonnulli legunt, *fluminum*. Tranſit, vel potius redit ad vltimam plagam Ægyptiorum, qua cum Pharaone merſi ſunt in mari rubro. q. d. Vltima hæc plaga eis inflicta fuit poſt præcedentia argumenta iræ Dei, quia ſcilicet antequam Deus eos mergeret, iaculatus eſt in eos tonitrua & fulmina, quibus currus eorum, equos & equites ſubuertit, vti dixi Exodi 14. 25.

Audi Ioſephum libr. 2. Antiqu. cap. 7. *Ergo cùm iam vniuerſus exercitus introgreſſus eſſet, refunditur iterum mare, & Ægyptios fluctibus inuoluit, ventis etiam eodem impellentibus: acceſſerunt & imbres de cælo, & aſpera tonitrua fulguribus ſimul intermicantibus, fulmina quoque deferebantur, & nihil omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti ſolent.*

Aliqui cenſent hæc dici de Sodomitis: in hos enim Deus è cælo iaculatus fulmina, eos igne cæleſti ſiderauit. Verùm durior eſt tantus tamque ſubitus iſte ſaltus, vt ſubitò ab Ægyptijs tranſiliat ad Sodomitas: ad eos tamen alludit. Tacitè ergo cõfert Ægyptios cum Sodomitis. q. d. Sicut olim Dominus *pluit ſuper Sodomam & Gomorrham ſulphur, & ignem à Domino de cælo, & ſubuertit ciuitates has, & omnem circa regionem.* Geneſ. 19. 24. Sic pariter in Ægyptios iaculatus eſt fulmina & ignes cæleſtes, quibus caſtra eorum ſubuertit in mari rubro, idq; ob ſimiles eorum nequitias præſertim inhoſpitalitatis, qua in ſuos hoſpites barbari erant & truculenti, vti ſequitur.

Vers. 13. Etenim detestabiliorem inhospitalitatem institvervnt: alii qvidem ignotos non recipiebant advenas: alii avtem bonos hospites in servitvtem redigebant] *Inhoſpitalitatem* accipe non negatiuam, ſed poſi-

A tiuam: græcè enim eſt, μισοξενίαν, id eſt, odium *hoſpitalitatis & hoſpitum*. Pro *inſtituerunt*, græcè eſt, ἐπετήδευσαν, id eſt, *exercuerunt*. Pro *ignotos*, græcè eſt, ἀγνοοῦντας, id eſt, *ignorantes*, qui ſcilicet non norant ipſos, nec ab ipſis erant cogniti, q. d. qui nullum cum eis commercium habebant, vnde nec in eos benefici extiterant. Vnde Noſter aptè vertit *ignotos*. Vatabl. vertit: *Nam alij eos, qui errabant apud ſe, vel ignotos non recipiebant*; Oſorius: *Nã vel homines tantæ immanitatis ignaros nõ recipiebant*. Pro *aduenas* Noſter legit, παρόντας, iam legunt παρόντας, id eſt, *præſentes*. Pro *bonos*, græcè eſt, εὐεργέτας, id eſt, *benefactores*.

Comparatiuus *deteſtabiliorem* ſignificat hic comparationem inſtitui inter inhoſpitalitatem

B Ægyptiorum & Sodomitarum, ad quos v. præcedenti alluſit, vt dixi. Senſus ergo eſt q. d. Sodomitæ ſibi lauti, alijs fuere crudeles, ac præſertim in hoſpites duri & ſæui. Vnde Ezechiel capit. 16. 49. *Ecce*, inquit, *hæc fuit iniquitas Sodomæ ſororis tuæ, ſuperbia, ſaturitas panis, & abundantia, & otium ipſius & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Sed tamẽ magis inhoſpitales fuere Ægyptij: Nam Sodomitæ angelos hoſpites miſſos ad Lot Geneſ. 19. non receperunt hoſpitiò vtpote ignotos, quia ignorabant eos eſſe angelos, ac nullum cum eis commercium habuerant, nec vllum ſciebant ab eis ſe recepiſſe beneficium. At verò Ægyptij *bonos*, Græcè *benefactores* hoſpites, putà Hebræos, à quibus multa receperant beneficia, ac imprimis à Ioſeph, qui totam Ægyptum in fame aluit & ditauit. Geneſ. 41. 47. & ſequent. *in ſeruitutem redigebant*, ijſque quaſi

C mancipijs ad agros colendos, ad Nili alueos & foſſas repurgandas, ad piramides extruendas, &c. tyrannicè abutebantur. Quocirca magis puniti fuere à Deo inhoſpitales Ægyptij, quàm Sodomitæ: hi enim ſolo igne, illi verò igne & aqua ſiderati ſunt, cùm fulminibus icti, merſi ſunt in mari rubro. Hanc comparationem planè ſignificant Græca, quæ ſic habent: *Nam & grauiorem inhoſpitalitatem exercuerunt: illi enim ignotos non recipiebant præſentes: hi autem benè meritos hoſpites in ſeruitutem redegerunt:* vbi τῷ *illi* opponitur τὸ *hi*: *illi*, ſcilicet Sodomitæ; *hi*, ſcilicet Ægyptij. Porrò quàm Ægyptij fuerint in hoſpites ſæui, liquet ex Buſiride Pharaone, qui Thaſium immolauit ad arcendã Ægypti ſterilitatem. Idem faciebat ceteris hoſpitibus, teſte Euſebio in *Buſiris hoſpites immolabat.*

D Chron. & S. Auguſt. libr. 18. de Ciuit. cap. 12. *Illo*, ait, *tempore* (quo Danaus imperabat. Argiuis, Athenis Minos, Atticę Erichthonius, Gręcię Dionyſius ſiue Liber Pater, Hebræis Moyſes & Ioſue) *vel rex, vel potius tyrannus Buſiris, ſuis Dijs ſuos hoſpites immolabat, quem filium Neptuni perhibent*, qua de cauſa ab Hercule occiſus eſt. Vnde & Virgil. Georg. 3.

—*Quis*, ait, *aut Euriſthea durum,*
Aut illaudati (id eſt infamis) *neſcit Buſiridis aras?*

Idem patet ex crudelitate, quam Ægyptij exercuerũt in Moyſem & Hebræos hoſpites, Exodi 1. & ſequẽt, atque ex ijs, quæ de Ægyptijs narrant Arnobius lib. 8. contra Gentes, Minutius in Octauio, Diodorus Sicul. libr. 2. c. 4. & alij.

VERS. 14. ET NON SOLVM HÆC, SED ET ALIVS QVIDAM RESPECTVS ILLORVM ERAT, QVONIAM INVITI RECIPIEBANT EXTRANEOS.

VERS. 15. QVI AVTEM CVM LÆTITIA RECEPERVNT HOS, QVI EIſDEM VSI ERANT IVSTITIIS, SÆVISSIMIS AFFLIXERVNT DOLORIBVS] Græcè: *Et non ſolùm, ſed quædam viſitatio erit illorum, quoniam odioſè recipiebant extraneos. Alij verò, quos cum feſtiuitatibus acceperant, eos iam eiuſdem iuris participes factos grauibus afflixerunt laboribus.*

Pro *reſpectus*, græcè eſt, ἐπισκοπὴ, id eſt, viſitatio, inſpectio, conſideratio, reſpectus. q.d. Ægyptij non ſolum hoſpites in ſeruitutem redigebant, ſed & in eis alia culpa, & inhoſpitalitas conſideranda & reſpicienda occurrit, quòd ſcilicet *inuiti*, Græcè ἀπεχθῶς, id eſt, odioſè, inimicè, inuitè, tetricè *recipiebant extraneos*. cum hoſpites hilari ore & vultu ſint recipiendi. Poteſt quoque *viſitatio* accipi pro ratione agendi, more, conſuetudine viuendi.

Aliqui hæc accipiunt de Sodomitis, vt ſit ſecunda antitheſis, quòd Sodomitæ inuitè receperint hoſpites; Ægyptij verò feſtiuè receptos ſæuè afflixerint, vt ſequitur. Verùm nec in Græco, nec in Latino vlla hic inſinuatur antitheſis. Ergo de Ægyptijs loqui pergit.

QVI AVTEM CVM LÆTITIA] Græcè μετ' ἑορτασμάτων, id eſt, *cum feſtiuitatibus*; Ianſen. *Feſtiuis & ſolennibus gaudijs*; Vatabl. *Gaudiorum celebritate*; Oſorius: *Hilari fronte inter ſolennia ſacra diebus feſtis.*

QVI EIVSDEM VSI ERANT IVSTITIIS] Ita legendum non *inſtitutis*, etſi eòdem redeat ſenſus. Græcè enim eſt, δικαίων, id eſt, *iuſtis* neutrè, hoc eſt, iuribus, q.d. Ægyptij Hebræos, quos primitùs in gratiã Ioſeph feſtiuis gaudijs, ludis, & feſtis exceperant, quoſque in ſuam Rempublicam receptos ſui iuris fecerant participes, ac quaſi ciues ciuitate donarant, hos mortuo Ioſeph contra omne ius & fas *ſæuiſſimis afflixerunt doloribus* & laboribus, qui recenſentur initio Exodi. An non hæc ſumma erat inhoſpitalitas, ſummaque barbaries fulminibus ferienda, & aquis maris rubri ſuffocanda?

Moral. diſce hîc, quàm immiſericordia, & inhoſpitalitas Deo diſpliceat, vtpote propter quam inter alia ſcelera Sodomam, totamque Pentapolim igne cælesti combuſſit. Ezech. 16.49. ac Pharaonem cum totis caſtris fulminauit, merſitque in mari rubro. Ex aduerſo miſericordia & hoſpitalitas Abrahæ ita placuit Deo, vt meruerit angelos hoſpitio recipere, qui ei & Saræ ſterili filium Iſaac promiſerunt. Geneſ. 18. Sic & ſanctus Gregorius ob eleemoſynas & hoſpitalitatem angelũ hoſpitio excepit, qui ei edixit Deum propter eã elegiſſe ipſum in Pontificem, vti habet eius vita. Idem ſanctus Gregorius 3. Dialog. cap. 11. narrat Carbonium Populonij Epiſcopum, eò quod milites hoſpitio excepiſſet & abſcondiſſet, à Totila Gothorum rege vrſis obiectum, ſed vrſos deflexa ceruice, ſummiſſoque humiliter capite eius pedes lambere cœpiſſe. Quo portento permotum Totilam & Gothos, odium in amorem, & contemptum in honorem vertiſſe, ipſumque vt Sanctum magna in veneratione habuiſſe.

S. Greg. factus Pontifex ob eleemoſynas.

Carbonij hoſpitalitas remunerata.

A Quocirca ſanctus Paulus ad Hebræos cap. 13.2. exhortatur dicens: *Hoſpitalitatem nolite obliuiſci: per hanc enim latuerunt* (alij legunt *placuerunt*) *quidam angelis hoſpitio receptis*, vbi plura hac de re annotaui. Ad eamdem omnes vrget ſanctus Baſilius homil. 8. Hexam. exemplo cornicum, quæ ciconias aliò alio auolantes ſub hyemem comitantur, & ſecurè ad hoſpitium deducunt: *Cornices*, inquit, *noſtrates velut lictores, ſatelliteſq. ipſas comitantur atque deducunt. Quin vt mihi videtur, & ſocias ſe offerunt, auxiliareſque aduerſus aues ipſis aduerſarias atque hoſtes. Cuius rei argumẽto ſunt illa: Primùm, quòd noſtris in prouincijs illo tempore nulla prorſus cornix conſpicitur; deinde cum vulneribus redeuntes, aperta præſtitæ tutelæ indicia nobis afferunt. Quis apud ipſas hoſpitalitatis iura præſcripſit? Audiant hæc homines hi, qui nullo hoſpitio* B *homines excipiant, ianuaſque ſuas occludunt, & neque hyeme, neque noctu ſolo tegimine peregrinos, aduenaſque ſuſcipiunt.*

Cornicum hoſpitalitas.

Magnus ille S. Pachomius, cùm adhuc gentilis eſſet & miles, viſà Chriſtianorum in milites tranſeuntes tam profuſà hoſpitalitate, ad Chriſti fidem conuerſus tantus euaſit, vt religionis fundator Regulam ab angelo accipere meruerit. Ita habet eius vita. Ingens fuit primorum Chriſtianorum hoſpitalitas, præſertim Pontificum & ciuium Romanorum, vt liquet ex Annalibus Baronij, quin & etiamnum Romæ eadem viget, vti videre eſt in tot tamque copioſis hoſpitalibus, ac Epiſcoporum, ſacerdotum, religioſorum ceterorumque peregrinorum hoſpitijs, quibus præter alia plurima, ſimilis generis tota vrbs re- C ferta eſt.

VERS. 16. PERCVSSI SVNT AVTEM CÆCITATE: SICVT ILLI (Sodomitæ) IN FORIBVS IVSTI (Lot) CVM SVBITANEIS OPERTI ESSENT TENEBRIS (Græcè, ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει, id eſt, vaſtis, vel immenſis, vel ſtupore plenis, quæ Ægyptios reddebant perculſos & ſtupidos, vallati, vel circumdati & circũfuſi tenebris (VNVSQVISQVE TRANSITVM OSTII SVI (Græcè ἑαυτοῦ θυρῶν, id eſt, *oſtiorum ſuorum*) QVÆREBAT] Aliqui vt S. Bonauent. Lyran. Hugo & Ribera in Sophon. 1. num. 81. hæc omnia accipiunt de Sodomitis, qui cùm inuaderent oſtium Lot, vt hoſpites, putà angelos raperent ad ſuam libidinem, ab angelis percuſſi ſunt cæcitate, vt oſtium Lot inuenire nequirent. Addit Ribera ex hoc Sapientis loco liquere, Sodomitas, etiam oſtia propriarum ædium reperire D non potuiſſe.

Verùm meliùs alij paſſim hæc accipiunt de Ægyptijs, de quibus ſermo præceſſit: hos enim comparat Sodomitis, quòd ſicut hi cæcitate percuſſi oſtium Lot inuenire non poterant, Geneſ. 19. 10. Sic & Ægyptij triduanis tenebris (de quibus egit cap. 17.2. & ſeq.) inuoluti oſtia ſuarum domorum, per quæ tranſire ſolebant, videre nequirent. Hoc enim planè verba ſignificant, præſertim τὸ *ſicut illi*. Pro *cæcitate*, græce eſt, ἀορασίᾳ, id eſt, auidentia, cæcitas: fuit hæc diſpar in Sodomitis & Ægyptijs. In Sodomitis enim fuit interna, qua ſcilicet eorum oculi tenebantur & obſcurabantur, vt videntes oſtium Lot non viderent, id eſt, non agnoſcerent illud

eſſe

eſſe oſtium Lot, ſed putarent eſſe communem parietem, vel quid aliud. In Ægyptijs verò fuit, caligo & tenebræ externæ, quæ viſum communem impediebant.

Iuſtè & congruè inhoſpitales, qui hoſpites videre non poterant, priuantur oculorum (quibus abutebantur) vſu & viſu.

IN SE ENIM ELEMENTA DVM CONVERTVNTVR, q.d. dum elementa inter ſe commutantur, non naturâ & ſubſtantiâ, ſed conditione & qualitate (ſubaudi *ſic ſe habent*) SICVT IN ORGANO QVALITATIS SONVS IMMVTATVR, ET OMNIA SVVM SONVM CVSTODIVNT] q.d. Sicut in pſalterio, cithara, lyra, aliove muſico inſtrumento ſonus vnius chordæ, & variatione modulationis & ſoni aliarum chordarum, aliam & aliam harmoniam, æquè ac nomen ſortitur, licet eædem ſint chordæ, idemque in ſe maneat ſingularum ſonus: ita Deo quaſi ludente, pſallente, & citharizante in elementis Ægypti, idem elementum ſuam naturam, proprietatem & ordinem retinens, iunctum alteri elemento, in eius naturam & vſum tranſire viſum eſt. *Agreſtia enim in aquatica conuertebantur*, vti explicans ſubdit. Quod dixit verſ.6. Deum in gratiam Hebræorum vim & conditionem naturalem elementorum immutaſſe, idipſum hic aptâ ſimilitudine inſtrumenti muſici declarat. Sicut enim in eo dum pulſatur, manente eodem ſono cuiuſque chordæ & vocis, ex concurſu ſoni & vocis aliarum chordarum mutatur harmonia & concentus: ſic pariter in elementis manente eadem cuiuſque natura, Deo operante & ſingula quaſi pulſante, mutatur earum operatio & actio, operiſque harmoniæ & concentus. quo omnia conſonabant & conſpirabant in ſalutem piorũ Hebræorum, ac in perniciem impiorum Ægyptiorum.

Pro *organo*, Græcè eſt, *pſalterio*. Organum enim eſt vox generalis ſignificans quodlibet inſtrumentum muſicum, ita dictum quaſi ὄργανον, id eſt, operatorium, putà inſtrumentum quod operosè opus, v.g. ſonum & harmoniam operatur, efficitque.

VNDE ÆSTIMARI EX IPSO VISV CERTO POTEST] Hoc eſt, vt habent Græca, *quod ex ipſa rerum factarum viſione*, vel *inſpectione perfectè licet conijcere*. Patet ex ſequent.

Vers.18. AGRESTIA ENIM IN AQVATICA CONVERTEBANTVR: ET QVÆCVNQVE ERANT NATANTIA IN TERRAM TRANSIBANT] Id eſt, vt Græcè: *Terreſtria enim in aquatilia conuertebantur; & natatilia in terram tranſibant*. Nimirũ Hebræi, eorumq; iumenta terreſtria, quæ in agris degere, arare & paſcere ſolebant, per mare rubrum ſicco pede tranſeuntia, videbantur naturam & conditionem piſcium tranantium induiſſe. Vice verſâ ranæ, quæ ſolent in aquis natare, inuadentes domos, menſas & lectos Ægyptiorum, videbantur naturam & locum mutaſſe, atque ex aquaticis & natatilibus facta eſſe terreſtria. Sapienter S. Iſidor. libr.1. Sent. cap.9. docet *cum creaturarum ſtimulis, & elementaribus aduerſitatibus homo verberatur, peccati hoc exigere pœnam, vt Deo ſuperbiens homo, ea quæ infra ipſum ſunt, patiatur aduerſa, iuxta illud: Pugnabit cum eo orbis terrarum contra inſenſatos.*

A IGNIS IN AQVA VALEBAT SVPRA SVAM VIRTVTEM, ET AQVA EXTINGVENTIS NATVRÆ OBLIVISCEBATVR.] Græcè: *Ignis in aquam virtutem habebat, propriæ facultatis oblitus, & aqua extinctiuæ naturæ obliuiſcebatur*; Syrus, *Ignis inflammabatur in aquis, & non comburebat ſecundum ſuam virtutem, & aqua virtute ſua non extinguebat ignem*; Arabicus: *Et ignis potentia inualuit in aquis, & aqua abſcondit ſuam naturam*. Loquitur de igne miſto pluuiæ & grandini, qui hanc non extinguebat, nec ab ea extinguebatur, ſed velut cum ea ſororians, eam quaſi per antiperiſtaſin acuebat & intendebat, ac viciſſim ab ea acuebatur & intendebatur. Vide dicta cap.16. 22. & Exodi 9.23. Vers.19.

B Ex hoc loco & ſimilibus Franc. Suarez 1. par. qu.13. artic.1. diſp.31. ſect.5. & 6. probat in creaturis eſſe potentiam obedientialem, non tantùm paſſiuam ad recipiendum in ſe qualitates ſupernaturales, quas Deus in ijs operatur imprimitque, vt vult Gabriel Vaſquez, ſed etiam actiuam, ad operandum per eas effectus, qui naturales earum vires ſuperant, ſicut operatur per ignem inferni corporeum, facitque vt is agat in animas & ſpiritus dæmonum, eleuando eius actiuitatem naturalem comburendi corpora, vt ſupernaturaliter cruciet vtraque ſpiritus. Neque dicas cum nonnullis, ignem ibi nihil agere, ſed Deum ad præſentiam ignis per ſe totum facere, vrereque ſpiritus, quia Script. ait paſſim eos cruciari, torqueri, vri ipſo igne. Sic pariter à Deo eleuatur intellectus beatorum ſuprà naturam, vt Deum ipſum per eſſentiam clarè videat & amet viſione & C amore ſupernaturali, itaque beetur: hæc enim viſio Dei beatifica non tantùm eſt paſſio, ſed & actio vitalis intellectus & volũtatis. Rurſum ſicut homo vtitur calamo quaſi inſtrumento ad ſcribendum, adeò vt ſine eo ſcribere non poſſet, vnde quo melior eſt calamus eo melior eſt ſcriptura: Sic pariter creatura Deo cooperatur quaſi inſtrumentum, ad omnem eius voluntatem & actionem ſupernaturalem. Tanta eſt creaturæ ad Deum creatorem ſubiectio & obedientia, tanta viciſſim Dei operantis potentia, & intima cum creatura qualibet præſentia & coniunctio, nimirum maior quàm ſit formæ cum materia, & animæ cum corpore. Ratio à priori igitur huius potentiæ obedientialis eſt, Omnipotentia Dei, qua ipſe poteſt vti ſua creatura ad omnem effectum, & ſecundum omnem modum & rationem non D inuoluentem contradictionem; ſicut per eam humanam naturam ſibi hypoſtaticè vniuit, ac per eam ſanauit cæcos, ſurdos, claudos, mutos, paralyticos. Sic & per Sacramẽta operatur gratiam in anima ſuſcipientium illa, quam operationem S. Thomas eiuſque aſſeclæ cenſent eſſe non tantùm moralem, ſed & phyſicam, etſi alij id negent. Hoc eſt quod ait hic Sapiens: *Ignis in aqua valebat ſupra ſuam virtutem, & aqua extinguentis naturæ obliuiſcebatur*, &c. Sic etiamnum ſi Deus vellet, facere vt ignis frigefaceret & aqua calefaceret. Vide dicta capit.16. verſ.17. & ſequentis. Vnde ibidem cauſam ſubijciens ait: *Creatura enim tibi factori deſeruiens, exardeſcit in tormentum aduerſus iniuſtos, & lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt. Propter hoc & tunc in* omnia

Potentia obedientialis actiua.

omnia transfiguratè, omnium nutrici gratiæ tuæ deſeruiebat.

VERS. 20. FLAMMÆ E CONTRARIO CORRVPTIBILIVM ANIMALIVM NON VEXAVERVNT CARNES COAMBVLANTIVM, NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QVÆ FACILE DISSOLVEBATVR SICVT GLACIES, BONAM ESCAM] Græcè: *Flamma è contrario facilè corruptibilium animaliũ, non marceſcere fecerunt carnes inambulantium, neque liquabile glacialis formæ liquefaciebat genus ambroſij ſibi.*

Primò, S. Bonauent. per flammas accipit columnam ignis & nubis, quæ Hebræos ſecum ambulantes non comburebat, ſed protegebat ab æſtu ſolis.

Secundò, alij accipiunt ſerpentes ignitos in Hebræos murmurantes à Deo immiſſos: horum enim ſerpentum corpora non vrebantur ab igne in eis contento, ait Holcot. hi pariter non mordebant, nec vrebant Hebræos, eorumque iumenta, cùm æneum ſerpentem à Moyſe erectum inſpicerent, ait Hugo, Lyran. & Dion.

Tertiò, Oſorius, flammæ, inquit, in Ægyptios immiſſæ eos lædebant, non verò cetera animalia, vt liqueret ipſas eſſe peccatorum ſupplicium, ac in homines nocentes, non in animalia innoxia immitti.

Quartò, & genuinè, q. d. Animalia à Deo in Ægyptios ad eos cruciandos immiſſa, non lædebantur ab ignibus & fulminibus in eoſdem immiſſis, ſed vtraque quaſi coniuratia in Ægyptiorum excidium conſpirabant. Rurſum, cum Ægyptij vellent igne comburere immiſſas à Deo in ſe ranas, muſcas, locuſtas in rogos congeſtas, ignis quaſi naturæ ſuæ oblitus illis pepercit, cũ in medio ignis illæſæ inambularent, iuxta illud cap. 16. 18. *Quodam etiam tempore manſuetabatur ignis, ne combureret, quæ ad impios miſſa erant animalia, ſed vt ipſi videntes ſcirent, quoniam Dei iudicio patiuntur perſecutionem.* Ita Cantacuzenus, à Caſtro, Lorinus, & alij.

NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QVÆ FACILE DISSOLVEBATVR SICVT GLACIES, BONAM ESCAM] q. d. Mirabile, imò miraculum erat, quòd flammæ non liquabant manna, quod ſimile erat glaciei, ſiue rori concreto: nam manna piſtum & in tortas paneſque efformatum, coquebatur & durabatur igne, vti coquuntur & durantur panes noſtri; cùm tamen idem manna ad æſtum ſolis, eo incaleſcente diſſolueretur & liquaretur inſtar glaciei. Vide dicta capit. 16. 20. & Exodi 16. 14. Græcè eſt οὐδὲ τηκτὸν ἔτηκον, (minùs rectè Complut. & alij legunt, εὔτηκτον, id eſt, *facilè liquabile*, cum illud idem ſit quod τηκτὸν) κρυσταλλοειδὲς γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id eſt, *neque liquabile liquabant cryſtallo*, id eſt, *glaciei ſimile genus ambroſianæ eſcæ*; cryſtallus enim ſimilis eſt glaciei, imò multi cenſent cryſtallum non eſſe aliud, quam glaciem induratam, indeque dici κρύσταλλον, quaſi διὰ κρύους συσταλλόμενον ὕδωρ, id eſt, *per frigus conglaciata aqua.* Vnde Dionyſ. de Situ orbis ait, in mari Caſpio gigni cryſtallum: manna ergo ſimile erat cryſtallo, id eſt, glaciei: quia erat quaſi ros frigore conſtrictus, qui ardore ſolis liquabatur. Rurſum erat candidum & albicans luceníque inſtar cryſtalli. Talis myſticè eſt Euchariſtia, cuius typus erat

Manna ſimile cryſtallo.

A manna, quia continet Chriſtum, qui eſt agnus niueus omni cryſtallo candidior & lucentior, taleſque efficit eos, qui ipſum piè manducant, nimirum virgines, imò angelos; iuxta illud Zachar. 9. 17. *Quod enim bonum eius eſt, & quod pulchrum eius, niſi frumentum electorum & vinum germinans virgines?*

Manna Euchariſtia.

Rurſum Euchariſtia homines carneos, id eſt, infirmos & quaſi aqueos, qui facilè quibuſuis fluctibus, id eſt, tentationibus cedunt & diſſoluũtur, indurat & obfirmat, inſtar cryſtalli, vt nulla tentatione liquari, aut vinci queant.

BONAM ESCAM] Græcè γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id eſt, *genus Ambroſij cibi*, vel *Ambroſianæ eſcæ*, id eſt, eſcæ delicatiſſimæ, cæleſtis, & diuinæ. Ambroſia enim à Poëtis dicitur eſſe eſca delicatiſſima, ac deliciæ Iouis & Deorum, ſicut nectar

Mãna erat Ambroſia.

B eſſe eorumdem potus. Vnde Martialis:

Iuppiter ambroſia ſatur eſt, & nectare viuit.

Ambroſia Deorũ eſca.

Idem libr. 8. Epigr. 50. Domitiano Imper. qui Deus haberi volebat, pro epulis dat ambroſiam.

Veſcitur, inquit, *omnis eques tecum, populuſq́; patreſque,*

Et capit Ambroſias cum Duce Roma dapes.

Et Ouidius lib. 1. de Ponto Eleg. 11.

Nectar & Ambroſiam, latices epulaſq́; Deorum.

Et Catullus Epigr. 94. ait,

Ambroſia dulci dulcius.

Nam Ibicus apud Adagiographum ad illud *Nectar ſpirat*, ait, Ambroſiam dulcedine mel nouies ſuperare.

Hinc dicitur *Ambroſia* ab α priuatiuo & βροτὸς, id eſt, *mortalis*, interpoſito μ vocalitatis gratia, eò quod mortales eam non edant, vel quòd

Eius Etymon.

C qui eam ederint, immortales euadant. Quocirca *Ambroſia alendus* dicitur is, qui ceteris eminet quaſi Dijs æquandus, apud Ciceronem libr. 2. de Oratore, & Ambroſius Græcè idē eſt, quod immortalis, diuinus, ſuauiſſimus, & dulciſſimus. Sic nectar dicitur à νὴ & κτείνω, quòd non eorum qui moriũtur, ſed immortalium Deorum ſit potus, aut quod νέος, id eſt, iuuenes, vegetos & florentes efficiat, vt ex Plinio & Dioſcoride ait Matthiolus lib. 3. c. 112.

Nectaris etymon.

Manna ergo vocatur Ambroſia; Primò, quia erat delicatiſſimi ſaporis; Secundò, quia erat cibus cæleſtis & diuinus ab angelis confectus, iuxta illud capit. 16. 20. *Angelorum eſcâ nutriuiſti populum tuum.* Et pſalm. 77. 25. *Panem Angelorum manducauit homo*; Tertiò, quia Hebræos omnes

D in deſerto aluit per 40. annos, eoſque fecit vegetos, fortes, & quaſi immortales per totum tempus peregrinationis ſuæ. Quocirca videntur Gentiles ab Hebræorum ligno vitæ, vel manna mutuati ſuam Ambroſiam, æquè ac *nepenthes*, ita dictum, quòd quaſi νὴ πένθος, omnem luctum adimat, ac *Moly*, quòd Senes iuuentuti reſtituere perhibebant. Vide Plinium lib. 25. c. 4.

Allegoricè, longè veriùs Ambroſia eſt Euchariſtia, quia Primò, pijs præbet omnem virtutum, gratiarum & conſolationum diuinarum ſuauitatem; Secundò, eſt Angelorum hominumque beatorum (qui quà homines in cælo humanitate Chriſti paſcuntur & beantur) imò Dei ipſius cibus. Quo enim paſcitur & delectatur Pater æternus, æquè ac Spiritus ſanctus, niſi contem-

Ambroſia eſt Euchariſtia. Primò. Secundò.

contemplatione Verbi ſiue Filij, in quo ſunt omnes rerum ideæ, ſpecies & deliciæ? Tertiò, quia Euchariſtia cibus eſt cæleſtis à Chriſto confectus, ac fideles facit immortales, cæleſtes & diuinos, imò quaſi Deos quoſdam terreſtres, quia nos transformat in Chriſtum, iuxta illud: *Qui mãducat meam carnem & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in eo*, Et: *Qui manducat hunc panem, viuet in æternum.* Ioan. 6. v. 57. & 59. Quare in his verum eſt illud Heſiodi & Ariſt. libr. 3. Metaph. textu 15. ceterorumque priſcorum Philoſophorum & Poëtarum *Mortales eſſe, qui non veſcuntur nectare & ambroſia, qui vero ijs veſcuntur, eſſe immortales.* Hoc enim diſerte de Euchariſtia aſſerit Chriſtus loco iam citato. Quare Euchariſtia eſt Sacramentum Sacramentorum, ſacrificium ſacrificiorum, deliciæ deliciarum, miraculum miraculorum, quod quotidie patrat ſacerdos in Miſſa conſecrans, & non aduertit.

Tertiò.

IN OMNIBVS ENIM MAGNIFICASTI POPVLVM TVVM DOMINE, ET HONORASTI, ET NON DESPEXISTI, IN OMNI TEMPORE, ET IN OMNI LOCO ASSISTENS EI] Eſt concluſio, qua confitetur Sapiens paternam Dei in Iſraële prouidentiam, curam, patrocinium, exaltationem, cibationem per manna cæteraque beneficia, quæ celebrat, pro ijſque Deo gratias agit. Idem facit Moyſes. Deuter. 4. 7. Multò maiora beneficia, miracula, ſacramẽta ſunt, quæ Deus præſtat Chriſtianis in Eccleſia militante, ac maxima erunt, quæ præſtabit in triumphante. Ipſi ſit honor, decus, & gloria in omnes æternitates. Amen.

Hinc patet ſapientiam, de qua toto hoc libro egit, tum regum & magiſtratuum, tum regnorum & rerumpublicarum, tum fidelis cuiuſque ſitam eſſe in Dei cultu, virtute & pietate; eamque adducere Dei fauorem, beneficentiam, felicitatem omneque bonum. Vnde Moyſes moriturus Iſraëlitis id inculcans. Deuter. 4. 6. *Hæc*, inquit, *eſt veſtra ſapientia & intellectus coram populis, vt audientes vniuerſa præcepta hæc dicant: En populus, ſapiens & intelligẽs, gens magna. Nec eſt alia natio tam grandis, quæ habeat Deos appropinquantes ſibi ſicut Deus noſter adeſt cunctis obſecrationibus noſtris. Quæ eſt enim alia gens ſic inclita, vt habeat cæremonias, iuſtaque iudicia, & vniuerſam legem, quam ego proponam hodie ante oculos veſtros. Cuſtodi igitur temetipſum, & animam tuam ſolicitè. Ne obliuiſcaris verborum, quæ viderunt oculi tui, & ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ.*

Concupiſcentia dilabitur & alternat. Sola ſapientia beat & æternat.
Tranſit ſceleris voluptas, manet gehennæ ÆTERNITAS.
Tranſit virtutis labor, manet gloriæ ÆTERNITAS.
Tranſit honor, fugit aurum, tempus auolat, ſtat firma ÆTERNITAS.
O nimis longa, lata, alta, & profunda ÆTERNITAS.

Vita

VIta tua ô Philothee, breuis eſt, mors certa, dies incerta, anima tua immortalis eſt, poſt mortem ad vitam redire non licet, in ictu oculi clauduntur omnia, clauſa eſt pœnitentiæ ianua: longa te excipiet & immenſa æternitas: Cæli gaudia immenſa & æterna ſunt; intoleranda gehennæ tormenta perennant. Alterutra te certò expectant. Vtraque in tua optione & manu ſunt. Elige. Alterum enim e duobus eligere te cogit Deus.

Si ſapis ô Philopſyche, amico ſincerè te, tuamque perennem ſalutem diligenti, auſculta. Non te decipiat falſa libertas nouantium, non ineſcet fugax illecebra voluptatum carni blandientium, non illudat momentaneus honoris tumus, nec fallax plauſus adulantium: in momento hæc omnia abibunt, & te mœſtum deſerent. Memento te æternum, & creatum, natumque æternitati. Temporaria deſpice, æterna ſuſpice: ſi ſecùs faxis, æternùm te pœnitebit.

Illam erga ô Philothee nunc fidem, illam vitam amplectere, illud nunc crede, illud elige, illud operare quod in hora mortis, quod in die iudicij, cum tribunali Chriſti iudicandus aſtabis; quod in omni æternitate te crediſſe, elegiſſe, dixiſſe, feciſſe optabis: vt à iuſto Iudice Chriſto non gehennæ, ſed cælo adiudiceris, vt iugiter animæ tuæ optimè ſit, non peſſimè; vt non miſerrimus, ſed feliciſſimus ſis in omnem ÆTERNITATEM. Hæc eſt vera Salomonis, imò Chriſti ſapientia, hæc vera & beata ÆTERNITAS.

O Deus æterne, qui nos æternos, ad tuam beatam æternitatem, ab æterno prædeſtinaſti, & in tempore creaſti, da nobis hæc ſapere, hæc aſſiduè meditari, huc omnia noſtra cogitata, dicta, facta dirigere: vt nulla mundi fallax nos dementet vanitas: ſed ſola tuæ fidei & virtutum paſcat veritas, vt poſt caducam hanc vitam te perpetim videre, te frui, te beari mereamur: quia tu es ſola veritas, vera charitas, chara felicitas, felix ÆTERNITAS. Amen.

INDEX

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ,

Quæ in hoc in Sapientiam Commentario, tum explicantur, tum maioris elucidationis ergo afferuntur.

Prior numerus paginam, ſecundus columnam, litteræ additæ eas, quæ columnis interpoſitæ ſunt, ſignificant: vbi ſolus numerus ponitur cum littera, ad proximè nominatam paginam referri ſignum eſt.

EX GENESI.

CAP. 1. *verſ.* 2. Terra autem erat inanis & vacua. *pag.* 221.2.*col.*2.*litt.*c.
Spiritus Domini ferebatur ſuper aquas. 22.2.a
26. Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram, vt præſit piſcibus maris, & volatilibus cæli. *&c.* 194.1.b
2. 17. In quocumque die comederis morte morieris. 31.2.a
3. 15. Inimicitias ponam inter te & mulierem. 205.1.d.
4. 14. Omnis, qui inuenerit me, occidet me. 307.1.a
5. 21. Cùm trecentis ſexaginta quinque annis vixiſſet, ambulauit cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus. 90.2.c
9. 25. Maledictus Chanaan, ſeruus ſeruorum erit fratribus ſuis. 234.2.d
15. 1. Ego protector tuus, & merces tua magna nimis. 108.1.c
7. Ego Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum. 208.1.d
22. 17. Benedicam tibi, & multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cæli, 193.1.a
47. 9. Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum ſunt parui & mali. 34.1.a

EX EXODO.

Cap. 3. *verſ.* 14. Ego ſum qui ſum. 244.1.b
15. Dominus Deus patrum veſtrorum, Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob miſit me ad vos. 192.2.b
7. 19. Digitus Deus eſt hic. 304.2.c
9. 44. Et grando & ignis miſta pariter ferebantur. 291.1.c
10. 23. Nemo mouit ſe de loco in quo erat. 302.1.b
11. 7. Vt ſciatis quanto miraculo diuidat Dominus Ægyptios ab Iſrael. 313.2.b
15. 1. Cantemus Domine, glorioſè enim magnificatus eſt: equum & aſcenſorem deiecit in mare. 216.2.b

EX LEVITICO.

Cap. 11. *verſ.* 44. Sancti eſtote, quia ego ſanctus ſum. 154.1.b
26. 36. Dabo pauorem in cordibus eorum 312.2.a

EX LIB. NVMERORVM.

Cap. 11. *verſ.* 4. Anima noſtra nauſeat ſuper cibo iſto leuiſſimo, 294.2.d

EX DEVTERONOMIO.

Cap. 6. *verſ.* 7. Meditaberis in eis, *&c.* dormiens atque conſurgens. 299.1.b
18. 18. Prophetam ſuſcitabo eis de medio fratrũ ſuorum ſimilem tui. 44.1.c
32. 10. Inuenit eum in terra deſerta in loco horroris, & vaſtæ ſolitudinis. 218.1.c

EX IOSVE.

Cap. 1. *verſ.* 7. Eſto robuſtus valdè, vt cuſtodias omnem legem. 92.d
24. 12. Miſique ante vos crabrones, & eieci eos de locis ſuis. 233.2.d

EX LIB. I. REGVM.

Cap. 2. *verſ.* 30. Quicumque glorificauerit me, glorificabo eum, qui autem contemnunt me, erunt ignobiles. 98.1.b
18. 7. Percuſſit Saul mille & Dauid decem millia. 215.1.c

EX III. REGVM.

Cap. 3. *verſ.* 7. Ego autem ſum puer paruulus, & ignorans egreſſum & introitum meum. 196.1.b
11. 9. Iratus eſt Dominus Salomoni, quòd auerſa eſſet mens eius a Domino Deo Iſrael. 167.1.b
19. 10. Zelo zelatus ſum pro Domino Deo exercituum. 24.1.c

EX I. PARALIPOMENON.

Cap. 28. *verſ.* 9. Tu autem, Salomon, fili mi, ſcito Deum patris tui, & ſeruito ei corde perfecto &

& animo voluntario:omnia enim corda ſcrutatur Dominus & vniuerſas hominum cogitationes intelligit. 20.2.b

EX II. PARALIPOMENON.

Cap.4. *v*.1. Fecit altare æneum viginti cubitorũ longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis. 197.2.a
19.6. Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium,ſed Domini. 10.2.d

EX LIBRO IOB.

Cap.3. *v*.3. Pereat dies,in qua natus ſum, & nox in qua dictum eſt Conceptus eſt homo. 136.2.c
5.19. In ſex tribulationibus liberabit te,& in ſeptima non tanget te malum. 214.2.d
7.9. Sicut conſumitur nubes & pertranſit: ſic qui deſcenderit ad inferos non aſcendet. 39.1.d
10.22. Vbi vmbra mortis & nullus ordo,ſed ſẽpiternus horror inhabitat. 29.2.b
11.17. Quaſi meridianus fulgor cõſurget tibi ad veſperam, & cùm te conſumptum putaueris, orieris vt lucifer. 60.2.c
14.1. Homo natus de muliere,breui viuens tempore,repletur multis miſerijs. 195.2.c
5. Conſtituiſti terminos eius, qui præteriri non poterunt. 40.2
21.13. Ducunt in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſcendunt. 31.2.d
30.19. Comparatus ſum luto, & aſſimilatus ſum fauillæ & cineri. 279.1.a
31.1. Pepigi fœdus cum oculis meis,vt ne cogitarem quidem de virgine. 262.2.b
12. Ignis eſt vſque ad perditionem deuorans & omnia eradicans genimina. 86.2.d

EX LIB. PSALMORVM.

Pſalm.7,*v*.10. Scrutans corda & renes Deus. 20.1.d
3. Iuſtus Dominus,& iuſtitias dilexit, æquitatem vidit vultus eius. 9.1.d
13.3. Contritio & infelicitas in vijs eorum,& viã pacis non cognouerunt. 104.1.c
14.3. Qui loquitur veritatẽ in corde ſuo. 26.1.b
15.5. Dominus pars hereditatis meæ & calicis mei. tu es qui reſtitues hereditatem meam mihi. 44.2.c
18.1. Cæli enarrant gloriam Dei. 22.1.b
8. Lex Domini immaculata conuertens animas; teſtimonium Domini fidele. 123.1.c
20.4. Poſuiſti in capite eius coronam de lapide pretioſo. 109.1.b
21.9. Sperauit in Domino,eripiat eum; ſaluum faciat eum,quoniam vult eum. 51.1.d
24. Vniuerſæ viæ Domini miſericordia & veritas. 174.1.c
25.2. Proba me Domine, & tenta me,vre renes, & cor meum. 20.2.a
30.20. Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abſcondiſti timentibus te. 230.2.a
32.10. Dominus diſſipat conſilia gentiũ, reprobat autem cogitationes populorum. 15.2.b
36.1. Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. 41.2.c
40.5. Sana animam meam,quia peccaui tibi. 27.2.d
48.12. Sepulchra eorum domus illorum in æternum. 42.2.a
15. Sicut oues in inferno poſiti ſunt, mors depaſcet eos. 26.2.a
50.12. Et Spiritum ſanctum tuum ne auferas à me. 16.2.c
52.6. Ibi trepidauerunt timore, vbi non erat timor. 305.1.d
62.2. Deus,Deus meus,ad te de luce vigilo. 124.2.b
63.8. Accedet homo ad cor altum & exaltabitur Deus. 18.1.d
71.2. Deus iudicium tuum regi da,*&c.* iudicare pauperes in iudicio. 9.1.a
77.7. Vt ponant in Deo ſpem ſuam & mandata eius exquirant. 141.a
77.25. Panem Angelorum manducauit homo. 334.2.d
81.1. Deus ſtetit in medio deorum,in medio autem deos dijudicat. 10.2.a.195.1.d
89.9. Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur:dies annorum noſtrorum in ipſis, ſeptuaginta anni. 36.1.a
90.15. Cùm ipſo ſum in tribulatione. 214.1.b
93.9. Qui plantauit aurem,non audiet? aut qui finxit oculum non conſiderat? 21.1.c
101.4. Defecerunt ſicut fumus dies mei. 36.1.d
106.1. Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in ſæculum miſericordia eius. 11.1.d
26. Aſcendunt vſque ad cælos,& deſcendunt vſque ad abyſſos:anima eorum in malis tabeſcebat. 256.2.b
110.10. Intellectus bonus omnibus facientibus eum. 12.2.b
111.4. Miſericors,& miſerator,& iuſtus Dominus. 239.2.d
7. In memoria æterna erit iuſtus. 82.1.a
118.139. Tabeſcere me fecit zelus meus,quia obliti ſunt verba tua inimici mei. 24.1.c
131.7. Adorabimus in loco,vbi ſteterunt pedes eius. 299.2.a
138.7. Quò ibo à ſpiritu tuo,& quò à facie tua fugiam. 21.1.d
8. Si aſcendero in cælum,tu illic es,ſi deſcendero in infernum, ades. 273.2.a
15. Et ſubſtantia mea in inferioribus terræ. 134.1.c
144.16. Imples omne animal benedictione. 297.2.c

EX PROVERBIIS.

Cap.8. *v*.12. Ego ſapientia habito in conſilio & eruditis interſum cogitationibus. 18.2.a
15. Per me reges regnant & legum conditores iuſta decernunt. 184.1.b
10.4. Egeſtatem operata eſt manus remiſſa,manus autem fortium diuitias parat. 179.1.a
13.22. Cuſtoditur iuſto ſubſtantia peccatoris. 216.2.a
16.12. Iuſtitiâ firmatur ſolium. 237.1.d
17.3. Sicut igne probatur argentum, & aurum camino,ita corda probat Dominus. 63.2.a
18.3. Impius cùm in profundum venerit peccatorum contemnit. 288.2.b

25.27

25.27. Scrutator maieſtatis opprimetur à gloria. 16.1.a
29.4. Rex iuſtus erigit terram, vir auarus deſtruet eam. 8.2.a
31.13. Operata eſt conſilio manuum ſuarum. Manum ſuam miſit ad fortia & digiti eius apprehenderunt fuſum. 180.1.a

EX ECCLESIASTE.

Cap.1.v.2. Vanitas vanitatum,& omnia vanitas præter amare Deum, & illi ſoli ſeruire. 243.1.d
7.17. Noli eſſe iuſtus multum & noli argumentari pluſquam oportet. 13.1.b.239.2.d
10.11.Si mordeat ſerpens in ſilētio,nihil eò minùs habet, qui occultè detrahit. 287.1.c

EX CANTICO CANTICORVM.

Cap.1.v.1.Oſculetur me oſculo oris ſui. 157.2.c
3.Recti diligunt te. 9.1.c
2.9. En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum reſpiciens per feneſtras, proſpiciens per cancellos. 24.1.b
3.2.Surgam & circuibo ciuitatē per vicos,& plateas quæram,quē diligit anima mea. 176.1.b
6.4. Auerte oculos tuos à me,quia ipſi me auolare fecerunt. 143.2.a
7.1. Quid videbis in Solamite, niſi choros caſtrorum. 184.1.d
8.6. Fortis eſt vt mors dilectio,dura ſicut infernus æmulatio. 176.1.d

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

Cap.2.v.16. Gloriatur patrem ſe habere Deum 46.1.a.& 48.1.a
18. Si enim eſt verus filius Dei ſuſcipiet illum. 46.1.a
2.20.Morte turpiſſimâ condemnemus eum. 46.1.a
2.23. Deus creauit hominem inexterminabilem inuidiâ autem diaboli mors introiuit in orbē. 30.1.b
5.6.Ergo errauimus à via veritatis. 41.2.b. 52.2.d
21.Pugnabit cum illo orbis terrarum contra inſenſatos. 285.1.a
8.13. Habebo immortalitatem,& memoriam æternam his, qui poſt me venturi ſunt, relinquam. 141.1.b
11.17.Quia per quæ peccat quis,per hæc & torquetur. 268.2.b

EX ECCLESIASTICO.

Cap.1.v.33.Fili concupiſcens ſapientiam conſerua iuſtitiam & Dominus præbebit illam tibi. 8.2.a
12.4. Et claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis. 37.1.c
15.2. Obuiabit quaſi mater honorificata, & quaſi mulier à virginitate ſuſcipiet illum.123.2.a
6. Iucunditatem & exultationem theſaurizabit ſuper illum. 184.2.d
19.26.Ex viſu cognoſcitur vir & ab occurſu faciei cognoſcitur inſenſatus. 151.2.b
24.23. Ego quaſi vitis fructificaui ſuauitatem odoris,& flores mei fructus honoris & honeſtatis. 43.1.d
39.19. Benedicite Dominum in operibus ſuis, date nomini eius magnificentiam. 272.2.b
44.14. Quorum corpora in pace ſepulta ſunt & nomen eorum viuit in generationem & generationem. 50.2.d
47.16. Terram retexit anima tua, & repleſti in comparationibus ænigmata. 181.2.c

EX ISAIA.

Cap.1.v.14. Heu cōſolabor ſuper hoſtibus meis. 26.2.d
2.22. Cauete ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius eſt. 36.1.c
6.3. Sanctus, ſanctus,ſanctus Dominus Deus Sabaoth. 17.1 b
7.9. Si non credideritis non permanebitis. 13.1.b
28.12. Dixiſtis enim: Percuſſimus fœdus cùm morte, & cùm inferno fecimus pactum. 31.1.b
17.Ponam iudicium in pondere, & iuſtitiam in menſura. 223.1.c
18.Delebitur fœdus veſtrum cum morte, & pactum veſtrum cùm inferno non ſtabit: flagellum cùm tranſierit, eritis ei conculcationem. 32.1.a
40.6. Omnis caro fœnum & omnis gloria eius ſicut flos agri. 35.2.d
42.8.Ego Dominus,hoc eſt nomen meum,gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam ſculptilibus. 267.2.d
44.5. Iſte dicet:Domini ego ſum,& ille vocabit in nomine Iacob,& hic ſcribit manu ſua,Domino. 274.1.a
45.9.Numquid dicet lutum figulo ſuo: Quid facis. 235.1.c
51.16. In vmbra manus meæ proxi te. 58.2.b
55.9.Sicut exaltantur cæli à terra, ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à vijs veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris. 12.2.b
57.20. Impij autem quaſi mare feruens quod quieſcere non poteſt, & redūdant fluctus eius in conculcationem & lutum. 113.2.d
65.1. Quæſierunt me, qui non interrogabant,inuenerunt,qui non quæſierunt me. 14.1.c
14. Vos clamabitis præ dolore cordis,& præ cōtritione cordis vlulabitis. 102.1.d

EX IEREMIA.

Cap.2.v.20 Sub omni ligno frondoſo tu proſternebaris meretrix. 44.1.c
10.4.Clauis & malleis compegit, vt non diſſoluatur. 153.1.d
18.11. Ecce ego fingo contra vos malum 204.1.c

EX BARVCH.

Cap.3.v.24. O Iſrael, quàm magna eſt domus tua. 325.1.b
3.25. Magnus eſt, & non habet finem; excelſus & immenſus. 226.1.d
28. Et quoniam non habuerunt ſapientiam, interierunt propter ſuam inſipientiam. 243.2.a

EX EZECHIELE.

Cap.5.v.13. Complebo furorem meum, & requieſcere faciam indignationem meam in eis, & conſolabor. 26.2.d

16.44. Sicut mater ita & filia eius. 69.2.b
18.4. Ecce omnes animæ meæ ſunt, vt anima patris, ita & anima filij mea eſt. 229.2.a.

EX DANIELE.

Cap.7.v.10. Fluuius igneus rapiduſque egrediebatur à facie eius. 22.2.d
27. Regnum autem & poteſtas, & magnitudo regni quæ eſt ſubter omne cælum detur populo ſanctorum Altiſſimi. 128.2.b
12. 3. Euigilabunt alij in vitam æternam, alij in opprobrium vt videant ſemper. 98.2.a

EX OSEA.

Cap.10.v.2. Diuiſum eſt cor eorum, nunc interibunt. 13.1.c
11.3. Et ego quaſi nutritius Ephraim, portabam eos in brachijs meis. 58.1.b

EX MICHÆA.

Cap. 6. v.8. Indicabo tibi, ô homo, quid ſit bonum, & quid Dominus requirat à te: vtique facere iudicium & diligere miſericordiam. 9.2.d

EX HABACVC.

Cap.1.v.3.& 4. Factum eſt iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduerſus iuſtum. 45.2.b

EX SOPHONIA.

Cap.1. verſ.7. Silete à facie Domini mei. 319.2.c

EX ZACHARIA.

Cap.1.v.19. Hæc ſunt cornua, quę ventilauerunt Iudam & Iſrael. 223.1.b
8.2. Zelatus ſum zelo magno. 24.1.b

EX I. MACHABEORVM.

Cap.2.v.27. Omnis qui zelum habet ſtatuens teſtamentum exeat poſt me. 24.1.c

EX MATTHÆO.

Cap.3.v.17. Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi complacui. 275.1.c
4.3. Dic vt lapides iſti panes fiant. 198.1.c
5.8. Beati mundo corde quoniam ipſi Deum videbunt. 13.1.c
48. Eſtote vos perfecti, ſicut & Pater veſter cæleſtis perfectus eſt. 239.1.a
7.1. Nolite iudicare, & non iudicabimini. 241.1.a
11.12. Regnum cælorum vim patitur & violenti rapiunt illud. 176.2.b
27. Et nemo nouit Filium niſi Pater, neque Patrem quis nouit, niſi Filius & cui voluerit Filius reuelare. 47.2.d
28. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis & ego reficiam vos. 46.2.d
12. 41. Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio & condemnabunt generationem hanc. 50.2.c
15.8. Populus hic labijs me honorat, cor autem longè eſt à me. 12.2.c
19. De corde exeunt cogitationes malæ falſa teſtimonia, blaſphemiæ, hæc ſunt, quæ coinquinant hominem. 26.1.b
16.18. Et portæ inferi non præualebunt aduerſus eam. 190.1.d
22.18. Licetne cenſum dare Cæſari, an non? 46.2.a
24.22. Et niſi breuiati fuiſſent dies illi, non fieret ſalua omnis caro; ſed propter electos breuiabuntur dies illi. 92.2.a
25. 41. Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & Angelis eius. 22.2.d
26. 52. Omnes qui acceperunt gladium, gladio peribunt. 221.1.d
27. 43. Liberet nunc, ſi vult, eum; dixit enim: Quia filius Dei ſum. 45.2.d

EX LVCA.

Cap.1.v.51. Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui. 220.1.c
6.7. Obſeruabant autem Scribæ & Phariſæi, ſi in ſabbato curaret, vt inuenirent, vnde accuſarẽt eum, ipſe verò ſciebat cogitationes eorum. 48.1.c
11. 31. Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris generationis huius & condemnabit illos. 67.1.c
12. 1. Attendite à fermento Phariſæorum quod eſt hypocriſis. 50.2.a
12.20. Stultè hac nocte animam tuam repetunt à te, quæ autem paraſti cuius erunt. 277.2.a
18.19. Quid me vocas bonum? nemo bonus niſi ſolus Deus. 11.2.b
19. 48. Omnis enim populus ſuſpenſus erat audiens illum. 183.1.c

EX IOANNE.

Cap.3.v.14. Sicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita oportet exaltari filium hominis, vt omnis qui crédit in ipſum, &c. 287.2.a
19. Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem. 54.1.a
3.20. Qui malè agit, odit lucem. 48.1.d
7.19. Nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem. 47.2.a
37. Si quis ſitit, veniat ad me & bibat. 141.2.a
8. 32. Qui facit peccatum ſeruus eſt peccati. 16.2.b
44. Vos ex patre diabolo eſtis. 48.1.b
15. 19. Si de mundo fuiſſetis, mundus quod ſuũ erat diligeret: quia verò de mundo non eſtis, propterea odit vos mundus. 49.1.a
16.8. Ille arguet mundum de peccato, de iuſtitia, & de iudicio. 18.2.c

EX ACTIS APOSTOLORVM.

Cap.2. v.4. Cœperunt loqui varijs linguis magnalia Dei. 156.1.c
10.38. Qui pertranſijt benefaciendo & ſanando omnes oppreſſos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo. 47.1.a
20.35. Beatius eſt magis dare, quàm accipere. 158.2.b

EX EPIST. AD ROMANOS.

1. 20. Inuiſibilia enim ipſius per ea, quæ facta ſunt intellecta, conſpiciuntur. 227.2.d
Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas. 14.2.d
2.4. An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis? 227.1.d
5. 3. Tribulatio patientiam operatur, patientia autẽ probationẽ, probatio verò ſpem. 51.2.b
12. Per vnum hominem peccatum in hunc mundum venit, & per peccatum mors. 26.2.c

EX I. AD CORINTHIOS.

Cap.4. v.9. Spectaculum facti ſumus mundo, & Angelis, & hominibus. 140.1.b

6.19. An

6. 19. An neſcitis quia membra veſtra templum ſunt Spiritus ſancti. 225.2.a
7.29. Tempus breue eſt, reliquum eſt, vt & qui habent vxores tamquam non habentes ſint, & qui flent tamquam non flentes, &c. præterit enim figura huius mundi. 40.2. b
9.25. Qui in agone contendit ab omnibus ſe abſtinet. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant nos autem incorruptam. 43. 2. c
15. 42. Seminatur in corruptione, ſurget in incorruptione: ſeminatur in ignobilitate, ſurget in gloria: ſeminatur in infirmitate, ſurget in virtute: ſeminatur corpus animale, ſurget ſpiritale. 66.2.b

EX II. AD CORINTHIOS.

Cap.6. v.9. Quaſi morientes, & ecce viuimus. 60. 1. a
8. 2. Altiſſima paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum. 13.1.d
9. 11. Vt in omnibus locupletati abundetis in omnem ſimplicitatem 13.2.a
11. 2. Deſpondi vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto. 87.2.a

EX EPISTOLA AD GALATAS.

Cap.3. v.1. O inſenſati Galatæ, quis vos faſcinauit obedire veritati? 94.2.b
3. 13. Chriſtus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum. 52.2. d
6.1 Fratres, etſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui ſpirituales eſtis huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis. 231.1.a
6.10. Dum tempus habemus operemur bonum. 41.2.c

EX EPIST. AD EPHESIOS.

4.12. Ad conſummationem ſanctorum in opus miniſterij, in ædificationem corporis Chriſti. 14.2.a
4.3. Nolite contriſtare Spiritum ſanctum. 19.1.b

EX EPIST. AD PHILIPPENS.

Cap.1. v.8. Teſtis mihi eſt Deus, quomodo cupiam vos in viſceribus Ieſu Chriſti. 208.2.b
2.5. Hoc enim ſentite in vobis quod & in Chriſto Ieſu, qui cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiẽs. 11.2.a

EX EPIST. AD COLOSSEN.

Cap.2. v.3. In Chriſto ſunt omnes theſauri ſapiẽtiæ & ſcientiæ Dei abſconditi. 142.1.b

EX II. TIMOTHEVM.

Cap.2. v.5. Qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè certauerit. 122.1.a
3.12. Omnes, qui piè volunt viuere in Chriſto Ieſu perſecutionem patientur. 47.1.c

EX EIST. AD TITVM.

Cap. 3. v. 4. Apparuit benignitas & humanitas Saluatoris noſtri Dei. 19.2.a

EX EPIST. AD HEBRÆOS.

Cap.11. v.1. Fides eſt ſperandarum ſubſtantia rerum argumentum non apparentium. 61.2.c. 274.1.d
11. 3. Aptata eſſe ſæcula verbo Dei, vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent. 222.1.c
12. 5. Fili mi noli negligere diſciplinam Domini. 68.2. b

EX EPIST. IACOBI.

Cap. 1. v.4. Patientia autem opus perfectum habet. 52.2.c
1. 8. Vir duplex animo inconſtans eſt in omnibus vijs ſuis. 12.2.d
1.13. Deus enim intentator malorum eſt. 62.2.b
3.6. Lingua ignis eſt vniuerſitas iniquitatis. 37. 1. d

EX I. PETRI.

Cap.1. v.15. Secundum eum, qui vocauit vos, ſanctum, & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis. 225.1.b
1.24. Et omnis gloria hominis tamquam flos fœni. 42.1.d

EX I. IOANNIS.

Cap.3. 12. Quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iuſta. 206.2.c
4. 16. Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. 169.1.a

EX EPISTOLA IVDÆ.

v.9. Imperet tibi Dominus. 323.1.c

EX APOCALYPSI.

Cap.6. v.8. Et ecce equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eum nomen illi mors, & infernus ſequebatur eum. 29.2.c
10. 2. Ponet pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram. 320.2.c
14.13. Audiui vocem de cælo dicentem: Scribe: Beati mortui, qui in Domino moriuntur. 50. 2.d
16.21. Et grando magna ſicut talentum deſcendit de cælo in homines. 113.1.d
20.3. Miſit enim in abyſſum & clauſit & ſignauit ſuper illum. 40.1.d
22.12. Merces tua mecum eſt, reddere vnicuique ſecundum opera ſua. 108.1.c
25.27. Vincenti dabo manna abſconditum. 293. 2. a

INDEX

RERVM ET VERBORVM

MEMORABLIVM

Quæ in hoc in Sapientiam commentario continentur.

Abdicatio.

ABdicarunt Philoſophi quidam opes & regna vt vacarent ſapientiæ. pag. 141. col. 2. litt. e

Abraham.

Abraham natus anno ducenteſimo nonageſimo ſecundo à diluuio. 208. 1. c

Acœmeta.

Acœmetæ qui? 144. 1. a

Actio.

Subtilitas ſanctæ actionis eſt intentio. 155. 2. d

Adam.

Adam protoplaſtus: cur? 204. 1. b

Adam pater orbis terrarum. 204. 2. a

Adã poſt culpã ſtatim eiectus de paradiſo: cur? 205. 2. a

Adam velut Dei vicarius in terra. 194. 1. b

Ab Adam & Cain vſque ad diluuium mille ſexcenti anni. 206. 2. a

Adam ſaluatus. 205. 1. c

Adam in monte Caluariæ ſepultus: cur? 205. 2. c

Adam an reſurrexerit cum Christo. 205. 2. d

Adulter.

Adulteri vxor fit adultera: cur? 69. 2. c

Ambroſia.

Ambroſia deorum eſca: eius etymon. 334. 2. b

Ambroſia eſt Euchariſtia. ibid. d

Amicitia.

Requiſita ad veram amicitiam. 146. 2. b

Amor.

In Deo verè eſt actus amoris, quo amat creaturas. 227. 2. d

Angelus.

Angelus ſtans ſupra mare & terram. 320. 2. c

Angelus percutiens bonuſve, an malus? 323. 1. c

Angeli percutientes Romæ. 317. 1. d

Anima.

Vna in homine anima virtute triplex. 279. 1. d

An anima vna ſit per ſe melior alterâ. 188. 2. c

Variæ philoſophorum de anima ſententiæ. 38. 1. b

Animam putant aliqui dici ab ἄνεμος, *id eſt, ventus.* 38. 2. b

Vulnera animæ per contritionem & pœnitentiam ſunt ſanabilia. 28. 1. d

Animæ apparentes quorum? 302. 2. d

Nonnulli philoſophi dixerunt animam eſſe ignem vel igneum quid; unde Hebr. iſch, *id eſt vir, deriuant ab* eſch, *id eſt, ignis.* 37. 2. d

Arca.

Deus arcæ gubernator. 207. 2. a

S. Auguſtinus.

Elogia S. Auguſtini. 183. 1. c

Aurum.

Cur aurum igne non crematur? 641. b

Auxilium.

Suſcipere in Scriptura eſt labenti ſuccurrere. 51. 1. c

Babel.

BAbel Turris exſtruebatur duce Nemrod. 207. 2. d. *anno centeſimo ſeptuageſimo à diluuio, creuitque vſque ad annum ducenteſimum nonageſimum ſecũdum.* 208. 1. c

Fabri turris Babel linguâ puniti, quia linguâ peccarũt. 208. 1. a

Fabrica turris Babel præceſſit natiuitatem Abrahæ, centum viginti duobus annis. 208. 2. a

Baptiſmus.

Sacramentũ baptiſmi non confert gratiam fictè ſuſcipiẽtibus, niſi ſublatâ per pœnitentiam fictione. 17. 2. b

Baptiſma ab hæreticis collatum validum eſt, & ſanctificat baptizatos. 17. 2. c

Beatitudo.

Beatitudo Dei in quo ſita? 108. 1. b. 313. 1. c

Beneficentia.

Beneficentiâ proximè accedimus ad Deum. 158. 2. b

Dei eſt benefacere. 47. 1. a

Bonitas.

Bonum triplex honeſtum, vtile, & delectabile. 11. 2. a

Fruendum honeſtis, vtendum vtilibus. 41. 1. c

Deſcriptio bonitatis Dei. 11. 2. c

Quid ſentire de Deo in bonitate. 12. 1. b

Bubalus.

Bubali irritantur viſu colore rubro aut purpurâ, 151. 1. b

Bubalus quidam furibundus Romæ incurrit in Pontificem purpuratum. ibid.

Cain.

CAin orbem perdidit diluuio. 206. 2. a. & 207. 2. c

Cainus à Lamech in venatione caſu occiſus. 206. 2. c

Ira Caini duos perdidit. 206. 1. d

Cain impœnitens. 206. 2. a

Caluinus.

Caluini error circa adorationes imaginum, eiuſq; refutatio. 254. 1. a. & b

Canities.

Canities eſt ſymbolũ prudentiæ. 88. 2. c. *Exempla.* ibid. c

Carbonius.

Carbonij hoſpitalitas remunerata. 332. 1. d

Carolus Magnus.

Mira poſterorum Caroli Magni ſanctitas & gloria 129. 2. c

Caſtitas.

Caſtitas facit formoſos. 189. 2. a

Studium ſeruat caſtitatem cur? 71. 1. b

Cato.

Tres Catonis dolores. 256. 2. b

Chamæleon.

Chamæleon non viuit ex aëre. 291. 2. c

Cha-

Charitas.

Charitas eſt amicitia hominis cum Deo: cur? 146.2.a

Myſticè vapor charitatis eſt B. Virgo. 163.2.a

Chriſtus.

Noctu natus eſt Chriſtus: cur? 319.1.a

Chriſtus incarnatus in Paſ hate 25. Martij. ibid.1.c

Chriſtus, qua homo eſt ſeruus Dei. 196.1.a

Cur Chriſtus crucifixus? 53.1.a

Chriſtus in cruce mediator: cur? 324.1.b

Vbi Chriſtus, ibi omnia. ibid.

Serpentis ænei typus eſt Chriſtus. 287.2.a

Myſticè Chriſtus eſt generoſiſſimus. 177.2.b

Clementia.

Impios caſtigare in tutelam piorum eſt vera clementia. 19.2.c

Cleopatra.

Cleopatra in conuiuio ſuo in roſas expendit talentum, hoc eſt ſex millia coronatorum Francicorum. 43.1.b.

Cogitatio.

Cogitationibus adhibenda cura. 14.1.b

Cogitationes prauæ ſtatim abigendæ. 15.1.b

Nuda cogitatio praua, niſi ſit volita, nō ſeparat à Deo. 15.1.a

Hæc ſi volita ſit, mortifera eſt, ſi ipſum opus mortiferum. 15.1.b

Columna.

Columna nubis fuit ſol boni hoſpitij. 314.2.b

Concupiſcentia.

Via concupiſcentiæ ſpinoſa. 104.1.b

Iræ Dei ſignum ſi concupiſcentiæ noſtræ ſua vota concedat; miſericordiæ vero, ſi neget. 285.2.a

Concupiſcentia eſt turbo. 94.2.d

Coniux.

Coniugum donum electum eſt triplex: Fides, proles, & Sacramentum. 73.1.c

Conſcientia.

Conſcientia ſtrangulat reum. 306.1.d

Mala conſcientia timet. 306.2.b. *Cur?* 307.1.c

Conſummatus.

Conſummatus quis? 95.2.c

Continens.

Continens tria ſignificat. 189.2.d

Deus continet omnia vt fundus. 21.2.d

Homo continet omnia. 22.2.a

Corona.

Chriſtianorum eſt corona ſpinea, non roſea. 44.1.a

Corpus.

Corpus obnubilat mentem: cur? 200.2.b

Corpus inſtar echeneidos: cur? 201.2.d

Corpus inquinatum tripliciter. 189.1.d

Quatuor dotes corporis glorioſi. 66.1.c *Earum origo.* ibid.

Cauſa agilitatis eſt munditia, indeq; ſubtilitas. 161.2.c

Subtilitatis origo. 155.2.a

Crabro.

Crabrones Deus in Chananeos præmiſit: cur? 233.2.a & 234.1.d

Crabronum vſæ exempla. 233.2.d

Crabronis etymon. 233.2.b

Creatura.

Cur Deus creet homines, quos ſcit fore impios? & cur eos toleret? 83.2.d

Creaturæ ſunt muſcipulæ fatuis. 261.1.b

Creaturæ exprobrant impijs ſua ſcelera. 112.1.b

Culpa.

Culpa fit pœna. 221.1.d

Cupiditas.

Cupiditas mater atheiſmi. 33.1.a

Delictum.

Moyſes ob leue delictum excluſus à terra ſancta; populus verò grauius peccans introductus eſt in eam: cur? 118.1.d

Detractio.

Tribus de cauſis cauenda detractio. 24.2.a. *Hæc filia eſt murmurationis.* ibid.b

Deus.

Deus intuetur ſecretiſſima quæque; vnde θεὸς græcè ab intuendo. 20.1.c

Dei pulchra deſcriptio. 11.1.b

Nomen Dei eſt ens. 244.1.b

Deus præmiator bonorum, & malorum vltor. 10.2.c

Deus ſincero corde quærendus. 13.2.c

Deus omnia in menſura, numero, & pondere diſponit. 223.2.a

Subſtantia Dei qualis. 293.2.b

Deus immenſus. 226.1.d

Dei dulcedo omnia amara dulcorat. 230.2.b

Gnomæ Prophetarum, Theologorum, & Philoſophorum de Deo. 248.1.b. & ſeq. & 244.1.b. & ſeq.

Deus φιλόψυχος: cur? 228.2.d. & 230.1.b

Deus cùm punit, cauſam reuelat. 321.1.d

Deus conſeruat res quadrupliciter. 228.2.a

Deus quaſi vnitas in numero. 247.2.d

Deus variè apparet. 14.1.d

Dulcedo Dei mira. 230.2.a

Deus creaturas transformat ad commodum piorum. Exempla. 328.2.a

Deus Dominus miſericordiæ: cur? 193.1.c

Diſciplina.

Laus diſciplinæ. 63.2.b

Diuinitas.

Lex diuinitatis quæ? 316.2.a

Echo.

Echo quid; eiuſque cauſæ. 312.1.b

Elementum.

Omnia elementa in perniciem Ægyptiorum conſpirabant. 291.2.a

Homo elementorum vitia trahit. 137.2.a

Omnis creatura, omniaq; elementa in die iudicij inſurgent in impios. 111.2.a

Eloquentia.

Apologus ventoſæ eloquentiæ. 147.2.c

Embryo.

An embryo in vtero matris reſpiret? 137.2.a

S. Emericus.

Virginitas mira S. Emerici. 74.2.c *Eius hiſtoria.* ibid.

Eſca.

Eſcæ à Deo miſſæ ſapidiores. 285.2.c

Eua,

Eua mater viuentium: cur? 205.1.b

Euchariſtia.

Euchariſtia myſterium myſteriorum. 54.1.d. *huius typus fuit manna.* ibid.

Euchariſtia reipſa exhibet verum Chriſti corpus, repræſentat, quod negant hæretici. 54.2.a

Exitium.

Neceſſitas exitij Ægyptiorum. 327.2.a

Exterminium.

Quid ſit medicamentum exterminij. 28.1.d.& 2.a

Faſcinium.

Faſcinium quid? 93.2.b

Fictio.

Fictio dedecet principes maxime & ſacerdotes. 18.1.a. & b

Fictio in ſacerdote eſt peccatum ſacrilegij. ibid

Filius.

Filij ſequuntur mores parentum. 69.2.c

Filij adulterini imperfecti. 76.1.a. *Cauſa duplex.* ibid.b. *Illi, iuxta canones, non ſunt ſacris initiandi.* ibid.d

Primiſ, um filij degeneres. 199.2.a

Flos.

Flores dicuntur quaſi fluores, quòd citò decidant. 43.2.d

Fœtus.

Fœtus in vtero materno geſtatur decem menſibus. 135.1.d

Fortitudo.

Partes integrales fortitudinis. 180.2.c

Gemitus.

Gemitus & ſuſpiria cauſa eſt ſpiritus anguſtia & reſpirandi difficultas. 122.1.c

Gratia.

De fide eſt, gratiam Dei præuenire hominis arbitrium, adeò vt ſine illa nil, quod ad ſalutem conducat, efficere queat. 14.1.c

Manè excipienda oranti Dei gratia. 208.2.b

Plenitudo gratiæ Virginis quanta? 168.1.a

Gratia B. Virginis quaſi infinita. 167.1.a. *Quo ſenſu?* ibid.2.a

S. Gregorius.

S. Gregorius factus Pontifex ob eleemoſynas. 332.1.d

Viſio S. Gregorij Nazianzeni. 71.1.a

Hebræus.

Hebræorum murmura punita ſunt in deſerto. 24.1.d

Diſpar pœna Hebræorum murmurantium, & Ægyptiorum. 287.1.b

Hebræarum vocum interpretatio.

Acchar, *id eſt poſterius.* 331.1.a

Adon *id eſt, Dominus, quaſi* eden, *id eſt ſulcrum.* 121.1.a

Ahabu *græcè* ἀγαπήσατε, *ſignificat vehementem amorem.* 8.1.a

Calla, *id eſt, perfecta: hinc græcum* κάλλος, *id eſt, pulchritudo.* 174.2.d

Bethel, *id eſt domus Dei.* 211.2.d

Chuli, *id eſt, inſtar parturientis contremuit.* 330.2.b

Dabar, *id eſt, verbum, alij punctis ſit* deber, *id eſt, peſtis.* 234.1.b

Enos, *id eſt, homo.* 263.1.c

Heber, *per* ain, *id eſt, tranſitus: hinc Hebræus, id eſt, tranſiens.* 264.2.a

Iehoua *eſt nomen ſoli Deo vero proprium.* 167.2.c

Melech, *id eſt, conſultor, à radice* malach, *id eſt, regnare.* 115.1.b

Paſach, *id eſt, tranſire.* 317.1.d

Phaleg, *id eſt, diuiſio.* 208.1.b

Saddai, *id eſt, abundantia.* 313.1.c

Scana, *id eſt, annus, græcè* ἐνιαυτὸς *quòd in ſe redeat.* 150.2.d

Teraphim, *id eſt, ſimulacra hominis.* 264.1.c

Tſal maneth, *id eſt, vmbra mortis.* 29.2.c

Tſira, *id eſt, veſpa, deriuatur à* tſara, *id eſt, leproſus.* 233.2.a

Hermannus, Contractus.

Hermanni contracti votum ſapientiæ. 143.1.a

Hiſtoria.

Hiſtoria commoda 181.1.b

Hoſpitalitas.

Cornicum hoſpitalitas.

Idolum, Idololatria, Idololatra.

Idolum publicum Ninus primus patri erexit. 264.2.c

Idola tingebantur colore rubeo: cur? 253.1.a

Tentationi, id eſt idolo reſiſtendum. 297.2.d. *Exempla.* ibid. & 268.1.a. & ſeq.

Primum idolum poſuit pater filio. 265.2.a

Syrophanes primus filio idolum fecit. ibid.2.b

An idola fuerint ante diluuium. 262.2.d

Quando cœperunt idola? 264.1.b

Idolum eſt cupiditas. 255.2.a

An Gentiles in idolo adorarint Deum verum. 254.1.b

Idolum imago falſi Dei. 255.1.a

Idololatria fuit ante idola. 264.1.d

Ægyptij beſtiolas coluerunt, ijdemq́, in genere non in ſpecie puniti. 220.2.d

Idololatria cœpit mox à diluuio. 264.2.a

Idololatria cauſa omnis ſceleris. 261.2.d. & 270.1.c

Figulus cauſa efficiens idololatriæ, 276.2.c

Cauſa & origo idololatriæ. 245.1.b. & 266.2.b

Dij Græcorum & Latinorum vixere ſub tempora belli Troiani 266.2.a

Idololatrarum ſpes inter mortuos. 250.1.c

Impius, impietas.

Impijs perſequendo pium magis nocetur. 46.2.a

Nec ſolùm non obeſt, verùm etiam prodeſt pio. ibid.b

Duplex impiorum cæcitas. 54.1.b

Cauenda ſunt impiorum conſortia. 50.2.b

Maius opus iuſtificare impium, quàm creare cælum & terram. 237.1.a

Tres cauſæ metus impiorum. 309.1.a

Impius magis non eſt quam eſt, eius ratio. 35.2.c

Vita impij eſt ipſa mors. 32.1.b

Diſrumpet Deus impios multipliciter. 98.2.d

Quatuor aues inſurgentium in impios. 112.1.a

Fulmina Dei in die iudicij implent in reprobos, non vero in electos. 113.1.b

Lamenta impiorum in inferno. 103.2.c

Immortalis, Immortalitas.

Deus creauit primos homines immortales, ita vt mori non poſſent, quomdiu in obedientia Dei & iuſtitia perſiſterent. 28.1.b 30.2.a. & 55.1.b

Hominibus in peccatum lapſis ſuggeſſit remedium pœnitentis; Angelis non item. 28.1.c

Merces iuſtorum eſt plenitudo immortalitatis. 60.2.c

Impotens.

Nox impotens quæ? 309.1.c

Impudicitia.

Epitheta impudicitiæ. 79.2.b

Incarnatio.

Incarnatio opus proprium bonitatis Dei. 12.2.c

Infans.

Ariſtoteles docet infantem in vtero attrahere alimentum per vmbilicum. 137.2.a

Romani pueros recens natos deponebant in terra quatuor de cauſis. 137.2.d

Cauſa

Cauſæ vagitus infantium recens natorum. 138.2.a
Infans cur faſcietur? 139.1.b
Naſcens primò caput emittit. 138.1.b

Infernus.

Infernus inſtitutus eſt ad puniendæ peccata hominum. 30.1.d
Infernus regio tenebrarum. 309.2.c

Ingenium.

Ingenij genius quis? 186.2.b

Inhoſpitalitas.

Inhoſpitalitas Ægyptiorum & Sodomitarum. 331.2.b
Buſiris hoſpites immolabat. ibid 2.c

Innocens.

Deus innocentem damnare nequit. 236.2.d

Ioannes Scotus.

Subtilitas Ioannis Scoti. 155.2.b

Inuidia.

An primum peccatum diaboli fuerit inuidia? 56.1.a
Eius epitheta ac damna. ibid.c

Inſcientia.

Inſcientiæ bellum quod? 268.2.a

Ira.

Sancti reſiſtunt iræ Dei. 322.2.c

Iudæa.

Iudæa terra omnium pretioſiſſima: cur? 233.1.c

Iudex, Iudicium.

Paredri iudices qui? 194.2.b
Iudicis emblema 9.1.d. & iuſtitiæ. 9.2.a
Galea Dei eſt iudicium certum. 110.2.d
Iudicare eſt primum officium regum: vnde iudicare accipitur pro regere. 8.2.b
Arguitur triplex vitium in iudicando. 117.1.a
Iudicium tria ſignificat. 22.2.d

Iuſtus, Iuſtitia.

Iuſti omnes in iudicio vniverſali iudicabunt infideles & impios iudicio non propriè dicto. 67.1.c. *propriè verò martyres ſuos reges ac iudices, à quibus iniquè iudicati ſunt.* 67.2.a. & 101.1.d
Sex dona iuſtorum. 212.2.b
Iuſtus portatur manu Dei ſeptempliciter. 58.1.b
Crux iuſtorum beata. 50.2.c
Iuſtitia eſt vnicum medium ad ſapientiam. 8.2.a
Noſſe Deum perfecta iuſtitia: qua ratione? 274.2.b
Iuſtitia propriè eſt virtus, quæ cuique reddit ius ſuum: hanc principes tueri maximè debent. 9.1.b
Iuſtitia generatim eſt complexio virtutum, ita vt quælibet virtus ſit pars eius. 9.2.c
Iuſtitia virtus regum. 9.1.c
Thorax Dei iuſtitia: cur? 110.2.b

Iuuentus.

Iuuentus eſt quaſi ver ætatum. 42.1.c

Labor.

Labor eſt via ad gloriam. 214.1.d

Lethe fluuius.

Lethe fluuius quis? 301.2.d

Lex.

Lex incorrupta quæ? 315.1.c

Lignum.

Benedictum lignum quod? 258.1.a. & ſeq.

Limbus.

Limbus patrum vocatur pax: cur? 60.2.a

S. Ludouicus.

S. Ludouicus rex Franciæ vetuit geſtari roſas feriâ ſexta in honorem coronæ ſpineæ Chriſti Domini. 43.2.c

Luſitania.

Luſitaniæ etymon & antiquitas. 280.1.b

Luſus.

Luſu vt ſomno vtendum. 279.2.d

Lux.

Lux typus regni. 143.2.a
Lux ſapientiæ inextinguibilis. ibid.2.b

Magus.

Magi à dæmonibus ob leues ſui neglectus grauiter mulctantur. 273.1.c

Magnalia.

Magnalia patrum in Rationali quomodo? 325.2.b

Maligma.

Maligma quid? & vnde deriuetur? 289.2.a

Malitia.

Triplex malitia oppoſita bonitati Dei malitia cordis, oris, & operis. 20.1.b
Sapientiam non vincit malitia: quæ? 170.1.a *cur?* ibid.c. *Vide verb.* Impietas.

Manna.

Hebræi in deſerto ſolo manna vixerunt quadraginta annis. 294.1.c
An manna mutarit ſubſtantiam, an tantùm ſaporem? 294.2.a
Sapor mannæ quomodo cuique attemperatus. 295.1.d
Verus ſapor mannæ apprehenſus. ibid.2.a
Octo doces manna. 292.2.b
Manna fuit ſubſtantia ſolida. 294.1.a
Manna ſapiebat etiam malis id quod volebant. 298.1.a
Hebræi, pluente è cælo manna, peccarunt gula & murmure. 285.2.a
Manna eſt oratio: cur? 293.1.b

Manus.

Manus ſymbola quatuor. 144.2.b

Mare.

In maris fundo ſyluæ. 329.1.d
Mare rubrum Hebræis campus floridus. ibid.1.c

Martyr, Martyrium.

Martyres ſunt holocauſta: cur? 64.2.d
Martyrum exprobratio in tyrannos. 101.2.b
Exempla conſtantiæ in martyrio. 64.1.d
Martyrium virtutum. 62.1.b

Mendacium.

Mendacium maximè cauendum principibus. 26.1.a
Quid mendacium materiale, & quid formale 25.2.d
Mendacium perniocioſum eſt peccatum mortale. 25.1.d
Officioſum veniale tantum. ibid.2.a
Quod dicatur mendacium pernicioſum. 25.1.d

Meritum.

Merces correlatiua eſt meriti. 188.1.c

Miraculum.

Miracula Dei in deſerto. 115.2.b

Mons.

Montes exilierunt Hebræis tranſeuntibus. 330.2.a

Mors.

Mors hominis certa, & immutabilis. 40.1.d
Mors cita eſt purgatorium. 88.1.c. *Hæc prædeſtinationis eſt ſignum.* 93.1.c
Deus non gaudet de morte peccatorum. 26.2.c. *Hanc Deus non fecit per ſe.* 27.1.a
Mors iuſtis appetenda. 93.1.a
Mors iuſtis principium vitæ. 59.2.d
Mors iuſto præmeditata. 87.1.a
Exempla ſubitæ ſed ſanctæ mortis. 88.1.a
Mors eſt peccati pœna. 27.1.c. & 29.2.b

Nomen

Nomen mortis quid? 318.1.b
Dupliciter anima dicitur mori per peccatum. 27.1.a
Mors ianua eſt immortalitatis: gnomæ. 140.1.d
Mors remedium eſt malorum. 36.1.b
Portæ mortis quæ? 190.1.a
Mors viua in gehenna. 98.2.b
Tormentum mortis quid? 59.1.b

Mundus.

Mundus factus ex materia inuiſa: quid? 221.2.d
Mundus coram Deo quaſi gutta, 225.2.d
Mundus eſt templum Dei. 325.1.a
Mundus vmbra Dei. 147.2.d
Mundus quaſi nauicula. 257.1.b

Nauis, Nauigans.

Nauis inuentor quis? 256.2.a
Nauigantium patroni. 256.1.b
Gnomæ de nauigationis periculis. 258.2.a

Odium.

Odij radix morum diſſonantia. 49.1.a
Duodecim cauſæ odij impiorum in Chriſtum. 48.2.b
Cauſa odij impiorum in pios eſt, quòd eorum impietas horum pietate coarguatur. 47.2.a
Cauſæ odij Iudæorum in Chriſtum. 48.1.a

Omnipotentia.

Omnipotentia cauſa miſericordiæ. 226.2.c

Ophita.

Ophitæ dicuntur cultores ſerpentis. 287.2.c

Opus.

Opera aliàs bona ac meritoria in impio mercede carent. 69.1.a
Operum ſcientia efficax. 149.2.b
Dei ſilentia ſunt operatur? 319.2.c
Sanctum opus ſanctè fieri debet: cur? 121.2.d

Oratio.

Sapiens oratio tria poſcit. 147.2.c
Chriſtiani orant conuerſi ad orientem: cur? 299.1.c
Adorandus Deus oriente ſole. 299.1.a
Deus illuminat orantes. 14.1.b

Orcus.

Orcus quis? Vide verb. Infernus. 29.2.d

Ortygometra.

Ortygometra quæ? & vnde dicatur? 286.1.b

Pacificus.

Pacificè magni omnia agunt: quomodo? 239.2.b

Pallas.

Pallas dea virginitatis armata olim pigebatur: cur? 75.1.b

Panoplia.

Panoplia Dei. 110.1.b

Paſcha.

Noctis paſchalis elogia. 319.1.d

Paſſio.

Prophetia de paſſione Chriſti. 45.2.d

S. Paternianus.

Sanctus Paternianus pater vrbis & orbis. 204.2.a

Patientia.

Patientia eſt lapis lydius, quo probatur vera iuſtitia, ac ſanctitas. 52.2.b

Peccatum.

Nullum fuit in beata virgine peccatum actuale, nec veniale, nec originale. 17.1.a
Sex gradus peccati. 32.1.b
Scelera Chananæorum ob quæ à Deo puniti. 231.2.b
Deus peccata priora caſtigat per ſequentia turpiora. 18.2.

Pentapolis.

Pentapoles variæ. 209.2.b

Perfectus.

Idea perfecti. 122.2.b

Periurium.

Iurantes per falſos Deos duplicem Deo vero iniuriam faciunt. 271.2.c
Deus vindicat periuria. 271.2.c
Peierantes olim in ædibus ſanctorum illico cælitus caſtigabantur. 271.2.c

Philoſophus, Philoſophia.

Philoſophia eſt via ad ſophiam. 123.1.a
Philoſophi ſapientiæ ſtudioſi. ibid.c

Phœnix.

Apologus phœnicis & viperæ, quo laudatur cælibatus. 71.1.d

Pictura.

Origo picturæ vmbra. 275.2.b

Pietas.

Angliæ regum priſca pietas. 126.2.d. *Exempla.* ibid. & 127.1.a

Poderis.

Poderis eſt veſtis talaris, eratq; Pontifici duplex. 324.2.a
Pontifex podere induitur: cur? 324.2.d
In podere erat totus orbis: quomodo? ibid.2.b

Pœna.

Pœna & culpa correlatiua. 235.2.c

Pœnitentia.

Pœnitentiæ natura & etymon. 227.2.a

Potentia.

Potentia obedientialis in creaturis actiua. 333.2.b
Summæ potentiæ eſt peccata remittere. 273.2.a

Princeps, Principatus.

Diſceptatio ſeptem ſapientũ de gloria principis. 121.2.b
Principem oportet eſſe benignum & fortem. 184.1.d
Tres dotes principis. 166.2.b
Fugiendi principatus. 117.2.b
Cur inuiti ordinandi. 117.2.c

Priſcillianiſtæ.

Priſcillianiſtæ adorabant ſolem orientem. 299.2.a

Prouidentia Dei.

In quo cernatur fortitudo & ſuauitas Prouidentiæ Dei? 172.2.d
Prouidentia eſt de eſſentia diuinitatis. 235.2.d
Fugitiui prouidentiæ Dei qui? 301.1.d
Errores circa prouidentiam Dei. 129.1.d. & ſeq. & 257.1.d

Puer.

Pueri triplices. 125.1.b

Pulmo.

Analogia pulmonis & follis. 37.2.b

Pyrauſta.

Pyrauſtæ in igne viuunt. 291.2.c

Regnum cælorum.

Regnum cæli feliciſſimum, eiuſque graphica deſcriptio. 109.1.a. *terrenum verò miſerrimum, eiuſque exempla.* ibid.a

Religio.

Religio columen politiæ. 10.2.c
An religioſus perdat nobilitatem? 177.2.a

Reuerentia.

Duplex reuerentia Chriſti actiua & paſſiua, Actiua *quæ?* 51.2.d. *Quæ paſſiua.* 52.1.d

Deus

Deus quaſi teneretur homines: quo modo? 238.1.d

Rex, Regnum.

Reges cogitent ſe eſſe mortales: exempla. 134.2.a
Qualis eſſe debeat rector. 131.2.b
Rectoribus rectè regendum. 238.2.d
Rex ſimilis angelo.130.2.a. Idem baſis reip. 131.2.d
Mæcenatis regendi præcepta. 121.1.c
Gubernandi modus ſit fortis & ſuauis. 174.1.a
Exempla eorum, qui regnum cum monaſterio commutarunt. 117.2.d

Robur.

Robur Dei eſt initium iuſtitiæ. 237.1.a

Roſa.

Roſæ etymon. 43.2.d
Roſa reſiſtit ebrietati: cur.42.2.b. Hæc regina eſt florũ. ibid.c. Roſa virginis ſymbolum. 43.1.a
Roſæ nocinæ ſunt morituris. ibid.2.b

Sabinus.

S*Anctus Sabinus padum repulit.* 328.2.d

Sacerdos.

Arma ſacerdotis oratio & ſacrificium. 323.1.d
Sacerdoti ſit orbis veſtium, id eſt virtutum. 325.1.d

Salamandra.

Salamandra igne conſumitur. 291.2.b

Salomon.

Salomon anno ætatis vigeſimo iniit regnum. 196.1.a
An Salomon ab ſalute fuerit? 179.2.b

Sancti.

Sancti in cælo ſtant quaſi victores. 101.1.b

Sanguis.

Ægyptij ſanguinolenti ſanguine potati. 218.2.c

Sapiens, Sapientia.

Sapientes ſunt candidi. 165.2.a
Sapiens eſt ſecurus: cur? 125.1.b
Quid ſit ſapientiam attingere à fine ad finem? 171.1.b
Sapientia omnes in ſe continet ſpiritus. 160.2.a
Sapientia confertur cum ſponſa carnali, illiq; præfertur. 185.2.d
Sapientiæ ſymbolum eſt ſal. 18.2.a
Sapientiæ emblema 129.1.d. Aliud. 130.2.d
Sapientia roborauit Abrahamum. 208.2.a
Sapientiæ forma. 176.1.b
Tria officia ſapientiæ. 199.1.c
Sapientia inuentrix operum Dei. 179.1.a
Sapientia eſt quaſi vapor: cur? 162.1.d. item candor. 164.2.b
Laboranti collaborat ſapientia. 199.1.b
Sapientia ſua communicat. 145.1.d. Exempla. ibid.2.a
Sapientia fugit maleuolum, & quæ illa ſit? 16.1.c
Sapientiæ generoſitas. 176.2.a
Sapientia comparatur viuo: cur? 163.2.d

Sarug.

Sarug auctor imaginum. 265.1.a

Saturnus.

Saturnus & Iupiter an & quando vixerint? 266.1.b

Scientia.

Vera hominis ſcientia eſt ſcire Deum eſſe omnia, & ſe nihil. 274.2.d
Scientia ſanctorum. 212.1.c

Semen.

Semina plantarum præferuntur humano. 136.1.c

Sepulchrum.

Priſcorum ſepulchra fuere ad mare, & portus. 105.1.d

Silentium.

Silere in Scriptura eſt mori: hinc mors hebr. duma, id eſt ſilentium. 39.2.a

Sodoma.

Conflagratio Sodomæ magis bonitati, quàm iræ Dei tribuenda. 209.2.d

Sol.

Sol ſignat dies & loca. 314.2.d

Sonus.

Soni percellentes qui? 302.2.b

Spectrum.

Spectra Ægyptiorum quæ? 302.2.c

Spes.

Manet ſpes in purgatorio. 60.2.d
Spes acuit martyres.61.1.b. Exempla. ibid.2.a

Spiritus.

Regula diſcretionis ſpirituum. 230.2.c
Spiritus ſapientiæ multiplex: cur? 154.2.d
Spiritus ſapientiæ cur ſubtilis? 155.1.d. cur diſertus? 156.1.a. cur mobilis? ibid 1.d
Spiritus ſapientiæ acutus: cur? 157.2.d
Spiritus Dei incorruptibilis quintupliciter. ibid.2.a
Spiritus Domini quid ſit eſſentialiter.21.1.c. quid notionaliter. ibid.d

Spiritus ſanctus.

Spiritus ſanctus deſcendens in Apoſtolos in Pentecoſte cur apparuerit ſupra eos in ſpecie flammæ diſſectæ. 155.1.a
Spiritus ſanctus implet omnia.22.1.c. Comparatur ſoli. ibid.d
Spiritus ſanctus fugit fictum. 17.1.c. Quis ſit ſpiritus ſanctus. ibid.
Spiritus ſanctus eſt φιλάνθρωπος. 19.2.c
Epitheta Spiritus ſancti. 153.1.c
Corripitur Spiritus ſanctus, qualiter. 19.1.b
Spiritus ſanctus oſculum Dei. 157.2.c
Antipathia inter Spiritum ſanctum & peccatum. 19.1.a

Spurius.

Spurij etymon. 84.1.d. Spuriæ plantæ quæ? ibid.2.d
Spurij ſalices: cur? 84.2.d

Stella.

Stellæ pro dijs habitæ: cur? 246.1.a
Stella magis fuit dux ad Chriſtum. 315.1.a

Sterilis.

Sterilis incoinquinata quæ? 70.2.a
Sterilium filij illuſtres, 75.2.b

Studioſus.

Studioſi minùs ſani: cur? 142.2.a

Stupor.

Pauidi obſtupeſcunt.307.2.a. *Vide* Timor.

Superbia.

Superbia mater libidinis, humilitas caſtitatis. 190.2.a

Tabernaculum.

T*Abernaculi partes & vaſa.* 197.1.d

Templum.

Templa Ægypti collapſa. 318.2.b

Tempus.

Tempora multa vocantur, quæ plena ſunt bonis operibus. 95.2.c
Tempus matutinum, velut aptiſſimum, dandum eſt rebus diuinis. 124.2.a
Tempus eſt velociſſimum: ratio à priori. 106.2.d

Tenebræ.

Tenebræ quadruplices. 311.2.d
Tenebræ, quæ Ægyptios velabant, triplices. 301.2.d

Tentatio.

Deus tentatur tripliciter. 13.2.d

Thali-

Thalileus.

Thalileus per decem annos ſeroſæ incluſus tur. 122.2.d

S. Thecla.

Sancta Thecla leonibus obiecta, virgineo pudore, & reuerentia eiſdem reuerenda, illæſa permanſit. 52.1.c

Theologia.

Theologia nobilitat. 178.2.d
Theologia eſt ſpeculum Dei. 167.2.c

Thiaſus.

Thiaſus quid? 232.1.c

Timor.

Quantum malum ſit timor? 307.2.d
Timor facit ſtupidos. 303.1.b
Cogitationes hominum cur timidæ? 200.1.d

Tribulatio.

Pij tribulatione purgantur vt aurum igne. 63.2.c

Triſmegiſtus.

Ætas Triſmegiſti. 234.1.a

Tyrannus.

Tyranni etymon. 120.2.c

Vanus.

VAni qui non norunt Deum. 243.1.a

Vaticanus.

Vnde dictus Vaticanus? 138.2.d

Venenum.

An initio mundi nulla fuerint venena à Deo creata. 28.2.c
Venena non fuere homini ante peccatum noxia, ſaltem in actu ſecundo. 29.1.b

Ver.

Aër vernus ſaluberrimus eſt, ac iucundiſſimus. 42.1.a

Veſpaſianus

Votum Veſpaſiani Imperatoris. 129.2.a

Vigo, Virginitas.

Virgo Angelo fortior. 74.2.a
Generoſitas B. Virginis. 177.2.d
Myſticè B. Virgo eſt ſponſa. 175.1.d
In templis primo loco erant virgines. 74.1.b
Bonum electum virginis quod? 72.2.c
Elogia virginum. 73.2.a. *item triplicis caſtitatis.* 78.2.c
Triumphi virginum. 83.1.a. & *ſeq. Triplex earum corona.* ibid. 2.b
Pulchræ virginitatis exempla. 80.1.c. & *ſeq.*
Virginitas eſt flos & fructus. 80.1.b

Virtus.

Initium virtutis eſt eius deſiderium. 127.1.a
Quatuor virtutes cardinales manebunt in cælo. 30.2.c
Symbola virtutis. 62.2.c
Deus dominator virtutis dupliciter. 238.1.a

Vita.

Comparatur vita humana naui. 105.1.d. & 105.2.d. *item aui volanti.* 106.1.a. *item ſagittæ emiſſæ.* ibid.c.
Mundo vita Sanctorum eſt inſania: cur? 102.2.c
Vita humana eſt comœdia. 140.1.a
Vita humana ludus. 280.1.b
Vita humana nundinatio. 281.1.a
Vita hominis eſt vmbra. 39.2.c
Nouem emblemata breuitatis vitæ. 127.2.b
Vita ærumnæ. 34.1.a

Vitulamen.

Vitulamen vnde dictum. 84.1.d

Voluntas.

Dei voluntas norma iuſtitiæ. 199.2.d

Voluptuarius, Voluptas.

Voluptuarij æſtimant omnia in morte finiri. 31.2.b. *ideoq; voluptati, dum vita ſuppetit, indulgendum.* ibid.d. & 33.1.a. 40.2.a. 44.2.a
Voluptatis filia eſt ſæuitia: cur? 44.2.c.

Zelus.

ZElus dicitur Deus in abſtracto ob feruidum zelum animarum, quo pollet. 24.1.b
Mens Dei eſt auris zeli: cur? 23.2.c

INDEX
MATERIARVM MORALIVM
QVÆ HIS IN SAPIENTIAM
COMMENTARIIS CONTINENTVR.

Verbis Euangelij, per Dominicas, Feſtos dies, & Ferias nonnullas occurrentis, adaptatarum, in vſum & gratiam concionantium.

DOMINICA I. ADVENTVS.

SOLE ET LVNA. Horũ vti & mũdi pulchritudo fecit vt homines creaturas adorarint. 246.2.b Ex ea tamen perſpici poteſt, eſſe aliquem Deum, à quo illæ conditæ, & quidem vnum. 247.2.d. 249,1.a.b

SOLE. Sol denuntiat tempeſtates & tempora, eaque cauſat & producit. 314.2.d

ET STELLIS. Hæ olim à Gentibus pro dijs habitæ. 246.2.a

PRÆ CONFVSIONE SONITVS MARIS. Sub tempus extremi Iudicij horrendas mare ciebit tempeſtates, fluctus quoque ad inuicem terrificè concutientur, aqua denique efferueſcet & exundabit. 113.2.a.b

VIRTVTES CÆLORVM MOVEBVNTVR. Fulmina à ſolo Deo producuntur. 112.2.b.c. Torquebuntur hæc in impios tempore iudicij, è cælis per angelos adminiſtros. ibid.d. Eorum pernicitas & violentia ſunt ſagittæ Dei. 113.1.a. Eorum effectus. ibid.b

In die iudicij horrenda quoque & numeroſa ingruet grando. 113.1.d. Terra item inſolitis motibus tunc concutietur. 114.1.b. Venti denique & procellæ paſſim omnia deſtruẽt & ſubuertent. ibid.

HIS FIERI INCIPIENTIBVS RESPICITE, ET LEVATE. Sapiens & pius ſigna rerum futurarum prognaſtica nouit, & cauet. 181.2.d

CÆLVM ET TERRA TRANSIBVNT. Cælum & terra quomodo ſint condita è materia inuiſa. 222.1.a. Facta ſunt in numero, pondere & menſura, & tamen tranſitura ſunt. 224.1.b

DOMINICA II. ADVENTVS.

RENVNCIATE IOANNI QVÆ AVDISTIS ET VIDISTIS. Opera ſcil. mea: hæc enim, vti & exempla, optimè alios docent. 149.2.b

CLAVDI AMBVLANT. Sapientia reddit ſuos agiles, & ad omne bonum expeditos. 156.2.b

QVID EXISTIS IN DESERTVM VIDERE? Chriſtus in Ioannis laudes cœpit prorumpere, quia ob vitam ſanctam verè laudabilis erat: virtus quippe hominem reddit illuſtrem. 81.c.1. Et immortalem. 2.c.& ſeqq. Virtutis quod ſit etymon. 2.a

ARVNDINEM VENTO AGITATAM. Arundo ſymbolum eſt impij quolibet vento mobilis. 166. 2.d. Ventoſa ſapientia inutilis eſt. 147.2.c. Vt arundo recta enodis & rigida eſt, ſed mobilis, ſic nemo ſuperbiat viribus ſed clementia eas emolliat. 237.1.d.2.a

PLVSQVAM PROPHETAM. Iuſti ſunt ſalus totius orbis. 132.1.b.c

DOMINICA III. ADVENTVS.

IOANNES IN VINCVLIS. Quàm grauia ſcelerũ ſint vincula, & quæ ſit peccatorum catena. 310. 2.b

EGO VOX CLAMANTIS IN DESERTO. Eloquentia ventoſa parum prodeſt, ſed ſapiens eloquentia. 147.2.c

Clamabat autem Ioannes Iudæis nequam, GENIMINA VIPERARVM. Filij namque parentũ mores & vitia plerumque conſectantur, vt vipera viperæ. 69.2.b.70.1.c

FERIA III. QVAT. TEMPOR. ADVENT.

Incarnatio filij Dei, quæ hodierna die ſolemniter recolitur, eſt proprium opus bonitatis Dei. 12.2.a. Incarnationi ſuæ Chriſtus per varias in veteri teſtamento præluſit apparitiones. 192. 2.a

ECCE CONCIPIES IN VTERO. Conceptio & formatio hominis in vtero deſcribitur, qualiter à Deipara Virgine conceptus fuerit filius Dei. 135. 1.b.c

DOMINICA IV. ADVENTVS.

TETRARCHA AVTEM GALILÆÆ HERODE. Vt Iudaicum regnum in varias tetrarchias diſſectum fuit, ſic & Alexandri Macedonis mortui regnum quatuor primarij duces inter ſe diuiſerunt. 6.1.c

BAPTISMVM POENITENTIÆ. Homini lapſo neceſſaria eſt pœnitentia, ne pereat. 28.1.c

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

CVM QVIETVM SILENTIVM CONTINERET OMNIA. Natus eſt Chriſtus nocte media, & qua de cauſa. 319.1.a.& ſeqq.

PEPERIT ET POSVIT EVM IN PRÆSEPIO. Hominis natiuitas eſt criminoſa. 127.1.b.c

Ipſe elementorum trahit vitia.2.a. Cùr recens nati in terra ponerentur.2.d. Hominis natiuitas & ſitus in vtero. 138.1.b. Puerorum vagitus & ploratus ortum habet, à peccato originali. 1.d.& ſeqq. Cur vita vocetur introitus, & quotupli ſenſu. 140.1.a.b

PANNIS EVM INVOLVIT. Cur infans natus faſcijs inuoluatur. 139 1.b

INVENIETIS INFANTEM. A paſtoribus, & hominibus ſimplicibus inuenietur Deus. 13.2.b

ET VERBVM ERAT APVD DEVM. Deus filius eſt quaſi vapor Patris. 163.1.a.b. eius nobilitas ex eo quòd à Deo Patre ſit genitus. 177.2.b

ERAT LVX VERA. Chriſtus eſt oriens, & Sol. 163.1 c. Eſt lux, qui à Patre procedit, ſicut ſplendor & radius à ſole. 165.1.a. eſt ſpeculum ſine macula maieſtatis Dei. 166.1.b

IN FESTO S. STEPHANI.

SICVT GALLINA CONGREGAT PVLLOS. Deus ſub vmbra alarum ſuarum ſuos protegit ſicut gallina pullos. 109.2.b

IN FESTO SS. INNOCENTIVM.

IOSEPH. Fuit Ioſeph patriarcha ſpeculum caſtitatis. 213.2.c. eius elogium & protectio à Deo. 214.1.a.& ſeqq.

SVRGE ET ACCIPE PVERVM. Iuſti tolluntur cito è vita, ne videant afflictionem ſibi ſuiſve imminentem. 91.2.c

ET FVGE IN ÆGYPTVM. Exemplo hoc Ioſephi diſcamus oportet, quantum parentes ſubeant laborem in liberis educandis. 139.2.b

SECESSIT IN ÆGYPTVM. Chriſto autem Ægyptum primùm intrante omnia ſimulacra Ægyptiorum, quæ varia habebant (maximè beſtias & ſerpentes) ad terram collapſa ſunt. 221.1.b

DOMINICA INFRA OCT. NATIVIT.

NON DISCEDEBAT DE TEMPLO OBSECRATIONIBVS SERVIENS. Preces ſunt arma ſacerdotum in templis agentium. 323.1.d. Oratio ceu manna quoddam animam paſcit, & eſt cæleſtis. 295.2.b.

IN EPIPHANIA DOMINI.

ECCE MAGI. Vt hi ſtellæ conſpectu exciti, venerunt cùm muneribus adorare recens natum Deum, ſic & omnibus regibus religio Deique cultus cordi eſſe debet: ipſa namque politiæ eſt columen. 10.1.d.& 2.c. proinde iuſtitiæ eam iungat oportet. 2.c

VIDIMVS STELLAM. Gentes idolorum cultui addictas præuenit Deus luminis & gratiæ ſuæ immiſſione. 14.1.c. quibus vijs electos Deus in hac vita deducat. 215.2.d

TVRBATVS EST, ET OMNIS HYEROSOLYMA CVM ILLO. Turbationes & murmura Deo ſummoperè diſplicent. 24.1.d. Semper ſibi metuunt reges & principes. 117.1.a.b

CONGREGANS OMNES PRINCIP. SACERD. Viri docti fuere amici, conſultores & magiſtri principum. 146.2.b

SCISCITABATVR AB EIS, VBI CHRIST. NASC. Hiſtorias priſcas noſſe & facta patrum, confert ad rectè inſtituendam vitam. 181.1.b

CLAM VOCATIS MAGIS, DIDICIT AB EIS TEMPVS STELLÆ. Gentiles magi cælitus illuſtrati ſunt. Herodes inter pios habitans minimè, ſapiētia fugit maleuolam animam, & eos qui ſincerè non procedunt. 16.1.d. Sapientiam practicam ſceleſti non habent, etſi ſæpè ſpeculatiuam. ibi.

VT ET EGO VENIENS ADOREM EVM. Mentitur, nihil enim minùs cogitabat: cæterum reges dedecet fictio. 18.1.a

STELLA ANTECEDEBAT EOS. Deus ſincerum dux eſt. 148.2.a. columna Hebræos per deſertum deducens deſcribitur. 215.2.b. 314.2.b. Stellæ olim habitæ pro dijs. 246.1.a

DOMINICA INFRA OCT. EPIPHANIÆ.

CVM FACTVS ESSET IESVS ANN. DVODECIM. A primis annis pietati ſtudendum eſt. 174.1.d

AVDIENTEM ET INTERROGANTEM. Exemplo Chriſti, qui notionalis Dei erat Sapientia, omnes, etiam doctiſſimi diſcere & audire alios debent. 115.2.b. Philoſophi multi fuere ſapientiæ comparandæ ſtudioſiſſimi. 132.2.c. Deus eſt ſapientium emendator. 149.1. a.b

STVPEBANT AVTEM OMNES. Sapientia ſuos cultores reddit admirabiles, & eos loquentes nemo non miratur. 183.1.a

SVPER DOCTRINA. Sapientia & doctrina regit orbem. 130.1.c. eius emblema. 2.d. Reges qualis erat Chriſtus, maximè decet doctrina 129. 1.d. Varij effectus doctrinæ. 181.1.b.& ſeqq. 182.1.a.2.b.& ſeqq. Diſciplinæ laus, & quid propriè ſit. 68.2.b

DOLENTES QVÆREBAMVS TE. Dolorem includit amor, & inducit languorem, & talis erat amor Deiparæ erga filium. 104.1.a.b

IESVS PROFICIEBAT. Qualem ſcientiam habuerit Chriſtus, Adam & Salomon, an ea per actus adaucta ſit. 150.1.a.d.& ſeqq. Filius Dei eſt notionalis ſapientia. 152.2.c

SAPIENTIA. Sapientia quid ſit, quæ toto Sapientiæ libro deprædicatur: ipſa non tam ſpeculatiua, quàm practica eſt & ſanctitas. 5.1.a. Sal eſt ſapientiæ ſymbolum. 18.2.a. Ipſa eſt immarceſcibilis. 123.1.a. eſt dos regendi. 129.1.d. eſt melior opibus, auro & gemmis. 141.2 b.c. eſt laborioſa. 144.2.c. eſt munda. 161.2.b.c. 162. 1 b.& ſeqq. eximia eius pulchritudo. 169.1.b.2.a illius æternitas. 2.b. manet illæſa & inconcuſſa. ibid.d.& ſeq. à malitia non ſeparatur, quomodo. 170.1.a.& ſeqq. attingit à fine vſque ad finem. 17.1.b

Philoſophia vera in quo conſiſtat, & quid cōplectatur. 5.2.a

ET GRATIA. Chriſtus erat ingenioſus & ſortitus animam bonam. 184.2.d. 185.2.b

CONSERVABAT, CONFERENS IN CORDE SVO. Hinc elucet B. Virginis generoſitas, quòd habuerit filium, qui Dei eſſet ſapientia, quique eam hic in templo patefecit. 177.2.d

DOMINICA II. POST EPIPHAN.

NVPTIÆ FACTÆ SVNT. Sapientia cuilibet in ſponſam aſſumenda eſt, idque ob pulchritudinem. 174.2.c. 175.2.b. in quo illa alijs ſponſis præſtet. 185 2.d

VOCATVS EST AVTEM ET IESVS. Vbi Chriſtus eſt, ibi nihil deeſt, ſed adſunt omnia. 234.1.a

TV SERVASTI BONVM VINVM VSQVE ADHVC. Vt vinum hoc fuit optimum, ſic ea quæ Deus

Deus dat,eſſe ſolent ſapidiſſima. 285.2. c.286.1.d

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

Homo svm habens svb me milites. A potentibus opprimentur in maiores. 45.1.d.2.b. dominatus terrenus miſerrimus eſt. 109.1.c

Dico hvic vade, et vadit. Prouidentiæ diuinæ ſuauitas & fortitudo. 172.2.d. & ſeqq. attemperat ſe Deus cauſis ſecundis 373.2.b. idque ſuauiter, ſic etiam diſpenſat res ſupernaturales. ibid.c

In tenebras exteriores. Deſcribuntur denſæ, horrendæ & palpabiles tenebræ Ægypti. 301.1.b.& ſeqq.309.1.c.311.2.a.in ijs horrenda ſpectra Ægyptijs occurrebant, horrendique fragores exaudiebantur. 302 2.b.308.2.c.Infernus eſt regio tenebrarum.309.2.c.311.2.c.Peccatores quoque in denſiſſimis tenebris verſantur. 311.2.d

Impiorum damnatio ad inferos, & eorum vita ibi vitalis. 98.2.a. Inferni regnum deſcribitur. 29.2.a. & ſeqq.

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

Motvs factvs est. Ventus vehemens erit circa finem mundi, qui omnia euertet & deſtruet. 114.1.b

Navicvla operiretvr flvctibvs. Nauis ſymbolum eſt vitæ & voluptatis. 105.1.c.d. 2.b. Hominis & nauis analogiæ.2.d. Nauium inuentor primus fuit Noë. 256.2.a.258. 2.d. cur arca vocetur lignum benedictum. 259.1.a. Nauium quæ ſit vtilitas & fructus. 258.1.c

Oper. flvctibvs. Nauigantium quanta ſint pericula. 105.1.d.256.1.c.258.2.a

Domine salva nos. Diuerſimodè Deus ſuos & res quaſlibet conſeruat.228 2.a.Dei prouidentia in nauigantibus & nauibus ſingulis in mari gubernandis, 257.1.b

Ipse vero dormiebat. Ita Noë per arcæ fabricam diluuij pericula euaſit, tametſi deſuper iactatus ventis & vndis. 207.1.a. Deducit Deus ad portas mortis,& reducit 290. 1.a.2.a

Qvid timidi estis modicæ fidei: Iuſti autem in omnibus caſibus & periculis Deo fidunt.67.2.d. Peccati formido vnde proueniat. 311.2.d

Facta est tranqvillitas. Modeſtia & morum compoſitio præferenda in inceſſu & conuerſatione vitæ. 224.2.d

Venti et mare obedivnt ei. Ventorum vis & indoles.151.1.d.2.a. Hos priſci putarunt eſſe deos.245.2.c. Aqua quoque ijs pro deo habita. 246.1.d. Sancti homines maria & flumina furentia compeſcuerunt. 318.2.d

Obedivnt ei. Creaturæ quælibet exactiſſimè Deo obtemperant, & quidem contra naturam propriam. 333.2.b.& ſeqq.

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

Sinite vtraqve crescere. Cur impij à Deo viuere permittantur. 93.2.d

DOMINICA VI. POST EPIPHANIAM.

Simile est regnvm cælorvm. Regnum cælorum feliciſſimum eſt. 109.1.a. at regnum terrenum miſera ſeruitus. ibid.c

Sine parabolis non loqvebatvr. Parabolæ ſunt gnomæ & ſententiæ. 147.1.d

DOMINICA IN SEPTVAGESIMA.

Exiit condvcere operarios. Gratia primò nos præuenit & præoccupat. 123.2.a. à qua qui præuentus eſt, rogat ſibi infundi maiorem.ibid.c.d. Veri ſancti quærunt quibus ſapientiam ſuam communicent. 126.1.c

Operarios. Opera optimè docent & exempla. 149.2.b

Primo mane. Gratia primò manè ipſam quærentibus ſe ſponte offert. 124.2.a. qui verò eam ſic quæſierit,ſecurus eſſe poteſt de illa inuenienda.125.1.b. Manè & ſub auroram oranti, Dei gratia excipienda eſt.298.2.a.d. diei initiū Deo dicandum. 299.1.a

Qvid statis otiosi. Neque enim otiandum eſt, cùm ſapientia ipſa laborioſa ſit. 144.2.d.

Ite in vineam meam. Inuitat ad laborem, quia hic vnica via eſt ad gloriam. 214.1.d

Et qvod ivstvm fverit dabo vobis. Iuſti merentur mercedem gloriæ ex condigno, 61.1.a. Operi bono debetur merces.108.1.b.c Deus de bono opere remunerando ſollicitus eſt. ibid.d

Mvrmvrabant. Murmura Deo diſplicēt, eaque ſemper acriter caſtigauit. 24.1.d.

Portavimvs pondvs diei. Vita quippe noſtra grauis & laborioſa eſt. 31.2.c. & ſeqq.

Non facio tibi inivriam. Deus omnibus de neceſſarijs prouidet, quia eius prouidentia res omnes æqualiter gubernat.119.2.d. varij errores circa æqualem Dei gubernationem, 119.1.d.& ſeqq.

Non licet mihi, qvod volo facere? Deus cognoſcit futura, etiam conditionata. 91. 2.c.Dei voluntati nemo reſiſtere poteſt. 235.1. b.& ſeqq. Etſi bonus ſit,poteſt & tenetur peccantes caſtigare. 273.2.b

An ocvlvs tvvs neqvam est. Oculus nequam ſymbolum eſt inuidiæ: inuidiâ autem diaboli mors in mundum intrauit. 55.2.c. an ipſa primum diaboli peccatum.56.1.a. Epitheta & damna inuidiæ. ibid.c. eâ caret Deus & ſapientia.131.1.d. Faſcinatio contingit per oculos,qui verè ſunt oculi nequam. 93.2.d.& ſeqq. Mundi peruerſa iudicia.97.1.a.b. Intentio,quæ per oculos denotatur, eſt ſubtilitas rectæ actionis. 155.2.d

Qvia ego bonvs svm. Bonitas Deo propria eſt.166.2.a. 159.1.a. Neceſſitas exitij impiorum an procedat à Deo. 327.2.c.& ſeqq. eius bonitas & benignitas erga homines.11.1.d. 2.c.12.1.c

Mvlti svnt vocati, pavci electi. Cauſis ſecundis in vocatione, & prædeſtinatione ſeſe Deus attemperat. 173.2.b

DOMINICA IN SEXAGESIMA.

Inter spinas. Cōcupiſcentiæ via ſpinoſa eſt. 104.1.b. quin & ipſa,ſpina eſt. 43.1.d

Et a volvptatibvs vitæ. Cupiditas & voluptas hominem reddunt atheum. 33.1.a Voluptas in ſuos ſectatores velut carnifex eſt. 44.2.d. Concupiſcentia turbo eſt. 94.2.d. & ſeqq. Voluptates ſunt myſtica idola. 250. 2.d.55.2.a

SVFFOCANTVR. Res mundanæ ſunt faſcinatio nugacitatis. 93.2.d. & ſeqq. corpus graue obnubilat mentem. 200 2.b.d.& ſeqq.

DOMINICA IN QVINQVAGESIMA.

ECCE ASCENDIMVS HIEROSOLYMAM. Incipit Dominus ſuos de inſtante paſſione ſua commonefacere, vt hinc diſcant Chriſtiani non eſſe ſibi his diebus voluptates conſectandas, ſed paſſionis Dominicæ memoriam aſſumendam. Hinc fiebat vt priſci Chriſtiani coronas roſaceas geſtare nollent, ſed ſpineas deligerent. 44.1.a

CÆCVS SEDEBAT SECVS VIAM. Cæcitas peccatorum, & vndenam ea ortum habeat. 53.2 d

Occaſione Bacchanalium inſtantiũ argui poſſunt gulones & lurcones, & quilibet cupedinarij. Cupiditas mater eſt atheiſmi. 53.1.a. Carnales negant reſurrectionem, & quidquid de alia vita dicitur, fabulam eſſe dictitant. 34.2.b Mundanorum & Chriſti antitheſes. 50.2.c Peccator peccando ſibi mortem accerſit. 26.2.a. c.27.1.c. tam animæ quàm corporis, vti & protoplaſti ſibi & poſteris eam accerſiuere. 31.1.b. 2.b. Peccatoris vita mors eſt. 32.1.b. Magis non eſt, quàm ſit. 35.2.c. Peccatum inuexit infernum. 29.2.a.b. Sex peccati gradus. 32.1.b. Voluptates ſæculi quàm ſint breues. 41.1.a.42.1. d.44.1.d.107.2.d. Voluptatũ ſpinoſarum ſymbolum eſt roſa. 43.1.d. Voluptas crudelis eſt. 44.2 d

FERIA IV. CINERVM.

VBI EST THESAVRVS TVVS, IBI EST ET COR TVVM. Qui terram amat, terra eſt: qui Deum, Deus. 278.2.b.d

FERIA VI. POST CINERES.

AVDISTI QVIA DICTVM EST ANTIQVIS. Chriſti opera & doctrina contraria erant operibus & traditionibus Phariſæorum. 29.1.2. 2.d

EGO AVTEM DICO VOBIS. Chriſti & mundanorum antitheſes quoad res agendas. 50.2.c. Phariſæorum doctrina & Chriſti toto cælo diſcrepabat. 50.2.a

ESTOTE PERFECTI. Perfecto, & cuilibet Chriſtiano, aſſiduè adhibenda mortificatio eſt. 122.2.a. Initium perfectionis & virtutis, eſt ipſum eius deſiderium. 127.1.a.141.1.d. Abſtinere ab omnibus vitijs, virum reddit perfectum. 191.1.c.d

SICVT PATER VESTER CÆLESTIS PERFECTVS EST. Sanctitas quippe Deo propria eſt, à quo omnis in alios deriuatur. 154.1.a

SABBATHO POST CINERES.

VIDIT EOS LABORANTES IN REMIGANDO. Per aduerſa hominem Deus tentat, & ſic eorum virtutem facit inclareſcere. 62.2.b.c. perque eadẽ illum expurgat. 63.1.d

VIDIT. Et tacuit, tacendo tamen, illis ſuccurrere paratiſſimus fuit: quia ſilentia, ſunt Dei opera. 319.2.c.d

QVOTQVOT TANGEBANT EVM, SALVI FIEBANT. Deus & maximè Spiritus ſanctus, beneficus eſt, & nulli non geſtit benefacere. 158.2.b

DOMINICA I. IN QVADRAGESIMA.

VT TENTARETVR A DIABOLO. Tripliciter tẽtaretur Deus. 13.2.d. Vt Satã hic cum redemptore duellum ſuſcepit, ſic vitia pugnant cum virtutibus. 268.2.c.269.1.a

Diabolus videbat mirabilem Chriſti in ieiunando patientiam, hinc eam miratus aggreſſus eſt eum tentare. Singularis quippe illius in aduerſis fuit patientia. 51.2.d

NON IN SOLO PANE VIVIT HOMO. Quadraginta continuis diebus ſine omni prorſus cibo Chriſtus in deſerto egit. 298.1.c

IN PINNACVLVM TEMPLI. Templi Salomonici deſcriptio per omnes ſuas partes. 197.1.c

OSTENDIT EI OMNIA REGNA MVNDI. Omnia regna, atque adeo orbis totus coram Deo quaſi gutta roris antelucani. 225.2.d.b. eorumdem paruitas & inanitas. 226.1.b. Sic etiam veſtes Pontificis Iudaici totum terrarum orbem repræſentabant. 324.2.b. Tres huius rei cauſæ. ibi. d.325.1.b

HÆC OMNIA TIBI DABO. Talis promiſſio ſi homini fieret, illico auſcultaret, quia creaturæ ſunt ei in laqueum & muſcipulam. 261.1. b. & ſeqq.

VADE SATANA. Tentationibus fortiter & generoſè reluctandum eſt. 267.2.d

FERIA II.

AGNOS STATVIT A DEXTRIS. Deus in die iudicij defenſor erit iuſtorum & protector. 109. 2.d. eius zelus pro piis & ſanctis contra impios tunc eluceſcet. 110 1.b. Sancti tunc erunt in cælo quaſi victores, & de oppugnatoribus ſuis triumphum agent. 101 1.b

FERIA IV.

VENIT AVDIRE SAPIENTIAM SALOMONIS. Salomon quippe ardentiſſimus fuit ſapientiæ amator, eamque à Deo poſtulauit ad regendum populum, & templum conſtruendum. 193.194. 195.

SABBATHO.

QVOTQVOT TANGEBANT EVM, SALVI FIEBANT. Chriſtus omnibus benefacere geſtiebat. 46.2.d

DOMINICA II. IN QVADRAGESIMA.

NVBES LVCIDA OBVMBRAVIT EOS. Nubis origo: eſt ea ſymbolum principum & gubernatorum. 39.1.d

FERIA IV.

ET QVI MAIORES SVNT. Rector qualis eſſe debeat. 13.2.b

BENEFICI VOCANTVR. Dei ſummi regis beneficentia & bonitas. 11.1.d. ipſa deſcribitur. 2.c. Beneficentiâ proximè ad Deum accedimus. 158.2.b

FERIA V.

VT MORERETVR MENDICVS, ET PORTAR. AB ANG. IN SINVM ABRAHÆ. Mors ſanctorum eſt vitæ ianua. 192.2.c. Limbus patrum, & ſinus Abrahæ vocatur pax. 60.2.a. Iuſtorum mors, etiam præoccupatorum, ponit eos in quiete & refrigerio, ipſi eam meditando præuertunt. 87.1.b.c. Rapiuntur ante diem ad cœtum ſanctorum. 90 2.b. Sancti in cælo ſtant quaſi victores. 10.1.b

MORTVVS EST AVTEM ET DIVES. Impiorum funeſta mors poſt lætam vitam. 98.1.c

Mul-

Multipliciter tunc illos Deus diſrumpit. 2.d

Attollens oculos impii. In die mortis agnoſcent rerum quas amarunt vanitatem & fugacitatem. 104.2.d

Mitte lazarum. Fruſtra: quia in inferno nullum ſolatium. 35.1.b. Impij poſt mortem nullum habentes aduocatum deſperabunt. 77.2.a

Refrigeret linguam. Vt epulo in lingua tortus fuit, ſic in eadem torquebuntur detractores ac maledici. 24.2.d. Vt epulo gulâ & linguâ peccauit, ita in eadem ſe clamauit cruciari: nam per quæ quis peccat, per hæc & punitur. 221.1.d

SABBATHO.

Adoleſcentior. Iuuenes tamen ſæpè ſunt prudentiores multis ſenibus. 89.1.a

Viuendo luxurioſe. Libido mentem excæcat & obnubilat, vt ſpiritum ſapientiæ percipere non poſſit. 16.2.b. Luxuria quid propriè ſit. 44.1.d. Fornicatio hominem mirè dementat. 262.2.a. Principum & heroum filij ſæpè degeneres ſunt. 199.2.a. Fornicatio, ſpecioſa puella velut ſpecioſum idolum eſt. 262.2.a

FERIA III. POST DOMINICAM III. IN QVADRAGESIMA.

Corripe eum inter te et ipſum ſolum. In fratribus corripiendis Dei ſuauitatē imitari oportet. 230.2.c

FERIA IV.

Qvi transgrediuntur traditiones seniorum? Chriſtus contra Phariſæos taxauit, quòd legem diuinam traditionibus humanis adulterarent. 50.1.c

Cogitationes malæ. Cogitationes perverſæ ſeparant à Deo. 14.2.c. ſunt quaſi ſcintillæ, & baccæ arborum. 15.1.b.

Falsa testimonia. Tribus de cauſis cauenda detractio eſt. 24.2.a. Mendax os animam occidit. 25.1.c.2.b. Mendacium pernicioſum, eſt peccatum mortale; iocoſum, veniale. 2.a Quid ſit mendacium. ibid.d. Lingua maledica & detractrix grauiter in inferno torquebitur. 24.2.d. Cur idololatræ facilè peierent. 271.1.d. & ſeqq. Deus vindicat periuria ad oratoria Sanctorum concepta. 2.c.d

FERIA V.

Qvia et aliis civit. oport. me evangelizare. Sapientia libenter ſua communicat. 145.1.d. Eius rei ratio eſt, quia quò plus effundit, eò plus recipit. 146.1.d

FERIA VI.

Nvmqvid maior es pat. nost. Iacob? Iacobi Patriarchæ elogium. 211.1.d. & ſeqq.

Sitiet iterum. Aqua petræ an Hebræos in deſerto ſecuta ſit. 210.1.d.2.a. Ægyptiorum ſitis ob aquas Nili cruentas, cùm Hebræi ex eo tunc puras biberent. 210.2.b.c.211.1.a

Nemo tamen dixit, qvid qværis. Vt Apoſtoli hic de Chriſti facto non inquiſiêre, ita nec Dei maieſtas indaganda. 13.1.a

SABBATHO.

Deprehensam in adulterio. Adulteri iuſto Dei iudicio habent vxores adulteras. 69.1.d. 2.c. Adulterium iniuſtum eſt. 76.2.d Spurij ſunt teſtes nequitiæ parentum, & ipſi ſalaces & fallaces. 86.2.c.d. Non ſunt plerumque viuaces, vitæque diuturnæ. 84.1.b. & ſeqq.

Nec ego te condemnabo. Rectores modeſtè ſe gerant. 238.2.d. Magni agunt omnia pacificè. 239.2.a. Iuſtitiam iudex benignitate temperet. 239.2.c.d.241.1.a

Nec ego te condemnabo. Deus nequit condemnare innocentem, imò nec, vt hęc mulier erat, nocentes ſemper condemnat. 236.1.c Neminem ante peccati præuiſionem deſtinat ad damnationem. 2.a

DOMINICA IV. IN QVADRAGESIMA.

Fugit in montem ipse solus. Dignitates eccleſiaſticas multi fugerunt, nonnulli etiam ſacerdotium. 117.2.c. Exempla eorum qui regnum cum monaſterio commutarunt. ibidem d.

FERIA III.

Iustum iudicium iudicate. Reges ius dicere debent ſubditis. 8.2.a. Iudex eſt ius animatum. 9.1.a. Iudicis quod ſit emblema. 1.d. Olim reges & principes controuerſias ſuorum iudicabant. 115.2.a. proinde illorum eſt, rectè iudicare. 116.2.c. Tria ſunt iudicum vitia. 117.1.a

FERIA IV.

Qvis peccavit, vt hic cæcus nasceretur? Culpa vertitur in pœnam, & peccata per ſimiles pœnas caſtigantur.

FERIA V.

Misericordia motus. Omnipotentia, cauſa eſt ſummæ miſericordiæ, qualis hoc in facto neceſſaria erat. 226.2.c

FERIA VI.

Vado vt a somno excitem eum. Mors ſanctorum eſt vitæ initium. 59.2.c

SABBATHO.

Ego sum lux mundi. Chriſtus ſol eſt lucidiſſimus. 103.1.c. Sapientia lux eſt. 143.1.c. Eius lumen eſt inexſtinguibile. 2.b. Deus lux eſt omnia illuminans, quin & omne lumen ab eo deriuatur. 164.2.b

DOMINICA DE PASSIONE.

Si veritatem dico vobis, qvare non creditis mihi? Chriſtus docuit ſcientiam ſanctorum. 178.2.b

Abraham pater vester exultavit, vt videret. Magna fuit Abrahæ fides & ſingularis obedientia. 208.2.c

FERIA III.

Tempus autem vestrum semper est paratum. Tempus eſt velociſſimum. 106.2.d

Murmur multum erat de eo in turba. Chriſti patientia in aduerſis, multos ea in admirationem rapuit & conuertit. 52.1.a

FERIA IV.

Opera qvæ ego facio. Opera quæ redemptor fecit, fuerunt admiranda. 179.1.a

Qvia non estis de ovibus meis. Odium generare plerumque ſolet in moribus & agendi ratione diſcrepantia. 48.2.d

Ego et pater vnum sumus. Chriſtus dicit ſe patrem habere Deum, Iudæos diabolum. 51.1.a

FERIA VI.

Qvid facimus, qvia hic homo multa signa facit? Conſilia Phariſæorum de Chriſto opprimendo. 45.2.d. quia eorum moribus contrarius erat. 46.2.c. Opera iuſtorum & impiorum contraria ſunt. 47.1.d.2.c. Odij radix eſt morum diſſonantia. 48.2.d

DOMINICA IN PALMIS.

Solet hodie pleriſque locis pro concione paſſio Dominica exponi, vnde ea & in ſacris Miſſarum ſolennijs legi conſueuit. 51.2.a

Chriſti patientia in aduerſis, & maximè in crucem actus, multos coëgit admirari, & ad ipſum conuerti, vt centurionem & milites. 52.1.a.

Cur redemptor cruci fuerit affixus. 53.1.a

Adam ſepultus videtur in mõte Caluariæ, in quo redemptor crucifixus eſt. 205.2.c

IN DOMINICA RESVRRECTIONIS.

Noctis Paſchalis elogia 319.1.d. nocte paſchali, anno recurrente, contigit Chriſti incarnatio. ibid.c

Adam reſurrexit Chriſto reſurgente. 205.2.d vndè conſequitur, ipſum vnà cum Eua ſaluatum eſſe. 1.c.2.a. Reſurrectionem negabant Sadducæi, vti & apparitionem ſpirituum. 7.1.a item homines carnales & animales, qui quidquid de alia vita profertur, fabuloſum eſſe aiunt, 34.2.b. ſed eos refutant multi qui à mortuis reſurrexere, & Sanctorum apparentium exempla. ibi. & ſeq. ex inferno nulli ad vitam reſurrexere. 35.1.b

NOLITE EXPAVESCERE. Pauidi fiunt quoque meritis inopes, ignorantes quid aut agere aut dicere debeant. 307.2.a. Timor hominem perdit aut prodit. ibid.d

FERIA II. POST PASCHA.

APPROPINQVANS IBAT CVM ILLIS. Quemadmodum redemptor hic ſe diſcipulorum horũ colloquio vltro & de repente inſeruit, quòd de ipſius geſtis hi loquerentur, ita de Deo & gratia ſollicitis, ipſe & hæc vltro ſeſe offerunt. 125.2.d

CRVCIFIXERVNT EVM. Cur cruci Chriſtus affixus fuerit. 53.1.a

INTERPRETABATVR ILLIS IN OMNIBVS SCRIPTVRIS. Scriptura autem ſacra vniuerſas animæ plagas curat & quaſlibet ęgritudines. 289.1.d. Ipſa velut manna eſt. 293.1.c

FERIA III. POST PASCHA.

NOLITE TIMERE. Meritò, quia impij ſemper timent. 305.2.d.306.1.d.2.a. Conſcientiæ vis in vtrâque partem. ibid. Tres ſunt cauſæ metus impiorum. 309.1.a

FAVVM MELLIS. Apis ob puritatem ſymbolum eſt ſapientiæ. 156.2.d

DOMINICA IN ALBIS.

INTRAVIT IESVS. Diuerſimodè Deus apparet ſuis. 14.1.d

QVORVM REMISERITIS PECCATA. Pœnitentia homini lapſo neceſſaria eſt & ſalutaris. 28.1.c

NOLI ESSE INCREDVLVS. Incredulitas S. Thomæ vnde habuerit originem. 14.1.b

DOMINICA II. POST PASCHA.

EGO SVM PASTOR BONVS. Epiſcopi & reges ſunt ſubditorum ſuorum veluti paſtores, id denotatur per pedum paſtorale & ſceptrum regale. 129.1.a.b

DOMINICA III. POST PASCHA.

PLORABITIS ET FLEBITIS. Patientia explorat opera iuſtorum. 52.2.b. Vita iuſtorum mera eſt afflictio. 59.2.b. virtus habet ſuum agonem, omneſq; iuſti martyres ſunt. 62.1.b. Deus tentat ſuos per aduerſa, vt ſic eorum virtutem faciat elucèſcere. 2.b.c. per hæc eoſdem purgat. 63.1.d. hi ijs purgantur vt aurum igne. 2.b. cur aurum igne non cremetur. 64.1.b

MVNDVS GAVDEBIT. Mundani ducunt vitam Sanctorum, quos exagitant & vexant, velut inſaniam. 102.2.c

GAVDIVM VESTRVM NEMO TOLLET. Vndenã lętitia Sanctorum in hac vita oriatur. 184.2.d

DOMINICA IV. POST PASCHA.

PARACLITVS NON VENIET. Sp. ſanctus eſt conſolatorius & ſuauis. 157.2.a. eſt oſculum & ſuauium Dei. ibi.c. eſt paracletus. 182.1.c.d

ARGVET DE PECCATO. Peccata Spiritus ſancti gratiam ab homine excludunt. 16.2.d. Spiritus ſanctus odit peccatum & corripit. 18.2.c Fugit fictum. 17.1.c.2.a.d

DE IVSTITIA. Virtutum quarumlibet exercitium vocatur in ſacra Scriptura nomine iuſtitiæ. 9.2.c. Iuſtitia manebit in cælo. 30.2.d. Robur Dei eſt initium iuſtitiæ. 237.1.a.b. Iuſtitia eſt regum virtus, & præſtantiſſima dos. 9.1.c. eius emblema. 2.a. Voluntas Dei norma eſt iuſtitiæ. 199.2.d

IN LITANIIS MAIORIBVS.

PETITE ET ACCIPIETIS. Gratiam primùm qui accepit, petit deinde ſibi maiorem infundi. 123.2.d. Per filium omnia petita nobis à Patre concedi ſolent. 198.1.d. Oratio porro manna quoddam eſt. 293.1.b.295.2.b

Irati Dei ſignum eſt, ſi animæ noxia concedat rogantibus, & vota ſua, concupiſcentiæ, & vice verſa, miſericordiæ, ſi neget. 285.2.a

NOSTIS BONA DATA DARE FILIIS VESTRIS. Filij parentum mores & vitia ſequuntur. 69.2.b.70.1.c

IN DIE ASCENSIONIS DOMINI.

OMNI CREATVRÆ. Per omnem creaturam S.Gregorius hominem vult ſignificari, vtpote qui omnes rerum creaturarum reliquarũ gradus & ſpecies in ſe continet. 22.2.a. eius creatio non eſt fortuita, ſed deſtinatè à Deo peracta. 35.2.a

NVBES SVSCEPIT EVM. Nubis origo, ea eſt ſymbolum principum & gubernatorum. 39.1.d. Aſcendens Chriſtus, ad ortũ ferebatur. 299.2.a

DOMINICA PENTECOSTES.

SPIRITVS VEHEMENTIS. Anima noſtra merus eſt ſpiritus. 36.1.c

VENIENTIS. Nihil enim Spiritum ſanctum poteſt remorari. 158.1.d. Concupiſcentia velut vehemens turbo eſt. 94.2.d.& ſeqq.

DISPERT. LINGVÆ TAMQVAM IGNIS. Sermo linguâ prolatus, eſt velut ſcintilla è ſilice excuſſa. 36.2.b.37.1.a.2.c. Cur Sp. ſanctus in ſpecie linguarum diſpertitarum deſcenderit. 155.1.a.b.c

Anima noſtra ignis eſt. 37.2.d. variæ Philoſophorum de ea re ſententię. 38.1.b

REPLEVIT TOTAM DOMVM. Eſt quippe Sp. ſanctus ſummè agilis & mobilis. 161.1.b.c. Apoſtoli Spiritum ſanctum ardentiſſimè deſiderãtes, eum præ alijs recipere digni fuere. 127.1.a. 141.1.d. Spiritus Dei eſt incorruptibilis quo ſenſu. 230.1.a. Spiritus ſanctus eſt auctor libri Sapientiæ. 3.1.a.4.2.a. Odit, fugit & execratur fictum. 17.1.c.2.a.d. per peccata contriſtatur & quodammodo corripitur. 17.1.b. eſt ſingularis hominum amator. 2.c. replet orbem & continet omnia. 21.1.d.& ſeqq. 22.1.c. eſt beneficus, & omnibus benefacere geſtit. 158.2.b. omnibus proſpicit & prouidet. 159.2.c. quo ſenſu omnes ſpi-

ſpiritus cariat.160.1.a.d.161.1.a.ſuos facit agiles.161.2.b. eius diuitias adſtruit.153.1.a. eius dotes. ibid.c. eſt ſanctus, & omnis ſanctitatis fons & dator.2.d. auitus & zelans pro Dei honore.158.1.b. eſt conſolator. 182.1.c

Sapientia. Eius dona. *de qua vide notata Dominica infra Octauam Epiphan.*

Deus eſt ſapientum emendator. 149.1.a.b. Sapientia fluit è Deo,& maximè è Sp.ſancto, ſicut aqua limpida è fonte. 163.2.d. & quidem purè & liquidè.164.1.b.eſt illa candor & ſplendor lucis æternæ. 2.b. & ſeqq.

Fortitudo. Spiritus ſanctus enim fortis eſt & poteſt omnia, omnemq; habet virtutem. 159.1.d. Sapientiæ generoſitas,reddit quoque ſuos generoſos. 176.2.a. Robur eſt initium iuſtitiæ. 237.1.a.b

Sapientia. Theologia, & ſcientia de rebus diuinis,eſt ſpeculum Dei.167.1.a. eius elogium. 178.2.c. Sapientia docet quatuor virtutes Cardinales. 180.1.d

Timor Domini. Deum timere & de illo cogitare,ſenſus eſt conſummatus.125.2.a. de illo & de gratia ſollicitis ipſe & hæc ſe vltrò offerũt. 125.2.d

FERIA II POST PENTECOST.

Sic Devs dilexit mvndvm. Dei bonitas & benignitas erga humanũ genus, & mundum. 12.1.c. Spiritus ſanctus erga homines mirificè afficitur.19.2.c.159.1.a. In Deo verè eſt actus amoris, quo diligit creaturas. 227.2.d

Odit lvcem. Odij Iudæorum in Chriſtum duodecim ſunt cauſæ. 48.2.d

IN FESTO SS. TRINITATIS.

Dei opt.max. deſcriptio per ſuas proprietates, 11.1.b.244.1.c.& ſeqq. eius nomen eſt ens. 243.2.d. eius maieſtas non eſt hominibus indaganda.13.1.a. eius natura & efficacia vniuerſa replet per eſſentiam , potentiam & præſentiam.21.1.b. Ipſe continet omnia vt fundus.2.d. omniaque fouet ceu ventus fauonius.22.1.b. eſt ſapientia increata.152.1.d. eius,quæ propria eſt Deo,& tribus SS.Trinitatis perſonis communis, epitheta. 153.2.a.d.& ſeqq.154.1.d.2.d.155.1.d.156.1.a.d.2.d 157.1.b.2.d.c. d.158.2. d. & ſeqq.hæc eſt quaſi vapor potentiæ Dei.162.1.d. & ſeqq. Deo propria eſt ſanctitas. 154.1.a Ipſe in ſe ſimplex ſimul eſt,& multiplex ob immenſitatem perfectionis. 1.d.2.d. ſic quoque diuerſimodè mentem viſitat. 2.c. Subtilis eſt,& omnia penetrans.155.1.d.eum eſſe negant athei,& maximè cupidinarij 33 1.a.2.a. ſuâ eſſentiâ omnia implet.162.1.a. propria illi eſt bonitas.166.2.a. eſt vbique locorum. 171.2.a. pari ſolicitudine curat tam ſumma,quàm infima.ibid.b. eius pulchritudo. 175.2.c.d.2.46.2.d. mira eius dulcedo,cùm & omnia amara dulcoret. 230.2.a. Deum eſſe & quidem vnum docet rerum creatarum pulchritudo & varietas.247.2.d.249.1.a.b. eius beneficentia & bonitas. 11.1.d.2.c

Baptizantes eos. Baptiſmus fictè ſuſcipiendus non eſt. 17.2.b

DOMINICA I.POST PENTECOST.

Mensvram bonam. Omnia in menſura,numero & pondere diſpoſuit Deus. 223.2.a

IN FESTO CORPORIS CHRISTI.

Non sicvt mandvcav. patr. vestri Manna. Manna proprietates & dotes. 292.2.b. fuit panis Angelorum. ibi.d. hoc quotidie Hebræis à Deo parabatur.293.2.c. hinc vocatur Dei ſubſtantia.244.1.a. in ſumente tantùm mutabat ſaporem ſuum,non ſubſtantiã 2.a. & ſeqq. ſapiebat etiam malis quodcumque guſtare volebant.298.1.a. cur vocetur ambroſia. 334.2.a.d

Qvi mandvcat hvnc panem, vivet in æternvm. Quàm Ven. Euchariſtia animæ deuotæ ſit ſapida.295.2.c.& ſeqq. Ipſa ſanctis velut ambroſia eſt.334.2.d. eſt myſterium myſteriorum. 14 1.d.& ſeqq.

DOMINICA II. POST PENTECOST.

Vxorem dvxi. Rex vxoria ita mentem excæcat & obnubilat,vt ſpiritum ſapientiæ nequeat percipere. 16.2.b.
Filij adulterini ſunt plerumque imperfecti. 76.1.a. Stirps & poſteritas impiorum cito deficit. eſtque vilis.76.1.c.2.b. *Vide notata Dominica in Sexageſima,Sabbatho poſt Dominicam.II.in Quadrageſima & Sabbatho poſt Domin.III.*

DOMINICA V.POST PENTECOST.

Qvi dicit fratri svo raca.Cain fratrem Abelem interfecit,atq;ideo malè perijt. 206.1 d

DOMINICA VII. POST PENTECOST.

A frvctibvs eorvm cognoscetis eos.Sãctum opus fieri debet ſanctè & perfectè.121.2.d

Non potest arbor bona malos frvctvs facere. Anima eſt vitæ & vitalis operationis fons. 279.1.b

DOMINICA VIII. POST PENTECOST.

Filii hvivs secvli prvdentiores fil. lvcis.In hoc ſæculo quidem illi laudentur,ſed non in altero:nam potentes & aliorum vaſti oppreſſores,ibi potenter tormenta patientur. 118.1.c

Prvdentiores. Subtilitatis origo & commẽdatio.155.2. a.Subtilitas in practicis laudabilis,eſt;ſanctæ actionis ſubtilitas eſt intentio.ib.d.

Facite vobis amicos de mammona iniqvit. Bene quidem , non tamen muneribus ſe corrumpi patiatur iudex. 117.1.a.b

DOMINICA IX. POST PENTECOST.

Qvia si cognovisses et tv. Deus futura etiã conditionata,perſpecta habet.91.2.c. Deum non cognoſcentes,vani ſunt. 243.1.a. at illum noſſe,perfecta iuſtitia eſt. 274.2.b

Eiecit vendentes. Non tamen iratus , ſed honoris diuini zelo motus : iræ namque paſſio non cadit in Deũ,ſed eius effectus. 111. 1.c. Hinc caſtigat moderatè. 238.1.d. poteſt tamen,cùm vult.2.a. Alius euangeliſta addit Dominum flagello è funiculis facto hic vſum eſſe : flagellatio autem diuina hominem ſapere docet. 122.1.d

Zelvs domvs tvæ comedit me.Auris zeli vocatur mens Dei. 23.2.c. Zeloſi ſemper omnibus exoſi ſunt. 50 1.a. zelus tamen benignitate debet temperari. 239.2.c.d.& ſeqq.

Fecistis illam spelvncam latronvm. Cauſam aperit Chriſtus, cur negociatores exegerit,& menſas ſubuerterit:ſolet quippe Deus cauſam & culpam, ob quam caſtigat & flagella intentat,reuelare. 321.1.d

DOMINICA X. POST PENTECOST.

Dvo homines ascendervnt in templvm. Mundus eſt templum Dei,in quem omnes aſcẽdere cogitatione quotidie oportet. 325.1.a

Devs propitivs esto mihi peccatori. Peccatoribus conuerti volentibus propitium ſemper ſe præbet Deus,nam miſericors dici gau-

det. 193. 1.b. Deus diſſimulat peccata hominum, vt ipſi pœnitentiam agant. 227.1.d.228.2.c

Qvi se exaltat. Superbia mater eſt libidinis, humilitas caſtitatis. 190.2.a

Qvi se hvmiliat. Habet homo ſatis multũ vnde ſe humiliet: imprimis ſi reſpiciat ad vilitatẽ ſuæ conceptionis & natiuitatis. 136.1.a.& ſeqq.

DOMINICA XI. POST PENTECOST.

Tetigit lingvam eivs. Verba & ſermones noſtri omnes ſunt in manu Dei. 149.1.c

Solvtvm est vincvlvm lingvæ. Linguæ omnes confuſæ ſunt in Babel. 208.1.a

Loqvebatvr recte. Sapientes ſunt tam in verbis quàm operibus ſuis valdè càndidi & ſinceri. 165.2.a. Sapientes ſint etiam ſilentes. 319.2.c.d

Bene omnia fecit. Bonitatem hanc Dei imitantur Sancti. 166.2.c

DOMINICA XII. POST PENTECOST.

In lege qvid scriptvm. Legis cuſtodia plenam cauſat immortalitatem. 127.2.d. Cur lex vocetur incorrupta. 315.1.c

Diliges Dominvm Devm tvvm. Charitas eſt amicitia hominis cũ Deo. 146.2.a. Amoris diuini efficacia. 175.1.c. Amor fortis eſt & martius. 176.1.d. cur idola pro Deo adorata ſint. 245.1.b

Proximvm sicvt teipsvm. Quin imò proximus amore præueniendus eſt. 124.2.a

Qvi fecit misericordiam in illvm. Omnipotentia eſt cauſa ſummæ miſericordiæ. 226.c

Cvivs filivs est? Saluator vbique & qualibet in occaſione Iudæis ſe Dei eſſe filium comprobabat. 48.1.a

DOMINICA XIII. POST PENTECOST.

Ostendite vos sacerdotibvs. Sacerdos omnigenarum virtutum ornatu circumdatus ſit. 325.1.d.

DOMINICA XIV. POST PENTECOST.

Non potestis Deo servire et mammonæ. Qui terrena diligit, fit terreus & terra; qui diuina Deus. 278.2.b.d

Ne solliciti sitis. Sancti ſecurè in Dei prouidentia conquieſcunt. 159.1.c. errores Gẽtilium circa prouidentiam. 257.1.d

Considerate lilia agri. Quidquid creatum pulchrum eſt, atque hinc mundi pulchritudo in cauſa fuit, vt homines creaturas adorarint. 246.2.b. 247. 2.b. Deus curat etiam minima. 257.2.b.& ſeqq.

Qværite primvm regnvm Dei. Seriò virtutem quærentes, inuenient eam. 126.2.b. Pietas opes conciliat. 179.1.d

Primvm. Virtus primò quærenda; quæ ſi habeatur, mox reliqua omnia adijcientur. 244.1.c

DOMINICA XV. POST PENTECOST.

Defvnctvs efferebatvr. Mortem Deus ipſe non fecit, ſed inuecta per peccatum. 27.1.a. Iuſtorum mors, etiam ab ea præoccupatorum, ponit eos in quiete & refrigerio. 87.1.b. & ipſi illam meditando præuertunt. ibid.c. Subitæ ſed ſanctæ mortis exempla. 2.d. Cita mors loco purgatorij eſt. 88.1.c. Mors tempeſtiua ſignum eſt amoris Dei. 93.1.a.b.c. Homo ab ortu ad mortem rapitur, 106.2.a.c. 107.1.a Vitæ breuitas per varia emblemata oſtenditur. 107.2.b.& ſeqq. Mors ianua æternitatis eſt. 240.1.d

Manv tetigit locvlvm. Manus quatuor rerum ſymbolum eſt. 144.2.d

Adolescens. Hic in flore ætatis ſublatus, oſtendit ad oculum, vitam eſſe vmbram. 39 2.c eius breuitas nobis ad omnem virtutem eſſe debet ſtimulus. 40.2.b. Iuuentus aptè reſpondet veri vernæque amœnitati. 42.1.b.c. Iuuenes ſæpè ſunt prudentiores multis deliris ſenibus, quod per varias docetur gnomas. 89.1.a.& ſeqq.& exempla. 90.1.c

Adolescens tibi dico, svrge. Carnales homines mortuorum reſurrectionem negant, eos tamen confutant multi, qui ad vitam reſuſcitati ſunt. 34.2.b.& ſeqq.

Svrge. Deus hominem ad mortis portas ducit, & mox inde reducit 290.1.a.2.a

DOMINICA XVIII. POST PENTECOST.

Cvm vidisset cogitationes eorvm. Cogitationi adhibenda cura, & illi inuigilandũ eſt. 20. 2.b. In omnes cogitationes & ſermones inquirit Deus. 23.1.c. etenim omnia cordis penetralia acutiſſimè peruidet. 2.a.b. Scribarum cogitationes in lucem proferebat Chriſtus. 48.1.c. Qualiter angeli hominum cogitationes norint. 151.2.b

Vt qvid cogitatis mala in cordibvs vestris. Simplicitas in Dei obſequio neceſſaria eſt. 12.2.c. Non ſolum opus externũ, ſed interna etiam volitio eſt mortiferum peccatum. 3.1.c

DOMINICA XIX. POST PENTECOST.

Simile est regnvm cælorvm homini regi. Beati in cælo erunt velut reges. 108.2.c.d. Reges virtutibus omnigenis præcellere ſuis oportet. 10.1.b. Suis ne imperent impotenter & tyrannicè. 120.2.b. Quænam ipſis in regendo ſint obſeruanda. 121.1.c. In primis ſint docti & ſapientes. 129.1.d. Poſterorum Caroli Magni gloria & ſanctimonia. 2.c. Reges ſapientiã à Deo in oratione petant. 130.1.d. cogitent ſe mortales eſſe. 134.2.a.b. eos decet ſapiens eloquentia, non inanis aut ventoſa. 148.1.a. Regum & principum peccata grauiora ſunt, quàm priuatorum, tres ob cauſas. 117.1.d. Sapientes reges bene regnum regunt. 183.2.d. 184.1.c. Sint benigni & fortes in bello. 184.1.d. Qui ſecundùm Dei voluntatem regunt, rectè regunt 199.2.d. Rex ſimilis eſt primo angelo. 130.2.a. eſt quaſi baſis reipubl. 131.2.d. Sit ſapiens, potens, bonus. 166.2.b eius gubernatio ſit fortis & ſuauis. 174.1.a

Amice qvomodo hvc intrasti. Vti hic ad nuptias admiſſus ab iiſdem dein defectu veſtis nuptialis, expulſus eſt, ita & iuſti excidere poſſunt gratiã, niſi à Deo præſeruentur. 92.2.b

DOMINICA XXII. POST PENTECOST.

Abevntes Pharisæi cvm Herodianis. Sectæ Phariſæorum & Sadducæorum quæ fuerit origo & diſcrepantia. 7.1.a

Vt caperent evm in sermone. Tripliciter Deus tentatur. 13.2.d. Impij ſatagunt iuſtos ſubuertere. 91.1.b

Scimvs qvia verax es. Adulãtur hi Chriſto, adulatio porro fugienda, quia noxia 17.2.d. Sacerdotes dedecet fictio, quales hi erant. 18.1.b

Non est tibi cvra de aliqvo. Iudicis recti emblema quid ſit. 9.1.d. Deus nullius potentis rationem habet, nec enim metuit. 119.1.b.d. circa æqualitatem eius in regendo multi errarunt. 119.1.d. & ſeqq.

Cognita neqvitia eorvm. Deus ſcrutatur & corda & renes. 20.1.c

Qvid

QVID ME TENTATIS HYPOCRITÆ? Spiritus ſanctus fictum omne fugit. 17.1.c.2.a.d.

CVIVS EST IMAGO HÆC? Imaginum cultus licitus eſt.251.1.a. Pololatria qualis primitus fuerit.252.1.d.& ſeqq. Non ita Chriſtiani venerantur imagines, vt ethnici idola. 254.1.a.2.b. Dei figura vix exprimitur, niſi eo modo quo Sanctis aliquando apparuit.2.d. Idola maledicta ſunt & fœda.259.2.d.260.2.c. quomodo à Deo puniātur.260.1.d. Idololatria omnis nequitiæ cauſa eſt.261.2.d. an ea ante diluuium paſſim in vſu fuerit.262.2.d. ea fuit ante idola.264.1.d. illius iuuentores.2.a.c. illius cauſa. 226.2.d.& ſeqq. Quænam ſcelera inuexerit. 269.1.c.& ſeqq.2.d. eius vilitas.276.2.c.& ſeqq.277.2.c. Idololatræ ſpem habent inter mortuos, quomodo. 250.1.c. Sapientiores inter Gentes quid de idolis ſenſerint. 2.b.252.2.a.254.1.d.2.b.255.1.a. Idolorum vanitas. 250.2.d.251.1.c.& ſeqq.252.1.c.d.253.1.c. & ſeqq.

DATE QVÆ SVNT CÆSARIS CÆSARI. Sic & Cæſar debita ſuis dare debet: maximè ius adminiſtrare.8.2.a. Dei bonitatem imitetur.11.2.a *Vide notata Dominica XIX. poſt Pentecoſt.*

QVÆ SVNT DEI DEO. Religio cultuſque diuinus regibus imprimis curæ ſit, vtpote quæ eſt baſis omnis rectæ politiæ.10.1.d.2.c. eſt hæc iuſtitiæ coniungenda. 2.c

DOMINICA XXIII. POST PENTEC.

FILIA MEA MODO DEFVNCTA EST. Luctus patris ob filium immatura morte ſublatum, cauſa prima fuit idololatriæ. 263.2.c.& ſeqq. *Vide de morte & breuitate vitæ notata Dominica XV. poſt Pentecoſten.*

DOMINICA XXIV. POST PENTECOST

SOL OBSCVRABITVR. Omnes quippe creaturæ tunc ſeruient creatori ad vindictam de impijs ſumendam. 110.1.c.111.2.b

VENIENTEM CVM POTESTATE MAGNA. Chriſtum ad iudicium approperantem ſtipabunt viri Apoſtolici, & velut aſſeſſores vna cum ipſo iudicaturi ſunt.67.1.d. Iuſtitia tunc erit lorica Dei quia in die illo aſſumet pro miſericordia iuſtitiam.110.2.b. Futurus eſt iudex ſincerus & incorruptus. ibid.d. non è paſſione, ſed ſanctitate mouebitur ad tam atrocem de impijs vindictam ſumendam.111.1.b. non niſi ex æqualitate iuſtitiæ ſententiam proferet. 120.1.a.b

MONTES CADITE SVPER NOS. Terror impiorum in die iudicij. 101.2.d. Maximè ob gloriam iuſtorum.102.1.a. Tunc verò damnabunt ſemetipſos erroris. 103.1.b. & ſerò ingemiſcent & pœnitebunt.2.a.b.107.1.b. Eorum quæ tunc futura expoſtulatio. 107.1.d

Poſtquam verò damnationis in impios prolata ſententia erit, illico creaturæ omnes & elementa in eos inſurgent. 111.2.d. eæque ipſis ſcelera exprobrabunt. 111.1.a

IN FESTO S. NICOLAI.

TRADIDIT ILLIS BONA SVA. Anima noſtra nobis concredita eſt ceu talentum. 277.1.d. cui plus datum plus ab eo poſtea exigetur. 119.1.c. & ſeqq.

IN FESTO CONCEPTIONIS B. VIRG.

B. Virgo caruit omni veniali peccato, imò & originali. 17.1.a

IN FESTO PVRIFICATIONIS.

NVNC DIMITTIS. Senex Simeon ſenibus omnibus illuſtre ſpeculum eſt. Senectus informis quæ ſit.77.1.b. Senectus duplici nomine honorabilis, ob experiētiam multi temporis, & ob honeſtos mores, quæ duo ſi deficiant, contemptibilis eſt. 88.2.c.d. Prudentia propriè ſenum eſt. ibid.& ſeqq.

IN FESTO S. MATTHIÆ APOST.

SORS CECIDIT SVPER MATTHIAM. Vita noſtra ludus eſt, & aleæ iactus, in qua ludimus de æternitate. 280.1 b.c

IN FESTO ANNVNTIATION. B.VIRG.

Incarnatio eſt opus proprium bonitatis Dei. 12.2.a. Contigit ea nocte paſchali xxv. Martij, quando & Chriſtus reſurrexit. 319.1.c

QVONIAM VIRVM NON COGNOSCO. Quomodo ſterilis beata ſit? Maximè B. Virgo, quæ propterea canit, *Ex hoc beatam me dicent omnes generationes.* 70.2.a.b

QVOD NASCETVR EX TE, SANCTVM VOCABITVR. Chriſtus in ſua incarnatione animam optimam aſſumpſit. 187.2.b.188.2.b. anima quippe vna melior eſt alterâ per ſe. 188.2.c

IN FESTO INVENTIONIS S. CRVCIS.

SICVT EXALTAVIT MOYSES SERPENTEM. Serpentes & omnia venenata fuere initio mundi creata, ſed Adæ non nocuiſſent, ſi non peccaſſet. 28.2.d. Serpentes & crocodilos adorarunt Ægyptij.283.1.a b. ſerpentes igniti immiſſi ſunt cælitus in murmurantes Hebræos. 287.1.b.d. Serpens a Moſe erectus fuit figura Chriſti. 2.b. 288.1.a. Crux Chriſti benedicta eſt. 259.1.d

IN FESTO S. MARIÆ MAGDALENÆ.

Maria ſæpè Chriſtum excepit hoſpitio, ideoque ab eo gratijs fuit cumulata. 332.1.d

OLEO CAPVT MEVM NON VNXISTI. Vnguenta olim adhibita in conuiuijs. 41.2.d

IN FESTO ASSVMPTIONIS B. VIRG.

B. Virgo præoccupat eos, qui ipſam deſiderant.124.1.b. Ipſa eſt vapor charitatis. 163.2.a Habet gratiam quodammodo infinitam. 167.1.c.& ſeqq. Quanta gratiæ ipſius plenitudo fuerit. 168.1.a & ſeqq. Ipſa quoque ſponſa eſt, & vt talem ipſi eam deligere debemus. 175.1.d. eiuſdem nobilitas. 177.1.d.2.d

IN FESTO S. BARTHOLOMÆI.

VIRTVS EXIBAT ET SANABAT OMNES. Chriſtus quippe omnibus quibus poterat, benefaciebat. 46.2.d

IN FESTO OMNIVM SANCTORVM.

Sancti fulgent mirificè in cælo.65.2.d. Stant ibi quaſi victores. 101.1.b. & ſunt velut reges 108.2.c.d. Sancti in hac vita ſeptupliciter manu Dei portantur.58.1.b.c. ſunt holocauſta ac templum Dei.65.1.c. eorum vita mundanis fuit velut inſania.102.2.c. Sunt ſpecula, in quibus reſplendet Dei bonitas, charitas, puritas, ſanctitas.166.1.c. reſiſtunt iræ Dei.322.2.c. ſunt ſalus & incolumitas totius orbis.132.1.b.c. Vita ſua imitatur bonitatem Dei, & Dei gratia facit eos bonos. 166.2 c

Corporis glorioſi quatuor ſunt dotes, & quæ earum ſit origo. 66.1.c.& ſeqq. Virtus reddit homines claros.81.1.c. & immortales. 2.c. & ſeqq. Regnum cælorum beatiſſimum eſt.109.1.a. Beatitudo cælica reddit homines incorruptibiles. 128.1.b. Virtutes huius vitæ manent

nent & in altera. 30.2.c

Beati mvndo corde. Qui mundo ſunt corde, diuinæ contemplationis dulcedinem in primis percipiunt. 16.2.a. cordi munditiés in Dei obſequio in primis eſt neceſſaria. 13.1.b

Qvoniam filii Dei vocabvntvr. A peccato reuocare nos debet, quòd filios Dei, & cæli heredes nos eſſe ſciamus. 274.1.b.c.2.c

Qvi pativntvr propter ivstitiam. Patientia explorat opera iuſtorum. 52.2.b. Per aduerſa iuſti probantur & purgantur. 62.2.b.63.1.d.2.b. & ſic fiunt Dei victimæ. 65.1.e

IN COMMEMOR. FIDEL. ANIMARVM.

In Purgatorio exiſtentes habent ſpem, virtutem theologalem. 60.2.d

IN FESTO DEDICATIONIS ECCLES.

Hodie me, oportet in domo tva manere. Hoſpitalitas ſemper Deo cara exſtitit & ampliſſimè remunerata eſt. 332.1.d

IN COMMVNI APOSTOLORVM.

Quia Apoſtoli Spiritus ſancti aduentum ardẽtiſſimè dſiederarunt, hinc ab eo quàm cumulatiſſimè repleti ſunt. 127.1.a. Apoſtoli & Apoſtolici viri propriè in die iudicij mundum iudicabunt. 67.1.d

IN COMMVNI MARTYRVM.

Martyrum inuicta patientia & animæquitas in grauiſſimis tormentis. 52.1.b. etſi à tyrannis ex hac vita ſublati ſunt, eorum tamen animæ in manu ſunt Dei. 57.2.b. non ſentiebant tormenta & mortem, diuinitus coroborati. 58.2.c. tormenta eos conſecrant. 60.2.b. in ijs ſperabant immortalem gloriam. ibid.c. quæ ob hanc parum moaati ſunt. 61.1.c. Sunt holocauſta. 64.2.d. Perſecutores ſuos iudicabunt. 65.2.a. tyrannis in die iudicij exprobrabunt. 101.2.b. certamen arduum ipſis Deus obiecit. 213.1.a. Variorum martyrum in tormentis conſtantia refertur. 64.1.d. omnes iuſti hac in vita martyres ſunt. 62.1.b

Terræmotvs magni ervnt per loca, &c. Terroresqve de cælo. *Vide notata Dominica I Aduentus.*

Mittitvr foras sicvt palmes et arescet. Impiorum ſtirps cito deficit. 76.1.a. & eſt vilis. 2.b. & quæ huius rei cauſa ſit. 1.b

Capillvs de capite non peribit. Dei prouidentia res omnes æqualiter gubernat. 119.2.d

Ego enim dabo vobis os et sapientiam cvi non poteritis resistere. Sapientia & ſanctitas ſuos facit diſertos & in loquendo confidentes. 156. 1.a.d

IN COMMVNI CONFESSORVM.

Epiſcopi ſunt velut ouium ſuarum paſtores. 129.1.a.b. Sacerdos debet omnigenis virtutibus cinctus eſſe. 325.1.d. Religioſus factum Dei holocauſtum eſt. 65.1.b. item templum Dei. 65.1.c. Religioſis conducit ad caſtitatem ſtudium ſacrarum litterarum. 71.1.b. an per ingreſſum in religionem nobilitatem generis ſui amittant. 177.2.a. eorum vitam habent mundani vt inſaniam. 102.2.c

IN COMMVNI DOCTORVM.

Vos estis sal terræ. Sal ſymbolum eſt ſapientiæ. 18.2.a. Quæ dicatur ſcientia Sanctorum. 212.1.c. Sancti doctores vltro quærunt, quibus ſuam ſapientiam communicent. 126.1.c. Doctores ſapientiæ præ cæteris ſanctis, ſunt amici Dei. 147.1.a. cur ſtudijs incumbentes minùs ſint ſani. 142.2.a. doctrina ventoſa & euanida parum prodeſt, ſed ſapiens eloquentia. 147.2.c. Docti norunt præterita, & ex ijs de futuris coniecturam faciunt. 181.1.b.d. item verſutias ſermonum, & diſſolutiones argumentorum. 2.a.b

IN COMMVNI VIRGINVM.

Phœnix ſymbolum cælibatus. 71.1.c. Studio bonarum artium conſeruatur caſtitas. ibid.b. Virginitatis encomium, viguit ea in veteri teſtamento. 72.1.a. Caſtitatis proles & fructus. 75.1.c. Caſtitas illiberis eſt dignior fœcunditate illicità & infami. 79.1.b. vtriuſque antitheſes. ibid.c. Triplex eſt caſtitas, & eius elogia. 2.d. Pudicitię elogium. ibid.a. Virginitas eſt flos & fructus, eius exempla. 80.1.b.c. eius nomen eſt immortale. 81.2.c.& ſeqq. facit formoſos. 189.2.a. eſt indiuidua comes ſapientiæ. 190.1.a eius mater eſt humilitas. 2.a. eſt donũ Dei. 191.2.b. atque ideo totis præcordiis ab eo petẽda. 2.d. Apis caſta ſymbolum eſt ſapientiæ. 156.2.d. Virgo habet ſuas proles ſpirituales. 71.2.c. quod donum fidei electum virgini à Deo detur. 2.c. Chriſtus eſt iuſtus, & quæ eius rei ratio. 87.1.d. Virginum elogia. 73.2.a. Olim virgines in templo ſimul in parthenone degebãt. ibid.c. illis olim in templo primus aſſignabatur locus. 74.1.b. Quod earum eſſe debeat ſtudium? ibid.c. 75.1.a. earum certamen & triumphi. 82.a.d. triplex earum corona. 83.2.b

Qvi se castraverunt propter regnvm cælorvm. Sterilium initio filij plerumq; illuſtres ſunt. 75.2.a.b. contra adulterini filij ſunt imperfecti. 76.1.a. & quæ huius rei cauſa. ibidem b.

Olevm in lampadibvs. Lampas charitatis, oleo operum bonorum eſt fouenda. 144.1.b

Qværenti bonas margaritas. Quærentes & feriò deſiderantes virtutem, inueniunt eam. 126.2.b

F I N I S.